

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**II. MAHMUD DÖNEMİNDE KIBRIS'IN İDARÎ,
İKTİSADÎ VE İCTİMAÎ YAPISI
(1808-1839)**

Doktora Tezi

HAYDAR ÇORUH

İstanbul 2008

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**II. MAHMUD DÖNEMİNDE KIBRIS'IN İDARİ,
İKTİSADÎ VE İCTİMAÎ YAPISI
(1808-1839)**

Doktora Tezi

HAYDAR ÇORUH

Danışman: Prof. Dr. MÜCTEBA İLGÜREL

İstanbul 2008

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Doktora öğrencisi Haydar Çoruh " II. Mahmud Döneminde Kıbrıs'ın İdari, İktisadi ve İctimai Yapısı(1808-1839)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı doktora tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı : Prof.Dr.Mücteba İlgürel
Üniversitesi Marmara

Üye : Prof.Dr. Nihat Öztoprak
Üniversitesi Marmara

Üye : Prof.Dr.Zekeriya Kurşun
Üniversitesi Marmara

Üye : Prof.Dr.Mahir Aydın
Üniversitesi İstanbul

Üye : Prof.Dr. Vahdettin Engin
Üniversitesi Marmara

İmza

.....
.....
.....
.....
.....

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun ...../...../2008 tarih ve ..... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Emel KEFELİ
Müdür
.....

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	IV
ÖNSÖZ	VI
ÖZET	X
ABSTRACT	XI
KISALTMALAR	XII
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	22
KIBRIS'TA İDARÎ YAPI VE YÖNETİCİLER	22
I. MÜLKÎ AMİRLER VE GÖREVLERİ	22
A. Kaptan Paşa	22
B. Kapı Kethüdaları	43
C. Muhassıllar	48
D. Defterdar	84
E. Müslüman Vekiller (Âyân, Vücut, Eşraf)	88
II. ADLÎ YÖNETİCİLER VE GÖREVLERİ	101
A. Kıbrıs (Lefkoşa) Kadısı	102
B. Kadı Vekili (Naib)	107
C. Muhtırbası	108
D. Şühüdü'l-hâl	110
E. Nakibüleşraf	111
III. ASKERÎ TEŞKİLAT VE GÖREV DAĞILIMI	112
A. Alaybeyi	112
B. Dizdar	118
IV. KIBRIS DİVANININ GAYRİMÜSLİM ÜYELERİ VE GÖREVLERİ	120
A. Piskoposlar	120
B. Kocabaşı	135
C. Tercüman	142
İKİNCİ BÖLÜM	148
KIBRIS'TA MERKEZÎ YAPILANMA	148
I. MERKEZÎ REFORMUN KIBRIS'IN YAPILANDIRILMASINA ETKİLERİ	148
A. Reformu Destekleyen Hazineleşmelerin Kurulması ve Kıbrıs Mukataalarının Bu Hazineleşmelere Devredilmesi	148
B. Merkezî Reformun Kurumsal Anlamda Kıbrıs'a Uygulanması	154
II. ASÂKİR-İ MANSÛRE VE REDİF TEŞKİLATININ KIBRIS'A TATBİKİ	169
III. VAKIFLARA EL KONULMASININ KIBRIS'A ETKİSİ	183
IV. TOPRAK YÖNETİMİNİN MERKEZİLEŞTİRİLMESİ	187
A. Has, Zeamet ve Timar Uygulamaları	188
B. Mukataalar	200
C. Çiftlikler ve Vakıf Arazileri	242
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	257
İKTİSADÎ YAPI	257
I. İLTİZAM GELİRLERİ	257
A. Arazi Gelirleri	262
B. Emlâk ve Hayvan Gelirleri	264
II. MESLEK GRUPLARI VE GELİRLERİ	266
III. TİCARET	272

A. İç Ticaret.....	272
B. Dış Ticaret.....	309
IV. GÜMRÜK GELİRLERİ.....	331
A. İç Gümrük.....	333
B. Dış Gümrük.....	334
V. VERGİ GELİRLERİ.....	341
A. Cizye.....	342
B. Nüzül, Pamuk ve Zecriye Vergileri.....	356
C. Öşür Vergisi.....	361
D. Temettü Vergisi.....	363
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	376
İCTİMAÎ YAPI VE CEMAATLER.....	376
I. KIBRIS'IN NÜFUS VE CEMAAT YAPISI.....	377
A. Nüfus Yapısı.....	377
B. Cemaat Yapısı.....	384
II. CEMAATLER ARASINDA ORTAK İLİŞKİLER VE ANLAŞMAZLIKLAR.....	419
A. Gayrimüslim Cemaatin Dış Destek Arayışı: Kıbrıs'ta İsyân Girişimi (1821).....	424
B. Vergilendirmeye Karşı Ortak Direniş: İsyân (1833).....	432
C. Müslim ve Gayrimüslim Vekiller Arasında İktidar Mücadelesi.....	441
D. Müslim ve Gayri Müslim Cemaatlerin Uzlaşması.....	454
III. KONSOLOS VE MÜSTEMENLER.....	459
A. Konsolos Tayini ve Müstemenlerin Faaliyetleri.....	461
B. Konsolosların Kıbrıs Halkı İle Kurdukları İlişkiler.....	467
IV. İCTİMAÎ YAPIYI ETKİLEYEN FAKTÖRLER.....	470
A. Cemaatler Arası Anlaşmazlıklar.....	470
B. Veraset ve İntikal Davaları.....	475
C. Muhallefat Satışları.....	482
D. Sürgünler.....	497
E. İhtidâ.....	500
SONUÇ.....	504
BİBLİYOGRAFYA.....	510
EKLER.....	540

ÖNSÖZ

Kıbrıs ile ilgili çalışmalar gözden geçirildiğinde genel manada yazılmış siyasi eserlerin fazlalığına karşılık, sosyal tarih çalışmalarının oldukça az olduğu dikkat çekmektedir. Çalışmamızda kullandığımız pek çok esere rağmen hâlâ sosyal tarih alanıyla ilgili kaynak temininde sıkıntı çekiyor olmamız da bu hususa işaret etmektedir. Ancak son zamanlarda yapılan çalışmalar, bu eksikliğin kısa sürede giderileceğine işaret etmektedir.

Kıbrıs Akdeniz'in doğusunu, dolayısıyla Anadolu, Suriye ve Mısır coğrafyalarını kontrol eden stratejik bir ada durumundadır. Stratejik konumu dışında, bu bölgelere hakim olan güçler için aynı zamanda lojistik ve istihbarat merkezi de olmuştur. En önemlisi de üzerinde yaşayan insanlar için aynı zamanda bir vatanıdır. Mısırlılar, Romalılar ve Venedikliler tarafından daha ziyade stratejik konumu sebebiyle elde tutulan ada, Lüzinyanlar ve Osmanlılar döneminde vatan kavramı öne çıkarılarak elde tutulmuş görünmektedir. Bu sebeple Osmanlı döneminde Kıbrıs'ın durumunu ortaya koymak, bugün var olan problemlere ortak çözümler oluşturmak için büyük önem taşımaktadır. Kıbrıs'la ilgili doktora düzeyinde yapılan çalışmalar kronolojik olarak sıralandığında 1571-1800 ve 1839 sonrası şeklinde devam ettirilmiş olduğu görülmektedir. Ancak Kıbrıs Osmanlı egemenliğinde kaldığı 308 yıllık süreçte en önemli değişimi bu boş bırakılmış olan 1800-1839 döneminde geçirmiştir. Biz de tez konumuzu *II. Mahmud Döneminde Kıbrıs'ın İdarî, İktisadî ve İctimaî Yapısı (1808-1839)* şeklinde belirleyerek bu boşluğu doldurmayı hedefledik. Tezimizin başlıca amacı adından da anlaşılacağı üzere adanın, bu dönemdeki idarî, iktisadî ve ictimai yapısını ortaya koymaktır. İkinci hedefi ise, XIX. yüzyılın başlarından itibaren merkezde ve taşrada sürdürülen reform ve merkezileşme çabalarının Kıbrıs'a nasıl yansıdığını teşhis etmektir. Diğer bir deyişle Osmanlı Devleti'nin kaptan paşa, muhassıl ve reâyâ vekillerinin katılımıyla tesis ettiği "üç kutuplu" yönetim sisteminin Kıbrıs'ta ne derece başarılı olduğu sorusuna cevap aramaktır.

1571 yılındaki fethini müteakip, yaklaşık 250 yıl boyunca barış adası olan Kıbrıs hakkında yapılan çalışmalar incelendiğinde, yukarıda bir problem olarak ortaya koymaya çalıştığımız hususlar çok açık bir şekilde önümüze gelir. Başlıca problem

Kıbrıs'la ilgili çalışmaların çok sınırlı olmasıdır. Bu sınırlı sayıdaki çalışmaların büyük bir kısmı *Kıbrıs Vakıfları Genel Müdürlüğü* ve Girne'deki *Millî Arşivler Müdürlüğü*'nde bulunan Şeriye Sicilleri'ne dayandırılmıştır. Bu malzemelere ilave olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve yurt dışındaki arşivleri de kullanan çok değerli çalışmalar mevcuttur. Bunlardan ilki Recep Dünder'in idarî teşkilatı öne çıkaran *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)*, (Dr. Tezi, İnönü.Ü., SBE), (Malatya 1998) adlı çalışmadır. Bunun dışındakilerin çoğunluğu zimmilerin Osmanlı kanunları önündeki durumuna dikkat çekmeye çalışmıştır. Kemal Çiçek'in konsolos raporlarına ve şeriye sicillerine dayanarak gayrimüslim cemaatin hukukî ayrıcalıklarını ortaya koyan *Zimmis (Non-muslims) of Cyprus in the Sharia Court, 1110/39 A.H./1698-1726 A.D.*, (Dr. Tezi, The University of Birmingham Edgbaston, Centre for Byzantine, Ottoman and Modern Greek Studies), (England 1992) adlı çalışması; A. Eftal ÖZKUL'un, şeriye sicillerini kaynak alarak adanın XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki sosyal ve ekonomik yapısını ortaya koymaya çalıştığı *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi (1726-1750)*, İstanbul 2006 adlı çalışması; Nuri ÇEVİKEL'in Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ni ve şeriye sicillerini kullanarak, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Kıbrıs'ın idarî ve sosyal yapısı yanında gayrimüslim cemaatin hukukî ayrıcalıklarını ele alan *Kıbrıs Eyaleti: Yönetim, Kilise, Âyân ve Halk (1750-1800)*, (Gazimagosa 2000) adlı çalışması ve çalışmamızdan bir sonraki dönemi kapsayan Celal Erdönmez'in *Kıbrıs'ın Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1839-1856)*, Isparta 2004 adlı çalışması hep bu gayeyi hedeflemiş görünmektedir. Bizim çalışmamızda da bu husus üzerinde durulacaktır.

Kıbrıs tarihi hakkında Jennings, Hill, Luke ve Maier gibi araştırmacılar tarafından yapılan çok kıymetli başka çalışmalar da bulunmaktadır. Bunlardan, Ronald C. Jennings'in 1993 yılında yayımlanan *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World 1571-1640* adlı çalışma en çok tanınanıdır. Müellifin ayrıca çekirgeler, ziraat ve kölelerle ilgili konularda yayınlanmış makaleleri de vardır. Harry Luke'un 1969'da yayınlanan *Cyprus under the Turks (1571-1878)* (London 1969) çalışması ile George H. Hill, *A History of Cyprus (I-IV)* (Cambridge 1952) adlı dört ciltlik çalışması ada hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bir diğer Kıbrıs araştırmacısı F. George Maier, *Cprus From Earliest Time to The Present Day*, (Çvr. Peter Gorge), (England 1968) da zikredilmeye değer çalışmalardandır. Kıbrıs tarihini inceleyen Halil Fikret Alasya, Vergi Bedevi, Harid Fedai gibi Kıbrıslı araştırmacılara ait daha pek çok esere bibliyografyamızda yer vermiş bulunmaktayız. Bunlara ilave olarak Başbakanlık

Osmanlı Arşivi tarafından *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs* (Ankara 2000) adı altında temettüat, nüfus ve vakıf defterlerinden derleme bir çalışma daha yapılmıştır. Temettüat tasnifinde bulunan 3 adet Kıbrıs Temettüat Defteri bu çalışmada kullanılmıştır. Bu değerli çalışmadan da faydalanılmıştır. Bununla beraber defterlerin orjinalleri de tarafımızdan detaylı bir şekilde incelenerek kullanılmıştır. Ancak bu defterler yeni bir bakış açısıyla ele alınarak özellikle Kıbrıs'ın iktisadî yönüne katkı yapabilecek başka çalışmalar da yapılabileceği kanısındayız.

Yukarıda verilen doktora çalışmalarının kronolojik bir devamı olan ve 1808-1839 yıllarını ihtiva eden çalışmamız; Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden temin edilen belge ve defterlerden başka, *Kıbrıs Şeriye Sicillerine* ait 27, 28, 29, 30 numaralı defterleri de ihtiva etmektedir. Bu defterler 1810-1823 yılları arasındaki süre için çok önemli bilgileri de kapsamaktadır. Özellikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne ait vesikaların söz konusu tarih aralığında yaşanan süreç için zayıf kalması sebebiyle tercih edilen şeriye sicilleri, Kıbrıs'ın bu dönemi ve sonrası için pek çok sorunun cevabını bulabildiğimiz veriler sunmuş olup, daha sonraki dönem için de açıklayıcı bilgiler sağlanmıştır. Çalışmamızda kullanılan arşiv malzemesinin vesika numaraları, tekrarları ortadan kaldırmak amacıyla, bibliyografyada verilmemiştir. Burada sadece tasnif adları verilmekle yetinilmiştir.

Araştırmamız, Giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Kıbrıs'ın coğrafi konumu, Osmanlı hakimiyeti öncesi ve sonrasına ait dönemin kısa bir tarihçesi, Cezâyir-i Bahr-ı Sefid Eyaleti'ne bağlanması ve muhassıllık yönetimi anlatılmıştır. Birinci bölümde, idarî yapı ve idareciler üzerinde durularak, klasik dönemden modern döneme geçiş sürecinde taşra teşkilatında bulunan bürokrat tipinin geçirdiği değişim süreci incelenmektedir. İkinci bölümde klasik dönemde taşra teşkilatında bulunan memur tipinin merkezileşme politikasına uygun şekilde yeni bir formata sokulması, toprak düzeninin merkezî denetime alınması ve yeni taşra kurumlarının oluşturulması üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölüm de iktisadî yapı anlatılmaktadır. Burada iltizam gelirleri, ticaret gelirleri, gümrük gelirleri ve vergi gelirleri üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölümde ise, ictimâî yapı ve cemaatler üzerinde duruldu. Cemaatlerin nüfus ve sosyal özellikleri istatistiki veriler de kullanılarak anlatılmaya çalışıldı. Konsolosların siyasî ve ticarî faaliyetleri ile cemaatlerin 1821 Mora ve 1833 Kıbrıs isyanlardaki rolleri tartışıldı. Sosyal düzeni etkileyen çatışma psikolojisi vergi isyanı başlığı altında incelendi.

Bölümün devamında veraset ve intikal davaları, mal varlıklarına el konulması, sürgünler ve ihtida edenlerle ilgili meseleler tartışılmaya çalışıldı.

Tez konusunun belirlenmesinden, sonlanmasına kadar bütün safhalarda büyük emeği olan, yaptığı değerlendirmeleri ve ikazlarıyla tezin olgunlaşmasını ve son halini almasını temin eden, mesleğimi bana sevdiren gönül pencerem muhterem hocam ve danışmanım Prof. Dr. Mücteba İLGÜREL'e minnettarım. Tez izleme komitemde yer alarak değerli katkıları ve eleştirilerini esirgemeyen, mesaî ve zaman harcayarak tezin ilmî ve akademik değerini artırıcı tavsiyelerde bulunan saygı değer hocalarım Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN ve Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK'a teşekkürü bir borç bilirim. Doktoraya başlamamda büyük katkısı olan ve tez izleme komitesi toplantılarına katılarak, zamanı ve malzemeyi nasıl kullanacağımız konusunda değerli uyarılarda bulunarak, tecrübelerinden faydalandığımız saygı değer hocam Prof. Dr. Ali AKYILDIZ hocama ve tezimi dışarıdan maddî ve manevî olarak destekleyen hocam Prof. Dr. Mahir AYDIN'a, Prof. Dr. Vahdettin ENGİN'e ve Prof. Dr. Cevdet KÜÇÜK'e minnet ve şükranlarımı arz ederim. En sıkıntılı zamanlarımda öz eleştirilerinden, ilmi katkılarından ve yazım klavuzluğundan büyük fayda gördüğüm dostlarım; Dr. Yüksel ÇELİK'e, Dr. M.Z. KÖSE'ye, Dr. Davut HUT'a, belge ve kitap katkısında bulunmaktan başka, tezin mizanpajını yapan Dr. Murat ULUSKAN'a teşekkür etmek isterim.

Son olarak, tarihi olaylara olan ilgi ve alakasıyla çevresini olduğu kadar beni de etkileyen, çocuklarının eğitimini her şeyden üstün tutan ve her türlü problemimizle yakından ilgilenen, sıkıntılarımızı paylaşan ve dert ortağım olan merhum babamın manevî şahsında; şefkatiyle bizlere her daim kol-kanat geren sevgili anneme, eğitimimiz boyunca maddî ve manevî büyük desteğini gördüğüm kardeşlerime, doktora eğitimim boyunca ayrı kaldığım eşime ve beni gurbetteki bir baba olarak tanıyacak kadar az gören sevgili oğluma şükranlarımı sunarım.

Haydar ÇORUH

İstanbul 2008

ÖZET

Osmanlı Devleti Kıbrıs'ta vali, kilise ve merkezî idareden oluşan üçlü bir yönetim kurmuştu. Bu yönetimin temeli güçler ayrılığına dayanmaktaydı. İdarî işlerden sorumlu olan valinin (beylerbeyi, sonra kaptan paşa) malî işlerine kilise mensubu olan reaya vekilleri (piskoposlar ve kocabaşılar) bakardı. Bu iki birim kaptan paşa vasıtasıyla her konuda merkezin denetimindeydi. Bu sistem XIX. Yüzyılda da korunmakla beraber, valinin yerini, vekaleten idarî yetkilerle donatılmış olan muhassıl aldı. Yüzyılın başlarında reaya vekili tayin edilen tercümanlar Kıbrıs'ın idare ve maliyesinin denetimiyle de görevlendirildiler. Sultan II. Mahmud'un (1808-1839) saltanatı yıllarında piskoposların kaptan paşa üzerinde kurdukları baskı, tercümanlara ait yetkilerin piskoposlara devrini sağladı. Bununla beraber muhassıllar ile reaya vekilleri arasında malî yönetimin ele geçirilmesi konusunda, Tanzimat'a kadar süren bir mücadele yaşandı.

Anahtar Kelimeler: Kaptan paşa, muhassıl, reaya vekili, cemaat, müslim, gayrimüslim, konsolos, müstemmen, ticaret, gümrük, mukataa, vergi.

ABSTRACT

Ottoman State established a triple organization which was consisted of a governor, the church and the central administration. The base of this administration was relied on decentralization. The financial affairs of the governer (*Beylerbeyi*, than *Kaptan Pasha*), who had been responsible from administration, were organized by subject deputies (patriarchs and *kocabash*). These two units were under control of central administration via *Kaptan Pasha*. The system carried on during the 19th Century onwards but the governer replaced by *muhasıl*, who had an administrative authority on commission. In the beginning of the 19th Century, interpreters, who had been appointed as subject deputies, were commissioned in controlling administrative and financial affairs of Cyprus. Due the pressures of patriarchs on *Kaptan Pasha*, authorities of the interpreters were assigned to patriarches during Mahmud II period (1808-1839). But the struggle continued in order to secure the financial authority between *muhasıls* and subject deputies up to Tanzimat Period.

Key Words: *Kaptan Pasha*, *muhasıl*, subject deputies, community, muslim, non-muslim, consul, non-muslim subject, trade, custom, *muqataa*, tax.

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
AÜ	Ankara Üniversitesi
BÜ	Balıkesir Üniversitesi
Bk.	bakınız
CÜ	Celal Bayar Üniversitesi
Çvr.	çevirmen
DİA	Diyanet Vakıf İslam Ansiklopedisi
dn.	dipnot
DTCFD	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
EAÜ	Eskişehir Anadolu Üniversitesi
Ed.	Editör
EI	Encyclopedia of Islam
HÜ	Hacettepe Üniversitesi
HZR.	hazırlayan
İÜ	İstanbul Üniversitesi
İA	İslâm Ansiklopedisi
İFM	İktisat Fakültesi Mecmuası
nr.	numara
OTAM	Osmanlı Tarih Araştırmaları Mecmuası
s.	sayfa
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TAE	Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
TOEM	Tarih-i Osman-i Encümeni Mecmuası
TÜRDAV	Türkiye Dayanışma Vakfı
vd.	ve devamı

GİRİŞ

I. Coğrafi Konum

Rumca'da Kupros ve Batı dillerinde Cyprus olarak olarak isimlendirilen Kıbrıs, Akdeniz'in Sicilya ve Sardinya'dan sonra üçüncü büyük adasıdır¹. Genel yapısı itibariyle Akdeniz'in kurak ve sıcak iklimine açık havzaları ihtiva eden yerlerden biridir. Kıbrıs 9251 km² alana sahiptir. Türkiye sahillerinden 70 km, Suriye'den 100 km, Mısır'dan 370 km, Rodos'tan 400 km ve Yunanistan'dan 800 km uzakta bulunmaktadır. Ada 35° kuzey paraleli ve 35° doğu meridyeni üzerinde yer almaktadır. Kıbrıs'ın kuzey doğusunda İskenderun Körfezi'ne doğru uzanan Anderya Burnu, doğusunda Greko, güneyinde Gotila, batısında Arnoti ve kuzey batısında Kormakiti burunları bulunmaktadır². Kıbrıs, kuzeyinde yer alan Kormakiti yarımadasından, Karpaz yarımadasına doğru uzanır. En yüksek yeri nadiren 1000 metreye varan Girne'deki Karpaz dağlarıyla, güneyde Trodos Dağları'dır. Bu iki yükselti arasında yaklaşık 100 kilometre uzunluğunda ve 10-15 km genişliğinde bir plato vardır³.

Kıbrıs'ı Türkiye'nin bir parçası olarak kabul edenler olduğu gibi, Suriye'nin parçası olarak nitelendirenler de vardır. Ancak bu ikincisini iddia edenler adanın, Güney Anadolu dağlarının bir devamı olduğunu da vurgulamaktadırlar. Kıbrıs'ı Dış Toroslar'ın yani Amanuslar'ın devamı olarak görenlerden başka; İskenderun körfezinin bir parçası olarak tanımlayan coğrafyacılar da bulunmaktadır⁴.

Kıbrıs'ın, fizikî olarak Anadolu'nun bir parçası olduğu konusunda genel bir fikir birliği vardır. Bu bakımdan Kıbrıs adası, doğrudan veya dolaylı olarak çevresinin az çok coğrafi tesiri altındadır. Bu tesir, insan topluluklarının ortaya koydukları bütün

---

¹ A. H. De Groot, "Kıbrıs", *Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Ahmed Özgiray'a Armağan, Tarihin İçinden*, İstanbul 2006, s. 282.

² Ali Tevfik, *Memalik-i Osmaniye'nin Coğrafyası*, İstanbul 1308, s. 267-268.

³ Besim Darkot, "Kıbrıs", *İ.A.*, VI., s. 672; Cevat Gürsoy, "Coğrafya Bakımından Kıbrıs ve Türkiye", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri*, Ankara 1971, s. 41-42; Cemal A. Alagöz, "Kıbrıs Tarihine Coğrafi Giriş", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri*, Ankara 1971, s.14-15; Şemsettin Sami, *Kamüsü'l-A'lam*, V., İstanbul 1314, s. 3594.

⁴ Alagöz, "Kıbrıs Tarihine Coğrafi Giriş", s. 17-18.

eylemlerde kendini gösterir⁵. Güney-Batı Anadolu kıyılarından sadece 70 kilometre uzaklıkta olan Kıbrıs adasının taşıdığı kültür ve medeniyet izlerini görmek bugün dahi mümkündür. Kıbrıs'ın Anadolu ile olan münasebeti isminden de kaynaklanmaktadır. Çünkü, Köroğlu dağlarında ve Ankara'nın Elma Dağı eteklerinde Kıbrıs ve Kıbrıscık gibi köy adlarına rastlamak mümkündür⁶.

Coğrafi konumdan kaynaklanan iklim özellikleri sadece mahsuller üzerinde değil, aynı zamanda insanların hayat tarzlarını da etkiler⁷. Bölgeler arasındaki farklı yüzey şekilleri ve iklim yapısı insan karakterini de yakından ilgilendirir⁸. Dağlık alanlarda yaşayan insanların karakterleri, ovalarda yaşayan insanlara göre daha serttir⁹. Bu hususu biraz daha açmak gerekirse Kıbrıs'ı, insanın tabiatını olumlu ve olumsuz yönde etkileyen, kuzey kıyıları, orta kuşak ve güney kıyıları olmak üzere üç ana kuşağa ayırmak mümkündür. Kuzey ve güney kıyıları yüksek dağ kesitlerinden oluşan Kormacit burnundan başlayarak, Karpaz Yarımadası'nın doğusunda yer alan Anderya Burnu'na kadar uzanır. Adanın tamamını etkileyecek şekilde gelişen 1804 ve 1833 isyanlarının da tam bu kuşak üzerinde bulunan kazalarda başlamış olması bir tesadüf olmasa gerek¹⁰. Adanın orta kesimi çukur bir alanı oluşturur ve burada geniş düzlüklere sahip olan Mesarya Ovası bulunur¹¹. Orta kesim batıda Omorfo Körfezi'nden başlar ve doğuda Magosa Körfezi'ne kadar uzanır. Lefkoşa'nın batısındaki Deftera Kasabası yakınlarındaki Kanlı Dere ile batıda Ovgos Deresi, Mesarya Ovası'nın tarıma elverişli hale gelmesini sağlayan önemli su kaynaklarıdır¹². Pidias nehri bu ovanın içinden geçer ve Magosa limanına dökülür. Kıbrıs'ta arazi münbit ve mahsuldardır. Adada buğdayın

---

⁵ Geniş bilgi için bkz. Nermin Erdentuğ, "Kıbrıs ve Türkiye Toplumlarının Kültür Birliği", *DTCFD*, XXV, Sayı: 1-2, (Ocak-Haziran 1967), Ankara 1970, s. 1-9.

⁶ Alagöz, "Kıbrıs Tarihine Coğrafi Giriş", s. 19-20.

⁷ Süha Göney, *Siyasî Coğrafya*, II., İstanbul 1993, s. 126.

⁸ Kıbrıs'ın coğrafi konumu hakkında geniş bilgi için bk. Ali Çelik, *Tarihte Kıbrıs ve Hala Sultan*, İzmir 2005, s. 4-5.

⁹ Bu sebeple dağlık alanlarda kurulan devletler kısa süre içinde ovalara da hakim olmuşlardır (Göney, *Siyasî Coğrafya*, s. 108-112).

¹⁰ 1804 yılı isyanı hakkında bk. BOA, HAT., nr.3374 ve 3375.

¹¹ Mesarya, büyük kısmı çıplak ve tepelik araziden oluşan saha olup, yazları sıcak ve kurak bir iklim hakimdir. çok az yağmur yağar ve kar genel olarak yüksek dağlarda görülür. Ender olarak Haziran ayına kadar kalır. İlkçağlarda Kıbrıs'ın ova olan Mesarya gibi alanlarının da ormanlık olduğuna işaret eden deliller vardır. Gümüş ve bakır madenlerinin işlenmesi ve odun ihracatı ovanın tamamen çıplak kalmasına sebep olmuştur (Darkot, "Kıbrıs", *İ.A.*, VI., s. 672).

¹² Tevfik Tarkan, *Kıbrıs (Genel Çizgileriyle)*, Ankara 1975, s. 2.

en iyi cinsleri yetişir. Ayrıca tütün, pamuk, ipek, gökboya ve her türlü meyve de bulunur. Üzüm bağları meşhurdur¹³.

Adanın güneyinde ise sarp dağlar ve bunların yamaçlarında akarsuların dağlardan sürüklediği alivyonlar ile oluşmuş düzlükler yer alır. Bu düzlükler Zefira Burnu, Beyaz Burun, Piskopi Körfezi ve Akroditi Yarımadası'nın etrafında yer alır¹⁴. Kıbrıs'ta Gayrimüslimler ise daha ziyade yüksek dağ kesitlerinde oturmaktaydı. Bunun önemli iki sebebi vardır. Birincisi Rumların ibadet yerlerini eski çağlardan beri yamaçlarda inşa etmeleriydi¹⁵. Dinsel yaşam yerleşim yerinin seçilmesinde önemli bir faktördü. İkincisi, yüksek dağlık alanların doğal bir savunma alanı olmasıydı¹⁶. Kıbrıs'ın bu engebeli arazisine rağmen Rum ve Türk toplumunun ilişkileri, imparatorluğun bir başka bölgesinden daha karmaşık ve iç içedir¹⁷.

Kıbrıs'ın iklimi ılıman Akdeniz iklimidir. Adanın kuzeyi bol yağış alan yüzey şekilleriyle kaplıdır. Bu sebeple yağışlı iklimin etkileri orta kesimdeki Mesarya ovasını oluşturan çukurluk bölgeye ulaşamaz. Bu da Mesarya ovası ve çevresinin kurak bir yapıda olmasını sağlar. Adada yazlar kurak, kışlar genellikle yağışlıdır¹⁸. Adanın kuzey ve güney bölgelerinde narenciye ve turuncgil ziraati yapılırken, Mesarya ovasının bulunduğu orta kesim tam bir hububat ambarıdır¹⁹. Osmanlı Devleti ordusu için gerekli olan peksimetin bir kısmını da bu bölgeden sağlamaktaydı. Bütün kuraklığa rağmen iklimin özellikle hububat tarımına uygun olması, fethin akabinde başlatılan iskan çalışmalarında, devlet tarafından özendirici bir gerekçe olarak kullanılmıştı.

Günümüzde Kıbrıs'ın yaklaşık %19'u ormanlarla kaplıdır. Kuzey dağları ile Karlıdağ'ın batı ve kuzeye bakan yamaçları yüksek iri yapraklı sedir ağaçlarının bolca bulunduğu bir alandır. Bu dağların batı bölümü ve Karlıdağ'da genellikle meşe, çam ve

---

¹³ Ali Tefvik, *Coğrafya*, s. 268

¹⁴ Tarkan, *Kıbrıs (Genel Çizgileriyle)*, s. 3.

¹⁵ Olimis ve Troodos dağ silsilesi üzerinde bir çok Rum manastırı da bulunmaktaydı (Ali Tefvik, *Coğrafya*, s. 268).

¹⁶ Ronald C. Jennings, "Lefkoşa", *Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Ahmet Özgiray'a Armağan*, s. 371.

¹⁷ Vergi Bedevi, Beşparmak Dağları ile Karlı Dağları tanıtırken, "İtalya'da Apeninlerin yaptığı gibi, memleketin içindeki halk topluluklarının vahdetine aykırı tesirler yapan coğrafi amiller yaratmışlardır. Ancak Kıbrıs küçük bir memleket olduğu için, halk toplulukları arasındaki vahdetin sağlanmasında, coğrafi amiller, İtalya'daki kadar güçlüğe sebep olmamıştır (Bedevi, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Kıbrıs Tarihi*, Lefkoşa 1966, s. 10).

¹⁸ Tarkan, *Kıbrıs (Genel Çizgileriyle)*, s. 5.

¹⁹ Hububat dışında ekilen ürünlerin büyük bölümü meyve türündendir. Limon, harup, zeytin, üzüm. Kıbrıs ormanları ise %20'lik bir alana yayılır (Bedevi, *Kıbrıs Tarihi*, s. 11); Şemsettin Sami, *Kamüsü'l-A'lam*, V., s. 3595.

kök nar gibi ağaç türleri yetişir. Maki ve çalılıklar ise kıyı şeridinde kendini gösterir. Bu çalılıklar adanın fethi sırasında tabya yapımında kullanılmıştır. Çalılar sayesinde taban yükseltilerek, Lefkoşa kalesinin burçlarının önü tamamen kapatılmış ve fetih gerçekleştirilmiştir²⁰. Mesarya ovası ile adanın güney ve güney doğusundaki düzlükler ise step bitki örtüsüne sahiptir. Dere kenarlarında kavak, keçiboynuzu, taflan, ananas ve zeytin ağaçları bolca bulunur²¹. Karlıdağ'dan başlayarak Lefkoşa'nın kuzey ve güneyine, buradan da doğuya akan Kanlınehir ve güneyde, batı yönünde akan Omorfo ırmakları adanın en önemli akarsularıdır²². Kıbrıs'taki bu su kaynakları Osmanlı donanması için olduğu kadar diğer donanmalar için de önemlidir. Sayda valisi Abdullah Paşa ile yapılan savaşta ve İngilizlerin Fransız donanması ile giriştiği çatışmada adadan su temin edildiği ve bunun karşılığında bir miktar para ödendiği bilinmektedir²³. Adadan gemilere su satışıyla ilgili yerel kaynaklarda da bilgiler bulmak mümkündür²⁴. Bununla beraber adadaki su kıtlığı ve su tedariki Osmanlılarda olduğu gibi Osmanlı öncesi dönemde de önemli sorunlardan biri olmuştur. Bu hususta Osmanlı Devleti büyük yatırımlar yapmış, vakıflardan ve özel teşebbüsten mümkün mertebe faydalanmaya çalışmıştır²⁵.

Adanın en meşhur yeri olan Lefkoşa, Mesarya Ovası'nın içinde kalır ve münbit bir yerleşim yeri idi. Güzel sokakları ve herkesçe bilinen bir çarşısı bulunmaktaydı. Lefkoşa'nın iskelesi Tuzla'dadır ve adadaki konsoloslar burada ikamet eder. Magosa olarak bilinen şehir ise geçmişte Famagusta ve Larnaka (Magosa)'dan meydana gelmekteydi²⁶.

II. Osmanlı Fethinden Önce Kıbrıs'ta Siyasî Durum

Kıbrıs, M.Ö. 3000'li yıllardan itibaren yoğun bir iskana sahne olmuştur. İlk zamanlarda mahalli teşekküller halinde bağımsız bir statüye sahip olan Kıbrıs, Mısır

---

²⁰ Ata Atun, *Milat Öncesinden Günümüze Kıbrıs Tarihi Üzerine Belgeler*, II., Kıbrıs 2006, s. 77.

²¹ Tarkan, *Kıbrıs (Genel Çizgileriyle)*, s. 7. Şemsettin Sami, *Kamüsü'l-A'lam*, V., s. 3595.

²² Tarkan, *Kıbrıs (Genel Çizgileriyle)*, s. 7.

²³ İngiliz donanması Mısır seferine çıkan Napolyon'a karşı Akdeniz'de giriştiği savaşlarda Kıbrıs'tan su temin etmiş (3 Temmuz 1799 (29 Muharrem 1214), BOA, HAT., nr. 6444) olduğu gibi; Osmanlı donanması da Akka Savaşı'nda aynı amaçlarla Kıbrıs'tan (21 Eylül 1799 (20 Rebiülahir 1214), BOA, HAT., nr. 153//6459) ihtiyaç duyduğu suyu temin etmek yoluna gitmiştir.

²⁴ M. Akif Erdoğan, "Osmanlı Kıbrıs'ında Su Tedariki (1570-1640)", *Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Ahmet Özgiray'a Armağan, Tarihin İçinden*, (Ed. M. Akif Erdoğan), İstanbul 2006, s. 232.

²⁵ Erdoğan, "Su Tedariki", s. 218-220.

²⁶ Ali Tefrik, *Coğrafya*, s. 269.

Firavunu III. Tutmosis tarafından (M.Ö. 1500-1450) Mısır'a bağlanmıştır. Bu tarihten sonra ada Mısır ve Hititler arasında daimi bir mücadele sahası olmakla beraber Kral III. Tundhaliya zamanında (M.Ö. 1320) Hitit hakimiyetine girmiştir. 120 yıl süren bu dönem boyunca yeni hakimleri adadan bakır ihtiyaçlarını karşılamış oldukları gibi, adayı bir sürgün yeri olarak da kullanmışlardır²⁷. Bununla beraber Kıbrıs'ın devletler hukuku bakımından durumu açıklanamamıştır. Çünkü bu yüzyıllarda hem Mısır'a hem de Hititlere bağlı olduğu, Kıbrıs'tan Mısır Firavununa gönderilen hediye ve mektuplardan anlaşılmaktadır²⁸. Hitit Devleti'nin M.Ö. 1200 yılında yıkılmasıyla Mısır Fravunu III. Ramses tarafından ada tekrar Mısır hakimiyetine alınmıştır²⁹.

Kıbrıs, Dor istilasına da uğramış ve gerek Ege'den gerekse Anadolu'dan gelen kavimler tarafından yeni kolonilerin kurulmasına sahne olmuştur. M.Ö. 1000 tarihlerinde bu kolonilerden biri olan Fenikeliler adanın tümünde hakimiyet sağladılar. Bu hakimiyet M.Ö. 709'da Asurluların Kıbrıs'ı ele geçirmesine kadar devam etti. Ancak M.Ö. 525'de Pers Kırvalı Kombizes tarafından Mısır işgal edilince ada, Pers hakimiyetine girdi. Bu hakimiyet Makedonyalı Büyük İskender'in M.Ö. 333'te Perslere karşı kazandığı İssus Savaşı'na kadar sürdü. Büyük İskender'in ölümü Makedonya İmparatorluğu'nun parçalanmasını ve Mısır'da I. Pitolemaios tarafından Pitoleme Hânedanlığı'nın kurulmasını sağladı. Pitoleme döneminde Kıbrıs yarı bağımsız bir statü kazandı. M.Ö. 80'den itibaren Mısır'a bağımlılıktan tamamen kurtulan ada, M.Ö. 58'lere kadar bağımsız bir krallık olarak kaldı. Bir süre sonra ada Romalı komutan Marcus Porcius Cata tarafından Roma İmparatorluğu'na bağlandı. Ada Romanın M.S. 394'te ikiye ayrılmasıyla sonra, Doğu Roma yani Bizans İmparatorluğu'na katıldı. Bizans hakimiyeti adada büyük değişikliklere sebep olmuştur.

Hıristiyanlığı ilk kabul eden Roma vilayetlerinden biri Kıbrıs oldu ve Ortodoks Kilisesi kuruldu. Roma'nın ikiye ayrılmasından sonra adada başlayan Katolik-Ortodoks mücadelesi, Osmanlı fethine kadar devam etti³⁰.

---

²⁷ Kıbrıs zengin bakır cevherlerine sahip olması nedeniyle, gemiciliğin ilkel zamanlarından beri Anadolu'nun Bronz Çağı insanları tarafından iskan edilmiştir (Cevat R. Gürsoy, "Kıbrıs Müşahedeleri", *DTCFD*, XX, Sayı: 3-4, (Temmuz-Aralık 1962), Ankara 1963, s. 165.

²⁸ Afif Erzen, "Kıbrıs Tarihine Bir Bakış", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri*, Ankara 1971, s. 81.

²⁹ Engin Beksaç, "Kıbrıs ve Deniz Kavimleri'nin Gerçeği", *III. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi 13-17 Kasım 2000 Bildirileri*, GaziMagosa 2000, s. 173-175.

³⁰ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs: Nüfusu, Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları*, Ankara 2000, s. 9.

M.S. 632-964 yılları arasında ada, İslâm orduları tarafından yirmi dört defa kuşatılmıştır. Adanın Müslümanlar tarafından ilk fethi, Halife Hz. Osman zamanında Şam Valisi Muaviye zamanında (649) gerçekleştirilmiştir. Kıbrıs krallığı ile yapılan bir anlaşmaya göre, Bizans'a verilmekte olan 7.200 altınlık vergi, bu tarihten sonra Müslümanlara verilecek ve Bizansla yapılan savaşlarda Kıbrıslılar tarafsız kalacaklardı. Ancak Kıbrıslılar'ın ahde vefasızlık etmeleri, 653'te Müslümanların adaya yeni bir sefer düzenlemelerine ve bozulan anlaşmanın yenilenmesine sebep oldu. 688'de Halife Abdülmelik b. Mervan ile İmparator II. Justinianus'un yaptığı anlaşmayla Kıbrıs'tan alınan vergiler iki devlet arasında paylaşıldı. Emeviler zamanında ada, iki rakip devlet arasında kısmî bir muhtariyete sahip olmuştur. Bu durum Abbasiler döneminde de vergi verilerek sürdürüldü. 964'te Bizans İmparatoru II. Nikeforos Fakos tarafından ada Müslümanlardan alınmıştır³¹. Kıbrıs adası, Bizans İmparatorluğu idaresine geçtikten sonra Arap-Bizans savaşlarına sahne olmaktan kurtulmuştu. Ada, 1096 yılında I. Haçlı Ordusuyla gelen ve bölgede bulunan Müslüman-Türk hakimiyetleri arasında sıkışıp kalan Haçlılara gönderilen Bizans ve Latin yardımlarının ulaştırılması bakımından önemli bir üs vazifesi görmüştür³².

III. Haçlı Seferleri sırasında İngiltere Kralı I. Richard (Arslan Yürekli Richard) tarafından Kıbrıs 1191'de ele geçirilerek Teplar şövalyelerine satıldı. Ancak adalıların şövalyelerden memnuniyetsizliği isyana sebep olunca, şövalyeler Kıbrıs'ı tekrar Richard'a geri verdiler. Richard Kudüs Kralı Guy de Lusignan'ı Kıbrıs kralı yaptı³³. Lusignan adada feodal bir yapı kurdu. Bu sırada Anadolu'da Selçuklu hakimiyeti vardı. Önemli bazı ihtiyaçlarını Anadolu'dan karşılamak zorunda olan Lusignanlar Selçuklularla çeşitli anlaşmalar yapmışlardı.

Lusignanların en önemli faaliyeti Kıbrıs Latin Başpiskoposluğunu kurmaları oldu. Ortodoks halkın muhalefetine rağmen Latin hakimiyeti, XIV. yüzyılın sonlarına kadar sürdü. Bu tarihten sonra ada, Cenevizliler ve Venedikliler tarafından tehdit edilmeye başlandı³⁴. 1372 yılında Magosa Cenevizliler tarafından işgal edildi. Bu işgal

---

³¹ Darkot, "Kıbrıs", s. 673.

³² Gülay Ögün, "Kıbrıs'ta İslâm Hakimiyeti", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, (Hzr. Ahmetbeyoğlu, A.- Afyoncu, E.), İstanbul 2001, s. 3.

³³ Gürsoy, "Kıbrıs müşahedeleri", s. 166.

³⁴ Venedik Cumhuriyeti, daha 998 yılında Bizans ülkelerinde tebaası için ticaret hakkını elde etmiş ve IV. Haçlı Seferi ile İmparatorluk topraklarının 1/4'ünü ele geçirirken, buna paralel olarak Anadolu'da ve Doğu akdeniz kıyılarında hüküm süren bütün devletlerle ayrı ayrı imzalamış olduğu anlaşmalarla

1464 yılına kadar sürdü. Memluk Sultanı Baybars da 1425 yılından itibaren adaya müdahale etmeye başlayarak 1426 yılında Kıbrıs'a çıkmış ve Kral Janus'u esir etmişti³⁵. Memluklerin Kıbrıs hakimiyeti³⁶, Venediklilerin müdahalesiyle sona erdi ve ada bundan sonra soyluların yönettiği bir askerî vilayet halini aldı. Ada XIV. yüzyıl ortalarından itibaren Girit ile Levant ticareti için ehemmiyetli bir ticarî üs haline geldi³⁷. Venedik tacirleri şeker, pamuk ve ihtiyaç duydukları buğdayın büyük bir kısmını Kıbrıs'tan temin ettiler³⁸.

III. Kıbrıs'ın Osmanlılar Tarafından Fethi

Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs ile kurduğu ilk ilişkiler 1489'da Karpaz bölgesine yapılan bir çıkarma ile başlar. Yavuz Sultan Selim'in 1517'de Mısır'ı zapt etmesi Kıbrıs ile doğrudan münasebetlerin kurulmasını ve Venediklilerin Mısır'a ödedikleri 8000 dukalık verginin bu tarihten sonra Osmanlılara verilmesini sağladı³⁹. Kanunî döneminde yapılan bir anlaşma ile İstanbul'da bulunan Venediklilere yeni bazı imtiyazlar tanınması ve buna karşılık Kıbrıs vergisinin 10000 dukaya çıkarılması kararlaştırıldı⁴⁰.

Mısır'ın fethinden sonra Doğu Akdeniz'de de hakimiyet kurma arayışları içine giren Osmanlı Devleti, zaman zaman ticaret gemilerine ve Hacca giden yolcu

---

Levante'deki ticaret imparatorluğunun temellerini atmıştır (Şerafettin Turan, "Venedik'te Türk Ticaret Merkezi", *Belleten*, Sayı: 126, Ankara 1968, s. 248).

³⁵ Semavi Eyice, *Bertrandon De La Broquiere'in Denizaşırı Seyahati*, Çevr. İlhan Arda, İstanbul 2000, s. 68-69.

³⁶ Uzunçarşılı, Memluk donanmasının Kıbrıs ve Rodos seferleri dışında, Akdeniz'de herhangi bir faaliyetlerine tesadüf edilmediğini bildirmektedir (İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1988, s. 435). Bununla beraber büyük bir memluk donanmasının 829/1426'da Kıbrıs üzerine giderek yolda tesadüf ettiği bir düşman donanmasını mağlup ettikten sonra adayı işgal ederek, Kıbrıs Kralı Jan'ı esir etmişlerdi (Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 434).

³⁷ Metin Ziya Köse, *Osmanlı Venedik Ticareti (1600-1630)*, (Basılmamış Dr. Tezi, M.Ü., TAE), İstanbul 2005, s. 122.

³⁸ Köse, *Osmanlı Venedik Ticareti*, s. 125.

³⁹ Birinci Selim Mısır seferinden dönüşünde Şamda bulunurken bir Venedik elçisi geldi. Venedik Cumhuriyeti ile olan muahede tecdit olundu. Venedik Cumhuriyeti, Kıbrıs adasının tasarrufuna mukabil Mısır sultanlarına vermekte olduğu senevi 8000 dukalık vergiyi bundan sonra Osmanlı İmparatorluğuna verecekti (Reşat Ekrem [Koçu], *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar (1300-1920)*, *Lozan Muahedesi*, İstanbul 1934, s. 38; 1489'dan sonra Kıbrıs'a sahip olan Venedikliler, 1517'de Memlûklara ödedikleri vergiyi, adaya karşılık I. Selim'e devretmeyi kabul ettiler. İkinci olarak, yedi yıllık bir dönem için imzalanmış olan 1503 ateşkesinin süresini uzattırdılar (Donald Edgar Ptcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, (Çvr. Bahar Tırnakçı), İstanbul 2001, s. 158).

⁴⁰ Venedik Cumhuriyeti, Süleymanın cülusun danberi, Osmanlı İmparatorluğu ile olan münasebetlerin iyi bir surette cereyanına dikkat ediyordu. Nihayet Balyos Marko Minio Kanûniden şayan-ı ehemmiyet bir kapitülasyon almağa muvaffak oldu. Buna karşılık Venedik Osmanlı İmparatorluğuna Kıbrısın tasarrufuna bedel olarak 10000, Zante'nin tasarrufuna bedel de 5000 duka senelik vergi verecekti (Reşat Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar*, s. 39).

gemilerine saldırmakta olan Kıbrıs'lı korsanlar sebebiyle adanın fethini siyasî ve askerî bir zorunluluk olarak kabul etmiştir. Çünkü Güney Anadolu, Suriye ve Mısır'a yapılması muhtemel bir düşman saldırısında üs olarak kullanılabilir olan ada, doğu Akdeniz'de Osmanlı hâkimiyetinin tesisini tehlikeye düşürebilirdi⁴¹. Bunun yanında adanın Ortodoks yerli halkı Venedik yönetimince Katolikleştirilmek isteniyor ve ağır vergiler altında eziliyordu. Kıbrıs halkının Venediklilerin topraklarında angarya usulüyle çalışmak zorunda bırakılması, ahalinin zaman zaman Osmanlı Devleti'nin adaletine sığınmasına ve fırsat buldukça da İstanbul'a heyetler göndermesine neden oluyordu. Bu tür talepler yanında II. Selim'in şehzadeligi döneminde Mısır'dan gönderilen hediyelere Kıbrıslı şövalyeler tarafından el konulması, 1563 yılında Mısır Hazîne Defterdârı'nın bindiği geminin yağmalanması gibi sebeplerden başka adadaki Hala Sultan Türbesi'nin güvenceye alınması isteği ada üzerine bir sefer düzenlenmesini gündeme getirdi⁴². Şeyhülislâm Ebusuud Efendi'den alınan fetva^(*) ile sefer hazırlıklarına başlanmasına rağmen Osmanlı Devleti adanın kan dökülmeden teslim edilmesini sağlamak amacıyla diplomatik ilişkiler kurmaya çalışmış ancak bir sonuç alamamıştı. Osmanlı Devleti'nin meseleyi sulh içinde hal etme çabalarına karşı, Venedik, bu ülkeye elçi olarak gönderilen Divân-ı Hümâyûn tercümanlarından Mahmud Efendi'yi hapsettirdi. Ardından Venedik'te bulunan Osmanlı tebasını da tutuklatmıştı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, İstanbul'da bulunan Venedikli tâcir, konsolos ve konsolosluk memurlarını tutuklatarak Venedik ticaret gemilerine el koymak suretiyle karşılık verdi.

---

⁴¹ Çünkü bu tarihlerde Kıbrıs Kralı ile Karamanoğlu İbrahim Bey arasında bazı görüşmeler sürmekteydi ve bu görüşmelerin konusu muhtemelen Osmanoğullarının kendi varlıkları için yarattıkları tehlikeydi (Eyice, *Bertrandon De La Broquiere*, s. 93, 182).

⁴² Düzenlenmesi kararlaştırılan sefer esnasında kullanılacak yeni gemilerin inşasına başlanması üzerine Celal-zâde'nin rivayetine göre "fî'l-vâki binâya ki, mübâşeret olundu, mâ-beynde üç ay geçmeden Fransa ve Venedik ve Kıbrıs ve Dubrovnik beğlerinin ve dahi nice nâm-dâr mülûkin üçer yıllık haracları ve miftâhları geldi" demektedir. Ancak bu durum Osmanlı başkentinde şüphe ile karşılanmış olacak ki "Gemiler yapılmadan harâclar gelmesine cüll-i himmet değil, düşman vilâyetine varıldıktan sonra dahi değmede tedarükleri netice virmeye" denilmiştir (Gelibolulu Mustafa Âli, *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l-Ahbâr*, (Ahmet Uğur-vd.), Kayseri 1997, 1123-1124).

(*) Bu siyasî fetvâda «Sâbika bir vilâyet dâr-ı İslâm'dan olup ba'de- zamanın küffâr-ı hâksâr müstevli olup medârisin ve mesâcidin harâb ve muattal ve menâbir-ü mahâfilin küfrü dalâlet ile mâlâmâl ve nice dürlü ef'al-i habîse ile Dinî İslama ihanet kasdeyleyüb ve etraf-ı âlem evzâ-ı kabîhaların işâat eyleseler, Pâdişah-ı din penâh Hazretleri, hamiyet-i İslam muktezâsınca diyâr-ı mezkûru küffâr-ı hâksâr elinden alup Dâr-ül İslâma ilhak eylemeye azimet ve himmet buyursunlar, sâbika mezkûr keferenin tasarruflarında olan âhar vilayetler müsâlâha olundukta, ellerine verilen ahidnamede bezkûr vilâyet dahil olmağla Şeriat-i Mutahhare mucibince mezkûr ahidnâme nakzına azimet buyurmalarına mâni olur mu [?] Beyan buyurula. El-cevâb. -Allahû-A'lem aslâ mani olmak ihtimalî yoktur.» denilmekteydi (*Tarih-i Peçevî*, I., İstanbul 1283, s. 486-487; Münevver Ayaşlı, *19. Yüzyıl Teşrin-i Sâni ve Ötesi Kıbrıs ve Fetvası*, İstanbul 1971, s. 294-295).

Bu şekilde başlayan karşılıklı restleşmeler, Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'a sefer düzenlemesini mecburi hale getirmiş olduğundan, sefer sırasında Avrupa devletlerinin tarafsızlığını sağlayabilmek için 1568'de Avusturya ile sekiz yıllık bir barış antlaşması imzalandı. 1569'da Fransa'yla II. Kapitülasyon anlaşması ve 1570'te de Rusya ile dostluk anlaşmaları imzalandı. Osmanlı Devletinin hazırlıklarını yakından takip eden Venedik, bir yandan önlem almaya çalışmakta diğer yandan da Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa nezdinde protesto girişimlerinde bulunmaktaydı. Bu girişim 1570 yılı Şubat ayında Sokullu Mehmed Paşa ile Venedik elçisi Barbaro arasında Venedik'e ikinci bir elçinin gönderilmesiyle ilgili bir anlaşma yapılmasını sağladı. 11 Şubat 1570 tarihinde Venedik'e giden Divân-ı Hümâyûn çavuşlarından Kubad Çavuş, 18 Mart 1570'de Venedik Senatosu'na bir nota sundu⁴³. Senato bu notayı redderek savaş hazırlıklarına başladı ve Avrupa devletleriyle yapılan teşebbüsler sonucunda Papalık, Venedik, İspanya, Malta Şövalyeleri, Sicilya Krallığı, Genova Cumhuriyeti ve Savva Dükalığı ittifak kurarak Osmanlı Devleti ile savaş 1570 yılı Mart ayında başladı. Osmanlı ordularının Kıbrıs'a çıkartması Tuzla'dan başlatılarak ilk aşamada Lefkoşa kalesi kuşatıldı⁴⁴. 3 Temmuz'da Tuzla, 9 Eylül'de Lefkoşa fethedildi. Bu haberi alan müttefik donanması Meis adası açıklarına kadar geldiyse de buradan geri dönmek zorunda kaldı. Lefkoşa'nın düşmesinden sonra Magosa hariç bütün Kıbrıs ele geçirildi⁴⁵. 4 Ağustos 1571 tarihinde ise Magosa vire ile teslim oldu⁴⁶.

Kıbrıs'ın fethi Avrupa'da büyük bir heyecan yarattı ve Venedikliler, Papa V. Pius ve İspanya ile ortaklaşa yeni bir saldırı yapma kararı aldılar. 1571 Sonbaharı'nda başlatılan bu saldırıyı İnebahtı'da karşılayan Osmanlı donanması büyük bir yenilgi

---

⁴³ İdris Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü ve Osmanlı Donanması'nın Sefer Güzergahı", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, (Hzr. Ahmetbeyoğlu, A.-Afyoncu, E.), İstanbul 2001, s. 13.

⁴⁴ Mehmed İpşirli, *Tarih-i Selaniki*, I., Ankara 1999, s. 78.

⁴⁵ Dimitri Kantemir, "Nikosia'nın düşmesini bütün adanın kendiliğinden teslim olmasına bağlar, zira hiçbir yandan yardım olasılığı kalmadığından ilk önce Magosa ve onu izleyen öteki kaleler gönüllü olarak tarihin acımasına sığınmış oldular" der (Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, I., İstanbul 1998, s. 257-8).

⁴⁶ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, s. 15-17; Robert Mantran, Kıbrıs'ın fethini II. Selim'in kişisel bir sorun olarak algıladığını, vezir-i azamın çekincelerine rağmen fethi haklı gösterecek gerekçelerin de hazırlandığını ima etmektedir (Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I., (Çvr. Server Tanilli), İstanbul 2000, s. 191); Magosa kuşatması hakkında ayrıca bkz. Ata Atun, "Venedik Kayıtlarından Magosa Kalesi Kuşatması 1571", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 103, (Temmuz 2002), s. 40-44. Evliya Çelebi, Lala Kara Mustafa Paşa'nın Kıbrıs ve etrafındaki kaleleri fethinin 3 sene sürdüğünü ve 1580 yılında öldükten sonra Eyüp mezarlığına defnedildiğini bildirmektedir (Yücel Dağlı, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Kıbrıs", *II. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri (24-27 Kasım 1998)*, II., GaziMagosa 1999, s. 429).

alarak tamamen yok oldu⁴⁷. Bununla beraber Avrupalıların bu başarısı adanın yeni statüsünü değiştiremedi⁴⁸. 7 Mart 1573'te yapılan İstanbul Antlaşması ile Osmanlılar Kıbrıs'ı Venediklilerden resmen teslim almış oldu⁴⁹.

IV. Fetihden Sonra Kıbrıs'ta İdarî ve Siyasî Yapı (16.-18. yy)

Fetihden sonra Lefkoşa merkez olmak üzere Kıbrıs idarî yönden "Beylerbeyilik" statüsüne alınarak (9 Eylül 1570), Avlonya Sancakbeyi Muzaffer Paşa beylerbeyi tayin edildi. Beylerbeyi Lefkoşa kalesinde, merkez sancak beyi ise gönüllü ve azab askerî ile Hisar içinde oturmakta idi⁵⁰. Bu tarihte Lefkoşa'da yaklaşık 1000 kadar asker bulunmaktaydı. Kıbrıs beylerbeyliği merkez sancağı olan Lefkoşa Baf^(*), Magosa ve Girne sancaklarına ayrılmıştı⁵¹. Ada savunmasının kuvvetlendirilmesi için Alâiye, Tarsus, İçil, Zülkadriye ve Sis sancakları Kıbrıs Beylerbeyiliğine bağlandı.

⁴⁷ Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ı fethi teşebbüsü Avrupa'da bir takım ittifakların kurulmasına sebep oldu. Bunlardan en kuvvetlisi Venedik ve İspanya ittifakı olup, bunun şartları Türkler ile sonuna kadar mücadele etmeye dayanıyordu. Papa, Venedik ve İspanya müttefik donanmasının komutanlığını İspanya kralı II. Filib'in kardeşi Donjuan'a verdi. Bu tarihlerde Osmanlı donanması ise Venedik sularında dolaşmakta ve düşmana göz dağı vermekteydi. Donanma kumandanı Pertev Paşa riyasetinde yapılan bir harp meclisinde Lepanto kalesi himayesinde yada açık denizde harp etmek arasında bir tercih sözkonusu olmuştu. Uluç Ali Paşa'nın müdafaa halinde savaşı kabul etmek fikrine Müezzinoğlu Ali Paşa'nın itiraz etmesi üzerine, doğrudan hucum edilmesi ileri sürüldü. Uluç Ali Paşa ise hucum edilecekse en azından sahilden uzakta yapılmasını teklif ettiyse de kabul ettiremedi. Nihayet hucum kararı verildi. İnebahtı-Lepant muharebesinde aşağı yukarı eşitlik olmasına rağmen taktik hatalar nedeniyle 7 Teşrin-i evvel 1571 pazar günü yapılan savaşta Türk tarafı müthiş bir bozguna uğradı (Geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Kıbrıs Fethi İle Lepant (İnebahtı) Muharebesi Sırasında Türk Devletile Venedik ve Müttefiklerinin Faaliyetine Dair Bazı Hazinei Evrak Kayıtları", *Türkiyat Mecmuası*, III, s. 261-262); ayrıca bkz. Kantemir, *Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, s. 258-9.

⁴⁸ Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I, s. 192.

⁴⁹ Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ı ele geçirmesi üzerine müttefiklerine güvenemeyen Venedik, İnebahtı'dan sonra Osmanlı donanmasının yeniden inşa edildiğini görünce, daha fazla toprak kaybetmemek için ne şartla olursa olsun yeni bir sulh yapılması için girişimlerde bulundu. Buna göre , Osmanlı devleti'nin 300 duka olarak takdir edilen sefer masrafları Venedik tarafından 3 senede ödenecekti. Kıbrıs adasında venedikliler elinde kalan son nokta olan Soboto, topları ile teslim edilecekti. Zante adasına mukabil verilmekte olan 500 dükalık (1521 antlaşmasında 5000 olarak geçmektedir. Bk. Reşat Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar* s. 39) vergi 1500 dükaya çıkarılacaktı ve Kıbrıs için ödediği vergi kaldırılacaktı (Reşat Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar*, s. 48).

⁵⁰ Halil Fikret Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, Ankara 1977, s. 80.

^(*) Osmanlı kaynaklarında Baf, "Baf-Kukla" şekliyle kullanılmaktadır. Çünkü literatürlerde Baf şehrinin merkezi Kukla köyünün içinde bulunduğundan, bu kazanın adı birlikte anılmaktadır (Gürsoy, "Kıbrıs Müşahedeleri", s. 206, dipnot 69).

⁵¹ Cengiz Orhonlu, "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580)", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri*, Ankara 1971, s. 91; Kıbrıs eyaletinin bu üç sancağı (Girne, Baf, Magosa) salyane ile idare edilmekteydi (Ahmed Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s. 67).

"Kıbrıs Kanunnâmesi"^(*) hazırlanıncaya kadar adada "Karaman Vilâyeti Kanunnâmesi"^(**)nin uygulanmasına karar verildi⁵². Lala Mustafa Paşa adadan ayrıldığı zaman kalan asker sayısı 3779 idi. Devlet, bunların adada iskanlarını özendirici bazı tedbirler aldı. Zamanla askerler ailelerini de buraya naklettirdiler⁵³.

Bazı kaynaklar adanın fethi esnasındaki nüfusunu 100000 ila 200000 arasında vermektedirler. Aynı kaynaklar adadaki bölgesel dilin Rumca olduğunu belirtmekte olup, bu tarihte adada Rumların dışında az miktarda Latin, Mâruni (Maronite), Kıpti (Coptic), Jacobite ve Ermeninin olduğuna işaret etmektedirler⁵⁴.

Kıbrıs'ın fethini kolaylaştıran amillerin başında şüphesiz Venedik idaresinin katı tutumu gelmekteydi. Bu tutum sebebiyle adanın eski idarecilerinden bazılarının, önemli mevkilerin Türklerin eline geçmesinde büyük yardımları görülmüştür. Meselâ, Girne'nin Türkler tarafından fethine yardımcı olan kimselere avârız-ı divâniye ve tekâlif-i örfiye vergilerinden muafiyet getirilmiştir. Bunun dışında Venedikliler zamanında Venedik'te yerleştirilmiş olan bir Kıbrıs kolonisi, adanın Türklerin eline geçmesinden sonra Kıbrıs'a dönmek istemişlerdi. Koloni liderleri tarafından Osmanlı idaresine yapılan müracaat üzerine ada yöneticilerine, koloninin adaya dönmesi için her türlü kolaylığın gösterilmesine dair talimat verilmiştir⁵⁵. Venedik ile Osmanlı Devleti arasında Kıbrıs'ın fethi sebebiyle başlayan gerginlik, yine iki devletin karşılıklı çıkarları sebebiyle 7 Mart 1573 tarihinde yapılan bir ticaret antlaşmasıyla ortadan kaldırılmaya

---

(*) 1572 tarihli Kıbrıs Kanunnamesi hakkındak. Ö. L. Barkan, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları*, I., -Kanunlar-, İstanbul 1943, s. 348-350.

(**) 1528 tarihli Karaman Kanunnamesi hakkında bk. Barkan, *Kanunlar*, s. 45-47.

⁵² *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, s. 17.

⁵³ Netice Yıldız, bu sayıyı 2779 olarak verir ve bazı yanlış anlaşılmalara sebebiyet verecek bir hadiseyi de burada zikretmekten geçemez. Ona göre Canik bölgesinden bekar Osmanlı askerleri için Müslüman Türk eşler temin edilmekteydi (Yıldız, "Ottoman culture and art in Cyprus", *International Congress on Learning and Education in the Ottoman World Proceedings* (12-15 April 1999), İstanbul 2001, s. 259).

⁵⁴ Pierre Oberling, *The Road to Ballepays the Turkish Cypriot Exodus to Northern Cyprus*, Newyork 1982, s. 2; Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeniler hakkında yazılmış olan pek çok kaynakta Kıbrıs'ta bulunan çok az sayıda Ermeniden yerli ve yabancı kaynaklarda ciddi bir bahis yoktur. Çünkü buradaki Ermeniler muhtemelen Ortodoks Rum cemaat arasında asimile olmuş, karışık gitmişlerdir. İmparatorluktaki Ermeniler ile ilgili bkz. Hüdavendigâr Onur, *Millet-i Sadıka'dan Hayk'ın Çocuklarına Ermeniler*, İstanbul 1999, s. 31-44; ayrıca bkz. Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, İstanbul 1990; Ermeniler hakkında yapılmış yeni bir çalışma için bkz. *Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar*, (Hzr. Erhan Afyoncu), İstanbul 2001; Ermenilerin adaya ilk yerleşimleri, muhtemelen Ermeni kralı Toros'un 1159'lu tarihlerde İmparator Manuel'e karşı yapmış olduğu akınlarda adaya gönderilen askerlerin bir kalıntısı olabilir (Urfalı Mateos, *Vakayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Çvr. Hrant D. Andreasyan), Ankara 1987, s. 322-323).

⁵⁵ Orhonlu, "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580)", s. 91-92.

çalışılmıştır. Antlaşmaya göre Osmanlı savaş gemilerinin Adriyatik'e girmemeleri karşılığında Venedik Cumhuriyeti, burada ulaşım emniyetini sağlamayı taahhüd etmiş bulunuyordu. Yani Türk tacirlerinin Adriyatik Denizi'ndeki güvenliği Venedik tarafından sağlanacaktı. Bu antlaşma sayesinde yukarıda bahsi geçen koloni de serbestçe Kıbrıs'a dönmek imkanı bulmuş olabilir⁵⁶.

Askerî amaçlar dışında, adanın iskân ve imarını gerçekleştirmek için bir miktar Türk nüfusun adaya gönderilmesi gerekmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun tatbik ettiği iskân usûllerinden olan "sürgün" yöntemiyle, ilk defa adaya Türk aileler yerleştirilmeye başlanılmıştır⁵⁷. Sürgün yöntemiyle yapılan iskanlar zor kullanılarak yapılmayıp, sürgüne tabi tutulacak olanlar, yeni fethedilen topraklarda daha iyi bir hayat kurmayı tercih eden aileler arasından seçilmekteydi⁵⁸.

Osmanlı idarecilerinin bütün çabalarına rağmen adada Türk iskânı tam olarak gerçekleştirilememiştir. Adaya gidip yerleşmekte isteksiz olanlar için 21 Ocak 1572 tarihinde yayınlanan bir hükümde; adanın suyunun ve havasının güzelliğinden bahsedilmiş, ayrıca gitmeyi kabul edenlerin vergiden muaf tutulacağı ve bu kişilere timar verileceği bildirilmiştir⁵⁹.

Bu hükümden kısa bir süre önce yapılan bir tahrirde Meserya ve Mazoto bölgesinde 76 köyün boş olduğu tespit edilmiştir⁶⁰. Bununla beraber boş olan köyler bunlarla sınırlı olmayıp, harap köylere Lefkoşa, Magosa ve Tuzla arasında kalan köyler

---

⁵⁶ Turan, "Ticaret Merkezi", s. 256

⁵⁷ Sürgünlerin nitelik ve nicelikleri hakkında bkz. Ö. L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI, İstanbul 1950; Ayrıca bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Kıbrıs'ta İskân Politikası", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, (Hzr. Ahmetbeyoğlu, A.-Afyoncu, E.), İstanbul 2001, s. 40; Kıbrıs'a göçürülen aileler hakkında ayrıca bkz. Salim Çöhçe, "İçel Sancağı Ermenak Kazasından Kıbrıs'a Göçürülen Aileler", *III. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi 13-17 Kasım 2000 Bildirileri*, GaziMagosa 2000, s.223-243.

⁵⁸ Kıbrıs'a yapılan sürgünlerin hemen hepsi şüphesiz isteğe bağlı değildi. Devlet rahatsızlık duyduğu veya isyan çıkaran grupları genellikle Kıbrıs'a sürmeyi adet haline getirmişti (Karen Barkey, *Eşkiyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, İstanbul 1999, s. 163)

⁵⁹ Şenol Çelik, "Türk Fethi Sonrasında Kıbrıs Adasına Yönelik İskân Çalışmaları", *Türklük Bilgisi Araştırmaları (TUBA)-Journal of Turkish Studies*, Sayı: 27/1, 2003, s. 275.

⁶⁰ Osmanlı Devleti'nin adayı fethi sırasında boş ve harap olduğu ileri sürülen bu 76 köyün aslında boş ve harap durumda olan yerlerin gerçek sayısını belirtmediği yeni yapılmış olan başka bir kaynaktan anlaşılmaktadır. Buna göre 1570 yılı Eylül ayında Magosa kalesinin fethinden sonra 1571 yılı Ağustos ayında adanın tamamı feth edildiği zaman Magosa dışında adada bulunan mamur ve harap köy sayıları 832 olup, bunların 225 tanesi harap durumdadır(Çelik, "İskân Çalışmaları", s. 265); yine Çelik'e göre Kasım 1570'te Meserya ve Mazoto'daki harap durumdaki köysayısı 170 iken aynı bölge için bu sayı iki yıl sonra, Ekim 1572'de 76'ya kadar düşmüştür (Çelik, "İskân Çalışmaları", s. 272).

de dahildi⁶¹. Adaya rağbet edilmesini sağlamak maksadıyla, Karaman Eyaletine tabi kasabalardan adaya gitmek isteyenler olursa, kendilerine üç yıl için her türlü vergi muafiyeti sağlanacaktı⁶². Aynı zamanda adanın ikliminin bütün tarım çeşitlerine elverişli olduğuna dair propaganda da yapılmıştır⁶³. Sürgün yöntemiyle yapılan iskân faaliyetleri bir miktar Müslüman tebaa oluşturmayı amaçladığından gelenlerin asker olmasını engelleyici kurallar konulmuştu⁶⁴.

Kıbrıs'a yapılacak olan genel iskâna dair 19 Ağustos 1572 tarihinde Karaman, Anadolu, Zülkadriye kadılıklarına gönderilen bir hükümde bu eyaletlerde meskün her 10 aileden birinin sürgün kaydedilmesi ve bunların esnaf veya çiftçi olup olmadıklarına göre isimlerinin yazılması emredilmişti⁶⁵. Bu kayıtlardaki rakamlara göre adaya 5729 ailenin nakledilmesinin mümkün olabileceği hesaplanmıştır⁶⁶. 9 Ağustos 1572 tarihli sürgün hükmü doğrultusunda Kıbrıs'ta ikinci bir iskân faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Bu iskânın Seydişehir kadısı Muhyiddin Efendi müfettişliğinde, Dergâh-ı âlî çavuşlarından Hüsrev Bey'in gayreti ve ilgili kadılık marifetiyle tertip edilmiş olup, bu defter İç-il Sancağı'na tabî her bir kazanın kaydedilmiş olduğu altı bölümden meydana gelmekteydi⁶⁷. Yazım işlemi dört aylık bir süreyi kapsamakta olup, Ermenek 18 Ekim 1572, Mâmûriye 4 Kasım 1572, Selendi 16 Kasım 1572, Silifke 16 Aralık 1572 ve Mud

---

⁶¹ Çelik, "İskân Çalışmaları", s. 270.

⁶² Karaman bölgesinden adaya gönüllü olarak gitmek isteyenlere uygulanacak olan vergi muafiyeti aslında üç yıllık değil, iki yıllıktır. Ancak bazı araştırmacıların tarih okumada yaptıkları eksiklikler sebebiyle 8 ay önceye ait olan bir hükümden çıkarılan yanlış bir sonuçla 3 yıllık olarak zikredilmiştir (Çelik, "İskân Çalışmaları", s. 268).

⁶³ Netice Yıldız, adaya yerleşmek için cesaretlendirilen pek çok kişinin Konya, Larende, Kayseri ve Niğde eyaletlerinden geldiğini ifade eder. Ayrıca orduya katılanlara gedik olarak verilecek yerlerde üç yıl vergiden muafiyet sağlanacaktı (Yıldız, "Ottoman culture and art in Cyprus", s. 259).

⁶⁴ Orhonlu, "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580)", s. 94.

⁶⁵ Çelik, "İskân Çalışmaları", s. 278.

⁶⁶ Çelik, "İskân Çalışmaları", s. 280'de bu rakamın aslında 5729 hane olduğu zikredilmektedir; Diğer kaynaklarda ise 1572 tarihli sürgün kayıtlarından tespit edilebildiği kadarıyla adaya Aksaray'dan 225, Beyşehir'den 262, Seydişehir'den 202, Anduğu'dan 145, Develikarahisar'dan 197, Ürgüp'ten 64, Koçhisar'dan 88, Niğde'den 172, Bor'dan 69, Ilgın'dan 48, İshaklı'dan 87 ve Akşehir'den 130 aile olmak üzere 1.689 hane nakledilmiştir (Turan Gökçe, "1572 Yılında İç-İl Sancağından Sürülüp Kıbrıs'ta İskân Edilen Aileler", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı: II, İzmir 1997, s. 3; ayrıca bk. Orhonlu, "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580)", s. 94); Sürgün hadisesi bununla kalmamış olup, daha sonra Akdağ kasabasından 84, Bozok kasabasından ise 134 göçmenin daha adaya gönderildiği anlaşılmaktadır (Orhonlu, "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580)", s. 95).

⁶⁷ Çelik, "İskân Çalışmaları", s. 281; 9 Ağustos 1572 tarihi bir başka kaynakta 21 Eylül 1572 olarak verilmektedir (Gökçe, "1572 Yılında İç-İl Sancağından Sürülüp Kıbrıs'ta İskân Edilen Aileler", s. 4).

5-14 Ocak 1573 tarihlerinde tahrir tabi tutulmuştu⁶⁸. Bazı kaynaklarda sözü edilen sürgünler sayesinde adaya gönderilmesi planlanan yaklaşık 12000 aileden sadece 8000'inin yerleştirildiği ifade edilmekteyse de bu ifadenin aslında yanlış bir okumadan kaynaklandığını, adaya sadece 800 hanenin gönderilmiş olduğu anlaşılmaktadır⁶⁹.

Malta korsanlarının, Kıbrıs halkına yaptığı zulümlerden bahseden Evliya Çelebi Kıbrıs halkının korsanları padişah IV. Murat'a şikayet ettiğini de rivayet etmektedir (1623-1640). Bunun üzerine Osmanlı Devleti Malta Seferini düzenlediğini, Kıbrıs'ın da bu sefere 6 adet kadırgasıyla katıldığını yine Evliya'dan öğrenmekteyiz⁷⁰. Aynı müellif Kıbrıs'ta 30.000 askerden başka 150.000'de gayrimüslimin nüfusun olduğunu kaydeder. XVII. yüzyılda önemli bir ticaret merkezî olan Kıbrıs'tan tüccarların bir çok yere mal götürdükleri de aynı kaynakta zikredilmektedir. Özellikle de Yafa Kalesi ile ilgili bilgilerden, tüccarların Kıbrıs'tan bu kaleye sık sık Kıbrıs şarabı taşıdıklarından bahsedilmektedir⁷¹.

Fetihten sonra yeni bir mülkî yapıya kavuşan Kıbrıs, Lefkoşa idarî merkez olmak üzere 16 idarî bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgeler Tuzla, Limasol, Piskopi, Gilan, Evdim, Magosa, Karpaz, Dağ, Değirmenlik, Baf, Kukla, Hırsofi, Omorfo, Mesarya^(*) ve Girne kasabalarıdır. Kıbrıs Beylerbeyliğinin statüsü 1670 yılına kadar devam etmiştir⁷².

XVI. asır sonlarına ait taşra teşkilatı listelerini sunan Aynî Ali Efendi, risâlesinde Kıbrıs'ın yedi sancağından bahsetmektedir. Sancaklar 1 Aralık 1576 tarihli bir başka kayıttan Baf, İçil, Alaiye, Tarsus, Sis, Magosa ve Girne olarak yer almaktadır⁷³.

⁶⁸ İç-il Sancağından Kıbrıs'a sürülenler hakkında daha geniş bilgi için bkz. Şenol Çelik, *Osmanlı Taşra Teşkilatında İçel Sancağı (1500-1584)*, (Basılmamış Dr. Tezi, M.Ü., TAE), İstanbul 1994, s. 130, 153, 163.

⁶⁹ Cengiz Orhonlu bu sürgünler sonucunda adaya gönderilmesi düşünülen 12000 haneden 8000'inin naklinin gerçekleştiğini bildirmiştir (Orhonlu, "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580)", s. 97).

⁷⁰ Dağlı, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Kıbrıs", s. 429.

⁷¹ Dağlı, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Kıbrıs", s. 430.

^(*)Çalışmamızda geçen Meserya yerleşim yerinin adı pek çok araştırmacı gibi Erdoğan tarafından da "Mesarya" şeklinde okunmuş olması sebebiyle biz de çalışmamızda bu ismi kullanmayı tercih ettik. Bkz. M. Akif Erdoğan, "Osmanlı Kıbrıs'ında Pamuk Üretimi", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 45, Ankara 2002, s. 642.

⁷² *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, s. 19.

⁷³ Bütün bu vilayetler Kıbrıs'a sancak statüsünde bağlanmışlardı. Lefkoşa (paşa sancağı 1571), Ala'ıye (1571 sanca, daha sonra 1608'de Adana da bağlandı), Baf (1571'de sancak), Girne (1571'de sancak), İçel (1608-1732 sancak), Magosa (1571'de sancak), Sis (=Kozan, 1608 Adana ile dahil edildi-1732'ye kadar), Tarsus (1608'e kadar sancak), Trablus (1573'e kadar sancak) idi. (Andreas Birken, *Die Provinzen des Osmanischen Reiches*, Wiesbaden 1976, s. 109-110).

Ancak kısa bir süre sonra devlete ait gelirlerin toplanmasında ortaya çıkan güçlükler sebebiyle Trablus, Kıbrıs Beylerbeyliği'nden ayrılmıştır⁷⁴. Bu tarihte Kıbrıs önemsiz bir yer olduğundan, Rodos ve adalar grubu da kaptan paşanın vilayet merkeziydi. Kaptan paşa Kıbrıs'a vali yetkilerine sahip bir muhassıl tayin etmişti⁷⁵.

Limasol ve Tuzla kazalarının Kaptan Paşa Eyaleti'ne ilhakı ile başlayan süreçte Kıbrıs veziriazama has olarak verilmişti⁷⁶. Bu ilhak adanın bütün kazalarıyla ancak 1670-1687 tarihleri arasında tamamlandı. 1703-1718 tarihleri arasında salyaneli eyalet statüsü de verilen ada^(*), 1718-1721 yılları arasında muhassıllık oldu⁷⁷. Lefkoşa ve Magosa 1722 yılında alaybeyilikle yönetilmekteydi⁷⁸. Ada ikinci defa salyaneli eyalet statüsü kazandı. 1748 yılında Kıbrıs tekrar veziriazamın hasları arasına dahil edildi ve kaptan paşanın yönetiminden alındı⁷⁹.

XVIII. yüzyılda başlayan rahatsızlıklar muhassılların gayrimeşru yönetimi ve Osmanlı-Rus harbi halkın ekonomik durumunu bozdu⁸⁰. Rum Ortodoks lideri Filoteos İstanbul'a bir elçilik heyeti göndererek, adanın sağlıklı bir yapıya kavuşturulmasını istedi⁸¹. Merkezden uzaklığı da dikkate alınarak bu haklı talebe adanın kaptan paşa yönetimine verilmesiyle cevap verildi. Adaya kaptan paşaya vekaleten tayin edilen muhassıla gelirlerin toplanması dışında idarî yetkiler de tanındı⁸². 1790'da kaptan paşanın yetkisindeki adaların vergileri derya tercümanları vasıtasıyla toplanmaya

---

⁷⁴ Alasya, *Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, s. 80-81.

⁷⁵ H. D. Purcell, *Cyprus*, New York, 1969, s. 169. Kıbrıs'ın Cezayir-i Bahr-ı Sefid eyaletine ilk bağlandığı zaman Kapdan-ı derya Güzelce Ali Paşa (1605) zamanında olmuştur (Salih Özbaran, "Kapudan Pasha", *Encyclopedia of İslam* (EI), IV., Leiden 1978, s. 572; İdris Bostan, "Ali Paşa, Güzelce", *DİA*, II., s. 424.

⁷⁶ Yücel Özkaya, *Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara 1985, s. 14,

^(*)Kıbrıs 1670 tarihinde Cezayir-i Bahr-ı Sefid Eyaleti'ne katıldıysa da 1703 tarihinde yeniden bağımsız bir eyalet olmuştur (Ayhan Afşin Ünal, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Cezayir-i Bahr-ı Sefid (Akdeniz-Ege Adaları ya da Kapudan Paşa Eyaleti)", *Türkler*, IX., Ankara 2002, s. 615; Purcell, *Cyprus*, s. 170.

⁷⁷ Kıbrıs 1717 yılında muhassıllık idaresine kavuşturulmuştur Aynı zamanda Lefkoşa ve Magosa alaybeyilikleri Kıbrıs muhassıllığına ilhak edilerek muhassıllığa Emin-zade el-Hac Ahmed Ekim 1722 (Muharrem 1135) tarihinde tayin edilmiştir (Fehameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı (1717-1730)*, Ankara 1997, s. 215); Uzunçarşılı, kaptan paşa eyaletinin XVII. asırda haslı ve salyaneli olarak ikiye ayrıldığını ifade eder (İ. Hakki Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 420).

⁷⁸ Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı*, s. 215.

⁷⁹ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s. 165.

⁸⁰ Kemal Çiçek, "Kıbrıs", *DİA*, XXV, s. 375-376.

⁸¹ Alasya, *Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, s. 98.

⁸² Çiçek, "Kıbrıs", s. 376; Purcell, *Cyprus*, s. 170.

başlandı⁸³. Bir yıl sonra Kıbrıs'ta reâyâ vekilleri ile Müslümanlar arasında başlayan iktidar mücadelesi bir iç çatışmaya dönüşme riski karşısında padişahın müdahalesiyle yönetim köklü bir değişikliğe tabi tutuldu. Daha önce sadece Kıbrıs'a gelen yabancı konsolos ve tüccarların dil tercümanlığını yapan eyalet divan tercümanı, 1796 yılında kendisine verilen bir berat ile tabandan tavana doğru bir sıçrama yaparak başpiskopos ve muhassılın da üstünde yetkilere haiz olarak, Kıbrıs'ın malî yönetimini ele geçirdi. Bu Kıbrıs'ın idaresinde devrim niteliğinde bir operasyon oldu ve 1804 yılında, tercümana karşı başpiskopos ve muhassıl tarafından planlanan indirme hareketına kadar sürdü. Bu süre zarfında malî yetkileri kesintisiz elinde bulunduran Tercüman Yorgaki 1808 yılında idam edildi. Tercümanlık müessesesi ise giderek zayıfladı ve 1815 yılında yetkileri başpiskoposlara devredilerek ortadan kaldırıldı⁸⁴.

V. XIX. Yüylün Başında Kıbrıs

Mısır'ın Fransızlar tarafından (1798) işgali üzerine Osmanlı Devleti, İngiltere ile anlaşarak, Fransızların Mısır'dan çıkarılmasına rağmen İngilizler, yerleştikleri Mısır'dan askerlerini çekmedikleri gibi, Mısır'ın içişlerine müdahale etmeye de başlamışlardı. Ancak İngiltere'nin Fransa ile yeniden savaşa başlaması, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 9 Ocak 1803 tarihinde İstanbul Anlaşması'nın yapılmasına ve İngiliz askerlerinin çekilmesine vesile oldu. İngilizlerin bu tutumu, Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'de yeni bir rakip ve düşmanla karşı karşıya olduğunu göstermişti⁸⁵. Rusya'nın Balkanlar ve Yedi Ada üzerinden Osmanlı aleyhtarı girişimlerde bulunması, Fransa'nın desteğini alan Osmanlı Devleti'ni 1806 yılında Rusya'ya savaş açmaya mecbur etmişti. Diğer taraftan Fransa ile başlayan ilişkileri kendi çıkarlarına aykırı bulan İngiltere donanmasını 19 Şubat 1807 tarihinde İstanbul önlerine gönderdi. Ardından 17 Mart 1807 tarihinde ise İskenderiye İngiltere tarafından işgal edildi. Fakat bu işgal fazla sürmedi. İngilizler İstanbul önlerinden 2 Mart'ta geri çekilmek zorunda kaldılar ve 22 Ağustos 1807'de ise Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın taarruzuyla İskenderiye'yi boşaltmışlardı. Fransa ve Rusya'nın 8-9 Temmuz 1807'de Tilsitte ve 12 Ekim 1808'de Elfrut'ta Osmanlı Devleti'ni parçalamak üzere anlaşmış olmaları İngiltere'nin çıkarlarına aykırı olduğundan, durumu bölgesel çıkarları açısından sakıncalı gören

⁸³ Kıbrıs daha uzun süre kaptan paşa tarafından yönetildi [1796 (1211), BOA, HAT., nr. 220/12205; Ayrıca bk. Ali Fuat Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, İstanbul 2006, s. 58.

⁸⁴ Geniş bilgi için bk. I. Bölüm "Tercüman" kısmı.

⁸⁵ Rıfat Uçarol, *Siyasî Tarih*, İstanbul 1985, s. 67.

İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında 5 Ocak 1809'da Çanakkale (Kale-i Sultaniye) Andlaşması imzalandı⁸⁶.

Fransız tehdidine karşı İngiltere ve Rusya ile anlaşarak topraklarını muhafaza etmeye çalışan Osmanlı Devleti, bu üç devletten hiçbiri ile kesin bir dostluk kurulamayacağını anlamıştı. Üstelik bu devletlerden Fransa ve Rusya açıkça Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü tehdit etmekteydi. Dost görünen İngiltere'nin Akdeniz'deki faaliyetleri giderek daha tehditkar olmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti, ortaya çıkan bu üçlü tehdit karşısında merkezin güvenliği kadar, taşranın güvenliğine daha fazla önem vermeye başlamıştı.

1809 yılında taşra valilerinden konuyla ilgili olarak neler yapılabileceği hakkında bilgi istendi. Mora valisi Veli Paşa, İngiltere'nin Mora ve Kıbrıs kıtalarında gözü olduğu yönünde devleti ikna etti⁸⁷. Osmanlı Devleti, Veli Paşa'nın İngiltere'nin de her an bir işgal teşebbüsünde bulunabileceği yönündeki bu uyarısını dikkate aldı. Bu durum devleti, taşrada bir takım tedbirler almaya sevketti. Kıbrıs Muhassılı Seyyid Mehmed Emin Efendi'ye de bir emir gönderildi ve Kıbrıs'ın muhafazasına dikkat etmesi istenildi⁸⁸.

Diğer taşra idarecileri de uyarılarak özellikle kalelerin eksikliklerinin gönderilmesi üzerinde duruldu. Kale dizdarlarının muhassıllarla irtibatlı olarak kalelerdeki cephane ve mühimmatı elden geçirmeleri emredildi. Yoklamaların yapılarak, acil ihtiyaçlar için merkeze bilgi verilmesi istendi. Bütün çabalara rağmen, özellikle düşman taarruzlarına açık olan derya kalelerinin eksiklikleri giderilememişti. Bu eksikliklerin tamamlanması vilayet ileri gelenlerine havale edildi. Devlet yardımı ulaşamayan bazı vilayet valileri, daha önce fazla ihtiyaç olmadığı için gözden çıkarılmış olan kaynakları yeniden kullanıma açma ihtiyacı duymuştu⁸⁹. Valiler, mühimmat bakımından çekilen eksiklikleri gidermekle uğraşırken, asıl savaş gücünü oluşturan askerlerin yoklamaları da dikkatli bir şekilde yapılmaya başlandı. Bu hususun üzerinde özellikle durulmaktaydı. Çünkü uzun yıllar ihmal edilmiş olan kale askerlerinin bir bölümü esnaf arasına karışarak sanatkar ve tüccar olmuş, pek çok asker de timarlarını terketmişti. Bu yoklamaların takibi için merkezden görevli olarak Kıbrıs'a Mektubî

---

⁸⁶ Uçarol, *Siyasî Tarih*, s. 70- 72 vd.

⁸⁷ 1809 (1224), BOA, HAT., nr. 708/33938-C.

⁸⁸ 4 Aralık 1809 (26 Şevval 1224), BOA, KK., nr. 20, s. 84, h. 1.

⁸⁹ 17 Haziran 1810 (14 Cemaziyelevvel 1225), BOA, *Cevdet-Bahriye*, nr. 3830.

Kalemi halifelerinden Mehmed Tahir Efendi gönderildi⁹⁰. Devlet bir taraftan vilayetleri uyarırken, diğer taraftan donanmayı da techiz etmeye çalışmaktaydı. Merkeze çağrılan kaptan paşaya Kıbrıs gibi stratejik mahallerin ihtiyaç duyduğu asker ve cephanenin eksiksiz olarak temini, kalelerin düşman taarruzlarına dayanıklı hale getirilmesi ve kontrollerin sıklaştırılması talimatı verildi. Mehmet Tahir Efendi'nin başkanlığında yapılan yoklamalar ile adada bulunan sekiz kalenin ihtiyaçları tespit edilmeye çalışıldı. Kalelerde bulunan top ve kundaklar tek tek elden geçirildi ve bir kısmı tamamen kullanılamaz halde olduğu tespit edilerek bunların yenilenmesi için Tuzla üzerinden Tophâne-i Âmire'ye gönderilmeleri sağlandı⁹¹. Lefkoşa kalesi Cebeciyan Ağası Hüseyin ve Lefkoşa defterdarı Mustafa tarafından 1817 yılında yapılan bir başka yoklamada, tespit edilen eksiklikler Tophâne-i Âmire'ye bildirilmiş ve temini yoluna gidilmiştir⁹².

Kıbrıs'ın muhafazası ortalama 3000-4000 askerle mümkündü. Nüfusunun çoğunluğunu gayrimüslimlerin oluşturması, savaşacak insan kaynaklarının kıt olması, insanların askerlik sanatına uzak olması gibi sebepler, adanın muhafazası için yakın vilayetlerden asker teminini gerektirmekteydi. Bu sebeple devlet çoğunlukla Karaman, Adana, Sayda ve Mısır'dan Kıbrıs için asker temin etmeye çalışmaktaydı. Adanın muhafazası için 1810 yılında Alanya'dan, 250 piyade askerî istenilmesine rağmen, sadece 85 asker gönderilmişti. Daha önce Adana'dan Kıbrıs'a 1500 askerin sevkine karar verilmişti. Fakat Adana'nın savunması gerekçe gösterilerek, asker sayısında indirimle gidilmiş ve sadece 500 asker gönderilmişti⁹³.

Osmanlı Devleti, taşra vilayetlerinde meydana gelen problemlerle baş edecek güçte olmadığından, âyân güçlerini birbirine karşı kullanmak istemiştir. Tepedelenli Ali Paşa ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa bu konuda en fazla ilişki kurulan valilerdi⁹⁴. Ancak bu valilerle kurulan ilişkiler her zaman olumlu sonuçlar vermemiştir. Tepedelenli Ali

---

⁹⁰ 28 Haziran 1810 (25 Cemaziyelevvel 1225), BOA, KK., nr. 24, s. 107, h. 1. Konuyla ilgili olarak Kıbrıs muhassılına, müftüsüne ve alaybeyine de aynı tarihte bir emir gönderilerek kendi aralarında ittifak yaparak yoklamacı ve adamlarını bertaraf etmek ve yoklamacıya ait olan harca el koymak suretiyle, yoklamayı zaafa uğratmalarını istenmiştir (BOA, KK., nr. 24, s. 106, h. 2).

⁹¹ Kıbrıs kalelerinde yapılan bir yoklamadan; adadaki 6 kalede 312 varil barut, 30000 deste fişeğe ihtiyaç olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca kalelerdeki toplar eskimiş, fetihten sonra muhafız, topçu, tımarlı ve yeniçeri askerî nizamının tamamen bozulduğu, ticaret ve ziraatle uğraşmaya başlayan askerlere ait tımarlar boş kaldığı gibi, buraların başkalarına gelir kapısı olduğu tespit edilmiştir. Baf ve Magosa kalelerinin sipahileri sefere çağrıldıklarında kiminin kaçtığı, kiminin ise piskoposlara sığındığı görülmüştür (12 Ekim 1816 (20 Zilkade 1231), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 5204, lef: 1).

⁹² 29 Temmuz 1817 (15 Ramazan 1232), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 33341/1-2.

⁹³ 1810 (1225), BOA, HAT., nr. 708/33925.

⁹⁴ 15 Mart 1815 (3 Rebiülahir 1230), BOA, HAT., nr. 342/19545-A.

Paşa'nın hırsı ve hanedanlığını genişletmek arzusu, bölgede faal olan Fransızların şikayeti, Mısır güçlerinin komutanı İbrahim Paşa ile ters düşmesi, Ergiri, Gardik ve Debre bölgelerini ele geçirmek isteği gibi sebepler ile hakkında ferman çıkarılmasına ve ortadan kaldırılmasına kadar problem olmaya devam etti⁹⁵.

Tepedelenli Ali Paşa'nın ortadan kaldırılmasıyla savunmasız kalan Mora'da Rumların ayaklanmasına engel bir güç kalmadı⁹⁶. İsyan hareketi kısa zamanda Ege adaları ve Kıbrıs'a kadar uzandı. Rumlar izbandid gemileriyle Akdeniz'de Müslüman tüccar gemilerine saldırmaya başladı. Ardından Ayvalık, Yunda ve Sisam reâyâsı da bu izbandidlere katılarak isyan etti. Bunun üzerine şeyhülislâmdan alınan fetva ile isyancıların vurulması emredildi⁹⁷.

Mora'daki çatışmalardan sonra Kıbrıs ve çevresinde Rum korsanları çoğalmış ve adayı tehdit etemeye başlamışlardı. Bunun üzerine devlet adadaki kalelerin mühimmat ve askerle takviyesini ve bu amaçla yoklamalarının yapılmasını emretti. Yoklamalar sonucunda kalelerde en az 30 kantar kurşuna ihtiyaç olduğu tespit edildi. Devlet bu kurşunu darphânedan karşılamayı istemiş ise de yeterli kurşunun olmaması sebebiyle talebin Akka'dan karşılanmasına karar verildi. Bu tarihte Akka, Sayda valisi Abdullah Paşa'nın idaresindeydi. Gönderilen emir üzerine Abdullah Paşa Kıbrıs'a 10 kantar barut, 3 kantar kurşun, 2 çarha topu ve 3000'den fazla asker gönderdi⁹⁸. Kısa bir süre sonra Kıbrıs muhafızlığı ile görevlendirilen Abdullah Paşa'dan bir miktar da para

⁹⁵ Hamiyet Sezer, *Tepedelenli Ali Paşa İsyanı*, (Basılmamış Dr. Tezi, A.Ü., SBE), Ankara 1995, s. 47, 94, 95-106.

⁹⁶ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V., İstanbul 2005, s. 206 vd. Finkel, Mora isyanının başlamasında Rumlara cesaret verenin aslında Tepedelenli olduğunu ifade ile, onun Osmanlıya karşı ayaklanmaları için Rumlara pek çok para dağıttığını, Yunanistan ve Arnavutluk'ta Osmanlı karşıtı ayaklanmalara davet çıkardığını ifade eder (Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa: Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü, 1300-1923*, İstanbul 2007, s. 382).

⁹⁷ 12 Aralık 1825 (Gurre-i Cemaziyelevvel 1241), BOA, *Cevdet-Dahiliye*, nr. 14429. Fetvaya ilaveten seyahat eden herkese bir seyahat belgesi (mürûr tezkireleri) verilmesi kararı alındı. Bu seyahat belgeleri sayesinde boğazlardan geçen bütün gemilerin kontrol edilmesine başlandı. Kaptanlardan mürettebatın eşkâlini gösteren belgeler taşımaları istendi. Bu şekilde izbandid taifesine mühimmat ve gönüllü taşımak suretiyle yardım ve yataklık yapma eğiliminde olanların tespit edilmesi amaçlandı [18 Mayıs 1821 (15 Şaban 1236), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 33591]. Aynı tarihlerde Kıbrıs'ta da isyan hazırlığındaki Rumların ortadan kaldırılmasıyla alakalı bir ferman yayımlandığı anlaşılmaktadır (26 Nisan 1821 (23 Receb 1236), BOA, *Cevdet-Dahiliye*, nr. 2115); Yüksel Çelik, *Hüsrev Mehmed Paşa Siyasî Hayatı ve Askerî Faaliyetleri (1756-1855)*, (Bastırılmamış Dr. Tezi, İ.Ü., SBE), İstanbul 2005, s. 206.

⁹⁸ Abdullah Paşa Akka'nın muhafazasının önemine işaret ederek, selefi Süleyman Paşa döneminde fazla bir ihtimam gösterilmediğinden kalenin neredeyse korumasız kaldığını ifade etmiştir. Diğer taraftan Sayda, Sur, Beyrut, Hayfa ve Yafa kalelerinin de mühimmat yönüyle Akka'dan besleniyor olmasını sebebiyle, daha fazla yardımda bulunamayacağını bildirmiştir [30 Haziran 1821 (29 Ramazan 1236), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 28077/1].

istendi⁹⁹. Abdullah Paşa, kısa bir zaman sonra Kıbrıs muhafızı tayin edildi. Buna rağmen istenilen parayı göndermediği gibi adanın muhafazasındaki askerin maaş ve yiyeceklerini de kesti¹⁰⁰. Abdullah Paşa bu itaatsizliği sebebiyle muhafızlıktan azledildi (18 Aralık 1821). Muhafızlığa Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa tayin edildi. Mehmed Ali Paşa, binbaşılardan oluşan beş kişilik bir heyet maiyyetinde 400'ü tüfekli olmak üzere 2000 kadar askeri, yiyecekleriyle birlikte Kıbrıs'a sevketti¹⁰¹. Bununla beraber Osmanlı toprakları için henüz güvenli bir ortam oluşturulmuş değildi. Öyleki, Fransa'nın Mısır'ı işgali, Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'deki zayıflığını tam olarak ortaya koymuştu. Bu durum Fransız ve Rus ajanların kışkırtmasıyla Rum korsanların Kıbrıs ve çevresinde eşkıyalık hareketlerine başlamalarına sebep oldu¹⁰². Korsanlara karşı sıkı bir mücadele başlatan devlet, muhassıldan Kıbrıs'ın her tarafına gözcüler dikmesini ve mağalara kadar her yerin araştırılmasını istemişti¹⁰³. Buna rağmen korsanların çamlıca tabir edilen tekneleriyle Kıbrıs'ı 40-50 mil açıktan tazyik etmekte oldukları; İskenderiye'den Antalya'ya kahve ve tuz gibi emtia taşıyan gemilere saldırdıkları, bazı gemilere kendilerinin Müslüman olduğunu söyleyerek çıkıp, mürettebatı katlettikleri, adayı Magosa ve Karpaz tarafından sürekli taciz ettikleri, muhassıl Mehmed Ağa tarafından merkeze rapor edildi (19 Eylül 1822)¹⁰⁴. Korsanların bir ara Kıbrıs ile Anadolu'nun irtibatını koparacak şekilde Gelendere ve Girinye kordonunu zapt etme girişimleri oldu. Bu iskeleler Osmanlı Devleti'nin adaya haberleşmesini temin eden menzillerdi¹⁰⁵. Kıbrıs korsan saldırılarıyla mücadele ederken, İstanbul'da patlak veren yeniçeri isyanları bastırılmış ve Yeniçeri Ocağı tarihe karışmıştı. Yerine Asakir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu kurulmuştu¹⁰⁶. Kıbrıs muhassılı, yeni bir ordunun kurulmuş olmasını fırsat bilerek, merkezden bir miktar Mansûre askerî gönderilmesini istedi. Ancak kendisine bu askerin gönderilemeyeceği,

---

⁹⁹ 24 Ekim 1821 (27 Muharrem 1237), BOA, HAT., nr. 29698-P.

¹⁰⁰ Gönderilen bu asker başbuğ, sergerde ve bölükbaşları ile toplam 2111 kişiydi. Bunlara her ay verilecek olan aylık 139595 kuruş 29 para idi [15 Aralık 1821 (20 Rebiülevvel 1237), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 4087].

¹⁰¹ 18 Aralık 1821 (23 Rebiülevvel 1237), BOA, HAT., nr. 4057.

¹⁰² 1821-1826 tarihleri arasında Kıbrıs ve Ege adalarına yapılan saldırılar hakkında bk. Sahaflar Şeyhi Mehmed Es'ad Efendi, *Behir Efendi'nin Zeyl ve İlaveleriyle Es'ad Efendi Tarihi (1237-1241/1821-1826)*, (Hzr. Ziya Yılmaz), İstanbul 2000, s. 86 ve 544.

¹⁰³ 1 Aralık 1821 (6 Rebiülevvel 1237), BOA, HAT., nr. 38500.

¹⁰⁴ 29 Eylül 1822 (3 Muharrem 1238), BOA, HAT., nr. 39250.

¹⁰⁵ 26 Temmuz 1823 (17 Zilkade 1238), BOA, HAT., nr. 39885-A.

¹⁰⁶ Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışı hakkında bk. Yüksel Çelik, *Hüsrev Mehmed Paşa*, s. 276-284.

bunun yerine Mısır askerinin muhafazada kalmaya devam etmesi Mısır valisine ve muhassıla bildirildi. 12 Ocak 1828 tarihinde Mısır valisi, askerinin adada kalmasına devam edeceğini, ancak yeni asker göndermesinin mümkün olmadığını, çünkü askerlerinin büyük bölümünün Mora, Girid, Mekke ve Medine taraflarında olduğunu haber verildi¹⁰⁷. Bunun üzerine 18 Nisan 1828 tarihinde Kıbrıs'ın muhafazasına Adana valisi tayin edildi. Vali, daha önce Erzurum tarafına gönderilmek üzere hazırlanmış olan 1500 askerî Kıbrıs'a gönderdi¹⁰⁸. Asker gönderemeyen Mısır valisi de 1000 kantar barut vererek katkıda bulundu (23 Temmuz 1828)¹⁰⁹.

II. Mahmud'un askerî atılımları sayesinde yeni bir ordu kurulması girişimi Kıbrıs'ta da etkisini kısa zamanda gösterdi. Yeni oluşturulan orduların kaynak düzenlemesi adanın yeni bir yönetime kavuşturulmasını gerekli kıldı. Kıbrıs'ta bulunan timarlar ve mukataalar, düzenlemeye tabi tutularak merkezden yönetilmek üzere 1828'de bir kez daha Divân-ı Hümâyün idaresine verildi. Bu mukataaların gelirleri ise doğrudan yeni kurulan Asakir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu'na tahsis edildi¹¹⁰. 1828 yılında Rus yayılcılığına karşı başlayan savaşlar 1829 Edirne Anlaşması ile sonuçlanmasına rağmen, Rus kışkırtması Akdeniz ve çevresinde yayılmaya devam etti. Rum gönüllüler ve Avrupalı konsolosların da iştiraki ile Kıbrıs'ta 1833 yılında bir isyan girişimi olduysa da başarılı olamadı¹¹¹. İsyanın çıkışından sorumlu tutulan Kıbrıs Muhassılı Mehmed Emin Efendi azledilerek, yerine tayin edilen Muhassıl Kıbrıslı Hacı Mehmed Ağa, isyanı bastırmayı başardı. İsyanın çıkış sebebinin vergi meselesi olduğu da bu azil olayından sonra anlaşıldı¹¹². Bu tarihten sonra adada uzun bir sükunet dönemi yaşandı. 1841 tarihinde ortaya çıkan yolsuzluk dosyaları sebebiyle ada idaresi muhassıllardan alınarak reaya vekillerine verildi¹¹³. Kıbrıs'ın reaya vekilleri tarafından idaresi ise yaklaşık bir buçuk sene kadar devam etmiştir. Tanzimât yasalarının adada uygulanmaya başlanması üzerine, idare tekrar Müslümanlara devredildi¹¹⁴.

---

¹⁰⁷ 12 Ocak 1828 (24 Cemaziyelahir 1243), BOA, HAT., nr. 43447.

¹⁰⁸ 18 Nisan 1828 (3 Şevval 1243), BOA, HAT., nr. 33933.

¹⁰⁹ 24 Temmuz 1828 (11 Muharrem 1244), BOA, HAT., nr. 43621.

¹¹⁰ Veli Şirin, *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu ve Seraskerlik*, İstanbul 2002, s. 30-38.

¹¹¹ Geniş bilgi için bk. IV. Bölüm "Cemaatler Arası Ortak İlişkiler ve Anlaşmazlıklar".

¹¹² Kemal Çiçek, "Kıbrıs", *DİA*, XXV, s. 376.

¹¹³ BOA, *İrade-Dahiliye*, nr. 519/1.

¹¹⁴ BOA, *İrade-Dahiliye*, nr. 1044.

BİRİNCİ BÖLÜM

KIBRIS'TA İDARÎ YAPI VE YÖNETİCİLER

II. Mahmud döneminin 1808-1826 ve 1826-1839 tarihleri olarak ikiye ayrılabilirliğine dair bazı görüşler vardır. İki dönemden birincisi eski kurumlardan sıyrılma çabası, ikincisi ise bu kurumlardan kalan sağlam yapılar üzerine yeni ve Batılı anlamda bir yapılanmaya gidilerek, modern bir ülke kurmak çabası olarak değerlendirilebilir¹¹⁵. Bu iki devrenin ilk ürünleri taşra vilayetlerinde idarî yapının hızlı bir değişim sürecine girmesiyle alınmaya başlanmıştır. Bu sebeple bu bölüm Kıbrıs'ın idarî yapısını ve yöneticilerinin görev alanlarını incelemeye ayrıldı¹¹⁶.

I. MÜLKÎ AMİRLER ve GÖREVLERİ

A. Kaptan Paşa

Kıbrıs'ın, Kaptan Paşa Eyaleti'ne (Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyaleti)^(*) bağlanması biraz gecikmeli olmuştur¹¹⁷. İlk aşamada sadece Limasol ve Tuzla kazaları bu eyalete bağlanmıştı¹¹⁸. Sadrazam hasları arasında yer alan Kıbrıs'ın Kaptan Paşa Eyaleti

¹¹⁵ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul 1986 s. 235. Musa Çadırcı, ise dönemin hadiselerine biraz daha farklı bakmakta ve II. Mahmud dönemini 1808-1836 ve 1836-1839 şeklinde tasnif etmektedir (Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s. 13 vd). Ancak Abdülkadir Özcan'ın tasnifinin Cezar ile hemen hemen aynı dönemlere işaret etmesi sebebiyle biz de, II. Mahmud dönemini 1808-1826 ve 1826-1839 tasnifine uygun olarak inceleyeceğiz. Bk. Abdülkadir Özcan, "II. Mahmud ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, X, İzmir 1995, s. 14.

¹¹⁶ Kıbrıs muhassıllı tarafından Şer'î Meclis'te kadı önünde okunan 10-19 Ağustos 1820 (Evâil-i Zilkade 1235) tarihli "adalet buyrultusu"nda, Kıbrıs'ın idaresiyle ilgili olarak görevlileri şu şekilde tarif etmektedir: Kaptan paşa, muhassıl (tahsildar vali), âyân, vücuh, naib, zabıt (muhtız), dizdar, kadı, vekil-i millet (ihtiyar), reâyâ vekili (piskopos/metropolid/kocabaşı) ve yazıcı (Defter Nazırı) [10-19 Ağustos 1820 (Evâil-i Zilkade 1235), KŞS, nr. 30, s. 69-70, h. 2].

^(*) Cezayir-i Bahr-ı Sefid Eyaleti'nin kuruluşu hakkında bk. İdris Bostan, "The Establishment of the Province of Cezayir-i Bahr-ı Sefid", *The Kapudan Paşa his office and his Domain*, (Ed. Elizabeth Zachariadou), Rethymon 2002, s. 241-251.

¹¹⁷ Kıbrıs'ın Cezayir-i Bahr-ı Sefid eyaletine ilk bağlandığı zaman Kapdan-ı derya Güzelce Ali Paşa (1605) dönemidir (Özbaran, "Kapudan Pasha", s. 572; İdris Bostan, "Ali Paşa, Güzelce", s. 424.

¹¹⁸ Özkaya, *Osmanlı Kurumları*, s. 14. Fakat 1672 yılında Eğribozlu Köse Ali Paşa'nın Kapdân-ı deryalığı sırasında yapılan bir ıslahat Kaptan Paşa Eyaleti'nin Rodos, Kıbrıs, Sakız, Mora, Andre, Sığla, Midilli, İnebahtı, Dimyat, Reşid, İskenderiye, Değirmenlik, Mezistre, Karlılı, Eğriboz, Baf ve Nakşe sancaklarından meydana geldiğini göstermektedir (Mehmed Şükrü, *Esfar-ı Bahriye-i Osmaniye*, I., İstanbul 1306, s. 139; Bostan, "Derya Beyi", *DİA*, IX, s. 201); XVII. yüzyıla ait bir kayıt (1632-1641) Kaptan Paşa Eyaleti'nin sınırlarını Rodos, Mora, Sakız, İnebahtı, Andre, Sığla, Karlılı, Eğriboz, Nakşe Para, Midilli, Kocaeli, Bigi, Limni, İskenderiye, Dimyat, Süveyş Kaptanlığı, Kestel, Anabolu,

sınırlarına dahil edilişi 1670-1687 tarihlerinde tamamlanmıştır. Kıbrıs 1703 yılında bir eyalet haline getirildi¹¹⁹ ve vezirazama has olarak verildi¹²⁰. Bununla beraber Kıbrıs, 1718 tarihine kadar eyalet olarak kaldı¹²¹. Ancak aynı yıl eyalet statüsü düşürüldü ve gelirleri merkezî hazineye gönderilmeye başlanarak, bir mültezim/voyvoda tarafından idare edildi¹²². Az sonra adada baş gösteren bazı sıkıntılar adanın yeniden Kaptan Paşa Eyaleti'ne bağlı (1721'e kadar) bir muhassıllık olarak idare edilmesini gerektirdi¹²³. Buna rağmen Girne, Baf ve Magosa gibi kazalar alaybeyi tayin edilerek yönetildi. Daha önemli kazalar olan Lefkoşa ve Magosa bir süre daha kaptan paşaya bağlı kalmış olmakla beraber, 1722 yılında alaybeyilik haline getirildi¹²⁴. Tam bir tarih verilememekle beraber, 1742-1746 seneleri arasında adada önemli bir isyan çıkmış ve muhassıllara karşı ahali ayaklanmıştı¹²⁵. Muhtemelen bu ayaklanmadan sonra Kıbrıs 1745 yılında tekrar eyalet statüsüne kavuşturuldu ve yönetimine muhassıl tayin edildi. Muhassıllığa ise vezirlik payesiyle Hasan Paşazade Abdullah Efendi getirildi. Muhassıllık yönetimi uzun sürmemiş ve 1748 yılında ada tekrar sadrazama has olarak verilmiştir¹²⁶. Bu durum, adadan yapılan tevcihatların, kaptan paşa tarafından değil,

---

Kavala ve Kıbrıs'ın Tuzla ve Limasol kazaları olarak gösterir (Örenç, *Rodos ve Oniki Ada*, s. 54). Uzunçarşılı'nın, "Onyedinci asır başlarında Kaptan-ı derya Çelebi Ali Paşa tarafından Kaptan paşa eyaletine ilhak edilen Sakız, Nakşe ve Mehdiye sancaklarıyla Kıbrıs'ın Lefkoşe, Baf, Gerniye sancakları yıllık olup" şeklindeki ifadesi de bu dolaylı bağlılığı ifade eder (Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s. 421).

¹¹⁹ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s. 421.

¹²⁰ Purcell, *Cyprus*, s. 169-170. Kıbrıs 1717 yılında muhassıllık idaresine kavuşturulmuştur Aynı zamanda Lefkoşa ve Magosa alaybeyilikleri Kıbrıs muhassıllığına ilhak edilerek muhassıllığa Emin-zade el-Hac Ahmed Ekim 1722 (Muharrem 1135) tarihinde tayin edilmiştir (Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı*, s. 215) Uzunçarşılı, kaptan paşa eyaletinin XVII. asırda haslı ve salyaneli olarak ikiye ayrıldığını ifade eder (Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s. 420).

¹²¹ Ayhan Afşin Ünal, "Cezayir-i Bahr-ı Sefid", s. 615; ayrıca bk. Şükrü Torun, *Türkiye, İngiltere ve Yunanistan Arasında Kıbrıs'ın Politik Durumu*, İstanbul 1956, s. 174. Ancak Purcell, bu tarihi 1745 olarak vermekte ve Paşalık olduğunu ancak üç yıl sonra yeniden veziriazama verildiğini söyler (Purcell, *Cyprus*, s. 170).

¹²² Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s. 164-165.

¹²³ Kıbrıs'ın muhassıllık haline getirilmesinden ahalinin rahatsızlık duyması üzerine ada yeniden sancak haline getirilerek, vezir tayin edilmiştir (Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s. 48).

¹²⁴ Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı*, s. 215.

¹²⁵ Kıbrıs'ın reâyâsi piskoposları ile beraber 18.000 defterli olarak muhassıllara karşı harekete geçmiş ve Venedik'e tabiiyet arzedeceklerini ileri sürerek ayaklanmışlardı. Üzerlerine molla gönderilmiş idi. Ancak onlar da isyancılara katılmış, silahlanarak Lefkoşa'ya gelmişlerdi. Yedi ay boyunca verilen mücadeleden sonra reâyâ yerlerine döndürülerek isyana son verilmişti (Ebû Sehl Nu'man Efendi, *Tedbirât-ı Pesendide (Beğenilmiş Tedbirler)*, (Hzr. Ali İbrahim Savaş), Ankara 1999, s. 142).

¹²⁶ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s. 165; Nuri Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti: Yönetim, Kilise, Ayân ve Halk (1750-1800)*, Gazimagosa 2000, s. 62-63.

muhassılın merkeze arz etmesiyle yapıldığını göstermektedir¹²⁷. Kıbrıs'ın eyalet döneminde vergi sisteminin bozulması ve buna bağlı olarak 1764 tarihinde Muhassıl Çil Osman'ın sebep olduğu kargaşa halkın ekonomik durumunu büsbütün bozmuştu. Buna bir de Rus savaşının getirdiği yoklukların eklenmesi durumun büsbütün kötüleşmesine sebep oldu¹²⁸. Gayrimüslim din adamları ve Rum Ortodoks lideri Filoteos İstanbul'a bir elçilik heyeti göndererek, adadan toplanan vergilerin ağırlığından şikayetçi oldu. Heyet, yönetimin bir an önce sağlıklı bir yapıya kavuşturulmasını talep etti¹²⁹. Devlet, gayrimüslimlerin başvurusunu yerinde buldu ve yönetim yeniden kaptan paşaya verildi. Kaptan paşa da adaya idarî yetkilerle donatılmış bir muhassıl tayin ederek, yönetimi de ona devretti (1785)¹³⁰.

Rusyanın Rumları kışkırtıcı faaliyetleri karşısında Sadrazam Halil Hamid Paşa (1782-1785) zamanında Kapdân-ı derya Gazi Hasan Paşa'ya ve Rumeli kazaskerine hazırlatılan bir rapor, Ege ve Akdeniz adalarındaki ahalinin durumunu ortaya koymaktaydı. Kaptan paşanın nüfuzundaki kırılmaya işaret ettiği belirtilen raporda; Girid ve Mora'daki bazı yerler, Kıbrıs, Rodos, Midilli, Eğriboz, Yunda, Taşöz, Bozcaada, İşkinos, Sakız, İstanköy, Kuşadası gibi yerler devlet adamlarına hizmet karşılığında arpalık ve maişet olarak verilmekteydi. Bu durum kaptan paşanın nüfuzundaki kırılmaya örnek olarak gösterilebilir. Sadrazam bu kayıtları esas kabul ederek; bir kısmı kaptan paşa hassı, bir kısmı ise malikane ve vakıf statüsünde bulunan adalar idaresinin bu şekilde başıboş bırakılmasının, adaları dış tehditlere açık hale getireceğini ileri sürerek, buraların tekrar kaptan paşalığa bağlanması gerektiğini bildirmişti. Bunun üzerine söz konusu yerlerin vergilerini toplama işi derya tercümanlarına havale etmişti. Buna rağmen adalardan bazılarının vakıf, voyvodalık ve mirmiranlık olarak idare edilmesine devam edilmiş olması, sadrazam Gazi Hasan Paşa'dan (öl. 1790) sonra durumda fazla birşeyin değişmediğini göstermektedir¹³¹.

Kıbrıs'ın Kaptan Paşa Eyaleti'ne bağlılığı sonraki tarihlerde de devam etmiştir¹³². Donanmadaki başıbozukluk, padişah III. Selim'in gayretleriyle giderilmeye

¹²⁷ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s. 423.

¹²⁸ Çiçek, "Kıbrıs", s. 375-376.

¹²⁹ Alasya, *Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, s. 98.

¹³⁰ Çiçek, "Kıbrıs", s. 376; Purcell, *Cyprus*, s. 170.

¹³¹ Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos*, s. 58.

¹³² 1796 (1211)BOA, HAT., nr. 220/12205. Mısır Seferi sırasında Kıbrıs'a uğrayan ve Yunan topografya ve antikaları uzmanı olarak ün yapmış olan İngiliz Yarbay W. Martin Leake, Kıbrıs'ın idarî bakımdan

çalışıldı. 1804 yılı sonlarından itibaren İrad-ı Cedid Hazinesi tarafından zaptedilmiş olan bazı gelir kalemleri, kurulma aşamasındaki Tersâne-i Âmire Hazinesi'ne aktarıldı. Hemen ardından çıkarılan bir yasa, hazine kurulmasını da temin etmişti (6 Şubat 1805)¹³³. 1804 senesinde hazırlanan nizamname ile idarî işler bir esasa bağlanırken, bahriye meselesi de ilk defa ciddi olarak tetkik edilerek, “Tersane Eminliği” kurulmuştu¹³⁴. Bir süre sonra tersane eminliği kaldırılarak, “Bahriye Nezareti” kuruldu. Bahriye Nezareti istenileni başaramadığı gibi, III. Selim'in tahttan indirilmesiyle işlerliğini de kaybetti (29 Mayıs 1807). Bunun üzerine tekrar Tersane Eminliği ihya edildi. Kaptan paşa da buraya bağlı bir memur olarak görevini sürdürdü¹³⁵.

II. Mahmud'un iktidara gelmesiyle Osmanlı denizciliği biraz toparlanma imkanı buldu. Alemdar Mustafa Paşa yeni bir nizamname hazırlayarak Rusçuk yaranından Abdullah Ramiz Efendi'nin kaptan paşa olarak tayin edilmesini sağladı (12 Ağustos 1808). Ramiz Paşa'nın iktidarında tersane yeniden işlerlik kazandı¹³⁶. Ancak bu çalışma ve Alemdar'ın istibdadı her ikisinin de sonunu hazırladı¹³⁷.

II. Mahmud'un saltanatı boyunca, yani 1808-1839 seneleri arasında yaklaşık 17 kaptan paşa görev yapmıştı¹³⁸. Bunlardan Çengeloğlu Tahir Paşa liyakati ve basiretiyle

---

önemine değinirken, adanın diğer Ege adaları gibi Kaptan Paşa'ya bağlı bir mütesellim tarafından idare edilmekte olduğunu bildirmektedir (Mehmed Alaaddin Yalçınkaya, "İngiliz Kaynaklarına Göre 19. Yüzyıl Başlarında Kıbrıs: Wittman ve Leake'nin İzlenimleri", *II. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri (24-27 Kasım)*, II, GaziMagosa 1999, s. 339).

¹³³ Arzu Terzi, *Hazine-i Hassa Nezâreti*, (Basılmamış Dr. Tezi, İ.Ü., SBE), İstanbul 1997, s. 10.

¹³⁴ Tarih-i Cevdet'te 1804 vaka'aları anlatılırken; III. Selim'in Nizâm-ı cedîd hareketini başlatmasıyla donanmayı da iyileştirilerek Avrupa devletlerinin seviyesine çıkarmak için çalışmalar başlatmıştı. Ancak bunu başarmak için paraya ihtiyaç olacağından öncelikle Tersane-i Âmire maliyesine bir düzen vermek gerekiyordu. Bunun için de Tersane Eminliği kurulmuştu. Eminliğin idaresine de Paris sefaretinden henüz dönmüş olup, Avrupa ahvaline vakıf olan Seydî Ali Efendi Şık-ı sâlis rütbesiyle Tersane-i Âmire defterdarı tayin edildi. Padişah kendisinden kapu arasında müstakil bir hazine kurmasını ve donanmanın iyileştirilmesine çalışılmasını istemişti (Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VII, İstanbul 1309, s. 287).

¹³⁵ Ali İhsan Gencer, *Bahriye'de Yapılan Islâhât Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, Ankara 2001, s. 93, 96.

¹³⁶ İlmihan Sağlamdemir, *Mecmû'a-i Vek'ayi'-i 'Asr-ı Mahmûd Hân-ı 'Adlî*, (Basılmamış YL. Tezi, M.Ü., SBE), İstanbul 1994, s. 11. Bu tarihte kaptan paşa olan Seyyid Ali Paşa ise Bursa'ya sürgüne gönderilmiştir (Sağlamdemir, *Mecmû'a-i Vek'ayi'*, s. 25); Mustafa Nuri Paşa, *Netayic'ül-vukuât*, III-IV, (Hzr. Neşet Çağatay), Ankara 1980, s. 229.

¹³⁷ Gencer, *Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu*, s. 97-99

¹³⁸ II. Mahmud dönemi (1808-1839) kaptan paşaları hakkında bk. Kazasker Mehmed Hafid Efendi, *Sefinetü'l-Vüzerâ*, (nşr. İsmet Parmaksızoğlu), İstanbul 1952, s. 60-74. Ayrıca bk. Mehmed Şem'i, *İlaveli Esmari't-Tevarih ma'a Zeyl*, İstanbul, 1295, s. 148-149). Ramiz Paşa, Kara Mehmed Paşa, Hüsrev Mehmed Paşa, Kapudan-ı derya Hafız Ali Paşa, Kara Kethüda Mehmed Ağa, Hafız Ali Paşa hakkında bk. *Tarih-i Cevdet*, IX., İstanbul 1309, s. 245-246. Hasan Paşa hakkında bk. *Tarih-i Cevdet*, X., s. 240), Hamdullah diğer bir adıyla Abdullah Ağa hakkında bk. *Tarih-i Cevdet*, XI., s. 27.

bilinirdi¹³⁹. II. Mahmud dönemi kaptan paşaları arasında Çengeloğlu gibilerin bir elin parmak sayısını geçmeyecek kadar az olduğu düşünülürse donanmanın güçlendirilmesiyle ilgili çalışmaların neden bir sonuç vermediği daha iyi anlaşılabilir¹⁴⁰.

Kaptan paşa kendine bağlı görevlilerin tayin ve azilleriyle ilgili işlemlerde merkeze karşı sorumluydu. Bu memurların bir kısmını kendi gelir kalemlerinin başına tayin eder ve takip ederdi. Görevlilerden bir kısmı ise klasik Osmanlı taşra teşkilatında zaten vardı (kadı, haznedar/defterdar, dizdar gibi), tayin edildikleri eyalet memurları olarak, sonradan maiyyeti arasına dahil olan kişilerdi¹⁴¹.

Kaptan paşanın Kıbrıs ile ilgili sorumluluklarına geçmeden önce özellikle vurgulanması gereken husus şudur: Kaptan paşa mülkî amir olarak aday mahallinden değil merkezden yönetmektedir. Bu yönetim 1785 yılından beri neredeyse şeklen vardır. Paşa idarî yetkilerini maiyyetinden olan kethüda, hazinedar veya kaptanlarından birine muhassıllık göreviyle vekaleten devretmiştir. Daha sonra bu usul geçerlilik kazanmıştır. Böylece muhassıllar idarî yetkilere haiz muhassıl/vali Kıbrıs'a tayin edilmeye başlanmışlardır. Muhassılların Kıbrıs'ın idaresiyle ilgili görevlerinden aşağıda geniş olarak bahsedilecektir. Kaptan paşanın görevleri ise şu şekilde izah edilebilir:

1. Tayinler ve Aziller

Kaptan paşanın Divan-ı Hümâyün'a karşı da sorumlulukları vardı. Divana katıldığı zamanlarda kendi alanıyla ilgili sorunlarla ilgilenirdi. Bu sorunları tersanedeki

---

Nasuhzade Ali Bey hakkında bk. *Tarih-i Cevdet*, XII., s. 18. Topçubaşı Kara Mehmed Paşa hakkında bk. *Tarih-i Cevdet*, XII., s. 43; Uzunçaşılı, *Merkez ve Bahriye*, s. 418-419).

¹³⁹ Çengeloğlu Tahir Paşa 1831-1837 tarihleri arasında kaptan paşa oldu. Amerikalı mühendis ve ustaların Tersane'de rahatlıkla çalışmalarını temin etmiştir. Çengeloğlu Avrupa'nın denizcilik meselesini kavramış, bilgisi ve kurduğu disiplin ile denizcilik tarihinde önemli bir yer edinmiştir (Ali İhsan Gencer, *Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 1986, s. 42).

¹⁴⁰ Liyakatsizliği ve basiretsizliğiyle ün salmış olan kaptan paşalardan biri olan Kaptan-ı Derya Helvacı Yusuf Paşa hakkında bk. Afif Büyüktuğrul, "Deniz Olaylarının Osmanlı Tarihi Üzerindeki Etkileri", *Türk Tarih Kurumu'nun Atatürk Konferansları*, 20 Nisan 1979, s. 14-15)

¹⁴¹ XVII. yüzyıla ait bir kaynak, Tuna kaptan paşası ile Cezayir-i Bahr-ı Sefid Eyaleti kaptan paşalığını maiyyetleri açısından karşılaştırmak imkanı sunmaktadır. Tuna kaptan paşasının maiyyetindeki memurlar genel olarak hazinedar, kaptan paşa vekili olan voyvoda/muhassıl, kadı, imam, kethüda, dizdar ve sancakbeyidir (Svetlana Ivanova, "Ali Pasha: Sketches From The Life of a Kapudan pasha on The Danube", *The Kapudan Paşa his office and his Domain*, s. 327-328). Bir eyalet yöneticisi olarak Tuna kaptan paşasının maiyyetinde bulunan bu memurların Kıbrıs'ın bağlı olduğu Cezayir-i Bahr-ı Sefid Eyaleti kaptan paşasının maiyyetinde de bulduklarını düşünmek yerinde olacaktır. İngilizlerin Halep Konsolosu Alexander Drummond'da, XVIII. yüzyılda Kıbrıs'ta bulunan sivil ve askerî erkandan bahsederken çoğunluğu bu memurlardan oluşan biraz daha geniş bir maiyyetten söz etmektedir (Haşmet Muzaffer Gürkan, *Tarih İçinde Kıbrıs*, Kıbrıs 2000, s. 157-158). Kaptan paşanın bu memurlara karşı sorumluluklarıyla ilgili olarak bk. Ivanova, "Ali Pasha", s. 330-336.

divanında dinler ve sorumlu olduğu sadrazama bilgi verirdi. Salahiyetleri çok geniş olan kaptan paşanın azl, nasp ve teftiş hakları vardı. İcabında buyruldu ve tuğra yazmak da yetkilerine dahildi. İdam kararı alabilir ve tatbik edebilirdi. Şeri konulardaki vekili kadı idi. Kaptan paşanın doğrudan bağlı olduğu merci ise sadrazam idi¹⁴².

Haziran 1701 tarihinde sadrazam Amcazade Hüseyin Paşa zamanında ilan edilen ve aslını Mezomorto Hüseyin Paşa'nın hazırladığı Donanma Kanunnâmesi^(*) Osmanlı bahriyesi için bir dönüm noktası oldu. Eylül 1701 tarihinde Kaptan-ı Derya Abdülfettah Paşa'ya gönderilen bir yazı, Kaptan Paşa Eyaleti'ne bağlı timar ve zeametlerin dağıtım görevini kaptan paşaya vermişti¹⁴³. Kaptan paşa söz konusu mukataaların yönetimini belirli bir meblağ karşılığında kendi adamlarına vermekteydi. Donanmanın sefere gitmediği kış aylarında söz konusu kişiler mukataalara ait gelirleri toplamak üzere görev yerlerine dönerlerdi¹⁴⁴.

Kaptan paşanın timar ve zeamet dağıtmasıyla ilgili bazı düzenlemeleri gösteren kanunnameler de peyderpey neşredilmiştir. Bunlardan biri 3-13 Aralık 1688 (Evasıt-ı Safer 1100) tarihlidir. Kanunnameye göre; kaptan paşa hizmete memur olanların, memuriyetinin sonuna kadar görev yerlerinde bulunup bulunmadıklarının kontrolünü yapardı. Yerinde bulunmayanların ve sahibi ölmüş olanların zeamet ve timarları boş kalmış olacağından, timar ölenin oğullarına verilirdi. Eğer timar sahibinin oğlu yoksa timarın hazineye devri yapılırdı. Görevi başında olmayanların timarı ise, alaybeyi bayrağı altında sefere gideceklere verilirdi¹⁴⁵.

Kaptan paşa Kıbrıs'ın idaresine tayin ettiği muhassılın mutemed, reayaperver ve adil bir kimse olmasına dikkat ederdi¹⁴⁶. Diğer taraftan ahalinin ikinci şahıslarla kurduğu ilişkilerde, Kıbrıs'ın tabii şartları gereği içine düştükleri borç batağından

---

¹⁴² İsmet Parmaksızoğlu, "Kaptan Paşa", *İ.A.*, VI., s. 208-209.

^(*) Ramiz Paşazade Mehmed İzzet Bey'in eserinde bu kanunnameden (Donanma Kanunnamesi) bir bahis yoktur (bk. Ramiz Paşazade Mehmed İzzet Bey, *Harita-i Kapudân-ı Deryâ*, İstanbul 1258, s. 77-78).

¹⁴³ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s. 523-528. Abdülfettah Paşa hakkında bk. Mehmed İzzet Bey, *Harita-i Kapudân-ı Deryâ*, s. 78-79).

¹⁴⁴ Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, I., İstanbul 1982, I., s. 190.

¹⁴⁵ İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Amire*, Ankara 1992, s. 291.

¹⁴⁶ 22 Şubat 1812 (8 Safer 1227), BOA, Ali Emiri Kataloğu II. Mahmud Tasnifi (A.E.-II. Mahmud), nr. 3304. Bu tarihte kaptan paşa, Hafız Halil Paşa (7 Ocak 1810-18 Kasım 1811) idi. Hafız Halil Paşa hakkında bk. Kazasker Mehmed Hafid Efendi, *Sefînetü'l-Vüzerâ*, s. 63.

kurtarılmaları ve bu borcun ahaliye zulüm haline gelmesini önleyici tedbirlerin alınması da yine kaptan paşadan beklenmekteydi¹⁴⁷.

Kaptan paşa, Kıbrıs'ın mahallî memurları olan Başpiskopos, kocabaşı veya tercüman gibi şahısların muhakeme edilip cezalandırılmaları veya sürgüne gönderilmeleri durumunda bunların af edilmeleri için merkezden istekte bulunmak yetkisine sahipti¹⁴⁸. Ayrıca bunlara ait mal varlığının (muhallefat) takibi ve devlete ait kısmın ihracından sonra kalan kısmın varislerine intikalini sağlamak da yetkisi dahilindeydi¹⁴⁹. Kaptan paşa, böyle durumlarda muhassıllara mirasın takibini yapmalarını ve bundan doğan borç ve alacağı tespit edip, merkeze bildirmelerini isterdi¹⁵⁰.

Muhassılların azil ve atamaları esnasında ortaya çıkan boşluklarda mukataalar doğrudan kaptan paşa üzerinde kalırdı. Kaynakların işletilebilmesi ve hazineye olan ödemelerin yapılabilmesini temin için, söz konusu mukataayı kaptan paşanın uygun birine ihale etmesi gerekiyordu. Ancak azledilen veya görevi sona eren muhassılların geriye bıraktıkları borçların yeni muhassıllar tarafından da yüklenilmesi gerekmektedir. Bazen borçların geçmiş senelere ait olduğunu ileri süren yeni muhassıl, borca sahip çıkmayabilirdi. Böyle durumlarda mukataanın gerçek işletmecisi ve idarecisi olarak, borcun doğrudan kaptan paşanın üzerinde kalma ihtimalî de vardı¹⁵¹.

2. Gelirler

Kaptan paşa, maiyyetindeki kaptanları muhassıl olarak bir yıllığına, kendisine bağlı sancaklardaki mukataalara tayin ederdi. Bu mukataalardan elde edilen gelirler ise kaptan paşa, muhassıl ve Tersâne-i Âmire hazinesi arasında bölüştürülürdü¹⁵².

¹⁴⁷ 5 Mart 1813 (2 Rebiülahir 1228), BOA, KK., nr. 32, s. 53, h. 1.

¹⁴⁸ Kıbrıs'ta Lefkoşa kocabaşısı Yorgaki, mahkeme tercümanı Simon ve Kıbrıs Başpiskoposu Hrisandos adlı zimmilerin Ağrıboz'a sürgüne gönderilmeleri sebebiyle evlat ve aileleri tarafından yapılan başvuru üzerine kaptan paşa merkeze bir tahrir göndermiş ve serbest bırakılmalarını talep etmiştir. Gönderilen cevapta "mugayir-i rıza hareketleri haber alınır ise haklarında mu'amele-i ahar olunacağı" ifade edilmiştir (BOA, HAT., nr. 299/17754).

¹⁴⁹ 22 Mart 1823 (9 Receb 1238), BOA, Maliyeden Müdevver Defterleri Tasnifi (MAD.), nr. 9764, s. 173-174, h. 3; 4 Ocak 1823 (20 Rebiülahir 1238), BOA, MAD., nr. 9764, s. 97, h.1.

¹⁵⁰ 5 Mart 1816 (5 Rebiülahir 1231), KŞS., nr. 29, s. 109, h. 2.

¹⁵¹ 6 Ocak 1819 (9 Rebiülevvel 1234), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 21199.

¹⁵² Kıbrıs muhassıllığına ait gelirlerin 1822 yılı itibarıyla muhasebesi yapıldığında, bu gelirden kaptan paşaya 12 ay süreyle her ay 23000 kuruş, semere-i muhassıllık olarak ise toplam 275.000 kuruş verildiği anlaşılmaktadır (30 Temmuz 1822 (11 Zilkade 1237), BOA, Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Kalemi (D.BŞM.), nr. 41977].

Kaptan paşanın senelik has geliri Gelibolu sancak beyi iken 550 bin akçeydi. Cezayir beylerbeyi olunca geliri 700 bin akçeye çıkarıldı. XVII. Yüzyılda ise bu meblağ 885000 akçe olmuştur. Kaptan paşanın masrafları arttıkça, gelirlerine ek olarak bir diğer has geliri olan Galata mukataası ve Ege adaları gelirlerinden bir miktar daha eklenti yapılmaktaydı. Kaptan paşanın gelirleri XVII. yüzyılda 70 bin kuruş kadar iken, XVIII. yüzyıl sonlarına doğru 300 bin kuruşa çıkmıştır¹⁵³. Söz konusu gelirlerin 80 bin kuruşu iltizam bedeli olarak devlet hazinesine gönderilirken, kalanı da kendi giderlerine harcanırdı¹⁵⁴.

Kaptan paşanın gelirlerinde XIX. yüzyılın başlarında bazı değişimler meydana gelmiştir. Derya sancaklarında meydana gelen isyanlar ve donanmanın ihtiyacı olan asker (kalyoncu) temininde yaşanan güçlükler değişimin esas sebepleri arasında sayılabilir¹⁵⁵. 1808 tarihinde donanmaya Kıbrıs'tan verilmesi gereken asker ve kalyoncu neferatının masrafları kaptan paşa tarafından karşılanmıştı¹⁵⁶. Karşılığında kendisine eşhâmdan ve devlete ait diğer bazı gelirlerin faizinden 40/50 bin kuruş civarında bir gelir tahsis edilmişti. Ancak II. Mahmud'un tahta çıkış yıllarında yaşanan iç problemler sebebiyle paranın ödenmesinde bazı güçlükler yaşanmıştır. Kaptan paşanın Kıbrıs'tan sağladığı gelirlerin tahsilinde de benzer sıkıntılar vardı. Kıbrıs bir süre muhassılların zulüm ve ihmallerine maruz kalmıştı. Ahalinin önemli bir kısmı daha güvenli yerlere dağılmıştı. Ahalinin dağılmasının vergilerin zamanında ve tam olarak toplanmasına

---

¹⁵³ Özbaran, "Kapudan Pasha", s. 572.

¹⁵⁴ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s. 416; Parmaksızoğlu, "Kaptan Paşa", s. 209; İdris Bostan, "Kapudan Paşa", *DİA*, XXIV, s. 355; ayrıca bk. aynı müellif, "The Establishment of the Province of Cezayir-i Bahr-ı Sefid", s. 247-248. Kaptan paşanın gelirleri, Tuna kaptanlığının gelirleriyle karşılaştırıldığında XVII. yüzyıl için çok da fazla görünmemektedir. Tuna kaptanının sahip olduğu Yergöğü hassından ve Rusçuk'daki kantar hassından yıllık 60 bin akçe, Rusçuk voyvodalığı tarafından bir yılda yapılan ödemelerin toplamı ise 163.592 akçedir. Yani Tuna kaptanlığının yıllık ortalama geliri yaklaşık 223.592 akçedir (Ivanova, "Ali Pasha", s. 326-327.).

¹⁵⁵ Kaptan paşanın görevleriyle ilgili 1804 kanunnamesinde yer alan ifadelerle göre: Kaptan paşa donanmanın sefer ve hazerde techiz ve tanzimi, subay ve erlerin disiplini, seferde muharebe ve cephanenin temini gibi hususlarla vazifeli idi (Gencer, *Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu*, s. 74). Donanmaya asker tayini hakkında bk. Gencer, *Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları*, s. 86 vd. Nejat Gülen, *Şanlı Bahriye: Türk Bahriyesinin İkiyüz Yıllık Tarihçesi (1773-1973)*, İstanbul 2001, s. 60 vd. Kıbrıs, nüfusu ve Rum ahalinin denize yatkınlığı sebebiyle kalyoncu neferatı verebilecek seviyede bir mevki olmakla birlikte, ada halkının perişanlığı ve dağılımlılığı dikkate alınarak buradan doğrudan asker tayini yerine kalyoncu bedeliyesi adıyla bir miktar para talep edilmekteydi. Bu maksatla 1804 yılında müslümanlar adına Lefkoşa miralayı Yeğen Mehmed Ağa'dan 8 bin kuruş (29 Mayıs 1804 (18 Safer 1219), Kıbrıs Şeriye Sicilleri (KŞS.), nr. 27, s. 34, h. 1], gayrimüslimler adına ise Başpiskopos'tan 16 bin kuruş tahsil olunmuştur (KŞS., nr. 27, s. 34, h. 2).

¹⁵⁶ Kıbrıs'tan temin edilen kalyoncuların iaşesinin ve ulufelerinin de Kıbrıs'tan temini hususunda kaptan paşa (Hüseyin Paşa) tarafına hatt-ı hümayun gönderilmişti (Ahmed Câvid, *Hadika-i Vekayi'*, (Hzr. Adnan Baycar), Ankara 1998, s. 9].

mani olduğundan, eyalet hazinesinden yapılması gereken ödemelerde de gecikmeler olmuştur. Gecikmenin bir sebebi yukarıda bahsedildiği gibi donanma için Kıbrıs'tan istenen kalyoncu neferlerinin gönderilmemesiyle ilgilidir. Kıbrıs ahalisi devletin talep ettiği askerleri uzun süre göndermediği gibi, bunlara ait kalyoncu bedellerini de vermemekte ısrar etmiştir¹⁵⁷.

1823 tarihli Kıbrıs muhassıllığı muhasebe defterinde verilen bilgilere göre, kaptan paşa, Kıbrıs muhassıllığından semere olarak 12 aylık taksitler halinde 23000 kuruştan toplam 275000 kuruş maaş almaktaydı. İlaveten kaptan paşa dairesi harcı olarak 5000 kuruş, buyruldu harcı olarak 7500 kuruş, boğça bedeli olarak ise 25000 kuruş almaktaydı¹⁵⁸.

Kaptan paşanın Kıbrıs gelirlerinin 1827 tarihinde 600 kese civarında olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Rum isyanı sebebiyle fazladan masrafı olması sebebiyle bu gelire 400 kese zam yapılmıştır. Zam her sene 4 taksitte ve senede 1000 kese kuruş olarak ödenecekti¹⁵⁹. Kaptan paşanın Akdeniz'deki diğer adalardan da önemli gelirleri vardı. 2 Cemaziyelevvel 1244 (10 Kasım 1828) tarihinde yapılan düzenlemeye göre, kaptan paşa Akdeniz'deki bazı adalarda bulunan haslarından elde ettiği gelirler dışında, Kıbrıs muhassıllığı gelirlerinden 1000 kese ve Tersâne-i Âmire hazinesinden maaş olarak 700 kese gelir elde etmekteydi. Rizeli Papuçci Ahmed Paşa'nın kaptan paşa olarak tayini sebebiyle yeni bir düzenleme daha yapıldı¹⁶⁰. Kaptan paşaya Kıbrıs muhassıllığı gelirlerinden verilmekte olan pay, düzenleme ile Tersâne-i Âmire'ye bırakıldı¹⁶¹. Buna karşılık tersaneden almakta olduğu 700 keselik maaş ile çeşitli mahallerdeki mukataalardan elde ettiği 500 keselik gelir, ihtiyacı olan masrafları karşılaması için kendisine bırakıldı¹⁶². Bu meblağa Kıbrıs mukataalarından gelen

---

¹⁵⁷ 6 Kasım 1808 (17 Ramazan 1223), BOA, *Cevdet-Bahriye*, nr. 8864.

¹⁵⁸ BOA, D.BŞM., nr. 41977.

¹⁵⁹ Kasım/Aralık 1827 (Teşrin-i Sani 1242), BOA, HAT., nr. 536/26356.

¹⁶⁰ 10 Kasım 1828 (2 Cemaziyelevvel 1244), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 3, h. 3. Eski bir kunduracı olan Papucci Ahmed Paşa, şahsi ilişkileriyle kaptan paşa olmayı başarmıştı. Görevi sırasında başarılı olmak için en ufak bir çaba dahi göstermemişti. Ancak danışmanın 40 yıl boyunca aynı görevi yürüten İngiliz subaylardan Adolpus Slade (Müşavir Paşa) olması önemlidir (bk. Bernd Langensiepen-Ahmet Güteryüz, *1828-1923 Osmanlı Donanması*, İstanbul 2000, s. 1). Papuçci Ahmed Paşa'nın kaptan paşalığı hakkında bk. Mehmed İzzet Bey, *Harita-i Kapudan-ı Deryâ*, s. 211-212.

¹⁶¹ *Aynı vesika*. Ayrıca bk. Michael Ursinus, "The Tersane and the Tanzimat, or How to Finance a Salaried Fleet", *The Kapudan Pasha his Office and his Domain*, (Ed. Elizabeth Zachariadou), Rethymnon 2002, s. 294.

¹⁶² *Aynı vesika*.

gelirlerden değil, Tersâne-i Âmire'den alacağı maaştan karşılanacaktı. Böylece kaptan paşa bir nevi maaşlı memur statüsü kazanmış oldu¹⁶³.

1826'dan sonra kaptan paşanın gelirlerinde çeşitli değişimler yaşandı¹⁶⁴. Başlıca değişim kaptan paşanın maaşlı bir memur haline getirilmesi oldu. Bu sebeple 1833 yılı başlarından itibaren maaşına *semere-i çift* vergisinden 50000 kuruş daha zam yapıldı¹⁶⁵. Aynı tarihte Kıbrıs'tan *caize* olarak verilmekte olan 25600 kuruşun 20600 kuruşu Bâbiâli'ye verilirken, kalan 5000 kuruşu ise kaptan paşaya ait olmaya devam etmiştir¹⁶⁶. Bunlara karşılık kaptan paşa sancaklarından tersane hazinesine yaklaşık 500000 kuruş gönderilmekteydi¹⁶⁷. Söz konusu meblağ, 1836 yılında da aynı şekilde verilmeye devam etmiştir¹⁶⁸.

Kaptan paşanın önemli diğer bir gelir kaynağı, muhassıllık ihalelerinde muhassıla verilen berat ve temessüklerden alınan harçlardı. Ancak XIX. yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru yetkisini kaybetmek durumunda kalmıştır¹⁶⁹. Çünkü kısa bir süre sonra maaşlı bir memur statüsü verilmiş olduğundan, yetkisini kaymakamına devretmiştir¹⁷⁰. Kaymakamlar da bu yetkiyi fazla kullanamamışlardı. Kıbrıs muhassıllarının tayin ve azilleriyle ilgili berat verme yetkisini en son kaptan paşa

---

¹⁶³ 1830 (1246), BOA, HAT., nr. 537/26379, Kaymakam paşaya gönderilen tahrirat. Bu hususa atf yapan kaynaklardan biri, Asakîr-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu'nun kurulması ve bu ordu için yeni bir hazine oluşturulması sonucunda kaptan paşaya ait bazı gelirlerin bu hazineye aktarılmasını gerekli kıldığını, bu sebeple kaptan paşanın Kıbrıs muhassıllık gelirleri dahil, Akdeniz'deki pek çok adadan elde ettiği gelirleri tersane ile bu hazine arasında bölüştürmek durumunda kaldığını ve sonuçta bizim de belirttiğimiz gibi maaşlı bir memur statüsüne indirildiğini ifade etmektedir (Ursinus, "The Tersane and the Tanzimat, or How to Finance a Salaried Fleet", s. 291).

¹⁶⁴ Konuyla ilgili kısa bir değerlendirme için bk. Ursinus, "The Tersane and the Tanzimat, or How to Finance a Salaried Fleet", s. 292-297.

¹⁶⁵ 29 Mayıs 1833 (9 Muharrem 1249), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 14, h. 1.

¹⁶⁶ Selaniki tarafından rüşvet olarak değerlendirilmeyen "caize": sistem dışı örtülü biçimde ortaya çıkan ve daha sonraları kanunlaştırılmış bir uygulama değildi. Aksine sistemin kendi içinden bilinçli bir şekilde ortaya çıkan ve ilk zamanlarından itibaren kanunî görünüme sahip bir gelir toplama şekli olarak değerlendirilmektedir. Caizenin kanunî bir meblağ haline dönüşümü ise 1760'lı yıllarda Koca Ragıp Paşa zamanına rastlar. Bu tarihten sonra devletin resmi kayıtlarında bir çeşit mansıp satın alma harcaması olarak yer aldığı görülür (Muzaffer Doğan, "Osmanlı İmparatorluğunda Makam Vergisi Caize", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, VII., İstanbul 2002, s. 41-42, 48, 50).

¹⁶⁷ 26 Ocak 1834 (15 Ramazan 1249), BOA, *Cevdet-Bahriye*, nr. 2130; Kaptan paşaya verilmekte olan caize bedelinin 1837 yılında 5000 kuruş olduğu görülmektedir (14 Kasım 1837 (15 Şaban 1253), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 33, h. 1).

¹⁶⁸ 25 Kasım 1835 (7 Şaban 1251), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 25, h. 2; 5 Ekim 1836 (23 Cemaziyelahir 1252), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 29, h. 3.

¹⁶⁹ 13 Aralık 1834 (11 Şaban 1250), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 22, h. 3.

¹⁷⁰ 7 Ekim 1836 (25 Cemaziyelahir 1252), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 28, h. 2; aynı belge, s. 29, h. 1 ve 2.

kaymakamı olan Ahmed Fevzi Paşa kullanmıştır. Berat yetkisi, 1837 tarihinden sonra ise “Umur-ı Bahriye Müşirliği”ne devredilmiştir¹⁷¹.

3. Malî Meseleler

Sıkıntılı dönemlerde hazinelerin parasal ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için, kaptan paşa yönetimindeki mukataalardan elde edilen gelirler, maddî sıkıntıları olan hazinelere aktarılırdı. Meselâ, savaşlar ve isyanlar sebebiyle yapılan aşırı masraflar sebebiyle (Kıbrıs’takiler de dahil) bazı mukataaların İrad-ı Cedid Hazinesi’nden ayrılarak, Tersâne-i Âmire Hazinesi’ne bağlanması gündeme geldiğinde, iltizam müddetleri dolan Kıbrıs ve Sakız gibi adaların gelirleri buradan ayrılarak, açılacak yeni bir ihale ile tersane hazinesine bağlanması için kaptan paşanın muvafakati istenmişti¹⁷².

Asakir-i Mansûre nazırı Hacı Saib Efendi, ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için başlatılan çalışmalar sırasında Kıbrıs muhassıllığının kaptan paşanın idaresinden çıkarılmasını teklif etmişti. 1826 tarihinde gündeme gelen bu teklif; muhassıllık gelirlerinden önemli bir meblağın (2000 kese), yeni kurulmuş olan Asâkir-i Mansûre Hazinesi’ne aktarılması amacıyla yapılmıştı¹⁷³. Hacı Saib Efendi, hazırladığı yazısında, Kıbrıs muhassıllığından tersane ve kaptan paşaya ödenmesi gereken aidatların, bundan sonra da verilmesini öngörüyordu. Muhassıl ve katiplere ise bu aidatlardan başka maaş da bağlanacaktı¹⁷⁴. Böylece muhassılların mukataalardan elde ettiği 2000 keseden fazla gelir doğrudan Mansûre hazinesine aktarılacaktı. Buna ilave olarak Kıbrıs gelirlerinden olan ve yabancı ülkelerle yapılan yeni tarifelerden sağlanan paralar ile ticarî imkanların geliştirilmesi sayesinde elde edilen gelir fazlalıkları olan 2000 kese de Asâkir-i Mansûre Hazinesi’ne aktarılarak ordunun ihtiyaç duyduğu maddî kaynaklar bu şekilde temin edilmiş olacaktı¹⁷⁵. Konuyla ilgili olarak Hacı Saib Efendi’ye bir Hatt-ı Hümayun gönderilmiş ve yaptığı işin önemine dikkat çekilmişti. Bununla beraber başka sıkıntılara

¹⁷¹ 14 Kasım 1837 (15 Şaban 1253), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 31, h. 2. III. Selim Tersane ve donanmayı ıslah etmek amacıyla 1804 senesinde bir kanunnâme yayınlamıştı. Bu kanuna göre Tersane Eminliği kaldırılıyor ve yerine Umûr-ı Bahriye Nezâreti kuruluyordu (Gencer, *Bahriye’de Yapılan İslahât*, s. 67). Ayrıca bk. Erdinç Sancar, *21. Yüzyıl Stratejilerinde Türk Denizcilik Tarihi*, İstanbul 2006, s. 222. Konuyla ilgili bir diğer kaynağa bk. Gülen, *Şanlı Bahriye*, s. 50.

¹⁷² 3 Ocak 1807 23 Şevval 1221, BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 14933. Tersane hazinesine gelir aktarımı hususunda ayrıca bk. Gencer, *Bahriye Yapılan İslahat*, s. 67-68.

¹⁷³ Özcan, hazine için yeni gelir kaynakları bulunduğunu belirtmekle beraber, bunların neler olduğundan bahsetmemektedir (bk. Abdülkadir Özcan, “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye”, s. 457).

¹⁷⁴ Memurlara maaş bağlanması hakkında bk. Eryılmaz, *Yönetimde Modernleşme*, s. 73-77.

¹⁷⁵ Ekim 1826 (Rebiülevvel 1242), BOA, HAT., nr. 542/26750.

meydan vermemek için meselenin bir de tersane eminiyle istişare edilmesi istenmiştir¹⁷⁶. Asâkir-i Mansûre nazırı ile yaptığı görüşmede tersane emini, Kıbrıs'ın müstakil olarak tersaneye bağlanması durumunda muhassıl olarak Kıbrıs'a, daha önce zecriye muhassılı iken zecriye mukataalarından birkaçının işletmesiyle ilgilenmiş ve önemli gelir sağlamayı başarmış olan, Bilecik voyvodası Ali Ruhi Efendi'nin tayini kararlaştırıldı. Tersane emininin bu tayini istemesinin altında yatan gerçek; Ali Ruhi Efendi'nin kaptan paşaya ve tersaneye ödenmesi gereken meblağları ödeme gücüne ve sarraf^(*) kefaletine sahip olmasıydı. Tersane emini, Ali Ruhi Efendi'nin, kaptan paşa ve tersane hazinesine ait aidatları ödemede güçlük çekecek olursa, muhassıllık ihalesine katılması için başka taliblilerin de gündeme gelebileceğini ifade etmişti¹⁷⁷. Bununla beraber, ihale Ali Ruhi Efendi'ye yapıldı. Ancak kısa bir zaman sonra Kıbrıs, kaptan paşanın idaresinden alındı ve Tersâne-i Âmir'e bağlandı. Ancak yukarıda Mehmed Saib Efendi'nin bahsettiği gibi muhassıllığın maaş karşılığı değil, eskisi gibi ihale yöntemiyle verilmesi usulüne devam edildiği anlaşılmaktadır¹⁷⁸.

4. Ticaret: İthalat ve İhracat

Kıbrıs muhassılları, Kıbrıs'la ilgili idarî, sosyal, ziraî ve kazaî problemleri kaptan paşaya bildirmekle vazifeliydi. Kaptan paşa da bu meselelere çare bulunması için raporlar hazırlayarak, merkezî bilgilendirirdi.

¹⁷⁶ "...hazır bu mikdar fazla menfa'at husule geldiği suretde tersanenin senevi bu kadar masrafı zuhura gelmekte ve bu cihetle i'âneye muhtac olmakda iken yine tersanede kalarak nizama rabt olunduğu halde hayli medârı olur.." (BOA, HAT., nr. 538/26484).

^(*) Sarraf: Bey'-i sarf, nakdi nakde satmak yani külçe ya da para halindeki altın ya da gümüşü, yine altın ya da gümüş karşılığında satmaktır ki buna "akçe (para) bozma" denir. Bu işle meşgul olana "sarraf" denir. Osmanlı Devleti'nde sarraflar genellikle gayrimüslimdi (Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2005, s. 56). 1835 yılında yapılan bir nizamname sarraflarla alakalıdır. Bu nizamname hazırlanıncaya kadar malî gücü olan ve lonca mensubu olanlar iltizam sahibi olabilmekteydi. Nizamnameden sonra, hazineye taahhüdü bulunan 55, ikinci derecede işleri görebilecek 45 sarraf tespit edildi. Bu 45 sarraftan birinin iltizam edebilmesi için diğer 1/55'in kefaleti şart kılınmıştı. 55 sarraftan herbiri aylık olarak Ceyb-i Hümayun Hazinesine (Padişahın cep harçlığı olan ve gelirinin büyük kısmı Mısır'dan "irsaliye hazinesi" adıyla gelen hazine idi) daha önce belirlenmiş bir meblağ vermekle yükümlüydüler. Taahhüdü sarraflara geçiş yapmak isteyenlerin de ödemesi gereken bir meblağ vardı. Bunu isteyenlere Başmuhasebe, Darphane ile Mansûre hazinesi ve lonca kahyası tarafından verilen ilmühaberler ile geçiş hakkı tanınırdı (Sarrafın müşterileriyle münasebetleri hakkında geniş bilgi için bk. Mübahat S. Kütükoğlu, "Redif Askeri Giderlerini Karşılama Üzere Alınan Bir Vergi 'İâne-i Cihâdiyye", *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, II., Ankara 1983, s. 149-150).

¹⁷⁷ BOA, HAT., nr. 536/26356.

¹⁷⁸ "Cizye ve avârız-ı muhassıllık 14 Temmuz 1828 (Gurre-i Muharrem 1244) tarihinde, mukataat ve resmi mizân-ı harir 13 Mart 1828 (Mart 1244 ibtidâsı)'den ve zecriye dahi 13 Ağustos 1827 (Ağustos 1243 senesi evveli)'den olmak üzere bir seneliğine iltizâmen muhassıl Ali Ruhi Efendi'ye ihalesi..." 27 Mayıs 1828 (13 Zilkade 1243, BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 2-3, h. 1].

Kaptan paşa, derya sancaklarının mülkî amiri olması sebebiyle, Kıbrıs gibi adalar ve çeşitli sahil kazalarında yabancıların yaptıkları ticarî faaliyetleri yakından takip eder, istihbarat yapar ve özellikle konsoloslar vasıtasıyla ahidnamelere karşı işlenen suçları takip ederek, ilgili devletlerin bilgilendirilmesi amacıyla elçiliklerine gönderilmek üzere, Bâbîâlîye yazılar yazardı.

Avrupalıların Osmanlı topraklarında ticaret yapmak ve kendi menfaatlerini korumak maksadıyla yüzyılın başlarından itibaren yoğun bir şekilde Osmanlı vatandaşlarını patent ve pasaport vermek suretiyle konsolos ve konsolos vekili tayin ettikleri tespit edilmiştir. Bu durum kaptan paşa tarafından titizlikle takip edilmiştir¹⁷⁹.

5. Doğal Afetler: Kıtık ve Kuraklık

Osmanlı ülkelerinde zaman zaman meydana gelen kıtlık ve kuraklıklar sebebiyle ahali, başlıca zahire talebinde bulunmaktaydı¹⁸⁰. Kıbrıs, 1816 yılında şiddetli bir kuraklık yaşamıştı. Adada ihtiyaç duyulan hububatın yakın vilayetlerden karşılanması gündeme gelmişti. Kaptan paşa sancak idarecisi olarak meseleyi merkeze bildirmek ve gerekli tedbiri almak durumdaydı¹⁸¹. Kaptan paşanın kendi inisiyatifini kullanarak yakın bir mahalden zahire talebinde bulunması, zaruri durumlarda mümkündü. Ancak merkezin izni olmadıkça yakın bölgelerden Kıbrıs veya bir başka yere zahire nakli yasaktı. Zahire nakillerinin ancak İstanbul'un iaşesi söz konusu olduğu zaman serbestçe yapılmasının mümkün olabileceği kanunlarla nizam altına alınmıştı¹⁸².

¹⁷⁹ Avrupa devletlerinin verdikleri patentler sayesinde Osmanlı vatandaşı olan lisan bilir gayrimüslimleri konsolos ve konsolos vekili tayin etmelerine dair rahatsızlıklar XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren artmaya başlamıştı. Buna bir önlem olması için devlet, Kıbrıs'ın Tuzla kazası ve iskelesi gibi konsolosların yoğun olduğu yerlere mübaşirler tayin etmeye başlamıştı. Ancak bu mübaşirler ahaliye baskı yaparak "sen niçin patente alıp himayeye girdin ve ne sebebe mebni konsolos oldun" şeklinde ithamlarda bulunarak, ahalden akçe almak veyahud konsolosluk ve himaye maddelerini kullanarak ahaliyi tartakladıklarına dair gelen şikayetler üzerine mübaşir tayini usulünün terkine karar verilmiştir (11 Şubat 1811 (17 Muharrem 1226), BOA, KK., nr. 27, s. 14-15].

¹⁸⁰ Osmanlı Devleti'nde yaşanan kıtlık ve kuraklıklar hakkında bk. Orhan Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtıklar", *Türkler*, X., Ankara 2002, s. 718-730. Ancak burada verilen listenin biraz daha geliştirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

¹⁸¹ Kıtığa rağmen adadan İstanbul ve Donanma için zahire talebinde bulunulmuştu. Konu kendisine aktarılmca padişah, adadaki kıtlığın bir bahane olmadığı anlaşıldığından, zahirenin affedildiğini bildirmiştir (BOA, HAT., nr. 686/33314). Kaptan-ı Deryâ Hüsrev Mehmed Paşa konuyla ilgilenerek, İçil ve Karaman sahillerinden rayiç fiyatından 20 bin kile buğday ve 20 bin kile arpa tedariki için İstanbul'dan gereken iznin verildiği anlaşılmaktadır (2 Şubat 1817 (15 Rebiülevvel 1232), BOA, *Cevdet-Dahiliye*, nr. 2946]. Aynı durum 1818 senesi için de geçerli olup, Kaptan-ı Deryâ Seyyid Ahmed Paşa da ahalinin içinde bulunduğu durumu dile getirmiş olduğundan, zahirenin affını bildiren bir hatt-ı hümayun gönderilmişti (27 Haziran 1818 (22 Şaban 1233), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 56].

¹⁸² Kaptan paşaya, bundan böyle İstanbul'dan başka bir yere zahire verilmemesi, eğer verilmesi gerekirse mutlaka merkezin izninin sorulması emredilmiştir (BOA, HAT., nr. 618/30491).

Konuyla ilgili olarak 1817 tarihinde yapılan müracaat değerlendirildi ve durumun aciliyeti dikkate alınarak *Kapdân-ı Derya Hüsrev Mehmed Paşa'ya*^(*) gerekli izin verildi¹⁸³.

Bir yıl sonra, adada meydana gelen bir başka kıtlık, ayrıca çekirge istilasıyla da perçinlenince, mahsul tamamen yok olmuştu. Bu durum, İstanbul ve ordunun iâşesi için Kıbrıs'tan her yıl yapılmakta olan hububat alımlarını da sıkıntıya sokmuştu. Kıbrıs ahalisi yukarıdaki mazeretleri bildiren bir yazı ile kaptan paşaya müracaat etmişti. Bunun üzerine *Kaptan-ı Derya Seyyid Ahmed Paşa*^(*) Kıbrıs'ın 1818 yılı hububat ihracından (20'şer bin kile buğday ve hayvan yiyeceği olan arpa), affedilmelerine dair yaptığı müracaat kabul edilmişti¹⁸⁴.

Dışarıdan zahire alımıyla ilgili bir diğer müracaat ise 1823 yılında yapılmıştı. Kıbrıs ahalisi kaptan paşaya müracaat ederek, yaşanan sıkıntısı sebebiyle Mısır gibi hububatın bol yerlerden 20 bin kile zahire getirtilmesini istemişlerdi. Yazışmalar da muhtemelen imparatorluk toprakları içinde hububat dolaşımının merkezin izni dışında yasak olduğuna dair kanunlar delil gösterilerek, meselenin geçirildiği anlaşılmaktadır¹⁸⁵.

(*)Kaptan-ı Derya Hüsrev Mehmed Paşa, Aralık 1811 (Zilhicce 1226) tarihinde kaptan paşa olmuş ve Şubat 1817 (Rebiülahir 1233)'de ilk kaptan paşalığından ayrılmıştır (Kazasker Mehmed Hafid, *Sefînetü'l-Vüzerâ*, s. 64). Yüksel Çelik, Kaptan-ı Derya Kethüda Kara Mehmed Paşa'nın 22 Aralık 1811'de vefatı sebebiyle bu göreve tayin edilen Hüsrev Mehmed Paşa'nın ilk kaptan paşalığını 31 Aralık 1811 olarak tarihlendirmektedir (Çelik, *Hüsrev Mehmed Paşa Siyasî Hayatı*, s. 107 vd. Hüsrev Mehmed Paşa'nın bu birinci kaptan paşalığı 1 Mart 1818 yılına kadar sürmüştür (Çelik, *Hüsrev Mehmed Paşa Siyasî Hayatı*, s. 140).

¹⁸³ Kıbrıs'ın iâşe ve tohumluk ihtiyacı olan zahireyi tedarik için İçel ve Karaman eyaletlerinden rayiç bedeliyle 20 bin kile buğday ve aynı miktar arpanın adaya gönderilmesine izin verilmişti (2 Şubat 1817 (15 Rebiülevvel 1232), BOA, *Cevdet-Dahiliye*, nr. 2945). Zahire kıtlığı ve bunun başka yerlerden karşılanması konusunda devlet, bazen yakın yerlerden Kıbrıs'a zahire ihracına izin veriyordu. Bu bir politika olmakla birlikte devletin izni olmadan imparatorluk sınırları içinde de olsa bir yerden bir yere zahire ihracına stratejik malzeme olması ve ecnebilerin eline geçebileceği endişesiyle asla izin verilmiyordu. Bu itibarla 1815 yılında İçil'de meydana gelen bir zahire sıkıntısı bu defa Kıbrıs'tan alınan 6000 kile zahire ile giderilmiştir [1815 (1230), BOA, HAT., nr. 615/30281].

(*) Bu tarihte Kaptan-ı Derya İçilli (Seyyid) Ahmed Paşa kaptan paşadır. Şubat 1817 (Rebiülahir 1233 tarihinde Hüsrev Paşa'nın yerine kaptan paşa olmuş, Ağustos 1818 (Şevval 1233)'de kaptan paşalıktan ayrılmıştır (Kazasker Mehmed Hafid, *Sefînetü'l-Vüzerâ*, s. 66).

¹⁸⁴ 1818 senesinde Kıbrıs'tan istenilen zahire af kapsamına alınmıştı (22 Şaban 1233, BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 56). Çekirgelerin Kıbrıs'a verdikleri zararlar hakkında bk. Ronald C. Jennings, "The Locust Problem In Cyprus", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. LI, Part 2, London 1988, s. 296). Çekirgeler ve Kıbrıs'tan çekirgelerin temizlenmesi hakkında ilginç notlar veren bir kaynak için bk. Ahmet C. Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878)*, Lefkoşa 1994, s. 162 vd.

¹⁸⁵ Defter nazırının bu ihtarı üzerine eski kayıtlara müracaat edilerek hariçten zahire ithalinin hangi surette yapılabildiği tetkik edilmiştir. Buna göre İstanbul'dan başka bir yere zahire gönderilmeyeceği gibi, eğer mecburi olarak bir yere veya Kıbrıs'a zahire nakli gerekirse, İstanbul'dan izin alınması gerektiği

6. Ordu ve Donanmanın İhtiyaçları

Kaptan paşa idaresindeki Kıbrıs ve diğer derya sancaklarından ordu ve donanma için külliyeleli miktarlarda peksimet ve zahire talebinde bulunulurdu¹⁸⁶. Talep edilen peksimet ve zahireyi ihtiyaç mahallerine taşıyacak olan gemiler genellikle müstemenlere ve gayrimüslimlere aitti¹⁸⁷. Müstemen gemicilerle devlet arasında imzalanan kontratlarda, askerî veya ticarî maksatlarla nakledilecek zahire ve hububatı yükleyecekleri iskele ile boşaltacakları iskeleye ait ayrıntılar kaydedilirdi. Zahire ve peksimet nakillerinde özellikle müstemen kaptanların, kontratlarını ileri sürerek Kıbrıs gibi uzak limanlara gitmekten kaçındıkları görülmüştür. Mazeretler karşısında kaptan paşa, söz konusu tüccara ait gemilerin mukavele ile değil, aylıklı olarak çalıştırılmasını teklif ederek, gemilerin denetim altına alınmasını da temin etmiş oluyordu¹⁸⁸.

Donanma-yı Hümâyun'un sefer hazırlıklarıyla ilgili hususlar kaptan paşanın nezaretindeydi¹⁸⁹. III. Selim döneminde olduğu gibi, II. Mahmud döneminde de hazinenin parasal yönden sıkıntı içinde olması, savaş masraflarını zamanında karşılamak için yeni hazineler kurulmasını gerektirmiştir. Hazinelelerinden biri III. Selim tarafından kurulan İrad-ı Cedid Hazinesi'ydi. Diğer i ise bazı mukataaların bağlandığı Darphâne-i Âmire hazinesiydi. Darphane hazinesinde toplanan gelirler "Sefer Akçesi" adı altında burada biriktirilmekte ve daha sonra bu meblağlar sefer hazırlıklarına sarfedilmektedir.

---

hatırlatılmış ve bu defalık Mısır'dan rayiciyle 20 bin kile buğdayın satın alınmasına izin verilmiştir (1823 (1238), BOA, HAT., nr. 618/30491).

¹⁸⁶ Donanmanın ihtiyacı olan peksimet yaklaşık olarak 50 ila 100 bin kile arasındaydı (Murat, "The Kapudan Pasha and The Shipowners", The Kapudan Pasha his Office and his Domain, (Ed. Elizabeth Zachariadu), Rethymnon 2002, s. 204).

¹⁸⁷ Savaş halinde devletin donanma için hazırlanmasını istediği en az peksimet miktarı 40 bin kantardı. Bu miktar peksimetin yapılabilmesi için ise en az 100 bin kile buğdaya ihtiyaç duyulmaktaydı (Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı*, s. 297).

¹⁸⁸ Kıbrıs'tan dışarıya veya Kıbrıs'a zahire götürecekle olan bazı gayrimüslim kaptanların kontratlarının kapsamı dışında kalan iskelelere uğramayacaklarını, bildirmeleri üzerine gönderilen yeni bir emirle, bundan sonra bu kaptanların aylıklı olarak çalıştırılmalarına karar verilmiştir (7 Aralık 1832 (14 Receb 1248), BOA, HAT., nr. 359/20045]. Kaptan paşa, denizciliğe ait işlemlerde hüküm verme ve tuğra çekme yetkisine sahip olduğundan (Bostan, "Kapudan Paşa", s. 355), müstemen gemileri hakkında aldığı bu karar doğrudan İstanbul'un kararı olarak telakki edilmiştir. Murat Çizakça tarafından XVIII. ve XIX. yüzyıllarda kaptan paşanın deniz ticareti ve zahire taşımacılığindeki faaliyetleri ve taşımacılıkta kullanılan özel şahıslara ait gemilerle olan ilişkilerin genel bir izahı yanında İstanbul'un zahire ihtiyacının nerelerden ve ne surette karşılandığını gösteren önemli bir makale için bk. Murat Çizakça, "The Kapudan Pasha and The Shipowners", The Kapudan Pasha his Office and his Domain, (Ed. Elizabeth Zachariadu), Rethymnon 2002, s. 203-211.

¹⁸⁹ Parmaksızoğlu, "Kaptan Paşa", s. 209.

Her iki hazinede yeterli para olmadığı zamanlarda, savaş masraflarını karşılamak isteyen devlet, daha elverişli başka kaynaklar arardı. Böyle zamanlarda devreden bakayalara ve zengin kişilerin mallarına el konulurdu. Hazinesinin, içinde bulunduğu sıkıntıyı aşmak isteyen II. Mahmud, 1808 yılında idam edilmiş olan Kıbrıs Tercümanı Yorgaki'nin mallarının hazineye aktarılmasını ve eski muhassıllardan kalan bakayaların tahsilini istemişti (1810)¹⁹⁰. Aynı tarihlerde süren sefer hazırlıkları sebebiyle kalyon kaptanları ve mülazımlarının maaşlarının zamanında ödenmesi gerekiyordu¹⁹¹. 1811 senesine ait maaşların ödenmesinde yaşanan sıkıntıyı da Kıbrıs tercümanı ve muhassılından hazineye aktarılan paralarla aşmak istemiştir. Fakat bu emirler hiçbiri muhassıl tarafından yerine getirilmemişti. Bu sebeple padişah doğrudan kaptan paşadan konuyla ilgilenmesini ve imkanlar dahilinde Kıbrıs muhassılının sarrafiyla görüşerek gerekli kaynağı temin etmesini istemişti¹⁹².

Kaptan paşa, donanmanın ve kalelerin ihtiyacı olan cephaneyi tedarik etmek, kontrolünü yapmak ve harcanmasıyla yakından ilgilenmekle vazifelidir. Bu hususta muhassıllara gerekli emirleri gönderir, özellikle kalelerdeki top, mühimmat ve cephanenin dökümünün yapılmasını isterdi. Eğer bu husus muhassıllar tarafından ihmal edilirse söz konusu kaleye başında bir mübaşirin bulunduğu heyetler gönderir ve gerekli incelemeyi yaptırır. Kıbrıs'ın Lefkoşa, Magosa, Tuzla, Limasol, Baf ve Girinye olmak üzere toplam 6 adet müstahkem kalesi vardı. Kaptan paşa 1817 yılında bu kalelerdeki cephane, top ve mühimmatın kontrol ve tamirıyla ilgili bir inceleme yaptırmıştı. Düzenlenen rapora göre fetihten sonra kaleler her yoklama döneminde ihtiyaç duyulan miktarda mustahfiz, topçu neferi, timarlı sipahi ve yeniçeri neferiyle güçlendirilmişti. Ancak bu askerinin kontrolleri yapılmadığından bunların timarları imam, hatip, kadı ve âyân eline geçmişti. Askerler ise adanın çeşitli yerlerinde ticaretle meşguldü. Magosa, Baf ve diğer kalelerde bulunan timarlı sipahiler sıkıştırıldıklarında her birinin yardım isteyecekleri bir başka kişi veya makam bulma ümüdünde oldukları ve buna rağmen vazifelerine dönmeyecekleri ifade edilmişti¹⁹³.

Bu durum sadece kara askerî için geçerli değildi. Kaptan paşa, sefer zamanı geldiğinde, bu defa kalyoncu askeriyeye aynı sorunları yaşamaktaydı. Kalyoncu askerinin

---

¹⁹⁰ 1810 (1225), BOA, HAT., nr. 572/28053.

¹⁹¹ Donanma kaptanlarının tayin işi de Kaptan paşa'ya aitti (Bostan, "Kapudan Paşa", s. 355).

¹⁹² 1811 (1226), BOA, HAT., nr. 518/25303.

¹⁹³ 12 Ekim 1816 (20 Zilkade 1231), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 5204, lef:1.

yeterli sayıda ve zamanında tedariki kaptan paşanın sorumluluğundaydı. Osmanlı donanması sefer mevsimi kapandıktan sonra Haliç'e çekilirken, mevcut kalyoncu neferlerini yeni sefer zamanına yani bahar aylarına kadar terhis ederdi. Askerleri de belirli bir mekanları olmadığından, kendilerine iş güç bulmak üzere dağılırlardı. Sefer mevsimi geldiğinde ise tekrar kalyoncu neferi bulmak her zaman mümkün olmazdı.

Rusların Karadeniz'e donanma indirerek Osmanlı sahillerini vurmak niyetinde olduklarına dair haberler alınması üzerine devlet, Kıbrıs ve diğer adalardan denize elverişli kalyoncu neferi istemişti. Kıbrıs ile kaptan paşa arasında yapılan yazışmalar, Kıbrıs ahalisinin bu neferleri uzun süre göndermediğini göstermektedir. Bununla beraber bir ara asker yerine para vermeye teşebbüs etmişlerdi. Fakat, söz vermelerine rağmen tespit edilen kalyoncu bedelini de ödemişlerdi. Bu hadiseyle alakalı olarak 1804-1816 yılları arasında bir çok yazışma yapılmıştı.

Bu sıkıntının arka planında 1804 senesinde yürürlüğe konulan Bahriye Nizamnamesi vardı. Bu nizamnameye göre Kıbrıs, donanmaya her yıl yaklaşık 200 kalyoncu askerî verecekti. Karadeniz'e inerek, Türk topraklarına saldırmaya başlayan Ruslara karşı, sefer hazırlıklarına başlanası sebebiyle donanmanın ihtiyacı olan kalyoncu askerinin bir kısmı Akdeniz adalarından tedarik edilmek istenmiş ve Kıbrıs'tan da 200 asker talep edilmişti¹⁹⁴. Kıbrıs ahalisi çeşitli bahaneler ileri sürerek kalyoncu askeri göndermeyi reddetti. Aynı bahanelerin diğer adalardan da gelmekteydi. Kaptan paşa 25 Nisan 1809 (10 Rebiülevvel 1224) tarihinde asker vermeyi reddeden mahallere bir emir göndererek; ihtiyaç olan askerinin gönderilmemesiyle ilgili kusuru olanların cezalandırılacağını bildirdi¹⁹⁵. Fakat Kıbrıs eşrafı meseleyi önemsememiştir. Kalyoncu talep edilen yerlerin bu duyarsızlığı karşısında kaptan paşa, 21 Mayıs 1809 (6 Rebiülahir 1224) tarihli yeni bir genelge yayınladı ve sert tedbirler alınacağını ifade etti. Bu genelgede ahalinin tutumunun seferin ertelenmesine sebep olacağını, ancak bununla ilgili sonradan ileri sürülecek hiçbir özrün geçerli olmayacağını, kimseye eman verilmeyeceğini ve kabahati olanların haklarından gelineceği belirtilmişti¹⁹⁶.

---

¹⁹⁴ 13 Nisan 1809 (27 Safer 1224), KŞS., nr. 27, s. 2, h. 1. Aynı tarihte Kıbrıs'a gönderilen bir başka emirde kalyoncu askerî talebinin ne sebeple olduğu açıkça dile getirilmiş, bunun din ve devletin içinde bulunduğu tehdit sebebiyle yapıldığı ifade edilmişti (KŞS., nr. 27, s. 6, h. 1).

¹⁹⁵ 25 Nisan 1809 (10 Rebiülevvel 1224), KŞS., nr. 27, s. 10, h. 1.

¹⁹⁶ 21 Mayıs 1809 (6 Rebiülahir 1224), KŞS., nr. 27, s. 13, h. 1.

Bu sert açıklamalar karşısında telaşa düşen Kıbrıs eşrafı, yakın zamanda yaşanan kıtlık, kuraklık ve 1804 ayaklanmasını bahane ederek, talep edilen 200 kalyoncu askerini, karşılayacak güçlerinin olmadığını ileri sürmüşler ve bu görevden bağışlanmalarını talep etmişlerdi. Kıbrıs ahalisinin bu maeretini uygun bulan devlet, 11 Haziran 1809 (27 Rebiülahir 1224) tarihinde asker talebi paraya çevirildi. Bunun üzerine, adadan talep edilen askerin mevacipleri olan 4730 kuruş dahil, 1804 senesinden beri kalyoncu askerî göndermeyerek devleti sıkıntıya soktuklarından dolayı, 1804, 1808 ve 1809 yılları için 20'şer bin kuruş olmak üzere toplam 64730 kuruş ödeme yapmaları halinde istedikleri affın mümkün olabileceği muhassıla bildirildi¹⁹⁷.

Kıbrıs ahalisinin bu konuda samimiyetine itimadı olmayan devlet, 10 Temmuz 1809 (27 Cemaziyelevvel 1224) tarihinde bir başka emir göndererek, bu paranın da, kalyoncu askerî talebinde olduğu gibi çeşitli bahanelerle ertelenmeye kalkışılmaması bir kez daha istendi¹⁹⁸. Buna rağmen ahalinin bu konuda da gevşekdavranması üzerine ; devlet, emri 8 Şubat 1810 (3 Muharrem 1225) tarihinde bir kez daha yinelemek zorunda kalmıştı¹⁹⁹.

Donanma için Kıbrıs'tan ve diğer adalardan gelmesi gereken askerin gecikmesi üzerine, el altında bulunan ve disiplini ile göz dolduran kale askerlerinden bir kısmının donanma askeri olarak yazılması yönünde bir girişimde bulunulmuştu. Ancak, kalelerin tahkimatı söz konusu olduğundan, bu girişim tehlikeli bir durum arzede bilirdi. Kaptan paşanın bu talebi, riskli görülerek olumsuz karşılanmıştı. Kendisine gönderilen emirde; donanmanın takviyesi için, Kıbrıs ve diğer adalarda bulunan topçu, arabacı, humbaracı, lağımçı gibi askerî zümrelerden kalyoncu askeri yazılmasının sakıncalı olabileceği belirtildi. Eğer bu yerlerden asker yazılmış ise bunların doğrudan ocaklarına teslimi emredilmişti²⁰⁰.

Sürekli geciktirilen kalyoncu askeri/bedeli karşısında padişah II. Mahmud, 21 Ocak 1812 (6 Muharrem 1227) tarihinde kaptan paşaya gönderdiği fermanla: Kaptan-ı Deryanın (Hüsrev Mehmed Paşa) emrinde Karadeniz'e gönderilecek donanmanın ihtiyacı olan 3800 kalyoncu askerinin, taşra kazalarından ve adalardan teminini istenmekteydi. Toplanacak askerin 150 kişilik gruplar halinde, tamamı silahlı ve

¹⁹⁷ 11 Haziran 1809 (27 Rebiülahir 1224), KŞS., nr. 27, s. 17, h. 4.

¹⁹⁸ 10 Temmuz 1809 (27 Cemaziyelevvel 1224), KŞS., nr. 27, s. 28, h. 1.

¹⁹⁹ 8 Şubat 1810 (3 Muharrem 1225), KŞS., nr. 27, s. 59, h. 1.

²⁰⁰ 12 Mayıs 1810 (7 Rebiülahir 1225), BOA, Kamil Kepeci (KK.), nr. 23, s. 57, h. 4.

gemiciliğe aşına yiğit ve genç kişilerden tedariki emredilmekteydi. Askerler ise kefile bağlanacak ve mevacibleriyle (3547.5 kuruş) gönderilecekti. Bu hususta önceki problemleri dikkate alan padişah, donanma için asker verecek olan yerlerin askerinin ise ihtiyar, işe yaramaz veya aciz kişilerden olmaması için azami dikkat gösterilmesine en yetkili ağızdan birkez daha ifade edilmişti. Bu meselede rahatsızlık duyulan bir başka husus daha vardığı padişah bunu da ayrıca ahaliye hatırlatmak gereği hissetmişti. Donanma için talep edilen askerinin denize yakın taşra eyaletlerinden temin edilmeleri gerekirken, tam aksine birkaç seneden beri bu işle görevlendirilenlerin gerekli askeri taşradan değil, İstanbul civarından topladıkları tespit edilmişti. Kanunlara aykırı olan böyle bir durum kesinlikle kabul edilemezdi. Emrin devamında; adalardan gelecek askerinin herbiri için 100 kuruş mevacib belirlenmişti. Ancak sevkiyatlar sırasında çok fazla firar olayları yaşanmaktaydı. Bu da askerinin kefalete bağlanmasını ve sevkiyatı yapan eşraftan, askerinin herbiri için 200 kuruş mevacib tahsil edilmesine karar verilmişti²⁰¹.

Kıbrıs gibi diğer adaların, kalyoncu askeri verme konusundaki sıkıntıları biraz da insane kaynaklarının alığı ve maddî imkanların yokluğuyla alakalıydı. Bu hususu göz önüne alan devlet asker talebinde %25 oranında bir indirim gitmişti. İndirim kısa zamanda bütün eyaletlerde yürürlüğe girdi. Kıbrıs'a gönderilen 7 Şubat 1814 (16 Safer 1229) tarihli bir emirle, istenen asker sayısının 150 kişiye indirildi. Askerinin herbiri için 100 kuruş mevacib alınmasına karar verilmiş olduğundan, Kıbrıs'ın Tersane-i Amire'ye acil olarak 15000 kuruş göndermesi emredilmişti. Devlet bu indirim karşılığında 1814 yılı için Kıbrıs'tan ayrıca mübaşirlik ücreti olarak 3000 kuruş, ağnam bedeli olarak 5000 kuruş, tahsildar gideri olarak 4000 kuruş ve muhasebe harcı olarak ise 675 kuruş olmak üzere toplam 27675 kuruş talep ettiği anlaşılmaktadır²⁰². Devletin kalyoncu askeri talebinde indirim gitmesini ve yukarıda padişahın konuyla ilgili gönderdiği fermanı da dikkate alan Kıbrıs eyalet divanı, 19 Mart 1814 (27 Rebiülevvel 1229) tarihinde Lefkoşa alaybeyi, başpiskopos, şehirkethüdası ve kocabaşından oluşan bir komisyon oluşturarak, söz konusu meblağı nüfus oranlarına göre müslim ve gayrimüslimler arasında paylaştırmışlardı. Buna göre 27675 kuruşun 1/3'ü müslimler ve 2/3'ü ise gayrimüslimler ödeyecekti²⁰³. Bütün bu süreç içinde devletin Kıbrıs'tan yaptığı

²⁰¹ 21 Ocak 1812 (6 Muharrem 1227), KŞS., nr. 28, s. 52, h. 2.

²⁰² 7 Şubat 1814 (16 Safer 1229), KŞS., nr. 28, s. 150, h. 2.

²⁰³ 19 Mart 1814 (27 Rebiülevvel 1229), KŞS., nr. 28, s. 151, h. 1

kalyoncu taleplerine ilk olumlu yaklaşımın bu komisyon girişiminin olduğunu söylemek mümkündür.

Buna mukabil, II. Mahmud, ada ahalisinin daha önceki bahanelerini ve çeşitli vesilelerle işi uzatması yönünde gösterdiği marifetleri de dikkate alarak adaya biri 16 Şubat 1816 (17 Rebiülevvel 1231²⁰⁴) tarihli ve diğeri 13 Mart 1816 (13 Rebiülahir 1231²⁰⁵) tarihli üst üste iki ferman göndererek²⁰⁶, ileri gelen eşrafi suistimallere karşı uyanık olmaya davet etti. Aksi taktirde bütün bu ihmalkarlıkların bedelini kendilerinin ödeyeceğini bildirdi.

Bununla beraber devlet bir adım daha atarak hem ahalinin gönlünü kazanmak ve hem de başlamış olan yumuşama sürecini hızlandırmak amacıyla, adalarda bulunan insan kaynaklarında meydana gelen azalmaları da dikkate alarak 16 Şubat 1816 (17 Rebiülevvel 1231) tarihinde, kalyoncu askerî talebinde yeni bir değişikliğe gitti. Değişikliğe göre daha önce kalyoncuların denize aşına gençlerden ve sahil kazalarından toplanması usul iken, bu kurala yeni bir ekleme yapılarak denize mahareti olmayan gençlerden ve denizle alakası olmayan kazalardan da asker talep edilebilecekti. Ancak bunun bazı sakıncalar doğuracak olması sebebiyle, asker yerine bedel toplanmasına karar verildi. Bu yeni nizamnameye uygun olarak 4 Nisan 1816 (6 Cemaziyelevvel 1231) tarihinde Kıbrıs adasından 150 asker ve bunların her biri için 100 kuruş olmak üzere toplam 15000 kuruş bedel istendi²⁰⁷.

Devletin bütün uğraşları ancak bu tarihten sonra meyvesini vermiş ve kalyoncu askeri meselesindeki güçlükler aşılmıştır. Bundan sonraki dönemde de Kıbrıs'tan asker gönderilmesine yönelik bazı istekler olduğu anlaşılmaktadır. 12 Ocak 1822 (18 Rebiülahir 1237) tarihinde Kıbrıs'tan kalyoncu olarak ağa ve alemdarı ile 300 asker talep edilmişti. Bunların toplam mevacipleri 7095 kuruşu bulmaktaydı²⁰⁸. 21 Nisan 1822 (29 Receb 1237) tarihinde Kıbrıs'tan gemi serenleriyle yelkenlerine bakan,

---

²⁰⁴ 16 Şubat 1816 (17 Rebiülevvel 1231)KŞS., nr. 29, s. 118, h. 1.

²⁰⁵ 13 Mart 1816 (13 Rebiülahir 1231, KŞS., nr. 29, s. 118, h. 2.

²⁰⁶ II. Mahmud, biri Karpaz yarımadasındaki Hala Hatun (Umm Haram) Türbesine, diğeri Lefkoşa'daki Ayasofya (Selimiye) Camii'ne asılmak üzere adaya iki adet levha göndermişti. Selimiye Camii'ne gönderilen Levha: "Men lem yeşkürî'n-nâs lem yeşkürî'llah." yani "İnsanlara teşekkürü bilmeyen Allah'a şükretmiş sayılmaz." (Fedai, *Kıbrıs Müftüsü Hilmi Efendi*, s. 269). Kalyoncu bedeliyesi meselesinde Kıbrıs ile İstanbul arasında başgösteren sürtüşmeye, padişahın son noktayı koyduğu tarih olan 1816 (1231) ile levhaların gönderildiği tarihin kesişmesi, bu fermanların II. Mahmud'un Kıbrıslılara karşı duyduğu kırgınlığının bir ifadesi olduğunu düşünmemize yol açmaktadır.

²⁰⁷ 4 Nisan 1816 (6 Cemaziyelevvel 1231), KŞS., nr. 29, s. 118, h. 1, 2.

²⁰⁸ 12 Ocak 1822 (18 Rebiülahir 1237), KŞS., nr. 30, s. 151, h. 2.

yelkenleri açıp kapayan gabyar (gemici) olarak 12 asker istenmişti. Herbir gabyar için ise 500 kuruş olmak üzere toplam 6000 kuruş gabyar bedeli verilmesi emredilmişti²⁰⁹. Tespit edebildiğimiz kadarıyla son kalyoncu talebi 26 Temmuz 1824 (29 Zilkade 1239) tarihine aitti. Muhassıllık hesaplarında kalyoncu mevacibi olarak görülen 15000 kuruşun halktan tahsil edilen ilk meblağ olduğunu söylemek mümkündür²¹⁰.

7. Güvenlik: Sürgün ve Kürek

Kaptan paşa, idaresindeki mukataaların güvenliğinden de sorumlu olup, vekaleten tayin ettikleri muhassıllardan mukataaya dahil olan kaanın güvenlik ve asayişle ilgili olarak azami gayret göstermelerini de beklerdi²¹¹. Meselâ, Rum isyanı sebebiyle, Kıbrıs'ın ihtilalden gördüğü zararı telafî maksadıyla muhassıldan kalelerin tamirine, ada ve sahillerin korunmasına, cizye ve zecriye gibi devlete ait gelirlerin zamanında toplanmasına dikkat gösterilmesini isterdi. Kaptan paşa, ayrıca Kıbrıs ve diğer adaların korunması için stratejik bir konumda olan Mısır Eyaleti'nin başbuğlarıyla da iyi ilişkiler içinde olurdu. Muhassılların bu vilayetle olan ilişkilerini de yakından takip ederdi²¹².

Kaptan paşanın ceza verme yetkisi de vardı. İdarî yönden kendisine bağlı olan sancaklarda meydana gelen ihtilâl, isyan ve ihanet gibi suçların işlenmesi halinde müslümanlarda olduğu gibi, reaya vekillerinin de çarptırıldığı ceza genellikle sürgün, nadiren de olsa idam idi. Daha hafif suçlar ise genellikle kürek cezasıyla geçirtilirdi.

Kaptan paşa, kendi idarî yetkisinde bulunan eyalet ve kazalarda görevli kişilerin işledikleri suçlar sebebiyle kürek, kalebent, sürgün ve idam gibi cezalara çarptırılmaları halinde eğer suçsuzlukları veya geride bıraktıkları ailelerin durumlarıyla ilgili hafifletici sebepler ortaya çıkarsa, devletten bu kişilerin affını isteyebilirdi. Mora İsyanı'nı (1821) destekledikleri tespit edilen Kıbrıs'ın Lefkoşa kocabaşısı Yorgaki ve mahkeme tercümanı Simon Limni adasına, Kıbrıs Başpiskoposu Hrisandos ise Ağrıboz

²⁰⁹ 21 Nisan 1822 (29 Receb 1237), KŞS., nr. 30, s. 163, h. 1.

²¹⁰ 26 Temmuz 1824 (29 Zilkade 1239), BOA, Cevdet Tasnifi Bahriye Kalemi (C.B.), nr. 5550/12.

²¹¹ Kaptan paşaların deniz ticareti güvenliğini sağlamasından başka, İnebahtı Deniz Savaşı sonrasında donanma serdari tayin olunan Kılıç Ali Paşa'nın beratında, Paşaya sahillerdeki kale ve şehirlerin, denizlerdeki adaların muhafaza edilmesiyle ilgili görevleri hatırlatılarak; küffâr, harâmî ve levend gemilerinden gelebilecek zararın engellenmesi ve düşman donanmasının izlenmesi istenmiştir. 1701 tarihli Bahriye Kanunnâmesi'nde ise kaptan paşa, kaptan, reis ve diğer donanma ricalinin başbuğu olarak, derya beylerinin faaliyetlerini denetleme yetkisine sahipti (İdris Bostan, "Kapudan Paşa", s. 354-355).

²¹² 10 Aralık 1822 (25 Rebiülevvel 1238), KŞS., nr. 30, s. 180, h. 2.

adasına sürülmüştü. Bu sürgün yaklaşık 20 ay kadar devam etti. Geçim sıkıntısı çeken aileleri kaptan paşadan, bu kişilerin affıyla ilgili girişimde bulunmasını istedi. Kaptan paşanın girişimleri sonucunda bu kişilerin affıyla ilgili teminat verilmekle beraber, yeni bir suç işlemeleri halinde daha sert cezalara çarptırılacakları bildirildi²¹³. Kaptan paşa sefere çıktığında hukuk ve ceza davalarını dinler ve icap ederse idam cezası da verebilirdi²¹⁴.

B. Kapı Kethüdarları

Osmanlı Devleti'nde her kurumun kendi kethüdasını seçme hak ve özgürlüğü daima olmuştur. Devlet seçilen kethüdarları desteklemiş ve bağlı olduğu kurumun merkezdeki otoritesi olarak tanımıştır²¹⁵. Vali, sancak beyi, muhassıl, kadı, defterdar gibi görevliler ile patrikhanenin, Babiâlî ve diğer resmî dairelerdeki işlerini takib etmek için tayin edilen kethüdalara kapı kethüdası denilirdi. Kapı kethüdarları memur oldukları kişi ve makama göre adlandırılırdı²¹⁶. Seçimleri vali ve sancak beyleri tarafından yapılır ve görev süreleri, memur oldukları kişinin görev süresiyle sınırlanırdı²¹⁷.

1. Kaptan Paşa Kapı Kethüdası

Kaptan paşa kapı kethüdası, paşanın resmî ve hususî işlerini onun adına İstanbul'da takip eden kişi için kullanılan bir terimdi. Kapı kethüdası aynı Amanda kaptan paşanın işletmesini aldığı mukataalara gönderdiği bir görevli de idi. Kapıkethüdasının kendisi muhassıl tayin edilmemiş ise, tayin edilen kişiye merkezen gönderilen muhassıllık buyruldu, emir ve berat da kethüda tarafından takdim edilirdi. Ayrıca padişahın başka konulardaki fermanlarını kaptan paşaya ulaştırmak da yine onun görevlerindendi²¹⁸. Kıbrıs mukataası 1786 (1201) senesinde Kaptan-ı Derya Gazi Hasan

²¹³ “Ba‘de’l-yevm mugâyir-i rızâ hareketleri haber alınır ise haklarında mu‘amele-i ahar olunacağı mesfûrların gûş-habasetlerine icrâ birle itlâk oluna...” denilmiştir [1827 (1237), BOA, HAT., nr. 299/17754].

²¹⁴ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s. 417.

²¹⁵ Ahmet Cihan-İlyas Doğan, “Osmanlı Toplumsal Yapısı ve Sivil Toplum”, *Türkler*, X., s. 293.

²¹⁶ Kethüda, kapıkethüdâsı ve aynı anlamda kullanılan kahya tabirleri hakkında geniş bilgi için bk. Mehmet Canatar, “Kethüda”, *DİA*, XXV, s. 332-333. Bir diğer kaynakta kapı kethüdası “Osmanlı egemenliğindeki beyliklerin, yabancı devletlerin, eyalet valilerinin, vezir ve beylerbeyilerin devletle ilgili işlerine bakan görevli” şeklinde tarif edilmektedir (*Tarih Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1974, s. 73). Mithat Sertoğlu da, Türk Dil Kurumu ile benzer bir tarif sunmaktadır (bk. Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, İstanbul 1986, s. 174).

²¹⁷ Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1993, s. 172.

²¹⁸ 13 Eylül 1786 (Evahir-i Zilkade 1200), BOA, A.DVN. KBM, nr. 1/43-1, lef:1.

Paşa'ya ihale olunmuştu. Hasan Paşa, Kıbrıs'a muhassılı olarak Patrona-i Hümâyun kaptanı Sakızlı Hüseyin'i, tayin etmişti. Bu tayinle ilgili bilginin merkeze ulaştırılması ve Sakızlı Hüseyin'in muhassıl olarak tanındığına dair belgenin Divan-ı Hümâyun'dan alınarak, Kıbrıs'a götürülmesi işi kaptan paşanın kapı kethüdâsı Abdurrahman tarafından yerine getirilmişti²¹⁹. Kapı kethüdaları bazen yolsuzluklara da karışabilirlerdi. Kaptan paşa kapı kethüdâsı tarafından 1790 yılında Akdeniz'de ortaya konulan icraat paşa ve adalar ahali tarafından hoş karşılanmamıştı. Bu icraat kaptan paşanın nüfuzuna hanel getireceğinden, kethüda azledilerek, kethüda tarafından toplanan akçe sahiplerine iade edilmiş ve kethüda ise Kıbrıs'a sürülmüştü²²⁰.

Kıbrıs muhassılının azli halinde, kaptan paşa muhassılığa ya emrindeki kaptanlardan birini veya kethüdâsını tayin ederdi. Görevlendirilmesi halinde kapıkethüdâsı, muhassılığa ait her türlü hesabı kontrol ve tedkik ettikten sonra, görevi kabul edip etmeyeceğine dair kaptan paşayı bilgilendirirdi. Mehmed Hüsrev Paşa'nın azli sebebiyle, Kıbrıs'taki muhassılı olan Mehmed Emin Efendi'nin de muhassılıktan azli gerekmişti. Kaptan paşalığa tayin edilen Pomak Hasan Paşa, mültezimliğe düşkün biriydi. Amacı bu yoldan bir servet edinmekti. Çevirdiği dolaplar sayesinde önce nüzul emniğini, kaptan paşa tayin edildikten sonra da Kıbrıs muhassılığını elde etmişti²²¹. Fakat merkezde görevli olduğundan iltizamıyla ilgilenemiyordu. Bu yeni kalemin gelirlerini tahsil etmek için kethüdâsı Ahmed Ağa'yı Kıbrıs muhassılığine tayin etmişti (6 Ocak 1819)²²². Ancak muhassılığın durumuyla ilgili olarak Ahmed Ağa tarafından yapılan tetkiklerde gelir ve gider defterlerinin düzenli tutulmadığı anlaşılmıştır. Kaptan paşa kapıkethüdâsından muhassılığın fazla gelirlerinin tespitini ve var olan alacaklarının tahsilini de istemişti²²³.

---

²¹⁹ *Aynı vesika.*

²²⁰ Ahmed Câvid, *Hadika-i Vekayi'*, s. 17.

²²¹ Mehmed İzzet, *Harita-i Kapudân-ı Deryâ*, s. 204-205.

²²² Aslen Dimetokalı bir pomak olan Hasan Paşa, Şevval 1233 tarihinde kaptan paşa oldu. Tersane vardiyacıları ve Humbaracılar arasında çıkan çatışma sebebiyle 20 Ramazan 1234 tarihinde azledildi (Kazasker Mehmed Hafid Efendi, *Sefinetü'l-Vüzerâ*, s. 66).

²²³ 6 Ocak 1819 (9 Rebiülevvel 1234), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 21199.

2. Muhassıl Kapıkethüdası

Kaptan paşanın taşradaki vekili ve aynı zamanda idarî görevleri olan muhassılların da kapı kethüdaları vardı. Bu kethüdâlar muhassıllar adına ticaret, tahsilat, ödeme ve soruşturma yapmak yetkisine de sahipti.

Kıbrıs'ta üretilmekte olan hububatın merkeze nakliyle alakalı olarak yapılması gereken işlemler kapı kethüdâsı tarafından yapılırdı. Merkeze gönderilecek zahireyi taşıyacak müstemem gemilerinin tedariki ve zahirenin yüklenmesi işleri de kapı kethüdâlarına aitti. 1810 yılında merkeze gönderilmesi gereken 12 bin kile Kıbrıs zahiresinin, yasak olmasına rağmen müstemem ve ada kayıklarıyla (barrani) gönderilmesi bir soruşturmaya sebep olmuştu. Açılan dava sonucunda hem muhassıl ve hem de kapıkethüdâsının cezalandırılmasına karar verildi²²⁴.

Bazı durumlarda kapı kethüdalarının merkez tarafından uyarılması, kethüdanın başıboş kaldığını göstermektedir. Kıbrıs'tan donanma için 1811 yılında 30 bin kantar peksimet istenilmişti. Kıbrıs muhassılı, adada zahire sıkıntısı olduğunu ileri sürerek mazeret bildirmişti. Bu hususun gerçek olup olmadığının kontrolü için adaya mübaşir gönderildi. Mübaşir muhassıl, yeniçeri zabıtı, alaybeyi, kulkethüdâsı, piskopos ve kapı kethüdâsının İstanbul'a gönderilmesi gereken zahireyi kendi tasarruflarında tutmak maksadıyla böyle bir mazerete başvurduklarını tespit etmişti. Bunun üzerine her birine ayrı ayrı ihtarlarda bulunuldu²²⁵.

Kapı kethüdâsı, merkezin ihtiyacı olan zahirenin temini için, yeni mahsul çıktığında, Babıâli'yi haberdar etmekle de yükümlüydü. Kıbrıs muhassıllığı kapı kethüdâsı gibi, Eflak voyvodalığı kapı kethüdâsı da yeni mahsulün çıktığını merkeze bildirmekle yükümlü olduğundan, buralardan talep edilecek hububatın miktarını belirlemek üzere gümrük ve anbar emini Babıâli'ye çağrılırdı²²⁶.

²²⁴ 15 Haziran 1810 (2 Cemaziyevvel 1225), BOA, KK., nr. 24, s. 92, h. 4.

²²⁵ 2 Eylül 1811 (13 Şevval 1226), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 46709.

²²⁶ Akdeniz (ki buna Mısır, Kıbrıs, Ağrıboz, Beriyyetüşşam gibi yerler de dahildir) ve Karadeniz üzerinden gelen zahirenin toplamı 17-18 yük civarındaydı. Bu sebeple bütün kapıkethüdaları toplantıya çağrılarak İstanbul'da zahireye duyulan ihtiyacın önemi anlatılmış ve voyvodaların zahire hususundaki çabalarını artırmaları emredilmiştir (28 Eylül 1813 (2 Şevval 1228), BOA, KK., nr. 33, s. 2-3).

Kapıkethüdâları vilayetlerin iaşesi dahil her türlü ihtiyaçları için merkez ile görüşmek ve bu hususta gerekli tedbirleri alarak bağlı olduğu amire bildirmekle de yükümlüydü²²⁷.

Kıbrıs gibi stratejik yerlerin muhafazası için gerekli olan asker ve zahirenin temini maksadıyla mübaşir tayin edilmesi usuldendi. Ancak 1826 senesinde Rum fetreti sebebiyle ortaya çıkan aciliyet bu usulün ihlaline sebep olmuştu. Buna mukabil Kıbrıs'ın muhafazası için gerekli askerin ve zahirenin temini kapıkethüdâları devreye sokulmuştu²²⁸. Bunların da görevlerinden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır:

Kıbrıs'ın takviyesi gerektiği zamanlarda Kıbrıs muhafızlığı genellikle yakın vilayetlerin valilerine verilirdi. 1821 Mora isyanından sonra ortaya çıkan kargaşanın Kıbrıs'a da sıçramasından korkan devlet, adanın muhafızlığını Sayda valisi Abdullah Paşa'ya vermişti. Abdullah Paşa'nın kethüdasının o tarihte Akka'da olması sebebiyle, görevlendirildiğine dair ferman Kıbrıs muhassılı kapı kethüdasıyla Akka'ya gönderilmişti²²⁹.

Kıbrıs muhassıllığı her zaman kaptan paşanın adamlarından birine verilmezdi. Bazen yeterli taahhüdü olan devlet ricalinden biri de muhassıl olarak tayin edilebilirdi. Bu durumda muhassıllık beratı doğrudan kaptan paşa tarafından değil, kapı kethüdası tarafından da verilebilirdi. Kıbrıs muhassıllığının 1825 yılında Hacı Seyyid Mehmed Ağa'ya (Şamlı) ihalesi sırasında, muhassıllık gelirlerinin sarraf taahhüd ve kefaletiyle garanti altına alındığını gösteren borç seneti (temessük), kaptan paşanın kapı kethüdası Mehmed Emin Efendi tarafından muhassıla götürülmüştü²³⁰.

Muhassılların, memleket masrafı adıyla bazı gider kalemleri vardı. Bu kalemlere yapılan harcamalar sonradan senete dönüştürülür ve ahali adına alınmış borçlara karşılık hazineye teslim edilirdi. Ancak bu senetlere muhassıl sarrafının kefaleti gerekmekteydi. Kefaletle bağlanan bu senetler muhassıl kapı kethüdası tarafından düzenlenirdi. Önce sarrafın kefalet taahhüdü alınır ve sonra senetler hazineye teslim edilirdi. Muhassıl Osman Hayri Paşa, 1838 yılında Kıbrıs'ın muhafazası için

---

²²⁷ Tarublus'da ortaya çıkan kıtlık ve kuraklık sebebiyle Beylerbeyinin kapıkethüdâsı Esad Bey, Adana, Tarsus ve Kıbrıs'tan yeterli miktarda zahire tedarik edilmesine izin veren bir ferman gönderilmesini istemişti. Bunun üzerine söz konusu yerlerden 9 bin kile buğday ve 18 bin kile hayvan yiyeceği arpa tedarikine dair zahire nazırına emir verildi (1825 (1240), BOA, HAT., nr. 725/34528).

²²⁸ 3 Nisan 1826 (24 Şaban 1241), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 49279.

²²⁹ 11 Ağustos 1821 (12 Zilkade 1236), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 28077/1.

²³⁰ 3 Temmuz 1825 (17 Zilkade 1240), BOA, *Cevdet-Bahriye*, nr. 5550/13.

gönderilen bir tabur askerin masraflarına ait seneti ahali adına hazineye göndermişti. Kapı kethüdası tarafından düzenlenen senete göre, bu bir tabur Asakir-i Mansûre askerinin iki aylık masraflarının toplamı 51924 kuruş 10 para olarak tespit edilmişti²³¹. Kapı kethüdarları muhassılların özel kalem müdürleri olduğundan, onun merkezdeki işlerini de takip ederlerdi. Asakir-i Mansûre askerinin aylıklarının temini, askerin ve askere ait hesapların kontrolü, yoklama defterlerinin takibi ve Asakir-i Muntazama ordusu müsteşarının bilgilendirilmesi gibi işlemler de onun tarafından yapılırdı. Ayrıca bu tür işlerden dolayı merkezden gelen emirleri muhassıla bildirmek de onun önemli vazifesiydi²³².

Kapı kethüdarları, maiyyetinde buldukları muhassılın, daha önceki vazifeleriyle ilgili bir soruşturmaya gerek olması halinde, muhassılın mesleki savunmasını merkeze ulaştırır ve takibini yapardı²³³.

3. Piskopos Kapı Kethüdası

Kıbrıs piskoposlarının da kapı kethüdarları vardı. Piskopos kapı kethüdarları da tıpkı diğer kapı kethüdâlar gibi hamisinin işlerine vekalet ederdi. Piskoposlar adına borç almak, borç vermek, ticaret yapmak veya ahali ve merkezle ilişkide bulunmak yetkisi vardı. Bu itibarla Rum isyanında idam edilen Kıbrıs Piskoposu kapı kethüdası Mansûre, piskoposun verdiği sahte senetleri kullanarak ahaliyi zarara sokmuştu²³⁴.

Kaptan paşa, muhassıl ve piskoposlar dışında vali, şehremini, reis efendi, defter efendi gibi bir çok makamın merkezde kethüdarları bulunmaktaydı. Bütün bu kethüdarları burada vermek konumuzun dışında kalmaktadır. Yukarıda verdiğimiz izahat göstermektedir ki, kapı kethüdarları bütün bu memurların merkezdeki en yetkili adamlarıydı.

---

²³¹ 15 Ekim 1838 (26 Receb 1254), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 665/3.

²³² 21 Ekim 1839 (12 Şaban 1255), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 28980.

²³³ Kıbrıs muhassılı Hasan Paşa'nın, Trablus valiliği sırasında yaptığı bazı masraflar sebebiyle Mansûre hazinesine bir miktar borçlandığı tespit edilmişti. Bu borca karşılık Hasan Paşa'ya ya 14 ay boyunca maaşsız olarak Kıbrıs'ta çalışması veya Trablus'ta çalıştığı ve henüz verilmemiş olan maaşından borcunun tahsil edilmesi teklif edilmişti. Bu husus muhassıl kapı kethüdası İbrahim Vehbi Efendi tarafından Hasan Paşa'ya bildirilmişti (19 Ocak 1840 (14 Zilkade 1255), BOA, MAD., nr. 8355, s. 51b, h. 1).

²³⁴ 20 Haziran 1827 (25 Zilkade 1242), BOA, HAT., nr. 489/24004.

C. Muhassıllar

XVII. yüzyıldan başlayarak, Kıbrıs'ın genel idare tarzında bazı yeniliklere gidildiği anlaşılmaktadır. 1670 yılında kaptan paşanın yönetimine verilen ada, Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'ne sancak olarak bağlandı. Ancak kısa bir süre sonra çıkan isyanlar sebebiyle, ada kaptan paşaya bağlı bir müsellemler/muhassıl (tahsildar yetkisiyle) tarafından yönetilmesinin yetersiz ve sakıncalı olacağına karar verildi²³⁵. Bunun üzerine ada idaresinde bazı değişikliklere gidilerek, yönetim 1703 yılında kaptan paşadan alınarak, Vezir-i azama "has" olarak tayin edildi²³⁶. Vezir-i azam da adanın gelirlerinin toplanmasını, idarî yetkilerle de donatılmış olan bir "muhassıl"a devrederek, yönetmeyi tercih etti. Böylece Kıbrıs için "vekil vali" dönemi başlatılmış oldu. Adanın idarî yetkileri yanında, vergilerinin toplanması işi de aynı kişiye verildi. Devlet, yerinden yönetim sayesinde, muhassılların gelirleri artırmak için çalışacaklarını umuyordu²³⁷. Şayet bu gerçekleşirse, elde edilen gelirler, Akdeniz ve Karadeniz'de giderek ciddi boyutlara ulaşmış olan düşman kuvvetlerine karşı kurulacak yeni ve daha güçlü bir donanma için kullanılacaktı. Donanma için gerekli olan gelirin temini maksadıyla önce Aydın muhassıllığının iltizâma verilmesi düşünülmüştü. Aydın çevresinde biriken mütegalibeler yüzünden İzmir gelirinin eshâm olarak satılmasına karar verildi ve donanmanın ihtiyaç duyduğu gelir buradan temin edildi. Sadrazamlara has tayin edilen İzmir'e karşılık olarak da Kıbrıs'ın ve Yenişehir'in verilmesi uygun bulundu²³⁸.

²³⁵ 1660 yılından itibaren adanın "haraç vergisini" toplamakla görevlendirilen ağalar arasında çıkan isyanlar 1675'ten sonra Türk idaresine karşı gelişmeye başladı. 1680'de Anadolu'dan gönderilen Frenk Mehmed Bey tarafından bastırılan bu isyanlar, onun ölümüyle yeniden başladı. Bu defa Lefkoşa'nın önde gelen ağalarından Boyacıoğlu Mehmed Bey isyan etmiş ve Değirmenlik kazası merkez olmak üzere geniş bir bölgeye hakim olmuştur. Mehmed Bey'in kendi hükümetini kurduğuna dair iddialar dahi vardır. Boyacıoğlu'nun üzerine gönderilen Çolak Mehmed Paşa'nın bir başarı sağlayamaması nedeniyle, Karaman'a gönderilen Halepli Cuhutoğlu Ahmed Paşa'nın uzun ve zor mücadelesiyle Boyacıoğlu, yakalanarak astırılmıştır (Nuri Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti: Yönetim, Kilise, Ayân ve Halk (1750-1800)*, Gazimagosa 2000, s. 34-35); Boyacıoğlu'nun idam edilmemesi için bir Fransız kadının çok para teklif etmesi, isyanın arkasında kimlerin olduğunun açık bir kanıtı olsa gerek (Alasya, *Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, s. 97).

²³⁶ Kıbrıs 1130/1718 tarihine kadar eyalet olarak idare olunurken bu tarihten itibaren eyalet teşkilatı kaldırılarak diğer yerlerdeki sadrazamlara mahsus haslar hazineye alınmak suretiyle burası sadrı azama hass olarak verilmişti. Adanın hasılatı ya her sene voyvoda vasıtasıyla idare ve tahsil edilir veya iltizâma verilerek sadr-ı azam kendi hissesini alırdı. Kıbrıs daha sonra yani 1158/1745 tarihinde ehemmiyetine göre tekrar eyalet yapılarak muhassıl/valiliğine birinci mirahur Hasan Paşazade Abdullah Bey vezir payesiyle tayin edilmiş, sadrazama da Kilis, Azazaz, Rüşvan mukataaları malından has verilmiştir. Yani bu üç yerin mukataa malından her sene sadr-ı azamın maaşının tutarı ne ise kendisine tesviye edilmiştir (Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 164-5).

²³⁷ Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti*, s. 62.

²³⁸ 1190'lı tarihlerde Kıbrıs 127.5 ve İzmir 53.5 sehim itibar olunup satılmasından elde edilen 4756 kise gelir donanmada kullanılmak üzere Darphane'ye aktarıldı (Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, II,

Kıbrıs muhassılının adadaki idarî otorite ve tam yetkili kişi olması, zaman içinde muhassıllık idaresinin bozulmasına ve daha önceki dönemleri aratırcasına ahalinin baskı altında kalmasına sebep olmuştur²³⁹. 1764 yılında gayrimüslim din adamları ve Kıbrıs Başpiskoposu Filoteos İstanbul'a bir elçilik heyeti gönderdi. Bu heyet adadan toplanan vergilerin ağırlığından şikayetçi oldu²⁴⁰. Heyet muhassılların bu durumunu ileri sürerek yönetimin bir an önce sağlıklı bir yapıya kavuşturulmasını da istedi. Adanın Divân-ı Hümâyûn'a bağlanması talep edildi²⁴¹. Bâbîâlî, gayrimüslimlerin bu isteğini bir müddet düşündükten sonra 1785'de kabul etti. Bu tarihten sonra Kıbrıs, Divân-ı Hümâyûn'a bağlı bir muhassıl tarafından yönetilmeye başlandı. Düzenleme hakkında verilen bu bilgiye rağmen, bazı kaynaklar adanın aslında tekrar kaptan paşaya bağlandığını kabul etmektedir²⁴². Bu hususu doğrulayacak nitelikte vesikalar da mevcuttur. 1787 tarihli bir belgeden, adanın "yed-i vâhid" usulüyle Kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa'ya ihale edildiğini, paşanın da kendi yerine vekaleten kaptanlarından Sakızî Hüseyin kaptanı muhassıl tayin ettiği anlaşılmaktadır. Bu tayinden sonra, ada vezirzamların hassı olmaktan çıkarılmış ve kaptan paşanın teklifi ve Divân-ı Hümâyûn'un tayini ile Kıbrıs yeniden idarî yetkilere sahip bir muhassılın yönetimine verilmiş oldu²⁴³.

Kıbrıs bundan sonra, müstakil bir vâli tarafından değil, fakat aşağı yukarı aynı yetkilere sahip bir muhassıl tarafından Cezâ'ir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin bir sancağı statüsüyle yönetilmeye başlandı²⁴⁵. Adanın gelirleri kaptan paşa gelirlerine dahil

---

İstanbul 1983, s. 693-694; bu konuda Ahmed Vasıf Efendi'de benzeri bir kayıt nakletmektedir (bk. Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, (Hzr. Mücteba İlgürel), Ankara 1994, s. 290).

²³⁹ John Munro-Zahi Khuri, *Cyprus: Between Venus and Mars*, Lübnan 1984, s. 83.

²⁴⁰ Alasya, *Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, s. 98.

²⁴¹ 27 Temmuz 1765'te Dizdar Halil isyanı patlak verdi. Bu isyana sebep olarak, daha önce isyan etmiş olan Çil Osman'ın katlinden dolayı halktan istenen diyet gösterilmiştir. Diyeti ödemek istemeyen halk, Dizdar Halil'in kendilerine yardım etmesini istediler. Karşılığında kendisini müsellim yapacaklarına dair söz verdiler. Ancak devlet duruma müdahale etti. Dizdar Halil, Girne kalesinde sıkıştırılarak yakalandı ve idam edildi (Alasya, *Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, s. 101).

²⁴² Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti*, s. 63.

²⁴³ BOA, HAT., nr. 55037, 12205 belgeler adanın kaptan paşa idaresinde ve bir muhassıl tarafından yönetildiğine dair açık ifadeler taşımaktadır. Ayrıca bk. Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti*, s. 63.

²⁴⁴ BOA, HAT., nr. 55037, 12205 belgeler adanın kaptan paşa idaresinde ve bir muhassıl tarafından yönetildiğine dair açık ifadeler taşımaktadır. Ayrıca bk. Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti*, s. 63.

²⁴⁵ Mısır Seferi sırasında Kıbrıs'a uğrayan İngiliz Yarbay W. Martin Leake, Kıbrıs'ın idarî bakımdan önemine değinirken, adanın diğer Ege adaları gibi Kaptan Paşa'ya bağlı bir mütesellim tarafından idare edilmekte olduğunu bildirmektedir (Yalçınkaya, "İngiliz Kaynaklarına Göre 19. Yüzyıl Başlarında Kıbrıs", s. 339).

edilmek yerine, 1785 tarihinden itibaren ihtiyaca göre Ordu-yı Hümâyûn'a ya da merkezî hazineye gönderildi²⁴⁶. Bu şekilde II. Mahmud dönemine kadar Kıbrıs'ta idare muhassıllar tarafından yürütüldü.

Tablo: 1. II. Mahmud Dönemine Ait Kıbrıs Muhassıllarının Görev Yılları

Dönemi	Muhassıl
1809-1810	Hasan Efendi
1810	Mehmed Emin Efendi
1810	Ahmet Bican Bey
1810-1812	Hüseyin Efendi (İstanbul Emtia Gümrüğü Emni)
1812	Mehmed Emin Efendi (2. defa)
1819	Ahmed Raşid Efendi (Hazinedar)
1819-1827	Mehmed Emin Efendi (3. defa)
1828-1831	Ali Ruhi Efendi
1831	Halil Ağa (Kapıcıbaşı)
1832-1833	Mehmed Emin Efendi (4. defa)
1833-1842	Hacı Mehmed Ağa
1838-1839	Osman Hayri Paşa
1839-1840	Ferik Hasan Paşa

II. Mahmud döneminin ilk muhassılı Kapıcıbaşı Hasan Efendi idi. 12 Aralık 1808 ve 17 Ocak 1809 tarihleri arasında muhassıllık yapan Hasan Efendi'nin görevi sırasında ahaliye zulüm ettiği, usûle aykırı para topladığı ve devlet gelirlerinden para aşırarak ahalinin perişan olmasına sebebiyet verdiği tespit edilmiştir. Muhassılın zulmünden sıkılan ahali, malî işlerden sorumlu Tercüman Yorgaki ile birlikte hareket ederek ayaklanmış ve Kıbrıs'ı terk etmeye başlamıştı²⁴⁷. Bu hadise sırasında 3000'den fazla reaya ve Müslümanın kayıklara binerek adayı terk etmesi, 19 Eylül 1808'de muhassıl Hasan Efendi'nin azledilmesine sebep olmuştur²⁴⁸. Bu hadise Kıbrıs'taki yönetiminin yeniden değişmesini temin etti. 9 Kasım 1809 tarihli bir emirle, muhassıllığa Tersane-i Amire memurlarından Mehmed Emin Ağa muhassıl olarak tayin edildi²⁴⁹. Tersâne-i âmire eminine bir Hatt-ı hümâyûn gönderilerek, Mehmed Emin

²⁴⁶ Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti*, s. 64-65.

²⁴⁷ Muhassılların ahaliye yaptıkları zulümler karşısında, ahalinin reâyâ vekilleriyle girdikleri ikili ilişkiler ve muhassılların buna karşı başvurdukları çareler hakkında bk. 12 Aralık 1808, BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 9248.

²⁴⁸ *Aynı vesika*, lef: 2.

²⁴⁹ İhale bedeliyle ilgili olarak Sarraf Paskal ve kethüda Hafız İshak Efendi tarafından Maliye Nezareti'ne gönderilen arzuhalde, Mehmed Emin Ağa'nın devlete daima sadakat içinde bulunduğu, verilen emirlere asla muhalefet etmeyeceği de beyan edilmişti. Sarrafların verdiği garanti sonucunda 1225/1810 senesinden itibaren muhassıllığa 50000 kuruş zam yapılmasına karar verilmişti. Böylece muhassıllık eskisi gibi 50000 kuruş zam ile tekrar Tersâne-i âmire hazinesine bağlanmış oldu (BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 11166).

Efendi'nin 1810 senesinde muhassıllık bedeline yapılan 50000 kuruş zam kapıçukadarı Hafız İshak Efendi ve sarrafı Paskal tarafından yatırıldı. Bundan sonra Mehmed Emin Efendi'nin muhassıllığı tescil edildi (12 Aralık 1809 (4 Zilkade 1224)²⁵⁰. Mehmed Emin Efendi'nin, muhassıllığı verimli geçmedi. Muhassıl yanlış icraati sebebiyle gözden düştü²⁵¹. Padişahın gönderdiği hatt-ı hümayûn aynı zamanda Mehmed Emin Efendi'nin muhassıllıktan azli anlamına da gelmekteydi. İstanbul'da yapılan müzakereler sonunda, Ordu-yı hümayûn Serbanbaşı Kapıcıbaşı Ahmedbican Bey, muhassıl tayin edildi. Bu tayinde muhassılın daha önce Erzurum gümrüğünde edindiği tecrübe ve gösterdiği başarı etkili oldu²⁵². Ahmetbican Bey'in muhassıllığından memnun kalınmış olmalı ki, 5 Nisan 1810 tarihinde, yine bir başka gümrük emini olan İstanbul Emtia Gümrüğü Emini Hüseyin Efendi Kıbrıs muhassılı olarak görevlendirildi²⁵³. Fakat Hüseyin Efendi, 1809 caizesini ödemek hususunda İstanbul ile ters düşerek, gözden düşmüş ve kısa bir süre sonra da görevinden alınmıştır.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu malî kriz ve Kıbrıs'ta istenilen şekilde bir idare kurulamamış olması, devleti bir müddet önce aldığı kararlara ters işler yapabilir hale getirmişti. Bu dönemde vali yetkileriyle adayı yönetmekte olan muhassıllar, bir kez daha kaptan paşanın müdahalesiyle karşı karşıya kalmışlardı. Kaptan-ı derya Hüsrev Mehmed Paşa'nın idaresi zamanında ortaya çıkan bu durum, kaptan paşanın muhassılları bizzat kendisinin teklif derek tayin ve azlettirmesi şeklinde tezahür etti. Öyleki Paşa, zamanında adayı idare edemediği ve gelirleri artıramadığı gerekçesiyle azledilen Mehmed Emin Efendi'yi 1812 yılında tekrar Kıbrıs muhassılı olarak ataması ilgi çekicidir²⁵⁴. Kapdân-ı deryâ Hüsrev Mehmed Paşa'nın tayin gerekçesi de oldukça dikkat çekicidir. Paşa birkaç seneden beri divan katibliği hizmetinde bulunan Mehmed Emin Efendi'nin iffeti, dürüstlüğü ve sadakatine kefil

---

²⁵⁰ *Aynı vesika.*

²⁵¹ Bunun üzerine 15 Ocak 1810 tarihinde gönderilen bir Hatt-ı hümayûnda Kıbrıs muhassıllığını elinde bulunduran Mehmed Emin Efendi'nin muhassıllığa uygun bir kimse olmadığı gibi, bir müddetten beri, muhassıllığın ehil olmayan kimselere ihale edildiği bu nedenle adanın Müslüman ve reâyâsını himaye etmek ve muhassıllık işlerini yoluna koymak bir türlü mümkün olamamış, hatta her gün bir başka olayla karşılaşılması artık sıradan bir durum olduğu belirtilerek, Mehmed Emin Efendi azarlanmaktadır. Hatt-ı hümayûnda Kıbrıs muhassıllığının iltizâm yönüyle diğer yerlere benzemediği, önemli miktardaki mal ile kayıtlı mukataası bulunmasından dolayı, hem muhassıllık işlerini yürütebilecek hem de ahaliyi zulümden kurtarabilecek; adaya müdür, reâyâyaya ise koruyucu olabilecek bir muhassılın tayininin gerektiği ifade edilmiştir (BOA, HAT., nr. 31691).

²⁵² *Aynı vesika.*

²⁵³ 16 Nisan 1810 (11 Rebiülevvel 1225), BOA, HAT., nr. 41461.

²⁵⁴ BOA, HAT., nr. 41637-A; 25 Ocak 1812 (10 Muharrem 1227), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 11166 lef: 4.

olduğunu belirtmekte, 1812 senesinde verilecek olan cizye ve eshâm vergilerini zamanında ödemeyi garanti etmesi halinde muhassıllığa getirilmesinin uygun olacağına işaret etmekteydi. İltizâm bedeline yapacağı 55000 kuruşluk zammı ödeyeceğine dair bir taahhüd seneti vermesi temin edildikten sonra muhassıllık beratı verilen Mehmed Emin Efendi'nin 30 Ocak 1812 tarihinde ikinci defa göreve başlatıldığı anlaşılmaktadır²⁵⁵. 21 Eylül 1817 tarihinde kocabaşılar ve reaya tarafından İstanbul'a gönderilen dilekçelerle, Mehmed Emin Efendi'nin muhassıllığına halk desteği de sağlanmaya çalışılmıştır²⁵⁶. Defterdar Efendi'ye gönderilen irade ile 1817 yılına ait muhassıllık ve cizye bedellerini ödemesi halinde, Mehmed Emin Efendi'nin görevine iadesi bir kez daha tasdik edilmiş olacaktı (3 Ekim 1817). Mehmed Emin Efendi'nin, 1819 tarihinde de muhassıllık görevi devam etmiştir. Bu tarihte muhassıllığa 15 bin kuruş zam yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu zam 1816 senesinden geçerli olmak üzere tahsil edilmiştir (21 Ocak 1819)²⁵⁷.

Mehmed Emin Efendi'nin daha sonra kaptan paşa ile arası bozulmuş olacak ki, Kapdân-ı deryâ Hüsrev Mehmed Paşa, adaya muhassıl olarak hazinedârı Ahmed Raşid Efendi'yi atamak istemiştir. Hüsrev Mehmed Paşa, Kıbrıs muhassıllığı idaresinin önceden beri kaptan paşalara verildiğini ve kaptan paşaların da kendilerine ait olan bu yetkiyi, vekil olarak tayin ettikleri bir muhassıla devrederek, gelirlerin toplandığını ileri sürerek, muhassılların idarî yetkilerini tırpanlamak istemiştir. Anlaşıldığı kadarıyla paşa bu geleneği geri getirmeyi amaçlamakta ve buna dayanarak kendi hazinedarı olan Ahmed Raşid Efendi'yi tahsildar sıfatıyla Kıbrıs'a görevlendirmek niyetindeydi²⁶². Kıbrıs'ın özel durumuna binaen, muhassıl olacak kişilerin kuvvet ve kudret sahibi olması gerektiğini de ileri süren Hüsrev Mehmed Paşa, Ahmed Raşid Efendi'nin "havâcegân rütbe-i sâmiyesi"ne terfi ettirilmesini önermişti. Ahmed Raşid Efendi'nin

---

²⁵⁵ *Aynı vesika*, lef: 4.

²⁵⁶ *Aynı vesika*, lef: 1.

²⁵⁷ 21 Ocak 1819 (24 Rebiülevvel 1234), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 6458.

²⁵⁸ 25 Ocak 1812 (10 Muharrem 1227), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 11166 lef: 4.

²⁵⁹ *Aynı vesika*, lef: 4.

²⁶⁰ *Aynı vesika*, lef: 1.

²⁶¹ 21 Ocak 1819 (24 Rebiülevvel 1234), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 6458.

²⁶² BOA, HAT., nr. 33091.

muhassıllığı bu teklifin kabul görmesi ve rütbenin verilmesinden sonra işlerlik kazandı²⁶³.

Bu sırada II. Mahmud üzerinde etkin olan Halet Efendi'nin isteğiyle sadaret makamına Rauf Paşa tayin edildi. Bu değişiklik Hüsrev Mehmed Paşa'nın kaptan paşalıktan azline ve Trabzon valiliğine görevlendirilmesine sebep oldu²⁶⁴. Böylece ada idaresinin eskiden olduğu gibi, yine vekil vali statüsüyle muhassıllara verilmesine devam edildi. Hüsrev Mehmed Paşa'nın azli sebebiyle Ahmed Raşid Efendi'nin muhassıllığı da fazla uzun sürmedi. Muhassıllık yeniden ve üçüncü defa olarak Mehmed Emin Efendi'ye ihale edildi. Mehmed Emin Efendi'nin bu defaki görevi 1826 yılına kadar devam etti²⁶⁵. Fakat kısa bir süre sonra Mehmed Emin Efendi hakkında ortaya atılan yolsuzluk iddiaları, aynı yıl muhassıllıktan azline sebep oldu. Yerine Hacegandan Ali Ruhi Efendi tayin edildi. Ali Ruhi Efendi'den üç ay içinde adaya giderek selefi Mehmed Emin Efendi'den görevi devralması istendi. Ayrıca adanın gelirlerine ait muhasebeyi düzenlemesi ve ada gelirleriyle ilgili olarak hazineye ödenmesi gereken meblağı yeniden tespit etmek üzere sarraflarına talimat vermesi emredildi. Hüsrev Paşa döneminde yapılan yanlış uygulamaya ve Mehmed Emin Efendi'nin yolsuzluklarına benzer olaylara meydan vermek istemeyen devlet, Ali Ruhi Efendi'nin muhassıllığını 1826 yılının başı ve sonu olarak sınırlandırdı²⁶⁶.

13 Temmuz 1828 tarihinde de muhassıl olarak tayin edilen Ali Ruhi Efendi zamanında Kıbrıs muhassıllığı, kaptan paşa idaresinden alınarak doğrudan Divan-ı Hümâyuna bağlandı. Muhassıllık, 24 mukataa olarak düzenlenen muhassıllık gelirleri Ağustos 1827 yılı itibariyle 1909623.5 kuruş olarak tahmin edilmekteydi. Bu değişiklikle Ali Ruhi Efendi, Kıbrıs muhassıllığını bir seneliğine devr almakta olup, söz konusu meblağı bu süre zarfında ödemekle vazifelendirilmiş oluyordu²⁶⁷.

Kıbrıs'ın önemli muhassıllarından biri olan Ali Ruhi Efendi, bu tarihten itibaren muhassıllıkta üç yıl kaldı²⁶⁸. Ali Ruhi Efendi'nin muhassıllığı, Sayda valisi

---

²⁶³ Aynı vesika.

²⁶⁴ Bk. Çelik, *Hüsrev Mehmed Paşa Siyasî Hayatı*, s. 140.

²⁶⁵ BOA, HAT., nr. 33926.

²⁶⁶ BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 369.

²⁶⁷ 14 Temmuz 1828 (Gurre-i Muharrem 1244), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 19498. Bir başka belgede sözkonusu gelirler 1 yük daha az olarak verilmiştir. 18 yük 79115.5 kuruş olarak tespit edilmiştir (BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 369).

²⁶⁸ BOA, HAT., nr. 34773.

Abdullah Paşa'nın isyanına rastlamıştır. Muhassıl, Sayda valisiyle sürdürülen mücadeleye sırasında Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'deki gözü kulağı olmuştur²⁶⁹.

Ali Ruhi Efendinin vefatı üzerine muhassıllık Kapıcıbaşı Halil Paşa'ya ihale edildi²⁷⁰. Halil Paşa'nın muhassıllığı da fazla sürmemiş ve 1831 senesinde vefat etmiştir. Halil Ağa'nın vefatı sebebiyle Mehmed Emin Efendi, 1832 yılında dördüncü defa muhassıllığa tayin edilmişti²⁷¹. Mehmed Emin Efendi 16 Mart'ta adaya geldi. Daha sonra topladığı Kıbrıs divanını^(*) toplayarak ahaliye yaptığı bir konuşmada kendisine verilen berat ve emiri okumuş ve yükümlülüğü altına girdiği hususları halka arzetti. Beratta, muhassıllığın, adada bulunan müslim ve gayrimüslim ahalinin zulüm ve işkenceden kurtarılacak asayiş ve istirahatının sağlanması için kendisine verildiği üzerinde önemle durulmaktaydı²⁷². Muhassıl 5 Nisan 1832 tarihinde mecliste yaptığı bu konuşma ile ahalinin teveccühünü kazandı. Muhassıl ayrıca cemaatlerden hiçbirine ayırım yapmayacağına, ahaliyi zulüm ve kargaşadan kurtarmak için gerekeni yapacağına ve fukarayı her zaman koruyacağına dair taahhüdler verdi²⁷³.

Mehmed Emin Efendi'nin muhassıllığı sırasında Kıbrıs'ta meydana gelen isyanlar sebebiyle, piskopos ve konsoloslar birlikte hareket ederek, ahaliyi isyana teşvik etmişlerdi. Bu hususta Fransız konsolosu Bottu'nun büyük gayreti olmuştur. Konsolos, genel bir ihtilal havası estirerek adanın her tarafında fitne ve fesat cemiyetleri kurulmasını sağladı. Bu fesadın asıl nedeninin, bu tarihte yapılmasına karar verilen 1831 nüfus sayımının olduğu anlaşılmaktadır²⁷⁴. Sayımın amacı yeniçeriliğin ortadan kaldırılmasından sonra İstanbul ve taşrada bozulan düzeni yeniden sağlamak, asker

²⁶⁹ Ali Ruhi Efendi, muhassıl olmadan önce Kıbrıs muhassıllarının yolsuzlukları sebebiyle adanın malî işlerinin reâyâ vekillerine devredilmesi hakkında alınan yeni bir karar gereği şikayetlerin kaynağını araştırmak üzere Kıbrıs'a gönderilmişti. Detayı için bk. BOA, HAT., nr. 33926; BOA, HAT., nr. 23503. Ali Ruhi Efendi 2 Mart 1831'de vefat etmiş ve zimmetinde bulunan emvâl ve eşyası, bir kısmı hazineye devredilmiş ve bir kısmı da zevcesine verilmek üzere Muhallefat Efendi'ye aktarılmıştır [Mart 1831 (Ramazan 1246), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 3696].

²⁷⁰ BOA, HAT., nr. 23503.

²⁷¹ 4 Nisan 1832 (3 Zilkade 1247), BOA, HAT., nr. 31758-A.

^(*) Kıbrıs divanı; adanın en yetkili iki merciinden biriydi. Diğer merci ise Lefkoşa Şer'i Meclisi idi. Kıbrıs divanı daha çok askerî işlerle ilgilenirken, Şer'i Meclis ise davaları çözmekle vazifeliydi (M. Akif Erdoğan, "Osmanlı Kıbrıs'ında Önemli Bir Görevli: Beytül-mâl-i Hassa ve Âmme Emini", *CIEPO, XIV. Sempozyumu Bildirileri (18-22 Eylül 2000)*, Çeşme-Ankara 2004, s. 149).

²⁷² *Aynı vesika*, lef: B-C.

²⁷³ *Aynı vesika*.

²⁷⁴ Nüfus verileri ile ilgili olarak IV. Bölüme bakılabilir.

miktarını tespit etmek ve vergi kalemlerindeki değişimi ortaya koymaktı²⁷⁵. 1831 nüfus sayımı ile askerın ve düzenin tespiti ile ilgili sorunlar bir nebze giderilmiş olacak ki, devlet 1833 tarihinde yeni bir sayım daha yapmak gereği duymuştur. Bu defa yapılacak sayım nüfustan ziyade gelirler, emlak ve arazi sayımıyla alakalıydı. Sayım meselesi Kıbrıs'ta da gündeme gelince gerek reaya vekilleri ve gerekse konsoloslar sayımın vergi tahsili için kullanılacağını ileri sürerek ahaliyi istismar etmişlerdi. Bu sebeplere bağlı olarak ortaya çıkan ihtilâl, ilk çıkış noktası olan Hirsofi kazasından hızla adaya yayılmıştır. Muhassıl Mehmed Emin Efendi, isyana müdahale etmekte yetersiz kalınca azledildi. Yerine aslen Kıbrıslı olan Hacı Mehmed Ağa tayin edildi. Yeni muhassıl Hacı Mehmed Ağa, meclis-i şer' de yaptığı konuşmada; adanın zulüm ve kargaşadan kurtarılarak refaha kavuşturulacağını müjdelemiştir. Bunun için de bütün memurların kanunlara tam olarak itaatini isteyerek, özellikle piskopos ve konsolosları uyarmıştır²⁷⁸.

İsyancılara karşı verilen mücadele sonucunda yakalanan suçlular cezalandırılarak idam edildi. Daha hafif suçlular ise sürgüne gönderildi²⁷⁹. İsyan bastırıldıktan sonra devlet muhassıldan, selefının boğça veya cevaiz denilen borcunu ödemesini istedi. Hacı Mehmed Ağa eski muhassıldan kalan borçları birkaç taksit halinde ahaliden tahsil etmeye karar verdi. Bu durum ahali arasında yeni bir huzursuzluğa neden oldu. Hakkında İstanbul'a yapılan şikayetlere rağmen 1837 tarihine kadar muhassıllık görevinde kaldı.

Aynı yıl piskopos ile arasında çıkan bir anlaşmazlık sebebiyle tekrar İstanbul'a şikayet edildi. Mehmed Ağa İstanbul'a çağrıldı ve görevinden alındı. Ahali ile iyi geçinmiş olan Mehmed Ağa'nın, ahalinin isteği ile tekrar muhassıl olarak görevlendirilmesi yönünde bazı girişimler oldu. Kıbrıs ahali 16 Mart 1837'de Kıbrıs naibi Hafız Hasan'ın huzurunda ayrı ayrı ifade vererek, muhassılın azlını istemediklerini belirtmişlerdi. Bu ifadelerde, Mehmed Ağa'nın dört seneden beri muhassıllık görevinde olduğu, bu süre içinde sakin hali ve özgür tavırlarıyla, zaman zaman fikra perver kişiliğiyle dikkat çektiği, bu yönüyle ahâli ve ayân arasında iyi bir izlenim bıraktığı

²⁷⁵ Çelik, *Hüsrev Mehmed Paşa Siyasî Hayatı*, s. 306 vd.

²⁷⁶ Nüfus verileri ile ilgili olarak III. Bölüme bakılabilir.

²⁷⁷ Çelik, *Hüsrev Mehmed Paşa Siyasî Hayatı*, s. 306 vd.

²⁷⁸ Adaya muhassıl tayin kılınmak hususunda ahali ve reâyânın dua ve niyazı üzerine muhassıllık, 1249 senesinin ilk salı günü gönderilen bir Hatt-ı hümayûn ile Mehmed Ağa üzerine ihale olunmuştu. [3 Temmuz 1833 (Evâsıt-ı Safer 1249), BOA, HAT., n. 20572-F].

²⁷⁹ Bu konuyla ilgili geniş bilgi daha sonraki bölümde verilecektir.

ifade edilmekteydi. Kıbrıs ahâlisinin verdikleri bu ifadeden, Hacı Mehmed Ağa'nın bir süre daha muhassıl olarak göreve devam etmesini istedikleri anlaşılmaktadır²⁸⁰.

Bütün bu süreç, muhassılların kaptan paşanın maiyyeti arasından seçildiklerini göstermekle beraber kaptan paşaların idarî yetkileri kısıtlandığı zamanlarda ada yerlisi olan kişilerden veya merkezdeki memurlardan kişilerin de muhassıl olarak tayin edilebileceğini göstermektedir. Bu itibarla muhassılların Kıbrıs'ta yerine getirmekle yükümlü oldukları işler/görevler şu şekildedir:

1. İhaleler

Kaptan paşa, derya sancaklarının idarecisi ve Donanmâ-yı Hümâyun'un başbuğu olması sebebiyle emri altındakilere çeşitli ihsanlarda bulunmaktaydı. Bu hediyelerden istifade edenlerin başında muhassıl olarak tayini uygun görülenler gelirdi. Bunların “hacegân”^(*) veya “kapıcıbaşı”^(*) rütbelerinden birine sahip olmalarına dikkat edilirdi²⁸¹.

Kaptan paşa, idaresine tayin olduğu derya sancaklarını ihale yoluyla kendi adamlarından birine verirdi. Bu kişi muhassıllığı onun adına vekaleten işletmekle beraber, tayin edildiği sancağın da bir nevi idarecisi/vali olarak görev yapardı²⁸². Tayini yapılan kişi/muhassıl öncelikle bir “adalet buyruldu” hazırlayarak meclis-i şer’de ilan ederdi. Buyrulduda görevi süresince kendisinin ve mahalli idarecilerin birbirlerine karşı

---

²⁸⁰ Meclis-i Şer’de ifade verenler arasında ahâlinin dışında müslim ve gayrimüslim ahali vekilleri de bulunmaktaydı [17 Mart 1837 (9 Zilhicce 1252) BOA, HAT., nr. 46864, lef: A-B-C].

^(*)Farsça hâce kelimesinin çoğul yazılışı olan “havâcegân”; Osmanlı bürokrasisinde “Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyun katiplerini ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Terimin XVI. yüzyıl sonu ve XVII. yüzyıl başlarından itibaren kullanılmaya başlandığını söylemek mümkündür. Hâcegânlar dört sınıfa ayrılırdı. Kıbrıs’a yapılan muhassıl tayinleri genellikle tersane emînlerinin bulunduğu üçüncü sınıftan olurdu (Mehmet İpşirli, “Hâcegân”, *DİA*, XIV, s. 430).

^(*)Kapıcıların nöbetleri dışındaki başlıca görevleri, Divân-ı Hümâyun’un toplandığı günlerde iş takip etmek için saraya gelenlere yol göstermek, hiç kimseyi silahlı olarak Ortakapı’dan içeriye almamaktı. Ceza verildiğinde ise uygulayıcısı olurlardı. Bunların en önemli amirleri Kapıcılar kethüdasıdır. Tayin ve terfileri ise ikinci amirleri olan Kapıcıbaşı tarafından yapılırdı. Kapıcıbaşının sayısı XVI. yüzyılda 4 iken, XVIII. yüzyılda 60 ve sonlarına doğru 150’ye ulaşmıştır. II. Mahmud Yeniçeri Ocağı’nı kaldırdığında, merkezde ve taşrada sadece 30 kapıcıbaşı bırakılmış, diğerleri 300 kuruş maaşla emekliye sevk edilmişlerdir (Abdülkadir Özcan, “Kapıcı”, *DİA*, XXIV, s. 345-346).

²⁸¹ BOA, HAT., nr. 469/22904.

²⁸² Bu itibarla Kıbrıs muhassıllığı 7 Eylül 1814 tarihi itibarıyla Kıbrıs’a bağlı Limasol, Girinye, Baf ve Magosa gümrükleri bir mukataa kabul edilerek ihaleye çıkarılırdı. Söz konusu sene için ihaleyi kaptan paşanın divan katibi Seyyid Mehmed Emin Efendi almıştır. Kıbrıs mukataası bu tarihte, Tersane-i Âmire idaresinde olup, 13 Mart 1815-29 Şubat 1816 tarihi sonuna kadar olan müddeti içermekteydi [7 Eylül 1814 (22 Ramazan 1229), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 11572/4].

olan sorumluluklarını ortaya koyardı. Böylece kendi görev sınırlarını da çizmiş olurdu²⁸³.

Bir mukataanın işletmesini alan söz konusu kişi, bu mukataaya ait bir muhasebe defteri düzenleyerek kaptan paşaya verirdi. Bu defter ile bir yıl boyunca mukataada gerçekleşecek işler ve ödemeler ortaya konulurdu²⁸⁴. Bir sonraki yıl mukataa yeniden ihaleye çıkarıldığında kaptan paşa işletmeyi mevcut haliyle yeniden aynı kişiye ihale edebilirdi. Bu durumda peşin ödenmesi gereken (muaccele) meblağ hazineye yatırılır ve bir yıl olan görev süresi içinde toplanacak gelirler sarraf kefaletine bağlanırdı. Bu işlemden sonra kadıdan temin edilen bir borç seneti karşılığında, Divan-ı Hümâyün'dan kendisine mukataanın işletmesiyle ilgili berat verilirdi²⁸⁵. Görev süresi biten muhassıl ise bir gelir ve gider bilançosu çıkartarak, hazinelere yapmış olduğu ödemeleri ayrıntılı bir şekilde izah ederdi²⁸⁶.

Bu şartlarla Kıbrıs muhassılı tayin edilenler, işletmesini aldıkları mukataa dahilinde yaşamakta olan ahalinin huzur ve refahını sağlamakla da vazifeliydiler. Zaten kaptan paşa, bu liyakata sahip olmadıkça mümkün mertebe muhassıllık payesini kimseye vermemeye gayret ederdi²⁸⁷. Muhassılın bir diğer yükümlülüğü ise bağlı bulunduğu hazineye gerekli meblağı ödemek ve asker için stratejik/lojistik bir ihtiyaç olan peksimeti temin etmektir. Peksimetin hazırlanması için gerekli ham madde olan buğday (hınta), eğer Kıbrıs'ta var ise adadan, yok ise dışarıdan getirilmek suretiyle, ahaliye topluca hazırlattırılırdı²⁸⁸.

---

²⁸³ Muhassıl ayrıca bu idarecilerden tahsildar, yazıcı, kolcu ve bunların adamlarını uyararak; kapatma adı altında veya hediye olarak bir kimseden bir kuruluş dahi alması halinde cezalandırılacaklarını açıkça ifade ederdi [19-28 Ağustos 1820 (Evail-i Zilkade 1235), KŞS., nr. 30, s. 69-70, h. 2]. Bu tür buyruğuların muhassıllık tayinlerinden gönderilmesinin zaman içinde bir adet haline geldiği anlaşılmaktadır. Ancak Çiçek'in yayınladığı bu buyruğular her ne kadar namaz kılmayanlar ve içki içenler hakkında olsa da, ilan edilen buyruğulara bir örnek olması açısından incelenmeye değer (bk. Kemal Çiçek, "Tanzimat ve Şer'iat: Namaz Kılmayanlar ve İçki İçenlerin Takip ve Cezalandırılması Hakkında Kıbrıs Muhassılı Mehmet Tal'at Efendi'nin İki Buyruğusu", *Toplumsal Tarih*, Mart 1995, s. 22-27). Benzeri bir uygulama için bk. Mehmet Beşirli, "Tokat Şer'iye Sicilleri'ndeki Ferman ve Buyruğulara Göre XIX. Yüzyılın Başlarında Sivas Eyaleti'nin İdarî ve Ekonomik Yapısı", *Cumhuriyet'in 80. Yılında Sivas Sempozyumu (15-17 Mayıs 2003)*, Sivas, s. 162 vd.

²⁸⁴ Kıbrıs muhassıllığı, cizye ve avarız dahil olmak üzere Kıbrıs muhassıllığı bir mukataa addedilerek (14 Aralık 1814 (Gurre-i Muharrem 1230)- 2 Aralık 1815 (29 Zilhicce 1230) tarihlerinde Seyyid Mehmed Emin Efendiye ihale edilmişti [23 Ekim 1814 (9 Zilkade 1229), BOA, *Cevdet-Bahriye*, nr. 5550/1].

²⁸⁵ Aynı vesika.

²⁸⁶ 31 Ağustos 1815 (25 Ramazan 1230), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 11572/5.

²⁸⁷ 15 Eylül 1819 (25 Zilkade 1234), BOA, *Cevdet-Bahriye*, nr. 5550/6.

²⁸⁸ Mayıs 1832 (Zilhicce 1247), BOA, HAT., nr. 375/20442-B.

Devlet mukataaları satışa çıkarırken her yıl hazineye ödenecek olan peşin meblağa (muaccele) bir miktar zam yapardı²⁸⁹. Müzayedelerde bu meblağı en fazla artıran kişi muhassıl olarak tayin edilir ve bir sonraki yıl, ilk zammı kendisinin yapması beklenirdi. Bu olmadığı takdirde mukataa yeniden satışa çıkarılırdı. Kıbrıs muhassıllığında olduğu gibi, ihaleyi alan kişi mukataa tarife defterlerini hazırlamak ve bunlarla mukataanın vergilerini düzenlemek durumundaydı. Kıbrıs Muhassılı Mehmed Emin Efendi'nin 1819 yılında gayrimüslimlerin şikayeti üzerine görevinden azledilmesi sebebiyle, hazırladığı tarife defterleri kapdan paşaya gönderilmişti²⁹⁰.

Kıbrıs'ta ticaret yapan tüccarı denetlemek ve bunların ödemeleri gereken vergileri zamanında ve yerinde tahsil etmek de yine muhassılların göreviydi. Buna karşılık uğrayacakları her türlü haksızlıkların ve tüccardan kaynaklanan problemlerin giderilmesi için ilgili devletlerin konsoloslarına gerekli ihtarlarda bulunmakla da yetkili kılınmışlardı. Avrupa'dan Kıbrıs'a gelen tüccar, ticaret yapmamakla beraber, ticaret yapmış gibi küçük bir harç ödemek suretiyle bir senet almaktaydı. Muhassılın düzenlediği bu seneti alan tüccar, eşyasıyla Halep'e gitmekte ve burada söz konusu seneti göstererek, kendisinden talep edilen vergilerden kurtulmaya çalışmaktaydı. Aynı yıl çıkarılan bir emirle bu şekilde senet verenlerin satışa söz konusu olan, malın gümrük vergisinin iki katıyla cezalandıracağı ilan edilmişti²⁹¹.

Kıbrıs muhassıllarının bir diğer görevi ise Tersâne-i Âmire'ye ödemekle yükümlü oldukları meblağları zamanında ve peşin olarak hazineye göndermekti²⁹². Ancak bu her zaman mümkün olmayabilirdi. Mesela, 1834 (1249) yılında olduğu gibi, ani yükselmeler ile bu meblağ 1810877 kuruşa yükselmişti. Kıbrıs'tan devlet

---

²⁸⁹ Meselâ, 1814 yılında muaccele bedeli 3069 kuruş olan Kıbrıs muhassıllığının Tersane-i Âmire hazinesine ve diğer mahallere ödemesi gereken tüm iltizam bedeli 5 yük 45903,5 kuruş idi [23 Ekim 1814 (9 Zilkade 1229), BOA, *Cevdet-Bahriye*, nr. 5550/1]. Bu bedel her yıl iltizama verildiğinde zammamaktaydı. Yıllık zamları şu belgelerden miktarlarıyla beraber takip etmek mümkündür [1817 (1232) yılı 6 yük 22509 kuruş (BOA, *Cevdet-Bahriye*, nr. 5550/5). 1823-4 (1239) yılı 6 yük 59498 kuruş (BOA, *Cevdet-Bahriye*, nr. 5550/12 ve 6556). 1829 (1244) yılı 6 yük 52228 kuruş (BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 4, h. 3). 1828 yılı İngilterelü ve Düvel-i Ecnebiye tarifeleri yenilenerek fazla rumumattan aktarılarak zamlandırılması Tersane-i Âmire hazinesi için gerekli görülmüştür (BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 5, h. 1). 1830 (1246) yılında 1828 (1244) senesine mahsuben yapılan 15000 kuruşluk zam sebebiyle iltizam bedelinin 4 taksit halinde ödenmesine karar verilmiştir [BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 7, h. 2-s. 13, h. 1; 18 Ağustos 1831 (9 Rebiülevvel 1247), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 11, h. 2].

²⁹⁰ 6 Ocak 1819 (9 Rebiülevvel 1234), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 21199.

²⁹¹ 3 Şubat 1832 (Gurre-i Ramazan 1247), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 12, h. 1.

²⁹² Bunlar: Esham faizi, harc'ül-aklam, cevaiz-i mu'tade ve aidat gibi kalemler idi [3 Şubat 1832 (Gurre-i Ramazan 1247, BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 11-12, h. 1].

hazinesine ödenecek olan gelirlerin (muhasıllık bedelinin), peşin olarak ödenmesi mümkün olmadığı zamanlarda en azından önemli bir kısmının, mukataat hazinesine aktarılmak üzere sarraf taahhüdü ile garanti edilmesi gerekmektedir²⁹³. Çünkü, Anadolu ve Rumeli eyaletlerinde bulunan çocukların (sabi) ve emekliye sevk edilmiş kişilerin (mütekaidin) tasarruf etmekte oldukları timarların hasılatlarına göre senelik 1/5 cebelü bedelilerinin Asakir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu masraflarına harcanmak üzere mukataat hazinesine teslim edilmesi gerekiyordu²⁹⁴.

12 Ocak 1834 tarihli Kıbrıs muhasıllık ihalesinde olduğu gibi, ihaleyi kazananların, görev yerine ulaşmasına kadar geçen süre, azledilen kişinin görev süresine dahil edilirdi. Böyle durumlarda azledilen muhasıl bu zaman zarfında hak etmiş olduğu yevmiyeleri ve yaptığı masrafları talep edebilirdi. Ancak muhasıl, kendisinden talep edilen söz konusu meblağa itiraz edebilir ya da sarrafına meblağın ödenmesi yönünde talimat verebilirdi. Bâbîâlî, yeni muhasılın, hizmetlerini aksatmaması için masrafların bir kısmını, sonradan tahsil edilmek üzere eski görevli üzerinde emaneten (bekaya, zimmet) bırakabilirdi²⁹⁵.

Kıbrıs muhasıllarının, mukataanın bağlı olduğu hazinelere ödemeleri gereken çeşitli meblağlar vardı ve bunların başında esham faizleri gelmekteydi. Bu faizlerden hazineye ve Tersâne-i Âmire hazinesine verilmesi gereken miktar yaklaşık 368500 kuruştı. Meblağın tamamı peşin tahsil olunmayıp yarısı Kasım ayında ve diğer yarısı da üç ay sonra ödenirdi²⁹⁶.

Ödemelerin yapılabilmesi için halktan bir takım vergiler talep edirlirdi. Vergiler bazen kanunsuz olarak gereğinden fazla da tahsil edilebilmekteydi. Böyle durumlarda Kıbrıs reayası ve ileri gelenleri, fahiş miktarda vergi toplandığını ileri sürerek muhasılı merkeze şikayet edebilirlerdi. Benzer sebeplerle Kıbrıs'tan İstanbul'a

²⁹³ 17 Şubat 1832 (15 Ramazan 1247), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 20, h. 2 (derkenar).

²⁹⁴ Söz konusu timar ve zeametlerden Paşa Sancağı'nda 332 adet bulunmaktaydı. Bunların yekûn hasılatı 283041 kuruş 40 akçe idi. 1/5 (humus-i şeri) cebelü bedeliyesi olan 56608 kuruş 22 akçenin mahallinde mutasarrıfları tarafından, olmadığı yerlerde kadı ve cebecibaşılar tarafından toplanırdı. Ödemeler için müşir kaleminden temessük verilirdi. Bu tür belgelere cebelülerin isim ve şöhretlerini içeren müfredat defterleri de eklenerek, Ruznamçe'ye kaydedilirdi. Daha sonra da mukataat hazinesine teslim olunurdu [10 Şubat 1834 (Selh-i Ramazan 1249), BOA, *Cevdet-Timar*, nr. 1280].

²⁹⁵ Kıbrıs muhasıllığını ihale ile alan Hacı Mehmed Ağa'nın yeni görev yerine gitmesine kadar geçen 50 günlük sürede, eski muhasıl Mehmed Emin Ağa yaklaşık 47747 kuruş masraf yapmış ve bunun ödenmesini talep etmişti. Ancak yapılan muhasebe sonucunda Mehmed Emin Ağa'ya bu meblağın sadece 30000 kuruşu ödenmiştir [12 Ocak 1834 (Gurre-i Ramazan 1249), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 17, h. 2].

²⁹⁶ 13 Kasım 1834 (11 Şaban 1250), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 21-22, h. 3.

gönderilen heyetler, muhassılların artık Kıbrıs'ın maliyesine karıştırılmamalarını ve münasib bir maaş bağlanarak, sadece idarî meseleler ile ilgilenmek üzere, yönetimin idarî ve malî olarak ikiye bölünmesini talep edebiliyorlardı. Yine böyle bir şikayet üzerine 1834 yılında Kıbrıs'a gönderilen bir mübaşirin yaptığı inceleme sonucunda reyanın her sene için muhassıla dört taksitte ödenmek üzere 2313240.5 kuruş taahhüt etmiş olduğu tespit edilmiştir. Buna karşılık, Kıbrıs reyası merkezden gümrük ve mukataanın kendilerine verilmesini ve muhassıla bir miktar maaş bağlanarak, malî meselelerden el çektirilmesi için merkeze müracaatta bulunmuşlardı. Kıbrıs muhassılları, satın aldıkları mukataaya ait bedelin bir kısmını peşin olarak devlet hazinesine ödemekle görevliydi. Görevlerini yerine getirdikten sonra mukataadan elde edilerek devlete her yıl verilmesi gereken meblağların da sarraf kefaletine bağlaması gerekmektedir. Ancak bundan sonra yeni görev mahallerine tayin edilirdi. Fakat yukarıda bahsedildiği gibi muhassıllara bir miktar maaş bağlanarak tayinleri halinde hiçbir sarrafın böyle cüzi bir maaşa kefillik yapmak istemeyeceği aşikardı. Kefil olunmaması halinde ise kimse muhassıllığa ilgi duymazdı. Böyle bir durumda hazinenin uğrayacağı zararı göze alamayan devlet, maaş sistemine geçme meselesinin biraz daha düşünülme üzere ertelenmesine karar vermişti²⁹⁷. Lakin devletin korkularına rağmen Kıbrıs muhassıllarının ahali üzerinde büyük baskıları vardı. Mesela, muhassılların ahalden topladıkları fazla vergiler yetmiyormuş gibi piyasa fiyatları hiçe sayılarak mahsülü kendi koydukları bir fiyattan satın almak istedikleri tespit edilmişti. Zaruri olmamasına rağmen ağır faiz uyguladıkları da bir vakıa idi. Emlak ve tarlalar için ahaliye vermeleri gereken senetleri vermemeleri gibi pek çok usulsüzlük, muhassıllar için sıradan meselelere dönüşmüştü. Ahalinin bu soyguna karşı İstanbul'a gönderdikleri heyetlerin sıklığı artmaya başlayınca, devlet 3 Temmuz 1837 tarihinde yeni bir karar aldı. Buna göre bütün Osmanlı bürokrasisinde çalışan memurlara geçimlerine yetecek kadar bir maaş bağlanması uygun görüldü. Nitekim maaş kanunu yürürlüğe girdikten sonra muhassılların Kıbrıs ahalesinin cebinden elleri çekilmiş oldu²⁹⁸.

Kıbrıs maliyesinden bu şekilde el çektirilmelerinden sonra da itibarlarını korumaya devam eden muhassıllar azledildiklerinde veya görev süreleri bir şekilde sona erdiğinde genellikle yeni bir göreve atanmışlardı. Mesela, Kıbrıs Muhassılı Mehmed

---

²⁹⁷ 1834 (1250), BOA, HAT., nr. 538/26518, lef: 2.

²⁹⁸ 3 Temmuz 1837 (29 Rebiülevvel 1253), BOA, *Cevdet-Dahiliye*, nr. 9811. Maaş bağlanması hakkında bk. Bilal Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İstanbul 1992, s. 73-78.

Emin Efendi ilk önce Ordu-yı Hümâyün nüzül emniğine tayin edilmiş ise de, hassa kasapbaşılığı görevini ifa edecek dirayetli bir kişi bulunamadığından, bu iki görevden birine tayini kendi tercihine bırakılmıştı²⁹⁹.

2. Reaya İdaresi

Kıbrıs muhassılları ahalinin vergi ve askerlik gibi mükellefiyetlerini yerine getirmeleri hususunu da takip etmekteydi. Bazen bu tür meselelerle ilgili olarak merkezden gelen emirler, Kıbrıs'ın konumuna uymayabilir veya adanın bu uygulamadan zarar görebileceği düşünülebilirdi. Böyle durumlarda muhassıllar meseleyi bir rapor halinde detaylandırarak amiri olan kaptan paşa vasıtasıyla merkeze bildirirlerdi³⁰⁰.

Ancak doğrudan reayayı ilgilendiren konular da ise, ilk müdahale her zaman reaya vekilleri olan piskopos, metropolit ve kocabaşılar tarafından yapılırdı. Problemin çözülememesi halinde Kıbrıs muhassılları meseleye müdahil olurlardı. Kıbrıs'ta reaya işleri yaklaşık 20 yıl boyunca Kıbrıs Eyalet Divan Tercümanı Yorgaki (1788-1808) tarafından yürütülmüştür. Bununla beraber daha önce alınan bir karara atıf yapan bir belge; tercümanın reaya vekaleti yetkilerinin 1809 yılından sonra sınırlandırıldığı ve 1816 yılında üzerinden alınarak Başpiskoposa verildiği ifade edilmiştir (28 Ağustos 1836)³⁰¹. Buna karşılık tercümanın ödemekle yükümlü olduğu vergiler de Kıbrıs başpiskoposu ve üç metropolide intikal etmiştir. Fakat bu vergiler 1816-1836 seneleri arasında bakaya kalmıştı. Devlet muhassıldan bu şekilde bakaya kalan vergilerin de tahsilini ve hazineye ödenmesini istemiştir³⁰².

1837 yılında Tophâne-i Âmirî nazırının Kıbrıs piskopos ve kocabaşılılarıyla yaptığı bir toplantıdan sonra, Kıbrıs muhassıllarının görevleriyle ilgili olarak şu değişiklikler yapılmıştı: Kıbrıs muhassıllarının beraberlerinde fazla maiyyet taşıyarak ahaliden gereksiz meblağlar talep etmeleri yasaklandı. Muhassıla dava getiren müslim ve gayrimüslim hiçkimse rencide edilmeyecekti. Muhassıl ancak, kanunlar çerçevesinde ve suç unsurunun doğması halinde ceza verebilecekti. Mübaşirlerin dava başına aldıkları

²⁹⁹ BOA, HAT., nr. 1338/52224.

³⁰⁰ 9 Ocak 1831 (25 Receb 1246), BOA, HAT., nr. 336/19278.

³⁰¹ 28 Ağustos 1836 (15 Cemaziyevvel 1252), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 27, h. 2.

³⁰² Kıbrıs tercümanlığının kaldırılması sebebiyle, tercümanlık harcı olan 150 kuruş üzerine 100 kuruş zam yapılarak 250 kuruşa çıkarılmış olup, bu meblağın bundan böyle Kıbrıs Başpiskoposu tarafından hazineye teslimine karar verilmişti. Söz konusu meblağ 1816 senesinden 1835 senesi sonuna kadar hazineye teslim edilmediği gibi 1806 senesinden de 5250 kuruş bekaya olduğu tespit edilmiştir [28 Ağustos 1836 (15 Cemaziyevvel 1252), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 27, h. 2].

25 kuruş yeniden şekillendirilerek, davaların önemine göre mübaşiriye bedeli 25 kuruş olarak kaldı. Adi davalarda ise saat başına 5 kuruş alınması kararlaştırıldı.

Üzerinde durulan bir diğer husus ise muhassılların, Osmanlı topraklarından yabancıların emlak ve arazi almaları hususunda olan yasaklara uyulmasıyla ilgiliydi. Eğer Kıbrıs'ta bu şekilde yabancılar satılmış emlak varsa bunların tespiti yapılarak tekrar eski sahiplerine iadesi için gereken tedbirleri almaları da önemli vazifelerden biriydi.

Kıbrıs'ın bütün işlerini görmek üzere müslümanlardan âyân , vucuh ve reayadan 4 asker piskopos (başpiskopos dahil) ile eşrafın muhassıl ile bir araya gelip Kıbrıs'a ait meseleleri görüşmek üzere toplanmaları gerekirdi. Mora İsyanı'ndan sonra bu usul terk edilmişti. Fakat bu zaman zarfında ahali kıtlık ve kuraklıklar sebebiyle yabancılar bir hayli borçlanmıştı. Devlet bu borçların taksitlendirilerek ödenmesine kolaylık sağlanmasını istiyordu. Ayrıca muhassıllar Kıbrıs dışına kaçmış olup, sonradan geri dönen müslim ve gayrimüslimlerin başkalarına satılmış olan emlak ve arazilerinin, istemeleri halinde eski sahiplerine rayiç fiyatıyla satılmalarına yardımcı olacaktı. Son olarak da piskopos ve kocabaşlar reaya zulüm etmedikleri sürece kendilerinden cürüm bedeli adı altında hiçbir şey talep edilmeyecekti³⁰³.

Kıbrıs muhassıllarının, dikkat etmesi gereken hususlar bunlar olmakla beraber, burada özellikle korumaya alınan kişilerin reaya vekilleri olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir. Oysa, muhassıllarla özellikle malî konularda geçinemeyen reaya vekillerinin, muhassılları devreden çıkardıktan sonraki ilk icraatlarının, aralarında anlaşarak kendi dindaşlarını neredeyse soymak derecesinde vergiye bağlamaları anlaşılır bir husus değildir. Reaya vekillerinin bu tutumu üzerine Kıbrıs ahali muhassıllardan sonra reaya vekillerinin de malî işlerden el çektirilmesini istemek durumunda kalmışlardı. Bu husus için İstanbul'a heyetler gönderilmişti³⁰⁴.

Kıbrıs muhassıllarının usulsüz davranışları sebebiyle ahali nezdinde itibar kaybetmelerinden faydalanan reaya vekillerinin de aynı akibeti paylaşmaları, oldu bittiler ile toplumu bir yerlere doğru sürüklemeye kapı açmış görünmektedir. Kıbrıs'ta

---

³⁰³ 1836 (1252), BOA, HAT., nr. 538/26518.

³⁰⁴ BOA, HAT., nr. 1244/48314-D.

bu tür rekabet cereyan ederken 1821 Mora İsyanı'nın patlak vermesi³⁰⁵, reaya vekillerini Kıbrıs'ta da benzeri şekilde topluca ayaklanmaya yönlendirmişti. Ancak, devletin zamanında aldığı olduğu tedbirler ve Kıbrıs sayesinde, reaya vekillerinin başını çektiği tertibin ortaya çıkarılması, Kıbrıs'ı önü alınamaz bir kargaşadan kurtarmıştır. Kıbrıs muhassılları ihtilal ve kargaşa zamanlarında doğrudan merkezle birlikte çalışırlardı. Bu irtibatın önemli bir sebebi, müslim veya gayrimüslim olsun, ahalinin paniğe kapılmasına meydan vermemektir. 1833 isyanında olduğu gibi, Kıbrıs Muhassılı Mehmed Ağa hadiseye zamanında müdahale etmişti. O, dirayetini göstererek suçluların tespitinde ve cezalandırılmasında yetkilerini kullanmaktan çekinmemişti. Tertipçilerden başpiskopos ve üç asker metropolid ile 50 kadar reayanın elebaşı olduklarına dair kesin deliller elde edildiğinden, bir kısmının sürgününe karar verilmişti. Geri kalanlar ise suçlarının büyüklüğü sebebiyle idam ile cezalandırılmışlardı³⁰⁶. Diğer taraftan idam ve sürgün olanlar yerine yenilerinin atanması söz konusu olduğunda müslim ve geyrimüslimlerin kefil olduğu kişiler muhassıl tarafından İstanbul'a bildirilmişti³⁰⁷.

Muhassılların buradaki başarısı, Kıbrıs'ın Akdeniz ticaretindeki yeri ve stratejik önemi sebebiyledir. Kıbrıs Fransızların Mısır'ı işgalinden sonra neredeyse bir istihbarat merkezî gibi çalışmaktadır. Bu itibarla Kıbrıs'a tayin edilen muhassıllardan diğer görevleri yanında yakın vilayetlerde olup bitenleri de merkeze bildirmeleri istenirdi. Mesela, yukarıda ifade edilen 1821 ayaklanma girişimi de, böyle bir istihbaratın sonucunda yakalanan bir muhbir sayesinde öğrenilmişti³⁰⁸.

Kıbrıs reaya vekillerinin bu tür olaylara karışmaları kendilerine müslim ve gayrimüslim ahali tarafından beslenen iyi niyetleri bir anda ortadan kaldırdığı gibi, memleket masrafı adı altında yaptıkları harcamalar da takibe alınarak, soruşturma kapsamında gerekli incelemeler yapılırdı. Bu tür hesaplarda bir yolsuzluk tespit etmeleri halinde Kıbrıs muhassıllarının sürgün cezası dahil önemli başka cezalar verilmesini teklif etme yetkileri de vardı. 20 Haziran 1827 tarihinde yapılan bir soruşturma kapsamında reaya vekillerinin vilayet masrafları adı altında yaptıkları yüklü

---

³⁰⁵ Mora İsyanı hakkında bk. Ahmed Rasim, *Resimli Osmanlı Tarihi*, IV., İstanbul 1330 (1328), s. 1742 vd.

³⁰⁶ İdam ve sürgün edilenler arasında Kıbrıs Başpiskoposu, kocabaşı Abkerici ve eski kocabaşı Yanaki, Kıbrıs tercümanı Anderya ve Limasol kocabaşısı Anderya gibi üst düzey reâyâ vekilleri de vardı [1821 (1236), BOA, HAT., nr. 37750-F].

³⁰⁷ 1821 (1236), BOA, HAT., nr. 51331.

³⁰⁸ 1821 (1236), BOA, HAT., nr. 37750-F.

miktarlardaki harcamalardan vücut ve âyân haberdar dahi değilken, piskopos ve metropolidlerin büyük meblağları içeren temessükler vermeleri dikkat çekmiştir. Bu tür yolsuzluk olaylarında muhassıllardan, yeni çözümler üretmeleri beklenirdi³⁰⁹.

Bütün bu gelişmelere rağmen, reyanın muhassıllar üzerindeki baskısı azalmadan devam etmiş, iltizam sisteminin reayayı ezdiği gerekçesiyle merkeze sürekli şikayetlerde bulunulması merkezin reyanın mağduriyetine inanmasına sebep olmuştur. Devlet bu şikayetlere bir son vermek amacıyla 1839 tarihinde muhassıllığın malî idaresini reaya vekillerine devretti ve muhassılların maaşa bağlanmasına karar verdi. Muhassıllara, Kıbrıs muhassıllık gelirlerinden 40 bin kuruş aylık bağlandı. Alınan kararlar bir ferman ile Ferik Osman Paşa'ya da bildirildi³¹⁰.

3. İaşe Temini: Kıbrıs ve İstanbul

Muhassılların önemli görevlerinden biri de Kıbrıs'ın ve İstanbul'un ihtiyacı olan zahire ve hububatı temindi.

Kıbrıs zahiresi merkez için iki ayrı stratejik husus içermekteydi. Birincisi imparatorluk merkezinin ihtiyaç duyduğu zahirenin temini, ikincisi ise ordu ve donanmanın peksimet ihtiyacının karşılanmasıydı. Bu sebeple muhassıllar merkezden kısa aralıklarla, zahirenin müstemenlere ve Ege adalarından gelen barrani denilen Rum kayıkçılara satılmaması konusunda uyarılırlardı.

Zahire her ne kadar stratejik bir malzeme de olsa, konuyu sosyal bir mesele olarak burada yansıtmak durumundayız. Çünkü, zahire toplumların beslenmesiyle doğrudan alakalı olduğundan incelediğimiz dönem itibarıyla zahire kadar peksimetin de Kıbrıs'ın sosyal yaşamında mühim bir rol oynadığını söylemek mümkündür.

Stratejik bir malzeme olması gerekçe gösterilerek imparatorluk toprakları dışına çıkarılmasına ve hatta sınırlar dahilinde izinsiz dolaşmasına kısıtlamalar getirilen zahire ve hububatın İstanbul'un iaşesini temin maksadı, dışında gümrük kontrolü yapıp vergisi alınsa da nakline izin verilmezdi. Ancak İstanbul'un iaşesi temin olunduktan ve İmparatorluk vilayetlerinin kazalara kadar ihtiyaçları giderildikten sonra

³⁰⁹ Konuyla ilgili olarak Dersaadet'e müracaat eden Kıbrıs muhassıllı Hacıgândan Ali Ruhi Efendi, verilecek temessüklere basılmak için dört parçadan mürekkep bir mühür yaptırılarak, Başmuhasebeye kaydını istemiştir. Temessük verilmesi halinde bu dört parça bir araya gelmeden verilecek temessükün geçerliliği olmayacaktı [20 Haziran 1827 (25 Zilkade 1242), BOA, HAT., nr. 489/24004].

³¹⁰ 16 Ağustos 1839 (5 Cemaziyelahir 1255), BOA, MAD., nr. 8355, s. 48b-49, h. 2.

belki kalan kısmın ihracatına müsaade olunurdu. Zahirenin intikali kıtlık ve kuraklık yaşayan bölgelerin ihtiyaçlarının karşılanması için yine doğrudan merkeze bildirilmesi şartıyla, mümkün olabileceğini söylemek yerinde olacaktır.

Ancak bu ihrac ve ithalat esnasında müstemen taifesine ve ada kayıklarına zahire taşıma ruhsatı öteden beri verilmediğinden, bunlarla zahire taşınması halinde yetkili kişiler, muhassıl dahi olsalar azilleri gündeme gelebilmekteydi³¹¹.

Muhassıllar zahirenin kıt ve ihtiyacı karşılamayacak derecede az olduğu zamanlarda ise kaptan paşa ile haberleşerek, Kıbrıs'ın zahire taleplerinin merkezden karşılanması hususunda birlikte hareket ederlerdi. Ayrıca devletin her yıl Kıbrıs'tan İstanbul'un iâşesi için yüklü miktarlarda zahire satın aldığı dikkate alındığında, yeterli derecede zahirenin olmadığı yıllarda Kıbrıs muhassılları ahalinin teşvik ve dilekçeleriyle merkezden, söz konusu yıl için zahire talebinden bağışlanmalarını istemek durumunda kalırlardı. Merkez ise, affi istenilen hususun doğru olup olmadığını araştırmak üzere Kıbrıs'a muhbir/mübaşir gönderirdi. Bu şekilde mesele yerinde tetkik ettirilirdi. Bu hususta zahire nazırı görevlendirilirdi³¹². Bazen bunun tam tersi de olabilirdi. Muhassılların ısrarla af talebinde bulunmaları, merkezde zahire konusunun sūistimal edildiği yönünde izlenim uyandırması halinde, taleplerin rafa kaldırılması da mümkündü³¹³. Muhassıllar, merkez tarafından talep edilen zahirenin satın alınması işine de tayin edilebilirdi. Bu şekilde vazifelendirilen muhassıllara, zahire satın alan kişi anlamında “mübayaacı” denilirdi. Kıbrıs muhassıllarının azli halinde dahi, vazife muhatabını bulmakta gecikmez ve yeni muhassıl mübayaacı olarak tayin edilirdi. İstanbul'un ihtiyacı olan zahire de böylece temin edilmiş olurdu³¹⁴. Mübayaacı olan muhassıllar, adadan temin ettikleri zahireyi, İstanbul'a nakletmek üzere müstemen ve gayrimüslim Osmanlı vatandaşı olan tüccar gemileriyle anlaşma yaparlardı³¹⁵. Nakliyat

---

³¹¹ 1809 senesinde Kıbrıs'tan Dersaadet için 12 bin kile arpa gönderilmesi istenmiştir [5 Haziran 1810 (2 Cemaziyevvel 1225), BOA, KK., nr. 24, s. 92, h. 4].

³¹² 1810 (1225), BOA, HAT., nr. 299/17729. 1233 senesinde İstanbul için Kıbrıs'tan yapılmak istenen zahire alımı, muhassıl Mehmed Emin Efendi tarafından, adada meydana gelen kuraklık ve cerad (çekirge) istilası sebebiyle, mahsülün ahalinin ihtiyacını karşılamayacak derecede az olduğunu ve bu yıl affedilmeleri isteyerek, yakın yerlerden olan Akka'dan 20 bin kile buğday ve aynı miktar arpa için izin verilmesini istemiş idi [17 Mayıs 1818 (11 Receb 1233), BOA, *Cevdet-İktisat*, nr. 1801/10].

³¹³ 1816 (1231), BOA, HAT., nr. 686/33314.

³¹⁴ 18 Mayıs 1818 (12 Receb 1233), BOA, *Cevdet-İktisat*, nr. 1801, lef: 3.

³¹⁵ Osmanlı Devleti, taşımacılıkta, donanmanın dışında şahsi gemileri de kullanmaktaydı. Buna karşılık, gemi sahipleri bir kazaya uğradıklarında devlet de onlara gerekli yardımı karşılıksız yapmaktaydı. Mesela 1755 yılında İstanbul açıklarında gemisi batan Hacı Mustafa, kaptan paşaya gönderdiği bir dilekçeyle tersaneden yeni bir gemi istemişti. Kaptan paşa da 4.616 kuruş tutarındaki bir gemiyi ona

sırasında gemilerin navlun paralarını ödemek yanında, zahirenin güvenliğini temin etmek de muhassılın görevlerindendi³¹⁶. Kıbrıs ahalisi zahire konusunda ketumluklarıyla nam salmışlardı. Muhassıllar da bu duruşa katkıda bulunabilirlerdi. Devlet adına zahire satın alma göreviyle vazifelendirildikleri zamanlarda da, merkezden yapılan taleplere kıtlık ve kuraklık gibi bahaneler üreterek engel çıkarabilirlerdi. Muhassılların bu tutumundan çoğu zaman şüphelenilmiştir. Böyle durumlarda devlet kaptan paşa veya zahire nazırlarını sevk ederek şüpheli gördüğü hususların kontrolünü isterdi³¹⁷. Usulsüzlük görülmesi halinde ise muhassıllar genellikle azledilirlerdi. Ancak yeni muhassılın görevini teslim almasına kadar, eski muhassılın görevi devam ederdi.

Muhassıllar, verilen görevler gereği, idare ettikleri mahalde bulunan kalelerin ihtiyacı olan zahire ve mühimmatı depolamak ve gerektiğinde kullanmak yetkileri vardı. Böyle durumlarda, yeni muhassıla devredilecek hesaplar arasında zahire hususunda da gerekli izahat yapılır ve bu işlemlere ait defterlerin biri Kıbrıs'ta saklanır, diğeri ise merkeze gönderilirdi. Yeni muhassıl teslim aldığı hesapları tek tek yerinde kontrol eder, eski kayıtlar ile karşılaştırarak defter nazırına ve kaptan paşaya bilgi verirdi. İhtiyaç duyulması halinde bu zahire, mühimmat ve diğer alet edevatı İstanbul'a gönderme işiyle de muhassıllar vazifelidir³¹⁸. Savaş halindeyken askerin ihtiyacı olan zahire ve peksimetle ilgili olarak Kıbrıs muhassıllığına yapılan müracaatların karşılanmasında bazen gereken hassasiyetin gösterilemediği olurdu. O zaman da mesele doğrudan muhassıl tarafından kaptan paşaya bildirilirdi. Ancak muhassılların yükümlülüklerini yerine getirmek konusunda pek de gayretkeş olmadıkları yönünde merkezde oluşmuş olan intibaa sebebiyle devlet, yakın bölgelerden görevlendirdiği idareciler vasıtasıyla meseleyi yerinde tetkik ettirirdi³¹⁹.

---

hediyetmişti. Benzeri ilişkiler gayrimüslim gemiciler için de geçerliydi (Çizakça, "The Kapudan Pasha and The Shipowners", s. 204).

³¹⁶ Lefkoşa iskelesinden İstanbul'a gönderilecek olan 8000 kile zahireyi taşıyacak gemilere kile başına 32'şer para verilmesi kararlaştırılmıştı [16 Mayıs 1819 (21 Receb 1234), BOA, *Cevdet-Belediye*, nr. 6936].

³¹⁷ 1818 (1234), BOA, HAT., nr. 620/30631.

³¹⁸ 29 Aralık 1823 (25 Rebiülahir 1239), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 48385.

³¹⁹ Mısır valisi üzerine gönderilmek için hazırlanmış olan bir miktar Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye askerinin ihtiyacı olan zahire ve peksimetin karşılanması için devlet Kıbrıs muhassılından bir miktar zahire istemişti. Fakat muhassıl adanın durumunun buna müsait olmadığını ileri sürmüştü. Bunun üzerine tetkiki için kaptan paşa ve İçil Beylerbeyi'ne ruhsat verilmiştir [17 Ocak 1832 (13 Şevval 1247), BOA, HAT., nr. 357/20022-N].

Yakın eyaletlerden acil olarak talep edilen zahireler genellikle el altında bulunan Anbar-ı amire denilen depolardan temin edilirdi. 30 Ocak 1837 tarihinde Trablusşam'dan İstanbul'a gönderilen bir yazıda, acilen 60 bin kile zahire talep edilmekteydi. Devlet zahirenin 30 bin kilesini Anbar-ı Amire'den karşılanmasına karar vermiştir. Kalan kısmın ise Kıbrıs'tan tedariki gündeme gelmiştir. Bu tür emirler Kıbrıs muhassılları tarafından reddedilemezdi. Fakat, bir yazı hazırlanarak İstanbul'a gönderilir ve merkezden verilecek cevap beklenilirdi³²⁰.

Merkezden yapılan zahire taleplerine karşı, Kıbrıs ahali adına yapılan müracaatlar bazen af, bazen de bir indirime tabi tutulmakta ve nadiren de ertelenme yolu tercih edilmekteydi³²¹.

Donanmanın sefere çıkış zamanı olan bahar ayları yaklaştığında, Tersâne-i Âmire emini kalyonlarının ihtiyacı olan peksimeti tedarik için merkeze istekte bulunurdu. Devlet, zahiresi bol olan Kıbrıs'tan da bir miktar peksimet isterdi. Bu tür taleplerde merkez peksimete ait masrafları kendisi karşılardı. Bu masraflar peksimetin pişirilmesi için verilen ücret (tabhiye), çuval bedeli ve nakliye bedeli ile zahire bedeli idi. Söz konusu ödemeler darphanedeki ikinci bir hazine olan seferiye akçesinden karşılanırdı. Fakat 1809 senesinden itibaren bu meblağlar Tersâne-i Âmire Hazinesi'nden verilmeye başlanmıştır³²².

Kıbrıs'tan Tersâne-i Âmire ve Ordu-yı Hümâyün için gönderilmesi istenilen peksimet, Kıbrıs muhassıllarının yetkisindeydi. Muhassılın zahirenin güvenliğini temin etmek, başka yerlere ihracını yasaklamak ve hatta mübayaa edilecek zahireyi alıkoymak yetkisi de vardı. Bu yetkiyi kullanarak, devlet adına hazırlanacak peksimet için gerekli olan zahireyi rayiç fiyattan değil, narh üzerinden alırlardı. Nakil işi ise Tersâne-i Âmire Emini'ne havale edilirdi³²³.

Devlet adına satın alınan zahire ve peksimetin masraflarının sefer akçesi veya Tersâne-i Âmire Hazinesi'nden ödenmesi yöntemleri 1811 tarihinden itibaren terk

---

³²⁰ 2 Aralık 1836 (22 Şeval 1252), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 10255.

³²¹ 1837 (1253), BOA, HAT., nr. 606/29698.

³²² Donanma için hazırlanan 1000 kantar peksimetin ücreti muhassıl Hasan'a Tersane-i Âmire hazinesinden ödenmesi ve 1799 senesinde Ordu-yı Hümâyün için Kıbrıs'ta hazırlatılan peksimetin masraflarının seferiye akçesinden verilmesi emredilmiştir [9 Haziran 1809 (25 Rebiülahir 1224), BOA, *Cevdet-Bahriye*, nr. 6391].

³²³ 17 Kasım 1811 (Gurre-i Zilkade 1226), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 46709, lef: 2.

edilerek, bu tarihten sonra söz konusu masrafların Kıbrıs muhassıllık gelirlerinden karşılanması bir usul olarak benimsenmiştir³²⁴.

Peksimetin nasıl pişirileceği ve kıvamı hakkında da Kıbrıs muhassıllarına emirler gönderilirdi. Bu emirlere rağmen muhassıllar peksimet konusunda beklenileni veremezlerdi. Böyle durumlarda devlet tarafından sürekli uyarıldıkları görülmektedir³²⁵. Devlete ait peksimet hazırlanırken, alımlar ürün tarladan kaldırılmadan yapılır, hububatın bir kısmı peksimet için muhassıllara teslim edilirken, bir kısmı da İstanbul'un iaşesi için merkeze gönderilirdi. Muhassılların bu konuda dirayetli ve güvenilir kimseler olması istenirdi. Çünkü bazı muhassıllar zahireyi saklamak ve başka yerlere nakletmek gibi bir niyete kapılabilirdi. Merkez zahire naklini yakinen takip etmek üzere Kıbrıs'a gizli tatarlar/mübaşirler tayin ederdi³²⁶. Kıbrıs muhassıllığı gelirlerinden devlet adına yapılacak olan zahire ve peksimet ödemelerinde mübayaacı ve mübaşir de bulunurdu. Alınan hububat hiç vakit kaybetmeden iskelelerden İstanbul'a nakledilirdi. Bazen de satın almalarda mahallinden veya taşıyıcısından kaynaklı eksiklikler olurdu ki, suçlular tespit edilinceye kadar ihtiyaç duyulan ürünün başka yerden tedarikine gayret edilirdi³²⁷.

Kıbrıs muhassıllarının peksimet konusundaki en önemli vazifeleri, peksimetin istenilen şekilde, miktarda ve zamanında pişirilip gönderilmesiydi. Bu hususta her Kıbrıs hanesinin 1 kantar peksimet yapma yükümlülüğü vardı ve zahiresi devlet adına muhassıl tarafından karşılanırdı. Belgeler bize, Kıbrıs'ta 20 bin kantar peksimet üretebilen, 20 bin aile olduğunu göstermektedir. Ancak 1811 senesine kadar bu iş sadece reayaya yaptırılmıştı. Kıbrıs muhassılı bu tarihten sonra müslümanları da peksimet hazırlanmasına iştirake sevk ve peksimetin has, alâ ve pişkin olmasını takip ile görevlendirilirdi³²⁸.

---

³²⁴ Buna göre peksimet “pek ve âlâ ve pişkin olarak tabh ve tesyîrine ikdâm ve dikkat olunmak ve ehemmiyet maslahâta nazaran eğer bundan sonra dahi husûs-ı mezkûrde mematla suretleri ecnâs kılınmak lâzım gelir ise bütün bütün senin kusur ve rehâvetin ve tekâsüllükle hâmil olunarak hakkında men külli'l-vücuah vehâmeti müceb olacağı zahir olmağın ana göre ‘amel ve hareket olunması...’ [21 Nisan 1811 (27 Rebiülevvel 1226), BOA, KK., nr. 27, s. 74].

³²⁵ 22 Mayıs 1811 (28 Rebiülahir 1226), BOA, KK., nr. 27, h. 3.

³²⁶ 2 Eylül 1811 (13 Şevval 1226), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 46709.

³²⁷ 1 Nisan 1811 (7 Rebiülevvel 1226), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 4129/1.

³²⁸ 16 Nisan 1811 (22 Rebiülevvel 1226), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 4129/2.

Kıbrıs muhassılları bakaya veya zimmette kalmış olan peksimetin takibine de memur idi. Muhassılın donanma ve ordunun ihtiyacı olan peksimeti bu tahsilattan karşılamaya da yetkisi vardı³²⁹.

Muhassılların kusurları görülünce, daha önce hazırladıkları dahil, peksimet hazırlanmasıyla ilgili bütün defterleri incelenir, bir kabahat tespiti halinde ise mahkeme edilerek cezalandırılmaları sağlanırdı³³⁰.

4. Merkezî Ödemeler: Bekaya ve Zimmet

Muhassıl tayinlerinde, yeni tayin edilen muhassıl, önceki muhassıldan kalan ve devlete ödenmesi gereken meblağları (bekaya) da üstlenmiş olurdu. Bu meblağlar muhassıllardan genellikle taksitlendirmek suretiyle ve sarraf kefaletiyle talep edilirdi³³¹. Osmanlı devletinde mültezimlerin mutlaka birer sarrafı olurdu. Sarraf genellikle İstanbul'da bulunur, mültezimlerin devletle olan maddi münasebetlerini düzenlerdi. Bazı sarraflar da mültezimin durumuna göre iltizam mahallinde bulunabilirdi. Vazifeleri muhassılların devlete ödemesi gereken paraları temindi. Eski muhassıla ait olsalar da bu meblağlar daima sarraflar tarafından ödenir ve sonra muhassıl tarafından Kıbrıs ahalisinden tahsil edilirdi. Fakat bazen ahali ödeme yapmak istemezdi. Parasını tahsil edemeyen muhassıl da, devletten bu meblağların affını, eğer bu mümkün olmaz ise ertelemesini isterdi³³². Bu da mümkün olmaz ise borcun sarrafları tarafından karşılanmasını isteyebilirdi. Ancak, ahali gibi sarraflar da ödeme yapmak istemeyebilirlerdi. Böyle davaların sarraflar lehine çözümlenmesi, muhassıllara rağmen, devletin sarrafları daha çok koruduğunu göstermektedir³³³.

Kıbrıs muhassıllarının eski muhassılın borçlarını ödemek zorunda kalması sık rastlanılan bir durumdur. Mesela, 1833 yılında muhassıl tayin edilen Hacı Mehmed

³²⁹ 1 Ağustos 1812 (22 Receb 1227), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 591/1.

³³⁰ Zilhicce 1247, BOA, HAT., nr. 375/20442-B.

³³¹ Bu mukataalar ve gümrüklerin İslamiyetin ilk zamanlarında hangi şartlara tabi ise, aynı şekilde işletilmesine müsaade olunması istenmekteydi [7 Ağustos 1833 (20 Rebiülevvel 1249), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 16, h. 1].

³³² Kıbrıs reâyâsının bir müddetten beri uğradıkları sıkıntılarını anlatmak üzere daha önce de merkeze yazılar yazdıkları anlaşılmaktadır [1831 (1247), BOA, HAT., nr. 673/32929].

³³³ Bu hususta geniş bilgi için bk. 6 Kasım 1835 (15 Receb 1251), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 26, h. 1.

Ağa, eski muhassıl Mehmed Emin Ağa'dan kalan ve devlete ödenmesi gereken meblağı kabul etmiş ve ödenmesi için sarrafı Avanis'e emir vermişti³³⁴.

Muhassılların, önceki muhassılın azli veya başka bir göreve tayini halinde âyân, eşraf ve ahali üzerinde kalan alacakları (zimmet) da tahsil yetkileri vardı. Meblağların tahsili mübaşir vasıtasıyla da yapılabilirdi³³⁵. Ancak, masraflar genel olarak beledî işlere harcanan paralar adı altında, ahaliye borç kaydedilirdi. Devletin bu paraların takibini ısrarla yapmasına rağmen, harcamaların memleket masrafları adı altında yapılması, hazineleri sıkıntıya sokardı. Yani bu paraların büyük bir bölümünün tahsil edilemediğini düşünmek yerinde olur³³⁶.

5. El Konulan Mallar ve Mirasçılara İntikali

II. Mahmud, devletin içinde bulunduğu maddi sıkıntılar sebebiyle hazinenin ve ordunun acil ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla müsadere sistemini son defa yürürlüğe koyan padişah olmuştu.

Osmanlı Devleti, kişiler arası sözleşmeye dayalı borç alacak ilişkilerini, asayişin bozulmaması için devlet eliyle sonlandırmak istemişti. Devletin maddî sıkıntılarını aşmak için muhalledat gelirlerine el atması, geçmişte uygulanan fakat türlü sıkıntılara gebe olması sebebiyle yürürlüğü bir müddet durdurulan müsadere sistemine yeniden hayat vermiştir.

II. Mahmud, 15 Haziran 1810 tarihinde taşraya emirler göndererek, zengin kişilerin tespitini istemişti. Tespidin amacı zenginlerden tahvil karşılığı alınacak borçlar ile devletin maddî sıkıntılarını çare bulmaktı. Bu mümkün olmaz ise tespit edilen bu kişilerin mallarına devlet adına el konulacaktı³³⁷.

Kıbrıs muhassılları, mal ve kıymetli eşyalarını yakın akrabaları ve eşlerine vakıf veya hibe yoluyla bırakırlardı. Ancak azline karar verilen muhassılların bu tür uygulamalarının gerekçeleri iyice araştırılırdı. Özellikle bununla ilgili temessükleri olup olmadığına bakılırdı. Yapılan incelemelerden sonra bazı Kıbrıs muhassıllarının

³³⁴ 21 Kasım 1833 (8 Receb 1249), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 17, h. 1; 26 Ocak 1834 (15 Ramazan 1249), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 18, h. 1.

³³⁵ 1808 (1223), BOA, Ali Emiri Kataloğu IV. Mustafa Tasnifi (A.E.-IV. Mustafa), nr. 764.

³³⁶ 20 Temmuz 1824 (23 Zilkade 1239), BOA, MAD., nr. 9764, s. 745, h. 2.

³³⁷ 15 Haziran 1810 (12 Cemaziyelevvel 1225), BOA, KK., nr. 22, s. 94, h.4.

kanunsuz uygulamaları olduğunu göstermiştir³³⁸. Merkezden, Kıbrıs muhassıllarına gönderilen emirlerde; cemaatler arasında veya her iki cemaatin fertleri arasında borç ve alacak meseleleriyle ilgili bir takım sorunlara temas edilir ve çözüm yolları aranır. Sebebine gelince, muhassıllar genellikle cemaatler arasındaki husumetlerden veya cemaatlerin kendi içindeki sorunlardan nemalanırlardı. Devlet muhassılların bu huyunu iyi bildiğinden, taşra memurlarını denetleyici emirler göndermeyi sürdürürdü³³⁹.

Muhallefat meselesinde muhassıllar kadar, muhallefat sahibinden alacağı olanlar da kontrol altında tutulurdu. Muhallefatın satışından sonra önce varislerin payları, sonra devletin alacakları, son olarak da alacaklıların ödemeleri yapılırdı. Bunun özel sebebi muhallefatın gelirden ziyade borç bırakması halinde, bütün sorumluluğun varislere ait olmasıydı. Alacaklıların meblağları tahsil edilirken öncelikle eski kayıtlara bakılırdı. İddianın gerçek delillere dayanıyor olması durumunda muhassıl varislerden borcu ödemelerini talep edebilirdi. Varisler borcu ödemek istemezler ise mübaşir devreye girerdi³⁴⁰.

Muhassılların devlet adına el koymaları gereken mal varlıklarıyla ilgili işlemlerde ağırdan aldıkları zamanlarda Kıbrıs'a mübaşir gönderildiği anlaşılmaktadır. Böyle durumlarda devlet işi yokuşa sürmemesi için muhassıla gerekli telkinlerde bulunurdu³⁴¹. Eğer söz konusu meblağlar yüklü miktarlarda ise, yukarıda Tercüman Yorgaki'nin mal varlığı meselesinde olduğu gibi devlet bu meblağı ya hazineye aktarır veya önemli bir işin bedeli olarak kullanırdı³⁴². Benzeri bir tahsilat, Kıbrıslı

---

³³⁸ Bu tür mallardan, haddi aşmadıkça sadece eşler üzerinde olanlar bırakılır, usulsüzlük tespit edilmesi halinde, vakıf da olsa kişinin mal varlığı tespit edilere, devlet tarafından el konulurdu [1811 (1226), BOA, HAT., nr. 518/25303].

³³⁹ Şalci Küçük oğlu Anton adlı Bazergan, Kıbrıs tercümanı Lamro adlı zimmiden 2120 kuruş alacağı vardı. Anton, Çukadarı Ömer'den, tercümandaki alacağını tahsil etmesini istemişti. Konu Divân-ı Hümâyuna arz edildi. Divandan muhassıla gönderilen emirde; tercümanın ödemeyi savsakladığı hükmüne varıldığı bildirildi. Ayrıca bir yazıyla muhassılın tahsilat meselesine ciddiyetle yaklaşması emredilmişti [28 Haziran 1810 (20 Cemaziyelevvel 1225), BOA, KK., nr. 24, s. 102, h. 1].

³⁴⁰ Kıbrıs tercümanı Yorgaki'den alacağı olduğunu iddia eden Zaim, meseleyi Divan-ı Hümâyun'a götürdü. Kuyuda yapılan müracaatta sarrafin tahsil edilmesini istediği bu paranın, daha önce borç olarak Yorgaki'ye verdikleri meblağın faizi olduğu anlaşılmıştır. Ancak, Yorgaki'nin muhallefatının varislerine teslimi sebebiyle, paranın ödenebilmesi için yeniden bir muhasebe yapılması durumuyla karşılaşmıştır [4 Ağustos 1811 (14 Receb 1226), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 16468].

³⁴¹ Belgelerdeki ifadelerden o tarihte ölmüş olduğu anlaşılan Kıbrıslı bazergan Serkiz'in mal varlığına da bu gerekçelerle el konulmuştu (BOA, MAD., nr. 9726, s. 240).

³⁴² Tercüman Yorgaki'nin muhallefatı hayli kabarık olduğundan, Kami Efendi ve Akif Efendi ve bir de kocabaşı olmak üzere bir heyet hazırlanmıştı. Bu heyetin incelemeleri sonucunda, Yorgaki'ye ait olup top çeken beygirlerden (topkeşan bargir) 300 tanesinin Canbaz Hacı Yusuf'un tarafında kalmış olduğu anlaşılmıştı. Bu beygirlerden 30 tanesinin Edirne tarafına sevki için çavuşbaşı ağa görevlendirilmişti [11 Temmuz 1809 (28 Cemaziyelahir 1224), BOA, KK., nr. 19, s. 17, h. 2].

bezirganlardan^(*) Serkez ve Masar'ın mal varlığına el konulmasıyla alakalıdır. Devlet, maddî olarak sıkıntı içinde bulunduğu bir sırada, zengin kişilere ait mal varlıklarına el konulması hususunda gerekli incelemelerin yapılmasını istemiştir. İncelemelerde yüklü miktarda mal varlığı olanların tespiti halinde bunlar merkeze bildirilecek ve merkezden gelecek emre göre işlem yapılacaktır. Kıbrıs muhassılı, merkeze gönderdiği bir yazı ile Kıbrıslı bezirgan Serkez'in ve Masar'ın beş-altıyüz keseden fazla mal varlıkları olduğunu haber vermişti. Bunun üzerine merkezden bir mübaşir gönderilerek bu kişilerin mallarına el konulmasına karar verildi³⁴³. Muhassılların ihbarlarını kesin delillere dayandırmaları halinde, tahsilat mübaşire gerek kalmadan muhassıllar tarafından da yapılabilmekteydi³⁴⁴.

Mal varlıkları, müsadere edilmesine karar verilen kişinin muhalefatına dahil olmakla beraber, muhalefat sahibinin eşine kalan mallar dışında, kayınpederden eşe kalan mallar, büyük miktarlarda da olsa, bunlara hiçbir müdahale söz konusu olamazdı. Tercüman Yorgaki'nin mal varlığına el konulduğunda, kayınpederinden karısına intikal eden mallara da el konulmuştu. II. Mahmud bu malların yine karısına iadesini emrederek, kadınların aciz olması sebebiyle mallarına müdahale olunamayacağını bildirmiştir³⁴⁵.

Kıbrıs muhassılları, mal varlıklarına el koyacakları kişinin sarrafı var ise, alacak-verecek ilişkilerinin sarrafı tarafından sonlandırılmasını talep edebilirdi. Bu işlemler senetlere dayandırılmak zorundaydı. Bazen sarrafların bu tür borçları ödemedi isteksiz davrandıkları veya muhalefatın bir kısmına dair bilgileri vermemekte ısrar ettikleri görülmüştür. Bu durum sarrafın bostancıbaşı tarafından tutuklanmasını gerektiren suçlar kapsamında değerlendirilirdi. Devlet, sarrafların incitilmesine genellikle razı olmadığından, muhassılın konuyu merkeze detaylı olarak izah etmesi

---

(*) Bezirgan: Yeniçeri Ocağı'nın malî işlerini ve harîçteki alış-verişlerini hudut ve kalelelerdeki maaş muamelatını idare eden kimse. Bezirganlık çoğu zaman Yahudi veya Rumların elinde bulunurdu (Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, s. 238).

³⁴³ Böyle durumlarda mübaşir muhassıl ve âyândan kişilere danışarak hareket ederdi (BOA, MAD., nr. 9726, s. 240). Bununla ilgili olarak Kıbrıs muhassılı Mehmed Emin Efendi'ye gönderilen bir hükümde, sefer sebebiyle meydana gelecek masrafa karşılık devlet hazinesinde yeterli para olmadığından Serkez ve Masar'ın bütün mal ve eşyasının noksatsız olarak ortaya çıkarılması emredilmişti [1 Temmuz 1810 (28 Cemaziyellevvel 1225), BOA, KK., nr. 24, s. 110, h. 3].

³⁴⁴ Muhassıl bazen alacaklılardan birinin alacağıyla ilgili sunduğu temessükü de bu iş için delil olarak kullanabilirdi. Mesela, Sarraf Zaim muhassıla bir yazı göndererek, Tercüman Yorgaki'nin zimmetinde 39433 kuruş hakkı olduğunu gösteren bir temessükü olduğunu ihbar etmişti [4 Ağustos 1811 (14 Receb 1226), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 16468].

³⁴⁵ 15 Temmuz 1809 (2 Cemaziyelahir 1224), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 4454, lef: 1.

gerekirdi. Bu sebeple mal varlığına el konulacak olan kişinin yakın ilişkide bulunduğu herkesin muhassıl tarafından sorgulanması ve soruşturmadan kaçanların ise bir müddet hapsedilmesi gerekebilirdi³⁴⁶.

Zengin kişilere ait mal varlıklarının tetkiki işlerine mübaşir olarak kimi zaman çavuşbaşı, kimi zaman da kalem memurları tayin edilmiştir. Kıbrıs Tercümanı Yorgaki'nin mal varlığının tahsili için mübaşir olarak çavuşbaşı ağa görevlendirilmiştir. Çavuşbaşının mübaşir olarak görevlendirilmesi, söz konusu fiilin devleti yakından ilgilendiriyor olmasıyla alakalıdır³⁴⁷. Osmanlı Devleti'nin bir sefer hazırlığı arafesinde olması ve hazinede parasal sıkıntıların bulunması, el konulacak mal varlıkları meselesini son derece önemli bir kaynak haline getirmiştir. Bu sebeple çavuşbaşıya görev verilmiş ve kendisinden bahsi geçen mal varlıkları dahilinde borç olarak her kim üzerinde bir şeye rastlanırsa mutlaka ortaya çıkarılması istenmiştir³⁴⁸. Tahsilat sırasında, muhalefat sahibinden alacağı olanların, bazen malların satışa çıkarıldıkları mahalde bulunmaları mümkün olmazdı. O zaman alacaklıların meseleyi Divan-ı Hümayun'a taşımaya hakları olurdu. Bu işlemlerden dolayı ortaya çıkan masraflar, muhalefat satışından elde edilen gelirlerden karşılanırdı³⁴⁹. Bu tür satışlarda genellikle şahitlere ihtiyaç duyulurdu. Ancak yalancı şahitliğin çok yaygın olduğu bir ortamda, muhalefattan şahsi menfaat temin etmek isteyen idarecilerin de bu yolla kendileri veya bir başkası için yalan şahitlik yapmaları mümkündü. Kıbrıs Tercümanı Lamro ve Bazergan Serkiz'in, terekesi ortaya çıkarılırken yapılan soruşturma sırasında Kıbrıs muhassılının mübaşire yardım etmesi yönünde ikaz edildiği görülmektedir³⁵⁰. Kıbrıs

---

³⁴⁶ Muhassıl, Tercüman Yorgaki'ye ait mal varlığının ortaya çıkarılabilmesi için İstanbul'da olduğu bilinen ve gizli işlerine ait bilgilere sahip olan yazıcısı Salamon tutuklanarak sorgulanmıştı. Buna mukabil sarrafi ve mirasıyla alakalı olduğu bilinen diğer kişiler de İstanbul'da Bostancıbaşı Ağa tarafından hapsedilerek ifadelerine başvurulmuştu [29 Temmuz 1809 (16 Cemaziyelahir 1224), BOA, KK., nr. 19, s. 9, h. 2].

³⁴⁷ Çavuşbaşının davalarda aldığı görevler ve icraatları hakkında ayrıca bk. Murat Uluskan, *Divan-ı Hümayun Çavuşları*, (Basılmamış Dr. Tezi, MÜ, TAE), İstanbul 2004, s. 112 vd.

³⁴⁸ 10 Ağustos 1809 (28 Cemaziyelahir 1224), BOA, KK., nr. 19, s. 17, h. 2.

³⁴⁹ Kıbrıs tercümanı Lamro'nun muhalefatı zapt olunurken, Lamro'nun temessük karşılığında Çukadarı Ömer tarafından tercümanın işlerinde kullanılmak üzere bir bazergandan borç aldığı, bir kısmını teslimden sonra 4000 kuruş kaldığı tespit edilmiş, muhassıldan muhalefatın zaptı esnasında bazergan ve çukadarın haklarının ödenmesi istenmiştir [13 Mayıs 1809 (28 Rebiülevvel 1224), BOA, KK., nr. 20, s. 105, h. 4].

³⁵⁰ Serkiz adlı zimminin ölümü üzerine ortaya çıkarılan muhalefat defterinden anlaşıldığına göre: Lefkoşa naibi, müftisi, muhassıl ve Piskopos ittifak kurmak suretiyle muhalefat sahibinin varislerinden üsulsuz olarak para talebinde bulunmuşlardı. Konuyla ilgili muhassıla hitaben bir tenbihnâme gönderilmiştir. Bu hususta mübaşire "gayri ol-bâbda muhassıl mümâileyh ile iktizâ-yı keyfiyetin müzakere eyleyerek..." şeklinde bir emir gönderilirdi [11 Ekim 1810 (12 Ramazan 1225), BOA, KK., nr. 24, s. 187 m-188, h. 3].

muhasılına gönderilen emirde, muhallefata öncelikle varislere teklif edilecekti. Eğer varisler nakit ödeme yapmak isterlerse, miras varislere verilecekti. Mirasın varislere intikalinin yapılabilmesi için ise, öncelikle tereke üzerinde kimsenin borç veya alacağının kalmamış olması gerekmektedir³⁵¹.

Din adamı olarak piskoposların dünyevi ve uhrevi meseleleri doğrudan mahalli idarecilerin ilgi alanlarına girerdi. Bu bakımdan piskoposların usulsüzlük yaptıklarının isbat edilmesi halinde, takibata uğramaları da hukukî olarak mümkündü. Kıbrıs'lı sarraf Zaim'in Baf ve Girinye piskoposlarından bir alacak vesilesi ile ilgili olarak senet aldığı anlaşılmaktadır. Ancak Sarraf Zaim alacağını tahsil etmek istediği zaman, piskoposlar dinî kisveleri arkasına saklanarak rahiblerin mal varlığına dokunulamayacağını ifade etmişlerdi. Sarraf da meseleyi İstanbul'a bildirmişti. Kıbrıs muhasılına bu hususta gönderilen emirde beledî harcamalar dışında kalan miktarın tahsilinin yapılması emredilmişti. Piskoposların borçlarını ödememesi halinde, bu meblağlar piskoposluk gelirlerinden kesilirdi³⁵². Diğer taraftan devlet, ölen piskoposların mallarına, şahıs malları gibi, el koyabilirdi³⁵³.

Kıbrıs kapıkedhüdarları için de aynı durum söz konusu idi. Ancak ailelerin zor durumda olması meseleye farklı bir boyut kazandırabilirdi. Yorgaki gibi usulsüzlükleri görüldüğünden idam olunan sarraf Mansûre'nin karısı ve çocukları Divân-ı Hümâyün'a baş vurarak, Mansûre'nin mal varlığının kendilerine miras olarak devredilmesini istemişlerdi. Bunun üzerine el konulan muhallefata ve zimmetin satışından alacaklılara haklarının verilmesinden sonra kalanın kendilerine verilebileceği bildirilmiştir. Mansûre'ye ait muhasebe defterleri incelendiğinde görülmüştür ki, 115379.5 kuruş zimmeti olmakla beraber, İstanbul ve adadaki borçları 112064 kuruş civarındadır. Mansûre'nin ailesi tarafından Kapudân-ı deryâ Hüsrev Mehmed Paşa'ya gönderilen bir yazıda, 6 kız evladının olduğu ve biçarelerin perişan halleri sebebiyle en azından muhallefata dahilinde olan Kukla çiftliğinin kendilerine verilmesini istemişlerdi. Paşa'nın konuyla ilgili talebi merkezden olumlu karşılanarak, çiftlik varislere verilmişti.

³⁵¹ 5 Mart 1816 (5 Rebiülahir 1231), KŞS., nr. 29, s. 109, h. 1.

³⁵² Devlet her ne kadar rahiblerin mallarına el koyabiliyor olsa da, bu konuda hiçbir zorlamanın yapılamayacağı da yetkililere bildirilmekteydi [1 Ekim 1810 (2 Ramazan 1225), BOA, KK., nr. 24, s. 181, h. 4].

³⁵³ Piskoposların, dinî ayrıcalıkları olmakla beraber, hiçbir maddî ayrıcalıkları olmadığından, devlet sonradan edinilmiş olan mallara el koyabilmekteydi [24 Mayıs 1811 (Gurre-i Cemaziyelevvel 1226), BOA, MAD., nr. 9726, s. 288].

Kaptan paşa, bu durumu Kıbrıs muhassılına bir emirle bildirmiş ve çiftliğin muhallefattan ayrılmasını emretmişti³⁵⁴.

6. Takibat: Zimmete Geçirilen Paralar

Devlet hazinesinin aşırı borç yükü altına girdiği dönemlerde, ortaya çıkan askerî problemler, hazinede para olmadığı zamanlarda, Kıbrıs ve benzeri mukataaların gelirlerinden aktarılan paralarla giderilmeye çalışılırdı. Bu tür masrafların takibi de yine Kıbrıs muhassılı tarafından yapılırdı³⁵⁵. Benzer bir problemin çözümü için muhassıldan talep edilen paraların, emredilen yerlere harcanıp harcanmadığının devlet tarafından kontrol edildiği de muhakkaktır. Bu hususta eski defterler üzerinde yapılan incelemelerde bir usulsüzlük tespit edilmesi halinde muhassıldan bu kayıtları bir kez daha gözden geçirmesi ve merkeze bilgi vermesi istenirdi³⁵⁶.

Kıbrıs muhassılları, reaya vekilleriyle ortak hareket ederek, devlet adına toplanması gereken meblağların tahsilinde usulsüzlük yapabilirlerdi. Toplanan paraların yapılması gereken işlere değil de, sarraflara borç verilemek suretiyle işletildiği anlaşılmaktadır. Muhassıllar bu konularda çoğu kez ikaz edilirdi. Zimmetlerine geçirdikleri meblağı bir şekilde tedarik edip mübaşirlere teslim etmeleri istenirdi. Aksi halde azledileceklerine dair her birine fermanlar gönderilirdi³⁵⁷.

Muhassılların zimmetlerine geçirdikleri paraların ödenmesi gibi, Kıbrıs'ta meydana gelen kıtlık ve kuraklıktan görülen zararın telafisi de en başta Kıbrıs ahalisinin sorumluluğuydu. Her iki durumda da ahali bir şekilde borç tedarik ederek bu meblağları ödemek durumunda kalmaktaydı. Reaya vekilleri gibi, müslümanların vekilleri olan eşraf da müstemem, bezirgan ve özellikle konsoloslardan büyük miktarlarda paralar alarak borçlanırlardı. Söz konusu paraların ödeme zamanı geldiğinde ise müslim ve

³⁵⁴ 22 Mart 1823 (9 Receb 1238), BOA, MAD., nr. 9764, s. 173-174, h.3.

³⁵⁵ 1810 yılında Kıbrıs'ın muhafazası için Anadolu yakasından asker yazılması ve gemiler ile adaya taşınması gündeme gelmişti. Askerin taşınması için kiralanacak olan gemiler maliyeyi ellerinde bulunduran metropolidler İngiltere konsolos vekili olan Venedetçiyano'dan 30 bin kuruş borç almışlardı. Bu borç faiziyle bir sene sonra ödenmek üzere Venedetçiyano'ya temessük verilmiş idi. Fakat ortaya çıkan çeşitli sebepler ile ödenmeyen bu para İngiliz elçisi Strattford Canning tarafından Osmanlı devletinden talep edilmiştir. Tersane-i Âmir'e eminine gönderilen emirde meseleyi araştırıp, merkeze bildirmesi istenmişti. Tersane emini de Kıbrıs muhassılına gönderdiği emirde İngiltereliye gerekli ödemenin yapılması emredilmişti [22 Eylül 1810 (22 Şaban 1225), BOA, *Cevdet-Hariciye*, nr. 5050].

³⁵⁶ 9 Ekim 1810 (10 Ramazan 1225), BOA, *Cevdet-Hariciye*, nr. 5050.

³⁵⁷ 3 Mart 1811 (7 Safer 1226), BOA, KK., nr. 27, s. 28, h. 4.

gayrimüslim vekiller parayı zimmetlerine geçirdikleri yetmezmiş gibi, yapılan soruşturmalarda bu meblağların beledî işlere/emleket masraflarına harcandığını ileri sürerler ve ödemelerin muhassıllık gelirlerinden veya ahalinin cebinden yapılmasını teklif ederlerdi. Böyle durumlarda ada ileri gelenleri kadı veya bir mübaşir önünde sorguya çekilerek şahit göstermeleri istenirdi. Şahit gösteremeyecekleri aşikar olan Kıbrıs eşraf ve kocabaşları bu defa da parayı ödeyecek güçte olmadıklarını ifade ederek, ya taksitlendirilmesini veya ertelenmesini talep ederlerdi. Bu durumda devlet, gerçekten ödeme gücü olmadığını isbat edenlerin erteleme (tehir) talebini veya borcun taksitlendirilmesini kabul ederdi³⁵⁸.

7. Malî Meseleler: Sikke Tağşişi, Esham, Maaş ve Tahsisat

Hazinede meydana gelen sıkıntının başında enflasyon gelmekteydi. Enflasyonu ortaya çıkaran önemli sebeplerden biri çarşı ve pazarlarda tedavülde olan altın ve diğer cins paraların rayiç fiyatlarındaki aşırı değişimlerdir. Bu değişimin temel sebebi, bazı uyanık kişilerin değeri düşük çeşitli madeni paralar ile satın alınan Osmanlı altın ve gümüş paralarının piyasadan çekilmesi ve daha sonra kenarları kırılıp değeri düşürülmek suretiyle yeniden piyasaya sürülmesiydi³⁵⁹. Bir diğer sebep ise piyasadaki Avrupa paralarıydı. Bu paralardan sikke, damgalanmış kuşli, direkli, arslanlı, anali kartalı ve hacili tabir olunan riyalden başka çeşitli ayarlarda ortaya çıkan Raguz ve avarız tabir olunan değeri düşük paralar ile Osmanlı altınının piyasadan çekilmesiydi. Merkezden gelen emirlerin büyük kısmında, bu şekilde değeri düşük paraların piyasadan toplattırılması istenmekteydi³⁶⁰.

---

³⁵⁸ BOA, HAT., nr. 716/34179.

³⁵⁹ Osmanlı Devleti'nde altın ve gümüş para darlığı piyasalarda sıkıntılara sebep olmaktadır. Bu durum bazı kalpazanlar, altın içindeki değerli maden oranını veya paranın kenarlarını keserek değerini düşürmeye çalışmaktaydılar (Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 1994, s. 262). Tağşiş edilmiş sikkelerin Osmanlı piyasalarında dolaşımı ve karşı önlemler hakkında bk. Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 1999, s. 164-173. Osmanlı Devleti'nde II. Mahmud döneminde kullanılan paralar ve değerleri hakkında bk. Mustafa Öztürk, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", *Türkler*, X., s. 802-822; Şevket Nezih Aykut, "Osmanlı Sikkeleri", *Türkler*, X., s. 823-842; Temel Öztürk, "Osmanlılarda Narh Sistemi", *Türkler*, X., 865-866.

³⁶⁰ 4 Nisan 1811 (10 Rebiülevvel 1226), BOA, KK., nr. 27, s. 53, h. 2. T. Öztürk, Osmanlı Devleti'nin Avrupa paralarına çeşitli miktarlarda kar hadleri koymak suretiyle özellikle altın paraların ülke piyasalara girişini kolaylaştırdığını, aksi halde piyasadan çekilecek olan bu paraların darlığa ve sıkıntılara sebep olabileceğini belirtmektedir (T. Öztürk, "Osmanlılarda Narh Sistemi", s. 864).

8. Esham Çıkarılması

Yirmi dört mukataadan oluşan Kıbrıs muhassıllığı her sene iltizama verilirken, çeşitli miktarlardan oluşan sehimlere bölünür ve belirli bir meblağ baz alınarak (2000 veya 2500 kuruş) en az dört sehmin bir araya gelmesinden oluşan dilimler halinde satışa çıkarılırdı. Bu önceleri bu sehimlerin tamamını almak şart iken daha sonra acil masraflar gözönüne alınarak, sehimlerden birini, ikisini, üçünü veya dördünü almak da mümkün olacak şekilde meblağ parçalara ayrıldı. Konuyla ilgili olarak ilgili bölümde geniş ayrıntı verileceğinden burada Kıbrıs muhassıllarının eshamın dağıtımında üstlendikleri görevleri vermek daha doğru olacaktır.

Esham hisselerinin faizlendirilmeleri iki şekilde yapılmaktaydı. Bazı sehimler ay yılı hesabına (şuhûr-ı kameriye) göre taksitlendirilip faizlendirilirken, bazı sehimler ise güneş yılı hesabına (şuhûr-ı şemsiye) hesabına göre taksitlendirilip faizlendirilirdi. Bu iki taksitlendirme hesaplamaları arasında doğan gün farkları ise ayrı bir hesap konusu olup, önemli ödeme farklılıkları oluşturmaktaydı. Bu farklılıklardan dolayı faizlendirmelerde bazı eksiklikler doğmaktaydı ki, bunlar hazine tarafından karşılanırdı. İşte bu meblağların ayarlanmasıyla ilgili bütün sorumluluk muhassıl üzerindeydi³⁶¹.

Kıbrıs muhassılı, muhassıllık bedeline yapılan zam sebebiyle esham sahiplerine ve Hazine-i Âmire'ye bir sene sonra ödemeyi taahhüd ettiği meblağı, bir sene önceden peşin olarak da ödeyebilirdi. Eğer muhassıl peşin ödeme yapmazsa muhassıllığı aldığı senenin ikinci taksitine ait faiz, daha önce ödeyeceğini bildirdiği meblağın yarısından fazlasına denk geleceğinden, aynı tarihte ödenmesi gereken ikinci bir taksit oluşmuş olacaktı. Bu da bir takım problemlere sebebiyet vereceğinden kuyuda müracaat eder ve önceki ödemelerin tetkikini isterdi³⁶². Kıbrıs muhassıllarının ilk

³⁶¹ 19 Mart 1810 (12 Safer 1225), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 134.

³⁶² Bu hususu bir örnekle açıklayalım: Kıbrıs muhassıllarının muhassıllığı iltizam ederken normal olarak ihaleyi aldığını farzedelim. Böyle bir durumda Kıbrıs muhassılı olan (A) muhassılı ilk taksit ödemesini muhassıl olduğu yıldan bir sonraki yılın muharrem ayının son 10. gününe kadar ödemesi gerekirdi. İkinci taksitini ise birinci taksit ile aynı ay ödemek durumundaydı. Bu iki ödeme arasında sadece 29 gün bulunmaktaydı. Yani (A) muhassılı 1810 senesinde muhassıllığını idrak etmiş ve 1811 de azledilmiş olursa her iki taksitini de 1811 senesinin Şubat ayı içinde ödeyecekti. Ancak A muhassılı bu ödemelerden daima ikincisini ödeyemeden görev süresi dolardı. Bu durumda 1811 yılında muhassıllığı alan (B) muhassılı ise selefinin borçlarını da yüklediğinden ve peşin ödeme yapmaz ise sorun yok. Ancak peşin ödeme yapmak istemesi halinde hem selefinin ikinci taksitini ve hem de kendi birinci taksitini ödemek durumunda kalacaktır. Bu durumda (B) muhassılı selefinin ikinci taksitini ya kendisi ödeyecek veya ondan tahsil edecektir [28 Ekim 1810 (29 Ramazan 1225), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 22317].

ödemelerinde iki taksidi birden ödemek gibi bir durumla karşılaşmak istememesi halinde muhassıllığı aldığı ilk yıl birinci taksidi peşin ödeme yapması ve bunu da muhassıllığını belgeleyen senete işletmesi gerekmektedir.

Mukataalardan faiz karşılığında satın alınan hisseler bir şekilde boş (mahlul) kalması halinde, muhassıllığın yeni bir ihale ile satışa çıkarılmasından önce bu hisseler Tersane-i Âmire hazinesi adına el konulurdu. El konulan bu hisselerden *tam faiz*^(*) ve *kıst el-yevm*^(**) adı altında iki çeşit faiz temin edilirdi. Böylece söz konusu faizler sehm ruznamçesinden çıkarılarak, hazine adına gelir olarak kaydedilmeye başlanırdı. Kıbrıs'ın yönetiminde meydana gelen değişiklikler sebebiyle bu gelirler bir süre sonra gelir ve gider adı altında Darphâne-i Âmire hazinesine aktarıldı³⁶³.

Bu değişiklikler sebebiyle boşalan (mahlûl) hisseler, Darphâne-i Âmire'de bu şekilde biriktirilir ve daha sonra, *ocaklık*^(***) olarak düzenlenirdi. Her sehm dört kese faiz ile satışa çıkarılarak 4500 kuruş peşin ödeme (muaccele) ile satılırdı. (1812-1821 tarihleri arasında geçen süre için muaccele miktarında 1500 kuruşluk bir artışın olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir.) Bu satış sonucunda muaccele ve resm-i dellâliye Darbhâne-i Âmire'ye aktarıldı. Söz konusu hisseler (sehm) malikane olarak talep edenlere verilirdi.

Kıbrıs mukataalarına ait olan bu faiz ödemeleri senede iki taksit ile kaleminden verilecek suretlere göre, muhassıl tayin olunan kimsenin İstanbul'daki kefilisi veya sarrafi tarafından hisse sahiplerine ve hazineye teslim edilirdi. Hisse sahibinin peşin ödemesi gereken meblağı bir sonraki senenin, hicri olarak 1 Mart'a (Miladi olarak 13 Mart) kadar yatırması gerekmektedir. Darphane-i Amire ise ödenen peşinat karşılığında, faizin birinci taksitini hicri ayın 1 Temmuz'una tesadüf eden günde (yani miladi olarak 13 Temmuz'da) toplam faizin yarısı kadar bir bedeli hisse sahibine öderdi. İkinci taksit ise Teşrin-i sanî ayının birinci gününde (yani miladi yılın 13 Kasım'ında) ödenirdi³⁶⁴.

(*) Tam faiz: 112.5 kuruş idi.

(**) İltizam bedelinin bir günlük bölümünün mukataanın üstlenildiği gün sayısı ile çarpımı sonucunda çıkan rakam ile muhasebe görülmesine denir (Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi*, İstanbul 2003, s. 68)

³⁶³ 26 Ocak 1814 (4 Safer 1229), BOA, *Cevdet-Bahriye*, nr. 5727.

(***) Ocaklık: Çeşitli birimlere aktarılmak üzere mukataat, cizye ve avarız gelirlerinden sağlanan gelirlere denilmektedir (Çakır, *Mukataa Sistemi*, s. 89).

³⁶⁴ 31 Aralık 1821 (25 Rebiülevvel 1236), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 10680.

Muhassıllar her sene muhassıllık gelirlerinin bir önceki seneye ait olan hesap kesimini yaparak, hisse sahiplerine yapılacak olan faiz ödemelerini makbuz karşılığı ödemekle mükellefti. Hisse sahiplerine yapılan bu ödemedan sonra kalan paranın bir kısmı da devlete ödenecek miktardı. Bu kısım muhassıl tarafından Hazine-i Âmire'ye teslim edilirdi³⁶⁵.

Kıbrıs muhassılları, merkezden gönderilen emirlere göre muhassıllık gelirlerinden bir kısmını eşraftan geliri olmayanlara, ömür boyu (kayd-ı hayat) maaş olarak tahsis ederdi. Böyle maaş bağlanması, şahısların acizliği veya tayin edildiği görevin hususiyetiyle yakından alakalıydı. Maaş ödemeleri merkezden gelen bir emir ile veya muhassılın merkeze yaptığı tekliflerle gerçekleşirdi. Böyle durumlarda muhassıl, kişiye her ay verilecek meblağı kendi gelirlerinden değil, Kıbrıs mukataalarına karşılık yaptığı ödemelere (iltizam) zam olarak ilave ederek ahaliden tahsil etme yoluna giderdi³⁶⁶.

II. Mahmud tarafından Kıbrıs muhassılına gönderilen bir emirde, Kıbrıs müftüsü ve kütüphanesi nazırı Hasan Hilmi Efendi'ye hayat boyunca verilmesi şartıyla 1000 kuruş maaş tahsis edilmesi emredilmiş ve bu maaşın verilmeye başlandığını gösteren senetin bir an evvel merkeze gönderilmesi istenmiştir³⁶⁷. Ancak bu senetin henüz gönderilmediği anlaşılmıştır. Öyleki, Darphâne-i Âmire defterdarı tarafından gönderilen bir yazıda muhassıllık gelir ve giderleri gösterilmiş olmasına rağmen, müftüye ait maaşın muhassıllığın hazırladığı hesap cetvellerinde yer almadığı tespit edilmiştir. Bu da oniki ay boyunca maaşın ödenmediğini göstermekteydi³⁶⁸. Hasan Hilmi Efendi'ye verilecek maaşın 17 Mart 1839'dan 3 Mart 1840 tarihine kadar bir senelik olan miktarı 12000 kuruş idi. Bu miktar yukarıda da belirtildiği gibi muhassıllık

---

³⁶⁵ 22 Mart 1821 (17 Cemaziyelahir 1236), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 18305/1; 1238 senesine mahsuben icmal olunan Kıbrıs muhassıllığı eshamı, makbuz karşılığı olarak teslim edilmek üzere 3128.5 kuruş 40 akçe olarak devlet adına el konularak, Kıbrıs muhassılı çukadarı tarafından, alacaklılara ait zimmet pusulalarıyla birlikte hazineye teslim edilmiş idi [18 Mart 1823 (5 Receb 1238), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 14748].

³⁶⁶ Kıbrıs müftüsü ve kütüphanesi nazırı, müderris Hasan Hilmi Efendi'ye, verilmesi emredilen 1000 kuruş maaşın Kıbrıs muhassıllarının kendü temettü gelirlerinden verilmesi ve muhassıllığın iltizam bedeline, zam olarak dahil edilmesi emredildi [22 Şubat 1836 (5 Zilkade 1251), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 26, h. 2].

³⁶⁷ BOA, HAT., nr. 699/33714-G.

³⁶⁸ 1837 (1253), BOA, HAT., nr. 527/25886.

gelirlerinden karşılanacaktı. Bu sebeple söz konusu meblağın muhassıl sarrafı Markar tarafından Hazine-i Âmire'ye nakden ödenmesine karar verilmişti³⁶⁹.

Muhassıllar, aciz ve geliri az olan kişilere kendi insiyatiflerini kullanmak ve bu konuda merkezî bilgilendirerek de bir kişiye maaş bağlayabilmekteydiler. Bu şekilde maaş bağlanan bir kişi tespit edilmiştir. Bu kişi Kıbrıs eski Nakibüleşraf Kaymakamı Mustafa Zühdi idi. Mustafa Zühdi, ilimle uğraştığını ve ömrünü padişaha hizmetle geçirmesine rağmen herhangi bir yerden bir kuruş maaş almadığını ve mağdur olduğunu ifade eden bir mektubu muhassıla göndermişti. Kıbrıs muhassılı da Kıbrıs'ın Tuzla gümrük gelirlerinden imkanlar dahilinde bir maaş verilebilmesi için Babıâlf'den müsaade istemişti. Muhassıla gönderilen emirde; Evkâf-ı Hümâyün Nazırı Seyyid Mehmed Hüseyin'in konuyla ilgileneceği bildirilmişti. Meselenin evkaf nazırına havale edilmesinin sebebi, gümrük malından maaş verilmesinin, iltizam bedeline zarar verebileceği şeklinde izah edilmişti. Evkaf nazırı, söz konusu maaşın gümrük gelirlerine emsal olan muhassılların fazla gelirlerinden (temettü) ne verilebilirse o miktar maaş verilmesinin daha uygun olacağı kanaatine varmıştı. Nazırın bu teklifi üzerine Darphâne-i Âmire defterdarı Seyyid Ali Rıza Efendi'ye gönderilen emirde, Kıbrıs muhassıllarının fazla gelirinden aylık 500 kuruş maaş verilmesi uygun bulunduğu bildirilmiştir. Ayrıca maaşın 19 Kasım 1836 (9 Şaban 1252) tarihinden başlatılarak, muhassıllık gelirlerinden verilmesinin hususunda sarraftarafına ve lazım gelen diğer mahallere gerekli emirlerin gönderilmesi istenmiştir³⁷⁰.

9. Yoklamalar: Asker ve Mühimmat

Kıbrıs muhassılı adada bulunan eşkinçi, zuama, timar, mustahfız ve yerli askerinin yoklamasını yapmakla vazifeliydi. Ancak bazen bu yoklamalarda görülen usulsüzlükler sebebiyle merkezden mübaşir veya yoklamacı adı altında bazı memurların da bu yoklamalarda bulunması istenirdi. Yoklamacı gönderildiği zaman muhassıl, adada bulunan bütün askerleri tek tek bu memura göstermek suretiyle "isbat-ı vücut" denilen

³⁶⁹ 22 Şubat 1840 (17 Zilkade 1255), BOA, *Cevdet-Maarif*, nr. 3151.

³⁷⁰ 1 Aralık 1836 (21 Şaban 1252), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 30, h. 2. Kıbrıs muhassılına gönderilen bir başka emire Mustafa Zühdi Efendi'ye verilecek maaşın muhassıllık fazla gelirlerinden verilmesi istenmekteydi. 14 Kasım 1839 tarihine kadar yürürlüğe konulamaması sebebiyle, emrin değiştirilmesine karar verildi. Daha sonra, bu maaşın 1838 yılında reaya tarafından muhassıla ödenmesi gereken meblağlardan karşılanmasına karar verildi. Zühdi Efendi'ye tahsis edilen bir yıllık maaş 6000 kuruştü. Bu meblağ 1839 yılı muhassıllık gelirlerine zam olarak eklenecek ve reayadan toplanacaktı (14 Kasım 1839 (7 Ramazan 1255), BOA, MAD., nr. 8355, s. 51, h. 1).

bir usulü tatbik etmek zorundaydı. Bu yoklamanın bir diğer ayağı da yoklanan neferlerden alınacak olan harcın yoklamacı ve defter nazırlarına teslimi meselesiydi. Ancak zaman zaman bu harcı ele geçirmek üzere muhassılların usulsüz işler yaptıkları tespit olunduğundan kendilerine gelen emirlerde, yoklamacı harcına hiçbir şekilde müdahale edilmemesi emredilirdi. Diğer taraftan muhassılların özellikle alaybeyilerle olan gayrimeşru ilişkileri sayesinde yoklamacıların adamları (tatar) yoklama alanından bir şekilde uzaklaştırılmak suretiyle harca el konulduğu tespit edilmişti³⁷¹. Kıbrıs muhassıllarının yoklamacılara müdahaleleri bilinen bir gerçektir. Bu sebeple merkezden yoklamacıya ve adamlarına müdahale edilmemesini içeren birkaç defa emir gönderildiği anlaşılmaktadır. Bu uyarılardan biri 28 Haziran 1810 tarihli dir. Bu emirde, Kıbrıs muhassıldan usulsüzlük yapmak yerine, yoklamayı bir an evvel bitirmesi, yoklama harcını toplayarak, ilgili defterlerle birlikte defter nazırına vermesi ve hazineye göndermesinin hakkında daha hayırlı olacağı ifade edilmiştir³⁷². Muhassılların el koymaya çalıştıkları meblağın az bir miktar olmadığı, yoklanan her askerden tahsil edilen 10 kuruş harçtan anlaşılmaktadır³⁷³.

Yoklama işlemleri bitirilen askerin büyük bir kısmının timar sahibi olduğu yoklama sırasında tespit edilmiştir. Ancak bu timarlı askerlerin timarlarını kendi rızalarıyla veya bir başkasına devir suretiyle terketmeleri sık görülen hadiselerden olmuştur. Bu tür timarların ehil ellerde kalması maksadıyla muhassıllar boş (mahlul) kalan timarları yeni sahiplerine vermek için gereken gayreti sarfediyorlardı. Buna rağmen timarların sahipleri hayattayken, ortaya çıkan bazı kişiler, söz konusu timarların kendilerine ait olduğunu iddia edebilmekteydi. Böyle durumlarda muhassıl bütün bu kişileri yoklamacı ve alaybeyi huzurunda iddiasını kanıtlamaya davet eder ve böylece timar gerçek sahiplerine verilirdi³⁷⁴. Timarların bu şekilde boş kalması sebebiyle devlet 30 Aralık 1825 (19 Cemaziyelevvel 1241) tarihinde yeni bir yoklama yapılmasına karar vermişti. Emri alan Kıbrıs muhassılı Mehmed Ağa, Lefkoşa, Magosa, Baf, Girinye ve Limasol kalelerini korumakla görevli olup, belirli bir bölgenin gelirleri maaş olarak kendilerine tahsis edilen askerlerin (timarlı müstahfazan), Mübaşir Mehmed Şerafeti Efendi huzurunda yoklamalarına başlanmıştı. Yoklama sonucuna göre, söz konusu

---

³⁷¹ 28 Haziran 1810 (25 Cemaziyelevvel 1225), BOA, KK., nr. 24, s. 107, h. 1.

³⁷² Aynı vesika.

³⁷³ 10 Eylül 1810 (10 Şaban 1225), BOA, KK., nr. 24, s. 72, h. 1.

³⁷⁴ 5 Mayıs 1819 (18 Receb 1234), BOA, *Cevdet-Timar*, nr. 2158.

askerlerden görevi başında olmak üzere; Lefkoşa kalesinde 639, Magosa kalesinde 770, Baf kalesinde 200, Limasol kalesinde 110 ve Girinye kalesinde 187 olmak üzere toplam 1906 asker olduğu anlaşılmıştır³⁷⁵.

Kıbrıs muhassılları yoklamalarda tespiti yapılamayan malzeme hakkında dizdarlardan gerekli bilgiyi alırlardı. Bu hususda dizdarların bir gevşekliği var ise bunu rapor ederlerdi. Ayrıca dizdarların mühimmat hakkında defter ve senet düzenlemelerini sağlardı. Eğer buna rağmen eksikler devam etmekteyse, bu eksikler dizdarlar üzerine borç (zimmet) kaydedilirdi. Bunlar daha sonra Kıbrıs muhassılı tarafından tahsil edilerek, merkeze de bilgi verilirdi³⁷⁶.

Kıbrıs'taki askerlerin yoklanması için başlatılan bu süreç, bir süre sonra diğer alanlara da kaydırılmış ve kalelerde bulunan cephane ve mühimmatın yoklanması şekline dönüşmüştü. Bu da Kıbrıs muhassıllarının kalelerdeki cephane ve mühimmatı yerinde yoklamak ve defter kayıtlarını tutmakla vazifeli olduklarını göstermektedir. Yoklamaya gerekirse mübaşir de dahil olur ve yoklamanın kapsamına göre bir de heyet oluşturulurdu. Bu heyete mübaşir, muhassıl, kadı, alaybeyi, dizdar ve vücut da iştirak ederdi. Söz konusu heyetin gözetiminde kaleler yoklanarak cephane ve malzemenin bir defteri çıkarıldıktan başka, eski kayıtlarla karşılaştırılmak suretiyle eksiklerin tamamlanmasına çalışılırdı³⁷⁷.

Yoklamalarda kalelerde en çok harcanan malzemenin barut olduğu tespit edilmiştir. Barutun bu şekilde fazla harcanması, beylik gemilerinin (Kaptan paşa, elçi, konsolos gibi) selamlanması, ramazan ve kurban bayramları ile çeşitli şenliklerde top atılmasının (endaht) bir gelenek halini almış olmasına bağlanmıştır³⁷⁸. Bu sarfiyatın önüne geçmek amacıyla 13 Ekim 1828 tarihinden itibaren getirilen yeni usule göre; bundan böyle top atışlarında kullanılacak barut, muhassıl tarafından tüccardan satın alınacaktı. Masrafı da muhassıllık gelirlerinden karşılanacaktı. Yayınlanan bir diğer genelgeye göre; Kıbrıs muhassılları bu tarihten itibaren kale dizdarlarının elindeki

---

³⁷⁵ Bu askerleri biraz daha detaylandırmak gerekirse: Lefkoşa Kalesi: 299 kale askerî (müstahfız), 225 azeb, 88 topçu, 27 cebeci; Magosa Kalesi: 350 kale askerî, 250 azeb, 140 topçu, 30 cebeci; Baf Kalesi: 80 kale askerî, 100 azeb, 50 topçu; Limasol Kalesi: 50 kale askerî, 10 topçu, 50 azeb; Girinye Kalesi: 80 kale askerî, 20 topçu, 87 azeb askerî bulunmaktaydı [30 Aralık 1825 (19 Cemaziyelevvel 1241), BOA, *Tapu Tahrir Defteri* (TD), nr. 958, s. 68-69].

³⁷⁶ 31 Temmuz 1805 (4 Cemaziyelevvel 1220), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 5322.

³⁷⁷ 6 Ağustos 1805 (10 Cemaziyelevvel 1220), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 12834/4.

³⁷⁸ 13 Ekim 1828 (3 Rebiülahir 1244), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 21066/1.

baruta dokunamayacaklardı. Muhassıllardan kalelerdeki barut miktarını, toplardan kaç tanesinin merasimlerde ve kale muhafazasında kullanıldığını, toplar için kullanılan kurşun ve barutun cinsini/miktarını, barutun kimden ve nasıl satın alınabileceğini belirten detaylı bir araştırma yapmaları da istenirdi³⁷⁹.

Muhassıllar, Kıbrıs'ta bulunan ve yukarıda bahsi geçen kalelerin saldırılara karşı koyabilecek şekilde hazır bulunmalarını temin etmekle de görevliydi. Kıbrıs muhassılları görevleri kapsamında yukarıda adı geçen kalelerde bulunan cebhaneleri tek tek inceler, barutun kalitesine, topların durumuna ve kurşunun yeterliliğine dair teferruatlı bir inceleme yaparak, eksikleri gidermeye çalışırlardı. Kıbrıs muhassılı bu yoklamaları yaparken kalelerde bulunan askerin düzenli ve tam teçizatlı olarak, alaybeyinin bayrağı altında sefere hazır bulunmalarını temin etmekle de vazifelidir. Bunlara rağmen yoklama şartlarına riayet edilmez ise gelir kalemlerinin (zeâmet ve timar) ellerinden alınarak, görevden men edilecekleri bizzat Kıbrıs muhassılı tarafından kale askerlerine bildirirdi³⁸⁰.

Kıbrıs muhassılları adanın muhafazası için de bir takım girişimlerde bulunurlardı. Adanın muhafazası genellikle yakın eyaletlerin askerleriyle sağlanmaktaydı. Bir tehlike anında buralardan asker ve erzak temini de gerekmektedir. Bu hususda Akka, Sayda, Trablus, Halep, İçel, Karaman ve Adana gibi yerlerin yönetimleriyle yakın ilişki kurmak ve sürdürmek de muhassılın göreviydi³⁸¹.

Yukarıda bahsedildiği gibi adanın muhafazasında kullanılan cebhanelerin kontrol ve harcanması Kıbrıs muhassılının denetimine açıktı. Muhassıllar, bu görevlerine istinaden bazen töhmet altında da kalabilmekteydiler. Yoklamalar esnasında ortaya çıkan eksiklikler hangi muhassıl zamanında olduğu tam olarak tespit edilemediğinden, genellikle eski kayıtlara (kuyud) müracaat edilir ve harcamaların kimler zamanında yapıldığı tespiti çalışılırdı³⁸².

Yoklamalarda muhassılın dikkat edeceği bir diğer husus ise adaya giren çıkanın tam olarak tespiti idi. Kıbrıs muhassılı, adaya gelen yabancıların kayd edilmesi yanında eksikliklerini gidererek güvenliğini de sağlamak durumundaydı. Bu

---

³⁷⁹ Aynı vesika.

³⁸⁰ 12 Ekim 1816 (20 Zilkade 1231), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 5204, lef: 1.

³⁸¹ Temmuz 1821 (Zilkade 1236), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 28077.

³⁸² 29 Haziran 1825 (13 Zilkade 1240), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 1891.

yabancılardan çeşitli sebepler ile adaya uğrayıp, geri dönemeyecek şekilde mağdur olan kişilerin marifetlerine göre bir işle görevlendirilmesi veya istedikleri takdirde ihtida etmelerine de yardımcı olmak onun göreviydi³⁸³. Ayrıca bu hususta merkezin şüphelerini ortadan kaldırmak ve bu tür kişiler hakkında doğru bilgileri toplayarak merkeze göndermek muhassılın bir diğer göreviydi³⁸⁴.

Kıbrıs muhassılları, Asâkir-i Mansûre feriklerinden olmaları sebebiyle, adaya gönderilmiş olan redif askerlerinin nöbet (münavebe) usuluyla maaş ve tayinatının verilmesi hususunda zaman zaman uyarılırlardı.

Asâkir-i Muntazama müsteşarı Hacı İbrahim Edhem tarafına gönderilen emir gereği, imparatorluk çapında redif askerinin nöbet usulu, emrin yayım tarihinden itibaren kaldırılmıştı. Bu sebeple memleketlerine dönmelerine izin verilen askerinin, aynı gün maaş ve tayinatının da kesilmesi emredilmişti. Bu emre rağmen Kıbrıs'ta bulunan redif askeri, adanın muhafazası maksadıyla komutanlarının idaresi altında talim ve terbiyeye devam ettirildiklerinden, adada kalmalarına izin verilmişti. Devlet, talime devam eden askerinin komutanlarına maaş ödenmesine devam edilmesini ve yeni maaş dönemine kadar askerinin zaruri ihtiyaçlarının da karşılanmasını emretmişti³⁸⁵.

D. Defterdar

Osmanlılarda defterdarlık, XV. yüzyılın ilk yarısında kuruldu³⁸⁶. Daha sonra imparatorluğun geniş topraklara yayılması sebebiyle, eyaletlerin uzaklıkları da dikkate alınarak eyalet defterdarlığı şeklinde yeni düzenlemelere ihtiyaç duyuldu³⁸⁷. Eyalet

³⁸³ 1827 (1243), BOA, HAT., nr. 585/28754.

³⁸⁴ Osmanlı donanmasında bir süre görev yaptıktan sonra din değiştirerek müslüman olan Ahmed Hidayet adlı Amerikalı, muhassıl tarafından Kıbrıs topçu birliğini geliştirmek amacıyla, görevlendirilmişti. Ancak merkezin, Ahmed Hidayet'ten kuşulanması sebebiyle, topçulukla gerçekten bir alakasının olup olmadığı hakkında muhassıl ve kadı tarafından sorgulanması emredilmiştir [1827 (1243), BOA, HAT., nr. 584/28726].

³⁸⁵ 30 Ekim 1839 (21 Şaban 1255), BOA, MAD., nr. 8355, s. 50b, h. 2. Bir valinin ataması ve genel olarak vali adına ancak bağımsız bir yönetim sergileyen mütesellimin, görevleri açısından bezerlik taşıdığı muhassıllarla karşılaştırılması için talî görevleri hakkında bk. Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", *Bellekten*, Sayı: 201, Ankara 1987, s. 1231.

³⁸⁶ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 326.

³⁸⁷ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s. 327. Eyalet defterdarlığı hakkında bk. Bayram Ürekli, "17. Yüzyılda Osmanlı Taşra Teşkilatında Görevliler: Konya Örneği", *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi, 07-09 Nisan 1999*, Konya 2000, s. 710.

defterdarlıklarının ilk ortaya çıkışı XVI. yüzyılın sonlarında olmuştur³⁸⁸. Eyaletlerde malî işleri yöneten memurlar vardı. Bu işlerle defterdar ilgilenebileceği gibi, beylerbeyleri de bu görevi yapabiliyordu³⁸⁹. Eyalet defterdarı, eyaletlerde bulunan divanın da görevli kadı, timar defterdarı, tezkireci, subaşı gibi üyelerinden biriydi³⁹⁰. Eyalet defterdarlarına aynı zamanda “kenar defterdarı” da denilmekteydi. Defterdarlıklar merkezdekinin küçük birer benzeriydi. Bunların da tezkireci, muhasebeci, veznedar, mukabeleci, rûznameci gibi vazifelileri vardı³⁹¹. Benzeri bir vazifeli de “Timar Defterdarı” idi. Nüfus ve vergi tahsilatı yapmakla görevli olan timar defterdarı son derece dürüst kişiler arasından seçilerek tayin edilirdi³⁹². XVII. yüzyılda yaklaşık onbir haslı eyalette hazine bulunması, eyaletlerin her birinde en az bir defterdar bulunuyor olduğu anlamına gelmekteydi. Eyaletlerden biri de Kıbrıs idi³⁹³. Eyalet defterdarları yıl sonunda muhasebe yapmak ve bu hesapları merkeze göndermekle görevliydi. Eyalet defterdarlarının, üç yılda bir görev devam emri almaları bu muhasebelerin tam ve eksiksiz olarak gönderilmiş olmasına bağlıydı³⁹⁴. Bunlar devletin taşradaki tahsildarı olup, eyalet valileri tarafından toplanan vergilerden merkezin payının gönderilmesine aracılık ederlerdi³⁹⁵. Ancak vergi tahsilatında aracı kalemlerin çokluğu vergilerin merkeze zamanında ulaşmasını engellemekteydi. Çünkü merkezi hazineye gitmesi gereken bu meblağlar çoğu zaman tahsilatı yapan üzerinde zimmet veya bakaya kalırdı. Bunun da sebebi vergi tahsildarları, defterdar da olsalar, bunlar merkezin tayin ettiği kişiler değil, vilayetin ileri gelen, sözü dinlenir kişileriydiler³⁹⁶. Defterdarların Kıbrıs’taki görevleri de şu şekildedir;

³⁸⁸ 1573 yılı sonlarına doğru merkezî Halep olan Arap ve Acem defterdarlıklarından sonra Dayarbakır, Şam, Erzurum, Trablusşam gibi eyaletlerde kurulan eyalet defterdarlıkları da yaygınlaşmıştır (Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s. 330).

³⁸⁹ Çakır, *Mukataa Sistemi*, s. 22-23. Eyalet merkezinde seyfiye mensubu olan beylerbeyinden başka, ilmiyeden olup mevla rütbesine sahip bir kadı ve kalemîyeye mensup eyalet defterdarı görev yapıyordu (Behaeddin Yediyıldız, “Osmanlı Toplumunu”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I., İstanbul 1994, s. 472).

³⁹⁰ Çakır, *Mukataa Sistemi*, s. 23n 65.

³⁹¹ Mübahat S. Kütükoğlu, “Defterdar”, *DİA*, IX, (İstanbul 1994), s. 96. Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye* s. 328.

³⁹² Kütükoğlu, “Defterdar”, s. 96.

³⁹³ Bu onbir eyalet arasında Kıbrıs da zikredilmekte olup, diğerleri Karaman, Budin, Tameşvar, Bosna, Diyarbakır, Sivas, Erzurum, Şam, Trablusşam ve Halep’ti (Çakır, *Mukataa Sistemi*, s. 24).

³⁹⁴ Çakır, *Mukataa Sistemi*, s. 28.

³⁹⁵ Eyalet ve Timar Defterdarları hakkında bk. Aydın Yalçın, *Türkiye İktisat Tarihi*, Ankara 1979, s. 89.

³⁹⁶ Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi*, s. 28. II. Mahmud’un saltanatının ilk döneminde (1808-1826) Kıbrıs’ta üç eyalet defterdarı görev yapmıştır. Bunlar Ahmed Efendi (1809 ve 1812), Mustafa el-Zaim (1817) ve Hüseyin Ağa (1827) (KŞS., nr. 27, 28, 29, 30).

1. Güvenlik: Kalelerin Denetimi

Devlet, Kıbrıs'a kalelerdeki yiyecek stoklarını, silah, cephane ve mevcut askerlerin durumunun kontrolü ve bunlarla ilgili raporlar düzenlemek için adaya mübaşir gönderirdi. Bu denetimlerde mübaşirin yanında Kıbrıs eyalet defterdarının da hazır bulunması istenirdi. Mübaşir, defterdarlar nezaretinde yaptığı incelemeleri ve aldığı notları bir defter halinde düzenleyerek merkeze gönderirdi. Kıbrıs kalelerinde 29 Temmuz 1817 tarihinde yapılan denetime ait rapor mübaşir tarafından muhassıla gönderilmişti. Rapora göre, kalelerde bulunan topların pek çoğunun işe yaramaz (amel-mande) olması sebebiyle bu toplar, bir önceki yıl Tophâne-i Âmire'ye gönderilmişti. Ancak bu durum kalelerin güvenliğini sıkıntıya sokmaktaydı. Kıbrıs kalelerindeki bu eksikliğin giderilmesi için, Tophâne-i Âmire'den mübaşir tayin olunan Ali Çavuş, refakatine bir miktar mühimmat verilerek, Kıbrıs'a gönderilmişti. Mühimmatın gemilerden kalelere nakline Kıbrıs eyalet defterdarı, muhassıl ve kadı birlikte refakat etmişlerdi³⁹⁷.

Defterdarlar, sancak beylerinden sonra kazanın itibarlı memurlarından olması sebebiyle bir isyan vukuunda, askerin başına başbuğ olarak da tayin edilebilirlerdi. 1833 yılında Kıbrıs'ta çıkan ihtilal, bir yıl sonra Baf kazasına da sıçramıştı. Devlet bu isyanı bastırmak için Baf'a üç-dört yüzü timar ve zeamet askeri, sekizyüzü sekban ve tüfenkçi olmak üzere 1200 asker, 1 çarha topuyla 30 kadar topçu askeri göndermişti. Bütün bu ordunun başına ise eşraftan (vücuhi ahali) Kıbrıs eyalet defterdarı Hüseyin Ağa getirilmişti. Hüseyin Ağa, eşkıyayı dağıtmış ve beş-altı aydan beri devam eden ihtilali sona erdirmiş, ileri gelen eşkıyadan 50 kadarının kellelerini de İstanbul'a göndermişti³⁹⁸.

2. Nakiller: Zahire ve Hububat

Kıbrıs defterdarı, vakıflardan geçimini temin etmekte olan yoksulların ve dervişlerin iaşelerinin ve yevmiyelerinin muhassılların devlete ödemeleri gereken meblağdan ve mukataalardan karşılanması için ilgili kalemlere bir miktar kaynak aktarırdı. Bu husus 1811 yılında alınan bir karar ile nizamla bağlanmıştı. Söz konusu

³⁹⁷ 29 Temmuz 1817 (15 Ramazan 1232), BOA, *Cevdet-Askeri*, nr. 33341/1.

³⁹⁸ 2 Ağustos 1833 (15 Rebiülevvel 1249), BOA, HAT., nr. 693/33444-A-B-G.

nizamnameye göre Kıbrıs eyalet defterdarı, takdir edilen miktardaki yiyecek ve yevmiyeleri belirlemek ve bunlarla ilgili olarak merkezî bilgilendirmekle vazifelidir³⁹⁹.

Kıtlık ve kuraklık gibi felaket zamanlarında adanın zahire ve hububatsız kalmaması için Kıbrıs defterdarının bilgi verdiği makamlardan biri muhassıl, diğeri kaptan paşaydı. Eyalet defterdarı, ahalinin kendisine ulaştırdığı yazıları derler, toparlar ve adanın genel durumuyla alakalı bilgileri de ekleyerek kaptan paşaya gönderirdi. Kaptan paşa, meseleyi teferruatıyla İstanbul'a anlatacak bir yazı gönderir ve gönderilen yazı sayesinde merkez ada için en iyi tedbirin ne olacağına karar verirdi.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, 1823 yılında yaşanan şiddetli kuraklıktan dolayı hasadın iyi olmaması, yiyecek fiyatlarını artırdığından, dışarıdan bir miktar zahire talebi gerekmişti. Bunun için Kıbrıs eyalet defterdarı, kaptan paşaya müracaat ederek, merkeze bilgi verilmesini temin etmişti. Bu tür acil ihtiyaçlara devlet, genellikle olumlu cevap verirdi⁴⁰⁰.

3. Eyalet Divanı ve Mahkemeler

Buldukları mahallin ileri gelenlerinden biri olarak Kıbrıs eyalet defterdarı, şeri mahkemelerde jüriye benzemeyen fakat, benzeri bir işlevi yerine getiren şuhudülhalin bir üyesi olarak görev yapardı. Kıbrıs defterdarının buradaki görevi davalarda tarafların problemleri aşmalarına yardımcı olmak ve kadıların tarafsızlığını sağlamaktı⁴⁰¹. Kıbrıs defterdarı merkezin taşradaki parasal kaynaklarının da takipçisiydi. Defterdar, Kıbrıs kalelerinde bulunan yeniçerilere ait mevacib defterlerinin hazırlanmasına ve düzenlenmesine de nezaret ederdi⁴⁰².

Kıbrıs eyalet divanının doğal üyesi olan eyalet defterdarı, diğer görevlilerle haftanın belirli günlerinde bir araya gelir ve eyaletin çeşitli meselelerini görüşerek bir karara bağlardı. Tophâne-i Âmire emini tarafından 1834 (1250) yılında yapılan bir

³⁹⁹ 1 Şubat 1804 (19 Şevval 1218), BOA, *Cevdet-Evkaf*, nr. 352.

⁴⁰⁰ 1823 (1238), BOA, HAT., nr. 618/30491.

⁴⁰¹ Bu üyeler genellikle 5 ve üzeri sayıdaydı. 1809 yılı şuhudülhalinde Lefkoşa defterdarı Ahmed Efendi de vardı [1 Eylül 1809 (21 Receb 1224), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 22317].

⁴⁰² Kıbrıs kalesi muhafazasında bulunan yeniçeri neferlerinin Kıbrıs mukataalarından peşin olarak tahsil edilen maaşları 60.054.5 kuruştı. Buna ilave olarak mevacib ve kalemiye bedelleri olan 250.5 kuruş 30 akçe, Kıbrıs'taki 24 âdet mukataadan karşılanacaktı. Bu meblağ Ocak 1811 (Muharrem 1226) tarihinden itibaren muhassıl Mehmed Emin Efendi tarafından Kıbrıs hazinesine teslim edilecekti. Buna dair defter Kıbrıs defterdarı Ahmed tarafından 16 Ocak 1812 (Gurre-i Muharrem 1227) tarihinde hazırlanarak İstanbul'a gönderilmiştir (16 Nisan 1814 (25 Rebiülahir 1229), BOA, *Cevdet-Askeri*, nr. 30253).

denetimde, eyalet divanının haftada en az bir gün toplanarak Kıbrıs'ın idarî meseleleriyle ve halkın ihtiyaçlarıyla ilgili bir değerlendirme yapması gerektiği ortaya çıkmıştı. Ancak Rum isyanından beri bu değerlendirmelerin hiç biri yapılmamıştı. Toplantıların askıya alınması ve ahaliye yol gösterilmemesi kötü sonuçlara sebep olmuştu. Nitekim Kıbrıs ahali, bu süre içinde devletten başka, yabancı misyon şeflerine (konsolos) ve sarraflara bir hayli borçlanmıştı. Bunun üzerine Bâbiâli, borcun bir an önce ödenebilmesi için, gerekli olan taksitlendirmenin derhal yapılmasını emretmişti⁴⁰³ ve halkın problemlerine care olmak üzere, eyalet divan toplantılarına yeniden işlerlik kazandırılmasını tavsiye etmiştir.

E. Müslüman Vekiller (Âyân, Vücu, Eşraf)

Kıbrıs âyân ları, Rumeli ve Anadolu'daki âyânlar ile bazı yönlerden farklılıklara sahiptiler. Çünkü Kıbrıs âyân larının Rumeli veya Anadolu'daki benzerleri gibi ne sayısız askerleri, ne güçlü hazineleri ne de merkezî etkileyebilecek bir şöhretleri vardı.

Bu itibarla Kıbrıs'ta bir hanedanlığın kurulamamasını, adanın sürekli devlet gözetiminde olmasına ve yeterli derecede insan gücü ve maddî kaynaklardan yoksun bulunmasına bağlayabiliriz. Devlet, XVIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren, bazı hanedan mensuplarına beylerbeyi ve sancakbeyi gibi görevlerden başka; geçit muhafızlığı, maden veya mukataa mültezimliği gibi görevler ihale etmiştir⁴⁰⁴. Devletin bu tutumu, âyânların daha fazla gelir ve güç kazanmak için zorbaca hareket etmelerine ve devleti zor durumda bırakacak pek çok hadisenin yaşanmasına sebep olmuştur⁴⁰⁵. Oysa bu görev kendilerine devlet ile ahali arasında aracı kurum olmaları için verilmekteydi. Ancak durum bunun tam tersine bir işleyiş kazandı ve âyânlar kurdukları çıkar ilişkileri sayesinde bu görevi neredeyse bir atama yöntemiyle elde eder hale geldiler⁴⁰⁶. Nitekim, Anadolu ve Rumeli âyânlarında olduğu gibi Kıbrıs'ta da âyânlık

⁴⁰³ 1834 (1250), BOA, HAT., nr. 538/26518, lef:1.

⁴⁰⁴ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Ankara 1994, s. 13; Zeki Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Egemenlik Anlayışı", *Milli Egemenlik ve Demokrasi Kurultayı*, Ankara 1995, s. 64-79. Özcan Mert, "Âyân", *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 196; Nuri Çevikel, "Osmanlı'da Âyânlık ve Kıbrıs Eyâleti (XVIII. Yüzyıl)", *Türkler*, XIII., s. 712-713.

⁴⁰⁵ Özkaya, *Âyânlık*, s. 14, 18-19.

⁴⁰⁶ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu*, İstanbul 2008, s. 206-207; Eryılmaz, *Yönetimde Modernleşme*, s. 53-54.

iddiasında bulunanlara sancak beyi gibi askerî görevler de verilmiştir⁴⁰⁷. Bunlar etraflarına topladıkları kalabalıklar sayesinde isyan ederek, devlet kontrolünden kurtulmak istemişlerdi. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Kıbrıs'ta meydana gelen Çil Osman (1764)⁴⁰⁸ ve Dizdar Halil (1765)⁴⁰⁹ isyanları, yukarıda bahsi geçen durumu meşrulaştırmak amacıyla ortaya çıkmış hadiseler olarak değerlendirilebilir⁴¹⁰. Fakat özellikle Kıbrıs'ta benzeri oluşumlara zemin hazırlamak üzere çıkarılan siyasî krizler başarıyla yönetilmiş ve XIX. yüzyılın ilk yarısında iktidara gelen ve eskilerine nazaran daha cesur ve kararlı bir engel olarak II. Mahmud, âyânların ortaya koydukları tavize dayalı politikaya izin vermediği gibi, kendisinden önce elde edilen hak ve yetkileri de tek tek ortadan kaldırmayı başarmıştı. II. Mahmud, âyânlara karşı beslediği olumsuz düşünceler sebebiyle, yerli ailelerden gelen feodal beylere ve âyânlara iltifat etmemiştir. Ancak bunlardan devlete hizmeti dokunan bir kaç kişiye önem vermiştir⁴¹¹.

XIX. yüzyıl kaynaklarında sıkça rastladığımız “ayan”, “vücut-i memleket”, “vücut-ahali”, “vücut-i belde” ve “vücut-i vilayet” tabirlerini kabaca tasnif edersek, terimler hakkında birkaç şey söylemek mümkündür. Öncelikle “ayan” terimi dışında kalan söz konusu terimler hemen hemen birbiriyle benzer manalarda kullanılmaktadır. Âyân terimi mana olarak bu tabirlerden tamamen ayrılmaktadır. Kaynaklarda ayırım âyân ile vücut terimleri arasında yapılmaktadır. Mesela, taşranın askerî ve sivil ileri gelenleri olan “alaybeyi” ile “muhasıl” âyân terimiyle nitelendirilirken, büyük bölümü mahalli idarecilerden tayin edilen defterdar, mukayyit, katip ve cizyedar gibi memurlar ise genel olarak "vücut" tabiriyle adlandırılmaktadır⁴¹². Bununla beraber belgeler vücut ile tam olarak kimlerin kastedildiği hakkında açık bir bilgi vermemektedir. Buna karşılık muhasıl, kadı, naib, alaybeyi gibi görevlilerin faaliyetlerinde mutlaka vücutun

---

⁴⁰⁷ Özkaya, *Âyânlık*, s. 20; Yuzo Nagata, *Tarihte Âyânlar: Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara 1997, s. 59-60.

⁴⁰⁸ Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, s. 98.

⁴⁰⁹ Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti*, s. 180; Alasya, *Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, s. 99-101.

⁴¹⁰ Yücel Özkaya, özellikle XVIII. yüzyılda devletin âyânlara büyük müsamaha göstererek, ihtiyaç duyduğu asker ve hazineleri temin etmeye çalıştığını ve bu sayede birçok hanedanın türediğini ifade etmektedir (Özkaya, *Âyânlık*, s. XI; aynı müellif, “Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış”, *Türkler*, XIII, (Ed. H.C.Güzel), Ankara 2002, s. 699-700).

⁴¹¹ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s. 17. II. Mahmud'un iltifat etmediği âyânlardan Karaosmanzadeler'le olan ilişkileri hakkında bk. Nagata, *Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, s. 74-75, 79.

⁴¹² Belgelerdeki diğer yazılış şekilleri şöyledir: "vücut-i vilayet", "vücut-ı belde", "vücut-ı memleket" ve "vücut-i ahali". Özkaya ise bunları kazalardaki "ileri gelenler" yani eşraf olarak nitelendirmektedir (Özkaya, *Âyânlık*, s. 265).

yardımnada ihtiyaç duymaları her iki görevli grubunun farklılıklarına işaret etmektedir. Emirlerde bir işe memur kişiler olarak zikrediliyor ve yetkilendiriliyor olmaları vücuhun da en az âyân kadar itibar sahibi bir görevli olduğunu göstermektedir⁴¹³. Bütün bu ayrıma rağmen biz burada âyân ve vücuh tabirlerini, daha kesin veriler elde edene kadar, genel olarak âyân kategorisinde değerlendireceğiz.

1. Tayinler ve Denetimler

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Kıbrıs'ta muhassıl, kadı, naib, esnaf şeyhi, müftü, alaybeyi gibi görevliler XIX. yüzyılda da âyân olarak vasıflandırılmaktaydı. Bu tür görevlerde bulunanların, gerekli görüldükçe denetlendiği bilinmektedir. Denetime bazen âyândan, bazen de vücuhdan dirayetli bir kişinin tayini mümkündür. Ancak vücuh bu görevlere her zaman aslî değil, ihtiyaç duyuldukça talî olarak da atanabilmekteydi. Mesela, Kıbrıs esnaf şeyhi olduğu bilinen Şeyh-i Seb'a'ya bağlı olan esnafın denetimine vücuh da yardımcı eleman olarak görevlendirilmişti⁴¹⁴. Buna rağmen esnaf şeyhlerinin işlerine, vücuhun müdahale etme yetkisi yoktu⁴¹⁵.

Âyanların diğer mahalli idareciler ile birlikte anılması ve onlar gibi rey ve olurlarına ihtiyaç duyulması; sadece muhassılların tayinlerinde değil, aynı zamanda diğer görevlilerin tayinlerinde de geçerliydi. Kıbrıs reâyâsının bütün işleri uzun bir zamandan beri tercümanlar vasıtasıyla yürütülmekte olduğundan, devlet tercüman tayinlerini yukarıda bahsi geçen âyân tabir olunan kişilerin işaret ve rızasına havale etmişti. Öyle ki, Tercüman Yorgaki'nin azlinden sonra yerine Tercüman Lamro tayin

⁴¹³ Âyân kelimesi aynı zamanda eşraf, vücuh ve erkan ile eş anlamlıdır. Özellikle halkın gözünde soy sop ve itibarca sivrilmiş olanlar için kullanılır (Mert, "Âyân", s. 195). Çevikel, söz konusu vücuh, naib, kadı, eşraf gibi kişileri adada bulunan mültezim sınıfı içinde, altmültezimler olarak değerlendirmekte ve bunların çoğunluğu dışarıdan gelerek burada yaptıkları evlilikler ve görevler sebebiyle zamanla birer seçkinler grubu oluşturarak âyânlık sınıfına geçiş yaptıklarını ifade eder (Çevikel, "Âyânlık ve Kıbrıs Eyaleti", *Türkler*, XIII, Ankara 2002, s. 713-717).

⁴¹⁴ BOA, *Cevdet-Bahriye*, nr. 2466. Şeyh-i Seb'a: İnşaat sektörü dışında kalan esnaf örgütlerinin tamamı, ayrı bir grup olarak kendi seçtikleri ve yerine göre "Şeyh-i Seb'a" veya "Ahî Baba" diye isimlendirdikleri bir şeyhin genel nezareti altında bulunmakta idiler (Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2003, s. 295) Mehmet Genç bir hususu daha açıklayarak karışıklığa sebebiyet verilmesini önlemek istemiştir. Genç, Şeyh-i Seb'a veya Ahî Baba terimlerinin 18. yüzyıldan sonra da varlıklarını sürdüren bazı esnaf örgütlerindeki şeyh ve ahî babadan ayırmak gerektiğini ifade eder. Çünkü bu kavramlar arasında bazen isim benzerliğinden daha farklı özellikler yanında, fonksiyon bakımından da ayrılıklar olduğuna dikkat çeker (Genç, *Devlet ve Ekonomi*, s. 295, dp:1).

⁴¹⁵ Aynı vesika.

edildi. Lamronun tayin sebebi bazı önemli işlerde sadakatının denenmiş olmasıydı. Tayininde âyân ve vücuhun görüş ve temennilerinin özel bir yeri vardı⁴¹⁶.

Vücuhun önemli bir görevi de muhassıl tayinleriyle alakalıdır. Kıbrıs, Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'ne bağlı olması sebebiyle, genellikle kaptan paşaya gelir olarak verilirdi. Kaptan paşa da buranın idaresine maiyyetinden (genellikle kethüda veya kaptanlarından) muteber birini veya bu işe gönüllü olarak talip olan sarraf kefaletine sahip âyân, eşraf veya Kıbrıs sakinlerinden birini kendisine vekaleten -muhassıl olarak- tayin ederdi. Muhassılığa tayin olunacak kişi adadan biri ise, mutlaka ulema, âyân, zabıt ve reâyâ vekillerinin yakinen tanıdığı ve ahalinin hoşnut olduğu bir kişi olmasına dikkat edilirdi. Aksi halde muhassılığa talip olan kişilere, muhassılık beratlarında geçen bazı ifadelerden, vücuh tarafından dahi müdahale edilmekteydi⁴¹⁷.

Âyân ve vücuh arasındaki ayrımın görevlendirmelerden kaynaklandığını söylemek de mümkündür. Yani kişinin bir görevi var ise “âyan-ı Lefkoşa Alaybeyi” şeklinde, görevi yok ise genel olarak “sair vücuh-i hanedan-ı memleket” şeklinde bir nitelendirme yapılmaktaydı. Bu ifadelerden âyân ve vücuhun Kıbrıs'ta bir arada yaşadığını söylemek mümkündür. Bunlarla ilgili kayıtlara Kıbrıs muhassıllarına gönderilen tayin beratlarında ve muhassıllar tarafından ilan edilen “Adalet Buyruldu”nda rastlamak mümkündür⁴¹⁸.

Devlet önemli taşra meselelerinde genellikle âyân ve vücuhun görüşlerine başvurmakla beraber, bazen bir görev veya mesleğin bizatihi bunlar tarafından üstlenilmesini de isterdi. Müslim ve gayrimüslimler arasında malî meseleler sebebiyle ortaya çıkan bazı sürtüşmelerde başpiskopos ve kocabaşlar, bir takım eşrafı da yanlarına çekmek suretiyle merkeze heyetler gönderirlerdi. Bunlar ahaliye çeşitli sebepler ileri sürerek imzalattıkları belgelerle, bir takım yolsuzlukları, muhassıllara isnad eder ve onları suçlardı. Devlet çoğu zaman bu suçlamaları tetkik için adaya mübaşirler gönderirdi. Mübaşirler tarafından yapılan incelemelerde, kendilerine yapılan mesnedsiz suçlamalar dışında, muhassılların da ahaliye baskı yaptıkları tespit edildiğinden, ister istemez merkez söz konusu heyetlerin suçlamalarını dikkate alırdı. Böyle durumlarda muhassılların bazı yetkilerinin kısıtlanması kendiliğinden gündeme

⁴¹⁶ 17 Nisan 1809 (2 Rebiülevvel 1224), KŞS., nr. 27, s. 11, h. 3.

⁴¹⁷ 30 Haziran 1809 (17 Cemaziyevvel 1224), KŞS., nr. 27, s. 49, h. 1.

⁴¹⁸ 10-18 Ağustos 1820 (Evail-i Zilkade 1235), KŞS., nr. 30, s. 69-70, h. 2, “Adalet Buyruldu”, bk. Ek Metin: 1.

gelirdi. Kıbrıs başpiskoposu tarafından İstanbul'a gönderilen bir heyetin başvurusu üzerine merkez, muhassıllara maaş bağlayarak, malî yetkileri ellerinden almıştı. 27 Mart 1838 (Gurre-i Muharrem 1254) tarihinden itibaren bu yetki müftü, vücut ve reâyâ vekillerine verilmişti⁴¹⁹. Devletin bu kararı almasında, aşırı vergilerden bunalan reâyâdan 200 kişinin aileleriyle adayı terk ederek Aydın ve Antalya taraflarına gitmesi de etkili olmuştur⁴²⁰.

Vücutta görev verilmesinin bir diğer şekli ise azledilen kişinin yerine yeni tayin edilecek kişinin ismen teklif edilmesiyle olurdu. 22 Mayıs 1839 tarihinden biraz önce Osmanlı vilayetlerinde başlatılmış ve devam etmekte olan nüfus sayımı işlemlerinde, Kıbrıs adası yazıcılığı (mukayyit) ile görevli olan Osman adlı kişi ehliyetsizliği sebebiyle azledilmişti. Onun yerine Lefkoşa vücutundan Divân Efendisizâde Mehmed, münasip bir maaş bağlanarak tayin edilmişti⁴²¹.

Devlet, âyânları sistemin dışına itmek istediğinde onların işlerini de yapacak yeni bir zümreyi, muhtarlık teşkilatını devreye sokmuştu. Muhtarların göreve başlatılmasıyla ilgili bir emirde; ahalinin emniyet ve asayişinin kalmadığı, bunu temin için ahalinin itimadını ve saygısını kazanmış kimselerden her köye ikişer muhtar tayin edileceği bildirilmişti. Yeni sistemde kefalet yaygın surette kullanılarak, ahali ve yönetim kadrosu arasındaki irtibatı kuvvetlendirmek amaçlanmıştır. Muhtarlardan mahalle ahalisine, imamlardan ise ahali ve muhtarlara kefil olmaları istenirken, vücutun ise bunların hepsine kefil olması istenmişti. Böylece sistemin bütün eyalet, kaza ve köylere kadar yaygınlaştırılabileceği düşünülmüştü⁴²².

2. Tahsilat: Hazine Gelirleri

Devletin en çok üzerinde durduğu konulardan biri olan malî meselelerde, daha ziyade önemli olan hazineyi dolaylı olarak besleyen meblağları tahsil etmektir. Neydi bu meblağlar? Bunlar tahsil olunamayıp sonraya kalan vergiler (bekayâ), kişiler üzerinde kalmakla beraber ödemeye mecbur oldukları para yani borç (zimmet) idi. Devletin bütün uyarılarına rağmen büyük miktarları bulan bu meblağlar muhassıl, kocabaşı, piskopos ve diğer görevlilerin üzerinde kalmakta ve bunların hazineye intikali çok zor

⁴¹⁹ 17 Mayıs 1838 (22 Safer 1254), BOA, MAD., nr. 8355, s. 39, h. 2.

⁴²⁰ 16 Haziran 1838 (23 Rebiülevvel 1254), BOA, MAD., nr. 8355, s. 39-b/1, h. 1.

⁴²¹ 22 Mayıs 1839 (8 Rebiülevvel 1255), BOA, MAD., nr. 8355, s. 46, h. 1.

⁴²² 15 Mayıs 1839 (Gurre-i Rebiülevvel 1255), BOA, MAD., nr. 8355, s. 46, h. 2.

olmaktaydı. Bu meblağlar ilgili kişilerden tahsil edilemediği zaman, söz konusu meblağ kimin üzerine intikal etmiş ise o kişiden tahsil edilirdi. Meblağların tahsilinde muhassıl, kadı, müftü, alaybeyi ve vücut görev almaktaydı.

Devlete, geçmişte yapması gereken ödemelerden borcu olanlardan biri de 1804-1805 yılları muhassıl Süleyman Ağa idi. Muhassıl Süleyman Ağa'ya ait defter düzenlendiğinde; her iki seneye ait vergilerden reâyâ üzerinde 341538.5 kuruş kaldığı anlaşılmıştır. Diğer taraftan Lefkoşa Alaybeyi Seyyid Hüseyin Ağa üzerinde ise 33259 kuruş vardı. 1804 senesi avarız vergisi sebebiyle bir diğer alaybeyi Dankalakoğlu Mehmed ile Miralay Firari Yeğen el-Hac Mehmed Ağa üzerinde de 26263 kuruş devlet alacağı kalmıştı. Meblağdan Emtia Gümrüğü Emîni Hacı Hüseyin Efendi'nin muhassıllığı zamanında hazineye sadece 100000 kuruş teslim edilmişti. Kalan bekayanın ise Mart 1807 tarihinden itibaren 4 taksite bölünerek ödenmesine karar verilmişti. Kıbrıs Tercümanı Yorgaki ve vekili Nikola'nın çabalarına rağmen bu meblağ tahsil edilemediğinden, adaya mübaşir olarak Seyyid Mehmed Habib Efendi gönderildi. Habib Efendi'ye verilen emirde meblağın kadı, vücut ve reâyâ vekillerinin ittifakıyla tahsili istenilmekteydi⁴²³.

Vücut veya âyân söz konusu meblağların tespitinde, tespiti yapan görevlilere refakat ederdi. Varissiz olarak ölmüş olan yeniçerilere ait mal varlıkları çeşitli sebeplerle bazı kimseler (muhassıl, alaybeyi, dizdar vs.) üzerinde kalsa da esasen ölen yeniçeri mensuplarının mal varlıkları Yeniçeri Ocağı'na aitti. Bu şekilde kişiler üzerinde kalmış olan meblağların sicillerden tam olarak tespiti yaptırılarak, kimin üzerinde olduğu tespit edilerek bunların mutlaka ocağa teslimi için gerekli işlemlerin yaptırılması temin edilirdi⁴²⁴.

Bu belgeler âyân ile vücutun farklı görevlerine işaret etmektedir. Bu itibarla diyebiliriz ki; âyân doğrudan olaya müdahil olan kişiyken; vücut ise olay sebebiyle görüşü alınan ve olayın takibinde diğer görevlilere yardımcı olması istenen kişiydi.

3. Ticaret: Kıbrıs'tan Yapılan Sevkiyat

Osmanlı Devleti, topraklarında üretilen zahirenin tüketimiyle ilgili olarak İstanbul'adaima öncelik tanınırdı. Zahirenin sarfında; İstanbul'un ihtiyacı karşılandıktan

⁴²³ 30 Nisan 1808 (4 Rebiülevvel 1223), BOA, A.E.-IV. Mustafa, nr. 764.

⁴²⁴ 9-18 Şubat 1826 (Evasıt-ı Rebiülevvel 1231), KŞS., nr. 29, s. 66, h. 1.

sonra, diğerkazaların ihtiyacı için harcanmasına izin vermekteydi. Bunun dışında zahirenin imparatorluk sınırları içinde dolaşımı da yasaktı. Eyaletlerden yabancı ülkelere yapılan sevkiyatlar ise merkezin iznine bağılıydı. Eyaletler arasında yapılan ticarete zahirenin sadece donanma ve Osmanlı tebaasına ait gemilerle taşınmasına müsaade edilirken, taşıma işi adalardan gelen kayıkçılara (barraniler) veya müstemenlere merkezin izni olmadıkça verilmesi yasaktı.

Bununla beraber devletin bu tür yasaklarının her zaman icra edildiğini söylemek mümkün değildir. Bütün sakıncalarına rağmen Kıbrıs zahiresinin sadece taşınması değil ticaretinin de uzun bir zamandan beri ada kayıkçıları ve müstemenler vasıtasıyla yapıldığına dair merkezî rahatsız edecek bilgiler vardı. Kıbrıs âyânından Tahir Efendi mübaşir tayin edilerek meselenin araştırılması istenmişti. Yapılan inceleme sonucunda bu durumun özellikle naib, muhassıl ve alaybeyilerin gevşek davranışlarından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Bu sebeple adadan bu zümreye bir daha zahire satışına izin verilmesi halinde ilgililerin cezalandırılacağı ifade edilmişti⁴²⁵.

Zahire ve hububat açısından verimli bir toprağa sahip olan Kıbrıs'ın önemli gelir kaynaklarından biri de peksimet idi. Devlet ordu ve donanmanın ihtiyacı olan peksimetin hazırlanması işini zahirenin bol olduğu eyaletlere bölüştürür ve bir an önce hazırlanmasını isterdi. Devletin ihtiyaçlarını karşıladığı eyaletlerden biri de Kıbrıs idi. Bedeli muhassıllık gelirlerinden karşılanması şartıyla her yıl, bir miktar peksimet satın alınırdı. Bu peksimet bazen doğrudan ordu için İstanbul'a, bazen de (Ordunun Edirne'de bulunması sebebiyle) Enez (İnoz) İskelesi üzerinden Edirne'ye nakledilirdi.

Fakat 1811 yılında yapılan talep üzerinden orduya nakli kararlaştırılmıştı. Peksimet talebinin yapılmasının üzerinden bir hayli zaman geçmiş olmasına rağmen iskeleye bir kantar peksimet dahi gelmemişti. Sebebi sorulduğunda, adada yeterli zahire olmadığı ileri sürülmüştü. Âyân ve eşraf, zahire veremeyeceklerini ve dolayısıyla affedilmelerini isteyen dilekçeleri Babiâlî'ye göndermişlerdi. Devlet de adaya bir mübaşir göndererek durumu yerinde tetkik ettirdi. Tetkikler sonucunda adada bol miktarda zahire olduğu anlaşıldığı gibi, ada ahalisinin iyi kalitede peksimet hazırlayacak bilgi ve tecrübeye sahip olduğu da tespit edilmiştir. Soruşturma esnasında Kıbrıs

---

⁴²⁵ Kıbrıs'tan, İstanbul'dan başka bir yer için gizli veya aşıkâr müstemen ve sair kişilere zahire verilmemesi, satılmaması, nakledilmemesine dikkat edilmesi hususunda kesin bir emir gönderildiği, eğer bunları yapmaya cesaret eden olursa bu kişilerin haklarından gelineceği ihtarı yapılmıştı [15-24 Nisan 1810 (Evâsıt-ı Rebiülevvel 1225, KŞS., nr. 27, s. 72, h. 1)].

ahalisinin, 1810 ve 1811 yıllarında tersaneye vermeleri gereken 35 bin kantar peksimeti de teslim etmedikleri ortaya çıkmıştı. Elde edilen sonuçlardan hareket eden devlet, vücut ve âyânı görevlendirmek suretiyle, daha önce teslim edilmesi gereken 35 bin kantar peksimete ilaveten 20 bin kantar da ordu için olmak üzere 55 bin kantar peksimetin hazırlanması için ahaliyi teşvik etmelerini ve söz konusu peksimeti hazırlatarak acilen Enez İskeleye'ne göndermelerini emretmişti. Konuyla ilgili ihmalkarlığın sebeplisi olarak özellikle vücut ve âyâna işaret edilmişti ve gerekli cezalara çarptırılacakları ifade edilmiştir⁴²⁶.

Ordu ve donanmanın ihtiyacı olan peksimet stratejik bir malzeme kabul edildiğinden, hazırlanmasına (tabh) büyük önem verilmekteydi. Gerekirse, önceden bedeli hazineden veya muhassılın her yıl devlete ödemekle yükümlü olduğu meblağdan (mal-ı muhassıllık) karşılaması sağlanarak ahalinin peksimet pişirmesi teşviğe çalışılmaktaydı. Fakat ahali, genellikle peksimetle ilgili görevlerini aksatır, nadiren eksiksiz yerine getirirdi.

Kıbrıs'tan ordu ve donanma için satın alınacak peksimet ve zahirenin fiyatı önceden belirlenirdi. Bu fiyat, ahaliye bildirilmek üzere, muhassıl ve vucuhu gönderilirdi. Buna rağmen Kıbrıs ahali 1812 yılında da 2458 kantar peksimeti merkeze göndermek konusunda gevşek davranmıştı. Yine parası peşin olarak Kıbrıs ahalisine ödenmiş olmasına rağmen, bir önceki yıldan gönderilmesi gereken 10 bin kantar peksimet vardı ve bundan da bir haber çıkmamıştı. Bunun üzerine âyân ve zabıtlardan söz konusu peksimetin de bir an evvel hazırlanarak gönderilmesi istenmişti⁴²⁷.

Âyân ve vücut devletin talep ettiği zahirenin tam olarak gönderilmesinden ve eksik kalan kısımların tanziminden de sorumluydu. 1812 yılında İstanbul için Kıbrıs'tan yapılan ithalatta devletin istediği 10 bin kantar zahireden sadece 44 bin 219.5 kile buğday ve 45 bin 595.5 kile arpa gönderilmişti. Merkez, kalan zahirenin acilen gönderilmesi işiyle vucuhu görevlendirmişti⁴²⁸. Bu husus 1813 ve 1814 yıllarında da

---

⁴²⁶ 21 Nisan 1811 (27 Rebiülevvel 1226), BOA, KK., nr. 27, s. 74, h. 2.

⁴²⁷ 1 Aralık 1812 (26 Zilkade 1227), KŞS., nr. 28, s. 47, h. 1, .

⁴²⁸ 1812 yılında İstanbul'un ihtiyacı için Kıbrıs'tan yapılacak olan zahireye ödenecek olan meblağ da İstanbul kilesi üzerinden ödenmişti. Buna göre kilesi 140 paradan buğday ve 70 paradan arpa rayiç fiyatı ile 50'şer bin kile buğday ve aynı miktar arpa alınmasına karar verilmişti. Zahire parası da zahire hazinesinden ahaliye ödenmek üzere 200000 kuruş nakit olarak adaya aktarılmıştı [14 Ekim 1813 (18 Şevval 1228), KŞS., nr. 28, s. 140, h. 1].

tekrarlanmış olup, her defasında devletin zahire bedelini peşin veya taksitle ödemesine rağmen, ahali zahire göndermemeyi adet haline getirmişti. Bu işin halli ise kadı, muhassıl, âyân ve vücuhu ait olup, devletin talepleri yerine getirilmediği zamanlarda, cezalandırılan kişiler daima muhassıl, âyân ve vücuh olmaktadır⁴²⁹.

Her yıl ordu ve İstanbul'un ihtiyaçları için bir miktar koyun (ağnam) gemilerle Kıbrıs'tan İstanbul'a nakledilirdi. Nakil işi de yine âyân ve vücuhun denetiminde yapılırdı. İstanbul'a gönderilen koyunlar, Topkapı Sarayı (Sarayı Cedid), İstanbul'da Beyazıt semtindeki Eski Saray (Sarayı Atik), Tersane-i Âmire ve bazı ocakların (yeniçeri, cebeci, arabacı vb.) et ihtiyacını karşılamak için kullanılırdı. Bu iş için imparatorluk çapında görevlendirilen kasapbaşı, hangi eyaletten ne kadar koyun talep edileceğini önceden belirlerdi. Merkezin ihtiyaç duyduğu etin karşılanması için her yıl bir kasapbaşı görevlendirilirdi. 1814 yılında Kasapbaşı^(*) olarak görevlendirilen Hasan Efendi, söz konusu kurumların et ihtiyacını karşılamak amacıyla adet olduğu üzere öncelikle Rumeli'deki kazalardan gerekli koyun talebinde bulunurdu. Buradan yeterli miktarda koyun gelmemesi halinde, Anadolu'daki koyun vermekle yükümlü kazalardan da koyun talep edilirdi. Bu da yetmez ise Kıbrıs gibi daha uzak eyaletlerden koyun teminine bakılırdı⁴³⁰.

Kıbrıs, merkezin ihtiyaçlarına göre İstanbul'a yaklaşık 2000 baş koyun göndermekteydi. Koyunlar cinsine göre ayrılmakta ve devlet bunların fiyatlarını önceden belirlediği rayiç üzerinden ödemekteydi. Mübayaa sırasında vücuh, muhassıl, kadı ve kasapbaşı birlikte hareket etmek zorundaydı. Talep edilen küçükbaş hayvanı vermek istemeyenler hakkında uygulanacak olan cezalar da yine vücuh ve âyân vasıtasıyla icra edilirdi⁴³¹.

4. Güvenlik: Kalelerin Takviyesi

Kıbrıs, merkezden uzaklığına rağmen stratejik bir mevkide bulunması sebebiyle devletin Akdeniz'deki son kalesi olarak daima dikkatleri üzerinde toplamıştır. Bu sebeple müslim veya gayrimüslim olsun merkeze yapılan bütün ihbarlar dikkatle

⁴²⁹ KŞS., nr. 28, s. 140, h. 2; s. 147, h. 2; s. 148, h. 1; s. 170, h. 2; s. 182, h. 1.

^(*) Kasapbaşılık hakkında bk. Mehmet Sait Türkhan, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'un Et İlaşesinin Temini: Hassa Kasapbaşılık Kurumu*, (Basılmamış YL. Tezi, M.Ü., SBE), İstanbul 2006, s. 83-88.

⁴³⁰ Koyun tedarikiyle ilgili bk. Çakır, *Mukataa Sistemi*, s. 110.

⁴³¹ 8 Mart 1814 (16 Rebiülevvel 1229), KŞS., nr. 28, s. 177, h. 2.

incelenir ve titizlikle değerlendirilirdi. Gerekirse gelen haberlerin doğruluğunun araştırılması için adaya gizli görevleri olan muhbir veya mübaşirler de gönderilirdi. Bunların adadaki işlerini kontrollü ve tam olarak yapabilmeleri için ise vucuh ve âyânın ittifakı temin edilirdi. Aksi halde titiz bir çalışma yapılırsa dahi suçluların ortaya çıkarılmasını sağlamak mümkün olmazdı⁴³².

Bazı reaya vekillerinin başbuğ adı altında ahaliye zülmettikleri ve çapulculuk yaptıklarına dair Kıbrıs'tan bir takım bilgilerin gelmesi üzerine 17 Ekim 1815 tarihinde adaya bir mübaşir gönderilmişti. Ancak uzun bir zaman bu başbuğ denilen kişinin kim olduğu tespit edilememişti. Meselenin tetkiki için muhassıl ve vücuhun da mübaşire bilgi sağlamaları emredilmişti. Bunun üzerine soruşturma genişletilmiş ve elde edilen yeni bulgular, adada başbuğ adında kimliği tam olarak ortaya çıkarılamayan bir kişinin olduğunu ortaya koymuştu. Ancak bu kişinin Kıbrıs Başpiskoposu Kipriyanos olduğu yönünde bazı bilgilere ulaşılmıştı. Vücuh ise bilgilere rağmen söz konusu kişinin Kipriyanos olamayacağı kanaatine varmıştı. Vücuh, başpiskoposun göreve geldiği 5 seneden beri asla kanunlara karşı bir hareketinin görülmediğine ve ahalinin de kendisinden memnun olduğuna dair kefalet vermişti⁴³³.

Kıbrıs'ta veya yakın bir bölgede meydana gelen maddî ve manevî hasarlı hadiselerde, vücuh ve âyânın daima ahalinin yanında olmak yükümlülüğü vardı. Bu hususta Kıbrıs vücuh ve âyânının gerekli tedbirleri aldığı ve ahalinin ihtiyaçlarını karşıladığına dair bulgular da mevcuttur. Mesela, Mora ihtilalinden sonra etrafa dağılan Müslüman ahalinin Kıbrıs'a yerleştirilmesi ve ihtiyaçlarının temininde⁴³⁴ olduğu gibi, Kıbrıs'ta meydana gelen kuraklık, kıtlık ve çekirge istilaları sebebiyle mağdur durumda olan ahalinin ihtiyaç duyduğu zahirenin yakın mahallerden ve özellikle Akka'dan temini hususunda gereken gayreti gösterdikleri de anlaşılmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Kıbrıs'ın ihtiyaçları ancak ada içinden temin edilebilmekteydi. Dışarıdan adaya nakledilecek olan her türlü malzeme merkezin iznine tabi idi. Bu sebeple naib, vücuh, piskopos ve kocabaşlar tarafından 18 Mayıs 1818 tarihinde gönderilen dilekçeler

---

⁴³² Kıbrıs'ın ve dolayısıyla Akdeniz'in güvenliği hakkında 1570 yılından 1600 yılına kadar alınan önlemlerle ilgili olarak bk. Pál Fodor, "The Organisation of Defence in The Eastern Mediterranean (end of the 16th century), *The Kapudan Pasha his office and his Domain*, s. 87-93.

⁴³³ 1815 (1230), KŞS., nr. 29, s. 23, h. 2.

⁴³⁴ 19-27 Nisan 1825 (Evail-i Ramazan 1240), BOA, *Cevdet-Dahiliye*, nr. 16030.

sayesinde Akka'dan 20 bin kile buğday ve 20 bin kile hayvan yiyeceği olan arpa getirilmesine izin verilmiştir⁴³⁵.

Kıbrıs'ın kıtlık ve kuraklıktan gördüğü zararlara karşı yerinde tedbirler alan vücut ve âyân, adanın düşmana karşı muhafazasında da aktif görevler almaktaydı. Bu maksatla adaya her yıl bir mübaşir gönderilerek kalelerdeki askerler ve silahlar yoklanırdı. Mübaşir; olağanüstü haller dışında âyân ve vücuhunun tanıdığı ve kefil olduğu kişilerden tayin edilirdi. Devlet bu şekilde bir mübaşir tayin ederek, hem eski bir usulü canlı tutmak, hem de âyân ve vücuh tarafından ortaya konulacak bir muhalefeti önceden bertaraf etmek istemekteydi. Mübaşirler, kendilerine verilen emre dair belgeler sayesinde yoklanması istenilen kale ve askerler hakkında ayrıntılı bilgi ve belgeleri de temin etmiş olurlardı. Belgeler aynı zamanda yoklama hususunda mübaşire verilen bir yetki belgesi olarak da değerlendirilebilir. 1810 yılında Kıbrıs kalelerinin ve askerinin yoklanması maksadıyla Divan katiplerinden Mehmed Tahir Efendi yukarıda ifade edilen şartlar dahilinde 1810 yılında Kıbrıs kalelerindeki asker ve mühimmatı yoklamak üzere mübaşir tayin edilmişti⁴³⁶. Benzeri şartlarla bir diğer yoklama ise 12 Ekim 1816 tarihinde yapılmıştı. Bu yoklamada mübaşir, Kıbrıs'ta bulunan 8 kalenin tahkimatıyla ilgili olarak görevlendirilmiş ve konuyla ilgili yapılan inceleme sonucunda tutulan raporda Kıbrıs kalelerinin tamire muhtaç yerlerinin olduğuna, surlarının ve hendeklerinin bozulduğuna dikkat çekilmiştir⁴³⁷.

Bir başka yoklama ise 8 Nisan 1819 tarihinde yaptırılmıştır. Kıbrıs kale dizdarlarından alınan bilgilerden, uzun yıllar atıl kalmış olan topların yenilenmemesi sebebiyle perişan halde oldukları ve bu silahlar için kullanılacak olan malzemenin de neredeyse tükenmek üzere olduğu ifade edilmişti. Bunun üzerine Tophane-i Âmire'den Kıbrıs'a ve benzeri durumda olan eyaletlere mübaşirler gönderilerek, gerekli tetkikin

⁴³⁵ Bunun üzerine zahire mübayaacılığı Kıbrıs muhassılı Kapıcıbaşı Mehmed Emin Ağa üzerine ihale olunmuş ve Akka'dan 120 paradan 50 bin kile buğday ve 30 paradan 50 bin kile arpa alınmasına karar verilmiştir (18 Mayıs 1818 (12 Receb 1233), BOA, *Cevdet-İktisat*, nr. 1801, Lef: 3); Akkadan bir başka tarihte de aynı miktar zahire talebinde bulunulmuştur [25 Mayıs-2 Haziran 1838 (Evahir-i Rebiülevvel 1254), BOA, *Cevdet-İktisat*, nr. 1015].

⁴³⁶ 11 Mart 1810 (4 Safer 1225), BOA, KK., nr. 24, s. 29, h. 2. Bir diğer yoklama 1822 tarihinde yapılmıştı [7 Elül 1822 (20 Zilhicce 1237), KŞS., nr. 30, s. 172, h. 2]. Kıbrıs kalelerinde yapılan bir diğer yoklama ise barut konusunda olup, bu hususta görülen eksikliğin tüccardan ve müstemenden karşılanmasına karar verilmişti. Yapılan incelemelerde kalelerde güvenliği sağlayacak kadar barutun olmadığı tespit edildiğinden 3.5 kuruş ile 6.5 kuruş arasında değişen fiyatlarla 86709 kuruşluk barut alındığı tespit edilebilmektedir. Bu satın alma da muhassıl, vücuh ve kadının birlikte hareketleri İstanbul'dan gelen emir gereği olduğu ifade edilmiştir [4 Aralık 1822 (19 Rebiülevvel 1238), KŞS., nr. 30, s. 178, h.1].

⁴³⁷ 12 Ekim 1836 (20 Zilkade 1231), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 5204, Lef: 1.

yapılması emredilmişti. Devlet, eyaletlerden gelen talepler ve şikayetler sebebiyle 1819 yoklamasının kapsamını bir hayli geniş tutmuştu. Cezayir-i Bahr-ı Sefid vilayetine bağlı Kıbrıs, Girid, Eğriboz, Sakız, Berruşşam, Lazkiye, Trablusşam, Beyrut, Sayda, Akka ve Yafa kaleleri bu yoklama kapsamına dahil edilmişti. Kalelerde bulunan ve atıl kaldığından tophaneye gönderilmek üzere ayrılacak olan topların tespiti emredilmişti. Kıbrıs'a gönderilen mübaşir kalelerde bulunan ve mayalık olarak ayrılmış olan topların kadı ve vücuhun refakatinde tophaneye teslim edilmek üzere İstanbul'a gönderilmesi için gerekli girişimleri aynı tarihte başlatmıştı⁴³⁸. Devlet, bir taraftan kalelerin tamiratını ve güçlendirilmesini sürdürürken, diğer taraftan buralarda görevli askerin takviyesini de hızlandırmıştı. Kasım 1819 başlarında kalelerdeki eşkinci ve timar askerinin yoklanması için Mustafa Muhtar Efendi mübaşir olarak adaya tayin edilmişti. Mustafa Muhtar Efendi'ye verilen emirde askerin çocuklu ve çocuksuz olanlarının tespit ve kaydının yapılması, yeni öşür miktarlarının tespiti ve görev başında olmayanların defter kayıtlarının hazırlanmasıyla ilgili olarak âyân ve vücuhun görüş ve yardımlarına başvurması istenmekteydi⁴³⁹.

Sefer zamanlarında devlet, denizle doğrudan bağlantısı olan yerlerden nüfuslarının oranına göre "kalyoncu" veya "kalyoncu bedeli" adı altında bazı taleplerde bulunurdu. İsteklerle ilgili olarak ahalinin bakış açısını yukarıda vermiştik. Gerek Donanmâ-yı Hümâyun tarafında ve gerekse ahali tarafında karşılıklı bazı sıkıntılar olmasına rağmen, devlet ihtiyaç duyduğu kalyoncu askerini bir şekilde temin etmek durumundaydı⁴⁴⁰. Bu konuda devletin en fazla yardımına baş vurduğu kişiler vücuh ve âyân idi. Kaptan-ı Derya Hüsrev Mehmed Paşa, Kıbrıs'tan donanmaya verilmesi gereken kalyoncu miktarını 150 ile sınırlamıştı (21 Ocak 1812). Bu askerlerden her birine yılda iki defa aylık verilmekteydi. Bu 150 askerin üç aylık (mevacib) maaşlarının toplamı 2547.5 kuruş olarak tespit edilmişti. Ayrıca askerlerin kefalete bağlanması için vücuhun ahali üzerindeki nüfuzundan da faydalanılmak istenilmişti. Bunu yaparken söz konusu askerin temini vücuh ve âyânın yetkisine havale edilmişti. Bu mümkün olmaz

⁴³⁸ 8 Nisan 1819 (12 Cemaziyelahir 1234), KŞS., nr. 30, s. 51, h. 1.

⁴³⁹ 19 Kasım 1819 (Evail-i Safer 1235), KŞS., nr. 30, s. 132, h. 2.

⁴⁴⁰ Kalyoncu; bu sınıf asker Hicri 93 tarihinde Osmanlı donanmasına ilave edilmiş bir sınıftır. Bunlar için Kasımpaşa'da bir kışla inşa edilmiştir. Nizam-ı Cedid'in ilan edildiği tarihe kadar bu şekilde idare edilmişlerdir. Donanma-yı Hümâyun'un başlıca mürettebatı olan iki sınıf askerden tersane halkını teşkil eden birinci sınıf ilim ve erbab sahibi olduklarından bunları Tersane-i Âmire'nin asıl erkanı olarak bilirler ve daima işlerinin başında bulunmaları temin edilirdi. İkinci sınıfı ise Kaptan Paşa Eyaleti'nden toplanan asker idi. Bunlar da sefer esnasında göreve çağrılırlardı (Mehmed Şükrü, *Esfar-ı Bahriye-i Osmaniye*, I., s. 138).

ise, ihmâlî görülen kişilerden askerden firar eden veya noksan gelen, her asker için 100 kuruş bedelin iki katı ceza olarak alınacaktı⁴⁴¹.

Devlet, Kıbrıs'ın stratejik konumu sebebiyle, muhafazasını güçlendirmek maksadıyla yakın vilayetlerden asker talebinde bulunurdu. Bu askerlerin her türlü giderleri geldikleri vilayet tarafından karşılanırdı. Bu ödemelerin hiç yapılmadığı durumlar da olurdu. Böyle zamanlarda söz konusu gelirler muhafazasında bulunan kazanın mahalli idarecileri ile ileri gelenleri tarafından karşılanır veya bunlar vasıtasıyla merkezden konuyla ilgili görüş alınırdı. Kıbrıs'ın muhafazası için 15 Aralık 1821 tarihinde Sayda valisi Abdullah Paşa tarafından Kıbrıs'a gönderilen 2111 askerin aylıklarının kendisi tarafından ödeneceği şeklinde bir mutabakata varılmıştı. Sayda askerinin adaya gelmesinden itibaren uzun bir zaman geçmesine rağmen aylıkları ödenmemişti. Sayda valisi kendi askerinin aylıklarını ödemeyeceğini de ilan etmesi üzerine, Kıbrıs âyânı ve vücuhi kendi aralarında para toplamışlardı. Bu para yeterli gelmediğinden, ahalden de zorla bir miktar para toplayarak ilk dört ayın ödenmesi yapılmıştı. Ancak bundan sonraki aylıkların ödenmesi için ne kendilerinin ne de ahalinin verecek bir şeylerinin kalmadığını ileri sürerek, konuya merkezin bir çare bulmasını talep etmişlerdi⁴⁴².

5. Talî Görevler

Vücuhi ve âyânın yukarıda bahsi geçen görevleri dışında pek çok talî görevleri de vardı. Muhassılların ödemekle yükümlü oldukları berat ve caize gibi paraların ahaliye sıkıntı verilmeden toplanıp hazineye teslimi⁴⁴³, tercümanlığın kaldırılması ve görevlerinin piskopos, metropolid ve reaya ihtiyarlarına verilmesi hususundaki görevlerin yerine getirilmesinin temini⁴⁴⁴; tercümanların devlete ödemeleri gereken 250 kuruş harcın zamlı olarak her sene hazineye teslimi⁴⁴⁵; suçları sebebiyle kalebend veya küreğe hapsedilenlerin eş ve çocuklarının zor durumda kalmaları sebebiyle gerekli işlemlerin yapılması⁴⁴⁶; kaptan paşanın tayini sebebiyle Kıbrıs'a gönderilen emirlerde

⁴⁴¹ 21 Ocak 1812 (6 Muharrem 1227), KŞS., nr. 28, s. 52, h. 2.

⁴⁴² 15 Aralık 1821 (20 Rebiülevvel 1237), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 4087.

⁴⁴³ 17 Ekim 1815 (13 Zilkade 1230), KŞS., nr. 29, s. 30, h. 1.

⁴⁴⁴ 13 Mart 1816 (13 Rebiülahir 1231), KŞS., nr. 29, s. 41, h.1.

⁴⁴⁵ 15 Mart 1816 (15 Rebiülahir 1231), KŞS., nr. 29, s. 41-42, h. 2.

⁴⁴⁶ Kasabbaşı Emir Mustafa cari fiyatın altında 40 paraya et satması sebebiyle kalebendliğe (KŞS., nr. 30, s. 28, h. 1), Misis Derbendi müftüsü İbrahim'in hilaf-ı rıza hareketi sebebiyle Kıbrıs'a sürüldüğü ve avfına işaret edildiği (KŞS., nr. 30, s. 36, h. 1), Erzurum esnafından Numan adlı kişi hilaf-ı rıza

yerine getirilmesinde piskopos, kocabaşı ve diğer reaya vekillerinin desteğinin sağlanması⁴⁴⁷; adada yapılan enfiye ticareti sebebiyle âyân ve zabitler tarafından enfiye eminlerine ve enfiye ticareti yapanlara problem çıkarılmaması, nizamlara aykırı olarak enfiye üretilip, satanların tespiti ve cezalandırılmaları⁴⁴⁸; Rum fesadı sebebiyle idam edilen ve firar edenlerin mal varlıklarının tesbiti ve devlet adına el konulmasına gerekli desteğin sağlanması⁴⁴⁹; aynı sebeple Akdeniz ve Ege’de başgösteren izbandid gemilerinin tetkikiydi⁴⁵⁰.

Kıbrıs’ta nadiren de olsa el konulan malların satışı için düzenlenen müzayedelerde köle ve cariyelerin satışına da rastlanmaktaydı. Mısır’ın Kahire kazasından gelerek Kıbrıs’ta vefat eden Şerife Hatice’nin kadı ve vücuhun yardımıyla 1823 yılında devlet adına el konulan malları müzayede ile satışa çıkarılmıştı. Bahsi geçen kadının mal varlığında 680 ila 700 kuruş arasında değişen fiyatlarla 3 siyah cariyeye ve fiyatı 2000 kuruş olan bir beyaz cariyenin olduğu tespit edilmiştir⁴⁵¹.

II. ADLÎ YÖNETİCİLER VE GÖREVLERİ

Kıbrıs’ta kadı, naib, muhızırbaşı ve şuhûdü’l-hâl birer mahkeme üyeleri idi. İlk ikisi aynı zamanda mahalli idarenin de birer üyesi kabul edilirdi. Muhızırbaşı kadının maiyyetinden olup, kolluk kuvveti olarak görev yapan bir çeşit zabıt konumundaydı. Şuhûdü’l-hâl* ise bir jüri üyesi olmamakla beraber, müslüman toplumlarda

---

hareket ettiğinden Kıbrıs’a sürülmüş ve vücuhun araya girmesi sebebiyle avfına karar verildiği (KŞS., nr. 30, s. 56, h. 6), Sinanlı kazasından Yalnızcabağ adlı karye sakinlerinden Hacı Dede adlı kişi kanunsuz hareketi sebebiyle Kıbrıs’a sürülmüş olup vücuh-i beldenin araya girmesiyle avfına razı olduğu [15-25 Mayıs 1819 (Evahir-i Receb 1234), KŞS., nr. 30, s. 51, h. 2] anlaşılmaktadır.

⁴⁴⁷ 13 Temmuz 1819 (20 Ramazan 1234), KŞS., nr. 30, s. 56, h. 5 ve 6.

⁴⁴⁸ Darphâne-i Âmire tarafından zapt edilmekte olan Enfiye mukataasının idaresi âyândan Ebubekir’e ihale edilmiş olup, bunun beratı haklarına riayet etmeyenler eğer müslüman ise kalebend, zimmi ise küreğe konulmak üzere İstanbul’a gönderilmelerine karar verilmişti [25 Eylül 1815 (20 Şevval 1230), KŞS., nr. 29, s. 30, h. 2]. 1825 (1235) senesinde ise Kıbrıs Enfiye mukataası ise kapıcıbaşı İsmail’e havale edilmiş olduğundan âyân ve zabitan tarafından enfiye eminlerine ve ademlerine burası vakıftır veya mukataadır şeklinde muhalefet edilmemesi emredilmekteydi [4 Nisan 1820 (20 Cemaziyelahir 1235), KŞS., nr. 30, s. 66, h. 1].

⁴⁴⁹ 12 Nisan 1822 (22 Receb 1237), KŞS., nr. 30, s. 167-8, h. 2.

⁴⁵⁰ 2 Ocak 1824 (29 Rebiülahir 1239), BOA, *Cevdet-Hariciye*, nr. 137; 30 Haziran-9 Temmuz 1822 (Evasıt-ı Şevval 1237), KŞS., nr. 30, s. 145, h. 3.

⁴⁵¹ 15 Aralık 1822 (Selh-i Rebiülevvel 1238), KŞS., nr. 30, s. 180, h. 1.

* Pekçok sözlükte terimin sadece köküne yani “şuhûd” yani şahidler kelimesine rastlanmaktadır. Ender birkaç sözlük doğrudan “şuhûdü’l-hâl” terimine olmasa da benzer bir ifade ile konuya ışık tutmaktadır. Bir başka kaynak’ta “şuhud: şahidler”; “şuhudi” kelimesi ise: “keşfe ve görmeğe dair. Görünebilir olana ait ve mensub. (Ehl-i şuhud: Evliyaullah’dır. Avamın itikat ettiği şeyleri gözle müşâhede etme.” şeklinde açıklanıyor (*Büyük Lûgat*, TÜRDAV, İstanbul 1990). Bir başkası ise; “şuhud” kelimesini “hazır olup görmek ve hazır ve mevcut olup göze görünmek ve görüp müşâhade

mahkemelerde şهادetine ihtiyaç duyulan yorumcu idi. Şimdi bu görevlilerin Kıbrıs'taki konumlarını sırasıyla inceleyelim.

A. Kıbrıs (Lefkoşa) Kadısı

Osmanlı Devleti'nde sancak ve eyalet kadılarının statüsü yani 300 akçe yevmiye alan mevleviyet derecesiydi⁴⁵². Lefkoşa kadısı üçüncü derecede bir kadılıktı (1571)⁴⁵³. Osmanlı şehrinin idaresi ve yargı görevi kadılara aitti. Şehre bağlı kaza, köy ve mahallelere kadar uzanan birimlerin mülkî amiri de kadılardı. Kadı yargı, zabıta ve beledi işlerden de bizzat sorumlu kişiydi⁴⁵⁴. Kadıların adlî görevleri, ülkenin her tarafında aynıydı. Kadılar evlilik, boşanma, katil, borç, alacak, ihtida, mal paylaşımı gibi akla gelebilecek her konuda mahkeme etmek ve ceza vermek yetkisine sahipti. Burada üzerinde duracağımız hususlar, mahkeme davalarına konu olacak meselelerden ziyade Kıbrıs'ın taşra idaresini ilgilendiren zahirenin ithal ve ihracı, madenlerin işletilmesi, kalelerin tamiri ve teftişi gibi merkezden gelen emirlerle ilgili vazifelerdir. II. Mahmud döneminde Kıbrıs'ta görev yapan beşi naib, biri kadı olmak üzere altı görevli tespit edilmiştir⁴⁵⁵. Bir hususa daha dikkat çekmek gerekmektedir. XVI. Yüzyıldan itibaren Kıbrıs'ta kadının var olması Hıristiyan rahiplerin nüfuzunu olumsuz yönde etkilememiş, aksine genişletmiştir⁴⁵⁶. Kadıların Kıbrıs'taki görevlerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

---

etmek" şeklinde ifade etmektedir (Seyyid Mehmed Reccani, *Redhouse Osmanlıca Lûgat*, 1276). "Şühut ehli: Hakk'ın tecellilerini her oluştta temâşâ eden kimseler." şeklinde ifade eder (İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 2006, s. 2970). Bu ifadelerle göre "şuhûdü'l-hâl: orada hazır bulunanlar ve müşâhede edenler yani bir nevi jüri" anlamına gelmektedir.

⁴⁵² Sertoğlu, *Tarih Lügatı*, s. 166-167. Mevleviyetlerin maaşı hakkında bk. Mehmet İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I., s. 266.

⁴⁵³ Jennings, "Lefkoşa", s. 371.

⁴⁵⁴ Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara 2000, s. 12. Esnafın beledi işlerine bakmak, esnaf arasında sıkıntıların giderilmesi, kethüda ve yiğit başlıkların tayini, azli ve tebdili, kaldırılması, gediklerin alımı ve satımı, sicillere kaydı gibi işler kadının vazifeleri arasındaydı (Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-i Belediye*, I., İstanbul 1922 (1338), s. 302.

⁴⁵⁵ Kıbrıs'ta II. Mahmud döneminde vazife yaptıklarına tesadüf edilen kadı ve naibleri şöyle sıralamak mümkündür: Lefkoşa naibi Maraşlızade Halil Efendi (1808), Lefkoşa naibi Uryanizade Mehmed Aziz efendi (1811), Lefkoşa kadısı Seyyid Mehmed Rıza Efendi (1824), Lefkoşa naibi Müftüzade Seyyid Mustafa Airf Efendi (1828), Lefkoşa naibi ve daha sonra kadısı Seyyid Mustafa Hayali (1832), Lefkoşa naibi Hafız Hasan (1834-1835).

⁴⁵⁶ Purcell, *Cyprus*, s. 170.

1571 yılında kurulan ve üçüncü sınıf kadılıklardan biri olan Kıbrıs kadılığı⁴⁵⁷, ahalinin ihtiyaçları ve örgütlenmesi söz konusu olduğu zaman Kıbrıs muhassılı ile birlikte hareket ederdi⁴⁵⁸. Osmanlı Devleti'nde kadı şehir yönetimi ve güvenliğinden birinci derecede sorumlu kişiydi⁴⁵⁹. Gerektiğinde kadı ahalinin, askerinin ve başkentini iâşesinde ortaya çıkabilecek eksikliklerle ilgili olarak mahkemeye intikal eden davalara bakar ve bunların içeriğini ortaya koyan yazıları merkeze gönderirdi⁴⁶⁰. Bu bakımdan kadı siyasî otoritenin, yönetim ve malî konulardaki emirlerini yerine getirenleri denetler ve bunlarla ilgili raporları merkeze gönderirdi⁴⁶¹.

Kadıların malî sahadaki görevlerinin bir kısmı doğrudan kendi iktisadî faaliyetleriyle de alakalıydı. Timar ve mukataaların iltizama verilmesi, kefillerin tespiti ve mültezimlerin taksitlerini zamanında ödemesi gibi görevlerde müfettişlik vazifesi gördükleri anlaşılmaktadır⁴⁶².

Kıbrıs'tan İstanbul'a veya yakın vilayetlerden Kıbrıs'a zahire nakillerinde zahirenin fiyatını belirleyerek satın almak üzere pazarlığını yapacak olan kişi (mubayaacı) olarak Kıbrıs muhassılının tayin edildiğinden yukarıda bahsetmiştik. Bununla beraber kazanın hukukî amiri durumunda olan kadılar da büyük miktarlardaki zahire nakillerinde muhassılın yanında bulunmak ve bir aksaklığa meydan verilmemesi için gayret göstermek durumundaydı⁴⁶³. 1819 tarihinde İstanbul için Kıbrıs'tan 8000 kile zahire talebinde bulunulmuştu. Bu zahirenin İstanbul'a varmasını temin etmek, yük gemilerini kiralamak ve gerekli navlunları ödemek, muhassılın olduğu kadar kadının da göreviydi. Ayrıca iskeleye gelen zahirenin gümrük kanunlarına uygun olarak gönderilip

⁴⁵⁷ Jennings, "Lefkoşa", s. 371. O. Özkul'un yevmiye cinsinden tasnif ettiği kadılık sınıflamasına bakılırsa Kıbrıs kadılığının 50 akçe yevmiyeli 150 akçelik sancakbeyliği kadılığı sınıfına dahil edilmesi mümkün görünmektedir. Bu tür kadılar "haşiye-i tecrid müderrisliği"nden tayin edilirdi (Osman Özkul, *Gelenek ve Modernite Arasında Ulemâ*, İstanbul 2005, s. 65). Alasya, Kıbrıs'kadılarında Tuzla ve Mesarya kadılarının 80, Hirsofu kadısının 75 ve Piskopi kadısının ise 8 akçe yevmiye aldığı ifade eder. Adadaki kadıların en büyüğünün ise Lefkoşa kadıları olduğunu, bunların başkadı olarak anıldığını bildirir (Alasya, *Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, s. 90).

⁴⁵⁸ Kıbrıs kadılığı 40 akçe civarında bir gelir ile birlikte mahkeme kararlarından doğan harçları gelir olarak alırlardı (Shaw, *Modern Türkiye*, I., s. 194).

⁴⁵⁹ Ahmet Cihan, *Modernleşme Döneminde Osmanlı Uleması*, (Dr. Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (İ.Ü., SBE), İstanbul 1996, s. 35; Y.Özkaya, "Taşra Teşkilatına Genel Bir Bakış", s. 702.

⁴⁶⁰ Kadının görevi hakkında bk. İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Ankara 1994, s. 40, 42 vd; ayrıca bk. Shaw, *Modern Türkiye*, I., s. 193-196.

⁴⁶¹ Cihan, *Modernleşme Döneminde Osmanlı Uleması*, s. 35; Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, İstanbul 2003, s.98-99.

⁴⁶² Cihan, *Modernleşme Döneminde Osmanlı Uleması*, s. 36.

⁴⁶³ Kadının görevleri hakkında bk. Yaşar Şahin Anıl, *Osmanlı'da Kadılık*, İstanbul 1993, s. 44 vd.

gönderilmediği hususunda gerekli incelemeleri yaptırmak da kadının vazifelerindendi. Kıbrıs kadısı zahirenin siparişinden teslim alınışına kadar muhassıl, gümrükçü ve kethüda gibi görevlileri hem denetleyen ve hemde organize eden amir durumundaydı⁴⁶⁴.

Kalelerdeki mühimmatın yoklanmasında muhassıl ile birlikte hareket eden Kıbrıs kadısı; mayalık topların bir araya getirilerek Tophâne-i Âmire karhanesine intikaline de refakat ederdi. 1816 yılında Kıbrıs'ın Tuzla kalesinde yapılan inceleme sonucunda 180 parça işe yaramaz (amelmande) topun Tuzla iskelesinden Tophâne-i Âmire'ye gönderilmesi için gerekli olan gemilerin ve navlunların tedariki kadı ile muhassılın çabalarıyla gerçekleştirilmişti. Kıbrıs kadısı bu intikali gerçekleştirirken, daha önce mayalık olarak adadan Tophâne-i Âmire'ye gönderilmiş olan toplar hakkında tutulan kayıtlar üzerinde de geniş çaplı bir inceleme yaptırıldı. Bu inceleme sırasında, Topçubaşı Ağa'dan söz konusu topların sevki ve ulaşımı hakkında gerekli yazının alınıp alınmadığı da kontrol edilirdi⁴⁶⁵.

Kadılar, klasik dönemde mülkî amirlerin de denetleyicisi olmuşlardır. Ancak II. Mahmud döneminde bu yetkinin ellerinden alındığına dair bir emrin olduğu ileri sürülmektedir. Yeniçeri teşkilatının ortadan kaldırılmasından sonrası için tarihlendirilebilecek bu emre göre, şeriatı uygulamak (mahkeme kastedilmekte) dışındaki işlerle ilgilenmeleri yasaklanarak, memleket işlerine müdahaleleri halinde azledilmeleri söz konusu olacağından, bu işlerin valilere havale edilmesi kararlaştırılmıştı⁴⁶⁶.

---

⁴⁶⁴ Kadıya, emre uygun hareket etmesine dair bir ferman gönderilmişti [16 Mayıs 1819 (21 Receb 1234), BOA, *Cevdet-Belediye*, nr. 6936]. Kadıların buldukları şehir ve kasabalarda zahire ve amele tedariki, hayvan sevki, menzil emirleri, asker toplanması, belediye işleri yani askerî inzibattan başka bütün devlet işlerinin temini gibi önemli görevleri vardı (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1965, s. 109). Kadıların idarî görevleriyle ilgili olarak bk. Abdullah Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Trabzon 1999, s. 287. Ayrıca bk. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, II., İstanbul 1974, s. 94–96. Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, s. 42-43.

⁴⁶⁵ 28 Temmuz 1816 (3 Ramazan 1231), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 12994. 31 Mayıs 1832 (Gurre-i Muharrem 1248)'de Kıbrıs kalelerinde yapılan bir yoklama sonucuna göre Lefkoşa kalesinde 72, Magosa kalesinde 74, Tuzla kalesinde 24, Limasol kalesinde 19, Baf kalesinde 13, Girinye kalesinde 26 olmak üzere adada 228 adet top bulunmaktaydı. Bu toplardan bir kısmı mayalık, bir kısmı muharebe topu olan sürat ve obüs olup, kalanları köhne ve falyeleri harab olmuş durumdaydı [21 Kasım 1838 (4 Ramazan 1254), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 29866/2]. Ayrıca bk. Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, s. 41.

⁴⁶⁶ Dilek Kaya, *XIX. Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Kerbela Sancağı*, (Basılmamış YL. Tezi, M.Ü., TAE), İstanbul 2004, s. 125.

Kadınların bir diğer görevi de tebaanın istismar edilmesine mani olmaktı. Mukataa sistemiyle yönetilen Kıbrıs'ta XIX. yüzyılda 1804, 1821⁴⁶⁷ ve 1833⁴⁶⁸ isyanları görülmüştür. Adanın güvenliğini tamamen ortadan kaldırmamasına rağmen bu isyanların en azından ikisi vergilendirmeye karşı duruşun bir neticesidir. Buna rağmen Avrupa'daki benzerleri gibi isyanlara tebaanın katılımını engelleyen en önemli etkenlerden biri taşra güvenliğini temin eden mahkemelerdir. Her ne kadar Kıbrıs gibi dar bir alanda hareket ediyor olsalar da, isyancılara büyük kitlelerin katılmasını bu mahkemelerin engellediğini söylemek, dolayısıyla kadınların taşrada tebaanın güvenliği kadar devletle olan iyi ilişkilerin sürdürülmesinde de önemli katkıları olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır⁴⁶⁹.

Narhın düzenlenmesi de kadınların başkanlığını yaptığı bir komisyon tarafından yerine getirilirdi. Bu komisyon içinde muhtesip, şeyh, nakib, yiğitbaşı ve ehl-i hibre denilen kişiler bulunmaktaydı. Narh iki şekilde gündeme gelmekteydi. Rekabeti önlemek veya fiyatların yükselmesine karşılık kar hadlerinin düşmesi sebepleriyle. Her iki durumda da söz konusu komisyon bir kurul oluşturarak, çarşı ve pazarlardaki fiyat durumunu gözden geçirir, talepleri inceler ve bu bilgiler ile narhın oluşmasını temin ederdi⁴⁷⁰.

Kadınlar miras davalarıyla da meşgul olurlardı. Bunun için sadece kendi bölgelerinde yetki sahibiydiler. Ayrıca mahalli idareci olarak ticarî işlerde noterlik vazifesi yaptıkları gibi, fiyatların kontrolü, fermanların tasdiki, sancak beylerinin denetimi, bazı vergilerin toplanması, şikayetçilerin davalarının dinlenilmesi, sorumlu oldukları kazada bulunan vakıfların idaresinin denetimi gibi konulara bakmak ve bunlardan merkezî haberdar etmek önemli vazifelerindendi⁴⁷¹.

Kadınlar ahalinin seçtiği görevlilerin, görevi tasdikini de yapardı⁴⁷². Bunun için kadı sicile gerekli bilgileri kaydeder ve İstanbul'dan kişinin göreviyle ilgili berat talep

---

⁴⁶⁷ Alasya, *Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, s. 101-102.

⁴⁶⁸ Alasya, *Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, s. 102-103.

⁴⁶⁹ Osmanlı tebaasının isyan etme kabiliyeti, kapasitesi ve köylünün devletle münasebetleri ve karşı duruşu, isyancıları algılayışı, bir seçim yapması gerektiğinde nerede bulunması gerektiğine hangi şartlar altında karar verdiği gibi meseleler hakkında bk. Fatma Acun, "Celâlî İsyancıları (1591-1611)", *Türkler*, IX, s. 704 vd.

⁴⁷⁰ T. Öztürk, "Osmanlılarda Narh Sistemi", s. 866-867. Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, İstanbul 1987, s. 39.

⁴⁷¹ O. Özkul, *Gelenek ve Modernite*, s. 58.

⁴⁷² Bu görevlilerden biri de muhtesiptir (bk. Kazıcı, *İhtisab Müessesesi*, s. 41 vd.

ederdi. Bununla beraber kadıların berat ve hüccet vermeksizin de benzeri işlemleri yaptıkları vakidir. Mahkemelerde kendileriyle çalışacak görevlileri tayin yetkileri vardı. Bu görevliler için de berat talebinde bulunabilirlerdi. merkezî gücün bir temsilcisi olarak taşrada, aslında tek bağımsız güç olma hürriyetine de kadılar sahipti. Kethüda ve yigitbaşı gibi görevlilerin seçiminde de kadıların onayı aranırdı. Tayini gerçekleşen görevlilerin azli de yine kadının onayı ile mümkündü. Berat yenilemeleri veya ikinci bir kişinin berat ile tayini durumları da kadının müdahalesine maruz kalabilmekteydi⁴⁷³.

Kadıların yozlaşmasının asıl sebebinin belirli bir maaşlarının olmamasına bağlayan çalışmalar vardır (1524). Ancak bir yüzyıl sonra durumdeğişmiştir. Kaynaklar, yüksek rütbeli ulemanın bir kısmına hazineden maaş verildiğine ve emekli aylığı bağlandığına işaret eder. Nitekim XVI. yüzyılın ortalarından itibaren kadıların gelirlerine karşılıyan yeni bir terim ortaya çıkmıştır “Mahsul-i kaza”. Mahsul-i kaza terimi genelde bir kadının yıllık gelirin işaret etmekte olup, 1000 haneye 10 akçe esasına göre hesaplanmaktaydı. Bu hesaplama daha ziyade Kıbrıs gibi 70-150 akçe arasında gelire sahip olan küçük kadılıklar içindi. Ebusuud’un bazı fetvalarına dayanılarak bu gelirlerin naibler tarafından toplandığını kabul eden kaynaklar mevcuttur⁴⁷⁴. Kadıların gelirleri arasında timar gelirlerinin de olduğu tespit edilmiştir⁴⁷⁵. Tapu tahrir defterleri bu hususta önemli bilgiler vermiştir. Buna göre belirli bir merkezin kadısı ancak görevi mukabilinde timara sahip olabilmekteydi. Mesela Mardin kadısının bir günlük geliri 50 akçe olup, 18000 akçelik bir timara sahipti. Timar gelirinin asıl kaynağının vakıflar olmasına karşılık 1526’da bu gelir bir sûistimalle bağlantı kurularak kaldırılmıştır. Bu da devletin kadıların gelirlerini kontrol altında tuttuğuna işaret etmektedir. XVIII. yüzyılda Mısır’da ise durum biraz daha farklıdır. Kadılar aynî olarak maaş almakta ve yatırımlarının birazını ticarete, kalanını ise gayrimenkule yatırmaktaydılar⁴⁷⁶.

Kadılar, vakfın içerde ve dışarıdaki işlerini takip ederek, gelirlerinin muhasebesini tutan (tevliyet) ve vakfi kurup ahirete intikal etmiş olanların kabirlerinin bakımını yapan (türbedarlık) kişilerin kendi rızalarıyla veya bir başka sebeple,

---

⁴⁷³ Tuncer Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)*, Ankara 1990, s. 6-9.

⁴⁷⁴ Hans Georg Majer, “Osmanlı Ulemasının Ekonomik Durumu”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 16, İstanbul 1998, s. 101.

⁴⁷⁵ Cihan, *Modernleşme Döneminde Osmanlı Uleması*, s. 31-32.

⁴⁷⁶ Majer, “Osmanlı Ulemasının Ekonomik Durumu”, s. 102-103.

görevlerinden ayrılmaları halinde, bu görevleri taliplilerine vermek selahiyetine ve berat düzenleme yetkisine de sahipti. Kıbrıs'ın Tuzla kazasında bulunan Ümmü'l-Haram Tekyesi vakfında vazife ile tevliyet ve türbedarlık yapmakta olan Şeyh Hacı Mustafa'nın kendi rızasıyla mutasarrıfı olduğu bu vazifeleri Kadıkebiroğlu Hüseyin Efendi'ye terk etmek isteğinde olduğunu Lefkoşa kadısı Seyyid Mehmed Rıza Efendi huzurunda ifade ettiğinden, vazifenin Hüseyin Efendi'ye verilmesine ve beratının düzenlenmesine (tevcih) karar verildi⁴⁷⁷.

B. Kadı Vekili (Naib)

Kadı, vazife gördüğü kazaya bir sebeple gidemediği veya azledildiği hallerde, kazanın hukukî işlerine bakmak üzere vekil olarak naib ismiyle şer'i bir memur tayin ederlerdi⁴⁷⁸. Bu tayin kazanın şer'i gelirlerinin iltizama verilmesi şeklinde olurdu⁴⁷⁹. Yine de naiblerin medreselerden icazet almış olan mahalli ulema arasından tayini şarttı. 1591 yılından itibaren kadılar, fiili olarak görev yerlerinde bulunmamaktaydı. Kanunî döneminden itibaren naiblik iltizam ile el değiştiren bir kurum haline gelmişti. Sistemin yeniden düzenlenmesi hususunda yapılan çalışmalar, ulemanın itirazları sebebiyle gerçekleştirilemedi⁴⁸⁰. Ulemanın itirazlarına rağmen, toplumda meydana gelen rahatsızlıkları bertaraf etmek için III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde de benzer adımlar atılmıştı. Ulemanın bürokrasideki etkinliğini sağlayangüçlerden biri olan yeniçeri ocağının ortadan kaldırılmasından sonra, II. Mahmud rahatsızlıkları giderecek bazı tedbirler aldı (1838)⁴⁸¹.

İdari yetkilerin kullanımı söz konusu olduğunda kadılar gibi naibler de bunu muhassıllarla paylaşırlardı. Zahire tedariki, kale kontrolü, mühimmat sevki gibi işlerde ve bir suç meydana geldiğinde diğer mahalli yöneticiler gibi kadı adına naibin de yazılı emrine (ilam) ihtiyaç duyulur, suçluların kontrolü amacıyla mahkemede tarafların

⁴⁷⁷ 14 Ocak 1824 (16 Cemaziyelahir 1239), BOA, *Cevdet-Evkaf*, nr. 9387.

⁴⁷⁸ Kadının görevleri hakkında bk. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Çvr. Ruşen Sezer, İstanbul 2003, s. 122. Ayrıca bk. M. Akif Aydın, "Osmanlıda Hukuk", *Osmanlı Tarih ve Medeniyeti*, I., s. 399.

⁴⁷⁹ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 117.

⁴⁸⁰ Cihan, *Modernleşme Döneminde Osmanlı Uleması*, s. 39.

⁴⁸¹ Ahmet Halaçoğlu, "1866-68 Tarihleri Arasında Harput Mahkemesine İntikal Eden Dava ve İdarî Uygulamalar", *Türk Kültürü Araştırmaları; Halil Fikret Alasya'ya Armağan -Ayrı Basım-*, Ankara 1989, s. 142.

yüzleştirmesi gerekirdi⁴⁸². Vakıf mütevellilerine maaş ve mahiye verilmesinde naibler de ilam verebilirdi. Kıbrıs'ta Ayasofya camii civarında Kıbrıs Muhassılı Mehmed Emin Efendi'ye ait olan vakıftan müderris ve dersiâmlara verilecek maaş için Lefkoşa naibi İsmail Efendizâde Mehmed Abdikerim, Küçük Evkaf ve Anadolu Muhasebesi kalemlerine yaptığı başvuruya ilgili Galata Mahkemesi'nden kendisine bir ilam verilmişti. Bu ilama göre Seyyid Mehmed Emin Efendi vakfiye bahasından vakıf mütevellisine senede 10 kuruş vazife verilmesini istemiş, ancak vakıf mütevelliliğine kimsenin tayin (vazife) edilmediği ifade edilmişti⁴⁸³. Kadıların yerine vekaleten bakan naiblerin bir diğer görevi de muhallefatin satılmasında kadı adına, muhassıl ve diğer görevlilere nezaret etmektir⁴⁸⁴.

C. Muhzırbaşı

Kadılar, kazalarının yoğun idarî işlerini kendisine bağlı personelin yardımıyla yürütürdü. Bu personel naib, kassam, muhtesib, mimar, katip, muhzır (adli polis), tercüman, imam, papaz, haham ve diğer görevliler idi⁴⁸⁵.

Bu görevlilerden biri olan muhzır veya muhzırbaşı, mahkemenin en önemli görevlilerinden biriydi. Katiplik işini gerektiğinde kadı da yapabilirdi ama, muhzırlık ayrı bir görev idi⁴⁸⁶. XIX. yüzyılda mahkeme muhzırlığı bir gelir kaynağıydı ve iltizamla satılmaktaydı. Muhzır gelirleri (tahtacı, kassam, beledî ve nevahî muhzırlarına ait gelirler) ile bazı kazaların belediye işleri için alınan vergiler (ihtisâb) iltizam usulüyle satılırdı. Elde edilen gelir muhzırbaşı ile maiyyetinden olan saray kapıcıları (bevvab), zabıt, bölükbaşı ve askerlerine maaş olarak verilirdi. Ancak geçen zaman içinde bu maaş meselesi suistimâle uğradığından çığırından çıktı. Bunun üzerine tahminen 30 Aralık 1826 (Evâhir-i Cemaziyelevvel 1242) tarihinde yapılan yeni bir düzenleme ile "gece-gündüz işinin başında olmak ve rüşvet almamak" şartıyla sadece muhzır ve

---

⁴⁸² Kıbrıs'tan donanma ve ordu için 1810 (1225) ve 1811 (1226) seneleri için hazırlanması istenen 30 bin kantar peksimetin hazırlanmakta olduğuna dair gönderilen haberi yalanlayan tatar Hasan'ın yazısına karşılık, muhassıl, ahali ve naib tarafından birer yazı gönderilmiş ve Hasan'ın yazısının kötü niyetle yazıldığı ifade edilmiştir [31 Ekim 1811 (13 Şevval 1226), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 46709].

⁴⁸³ 26 Aralık 1814 (13 Muharrem 1230), BOA, *Cevdet Maarif*, nr. 1868.

⁴⁸⁴ BOA, MAD., nr. 9764, s. 173-174, h.3.

⁴⁸⁵ İpşirli, *Klasik Dönem*, s. 265.

⁴⁸⁶ Baykara, *XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler*, s. 15.

ihtisap gelirleri zabitlere, bölükbaşılara ve bunlara ait askere maaş olarak verilmeye başlandı⁴⁸⁷.

Muhzırbaşı, gelir olarak muhzırbaşılık gelirlerini satın (iltizam) alırdı. Kendi olmadığı zamanlarda mahkemede bir vekil ile temsil edilirdi. Muhzırbaşı gelirleri daha sonra diğer iltizamlar gibi muhassıllar tarafından satın alınmak üzere nizama bağlanmıştı. Kıbrıs Lefkoşa mahkemesi muhzırbaşılığının beratı yoktu. Aynı zamanda getirisi de pek fazla değildi. Bu sebeple fakir birine verilmişti. Ancak bu satış muhassılın itirazı ile karşılaşmıştı. Enderun-ı Hümâyün ile alakalı olması sebebiyle muhzırbaşılık gelirlerinin kime ihale edileceği hususu dava edildi. Mahkeme, muhzırbaşı gelirlerinin bu tarihten sonra 1000 kuruş bedel ile iltizama verileceği hususunda karara vardı⁴⁸⁸.

Saray kapıcılarına maaş olarak verilmekte olan Kıbrıs Lefkoşa muhzırbaşılığı, zaman içinde iyi yönetilemediğinden, 1828 yılı ve sonrasında Lefkoşa mahkemesi muhzırbaşılığı esas alınarak, saray kapıcılarına verilmeye başlandı. Muhzırbaşılık gelirleri, 1826 yılından başlatılmak şartıyla, Kıbrıs muhassılı Ali Ruhi Efendi'ye seneliği 1000 kuruş bedel ile iltizâm edilmişti. Kıbrıs muhzırbaşılık gelirleri kapıcılara verilmesi gerektiğinden bu bedelin 500 kuruşu saray kapıcılarından Mehmed Nazif Efendi'nin, geri kalan 500 kuruşu ise Topkapı Sarayı'nın orta kapısını muhafaza ile görevli bölüklerden birinin başı (pişkeşçi) olan saray kapıcılarından Ali'nin maaşına zam olarak eklenmişti. Bu şartlar ile muhzırbaşılık başmuhasebeye kaydedilmiştir. Maaşlara yapılan bu zam da geri alınmamak şartıyla kapıcıların beratlarına kaydedilerek beratların yenilenmesi temin edilmiştir. Ancak muhzırbaşılığın bu şekilde herkese verilmesi, usule aykırı olduğundan, bu uygulamaya Ali Ruhi Efendi'nin kethüdası kapıcıbaşı (ser-bevvâbin) Musa Ağa itiraz etti. İtiraz, kapıcıbaşılardan üzerinde başka yerlerin (Yenişehir-i Fener* ve sair kazaların) muhzırbaşılıklarının da olması sebebiyleydi. Görülen dava sonucunda alınan karar gereği, bundan sonra muhzırbaşılık gelirleri, münasip olana kayd-ı hayat şartıyla verilecekti. Karara ilave olarak muhzırbaşılık gelirini alanlara ayrıca ihtisâb, suçluları yakalama harcı (ihzariye) ve muhzırbaşılık için nişân-ı hümâyûn ve askerî rûznâmçelerden berat verilmemesi

⁴⁸⁷ 27 Aralık 1826 (27 Cemaziyelahir 1242), BOA, *Cevdet-Saray*, nr. 4078, lef: 2.

⁴⁸⁸ 20 Şubat 1828 (4 Şaban 1243), BOA, *Cevdet-Saray*, nr. 4078.

* Yenişehir-i fena olarak okunan bu isimin aslı budur (bk. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara 2006, s. 693).

emredildi. Bu husus muhızırbaşılık nizamnamesi şartı olarak Başmuhasebeye derkenar olundu. Muhızırbaşı gelirlerini iltizam etmekten başka, yukarıda bahsi geçen gelirlere sahip olan kişilere daha önce verilen beratlar geri alındı. Bu kişilerin maaşlarına yapılan zam da yeniden düzenlenerek, kendilerine yeni berat verilmesi kararlaştırıldı⁴⁸⁹.

D. Şuhûdü'l-hâl

Osmanlı toplumunda hukukî tanıklık yapacak kişilere doğruluktan ayrılmayanlar, güvene layık olanlar yani salihler bu isimle anılırdı⁴⁹⁰. Doğruluğun koruyucusu olan kadıların yardımcılarında olan “Şuhûdü'l-hal” müşahit sıfatıyla yargılamalara iştirak ederdi. Bunlar yargılama esnasında yapılan muameleyi takip ve tetkik için mahkemede bulunan kişilerdi. Şuhûdü'l-hâl genellikle kaza bölgesinin ileri gelenleri arasından seçilir ve sayıları beş-altı veya biraz daha fazladır. Şuhûdü'l-hâl'in faaliyetleri mahkemenin işleyişini ve kararlarını etkilememekle beraber, kadıların adaletli davranmasını temine çalışırlardı⁴⁹¹. Bu heyetin batı hukukundaki jüriyle bir alakası yoktur. Önemi, bu heyet içerisinde zaman zaman kazaskerlerin de bulunmasından ileri gelir ki, daha ziyade kurulduğu mahallin en üst düzey yetkililerini barındırırdı. Bu heyetlerde davalı ve davacı taraf da en az birer kişiyle temsil edilirdi. Ayrıca bu heyet her haliyle tam bir denetim mekanizması olup kadı ve davacıların denetlenmesiyle de ilgilenirdi⁴⁹².

1806 yılında Kıbrıs muhassılı olan Hacı Hüseyin Efendi'ye adanın hazineye olan borçları, esham sahiplerine ödenecek faizler ve diğer konularla ilgili olarak yapması gereken ödemelere dair bir ferman gönderilmiştir. Ferman'a göre Hüseyin Efendi İstanbul'da Han-ı Cedîd denilen mahalde bulunan bezirganlardan Papasoğlu Hacı Sağım ve ortağı olan Musa'ya gönderdiği yazıda, faiziyle 294152 kuruş borç tedarik etmişti. Söz konusu para borç olarak alındığından, 16 Nisan 1809 tarihinden itibaren bir sene ertelenerek ödeneceğine dair bezirganlar Sağım ve Musa'ya bir de senet teslim edilmişti.

---

⁴⁸⁹ 22 Nisan 1828 (7 Şevval 1243), BOA, *Cevdet-Saray*, nr. 4078, lef: 1.

⁴⁹⁰ Bahaeddin Yediyıldız, “Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış”, *Türkler*, X., Ankara 2002, s. 186.

⁴⁹¹ Ziya Kazıcı, *İhtisap Müessesesi*, s. 43; aynı müellif, *Toplum Yapısı*, s. 99-100.

⁴⁹² Aydın, “Osmanlıda Hukuk”, s. 399-400.

Buna rağmen söz konusu meblağın sonraki senelerde ödenmediği anlaşıldığından iş mahkemeye intikal etmiş ve senetin bir an önce ödenmesi istenmişti. Bu davada borçlu olarak bulunan kişiler Girinye, Tuzla ve Baf piskoposları ve Kıbrıs Başpiskoposu idi. Şuhûdü'l-hâl olarak ise Seyyid Mehmed Hasib Efendi, Hüseyin Zühdi Efendi, eski mahkeme katibi Mehmed Efendi, Hatib Efendi, Miralay-ı Lefkoşa Seyyid Hüseyin Efendi, Lefkoşa Defterdarı Ahmed Efendi, Yeniçeri Ağası Hüseyin Ağa, Rahib Katomo Kiryanos ve Mahkeme Tercümanı Hacı Simon ve Abraham bulunmaktaydı⁴⁹³.

E. Nakibüleşraf

Bir kaynağa göre nakibüleşraf, XVII. yüzyıl ortalarında hatt-ı hümâyun ile tayin edilirdi⁴⁹⁴. Bir başka kaynağa göre ise ahalinin kefaletiyle tayin edilirdilerdi⁴⁹⁵. Tayinlerde seyyidlik ve ilmiye sınıfına mensubiyet aranan en önemli kriterlerden bazılarıdır. Görevden azilleri ise ölüm, hastalık, sürgün, başkası lehine görevden feragat, tayin gibi sebeplerle olabilirdi. Nakibüleşrafların önemli bir kısmı merkezde bulunurdu⁴⁹⁶. 1826 yılına kadar hususi bir daireleri de yoktu. Nakibüleşraflar önemli görevlere getirildikleri zaman, bu görevle ilgili işlerini saray tabir edilen konaklarda icra ederlerdi. Ancak kendilerine ait bir konakları yoksa o zaman, bir konak edinmeleri gerekirdi. Resmi ve sıradan işlerini burada görürlerdi. Konak aynı zamanda suçlu bulunan seyyidler için bir hapisane olarak da kullanılırdı. Suç işleyen seyyidlerin cezaları da nakibüleşraf tarafından verilirdi. Eyaletlerde cezalandırma yetkisi nakibüleşraf kaymakamlarına aitti⁴⁹⁷. Nakibüleşrafları taşrada kaymakamlar (nakibüleşraf kaimmakamı) temsil ederdi⁴⁹⁸. Kaymakamların esas görevi taşradaki

⁴⁹³ 1 Eylül 1809 (21 Receb 1224), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 22317.

⁴⁹⁴ Nakibüleşrafların hatt-ı hümâyun ile tayin edildiğine dair örnekler için bk. Murat Sarıcık, "Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-Eşrâflık Kurumu", *Türkler*, X., s. 389; ayrıca bk. Y. Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, s. 233.

⁴⁹⁵ Osmanlı Devleti'nde yaşayan Seyyid ve şeriflerin silsilelerini ve şecere-i tayyibe denilen soy kütüklerini kaydedip koruyan, aynı zamanda bunların reisleri olan görevliye nakibüleşraf denir. Diğer taraftan Osmanlı padişahları tahta çıkışlarında kendilerine ilkin nakibüleşrafın biat etmesi kanun idi. Bayram merasimlerini açmak da nakibüleşrafın görevlerindendi. Ayrıca sancağın gidış ve gelişlerinde nakibüleşraf ile Seyyid ve şerifler sancak etrafında tekbir alıp salavat getirmeleri adettendi (Hasan Yüksel-Fatih Köksal, *Osmanlı Toplumunda Sâdât-ı Kirâm ve Nakibüleşraf*, Sivas 1998, s. 19, 21)

⁴⁹⁶ Özkaya, "Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış", s. 702.

⁴⁹⁷ Sarıcık, "Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-Eşrâflık Kurumu" s. 389.

⁴⁹⁸ Osmanlı merkez brokrasisi içinde yer alan nakibüleşrafın taşradaki temsilcisine "nakibüleşraf kaimmakamı" denirdi. Bunlar nakibüleşrafın mektubuyla, genel olarak bir seneliğine-taşrada

seyyidlerin soy kütüklerini tespit ve kaydetmek, uygunsuz davranışlarda bulunanları İstanbul'daki nakibe bildirmektir. Kaymakamın görevini kadılar da yüklenebilirdi⁴⁹⁹. Nakibüleşrafların belirli bir maaşları olmadığından, bu konuda zaman zaman merkezden bazı talepleri olurdu. Bu talepler genellikle olumlu karşılandığından, Kıbrıs gibi önemli mukataaları olan muhassıllıklara ait fazla gelirlerden bunlara iane tarzında bir miktar maaş bağlanırdı. Bâbîâlî, Kıbrıs nakibüleşraf kaimmakamı Mustafa Zühdi Efendi'nin kendisine bir miktar maaş bağlanması hususundaki talebine, muhassıllığın fazla gelirlerinden, iki yıl için toplam 500 kuruş maaş tahsis edilmesine karar vermişti. Ancak, muhassıllık gelirlerinin bir yıl önceki bölümünün reaya üzerinde bakaya kaldığını ileri süren muhassıl, bu maaşın kendisi tarafından değil, reaya tarafından karşılanmasının daha doğru olacağını bildirmişti⁵⁰⁰.

III. ASKERÎ TEŞKİLAT VE GÖREV DAĞILIMI

A. Alaybeyi

Alaybeyi, timarlı sipahi kumandanlarından biri olup, terfi etmesi halinde sancak beyi olarak görev alabilirdi⁵⁰¹. Lefkoşa⁵⁰², Magosa⁵⁰³ ve Baf kaleleri alaybeyleri

---

buldukları bölgedeki sâdâtın işlerine bakmak üzere atanırlardı. Diğer bir ifadeyle imparatorluk merkezi dışındaki yerleşim birimlerinde bulunan seyyid ve şeriflerin işlerine bakan, doğumlarını kaydeden, ahlaka mugayir davranışlarda bulunmalarına dikkat eden ve aykırı harekette bulunanları cezalandıran görevliler nakibüleşraf kaimmakamları idi. Azil ve tayinleri de nakibüleşrafı aitti (Daha geniş bilgi için bk. Yüksel-Köksal, *Osmanlı Toplumunda Sâdât-ı Kirâm*, s. 22).

⁴⁹⁹ Sarıçık, "Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-Eşraflık Kurumu", s. 390. Köprülü Mehmed Paşa'nın sadareti sırasında seyyidlik iddiasıyla ortaya çıkanların beratları incelenerek, yalancı seyyidlerin ortadan kaldırılması ve cezalandırılması yoluna gidilmiş, bu sayede Anadolu'da ve bağlı eyaletlerde ne kadar çok yalancı seyyidin var olduğu da ortaya konulmuştu. Bu sebeple Nakibüleşraf Kaymakamlarına gönderilen emirlerde bu hususa dikkat etmeleri ve beratları en ince ayrıntısına kadar gözden geçirmeleri emredilmiştir (Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, s. 233-234).

⁵⁰⁰ 1 Ağustos 1839 (20 Cemaziyelevvel 1255), BOA, MAD., nr. 8355, s. 48b, h. 2. Malî işlerin muhassılların idaresinden alınması ve reâyâ vekillerine verilmesi sebebiyle, söz konusu maaşın 1255 yılında da aynı miktar ile reâyâ tarafından ödenmesine dair ferman gönderildi (14 Kasım 1839 (7 Ramazan 1255), BOA, MAD., nr. 8355, s. 51, h. 1). Nakîbü'l-eşraf kaymakamları ve maaşı hakkında bk. Murat Sarıçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakîbü'l-Eşraflık Müessesesi*, Ankara 2003, s. 151-155 ve 159.

⁵⁰¹ Ziya Kazıcı, "Alay", *DİA*, II., s. 347; ayrıca bk. Sertoğlu, *Tarih Lügati*, s. 14.

⁵⁰² 9 Aralık 1722 (Selh-i Safer 1135) tarihli bir kayda göre: Lefkoşa alaybeyliği Kıbrıs muhassıllığına ilhak edilen ilk alaybeyliklerden biri idi. Bunun mutasarrıfı el-Hac Mustafa olup, Kıbrıs muhassılı Emin-zade el-Hac Ahmed'in arzıyla 12 Eylül 1722'de ibkâ olunmuş ve istihdam hükmü verilmişti (Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihati*, s. 215).

⁵⁰³ Yine 23 Mayıs 1723 (18 Şaban 1135) tarihli bir kayda göre: Magosa nahiyesi alaybeyliği ise Darendeli el-Hac Hasan'a verildi. 12 Eylül 1722 (Gurre-i Muharrem 1135) tarihinde Kıbrıs muhassılı el-Hac Ahmed'in arzıyla ibkâ olunup istihdâm hükmü verilmiştir (Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihati*, s. 215).

tarafından yönetilmekteydi. Lefkoşa alaybeyi adada bulunan sipahi ve zuamanın başbuğu olarak, zaman içinde elde ettiği güç ve servet sayesinde bir âyân gibi vilayetin işlerine müdahale edebilmekteydi. Alaybeylerine verilen bu yetkinin kaynağı devlete ödenen bir bedel idi⁵⁰⁴. II. Mahmud alaybeyinin devlete ödemek zorunda olduğu bu bedeli kaldırarak, vilayetlerin merkezle ilişkilerini sürdürebilmesi için sivil bir görevli (kethüda) atanmasına karar verdi. Alaybeyinin maiyyetindeki sipahi ve zuamanın elinde bulunan beratlarla da el kondu. Böylece alaybeyi hangi sancağın muhafazasında ise o sancağın yöneticisi olan muhassılın maiyyetine verilerek, içlerinden dirayetli biri başbuğ atandı. Böylece daha önce alaybeyiler tarafından el konulmuş olan timar ve zeâmetler mukataa olarak düzenlenerek iltizama verilmeye başlandı⁵⁰⁵. Hazinesinin içinde bulunduğu sıkıntıyı aşmak amacıyla bazı askerî sınıfların timar ve zeametlerini mukataaya dönüştürmek isteyen devlet, Kıbrıs'taki askerleri yoklamaya tabi tutmuştu. Bu yoklamalar ile adadaki 4 tabur askerden işe yarayışlı olanlar tespit edildi. Bu askerlerden timarlı olanların timarlarına el konuldu. Daha sonra da timarı elinden alınan askerlere aylık bağlandı⁵⁰⁶.

Bütün bu ıslahat gerçekleştirilirken adada herhangi bir başkaldırı olayının yaşanmamış olması, Kıbrıs'taki alaybeyilerin nüfuz ve kudret sahibi kişiler olmadığını göstermektedir. Bunun bir diğer sebebi de Kıbrıs'ın geniş iktisadî ve ticarî faaliyet alanlarından yoksun olmasıdır⁵⁰⁷. Ancak bu durum devlet kapısında sözünü dinletecek, gerektiğinde cemaatler arasında tercih yapılmasını sağlayabilecek toplulukların ortaya çıkmasını da hiçbir zaman önleyememiştir. Bu toplulukların bazen bir piskopos, bazen de bir alaybeyi tarafından yönlendirilmiş olması, Kıbrıs'ta Anadolu ve Rumeli'de var olan türden bir hanedanlık hiçbir zaman gelişmemiş olsa da, toplumu belirli bir konuda kanalize edebilecek güçte kişiler daima var olmuştur. Bunun en belirgin örneği 1833'te

---

⁵⁰⁴ Alaybeylerinin âyân gibi davranmalarına sebep olan âyânlık harcı hakkında bk. Yusuf Oğuzoğlu, *Osmanlı Devlet Anlayışı*, İstanbul 2000, s. 73).

⁵⁰⁵ BOA, HAT., nr. 708/33926.

⁵⁰⁶ BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 17958.

⁵⁰⁷ Benzeri şekilde Anadolu ve Rumeli âyânlarının ortaya çıkışının da kendi şartları içinde oluşmuş olduğu V.P. Mutaftçieva'nın tarifinden anlaşılmaktadır. Mutaftçieva, Rumeli'de âyân ve âyânlığın ortaya çıkışını sorgularken, çağdaşlarının âyânlık tariflerinden faydalanmıştır. Özellikle Avdo Suceška'nın tarifine katılarak, âyânlığın doğuşundaki vasıtaların ve safhaların imparatorluğun bütün eyaletlerinde benzer ve zamandaş olamayacağını belirttiikten sonra, kendi kanısı olarak da, âyânlığın Anadolu ve Rumeli gelişiminin özellikle XVIII. yüzyıldan sonra birbirine benzer şekilde geliştiğini ifade eder (Mutaftçieva, "XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Âyânlık Müessesesi", *Tarih Dergisi*, Sayı: 31, İstanbul 1978, s. 163-166). Ayrıca Mutaftçieva'nın âyânlığın gelişimi hakkında verdiği mantıklı ve ilgi çekici değerlendirme için bk. Mutaftçieva, "XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Âyânlık Müessesesi", s. 177-179.

baş gösteren ihtilalde, alaybeyleri ve kocabaşların hadiseyi yönlendiren kişiler olmasıdır⁵⁰⁸.

1. Ticaret ve İaşe

Devlet, ithalat ve ihracat ürünlerinden bazılarına süresiz yasaklar uygulayabilmekteydi. Bu ürünler zahire, zift, şap, tuz, barut ve silah gibi olup, bunlardan bazıları süresiz, bazıları da olağanüstü zamanlarda çeşitli yasaklara tabi ürünlerdi. Bu ürünlere getirilen engeller Divân-Hümâyün kararı olmadıkça, vilayet ileri gelenleri tarafından dahi, hiçbir şart altında kaldırılamazdı. Aksi halde suç işleyen her kim olursa olsun, mutlaka cezalandırılırdı.

Buradaki gaye, öncelikle devletin ihtiyaç duyduğu önemli maddelerin düşman eline geçmesini önlemektir. İkinci olarak imparatorluğun en büyük nüfusunu barındıran İstanbul'un ihtiyaçlarının karşılanmasıydı. İstanbul'un ihtiyaçları karşılandıktan sonra, zahire ve hububattan kalan kısımların diğer sancaklara satılmasına izin verilirdi. Sancakların ihtiyaçları karşılandıktan sonra yine ürün kalmış ise bunun da ihtiyaca binaen ihrac edilmesine izin verilirdi. 1810 yılında Kıbrıs'ta üretilen buğday ve arpanın bol olması sebebiyle, bu ürünün tamamının İstanbul'a gönderilmesine karar verilmişti. Ancak Lefkoşa alaybeyi diğer mahalli idarecilerle anlaşmak suretiyle, mahsulün 12000 kilesini İstanbul'a göndermiş, geri kalanın ise iç etmişti. Yapılan incelemede zahirenin müstemen sefayini ile başka mahallere gönderildiği tespit edilmiştir.

Oysa Osmanlı devletinde zahirenin müstemen taifesi ve barrani kayıklarıyla zahirenin satılması eskiden beri yasaktı. Bu kural alaybeyi ve diğer görevliler tarafından ihlal edilerek; İstanbul'da zahire yokluğu çekilmesine rağmen, kanuna aykırı hareket edilerek zahirenin elden çıkmasına sebep olunmuş idi. Bu sebeple alaybeyi ve muhassıla gönderilen emirde; öncelikle muhassıl azledilerek cezası verilmek üzere merkeze çekilmişti. Ardından Kıbrıs'a gönderilen bir mübaşir vasıtasıyla müftü, emin, kethüda ve alaybeyine gereken ceza verilmişti⁵⁰⁹. Zahire ile ilgili kusurlar işlendiğinde

---

⁵⁰⁸Kıbrıs Şerîye sicillerinden tespit edebildiğimiz alaybeyler şunlardır: Lefkoşa Alaybeyi [D]Zankalakoğlu Hacı Mehmed (1804), Lefkoşa Alaybeyi Seyyid Hüseyin Ağa (1808, 1819, 1835), Lefkoşa Alaybeyi (Edhem Ağazade) Seyyid Hasan (1815-1817), Lefkoşa Alaybeyi Mehmet Tahir Efendi (1828), Baf Alaybeyi Mehmed Ağa (1833) (KŞS., nr. 27, 28, 29, 30).

⁵⁰⁹ 5 Haziran 1810 (2 Cemaziyelevvel 1225), BOA, KK., nr. 92, h. 4.

gönderilen mübaşir, suçlulardan biri dahiolsalar alaybeylerinin bilgisine de başvururlardı⁵¹⁰.

2. Malî Meseleler: Muhallefat ve Bekaya Tahsili

Alaybeyiler, buldukları birimde liyakati ve güvenilirliği ile öncelikli bir memurdu. Herkesten (muhasıl, kocabaşılar, piskoposlar ve konsoloslar) borç alabilir, borç verebilir ve emanet ilişkileri kurabilirdi. Mesela, Kıbrıs muhasılı Süleyman Ağa'nın 1804-1805 seneleri muhasıllık hesabı görülürken, devlete borçlu olduğu meblağların (bekaya) bir kısmı, bu şekilde verdiği borçlardan meydana gelmekteydi. Bu meblağın 33259 kuruşu Lefkoşa Alaybeyi Seyyid Hüseyin Ağa'ya verilmişti. 1804 senesi avarız vergisi olan 26363 kuruşu ise eski Kıbrıs Alaybeyi Dankalakoğlu Mehmed ile Firarî Miralay Yeğen Hacı Mehmed Ağa'nın zimmetinde kalmıştı⁵¹¹.

Hazine tarafından mal varlıklarına (muhallefat) el konulurken alaybeyilerin kendi menfaatine veya yakın akrabalarının lehine malların satışına müdahale edebildikleri tespit edilmiştir. Kıbrıs'ta meydana gelen ihtilale karıştığı delilleriyle ispatlanan başpiskopos ve bir keşişin muhallefatına devlet el koymuştu. Yapılan satış sonucunda, Lefkoşa Alaybeyi Seyyid Hüseyin'in büyük miktardaki bir hissenin, amcaoğlu İzzet'e verilmesi için konusunda mülknâme-i hümâyun yazılmasını temin ettirdiği tespit edilmişti⁵¹².

3. Denetimler ve Yoklamalar

Kıbrıs, stratejik konumu sebebiyle kaleleri sürekli denetlenen derya sancaklarından biriydi. Bu teftişlerde alaybeyinin de bulunması usuldendi. 1810 yılı denetimine mübaşir olarak, Divân-ı Hümâyun Mektubî halifelerinden Mehmed Tahir Efendi görevlendirilmişti. Muhasılla birlikte denetimde görevlendirilen alaybeyleri, kale askerinin noksansız olarak vazife başında bulundurulmasına çalışırlardı. Yoklamalarda her askerden nizamname gereği 10 kuruş harç alınırdı. Yoklamaların kısa zamanda bitirebilmesi için, gerekirse alaybeyinin harcını kendi hazinesinden ödemesi ve daha sonra askerden tahsil etmesi istenirdi⁵¹³.

⁵¹⁰ 31 Ekim 1811 (13 Şevval 1226), BOA, *Cevdet-Askeri*, nr. 46709.

⁵¹¹ 30 Nisan 1808 (4 Rebiülevvel 1223), BOA, A.E.-IV. Mustafa, nr. 764.

⁵¹² 7 Ocak 1823 (23 Rebiülahir 1238), BOA, MAD., nr. 9764, s. 89, h. 1.

⁵¹³ 28 Haziran 1810 (25 Cemaziyelevvel 1225), BOA, KK., nr. 24, s. 106, h. 2.

Alaybeyiler, muhassıllarla geliştirdikleri ilişkiler sayesinde yoklamalarda askerin mevcudunu az göstererek, yoklama harcına el koymaya çalışırlardı. Devlet alaybeylerinin bu yolsuzluklarına göz yummadığı gibi, yoklanan neferlerden tahsil edeceği harcı toplayarak defterdar efendiye veya yoklamacı efendiye vermesi de talep edilirdi⁵¹⁴. 1810 yılında başlatılan Kıbrıs kale askerinin yoklanması, zamanında bitirilememiş ve sadece Lefkoşa kalesinin yoklanması bitirilebilmişti. Diğer kaza ve köylere de yazılar gönderilmiş olmasına rağmen, adadan gelen bilgilerden yoklamamın bitirilebilmesi için yaklaşık bir seneye ihtiyaç olduğu bildirilmişti. Bu yoklamalarda eşkinici, zuama, timar ve timarlı müstahfiz askerinden alınacak harcın 10 kuruştan fazla olmaması karara bağlanmıştı (10 Eylül 1810)⁵¹⁵.

4. Tevcihat: Timar ve Zeametler

Kıbrıs alaybeyleri, gayrimeşru yollardan timarlara el koyabilmekteydi. El koyma işlemleri bazen kişinin kendi isteğiyle timarını bırakması şeklinde olurdu. Bu şekilde el konulan timarlar, ikinci ve üçüncü şahıslara verilebilir ve bu konuda merkezden yeniden berat talebinde bulunulabilirdi. Mesela, Kıbrıs'ın Baf nahiyesine bağlı Kostarga köyünde 5000 akçe timara sahip olan Baf nahiyesi sipahilerinden Mustafa'nın ölümü sebebiyle timarı, kardeşi Hüseyin'e verilmişti. Hüseyin de timarını kendi isteğiyle yeğeni Mehmed'e vermişti. Mehmet ise timarını terk ettiğinden, boş kalan timar, alaybeyi tarafından Osman adlı kişiye verilmişti⁵¹⁶. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür⁵¹⁷.

Kıbrıs alaybeyi, muhassılların yaptığı haksızlıkları ortadan kaldırmak için hakem sıfatıyla görev yapabiliyordu. Meselâ, mevcut bir timarın kuyuda bakılmadan birine verilmesi bu hakemlik olayına konu olabiliyordu. Bu şekilde verilen timarlara, muhtemel bir mirasçı tarafından itiraz edilerek hak iddia edildiği vakit, davacı olanlar, timarın kendilerine ait olduğunu isbat etmek (isbat-ı vücut) için, mübaşir veya kadı önüne çıkarılırlardı. Kıbrıs'ın Magosa sipahilerinden Ali, Mesarya nahiyesine bağlı Elbi köyünde 6666 akçe değerindeki bir timara ve aynı nahiyenin Pano Estello ve Kato

⁵¹⁴ 28 Haziran 1810 (25 Cemaziyevvel 1225) BOA, KK., nr. 24, s. 107, h. 1.

⁵¹⁵ 12 Eylül 1810 (10 Şaban 1225), BOA, KK., nr. 24, h. 72.

⁵¹⁶ 1817 (1232), BOA, A.E.-II. Mahmud, nr. 190.

⁵¹⁷ Kıbrıs'ın Hirsofi nahiyesine bağlı Lezo köyünde 10666 akçe timara sahip olan Lefkoşa sipahilerinden Ali, kendi isteğiyle timarından vazgeçmişti. Bunun üzerine Lefkoşa Alaybeyi Seyyid Hüseyin Ağa, boş kalan timarı, Hasan adlı adamına vermek için merkeze bir yazı göndermişti [19 Şubat 1824 (18 Cemaziyelahir 1239), BOA, *Cevdet-Timar*, nr. 3988].

Estello köylerinde bulunan 4998 akçe değerinde bir başka timar hissesine sahipti. Kıbrıs muhassılı söz konusu timarları başka birine vermek isteğiyle bazı uygunsuz muamelelerde bulunmuştu. Bunun üzerine Kıbrıs alaybeyi hadiseye müdahale etmek zorunda kalmıştı⁵¹⁸. Muhassılların bu şekilde timarlar üzerinde yolsuzluğa gitmeleri sebebiyle, boş kalan timarların başkasına verilmesiyle ilgili yetki Kıbrıs alaybeylerine verilmişti. Konuyla ilgili çok fazla örnek olmasa da, Kıbrıs alaybeylerinin bu yetkileri kullandıkları muhakkaktır. Mesela, Lefkoşa Alaybeyi Hüseyin Ağa, Kıbrıs'ın Pendaye nahiyesinde İspiromirini köyünde 6000 akçe timara sahip olan Lefkoşa sipahilerinden Mehmed timarını kendi rızasıyla boş bırakmıştı. Bunun üzerine Lefkoşa Alaybeyi Hüseyin Ağa, timarı adamlarından Mahmud'a vermek üzere merkeze yazı yazmıştı⁵¹⁹. İkinci bir örnek olarak ise; Kıbrıs'ın Baf nahiyesinin Pano Kerde köyünde 5000 akçe timara mutasarrıf olan Lefkoşa sipahilerinden Ali'nin vefatı sebebiyle, boş kalan timar oğlu Hüseyin'e verilmişti⁵²⁰. Bir başka örnek ise; Baf nahiyesi Malonda adlı köyde 43663 akçe zeamete mutasarrıf Baf zaimlerinden Ahmed timarını boş bırakmıştı. Kıbrıs alaybeyi timarı Numan'a verilmiş olup, onun da vefatı üzerine boş kalan timar, alaybeyi tarafından Abdullah'ın oğlu Ahmed'e verilmek istenmiştir⁵²¹.

5. Güvenliğin Sağlanması

Muhassıllardan sonra Kıbrıs'ın güvenliğinden sorumlu ikinci kişi olan alaybeyi idi. İstihbarat toplamak ve bunu ilgili birimlere bildirip, tehlikelere karşı önlem almak için gerektiğinde koğuşturma yapmakla da alaybeyiler vazifeliydi. Kıbrıs 1833 yılında önemli hadiselerle karşı karşıya kalmış ve bunların kötü etkisinin silinmesi için çeşitli girişimler başlatılmıştı. Ancak dağlara sığınmış olan bazı eşkiyalar henüz ortadan kaldırılamamıştı. Bunlardan biri olan Papaz Habeşi, etrafa bazı muzır mektuplar göndermişti. Magosa Alaybeyi tarafından yapılan operasyon sırasında Papaz Habeşi yakalandı. Mesarya kazası Prasyo köyünde bulunan adamı Osman'a gönderdiği Rumca bir mektup ele geçirilerek Babîâlî'ye gönderildi. Mektup Hırsofi ve Lefkoşa ulemasından Hacı Hafız Mustafa Efendi ve Lefke kasabası müderrisi olan Hacı Hüseyin Efendi tarafından tercüme edildi. Buna göre eşkiya reisi kasabaları “ateş ve fitneye boğmak” niyetinde idi. Eşkiyanın ise bölükbaşı ve kapudan namıyla dağlara sığınmış

⁵¹⁸ 13 Mayıs 1819 (18 Receb 1234), BOA, *Cevdet-Timar*, nr. 2158.

⁵¹⁹ 19 Mayıs 1827 (22 Şevval 1242), BOA, *Cevdet-Timar*, nr. 5722.

⁵²⁰ 26 Haziran 1834 (18 Safer 1250), BOA, *Cevdet-Timar*, nr. 4045.

⁵²¹ 1828 (1243), BOA, A.E-II. Mahmud, nr. 5445, lef: 2.

oldukları tespit edilmişti. Babiâli'den alaybeyine gönderilen emirde dağlardaki eşkiyanın asla Baf taraflarına inmesine izin verilmemesi emredilmekte olup mektubun da mutlaka merkeze gönderilmesi istenmekteydi⁵²².

Kıbrıs alaybeyinin dizdar tayininde de önemli rolü vardı. Kıbrıs alaybeyi 1828 yılında Tuzla kalesi dizdarının değiştirilmesinde muhassıla refakat etmişti. Ayrıca berat teslim almak ve yeni dizdar tayinlerinde görüş bildirmek yetkisine de sahipti⁵²³.

B. Dizdar

Askerî sınıftan olup, taşra idaresinde güvenliği sağlamakla görevli bir diğer kişi dizdar idi. Dizdar, kale muhafızı ve kalede bulunan birliklerin komutanı idi⁵²⁴. Beylerbeyinin/sancakbeyinin idaresinde ve kadının sorumluluğunda olan dizdarın güvenlik dışında vergi toplamak ve derbend idaresi gibi görevleri de vardı⁵²⁵. Ancak dizdarlık da diğer görevler gibi ehil olana verilmediğinden amacından saparak, zamanla önemini yitirmiştir⁵²⁶.

Dizdarların kale komutanlığı dışında, hapisane, tüccar mallarının konulduğu emanet depoları, hazineler, barut depoları ve darphane gibi alet edevatın saklandığı bir yer olması sebebiyle geniş görev alanları vardı. Dizdarlar merkezden tayin edilirler ve genellikle kapıkulu ocaklarının yeniçeri, cebeci, sipahi gibi bölüklerine mensup kişilerden seçilirlerdi. XVII. yüzyılda orta dereceli timar sahibi olarak görünen dizdarların yıllık gelirleri ortalama 10 bin akçe civarındaydı. Dizdarlar XVIII. yüzyıldan sonra önemini kaybeden bir askerî sınıf olarak bazı serhad kalelerinde görevlendirilmişlerdi⁵²⁷. 1822 de Anadolu'da Rum ve Ermenilerden silahların toplanması sırasında silahların sayılıp tasnifi önce kadı huzurunda gerçekleştirilmiş ve sonra defterleriyle kale dizdarlarına verilerek muhafaza altına alınması sağlanmıştı⁵²⁸. Dizdarların görevlerine gelince;

⁵²² 2 Ağustos 1833 (15 Rebiülevvel 1249), BOA, HAT., nr. 693/33444-C.

⁵²³ 29 Eylül 1828 (19 Rebiülevvel 1244), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 20180/1.

⁵²⁴ İpşirli, *Klasik Dönem*, s. 238.

⁵²⁵ Yusuf Şükrü Batmaz, "Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış", *OTAM*, Sayı: 7, Ankara 1996, s. 3-4.

⁵²⁶ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic'ül-Vukuat*, s. 123.

⁵²⁷ Yusuf Oğuzoğlu, "Dizdar", *DİA*, IX, s. 480-481.

⁵²⁸ Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın İlânı Sırasında Anadolu'da İç Güvenlik", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIII/24, (Ankara 1980), s. 58.

1. Tayinler ve Aziller

Kale dizdarlarının tayinleri muhassıl ve alaybeyinin teklifiyle yapılmaktaydı. Dizdar tayin edilen kişi, her yıl muhassıla belirli bir miktar caize vermekle mükellefti. Dizdarların ödedikleri caize karşılığında kendilerine bir miktar yevmiye verilirdi. Yukarıda da belirtildiği gibi dizdar tayin ve azilleri alaybeyi ve muhassılın isteğiyle yapılıyor olsa da, bu isteklerin sunulduğu birinci merci kaptan paşaydı. Kaptan paşa, tayin edilecek kişinin uygun olup olmadığına karar verdikten sonra, beratını almak üzere dizdar olacak kişiyi merkeze gönderirdi⁵²⁹. Dizdarların tayinleri gibi azillerinde de muhassıların rol aldığı anlaşılmaktadır. Buna karşılık, muhassıllar kendi adamlarına birini berat vermek suretiyle dizdar tayin edebilirlerdi.

Dizdarlar, kendi rızalarıyla mesleklerinden ayrılabilirlerdi. Böyle durumlarda kalelerin başsız kalmaması için Kıbrıs muhassılı boşalan dizdarlığa liyakatli birini tayin etmek için kaptan paşaya müracaatta bulunurdu. Kaptan paşa tarafından uygun birinin atanmasıyla tayin gerçekleşebileceği gibi, muhassıl veya alaybeyi tarafından gösterilen, itimad edilir bir kişinin kaptan paşanın onayı ile tayini de mümkündür. Bu şekilde tayini gerçekleştirilen kişiye ya eski dizdarın yevmiyesi veya yeni tespit edilecek bir meblağın verilmesi gerekirdi. Buna karşılık dizdarların caize olarak senelik 60 kuruş ödemeleri vardı. Dizdara verilen yevmiye ise 24 akçeydi. 29 Eylül 1828 tarihinde Kıbrıs Lefkoşa kale dizdarı olan Mahmud, kendi isteğiyle dizdarlıktan ayrılmıştı. Bunun üzerine muhassıl ve alaybeyi, Mahmud'un yerinin boş kalmaması için bu işi yapabilecek bir kişi olan Mustafa'yı dizdar tayin etmişlerdi⁵³⁰.

Taşradan merkeze veya merkezden taşraya gönderilen meblağların taşınması esnasında meydana gelen kusurlarla ilgili olarak da dizdarların yetkileri olduğu anlaşılmaktadır. Meselâ, Kıbrıs'a memur askerin tayinatı için havale olunan 20 bin kuruşun, Seyyid Abdülmuin adlı bir tatarı teslim edildiği, tatarı ait yazıdan anlaşılmaktadır. Tatarın verdiği bu bilginin, geçerlilik kazanması ancak dizdarın kefaletiyle mümkündür⁵³¹.

⁵²⁹ 15 Ekim 1828 (5 Rebiülahir 1244), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 20180/2.

⁵³⁰ 29 Eylül 1828 (19 Rebiülevvel 1244), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 10180/1.

⁵³¹ 21 Mayıs 1829 (17 Zilkade 1244), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 24164.

2. Yoklamalar: Asker ve Cephane

6 Ağustos 1805 tarihinde Kıbrıs kalelerinin denetimini yapmak isteyen İçel mutasarrıfı vezir Ahmed Paşa'ya kale dizdarı, muhassıl, naib ve eşraftan kişiler refakat etmişlerdi. Denetim Lefkoşa, Magosa, Tuzla, Limasol, Baf ve Girinye kalelerinde gerçekleştirilmişti. Söz konusu heyet, kale dizdarlarının defter kayıtlarını incelemek suretiyle bu kalelerde bulunması gereken ve eksik olan cephaneyi yerinde tespit ederek, bir rapor halinde merkeze göndermişlerdi⁵³².

Denetim maksadıyla Kıbrıs'a gelen heyetin ihtiyaç duyduğu bilgilere ulaşmalarını sağlayankale dizdarları, sorumluluk alanlarına giren bu tür malzemelerin güvenliğini temin etmek, cephanenin harcanmasıyla ilgili mevzuatı uygulamak ve kale askerlerinin savaşa hazır halde bulundurulmasını temin etmekle de görevliydi⁵³³.

Muhassıllar, kaleleri sürekli denetim altında tuttukları için, buralarda bulunan malzemenin güncel bilgilerini de dizdarlardan alırlardı. Çeşitli sebeplerle barutun tükeneceği anlaşıldığı zamanlarda, dizdar muhassılı uyarırdı. Muhassıl konuyu önce merkeze bildirir ve gelen emirlere göre tüccardan barut temini yoluna gidilirdi. Kalelerde yaşanan aşırı barut tüketimi sebebiyle merkez, Kıbrıs'ın bulunduğu stratejik konumu da dikkate alarak dizdarlardan cephanelerdeki barutu sicillere kaydetmelerini ve bu barutun kesinlikle törenler için kullanılmamasını emretmekteydi⁵³⁴.

IV. KIBRIS DİVANININ GAYRİMÜSLİM ÜYELERİ VE GÖREVLERİ

A. Piskoposlar

Kıbrıs'ta gayrimüslimlerin dinî ve dünyevî işleriyle ilgilenen başpiskopos dışında, kocabaşılık görevi de olan, üç metropolid vardı. Kıbrıs'ın fethinden sonra reayanın en iyi şartlarda yaşaması için mücadele veren bir çok piskopos olmuştur. Başpiskopos Silvestor ve daha sonra Başpiskopos Philotheos'un, daha insanca bir yaşam için yaptıkları çağrılar sonucunda, Osmanlı Devleti, reayanın ödemekle yükümlü olduğu haraç miktarında indirime gitmiştir. 1746 yılında Kıbrıs valiliğine tayin edilen

⁵³² 6 Ağustos 1805 (10 Cemazıyelevvel 1220), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 12834/4.

⁵³³ 29 Eylül 1828 (19 Rebiülevvel 1244) tarihli yoklamayla ilgili olarak 3 Rebiülahir 1244 tarihli muhassıl takririnde Kıbrıs kalelerinde mevcut olan barut-ı siyah şu şekildeydi: Lefkoşa'da: 14866 kıyye; Magosa'da: 9260 kıyye; Girinye'de 3396 kıyye; Limasol'da: 1078 kıyye; Baf'da: 921.5 kıyye ve Tuzla'da: 842 kıyye olarak tespit edilmiştir [13 Ekim 1828 (3 Rebiülahir 1244), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 21066/1].

⁵³⁴ 14 Ekim 1828 (14 Rebiülahir 1244), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 21066/2.

Ebubekir Paşa bir halk adamıydı ve iyi bir idare sergilemekteydi. İki yıl sonra Kıbrıs yönetimi veziriazama verilerek yeni bir değişime uğradı ve o da muhassıllık yönetimini geri getirerek, vergi tahsili işini ona iltizam etmişti. Bu dönemde çeşitli sebeplerle vergiler 1760 yılına kadar çok yukarılara tırmanınca, Kıbrıs piskoposları İstanbul'a yeni bir başvuru yaparak haracın bir kez daha az da olsa düşürülmesini temin etmişlerdi⁵³⁵. Kilisenin bu müdahaleleri yanında Rusların Akdeniz'e inmeleri ve 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması ile Ortodoks tebaanın hamiliğine soyunmaları, Kıbrıs'taki Osmanlı otoritesini ciddi olarak sarsmıştı. Bu durum Kıbrıs kilisesini ve başpiskoposunun nüfuzunu artırmıştır. Osmanlı otoriteleri Kıbrıs kilisesinin rızası alınmaksızın muhassıl tayin etmenin zorluğuna dikkat çekerek, vergilerin toplanmasında başpiskopos ile birlikte hareket etmeye karar verdiler. Kıbrıs'ta kilise otoritesi, Osmanlı otoritelerinin bu kararından sonra hızla büyümeye başladı. Kıbrıs yönetiminin 1785'te yeniden kaptan paşaya verilmesine kadar da bu büyüme devam etti⁵³⁶. Ancak bu süre içinde piskoposlar büyük miktarlarda servet sahibi oldu ve Başpiskopos Kıbrıs'ın gölge yöneticisi durumuna geldi⁵³⁷.

Başpiskopos ve metropolidlerin adadaki konumları ve görev alanlarıyla ilgili olarak XVIII. yüzyıla ait bir kaynakta şu bilgiler mevcuttur: Başpiskopos Lefkoşa'da otururdu. Dinî yetki alanı Mağusa, Mesarya, Değirmenlik, Dağ ve Karpaz kazalarıydı. Baf piskoposu, Baf'ta otururdu ve Piskobu, Evdim, Kukla ve Hirsofu bölgesini yönetirdi. Kiti veya Kitium piskoposu bazen Larnaka'da (Tuzla) bazen de Limasol'da otururdu. Larnaka, Limasol ve Gilan'ı da içine alan bir merkez olarak Girne, Girne piskoposunun ikamet yeri idi. Girne piskoposu, kendi idare alanı dışında Lefke, Omorfo ve Pendaye kazalarının dinî ve dünyevî işleriyle de meşgul olurdu⁵³⁸. XVIII. yüzyılda dört bölgesel yönetim durumunda olan piskoposluklar, XIX. yüzyılda altı bölgesel

---

⁵³⁵ Munro-Khuri, *Venus and Mars*, s. 83.

⁵³⁶ Sia Anagnostopoulou, Ortodoks kilisesinin özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda, Osmanlılar nezdinde ve cemaat üzerindeki etkisini, merkezî yönetimin zayıflamasına paralel olarak artırdığını ifade etmektedir (Anagnostopoulou, "Les rapports de l'Eglise Orthodoxe avec le Kapudan Pacha (fin du XVIIIème-début XIXème siècle)", *The Kapudan Pasha his Office and his Domain*, (Ed. Elizabeth Zachariadou), Rethymnon 2002, s. 266.

⁵³⁷ Munro-Khuri, *Venus and Mars*, s. 89.

⁵³⁸ Gürkan, *Tarih İçinde Kıbrıs*, s. 159-160.

yönetim olmuşlardır. Her biri bir kaymakamlık veya yerel bir yönetim halindedir. Bunlar Lefkoşa, Girne, Magosa, Larnaka, Kitima ve Limasol'dur⁵³⁹.

Kıbrıs'taki Ortodoks kilisesi, Türklerin adayı fethetmesinden başlangıçta büyük faydalar elde ettiler. Roma kilisesi adadan çıkarıldı ve yeni rahipler atandı. Sadece bir tane Latin rahip vardı ve o da Venedik'te hayatını idame ettirmekteydi. Bir kısım Latinler, Venedik'teki Heptanesianlar gibi Ortodoks kilisesinde asimile edilirken, doğuda azınlıklara eziyet etmek moda haline getirilmişti. 1650'li yıllarda Roma kilisesinin baskısı genel olarak azalmış olmasına rağmen, Kıbrıs kilisesinde İtalya'daki gibi giyinilmeye devam ediliyordu⁵⁴⁰.

Gayrimüslimlerin devlet ile ilgili işlerini taşrada yürütmekle vazifeli olan başpiskopos, metropolid ve kocabaşının yetkilerinde XIX. yüzyılın başında bazı özel sebeplerle yetkileri artırılarak, iyileştirmeler yapılmıştır. Buna rağmen Mora İsyanı'nın Ege adaları ve Kıbrıs'a da yayılmasına gayret gösteren piskoposlardan bazıları idam edilmişti⁵⁴¹. İdamlara rağmen Kıbrıs başpiskopos ve metropolidlerine dinî yetkilerinden başka, olağanüstü zamanlarda muhassıl ve voyvodalara tanınan bazı idarî hakların verilmesine devam edilmiştir. Devlet bu icraatlarında isyan sebebiyle kurumları asla hedef almadığını, fakat kişilerin tutumları sebebiyle idam gibi uygulamaların yapılmak zorunda kaldığını göstermeyi amaçlamaktaydı.

II. Mahmud döneminde reaya vekilliği görevi yapan 4 başpiskopos ve 7 piskoposu (metropolid) tespit etmiş bulunmaktayız⁵⁴². Başpiskopos ve piskoposların Kıbrıs'taki görevlerine gelince;

⁵³⁹ Purcell ise Kıbrıs'taki dört piskoposluğu ve yetki alanlarını şu şekilde tanımlar: "Nicossia (Lefkoşa) ve Karpaz, Famagusta (Magosa) ve Mesaoria (Mesarya), Kyneria (Girne) ve Pendaye, Paphos ve Soli, Citium (Kityum) ve Limasol (Purcell, *Cyprus*, s. 170).

⁵⁴⁰ Purcell, *Cyprus*, s. 172.

⁵⁴¹ "Kıbrıs Rum Ortodoks başpiskoposluğu 1814'de kurulmuş olan Etniki Eterya teşkilatına katılmış, Yunanistanın istiklâli için yapılan bütün gizli çalışmalara iştirak etmiş ve 1821 yılında halkı isyana teşvik eden Başpiskopos Gibrianos ve metropolitler yakalanarak mahkeme sonucunda idama çarptırılmışlardır" (Özcan Yeniçeri, "Viyanadan Kıbrıs'a Topyekün Gerileme", *Global Strateji Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 2, İstanbul 2005, s. 17-18); Munro-Khuri, *Venus and Mars*, s. 89.

⁵⁴² Şeriye sicilleri ve Osmanlı arşivlerine göre II. Mahmud döneminde Kıbrıs'ta görev yapan Başpiskopos ve piskoposlar şunlardır: Kıbrıs Başpiskoposu Hrisantos (1809-1811), Başpiskopos Kipriyanos (1811-1821), Kıbrıs Başpiskoposu Panaridos (1831); Piskoposlar ise şunlardır: Girinye Piskoposu Onios ve Tuzla Piskoposu Hrisantos (1809-1814) farklı iki dönemde, Baf Piskoposu Hrisantos (1809), Baf Piskoposu Safroniyos (1814), Tuzla Piskoposu Melendiyos (1815), Girinye Piskoposu Okinos (1815), Girinye Piskoposu Hrisantos, Tuzla Piskoposu Liyonidiyos ve Baf piskoposu Harido (1831) aynı yıl içinde piskoposluk görevlerinde bulunmuşlardı (KŞS., nr. 27, 28, 29, 30). Vergi Bedevi ise kitabında verdiği başpiskopos listesi şöyledir: Hrisantos (İkinci defa) (1784-1810),

1. Reaya Vekilliği

Başpiskopos Kıbrıs Rum cemaatinin sadece en büyük ruhanî reisi değil, aynı zamanda devlet nezdinde cemaatin en önemli temsilcisiydi. Hiyerarşideki yeri validen sonra gelirdi. Padişaha kırmızı mürekkeple imzalanmış ve mühürlenmiş arzuhaller (gizlilik derecesi yüksek belge) taktim etmek yetkileri vardı. Bu yetkiyi çoğunlukla idarecileri şikayet maksadıyla kullanırlardı⁵⁴³. Başpiskopos ve maiyyetindeki piskoposlar Kıbrıs'ta meydana gelen doğal afetlerde, devlet nezdinde gereken girişimleri yaparken muhassıla birlikte hareket etmek zorundaydı⁵⁴⁴. Muhassıl Osman Hayri Paşa zamanında Kıbrıs'ta meydana gelen kuraklık ve kıtlık sebebiyle ahalinin, yabancılardan aldığı borç karşılığında emlak ve arazilerini rehin bıraktığı tespit edilmiştir. Bunun üzerine muhassıl merkezî bilgilendirmiş ve bir miktar yardımda bulunulması halinde, ahalinin durumunun düzeleceğini bildirmişti. Bunun üzerine devlet rehin verilen eşya ve emlakı kurtarmak için Kıbrıs'a 2000 kese kuruş yardım yapılmasına karar vermişti. Ayrıca Kıbrıs ahalsinin mağduriyetini de dikkate alarak söz konusu paranın gelecek harman zamanından itibaren 3 taksit halinde geri ödenmesini kararlaştırarak, ödemelerin kocabaşı kefaletine bağlanmasını temin etmişti⁵⁴⁵.

Reyanın, borç batağına saplandığı zamanlarda, duruma bir çare bulmaları gerekirken, her türlü malî yetkiye sahip olan reaya vekillerinin, yardımdan ziyade ahaliye zulmettikleri tespit edilebilmektedir⁵⁴⁶. İstanbul'a gönderilen haberlere bir göz atıldığında piskoposların, devlet ile reaya arasındaki iletişimi ortadan kaldırmaya yönelik maksatlı ifade ve iftiralarına rastlamak mümkündür. Lefkoşa ve Tuzla

---

Kiprianos (1810-1821), Ovakim (1821-1824), Damastenos (1824-1827), Panaretos (1827-1840) (Bedevi, *Kıbrıs Tarihi*, s. 149).

⁵⁴³ Alasya, *Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, s. 106-107.

⁵⁴⁴ Kıbrıs Başpiskoposu, üç metropolid, kocabaşı, nakibüleşraf, müftü ve ihtisâb memuru tarafından hazırlanan, 5 seneden beri sürmekte olan kıtlık ve kuraklığa devletin dikkatini çekmek için İstanbul'a bir yazı göndermişlerdi. Bu yazıda ahalinin meralarında ot ve su kalmadığı, bu sebeple müslim ve gayrimüslimlerin hayvan ve çift öküzlerini kaybettiklerini, büyük bir kısmının adayı terk ettiğini bildirmişlerdi. Ahalinin ayrıca ellerindeki pekçok mal varlıklarını, ailelerinin geçimi için elden çıkardıklarını, muhassıl Osman Hayri Paşa'nın elinden geleni yapmasına rağmen gidenlerin geri gelmesi ve kalanların kendini toparlaması için en az 2000 kese akçeye ihtiyaç olduğunu bildirmişlerdi. Aksi halde kalanların da adayı terk etmek durumunda kalacağı ifade edilmişti (BOA, HAT., nr. 48299-I).

⁵⁴⁵ BOA, HAT., nr. 48299-A.

⁵⁴⁶ Vergilerin tahsili Başpiskopos ve muhassılların idaresindeydi. Bu sebeple Başpiskoposlar adaya tayin edilecek muhassılın kendileriyle anlaşabilecek kimselerden olması için çalışırlardı. Bu sayede kilise çok zenginleşmişti. Bu durumdan sıkılan reâyâ ve Müslümanlar 1804 yılında isyan etmişlerdi (Alasya, *Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, s. 107).

reayasının Kıbrıs muhassılı Halil Ağa vasıtasıyla merkeze gönderdiği bir yazıda bu husus dile getirilmiştir. Reaya meselelerine çare olması için Kıbrıs başpiskoposuna başvurulduğu belirtilen yazıda, kaza ve köylerden sözü dinlenir kişilerden teşkil edilecek bir heyetin reaya fakirlerinin durumlarının incelenmesine müsaade edilmesi istenmekteydi. Buna karşılık, başpiskopos ahalinin sıkıntılarını dinlemek yerine, malî yönetimin Tercüman Yorgaki'nin elinden alınarak, yeni bir idareye kavuşturulması gerektiğini ileri sürmüştü ve ahali adına görüşmelerde bulunmak üzere İstanbul'a kendi kocabaşlarını göndermişti. Başpiskopos, bu sayede ahalinin merkezle bağlarını koparmayı amaçlamaktaydı. Ahali ise kocabaşların adada olmamasının istişareye bir engel teşkil etmeyeceği görüşündeydi. Başpiskoposun bütün engellemelerine rağmen muhassıllar vasıtasıyla merkezle irtibat kurmayı başaran gayrimüslimler, yazılarında, eğer piskopos istişareyi bu sebeplerle red ederse, reayanın adayı terk etmesinin bir zorunluluk haline geleceği ifade edilmekteydi. Zulmün devam etmesi üzerine iş gücü sahibi pekçok kişi adadan ayrıldı. Vergi mükellefi olan bu kişilerin ayrılmasıyla bazı vergi kalemleri boş kaldı. Başpiskopos, zulümden kaçan reayayı geri getirmek hususunda devlete kefil göstermek zorundaydı. Aksi takdirde kaçan mükelleflerin vergi borçlarını ödemesi gerekiyordu. Ancak başpiskopos daha farklı bir yola saparak, adamlarından adayı terk eden ahalinin aleyhinde "hiçbir sebep yokken kendileri gittiler" gibi söylentiler çıkarmalarını isteyerek söz konusu kefaletten kurtulmaya çalıştı. Başpiskopos'un bu söylentilerinin tamamen iftira olduğunu iddia eden ahali, hiçbir zaman devlete karşı doğrudan bir ihanette bulunmadıklarını ileri sürerek, başpiskoposu yalanlama yoluna gitmişlerdi⁵⁴⁷.

Başpiskopos tarafından reaya üzerinde kurulan bu baskının sebeplerini şöyle ifade etmek mümkündür: Muhassılların yolsuzlukları sebebiyle malî yönetim reaya vekillerine ve dolayısıyla uzun bir zamandan beri reaya vekilliği yetkilerine sahip olan Kıbrıs tercümanına devredilmişti. Ancak, ortaya çıkan çeşitli dedikodular üzerine Kıbrıs Tercümanı olan Yorgaki azledildi ve İstanbul'a çağrıldı. Bu azil, III. Selim'in Tercüman Yorgaki'yi 1796 yılında bir ferman ile tam yetkili reaya vekili tayin etmesinden sonra, başpiskoposa tercümanın yetkilerini kısıtlamak için ilk defa bir fırsat tanımış oldu. Kıbrıs tercümanı bir sebeple merkeze çağırıldığında, başpiskopos nizamname gereği, onun yerine bir vekil tayin etmek zorundaydı. Tercüman Yorgaki merkeze çağırıldığı

---

⁵⁴⁷ BOA, HAT., nr. 46030-F.

halde başpiskoposun bir vekil tayin etmemiş olması, tercümanın yetkilerini kendi elinde toplamak istediği şeklinde değerlendirilebilir⁵⁴⁸.

Bunun üzerine reaya Tercüman Yorgaki'ye vekil atanmaması için başpiskopos nezdinde girişimlerde bulunarak, baskı kurmuştu. İtirazlar karşısında başpiskopos, nazik bir durum olan malî işlerin, ancak fermanla tayin edilen Tercüman Yorgaki tarafından sürdürülebileceğini, bu sebeple vekil tayininin münasip olmayacağını ileri sürmüştü. Başpiskoposun bu davranışı tercümanlık yetkilerini kendi elinde toplamak istediğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Ancak muhassıl ve reayadan gelen baskılara dayanamayan başpiskopos, merkezden gelen emirleri de dikkate alarak, hiç istemediği halde Tercüman Yorgaki'nin İstanbul'dan dönüşüne kadar malî işleri idare etmek üzere bir vekil tayin etmek zorunda kalmıştır⁵⁴⁹.

Usul böyle olmakla birlikte reaya vekilleri, reyanın isteklerini görmezlikten gelebilirlerdi. Hatta adanın tek hakimi gibi davranarak zulmedebiliyorlardı. Buna karşı devlet, dinî yetkilerine rağmen reaya vekillerini cezalandırabilmekteydi. Reaya vekilleri ise kendilerinin hedef alınabileceğini tahmin ettikleri zamanlarda, üstlendikleri görev her ne olursa olsun, bunu mutlaka Müslümanlara terk etmekte ve kilisenin böyle işlerde yeterli kabiliyete sahip olmadığını ileri sürebilmekteydiler. Böylece sığınacak bir mazeret bulmakta ve kolayca işten el çekerek, idareyi hiçbir itiraza mahal vermeyecek şekilde muhassıllara devredebilmekteydiler⁵⁵⁰.

Kıbrıs reayasının her türlü devlet ve amme işleri 1815 senesine kadar tercümanlar vasıtasıyla yürütülmüştü. Bu tarihten sonra tercümanların reaya üzerindeki etkinlikleri ortadan kalktığından, artık reaya işleri piskopos ve emrindeki metropolitler ile bunların ihtiyarları tarafından görülmeye başlandı. Yukarıda ifade edildiği gibi, başpiskopos reyanın idaresini tamamen ele geçirmek ve tercümanı Kıbrıs reayasının vekilliğinden ebediyen azletmek için elindeki "atik emr-i âlîyi" yeniletmeye çalışıyordu. Başpiskopos attığı bu adımla, 1796 tarihinde verilen fermanla reaya vekaletini

---

⁵⁴⁸ Kaynaklar, kilisenin tercümana karşı olan itirazının her dönemde sürdüğünü, tercümana verilen reaya vekilliği yetkilerinin sınırlandırılması için hiçbir fırsatı kaçırmayacağını, piskoposların icraatlarında açıkça görmenin mümkün olduğuna işaret edilmektedir (Anagnostopoulou, "Les rapports de l'Eglise Orthodoxe avec le Kapudan Pacha (fin du XVIIIème-début XIXème siècle)", s.274 vd.).

⁵⁴⁹ BOA, HAT., nr. 3375-F.

⁵⁵⁰ 1804 yılında Kıbrıs'ta ortaya çıkan ihtilali İçel Mutasarrıfı Seyyid Ahmed Paşa'nın bastırması üzerine Başpiskopos Ahmed Paşa'yı bir sonraki senenin muhassılı olarak işaret etmişti (BOA, HAT., nr. 3375-C).

yüklenmiş olan ve devlet nezdinde başpiskoposluk makamından daha itibarlı hale gelen tercümanlığı tarihe gömmek amacındaydı. Başpiskopos'un 28 Ağustos 1836 tarihinde Babiâli'ye yaptığı müracaatta, reaya işlerinin bundan böyle tamamıyla piskopos ve üç asker metropolide terk edilmesini teklif ederek, tercümanlık yetkilerini devr almak istemişti⁵⁵¹. Bu husus Hüsrev Mehmed Paşa'nın *ilk kaptan paşalığı*^(*) zamanında (1815) da gündeme gelmişti ve 100 kuruş olan tercümanlık harcının, 150 kuruş zamlandırılmasından sonra bu görev başpiskoposlara ihale edilerek, tercüman tayini engellenmişti⁵⁵².

Kıbrıs'ın asayışı bozulduğunda reayanın adayı terki gündeme gelirdi. Böyle durumlarda devlet özellikle piskopos ve kocabaşları çağırır ve onlardan reayanın durumu hakkında bilgi alırdı. Bu hususla ilgili olarak yapılan soruşturmalar için adaya ya Tersâne-i Âmire emini veya Tophâne-i Âmire nazırı gönderilirdi⁵⁵³.

Piskoposlar, muhassıllık tayinlerinde fikri sorulan kişilerden biriydi. Kıbrıs'ın idarecisi olarak muhassılın iyi huylu, reaya perver ve dirayetli olması muhassıllık şartlarındandı. Bu sebeple muhassıllık ihalelerinde devlet, müslim ve gayrimüslim ahali vekillerine, muhassıllarından razı olup olmadıklarını sorardı. Onların verdikleri cevaplar muhassılın aleyhinde ise tayin edilmemesi yönünde, lehinde ise tayinine karar verilirdi. Bu hususta Kıbrıs piskoposu ve kocabaşısı çok nadir olarak muhassıldan şikayetçi olmaz ve haklarında memnuniyet ifade edici sözler sarfederlerdi. Piskoposların memnuniyet ifade ettikleri ender muhassıllardan biri Ali Ruhi Efendi olmuştur⁵⁵⁴. Ali Ruhi Efendi Kıbrıs'ı imar ve iskan eden birkaç muhassıldan biri olup sadece Müslümanların değil, aynı zamanda gayrimüslimlerin de gönlünü kazanmış bir idareciydi. Hatta Kıbrıs Müftüsü Hilmi Efendi'nin bir şiirinde kendisinden "ihyâ-kerde-i Ali Ruhi Efendi" olarak bahsedilmesi de manidardır⁵⁵⁵.

⁵⁵¹ 28 Ağustos 1828 (15 Cemaziyelevvel 1252), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 27, h. 2.

^(*) Hüsrev Mehmed Paşa'nın ilk kaptan paşalığı 1811-1818 [Aralık 1811 (Zilhicce 1226)-Şubat 1818 (Rebiülahir 1233)] (Kazasker Mehmed Hafid, *Sefinetü'l-Vüzerâ*, s. 64). Hüsrev Mehmed Paşanın birinci kaptan paşalığı 31 Aralık 1811-1 Mart 1818 tarihlerindedir (Yüksel Çelik, *Hüsrev Mehmed Paşa Siyasî*, s. 140).

⁵⁵² Aynı vesika.

⁵⁵³ 1836 (1252), BOA, HAT., nr. 538/26518.

⁵⁵⁴ 24 Nisan 1829 (19 Şevval 1244), BOA, D.BŞM., nr.42001, s. 4, h. 1.

⁵⁵⁵ Hilmi Efendi şiirinde: "Ali Ruhi Efendi nâm-dâş-ı sakî-i kevser/Olınca Kıbrısın valî-i vâlâ-kadr-i zî-şânı. Suyın buldı umûr-ı belde hüs-n-i re'y ü fikriyle/Nizâmın buldı ehl-i beldenin hâl-i perişânı." şeklindeki ifadeleri onun adaya ve ada halkına olan müşfikane tavırlarını ortaya koymaktadır (Harid Fedai, *Kıbrıs Müftüsü Hilmi Efendi- Şiirler-*, Lefkoşa 2000, s. 102).

2. Piskopos Temessükleri

Kıbrıs muhassılının piskopos veya bezirganlarla olan maddî ilişkileri, daha çok başpiskoposların bilgisi dahilinde gelişirdi. Bu ilişkilerde bir problem meydana geldiğinde yine piskoposların şahitliğine başvurulurdu. 1809 senesinde, Kıbrıs muhassılı Hacı Hüseyin Efendi, muhassıllığı zamanıyla alakalı olarak, devlete ödenmesi gereken meblağları (mal-ı mîrî), hisse sahiblerine verilecek olan faizleri (esham) ve diğer ödemelerle ilgili olarak İstanbul'daki sarrafına talimat vermişti. Ancak talep edilen meblağ yüksekti. Sarraf daha önce birkaç piskopos, kocabaşı ve ortağı olan bir başka bezirgana verdiği paraları tahsil ederek bu meblağı ödemek istemişti. Sarrafa borçlu olan piskoposlar talep edilen meblağı, birkaç taksite bölünmesi halinde ödeyebileceklerini bildirmişlerdi. Bunun üzerine Kıbrıs Başpiskoposu, muhassılı da bilgilendirdikten sonra, ödemeye ilgili olarak Girinye, Tuzla ve Baf piskoposlarına hazırlattığı bir teminat senetini hazineye teslim etmesi için İstanbul'daki sarrafına göndermişti⁵⁵⁶.

Piskoposların memleket masrafları adı altında harcama yapmak ve yukarıda olduğu gibi kefil göstermek suretiyle borçlanma yetkileri vardı. Ancak bu yetki mahallin Müslüman idarecilerinin bilgisi dahilinde kullanılırdı. Yapılan harcamalarla ilgili senetler başpiskopos, piskoposlar, âyân ve muhassılın mührü olmadıkça bir anlam ifade etmezdi. Buna rağmen sadece başpiskopos ve kocabaşların imzalarıyla uzun zamandır memleket masrafı adı altında harcamalar yapılmakta ve yabancılardan borç para temin edilerek, bu paralar reaya ödetilmekteydi. Reaya üzerine yüklenen masrafların oldukça yüksek meblağlar olması dikkati çektiğinden 20 Haziran 1827 (25 Zilkade 1242) tarihinde başpiskoposun konuyla ilgili bilgi vermesi istenmişti. Bunun üzerine yapılan incelemede Kıbrıs piskopos ve kethüdalarının, vilayet masrafları adı altında yaptıkları bir takım harcamalarda sahte mühür ve senet düzenleyerek reaya ve ahaliyi zarara uğrattıkları anlaşılmıştır. Bu sebeple muhassıl, eşraf ve başpiskoposun mührü olmadıkça piskoposların kendi başlarına senet düzenlemeleri yasaklanmıştır⁵⁵⁷.

⁵⁵⁶ 12 Eylül 1808 (21 Receb 1224), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 22317.

⁵⁵⁷ 20 Temmuz 1827 (25 Zilkade 1242), BOA, HAT., nr. 489/24004.

3. Malî Meseleler: Bakaya ve Zimmet Tahsili

Kıbrıs'ın müslim ve gayrimüslim ahalisinden sefer zamanı, sefere gidecek asker için ve gerektiğçe adanın muhafazasında kullanılacak askerin ihtiyaçları için “sefer akçesi” adı altında bir miktar para talep edilirdi. Bu paralar çoğu zaman ödenmediği gibi, ödenmiş olanlar da ya muhassılların veya piskoposların üzerinde (bakaya) kalırdı. Aynı şekilde Kıbrıs ahalisinin içinde bulunduğu zor şartlar sebebiyle devletten alınan parasal yardımların geri ödemelerinde de bir takım sıkıntılar yaşanmaktaydı. Bu paralar muhassıl ve piskoposların kefaletiyle verildiğinden, iadelerinin de bu memurlar tarafından takip edilmesi gerekiyordu. Bu şekilde devletten borç olarak alınan meblağlarda çoğu zaman geri ödenmez, zimmette kalırdı.

Kıbrıs'ın muhafazası ve ordunun sefer hazırlıkları sebebiyle 6 Temmuz 1809 tarihinde Kıbrıs'ın mahalli idarecileri üzerinde birikmiş olan meblağların (bakaya ve zimmet) tahsili için bir takım girişimler başlatılmıştı. Yapılan denetimler göstermiştir ki, reaya vekilleri üzerlerinde kalan paraları genellikle ödemezlerdi. Reaya ise çeşitli bahaneler üreterek vergi ödememeyi dahi alışkanlık haline getirmişti.

Kıbrıs muhassıl ve piskoposlarına, merkezden gönderilen 6 Temmuz 1809 tarihli emirde, uzun zamandır ödenmeyen bu meblağların kısa zamanda tam olarak tahsili istenmişti. Ancak piskoposların bir takım gerekçeler ileri sürerek söz konusu meblağları ödemekten kaçındıkları anlaşılmıştır. Bu sebeple başpiskopos ve muhassılın kefaleti alınmak suretiyle meblağların taksite bağlanmasına ve bu ödemelere dair bir borç seneti düzenlenmesine karar verilmişti⁵⁵⁸.

Kıbrıs piskoposları zengin kişilerden (ashâb-ı yesâr) olmalarına rağmen, bu borçları ödememeleriyle ilgili olarak ileri sürdükleri bir başka gerekçe ise memleket masrafları adı altında yapılan harcamalardan kendilerinden bir şey talep edilemeyeceğine dair piskoposluk ve kocabaşılık beratlarında olan açık hükümlerdi⁵⁵⁹.

---

⁵⁵⁸ Kıbrıs reâyâsı bir kaç seneden beri bakaya bırakmayı adet haline getirmişti. Bu bekayanın miktarı yaklaşık 281620 kuruş idi [6 Temmuz 1809 (23 Cemaziyelevvel 1224), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 6459).

⁵⁵⁹ Başpiskoposun gelirlerinin yıllık 10 bin kuruşa kadar çıkabildiği, bunun da köy ve kasabalardaki buğday, arpa, pamuk ve sair ürünlerden alınan bir vergiden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu vergi öşür tarzında olmayıp bazı topraklara konan belirli vergiler şeklindeydi. Piskoposlar bu gelirle geçinirlerdi. Ancak her piskopos kendi bölgesindeki gelirleri toplama yetkisine sahipti. Baf piskoposunun geliri 1500-2000 kuruştı. Larnaka ya da Kiti'nin ve Girinye'nin geliri 3000-4000 kuruştı. Olağanüstü zamanlarda kendi halkını soyma alışkanlıkları olan reâyâ vekillerinin halktan usulsüz olarak 40 bin kuruş vergi topladıkları saptanmıştır. Başpiskopos piskoposlardan yıllık 100'er kuruş alırken, piskoposlar her köy ve kentten yıllık 10 ila 15 kuruş ayrıca bir vergi aldıkları da

Piskoposlar bu hükümlerin arkasına sığınarak, söz konusu paraların sarraflardan tahsil edilmesini isterlerdi. Sarraflar ile piskoposlar arasında bu şekilde baş gösteren karşılıklı suçlamalar sonucunda, paraların ödenmesiyle ilgili bir muhatap bulamayan devlet, adaya mübaşir göndermek zorunda kalırdı. Mübaşir muhassıl ve eşraftan kişilerle oluşturduğu heyetler sayesinde, borçların büyük kısmını müslim ve gayrimüslim ahaliden tahsil eder, kalan kısımlar ise tahsil edilmek üzere piskopos ve kocabaşılara bölüşürülürdü⁵⁶⁰.

4. El Konulan Servetlerin Satışı: Muhallefat

Hazinede meydana gelen parasal yokluk, devletin zaman zaman çeşitli gelir kaynaklarına el koymasına sebep olurdu. Bu gelir kaynakları bazen bir mukataa olabileceği gibi, bazen de zengin kişilere ait mal varlıkları da olabilirdi. Yaptığımız incelemeden, devlet mal varlıklarına el koyarken, muhassıl, piskopos, alaybeyi veya ulema olmasına bakmaz, kişiler arasında bir ayırım gözetmez, daha ziyade ortaya çıkarılacak gelirin büyüklüğüyle ilgilenirdi. El koymayla ilgili gerekçeler oluştuğunda devlet, müslim veya gayrimüslim hiçbir ayırım yapmadan söz konusu meblağın, tam olarak tahsilini isterdi. Bütün tespitlerinin tam ve doğru olarak yapılmış olmasına rağmen, söz konusu mal varlıkları hakkında yalan ifade verenler olursa, bu kişilerin isimlerinin tespiti yapılarak defterlere kaydedilir ve kendilerine ulaşılamıyor ise vekillerinin merkeze gönderilmesi tembihlenirdi⁵⁶¹.

Mal varlıklarına el konulması işlemlerinde Kıbrıs piskoposlarının da çeşitli vazifeleri olduğu anlaşılmaktadır. Cemaatin lideri ve reaya işlerinin takipçisi olması sebebiyle Kıbrıs piskoposlarının, cemaatin mal varlığı hakkında her türlü bilgiye sahip olması doğaldı. Bu sebeple el koyma işlemlerinde öncelikle piskoposların fikri alınırdı.

Ancak piskoposların verdikleri bu ifadelerin her zaman inanılır olmadığı bilinen bir gerçektir. Mesela, 11 Ekim 1810 tarihinde yapılan bir el koyma işleminde Kıbrıs'ın en zengin sarraflarından biri olan Serkiz'in mal varlığının tespiti için piskopostan da yardım talebinde bulunulmuştu. Serkiz'e ait mal varlığının hayli yüklüce bir meblağ olduğu anlaşılmaktadır. Serkiz'in daha önce ticarî ve parasal ilişkide

---

bilinmektedir. Ancak bu tür vergiler Larnaka gibi yerlerde 40-50 kuruş kadar olabilmekteydi (Gürkan, *Tarih İçinde Kıbrıs*, s. 160-161).

⁵⁶⁰ 1 Ekim 1810 (2 Ramazan 1225), BOA, KK., nr. 24, h. 4.

⁵⁶¹ 22 Ağustos 1809 (11 Receb 1224), BOA, MAD., nr. 9726, s. 102.

bulduğu kişilerde büyük miktarlarda alacağı vardı. Serkiz'in borç verdiği kişilerden biri de başpiskopos idi. Serkiz'in mal varlığının tespiti sırasında, piskoposun bu gerçeği gizlediği, hatta kendi borçlarını silmek girişiminde bulunduğu tespit edilmiştir. Bunu yaparken de Serkizle olan ilişkilerini bilen diğer mahalli idarecilerden naib, kocabaşı ve müftüye ait borçları da silme girişiminde bulunduğu anlaşılmıştır⁵⁶².

Devlet, mal varlıklarına el koymayla ilgili işlemlerde bir sıra gözetmediği veya kişilere bağlı kalmadığından yukarıda bahsedilmişti. Bu itibarla devlet, muhassıllar kadar sıklıkla olmamakla beraber, piskopos ve kocabaşların da mal varlıklarına el koymaktaydı⁵⁶³. Ancak bu tür işlemler yapılırken hazinenin ihtiyaçları dikkate alınarak, bazen acil olarak, bazen de mal varlığının durumuna bakılarak, işlemler geniş bir zaman dilimine yayılabilmekteydi. El koyma işlemleri genellikle azledilen ve ölmüş olan memurların mal varlıkları üzerinden gerçekleştirilmekteydi. Bu kişilerin mal varlıkları buldukları yerin özelliğine göre bazen gönderilen bir mübaşir vasıtasıyla bazen de mahallin idarecileri olan muhassıl, başpiskopos, âyân ve eşraftan oluşan bir heyet gözetiminde yapılmaktaydı. Kıbrıs başpiskoposunun 24 Mayıs 1811 tarihinde ölümü ve hazinenin içinde bulunduğu sıkıntı sebebiyle, Kıbrıs kilisesinde ve manastır odalarında bulunan yüklü miktarlardaki mal varlığına el konulmuştu⁵⁶⁴.

Azledilmiş veya ölmüş olan piskoposların mal varlıklarının ne olacağı konusunda beratlarda açık hükümler vardı. Bu hükümler mal varlığının yeni tayin edilen piskoposlara intikalini öngörmekteydi. Devletin bu mallara el koyma girişimine karşılık; tayin edilen yeni piskoposlar, eski piskoposun mal varlığının şeklen kaydedildiğine (vech-i muharrer) işaret ederlerdi. Bunun da sebebi devlet, ashab-ı yesardan da olsalar, piskoposların mal varlıklarına el koyabilmekteydi. Bu durumu bilen piskoposlar, söz konusu malların piskoposun muhallelfatına dahil olmalarına rağmen, aslında malların kilise ve manastırlara ait olduğunu ispat etmeye çalıştıkları

---

⁵⁶² Kıbrıs'ın meşhur bazerganlarından olan Serkiz'in varislerinin gelmesi beklenmeden muhallelfatın defter dökümleri yapılmaya başlanmıştı. Ancak muhallelfattan bir kısmının görevliler tarafından gaspedildiği anlaşılmıştır. Kıbrıs naibi 25000 kuruş, müftüsü 15000 kuruş ve muhassıl 50000 kuruş zimmetine geçirdiği tespit edilmiştir [11 Ekim 1810 (12 Ramazan 1225), BOA, KK., nr. 24, s. 189, h. 1].

⁵⁶³ Kıbrıs piskoposlarından olub Eğriboz ceziresine sürülen Başpiskopos Hrisantos burada ölmüştü. Bu sebeple muhallelfatına el konulmasına karar verilmişti [24 Mayıs 1811 (Gurre-i Cemaziyelevvel 1226), BOA, MAD., nr. 9726, s. 288].

⁵⁶⁴ Başpiskopos Hrisantos'un ölümü üzerine yeni Başpiskopos, muhassıl ve vücuh ittifakıyla Hrisantos'un Manastırda bulunan odalarının mühürlenmesi ve eşyasıyla nakdine el koydurmuş ve kilisede giyilen piskopos ve keşişlerin elbise ve eşyasının tespit ettirilmesine refakat etmiştir (*Aynı vesika*).

görülmektedir. Piskoposlar, bu sayede devleti, ortada el konulabilecek bir malın olmadığına ikna etmeye çalışmaktaydılar. Böyle durumlarda devlet, berat hükümlerini de dikkate alarak, söz konusu mal varlığını, vekaleten atanmış olan piskoposlara terkeder ve meselenin daha fazla dallanıp budaklanmamasına çaba gösterirdi⁵⁶⁵.

5. Dinî Mekanların Denetimi: Kilise ve Manastırlar

Kıbrıs'ta reaya ait bir çok manastır bulunmaktaydı. Manastır rahipleri her ne kadar mal ve mülk edinme hakkına sahip olmasalar da üzerlerinde kayıtlı pek çok arazi, bağ, bağçe ve çiftlikler vardı. Eğer manastırın idarecisi olarak başpiskopos, metropolit veya gamnoslardan^(*) biri var ise manastıra ait olan çiftlik, arazi ve hayvanlar bu kişi tarafından idare olunurdu.

Mora isyanından sonra Kıbrıs'taki reaya ayaklanmalarında oynadıkları rol dikkate alınarak, manastırların mal varlıklarının tespitine karar verilmiş ve bu konuyla ilgili olarak Kıbrıs'a bir de mübaşir tayin edilmişti. Yapılacak bu tespit sayesinde manastırlarda bulunan mal ve eşya ile ilgili olarak devletin elinde bir envanterinin bulunması mümkün olacaktı. Mübaşirler bu tahrir için kuyuda müracaat ettiklerinde geçmişte Kıbrıs manastırlarının "matoşi" adı verilen bir usul ile idare edildiğini tespit etmişlerdi. Bu usule göre manastırların sahip olduğu çiftlik ve araziler, kiliseler tarafından yönetilmekteydi. Ancak bu çiftlik ve arazilerin tasarrufu, piskopos veya metropolitlerin elindeydi. Bu husus 9-18 Ekim 1820 (Evâil-i Muharrem 1236) tarihli bir kararla yeniden hükme bağlanmıştı. Ancak mübaşirin başpiskopos, metropolit ve reaya ile yaptığı görüşmeler sonucunda söz konusu hayvan, emlak ve arazinin, manastırlarda bulunan metropolit, piskopos veya gamnosların şahsi malı olmadığını, şeklen onların üzerinde görüldüğünü ortaya koyması, devletin bu mallara el koymasını engellemişti⁵⁶⁶.

6. Reaya Vergisi

Kıbrıs başpiskoposu diğer üç metropolit ile vekili olduğu reayanın devlete ödemesi gereken harc ve vergileri hazine adına toplayarak muhassıla vermekle yükümlüydü. Bu vergiler muhassıl veya mahalli idarecilerin ihmalî sebebiyle zaman

---

⁵⁶⁵ *Aynı vesika.*

^(*) Gamnos: Manastır rahipleri.

⁵⁶⁶ 19 Ağustos 1822 (Gurre-i Zilhicce 1237), BOA, *Cevdet-Dahiliye*, nr. 24414.

zaman devletin koyduğu oranların üzerinde toplanabilmekteydi. Böyle durumlarda başpiskopos ve diğer piskoposlar reaya vekilleri olarak buna müdahale etmek ve devleti durumdan haberdar etmekle de mükelleftiler. Problemlerin halli için bazen merkeze heyetler gönderilerek, reyanın durumuna dikkat çekilirdi⁵⁶⁷.

Taşradan yoğun olarak gelen bu tür şikayetler sebebiyle devlet, şikayetleri yerinde tespit ve hal çarelerini bulmak maksadıyla çeşitli yöntemler geliştirmiştir. Bu yöntemlerden biri de nüfus sayımlarıdır. Bu sayımlar yapılırken görünen sebeplerin başında vergi ve askerlik problemi gelmekteydi. Devlet nüfus sayımları sayesinde ahalinin refah düzeyini ve alım gücünü de yerinde tespit etmekteydi.

Bu sayımlar, konulacak vergilerin, uygulanacak muafiyetlerin ve nüfusa dayalı problemlerin hallini mümkün kılmaktaydı. Sayımların sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi için müslim ve gayrimüslim vekillere büyük ihtiyaç duyulurdu. Piskoposlar da bu sayımların doğru, zamanında ve eksiksiz olarak yapılması için mahallin yöneticileriyle birlikte çalışırlardı. Tahrir sonucunda çıkan sonuçlar değerlendirilir, özellikle vergi konusunda bazı kriterlerin var olup olmadığı tetkik edilirdi. 1831 senesinde Kıbrıs nüfus sayımı yapıldığında vergi konusunda ortaya çıkan manzara, reyanın ödeme gücünün çok üstünde bulunmuştu. Bu sebeple piskopos ve metropolidler merkeze gönderdikleri heyetler ile bu hususun düzeltilmesini istemişlerdi⁵⁶⁸.

Başpiskopos, reyanın vergilerini toplarken her bir kazanın ödeyeceği vergiyi kocabaşı ve metropolitler vasıtasıyla toplu olarak tespit ettirirdi. Daha sonra köylerin tahammüllerine göre bu vergi hanebaşına bölünerek, her köyün ödeyebileceği bir miktar üzerinde anlaşmaya varılırdı. Bu tür kayıtların sürekli olarak tutulması ise kilisenin özel vazifeksiydi. Ancak 1826 yılında Kıbrıs muhassıllığı Tersane-i Amire'ye devredildi. Kilisenin ada gelirleri üzerindeki kontrolü sınırlandı ve yetkileri daraltıldı. Bu çalışmanın asıl amacı rahiplerin gücünü kırmak ve bunların yerine yeni dengeler oluşturmaktı⁵⁶⁹.

---

⁵⁶⁷ Başpiskoposların vergi toplama konusundaki tavırları hakkında bk. Alasya, *Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, s. 107.

⁵⁶⁸ Vergi oranlarının düzeltilmesiyle ilgili bk. 6 Temmuz 1831 (25 Muharrem 1247), BOA, HAT., nr. 708/33940, B-C.

⁵⁶⁹ Michael Ursinus, "The Tersane and the Tanzimat, or How to Finance a Salaried Fleet", *The Kapudan Pasha his Office and his Domain*, s. 295.

Kıbrıs reayasının devlete ödemekle yükümlü olduğu vergiler nüfus kesafetine oranlanmış idi. 1824 tarihine kadar vergilerin 1/3 hissesini müslümanlar, geri kalanı ise reaya ödemekteydi. Söz konusu yıldan sonra adada meydana gelen hadiselerle bağlı olarak nüfustaki aşırı dalgalanma, 1824-1828 tarihleri arasında vergilerin 1/5 hissesini müslümanların, kalan 4/5 hissesini ise reayanın ödeyeceği şekilde ayarlandığı görülmüştür. Bu tür ayarlamaların nüfus yoğunluğuyla yakından alakalı olması sebebiyle, 1828 senesi için yapılan ayarlama, müslüman nüfusun, gayrimüslim nüfus 1/8 oranına kadar düşmüştü. Bu durum vergi oranlarına da aynı şekilde yansıtılmıştır.

Nüfus dengesinin bu şekilde müslümanların aleyhine bozulması, verginin büyük oranda reayanın üzerine yıkılmasına sebep oldu. Kıbrıs Başpiskoposu 24 Haziran 1832 tarihinde reayanın içinde bulunduğu güç durumu dile getirmek üzere bir heyet oluşturarak, vergideki dengesizliğin düzeltilmesi için İstanbul'a gönderdi. Başpiskoposun amacı vergi oranlarındaki bu artışı bir kez de Divân-ı Hümâyün'da dile getirmektir. Heyete verilen görev, Kıbrıs müslim ve gayrimüslimlerinin vergilerinin bundan sonra toplu olarak tahsilinden vaz geçilmesini sağlamaktır. Reaya vekillerinin üzerinde ısrar ettikleri bir ikinci husus ise sayımlarda cemaatler için ayrı defterler düzenlenmesi ve vergilerin birbirine karışmasını önlemektir⁵⁷⁰.

Reaya vekillerinden oluşan bu heyet ile Tophane nazırı nezdinde yapılan görüşmede sekiz madde üzerinde anlaşmaya varılmış olmasına rağmen reayanın vergi oranıyla alakalı bir gelişme sağlanamamıştı. Varılan mutabakat kısaca şöyleydi: Vergi tahsilinde mevcut durum, yani verginin topluca tahsiline dair hükümler korunacaktı. Müslim ve gayrimüslimlerin ödemelerinde herkesin hal ve tahammülü dikkate alınarak vergi taksimi yapılacaktı. Verginin dağıtımında, çeşitli sebeplerle adadan ayrılarak nüfusları azalan müslümanlar için, herkesin ittifakıyla bir istisna getirilmişti. Buna göre, müslümanlar eskiden olduğu gibi verginin sadece 1/8'ini ödemeye devam edeceklerdi⁵⁷¹.

Reaya vekilleri İstanbul'dan elleri boş dönmüştü. Bu seyahat bir manada başpiskoposun reaya vekilliğiyle ilgili yetkilerinin tırpanlanmasıyla sonuçlanmıştı.

---

⁵⁷⁰ 24 Haziran 1832 (25 Muharrem 1248), BOA, HAT., nr. 708/33940, B, C. Ursinus, bu 4 vekilin İstanbul'a gönderilmesiyle ilgili tarihi 4 Mayıs 1830 olarak vermekte ve Ali Ruhi Efendi'nin muhassıllığına atıfta bulunmaktadır (Ursinus, "The Tersane and the Tanzimat, or How to Finance a Salaried Fleet", s. 295).

⁵⁷¹ 1834 (1250), BOA, HAT., nr. 538/26518, lef: 1.

Varılan anlaşmaya göre vekiller ve kocabaşılardan meydana gelen meclis reform yapmakla görevlendirilmişti. Ancak mecliste başpiskoposa yer verilmedi. Daha da önemlisi meclis için yapılan seçimlerde başpiskoposun muvafakatına başvurulmadı⁵⁷². Meclisin kararlarına göre vergi tahsildarları, kilise konsülü ve meclis tarafından seçilecekti. Bu tahsildarlar sadece devlete ait vergileri toplamakla sorumlu olacaklardı. Başka bir meseleye müdahale hakları yoktu. Buna karşılık devletten belirli bir maaş alan sınırlı sayıdaki memurlar olarak vazife göreceklerdi. Bir teoriye göre, 1830 düzenlemesiyle Kıbrıs kilisesi, başpiskoposun en küçük rahibe kadar neredeyse bir vergi tahsildarı haline dönüştürülmüş bir örgüt olarak düzenlenmişti⁵⁷³.

Ancak, yapılan düzenleme sorunları halletmek yerine daha da derinleştirdi. 1833 yılında toplanamayan vergiler sebebiyle meydana gelen isyan, kilisenin sonu oldu denilebilir. Kilisenin bütün yetkilerine son verildi. Bundan sonra da kilise başpiskopos ve metropolitlerini kaybetti. Dahası reaya üzerindeki otoritesinden de oldu. Çıkmaza girdiğini gören kilise devletle uzlaşmak istedi. Kıbrıs kilisesi 1830'da kendisine verilen hakları masaya koymak suretiyle, yeni bir düzenleme yapılmasını temin için Ekim 1837 yılında İstanbul'a bir başka heyet gönderdi. Heyet adaya döndüğünde bütün ileri gelenler ve reaya vekilleriyle yeni bir toplantı yapıldı. Reaya vekilliği yeniden düzenlendi. Buna göre 1830 tüzüğüne iki maddesine yeni bir şekil verildi. Başpiskopos tekrar vergi düzenlemelerine dahil edildi. İkinci olarak sabit bir vergi üzerinde anlaşmaya varıldı. Böylece kaptan paşa, piskopos, muhassıl ile diğer memurların katıldığı bir toplantıda alınan kararlar, reyanın omuzlarındaki yükü biraz daha hafifletti. Artık vergiler aylıklı memurlar tarafından tahsil edilecekti. Bu memurların aylıkları 1200 ila 2000 kuruş arasında değişmekteydi. Maaşların tamamı hazine tarafından ödenecekti. Daha da önemlisi bu maaşların karşılığı olarak vergi mükelleflerinin yıllık ödemelerine ikişer kuruş zam yapıldı. Bu durum 1838'de Kocabaşı Hacı Kyrees zamanına kadar devam etti. Ancak İstanbul'a yapılan başvuru sebebiyle ada meclisi bu maaşları mahalli hazinenin dışından veya bu hazine yerine

---

⁵⁷² Osmanlı Devleti, idaresine aldığı ülkeleri merkeziyetçilikten uzak farklı bir idareye tabi tutarak halkın devlete olan bağımlılığını kuvvetlendirmek istemiştir. Bu husus özellikle gayrimüslimlerle meskün yerlerde uygulanmıştır. Demogerondia adı verilen bu usulde halkın seçimiyle oluşturulan 12 kişilik bir meclis görev yapmakta ve beledi hizmetlere bakmaktaydı. Bu meclisler cemaatin din ve mezhep işleriyle de ilgilenir, eğitimlerine bakarlardı. Ancak bu sistemin bütün bölgelerde uygulandığına dair elde bir veri bulunmadığını da burada söylemek gerekmektedir (A.A. Ünal, "Cezâyir-i Bahr-i Sefid", s. 616).

⁵⁷³ Ursinus, "The Tersane and the Tanzimat, or How to Finance a Salaried Fleet", s. 296.

devlet hazinesinden ödendi. Bu dönemde reaya vekillerinin maaşlarıyla, hiç olmadığı kadar ilgilenildi. Ancak bu hususta müslüman vekillere ait elde fazla bir veri olmadığı anlaşılmaktadır⁵⁷⁴.

B. Kocabaşı

Bazı bölgelerde *vekil-i millet*^(*) olarak da adlandırılan kocabaşılar, dinî yetkileri olmadığından, halkın seçimi ve merkezin onayı ile işbaşına getirilen eşraftan kişilerdi⁵⁷⁵. XVII. yüzyıl Osmanlı kaynaklarında bunlar için reaya vekilleri tabiri de kullanılır. Buldukları mahallin zengin ve itibarlı kişileri olmaları sebebiyle ahaliyi merkezde temsil etmek maksadıyla mahalle ve köy halkı tarafından temsilci olarak seçilen kocabaşılardan, devlet nezdinde ön plana çıkmaları 1691 cizye vergi reformundan sonra olmuştur. Bunların bir güç odağı şeklini almaları âyânların devlet nezdinde kabul edilmeleri ile aynı zamana rastlar. Bu bakımdan bazı kaynaklar kocabaşılardan gayrimüslim cemaatin âyânı, 1833 yılından sonra da muhtarı olarak kabul eder⁵⁷⁶. XIX. yüzyılda kocabaşı Balkanlar, Anadolu ve Ege adalarında çorbacı, milletbaşı ve kura vekilleri olarak da yer bulmuştur.

Yukarıda ahali arasından seçildiğini ifade ettiğimiz kocabaşı, gerçek manada kilisenin onayı ile bu yetkiye sahip olurdu. Görevi kendi topluluğunun işlerini yürütmek ve davalara papazın yanında iştirak etmek idi. Ancak bu yetki sadece papaz mahkemesiyle sınırlı olup, kadının verdiği kararlara müdahale yetkileri yoktu⁵⁷⁷.

II. Mahmud döneminde kocabaşılar başka yetkiler de kazanmışlardı. Mahalli yetkilerle donatılan kocabaşılar söz sahibi, devlete sadık, tecrübeli ve cemaatinin ihtiyaçlarından haberdar kişiler arasından seçilerek, devlet merkezine bildirilirdi.

⁵⁷⁴ Ursinus, "The Tersane and the Tanzimat, or How to Finance a Salaried Fleet", s. 296-297. Ursinus'a göre 1826'da alınan kararların pekçoğu uygulanamadı ve hedefler tutmadı. Ancak başka yerlerde atılan benzeri adımlar, kaldırılan mukataa sisteminin yerine prensipte maaşa bağlanmış memurlar, Mart 1838'den sonra yeniden rüşvet ve iltimasa yöneldi. Bu memurların geleneksel gelir kaynaklarının imparatorluk hazinesine gönderilen çeşitli bahşiş (hediye)lerden oluşuyor olmaları, bu kişilerin maaşlarının bu tarihten sonra da hazineye ödenmesini gerekli kılmıştır (Ursinus, "The Tersane and the Tanzimat, or How to Finance a Salaried Fleet", s. 298).

^(*) Vekil-i millet: Kelime itibarıyla henüz kocabaşı olmamış ancak, bir sonraki aşamada kocabaşı olarak seçilmeye namzed kişilere denilmekteydi. Kıbrıs'ta Vekil-i millet olarak görev yapanlar ise: Yorgaki, Horalıyo, Pavli ve bir diğer Yorgaki (1831).

⁵⁷⁵ İpşirli, *Klasik Dönem*, s. 238.

⁵⁷⁶ Geniş bilgi için bk. Özcan Mert, "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kocabaşı Deyimi, Seçimleri ve Kocabaşılık İddiaları", *Prof.Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, TTK, İstanbul 1995, s. 401-407.

⁵⁷⁷ "Kocabaşı", *DİA*, XXVI, s. 140.

Başlangıçta sadece vergi tahsildarlığı yapan kocabaşılar, devletin taşradaki gücünün zayıflamasına paralel olarak, zaman içinde kazandıkları nüfuz sayesinde servet sahibi olmuşlardı. Bir kısım kocabaşıların Mora İsyanı'na katılmalarına rağmen, büyük kesimin Osmanlı idaresiyle ilişkilerini kesmemesi, II. Mahmud'un 1831 nüfus sayımında kocabaşılara köylerde yaşayan nüfusun kayıtlarını tutma ve yoklamalarını yapma yetkisi vermesini sağladı. Devlet teşkilatıyla doğrudan bir ilgisi olmayan kocabaşılar, verilen bu vazifeden sonra birer devlet memuru olarak kabul gördüler. Hatta muhtarlık teşkilatı kurulduğu zaman, gayrimüslim köylerinde muhtarlık vazifelerini yapmak üzere kocabaşılar da görevlendirilmişti⁵⁷⁸.

II. Mahmud dönemine ait kayıtlar incelendiğinde, Kıbrıs genelinde yaklaşık ondört kocabaşıya tesadüf edilmektedir⁵⁷⁹. Burada ifade etmek istediğimiz asıl husus Kıbrıs kocabaşılarının en az dördünün din adamı olduğudur. Dönemin arşiv kayıtları ve sicillerinden bu dört kocabaşidan birinin Kıbrıs başpiskoposu ve diğer üçünün metropolid olduğunu tespit etmek mümkündür.

1. Tayin ve Azil

Kocabaşılar, muhassılların tayin ve azillerinde önemli roller oynarlardı. Öyle ki Kıbrıs muhassıllarının ahalinin koruyucusu, devletin sadık bir bendesi, hazinenin koruyup gözeticisi olup olmadığı hususunda, Kıbrıs cemaatlerinden merkeze gönderilen ifadelere büyük önem verilirdi. Bu aşamada kocabaşılarının taraftarlığı veya muhalefeti muhassılın atanmasında veya azlinde önemli rol oynardı⁵⁸⁰.

Kocabaşılar, bir piskopos veya kocabaşı tayin/azil olunacağı zaman bazı harçlar öderlerdi. II. Mahmud döneminde bu harçların birçoğu ortadan kaldırılmış olduğundan, bu gibi tayinlerde muhassıllar tarafından para talebinde bulunulmasını önlemek de kocabaşılarının görevlerindendi. Kocabaşılar, piskopos seçimlerinde

---

⁵⁷⁸ "Kocabaşı", s. 141. Kocabaşılara görevleriyle ilgili olarak verilen mühür Daphâne-i Âmire'den tahsis edilirdi (Ali Akyıldız, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, İstanbul 1993, s. 101).

⁵⁷⁹ Takip edebildiğimiz kadarıyla Kıbrıs'ta şu kocabaşılar görev yapmıştır: Lefkoşa kocabaşısı Yorgaki (1818), Lefkoşa kocabaşısı Petero, maktul kocabaşı Anderya, maktul kocabaşı Antonobolulu maktul Solomon ve Lefke kocabaşısı maktul Acı Hirfako (1821), Lefke kocabaşılarının Benaki ve Limasol Kocabaşısı maktul Andon, Lefkoşa kocabaşılarının Suhan ve maktul Pezo (1823), Yekmeşon kocabaşısı Maktosnob Pezvandriye (1824), kocabaşı Hristofi, kocabaşı Acı Panos, başkocabaşı Acı Taharya (1831), kocabaşı Ristoli İspiro (1833) (KŞS., nr. 27, 28, 29, 30).

⁵⁸⁰ 24 Nisan 1829 (19 Şevval 1244), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 4, h. 1.

reayaperver olanlarının seçilmesine dikkat ederlerdi. Seçimlerde iltimasın değil, hukukun üstünlüğünün işletilmesi de onların işiydi⁵⁸¹.

Osmanlı Devleti 1839 tarihinden sonra, kocabaşları da maaşlı memur statüsüne dahil etmişti. Buna göre kocabaşı, seçimle değil, tayinle işbaşına getirelecek ve birkaç kaza bir araya getirilerek başına bir müşir tayin edilecekti. Aynı tarihli belgeler herbir kazanın mahallelerine ve köylerine imam ve muhtar, reaya işlerine ise kocabaşı tayin edildiğini göstermektedir⁵⁸².

2. Denetim ve Tahsilat

Kıbrıs kocabaşları, adadan merkeze gönderilmesi gereken vergi ve hasılatın toplanmasında kadı, muhassıl, mübaşir ve tercümanlara yardımcı olurlardı. Bazen vergilerin eksik tahsil edilmeleri kocabaşların cezalandırılmasına sebep olurdu. Kıbrıs ipek vergisinin 1807 yılı tahsilat bedeli 50000 kuruştı. Bu verginin reayadan toplanarak hazineye gönderilecek kısmıyla ilgili görev kocabaşlara verilmişti. Ancak verginin eksiksiz olarak toplanmasında kocabaşlardan dolayı bazı sıkıntılar yaşanmasına sebebiyle bunların cezalandırılması gündeme gelmişti⁵⁸³.

Kıbrıs kocabaşları devlete ahalinin durumuyla alakalı olarak bilgi sağlamakla vazifeliydi. Bunu yaparken reyanın refahı için gerekli para ve malzemenin tedarikinde reayaya kefil oldukları gibi, ödemeler sırasında reayayı rahatlatmak için mümkün mertebe bu meblağın taksitlendirilmesine çalışılırdı⁵⁸⁴.

Kıbrıs kocabaşları, vergi yazımı ve toplanmasında reyanın temsilcisi olarak görev yaparlardı⁵⁸⁵. Reyanın durumunu en iyi şekilde bilen kişiler olarak, vergi oranlarının nüfus miktarlarına göre ayarlanması, vergi mükelleflerinin ve vergiden muaf olanların kilise kayıtlarından incelenerek ortaya çıkarılması da kocabaşların göreviydi. Kocabaşlar vergi oranlarında meydana gelen değişiklikleri yerinde ve zamanında takip ederek, başpiskopos ve muhassıl vasıtasıyla merkezî yönetime bilgi verirlerdi. Bilgilendirmenin esas amacı, Kıbrıs nüfusunda meydana gelen aşırı dalgalanmalardı. Dalgalanmalar sebebiyle vergilendirmelerdeki aşırı artışları görüşmek üzere 1832

⁵⁸¹ 1836 (1252), BOA, HAT., nr. 538/26518.

⁵⁸² 22 Kasım 1838 (5 Ramazan 1254), BOA, MAD., nr. 8355, s. 43-43b, h. 3.

⁵⁸³ 8 Kasım 1807 (7 Ramazan 1222), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 4304, lef: 2.

⁵⁸⁴ BOA, HAT., nr. 48299-A.

⁵⁸⁵ 1832 (1247), BOA, HAT., nr. 708/33940.

yılında kocabaşlar ve piskoposlardan oluşan bir heyet, İstanbul'a gönderilmişti. Bu heyet reaya vergilerinin 1823 yılından 1828 yılına kadar geçen sürede neredeyse 5 kat civarında ağırlaştığını ve bunun bir çözüme kavuşturulması gerektiğini ifade etmişlerdi⁵⁸⁶. Bunun üzerine devlet vergi oranlarıyla ilgili olarak eski usule dönmüştü. Vergilendirme bundan sonra, 1/3'ünün müslümanlar ve 2/3'sinin ise reaya tarafından ödenmesi şeklinde yapılacaktı. Görüşmelerin akabinde devlet Kıbrıs'ta yeni bir vergi tahririne karar verdi. Buna göre müslim ve gayrimüslimler arasından sözü dinlenir kişilerden, muhassıl, âyân, piskopos ve kocabaşlar tarafından yapılacak sayımlarda, ayırım gözetilmeksizin herkesin hane, bağ, bağçe ve diğer mülkleri dahil olmak üzere herşey yerinde kaydedilecekti. Bu hususta kimseye iltimas veya kasıttan bulunulmayarak adil bir vergilendirme yapılacaktı. Reayanın vergi tahririne tam olarak iştirakinin sağlanması işi de kocabaşlara havale edilmişti⁵⁸⁷.

3. Mal Varlıklarının Tespiti: Bilirkişi

Mal varlıklarına el konulmasına karar verilen kişilerle alakalı olarak piskoposların yanında kocabaşlar da bilirkişi olurlardı. Kıbrıs reaya vekilleri, el konulacak mal varlıklarında kendileriyle ilgili çıkar söz konusu olduğunda, bu malın bazı kısımlarını gizledikleri, malına el konulan kişiden aldıkları borçları örtbas etmeye çalıştıkları tespit edilmiştir. Devlet böyle davrananlar kadar, buna göz yumanları da şiddetle cezalandırmaktaydı⁵⁸⁸.

Daha önce idam edilmiş olan Kıbrıs Tercümanı Yorgaki'nin muhalefatının ortaya çıkarılmasına Sipahi Ocağı tezkerecisi Hasan Efendi tayin edilmiş ve maiyyetine de eşraftan üç, kocabaşlardan beş ve ahaliden 70-80 kişi verilmişti. Bu kadar kalabalık bir inceleme heyetine bakıldığında, tercümanın mal varlığı dağınık ve oldukça büyük meblağları içeriyor olmalıydı. Ancak yapılan çalışma sonunda ele geçirilen meblağın çok az miktarda olması, mal varlığı tespit heyeti içinde bazı kişilerin usulsüz

⁵⁸⁶ 6 Temmuz 1831 (25 Muharrem 1247), BOA, HAT., nr. 708/33940.

⁵⁸⁷ 10-19 Ağustos 1831 (Evail-i Rebiülevvel 1247), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 134; 21 Receb 1247, BOA, HAT., nr. 457/22536. Kocabaşlar da vergi mükellefi olarak yazılırlardı [28 Ağustos 1828 (19 Rebiülevvel 1247), BOA, *Cevdet-Hariciye*, nr. 6442].

⁵⁸⁸ 10 Ağustos 1809 (28 Cemaziyelahir 1224), BOA, KK., nr. 19, s. 17, h. 2.

uygulamalarda buldukları şüphesini uyandırdığından, bu heyetin bir süre hapsedilmesine sebep olmuştu⁵⁸⁹.

4. İaşe Temini: Kıbrıs ve İstanbul

Kocabaşılar reaya arasından seçilen kişiler olarak kuraklık, kıtlık, hastalık gibi doğal afetlerde reayaya yardımcı olabilecek öncelikli kişilerdi. Böyle zamanlarda gerekli araştırmaları yapardı. Elde edilen bulgular bir rapor haline getirilerek değerlendirmek amacıyla başpiskoposa verilirdi. Başpiskopos konuyla ilgili görüşlerini ifade eden belgeleri de ekleyerek raporu görüşülmesi için muhassıla gönderirdi. Muhassıl raporu, Kıbrıs'ın ileri gelenleriyle meclis-i şer' de istişare ettikten sonra bir yazı hazırlardı. Bu yazıyla Divan-ı Hümâyün'a başvurulurdu ve oradan gelecek emirlere göre hareket edilirdi⁵⁹⁰. Kocabaşıların başpiskoposa verdikleri raporda genel olarak reayanın kıtlık ve kuraklıktan kaynaklanan sorunlarına dikkat çekilerek, reaya elinden çıkmış olan tarla, öküz ve çift hayvanlarının yeniden tedariki üzerinde durulur, mahalli idarecilerin yolsuzlukları anlatılırdı⁵⁹¹. Muhassıl da bu rapora dayanarak devletin gerekli yardımı yapmasını isterdi⁵⁹².

Doğal afetler sırasında kocabaşılarının dikkatle takip ettikleri bir husus da Kıbrıs'ta yeterli derecede zahire olup olmadığıydı. Kuraklığın şiddetli olduğu yıllarda adaya yakın eyaletlerden bir miktar zahire nakli gerekebilirdi. Kıbrıs'ta 1818 yılında yaşanan şiddetli kuraklık sebebiyle büyük zahire sıkıntısı çekilmişti. Kıbrıs reaya vekilleri ve kocabaşıları adanın yakın vilayetlerden bir miktar zahire tedarik edilmesi gerektiği hususunda yazılar hazırlamışlardı. Bu yazılarda Akka vilayetinden 20 bin kile zahire gönderilmesi halinde Kıbrıs'ın zaruri ihtiyaçlarının giderilebileceği ifade edilmişti⁵⁹³.

---

⁵⁸⁹ Bu kişilerin cezalarını farklı mekanlarda çektikleri anlaşılmaktadır. Tezkereci Hasan Efendi, heyetin başındaki en yetkili kişi olarak Muhzır Ağa hapsinde; kocabaşılar ise fırınlarda hapsedilmişlerdi [1809 (1224) BOA, HAT., nr. 502/24651].

⁵⁹⁰ Piskoposlar adanın kura ve kasabalarından sözü dinlenen birkaç kişiden ve kocabaşılarında mürekkebi bir heyeti İstanbul'a göndererek, adanın durumunu orada izah ettirmeye çalışırdı. Kıbrıs muhassılı Halil Ağa zamanında böyle bir heyet İstanbul'a gönderilmiş idi. Ancak bu kocabaşılar ahali ve reâyâyı değil Piskopos'un çevirdiği dolapları örtbas etmek için uğraşmıştır (BOA, HAT., nr. 46030-F).

⁵⁹¹ BOA, HAT., nr. 48299-I.

⁵⁹² 1 Eylül 1809 (21 Receb 1224), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 34.

⁵⁹³ 18 Mayıs 1818 (12 Receb 1233), BOA, *Cevdet-İktisat*, nr. 1801, lef: 3.

Kocabaşların, devletin Kıbrıs'tan talep ettiği zahirenin temininde de önemli rol oynadıkları anlaşılmaktadır. Merkezden yapılan taleplerin genel olarak hasadın bol olduğu mevsimlere rastlaması, devletin ahaliyi zor durumda bırakmak istememesiyle alakalandırılabilir. Buna rağmen Kıbrıs müslim ve gayrimüslim vekillerinin ileri sürdükleri bahaneler, zahire göndermek tarafıslı olmadıklarını göstermektedir.

Merkezin emirlerine rağmen, Kıbrıs'tan talep edilen peksimet ve zahirenin gönderilmemesi konusunda müslim ve gayrimüslim vekiller yetkili makamlar tarafından sorgulanırdı. Vekillerin verdiği bilgiler değerlendirilir ve problemin halli için muhassıldan gerekli tedbirleri alması istenirdi. Sefer hazırlıkları sebebiyle Kıbrıs muhassılı Mehmed Emin Ağa'dan bir miktar peksimet hazırlatması istendiğinde, merkez zahire parasının hazineden ödeneceğini bildirmişti. Kıbrıs ahali merkez istediği peksimeti hazırlamamıştı. Devlet, bunun gerekçesini kocabaşı ve vücuttan sormuştu. Kocabaşı ve vücut, İstanbul'a gönderdikleri cevaplarda, adada yeterli miktarda zahire olmadığını ileri sürmüşlerdi. Fakat adaya gönderilen mübaşirin yaptığı araştırma sonucunda bunun doğru olmadığını ortaya çıkmıştı. Devlet, muhassıldan ahalinin gücü yettiği kadar, parası karşılığında zahire vermesinin temin edilmesini ve merkezin talep ettiği peksimetin hazırlanarak bir an önce kale anbarlarına depolanmasını istemişti⁵⁹⁴.

Osmanlı Devleti, eyaletlerinde meydana gelen kıtlık ve kuraklıkları yakından takip etmekteydi. Ahalinin ihtiyaç duyduğu peksimet ve zahirenin afet bölgelerine zamanında ulaştırılmasına gayret gösterilirdi. Fakat zahirenin devlet malı değil, milletin malı olduğu ilkesinden hareketle, devletin kendi alımlarında dahi göze çarpan en önemli özellik, paranın mutlaka rayiç bedel üzerinden ödenmesi ilkesiydi. Bu ilke kıtlık bölgeleri için de geçerli olduğundan, afet sebebiyle zahire gönderilen eyaletlerin bu zahirenin bedelini ödemesi gerekmektedir. Devletin ahaliye sağladığı kolaylık ise geri ödemelerin ahalinin tahammülüne uygun ve hasad zamanlarına göre ayarlanması noktasındaydı. Ancak, ödemeleri kocabaşı ve vücutun kefaletle desteklemesi gerekmektedir. Bu kefalet alındıktan sonra ödemeler harman vakitlerine göre ayarlanır ve ahalinin tahammülüne göre birkaç takside bölünürdü. Kıbrıs muhassılı Osman Paşa zamanında yaşanan kuraklık sebebiyle Kıbrıs ahalisinin bir kısmı Antalya ve Berruşşam taraflarına dağılmıştı. Bunun üzerine reaya adına kocabaşlar, müslümanlar adına ise

---

⁵⁹⁴ BOA, HAT., nr. 375/20442-A.

vücut ve eşraf tarafından 13 Şubat 1839 tarihinde İstanbul'a gönderilen yazılarda, devletin kendilerine 2000 kese kuruş yardımda bulunmasını istemişlerdi. Merkezin verdiği cevap, vücut ve kocabaşların kefil olmaları halinde istenilen miktarda yardımın yapılabileceği şeklindeydi. Mütabakata göre, meblağın geri ödenmesi üç taksit halinde ve harman zamanlarında olacaktı. Devlet ayrıca, kuraklık sebebiyle dağılmış olan ahalinin Kıbrıs'a dönüşünü temin etmek için de üç yıllık vergi muafiyeti ilan etmeye söz vermişti⁵⁹⁵.

5. Beledî Hizmetler

Reaya vekillerinin memleket masrafı adı altında konsolos ve bezirganlardan borç aldıkları, ödeme zamanı gelince de bu borçları, beledî işlere harcadık diyerek ödemekten kaçındıkları bilinen bir husustur. Ödenmeyen bu paraların tahsil zamanı geldiğinde konsoloslar, paraların devlet tarafından ödenmesini isterlerdi. Bu durum devletin paraların tahsili için adaya mübaşir göndermesine sebep olurdu. Ancak bu mübaşirlerin meselenin halli için yine kocabaşı ve vücutun yardımlarına ihtiyaç duyuyor olması, meselenin zora girmesine sebep olmaktaydı⁵⁹⁶.

Muhassıllar da zaman zaman konsolos ve bezirganlardan memleket masrafı adı altında borç temin ederlerdi. Bu paraların bir kısmı Kıbrıs'ın çeşitli giderleri için kullanılırken, bir kısmı ise muhassılın kendi ihtiyaçları için kullanılırdı. Fakat her iki durumda da giderler ahali tarafından karşılanırdı. Toplanan paraların nereye harcandığı konusunda ahaliye bilgi verilmediği zamanlar, ahali devreye kocabaşı ve vücutu sokarak, meblağların geri ödenmesini talep ederdi. Lakin muhassılların bu meblağları geri ödediklerine tesadüf edilmemiştir. Genellikle de eski muhassılların Kıbrıs ahali üzerinde kalmış olan alacakları ileri sürülerek, bu paraların ahalinin eski muhassıla olan borcundan düşüleceği bildirilerek mesele geçiştirilirdi⁵⁹⁷.

⁵⁹⁵ 13 Şubat 1839 (29 Zilkade 1254), BOA, MAD., nr. 8355, s. 44, h. 3.

⁵⁹⁶ 17 Ağustos 1832 (20 Rebiülevvel 1248), BOA, *Cevdet-Hariciye*, 6442, lef: 1.

⁵⁹⁷ Kıbrıs muhassılı el-Hac Mehmed Ağa (1249), selefi Kapıcıbaşı Mehmed Emin Efendi 1248 senesine mahsuben belde masrafları adı altında ahalden 1200 kise toplamıştı. Bundan başka ticaret geliri olarak da 550000 kuruş daha tahsil etmişti. Ayrıca zuhurat ve memleket masrafları adı altında 415000 kuruş daha tahsil etmişti. Halep bakayası da dahil ahalinin Mehmed Emin Efendi'den 550000 kuruş alacağını tespitini üzerine bu paraların bir önceki muhassıl Halil'in bakayasından kalan taksitlere kesilmesi için defterleri kocabaşı ve vücut tarafından İstanbul'a gönderilmişti [21 Eylül 1833 (6 Cemaziyelevvel 1249), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 16-17, h. 2].

6. Talî Görevler

Kocabaşların diğer bazı görevleri kısaca şöyle özetlenebilir: Muhassılların kalabalık maiyyet ve misafirlerinin masraflarının ahaliye yüklenmemesini temin etmek. Avrupalıların üzerlerinde bulunan emlak ve arazilere ait vergileri tahsil etmek. Eğer yabancılardan bu vergileri ödemeyenler olur ise, bunlara ait emlak ve arazilere reaya adına el konulmasını sağlamak. Tımarlı sipahilerin ahaliye baskı yapmasını engellemek. Ahalinin mahsulunu dilediğine satabilmesini temin etmek. Müslim ve gayrimüslim vekillerin eskisi gibi yine bir araya gelerek meclis oluşturmalarını temin etmek. Terekelerden vergi bahanesiyle para kaçırılmasını önlenmek.

Kocabaşların bir başka görevi ise reayanın zor zamanlarında diğer reaya vekilleriyle birlikte hareket ederek, bir heyet halinde İstanbul'a gitmek ve önemli görülen konularda İstanbul'un dikkatini çekmeye çalışmaktır. Kocabaşlar, 1834 yılında olduğu gibi, Kıbrıs'ta meydana gelen huzursuzluğu ortadan kaldırmak için reaya vekilleri ile birlikte İstanbul'a çağrılmıştı⁵⁹⁸.

C. Tercüman

Osmanlı Devleti'nde çeşitli kurum ve kuruluşların çatısı altında çalışmakta olan tercümanları Divân-ı Hümâyün tercümanları; eyalet tercümanları ve bunların bir alt grubu olan mahkeme tercümanları, müessese tercümanları, yabancı elçi ve konsolos tercümanları olmak üzere dört sınıfa ayırabiliriz⁵⁹⁹. Elçi ve konsolos tercümanları ticarî ve siyasî maksatlarla tayin edilmiş tercümanlardır⁶⁰⁰. Burada söz konusu edecek olduğumuz tercüman "Kıbrıs eyalet divan" tercümanıdır. Bu tercümanları Divan-ı Hümâyün tercümanları ile karıştırmamak gerekmektedir⁶⁰¹. Eyalet tercümanları,

⁵⁹⁸ 1834 (1250), BOA, HAT., nr. 538/26518.

⁵⁹⁹ Tercümanların tasnifi hakkında bk. Cengiz Orhonlu, "Tercüman", *İ.A.*, XII/1, (İstanbul 1979), s. 176-181. Kemal Çiçek, Bu tasnifi biraz daha farklı olarak vermektedir (bk. Çiçek, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Konsolosluk Tercümanları", *Tarih ve Toplum*, XXV, Sayı: 146, Şubat 1996, s. 17. Divân-ı Hümâyün tercümanlığı XVII. yüzyıldan sonra veraset yoluyla devredilmiş olup Fener Mahallesi'nde oturan bir grup Rum ailenin tekeline bırakılmıştır (Çiçek, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Konsolosluk Tercümanları", s. 18). Konsolos tercümanlarının statülerine dair 1805 tarihli belge için bk. Kenan İnan, "Tercümanların Statüleri", *Tarih ve Toplum*, XXVI/154, (Ekim 1996), s. 200.

⁶⁰⁰ Yasemin Saner Gönen, Yabancı devletler tercümanlarını, Osmanlı tebaasının çeşitli cezayı müeyyidelere çarptırılabilmesi sebebiyle, kendi tebaalarından veya diğer yabancılar arasından seçmeye gayret gösterirlerdi. Ancak tercüman ihtiyacının artması yabancıları yine Osmanlı vatandaşlarına yöneltmiştir [Yasemin Saner Gönen, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Ayrıcalıkları*, (Basılmamış Doktora Tezi, M.Ü., TAE), İstanbul 1998, s. 178-179 vd].

⁶⁰¹ İ. H. Uzunçarşılı'da bu hususa dikkat çekerek, "Divan-ı Hümâyün tercümanlarından başka, Tersanede ve Mora eyaletiyle Kıbrıs'taki eyalet divanlarında da tercümanlar vardı." dedikten sonra, eyalet

genişleyen imparatorlukta idarî işleri kolaylaştırmak maksadıyla, mahalli dilleri bilen bir kişinin tercümanlığına ihtiyaç duyulmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu tercümanlar iki kişiydi. Bunlardan biri “eyalet divan” tercümanıdır. Bu tercüman eyalet divanına bir işi için başvurup da Türkçe bilmeyen reyanın idarî işlerinin halli için kullanılan tercümanlardı. İkincisi, mahkeme tercümanlarıydı. Kadıya müracaat eden ve Türkçe bilmeyen reayaya yardımcı olmak için istihdam edilen tercümana mahkeme tercümanı denir. Arap eyaletlerine tayin edilen mahkeme tercümanları resmî devlet görevlisi olmasına rağmen, Hıristiyanlarla meskün eyaletlere tayin edilenlerin resmî görevli olup olmadıkları tam olarak bilinmemekteydi. Ancak kadıların tayin isteği ve merkezin uygun bulmasıyla bu tür tayinlerin yapılıyor olması, bir manada resmiyet olarak kabul edilebilir⁶⁰². Bizim burada üzerinde duracağımız tercüman ise, eyalet divan tercümanıdır.

Eyalet divan tercümanları gelişimini zaman içinde tamamladığından, valinin/muhassılın verdiği kararları dava sahiplerine tercüme etmekle görevli olan basit memur kişiliğinden sıyrılmıştır. Bu sayede tercümanlık, millet sistemi içinde de kendi kimliğini kazanmış, cemaatinin devlet ile olan işlerini yöneten ve yönlendiren bir aracı kurum haline gelmiştir. Sonraki dönemlerde tercüman artık bir çok eyalette reyanın vergi dağıtımında görev alan ve bu vergileri toplayan kişi olarak reaya arasında itibar

---

tercümanlarının farklılığına dikkat çekmek için “Mora tercümanlığı evvelce 1250 kuruş ile Divan-ı Hümâyun’a bağlı olup buranın tercümanları divan tercümanları tarafından tayin olunurlardı. Bir ara yazıcı tayini yapılmış ise de Haziran 1806’dan itibaren Mora tercümanlığı divan tercümanlığından ayrılarak müstakil bir tercümanlık olmuştur.” (Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s. 76) ifadesini kullanması sebebiyle aynı sürecin Kıbrıs tercümanlığında da yaşandığını söylemek yanlış olmaz kanısındayız. Eyalet tercümanları ile Divan-ı Hümâyun tercümanları arasındaki farklılık ise, bu tercümanların yabancı elçilere tahsis edilen tercümanlar olmasıyla alakalıdır. Bunların bir veya birden fazla dil bilmelerine dikkat edilirdi. Ölümeleri halinde yerlerine çocukları tayin edilebilmekteydi. Bu tercümanların miktarı hakkında bilgi olmamakla beraber, XVII. yüzyılda dört civarında oldukları tahmin edilmektedir. Bu yüzyıldan itibaren Rum aileler bu göreve tayin edilmeye başlanmıştır (Orhonlu, “Tercüman”, s. 177). Eyalet divan tercümanları esasen eyalet tercümanları olup, yanlış olarak Divân-ı Hümâyun tercümanları şeklinde ifade edilmişlerdir. Buradaki yanlış sanırım eyalet divanı ifadesinin “Divan tercümanları” şeklinde kullanılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Oysa burada divan kelimesinden kastedilen sadece eyalet divanıdır. Bu yanlış sebebiyle eyalet tercümanları için “aynı zamanda Saray Tercümanları”dır şeklinde bazı yanıltıcı ifadeler de kullanılmıştır [Kemal Çiçek, “Osmanlılar Zamanında Kıbrıs”, *Tarih ve Toplum*, XXIII/136, (Nisan 1995), s. 60].

⁶⁰² Orhonlu ise, söz konusu tercümanların resmî olduklarından tam olarak emin olunamadığını, ancak kadı tayinleri ve merkezin bu tayinleri kabulünün, tercümanların görevlendirilmesinin resmî olduğu şekilde yorumlanabileceğini ifade etmektedir (Orhonlu, “Tercüman”, s. 179). II. Mahmud döneminde Kıbrıs’ta iki mahkeme tercümanına tesadüf edilmiştir. Mahkeme tercümanı olarak görev yapanlar; Acı Simon (BOA, HAT., nr. 299/17754) ve Abraham’dır (BOA, *Cevdet-Maliye*, 22317).

kazanmıştır⁶⁰³. Bundan sonra tercümanlar, Kıbrıs'ta olduğu gibi üst düzey mahallî yönetimin yardımcılarında biri hatta bazı hallerde bilfiil kendisi olmuştur.

1. Tayin ve Azil

Kıbrıs eyalet divan tercümanları, Kıbrıs Başpiskoposları tarafından nüfusun çoğunluğunu oluşturan Rum cemaatinin zengin bezirganları arasından seçilirdi⁶⁰⁴. Kıbrıs divan tercümanlarının görevi reayanın vergilerini piskoposlar adına toplamak, gayrimüslimlerin nüfus sayılarını tespit etmek ve bu nüfusun ödemesi gereken vergi miktarlarını belirleyerek bunlarla ilgili muhassıla muhasebe vermektir.

Her türlü vergiden muaf olan Kıbrıs eyalet divan tercümanlarının olağanüstü zamanlarda merkezle doğrudan bağlantı kurma hakkı vardı. Tercümanın başpiskoposa vekillik yetkisi de vardı. Rahatsızlığı veya azli halinde görevi yeni başpiskoposun tayinine kadar üstlenirdi. Buna karşılık Kıbrıs eyalet tercümanının azli halinde, tercümanın malları başpiskoposun vesayetine girerdi.

Kıbrıs divan tercümanlığı reaya vekilleri arasında itibarlı bir meslek olup, kökü ilk eyalet divan tercümanı olan [H]acı Yasef (Josef, 1761-1780)'in tayin edildiği 1760'lı yıllara kadar gider⁶⁰⁵. Kıbrıs'ta reaya vekilliği, kendilerine verilen beratlar sebebiyle Kıbrıs başpiskoposu, mayiyetindeki üç metropolid ve kocabaşlar arasında paylaşılmaktaydı. Kıbrıs Eyalet Tercümanlığına 1796 yılında, III. Selim'in fermanı ile [H]acı Yorgaki ömür boyu reaya vekilli olarak tayin edilmişti⁶⁰⁶. Onun tayininden sonra, Kıbrıs divan tercümanının reaya vekilliği merkez nezdinde, başpiskopos ve metropolidlerden daha önemli hale gelmiştir. 1804 yılında Kıbrıs'ta meydana gelen ihtilal sebebiyle eyalet divan tercümanının başpiskopos tarafından tayin edilmesine son verildi⁶⁰⁷. Bu tarihten sonra Kıbrıs tercümanı merkezî hükümet tarafından tayin

⁶⁰³ Çiçek, "Osmanlılar Zamanında Kıbrıs", s. 47.

⁶⁰⁴ Çiçek, tercümanların eyalet valileri tarafından tayin edildiğini bildirmektedir (Çiçek, "Osmanlılar Zamanında Kıbrıs", s. 47).

⁶⁰⁵ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler*, s. 318-320-322.

⁶⁰⁶ Belge, aslında Kıbrıs tercümanlığının kaldırılarak, yetkilerinin Ocak 1816 (Rebiülevvel 1231) tarihinde Kıbrıs başpiskoposluğuna verilmesiyle ilgili olup, belgede Tercüman Yorgaki'nin 20 yıl boyunca tercümanlık yaptığını ima eden bir ifadeden yola çıkarak, Yorgaki'nin 1788 tarihinde tercüman olarak tayin edildiği hükmüne varılabilir (BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 27, h. 2). Reaya vekili olarak tayini ise 1796 yılında III. Selim tarafından kendisine verilen bir berat sayesinde olmuştur.

⁶⁰⁷ Purcell, *Cyprus*, s. 177-178.

edilmeye başlandı⁶⁰⁸. Tercüman Yorgaki İstanbul'a çağrıldı ve 1804 yılı isyanı sebebiyle yargılandı. Adadaki kargaşanın yatıştırılması için bir süre merkezde alıkonuldu. İstanbul'daki ikameti esnasında yabancılarla kurduğu ilişkilerden kuşkulandığından, 1809 yılında idam edildi⁶⁰⁹. Yorgaki'nin yerine tayin edilen Lambros'un Kıbrıs başpiskoposu ile olan mücadelesinde, Kaptan-ı Derya Hüsrev Mehmed Paşa'nın da desteğini başpiskoposun lehine kullanmasıyla, tercümanın reaya vekilliği yetkisi kaldırıldı. Tercümanların devlete ödemekte oldukları 150 kuruşluk harç, 1816 tarihinden sonra 100 kuruş zamlı 250 kuruşa çıkarılmıştı. Böylece tercümanlık bir süre daha Kıbrıs başpiskoposunun vesayetinde devam ettiyse de, 1821 Yunan isyanının da patlak vermesi divan tercümanlığını tamamen sona erdirdi⁶¹⁰.

Kıbrıs eyalet divan tercümanlarının tayinlerinde zaman zaman rüşvet ve iltimasın da söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Mısır ordusunda bulunan bir gayrimüslim Kıbrıs eyalet tercümanlığına vekalet etmekteydi. Bu kişi aynı zamanda tercüman olmak istemekte ve ilgili makamlara rüşvet teklif etmekteydi. Bu konuyla ilgili Segbanbaşı, vekilin rüşveti vermesi karşılığında tayininin garanti edilebileceğine dair söz verdiği kendisine bildirilmişti. Bununla beraber, gayrimüslim daha sonra pişman olmuş ve kendisine bir zarar verilebileceğinden endişe ederek kaçmıştı. Bunun üzerine yakalanarak ordudaki görevinden azledildi ve Rodos'a sürüldü [27 Aralık 1809 (19 Zilkade 1224)]⁶¹¹.

⁶⁰⁸ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler*, s. 323.

⁶⁰⁹ Anagnostopoulou, "Les Rapports De L'Eglise Orthodoxe Avec Le Kapudan Pacha (fin du XVIIIème début XIXème siècle)", s. 276-277; s. 426; Kıbrıs Tercümanı çağdaş tarih kaynaklarında Petraki olarak zikredilir ve 1804 İsyanı'ndan sonra adanın muhafızlığı için İçilli Ahmed Paşa'yı merkeze tavsiye etmişti. Ancak muhassıl ve kaptan paşanın icraatlerine engel teşkil ettiğinden üzerine varılınca İstanbul'a kaçmıştı. Orada da Avrupalılar ile düşüp kalktığı tespit edilmiş ve yakalanarak katledilmişti [13 Nisan 1809 (27 Safer 1224), Câbî Ömer Efendi, *Câbî Tarihi*, (Hzr. Mehmet Ali Beyhan), Ankara 2003, s. 426].

⁶¹⁰ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler*, s. 324. Kıbrıs divan tercümanlığı 1788-1808 yılları arasında Tercüman Yorgaki'nin vesayetinde adada önemli bir rol oynamış olmakla beraber, 1809-1821 yılları arasındaki tercümanların dirayetsizliği ve devletin başpiskoposa desteği sayesinde tercümanlık bir kurum olarak yaşatılmış, ancak Mora isyanı ile sona erdirilmişti (Munro-Khuri, *Venus and Mars*, s. 89).

⁶¹¹ Mısır Ordusu'nda bulunan Dimitraki, Kıbrıs Tercümanına vekalet etmekteyken bir mecliste "Kıbrıs Tercümanı olmakla, şol kadar akça verirdim" demişti. Mesele Segbanbaşı Ağa'ya bildirilmiş ve huzuruna çağrılan Dimitraki'ye, tercümanlığı halen isteyip istemediği sorulduğunda, "isterim, lakin bu tercümanlık maddesi mutlaka Beylikçi Efendi ve Reis Efendi tarafından olur. Ocaklı tarafından olmaz ve muhalif-i Kanundur." dediğinde, ağanın adamları tarafından "yok elbette Ağa efendimiz bu maddeye rabta verir" demişlerdi. Dimitraki "efendim, sonra beni ziyadesiyle takdir ederler. Kerem edin, ben latife söyledim" demişlerdi. Bunun üzerine ısrar edilmesinden korkan Dimitraki firar etmiş olmasına rağmen yakalanarak Segbanbaşının huzuruna getirilmiş ve Segbanbaşı'nın teşvikiyle Kıbrıs Tercümanlığı'na talip olması suçuna istinaden Rodos'a sürülmüştü (Câbî Ömer Efendi, *a.g.e.*, s. 587).

Kıbrıs'ta II. Mahmud döneminde görev yapmış olan tercüman sayısı pek fazla değildir. Biri vekil olmak üzere iki eyelet divan tercümanı tespit emiş bulunmaktayız⁶¹².

2. Malî Meseleler: Vergi Oranlarının Tespiti ve Tahsili

Kıbrıs eyalet divanı tercümanları adadan tahsil olunacak çeşitli vergilerin hazineye intikaliyle görevli olan kişiydi. Muhassıllık aksamından olup devlete ödenmesi gereken vergiler⁶¹³ gibi, önemli bir meblağ olan ipek vergisini de reayayı sıkıntıya sokmadan, birkaç taksitde bölerek toplamak reaya vekili olarak tercümanın sorumluluğundaydı⁶¹⁴.

Kıbrıs eyalet divan tercümanı da bezirganlardan borç para alarak çeşitli işlerde kullanabilirdi. Tercümanların borçlarını ödememeleri halinde, bezirganların İstanbul'a başvurarak paralarını talep etme hakları vardı. Böyle durumlarda devlet tercümanların yargılanmalarına ve bu meblağların tamamını ödemelerine karar verebilirdi⁶¹⁵.

Kıbrıs eyalet divan tercümanları merkezle doğrudan yazışabilirlerdi. Tarihi belli olmayan bir belgeden, [H]acı Yorgaki'nin, mühr-i hümâyun verilmesi sebebiyle sadrazamı tebrik edebilmesi⁶¹⁶, tercümanın merkezle olan diyalogunu göstermektedir. Bu diyaloga rağmen, tercümanın görev yerinden bir şekilde ayrılması veya devlet

⁶¹² Kıbrıs'ın önemli eyalet divan tercümanlarından biri olan Tercüman [H]acı Yorgaki (1788-1808) (Gazioğlu *Kıbrıs'ta Türkler*, s. 320) tarihlerinde görev yaptığı anlaşılmaktadır. 1809 tarihinde idam edildiği dönem II. Mahmud dönemine rast gelmektedir. [H]acı Yorgaki'nin vekili ve sonra divan tercümanı olan Nikola Nikolaidis (vekaleten 1804-1808;1809 kısa bir dönem asaleten), Kıbrıs Divân Tercümanı Lambros (1809) görev yapmışlardı [13 Mayıs 1809 (28 Rebiülevvel 1224), BOA, K.K., nr. 20, s. 105, h. 4).

⁶¹³ Kıbrıs muhassıllığının ödemesi gereken meblağlar şunlardı: Hizmet bedelleri, devlete ödenecek meblağlar, muhafızlık bedelleri, sekban aylık ve işçileri idi. Bu gelirler her zaman yerli yerine ödenmediği gibi, tercümanın etrafındaki menfaat gruplarının tesiriyle ahali de bu vergileri ödemekten kaçınırdı. Bu gibi durumlar sık cereyan etmekte olduğundan muhassıl, tercüman, piskopos ve diğer reâyâ vekillerinin verdiği kefalet seneti karşılığında, ahali adına muhassıllığa 281620 kuruş borçlandıkları anlaşılmaktadır. Ancak 1809 yılında söz konusu kişilerin bu bedelleri ödemek niyetinde olmadıkları anlaşıldığından adaya bir mübaşir tayin edilmiştir [6 Temmuz 1809 (23 Cemaziyelevvel 1224), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 6459].

⁶¹⁴ Kıbrıs tercümanı, her sene vakti gelince ipek vergisini tam olarak toplardı. Ancak 1806 senesinde peşin yapılması gereken 50000 kuruş ödemenin 40000 kuruşu tercüman tarafından tedarik edilerek teslim edilmişti. Kalan 10 bin kuruş ise bir sonraki seneye bekaya bırakılmıştı. Bu durumda muhassıl ve kocabaşı tarafından verilecek bu 10 bin kuruş, 1/10 kuruş mübaşirlik bedeli alınarak İstanbul'a gönderildi [8 Kasım 1807 (7 Ramazan 1222), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 4304, lef: 2].

⁶¹⁵ Şalci Küçüköğlü Anton adlı bazergan Kıbrıs tercümanı Lambros'a 2120 kuruş ve çukadarı Ömer'in tercümanın işlerine sarfettiği 4000 kuruşun tahsili için merkeze müracaat ettikleri görülmektedir [13 Mayıs 1809 (28 Rebiülevvel 1224), BOA, K.K., nr. 20, s. 105, h.4]. Bu hususta 1810 tarihinde de bir başka emir gönderilmiş olup Kıbrıs tercümanı Lambros'un boşuna direnmemesi ve bu parayı acilen ödemesi emredilmiştir [23 Haziran 1810 (20 Cemaziyelevvel 1225), BOA, K.K., nr. 24, s. 102, h. 1].

⁶¹⁶ BOA, *Cevdet-Dahiliye*, nr. 1909.

tarafından merkeze çağırılması halinde, adanın malî işlerinin devamı için yerine mutlaka bir vekil bırakması gerekmektedir⁶¹⁷. Kıbrıs Divan Tercümanı Yorgaki, hakkında çıkan yolsuzluk iddiaları sebebiyle 1808 yılında İstanbul'a çağırıldı ve hakkındaki iddialara cevap vermesi istendi. Ancak işlemlerin uzaması sebebiyle İstanbul'daki ikameti uzadı. Bunun üzerine reaya üzerinde bir ağırlığının kalmadığını gören Kıbrıs Başpiskoposu, uzun zamandır beklediği fırsatı yakaladığını anladığından, Kaptan-ı Derya^(*) nezdinde girişimde bulunarak, tercümanların ödemekte oldukları harçların çok düşük seviyede kaldığını, bu harcın zamlanarak yeniden ihale edilmesi gerektiğini ifade etmiş ve bunun karşılığında uzun zamandır boş kalan tercümanların reaya vekilliği imtiyazının üzerlerinden alınmasını istemiştir. Başpiskoposun bu hususta kaptan paşanın desteğini almış olduğu anlaşılmaktadır. Kısa bir süre sonra da tercümanların devlet hazinesine ödemekte oldukları 150 kuruş harç, 150 kuruş zam yapmak suretiyle, 250 kuruşa çıkarıldı. Yaklaşık 20 yıl gibi uzun bir aradan sonra reayanın idaresini yeniden ele geçirmek umuduna kavuşan başpiskopos maiyyetindeki metropolid ve reaya ihtiyarlarından oluşturduğu bir heyeti İstanbul'a göndermişti. Amacı 1796 yılına kadar reaya vekilliği hakkını sadece başpiskoposlara vermekte olan ancak, III. Selim'in Yorgaki'ye verdiği berattan sonra hükmü ortadan kalkmış olan eski bir fermanı yeniden gündeme taşıyarak yenilemektir. Bu emrin yenilenmesi halinde Eyalet Divan Tercümanlığı tamamen tarihe karışmış olacaktı. Söz konusu heyetin İstanbul'a yaptığı bu ziyaret başpiskoposun umduğu gibi sonuç vermiş ve tercümanların reaya vekaletine son verilerek, bu hak yeniden piskoposlara ihale edildi (15 Mart 1816)⁶¹⁸.

---

⁶¹⁷ BOA, HAT., nr. 3375-F.

^(*) Bu tarihte Çengeloğlu Tahir Paşa Kaptan-ı Derya görevindedir. 17 Kasım 1832 (23 Cemaziyelahir 1248) tarihinde Kaptan-ı derya olmuş ve Temmuz 1837 (Rebiülahir 1253)'de kendi isteğiyle ayrılmıştır (Kazasker Mehmed Hafid, *Sefinetü'l-Vüzerâ*, s. 71).

⁶¹⁸ Ancak Piskopos ve metropolidler bu görevi tercümanlık harcını (250 kuruş) her yıl ödemek şartıyla almış olmalarına rağmen, 1832 senesine kadar bu harcı ödememişlerdi. Hatta 1806 senesinden kalan 5250 kuruş bekayayı da ödemediklerinden bu meblağların tamamının tahsili muhassıldan istenmiştir [28 Ağustos 1838 (15 Cemaziyelevvel 1252), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 27, h. 2].

İKİNCİ BÖLÜM

KIBRIS'TA MERKEZÎ YAPILANMA

II. Mahmud reformları Kıbrıs eyalet teşkilatında önemli değişikliklere sebep olmuştur. Aşağıda görüleceği üzere Kıbrıs, bu uygulamalarla merkezî yönetimle yeni ve kuvvetli bağlar kurabilmiştir.

I. MERKEZÎ REFORMUN KIBRIS'IN YAPILANDIRILMASINA ETKİLERİ

A. Reformu Destekleyen Hazinelelerin Kurulması ve Kıbrıs Mukataalarının Bu Hazinelelere Devredilmesi

1774 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Müslümanlarla meskün bir yerleşim yeri olan Kırım'ın elden çıkması, Osmanlı yönetimini bir defa daha kendi kendine yeterlilik duygusunu sorgulamakla karşı karşıya bırakmıştır. Nitekim, ülkenin modern bir orduya ihtiyaç duyduğu kadar, taşradaki başıboşluğu ortadan kaldıracak şekilde örgütlenmiş merkezî bir yönetime de ihtiyaç duyduğu anlaşılmıştır⁶¹⁹. Bu manada modern devlet anlayışının ilk izleri III. Selim döneminde ortaya çıkmıştır. Avrupa'ya gönderilen devlet adamlarından neler yapılabileceği hususunda raporlar hazırlamaları istenmişti. Bu devlet adamlarından biri Ebubekir Ratib Efendi^(*) ydi. Onun III. Selim'e gönderdiği raporların sağlamlığına rağmen, devletin içinde bulunduğu savaş ortamı, padişahın reformları askerî sahaya yönlendirmesi kaçınılmaz olmuştur. Ancak merkezde yeniçerilerin ve taşrada âyânların direnişi sebebiyle devlet bu çalışmadan bir sonuç

---

⁶¹⁹ Ahmet Cihan, "Osmanlıda Modernleşme ve İlimiye Zümresi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 121, (Ağustos) İstanbul 1999, s. 3.

(*) Ebubekir Ratib Efendi'nin hayatı ve Osmanlı bürokratu olarak sefaretlerde yaptığı görevler ile III. Selim'e sunduğu layihalarla ilgili olarak bk. Fatih Yeşil, *III. Selim Döneminde Bir Osmanlı Bürokratu: Ebubekir Ratib Efendi*, (Basılmamış YL. Tezi, H.Ü., SBE), Ankara 2002, 124-154. II. Mahmud dönemini önemli sefir ve devlet adamlarından biri olan Berlin sefiri Kamil Paşa ile bir karşılaştırma için bk. Betül Demir, *II. Mahmud Devrinde Berlin Sefarethanesi'nin Yeniden Açılması ve Elçi Olarak Atanan Kamil Paşa'nın Faaliyetleri*, (Basılmamış YL. Tezi, İ.Ü., SBE), İstanbul 2000, s. 17 vd.

alamamıştır⁶²⁰. Sened-i İttifak'ın ve 1815 Viyana Kongresi'nin temel görüşleri arasında Osmanlı Devleti'nin bütünlüğüne verilen destek⁶²¹, II. Mahmud'un eyaletleri merkezî denetime almak için harekete geçmesine sebep oldu⁶²². Padişah eyaletlerin vali ve mutasarrıflarından taşrada merkezî idareye itaat etmeyenlerin ortadan kaldırılmasını istemişti⁶²³. Bosna Eyaleti'ndeki iç karışıklıklar eşkiyalığın Rumeli'den sökülüp atılması için iyi bir fırsat olmuştur. Bosna eyaleti bu dönemde kaptanlar^(*) tarafından yönetilmekteydi. 39 kaptanlığa bölünmüş olan Bosna eyalet yönetimindeki bozukluk, devletin bölgedeki hareket kabiliyetini sınırlamaktaydı. 1813 yılında Bosna kaptanlarını ortadan kaldırmak üzere başlatılan temizlik hareketi, taşrada yapılacak reformun önünü açmış oldu⁶²⁴. Yeniçeri Ocağı'nın taşra eyaletlerindeki etkinliğini ortadan kaldırmak için devlet, eyaletlerden (Hanya, Kandiye, Erzurum bunlardan bazılarıdır) İstanbul'a gelen tebaanın işlerinin görülmemesine ve itaat sağlanıncaya kadar da bu kararın tatbikine

⁶²⁰ Taşrada âyân-devlet ilişkisi için bk. Stanford J. Shaw, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud Dönemleri", *Türkler*, XII, s. 616-619; Özcan Mert, "II. Mahmud Döneminde Taşradaki Merkeziyetçilik Politikası", *Türkler*, XIII., 721. merkezî devlet organizasyonu sadece II. Mahmud döneminin bir problemi olarak kalmamıştır. Daha Fatih Sultan Mehmed döneminde merkezî devlet anlayışı geliştirilmeye çalışılmış ancak yine toplumun farklı kesimlerinde isyan ve iç savaşlarla yankı bulması, Osmanlı toplumunun bu tür bir yönetime sıcak bakmadığını göstermektedir [Yusuf Oğuzoğlu, "Osmanlı Taşra Düzeninin Bozulmasının İdari ve Sosyo-Kültürel Sebepleri Üzerine Bir Araştırma (1550-1600)", *VIII. Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, (18-21 Haziran 1998), Bildiriler*, Bursa, s. 33].

⁶²¹ Hüner Tuncer, *Metternich'in Osmanlı Politikası (1815-1848)*, Ankara 1996, s. 37-42.

⁶²² Muhammed H. Kutluoğlu, II. Mahmud'un taşrada merkezî idareyi kurmaya başladığı zaman hakkında daha kesin bir yargıya varmaktadır. O'na göre II. Mahmud Anadolu ve Balkanlarda yerli zorbaları bastırarak, kendi bürokratlarını tayin etmek suretiyle 1813 yılından itibaren merkezî otoriteyi kurmaya başlamıştır. 1826'da ise merkezî kurumların reformuna girişerek, geleneksel ordunun belkemiği olan Yeniçeri Ocağı'nı yok ediyor (Kutluoğlu, *The Egyptian Question (1831-1841)*, İstanbul 1998, s. 42, 50). Burada şu hususa da dikkat çekmek gerekmektedir. Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da gerçekleştirdiği reform hareketi, isyan ettiği 1833 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin bir valisi olması sebebiyle, Osmanlı Devleti'nin reform sürecinin başlangıcı olarak kabul edilmesi uygun olurdu. Nihayetinde Mehmed Ali, Osmanlı Devleti'nin bir paşası olarak ölmüştür.

⁶²³ Ahmet Cevat Eren, *Mahmud II. Zamanında Bosna-Hersek*, İstanbul 1965, s. 49. Sened-i İttifakın maddeleri incelendiğinde aslında merkezî idarenin ilk emareleri bu maddelerde serpiştirildiğini görmek mümkündür. Öncelikle padişahın otoritesinin garanti edilmesi, âyânların itaatının temini ve asker ile vergi toplama yetkilerinin sadece padişaha ait olduğunun kabul edilmesi dahi merkezîyetçilik hareketinin başlatılmış olduğunu göstermektedir (Sened-i İttifak'ın ilgili maddeleri için bk. Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi*, s. 91-102; Eryılmaz, *Yönetimde Modernleşme*, 50-51; Halil İnalçık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayûnu", *Belleten*, XXVII, Ankara 1964, s. 604-609). Buna geçmişten bir delil getirmek istersek, Kitab-ı Müstetab'da kilşeleşmiş olan bir ifade de merkezî devlet anlayışı şu şekilde özetlenmektedir: "Padişahın kudreti askersiz, asker parasız, para ve hazine reâyâsız olmaz, reâyâ ise ancak adalet sayesinde vergi ödeyebilir. Devlet otoritesinin ve eski kanunların bozulmasının esas sebebi padişah otoritesinin zayıflatılması ve parçalanmasıdır..." (Oğuzoğlu, "Taşra Düzeninin Bozulması", s. 38).

^(*) Kaptanlar: Menşe bakımından 1463'e Bosna'nın fethini müteakip kendiliğinden müslüman olmuş ve önceki imtiyazlarını devam ettirmiş olan yerli asilzadelere verilen bir isimdi (Mert, "Taşradaki Merkeziyetçilik Politikası", s. 720).

⁶²⁴ Eren, *Bosna-Hersek*, s. 52-53.

devam edilmesine karar verdi. Alınan kararların bir fayda vermeyeceği anlaşıldığından, eyaletlere daha liyakatli paşalar gönderilmesine, mahalli bey, ağa ve âyânların yetkilerinin sınırlandırılmasına karar verildi. Kısa bir süre sonra eyaletlerdeki reformların kendi bölgesini denetime alabilen paşalarla sınırlı kaldığı anlaşıldı. İdarecilerin basiretliliği veya basiretsizliğinin devletin eyaletlerdeki durumunu iyi ya da kötü yönde etkilediğini tespit eden II. Mahmud'un, bu durum karşısında bazı mahalli imtiyaz ve yetkilere bir son vermeyi tasarladığı anlaşılmaktadır. Ancak devletin içinde bulunduğu zor koşullar buna engel olmaktaydı. Bu sebeple tatbikine karar verilen reformdan vaz geçilerek, imtiyazların kaldırılmasıyla ilgili fermanın geçersizliği ilan edildi. Kaldırılan veraset haklarının geri iade edilmesi kararlaştırılarak bütün âyâna da duyuruldu⁶²⁵.

Ayanlardan kurtulmak için uygulanmasına karar verilen bir başka tedbir de ölülerinden sonra varislerinin başka bölgelere tayini sağlanarak, hanedanlıkları dağıtmaktı. Bu yolla Çapanoğulları ve Karaosmanoğulları bertaraf edilmişti. Bir diğer tedbir ise âyânları birbiriyle çatışma ortamına sürüklemek olmuştur. Trabzon ve Rize dolaylarındaki Hazinedaroğulları'yla Tuzcuoğlu, Serezli Yusuf Paşa'yla Batı Trakya âyânları karşı karşıya getirilmiştir⁶²⁶.

Osmanlı Devleti'nin Mısır paşası ile yaşadığı kriz, devletin, yasal düzenlemelerden ziyade ülkenin asıl gündemi olan, ordu ve malî sistemin acil ihtiyaç duyduğu düzenlemelere odaklanmasını temin etmiştir⁶²⁷. II. Mahmud yeni ve düzenli bir ordu kurabilmek için işe öncelikle maliyeyi düzene sokacak yasaları çıkarmakla başladı. Daha sonra hazineleri besleyen ana kaynaklar olarak vilayetlerdeki mukataaları denetime aldı⁶²⁸. Padişah, sancak veya kazaların idarecileri durumundaki mültezimlerin elindeki mukataaları zamlandırmak suretiyle daha fazla gelir temin etmek istedi. Bu mukataalardan aşağıda geniş olarak bahsedilecektir. Muhassılların üzerinde bir önceki yönetimden kalan devlete ait paraların (bekaya ve zimmet) tahsiline önem verdi. Elde

---

⁶²⁵ Eren, *Bosna-Hersek*, s. 60-69.

⁶²⁶ Mert, "Taşradaki Merkezîyetçilik Politikası", s. 724; M. Münir Aktepe, "Tuzcu Oğulları İsyanı", *Tarih Dergisi*, III., Sayı: 5-6, İstanbul 1953, s. 21-52.

⁶²⁷ Frank Edgar Bailey, "Palmerston ve Osmanlı Reformu", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed. Halil İnalçık- Mehmet Seyitdanlıoğlu), Ankara 2006, s. 207.

⁶²⁸ Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, s. 93-94.

edilen gelir ile yeni kurulan hazinelerin güçlendirilmesi amaçlandı⁶²⁹. Ancak zimmetlerin çok azı tespit edilip tahsil edilebildi. Bir şekilde devlet çarkından beslenmekte olan âyân, muhassıl, voyvoda, kocabaşı, piskopos gibi kişiler üzerinde kalan bu meblağların tahsili için, vilayetlere mübaşir adı altında gizli veya açıktan memurlar gönderildi. Kıbrıs'ta yapılan incelemelerde, mal varlıkları büyük meblağları bulan müslim ve gayrimüslim pek çok kişinin var olduğu tespit edildi. Yaşanan önemli problemler ve hazinelerin ihtiyaç duyduğu gereksinimler sebebiyle II. Mahmud, Tersâne-i Âmire eminine bir emir göndererek; bu zengin kişilere ait mal varlıklarına el konulmasını istedi⁶³⁰.

Mallarına el konulan varlıklı kişilerden biri olan Kıbrıs Eyalet Tercümanı [H]acı Yorgaki üzerinde kalmış olan meblağın tahsilinde devlet güçlü direnişler ile karşılaşmıştı. Tercümanın mal varlığı arasında tesadüf edilen pek çok senet, bazı önemli kişilerin tercümandan yüklü miktarlarda para aldığına işaret etmekteydi. Ancak, bu meblağlar talep edildiğinde bu kişilerin, ödeme yapmamak için çeşitli mazeretler ileri sürdükleri anlaşılmaktadır. Benzer hususlar hazinelerden borç alarak, senet imzalayanlar için de geçerliydi. Bütün bunlara bir son vermek isteyen II. Mahmud, bir ferman yayınlarak; devlete borcu olan yöneticilerin direnmeleri halinde yerlerine bu meblağları nakden ödeyebilecek başka bir memurun mutlaka bulunabileceğini ifade ederek; bu memurları bir manada görevden ihraç etmekle tehdit etmişti⁶³¹. Bir başka

---

⁶²⁹ Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim*, s. 151-152. Ayrıca bk. Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa*, s. 381-383. Diğer münferid hadiseler için de padişah Ocak 1816'da Ankara ve Çankırı sancakları mutasarrıflarına gönderdiği emirlerde olduğu gibi eşkiyalığa meyleden ve kapısız kalmış olan askerlerin işe yararlarının merkezde toplanmalarını, gereksiz olanların memleketlerine gönderilmelerini, itaat etmeyenlerin ise tedip edilmesini emretmiştir [Çadircı, "İç Güvenlik", s. 47]. Ancak bunun bir netice vermediğini görünce de, halktan kendi kendisini korumasını istemek zorunda kaldı. Bununla ilgili olarak Şubat 1824 tarihli bir ferman yayınlarak, Ankara ve Çankırı'ya bağlı olan Keskin ve Kalecik taraflarındaki eşkiyanın bu şekilde ortadan kaldırılmasının şeran caiz olduğu ilan edilerek, halkın iç güvenliğe katkı sağlanması temin edilmiştir (Çadircı, "İç Güvenlik", s. 48-49). Aynı usul 1826'da uzun süre Anadolu'yu kargaşa içinde bırakan Kadı Kıran adlı delilbaşının ortadan kaldırılmasında da kullanılmış ancak halkın karşı koyması yeterli olmayınca üzerine ordu gönderilerek idamı sağlanmıştır (Çadircı, "İç Güvenlik", s. 49). Diğer taraftan aşiretlerin de bir şekilde güvenliği bozan hareketlerinin ortadan kaldırılması gerekiyordu. Bunun için de bir dizi önlem alındığı görülmektedir. 1824 yılında Şeyh Bızınlı Aşireti lideri için verilen karar buna dairdir (Çadircı, "İç Güvenlik", s. 50). Güney-Doğu Anadolu'daki Kürt aşiretlerinin durumu da bundan pek farklı değildi. Dersim ve Hani dolaylarındaki isyanlar da 1830-1834 tarihleri arasında güçlükle bastırılmıştır (Çadircı, "İç Güvenlik", s. 51).

⁶³⁰ 10 Ağustos 1809 (28 Cemaziyelahir 1224), BOA, KK., nr. 19, s. 20, h.4.

⁶³¹ Kıbrıs ahalisinin ödemesi gereken ve eski muhassıl Hasan Efendi'den kalan bakaya ile ilgili olarak kaptan paşa kaymakamına gönderilen emirde, eski muhassılın devlete ödemesi gereken meblağı zorla da olsa sarrafindan almasını ve tersaneye teslimini emreden padişah, bu konuda daha önce de birkaç ferman gönderdiğini, aslında bu gecikmelerin sebebinin menfaat temini olduğu, bütün bunların

ferman ile de eski Kıbrıs muhassılı Seyyid Hasan Efendi üzerinde olan alacakların tahsili işi, defterdara havale edilmişti⁶³². Defterdar meseleyi mahkemeye taşıdı ve kadı Tavasi Mehmed Efendi huzurunda gerçekleşen duruşma sonucunda, muhassıl Hasan Efendi'nin devlete borçlu olduğu 400 bin kuruştan fazla para tahsil edilerek, Tersâne-i Âmire memurlarının maaşları için kullanıldı⁶³³. Muhallefat ve zimmet tahsilatlarına dördüncü bölümde daha detaylı değinilecek olduğundan, şimdilik bu kadarla yetiniyoruz.

Yapılan tahsilata rağmen, devlet Ruslara karşı Karadeniz'e gönderilecek donanmanın ihtiyaç duyduğu asker, cephaneye ve zahireyi temin edecek maddî imkanlardan yoksundu. Öyleki donanmanın Karadeniz'e açılması gerektiğinde tersane emininin "maaş yoksa, sefer de yok", şeklindeki sitemi dikkat çekici olup, bu ifade hazinenin durumunu açıkça ortaya koymaktaydı⁶³⁴. Hazinenin bu şekilde sıkıntıda olması, padişahı mal varlıkları ve devlete ait alacakların takibine zorlamakta, çıkarılan zorluklar nisbetinde de ilgili kişilere cezaî müeyyideler uygulanmaktaydı.

Zengin kişilerin mal varlıklarına el konulması ve devlet alacaklarının tahsili gibi imkanlardan elde edilen paralar öncelikli olarak donanmanın ihtiyaçlarını karşılamaya sarfedilecekti. Tahsilatlar yapılırken, hazinenin durumundaki aciliyet dikkate alınarak, geçmişte olduğu gibi ödemelerin affedilmesi veya taksitlendirilmesi de ortadan kaldırılmıştı⁶³⁵. Tahsilatların dışında mukataalarda meydana gelen en küçük bir artışın dahi doğrudan Tersâne-i Âmire'ye aktarılmasına ve elde edilen imkanlar nisbetinde donanmanın güçlendirilmesine çaba sarfedilmekteydi. Bütün bu gelirler toparlanırken doğal olarak Kıbrıs'tan merkezî hazineye aktarılan gelirler Tersâne-i Âmire Hazinesi'ne devredilmişti 19 Mart 1810 (12 Safer 1225) . Ayrıca, Kıbrıs esham gelirlerinin fazla veya azlığına bakılmaksızın tahsili ve ele geçen meblağın acilen tersane hazinesine aktarılmasına karar verildi⁶³⁶.

önlenmesi için gerekli cezai müeyyidelerin uygulanacağı ifade edilmişti [1809 (1224), BOA, HAT., nr. 669/32662].

⁶³² 28 Temmuz 1809 (15 Cemaziyelahir 1224), BOA, KK., nr. 19, s. 7, h.2.

⁶³³ 1 Eylül 1809 (21 Receb 1224), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 22317.

⁶³⁴ "Kapudanân ve mülâziminin ma'aşları verilmedikçe hava olsa da gidilemez..." [1810 (1225), BOA, HAT., nr. 572/28052].

⁶³⁵ 1810 (1225), BOA, HAT., nr. 572/28052.

⁶³⁶ Defterdar efendi, Kıbrıs'ın esham gelirlerinin iki taksit halinde ve her taksiti 148000 kuruş olarak Tersane-i Âmireye aktarılması hususunda gereğini arzetmiştir [19 Mart 1810 (12 Safer 1225), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr 134].

Hazinelere aktarılan bir diğer gelir kaynağı da ecnebi devletlerin gümrük tarifelerine yapılan zamlardı. Kıbrıs'tan ticarî menfaatleri olan İngiltere, Purusya, Danimarka, Sicilyateyn ve İspanya gibi ülkelerin gümrük tarifeleri zaman zaman yenilenmekte ve tarife konusu olan gelirler yeniden zamlandırılmak suretiyle muhassıllara ihale edilmekteydi. Daha sonra birleştirilen bu gelirler, Donanmâ-yı Hümâyun kalyonları gedikli neferatının ihtiyarları için hazineye aktarılırdı⁶³⁷. Donanmaya gelir temini için izlenilen bir başka yol ise, yukarıda da izah edildiği gibi zengin kişilerin mal varlıklarına el konulmasıydı. Bu kişilerden bir miktar içborç sağlama niyetine karşılık, pekçok kişinin para vermeme gibi bir davranış sergilemesi devleti bu mal varlıklarına el koymaya yönlendirmiştir. Bu tahsilat sırasında bütün imkanların kullanılmasına rağmen eşraftan sadece 500 kese akçe temin edilebilmiştir⁶³⁸.

Tahsilat sırasında yaşanan problemler sebebiyle naib, müftü, muhassıl ve piskoposların düşmanca tutumlarını da dikkate alan devlet, ortaya çıkarılmayan mal varlıklarını, merkezden gönderilen mübaşirler vasıtasıyla tetkik ettirmek zorunda kaldı⁶³⁹. Söz konusu mal varlıklarına el konulmasının sebepleri bir kaç kez gönderilen emirlerle muhassıllara açıklanmıştı. Devletin savaş halinde olması sebebiyle büyük miktardaki masrafların karşılanması için hazinelerde para olmadığı açıkça ifade edilen emirlerde, bu meblağların acilen tahsili istenmekteydi⁶⁴⁰. Tahsili gerçekleştirilen meblağlar ise Darphâne-i Âmire'de *sefer akçesi* adıyla kurulan hazinede biriktirildi. Bu paralar sefer halinde veya güvenlikle ilgili problemler söz konusu olduğunda kullanılacaktı. Hazineye aktarılan diğer gelirler ise taşradan gelen cizye, avarız, nüzul ve mukataa gelirlerinden meydana gelmekteydi⁶⁴¹. Kıbrıs muhassıllığının 1808 ve 1809

---

⁶³⁷ Bu şekilde temin edilen gelirler muhassıllara 15000 kuruşluk bir zam olarak yüklenmekte ve üç taksit halinde (2140, 2860 ve 10000 krş) Tersane-i Âmireye ödenmesi temin ediliyordu [16 Aralık 1820 (10 Rebiülevvel 1236), BOA, *Cevdet-Bahriye*, nr. 6556].

⁶³⁸ 15 Haziran 1810 (12 Cemaziyelevvel 1225), BOA, KK., nr. 22, s. 49, h. 4.

⁶³⁹ Divan-ı Hümayun Mektubi kaleminden Abdi Efendi'ye gönderilen bir hükümde: Kıbrıs'ın önemli sarraflarından olan Serkiz'in muhalledatının takip edilerek ortaya çıkarılması istenmiştir. Bu çalışma sonunda Abdullah Efendi, Serkiz'in muhalledatından 50000 kuruşluk bir meblağı meydana çıkarmıştır [11 Ekim 1810 (12 Ramazan 1225), BOA, KK., nr. 24, s. 187m-188, h. 3].

⁶⁴⁰ Bir başka belgede: Kıbrıslı olan Serkiz'in beş-altıyüz keseden fazla mal ve eşyasının olduğu tespit edilmiştir. Yine muhalledatın tespiti işine Abdullah Efendi mübaşir tayin olunmuştur [21 Haziran 1810 (18 Cemaziyelevvel 1225), BOA, KK., nr. 24, s. 110, h. 3].

⁶⁴¹ Halil Sahillioğlu, "Darphane", *DİA*, VIII, (İstanbul 1993), s. 503.

senesi cizye, avarız ve nüzul gelirleri -ki bu gelirler yaklaşık 100 bin kuruş tutarındaydı- seferde kullanılmak üzere Darphâne-i Âmire'ye aktarılmıştı⁶⁴².

Bu düzenlemelere uygun olarak yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra Kıbrıs'ta uygulamaya konulan (1834) bir fermanla mahalli idarecilerin halk üzerindeki baskısına son verildi. Reaya yeniden teşkilatlandırılarak, söz konusu hazineye aktarılacak olan gelirlerden cizye miktarları ednâ 15, evsât 30, alâ 60 kuruş olarak yeniden düzenlendi. Valilerin Kıbrıs reayasına başka bir vergi yüklemeleri de yasaklandı. Bu düzenlemeyle ilgili olarak, Kıbrıs Başpiskoposu Banaredos'un temsilcileriyle İstanbul'da yapılan bir görüşme sonucunda, adanın vali ve askerî kumandanlarının yıllık yada aylık ödeneklerinden başka, Kıbrıs vergisinin tamamı 3.179.072 kuruş olarak belirlendi ve mal varlıklarına el konulması geleneği ortadan kaldırılarak veraset hakkı bir kez daha yasal olarak benimsendi⁶⁴³.

Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezî yapısının değiştirilmesi için atılan bütün bu adımlara rağmen, bazı kaynaklarda II. Mahmud'un; 1808-1826 döneminin "İmparatorluğu dağılma ve yıkımdan kurtarmak için alınması gerekli olan hiç bir önlemi kurallaştırmaya gücü yetmeyen, modernleşme karşıtlarının elinde bir kukla konumunda"⁶⁴⁴ olduğunun söylenmesi, aslında son dönem Osmanlı padişahlarını hakir gören ve batılı olmayan herşeyi aşağılayan zihniyetin yansımasından başka bir anlam ifade etmez.

B. Merkezî Reformun Kurumsal Anlamda Kıbrıs'a Uygulanması

II. Mahmud'un saltanatının ilk döneminde (1808-1826) taşrada yapılan reformların yukarıdan aşağıya doğru gerçekleştiğini söyleyenlere katılmamak mümkün değildir. Ancak bunu yaparken, reforma nereden bakıldığı önemlidir. Merkezden bakanlara göre reformun merkezde başlatılarak, yavaş yavaş taşraya uyarlandığını söylemek doğru olacaktır. Aynı şey taşradan bakanlar için de geçerli midir? Sorunun cevabı, ortaya konulan ıslahatın ne derece gerçekleştirilebildiğinde ve yapılanın yeterli olup olmadığına saklıdır. Ancak bu hususta dikkate değer olan, reformla ilgili çalışmalarda büyük çoğunluğun, sürecin öncelikle 1826'dan sonraki kısmını ele almış

⁶⁴² 8 Eylül 1810 (8 Şaban 1225), BOA, KK., nr. 24, s. 17, h. 2-3.

⁶⁴³ Bener Hakkı Hakeri, *Başlangıcından 1878'e Kıbrıs Tarihi*, Ankara 1993, s. 282; Hüseyin Metin *Kıbrıs Tarihine Toplu Bir Bakış*, Lefkoşa 1959, s. 148-149. Tanzimat sonrası reformlar için bk. Hakeri, *1878'e Kıbrıs Tarihi*, s. 283 vd; Hüseyin Metin, *Kıbrıs Tarihine Toplu Bir Bakış*, s. 149 vd.

⁶⁴⁴ Shaw, "Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş", s. 620.

olması, doğal olarak reform sürecine bakışı, merkezî reformlar ile sınırlandırmıştır. Bu sebeple 1826 öncesinde taşrada yapılan reformların detaylandırılması mümkün olmamıştır⁶⁴⁵.

Reform süreci II. Mahmud'a III. Selim tarafından bir miras olarak devredilmişti. III. Selim bu mirasın merkezdeki ayağını teoride de olsa büyük oranda tamamlamıştı. Pratikte ise başarısız oldu. II. Mahmud, bir isyandan sonra tahta oturmuş olsa da, aslında temellendirme süreci başlatılmış ve büyük oranda tamamlanmış olan bir devlet yapısı devralmıştı. Aksi halde bir taşra âyânı olan Alemdar Mustafa Paşa'nın, merkezdeki yeni oluşumlarla nasıl bir bağlantısı ve ilgisi olabilirdi? Buna verilebilecek en doğru cevap, III. Selim'in reformu deneme girişiminin mekansal olarak yanlış yerde başlatılmış olmasıdır. Reformlar, en azından taşraya da uygulanacak şekilde tasarlanmış olsaydı, III. Selim'in alacağı sonuçların II. Mahmud'dan pek de farklı olmayacağı anlaşılmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında II. Mahmud dönemi reformlarının yukarıdan aşağıya değil, aşağıdan yukarıya başlatılmış olduğunu söylemek daha cazip ve mümkün görünmektedir. Tersine bir durum olsaydı, akibetin III. Selim'den pek farklı olmayacağını söylemek yanlış olmayacağı kanısındayız. Tabiiyle yukarıda da ifade edildiği gibi, taşrada başlatılan reform, merkezde sürdürülen kurumlaşma sayesinde eğitimden sağlığa, askerlikten vergiye, bürokrasiden gündelik hayata kadar, toplumu her yönüyle etkilemiştir. Bütün bunları değerlendirmek için taşra reformuna şöyle bir göz atmak yararlı olacaktır:

III. Selim'in reformlarını garanti etmek için İstanbul'a gelen Alemdar Mustafa Paşa, reformcu bir âyân olarak kuvvet bulan bir kişilik sergilemiştir. Alemdar sayesinde, merkezin taşraya, taşranın da merkeze karşı sorumluluklarını ortaya koyan, daha ziyade taşrayı güven altına alan, ancak âyân tarafından böyle bir değerlendirmesinin yapılmadığı anlaşılan, Sened-i İttifak belgesinin, ilk defa Osmanlı literatürüne sokulmuş olmasını da bir reform olarak değerlendirmek gerekir. Merkezden ziyade taşrayı ilgilendiren bu belge, tabiiyle merkez tarafından pek benimsenmemiştir.

---

⁶⁴⁵ Mesela, Roger Owen, eserinde Osmanlı reformlarına kısaca değinmekte ve III. Selimin askerî alanda reforma giriştiğini, onu takiben II. Mahmud'un da aynı yoldan giderek 1826'ya kadar Arabistan, Balkanlar ve Mora'daki ayaklanmalarla uğraştığını ve ancak bundan sonra reformun yönünün merkeze döndüğünü ifade eder. Yeniçeri teşkilatının kaldırılmasından sonra idarî ve malî alanda merkezî yönetimin geliştirilmesi için çaba sarfeder demektedir (Owen, *The Middle East In the World Economy (1800-1914)*, New-York 1993, s. 58).

Taşra güçlerine merkezin güvenliğini sağlama yükümlülüğü getiren belge, rafta kalmasına rağmen, uzun bir zaman merkez ile taşranın ilişkilerini normelleştirmiş görünmektedir.

Alemdarın ikinci başarısı ise, yeni bir ordu kurma girişimidir. Sekban-ı Cedid adı altında kurulması planlanan ordu, eski ocaklara dokunulmaması şartıyla, ocak sayısına yeni bir ilave yapılarak sayı sekize tamamlanmıştı. Kurulacak yeni ordunun görev alanı da belirlenmiş ve merkezin olduğu kadar taşranın güvenliği de bu ordunun faaliyet alanına dahil edilmişti⁶⁴⁶.

Bir diğer yenilik ise ulufe sisteminin değiştirilmesiyle yapıldı. Ticaret, bankerlik, esnafılık ve rençberlik dahil piyasanın her alanında var olan yeniçerilerin, maaşlarını (ulufe) da satışa çıkardıkları ve bu sayede savaşa gitmekten kurtuldukları tespit edilmişti. Bunun üzerine Meclis-i Vükela, kolluk neferatı, karakollukçu, kışla ihtiyarları gibi hizmet erbabının dışında kalan ulufe sahiplerinin ellerindeki esamelerinin kaldırılmasına karar verdi. Padişah bu durumun pekçok mağduru olabileceği gerekçesiyle kararı onaylamasa da, Enderun ricali araya girerek kendi rızasıyla esamelerini getirenlere gümrüklerden yarı bedellerinin verilmesine, getirmeyenlere ise tanınacak 40 günlük süreyi doldurmaları halinde, gümrük akçesinden mahrum edilecekleri duyuruldu⁶⁴⁷.

Sürecin düşünüldüğü gibi işlememesi, II. Mahmud'u daha köklü bir değişime gitmek gerektiği yönünde teşvik etmiştir. Padişah 1820'li yıllardan itibaren taşradaki muhalefetin iktisadî ve malî temellerini ortadan kaldırmaya yöneldi. Bunun için de ilk olarak âyânın güç kaynağı olan vergileri toplama işi başka aracı kurumlara devredildi. Ayana ait topraklara el konularak, köylülere dağıtıldı⁶⁴⁸. Daha sonra yeniçeri ocağının ortadan kaldırılması için çalışmalara başlandı. Ocağın merkezde olduğu kadar taşrada da kuvvetli bir yapıda olması, öncelikle gücünün zayıflatılmasını, daha sonra da halkın gözünden düşürülmesini gerektiriyordu. Sırbistan'daki savaşta yeniçeri ocağının güç kaybetmesi izlenirken bir şey yapılmamıştı. Serkeşlik ve eşkiyalıklarına göz yumularak,

⁶⁴⁶ Ahmed Rasim, *Resimli Osmanlı Tarihi*, IV., s. 1543.

⁶⁴⁷ Ahmed Rasim, *Resimli Osmanlı Tarihi*, IV., s. 1542. Yeniçerilerin bu alışkanlıklarının tarihi çok eskilere dayanmaktaydı. Erdoğan, 1607-1608 yılları için yaptığı bir tespitte yeniçerilerin esnafılık, bankerlik gibi işlere bulaştıklarını ve ekonomik faaliyette bulduklarını ifade etmektedir [Erdoğan, "Kıbrıs Yeniçerileri Üzerine Notlar (1593-1640)", *Pax Ottomana, Studies in Memoriam Prof.Dr. Nejat Göyünç*, (Ed. K. Çiçek), Ankara 2001, s. 313].

⁶⁴⁸ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi (1500-1914)*, İstanbul 2003, s. 200.

merkezde olduğu kadar taşrada da bir bozgun yuvası olarak kabul edilmeleri için çaba gösterildi. Bütün bu tedbirler alınırken padişah son darbeyi vurabilmek için devletin kilit noktalarına, yeniçeri aleyhtarı adamlarını yerleştirerek tedbir almayı da ihmal etmedi. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması için şartların bu şekilde oluşması temin edildikten sonra, çıkan ilk fırsat değerlendirilerek 16 Mayıs 1826'da ocak kaldırıldı. Eskimiş pek çok kurumun yeniden düzenlenmesi sağlandı ve yeni kurumlar vücuda getirildi.

Yeniçerilerden kalma adetlerin toplum yaşantısından sökülüp atılması için başlatılan çalışmalar, toplumsal barışın kendiliğinden sağlanmasını temin etti. Bu tarihe kadar olduğu gibi bundan sonra yapılması planlanan reformların, toplumsal mütabakat çerçevesinde hazırlanmış olduğunu söylemek doğru olmaz. Reformların duruma göre geliştirildiğini söyleyenlere katılmak mümkündür. Mesela, 1829 yılında İstanbul'da kurulan muhtarlık teşkilatının, tamamen farklı gerekçelerle, 1833 yılında Kastamonu'da uygulamaya koyulmak istenmesi, bu hususa örnek gösterilebilir. Bu teşkilat Rumeli ve Balkanlar'da müslümanlara yönelik saldırılardan dolayı binlerce Türk ve Müslümanın İstanbul'a sığınmasıyla ortaya çıkan problemlere bir çare oluşturmak için İstanbul'un mahallelerinde denenmek üzere kurulmuştu⁶⁴⁹. Oysa bu döneme kadar ahalinin merkez ile ilişkilerinin sağlanması ve güvenlik gibi önemli konular, aracı bir kurum olan âyânlar tarafından yerine getirilmekteydi. Devlet bunun için bazı yerel hanedanlara görevler vermiş ve bunların kapılarında askerî güç bulundurmalarına göz yummuştu. Bu sistem muhassıl ve voyvodaların, XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren zenginleşmesine, taşra idaresinde merkez ile irtibatı temin eden ve âyân denilen özel bir sınıfın ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Devletin reformlar ve savaşlar için ihtiyaç duyduğu para, asker ve güvenlik konularına da el atan âyânlar, kısa zamanda önemli bir güç haline gelmişlerdi⁶⁵⁰. Şehir, kasaba ve köylerden sefer sırasında gerekli olan insan ve

---

⁶⁴⁹ Âyanlık kurumunun Muhtarlık teşkilatına dönüşümü ve görevleri hakkında bk. Çadırcı, "Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", s. 1236 vd.

⁶⁵⁰ Y. Özkaya, *Âyanlık*, s. 99-112; Nagata, *Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, s. 1-5; Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s. 33. Mustafa Akdağ, âyanlığın ilk önce Anadolu'da örgütlendiğini ve daha sonra Rumeli'ye bir model olarak geçtiğini ve zamanla meşrulaştığını, bunun merkezî devlet'in ortadan kaldırdığı iç barışın yeniden tesisinde önemli bir yenilik olduğunu ileri sürer (Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni 1730-1839", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, VIII-XII/14-23, (Ankara 1975), s. 53-54). Âyanların kontrol altına alınması ve bir devlet kurumu haline getirilmesiyle ilgili çalışmalar 1774 yılından itibaren bir çok defa denendiğini, Şehir kethüdalığının dayanlığını yerini alması için oluşturulduğunu, ancak şehir kethüdalarının değil merkezî hükümetin çıkarlarını korumak, taşra ile merkez arasında köprü dahi olamamıştır. Bu sebeple şehir kethüdalığı 1790'da lağvedilmiştir (Christoph K. Neumann, "Selanik'te XVIII. Yüzyılın

malzemeyi temin etmek, vergilerin dağıtımı ve toplanmasına nezaret etmek, ekonomik değeri olan madenleri işletmek, odun nakli ve askerın yiyeceğinin temini gibi işleri de yaptılar⁶⁵¹. Bazı kaynaklar, taşrada ele geçirdikleri malî, idarî ve askerî güç sayesinde; vezirazam ve padişahın konumunu sarsacak şekilde gelişen kapukulu-ulema işbirliğine karşı, bir baskı gücü olarak ayanın hükümet ve saltanatın yanında yer aldıklarını ifade etmektedir⁶⁵². Bununla beraber II. Mahmud, Alemdar Mustafa Paşa gibi bir âyanın varlığından hep rahatsızlık duymuştur. Bu rahatsızlık sebebiyle yeniçeriliği kaldırdıktan sonra ilk iş olarak, âyanların hızlı bir şekilde toplum hayatından tasfiyesini sağlamayı düşünmüş olmalı. Bunun için de halk ile merkezin irtibatını temin etmek ve toplumun beledî ihtiyaçlarını yerinde karşılayabilecek aracı yeni bazı kurumlar tesis etmeyi tasarlamıştı. 1826'dan sonra başlatılan reformlar sebebiyle âyanların vazifelerini devralmak üzere ilk önce "sandık eminliği" denilen kurum oluşturuldu. Daha sonra da İstanbul'da başlatılan ve Anadolu'daki köy ve mahallelerde yaygınlaştırılan muhtarlık örgütü kuruldu⁶⁵³. Rumeli âyanlarının pekçoğu kuvvet kullanılmak suretiyle ortadan kaldırılırken, küçük âyanın tasfiyesi işi bu muhtarlık teşkilatına havale edilmişti. Kastamonulu Dede Mustafa Ağa (1833), âyan seçtirmeyerek, yerine bir muhtar tayin etmiş ve âyanın görev ve yetkilerini bu kişiye vermişti. Teşkilat, işlevini iyi bir şekilde

---

Sonunda Masarif-i vilâyet Defterleri: Merkezî Hükümet ve Şehir Yönetimi Üçgeninde Malî İşlemler", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 16, İstanbul 1998, s. 77). Şehir kethüdarları hakkında bk. Çağatay Uluçay, *18. ve 19. yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1944, s. 246 vd; Akdağ, *İktisadî ve İctimaî Tarihi*, II, s. 28; Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s. 41.

⁶⁵¹ Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi*, s. 75; Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s. 35; ayrıca bk. İpşirli, *Klasik Dönem*, s. 237 vd. Âyanların görev ve yetkilerini idarî, vergi ve savaş görevleri şeklinde sınıflandıran Akdağ, onları âyan vali, âyan-muhassıl ve aristokrat sınıf olarak nitelendirir (bk. Akdağ, "Âyanlık Düzeni", s. 58-61).

⁶⁵² Akdağ, "Âyanlık Düzeni", s. 61. Aynı görüşü destekler nitelikte, Âyanların devletin, miri topraklar üzerinde kurduğu hakimiyetini kalıcı hale getirememesi, devletin bu sisteme karşı direnebilmesini sağlamıştı. Buna karşılık âyan vergi verenler ile yönetim arasında bir aracı kurum olarak kalmaya devam etmişti. Bu ilişki ağını da gelir kaynaklarını sağlamlaştırmak, çeşitlendirmek, iltizam alırken rekabetten korunmak ve üreticilere istedikleri gibi borç verip, fazlasıyla geri almak amacıyla kullandılar. Bütün bunlara rağmen hiçbir zaman merkezî devlete karşı gerçek bir tehdit olmadılar. Nitekim XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren merkezî devletin vurduğu darbeler ile ele geçirdikleri statüyü tümenden kaybetmek durumunda kaldılar (Çağlar Keyder, "Giriş: Osmanlı İmparatorluğu'nda Büyük Ölçekli Ticari Tarım Var mıydı?", *Osmanlı Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, (Ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak), (Çvr. Zeynep Altok), İstanbul 1998, s. 10).

⁶⁵³ Akyıldız, muhtarlık teşkilatının kuruluşunu 1829 Edirne Anlaşması'yla sonuçlanan Osmanlı-Rus Harbi'nin İstanbul'da meydana getirdiği nüfus hareketlenmelerini denetime almak ve güvenlikten sorumlu olan Yeniçeri teşkilatının lağvıyla, sahipsiz kalan güvenliğin yeniden teşkilatlandırılması maksadıyla kurulduğunu ifade eder (Akyıldız, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimine Genel Bir Bakış", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 14, İstanbul 2006, s. 13-14); Eryılmaz, *Yönetimde Modernleşme*, s. 54; Musa Çadırcı, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", *Tanzimattan Cumhuriyete Ansiklopedisi*, I., s. 21.

yerine getirdiğinden II. Mahmud, bütün taşra vilayetlerine fermanlar göndererek, Mustafa Ağa'nın belirlediği nizamnâmenin tatbikini teşvik etti⁶⁵⁴. Nizamnâmeğe göre her mahallede iki muhtar (muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sâni) bulunmasına karar verildi. Muhtarların her ikisinin de defter nazırı ve kadiya bildirilerek Cerîde Nezareti'ne kaydedilmeleri ve Darphâne'den kendilerine mühür bastırmaları adet oldu⁶⁵⁵. Böylece muhtarlar yavaş yavaş âyânlar üzerindeki görevleri devraldılar⁶⁵⁶. Teşkilatın Rumeli ve Anadolu'da uygulanması için fermanlar çıkarılmasına rağmen, imparatorlukta uygulamanın her bölgede aynı tarihte olmadığı anlaşılmaktadır⁶⁵⁷. Mesela muhtarlık teşkilatının Kıbrıs'ta 16 Mayıs 1839 (2 Rebiül-evvel 1255) tarihinde kurulduğunu ifade eden kaynaklar vardır. Aynı kaynakların ifadesine göre Kıbrıs'a gönderilen emirde; her mahalleye ve köye dirayetli kimselerden iki muhtar tayin edilmesi kararlaştırılmıştı. Bu muhtarlar mahalle ahalisine, imamlar ahali ve muhtarlara, vücut ve âyânın da imam ve muhtara kefil olması şart koşulmuştu. Aynı kaynak, Lefkoşa'nın Tophane Mahallesi'ne Attar Hacı Mehmed Efendi b. Ali'nin muhtar olarak tayin edildiğini de bildirmektedir⁶⁵⁸. 1838 tarihli başka bir belge; Kıbrıs'ta muhtarlığın yukarıda ifade edildiğinden biraz daha erken bir tarihte gündeme geldiğini göstermektedir. Muhtarların merkezle kurdukları ilişkileri ortaya koyması bakımından önemli olan bu belge, Kıbrıs'a tayin edilecek defter nazırlarının, mahalle ve köylere atanan imam, kocabaşı ve muhtarlarla ilgili evrakı hazırlamakla görevlendirildiğini ifade etmektedir. Defter nazırlarının hazırladığı evrak, Darphâne-i Âmire'ye teslim edilerek burada mühürlendikten sonra, muhtar resmi olarak işe başlamış sayılacaktı⁶⁵⁹. Buna göre muhtarlar eski belge ve mühürleri her yıl yenilenmek üzere defter nazırına teslim etmekle görevlendirilmişlerdi⁶⁶⁰. Bu belge Kıbrıs'ta muhtarlığın yukarıda verilen tarihten çok daha evvel ve muhtemelen Kasım 1838 (Ramazan 1254) tarihinde kurulduğuna işaret

⁶⁵⁴ Dede Mustafa Ağa'nın muhtarlık teşkilatını Kastamonu'nun kazalarında uygulamasıyla ilgili olarak bk. "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", *Belleten*, Sayı: 135, Ankara 1970, s. 410; aynı müellif, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s. 38; Kemal Çiçek, "Kıbrıs'ta Muhtarlık Teşkilatının Kuruluşu", *XII. Türk Tarih Kongresi*, III, Ankara 1999, s. 1254.

⁶⁵⁵ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s. 38; aynı müellif, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", s. 413.

⁶⁵⁶ Muhtarların görev ve yetkileri hakkında bk. Akyıldız, "Muhtarlık Teşkilatının Kuruluşu", s. 17 vd; ayrıca bk. Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s. 39.

⁶⁵⁷ Çiçek, "Kıbrıs'ta Muhtarlık Teşkilatının Kuruluşu", s. 1254.

⁶⁵⁸ Çiçek, "Kıbrıs'ta Muhtarlık Teşkilatının Kuruluşu", s. 1255. Ayrıca 1839 yılında Lefkoşa mahallelerine tayin edilen muhtarlara ait liste için bk. Çiçek, "Kıbrıs'ta Muhtarlık Teşkilatının Kuruluşu", s. 1258.

⁶⁵⁹ 22 Kasım 1838 (5 Ramazan 1254), BOA, MAD., nr. 8355, s. 43-43b, h. 3.

⁶⁶⁰ 15 Mayıs 1839 (Gurre-i Rebiülevvel 1255), BOA, MAD., nr. 8355, s. 46, h. 2.

etmektedir. Ayanlığın tasfiyesinde kullanılan muhtarlık teşkilatı oluşturulurken, mahalle imamları muhtarlara kefil yapılmışlardı. Böylece taşra teşkilatının vazgeçilmez bir parçası haline gelen mahalle imamları da muhtarlar gibi kadı tarafından önerilmekte ve padişah beratı ile tayin edilmekteydiler⁶⁶¹. Tayin beratlarında, mahalleyi ilgilendiren konularda, ahalinin merkezle olan ilişkilerini düzenlemek, güvenlik, huzur, kefalet, vergi dağıtımı ve nüfus gibi konularda muhtarın bir çeşit yardımcısı olarak vazifelendirildiler⁶⁶². Böylece halkın güvenliği için alınan önlemlere, merkez tarafından gönderilen emirlerle, taşranın en küçük mülkî amirleri olan muhtarlar ve mahalle imamları da dahil edilmiş oldu⁶⁶³. Reformların hızlı bir şekilde toplum hayatına sokulmasından rahatsız olabileceği düşünülen ulemanın memnuniyetini kazanmak ve yeniçeri teşkilatına vurulacak darbe öncesinde siyasî bir tedbir olarak, imamların askerî garnizonlarda görevlendirilmesi, ulemaya verilmiş bir taviz olarak değerlendirilebilir. Nitekim ulemanın bir kısmının desteğinin sağlanmış olması politikanın işe yaradığını göstermektedir⁶⁶⁴.

Kıbrıs'ta görev yapan muhtarların tayinle iş başına geldiklerini gösteren nizamnameler bulunmaktadır. Bu nizamnamelerde, açıkça ikişer muhtarın atanmasından bahsedilmekteydi. Bu atama yukarıda izah edildiği gibi karşılıklı kefalet verme yöntemiyle yapılmaktaydı. Bu nizamnamenin taşrada bulunan eyalet, vilayet, kasaba ve köylerde uygulanması için irade çıkarılmıştı⁶⁶⁵. Yukarıda bahsi geçen bir araştırma da ise 16 Mayıs 1839 tarihinde Lefkoş'un mahallelerinde görev yapan muhtarlara ait bir de liste verilmektedir. Buna göre Kıbrıs'ın ilk muhtarı olarak gösterilen Hacı Hüseyin Ağa'ya muhtarlık mührü verilerek, birinci muhtar tayin olduğu, imam ve ikinci muhtarın da aynı şekilde göreve başlatıldığı ifade edilmektedir⁶⁶⁶.

Taşra reformunun bir diğer ayağı ise gayrimüslim cemaatin de eş zamanlı olarak kontrol altına alınması şeklinde sürdürülmüştür. Gayrimüslimlerin taşra ile

---

⁶⁶¹ Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İstanbul 2001, 16.

⁶⁶² Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s. 40; Beydilli, *Bir İmamın Günlüğü*, s. 11. İmamların görev ve yetkileriyle ilgili olarak ayrıca bk. Mahir Aydın, "Tatarpazarcığı: Socio-economic Condition of Muslim Urban Residents", *The Ottoman State and Societies in Change*, London 2004, s. 80-81.

⁶⁶³ Çadırcı, "İç Güvenlik..", s. 52.

⁶⁶⁴ Beydilli, *Bir İmamın Günlüğü*, s. 13-14.

⁶⁶⁵ 15 Mayıs 1839 (Gurre-i Rebiülevvel 1255), BOA, MAD., nr. 8355, s. 46, h. 2. Muhtarların seçimle mi, yoksa tayinle mi atandığı hususunda bk. Akyıldız, "Muhtarlık Teşkilatının Kuruluşu", s. 16-17.

⁶⁶⁶ Çiçek, "Kıbrıs'ta Muhtarlık Teşkilatının Kuruluşu", s. 1257.

merkez arasında bağlarını kuran en önemli temsilcilerden biri olan ve aynı zamanda reaya vekili görevi yapmakta olan kocabaşılar, muhtarlık teşkilatı kurulduktan sonra, yörelerindeki doğan ölen ve gelip giden kimselerin bilgilerini de günü gününe kaydetmek ve defter nazırına bildirmekle görevlendirildiler. 1833 yılından sonra kocabaşılar da muhtarlık teşkilatına bağlı maaşlı birer memur haline getirildiler. 1834 yılında kaptan paşa tarafından kocabaşılara gönderilen talimatnameyle, izbanditlerin adam öldürme, kaçırma, sahillerden zahire toplama gibi faaliyetlerine karşı gerekli tedbirleri almak üzere uyarıldılar. Kocabaşılar bu talimatnamede belirtilen hususları yerine getirerek sistemdeki yerlerini aldılar⁶⁶⁷. Bazı kaynaklar, gayrimüslim mahalle ve köylerinde kocabaşılarının muhtar adı altında görev yaptıklarına işaret etmektedir. Ancak bunun yanlış olduğunu ileri süren kaynaklar da bulunmaktadır. Karşı görüş belirten kaynaklar, gayrimüslim mahallelerinde muhtar yerine kahyaların görev yaptığını ileri sürmüşlerdir⁶⁶⁸. Kahyalar da hahambaşı ve patriklere karşı sorumlu kılınarak, merkezî denetime dahil edilmişlerdir⁶⁶⁹. Devlet eyalet tercümanlarının yapısında da bazı değişikliklere gitmek durumunda kalmıştır. Bu aslında patrikhanenin ve Kıbrıs başpiskoposluğunun da yönlendirmesiyle yapılmış bir işlemdir. Kıbrıs eyalet tercümanı Yorgaki'nin idamından sonra tercüman olarak tayin edilen Lamro'nun dirayetsizliği sebebiyle Kıbrıs Başpiskopos'u kaptan paşaya baş vurarak, tercümanının hazineye ödemekte olduğu 100 kuruş vergininin 150 kuruş zamlandırılmasını ve yeni bir tercüman atanmasından vazgeçilerek yetkilerinin başpiskoposluğa devredilmesini teklif etmişti. Başpiskoposun teklifi kabul gördü ve devlet Lamro'dan sonra, Kıbrıs'a tercüman tayin etmediği gibi, yetkilerini de başpiskoposluğa ilhak etti⁶⁷⁰.

Gayrimüslim mahallelerinde kocabaşılar ile kahyalar arasında yaşanan görev dağılımıyla ilgili problem, bir süre sonra imamlar ile muhtarlar arasında da yaşanmıştır. Muhtarlar, devlet ile ahali arasındaki bağlantıyı sağlayanâyânları bertaraf ettiği gibi, imamların kefalet sistemi sayesinde icra ettikleri idarî maslahata da el atarak, onların sadece dinî misyonu olan bir görevli konumuna indirgenmelerine sebep olmuştur⁶⁷¹.

⁶⁶⁷ Mert, "Taşradaki Merkezîyetçilik Politikası", s. 726.

⁶⁶⁸ Ali Akyıldız, "Muhtar", *DİA*, XXXI, s. 52.

⁶⁶⁹ Kahyaların görev ve sorumlulukları hakkında bk. Akyıldız, "Muhtarlık Teşkilatının Kuruluşu", s. 18-19; aynı müellif, "Muhtarlık", s. 51-53.

⁶⁷⁰ Konuyla ilgili yukarıda (B. Kısmı) ilgili kısma bakılabilir.

⁶⁷¹ Kemal Beydilli, "İmam", *DİA*, XXII., s. 182; aynı müellif, *a.g.e.*, s. 12.

Daha önceki konumda, imam muhtardan biraz daha kıdemli görünüyordu. Öyleki mahalleye muhtar; muhtara ise imam kefil oluyordu⁶⁷².

Taşra reformunun muhtarlar ve mahalle imamlarından sonraki en önemli organizasyonu defter nazırları olmuştur⁶⁷³. Defter nazırları muhtarlardan sonra oluşturulan yeni bir birim olmakla beraber, toplumsal hareketlenmelerin tespit edilmesinde bir istatistik kurumu görevi de görmesi sebebiyle, muhtarlardan daha önemli bir konuma sahip olmuşlardı. Defter nazırlığı, nüfus ve vergi tahriri gibi konularla ilgilenmek üzere merkezde kurulmuş olan “Ceride Nezareti” yerine, eyalet ve taşra idaresinde ortaya çıkmıştı⁶⁷⁴. Bunlar genellikle tayin edildikleri memleketlerin itibarlı aileleri (vücut) arasından seçilirdi. 1831 Nüfus sayımının tatbiki için merkezde Ceride Nezareti'nin, buna paralel olarak taşrada ise Defter Nazırlıkları veya mukayyidliklerin kurulmasına karar verilmişti. Nitekim 1831 yılından itibaren her iki kurum da fiilen işletilmeye başlandı. Defter nazırlarının başlıca görevi yoklama defterlerini yeni usullere göre tutmaktı⁶⁷⁵. Masrafları tayin edildikleri yerden karşılanır ve ortalama 750 kuruş maaş alırlardı. Defter nazırlarının takibi eyalet defterdarı tarafından yapıldığından, bu kişilerin alması gereken maaşlar ile yapacakları görevleri de içeren bir cetvel merkeze gönderilirdi. Bu cetvellere göre 1839 yılında defter nazırı olarak Kıbrıs'ta Lefkoşa eşrafından Hacı Hüseyin Ağa, görev yapmaktaydı⁶⁷⁶. Defter nazırlarının nüfus sayımı dışındaki bir başka görevi ise, sayım için gittikleri yerlerde bulunan muhtarın ellerinde biriken eski muhtarlık tezkere ve mühürlerini teslim almaktı. Bu işlem için nazır, muhtardan bir bedel talep etmezdi⁶⁷⁷. Defter nazırlarının yardımcıları olan mukayyitlerin tayininde ahalinin görüş ve beyanı önemliydi. Bir mukayyidin tayini söz konusu olduğunda ahali muhassıl ve kadıya kişiyle ilgili bilgileri verir ve bu kişiler arasından güvenilir olanı tayin edilirdi. Görevleri nüfus ve yoklama işlerinin düzenli kayıt ve takibini yapmaktı. Ortalama 250 kuruş maaş alan mukayyidlerin görevinde ehliyet sahibi olmasına dikkat edilirdi. Kıbrıs mukayyidliği görevine 1839 (1255) yılında tayin edilen Osman, ehliyetsiz ve işe yaramaz olduğu

---

⁶⁷² Çadircı, “İç güvenlik”, s. 57; Akyıldız, “Muhtar”, s. 352.

⁶⁷³ Musa Çadircı, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi”, *Tanzimattan Cumhuriyete Ansiklopedisi*, I, s. 210.

⁶⁷⁴ Çadircı, “Türkiye'de Yönetim (1826-1839)”, s. 1227.

⁶⁷⁵ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s. 45.

⁶⁷⁶ 22 Mayıs 1839 (8 Rebiülevvel 1255), BOA, MAD., nr. 8355, s. 46, h. 1.

⁶⁷⁷ 15 Mayıs 1839 (Gurre-i Rebiülevvel 1255), BOA, MAD., nr. 8355, s. 46, h. 2.

tespit edilince azledildi. Yerine Lefkoşa sakinlerinden Divânefendisizâde Mehmed tayin olundu⁶⁷⁸.

Burada dikkat çekilmesi gereken önemli bir hususta şudur: II. Mahmud'un reformlarıyla ilgili çalışmalara baktığımızda daha ziyade imparatorluğun merkez teşkilatıyla ilgili hususlar daha çok ön plana çıkarılmıştır. Ancak reformun hızlı seyreden tirendi içinde merkezî ve taşrayı yakından ilgilendiren bazı reform çabaları gözden kaçırılmıştır. Bu dönemle ilgili reformlardan bahsedilirken, belki çok küçük bir ayrıntı dahi, taşranın yapısının değişmesinde büyük öneme sahip olabilmıştır. Mesela, inşaat alanında şehreminleri ve mimarbaşılar bu hususa örnek olarak gösterilebilir. Osmanlı inşaat sektörünün gelişmesine paralel olarak ortaya çıkan nakit sıkıntısını aşmak, inşaatlardaki çeşitliliği ve sağlamlığı artırmak gibi bir takım sorunlar 5 Kasım 1831 yılında mimarbaşılık ile şehreminliğinin birleştirilmesini ve Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'nün kurulmasını hazırlamıştır⁶⁷⁹. Bu müdürlük zaman içinde inşaat sektörünün lokomotif haline dönüşmüş, taşrada ve merkezde pekçok sarayın, köprülerin, camilerin ve kervansarayların tamir ve bakımında önemli rol oynamıştır⁶⁸⁰.

Taşra teşkilatının en önemli kurumları bu şekilde oluşturulurken, bu kurumların denetimini ve işleyişini hukuk kurallarına göre düzenleyen ulemanın taşradaki temsilcisi olan kadılık da elden geçirilmiştir. Adli teşkilatta yapılacak bir düzenlemenin, taşradan başlayarak merkeze kadar uzanan reform sürecinde en önemli adım olacağı kanaati padişahıta hasıl olduğundan bu teşkilatın yeni bir yapıya kavuşturulmasına öncelik vermişti.

Kadılık ve kadı payesi müderrisler tarafından bir gelir kapısı olarak algılandığı XVII. yüzyıldan sonra hızlı bir yozlaşma içerisine girmişti. Daha önce imtihanla seçilen kadılar, bundan sonra iltimasla tayin edilmeye başlanmıştı⁶⁸¹. Kadılık müessesesi, XVIII. yüzyıldan itibaren taşrada yerini naiblere bırakmaya başladı. Zamanla yerliden kişilerin naip olmaya başlaması ise kurumun büsbütün bozulmasına ve iltizama verilen bir gelir kapısı haline dönüşmesine sebep oldu⁶⁸².

---

⁶⁷⁸ 22 Mayıs 1839 (8 Rebiülevvel 1255), BOA, MAD., nr. 8355, s. 46, h. 1.

⁶⁷⁹ Arzu T. Terzi, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Ebniye-i Seniyye İdaresi (Görevleri ve Teşkilatı)", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1998, s. 109-111.

⁶⁸⁰ Şerafettin Turan, "Mimarbaşı", *DİA*, XXX., s. 90-91.

⁶⁸¹ O. Özkul, *Gelenek ve Mordernite*, s. 88.

⁶⁸² Özkaya, *Âyânlık*, s. 215 vd.

III. Selim döneminde yolsuzluk, usulsüzlük ve rüşvet gibi sebepler ile ıslah edilemeyen kadılık, II. Mahmud döneminde daha köklü tedbirlere maruz kaldı⁶⁸³. Padişah diğer kurumlar da başlatılan reformları kadılar ve naibler üzerinde de yapma kararlılığını gösterdi. Bunun için de öncelikle ilmiye zümresini maaş sistemine dahil etmek ve vakıflar üzerindeki kontrollerine bir son vermek amacıyla yeni bir girişim başlattı. Bu girişimin üst kademedede kabul görmesi ve karşı konulmaması, alt kademenin de buna boyun eğmesini kolaylaştırdı⁶⁸⁴. Böylece Mayıs 1838'de "Tarik-i İlmiye'ye Dair Ceza Kanunnamesi" adıyla bir yasa hazırlatılarak kuruma düzen verilmeye çalışıldı⁶⁸⁵. Kadı mahkemelerinde bulunması gereken memurlardan biri olan muhızırbaşı da yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra ortadan kaldırılmış ve yerine tomruk ağalığı kurularak görevin devamı sağlanmıştı⁶⁸⁶.

Osmanlı ilmiye zümresi yani ulemanın bu şekilde merkezî denetime alınması onlardan boşalan siyasî ortamın hızla çoğalan bürokratların eline geçmesine sebep oldu. Güç ve gelir kaynaklarını başka gruplara kaptıran ulemanın, reforma yönelik menfi muhalefeti de bu şekilde zayıflatılmış oldu⁶⁸⁷. Taşra teşkilatının vazgeçilmez öğelerinden olan valiler, yetkilerinin bir kısmını XVIII. yüzyıldan itibaren muhassıllara devretmişlerdi. Yüzyılın ortalarından itibaren tahsildarlıktan ziyade idarî maslahat yetkileriyle de donatılan muhassıllar, sancakbeyliği yetkisiyle tayin olmaya

---

⁶⁸³ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s. 80 vd.

⁶⁸⁴ Cihan, "Osmanlıda Modernleşme ve İlmiye Zümresi", s. 9; Owen, *The Middle East in the World Economy*, s. 61

⁶⁸⁵ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s. 84. Kadılık makamını denetleyici ve adli yargı sisteminin olgunluğa kavuşmasını sağlayıcı tedbirler ise ancak Tanzimat'tan sonra alınmıştır. Bu konuda Tanzimatçılar Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye'yi kurarak yeni bir yargı sistemi oluşturmuşlardı [Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat'ın Ön Hazırlıkları ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye'nin Kuruluşu (1838-1840), *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989)*, *Bildiriler*, s. 129-138]. Bununla beraber kadılık makamı ıslah olmadığı gibi, 1864 vilayet nizamnamesine kadar taşrada yeni bir kurum oluşturulamadı (Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s. 279 vd). 1855 tarihinde yürürlüğe konulan bir nizamname ile kadıların görevlendirilme usulleri ve görev yerlerinin belirlenmesinde eskiye nazaran bir değişiklik olmadığı görülmektedir [Halil Cin, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Yöntemleri", *150. Yılında Tanzimat*, (Ed. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1992, s. 304].

⁶⁸⁶ Tuncer Baykara, "Osmanlı Reformunun İlk Zamanları: Yeniçeri Ocağının Kaldırılması ve İlk Tatbikat", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 10, İzmir 1995, s. 5.

⁶⁸⁷ Ulemanın siyasî ve idarî faaliyetleri hakkında bir fikir edinmek için bk. Veli Karataş, *XIX. yüzyılda Yenileşme Çabaları ve Osmanlı Ulemasının Tavrı*, İstanbul 1988, (Basılmamış YL. Tezi, M.Ü., SBE), İstanbul 1998, s. 111-127. Nitekim ulema, Tanzimat sonrasında taşra meclislerine memur ve aza olarak katılmak suretiyle devlet organlarında yeni bir kimlik geliştirme imkanı bulabilmişti (Cihan, *Osmanlıda Modernleşme ve İlmiye Zümresi*", s. 13-15).

başlandıklarından, vergi toplama ve asayişini temin etmek hakkına da sahip olmuşlardı⁶⁸⁸. XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başlarında yarı bağımsız birer vali haline dönüşen muhassıllar, XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren özellikle Kıbrıs'ta reaya vekilleriyle girdikleri mücadeleyi kaybederek, devletin takibatına maruz kaldılar. Takibat sonucunda maaşlı birer memur haline getirildiler ve iltizam sisteminin kaldırılmasından sonra da, farklı bir manada, muhassıl-ı emval denilen tamamen aylıklı birer vergi tahsildarı haline getirildiler⁶⁸⁹.

II. Mahmud'un reform halkasında en dikkate değer olanı devlet idaresinin askerlerden alınarak mülkiyelilere teslim edilmesidir. Mülkiye rütbeleri ile askerî rütbeler kesin olarak birbirinden ayrılmıştır. İhtiyaca göre eyalet valiliklerine atanan asker kökenli valilerin sadece mülkî işleri görmeleri, askerlikle ilgilenmemeleri sağlanmıştır. II. Mahmud ilmiye sınıfının yetki alanlarını da sınırlamıştır. Daha önce adliye, eğitim, vakıflar, belediye, kaza ve nahiye yönetiminde bulunan ulemaya sadece

⁶⁸⁸ Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, s. 209. Çadırcı muhassılların idarî yetkilerle donatılmış sancak idarecisi haline gelişlerini 1840 sonrasında Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye kararları doğrultusunda hazırlanan ve uygulamaya konan yeniliklere bağlamaktadır (Çadırcı, "Tanzimattan Cumhuriyete Ülke Yönetimi", s. 212). Oysa bu tarih Kıbrıs için 1785'li yıllara kadar uzatılabilir. Bu meyanda şuna da işaret etmeli ki, Tanzimat döneminde yapılan kurumsal yenileşmelerin tamamı, aslında II. Mahmud döneminde olduğu gibi, daha öncesinde de taşrada mevcut yapıların üzerine bina edilmiştir. Tanzimat sonrasında kurulan "sancak/eyalet meclisi" 1842'de kurulmuş gibi görünse de aslında Kıbrıs'da "eyalet divanı" adıyla zaten var olan bir yapıdır (Sancak yönetimi hakkında bk. Çadırcı, "Tanzimattan Cumhuriyete Ülke Yönetimi", s. 213, 214-216).

⁶⁸⁹ Akyıldız, *Merkez Teşkilatında Reform*, s. 105-114; ayrıca bk. aynı müellif, *Osmanlı Bürokrasisi..*, s. 56. Tanzimatçı devlet anlayışının kendini özdeşleştirdiği muhassıl-ı emval, Tanzimat siyasetinin oluşturduğu en önemli kurumlardan biri haline gelmiştir. 18-29 Aralık 1839 tarihinde Meclis-i Umumi'de yapılan görüşmelerde iltizamın kaldırılarak yerine muhassıl-ı emvaliğin getirilmesiyle ilgili kararda, atamalarda "ehil ve erbab" olma şartı dışında kişilerin görev alanlarının da dikkatle seçilmesine karar verilmişti [Ayla Efe, *Muhassıllık Teşkilatı*, (Yayınlanmamış Dr. Tezi, E.A.Ü., SBE), Eskişehir 2002, s. 9]. Çadırcı, muhassıl-ı emvalin, muhassıllıktan farklı bir manada kullanıldığını ve sadece gelir tahsil eden, yönetici vasfı olmayan bir memur statüsünde olduğunu ifade eder (Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s. 22). Benzeri bir problem İlber Ortaylı'da da vardır. Ortaylı, Tanzimat sonrasında kurulan "Meclis-i Ahkam-ı Adliye"nin vilayetlere gönderdiği muhassılların vali yetkisiyle ve validen bağımsız kişiler olduğunu ifade etmektedir (Ortaylı, *Osmanlı Mahalli İdareleri*, s. 33). Burada hemen belirtmek gerekmektedir ki, Tanzimat öncesi muhassıl ile Tanzimat sonrası muhassıl-ı emvalin isim benzerliği dışında bir ilgisi yoktur. Tanzimat öncesinde yönetici ve valilik yetkileriyle donatılan muhassıl (Kıbrıs muhassılı örneğinde olduğu gibi), daha sonra bir tahsildar şekline dönüştürülmüştür (Çadırcı, "Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", s. 1226-1227). Tanzimat sonrasında muhassıl-ı emvalin atanmasında bürokrasinin en fazla öncelik verdiği husus şüphesiz ticaretin artmasının temini ve yaşanan sıkıntıların aşılmasıydı. Uluslararası ticaretin uğrak yeri olan Kıbrıs'a atanacak muhassıl-ı emvalin dil bilen kişi olmasına karar verilerek, Amedi Odası'ndan Osman Efendi Kıbrıs muhassılı olarak tayin edilmiştir (Efe, *a.g.t.*, s. 9). XVIII. yüzyılda vali görevinde olan muhassıl ile Tanzimat sonrasında tahsildarlık görevi olan muhassıl-ı emvalin bir karşılaştırmasını yapmak için bk. Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul 1990, s. 39-41; aynı müellif, *Sona Doğru Osmanlı*, Ankara 2007, s. 76-80. Bütün çabalara rağmen muhassıl-ı emvaller devletin beklentilerine cevap veremediklerinden Mart 1842 yılında yeniden iltizam sistemi kurularak, eski düzene dönüş sağlanmıştır (Akyıldız, *Merkez Teşkilatında Reform*, s. 74).

din tedrisatı bırakılmıştır. Bu görevler mülkiye mensuplarına verilmiştir. Ulema bu durumdan pek hoşnut olmamış olmakla beraber, tenkitlerde bulunmaktan da ileriye gidememiştir⁶⁹⁰.

Taşra reformunun tabandan yapıldığını gösteren bütün bu çalışmalar, 1836'dan itibaren eyalet idarecilerinin organizasyonu ile perçinlenmek istenmiştir. Bu tarihe kadar sadrazama bağlı olan valilerin, taşradaki işleriyle muhassıl veya voyvoda denilen vekiller ilgilenmekteyken, merkezdeki işleri kethüdaları tarafından yürütülmekteydi. Bu durum, valilerin zaman zaman devleti zor durumda bırakacak başka işlerle uğraşmalarına imkan vermektedir. Devlet, taşradaki maaşlı memur sayısını artırmak suretiyle valilerin yetkilerini sınırlandırmayı ve merkeze olan bağımlılıklarını artırmayı tasarlayarak, Dahiliye Nezareti'ni kurdu. Bu nezaret daha sonra Umur-ı Mülkiye Nezareti'ne dönüştürüldü⁶⁹¹. Nezaret sayesinde valiler doğal olarak merkezin denetimine tabi kılındılar. Devlet bu değişimi yaparken, eyalet valilerinin yetkilerini sınırlamayı ve merkezin taşradaki etkinliğini artırmayı hedeflemiştir⁶⁹². Mesela, XVIII. yüzyılın sonuna kadar askerî ve malî görevleri aynı çatı altında toplayabilen vali, bu tarihten sonra defterdar ile görev dağılımı yapmak durumunda kalarak, kuvvetler ayrılığı ilkesi benimsenerek, askerî ve malî yetkiler bölüşülmüştür. Ancak bir süre sonra defterdarların ve valilerin yerini pek çok sancakta idarî yetkilerle de donatılmış olan muhassılların ve voyvodaların aldığı görülmüştür. Defterdarlar ise ya eyaletlerde valinin yanında merkezî gücü temsilen imtiyazlı bir memur olarak görev yaptırılmış veya basit birer memur olarak muhassılın idaresine verilmişlerdi⁶⁹³. Valilerin yetkilerinin artırılması ise 1836'dan sonraya kalmıştır. 1836'dan sonra "müşirlik" rütbesi verilerek tayin edilen valiler, özellikle redif askerî teşkilatının taşrada görevlendirilmesi sebebiyle, idarî ve malî yetkilerle de donatılmış, yüksek dereceli memurlar (paşa) arasından seçilmişlerdi⁶⁹⁴.

Merkezde veya taşrada yapılan reformların, var olan kurumları tamamen ortadan kaldırmaya yönelik olmaması, bazı çevrelerin kurumların ismen teşekkül

⁶⁹⁰ A. Özcan, "II. Mahmud ve Reformları...", s. 19-20.

⁶⁹¹ Akyıldız, *Merkez Teşkilatında Reform*, s. 67-69.

⁶⁹² Musa Çadircı, "Tanzimat Döneminde Türkiye'de Yönetim (1839-1856)", *Belleten*, Sayı: 203, Ankara 1988, s. 604; Mithat Sertoğlu, "Tanzimata Doğru", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri*, (28-30 Haziran 1989), İstanbul 1990, s. 4.

⁶⁹³ İlber Ortaylı, "Tanzimat Devri ve Sonrası İdarî Teşkilât", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I., (Ed. E. İhsanoğlu), s. 311

⁶⁹⁴ Çadircı, "Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", s. 1222.

ettirildiği şekilde eleştirel bir yaklaşım içinde olmalarına sebep olmuştur⁶⁹⁵. Bu husus en azından merkezde yapılan yenilikler için haklı da görülebilir. Çünkü gerçekten de pek çok kurum hiçbir alt yapısı olmadan tesis edilmişti. Ancak reformun asıl maksadı böyle kurumları ortaya çıkarmaktan ziyade, -bu yapılanın bir gereksinimin sonucu olduğu kabul edilebilir- var olan kurumları modern çağa uydurmak çabası şeklinde özetlenebilir. Öyleki Donanma-yı Hümâyun'un amiri ve komutanı kaptan paşa, reform sürecinde ve sonrasında varlığını sürdürmüş olmakla beraber, bağlı bulunduğu kurum olan Tersane-i Amire, 1804 nizamnamesiyle atılmış olan temeller üzerinde, Umûr-ı Bahriye Nezareti adı altında yeniden teşkilatlandırılmaya çalışıldı⁶⁹⁶. Görev dağılımıyla ilgili olarak kaptan paşa yerini muhafaza ederken, tersane emini yerini bahriye nazırına terk etmişti⁶⁹⁷. II. Mahmud, taşrayı merkeze daha sıkı bağlamak amacıyla eyalet defterdarlarının da bağlı olduğu kurum olan defterdarlığı mukataat hazinesine bağlı, mukataa defterdarlığına dönüştürdü. Bu kurum 1834 yılında mansure hazinesi kurulunca mansure defterdarlığı adını almıştır⁶⁹⁸. Aynı müessesese 1837 yılı sonlarına kadar birkaç kez daha değişime uğradıktan sonra, aynı yıl Hazine-i Amire ile Darphane Hazinesi birleştirilince başdefterdarlığın kaldırılmasıyla, Darphane-i Amire Defterdarı denilen yeni bir birim olarak düzenlenmişti. 1838 tarihinden sonra da defterdarlık tamamen kaldırılarak Maliye Nezareti tam olarak işletilmeye başlanmış, gelir ve giderlerin taşraya ait kısımlarının da merkezî hazine kanalıyla yürütülmesi kural olarak benimsenmişti⁶⁹⁹. Bu sebeple de iltizam usulünün kaldırılmasına ve gelirlerin doğrudan

---

⁶⁹⁵ Kurumların ismen teşekkül ettirildiği yönündeki yaklaşımlar için bk. Kazım Yetiş, "Tanzimat Karşısındaki Tavırların Tasnifi Konusunda Bir Deneme", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (31 Ekim- 3 Kasım 1989)*, Ankara 1994, s. 107-134. Bu konuda en sert eleştiriler ise Engelhardt tarafından yapılmaktadır. Özellikle müsadere sistemine dikkat çeken Engelhardt, II. Mahmud'un müsadereyi kaldırışını büyük alıcenaplık olarak alkışlayanların, 15 gün sonra bir Yahudi'nin ve Reisülküttap Seyda Efendi'nin mallarını müsadere etmesine ses çıkarılmadığını ifade etmektedir [Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, (Çvr. Ali Reşad), İstanbul 1999, s. 27-28].

⁶⁹⁶ Özbaran, "Kapudan Pasha", s. 572.

⁶⁹⁷ Gencer, *Bahriyede Yapılan Islahat*, s. 66. İkinci bir değişiklik ise 1826 tarihinde yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra yapılmıştır. O zamana kadar seferden dönen donanma Haliç'e girer girmez bütün mürettebatı dağılır ve yeni sefer zamanında çeşitli mercilere gönderilen emirler ile asker ve malzeme toplanmasına çalışılırdı. Ancak çok büyük meblağlara sebep olan bu alışkanlığa Hüseyin Mehmed Paşa'nın ikinci kaptan paşalığı sırasında son verilerek bundan sonraki dönemde donanma ve kaptan paşanın görevlerinde de bazı değişikliklere gidildi. Kaptan paşa, donanmadan ayrılınca doğrudan Babıâli'ye gitme usulü değiştirilerek, donanmada kalması temin edilmişti. Donanmanın tersaneye çekilme işlemi bitinceye kadar kimsenin ayrılmasına izin verilmemesi yönünde yeni bir usul benimsenmişti (Gencer, *Bahriyede Yapılan Islahat*, s. 118-119.).

⁶⁹⁸ Akyıldız, *Merkez Teşkilatında Reform*, s. 93-94.

⁶⁹⁹ Akyıldız, *Merkez Teşkilatında Reform*, s. 95-99.

merkeze gönderilmesine başlanmıştı. Bu iş için daha önce harç almakta olan maliye memurlarına bundan sonra maaş bağlanması da sistemin iyi işlenmesini temin etmişti⁷⁰⁰.

1826-1839 yılları arasında aşamalı olarak sürdürülen taşra reformunun taşrada ve merkezde kurumsal olarak da olsa problemsiz işlemesindeki temel faktör, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırmış olmasıdır. Ocağın kaldırılmasından sonra modernleşmenin önündeki en büyük engel ortadan kaldırılmıştı. Bundan sonra hiçbir güç kendi dayatmasını sonuna kadar sürdürme kararlılığını gösterememiştir. Bu da bir taraftan değişimi hızlandırmış, diğer taraftan bunu sağlayacak maddi kaynakların temin edilmesini sağlayan verginin daha adil olarak toplanmasını mümkün kılmıştır. Devlet artık halk ile daha da yakından ilgilidir. Toplum katmanlarını tanımak ve tanımlamak için gerçekleştirilen nüfus sayımlarıyla, merkezde ve taşrada hızla artan memurların yapısının değiştirilmesine duyulan ihtiyaç⁷⁰¹, maaş sisteminin yaygınlaştırılmasını tetiklemiştir. Maaş sisteminin devreye sokulmasından sonra devletin hiçbir memuru maiyyetiyle taşraya çıkararak, ahaliden zorla iâşe ve hediye almak gibi bir girişimde bulunamadığından, taşra halkı da rahat bir nefes alma imkanı bulmuştur⁷⁰².

Buraya kadar özetlenen reform süreci, merkezde ve taşrada meydana gelen değişimi ortaya koymayı amaçlamıştır. Ancak üzerinde durulması gereken bir başka husus, bu reformları taçlandırarak olan askerî reformların taşradaki uygulamalarıdır. Osmanlı Devleti'nin gerçekte reformun temelini askerî reformlar üzerine bina etmiş olması, reformun karakterini bu yöne kanalize etmiş olmakla beraber, II. Mahmud bu hususta bazı farklılıklar ortaya koymayı başarmış görünmektedir. Bu sebeple askerî manada Asakir-i Mansûre ve Redif teşkilatları ile siyasi ve sosyal manada ise Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kuruluşuna değinmek Kıbrıs'ta meydana gelen reformun karakterinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

---

⁷⁰⁰ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 163; ayrıca bk. Yusuf Halaçoğlu, *XIV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1991, s. 71-72. 1841 yılında ise gerek Hazine-i Amire ve gerekse Darphane-i Amire defterdarlıkları kaldırılarak yerlerini alacak şekilde Maliye Nezareti kurularak, defterdarın bütün yetkileri bu nezarete aktarıldı (Mübahat S. Kütükoğlu, "Defterdar", s. 95; ayrıca bk. Cezar, *Bunalım ve Değişim*, s. 252-265; Halaçoğlu, *Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, s. 72; Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s. 227).

⁷⁰¹ Bu sistemin temelini oluşturan "tevcihat" usûlü ile "memur yetiştirme sistemi"nin değiştirilmesi sayesinde memur atama ve terfisinde imtihan usulünün getirilerek kuralların zorlaştırılması ve bazı bürokratik esaslar koyulmasıyla problem bir nebze de olsa çözülmüş görünmektedir (Geniş bilgi için bk. Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi*, s. 24-27)

⁷⁰² Abdullah Saydam, "Yenileşme Döneminde Osmanlı Toplumunu", *Türkler*, XIII., s. 850.

II. ASÂKİR-İ MANSÛRE VE REDİF TEŞKİLATININ KIBRIS'A TATBİKİ

Osmanlı Devleti'nde timarlı sipahilerin hızla azalmasına karşılık, ulufeli askerler giderek çoğalmışlardı. 1652'de Osmanlı ordularında ıslahat yapmak isteyen Tarhuncu Ahmed Paşa'nın ıslahata direnen yeniçeriler sebebiyle başını kaybetmesi, yeniçeri ocağının bu tarihten sonra devletin birinci meselesi haline geleceğinin bir göstergesi olmuştur. 1804 yılında devlet yeniçerilerle başa çıkamayacak duruma gelince, Sırplarla dahi işbirliği yapmak zaruretine düşmüştü⁷⁰³. Mora İsyanı, devleti dış siyaseti ilgilendiren kurumlarda olduğu gibi, iç siyaseti ilgilendiren kurumlarda da önemli bazı düzenlemeler yapmaya teşvik etti⁷⁰⁴. Merkez teşkilatında başlatılan reform çalışmaları, taşrada var olan kurumları da etkilemiştir⁷⁰⁵. Merkezî idarede 1836'dan sonra başladığı kabul edilen reform çalışmalarına, yukarıda bahsedildiği gibi, özellikle Sırp ve Rum isyanları ile yeniçeri ocağının kaldırılışı sebebiyle, taşrada biraz daha önce başlanılmıştır.

Her ne kadar taşra reformu içerisine dahil edilmese de, reformun doğal seyri içinde kendi yerini bulmuş bir belge olan Sened-i İttifak, yeniçeri ocağının ortadan kaldırılmasını kolaylaştıran önemli bir etken olmuştur⁷⁰⁶. Osmanlı Devleti'nin en köklü kurumlarından biri olan yeniçerilik, merkezde olduğu kadar taşrada da etki sahibiydi. Komutanlarının itibarı, yaygın örgütü ve ulema ile olan bağlantıları devletin uzun süre el süremediği bir güç olmasını temin etmişti. XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başlarında reform hareketlerinin hızlanmasına paralel olarak, teşkilattaki başıbozukluk ve savaşlardaki başarısızlıklar da dikkate alınarak, teşkilatın yeniden disipline edilmesi gereği bir kez daha anlaşılmişti⁷⁰⁷. Ancak atılan adımların hiçbir işe yaramadığının görülmesi III. Selim gibi, II. Mahmud'u da teşkilata karşı mesafeli ve tedbirli olmaya sevk etmişti. Bununla beraber Sened-i İttifak'ın imzalanmış olması yeniçerilere karşı

⁷⁰³ Halil İncalcık, "Tanzimat Nedir?", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed. Halil İncalcık- Mehmet Seyitdanlıoğlu), Ankara 2006, s. 18-19.

⁷⁰⁴ Bu düzenlemeler hakkında bk. Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi*, s. 52 vd. Ayrıca aynı müellifin bk., *"Osmanlı Merkez ve Taşra Teşkilatlarının Yeniden Yapılanma Süreci (1836-1856), Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 3, İstanbul 2000, s. 57-92.

⁷⁰⁵ İlber Ortaylı, "Tanzimat Devri ve Sonrası İdarî Teşkilat", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, (Ed. E. İhsanoğlu), İstanbul 1994, s. 283. II. Mahmud'un taşra reformu hakkında bk. Baykara, "Osmanlı Reformunun İlk Zamanları", s. 11).

⁷⁰⁶ bk. Ahmed Rasim, *Resimli Osmanlı Tarihi*, IV., s. 1805 vd.

⁷⁰⁷ III. Selim döneminde yeniçeri teşkilatında yapılan reform ve nizamname için bk. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yeni Nizamların Cedveli (Mahmud Raif Efendi, İstanbul 1798)*, s. 11-12; Kemal Beydilli-İlhan Şahin, *Mahmud Raif Efendi ve Nizam-ı Cedid'e Dâir Eseri*, Ankara 2001, s. 46.

oluşturacak muhalefet için önemli bir başarı olmuştur⁷⁰⁸. Sened'in 2. maddesi "Toplanacak asker devlet askerî olarak tahrir" edilecektir. Ocaklar buna karşı korralsar, hepimiz ittifakla onların "te'dip ve def" ve ref'ine" çalışacağız."⁷⁰⁹ şeklindeydi. Bu ifade yeniçerilere karşı alınması gereken tedbirin ne olduğuna dair, II. Mahmud'a cesaret verici bir örnek teşkil etmiş görünmektedir⁷¹⁰. Sultan Mahmud, 1810 ve 1811 yıllarında Sırbistan'daki kargaşanın uzamasına göz yumarak yeniçeri ordularının büyük kayıp vermesini adeta izlemiştir⁷¹¹. Programını gerçekleştirmek için başta İstanbul olmak üzere, taşrada ki, bazı kilit mevkilere kendi adamlarını yerleştirmiştir⁷¹². Bir taraftan bunu yaparken, diğer taraftan yeniçerilerin fiili olarak işbaşında olup olmadıklarına yönelik bir dizi denetim yaptırılmıştır. Kıbrıs'ta da bazı tespitlerin yapıldığını söylemek mümkündür. 1811 yılındaki bir yoklama sonucunda Kıbrıs kalelerinde muhafaza askerî olarak bir miktar yeniçerinin görev yapmakta olduğu anlaşılmaktadır⁷¹³. 1819 yılındaki başka bir yoklamadan Kıbrıs'taki yeniçeri sayısının bölük ve cemaat olarak tespit

⁷⁰⁸ Ahmed Rasim Efendi, eserinde sened-i ittifaktan bahsederken, senedin 3 maddeden ibaret olduğunu ifade etmektedir. Bu üç madde: 1) Evamir-i padişahinin her hal ve karda nafiz olması, 2) Her yerde hazine mürettebatının tahsil edilebilmesi, 3)Devlet namına asker alınması. Muhalefet edenlerin tedibi zımında bilcümle âyân ve hanedanların davacı olmaları ve fakat hilaf-ı şart ittifak, hareket zuhur etmedikçe âyân ve hanedanlardan hiçbirine taarruz edilmemesi (bk. *Resimli Osmanlı Tarihi*, IV., İstanbul 1330-1328, s. 1538-1539).

⁷⁰⁹ H. İnalçık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayûnu", s. 50-51.

⁷¹⁰ Daha önce özellikle yeniçerilerin ortaya koyduğu kargaşa sebebiyle III. Mustafa (1757-1774), III. Selim (1789-1807) bu hususta bazı adımlar atmamak istemelerine rağmen başarılı olamamışlardı (Çelik, *Hüsrev Mehmed Paşa Siyasî Hayatı*, s. 276); İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 1987, s. 29.

⁷¹¹ İorga, *Osmanlı Tarih.*, V., s. 234.

⁷¹² II. Mahmud kadronun değiştirilmesi gerektiğine inandığından kendisine ve reformlara bağlı kalabilecek ricalden bazılarının atanmasına sağlayarak (sadarete Benderli Selim Mehmet Paşa, Şeyhülislamı Kadızade Tahir Efendi, kaptan paşalığa Hüsrev Mehmed Paşa ve Boğaz muhafızlığına ise İzzet Mehmet Paşa) ocak içindeki yeniçeri elebaşılarını merkez dışına tayin etmiştir (Çelik, *Hüsrev Mehmed Paşa Siyasî Hayatı*, s. 278).

⁷¹³ II. Mahmud dönemiyle alakalı olarak elimizde Kıbrıs'taki yeniçerilere ait sınırlı sayıda belge bulunmaktadır. Bunların da çoğu mevacic evrakıdır. Ancak bu evraktan adadaki sınırlı sayıda da olsa yeniçeri mevcudunu tespit etmek mümkün görünmektedir: Kıbrıs'taki yeniçerilerin mevacicleri ber-vech-i ocaklık 4739.5 kuruş ve kalemiyeleri 190.5 kuruş 30 akçedir. Bu mevacicler Limasol gümrüğü ve 20 âdet mukataanın 1810 senesi malından karşılanmaktadır. [5 Ekim 1811 (17 Ramazan 1226), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 20739/1; 19 Safer 1227, BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 20739/2]. 1811 senesi mevacicleri ise 6054.5 kuruş olup, 250.5 kuruş 30 akçe kalemiye ile toplamı 6305 kuruş 30 akçe idi [21 Nisan 1814 (Gurre-i Cemaziyelevvel 1229), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 30253]. 1814-1820 tarihlerindeki mevacipler de benzer miktarları içermektedir [20 Kasım 1819 (2 Safer 1235), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 5219/2]. Yeniçerilerin kalelerde hizmetiyle alakalı olarak fetih dönemlerinde yapılan bir kanuna dair bk. İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, I., Ankara 1943, s. 351-353.

edilmesi mümkündür. Buna göre adada 1005 yeniçeri askerî vardı⁷¹⁴. Yeniçerilerin Kıbrıs'taki kışlaları Lefkoşa'nın Ömeriye mahallesindeydi⁷¹⁵.

II. Mahmud döneminde yeniçeriler 196 ortadan ibaretti. Bunların 33'ü kadim, geri kalanı başıbozuk ve eşkinci ortalarıydı. İsyan genellikle başıbozuk ortaların içinde yeşermekte ve diğer ortalar da bunlara göre şekillenmekteydi⁷¹⁶. 1821 Mora İsyanı yeniçerilerin merkezdeki etkinliğine önemli bir darbe olmuştu. İsyan sırasında ortaya koydukları düzensizlik ve başıbozukluk sadece devlet ricalinin değil ulema ve halkın da tepkisini çekmişti. Sadrazam, padişaha gönderdiği bir yazıda, yeniçerilere karşı artık hiçbir tahammüllerinin kalmadığını ifade etmişti⁷¹⁷. Bütün bunları değerlendiren II. Mahmud, Topkapı Sarayı'nda sadrazam, şeyhülislam, askerî ve mülki yöneticiler ile ulemaya yaptığı bir konuşmada yeniçerilerin taşkınlıklarına bir son verilmesi için gerekli yasal girişimlerin yapılıp yapılamayacağını sormuş, kendisine verilen cevapta yeniçerilerin öldürülüp ortadan kaldırılmasının caiz olduğu ifade edilmişti⁷¹⁸. Bu tarihte (1823-1824) sadaret makamında Mehmed Sait Galip Paşa vardı. Padişah, sadrazama yeniçerilerin kaldırılmasını teklif ettiğinde paşa korkmuş ve azlini istemiştir. 26 Mayıs 1826 tarihinde bütün devlet ricalinin katıldığı bir mecliste yeni bir askerî sınıf kurulması için girişim yapıldı. Alınan karar gereği 196 Orta'nın başkentte bulunan 51'inin her birinden 150 asker "muallem tüfenkçi" (Eşkinci) adı altında talime başlatılarak, yeni bir ordu kurmak için adım atıldı⁷¹⁹. Bu yeni teşkilat Nizam-ı Cedidin yeniden canlandırılmasından başka birşey olmamakla beraber, ilk aşamada Kanuni dönemini öven girişimlerde bulunularak, teşkilatın o dönemi canlandırmak için yapıldığı yönünde

---

⁷¹⁴ bk. Ek 11. 1819 Yeniçeri Yoklaması.1617-1632 yılları arasındaki malî kayıtlar incelendiğinde Kıbrıs'ta 900 veya biraz daha fazla yeniçeri olduğu tespit edilebilmektedir. Yeniçeri ağasının vazifesi adanın korunması, devlete ait gelirlerin tahsiliydi. Kıbrıs yeniçeri ağasının tarsus Kosun kazasında 22.000 akçalık arpalığı vardı (M. Akif Erdoğan, "Kıbrıs Yeniçerileri Üzerine Notlar (1593-1640)", *Pax Ottomana, Studies in Memoriam Prof.Dr. Nejat Göyünç*, (Ed. Kemal Çiçek), Ankara 2001, s. 310-311).

⁷¹⁵ Erdoğan, "Kıbrıs Yeniçerileri Üzerine Notlar (1593-1640)", s. 310.

⁷¹⁶ Şevki Koca, *Yeniçeri Ocağı ve Devşirmeler*, İstanbul 2000, s. 75. Şevki Koca, Yeniçeri ocağının kaldırılmasının yanlış olarak değerlendirildiğini, resmi tarihçiliğin ocağı kötüleyip, kötülüklerin merkezî olarak göstermek hususunda kasıtlı bir gayretkeşlikte bulunduğunu ve yönetimin bozukluğunun suçunun yeniçerilere ve Bektaşilere yüklenmek istendiğini ifade etmektedir (Koca, *Yeniçeri Ocağı ve Devşirmeler*, 85-87).

⁷¹⁷ Çelik, *Hüsrev Mehmed Paşa Siyasî Hayatı*, s. 278. Sertoğlu, "Tanzimat'a Doğru", s. 3.

⁷¹⁸ Eryılmaz, *Yönetimde Modernleşme*, s. 56-57.

⁷¹⁹ Şamil Mutlu, *Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati: Mehmed Daniş Bey ve Eserleri*, İstanbul 1994, s. 17-18. Eşkinci layihası için bk. Ahmed Rasim, *Resimli Osmanlı Tarihi*, IV., s. 1686-1704; Ahmet Yaramış, "Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması ve Yerine Asakir-i Mansûre-i Muhammediye'nin Kurulması", *Türkler*, XII, s. 698.

bir izlenim kazandırılmaya çalışıldı. Hatta bu yeni ordunun Arap subaylar tarafından eğitileceğine dair bazı şayialar çıkarıldı⁷²⁰. Bölüklerde bir imam ile kadının bulundurulacağı yönündeki ifadeler ise yukarıda da ifade edildiği gibi, yeni teşkilatın kurulmasına ulemanın desteğini de sağlamak amacını taşımaktaydı. Padişah, ulemanın daha fazla desteğine ihtiyaç duyduğundan, aralarına adam sokarak ve para karşılığında da olsa desteklerini kazanmaya karar verdi. Ulema üzerinde tatbik ettiği siyasetle yeniçerileri ortadan kaldıran padişah, ulemanın ıslahına yeterli zaman ayıramadı⁷²¹.

Padişah, yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla ilgili olarak, ulemanın muhalefetini bertaraf ettikten sonra ocağın üst makamlarında bazı değişiklikler yaptı. İsyana katılan askerler rütbelerine bakılmaksızın taşraya sürülerek uzaklaştırıldı. Kur'an-ı Kerim'den alınan bazı örnekler, ocağın ortadan kaldırılmasında delil olarak kullanıldı. Harekete toplumsal destek sağlanması için de ordunun ve Türklüğün simgesi kabul edilen Sancak-ı Şerif politik bir simge olarak kullanıldı⁷²². Geçmişte büyük başarılarla imza atmakla beraber, uzun zamandır büyük sorunlara gebe olan bu ocağın tarih sahnesinden silinmesinin sonuçları, en az varlığının ortadan kaldırılmasıyla eş değerde etkiler bıraktı. II. Mahmud, ocağı kaldırırken, askerî amaçlarla ve devletin geleceğine yeni ufuklar açmak amacıyla hareket etmişti. Ancak ocakla bütünleşmiş olan bazı kitlelerin bundan nasıl etkileneceği konusunda o tarihte yapılmış bir inceleme olmadığı gibi, ortaya çıkacak müsbet/menfi etkiler hakkında da bir bilgi yoktu⁷²³. Ocağın kaldırılması en çok devleti etkilemişti. Her taraftan düşmanla çevrili olan imparatorluk adeta ordusuz kalmıştır ve eyaletlerdeki isyancı valilere bu durumdan faydalanma fırsatı verilmiştir.

Ocağın kaldırılmasından sonra ilk iş ocakla bağlantısı olan bütün teşkilatların kapatılması oldu. Eyaletlere memurlar gönderilerek saray askerî olan kapı kullarının yeniçeri defterleri ortadan kaldırıldı. Ocak artıklarının temizlenmesi için fermanların ilki

---

⁷²⁰ Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, (Çvr. Ali Reşad), İstanbul 1328, s. 12.

⁷²¹ II. Mahmud, bir taraftan ulemaya iyi görünmeye çaba sarfederken, diğer taraftan ulema-yeniçeri irtibatını tamamen ortadan kaldırmak için yeni girişimlerde bulunmuştur (A. Özcan, "II. Mahmud ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler", s. 14).

⁷²² Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, s. 12-13; Mutlu, *Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati*, s. 21-22.

⁷²³ Tuncer Baykara, "Yeniçeri Ocağının Kaldırılmasının Sosyal Sonuçları", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989)*, *Bildiriler*, s. 149 vd; Buna mukabil isyanın hemen akabinde, isyandan kaynaklanan problemleri yakından takip etmiş bazı kaynakların var olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan biri 1972 yılında dilimize kazandırılan Georg Oğullukyan'ın Ruznamesi dir. bk. Georg Oğullukyan, *Georg Oğullukyan'ın Ruznamesi - 1806-1810 İsyancıları: III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Alemdar Mustafa Paşa*, (Çvr. Hrand D. Andreasyan), İstanbul 1972, 1-55.

Edirne'ye gönderildi. Edirne'de hiçbir tatsız olay yaşanmadan ocak kaldırıldı⁷²⁴. Ancak özellikle Bosna gibi yeniçeri ocağının kuvvet bulduğu eyaletlerde büyük bir direniş yaşandı⁷²⁵. Padişah, bu direnişi kırmak için yeniçerilerin geçmişteki başarılarından ve sonraki gafleti hakkında geniş izahat veren bir fermanı eyaletlere göndererek, ocağın kaldırılması için ahalinin yardımına neden ihtiyaç duyulduğunu ve uydurulan yalan haberlerin gerçekte alakası olmadığını izah etmeye çalıştı⁷²⁶. Gönderilen fermanlarda 1822 yılında kaldırılmasına karar verilen mahalli imtiyazlardan bir bahis olmaması, yeniçerilere karşı verilecek savaşta, bu gibi idarecilerin de desteğinin alınmaya çalışıldığını, bunun da bir derece etkili olduğu, bazı idarecilerin yeniçerilere karşı devlet tarafını tutmalarından anlaşılmaktadır⁷²⁷. Bosna'daki direnişte katkıları olanlar hakkında Rumeli valisi Mehmed Reşid Paşa tarafından düzenlenen bir rapor İstanbul'a gönderilmişti. Buna rağmen padişah bir süre beklemeyi uygun buldu. Daha sonra Bosna valisi olarak tayin edilen Abdürrahim Paşa, yeniçerilerin ileri gelenlerinden pek çoğunu bertaraf ederek Bosna'daki yeniçeri meselesini yoluna koymuştu⁷²⁸.

Yeniçeri teşkilatının toplum hayatından çıkarılması için başlatılan bu çalışmalar Kıbrıs'ta biraz daha geniş bir yankı bulmuştur. Adadaki faaliyet yeniçeri artıklarının temizlenmesi, kalelerin tahkim edilmesi, timarlı ve eşkinci yoklamalarının yapılması, vakıfların Evkaf-ı Hümâyuna bağlanması, modern vergi ve nüfus tahrirlerinin yapılması ve özellikle yeniçeriliğin kaldırılmasında büyük faydası görülen topçu ocağının merkezdekine benzer şekilde ıslahı aşamalarını içermiştir⁷²⁹. Diğer

⁷²⁴ İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, I., Ankara 1943, s. 559.

⁷²⁵ Eren, *Bosna-Hersek*, s. 72.

⁷²⁶ Eren, *Bosna-Hersek*, s. 76-77.

⁷²⁷ Eren, *Bosna-Hersek*, s. 78.

⁷²⁸ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, I., s. 559.

⁷²⁹ Tophâne-i Âmiri ve topçu askerine devlet büyük önem vermekteydi. Öyleki Anavarin Muharebesi'ne katılan 300 kadar topçu askerinin, 200'den fazlasının şehid olması sebebiyle kalan topçu askerî donanma ile Mısır'a gitmişlerdi. Orada Mehmed Ali Paşa tarafından alikonulmak istendiklerinde, Osmanlı Devleti memur etmedikçe hiçbir kimseye hizmet etmeyeceklerini ifade ederek Kıbrıs'a gitmişlerdi. Bunları Kıbrıs muhassıl da alıkoymak isteyince "Biz nizâm askeriyiz rast gelen voyvoda ve mültezim bizi tevkif edemez, bizi devlet memur eder.." demişlerdi [1827 (1243) BOA, HAT., nr. 567/27816]. Buna karşılık muhassılın, topçuları nizamsızlıkla suçladığı görülmüştür. Muhassıla gönderilen Hatt-ı Hümâyunda padişah "Uygunsuzlukları usûl-i nizamâta külliyyen mugâyir olmağla bunların içinde ma'hûd mülgâ gûruhundan bazı müfsidler olması muhtemel olduğuna..." dair bir hisse kapıldığını bildirmiştir [1827 (1243), BOA, HAT., nr. 584/28726]. Aynı tarihlerde Kıbrıs muhassılı İstanbul'a, Ahmed Hidayet adlı bir Amerikalı muhtedinin top ve barut yapmasını bildiğine dair bilgi vermiştir. Muhassıl ayrıca Mısır üzerinden gelip Anadolu'ya geçmek isteyen bu 39 asker topçuyu ikna edememesi üzerine, Ahmed Hidayet'i top imal ve atışında maharetli olduğu gerekçesiyle, ahalden 200 kişiyi topçu olarak eğitmesi için görevlendirmişti. Muhassıl bu kişilerden 150 kadarını kalelere dağıttığını, 60 kadarını ise Lefkoşa'da kendi maiyetine aldığını bildirmişti

eyaletlerde olduğu gibi, Kıbrıs kalelerinde bulunan topçulara verilecek maaşın bir nizama bağlanmasına karar verilerek, bu işle ilgilenmesi için mansure defterdarına da emirler gönderilmişti⁷³⁰. Hazırlanan cetveller, adadaki kalelerde bulunan topçu askerinin yevmiyelerinin yeniden belirlenmesi için İstanbul'a gönderilmişti. Kalelere gönderilen memurlar vasıtasıyla topçuların mevcut durumu ortaya çıkarılmaya çalışıldı. Tahkikatın yapılabilmesi için ise defterhanede hazırlanan defter suretlerinin mutlaka memurlara verilmesi emredilmişti⁷³¹.

Yeniçeri Ocağı'nın yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu⁷³²'nin kurulması için başlatılan çalışmalar merkez ve eyalet ordularının bir çatı altında birleştirilmesini gerektirmiştir. Bunun için de iki orduya ait kaynakların aynı hazinede toplanmasına karar verilerek, bir çok sancağın mukataa gelirleri mansure hazinesine aktarıldı⁷³³. Orduya ait kaynakların geliştirilmesi için cizye gelirlerine zam yapılmasına karar verilmekle beraber, zammın düşman devletler tarafından reyanın ayaklandırılması yönünde kullanılabilceği endişesi ertelenmesi veya gizli tutulması yönünde iki görüşün doğmasına sebep olmuştu. Ancak cizyenin şerî bir husus olduğuna dair Kadızade Mehmet Tahir Efendi'nin verdiği fetva sebebiyle, cizye zammı 25

[1827 (1243), BOA, HAT., nr. 708/33929]. Bir kısım belgede ise Ahmed Hidayet adlı Amerikalı mühtedinin hayat hikeyesinin bazı kısımları verilmektedir (BOA, HAT., nr. 585/28754). Padişah, Ahmed Hidayetin topçu neferlerini kışkırttığından şüphelenmiş olacak ki hakkında Tophane Nazırı'ndan bilgi istemiştir (BOA, HAT., nr. 584/28726).

⁷³⁰ Mansûre defterdarı: Asâkir-i Mansûre ordusunun giderlerini karşılamak için kurulan hazinenin defterdarıdır (A.Özcan, "Asâkir-i Mansûre", s. 457). Daha önce de topçu birlikleri için bir nizamname oluşturulduğu anlaşılmaktadır. III. Selim döneminde topçu birliklerine gösterilen özen, diğer ocakların nizamnamelerinden daha farklı olmasından da anlaşılmaktadır. bk. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yeni Nizamların Cedveli (Mahmud Raif Efendi, İstanbul 1798)*, s. 13-15; Beydilli-Şahin, *Mahmud Raif Efendi*, s. 48 vd.

⁷³¹ 1834 (1250), BOA, HAT., nr. 585/28802. Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Askeri Teşkilatı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I., (Ed. E.İhsanoğlu), s. 350-351.

⁷³² Şirin, *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Ordusu*, s. 45. Ayrıca bk. Çelik, *Hüsrev Mehmed Paşa Siyasî Hayatı*, s. 264 vd; İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Asakir-i Mansûre'ye Fes Giydirilmesi Hakkında Sadr-ı Azamın Tavrı ve II. Mahmud'un Hatt-ı Hümayunu", *Bellekten*, Sayı: 18/70, Ankara 1954, s. 223 vd. Asakir-i Mansûre Ordusu'nun kurulması için gerekli hazırlıklar yapılırken bir de aynı adla kanun çıkarıldı. bk. Ahmed Rasim *Resimli Osmanlı Tarihi*, IV., s. 1704-1813; Çadırcı, "Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", s. 1218 vd; ayrıca bk. Yaramış, *a.g.böl.*, s. 700 vd.

⁷³³ Ramazan 1833 tarihli bir takrime göre Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye hazinesine Anadolu ve Rumeli eyaletlerindeki sâbi ve mütekaâdinin tasarrufunda olan zuâma ve timarların incelenmesiyle her sene 1/5 cebeli bedeliyelerinin bu ordunun masrafına tahsis olunan mukataat hazinesine teslimine karar verilmişti. Paşa Sancağı'nda bulunan 332 adet zeamet ve timarın hasılatı olan 283041 kuruş 40 akçenin 56608 kuruşu cebelü bedeliyesiydi [10 Şubat 1834 (Selh-i Ramazan 1249), BOA, *Cevdet-Timar*, nr. 1280).

Temmuz 1827'de uygulanmıştır⁷³⁴. Cizye zammına ilaveten ilanı teklif edilen yeni esham ve cebelü bedelîyesi gibi öneriler de kabul görmemiştir⁷³⁵.

Yeni ordu kurulmasının Kıbrıs'a ilk yansıması ise, adadan elde edilen timar ve mukataa gelirlerinin Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu'na tahsis edilmesi oldu⁷³⁶. Bu tarihte Tersâne-i Âmire'ye bağlı olan Kıbrıs'taki yeniçeri ağalarına ait gelirler de mansure hazinesine aktarıldı⁷³⁷.

Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu'nun masraflarını karşılamak için Darphâne-i Âmire idaresindeki bazı mukataalar, Ceyb-i Hümâyun'a bağlı Emlâk-ı Hümâyun'a dahil edildi. İhtisab vergisi (diğer bir adıyla rusum-ı cihadiye) de aynı ordunun masraflarının karşılanması maksadiyle, yeni bir nizamname hazırlanarak ihtisab nezaretine aktarıldı. Nezaretin idaresine bir nazır tayin edildikten sonra, nezaret gelirleri ordunun ihtiyaçlarına tahsis edildi. İhtisab vergisi ilk önce İstanbul'dan toplanmaya başlandı. Daha sonra taşraya da uygulandı.

İhtisab vergisine tabi olan mal ve eşyanın bir bölümü Acem, Hind ve Avrupa tüccarı tarafından imparatorluğa sokulmaktaydı. Bu ticaretin önemli bir kısmı İstanbul'da yapılmaktaydı. Buraya özellikle şal, suvali, cetarî, tülbind, basma gibi mallar getirilmekte ve usulüne göre her gün damgalanmaktaydı. Ancak Haleb, Şam, Hama, Humus, Musul, Kıbrıs ve İstanbul gibi yerlerde üretilen suvali, şal, Trablus kuşağı, Musul bezi, havlu, peştemal ve benzeri eşyalar ise mahallerinden damgasız olarak gönderildiğinden bu tür eşyaların pazarlarda karaborsa satılmasının önü alınamamaktaydı. Devlet karaborsa satıştan çok büyük gümrük kaybına uğramaktaydı.

Avrupa, Acem ve Hintli tacirlerin İstanbul'a sevkettiği tülbind, hassa, basma, şal gibi malların alasından 90, evsatından 60 ve ednasından 30 para damga vergisi alınmaktaydı. İstanbul'da üretilen veya buradan tüccara teslim olunan mallardan damga

⁷³⁴ “Ba’zı tedâbir ez-berâ-yı mesârif-i askeriyye” bahsinde Ahmed Lûtfî Efendi, askerinin masraflarının karşılanması için çeşitli tedbirlerden mukataaya zam, yeni esham ve cebelü bedeli tahsili gibi gelir kalemlerine el atılmasının mümkün olamayacağı, ancak reâyânın cizyesine zam yapılmasının şeri bir yetki olması sebebiyle buna Avrupalıların da bir şey diyemeyeceği hesaba katılarak 25 Temmuz 1827’de zammın uygulanmasına karar verildi. Reâyânın alasından 36, evsatından 18, ednasından 9 kuruş cizye tahsil edilmesi uygun bulundu (*Vak’anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, I., İstanbul 1999, s. 145).

⁷³⁵ *Vak’anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, I., s. 145. Yavuz Cezar, esham, cebelü ve mukataa-i mîrîye zam tekliflerinin kabul gördüğünü ifade etmektedir. Oysa bu önerilen devrin kaynaklarında uygun bulunmadığı şeklinde ifade edilmektedir (bk. Cezar, *Bunalım ve Değişim Dönemi*, s. 247).

⁷³⁶ BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 369.

⁷³⁷ 11 Eylül 1827 (19 Safer 1243), BOA, HAT., nr. 579/28422.

ve benzeri vergilerin de bu şekilde alınması gerekiyordu. Devlet bu vergi kaybını ortadan kaldırmak için Kıbrıs dahil, sayılan diğer yerlerden İstanbul'a damgasız gelen malların burada damgalanmasına, damgasız mal alınıp satılmamasına ve izinsiz taşraya çıkarılmamasına karar verdi⁷³⁸.

İhtisap nezaretinin kurulup, bir nizama bağlanmasından sonra, buradan elde edilen gelirin Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu'na aktarılması gündeme gelmişti⁷³⁹. Bu nizamnâmenin Kıbrıs'ta da uygulanması sonucunda Şubat-Mart 1828 (Şaban-Ramazan 1243) tarihi itibarıyla Lefkoşa ve Tuzla iskelesinden ihtisap geliri olarak elde edilen 158098 kuruş, Mansûre hazinesine aktarıldı⁷⁴⁰.

İhtisap vergisinin, toplanmasındaki zorluk sebebiyle tekelciliğin (yed-i vahid) doğmasına sebep oldu. Yed-i vahidin ahali tarafından benimsenmemesi İstanbul ve Şam gibi ticaretin yoğun olduğu yerlerde isyanlar çıktı⁷⁴¹. Bu isyanlar sebebiyle Aralık 1833 (Şaban 1249) tarihinden itibaren verginin kaldırılmasına karar verildi⁷⁴². Söz konusu gelir kaynağından mahrum kalan devlet, yeni kaynaklar oluşturulana kadar, masraflardan kısmak suretiyle tasarrufda bulunmaya ve ordunun bazı ihtiyaçlarının İstanbul'da üretilmesi için bir dizi çalışmalar başlatıldı⁷⁴³.

⁷³⁸ 23 Şubat 1828 (7 Şaban 1243), BOA, *Cevdet-Belediye*, nr. 2453/1.

⁷³⁹ Osmanlı Devleti'nde ilk ihtisap nizamnamelerinden biri olan 1502 tarihli olan Bursa İhtisap Kanunu, Fatih Sultan Mehmed zamanında da bir kanun neşredildiğine dair bilgiler vermektedir. Sultan II. Mahmud döneminde yapılan/yenilenen ihtisap nizamnamesine ait tam bir tarih bulunmamakla beraber 1826-1832 tarihleri arasında ilan edilmiş olması muhtemeldir (bk. Ziya Kazıcı, *İhtisab Müessesesi*, s. 333-36).

⁷⁴⁰ Şubat-Mart 1828 (Şaban ve Ramazan 1243), BOA, MAD., nr. 1945, s. 17-21. Redif askerlerinin masraflarının karşılanması için ihtisap vergisi (iane-i cihadiye) alınacak yerler belirlenirken bir kaç şube oluşturulmuştu. Bunlar Mansûre hazinesi ve Tersane hazinesi idi. Kıbrıs ise Mansûre hazinesine rabt edilmişti (bk. Kütükoğlu, "Redif Askeri Giderlerini Karşılama Üzere Alınan Bir Vergi İane-i Cihadiye", s. 154-155. Kıbrıs'ta uygulamaya konulan ihtisap rusumu ile ilgili olarak III. Bölümde daha detaylı bilgi verileceğinden burada sadece miktar vermekle yetineceğiz.

⁷⁴¹ Kazıcı, *İhtisap Müessesesi*, s. 196-200. Asâkir-i Mansûre Ordusuna gelir temin etmek üzere konulan ihtisap vergisi, Şam'da isyana sebep olmuştu. II. Mahmud Şam eyaletinden de vergi almakta kararlı idi. Bu kararlılığın "İhtisab maddesinin diğer mahallerde uygulandığı, Şam halkının isteğiyle bunu terkin caiz olmadığı..." ifadesiyle vurgulayarak göstermek istemiştir (16 Eylül 1831) (M. Hanefi Kutluoğlu, "Mehmed Ali Paşa'nın Suriye Seferi Öncesi Bu Bölgeye Yönelik Politikası ve Seferin Geri Planını Oluşturan Unsurlar", *Tarih Enstitüsü Dergisi -Prof. Dr. M.Münir Aktepe'ye Armağan-*, Sayı: 15, İstanbul 1997, s. 467).

⁷⁴² Cezar, *Bunalım ve Değişim Dönemi*, s. 251-252.

⁷⁴³ 14 Aralık 1831 tarihli bir belgeden Osmanlı Devleti'nin Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu'nun ihtiyaçlarını karşılamak için askere giydirilmesine karar verilen feslerin Tunus taraflarından getirilmesinin zaman ve masraf bakımından sıkıntı yarattığı, bu sebeple Tunus Beylerbeyine gönderilen bir emir ile fesin İstanbul'da imal edilmesi için gerekli olan ekipman ve ustaların sevk edilmesinin istendiği anlaşılmaktadır [14 Aralık 1831 (9 Receb 1247)BOA, HAT., nr. 22475].

Ordunun kurulmasından sonra iki husus ön plana çıktı. Birincisi orduyu besleyecek bir hazine ve bunun malî imkanlarının ortaya konulması⁷⁴⁴, ikincisi ise; eyaletlere tayin edilecek askerler ve bunlara komuta edecek subayların tespitiydi. Hazine ve malî imkanlar bir düzene konulmakla beraber, asıl başarılması gereken bu yeni ordunun sevk ve idaresiydi. II. Mahmud ordunun takviyesini temin için Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dan 12 öğretmen göndermesini istemişti. Mehmed Ali Paşa ise, öğretmen subayların Fransız olduğunu ileri sürerek mazeret beyan etmişti⁷⁴⁵. Ordunu ihtiyaç duyduğu komuta kademesinin yetiştirilmesi için yabancı uzman temin etmenin güçlüğü ile karşı karşıya kalan II. Mahmud, Hüsrev Paşa'nın kaptan paşalığı zamanında Fransız talim ve yöntemleriyle tanışmış ve beğenmişti. Bu sebeple padişah, 1827 yılında Avrupa'ya askerlik eğitimi için öğrenci göndermeye başladı⁷⁴⁶. II. Mahmud döneminde orduların yetiştirilmesinde İtalyan etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. 1815 Viyana Kongresiyle Avusturya'nın yönetimine verilen İtalya, bir kaç kez ihtilallere sahne olmuştu. Burada başarılı olamayan ihtilalcilerin pek çoğu, Fransa'nın İstanbul'daki elçisi Guilleminot'un teşvikleriyle Osmanlı başkentine gelmişlerdi. Bu subayların büyük bir kısmı Asakir-i Mansûre Ordusu'nun subay ihtiyacını gidermek üzere orduya kabul edilmişlerdi⁷⁴⁷.

Devlet, bir taraftan orduyu takviye etmeye, diğer taraftan ise eyaletlerinin güvenliğini sağlamaya çalışıyordu. Devlet yeni tayinler yaparak eyaletlerin

⁷⁴⁴ Ordunun malî imkanlarını oluşturmak için pekçok vergi ve gelir kaleminin ordu adına kurulan hazinelere aktarıldığı anlaşılmaktadır. Bu gelir kalemlerini şöyle sıralamak mümkündür: Ceyb-i Hümâyun hazinesine ait Emlak-ı Hümâyun gelirleri, eyalet ve sancak tevcihinde caize, kapı harcı, bohça baha gibi ödenmesi legal olan resimler, resm-i dellaliye, ağnam tertibi, timar gelirleri, damga vergileri, bostancıbaşılık gelirleri gibi gelirler (Çelik, *Hüsrev Mehmed Paşa Siyasî Hayatı*, s. 304-306).

⁷⁴⁵ERCÜMENT KURAN, "Sultan II. Mahmud ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Gerçekleştirdikleri Reformların Karşılıklı Tesirleri", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989)*, *Bildiriler*, s. 108; TUNCER BAYKARA, "Asâkir-i Mansûre'nin İlk Döneminde Talim Düzeninin Değişmesi", *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, II., s. 101-106.

⁷⁴⁶ KURAN, "Sultan II. Mahmud ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Gerçekleştirdikleri Reformların Karşılıklı Tesirleri", s. 109.

⁷⁴⁷ ŞERAFETTİN TURAN, "II. Mahmud'un Reformlarında İtalyan Etki ve Katkısı", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989)*, *Bildiriler*, s. 114-116. Bu subayların en gözde ve uzun süre görev yapanlarından biri sonradan Rüstem Ağa ve Bey ünvanlarını almış olan Giovanni Timoteo Calosso (1789-1859) idi. Bu genç subay 18 Ocak 1827'de İstanbul'a gelmiş ve Hüsrev Mehmed Paşa'nın seraskerliği sırasında göreve kabul edilmiş ve 4 Temmuz 1839'da bir tören esnasında attan düşmesi sebebiyle görevden azledilerek, 1843'te ülkesi Torino'ya dönmüştür (Turan, *a.g.m.*, s. 117-121). Yine bir Fransız olan Galliard ise Muallim Hurşid adıyla Hüsrev Paşa'nın donanmadaki asker ve kölelerin talimine tayin edilmişti. Daha sonra Asakir-i Mansûre'nin yetiştirilmesi için serasker olarak tayin edilen Hüsrev Mehmed Paşa bu subaydan gördüğü eğitim şeklini "Ta'lim-i Hüsrevî" olarak tatbik etmişti (Çelik, *Hüsrev Mehmed Paşa Siyasî Hayatı*, s. 294, 296).

yöneticilerinin idarî ve askerî yeteneklere sahip kişiler olmasına dikkat etmekteydi. Kıbrıs ve diğer stratejik yerlere tayin edilecek komutanların mutlaka mühendislikten, kale ve siper inşası gibi işlerden anlayan kişiler olmasına çaba sarfediliyordu. Fen ilimlerinde bilgi sahibi olan Lağımcı kaimmakamı Edhem Bey, sadık ve dirayetli bir kişi olması sebebiyle Asâkir-i Mansûre mirlivası olarak Kıbrıs askerine başbuğ tayin edildi⁷⁴⁸. Bu arada ordu ve donanmanın ihtiyaçlarına da bakılmaya devam edildi. Kıbrıs muhassıllığının Tersâne-i Âmire'ye bağlanmış olmasını dikkate alan devlet, muhassıllık gelirlerinden bir kısmını Asâkir-i Mansûre Hazinesi'ne devretmiştir. Kalan 1810877 kuruş da donanmanın ihtiyaçlarının karşılanması için Tersâne-i Âmire Hazinesi'ne aktarıldı⁷⁴⁹.

Bundan sonra her yıl Kıbrıs'ın iltizam bedeli, yabancı devletlere uygulanan gümrük tarife fazlalıkları ve faizlerden elde edilen gelirler Kıbrıs hazinesi, Tersâne-i Âmire hazinesi ve Mansûre hazinesi arasında bölüştürüldü. Bu hazinelere aktarılan meblağ 368500 kuruştur⁷⁵⁰. Ayrıca şap mukataası da Mansûre hazinesine dahil edildi. İstanbul Duhan Gümrüğü'ne bağlı Kütahya Gediz (Gedos) Şaphanesi'nden her yıl Kıbrıs'a gönderilen 250 kantar şapın geliri de Mansûre hazinesine aktarıldı⁷⁵¹.

Yeni ordunun kurulması bu şekilde tamamlandıktan sonra, asker alma usulleri de değiştirildi. Osmanlı Devleti'nin belirli bir asker toplama kanunu olmaması, sefer zamanı asker toplama işinin valilere havale edilmesine sebep olmaktaydı. Bu usulde kimin asker olup olamayacağı belli değildi. Rastgele vilayetlerden toplanan gençler, kötü şartlar altında vilayet merkezlerinde toplanarak, uzun yıllar sürecektir yeni bir yolculuğa çıkarılmaktaydılar. Askerlik süresinin uzunluğu, taşrada iç güvenliği tehlikeye sokmakta, çiftçilerin ve ailelerinin zarar görmesine sebep olmaktaydı. Bu sıkıntıları ortadan kaldırmak ve elaltında bir ihtiyat ordusunun hazır bulundurulmasını isteyen devlet redif teşkilatını kurdu⁷⁵².

---

⁷⁴⁸ 1828 (1243), BOA, HAT., nr. 361/18564.

⁷⁴⁹ 26 Ocak 1834 (15 Ramazan 1249), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 20, h. 2 (derkenar).

⁷⁵⁰ 28 Kasım 1835 (7 Şaban 1251), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 24, h. 2.

⁷⁵¹ Ancak Kıbrıs esnafı bu kadar çok şapın Kıbrıs'ta tüketilmesinin mümkün olmadığını ifade ettiklerinden bu miktarın 100 kantarı affedildi. Ahali bir miktarının daha affını istemiş olduğundan kalan 150 kantarın, 50 kantarı da affedilmişti. Oysaki Kıbrıs Tuzla kalası anbarlarında 1835 senesi itibarıyla 700 kantar şap bulunmaktaydı [15 Temmuz 1836 (Selh-i Rebiülahir 1252), BOA, MAD., nr. 9665, s. 32, h. 4].

⁷⁵² Çadircı, "Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", s. 1220 vd. Bu teşkilat Tanzimat sonrasında jandarma teşkilatına dönüştürülecektir (Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Güvenlik, Siyaset ve

8 Temmuz 1834'te Redif-i Asâkir-i Mansûre adı altında kurulan teşkilat⁷⁵³ için hazırlanan nizamnameyle her vilayetten ne kadar asker alınacağı belirlendi. Nizamname göre orduya 23-32 yaş arasındaki gençler alınabilecekti. Askere alma ise çekilecek olan kura ile belirlenerek, sıraya konulacaktı⁷⁵⁴.

Merkezî idarenin taşrada tesisinin en belirgin özelliği, redif teşkilatının kurulması ve bu sayede maaş sistemine geçilmiş olmasıdır. Devlet, merkez ve taşra görevlilerine eyalete ait timar ve zeamet gelirlerinden verilen yevmiyeler yerine, bir merkezde toplanan eyalet gelirlerinden belirli bir maaş verilmesi usulüne geçiş yapmış oldu. Kıbrıs'ta da uygulanmasına başlanılan bu üsül, askerî zümrenin elindeki timar, zeamet ve mukataa gibi gelir kalemlerinin, maaş karşılığında devlet denetimine alınmasıyla daha da gelişti. Bu sebeple Kıbrıs kalelerinde bulunan 1896 asker nizamname kapsamına dahil edilerek, timarlarına el konuldu ve rütbelerine göre maaşa bağlanmaları sağlandı⁷⁵⁵.

Devlet, yerinden yönetimin zaman içinde muhalif zümreler doğurduğunu birkaç örnekle tecrübe etmişti. Bu durum, eyaletlerin merkezî atamalarla yönetilmesini, merkezî gücün taşrada tesisi için gerekli hale getirdi. Maksada uygun olarak eyaletler için çeşitli nizamnâmeler hazırlandı. Eyaletlerin yapısında ise bazı idarî değişikliklere gidildi. Kıbrıs için de yeni bir nizamnâme düzenlendi. Nizamnâmenin ozone uygun olarak; Kıbrıs muhassılı yaşlılığı sebep gösterilerek azledildi. Yerine Asâkir-i Nizamiye feriklerinden birinin tayinine karar verildi. Yeni idarecinin malî yetkileri, bir kısmı mahallî idarecilere devredilerek, sınırlandı. Nizamname esas alınarak eski Niş muhafızı Osman Hayri Paşa, ferik rutbesiyle Kıbrıs muhassılı tayin edildi⁷⁵⁶. Bu tayinin asıl

---

Devlet, 1876-1909", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 16 (Güz), İstanbul 2004, s. 67-68). Ancak teşkilatın çok uzun ömürlü olmadığı ve istenilen verimliliği sağlamadığı sonraki uygulamalardan anlaşılmaktadır (Mübahat S. Kütükoğlu, "Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu: Redif-i Asakir-i Mansûre", *Tarih Enstitüsü Dergisi -Prof. Dr. Tayyip Gökbilgin Hatıra Sayısı*, Sayı: 12, İstanbul 1982, s. 155-156).

⁷⁵³ Kütükoğlu, "Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu: Redif-i Asakir-i Mansûre", s. 128.

⁷⁵⁴ Kütükoğlu, "Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu: Redif-i Asakir-i Mansûre", s. 141 vd; Yusuf Halaçoğlu, "Kura-i Şer'iyye Usulü'nün Harput Eyaleti ve Çvresinde Uygulanması", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, 4-8 Ekim 1999, Ankara, s. 2.

⁷⁵⁵ Devlet, ödenen maaşların mükerrer olmasını engellemek için bunların timarlarını kaldırmak veya maaşlarını kesmek şıklarından birini icrâ etmek durumundaydı. Bunun üzerine muhassılın ihbarı ve mansure defterdarının ikazı üzerine topçu neferiyle, timarlı neferin birbirinden ayrı değerlendirilmesine karar verildi. Bu seple timarları kaldırılan topçu neferlerinin maaşlarının 1836 (1252) senesinden itibaren Mansûre hazinesinden verilmesi kararlaştırıldı [29 Haziran 1836 (14 Rebiülahir 1252), BOA, *Cevdet-Askeri*, nr. 34371/1].

⁷⁵⁶ 1838 (1254), BOA, HAT., nr. 316/18582.

gerekçesi, Kıbrıs redif taburlarının oluşturulmasıydı (1254)⁷⁵⁷. Bu tayinde Asâkir-i Muntazama seraskeri Mehmed Said Paşa'nın rolü vardı⁷⁵⁸. Lağımca kaymakamı Edhem Bey de Asâkir-i Mansûre subayı olarak Osman Hayri Paşa'nın maiyyetine verildi⁷⁵⁹.

Paşanın görevi, Kıbrıs'ın malî işlerine ve idaresine dikkat etmesi ile sınırlandırılmıştı⁷⁶⁰. Malî işler ve reaya yönetimi ise piskopos ve metropolitlerde kalacak şekilde ayarlandı. Fakat piskoposların reayaya iyi muamele etmeyeceklerine dair bazı şüphelerinin olması, bu maddenin yeniden düzenlenmesini gerektirdi. Bu düzenleme ile müslim ve gayrimüslim işlerinde, ferik olarak tayin edilecek kişiye onay hakkı tanındı⁷⁶¹.

Kıbrıs için düzenlenen bu nizamname ile pekçok hedefin bir arada gerçekleştirilmesi tasarlamaktaydı. Nizamname timarlı askerinin ve kale muhafız askerinin düzenlenmesini, amirleri olan zabıtların tayinini, nüfus tahririnin nizamına uygun sonlandırılmasını, halkın vergi sebebiyle düştüğü borç batağından kurtarılmasını, adayı terk etmiş olan reayanın geri dönmesinin teminini, iltizam sisteminin işlevini yitirmesi sebebiyle muhassılların maaşa bağlanması gibi problemlerin giderilmesini, Kıbrıs mukataalarına ait iltizam bedellerinin ve diğer vergilerin muhassıllar tarafından değil, adanın ileri gelenleri (müftü, vücut, kocabaşı gibi) tarafından belirlenerek toplanmasını ve idarecilerden geri kalan meblağların (zimmet ve bakaya) talep edilmemesini içermekteydi⁷⁶².

Nizamnâme, Kıbrıs ahalsini malî yönden rahatlatarak şekilde hazırlanmıştı. Muhassıllara Kıbrıs'tan her sene verilen 3000 kese tutarındaki peşin ödemeler (mal-i maktu) Kıbrıs hazinesine terk edilmişti. Buna karşılık Kıbrıs ahalsinin de muhassıllara

⁷⁵⁷ Kütükoğlu, *a.g.m.*, s. 145.

⁷⁵⁸ BOA, *Cevdet-Dahiliye*, nr. 10021.

⁷⁵⁹ 14 Kasım 1837 (15 Şaban 1253), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 34, h.1.

⁷⁶⁰ Osman Hayri Paşa'ya Kıbrıs adasının muhassıllığı kendisine prensip olarak ihale edilmiş olmakla beraber, reâyâ vekillerine tam olarak güvenilemediğinden ayrıca Osman Hayri Paşaya maliye işlerine nezaret etmesi de emredilmişti [3-12 Haziran 1838 (Evâsıt-ı Rebiülevvel 1254), BOA, *Cevdet-Dahiliye*, nr. 10021].

⁷⁶¹ Reaya vekillerine olan güvensizliğin Osman Hayri Paşa'dan sonra da devam ettiği anlaşılmaktadır. Yerine muhassıl olan Hasan Paşa'ya da "muhassıllık rey ve oluru" hakkı tanınmıştır [16 Ağustos 1839 (5 Cemaziyelahir 1255), BOA, MAD., nr. 8355, s. 48b-49, h. 2].

⁷⁶² 17 Mayıs 1838 (22 Safer 1254), BOA, *Maliyeden Müdevver* (MAD), nr. 8355, s. 39, h. 2; 1838 (1254) BOA, HAT., nr. 48329. Muhassıllardan bekaya talebinde bulunulmaması yönündeki bu talimata rağmen, Kıbrıs muhassılı Hasan Paşa'dan Trablus valiliği zamanından 221 kese 82.5 kuruş zimmeti kaldığı anlaşılmakta olup, bu miktarın bir kısmı maaş karşılığı bir kısmı da maaşından aylık 10 bin kuruş kesilmek suretiyle tüketilmeye çalışılmıştır [19 Ocak 1840 (14 Zilkade 1255), BOA, MAD., nr. 8355, s. 51b, h. 1].

aylık 40 bin kuruş ve maiyyetindeki subaya ise 10 bin kuruş maaş ödemesine karar verilmişti⁷⁶³.

Merkezî idarenin taşraya nüfuzunun bir göstergesi olan bu tür nizamnâmeler, mahalli yöneticilerin gücünü sınırlamak veya tümünden kırmak maksadını da taşımaktaydı. Öyle ki, güç ve kudretin hazine ve asker potansiyeliyle ortaya çıktığı bu devirde, devlet maaş sistemini getirerek muhassıl, âyân ve voyvodaların maliye ile ilgili yetkilerini kısıtlamıştır. Bu sayede mahalli yönetimlerin hazineleri ve asker beslemek imkanları ortadan kaldırılarak, devlete itaatleri temin edilmişti. Mahalli idareler, bu nizamnameden sonra ahalinin seçimiyle veya tayin yoluyla görevlendirilerek, yetki ve sorumlulukları sınırlandırılmış, bu yetkiler zaman içinde kişi ve kurumlara bırakılmaya başlanmıştır. Kıbrıs ahalsinin aralarından seçmiş oldukları birkaç vekilin İstanbul'a gönderilmiş olması bu yapılanmanın ilk adımı sayılabilir. Yapılan yeni düzenlemeler sayesinde başka örnekleri gibi Kıbrıs muhassılları da merkezden tayin edilen aylıklı basit birer memur durumuna getirilmişlerdi⁷⁶⁴.

Timarların kaldırılmasından sonra askerlerin tamamının yukarıda izah edildiği şekilde maaşlı memur statüsüne dahil edilmesi, taşrada merkezî idareyi kurmak maksadıyla atılmış olan en önemli adımdır. Askerin denetim altına alınmasını sağlamak için de Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu'nda rütbe esası benimsenmiştir. Asâkir-i Mansûre'ye dönüşümü sağlanan askerın başına bir binbaşı tayin edilmiştir. Bu usul bütün eyaletlerde olduğu gibi Kıbrıs'ta da uygulanmıştır. Binbaşı tayin edilecek kişinin sahip olması gereken özellikler yukarıda bahsi geçen nizamnamede açıkça belirtilmişti. Bununla beraber tayin edilecek binbaşının yine Kıbrıs muhassılı tarafından teklif edilecek olması, ıslahatın ruhuyla uyuşan bir durum değildi. Hazırlanan yenilik paketi, Tophâne-i Âmire'nin tasdikinden geçirdikten sonra Dâr-ı Şurâ-yı Askerî'ye havale edilecekti. Burada yapılan istişare sonucunda binbaşının tayini gerçekleşmiş olacaktı.

Kıbrıs topçu askerinin talim ve terbiyesine memur olan Topçu yüzbaşı Hafız İbrahim Ağa, nizamnameye uygun olarak terfi ettirilmiş ve Kıbrıs'a yerleştirilen Asâkir-i Mansûre askerine binbaşı tayin edilmişti⁷⁶⁵. Diyarbakır taraflarında olan Asâkir-i

---

⁷⁶³ 16 Haziran 1838 (23 Rebiülevvel 1254), BOA, MAD., nr. 8355, s. 39-b/1, h. 1.

⁷⁶⁴ *Aynı vesika.*

⁷⁶⁵ 1837 (1253), BOA, HAT., nr. 315/8514.

Mansûre Ordusu'nun 1. alayının 4. taburu Kıbrıs adasının muhafazasıyla görevlendirildi⁷⁶⁶. Bu askerin çeşitli masrafları, müdür, memur vesaire aylıkları eskiden olduğu gibi Mansûre hazinesinden verilecekti. Ancak Muhassıl Ferik Osman Hayri Paşa ise bu maaşların hazineden değil, Kıbrıs ahalsinin maliye hazinesine taahhüd ettikleri meblağlardan karşılanmasını önerdi. Ödeme işi, Sarraf Markar'a havale edildi. Daha sonra meblağla ilgili defter ve senetler Maliye Nazırlığı'na gönderildi⁷⁶⁷.

Osman Hayri Paşa, 30 Ekim 1839 (21 Şaban 1255) tarihinde redif askerinin nöbetleşe (münavebe) görev yapmaları şartıyla maaş ve yiyeceklerinin verilmesi hususunda merkeze bir yazı gönderdi. Cevapta, Kıbrıs'ta bulunan redif askerinin nöbetleşe görev halinin kaldırıldığı, bu sebeple de maaş ve yiyeceğinin kesildiği ifade edilmişti. Bu sayede, redif adı altında toplanmış olan piyade ve süvari askerlerinin yeniden memleket işlerine dönmesi sağlanarak, hem imar işlerine katkı sağlamaları, hem de hazinenin yüklü bir meblağdan kurtulması temin edilmiş oldu. Ayrıca redif askerinin, memleket işlerinden boş kaldığı zamanlarda ise komutanlarının emrinde talim ve terbiyelerine devam edilmesi kararlaştırıldı. Bu hususla görevli komutanların maaş ve yiyeceklerinin verilmesine ise devam edilecekti⁷⁶⁸.

1836 sonrasında müşirliklerin de kurulması, idarî yapının tamamen değişmesine sebep olmuştur. Müşirler, redif teşkilatının kurulduğu eyaletlerin başına getirilmek üzere, II. Mahmud'un güvenini kazanmış kişiler arasından seçilmişlerdi. Vali yetkisiyle donatılan müşirler askerî ve malî kontrolü ellerinde bulundurmakla yetkilendirildiler⁷⁶⁹. II. Mahmud müşirlerin, karar verme yetkisini, maaşlı birer memur haline getirdiği şer'î makamların izni ve onayına bağlayarak, merkezileşmede yeni bir aşama kaydetmiş oldu⁷⁷⁰.

⁷⁶⁶ 30 Temmuz 1838 (8 Cemaziyelevvel 1254), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 14256/2. Lefkoşa kalesindeki 2. bölük ise hemen hemen aynı kategorilere sahip idi [1838 (1254), BOA, Mesarifat Muhasebeciliği Defterleri (ML. MSF.), nr. 174, s. 2-9].

⁷⁶⁷ Ferik-i Mansûre Haydar Paşa livası 1. alayı ait 4. tabur Kıbrıs'ın muhafazasıyla görevlendirilmişti. Taburda 27 asker zabitan, 30 asker misafir, 810 asker hastagân-ı a'yar ve 21289 asker olmak üzere toplam 22156 asker bulunmaktaydı [28 Nisan 1839 (13 Safer 1255), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 151/1-2]. Aynı tarihli bir başka belge ise bu taburu 21644 kişi olarak göstermektedir [16 Nisan 1838 (Gurre-i Safer 1255), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 17022/1-2; 15 Ekim 1838 (26 Receb 1254), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 665/3]. Kasım 1839 (Ramazan 1255), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 17958; 21 Ekim 1839 (12 Şaban 1255), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 28980, ve 4 Nisan 1839 (19 Muharrem 1255), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 40930).

⁷⁶⁸ 30 Ekim 1839 (21 Şaban 1255), BOA, MAD., nr. 8355, s. 50b, h. 2.

⁷⁶⁹ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s. 17.

⁷⁷⁰ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic'ül-Vukuat*, s. 284.

III. VAKIFLARA EL KONULMASININ KIBRIS'A ETKİSİ

II. Mahmud dönemine kadar taşra, klasik dönemin bir uzantısı olarak ümerâ ve ulemâ olmak üzere iki sınıf tarafından yönetilmekteydi⁷⁷¹. Ancak bu kurumların zamanla içi boşaltıldığından yeni bir yapılanmanın gerekliliği özellikle III. Selim döneminde başlatılan çalışmalarla ortaya çıkmıştı. III. Selim bu hususta önemli bir başarı sağlayamamış olsa da, onun döneminde atılan adımlar, II. Mahmud'un başarısının temelini teşkil eder. II. Mahmud'un en önemli yardımcısı ise Sened-i İttifak olmuştur. Sened-i İttifak her ne kadar âyânın meşruiyetini sağlayarak, padişahın yetkilerini sınırlamış gibi görünse de, esasen padişahın merkezî otoriteyi taşrada tesis etmesi için kullandığı önemli bir vasıta oldu. Kendisine sunulan dokunulmazlık zırhı sayesinde, âyânlara karşı girişilen eylemlerde, yine âyânları kullanması bu zırhı en iyi şekilde kullanıldığını göstermektedir⁷⁷².

II. Mahmud eyaletlerin merkeze daha güçlü bağlarla bağlanmasını temin ederken, taşrada menfaati olan merkezdeki güçlerin, maddî dayanaklarına da sınırlamalar getirmeyi hedeflemiştir. Merkezdeki güçlerin gelirlerinin önemli bir kısmı taşradaki vakıflardan temin edilmekteydi. Sarayı tehdit eden ve denetim altında tutan en önemli güç ulema ve yeniçerilerdi. Başlangıçta yenilikleri sadece takip etmekle yetinen bu güçler, yeniliklerin kurumsallaşma aşamasına gelmesiyle, ellerindeki her türlü vasıtayı (maddi ve manevi) kullanarak devlet nizamını tehdit eden bir çok olaya karışmışlardı. Gerçekte, sarayın ulemayı hedef alan doğrudan bir uygulaması olmamasına rağmen, isyanların arka planında daima onların var olduğu yönündeki inanış, aslında menfaat çatışmasından başka bir şey değildi⁷⁷³. Böyle bir fikrin

⁷⁷¹ Ümerâ sınıfı başlıca beylerbeyi, sancakbeyi, kethüdalar, mütesellim, muhassıl, mutasarrıf, âyan, voyvoda, dizdar, kocabaşı- çorbacı; ulemâ sınıfı içinde ise kadı, vakıf mütevellisi, imam sayılabilir (İbşirli, *Klasik dönem...*, s. 224). Bu görevlilerden dizdar, kethüda ve kaleerleri genellikle şehirlerin ve kasabaların kale dışına taşmadıkları dönemlerden itibaren taşra teşkilatında var oldukları bilinmektedir. Bunların vazifeleri hakkında bk. Eftal Şükrü Batmaz, "Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış", *Osmanlı Tarih Araştırmaları Mecmuası (OTAM)*, Sayı: 7, Ankara 1996, s. 1-11.

⁷⁷² Sened-i İttifak'ın ilk dört bölümünde padişahın mutlak otoritesi tasdik edilmektedir. Dördüncü bölüm ise sadrazamın denetlenmesinin âyâna verilmesi, sadrazamın, padişahın reformlarına muhalefet etmesini önlemiştir. Aynı şekilde taşradan gelecek muhalefetin ise yine taşra güçleri tarafından bertaraf edilecek olması, devlet örgütlenmesinden kaynaklanan ihtilafları ve isyan mihraklarını da güçsüz bırakmıştır [Sened-i ittifakın bir değerlendirmesi için bk. Rifat Önsoy, "Sened-i İttifak ve Türk Demokrasi Tarihindeki Yeri", *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, IV/1, (Ankara 1985), s. 24-29]. Âyânların devlet tarafından birbirlerini ortadan kaldırmada nasıl kullanıldıkları hakkında bk. Mutafçieva, "XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Âyânlık Müessesesi", s. 180-181.

⁷⁷³ O. Özkul, *Gelenek ve Modernite*, s. 33.

oluşmasında, yenileşme karşıtı olarak nam salmış olan ulema ile yeniçerilerin hadiseler karşısında eş zamanlı, bazen de ortak hareket etmeleri etkili olmuş olup, bu husus II. Mahmut'u, ulemanın aleyhinde davranmak zorunda bırakmıştı⁷⁷⁴. Padişah, devlet denetiminin tam olarak sağlanabilmesi için ulema ve yeniçeri elebaşlarının gelir kaynaklarına el konulmasını, bu yapılamayacak ise en azından sınırlandırılmasının gerektiği sonucuna varmıştı⁷⁷⁵. Padişah, değerlendirmelerini yaptıktan sonra, ulemaya maddi destek sağlayan vakıfları veya vakıf gelirlerini merkezî denetimine alacak yeni ve etkin bir kurumun oluşturulmasına karar verdi.

Yeniçerilerin bertaraf edilmesinden sonra ilk iş olarak da vakıfların idaresine el konuldu. Mayıs 1826 (Şevval 1241)'da Evkaf-ı Hümâyûn Nezareti kuruldu⁷⁷⁶. Önce İstanbul'daki, daha sonra taşradaki vakıflar yavaş yavaş bu nezaretin denetimine alındı⁷⁷⁷. Nazırlığına da eski Darphâne nazırı ve mütevellî kaymakamı Hacı Yusuf Efendi tayin edildi⁷⁷⁸.

---

⁷⁷⁴ Akyıldız, *Merkez Teşkilâtında Reform*, s. 147.

⁷⁷⁵ Vakıfların toplumda oynadığı rol hakkında bk. Shaw, *Modern Türkiye*, I., s. 227-228. Kısıtlamalardan tarikatler de gereken hisseyi almış idi. II. Mahmud, taşrada bulunan tarikatlerin manevi nüfuzuna dokunmadan, sadece tekke hayatını kontrol altına almayı ve ellerinde bulunan vakıfların kurulacak yeni kuruma devrini hedefledi. II. Mahmud'un Mevlevilere yakınlığı sebebiyle vakıfların Evkaf Nezareti'ne bağlanmasına rağmen, bu tarikata vakıflardan faydalanabilecekleri yeni haklar bahşetmesi de üzerinde durulması gereken ayrı bir husustur [Sezai Küçük, "Yenileşme Döneminde Mevlevîler ve Siyâset (XIX. Yüzyıl)", *Türkler*, XIV., s. 97-98.

⁷⁷⁶ Akyıldız, *Merkez Teşkilâtında Reform*, s. 146. Nazif Öztürk ise bu tarihi 12 Rebiülevvel 1242 (14 Ekim 1826) olarak vermektedir ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulunan bir başka belge sebebiyle bu tarihin biraz daha öne alınabileceğini ifade etmektedir (N. Öztürk, "Evkaf-ı Hümâyûn Nezareti", *DİA*, XI., s. 522). Seyyit Ali Kahraman ise 21 Safer 1242 (24 Eylül 1826) tarihiyle daha farklı bir tarih vermektedir (Kahraman, *Evkaf-ı Hümâyûn Nezareti*, İstanbul 2006, s. 6); Eryılmaz, *Yönetimde Modernleşme*, s. 66.

⁷⁷⁷ Osmanlı Devleti'nde vakıflar ilk kuruluş dönemlerinde kadılar tarafından yönetilmekteydi (Ahmet Akgündüz, "Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri", *Türkler*, X., s. 452). Fatih Sultan Mehmet döneminde vakıfların idaresi vezirazamlarda iken II. Bayezid döneminde idare Şeyhülislama devredildi. Daha sonra bazı vakıfların yönetimi kapu ağasına verilmiş ise de Arabistan'ın fethinden sonra Mekke ve Medine şehirlerine tahsis edilen vakıfların yönetimi için 1586'da Evkaf-ı Haremeyn Nezareti kuruldu. Bu nezaret III. Selim döneminde bir hayli genişledikten sonra, II. Mahmud'un kendi kurduğu vakıflarla beraber bütün vakıfları 1809'da Evkaf-ı Hamidiye ve Mülhakatı İdaresi adı altında birleştirdi. Yeniçeriliğin kaldırılmasına kadar bu vakıfların sayıları 50'yi aşmıştı (N. Öztürk, "Osmanlı Döneminde Vakıflar", *Türkler*, X., s. 443).

⁷⁷⁸ Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi*, s. 65. Vakıfları bir çatı altında toplamak amacıyla olmasa da İstanbul, Edirne ve Bursa gibi şehirlerdeki birçok vakıf Evkaf Muhasebesi adı altında, yarı bağımsız bir kalem oluşturularak, birleştirilmişti. Ancak bu Evkaf Nezareti'nden çok farklı bir uygulama olup, 1826'da nezaret kuruluncaya kadar, vakıflar yine nazır ve mütevelliler vasıtasıyla yönetildi (Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 205). Evkaf-ı Hümâyûn Nezareti'nin kuruluşu ve nezarete aktarılan vakıflar hakkında ayrıca bk. Mehmet İpşirli, "II. Mahmud Döneminde Vakıfların İdaresi", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989)*, *Bildiriler*, s. 54-55.

Kaynaklar, Osmanlı Devleti'ndeki vakıfların günlük hayatta oynadıkları rolün önemini ortaya koyan bazı oranlar vermektedir. Bu veriler, II. Mahmud'un yapmak istediği vakıf reformunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı kanaatinde olduğumuzdan burada zikredilmelerinde fayda görüyoruz. Söz konusu araştırmalar Osmanlı devletinde gayrisafi milli hasılanın %16'sını vakıf gelirlerinin oluşturduğunu göstermektedir. 1530-1540 yıllarına ait tahrirler, Anadolu Eyaleti'ndeki vakıfların eyalet gelirlerinin %17'sini, Rum vilayetindekilerin %15.70'ini, Halep ve Şam eyaletlerindekilerin %14'ünü, Zülkadiye'dekilerin %5'ini ve Rumeli'dekilerin ise %5.4'ünü oluşturuyor olması, durumu açıkça ortaya koymaktadır. Osmanlı ekonomisinin, XVII. yüzyılda %16'sının, XVIII. yüzyılda %27'sinin ve XIX. yüzyılda %16'sının vakıfların elinde olması ise II. Mahmud tarafından merkezî yönetimi hakim kılmak için atılan adımların, siyasî olduğu kadar ekonomik olarak da ne derece önemli olduğunu göstermektedir⁷⁷⁹.

Evkaf Nezareti'nin kuruluşundan hemen sonra, nearetin geliştirilmesi için başlatılan çalışmalar, taşrada bulunan vakıfların da bu nezarete dahil edilmesi yönünde bazı girişimlerin yapılmasını gerekli kıldı. Bu sebeple taşra vakıflarının tek elden ve merkezin yetkileri dahilinde yönetilmesi için bir peşin ödemeler (muaccelat) nazırlığı oluşturuldu. Bu yolla Evkaf-ı Hümâyun ve Evkaf-ı Harameyn muaccelat memurluklarının birleştirilmesi yoluna gidilerek Evkaf-ı Hümâyun Müfettişliği adıyla bir mahkeme teftiş heyeti kuruldu⁷⁸⁰. Sonra da bu nazırlıklar yaygınlaştırılarak, 1836'da Haremeyn-i Şerifeyn Evkafı Nezareti adı altında yeni bir birim daha oluşturuldu. Bir süre sonra bu iki nezaret Darphâneye bağlandı⁷⁸¹. Böylece bürokrasinin taşradaki önemli bir uzantısı ve gelir kapısı kapatılmış oldu. Yapılan bu değişikliklerle, taşra idaresi ile merkez arasındaki pek çok aracı kurum da ortadan kaldırılarak, merkezin taşradaki gücü arttırıldı. Tanzimat'ın ilanından sonra, bütün sultan vakıfları ile üst düzey devlet görevlilerinin vakıf gelirlerinin toplanarak, vakıflara hisselerinin dağıtılması işi Maliye Hazinesi'ne verildi. Vakıf birimlerinden söz konusu tarihte toplanan gelirlerin yaklaşık 44 bin kese olduğu tahmin edilmektedir⁷⁸².

---

⁷⁷⁹ N. Öztürk, "Osmanlı Döneminde Vakıflar", s. 439. Bahaeddin Yediyıldız, ulemaya ait yeni kurulan vakıflar üzerinde yaptığı bir çalışmada, XVIII. yüzyılda kurulmuş bu gibi vakıfların %15'inin ulemaya ait olduğu sonucuna varmıştır (Majer, "Osmanlı Ulemasının Ekonomik Durumu", s. 107).

⁷⁸⁰ İbşirli, *Klasik Dönem*, s. 54-55.

⁷⁸¹ Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi*, s. 66.

⁷⁸² Eryılmaz, *Yönetimde Modernleşme*, s. 67.

Bu politika Kıbrıs'ı da kısa zamanda denetimine aldı. Kıbrıs'taki vakıfların Evkaf denetimine girdiğini gösteren elimizde sadece bir belge bulunmaktadır. Belge de; Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulması sebebiyle vakıfların doğrudan bu nezarete bağlanması hususunda verilen karara uygun olarak, Kıbrıs vakıflarının da bu nezarete bağlandığı ifade edilmekteydi. Halil Paşa tarafından Lefkoşa'nın Değirmenlik nahiyesi Aya-Horka (namı diğer Minareli) köyünde inşa edilen Cami-i şerifin Evkâf-ı Hümayun Nezareti'ne kaydı 16 Mart 1828 (Selh-i Şaban 1243) tarihini taşımaktadır. Aynı belgedeki bir başka kayda göre, camiye ait vakıfların 7 Mart 1836 (19 Zilkade 1251) tarihinde Evkâf-ı Hümayun Nazırı tarafından nizam altına alındığının ifade edilmekteydi. Kıbrıs'ta bulunan diğer vakıfların ise söz konusu tarihte veya biraz daha sonra nezaret bünyesine dahil edilmiş olduğunu söylemek, yanlış olmaz kanısındayız⁷⁸³. Bu uygulama, taşrada olduğu kadar devletin bütün eyaletlerinde de uygulanmıştır. Bu durum Tanzimat'tan sonra da siyasi bir tedbir olarak devam ettirilmiştir. Mesela, İran'ın Kerbela uleması üzerindeki etkinliğini kırmak isteyen Bağdat valisi Necip Paşa, Kerbela'daki vakıfların Bağdat Evkaf Müdürlüğü'ne bağlanması için girişimde bulunmuştur⁷⁸⁴.

II. Mahmud'un amacı vakıfları denetime alarak ulemanın gücünü kırmaktı. Yeniçeri teşkilatını ortadan kaldırdıktan sonra, ulemanın dayanağı kalmamıştı ancak buna rağmen toplumdaki etkinlikleri saray için halen bir tehlike ve tehdit kaynağı olmaya devam etmekteydi. Padişah, doğrudan üzerlerine gidemediğinden, onlara bu gücü temin eden bazı kaynakları ele geçirmekle isteğine ulaşmaya çalıştı. Meşihati bir devlet kurumu haline getirdikten sonra parasal kaynakları olan vakıfları da yukarıda bahsettiğimiz şekilde devletin kontrolüne almaya çalıştı. Gerçekte vergi vermeyen, mallarına el konulamayan ulemanın toplum içinde önemli bir rolü vardı. Buna mukabil bir çoğu da hatırı sayılır servet sahibiydi. Ulemanın etkinliği toplumsal kurumlarla kurmuş olduğu tarihsel bağlardan da gelmekteydi. I. Bayezid zamanından beri ulemanın bu durumu devletin dikkatinden kaçmamış, ülkeyi ziyaret eden pek çok kişi bu hususu eserlerine yansıtmişti. Onlara göre Osmanlı Devleti'nde servet kişi için aynı zamanda bir politik güç göstergesiydi⁷⁸⁵.

⁷⁸³ 7 Mart 1836 (19 Zilkade 1251), BOA, *Cevdet-Evkaf*, nr. 27502.

⁷⁸⁴ Kaya, *Kerbela Sancağı*, s. 130-131.

⁷⁸⁵ Majer, "Osmanlı Ulemasının Ekonomik Durumu", s. 99-100.

Devlet, Tanzimat'ın ilanından sonra yüksek dereceli memurlara ait olan vakıf gelirlerine de el koymaya devam ederek, elde edilen gelirler maliye hazinesine devredilmişti. Bu sayede hazine adına yılda 44 bin kese gelir temin edilmiş ve bu gelir devletin açıkları ve evkafın bakımı için kullanılmıştır⁷⁸⁶.

IV. TOPRAK YÖNETİMİNİN MERKEZİLEŞTİRİLMESİ

Tarım her dönemde Kıbrıs halkının en önemli geçim kaynağı olmuştur. Türk fethiyle mal ve mülk sahibi olma imkanına kavuşan yerli halk, Venedik döneminde oluşturulmuş olan toprağa bağlı kölelikten kurtularak, vergisini verebilir ve emeğinden gelir temin edebilir duruma gelmiştir⁷⁸⁷. Fetihten sonra tarım adada yeniden canlı bir uğraşı haline gelmiştir. Türklerin eline geçmesinden sonra adayı ziyaret eden bazı yabancılar, tarım alanlarındaki gelişmeleri, toprağın bakımını ve sulama faaliyetlerini, yetiştirilen ürünlerin cins, çeşit ve miktarlarını, ödenen tarımsal vergiler ile halkın tarımdan elde ettiği gelirleri ve kilisenin nasıl en büyük toprak sahibi durumuna geldiğini örnekler vererek anlatırlar. Bunlardan biri olan Perigia'lı teoloji bilgini Dandini, 1596 ve 1597 yıllarında Limasol, Lefkoşa ve Larnaka'yı ziyaret etmiş ve ada hakkında dikkate değer bilgiler vermiştir. Kıbrıs'taki bolluk ve bereketi överek, haklı olarak Türklere atıfta bulunan kaynaklardan biri de İngilizler adına bir süre Halep'te ve Kıbrıs'ta (1776-1792) görev yapmış olan Fransız asıllı Konsolos Michael de Vezin'dir⁷⁸⁸.

Bazı kaynaklar, Osmanlı döneminin başlangıcında Kıbrıs'ta var olduğu söylenen bu refahın biraz göstermelik olduğunu ileri sürmektedir. Ortelius'un büyük atlasında 1579 yılı ortaları için Mesarya Ovası tanımlanırken; adada şarap, hububat, zeytinyağı ve şeker kamışı gibi ticarî emtianın bol olduğu söylenmektedir⁷⁸⁹. Bu husus 1599'da Kıbrıs'ı ziyaret eden Sir Anthony Sherley, adanın perişanlık içinde olduğunu

---

⁷⁸⁶ M. Fuat Köprülü, *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1983, s. 389.

⁷⁸⁷ Oberling, *The Road to Bellapais*, s. 3.

⁷⁸⁸ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler*, s. 167, 169-170.

⁷⁸⁹ Purcell, *Cyprus*, s. 179-180.

ifade eder. Yine 1605'te adaya gelen Portekizli Jew Pedro Teixeira, fetihten sonra yün ve pamuk ihracatının düştüğünü söylemiştir⁷⁹⁰.

Kıbrıs'taki ziraî faaliyetleri canlandıran esas faktör "Timar Sistemi"dir. Bazı kaynaklar buna sürgün sistemini de eklerler⁷⁹¹. Türkler timar sistemine uygulanabilirliği olan ve adil bir vergilendirme de tatbik edebilmişlerdi. Böylece geçimini büyük oranda tarımdan sağlayan bir toplumun hayat şartlarının yeniden yaşanılabilir hale gelmesi mümkün olmuştur. Bir başka kaynak ise Osmanlı timar sisteminin, merkezî yönetimin güçlü oluşu sayesinde çöküş dönemine kadar Avrupa'daki derebeylik düzenine benzer bir oluşuma izin vermemiş olduğunu vurgulamakta ve bunu timar sisteminin başarısı olarak yorumlar⁷⁹².

Timar hususunda belirtilmesi gereken bir diğer husus ise gayrimüslimlerin timar topraklarına sahip olup olmadıkları meselesidir. Genel kanı sisteminin içerisinde gayrimüslim ve ecnebilere yer verilmediği yönünde olmakla beraber, Balkanlar'da yapılan fetihler göstermektedir ki, (Mesela Arnavutluk'ta timarların %18'i gayrimüslimler elindedir.) bazı zorunlu haller sebebiyle gayrimüslimler de timar gelirlerine sahiptir. Bu kişiler arasında piskoposlar, metropolitler ve çok sayıda Hristiyan askerler de vardı⁷⁹³.

A. Has, Zeamet ve Timar Uygulamaları

XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı toprak rejiminin temelini timar sistemi, teşkil etmişti⁷⁹⁴. Ziraî topraklar has, zeamet ve timar denilen birimlere ayrılmıştı⁷⁹⁵. Bir çeşit vergilendirmeye dayanan bu sistem, tarım teknolojisinde bir gelişme olmamasına

---

⁷⁹⁰ Purcell, *aynı yer*.

⁷⁹¹ Oberling, *The Road to Bellapais*, s. 5.

⁷⁹² Muzaffer Sencer, *Osmanlı Toplum Yapısı*, İstanbul 1982, s. 50-51.

⁷⁹³ Sencer, *Osmanlı Toplum Yapısı*, s. 244-245.

⁷⁹⁴ Kıbrıs'taki timarlar ve genel olarak timar sistemi hakkında şu kaynaklara bakılabilir: Ömer Lütfi Barkan, "Timar", *İ.A.*, XII/I, 286-333; Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, İstanbul 1985, s. 53-54; Yunus Koç, *XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağı'nın İskân ve Nüfus Yapısı*, Ankara 1989, s. 47; Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, (Çvr. Server Tanilli), İstanbul 2000, s. 36; Ahmed Lütfî Efendi, *Tarih*, I, İstanbul 1999, s. 92-98; Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, s. 630. Ayrıca bk. Fatma Acun, "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulaması", *Türkler*, IX, s. 899-908.

⁷⁹⁵ Timar Osmanlı uygulamasında üçe ayrılmıştı: Senelik hasılatı 20 bin akçeye kadar olan topraklar genel olarak timar adı altında toplanmıştır. Hasılatı 20-100 bin akçe arasında olanlar zemaet ve 100 binden fazla olanlar ise has olarak adlandırılmıştır (Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 190).

rağmen, ülkenin ihtiyacı olan ziraî ürünleri yüzyıllarca temin etmiştir⁷⁹⁶. Timar sistemi, XVII. yüzyıldan itibaren dünya ekonomisindeki gelişmelerin gerisinde kaldığından, giderek önemini kaybetmiştir. İltizam sisteminin, timar sistemine adapte edilmesi de, timarların verimsizleşmesine yol açmıştır. Verimin artırılması yerine, gelirin artırılması yoluna gidilerek 1696 yılında malikane sistemine geçilmesi, sistemin çöküşünü hazırlamıştır. Dışarıdan yapılan müdahaleler ve toprakların berat verilmek suretiyle işletilmesine dayanan sistemin terkedilmesi yolsuzlukları artırmıştır. Timar ve zeamet sahiplerinin ölümü halinde boşalan timarlar, oğullarına verilirdi. Oğulları yoksa kardeşlerine, bunlar da yoksa akrabalarına verilir, yabancılara verilmezdi⁷⁹⁷. Buna rağmen, sisteme çok sayıda yabancıların sızmış olması, devleti yeni bir takım tedbirler almaya yönlendirmiştir. Buna göre zeâmet veya timar verilecek kimseler, öncelikle Divân-ı Âlî'ye çağrılmaya ve burada "isbât-ı vücud" etmeleri temin edilmeye çalışılmıştır⁷⁹⁸. Bu usul "Nizâm-ı Cedîd" döneminde de yaygın olarak kullanılmıştır⁷⁹⁹.

Kıbrıs'taki timar ve zeamet askerî eyaletlere gönderilmez, sefere de yazılmazdı. Bu askerler doğrudan Kıbrıs'ın muhafazasıyla görevli olup, her yıl mübaşir önünde zeamet ve timarlarında göreve hazır bulduklarını ispatlamak için yoklamaya tabi tutulurlardı⁸⁰⁰. XVI yüzyılın sonlarına doğru Kıbrıs'ta bu şekilde yoklaması yapılan 40 zeamet, 1627 timar ve 4500 asker vardı⁸⁰¹.

⁷⁹⁶ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 189-190. Osmanlı Devletinde toprağın mülkiyeti devlete aitti. Çiftçi vergisini doğrudan devlete değil, devletin bir maaş karşılığı toprağı teslim ettiği timar sahibine öderdi. Timar sahibi de bu vergileri kendisi için almakla, devlete karşı askerî bir yükümlülük altına girmekteydi ki, buna timar denilmekteydi (bk. Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, İstanbul 1977, s. 55-56).

⁷⁹⁷ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 198 vd; Ö. L. Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul 1980, s. 849. Barkan, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 345-349. Kıbrıs Muhassılı Mehmed Ağa, eski muhassıllardan Ali Ruhi Efendi'nin kardeşi Ahmed Ağa'nın, Baf nahiyesinde sahip olduğu zeametini oğluna vermesi gerekirken, 25700 kuruşa anlaştığı Hirsofilî Ali'nin oğluna vermesine yapılan itiraza dair timar kaydı [16 Ağustos 1838 (25 Cemâziyelevvel 1254), BOA, HAT., nr. 48329-E].

⁷⁹⁸ Fazıl Ahmed Paşa'nın 1655 tarihinde yaptırdığı genel yoklama sonucunda Rumeli Eyaleti'nde 2696, Anadolu Eyaleti'nde 1.897, Sivas'ta 471, Karaman'da 639, Halep'te 217, Kıbrıs'ta 132 olmak üzere 6052 timar sahibinin yerinde hazır bulunduğunu tespit etmişti (Ö. L. Barkan, "Timar", s. 328).

⁷⁹⁹ *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yeni Nizamların Cedveli (Mahmud Raif Efendi, İstanbul 1798)*, (Çvr. Arslan Terzioğlu-Hüsrev Hatemi), İstanbul 1988, s. 8-9; *Beydilli-Şahin, Mahmud Raif Efendi*, s. 43.

⁸⁰⁰ 14 Kasım 1796 (13 Cemâziyelevvel 1211), BOA, Cevdet-Timar, nr. 4816.

⁸⁰¹ Barkan, "Timar", s. 290. Bu 4500 askerinin aslı ise şöyleydi 138'i zeamet, 1434'ü timar olmak üzere 1572 zeamet ve timar ehli vardı. Bunların tedarik ettikleri cebelü askerî 2928 idi. Asker ve timar sahibi olarak toplam sayıları her devirde aynı olmamakla beraber yaklaşık bu miktara baliğ idi (Mehmed Şükrü, *Esfar-ı Bahriye-i Osmaniye*, I., s. 139-140).

Kıbrıs'taki timar toprakları genel olarak alaybeyi, dizdar, kale erleri, topçular ve yeniçeriler tarafından tasarruf edilirdi. Toprağa tasarruf edenler eski bir usul gereği, padişah cülusunda ve olağan üstü zamanlarda beratlarını yenilemek zorundaydı⁸⁰². Timarların muhassıllar veya alaybeyiler tarafından başkalarına verilmesine yapılan itirazların fazlalığı, devletin gerektiğinde Kıbrıs timarlarını yoklamaya tabi tutmasına sebep olmaktadır. Yoklamaya tabi olan askerler/görevliler gelirini aldıkları timarın kendi timarları olduğunu ve bilfiil vazifelerinin başında bulduklarını isbat için, mübaşir önünde yoklamalarını yaptırmaları gerekirdi⁸⁰³.

Kıbrıs muhassılları boş kalan timarları, timarın bulunduğu mahallin dışından birine de verebilirlerdi. Böyle durumlarda timarın gerçek sahibi ortaya çıkıp, timarın kendine ait olduğuna dair itirazda bulunursa, eski defter kayıtlarına müracaat edilirdi⁸⁰⁴.

Kıbrıs'ta II. Mahmud dönemine ait ilk timar yoklaması, 1810 yılında yapılmıştı. Lefkoşa sancağındaki eşkinçi, timarlı sipahi ve timarlı kale askerinin (müstahfiz) yoklanması için mübaşir olarak Mehmed Tahir Efendi tayin edilmişti. Yoklama, defterhânedeki gönderilen "hibbe defterlerine" tatbik edilerek, mübaşir huzurunda, kişinin bilfiil görev başında olduğunu isbat etmesi şeklinde yapılacaktı. Bu sayede görev yerinde mevcut olmayanlar ile evladsız olarak ölenler tespit edilerek bunlara ait timarlara hazine adına el konulacaktı. Mehmed Tahir Efendi, yoklama sırasında her türlü kanun dışılığı ortaya çıkarma ve cezalandırma yetkileriyle de donatılmıştı⁸⁰⁵. Böylece devlet yoklamalardaki asıl maksadını da açıkça ortaya koymuş oluyordu. Devletin temel maksadı kalelerde görevi başında kaç asker olduğunu tespit etmek ve bunlara ait eski beratları yenilemek⁸⁰⁶. Bu yoklama daha önce hazırlanmış

---

⁸⁰² Osmanlı ülkelerinde tahrir 30 senede bir yapılırdı. Her padişah değiştiğinde dirlik sahibi olan has, zeamet, timar, kalemüstahfizleri, imam, hatip vs. beratlarını değiştirmek ve yeni padişah adına berat almakla vazifeli idiler (*Uzunçarşılı, Merkez ve Bahriye*, s. 109). Timar beratları hakkında bk. Mübahat S. Kütükoğlu, "Berat", *DİA*, V., s. 472-473. Aynı konuda ayrıca bk. Nejdet Gök, "Osmanlı Diplomatasında Berât Formu ve Berât Anlamında Kullanılan Diğer Terimler", *Türkler*, IX, s. 866.

⁸⁰³ Lefkoşa Miralayı Seyyid Mehmed Efendi'nin, Pendaye nahiyesi Kohbeno Persiyo köyünde bulunan 7498 akçelik timarın Ahmed oğlu Salih'ten alınarak Lefkoşa sipahilerinden Süleyman oğlu Bektaş'a verilmesine dair timar kaydı (BOA, *Cevdet-Timar*, nr. 4816).

⁸⁰⁴ Kıbrıs muhassılının, Baf nahiyesi Kili köyünde bulunan 9970 akçelik bir timarı karye dışından İsmail oğlu Ömer'e vermesine itiraz eden Baf sipahilerinden Hüseyin oğlu Ahmed'e iadesine dair berat kaydı [15 Eylül 1804 (11 Cemâziyelahir 1219), BOA, *Cevdet-Timar*, nr. 4816].

⁸⁰⁵ 25 Şubat 1810 (Evahir-i Muharrem 1225), KŞS., nr. 27, s. 72, h. 2.

⁸⁰⁶ Yoklamanın amacı; Kıbrıs'ın bütün kalelerinin yoklanması ve kalelerde bulunan askerlerin tam ve doğru olarak tespit edilmesi, buna dair nizamnamelerin hazırlanarak, ilgili daireye teslim edilmesidir. Ayrıca yoklamayı yapacak olan mübaşir tarafından hazırlanacak olan deftere kendi maiyyetinde olanların sadece isimlerinin değil, sonraki yoklamalara örnek olması için, maiyyetin adı, sanı ve ne

olan ve kaleminden ihrac olunacak 1809 tarihli suret defterlerine göre yapılacaktı. Yoklama yeniçeri ve yerli neferler arasından seçilerek kale ve tuzla (memleha) güvenliğine tayin edilen askerleri kapsamaktaydı. Bölük askerî ve cemaat askerî adı altında ikiye ayrılan yoklama tutanaklarında asker sayısı, yevmiye miktarı, bölük ve cemaat numaraları gibi bilgiler yer almaktaydı⁸⁰⁷.

Sadrazama gönderilen bir talimattan, yoklamanın sadece Kıbrıs'ta değil, Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin bütün sancaklarında yapıldığı anlaşılmaktadır. Buna göre, eyaletin timar yoklamasına Sadaret Mektubî kalemi halifelerinden Kürdağazade Mehmed Emin Bey tayin olunmuştu⁸⁰⁸. Aynı odanın mümeyyiz yamaklığı hizmetinde olan Mehmed Tahir Efendi ise Kıbrıs'taki kalelerin yoklamasıyla görevlendirilmişti⁸⁰⁹. Kıbrıs muhassılına yazılan bir emirde Mehmed Tahir Efendi'ye her hususta yardımcı olunması ve askerlerin eksiksiz olarak, yoklanması istenmiştir⁸¹⁰. Diğer bir emirde ise, yoklama meselesinin başka işlerle mukayese edilemeyecek kadar önemli olduğu belirtilmişti. Ayrıca yoklamayı yapacak olan Mehmed Tahir Efendi'nin karakteri ve tahrir konusunda göstereceği tutum övülerek, muhassılın hemen işe başlayarak, askerî acilen toparlaması ve yoklamaya hazırlanması istenilmişti⁸¹¹. Emre rağmen yoklama meselesinde bir ilerleme kaydedilmemesi sebebiyle, 9 Haziran 1810 tarihli ikinci bir emir daha gönderildiği anlaşılmaktadır. Bu emirde yoklamanın yapılması dışında, yoklama harcının da süratli bir şekilde toplanması istenmişti. Bu konuda muhassıl, kadı ve alaybeyi de uyarılmıştır⁸¹². Kıbrıs'ın ileri gelen memurlarına gönderilen bir emirden ise, yoklamanın niteliğiyle ilgili bazı ipuçlarını elde etmek mümkün görünmektedir. Buna göre, yoklama sırasında bazı askerlerin harc yoklamasını verecek durumlarının olmaması halinde, alaybeyinin söz konusu harcı cebinden karşılaması gerekiyordu. Muhassılın daha sonra bu meblağı askerden toplama yetkisi vardı⁸¹³.

---

işle meşgul olacağı da izah edilerek yazılması emredilmiştir [28 Şubat 1810 (23 Muharrem 1225), KŞS., nr. 27, s. 73, h. 1].

⁸⁰⁷ Aynı vesika.

⁸⁰⁸ 21 Nisan 1810 (16 Rebiülevvel 1225), BOA, KK., nr. 22, s. 36, h. 3.

⁸⁰⁹ 9 Mart 1810 (2 Safer 1225), BOA, KK., nr. 22, s. 15, h. 2.

⁸¹⁰ 11 Mart 1810 (4 Safer 1225), BOA, KK., nr. 24, s. 29, h. 2. Bu emir 10 Nisan 1810 (5 Rebiülevvel 1225) tarihinde Halil Paşa tarafından tebdil olunmuştur.

⁸¹¹ 29 Nisan 1810 (24 Rebiülevvel 1225), BOA, KK., nr. 24, s. 69, h. 2.

⁸¹² Muhassıla gönderilen emir [9 Haziran 1810 (6 Cemaziyelevvel 1225), BOA, KK., nr. 24, s. 94, h. 2]; kadıya gönderilen emir (BOA, KK., nr. 24, s. 94, h. 3 ve 4); Mehmed Tahir Efendi'ye gönderilen emir (BOA, KK., nr. 24, s. 95, h. 1); Lefkoşa Alaybeyine gönderilen emir (BOA, KK., nr. 24, s. 95, h. 2).

⁸¹³ 28 Haziran 1810 (25 Cemaziyelevvel 1225), BOA, KK., nr. 24, s. 106, h.2.

Bütün uyarılara rağmen yoklamanın gecikmesi, devleti bunun sebebinin ortaya çıkarmak maksadıyla yeni bir inceleme yapmaya zorlamıştır. Nitekim görülmüştür ki, muhassıl ve alaybeyi aralarında anlaşarak yoklanan askerin harcına el koymuştur. Yoklama sırasında yoklamacının muhatabı doğrudan yoklanan asker olduğundan, ödemesi gereken harc sorulduğunda, “bugün yarın veririz” şeklinde oyalama taktiği uygulandığı anlaşılmıştır. Muhassıla yapılan yeni bir uyarıda, askerlerin yoklanmak üzere yoklamacının huzuruna getirilmesinde uyuşukluk gösterilmesi ve yoklama sırasında her askerden toplanması gereken 10 kuruş harca el konulması gibi uygunsuz hareketlerde bulunulması halinde, tamamının muhassıl ve diğer görevlilerden tahsili yoluna gidileceği ifade edilmişti⁸¹⁴.

İstanbul’un bu baskısı karşısında muhassıl kendisini savunmak ihtiyacı duyarak, konuyla ilgili kağıtların kazalara gönderildiğini, ancak yoklama işinin bitirilebilmesi için en az bir yıllık bir süreye daha ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. Bu iddiaya karşılık, devlet harcın toplanması sırasında yoklamacıya yardım etmediğine dair merkezin gerekli istihbarata sahip olduğu bildirilerek, askerden 10 kuruştan fazla yoklama harcı alınmamasını, alması halinde ise en ağır cezaî müeyyideye çarptırılacağı konusunda muhassıl bir kez daha uyarılmıştı⁸¹⁵. Benzeri şekilde yoklamacı Mehmed Tahir Efendi de uyarılarak, yoklama konusuna özel bir itina göstermesi emredildi⁸¹⁶.

İkinci yoklama 12 Ekim 1816 (20 Zilkade 1231) tarihinde yapıldı. Yukarıda bahsedildiği gibi, Kıbrıs’taki askerler adanın muhafazasında görevli olduklarından seferden muaf idiler. Ancak devlet hiçbir ayırım yapmaksızın, bütün askerin askerlik sanatı ve görevlendirildikleri iş dışında başka işlerle uğraşmamalarını istemekteydi. Ayrıca alaybeylerinin bayrağı altında sefere gidecekmiş gibi hazırlıklı olmaları da emredilmekteydi. Berat şartlarına riayet etmemeleri halinde ise zeamet ve timarlarının ellerinden alınarak hak edenlere verileceği ifade edilmişti⁸¹⁷.

Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu şartlar gereği bir taraftan timar yoklamalarının devam ettirilmesine uğraşmakta, diğer taraftan beslediği askerleri her an görev yapabilir hale getirmeye çalışmaktaydı. Bu dönemde de en önemli güçlerinden biri olmaya devam eden timarlı askerlerinin bu manada hazır bulundurulabilmesi,

---

⁸¹⁴ BOA, KK., nr. 24, s. 107, h.1.

⁸¹⁵ 9 Eylül 1810 (9 Şaban 1225), BOA, KK., nr. 24, s. 71, h.1.

⁸¹⁶ 10 Eylül 1810 (10 Şaban 1225), BOA, KK., nr. 24, s. 72, h.1.

⁸¹⁷ 2 Ekim 1816 (20 Zilkade 1231), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 5204, lef: 1.

problemler olsa da timar sisteminin işlerlik kazanmasıyla mümkündü. Bunun için de timarların hak edenlere verilmesi gerekiyordu. Nitekim imparatorluğun pek çok yerinde olduğu gibi, Kıbrıs'ın Baf nahiyesi Kostarga köyünde de bazı timarların çeşitli sebeplere bağlı olarak el değiştirdiği anlaşılmaktadır. Lefkoşa alaybeyinin inisiyatifi ile bu timarlar hakedenlere verilmişti⁸¹⁸.

Kıbrıs kalelerinde üçüncü yoklama 7 Aralık 1819 tarihinde yapılmıştı. Yoklamanın amacı, mübaşirlik ücretinin toplanmasından ziyade, kalelerdeki asker sayısının ortaya çıkarılması ve vazifesini yapmak isteyen askere mani olmak isteyenlerin tespit edilerek cezalandırılmasının teminiydi⁸¹⁹.

Dördüncü yoklama ise 28 Kasım 1819 tarihinde yapılmıştı. Daha önce yapılan yoklamalarda olduğu gibi Kıbrıs kalelerinde bulunan askerin bölük ve cemaat sayılarını tespit etmek ve boşalan timarların hak sahiplerine verilir verilmeyeceğini kontrol etmekte⁸²⁰.

30 Aralık 1825 tarihinde yapılan beşinci yoklamada ise, kale askerinin (müstahfiz) sayımı yapılarak mevcut olanların ve olmayanların tespit edilmesi hedeflenmişti. Yoklama neticesinde merkez sancağa bağlı Lefkoşa, Magosa, Baf, Limasol ve Girinye kazalarında toplam 1906 azaban, topçu ve cebeci bulunduğu tespit edilmişti⁸²¹. Yoklamalarda bazı timarların boş olduğu, bazılarının ise feragat yoluyla terkedilmiş olduğu anlaşılmaktadır⁸²².

---

⁸¹⁸ Kıbrıs'ın Baf nahiyesi Kostarga 5 bin akçe timara sahip olan Baf sipahilerinden Mustafa'nın ölüm sebebiyle, Hüseyin'in ile Mehmed'in ise kendi rızalarıyla timarları boşalmıştı. Lefkoşa Alaybeyi Seyyid Hasan, berat verme yetkisine dayanarak bu timarları, timar sahibi olmayı hak etmiş olan Osman'a vermişti [13 Eylül 1817 (2 Zilkade 1232), BOA, *A.E.-II. Mahmud*, nr. 190]. Bu tür örnekleri artırmak mümkündür. Mesela, Magosa sipahilerine ait Mesarya nahiyesi Elbi köyündeki 6666 akçe değerindeki timar ile, aynı nahiyenin Pano Estello ve Kato Estello köylerindeki 4998 akçe değerindeki timar hissesi üzerinde bir çok kişi hak iddia etmekteydi. Lefkoşa Alaybeyi Seyyid Hüseyin, bu timarları mübaşir önünde bilfiil vazifesi başında olduğunu isbat eden Mustafa'ya vermişti [13 Mayıs 1819) (18 Receb 1234, BOA, *Cevdet-Timar*, nr. 2158].

⁸¹⁹ Bu yoklamanın amacı, mübaşir tarafından Kıbrıs kalelerinin yoklaması yapılarak her birinde kaç asker olduğunun tam olarak tespiti ve nizamına göre yeniden ıslah edilmesiydi [7 Aralık 1819 (19 Safer 1235), KŞS., nr. 30, s. 121, h. 2].

⁸²⁰ 3 Aralık 1819 (15 Safer 1235), KŞS., nr. 30, s. 132, h. 1. bk. Ek 11. 1819 Tarihli Yeniçeri Yoklaması. Yapılan yoklamadan bir çok timarın boşaldığı, birçoklarının da kişinin rızasıyla başkasına verildiğini göstermektedir [20 Ocak 1824 (18 Cemaziyelahir 1239), BOA, *Cevdet-Timar*, nr. 3988; BOA, *Cevdet-Timar*, nr. 3989].

⁸²¹ Bu askerlerden 639'u Lefkoşa'da, 770'i Magosa'da, 200'ü Baf'ta, 110'u Limasol'da, 187'si Girinye'de bulunmakta idi [BOA, Tapu Tahrir Defterleri (TD), nr. 958, s. 68-69].

⁸²² 1 Mayıs 1827 (22 Şevval 1242), BOA, *Cevdet-Timar*, nr. 5722; 20 Mart 1828 (4 Ramazan 1243. Benzeri bir yoklama 1834 tarihinde yapılmış olup aynı hususlara burada da tesadüf edilmiştir [BOA,

Kıbrıs'taki kale askeri ve eşkinici timarlarının 18 Nisan 1831 tarihinde yapılan altıncı yoklaması Divân-ı Hümâyün hocalarından Haleti Efendi tarafından yapılmıştı. Yoklama için Haleti Efendi'nin emrine bir de katip tayin edilmesi emredilmişti. Divân-ı Hümâyün'dan temin edilen bir karar ile katip olarak, tahrirat kaleminden Seyyid Süleyman Galib Efendi tayin edildi⁸²³. Bir başka emirde ise, yoklamanın zamanında bitirilerek, suret defterinin İstanbul'a gönderilmesi istendi (22 Nisan 1831)⁸²⁴.

Yoklamalar sırasında kale muhafız askerlerine ait olan timarlarda bazı usulsüzlüklerin yapıldığı tespit edildi. Örneğin bir köyde, bir bölük itibarıyla bölükbaşı ve dokuz kale muhafız askeri olması gerekirken, 'bölükbaşı ve askeri vardır denilerek', yalan bilgi verilmiş ve yoklamacılara da bu yanlış bilgiler tastik ettirilmişti. Nizama aykırı olan bu durum, yoklamalar sırasında ortaya çıkarıldığından, bundan sonraki yoklamaların da eskiden olduğu gibi mübaşir huzurunda "isbât-ı vücud" ettirilmek suretiyle yapılması emredilmişti. Emirde de görüldüğü gibi bazı kişiler timarlar üzerinden malikâneler gibi yıllık kazanç sağlamaya çalışmaktaydı. Bölükbaşılardan bu kişilerin yaptığı iltimasların ortadan kaldırılması için azami gayret göstermeleri istenmişti. Emirdeki ifadeyle, yoklamaların usulüne uygun yapılması halinde, beş on sene zarfında boş olan timarların tespitinin mümkün olabileceğine işaret edilmekteydi. Bu hususa riayet edilmesi halinde bu timarların hasılatından alaybeylerinin başkaları için yaptıkları iltimaslar da ortaya çıkarılmış olacaktı. Söz konusu yoklamadan elde edilen verilere göre, Kıbrıs adasında 69 timar ve bu timarlarda görevli 818 asker vardı⁸²⁵.

1836 tarihli bir rapora göre adada, 58 timar ve 16 zeametın boş durumdaydı. Rapordan elde edilen sonuçlara göre, eşkinici ve zaimlere (zuama) ait olan bu timarlar ve zeametler, Limasol ve Girinye kazalarındaydı. Kazalara ait belgelerdeki cetvellerin bazısında kaç eşkinici veya zaim askerinin kayıtlı olduğu belirtilmişti⁸²⁶. Aynı şekilde

---

A.E.-II. Mahmud, nr. 5445, lef: 1, 2; 26 Haziran 1834 (18 Safer 1250), BOA, *Cevdet-Timar*, nr. 4045].

⁸²³ 18 Nisan 1831 (6 Zilkade 1246), BOA, *Cevdet-Askeri*, nr. 16413/1.

⁸²⁴ 22 Nisan 1831 (10 Zilkade 1246), BOA, *Cevdet-Askeri*, nr. 16413/2.

⁸²⁵ Mahlûl (boş) olarak tespit edilen timar adedi 69 olmakla beraber, bunlardan elde edilebilecek toplam gelirin 563680 kuruş olduğu tahmin edilmekteydi (BOA, HAT., nr. 47329-J; BOA, HAT., nr. 47329).

⁸²⁶ Bunlardan Baf'ta 24, Magosa'da 20 ve Limasol'da 23 timarlı vardı. Baf ve Magosa'daki timarlarda asker adeti belirtilmemişti. Limasol'da ise 183 asker ve 3 bölükbaşı kayıtlıydı (bk. BOA, HAT., nr. 47329-J). 1683 yılından itibaren savaş ihtiyaçlarının malî yapıyı şiddetle sarsması sebebiyle 1690

1836 yılında muhassılın zor kullanarak mübaşirden aldığı ve yoklamasını yaptığı kale askerlerine ait timarlar ise 89 adetti⁸²⁷.

Kıbrıs timarları, alaybeyi ve muhassıllara gelir olarak verilmekteydi. Muhassıllar da gerektiğinde berat verip, timar tevcihi yapma yetkisine sahipti⁸²⁸. Ancak bu yetki, XIX. yüzyılın başından itibaren bazı muhassılların yönetimlerindeki timarlara boş muamelesi yapılmak suretiyle, hak edene değil de başkasına verilerek, kötüye kullanılmıştı. Sonradan çıkarılan berat yenileme kanunu, bu şekilde usulsüz verilen timarların bir kısmının tekrar hak sahiplerine teslimini sağlamıştı. Timar verilmesiyle ilgili yolsuzluklardan en fazla dikkat çeken Kıbrıs Muhassılı Osman Hayri Paşa'nın muhassıllığı döneminde ortaya çıkarılmıştı. Osman Hayri Paşa, Dâr-ı Şurâ-yı Bâbiâli'ye gönderdiği yazıda, Kıbrıs'ın nüfus tahririne yeterince bakılmadığını belirterek, ada nüfusunun yeniden tahririni teklif etmişti. Osman Hayri Paşa bu iş için defter nazırı olarak memurlar tayin edilmesinin isabetli olacağını da ifade etmişti⁸²⁹. Yazıda ayrıca, timar ve zeamet dağıtımlarında dönen rüşvet olaylarına da dikkat çekilmişti. Rüşvetin en bariz şekli Kıbrıs'ta bulunan müstahfiz ve eşkinici timarlarından boş kalanların, eski Muhassıl Hacı Mehmed Ağa'nın, ölen timar sahibinin çocuklarına ve akrabalarına değil, parayı verene satması şeklinde tezahür etmişti. Mehmed Ağa bu uygulamayla, yaklaşık 4200 kese açıktan gelir temin etmişti. Hacı Mehmed Ağa'nın katibi Necid Efendi'de konuyla ilgili olarak sorgulanmıştı. Necid Efendi, söz konusu 4200 kese kuruşun en az 2505 kesesinin haksız kazanç olduğunu söylemişti. Tespiti yapılan bir başka husus, Mehmed Ağa'nın timarların boş kaldığı senelerin bedellerini de timar sahibinden veya varislerinden tahsil etmiş olmasıydı⁸³⁰. İncelemelerden edindiği izlenimlerini de soruşturma raporuna dahil eden Osman Hayri Paşa ifadesinde; söz konusu paraların, sipahilerin varislerinden gönül rızasıyla değil, zor kullanılarak alınmış olduğunu da

---

yılında Anadolu Eyaleti'ndeki bütün kale askerlerine (müstahfiz) tahsis edilen timarların gelirleri, bedel-i timar türünden bir vergi olarak hazineye alınmıştı (Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 248).

⁸²⁷ Kayıtlarda bu timarların Lefkoşa ve Magosa kale askerlerine ait olduğu belirtilmekte olup, bu işletmelerde 21 bölükbaşı, 416 asker ve 16 yamak vardı (*Aynı vesika*)

⁸²⁸ BOA, HAT., nr. 220/12205.

⁸²⁹ BOA, HAT., nr. 220/12205, lef: A.

⁸³⁰ BOA, HAT., nr. 220/12205, lef: A. Mehmed Ağa'nın bu uygulaması aslında İmparatorluğun yakın dönemlerinden gelen usulsüz işlemlerin bir devamı niteliğindedir. Çünkü timar gelirlerinin merkez hazinesine akıtılması temayülü nedeniyle Valiler mahlul kalan zeamet ve timarları ehliyeteye bakmadan arz akçesi istemiyle en çok para veren yani rüşvet teklif edenlere vermeyi tercih ediyorlardı. Bunun dışında görevi başında bulunan timar sipahilerinin timar ve zeametlerini bir bahane ile başkasına vermekten de çekinmedikleri tespit edilmiştir (Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 249).

belirtmiştir. Değerlendirmesini geniş kapsamlı yapan devlet, özellikle bu son maddeyi gözönüne alarak paranın bir an önce eski muhassıldan tahsilini istemişti⁸³¹.

Osmanlı Devleti'nde tımar dağıtım sistemine bakıldığında; tımarın sadece çekirdek kısmının sipahinin çocuklarına intikal ettiğini tespit etmek mümkündür. Ayrıca bu gibi işletmelerin mutlaka aile içinde kalacağına dair kesin bir şart da yoktu. Nitekim tevcihatla görevlendirilen kişinin, şartların oluştuğunu varsayması halinde, isterse tımarı bir başkasına da verebilirdi⁸³².

Kıbrıs'taki tımar ve zeamet topraklarının hak edenlere verilmesi işi, Mehmed Ağa'nın uygulamalarından da anlaşıldığı gibi, daha ziyade muhassıl teklifiyle yapılmaktaydı. Esasında tımar dağıtım (tevcih) Kıbrıs gibi taşra eyaletlerinde beylerbeyilere verilen bir yetkiydi⁸³³. Ancak söz konusu dönemde Kıbrıs'ın idarecisi kaptan paşa idi. Kaptan paşanın vekili ve dolayısıyla adanın idarecisi durumunda olan kişi de muhassıldı. Bu sebeple muhassılların tımar vermesine yönelik bir engelleme olmadığı gibi, böyle bir nizamnâmenin de olmadığı, kaleminden yapılan incelemelerden anlaşılmıştı⁸³⁴. Lakin bu yetkinin kullanılması, öşürden başka toprağa bağlı diğer vergilerin toplanması işinin de muhassıllara havale edilmiş olmasıyla alakalıydı. Öyleki, usulsüz davranışları gerekçe gösterilerek, hakkında soruşturma açılan Mehmed Ağa'nın mübaşir (Osman Hayri Paşa) önünde verdiği ifade bu hususu teyid etmektedir. Mehmed Ağa ifadesinde: Boş kalan tımarların eski muhassıllar zamanında olduğu gibi, kendisine de satıldığını; söz konusu tımarların peşin ödemelerinin (muaccele) muhassıllık gelirinden olduğunu, bunların sipahi oğullarına ve akrabalarına verilmesiyle ilgili şartın Kıbrıs'ta geçerli olmadığını, "bu gibi tımarların hisselendirilmek (esham) suretiyle bedel karşılığında 3-5 seneliğine, başkalarına verilebildiğini" belirtmişti. Delil olarak da bu

---

⁸³¹ Ek: 1. 1836 Yılında Mahlul Kaldıkları İçin İltizama Verilen Tımarlar. Osman Hayri Paşa'nın bildirdiğine göre: Mehmed Ağa, Kıbrıs eşkinci ve kale askerlerinden ölenlerin sahip olduğu zeâmet ve tımarların oğullarına vermesi gerekirken, muhassılın bu şartları hiçe sayarak "babasının ekmeğini oğluna satar gibi" bu tımarları aynı askerlerin oğullarına satmaya kalktığını; parayı verirler ise tımarı iade ettiğini, vermezler ise şartlara aykırı da olsa tımarı, istediği bedeli ödeyene verdiğini ve söz konusu 4200 kiseyi de bu şekilde toparladığını ifade etmişti (*Aynı vesika*, lef A). III. Selim ve II. Mahmud dönemindeki yolsuzluklar ve boşalan tımar gelirlerinin hazineye aktarılmasıyla ilgili bk. Mustafa Oflaz, "Osmanlı Dirlik Sistemi", *Türkler*, X., s. 700.

⁸³² Acun, "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması", s. 903.

⁸³³ Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı*, s. 85.

⁸³⁴ BOA, HAT., nr. 220/12205, lef: A.

hususla ilgili tuttuğu defterleri göstermiş ve söz konusu 2505 kese kuruş geliri de bu şekilde elde ettiğini bildirmişti⁸³⁵.

Uzun zamandan beri güncellenmedikleri için, yürürlükte olan nizamlara pek aldırış edilmeden yönetilmekte olan timar ve zeametlerin, esham veya mukataa olarak satılmasına izin verilmesi, muhassıl Hacı Mehmed Ağa'yı da suçlu duruma düşürmüştü⁸³⁶.

Mehmed Ağa'nın bu şekilde topladığı paralar, pekçok timar sahibinin perişanlığına ve fakir düşmesine sebep olmuştu. Bahsi geçen defterdeki meblağın timar sahipleri tarafından talep edilmesi halinde, bu kişiler, ancak mahkemeye başvurarak, haklarını alabileceklerdi. Bu herkes için geçerli bir yöntem değildi. Çünkü, maddî olarak yetersiz durumda olan birçok timar sahibi İstanbul'a gelemeyecek, hak etseler de haklarına sahip çıkamayacaklardı. Buna rağmen muhassılın izni ve bu kişilere maddî destek sağlaması durumunda, bu kişilerden pekçoğu bir şekilde İstanbul'a gelebilecek ve haklarına sahip çıkması mümkün olabilecekti⁸³⁷.

Mehmed Ağa'nın yolsuzluğu sebebiyle Kıbrıs muhassıllığı "yeniden nizam altına alınmak" üzere Osman Hayri Paşa'ya ihale edildi ve maiyetine bir adet de mirliwa tayin edildi. Ancak bu tarihte muhassıllık gelirlerinin idaresi reaya üzerinde olduğundan Osman Hayri Paşa'ya, muhassıllık memuriyetinin redif ve süvari nizamını da kapsadığını gösteren bir tezkere verildi. Bu tezkerede bütün "timar sahipleri" ve "kale askerleri"nin yeniden düzenlenmesi gerektiği ifade edilmekteydi. Bunun için öncelikle timar meselesi ele alındı. Yeni bir planlama yapılarak, Kıbrıs timarlarının yeniden düzenlenmesi istendi. Ancak adanın kazalarının tamamında kadı bulunmadığından, kanunî problemlerin çözümlenebilmesi ve mahkeme kayıtlarının tutulabilmesi için yeni katiplerin görevlendirilmesi gerekmektedir. Bu sebeple kadıların yerine kazalara tayin edilecek olan naiblerle ilgili mevzuatın da bir an önce çözümlenmek üzere Şeyhülislam'a havalesine karar verildi. Ayrıca yapılacak olan nüfus tahriri sırasında müslim ve gayrimüslim ahalinin ürküp kaçmasına meydan vermemek için, herhangi bir

---

⁸³⁵ *Aynı vesika.*

⁸³⁶ *Aynı vesika.* Timar ve zeâmet sahipleri ölünce mahlul olan timarları oğullarına yoksa kardeşlerine yoksa akrabasına verilir, yabancı bir kimseye verilmezdi. Ancak XVII. yüzyıldan itibaren bu tür timarlar valiler tarafından yabancılara da vermeye başlanmıştı (Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 252).

⁸³⁷ *Aynı vesika*, lef: D.

problem çıkmamasına dikkat edilmesi ve buna dair yeni bir talimatın hazırlanması emredildi⁸³⁸.

Yoklaması yapılan timarlar, Kıbrıs'taki kalelerin muhafazası için barındırılan kale askerlerine aitti. Bu timarların büyük çoğunluğu eşkinci ve müstahfiz timarlarıydı⁸³⁹. Bu iki askerî sınıf daha önce de var olmakla beraber, yeni bir teşkilat haline getirilmeleri, XIX. yüzyılın ilk yarısında yeniçeri teşkilatına yönelik yapılan iyileştirme çalışmalarıyla olmuştur. Yeniçerilerin tüccar, esnaf ve ameleyi kesime bağlama, kazançlarına ortak olma, tüccar gemilerine balta asma, savaştan kaçma, ağaları öldürme, reayaya her türlü zulüm ve işkence yapma gibi zorbalıkları; II. Mahmud'u başlatılan askerî düzenlemeler çerçevesinde yeniçerilerin yerini alacak yeni bir ordunun kurulması yönünde teşvik etmişti. İşte bu maksatla başlatılan çalışmalar sonucunda ortaya çıkan ve düzenli ordunun kurulması aşamasında önemli görevler üstlenen askerî teşkilat eşkinci ve müstahfiz olarak teşkilatlandırılmıştı⁸⁴⁰. Stratejik mevkilere yerleştirilmesine başlanan bu askerlerin her yıl muntazam yoklamaları yapılmaktaydı.

---

⁸³⁸ *Aynı vesika*. Bu talimatın 4 Temmuz 1846 tarihinde bir hayli gecikmeyle çıktığı, ancak timar sisteminin iyileştirilmesini değil, tam aksine ortadan kaldırılmasını hedefleyen yeni bir düzenlemenin yapıldığı anlaşılmaktadır. Yeni düzenlemeye göre: Haksızlığa uğrayan timar sahipleri, timar ve zeâmetler hakkında çıkarılan yeni talimatlara göre; "mütakâidin sülkine idhâl" edileceklerdi. Bu şekilde olan kişilerin timarlarını hazine lehine terk ederek tekaüde ayrıldıklarını kabul ettikleri için İstanbul'a gitmeleri ve zeâmetlerinden ayrıldıklarını "Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne"ye tastik ettirmeleri gerekmektedir. Buradan timarlarının yarı hasılatı karşılığı olarak kendilerine "kayd-ı hayat" şartıyla ve "cebelü bedeliyesi" adı altında bir gelir bağlanacaktı. "Tekâüdlüklerinin kabul edildiği" içeriğini taşıyan bir belge maliye nezareti tarafından hazırlanarak Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye gönderilecek ve bu kişilerin timarlarının [hazine lehine] boş kaldığı (mahlûl) tastik edilmiş olacaktı [9 Temmuz 1846 (14 Receb 1262), BOA, *İrade-Meclis-i Vâlâ*, nr. 1539, lef 1].

⁸³⁹ Kıbrıs'taki timarların çoğunluğu müstahfiz timarıydı. Bu timarlar kalelerde görev yapan komutan, asker veya diğer görevlilere verilirdi (Halaçoğlu, *Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, s. 86).

⁸⁴⁰ 25 Mayıs 1826'da Şeyhülislam'ın evinde yapılan bir toplantı sonucu yeniçerilerin isyan etme olasılığı da göze alınarak, eşkinci teşkilatının kurulması yolunda ilk adım atılmıştı (Geniş bilgi için bk. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, Ankara 1983, s.146-147). Ayrıca bk. Mücteba İlgürel, "Yeniçeriler", *İA.*, XIII, (İstanbul 1986), s. 394. Bu teşkilatın oluşturulması için hazırlanan "Eşkinci Layihası" ve layihanın uygulanmasıyla ilgili karar hakkında bk. Ahmed Lûtfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*, I., İstanbul 1999, s. 254-258 ve 258-261. Eşkinci timarlarının yoklanması için Kıbrıs'a Beylikçi Kisedarı Mehmed Nuri Efendi gönderilmişti (*Vak'anüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*, I., s. 84).

Tablo 2: 1840 Nüfus ve Emlak Sayımına Göre Kıbrıs Hass ve Vakıfları

Hane	Adet	Kaynak:TŞR.KB	Cemaat	İşletme Şekli
15	1	Değirmenlik, nr. 46	G.Müslim	Hass, Lefkoşa Kalesi
28	2	Karpaz, nr. 53	G.Müslim	Hass, Magosa Kalası Hassı
34	1	Evdim, nr. 47	G.Müslim	Hass, Nefs-i Tuzla hassı
813	5	Tuzla, nr. 53	G.Müslim	Hass, Tuzla Kalesi hassı
154	4	Girinye, nr. 46	Müslim	Hass, Girinye
2	1	Girinye, nr. 50	Müslim	Hass, Girinye Kalesi
5	1	Limasol, nr. 48	Müslim	Hass, Limasol Kalesi
254	3	Tuzla, nr. 50	Müslim	Hass, Tuzla Kalesi
5	1	Değirmenlik, nr. 50	Müslim	Vakıf, Haremeyn
	1	Tuzla, nr. 50	Müslim	Vakıf, Hz.Ümmi Haram ^(*)

Kıbrıs'ta bulunan bir diğer önemli toprak geliri ise umumiyetle mukataaya dönüştürülmüş olan ve vergi gelirleri yüksek köyleri içine alan has topraklarıydı. Bu topraklardan elde edilen gelirler; cizye, adet-i ağnam ve gümrükler başta olmak üzere iskele, mizan mukataaları ve verimli ovalarda kurulan köylerin ödemekte olduğu şer'î ve örfî vergilerdi⁸⁴¹. II. Mahmud döneminde yürürlüğe konulmasına niyetlenilmiş olmakla beraber, Tanzimat'tan sonra uygulanması mümkün olan 1840 nüfus ve toprak yazımına göre Tablo 2'de de görüldüğü üzere Kıbrıs'ta has olarak idare edilen 18 yerleşim yeri bulunmaktaydı. Bu toprakların gelirleri Girinye, Lefkoşe, Limasol, Magosa ve Tuzla kalelerine aitti. Söz konusu topraklarda toplam 1305 hâne nüfus yaşamaktaydı. Bu nüfusun 890 hânesi gayrimüslim, 415 hânesi ise Müslümandı⁸⁴².

Timar, zeamet ve has toprakların Kıbrıs ekonomisine katkısı hakkında mevcut kaynaklarda derli toplu bir bilgi olmamakla beraber, 1835, 1836, 1837 yıllarına ait yoklamalardan elde edilen bilgiler, timar gelirlerinin sürekli azaldığını göstermektedir. Bunun nedenini yukarıda izah etmiştik. Devletin timarları mukataaya dönüştürerek iltizama vermek kararlılığı, gelirlerdeki düşüşün asıl sebebi olarak ileri sürülebilir. 1835

(*) Bu sayımdan tespit edebildiğimiz vakıflardan biri Haremeyn vakfı, diğeri ise Ümm Haram vakıfıydı. Hala Sultan vakfı hakkında bk. İskender Pala, "Hala Sultan Adına Bir Tarih Manzumesi", *II.Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi (24-27 Kasım) Bildirileri*, II, GaziMagosa/Kıbrıs 1998, s. 358; ayrıca bk. Kudret Altun, "Hala Sultan ve Kıbrıs Seferi", *I. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi (24-27 Kasım) Bildirileri*, II, GaziMagosa/Kıbrıs 1998, s. 347-353.

⁸⁴¹ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, İsparta 1999, s. 168.

⁸⁴² Bk. Tablo 2.

yılında hazine lehine boş kalmış olan timarların iltizama verilmesinden elde edilen gelir 304.360 kuruştur. Bu gelir bir yıl sonra (1836) neredeyse 1/4 nisbetinde düşüş göstererek 74.850 kuruşa, iki yıl sonra (1837) ise 53.900 kuruşa kadar gerilemişti⁸⁴³. Buna karşılık 1836 yılında Kıbrıs kalelerinde görev yapan 416 kale askerlerinin (müstahfiz) gelirlerini temin ettiği 93 adet timar vardı. Bu timarın toplam değeri 363.066 kuruş olup, bunlardan elde edilen üç yıllık hasılat toplamı 167.407 kuruştur⁸⁴⁴. Aynı yıla ait veriler biraz daha detaylandırıldığında timarlardan elde edilen gelirler, Limasol'daki 23 timarın değeri 154.663 kuruş olup, üç yıllık hasılatı 98.018 kuruştur. Magosa'daki 24 adet timarın değeri 82.525 kuruş olup üç yıllık hasılatı 16.150 kuruştur. Baf'ta bulunan 35 adet timarın değeri 51.861 kuruş olup, üç senelik hasılatı 3.360 kuruş idi. Bağlı oldukları kurum hakkında bilgi edinemediğimiz 58 timarın değeri ise 170.250 kuruş olup, bunlardan elde edilen üç yıllık hasılat ise 43.900 kuruş idi. 1836 yılında yapılan yoklamada Kıbrıs'ta bulunan 16 zeametın değeri 216.400 kuruş olup, bunlardan elde edilen üç yıllık hasılat ise 73.605 kuruştur⁸⁴⁵. Askerlerin bilfiil vazifesi başında olup olmadığının kontrolü maksadıyla yapılan 1836 yılı yoklamasında 69 adet timar "isbat-ı vücut" işlemini başarıyla yerine getiremediğinden boş kalmış idi. Bu sebeple söz konusu timarlar satışa çıkarılmıştı. Bu timarlarda bulunan asker sayısı 818 kişiydi. Bu timarların değeri 59.920 kuruş olup, bunların üç yıllık hasılatı 563.680 kuruş idi⁸⁴⁶. Sonuç olarak denilebilir ki, devlet Kıbrıs'taki timarları tedricen ortadan kaldırmaya çalışarak, planlı bir azaltmaya gitmiş ve sonuçta evveliyatında hayli faydası görülmüş olan bu teşkilat tasfiye edilerek, ortadan kaldırılmıştır.

B. Mukataalar

Mukataa^(*), geliri kimseye dirlik olarak verilmeyip, doğrudan Divân-ı Hümâyün'a bırakılan vergi ve gelir kaynaklarına denilmektedir. Mîrî arazi rejiminin tatbik edildiği her yerde, hükümetin nakid para ihtiyacını karşılamak için, ziraat ve

⁸⁴³ Bk. Ek: 1. 1836 Yılında Mahlul Kaldıkları İçin İltizama Verilen.

⁸⁴⁴ Bk. Ek: 2. 1836 Müstahfiz Neferatı Timar Yoklaması.

⁸⁴⁵ Bk. Ek: 3. 1836 Yılında Elde Edilen Timar Gelirleri. Ayrıca bk. Ek: 4. Kıbrıs'taki Timarların İşletme Şekilleri.

⁸⁴⁶ Bk. 8 Ağustos 1838 (17 Cemaziyevvel 1254), BOA, HAT., nr. 47329

(*) Mukataa: İltizam, kesim, maktu ve maktua kavramlarını kapsamakta olup icare, bedel, malî birim, yöntem, götürü ve sözleşme anlamlarına gelmekle beraber, genel olarak gelirlerin tahsil edilmesini konu edinen bir malî kavram olarak da ifade edilebilir. Konusu, bir işletmenin tasarrufu veya bazı resim ve vergilerin tahsil hakkı olabilir (Çakır, *Mukataa*, s. 4). Terim olarak mukataa hakkında bk. Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 120-121.

madenler gibi zengin gelir kaynakları mukataa olarak hazineye bırakılmıştı. Hazineye bırakılan bu gelir kalemlerine ilave olarak cizye, ağnam, damga, baç, ihtisab, boyahâne, mumhâne, kirişhâne, debbağhâne, mahsülü bol olan has sınıftan köyler de sayılabilir⁸⁴⁷.

Mukataaların gelirleri iltizama verilir ve gelirleri bir emin tarafından toplanırdı. Timar, zeamet ve has olarak parçalara ayrılan mukataalar ise emaneten işletilirdi⁸⁴⁸. Mukataalar iltizama verilirken, açık olarak yapılan müzayedede en yüksek teklifi yapan kişi, ödeyeceği bir peşinat (muaccele) karşılığında mültezimlik beratını alırdı. Devlet, hazine gelirlerinin takibine büyük önem verirdi. Şayet herhangi bir sebeple müzayedede mukataanın talibi çıkmazsa, devlete ait gelirleri toplamak için emin adı verilen aylıklı bir memur tayin edilir ve mukataa emaneten işlettilirdi. Emanet olarak idare edilen mukataaların yeniden iltizama verilmesi halinde, emanet olarak idare edildiği son yılın hasılatı, müzayede sırasında taban fiyat olarak kabul edilir ve bu fiyat üzerinden mültezimlerin teklifleri alınırdı. En yüksek teklifi veren kişi mültezim olarak mukataaya sahip olurdu⁸⁴⁹.

Devlet gelirleri öşür, ağnam, cizye, zecriye gibi vergilerden, gümrüklerden, bazı eyaletlerin yıllık mal ve para gelirlerinden ve bazı kişilere ait olup el konulan mal varlıklarından meydana gelmekteydi. Bu gelirlerin en önemlisi has topraklarıydı. Toprak düzeni bozuldukça vezirlere ve ümerâyaya verilmiş olan haslar ortadan kaldırılarak padişaha ait olan haslara katılmıştır. Buna karşılık zeamet ve timar arazileri, boş kaldıkça başkalarına verilmeyerek, yeni gelir kaynakları oluşturulmak amacıyla iltizama verilmişlerdi. Böyle arazilere devlet mukataası (mîrî mukataa) denilmekteydi.

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılda özellikle askerî ıslahatlara devam edebilmek için bol miktarda paraya ihtiyaç duymuştur. Özellikle Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu ve donanmanın ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için (1826 yılı

---

⁸⁴⁷ Köylerin mukataa alanı haline getirilmesinde Rum Mehmet Paşa'nın faaliyetleri öncü olmuştur (Çakır, *Mukataa Sistemi*, s. 35).

⁸⁴⁸ Mukataa hakkında geniş bilgi için bk. Linda T. Darling, *Revenue-Raising-Legitimacy Tax Collection-Finance Administration In the Ottoman Empire (1560-1660)*, NewYork 1996, s. 123-136.

⁸⁴⁹ Mehmed Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara 1989, s. 142-3.

sonrasında) mukataa ve tersane hazineleri kurulmuştu⁸⁵⁰. Bu hazinelerin geliri devletin el koyduğu ve bizzat yönetmeyi üstlendiği bir takım büyük iltizamlardan sağlanacaktı⁸⁵¹.

Merkezî yönetimi güçlendirerek, taşrada da yaygınlaştırmayı amaçlayan II. Mahmud, eyalet, sancak ve kazalardaki mukataaları devlet ricaline vermek suretiyle mahalli idarecilerin gücünü kırmaya ve yerinden denetimi sağlanmaya çalışmıştır⁸⁵². Devletin bu denetimi başlatmadan önceki haliyle Kıbrıs mukataalarına bir göz atmak gerekirse şöyle bir durumla karşılaşılır:

Kıbrıs, bu dönemde hazineye önemli miktarda gelir sağlayan mukataalara sahip bir eyaletti. Lefkoşa naibine İstanbul'dan gönderilen 4 Ekim 1808 (13 Şaban 1223) tarihli bir emirden, adada 21 adet mukataa olduğu anlaşılmaktadır. Bu mukataaların tamamı muhassıllık gelirleri dışında bırakılmış ve yeniçerilere verilen aylıklara (mevacib) karşılık gösterilmişlerdi. Böyle mukataalar *ocaklık*^(*) olarak adlandırılmaktaydı. Bunlar Kilason, Baf ve Magosa gümrükleri, Dalyan, Öşür, Harub, Hisar-ı Atik, İhtisab, Penagra, Lefkonuk, İliye, Değirmenlik, Çatoz, Limasol, Ayasitre, Akano, Presteriye, Lefke ve son olarak yeni tanzim olunan Tatlısu Terazisi diye de anılan Hirsoli ve Zasteli idi.

Yeniçeri aylıklarına karşılık gösterilen mukataalardan bazıları Kıbrıs defterdarlığı tarafından verilen senetlerle yeniçeri taifesinden kişilerce işletilmekteydi. Bu sebeple devlete bir faydaları yoktu. Bu 21 mukataanın toplam hasılatı 34466.5 kuruştı. II. Mahmud, uygulanmasına karar verdiği bu yeni sistem sayesinde, mukataaların işletilmesi için defterdarlık tarafından verilen senetlerin kontrolüyle ilgili bir sistemi oturtmayı başarmıştı. Buna göre senetleri sahte olmayanları tespit amacıyla, devlet tarafından verilecek bir teslim belgesi sayesinde akibeti meçhul olan mukataalar yeniden ortaya çıkarılacak ve bundan sonra iltizama verilmeleri temin edilecekti.

---

⁸⁵⁰ Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, s. 93.

⁸⁵¹ Sina Akşin, "Siyasî Tarih (1789-1908)", *Türkiye Tarihi*, III, İstanbul 2000, s. 113.

⁸⁵² Sivas sancağında bulunan kazalardaki mukataaların zapt işi eyalet valisi olarak tayin edilen Mütesellim Mir Seyyid Hasan'a havale edilmiştir. Hasan mahalli idarecilere gönderdiği bir buyruldu ile kendisi tarafından verilecek bir zabt tezkeresi olmadıkça kimsenin mukataasına hükmedemeyeceğini ifade etmiştir [Beşirli, "Sivas Eyaleti'nin İdarî ve Ekonomik Yapısı", s. 170].

(*) Ocaklık: Tersane, saray mutfağı ile buna bağlı saray kileri ve İstabl-ı Âmire'nin mühimmat vb. harcamalarına ve bunların güherçile, demir, odun, tavuk, koyun, et, buz gibi çeşitli ihtiyaçlarına, sınır boylarındaki kalelerin muhafazasında bulunan askerler ile yerli ve gönüllü neferlerin mevaciplerine, mütekaid ve duagu vazifeleri için mukataat, cizye ve avarız gelirlerinden yapılan tahsisata denilmektedir (B. Çakır, *Mukataa Sistemi*, s. 89).

Kıbrıs'taki Lapta ve Yanagra gibi bazı mukataalar aynı zamanda malikane olarak da işletilmekteydiler. Malikane sisteminin terk edilmesi sebebiyle bu malikaneler de mukataaya dönüştürülmekle Kıbrıs'taki son malikaneler de tasfiye edilmiş oldu. Böylece bu yirmi bir mukataa, 6054.5 kuruş olan senelik gelirlerine, 300.5 kuruşluk defterdarlık kalemiye ücreti de eklenerek darphane hazinesine dahil edilmişti. Daha sonra iltizama verilmek üzere ihaleye çıkarılan bu mukataalar bir yıllık (13 Mart 1809-13 Şubatı 1810) iltizam bedeli olan 27834.5 kuruş karşılığında muhassıllık gelirlerine dahil edilmişlerdi⁸⁵³.

Kıbrıs'taki mukataaların adetleri eyaletin bağlı olduğu hazinelere göre değişiklik göstermekteydi. Muhassıl Seyid Süleyman Ağa'nın muhassıllık beratında, adanın gelir kalemlerinin bol olduğu belirtilmekte ve bu gelir kalemlerine cizye ve avarız gelirleri de dahil edilerek 24 adet mukataadan bahsedilmekteydi. Bunların dışında kalan ve bu tarihte (1804) bir mukataa vasfı kazanmamış oldukları anlaşılan; gümrük, memleha, pembe ve yapağı gelirleri muhassıllığın değil, İrad-ı Cedid hazinesinin gelir kalemleri arasına dahil edilmişlerdi⁸⁵⁴. Mukataa sisteminin Kıbrıs'ta yaygınlaştırılmaya başlandığı tarihlerde (1826 sonrası) birer mukataa haline getirilmiş olan gelirler, yukarıda bahsi geçen 24 adet mukataadan bazılarını da bünyelerine dahil etmek suretiyle, mukataa sayısı 20 adete kadar gerilemiştir⁸⁵⁵. Buna rağmen mukataa sayısındaki istikrar sonraki dönemlerde de sağlanamamış, iltizam sisteminin yapısında var olan bozukluk sebebiyle mukataalardan verimsiz olanların birleştirilmesinden kaynaklanan problemler, mukataa sayılarındaki değişkenliğin sürmesine sebep olmuştur. Bu husus Hacı Mehmed Ağa'nın muhassıllığının ilk yılından itibaren yani 1833 başlangıcından 1837 yılına kadar olan dönemde de kendini göstermiştir. Bu dönemde Kıbrıs'taki mukataa adeti bazen 19⁸⁵⁶, bazen de 20 ila 24 arasında değişebilmekteydi. Lakin bu değişkenlik, mukataaların temel hususiyetlerinden değil,

---

⁸⁵³ 4 Ekim 1808 (13 Şaban 1223), KŞS., nr. 27, s. 27, h.1. 1814 yılında ihaleye çıkarılan Kıbrıs muhassıllık ve mukataa gelirlerine, cizye ve avarız gelirleri dahil olmak üzere Limasol gümrüğüyle toplam 20 adet mukataa 30697 kuruş muaccele ile 5 yük 45903.5 kuruşa Seyyid Mehmed Emin Efendi'ye ihale edildiği tespit edilmiştir [23 Ekim 1814 (9 Zilkade 1229), BOA, *Cevdet-Bahriye*, nr. 5550/1].

⁸⁵⁴ BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 25608.

⁸⁵⁵ 5 Ağustos 1826 (Gurre-i Muharrem 1242), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 369.

⁸⁵⁶ Bu 19 mukataa: Lefkonuk ve mahallelerinden Peresterona ve Prasyo; Kantar-ı kebir ve sağır, Vicsada ve Akato, Çatoz, Paşaköy ve Vadili, İliye, Ayasitre, Balikitre, Hisar-i Atik, Aşra, Gilan, Lefke, Limasol, Mizan-ı Harir, Penbe, Muhzırbaşılık, Şahinciyan ve Magosa Sancak Beyliği şeklinde sayılabilir (BOA, HAT., nr. 47329-J).

zaman içinde meydana gelen bölünmeler veya birleşmelerden kaynaklanmaktaydı. Söz konusu mukataalardan biri de Avrupa devletleriyle yapılan gümrük anlaşmalarıyla ortaya çıkan “Gümrük tarife falası” mukataasıydı. Gümrük tarife fazlalıkları, Kıbrıs’tan Avrupa ülkelerine yapılan ihracat veya Avrupa’dan Kıbrıs yoluyla Osmanlı ülkesine yapılan ithalata konu olan malların her anlaşma döneminde fiyat yenilmesiyle (tarifelendirilmesi) ortaya çıkan farklılıklardan doğan fazlalıkların (tarife-i cedide-i fazla-i rusumat), mukataaya dönüştürülerek iltizama verilmesiyle teşekkül etmekteydi⁸⁵⁷.

Osmanlı Devleti, Avrupa devletleriyle yapılan gümrük anlaşmaları gereği karşılıklı veya tek taraflı her yıl düzenlenen gümrük tarifelerinden bir miktar gelir elde etmekteydi. Bu gelirler ihtiyaç duyuldukça Donanma-yı Hümâyun hazinesine aktarılmakta ve *gedikli*(*) aylıkları için kullanılmaktaydı. 1823, 1830-1836 yıllarında verimlilik düzeyi yüksek olduğunu tahmin ettiğimiz bu mukataadan her yıl için elde edilen 15000 kuruşluk vergi fazlası, hiç değişmeyen bir değer olarak kalmış görünmekle beraber, donanma gedikli askerine tahsis edilmişti⁸⁵⁸.

Kıbrıs’taki önemli mukataalardan biri Limasol Gümrüğü Mukataası (Gümrük-i Limasol) idi. Ocaklık olarak toplanan cizye vergisi ve bahsi geçen gümrük tarifelerinden elde edilen vergi fazlalıkları da dahil olmak üzere, Tersane-i Âmire Hazinesi’ne her yıl iltizam bedeli olarak 652.228 kuruş teslim edilmekteydi. Tersaneye ayrılan gelir 1830 yılından 1833 yılına kadar bir değişikliğe uğramadan her sene 4 taksit olarak ödenmeye devam edilmişti⁸⁵⁹. Ancak 1836 yılından itibaren miktarda bazı değişiklikler olmuş ve gelirler 614.142 kuruşa gerilemişken⁸⁶⁰; 1837 ve 1838 yıllarında önemli bir artış sağlanarak, gelirler 708.198 kuruşa kadar yükselmişlerdi⁸⁶¹.

---

⁸⁵⁷ Bk. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı İngiliz İktisadî Münasebetleri*, I., Ankara 1974, s. 78-86.

(*) Gedikli: Savaşçı sınıftan sayılmadığı halde terfi ederek zabıt olabilen topçu ve kale muhafızları gibi askerî sınıfların kadroları için kullanılmıştır. Bu rütbenin efradı belli ve değişmez sayıdadır. Daha ziyade kale muhafızlarına tevcih edilen gedik timarlar bu mananın kapsamındadır (Ahmet Akgündüz, “Gedik”, *DİA*, XIII., s. 541).

⁸⁵⁸ 29 Aralık 1822 (14 Rebiülahir 1238), BOA, Cevdet-Maliye, nr. 11572/8 ve BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 7/1; 8/2; 11/2; 13/1; 15/3; 23/2; 22/4; 26/3.

⁸⁵⁹ BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 7/1; 8/3; 10/2; 12/2; 15/1.

⁸⁶⁰ 14 Ekim 1835 (21 Cemaziyelahir 1251), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 23, h. 1.

⁸⁶¹ BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 27/1; 31/1; 32/2.

Tersane-i Âmire hazinesine tahsis edilen bir başka mukataa ise *gebran*^(*) kalemi (berâ-yı hazine-i Gebrân kalemi) olup, buradan da tersane hazinesine 1830 ve 1836 yılları arasında ocaklık olarak yıllara göre bazı değişiklikler olmakla beraber, yılda 11986.5 kuruş aktarılmaktaydı⁸⁶².

Kıbrıs muhassılları, ihalelerle ele geçirdikleri mukataaları, desteğini kazanmak istedikleri âyân ve eşraftan kişilere veya vakıflara bedel karşılığı verdikleri tespit edilmiştir. Bu hususta II. Mahmud'un aldığı tedbirden yukarıda bahsetmiştik. Muhassılların mukataaları vakıflara bağlamak suretiyle devleti zarara uğrattıkları bir gerçektir. Ancak bunu yaparken mahalli idarecilerin yeni kaynaklar edinerek güçlenmelerine mani olmaya çalıştıkları, bunun için de vakıf mütevellileriyle sıkı ilişkiler kurdukları görülmektedir. Kıbrıs'ta vakıfların ve bazı zengin kişilerin tasarrufunda kalmış olan mukataalar, merkezileştirme çalışmalarının bir parçası olarak yeniden devlet hazinesine kazandırılmak üzere bazı düzenlemelere tabi tutulmuşlardı. Bu çalışmaların bir neticesi olarak Kıbrıs muhassıllığına Asakir-i Mansûre Feriki Hasan Paşa tayin edilmiş ve Kıbrıs için yeni bir nizamname hazırlaması istenmişti. Hazırlanacak olan bu nizamnamenin ise, mukataaları da tek elden (yed-i vahid)^(**) idare edecek şekilde hazırlaması yönünde paşaya ikazda bulunulmuştu. Hasan Paşa'nın yaptığı yeni düzenleme ile mahalli idarecilerin eline geçmiş olan Karpaz, Rusum-ı Kantar ve Tuzla mukataalarının da yeniden ortaya çıkarılmasına karar verilmişti. Uygulama için eski kayıtlar incelendiğinde görülmüştür ki, eski muhassıl Hacı Mehmed Ağa, tasarrufundaki mukataaları nizama aykırı olarak vakıflara ve bazı kişilere ihale etmişti. Karpaz mukataası Haremeyn Hazinesi'ne devredilmiş olup, Abdullah Paşa vakfi idaresine verilmiş ve 1838 (1254) senesi Mart ayına kadar da bu şekilde yönetilmişti⁸⁶³. Aynı şekilde Mizan-ı Kantar ve Tuzla iskelesi mukataaları ise el-Hac Ömer Efendi'ye malikane olarak verilmişti. Bu iki mukataa 1838 senesi Mart'ına kadar muhassıl Mehmed Ağa'ya iltizam olunmuştu. Mehmed Ağa ise mukataayı 7000 kuruş

(*) Gebran: Kelimenin kökü "gerbr" olup, aslında kitap ehli olmayan putperest ve ateşperestlere verilen bir ad iken Osmanlılar tarafından bütün müslüman olmayanlar için kullanılan bir tabirdir (Sertoğlu, *Tarih Lûgati*, s. 120).

⁸⁶² BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 7/3; 8/1; 11/1; 12/3; 1562; 23/2.

(**) Yed-i Vahid: Bir mahsülün satın alma ve satma hakkının devlete ait olması demektir (Akyıldız, *Merkez Teşkilatında Reform*, s. 289, dn. 3).

⁸⁶³ Mütevellisi de Muhsinzade Mir-Mehmed idi. Kendisine her sene vakfa ödemekte olduğu 14500 kuruş bedel karşılığında, aylık 565 kuruş vazife harcı ve ilaveten 5 takım Kıbriskari döşeme verilmekteydi [20 Eylül 1839 (11 Receb 1255), BOA, MAD., nr. 8355, s. 50-50b., h.3].

iltizam bedeliyle bir başkasına ihale etmişti⁸⁶⁴. Bu sebeple Mizan-ı kantar, Tuzla İskelesi ve Karpaz mukataalarının devlet hazinesine aktarılmasına karar verilmişti. Bu hususun görüşülmesi için devlet mütevellileri ve sarrafları mukataa hazinesine davet etti. Yapılan görüşmeler neticesinde Mizan-ı Kantar ve Tuzla İskelesi mukataalarının 7000 kuruş, Karpaz mukataasının ise 14500 kuruş bedel ile muhassıllığa dahil edilmesine karar verildi⁸⁶⁵.

Daha sonra Mizan-ı kantar ve Tuzla mukataaları muhassıllıktan alınarak, ihale süresi 13 Mart 1839 tarihinden başlatılmak üzere 7000 kuruş bedel ile Kıbrıs reayasına ihale edildi. İhale bedeli reyanın tayin edeceği sarraflar tarafından Tersane-i Âmire Hazinesi'ne ödenecekti⁸⁶⁶.

II. Mahmud'un iktidarı dahilinde yeniden işlerlik kazanmış olan Kıbrıs mukataaları içinden bir takımı, Kıbrıs muhassıllık hazinesi kadar, sağladıkları önemli gümrük girdileriyle de devlet hazinesi içinde vazgeçilmez birer vergi kaynağı olmuşlardı. Şimdi bu mukataaları tek tek açıklamak, Kıbrıs mukataalarının hem ada hazinesi ve hem de devlet hazinesi için sağladığı girdiler bakımından daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

1. Enfiye Mukataası

Osmanlı Devleti'nde hazinelere gelir temin eden mukataalardan biri de Enfiye Mukataası idi. Devlet mukataayı her sene Ağustos ayı başından (13 Ağustos), Temmuz ayı sonuna kadar olan bir yıllık süre için ihaleye çıkarırdı. Mukataa içinde Akdeniz adaları enfiyeciliği önemli bir yer tutmaktaydı. Ancak enfiye^(*) üretimi ve dağıtımı yoğun olarak Yanya ve Mora'daki atölyelerde (kârhane) yapılırdı. Akdeniz adalarındaki mukataaların işletmesi, buna enfiye mukataaları da dahildir, Kaptan-ı Derya hasısı olması sebebiyle genelde kaptan paşaya verilirdi. Kaptan paşa da bu işletmeleri ya

⁸⁶⁴ Mizan-ı kantar mukataasının zabt zamanı Mart başlangıcı idi. İltizam bedeli olan 6000 kuruş dışında, kendisine 3 takım Kıbrıskari oda döşemesi verilmekteydi (*Aynı vesika*).

⁸⁶⁵ Haremeyn Vakfı'ndan ihraç edilmesine karar verilen Karpaz mukataasının mütevellisine eskiden olduğu gibi 565 kuruş vazife ile 5 takım Kıbrıskari döşeme verilmesine devam edilecekti (*Aynı vesika*).

⁸⁶⁶ *Aynı vesika*.

(*) Enfiye "Enfiye" ya da 'Burun otu' diye anılan madde, tiryakileri tarafından 'çürümüş tütünden yapılan ve buruna çekilen keyif verici, hışırtıcı özelliği olan toz' olarak tanımlanmaktadır. Eski İstanbul'da enfiye tiryakileri genellikle edebiyatçılar, yüksek bürokratlar, bilim adamları idi. İstanbul'da revaç gören enfiye Fransa'dan gelen Rende enfiyesi ile Felemenk (Hollanda) enfiyesinin karıştırılarak, rutubetinin muhafazası için çiçek yada deniz suyu ile terbiye edilmesi tavsiye edilirdi." (*AnaBiritanica*, VIII, s. 197).

kaptanlarından birine veya kethüdalarına ihale ederdi⁸⁶⁷. İhaleyi alan kişi mukataaların tahsilatını emri altında bulunan derya tercümanı veya kocabaşlar vasıtasıyla yapardı. Adalarda üretilen enfiye vergilendirilerek, ihale şartlarına göre tercüman ve kocabaşlar tarafından her adanın ödeme gücüne göre taksim edilir ve buna dair bir defter hazırlanarak verginin toplanması temin edilirdi. Tahsilat sırasında görevlilerin bazı usulsüzlükleriyle karşılaşılıyordu. Tahsildarlar, ileri sürdükleri gerekçeler ile gelirlerin toplanmasını geciktirme gayretinde olabiliyorlardı. Böyle hallerde devlet hiç tereddüt etmeden tahsildarları azleder ve yerine yenisi gelinceye kadar, eskisinin tahsilata devam etmesini temine çalışırdı⁸⁶⁸.

Diğer taraftan bakaya kalan enfiye meblağlarının toplanmasına ise adaların büyüklüğüne göre güvenilir bir görevli ile mukataanın nizam ustalarından biri, -1789 yılında bu usta Hayım adlı bir yahudi idi-, tayin olunurdu. Gönderilen emirlere bu iki kişinin isimleri de kaydedilirdi. Bu kişiler her mahalden hizmet akçesi olarak 1 akçe alırlardı. Tahsili için görevlendirildikleri meblağın toplanması karşılığında da her birine 150'şer kuruştan 300 kuruş harcırah verilirdi. Bu harcıraha yapılacak masraflar da dahil edilirdi. Bununla beraber 6 Eylül 1796 tarihinde eski kayıtlar üzerinde yapılan bir inceleme sonucunda, söz konusu mukataaların emanet olarak idaresine başlanmıştı. Bu tarihten sonra Akdeniz adalarından 2855 kıyye enfiye temin edilmiş ve satışından 9010 kuruş gelir sağlanmıştı. Ancak enfiye gelirinin toplanmasına tayin edilen kişilere herhangi bir ücret ödenmesine dair bir kayda rastlanmamıştı. Bu da harcırah meselesinin 1796 yılından sonra uygulanmaya başlandığına işaret eder⁸⁶⁹.

Enfiye ticaretiyle uğraşanlar, birkaç seneden beri Akdeniz'deki, kaptan paşa hassı olan adalardan başka Rodos, İstanköy ve Limni gibi mahallerden de enfiye topladıkları anlaşılmaktadır. Tüccarın topladığı enfiyelerden devlete ait olan meblağlar hazineye intikal etmekteydi. Zamanın tabiriyle taşradan (Anadolu) da enfiye temin edilmekle beraber devlete ait enfiyeye rağbet olmaması, aslında devletten ziyade esham sahiplerini zarara sokmaktaydı. Devlet enfiyesine rağbetin artırılması için gönderilen emirlerde, adalardan gelen tüccarın taşradan enfiye alması tamamen yasaklandı. Serasker paşaya, salyaneli Kırlangıç gemileri seraskerine, İstanköy ve Rodos

---

⁸⁶⁷ 6 Temmuz 1790 (23 Şevval 1204), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 31053.

⁸⁶⁸ *Aynı vesika*.

⁸⁶⁹ *Aynı vesika*.

mutasarrıflarına ve adaların voyvoda, müsellem ve diğerk hakimlerine emirler yazılarak, devlete ait fabrikaların enfiyesinin satın alınması teşvik edilmiştir⁸⁷⁰.

Kıbrıs enfiye mukataası da, diğerk mukataalar gibi iltizam usulüyle işletilmekteydi. Mukataanın 1814 yılı bedeli 8500 kuruş olarak belirlenmişti. Mültezim, peşin olarak ödenmesi istenilen 4000 kuruşu muhassıla nakden ödedikten sonra kalan kısım için mukataanın bağılı olduğu hazineye borçlanıyordu. Borçlar her ne kadar bir senete bağlanıyor olsa da, yukarıda belirtildiği gibi devlet, tasarruflarını korumak amacıyla, seneti kırma yoluna gidebilmekteydi. 1814 yılında akçenin fiyatında meydana gelen aşırı düşüş, devleti senet kırma tedbiriyle karşı karşıya bırakmıştı. Enfiye mültezimine haber verilmeden, mukataa gelirlerinden hazineye intikal etmesi gereken kısım, İstanbul'daki sarrafidan (Sarraf Babaso) tahsil edilmişti. Mültezimin enfiye için Darphane hazinesine vermiş olduğu senet, daha önce iltizamla almış olduğu zecriye malına aitti. Mültezim bununla ilgili ödemeyi de hazineye yapmamış olduğundan, zecriye malından kaynaklanan borcun sarraftan tahsil edilen meblağdan düşüleceği mültezime bildirilmişti⁸⁷¹.

Devletin mukataalara müdahalesi mültezimlerin ihalelere katılmasına önemli bir engel teşkil ettiği gibi, müdahale mukataaların değerlerine de olumsuz yönde yansımaktaydı. Kıbrıs enfiye mukataasının dahil olduğu, imparatorluk enfiye mukataası 1815 yılında darphânenin idaresindeydi. Mukataa, mültezim Ebubekir Efendi'ye ihale edilmişti. Doğal olarak Kıbrıs Enfiyesi de Ebubekir Efendi'nin iltizamına dahildi. İhale şartlarına göre, Kıbrıs enfiyeciliğinin ihalesi bir yıllık süreyi kapsamaktaydı⁸⁷². 1814 yılındaki 8500 kuruşluk iltizam bedeliyle karşılaştırıldığında, yeni ihale fiyatının aynı olması, enfiye mukataasının devletin yapmış olduğu bu müdahaleler sebebiyle kârlı bir mukataa olmaktan çıktığını göstermektedir.

İhaleyi alan kişi, Kıbrıs'ta enfiye ticaretini serbestçe yapma hakkına da sahip olmaktaydı. İltizam sahibi isterse, kendisine tanınan tekeli tayin edeceği başka tüccarlar ile de paylaşabilirdi. Enfiye ihalesini alan kişinin özgürlükleri devlet tarafından garanti edilirdi. Enfiye mülteziminin satış haklarına, dışarıdan enfiye getirilerek satılması gibi, bir müdahale yapılması halinde devlet bu kişileri yakalayarak cezalandırmak ve

---

⁸⁷⁰ 8 Temmuz 1790 (25 Şevval 1204), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 31053, lef: 2.

⁸⁷¹ 28 Temmuz 1814 (19 Şaban 1229), KŞS., nr. 28, s. 212, h.3.

⁸⁷² 25 Eylül 1815 (20 Şevval 1230), KŞS., nr. 29, s. 30, h. 2.

ellerindeki enfiyelere el koyma hakkını daima muhafaza ederdi⁸⁷³. Enfiye üretimiyle ilgili olarak daha önce çıkarılmış olan yasalar da vardı. Başmuhasebe kayıtları dikkatle incelendiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'daki bütün enfiye üretimi mukataaya bağlı kabul edilmekteydi. Mukataaya bağlı olarak İstanbul, Mora ve Yanya'da bulunmakta olan enfiye üretim yerlerinin (kârhane) idaresine memur edilen eminlerin enfiye üretimi ve ürettikleri enfiyeleri istedikleri mahallerde satabilme hakları vardı. Bu kişilerin dışında, enfiye üretimi ve satışı ayırım yapılmaksızın her bölgenin tüccarına yasaktı. Mukataaya her önüne gelenin tüccarlık iddiasıyla müdahale etme olasılığına karşılık, devlet müdahale hakkına sahip olan kişileri, çıkardığı fermanlar ile teşhir etmekteydi. Adları bu fermanlarda geçen kişiler dışında vezir, mirmiran, evkaf mütevellisi, kura zabıtı, haslarda görevli voyvoda ve mütesellim, subaşı ve âyân dahil hiçkimsenin; enfiye mültezimlerine müdahale edemeyeceği açıkça ifade edilmişti. Enfiye mukataasına kanunsuz olarak müdahale etmek isteyen kişilerin, enfiye atölyeleri çok fazla kâr eder durumda olsalar da, atölyeleri kapatılacağı gibi, buralarda ele geçirilen enfiyelere devlet adına el konulacağı bildirilmişti⁸⁷⁴.

Bütün uyarılara rağmen, problem çıkaran olursa bunlardan müslüman olanlar kalebendlik cezasına, gayrimüslim olanlar ise kürek cezasına çarptırılacaklardı. Kıbrıs'ta beratı olmadan enfiye satışı yapmak isteyen müstemelerin ise ellerindeki enfiyelerine el konularak, bu enfiyeler satışı çıkarılacaklardı. Ayrıca elçilerine haber verilerek cezalandırılmaları da sağlanacaktı.

Hakim ve zabıt gibi devlet görevlileri ise enfiye mültezimi ve maiyyetindekilerden kanuna aykırı olarak harc ve aidat talep etmeyeceklerdi. Âyân ve zabıtlar de, enfiye eminine, hakimiyet alanları olduğunu ileri sürerek müdahale etmeye kalkışmayacaklardı. Bu hususlara uymayanların enfiyelerine el konulacaktı. Enfiyelere el konulmasıyla ilgili problemler, bir davaya konu olmuşsa, davalılar yakalandıkları mahallerde değil İstanbul'da mahkeme edileceklerdi. Davalıların İstanbul'a sevki esnasında, zabıtların çok gizli hareket etmeleri gerekmekteydi. Bir derbende ulaşmaları

---

⁸⁷³ *Aynı vesika*; Nuri Köstüklü, *1820-1836 Yıllarında Hamid Sancağı ve Türkiye (182 Numaralı Isparta Şer'iyeye Siciline Göre)*, Konya 1993, s. 59-60.

⁸⁷⁴ *Aynı vesika*.

halinde ise, derbend bekçileri güvenlik gereği, ellerindeki enfiyelere koruma maksadıyla el koyabilecekleri⁸⁷⁵.

Kıbrıs Enfiyeciliği 1836 yılında 12000 kuruş karşılığında ihaleye çıkarılmıştı. Elimizde bulunan berat üzerinde, ihaleyi alan kişinin ismi yoktu. Bu, beratın bütün ihalelerde kullanılmak üzere hazırlanmış numune bir makbuz olduğu anlamına gelir. Beratta ihalenin süresi, mukataanın kıymeti, hangi mukataaya bağlı olduğu ve şartları, yukarıda bahsettiğimiz esaslar dahilinde kayd edilmişti⁸⁷⁶. Bu usul, 1820 yılından beri belgelere aynı şekilde yansımaktaydı. Görüldüğü üzere daha önce 8500 kuruşa ihale edilen Kıbrıs enfiye mukataasının ihale bedeli 1836 yılında 3500 kuruş zamlandırılarak 12000 kuruşa çıkarılmıştı. Yani 1820-1835 yılları arasında Kıbrıs enfiye mukataası hiçbir gelişme kaydetmemişti. Buna karşılık mukataa ihalesine herhangi bir talep de gelmemişti. Buradaki tek değişiklik daha önce Darphâne-i Âmire tarafından işletilmekte olan enfiye mukataası 1836 yılından sonra muhtemelen Asakir-i Mansûre Hazinesi'nin idaresine verilmiş ve doğrudan İstanbul Duhan Gümrüğü'ne dahil edilmişti⁸⁷⁷.

2. Esham Mukataası

“Esham kelimesi «pay» ve «hisse» anlamındaki sehmin çoğulu olup, ilk defa 1775 yılında bir mukataa olarak uygulamaya konulmuştu. Sistemin işleyişi mukataa adıyla bilinen vergi kalemlerinden bazılarında ait yıllık nakdi gelirlerin, faiz denilen belirli bölümlerinin sehimler halinde dilimlenerek özel şahıslara «muaccele» adı verilen peşin bir meblağ karşılığında ve yaşadığı müddetle sınırlı olarak satılmasına dayanır.”⁸⁷⁸

⁸⁷⁵ Aynı vesika. İmparatorluk Enfiye mukataası 1816 yılında ise Dergah-ı muallama kapıcıbaşlarından İsmail Ağa'ya ihale olunmuştu. Bu mukataaya bağlı olan Kıbrıs Enfiyeciliği de 1815 yılında olduğu gibi mukataayı uhdesine alan imparatorluk mültezimi İsmail Ağa'ya ihale olunmuş idi [30 Kasım 1816 (10 Muharrem 1232), KŞS., nr. 29, s. 94, h. 2]. Enfiye mukataasının 1820 yılı ihalesinin de yine İsmail Ağa üzerine aynı şartlar ve meblağla ihale edilmiş olması, enfiye mukataasına olan ilgide bir değişiklik olmadığını göstermektedir [4 Nisan 1820 (20 Cemaziyelahir 1235), KŞS., nr. 30, s. 66, h. 1].

⁸⁷⁶ 19 Nisan 1835 (24 Zilhicce 1250), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 11898.

⁸⁷⁷ 25 Mart 1836 (7 Zilhicce 1251), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 6678, lef: 2. Kıbrıs enfiye mukataasının ihale şartlarında yapılan fiyat düzenlemesiyle 12000 kuruşa çıkması 1836 yılında da mukataanın ihale edilememesine sebep olduğu anlaşılmaktadır [2 Mayıs 1835 (4 Muharrem 1251), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 11898]. Aynı şekilde 1837 senesinde yapılan ihalede de Kıbrıs Enfiye mukataasına bir alıcı çıkmamıştı [28 Nisan 1836 (11 Muharrem 1252), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 6678, lef: 1]. İstanbul Duhan Gümrüğünün idaresi hakkında bk. Fehmi Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasî ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)*, (Basılmamış Dr. Tezi, M.Ü., TAE), İstanbul 2005, s. 166-188.

⁸⁷⁸ Mukataaların gelirlerine konulan faiz anlamına gelen esham, hiçbir zaman satın alınan sehmin ana parasına sahiplik manasına kullanılmamıştır. Esham kadın ve erkek herkes tarafından satın alınabilen ve mukataanın bölündüğü sehimlere herbiri için konulan belirli bir meblağ ki bu zamanla 2500

Ortaya çıkışı, malikane sisteminin son derece genişlemiş olması ve mevcut gelirlerin giderleri finanse edemeyeceğinin anlaşılmasıyla olmuştur, denilebilir⁸⁷⁹. Esham mukataasının, savaş ortamında malî sisteme dahil edilmesi ve 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması'ndan sonra, Rusya'ya ödenmesi kabul edilen tazminatı karşılamak amacıyla faaliyete geçirilmesi, sistemin çağdaş devletlerdeki uygulamalardan etkilenildiğini de göstermektedir. Bu konuda Rusya ve Avusturya'nın Hollanda ve İtalya gibi finans sisteminin geliştiği ülkelerde, tahvil çıkarmak suretiyle savaşları finanse etmeleri, Osmanlı Devleti'ni de etkilemiş olmalıdır. Bununla beraber sistemin, Osmanlı maliyesindeki iltizam ve malikane uygulamalarının bir uzantısı olduğunu da unutmamak gerekir⁸⁸⁰.

Eshamın ilk tatbik edildiği yer olarak İstanbul Duhan Gümrüğü'nü görmekteyiz. Daha önce malikane olarak iltizama verilmiş olan mukataanın, iltizam değerinin tespit edilmiş olması, esham çıkarılması için iyi bir fırsat teşkil etmiştir. Gümrüğün toplam geliri yaklaşık 159 bin kuruş olup, bunun yıllık net karı ise 400 bin kuruştur. İstanbul Duhan Gümrüğü Mukataası'nın yıllık net karı 2500 kuruşluk birimlerden 160 parçaya bölünmüş ve beş yıl için 12500 kuruş muaccele ile satışa sunulmuştur. Esham dilimlerinin parçalara bölünerek (1/16) satışa sunulması ise, sürümünü kolaylaştırmayı amaçlamaktaydı. Devletin buradaki amacı ise daha küçük birikimleri piyasaya çekmeye yönelik bir adımdı. Bu 16 hissedenden birini satın alan kişi, hissesinden elde edilen faiz gelirini yılda iki taksit halinde, mültezimden veya onun İstanbul'daki sarrafından yaşam boyu alma hakkına sahip oluyordu. Satın alınan bu payların birim fiyatları değişmediğinden, yıllık ödemelerde de herhangi bir değişim olmamaktaydı. Sahibinin ölümü üzerine paylar mirasçılara, mirasçı yoksa hazineye intikal ettirilerek bu payların yeniden piyasaya arzı sağlanmaktaydı⁸⁸¹.

İstanbul Duhan Gümrüğü Mukataası'nda esham satışlarının iyi sonuçlar vermesi üzerine, sistem merkezî gelirleri oluşturan mukataalara da uygulanmaya

---

kuruşta sabitlenmiştir. Bir sehmi alan kişi 12500 kuruşu beş yılda ödemek şartıyla ölünceye kadar her yıl 2500 kuruşluk bir gelire sahip oluyordu. Bu usulde ölen kişilerin varislerine birşey verilmediği gibi, mahlul sayılan sehmi de hazineye intikal ediyordu (Geniş bilgi için bk. Mehmet Genç, "Esham", *DİA*, XI., İstanbul 1995, s. 376). 1775-1840 arasında esham yoluyla yapılan iç borçlanma, merkezî gelirlerin yarısını karşılıyordu (Veli Aydın, "Osmanlı Maliyesinde Bir İç Borçlanma Örneği Olarak Esham Uygulaması", *Türkler*, XIV., s. 340).

⁸⁷⁹ Aydın, "İç Borçlanma Örneği Olarak Esham Uygulaması", s. 345.

⁸⁸⁰ Aydın, "İç Borçlanma Örneği Olarak Esham Uygulaması", s. 346.

⁸⁸¹ Aydın, "İç Borçlanma Örneği Olarak Esham Uygulaması", s. 347.

başlandı. Esham satışları, 1774 ve sonrasında devletin temel finansman kaynaklarından birini oluşturmakla beraber, malî krizi çözmek yerine dış borçlanmayı da azdıran bir sisteme dönüşmüştür⁸⁸². Sadece Müslümanlara yapılan esham satışları, 1792 yılından itibaren gayrimüslimleri de kapsamına almıştır. Ancak gayrimüslimlerin Zecriye Mukataası hissesi dışında esham almaları yasaklanmıştı⁸⁸³.

Yıllık olarak iltizama verilen muhassıllık gelirlerinde meydana gelen değişim, esham faizlerini de doğrudan etkilemekle beraber, eshamın hisse (sehim) üzerinden satışında fazla bir değişiklik görülmezdi. Hisseler dörder kise faiz üzerinden hesaplanır ve genel olarak 1/4 veya 1/8 paylarına ayrılarak işlem görürdü. Devlet daha küçük tasarrufları da piyasaya çekmek istediğinde, bu hisseler 1/64 paya kadar küçülebilirdi. Burada esas olan faizin sürekliliği değil, mukataanın kârlılığının artırılabilmesiydi. Faizlendirilmiş olan mukataalarda devlet adına kârlılık ancak esham sahiplerinin hisselerini boş (mahlul)^(*) bırakmalarıyla mümkün olabilmekteydi. Çünkü mukataaların sürekli hisselerle bölünerek faize verilmesi bir süre sonra hazinenin büyük miktarlardaki faiz yüküyle karşı karşıya kalmasına sebep oluyordu. Bu faiz yükünden kurtulmak isteyen devlet, boşalan hisseleri bir araya getirdikten sonra yeniden fiyatlandırarak tekrar satışa çıkarmak ve daha önce sabit bir fiyatla ihale edilmiş olan mukataaların kâr oranını yükseltmeyi tasarlamıştır. Bu şekilde satışa çıkarılmış olan hisselerden birine, Kıbrıs Lefkoşa sakinlerinden Postevi Mehmed Efendi sahipti. Mehmed Efendi 1/8 hisselik esham sahibi olarak vefat etmiş ve boşalan hissesine hazine adına el konulmuştu. Normalde bu hisselerin hazinede dondurulması gerekirdi. Ancak 30 Ekim 1786'da siyasî istikrarsızlığın önüne geçmek amacıyla alınan bir kararla, yeni esham çıkarılmamasına karar verilmişti. Buna karşılık boşalan hisselerden hazinede toplananlar tekrar satışa sunulmuştu⁸⁸⁴. Söz konusu uygulamaya uygun olarak Postevi Mehmed Efendi'den hazineye intikal eden hisselerin de satışına karar verilmişti. Müzayede sonucunda Mehmed Efendi'ye ait hisse 2000 kuruş muaccelle ile Seyyid İsmail b. Ömer'e satıldı. İhaleyi kazanan Seyyid İsmail Efendi, sahip olduğu hisselerin peşin parasını (muaccelle) ve satıştan kaynaklanan vergi ve yevmiyeleri hazineye teslim

⁸⁸² Aydın, “İç Borçlanma Örneği Olarak Esham Uygulaması”, s. 340.

⁸⁸³ Aydın, “İç Borçlanma Örneği Olarak Esham Uygulaması”, s. 347.

(*) Mahlûl: Malikane mukataa veya kayd-ı hayat şartıyla peşin bir bedel “muaccelle” karşılığında taliplilere satılan ve yıllık “mal ve kalemiyesi” dışında tüm hasılatı satın alana bırakılan mukataa sahiplerinin ölümü halinde devlete rucu etmesine mahluliyet denirdi. Bu mahlul mukataalar istenirse yeniden bir bedelle satışa sunulurdu (Cezar, *Bunalım ve Değişim Dönemi*, s. 165).

⁸⁸⁴ Genç, “Esham”, s. 378.

etmiş ve kendisine satışla ilgili bir de senet (temessük) verilmişti. Seyyid İsmail Efendi, malikane olarak satın aldığı hisselerin faizini her yıl iki taksit halinde (Kasım ve Mart) kaleminden verilen bu senet vasıtasıyla muhassılın İstanbul'da ki sarrafindan alacaktı⁸⁸⁵.

Mehmed Efendi'den intikal eden hisseler gibi, mukataalara ait esham hisseleri de boşaldıkça (mahlul) Darphâne Hazinesi'ne devredilir ve daha sonra bu hisseler satışa çıkarılırdı. Devlet denetiminde olan gelirlerin takibi kolaydı. Bir de sahiplerinin ölmesi sebebiyle boş kaldığı halde piyasada dolaşan hisseler vardı. Boş kalan esham hisseleri, hisse sahibinin varisleri tarafından kasten devlete haber verilmemekteydi. 31 Aralık 1820 tarihinde çıkarılan bir kararla boş kalan hisselerin de hazineye intikali kararlaştırıldı. Piyasada işlem görmekte olan bu hisseler, muhbirler vasıtasıyla tespit ettirilerek, hazine adına el konuldu. Daha sonra da ocaklık olarak Kıbrıs muhassıllık mukataasına dahil edilen hisselerin satışa çıkarılmasına karar verildi⁸⁸⁶.

Esham satışları, bir akarı olmadığı halde, elinde parası olanlar için ideal bir yatırım aracı olmuştur. Osmanlı Devleti'nde kadınların toplumun dışına itilmiş, pasif tüketiciler oldukları yönünde ileri sürülen fikirlerin, bir varsayım olarak kalmasını temin edecek en önemli argüman, esham sistemidir. Esham sistemi bu yönüyle bakıldığında daha ziyade kadınların aktif olduğu bir maliye alanıdır. Kadınların toplum ve ticaret içinde yer alışlarıyla ilgili olarak XIX. yüzyıl ve öncesine dair yapılan araştırmalar, bu hususu desteklemektedir. Elde edilen bulgular, Osmanlı toplumunda kadınların aktif olarak ekonomiye katıldıklarını göstermektedir⁸⁸⁷.

II. Mahmud'un ilk yıllarında Kıbrıs muhassıllık gelirleri ve mukataaları Darphâne-i Âmire Hazinesi tarafından idare edilmekteydi. 1812 yılı öncesinde 3021000 kuruş olan muhassıllık gelirleri, 1812 yılında 50 bin kuruş zamlandırılarak (3071000 kuruş) satışa çıkarılmıştı. Darphâne-i Âmire, zam sayesinde, 50000 kuruş gelir temin etmiş oldu.

---

⁸⁸⁵ Postevi Mehmed Efendi, Rumeli Eşrak kazasından olup, Üsküdar'da Mahkeme civarında Yeni Çeşme denilen mevkide ikamet etmekteydi [29 Haziran 1808 (5 Cemaziyelevvel 1223), BOA, *A.E.-IV. Mustafa*, nr. 1237]. Aynı şekilde muhassıllık olan Kıbrıs ve bağlı mukataalardan her sehmi dörder kise faizli olarak her sehmin sümün hissesine malikane olarak tasarruf eden Hacı Hasan ölmüş ve hissesi boş kalmıştı. Bu hisse, Rumeli kadılarından Şanizade Mehmed Muhyiddin'e verildi [16 Temmuz 1808 (22 Cemaziyelevvel 1223), BOA, *A.E.-IV. Mustafa*, nr. 1248].

⁸⁸⁶ 31 Aralık 1820 (25 Rebiülevvel 1236), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 10680.

⁸⁸⁷ Aryeh Shmuelevitz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadınların Sosyo-Ekonomik Statüsü: XIX. Yüzyılın Başlarında Yafa Kadınlarının Durumu", *Türkler*, XIV., s. 27.

Kıbrıs esham mukataası 112.5 tam hisse olarak kabul edilmekteydi. Bu hisselerden her 3/8 pay bir hisse olarak değerlendirildiği gibi, hisseler de 4 kese faiz üzerinden işlem görmekteydi. Böylece hisselerle ödenecek peşinat (muaccelle) da 2000 (veya 2500) kuruştan 3000 kuruşa çıkarıldı⁸⁸⁸. Bu yeni hisseler devlet memuru erkekler ve gelir sahibi ev kadınlarının talebine sunulacaktı. Buradan elde edilecek gelirler savaş masraflarının finansmanında kullanılacaktı⁸⁸⁹.

Yukarıda da belirtildiği üzere, devlet bir kısım mukataanın işletmesini Darphâne-i Âmire'ye devretmişti. Darphâne mukataalardan bazılarını ocaklık olarak Kıbrıs eshamına ilave etmişti. Mukataaların bedeli olarak tahsil edilen 216750 kuruşun zamanı geldiğinde esham sahiplerine ödenmesi ocaklık şartıydı. Eshamın, taliplilerine dağıtılması işi darphane nazırının göreviydi. Devlet esham sahiplerine 13 Temmuz 1812 tarihinde ilk taksit olarak bedelin yarısı olan 108375 kuruş ödemeyi garantilemişti. Bu bedel, doğal olarak Kıbrıs muhassılı veya sarrafi tarafından ödenecekti. Ancak kaptan paşanın kethüdası Seyyid İbrahim Sarım Efendi, meblağın mukataalar sarrafi tarafından ödeneceğini bildirmişti. Bunun üzerine darphane nazırı, başmuhasebeden emrin yerine getirilmesini istedi. Başmuhasebe kayıtlarında yapılan inceleme sonucunda, söz konusu meblağın, 17 ayrı mukataadan karşılanması için daha önce esham sahiplerine senet verildiği tespit edilmişti⁸⁹⁰. Ocaklık tayin olunan Kıbrıs eshamının satışından elde edilen meblağın yarısına tekabül eden birinci taksit 12 Temmuz'da; ikinci taksit 13 Kasım'da

---

⁸⁸⁸ Savaş masraflarını karşılamak için esham satışlarına izin veren devlet sadece Osmanlı Devleti değildir. İngiltere, Fransa, Avusturya ve Rusya'da benzeri birer sistem geliştirmek suretiyle savaş masraflarını tümden finanse etmeyi başarmıştır (Aydın, "İç Borçlanma Örneği Olarak Esham Uygulaması", s. 341-342).

⁸⁸⁹ 25 Mayıs 1812 (8 Cemaziyelevvel 1227), BOA, *A.E.-II. Mahmud*, nr. 3310. Mesela, Kıbrıs âyânından Rikapdar Hüseyin Bey'in hademesi olan Akbıyık mahallesinden Hacı Ali Efendi müzayede de bir hissenin 1/4 (rub') payını satın almıştı. Hacı Ali hisseye ödeyeceği peşinatı darphâneye teslim ettikten sonra, satıştan kaynaklanan vergisini de hazineye teslim edecekti. Teslimattan sonra, malikâne olarak aldığı hisseye ait senet kendisine verildi. Hacı Ali Efendi, hisselerden gelecek olan faizi dörder aylık fasılalarla alacak olup, ilk taksitini 13 Mart 1812, ikinci taksidini 13 Temmuz'da üçüncü taksitini ise 13 Kasım'da alacaktı. Bütün bu taksitler kalemine verilen suret ile muhassılın İstanbul'daki sarrafi tarafından ödenecekti (*Aynı vesika*).

⁸⁹⁰ Kıbrıs muhassılığına ocaklık olarak tayin edilen 1 yük 8375 kuruşun karşılık olarak gösterildiği 17 mukataa ve faizleri şunlardır: Altunlar liva-i Tırhala (8000), mukataa-i çiftlik-i İstefe der-liva-i Ağrıboz (7500), mukataa-i Londos der-liva-i Paşa (9500), maktua-i cizye-i kıbtıyan kalem Yanboli (5000), mukataa-i defterdarlık-ı Girid hassa-i mîrî gayr-i ez ocaklık gümrük-i duhan (7500), mukataa-i ciftha-i nefis-i Karaferye der liva-i Selanik (8500), mukataa-i İstorga... Ohri (8500), mukataa-i kaza-i Anavarin der cezire-i Mora (7500), Mukataa-i Anaboli der cezire-i Mora (4250), kaza-i Tarablica der-cezire-i Mora (5000), mukataa-i gümrük-i Erzurum gayr-i ez ocaklık gümrük-i duhan (7500), gümrük-i Tuzla tamam mukataa gayr-i ez ocaklık gümrük-i duhan (2750), mukataa-i .. ağnam kalemiye-i Selanik (8000), mukataa-i has ... (2500), mukataa-i nefis-i İslimye (7500), mukataa-i Ardin (2500), mukataa-i Maden-i nuhas-i Kastamonu (6375) [26 Ekim 1812 (19 Şevval 1227), BOA, *Cevdet-Darphâne*, nr. 1555, lef: 1].

ödenecekti. Bu ödeme, esham kaleminden verilen senetlere göre, esham sahiplerine muhassılın sarrafı tarafından yapılacaktı. Ancak meblağ, 1814 senesi sonuna kadar tahsil olunmaz ise senetler kalemine teslim edilecekti. Sonra da Temmuz başında hisse sahiplerine verilmek üzere sarraflardan tahsil edilecekti⁸⁹¹.

Her yıl iltizama verilmek üzere ihaleye çıkarılan Kıbrıs mukataalarının, hazineye ödenen peşin fiyatları sürekli değişmekteydi. Buna orantılı olarak esham faizleri de yıldan yıla farklılık arz etmekteydi. Taban fiyata göre yıllık esham miktarlarında yükselişler olabileceği gibi düşüşler olması da mümkündü. Ancak Osmanlı malî bürokrasisi *fiskal*^(*) bir sisteme sahip olduğundan mukataaların kâr hadlerindeki düşüş kabullenilebilir bir durum değildi. Bu sebeple mukataalar yıl yıl zamlandırılarak ihale edilirdi. Bir örnek olması bakımından 1806 ila 1814 yılları karşılaştırılabilir: 1806 yılında Kıbrıs muhassıllığı iltizam bedeli cizye ve avarız bedelleriyle 539777.5 kuruştı. Bu meblağdan esham sahiplerine ödenen toplam faiz 296000 kuruştü⁸⁹². 1814 yılında Kıbrıs muhassıllığına bağlı mukataalar ile cizye ve avarız iltizam bedelleri de ilave edildiğinde toplam 545803.5 kuruş tahsil edilmişti. Söz konusu meblağın 346000 kuruşunu esham faizlerinin oluşturuyor olması bu hususu açıklar mahiyettedir⁸⁹³. Bununla beraber 1821 yılında esham faizinin 219735 kuruş 54 akçeye düşmüş olması ise söz konusu yıl ortaya çıkan Rum fesadıyla alakalı olmalıdır⁸⁹⁴.

Esham sahipleri, hisselerini başkalarına devredebilirdi. Bu bir nevi senet kırmak işlemiydi. Böyle durumlarda genellikle mahkemeye başvurulurdu⁸⁹⁵. Mahkeme ise başmuhasebeye müracaat eder ve eshamın durumuyla ilgili bilgi isterdi. Tetkikler tamamlandıktan sonra, eshamın yeni sahibine kadı huzurunda hissesine ait seneti (hüccet) verilirdi. Konuyla ilgili olarak bir başka örnek vermek gerekirse; Divan-ı Hümâyun nişancı (tevkii) kaleminden Cabi'nin hemşiresi Reşide hatun, her bir hissesi 3/4 pay olmak üzere, toplam 12000 kuruşu peşin (muaccele) ödeyerek esham satın

⁸⁹¹ 10 Eylül 1814 (25 Ramazan 1229), BOA, *Cevdet-Darphâne*, nr. 1555, lef: 2.

^(*) Fiskalizm: Hazineye ait gelirleri mümkün olduğu kadar yüksek düzeye çıkarmaya çalışmak ve ulaştığı düzeyin altına inmesini engellemektir (Genç, *Devlet ve Ekonomi*, s. 50).

⁸⁹² 28 Aralık 1821 (17 Şevval 1221), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 15081.

⁸⁹³ 23 Ekim 1814 (9 Zilkade 1229), BOA, *Cevdet-Bahriye*, nr. 5550/1.

⁸⁹⁴ 1 Ocak 1823 (17 Rebiülahir 1238), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 11572/2.

⁸⁹⁵ Devlet fertleri esham almaya hukuki olarak zorlayamadığından, devletten alacakları olanlara alacağı karşılığında verilen eshamı bir başkasına devir veya satma hakları bulunuyordu. Bu hak 1813 yılından 1840 yılına kadar bir ila iki yıl süreyle kişilere tanınmıştı (M. Genç, "Esham", s. 379).

almıştı. Reşide hatun bu hisseyi, kadı önünde Beşiktaş Tarlabası'nda ikamet eden Rumeli kadılarından Alaiyeli Mustafa'nın, zevcesine kendi rızasıyla vermişti⁸⁹⁶. Bir başka davada ise, Aişe hatun Kıbrıs eshamından bir hissesi 1/4 pay olan eshama sahipti. Aişe Hatun, İstanbul'da kadıya müracaat ederek sahip olduğu hissesini kendi rızasıyla bedeli ve makbuzu karşılığında devretmek istediğini bildirdi. Hisse İstanbul'da Büyük Ayasofya Camii civarındaki İshak Paşa mahallesinden Şıkkievvel Defterdarı mektubcu halifelerinden Mustafa Faiz Efendi'ye devredilecekti. Mustafa Faiz Efendi'nin hissesine ait senediyle ilgili başmuhasebe defterlerine müracaat edilmesine karar verilmişti. Görülen o ki, Kıbrıs muhassıllığı ve mukataalarının satışa çıkarıldığı Mart başından (13 Mart) itibaren ocaklık olarak tanzim olunan eshamın her hissesi dört kese faiz olmak üzere 31 tam hisseye taksim edilmişti. Bir hissenin 1/4 payı ise 4000 kuruş muaccele ile Mustafa Faiz Efendi'nin üzerine kayıtlıydı. Kendisine verilen senette, hisseyi ömür boyu tasarruf edeceği yazılıydı. Faiz Efendi'nin hisselerden elde edeceği faiz, kendisine iki taksitte (Temmuz ve Ağustos) ödenecekti. Bu ödemeye ilgili emir, Kıbrıs muhassılı tarafından İstanbul'daki sarrafına verilmişti⁸⁹⁷.

1829 yılı esham satışı için hisseler dörder kese faiz ile toplam 30 esham hissesi olarak hesap edilmişti. Devlet tarafından el konulmuş olan boş hisseler ise 1828 yılından itibaren sahipsiz kaldıklarından, yeniden fiyatlandırılmışlardı. Bu hisselerin her 8 hissesi, 3 pay şeklinde hesaplanarak, rayiç fiyat üzerinden satışa sunulmuştu. Hisseler satılırken, 8'er senelik süreyle talibilerine ihale edildikleri anlaşılmaktadır. Satıştan elde edilecek olan dellal vergisi ve hazineye yapılması gereken peşin ödemeler, Bağdad Muhafazı Hüseyin Paşa'nın gelir ve giderlerine karşılık olarak hazineye teslim edilecekti. Bu hususun açıkça anlaşılmasını temin için de Kıbrıs'a bir emir gönderilmişti. Emre göre, 8 senelik vadelerle satışı yapılan eshamdan, her hissenin 1/16 (yarım sümün) payı 1000 kuruş peşinat ile satışa çıkarıldı. Bu hisselerden biri, Divân-ı Hümâyün kalemi memurlarından olan Mustafa Raşid Efendi'nin zevci Hatice Hatun'a satıldı⁸⁹⁸.

Osmanlı Devleti, hazinesinde meydana gelen sıkıntıları aşmak ve askerî harcamaların karşılanması için de esham satışına başvurmuştur. 1827 yılında Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu'nun giderlerinin karşılanması için bütün esham ve

⁸⁹⁶ 31 Mart 1825 (11 Şaban 1240), BOA, *A.E.-II. Mahmud*, nr. 24.

⁸⁹⁷ 23 Şubat 1829 (18 Şaban 1244), BOA, *A.E.-II. Mahmud*, nr. 3755.

⁸⁹⁸ 10 Ekim 1829 (11 Rebiülahir 1245), BOA, *MAD.*, nr. 9648, 69, h. 1.

mukataalar sadece bir yıllığına cebelü askerinin giderlerine sarfedilecekti. Ancak Osmanlı-Rus Savaşı'nın devam ediyor olması ve Osmanlı Devleti'nin sefer hazırlıklarının sürmesi sebebiyle Müslüman ahalinin “din ve devlet yolunda” kadın veya erkek her kimin üzerinde üç seneyi geçmemiş cebelüye müstehak eshamı varsa buna ait faizin yarısını bağışlamaları isteniyordu. Hisseyi satın aldığı tarihten itibaren sekiz seneyi doldurmuş olan hisse sahipleri ise hisseye sahip oldukları tarihten itibaren muaccelle miktarının her 1000 kuruşuna isabet eden 2 cebelü bedeli karşılığında 100'er kuruş vereceklerdi. Sekiz seneden daha eski hisse sahibi olanlar ise 1.5 cebelü bedeli karşılığında 75'er kuruş ödeme yapacaklardı⁸⁹⁹.

Osmanlı Devleti'nde eshamın askerî masrafları karşılanmak üzere “cebelü bedeliyesi” olarak ilk kullanılışı elbette bu değildi. Yukarıda bahsettiğimiz gibi XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren devletin savaş masraflarının arttığı zamanlarda benzeri çarelerin gündeme getirildiği bilinen bir gerçektir⁹⁰⁰. Mesela, Kıbrıs muhasıllığı eshamının her hissesi 4 kese faiz hesabıyla, Tersane-i Âmire Hazinesi tarafından el konulmuş olan 60 tam hisselerin boşalmış olmasıyla ortaya çıkan her bir hisselerin 3/8 (üç sümün) payı 1836 senesi Mart başından itibaren satışa çıkarılmıştı. Ayrıca sekiz sene hesabıyla dellallık ücreti ve hazineye verilmesi gereken peşin meblağlar yukarıda belirtilen masraflara karşılık olarak hazineye teslim edilmişti. Bu hususta gönderilen emir sebebiyle, her sekiz hissedenden 3 pay satışa çıkarılmıştı. Satışa sunulan 3/8 paydan biri 6750 kuruş peşinatla (muaccelle) İstanbul'da Sultan Mehmed Camii civarında Boyacı Hanı yakınında oturmakta olan eski sadrazamlardan Hurşid Paşa'nın *baştebdili*^(*) Osman'ın zevcesi Nefise Hatun binti Abdullah'a satılmıştı. Peşin ödemesi ve dellaliye harcı da aynı gün hazineye teslim edilmişti⁹⁰¹. Ancak burada her ne kadar sekiz sene üzerinden hesap yapılmış olsa da, gerçekte bu sekiz senelik hesabın cebelü bedeliyesi olarak hazineye intikal edip etmediği hususunda bir fikir sahibi değiliz.

Mümkün mertebe her geliri bir mukataa haline getirip işletmeye açan devlet, Nemçe ve Fransa'nın yeni düzenlenen gümrük tarifelerinden elde edilen faiz gelirini de mukataa olarak satışa sunmuştu. 1822 yılında Nemçe ve Fransa'ya uygulanan yeni vergi

---

⁸⁹⁹ 25 Ağustos 1828 (13 Safer 1244), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 3, h. 2.

⁹⁰⁰ Genç, “Esham”, s. 378.

(*) Tebdil: Padişah veya devlet erkanından birini uzaktan korumak maksadıyla izleyen kişi (Sertoğlu, *Tarih Lûgati*, s. 331).

⁹⁰¹ 22 Şevval 1250, BOA, *A.E.-II. Mahmud*, nr. 7650, .

tarifeleri de İstanbul Emtia Gümrüğü'ne ocaklık olarak tahsis olunmuştu. Bu tarifeye göre ocaklık olarak tayin olunan eshamın 1821 ve 1822 senesine ait her hisseden hazineye verilmesi gereken peşin bedel 12500 kuruş olarak saptanmıştı⁹⁰².

3. İhtisap Mukataası

Cihad vergisi (rusum-ı cihadiye) olarak da bilinen ihtisap vergisi, ilk önce İstanbul ve civarından alınması düşünülmüştür. Bu kalem oluşturulurken asıl hedef, toptan veya perakende olarak alım satımı yapılmakta olan zaruri ihtiyaç maddelerinin vergilendirilmesiydi. İhtisap vergisiyle ilgili uygulama ülkenin her tarafında aynı zamanda başlatılamamıştır. Vergi daha sonra mukataaya dönüştürülerek satılmıştır. İhtisap vergisinin uygulanmasını geciktiren sebepler arasında belkide en önemlisi ihtisap vergisine karşı halkın kışkırtılmasıdır. Vergi ilk olarak İstanbul, İzmir, Edirne'de, daha sonra Bursa, Kastamonu, Ankara ve Maraş'ta yürürlüğe sokulacaktı⁹⁰³. Ancak bu yeni vergi gerek bilgisizlik, gerekse bazı kasıtlı dedikodular sebebiyle halka ve özellikle esnafa “çirkin” görünmüştü⁹⁰⁴. Bununla beraber söz konusu verginin Asakir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu'na gelir sağlayacak olması devletin, vergiyi yurt çapında yaygınlaştırmak hususunda azami gayret sarfetmesine sebep olmuştur. Bu da yürürlüğe sokulmasında bazı problemlere sebep olmuştur.

Çeşitli kaynaklarda ihtisap resminin uygulandığı alanlar her ne kadar bu şekilde sunuluyor olsa da, verginin Kıbrıs dahil, Şam, Halep, Hama, Humus, Musul gibi yerlerde de uygulandığı 23 Şubat 1828 (7 Şaban 1243) tarihli bir defterden anlaşılmaktadır⁹⁰⁵.

İhtisap vergisi; İran, Hindistan ve Avrupa'dan İstanbul'a gelen şal, suvali, cetari, dülbend, basma gibi eşyanın damgalanması şartını getirmekteydi. Oysa Osmanlı memleketlerinden olan Şam, Halep, Hama, Humus, Musul, Kıbrıs, Dersaadet ve Bilad-ı sairede üretilen suvali, şal, Trablus kuşağı, Musul bezi, havlu, peştemal gibi çeşitli eşyaların mahallerinden alınıp satılırken damgasız oldukları dikkat çekmekteydi. Bu

⁹⁰² BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 11572/3-7.

⁹⁰³ İlk olarak İstanbul'da uygulanmasına karar verilen ihtisap gelirlerinin işletimi için nizamname Evahir-i Muharrem 1242 (25 Ağustos-3 Eylül 1826) tarihinde hazırlandı ve yürürlüğe girdi. Nizamnamenin içeriğiyle ilgili bk. Mübahat S. Kütükoğlu, “1826 Düzenlemesinden Sonra İzmir İhtisap Nezareti”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 13, İstanbul 1987, s. 482.

⁹⁰⁴ Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım*, s. 250-251.

⁹⁰⁵ BOA, *Cevdet-Belediye*, nr. 2453/1.

durum perakende alış veriş nizamını bozmakta ve haksız kazancı teşvik edici hükümler taşıdığından devlet, bütün bu mahallerde satışı yapılan mal ve eşyanın da bir an evvel damgalanarak vergisinin tahsil edilmesine karar vermişti. Ayrıca devlet, söz konusu eşyanın damgasız olarak İstanbul'da satışını yasaklamıştı. Bu kararlar İstanbul'dan taşraya eşya çıkışı da kontrol altına alınmış olacaktı. İran, Hindistan ve Avrupa devletleri tüccarı tarafından İstanbul'a getirilen eşyadan dülbend, hassa, basma, şal ve benzeri malların a'lâsından 90, evsâtından 60 ve ednâsından 30 para resm-i damga alınması nizam altına alınmıştı. Ayrıca İstanbul'a getirilerek teslim edilen veya burada üretilen eşyanın da bu şekilde vergilendirilmesi gerekiyordu. Bu hususun başmuhasebe, mukataa hazinesi, ihtisab ve gümrük defterlerine kaydı emredilmişti⁹⁰⁶.

İhtisap vergisi, 17 Şubat 1828 tarihinden itibaren mukataa haline getirilerek iltizama verilmek suretiyle Kıbrıs'ta yürürlüğe konulmuş ve tahsil edilmişti⁹⁰⁷. Ancak elimizdeki verilere dayanarak Kıbrıs ihtisap mukataasıyla ilgili bir nizamname yapıp yapılmadığını söylemek pek mümkün görünmemektedir. Bu sebeple Kıbrıs ihtisap mukataasını değerlendirirken, İzmir ihtisap mukataası için hazırlanmış olan 29 Ocak 1827 tarihli nizamnameyi kullanmak yerinde olacaktır. Nizamnamenin ilgili maddesine^(*) bakıldığında, Kıbrıs'ta uygulanan nizamın hangi şartları taşıdığını görmek mümkündür. Bununla beraber ihtisap nezaretinin sadece İzmir'de kurulmuş olması ihtimalî karşısında Kıbrıs gelirlerinin İzmir'e mi yoksa doğrudan mansure hazinesine mi gönderildiği konusu henüz aydınlatılmış değildir. Ancak genel uygulamaya bakıldığında gelirlerin mansure hazinesine gönderildiğini söylemek yerinde olacaktır⁹⁰⁸.

Kıbrıs düzenlemesinde ihtisabın başlıca Lefkoşa, Tuzla, Tuzla'ya bağlı İskele kasabası ve Limasol kasabalarıyla diğer küçük kazalara tatbik edilmiş olduğu görülmektedir⁹⁰⁹. Köy, kaza ve şehirler yazılarak en az bir, en fazla dört sınıf üzerinden vergilendirilen esnafın ihtisap vergileri, taban olarak 2 kuruş, tavan olarak ise 8 kuruş

---

⁹⁰⁶ Aynı vesika.

⁹⁰⁷ Elimizde Kıbrıs ihtisabının nasıl ve ne şekilde yönetileceğini belirten bir nizamname bulunmamaktadır. Burada söz konusu olacak olan defter sadece hangi malların ve esnafın mukataaya konu olacaklarıyla ve ne kadar vergi ödeyecekleriyle alakalıdır. Bu bakımdan ihtisap nezaretiyle ilgili olarak elde bulunan en önemli nizamname İzmir ihtisabına ait olduğundan, Kıbrıs ihtisabının nizamnameye uygun olarak değerlendirilmesini yapmak üzere bk. Kütükoğlu, "İzmir İhtisab Nezareti", s. 483-520.

^(*) 29 Ocak 1827 tarihli İzmir İhtisap Nizamnamesinin Mübahat Kütükoğlu tarafından yapılan düzenlemesine göre "h maddesi" için bk. Kütükoğlu, "İzmir İhtisab Nezareti", s. 485.

⁹⁰⁸ Bk. Kütükoğlu, "İzmir İhtisab Nezareti", s. 519.

⁹⁰⁹ Şubat-Mart 1828 (Şaban-Ramazan1243), BOA, MAD., nr. 1945, s. 17-21.

olarak belirlenmişti. Meselâ, Lefkoşa ile ilgili verilere bakıldığında; 901 asker esnaf, 5 adet han ve bunlara ait 179 adet oda, 1 adet tahmishane, 1 enfiye dükkanı, 23 kahvehane, 106 değirmen olduğu tespit edilebilmektedir⁹¹⁰. Lefkoşa'daki bu birimlerden elde edilen ihtisap vergisi 1.210.168 para idi⁹¹¹.

Lefkoşa'da ihtisap vergisine konu olan binaların kaydı tutulmuş ve bina başına belirli bir vergi konulmuştu. Buna göre Han-ı Kebir, Kumarcı Hanı, Çulhalar Hanı, Kavvas Mustafa Hanı ve Basmacılar Hanı olmak üzere şehirde 5 adet han vardı⁹¹².

Kahvenin ihtisap resmine dahil edilmesi üzerine, bir çeşit tekel olan tahmishanenin kurulmasına karar verilmişti. Bununla vergi kaybının önlenmesi amaçlanmış ve kahvenin başka yerlerde satışı yasaklanmıştı⁹¹³. Lefkoşa'da da bir adet tahmishane kurulduğu anlaşılmaktadır. Lefkoşa'da ayrıca bir de enfiye dükkanı tespit edilebilmektedir. Kahvehaneleri bol olan Kıbrıs'ta, sadece Lefkoşa'da 23 adet kahvehane vardı. Lefkoşa'ya bağlı olan kazalarda ise çok sayıda değirmen bulunmaktaydı. Bu değirmenlerden adını alan Değirmenlik kazasında 26 adet, Lapta köyünde 17, Filaso köyünde 20 adet, Lefke'de 24 adet ve Baf'ta 19 adet değirmen olmak üzere toplamı 108 adet olan değirmenlerden 19 tanesi rüzgar, su ve at gücünden faydalanılarak çalıştırılmaktaydı⁹¹⁴.

Tuzla ve İskele kasabalarında bulunan esnaf da sınıflandırılarak yazılmıştı. Burada bulunan hanlar oda sayısı, değirmenler ve diğer esnaf kişi sayısına göre ihtisap vergisine dahil edilmişti. Tuzla'da 12 adet kahvehane ve 223 esnaf vardı. Tuzla ve İskele'de bulunan Han-ı Kebir'e ait oda sayısı 14 idi. Han-ı Sağır'e ait oda sayısı ise 8 idi. Burada perakende satış yapanlar 1 kişiydi. Kalaycı esnafı da 17 neferden ibaretti. Enginar bahçeleri ise 95 adetti. Bu iki kasabadan elde edilen ihtisap rusumu ise toplam 34710 paradır⁹¹⁵.

---

⁹¹⁰ Kıbrıs'ta bulunan su değirmenleri hakkında bk. Erdoğan, "Su tedariki", s. 221-224.

⁹¹¹ Bu belgede ihtisap vergisine konu olan esnaf ve ödediği vergiler bir liste halinde verilmiştir (BOA, MAD., nr. 1945, s. 17-20).

⁹¹² Han-ı kebir'de tahtani oda sayısı 30 adet, fevkani oda sayısı 40 olmak üzere toplam 70 adet oda bulunmaktaydı. Kumarcı hanında ise 28 adet tahtani ve 28 adet fevkani oda vardı. Çulhalar hanında ise 16 adet tahtani oda vardı. Avvas Mustafa hanında ise 14 adet tahtani oda vardı. Basmacılar Hanı'nda ise 12 adet tahtani ve 11 adet fevkani oda bulunmaktaydı (*Aynı vesika*, s. 17-20).

⁹¹³ Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım*, s. 251.

⁹¹⁴ BOA, MAD., nr. 1945, s. 17-20.

⁹¹⁵ *Aynı vesika*, s. 20.

Limasol kasabasından ihtisap vergisi olarak 2220 kuruş elde edilmiştir. Buradaki esnaf 31 kişiydi. Ayrıca bir adet hamamın olduğu tespit edilebilmektedir. Burada Fesmele adlı bir han da vardı ki, toplam 10 odası mevcuttu.

Tahrir esnasında Lefkoşa, Tuzla, Tuzla'ya bağlı İskele kasabası ve Limasol kasabasındaki vergisi mükelleflerinden toplam 158098 kuruş tahsil edilmişti. Şubat 1828 yılında bu vergiden hazineye ise 2.305.196 kuruş gelir temin edilmişti⁹¹⁶.

Bütün bu vergilendirme Kıbrıs pazarlarında meydana gelen mal dolaşımıyla alakalıydı. Buna mukabil Kıbrıs'tan dışarıya gönderilen malların ihtisap vergilerinin nasıl toplandığı konusuna gelince:

İhtisap vergisi, yürürlüğe konulduktan sonra İstanbul'a gelen mallardan gümrük vergileriyle birlikte tahsil edilmeye başlandı. Ancak ihtisap vergisinin zaman içinde bazı sıkıntılar doğuracağı yönünde bir kanaat da hasıl olmuştu. Başkent olması sebebiyle iâşe ve diğer ihtiyaçların sağlanması stratejik bir gereklilik haline gelmiş olan İstanbul'a gönderilen eşyadan, gümrük alınmaması eski bir usuldü. Şikayetler dikkate alındığında Kıbrıs gibi vilayetlerden gelen mallardan ihtisap vergisi alınmasının bir manada gümrük vergisi yerine geçip geçmeyeceği üzerinde başlatılan tartışma merkeze kadar ulaşmıştı. Oysa ihtisap vergisi, vergilendirilmiş olan mallardan değil, üreticiden satıcıya intikal eden mallara uygulanacak ve tahammül sınırlarını aşmayacak bir orana sahip olacaktı. Ancak gümrük vergisine tabi olmayan mallardan alınacak verginin, bir manada gümrük yerine geçeceği varsayıldığından, bu hususun İstanbul'un iâşesine hâlel getirebilecek olması olasılığı dahi, verginin uygulanabilirliğine dair girişimleri bir anda kilitlemişti. Bunun üzerine defterdar efendiye bir emir gönderilerek, bu hususun mevcut şartlara ve geleneklere bir aykırılık taşıyıp taşımadığını araştırması istenmişti. Yapılan inceleme sonucunda ihtisap vergisinin Tersane-i Âmire'ye tahsis edilmiş olması sebebiyle Kıbrıs'tan dışarıya nakledilen ve ticarete konu olan maddelerden olan penbe, harir ve müskirat gibi maddelerin hem ihtisaba ve hem de gümrüğe konu olması, ihtisap vergisinin tahsili sırasında, tahsili gereken gümrük ve benzeri vergilere bir hâlel gelmemesine dikkat edilmesi istenmekteydi. Mükelleflerin gümrük (İstanbul gümrüğü haricinde) ve diğer vergileri ödemeleri halinde, tahammülleri nisbetinde bir ihtisap vergisi kesintisine müsaade edilmekle beraber, tüccarın bu hususta rencide edilmemesine özen gösterilmesi de ayrıca vurgulanmaktaydı.

---

⁹¹⁶ Aynı vesika, s. 21.

Kıbrıs muhassılı ve naibine gönderilen bir emirde, *penbenin 180 kıyyesi bir kantar* olarak kabul edilmekte ve her kantardan 90 para, haririn her kıyyesinden 10 para, hamrın (kumdariye cinsi) 2 kıyyesinden ve yapağı hamrın 4 kıyyesinden ve arakın her kıyyesinden 1'er para vergi alınmasına karar verilmişti. Bu verginin üreticiden değil, satıcıdan alınması usul olarak benimsenmişti. Muhassıl ve naibe gönderilen bir emir ile de tahsil olunacak vergilerin tersane hazinesine teslimine karar verilmişti. Devlet, vilayet ileri gelenlerini uyararak, yukarıda bahsedilen vergi matrahları dışında, tüccardan başka bir vergi alınmamasını istemekteydi. Konuyla ilgili olarak Kıbrıs ihtisab vergisinin tahsiliyle görevlendirilen Ali Ruhi Efendi'ye de bir emir gönderildiği anlaşılmaktadır⁹¹⁷.

Kıbrıs'tan ihraç edilen yukarıdaki mallar dışında, bir ihraç ürünü olan basmadan da gümrük vergisi alınmaktaydı. Ancak kayıtlarda basmadan ihtisap vergisi alınmasıyla ilgili bir bilgi olmaması şüphe yarattığından, konunun ihtisap mukataası nazırından araştırılması istenmişti. Konuyla ilgili olarak ihtisap nazırına bir emir gönderilmişti. Kıbrıs adası damga vergisinin malikane olarak verilir verilmediğiyle ilgili soruya 23 Aralık 1828 tarihinde verilen cevapta: Kıbrıs'ta üretilmekte olup, İstanbul'a gönderilecek olan basma ve diğer eşyanın damgalanıp damgalanmaması hususu İstanbul ihtisap nizamını sıkıntıya sokabilecek bir madde olmadığı ve Kıbrıs ihtisabının tersaneden idaresi sebebiyle bu hususun ihtisap nazırından değil, tersane emininin sorulmasının daha doğru olacağı ifade edilmişti. Bunun üzerine aynı sorunun cevabı bu sefer de tersane emininin istenmişti. Tersane emini gönderdiği defterden, Kıbrıs ihtisabının malikane olarak Sultan Mahmud Han evkafına ilhak olunduğu anlaşılmıştır⁹¹⁸.

Kıbrıs'tan ihraç edilen basmadan ne şekilde ihtisap alınacağı hususunda ise tersane emini tarafından, muhtesibe gönderilen emirde, muhassılın geçmişte İstanbul'a veya başka beldelere gönderilen basma ve eşyadan ne kadar ihtisap vergisi alınmış ise, yine aynı miktarda vergi alınmasının uygun olacağı ifade edilmişti⁹¹⁹.

---

⁹¹⁷ *Aynı vesika*, s. 21.

⁹¹⁸ 5 Ocak 1829 (28 Cemaziyelahir 1244), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 3210, lef: 2.

⁹¹⁹ *Aynı vesika*, lef: 3.

4. Kahve Rusumu Mukataası

Kahvenin Osmanlı topraklarına ne zaman geldiğine dair verilen tarihler tartışmalı olsa da, kahve kullanımı ile ilgili tartışmaların XVI. ve XVII. yüzyıllarda, ulema ve devlet kurumlarını bir süre daha meşgul ettiği anlaşılmaktadır. Genel olarak Yemen'den Mısır'a ve buradan gemilerle Osmanlı topraklarına ve Avrupa'ya dağılan kahvenin lüks tüketim mallarından sayılması sebebiyle gümrük vergileri de zamana göre değişmiştir. 1698 (1109) tarihli düzenlemeye kadar müslümanlardan kıyye başına sekiz, gayrimüslimlerden on akçe vergi alınırken, Avrupalı tüccardan %3 vergi alınması kararlaştırılmıştı. Bu tarihte yapılan yeni düzenleme gereği kahveden alınan vergiye, her kıyye için 5 para daha eklenmişti. XVIII. yüzyıl başlarında bu vergiye bir takım harcamalar gerekçe gösterilerek yeni ilavelerin yapılması tüccarın şikayetine sebep olmuştu⁹²⁰.

Mısır limanlarından kahve yükleyen gemilerin İstanbul dışında uğradığı limanlar İzmir, Selanik, Payas, Yafa, Akka, Trablusşam, Sayda ve Antalya olarak sayılmakla beraber, Akdeniz'de önemli bir konumu olan Kıbrıs'a da uğradıkları muhakkaktır. Kaynaklar kahvenin Kıbrıs'a giriş tarihini her ne kadar veremiyor olsa da, kahvenin 1470'lerde Arap yarımadasında dahi bilinmiyor olması Kıbrıs'a kahvenin fetihten sonra girdiğini gösterir. Kahvenin 1511 yılında Mekke'ye, 1510'da Kahire'ye ve 1517'de İstanbul'a gelmesi bu hususu teyit eder⁹²¹. Bununla beraber konunun geniş bir incelemeye ihtiyaç duyduğu da muhakkaktır.

Osmanlı Devleti'nde iltizama verilecek mukataalarda tek bir gümrük değil, birkaç gümrük bir araya getirilerek iltizama verilmesi usuldendi. Bu sayede küçük mukataaların zarar yapma ihtimali ortadan kaldırılmaya çalışılırdı⁹²². Bu sebeple Kıbrıs iskeleleri kahve gümrüğü de İstanbul Gümrüğü Kahve Rusumu Mukataası'na bağlanmıştı. II. Mustafa devrinde, imparatorluğun en önemli gümrüğü olan İstanbul Gümrüğü ve diğer gümrükler 1698 yılında yeniden yapılandırılmak istenmişti. Yeni düzenlemeyle kahveden alınan 5 paralık ilave vergiye, XVIII. yüzyılda (Yemen kahvesini Mısır'a getiren tüccar için) 4 paralık bir ilave daha yapılmıştı⁹²³. Söz konusu

⁹²⁰ İdris Bostan, "Kahve", *DİA*, XXIV, s. 202-205. Ayrıca bk. Ralph S. Hattox, *Kahve ve Kahvehaneler, Bir Toplumsal İçeceğin Yakındoğu'daki Kökenleri*, Çev. Hüseyin Elhüseyni, İstanbul 1998.

⁹²¹ M. Akif Erdoğan, "Osmanlı Kıbrıs'ında Kahve ve Kahvehaneler (1594-1640)", *Türkler*, X., s. 640.

⁹²² Kütükoğlu, "Gümrük", s. 266.

⁹²³ Bostan, "Kahve", s. 205.

vergiler muhtemelen II. Mahmud döneminde de yürürlükteydi. Ancak kahve tüccarı sürekli artan bu vergilerden şikayetçiydi. Özellikle de beratlı tüccar taifesinin itirazıyla karşılaşılmaktaydı. İtirazı dikkate alan devlet Kıbrıs muhassılından, Kıbrıs iskele ve gümrüklerinde kahve ticareti yapan tüccardan Yemen ve Afrika kahvesi gümrük vergisi olarak alınan 5'er para verginin incelenmesi işi Maden Mukataası kalemine havale edilmişti. Buna göre, İstanbul ve Kıbrıs'a gelen kahvenin gümrük vergisinin nizamlara uygun olarak eminleri tarafından tahsil edildiği tespit edildiğinden, verginin alınmasında bir usulsüzlük olmadığına karar verilmişti⁹²⁴. Dolayısıyla kahve ticaretiyle uğraşanlardan gümrük olarak, kıyye başına 5 para vergi almaya devam kararı alan devlet, verginin zayi olmaması için bir büro kurulmasına ihtiyaç duymuştu. İhtisap mukataasına dahil olan ürünlerde vergi kaybının önlenmesi için uygun yerlere tahmishane kurulmaktaydı. Uygulama örnek alınarak kahveden elde edilen vergileri artırmak ve bir elden toplamak amacıyla Lefkoşa'da bir tahmishane kurulmasına karar verilmişti. Büronun kurulmasından sonra, büro dışında kahve satışı yasaklanmıştı⁹²⁵. Lefkoşa bürosu (tahmishane) halk arasında "Han" olarak adlandırılmaktaydı⁹²⁶. Burada satılan kahvedenin kıyyesinden 5 para vergi alınmaya devam edilmekle beraber, Hıristiyan tüccarın memleketine götürdüğü kahveden vergi talep edilmeyecekti. Ancak Hıristiyan tüccarın, İslam memleketlerine kahve götürmek istemesi halinde, tüccar kahve ihraç eden bezirganlar gibi işlem göreceğinden, aynı vergiye tabi olması kaçınılmazdı. Diğer taraftan İslam memleketlerinden kahve getirenler eğer seyyidler, dini kurum hizmetlileri, Mısır, Şam, Cezayir, Tunus, Trablus Garb gibi Osmanlı memleketlerine ait gemi sahiplerinden olmaları halinde, gelen kahvenin öncelikle ölçümü yapılacak ve defter kayıtları tutulacaktı. Daha sonra kahve vergi tahsilinin yapılacağı tahmishaneye gönderilecekti. Kahvenin bu tahmishanelerde öğütülmesinden sonra da vergileri kararlaştırılacaktı⁹²⁷. Tahmishaneye ulaşan kahvelerden yapılacak olan vergi tahsili sırasında, bazı tüccarın bu vergiye itiraz etmesi halinde kişiye beratındaki şartlar hatırlatılacaktı. Buna rağmen vergisini ödemeyenlerden ise ceza olarak ödeyeceğinin iki katı vergi alınacaktı⁹²⁸.

---

⁹²⁴ Aynı yer.

⁹²⁵ Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalm*, s. 251.

⁹²⁶ BOA, MAD., nr. 1945, s. 17-20.

⁹²⁷ Bostan, kahvenin İstanbul'a gelmesinden sonra, önce gümrük vergisinin tahsil edildiğini, sonra tahmishaneye gönderilerek öğütüldüğünü ve daha sonra da esnafa satıldığını ifade etmektedir (Bostan, "Kahve", s. 204).

⁹²⁸ Kasım 1814 (Zilhicce 1229), KŞS., nr. 28, s. 223-224, h. 5.

5. Resm-i Mizan-ı Harir Mukataası

Resm-i Mizan-ı Harir Mukataası diğerk bir adıyla İpek Tartı Resmi Mukataası olarak da bilinen mukataa, 1804 yılından önce Hamidiye Vakfı'na bağılıydı. Aynı yıl yapılan bir düzenleme ile mukataa gelirleri Tersane-i Âmire hazinesine devredildi. Yapılan düzenleme ile Rumeli ve Anadolu'da bulunan bütün mizan-ı harir (ipek) mukataalarının idaresi Tersane-i Âmire hazinesine devrediliyor ve gelirlerine bir miktar da zam yapılmış oluyordu. Önceki haliyle bir kıyye (400 dirhem) ipek 15 para mizan vergisine tabi iken, yeni düzenlemeden sonra bir kıyye ipekten 80 para (2 kuruş) alınması kararlaştırılmıştı⁹²⁹. 1806 yılında çıkarılan bir yasa ile daha önce İstanbul ve Bursa dışında hiçbir yerde ipeğini satamayan üretici, bu yasa sayesinde İstanbul ve Bursa'daki emirlere vergisini ödedikten sonra ipeğini istediği yerde satma hakkını elde etmişti. Bununla beraber yabancılara satış halen yasak idi. Bu tür ticaret için izin alınması gerekiyordu. Bu yasa İstanbul'a gönderilmesi gereken ipeği de garanti etmiş oluyordu. Mizan resmi ödendiğine dair belgesi olmayan ipek yakalandığında, tüccarı verginin iki katı ceza ödemek yükümlülüğü altına sokulmuştu⁹³⁰. 1807 yılında yapılan bir başka düzenleme ise yukarıda bahsi geçen 80 para mizan vergisini kaldırmakta ve yine eskisi gibi 15 para vergi konulmasını uygun görmekteydi. Tersane hazinesinin 1807 ila 1816 yılları arasında bir süre mizan vergisinden mahrum kaldığı ancak, 1816 yılında Ağrıboz mutasarrıfına yazılan bir hükümden mizan vergisinin tekrar tersaneye bağlandığı anlaşılmaktadır⁹³¹.

6 Kasım 1808 tarihli bir belge mizan-ı harir mukataasının bu tarihte Tersane-i Âmire'ye bağılı olduğunu göstermektedir. Hatta tersanenin masraflarını karşılamak üzere tüm Osmanlı ülkesinde üretilen haririn her kıyyesinden 60'ar para alınmak üzere tersane hazinesine bağlandığı ifade edilerek, Kıbrıs ile kazalarında 1808 senesinde üretilen harirden tahsil olunacak mizan vergisinin toplanması işi Kıbrıs muhassılına ihale edilmişti⁹³². Dikkat çeken husus 1806'da 80 paraya çıkarılan mizan-ı harir vergisinin 1808 yılı sonlarına doğru 60 paraya düşürülmüş olmasıdır⁹³³. Bu da yukarıda

⁹²⁹ Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım*, s. 217.

⁹³⁰ Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım*, s. 219.

⁹³¹ Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım*, s. 221.

⁹³² 6 Kasım 1808 (17 Ramazan 1223), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 11123.

⁹³³ Aynı fiyat (60 para) Sivas örneğinde de geçerli olmuştur (Beşirli, "Sivas Eyaleti'nin İdarî ve Ekonomik Yapısı", s. 174).

bahsedildiği gibi mizan-ı harir vergisinin hemen düşürülmediğini, yerine göre kademeli olarak bir indirim tabi tutulduğunu göstermekte olsa da Edirne örneğinde olduğu gibi kısa bir süre içinde ipeğin aşırı zamlandığına da işaret eder⁹³⁴.

Mizan-ı harir mukataası vergilerinin bir süre tersaneye ödenemediği hususunda verilen bilgilerin doğruluğu belgelerden de takip edilebilmektedir. Kıbrıs'a ait veriler incelendiğinde, 1808 ile 1816 tarihleri arasında da böyle bir boşluk olduğu dikkat çekmektedir. Yaptığımız incelemeler, mizan-ı harir ile ilgili verilerin 1808 yılında kesildiğini ve 1816 yılında tekrar başladığına işaret etmektedir. Söz konusu yıla ait olan bir belge bu hususu teyid etmektedir. Belgeye göre Osmanlı Devleti'nde ipek üretilen bütün kazaların mizan-ı harir gelirleri 24 Ocak 1816 tarihinde tersane hazinesine aktarılacak üzere, bir yıllığına Hassa silahşörlüğünden Veli Efendi'ye ihale edilmişti⁹³⁵.

Osmanlı Devleti'nde mukataalar toplu olarak ihaleye çıkarılmaktaydı. Bu şekilde satın alınan mukataalar, mültezimleri tarafından kısım kısım başka mültezimlere ihale edilebilirdi. Dolayısıyla mizan-ı harir mukataası mültezimi Veli Efendi, Kıbrıs mizan-ı harir mukataasını 13 Mart 1816 tarihinden 30 Şubat 1817 tarihine kadar bir seneliğine Kıbrıs muhassılı Mehmed Emin Efendi'ye ihale etmişti. Konuyla ilgili olarak başmuhasebeye yapılan müracaatta, Osmanlı Devleti'ndeki bütün kaza ve köylerde tezkeresiz işletme açanların, kıyye başına 60 para mizan vergisi ödemelerinin şart olduğu anlaşılmıştır. Bu kayıt esas alındığında Kıbrıs muhassılı Mehmed Emin Efendi'nin Kıbrıs'ın mizan-ı harir vergisini söz konusu miktar üzerinden tahsil ederek Tersane-i Âmire hazinesine teslimi gerekmektedir⁹³⁶. Bir başka belgeden ise tezkeresiz harir satışlarından Mora'da 50 para vergi alındığı anlaşılmaktadır⁹³⁷.

Mizan-ı harir mukataası gelirleri 1818 yılında da Tersane-i Âmire hazinesi tarafından toplanmaktaydı. Aynı yılın mizan-ı harir mukataası iltizamı Duhan Gümrüğü Emni Kapıcıbaşı Süleyman Efendi'ye ihale edilmişti⁹³⁸. Süleyman Efendi, Kıbrıs

---

⁹³⁴ Mehmet Esat Sarıcaoğlu, Edirne şartlarında ipeğin %400 zamlandığını ifade eder (Sarıcaoğlu, *Mali Tarih Açısından Osmanlı Devletinde Merkez-Taşra İlişkileri (II. Mahmud Döneminde Edirne Örneği)*, Ankara 2001, s. 164-5).

⁹³⁵ 24 Ocak 1816 (23 Safer 1231), BOA, *Cevdet-Bahriye*, nr. 6283, lef: 1, 2.

⁹³⁶ *Aynı vesika*. Diğer taraftan 1817 ve 1818 yıllarında Tersane-i Âmire hazinesine bağlı olduğu anlaşılan Resm-i Mizan-ı Harir mukataası mülhakatından Mora ve tabi kazaları mizan-ı harir ve rusumu bir senelik hasılatının 34000 kuruş olduğu ve Mora valizi vezir Şakir Ahmed Paşa üzerine ihale ve iltizam olunduğu anlaşılmaktadır [27 Aralık 1816 (7 Safer 1232), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 20169].

⁹³⁷ 29 Aralık 1816 (9 Safer 1232), *Aynı vesika*, lef: 3, 2.

⁹³⁸ *Aynı vesika*.

mizan-ı harir mukataasını 13 Mart 1818- 30 Şubat 1819 tarihleri arasında vergisi tersaneye ödenmek şartıyla, Kaptan-ı Derya Hüsrev Mehmed Paşa'ya 38086 kuruş bedel ile ihale etmişti⁹³⁹.

Osmanlı Devleti'nde mizan-ı harir fiyatları bölgeden bölgeye değişmekteydi. İstanbul'da satılan harir ile Kıbrıs'ta satılan harir arasında, Kıbrıs lehine olan fiyat farkı, üreticinin malını Kıbrıs'ta satmak istemesine sebep olmaktaydı⁹⁴⁰. Lakin haririn Avrupa'da daha pahalı olduğu, Kıbrıs'a gönderilen malların, buradan Lazkiye'ye, Lazkiye'den de Avrupa'ya gönderilmek istenmesinden anlaşılmaktaydı⁹⁴¹. Kıbrıs'ta rayiç olarak haririn kıyyesinin 14 kuruş olduğunu ifade etmek, harir ile ilgili kaçakçılık hakkında bir fikir edinmemizi sağlayabilir⁹⁴².

Mizan-ı harir mukataası, gelirleri Tersane-i Âmire Hazinesi'ne aktarılmak üzere 1825 yılında, birkez daha Süleyman Rifat Efendi'ye ihale olunmuştu⁹⁴³. Süleyman Rifat Efendi de mukataanın bir kısmını teşkil eden Kıbrıs mizan-ı harir mukataasını 13 Mart 1826-30 Şubat 1827 tarihleri arasında bir yıllığına yukarıda verilen bedelle tekrar Kaptan-ı Derya Hüsrev Mehmed Paşa'ya ihale etmişti⁹⁴⁴. Bu bedel göz önüne alındığında, harir mukataasının geçen zaman zarfında hiç değerlendirmediğini söylemek mümkündür. Oysa Osmanlı Devleti bütün mukataaları her sene zamlandırmak suretiyle kârlılıklarını artırmaktaydı. Mesela, 1826 yılında Edirne Mizan resmine %100 zam yapılmak suretiyle kıyye başına vergi 3 kuruşa yükseltilmişti⁹⁴⁵. Nitekim 1804 tarihinde Kıbrıs mizan-ı harir mukataasından 12535 kuruş gelir elde edilirken⁹⁴⁶, gelirlerin 1826 yılında 38000 küsur kuruşa ulaşmış olması mukataanın karlılığını açıkça ortaya

⁹³⁹ *Aynı vesika*, lef: 1.

⁹⁴⁰ Antakya voyvodası el-Hac Bekir'in ölümü üzerine mal varlığına devlet adına el konulması için mübaşir olarak eski Çavuşbaşı Abdülkadir Ağa tayin edilmişti. El konulan mal varlığı bazı kayıtlar içermekteydi. Bu kayıtlara göre el-Hac Bekir Efendi, fiyatının daha pahalı olması sebebiyle sahip olduğu hariri (ipek) İstanbul yerine Kıbrıs'ta satılmasına karar verdiği 36 torba hariri (tahminen 1935 kıyye) dostu Kıbrıs Başpiskoposu Kipriyanos'a göndermişti [17 Ocak 1816 (16 Safer 1231), KŞS., nr. 29, s. 115, h.1].

⁹⁴¹ el-Hac Bekir Efendi'ye ait harir, başpiskopos tarafından Tuzla'daki İngiliz konsolosu'na verilerek Lazkiye üzerinden Avrupa'ya gönderilmek istenmişti [17 Mart 1816 (17 Rebiülahir 1231), KŞS., nr. 29, s. 115, h. 2].

⁹⁴² *Aynı vesika*.

⁹⁴³ Denizli voyvodası olan Süleyman Rifat Efendi "memalik-i mahruse mizan-ı harir mukataası'nı iki yıllığına (1825-1826) kavi sarraf taahhüdüyle ve kademeli bir zamlı satın almıştı. Buna göre 1825 iltizam bedeli 570 bin kuruş iken, 1826 yılı iltizam bedeli ise 580 bin kuruş olacaktı (Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım*, s. 222).

⁹⁴⁴ 23 Ocak 1826 (13 Cemaziyelahir 1241), BOA, *Cevdet-Bahriye*, nr. 4583.

⁹⁴⁵ Sarıcaoğlu, *Mali Tarih*, s. 165.

⁹⁴⁶ Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım*, s. 220.

koymaktadır. Bununla beraber sonraki yıllarda mukataanın değerindeki durgunluk, güncel hadiselerle alakalandırılabilir.

6. Penbe (Pamuk) Mukataası

Pietro Casola, Villamont, Georg Rauwolf, Cotovicus ve William Biddulph gibi Avrupalı gezginler Kıbrıs pamuğu hakkında önemli bilgiler vermektedirler⁹⁴⁷. Osmanlı Devleti'nde penbe mukataası, mültezimlere malikane olarak ihale edilmekteydi. Ancak imparatorluk genelinde mukataanın iyi işletilemediği sonucuna varan devlet, bir penbe nizamnamesi hazırlayarak mukataaya müdahale etme gereği duydu⁹⁴⁸. 1793 yılında malikane olarak ihale edilen pamuk gelirleri, "İstanbul ve tevabii penbe resmi mukataası" olmaktan çıkarıldı. Daha sonra mukataa "memalik-i mahruse penbe rusumu mukataasına" dönüştürüldü. Hazırlanan nizamname sayesinde vergi kapsamı dışında kalmış olan Arabistan, Lazkiye, İskenderun ve Adana gibi önemli yerler de mukataaya dahil edilerek verginin kapsamı genişletilmiş oldu. Nizamname ile penbeden alınmakta olan vergide bir miktar artış sağlandı. Daha önce bir kıyye penbeden iki akçe alınmakta iken nizamname ile bu miktar zamlanarak bir kıyyeden bir para (üç akçe), penbe ipliği kıyyesinden ise iki para alınmaya başlandı⁹⁴⁹.

Osmanlı Devleti'nde penbe mukataası gelirleri 1808 yılında Darphane-i Âmire hazinesine aktarılmaktaydı. Penbe mukataası kapsamında Kıbrıs adası kazalarında üretilen ve pazarlarında satılan pamuk (penbe), pamuk ipliği (rişte-i penbe), işlenmemiş pamuk (kozalı penbe) vergisi 13 Mart 1809-30 Şubat 1810 tarihleri arasında bir yıllığına Kıbrıs Muhassılı Mehmed Emin Efendi'ye ihale olunmuştu. Mehmed Emin Efendi, penbe vergisi ile ilgili senedini Darphane nazırı Ahmed Şakir Efendi'den almıştı. Konuyla ilgili olarak başmuhasebede yapılan incelemede Osmanlı Devleti'nin iskelelerinde, karada ve denizde pazar yerlerinde satılmakta olan penbenin her kıyyesinden zamlı olarak birer para, rişte-i penbeden ikişer para, kozalı penbeden birer

⁹⁴⁷ Erdoğan, "Osmanlı Kıbrıs'ında Pamuk Üretimi", s. 633. Kıbrıs pamuğunun sonraki yıllardaki gelişimi hakkında bk. Erdoğan, "Osmanlı Kıbrıs'ında Pamuk Üretimi", s. 634 vd).

⁹⁴⁸ Devletin bu müdahalesine rağmen, Jennings, 1738'li yıllarda pamuk üretiminin Kıbrıs'ta iyi olduğunu, pazarlarda mamul pamuklu maddelere rastlandığını, üretilen pamukluların Venedik, Hollanda, İngiltere ve Livorno'ya ve İstanbul'a ihraç edildiğini bildirmektedir (Jennings, "Lefkoşa", s. 369-379).

⁹⁴⁹ Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım*, s. 187; Beşirli, Sivas Eyaleti'nin İdarî ve Ekonomik Yapısı", s. 172, 1792 nizamnamesiyle pamuk cinslerine ödenen vergi miktarları hakkında bk. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yeni Nizamların Cedveli (Mahmud Raif Efendi, İstanbul 1798)*, s. 9; Beydilli-Şahin, *Mahmud Raif Efendi*, s. 44.

akçe vergi alınmasına karar verilmişti⁹⁵⁰. Penbe alım ve satımını yapanlar ister müslim, isterse gayrimüslim olsun penbe ticareti yapmak ancak eminlerden alınacak izin belgeleriyle (tezkere) mümkün idi. Eğer eminlerden izin belgesi alınmamış ise penbenin başka mahallerden kim olursa olsun ada dışına ihraç edilmek üzere gemilere yüklenmesi yasaklanmıştı. Ayrıca penbe sahiplerinin gerekli vergiyi vermemek için birer bahane uydurmak suretiyle uygun olmayan bazı gizli yollara başvurarak penbe ticareti yapmaya kalkışmaları halinde, bu kişilere verilecek ceza mevcut verginin iki katı olacaktı⁹⁵¹. Devletin cezaları en alt seviyede tutmasının önemli bir sebebi vardı. Penbe mukataasından yapılan kaçakçılığın büyük kısmı küçük çocuklar ve kadınlar vasıtasıyla yapılıyor olması, devletin tutumunu açıklar mahiyettedir⁹⁵².

XIX. yüyılın başlarında Kıbrıs penbe vergisi mukataası, zamanın sadrazamı olan *Gürce Yusuf Ziya Paşa*^(*)'nın kethüdası olan Mustafa tarafından kısmi olarak (Mesarya ve Karpaz kazaları penbe vergisi) iltizam edilmişti⁹⁵³. Kethüda Mustafa, Divan-ı Hümâyun'a müracaat ederek, Kıbrıs'ın müslüman ahalisi üzerinde 1802 yılından kalma, penbe vergisi ve mizan-ı harir bedeli olarak 4872 kuruş alacağı olduğunu beyan etmişti. Anlaşıldığı kadarıyla aynı konuda daha önce de bir müracaatı olmakla beraber, başka bir görev sebebiyle ikamet yerinin dışında bulunması tahsilatın yapılmasını engellemişti. Şimdi ise alacağının tamamını talep etmekteydi. Muhassıl Kapıcıbaşı İsmail Ağa'ya gönderilen emirde, söz konusu meblağ her kim üzerinde kalmış ise tespit edilerek kethüdaya iade edilmesi istenmekteydi. Konuyla alakalı olarak, 1804 ve 1807 senelerinde de müracaatların olduğu, ancak bir sonuç alınmadığı anlaşılmaktadır⁹⁵⁴.

Daha sonraki ihalelerin genel olarak muhassıllar üzerine yapıldığını söylemek mümkündür. Mukataa 1810 yılında 13000 kuruş karşılığında Kıbrıs Muhassılı Mehmed

---

⁹⁵⁰ Bu hususta Sivas ve Edirne örneklerine bakıldığında aynı miktarların geçerli olduğu görülür. Bu da devletin her bölgede aynı fiyatları uyguladığına işaret etmektedir (bk. Beşirli, Sivas Eyaleti'nin İdarî ve Ekonomik Yapısı", s. 173; Sarıcaoğlu, *Malî Tarih*, s. 170-171).

⁹⁵¹ 27 Aralık 1808 (9 Zilkade 1223), BOA, MAD, nr. 9582, s. 68, h. 3. Ayrıca bk. Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım*, s. 188.

⁹⁵² Verilen cezalarla ilgili olarak bk. Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım*, s. 188. Kadın ve çocukların iplik satışından Hamid Sancağı'nda da vergi alınmıyordu (Köstüklü, *Hamid Sancağı*, s. 54).

^(*) 1799-1805 yılına kadar sadrazam mevkiini işgal etmişti. bk. Mehmed Şemii, *İlaveli Esmaru't-Tevarih maa Zeyli*, İstanbul 1295, s. 105.

⁹⁵³ Cezar, penbe rusumunun oldukça karlı bir mukataa haline geldiğini, hatta bir mültezimin mültezimi ve onun da mülteziminin aynı mukataa üzerinden nemalanmasına rağmen karlılık oranı her üçü için dahi cazibesinden bir şey kaybetmediğini ifade etmektedir (Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım*, s. 187).

⁹⁵⁴ 9 Şubat 1810 (4 Muharrem 1225), BOA, MAD, nr. 9582, s. 71, h. 3.

Emin Efendi'ye ihale edilmiştir⁹⁵⁵. Yapılan ihale mukataa gelirlerinin 1810 yılında da darphaneye ait olduğunu göstermektedir. İltizamı alan kişi taahhüd ettiği meblağ karşılığında darphaneye bir borç senedi vermekle yükümlüydü. Senet karşılığında mültezime, bir yıl boyunca Kıbrıs'taki pazar yerlerinde alınıp satılmakta olan penbe, rişte-i penbe ve kozalı penbe vergilerinin tahsili hakkı verilmiş oluyordu⁹⁵⁶.

Mukataa 1827 yılında Darphane-i Âmire'den alınarak doğrudan devlet hazinesine aktarılmıştı. Bir mukataanın bağlı olduğu yerden ayrılması veya mültezimin üzerinden düşürülmesi durumunda, hazinenin zarardan korunması için genel olarak yeniden ihaleye çıkılır veya mukataa mevcut mültezime ihale edilirdi. Buradan hareketle penbe vergisine ait mukataalarda olduğu gibi, Kıbrıs penbe mukataası da yeniden ihaleye çıkarılmış ve muhassıl Ali Ruhi Efendi tarafından 13000 kuruş bedel ile iltizam edilmişti⁹⁵⁷. Bu tarihten sonra penbe mukataasının yaklaşık 6 yıl müddetle hiçbir zamma maruz kalmadan, 13000 kuruş iltizam bedeliyle el değiştirdiği anlaşılmaktadır⁹⁵⁸. Penbe vergisi mukataalarının Darphaneden ayrılarak yeni oluşturulmuş olan Mukataa Hazinesi'ne devredilmesiyle ilgili sürecin aniden değil, yavaş yavaş ve 1827 yılında başlayarak 1832 yılına kadar sürdüğü anlaşılmaktadır. Bu zaman zarfında yapılan ihalelerde mukataaların iltizam bedelleri, kefilleri, her kime ihale olunursa buna dair defterler tanzim edilecek ve başmuhasebeye kaydı yaptırılacaktı. Aksi halde ihaleleri yapılmayacaktı. Bu şekilde 1832 senesinde ihaleye çıkarılması planlanan 45 adet mukataa ile ilgili kayıtlar düzenlenirken kaydın üst

---

⁹⁵⁵ 1811 senesinde Kıbrıs penbe rusumu mukataası Dergah-ı muallam kapıcıbaşılarından Osman'a ihale olunmuştu. İhalenin ardından Darphane-i Amire nazırı Mustafa Reşid Efendi'den bir eda tezkeresi almakla mükellefti [19 Kasım 1810 (21 Şevval 1225), BOA, MAD, nr. 9582, s. 77, h. 1]. 1812 senesinde ise muhassıllık aynı şart ve 13000 kuruş bedel ile Kapıcıbaşılarından Mehmed Emin Efendi'ye ihale olunmuştu [6 Şubat 1812 (22 Muharrem 1227), BOA, MAD, nr. 9582, s. 78, h. 4]. 1813 senesinde de muhassıllık ve penbe rusumu Mehmed Emin Efendi'ye ihale olunmuştu [20 Ocak 1813 (17 Muharrem 1228), BOA, MAD, nr. 9582, s. 82, h. 1].

⁹⁵⁶ 22 Kasım 1809 (14 Şevval 1224), BOA, MAD, nr. 9582, s. 71, h. 2.

⁹⁵⁷ BOA, *A.E.-II. Mahmud*, nr. 7722, 5 Cemaziyelevvel 1242. Mukataa nazırı Seyyid Mehmed Esad'ın gönderdiği bir tezkereden penbe rusumunun aynı şartlarla 1829 yılında da Ali Ruhi Efendi'ye aynı bedel ile devrinin gerçekleştiği anlaşılmaktadır [23 Ocak 1829 (17 Receb 1244), BOA, Cevdet-Maliye, nr. 13574]. 1830 yılında da penbe mukataası Ali Ruhi Efendi'ye ihale olunmuş ve şartlar aynı şekilde korunmuştu [8 Ağustos 1829 (7 Safer 1245), BOA, MAD., nr. 9655, s. 5, h. 4].

⁹⁵⁸ 1831 yılında Ali Ruhi Efendi azledildiğinden, mukataa aynı bedel üzerinden bu defa Kıbrıs muhassılı tayin olunan Halil üzerine ihale olunmuştu [22 Temmuz 1830 (Gurre-i Safer 1246), BOA, MAD., nr. 9655, s. 5, h. 8; 10 Mart 1832 (7 Şevval 1247), BOA, MAD., nr. 9655, s. 8, h. 10, ; 15 Aralık 1832 (22 Receb 1248), *Aynı vesika*, s. 9, h. 3; 13 Haziran 1833 (24 Muharrem 1249), BOA, MAD., nr. 9655, s. 9, h. 6; 1830 (1246), BOA, HAT., nr. 537/26379].

kısmına kime ihale olunacağıının şerh olarak düşülmesi yeni bir usul olarak benimsenmişti⁹⁵⁹.

Devletin aldığı tedbirlere rağmen, ahali ile mültezimler arasında cereyan eden alış-verişlerde durumun hiç de iç açıcı olmadığı 1833 yılında Kıbrıs'ın Karpaz kazasına bağlı Tirkomo, Komi Kebir, Aktokomo ve Dipkarpaz vakıf köyleri reayası tarafından merkeze gönderilen bir yazıdan anlaşılmaktadır. Yazıda, mültezimlerin köylerden toplanmakta olan vergiler üzerinde yaptıkları yolsuzluklar anlatılmaktaydı. Penbe vergisiyle ilgili bu yolsuzluklar üzerinde bir kaç örnek vermek, konunun anlaşılmasını sağlayacaktır:

Yukarıda işaret edilen bu dört köy, 1759 yılından beri, tamahkarlığı ile halk arasında meşhur olan eski sadrazamlardan *Abdullah Paşa (1822)*^(*)'nin iltizamında olup, onun vefatından sonra oğlu Mehmed Said Efendi tarafından tasarruf edilmekteydi. Abdullah Paşa'nın adamlarından Hacı Ali, 6 seneden beri söz konusu köyleri paşa adına idare etmekte, buralara ait buğday (hınta) ve arpa (şair) gibi hububatın öşrünü 1/10 yerine 1/5 nisbetiyle toplamaktaydı. Ayrıca penbe vergisinin tahsil zamanı gelmeden, tarladaki ürün daha koruk halinde iken, göz kararıyla bir kantar ürün verebilecek tarla, iki veya üç kantar penbe verecek şekilde tahmini olarak deftere kaydettirilirdi. Penbenin toplanma zamanı geldiğinde ise tahsilat 1/5 üzerinden yapılarak, ahali zor durumda bırakılırdı. Ali Efendi, zaruret içinde bulunan ahaliyi tam manasıyla soymak arzusunda olduğundan, önceden tüccara da bir hisse ayırmak suretiyle, ahalinin borç bulma imkanlarını ortadan kaldırmaktaydı. Borç isteyenleri kapısına gelmeye zorlamak suretiyle, reayayı yüksek faizle borçlandırmaktaydı. Penbenin toplanma zamanı geldiğinde ise her *kantar penbe 180 kıyye üzerinden hesaplanarak 150 kuruş rayiç bedelle satın alınması* gerekirken, Ali Efendi meblağı düşürerek penbeyi 50 kuruş üzerinden satın alırdı. Diğer taraftan *haririn kıyyesini de 8 veya 9 kuruş rayiç bedelle* alması gerekirken sadece 5 kuruş fiyat vermekte ve bu fiyat üzerinden, ahalinin birikmiş olan borçlarından düşerdi. Ali Efendi, alacağı meblağları ise gerek penbe ve gerekse haririn rayiç fiyatı üzerinden hesaplamak suretiyle reayaya borç kaydedirdi. Bu hususta

---

⁹⁵⁹Kıbrıs penbe mukataası Mart 1246 (1830) tarihinde 13 bin kuruş değişmeyen iltizam bedeli ile ihaleye çıkarılmıştı. İhale evrakında kaydın üst kısmına düşülen şerhde “Kıbrıs muhassılı dergah-ı âli kapıcıbaşlarından Mehmed Ağa'ya kavi sarraf kefaletiyle ibkaen ihale olunduğu.” ibaresi yer almaktaydı [27 Kasım 1832 (4 Receb 1248), BOA, *A.E.-II. Mahmud*, nr. 5414].

^(*)11 Kasım 1822 (25 Safer 1238)-4 Mart 1823 (20 Cemaziyelahir 1238) tarihleri arasında sadrazamlık yapmıştır (Mehmed Şemii, *Esmarü't-Tevarih*, s. 106).

bir direnme ile karşılaştığında ise “falan zimmi falan nasraniye ile, falan nasraniye falan zimmi ile zina eder” demek suretiyle iftirada bulunur ve mahkûmiyet, zincir veya tomruk ile işkence ettirerek, falakaya yatırmak suretiyle ellerinden penbe veya harir borç senetleri almış. Ali Efendi ayrıca penbe ve haririn ekim zamanı geldiğinde ise, “penbe ve harir tarlaya girdi” diyerek reayadan 30-40 kuruş zorla para almakta, vermek istemeyenler olur ise bunların da mahsullerine el koyardı. Bu şekilde reayanın üç senede 600 kuruşa satabileceği penbe mahsulünü sadece 380 kuruş vermek suretiyle ele geçirirdi. Abdullah Paşa ve adamı Ali Efendi’ye reaya tarafından isnad edilen ifadeler sayfalarca sürmektedir.

Reâyâ, adamının yaptığı zulmü Abdullah Paşa’ya bildirdiklerinde ise köylerinin başka birine iltizam edilmesiyle tehdit ediliyorlardı. Ancak yeni bir ihale için de ahalinin kendisine iltizam bedeli olarak 10 kese 200 kuruş ödemeleri gerektiğini ifade etmesinin ise karşılanamayacak bir talep olduğunu söylemek sanırım yersiz olacaktır⁹⁶⁰.

Daha önceki bölümlerde bahsedildiği gibi muhassıllara isnad edilen suçlar, devletin muhassıllar ile reaya vekilleri arasında yaptığı tercihlerde ne derece önem arzettiği hatırlanmalıdır. Bununla beraber muhassıllara yöneltilen suçlamaların, zaman içinde ahali tarafından geliştirilmiş bir korunma mekanizması olma ihtimali de gözden kaçırılmamalıdır.

7. Yapağı Mukataası

Osmanlı Devleti’nde yapağı eskiden beri gümrüğe tabi bir madde olarak “resm-i mîrî” şeklinde düzenlenen yeni vergi kalemlerine eklenmiş bir üründür. Bu vergi koyun başına 1 para alınmak üzere yürürlüğe konulup, İrad-ı Cedid Hazinesi’ne gelir kaydedilmişti⁹⁶¹. Halep, Şam, İzmir, Selanik, Bosna ve Anadolu sahilleri gibi yerlerden Avrupa’ya sürekli olarak yapağı satışı yapılırdı. Gümrük verilerine göre yapağının kıyyesinden 1 para alındığı bilinmektedir⁹⁶².

---

⁹⁶⁰ 1833 (1249), BOA, A.DVN.KBM., nr. 1/8.

⁹⁶¹ Ziya Karamursal, *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara 1989, s.77.

⁹⁶² Yapağının 1 kıyyesi 1 okkaya eşit olup, bu da 400 dirhem ederdi. 1 kantar ise 44 okka ya da kıyye ile ölçülürdü. Yine 40 para 1 kuruş ve 500 kuruş 1 kese idi (Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım*, s. 189).

Devlet yapağı vergisinin tahsili için eyaletlere tahsildarlar gönderirdi. Yapağı vergisiyle ilgili nizamname yapılırken, penbe nizamnamesinden faydalanılmıştı. Nizamnameye göre yapağı vergisi sadece yapağı tüccarından alınacaktı. Buna karşılık yapağı tüccarına vergilerini ödediklerini belirten bir ödeme seneti verilirdi. Müslim veya gayrimüslim tüccar bu belge olmadan alış veriş yapamazdı. Ayrıca belgesiz olarak yapağı satan veya alan olur ise yakalanılması halinde, diğer mukataalarda uygulanan cezalar yürürlükteydi. Bu tür suçlar kaçakçılık kapsamında değerlendirildiği için mükellef ödemekle yükümlü olduğu yapağı vergisinin iki katını öderdi. Bir başka düzenlemeyle stoklardaki yapağıdan da vergi alınmasına karar verilmişti. Söz konusu vergi neredeyse bir öşür niteliği kazanmış olduğundan, yapağının üretim aşamasını da kapsamaktaydı.

Yapağı vergisi koyun ve keçilerin yünlerinin kesildiği (kırkım) zaman için düzenlenmiş bir vergi olduğundan, üretim başladığında kıyye başına 1 para vergi alınması usulendi. Ancak bu vergi, koyun yünlerinin kesim zamanlarındaki bölgesel farklılıktan dolayı, her bölgeden farklı zamanda toplanmaktaydı.

1794 yılında yapılan başka bir düzenlemeyle yapağı vergisi, koyun ve keçiden alınmakta olan adet-i ağnam vergisiyle birleştirildi. Böylece, bölgeler arasında koyun yüzölmesiyle ilgili yaşanan zaman farklılıkları gibi, diğer birçok problem de ortadan kaldırılmış oldu. Ancak yapağı vergisi zaman içinde kuzu ve oğlaktan alınan bir vergi olmaktan çıkarılarak, koyun ve keçiden alınan bir baş vergisine dönüştürüldü. Değişim, bir süre sonra ağnam vergisini de ortadan kaldırdı. Daha sonra ağnam vergisi “resm-i yapağı ve kıl” adı altında yeni bir vergi kalemi haline getirildi. Bununla beraber eski uygulama devam ettirilerek, her bir koyun ve keçiden yine bir para vergi alındı⁹⁶³.

“Resm-i yapağı ve kıl” adıyla bilinen yapağı vergisi Kıbrıs'ta da uygulanmaktaydı. Kıbrıs yapağı vergisi, 1807 senesi için Kıbrıs Muhassılı Seyyid Hasan Ağa üzerine iltizam edilmişti⁹⁶⁴. 1809 senesine ait kayıtlardan, devletin yapağıyla ilgili başka bir düzenlemeyi de uygulamaya soktuğu anlaşılmaktadır. Yeni uygulamanın tam olarak ne zaman başladığı hakkında bir bilgi verilmemekle beraber, bir gümrük malzemesi olan yapağının "müruriye yapağı iltizamı", yani ihraç olunan yapağının iltizamı adı altında Gümrük Emni Hacı Hüseyin Efendi'ye ihale edildiğini tespit

⁹⁶³ Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım*, s. 189-190.

⁹⁶⁴ 2 Şubat 1807 (24 Zilkade 1221), BOA, D. BŞM., nr. 41705.

edebilmekteyiz. Bu itibarla Osmanlı ülkesinde üretilen ve Avrupa'ya gönderilen her kantar yapağıdan 3'er kuruş ihraç (müruriye) vergisi alınmaya başlandı. İstanbul gümrüğü mukataasına bağlı olan yapağı vergisinden elde edilen gelir toplamda 120 bin kuruşu aşmış olduğundan, vergi ocaklık olarak Tersane-i Âmire gelirlerine dahil edilmişti.

Yapağı vergisi mukataası 13 Mart 1809-30 Şubat 1810'a kadar bir seneliğine Kıbrıs kalemi üzerine iltizam edilmişti. Başmuhasebe'deki kayıtlar dikkate alındığında, Osmanlı ülkesinde üretilen yapağının başta İstanbul iskelelerine gelen Osmanlı tebaası tüccara satıldığı anlaşılmaktadır. Buna mukabil yapağının Avrupalı tüccara satışı yasaklanmış görünmektedir. Yapağının Avrupa'ya satışıyla ilgili kısıtlamalar hem üreticiyi ve hem de tüccarları zor durumda bırakmakta ve yapağının büyük kısmının ellerinde kalmasına sebep olmaktaydı. Diğer taraftan debbağlar tarafından işlenmiş olduğu anlaşılan "kireçli yapağı"nın ise ülke içinde satışı yoktu. Bu sebeple kireçli yapağının doğrudan Avrupa'ya ihracı gerekmektedir. Fakat yasaklar sebebiyle kireçli yapağı depolarda kaldığından yapağı sahiplerinin zararı büyük meblağlara ulaşmaktaydı. Şikayetleri ortadan kaldırmak için, var olan diğer nizamnamelere zarar vermeyecek şekilde, Avrupa'ya yapağı satışına izin vermek isteyen devlet, yeni bir düzenleme yapılmasını zarurî olarak benimsemişti. Bunun üzerine üretici ve tüccarın ihtiyacını karşılayabilecek yeni bir düzenleme yapıldı. Düzenlemeye göre esnafın ihtiyacı karşılandıktan sonra elde kalan 40 bin kantar civarındaki yapağının Avrupa'ya satışına izin verildi. Düzenleme doğrudan, yapağı alım-satımını yapan tüccarı vergilendirmek üzere tasarlanmıştı. Buna göre her kantar yapağıdan 3 kuruş ihracat vergisi (resm-i müruriye) alınmasına karar verildi. Bu sayede Tersane-i Âmire, tüccarın senede 3 taksit ile ödeyeceği 120 bin kuruşluk yeni bir gelire kavuşmuş oldu. Bu nizamname yürürlüğe girdikten sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul gümrüğü ve bu gümrüğe bağlı iskelelerden Selanik İskelesi'ne kadar olan Karaağaç, Orkan, Kavala, Selanik, Galos ve Eğriboz iskeleleri; Mora yarımadasının bütün iskeleleri ile İnebahtı, Narda, Badra iskeleleri; Tuna sahillerinden Nemçe hududuna kadar olan iskeleler; İzmir, Kuşadası ve İzmir'e bağlı diğer iskelelerden Boğazhisarı'na; Antalya, Alanya ve Tarsus iskeleleri dahil bütün Akdeniz iskelelerinden Avrupa'ya yapağı ihracına izin verilmişti. Yapağı vergisi, bu düzenleme ile yukarıda bahsi geçen iskelelerdeki gümrük emirlerinin mültezimleri tarafından toplanabilecekti. Öte yandan Avrupa'ya gönderilecek yapağının gümrüğü alındıktan sonra, tüccardan bir kuruş dahi talep

edilmeyecekti. Bu iskeleler dışında, yapağı ihracatı yasak olan yerlerden Avrupa'ya yapağı ihraç edildiğinin tespiti halinde, söz konusu kaçak yapağıya devlet adına el konulacağı gibi sahibi de cezalandırılacaktı.

Yeni nizamnameyle, Osmanlı limanlarından yapağı satın almak isteyen Avrupa tüccarı hakkında da bazı hükümler konulmuştu. Gümrüklerde yerli ve yabancı ayrımı kaldırıldığından, Avrupalı tüccardan da sadece %3 gümrük vergisi alınacaktı. İzmir, Selanik, Mısır ve Ege adalarındaki bütün iskelelerden Avrupa'ya yapağı nakledilmesi gümrük eminlerinin vereceği belgelerle olacaktı. Aksi halde kaçak olarak yapağı gönderilmesi, söz konusu gümrük vergisinin, iki katı ceza gerektiren bir suç olarak tanımlanmıştı. Nizamnameye yapağının uluslararası nakliyatıyla ilgili hükümlerde konulmuştu. Osmanlı iskelelerinden, diğer müslüman ülkelere yapağı gönderilecekse, nakliyatın Avrupalı tüccar tekneleriyle yapılmasında bir sakınca görülmemişti. Şayet bu nakliyat, Avrupalı tüccar tarafından müslüman ülkelere yapılacaksa, buna asla izin verilmeyecekti⁹⁶⁵.

Nizamname sayesinde yapağı ihraç gelirlerinin ocaklık olarak Tersane-i Âmire hazinesine devredilmesi, yukarıda da belirtildiği gibi hazineye her yıl 120000 kuruş gelir sağlayacaktı. Avrupa ile yapağı ticareti genel olarak Triyeste ve Marsilya iskeleleri üzerinden yapılmaktaydı. Ancak İngiltere ile Fransa arasında başlayan ticarî rekabet, iki devletin karşılıklı olarak uyguladıkları bir "Ticarî Abluka"ya dönüşüncü⁹⁶⁶, Avrupa ile yapılan ticaret son derece azalmıştı. Buna karşılık Selanik ve Selanik'e bağlı iskelelerden Avrupa'ya ihracat devam etmiştir. Selanik gümrüğü sayesinde 1812, 1813 ve 1814 yıllarında yapağı ihracatı iyi seviyede görünüyordu. Fransa ile İngiltere arasında sürdürülen abluhanın kaldırılması, Triyeste ve Marsilya iskelelerinin tekrar uluslararası ticarete açılmasını sağlayınca devlet, yapağı ticaretinin bu limanlara yönlendirilmesi halinde, ticaretten yüksek gelir elde edileceği ümidindeydi. Hazırlanan

⁹⁶⁵ 15 Mart 1809 (28 Muharrem 1224), KŞS., nr. 27, s. 20-21, h. 3.

⁹⁶⁶ Mısır'ın işgalinden sonra gerek Avrupa ve gerekse Ortadoğu için bir kabus haline gelen Napolyon'u durduramayan İngiltere, Fransayı dize getirebilmek için Akdeniz'de geniş kapsamlı bir abluca alanı oluşturarak, ticareti engellemek ve Napolyon'un kaynak akışısını baltalamak için harekete geçti. İngiltere Londra'dan Malta'ya kadar İngilizlerin hakim oldukları bütün iskelelere uğrayan ticaret gemilerinden istenilen vergileri vermelerini, aksi halde gemilere el koyacaklarını; ayrıca Napolyon'un Pirset iskelesinden Alba nehrine kadar olan bütün sahilleri ablucaya aldıklarını ilan ettiler. Napolyon, İngilizlere mukabele olarak hakim olduğu bütün ülkelerin sahillerini İngilizlere kapamalarını, her kim bu ablukeyi ihlal ederse hakkından geleceğini ilan etti. İki devletin birbirleriyle olan hasmane münasebeti, bölgede henüz ticarî faaliyetlerde bulunan Amerika'nın da, İngiltere ve Fransa'ya bizatihi kendi uygulamalarına göre muamele edeceğini ilan etmesi, tüm Akdeniz'de tansiyonu birden yükseltmiştir (Cevdet Paşa, *Tarih*, IX, s. 164-165).

yeni ihraç yasasına göre reaya ve müstemen tüccar tarafından, Avrupalı tüccara satılacak yapağının her kantarından 3 kuruş gümrük vergisi alınmasına karar verilmişti⁹⁶⁷.

8. Zecriye Mukataası

Zecriye mukataasına ait vergi kapsamında olan meta şarap, rakı ve benzeri (hamr, arak ve emsali olan müskirat) alkollü içkilerdi. Kıbrıs muhassılı tarafından 6 Aralık 1791 tarihinde eyalet divanında yapılan toplantıda, şarabın kıyyesinden (bir kıyye 400 dirhem) 2 para, rakının ve benzeri içkilerin kıyyesinden ise 4'er para vergi (zecriye vergisi) alınacağı ilan edilmişti⁹⁶⁸. Vergi, Kıbrıs'ın itimad edilir eşrafından tayin edilecek bir heyet tarafından, adanın kaza ve köyleri hane hane taranarak, üretilen hamr ve arakın defterlere kaydedilmesiyle tespit edilmiş olacaktı. Bu sayede ortaya çıkacak olan rakam Lefkoşa mahkemesine sunulacak ve toplanan meblağın, gerçekten reyanın ödemesi gereken miktar olup olmadığına karar verilecekti.

Alkollü içkilerden alınan vergi olan zecriye, İrad-ı Cedid hazinesinin kurulmasından sonra 1792 tarihinde yeniden düzenlendi. Bu düzenlemeden sonra, zecriye vergisi söz konusu hazineye aktarılan diğer gelir kaynakları belirli bir düzeye gelene kadar, hazine ve darphaneye ödenecek olan bu gelirlere karşılık olarak kaydedilecekti. Zecriye vergisi, aynı nizamnameye göre⁹⁶⁹, üreticiyi/ tüketiciyi değil satıcıyı vergi yükümlüsü olarak tanımlamıştır. Bu tanımlamadaki asıl maksat, aslında gayrimüslim ailelere ihtiyaç duydukları içkiyi üretme hakkının tanınmış olmasıdır. Bu tür üretim hakkı hem vergiden hem de satış koşullarından muaf tutulmuştu.

Zecriye vergisi yılda bir defa olarak tahsil edilirdi ve bunun için vergi mükellefine bir ödeme seneti verilirdi. Verginin verimliliğini artırmak amacıyla İstanbul'da şarap ve rakı vergileri muhassılığı (Rusumat-ı Hamr ve Arak Muhassılığı) adı altında bir kalem kurulmuş ve idaresi emanet olarak İstanbul Gümrük Emni Hasan Efendi'ye verilmişti. Hasan Efendi, verginin toplanmasında yerine göre bir usul tesis etmişti. Bu usule göre bazı yerlerin vergisi peşin olarak toplanırken, bazı yerlerin

⁹⁶⁷ 28 Haziran 1814 (10 Receb 1229), KŞS., nr. 28, s. 179, h.1.

⁹⁶⁸ 6 Aralık 1791 (9 Rebiülahir 1206), BOA, A.DVN.KBM., nr. 1/55.

⁹⁶⁹ Bk. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yeni Nizamların Cedveli (Mahmud Raif Efendi, İstanbul 1798)*, s. 9; Beydilli-Şahin, *Mahmud Raif Efendi*, s. 44.

vergisi ise iltizama verilerek toplanıyordu. Hasan Efendi'nin uyguladığı bir üçüncü şık ise, amil gönderilerek verginin emanet olarak işletilmesi şekliydi.

Zecriye vergisi sadece kocabaşı olan mültezimler tarafından toplanabilmekteydi. Zecriye muhassıllığında toplanan meblağ 10 bin kuruşa ulaşmadıkça hazineye teslim edilmemekteydi. 1792 yılından itibaren sürekli olarak artış kaydedilen zecriye vergisi, imparatorluk genelinde (1799 yılında) 2 milyon kuruşa ulaşmıştı. Zecriye vergisi de bir mukataa haline getirilerek, hisselenirilmiş ve esham adı altında satışa sunulmuştu. Daha sonra ise 50 tam hisseye bölünmüş ve her hissesi 2 bin kuruş olan bir mukataa haline dönüştürülmüştü. Hisseler, sekiz yıllık faiz hesabıyla satışa sunulunca, doğal olarak hisse fiyatları 16 bin kuruş üzerinden alıcı bulmuştu⁹⁷⁰.

III. Selim (1789-1807) zamanında, nizamnamenin ilanından bir yıl sonra Kıbrıs'ın zecriye vergisini tespit etmek amacıyla yapılan tahrir ait defterler Kıbrıs mahkemesine gönderilmişti (1793). Buradaki inceleme sonucunda, toplanan meblağın 16664 kuruş 32 para olduğu görülmüştür. Bu miktar, adadan toplanması gereken meblağın çok altında olduğu anlaşılınca, kadı, reaya vekillerini meclise çağırarak konuyla ilgili ifadelerine başvurulmuştu. Soruşturmacı olarak da Alaybeyi Şeyh Ali Efendizade Hacı Mustafa Ağa tayin edilmişti⁹⁷¹. Alaybeyi, soruşturma esnasında reaya vekillerine, toplanmış olan 16664 kuruş 32 paranın, gerçekte şarap ve rakı için toplanması gerekenin çok altında bir rakam olduğunu belirtmiştir. Alaybeyi, tahrir esnasında kaza ve köylere giden heyetin masrafının 8000 kuruş olduğuna dikkat çekerek, söz konusu meblağın tahsil edilmesi gerekenin çok altında bir rakam olduğuna işaret etmiştir. Buradan verginin yazılması sırasında bazı usulsüzlüklerin yapıldığı kanaatine vardığı anlaşılmaktadır. Ayrıca reaya vekillerine, merkeze gönderileceği yazıda, bu hususu da belirteceğini ve ne yapıp yapılamayacağına artık tahriri yapanların karar vermesi gerektiğini ifade etmişti. Mustafa Ağa devletin Kıbrıs'ta kaç hanenin bu vergiye tabi olduğunu ve bu hanelerden ne kadar vergi talep edilmesi gerektiğini, tahriri yapanlardan daha iyi bilebileceğini de göz ardı etmemek gerektiği uyarısında bulunmuştu⁹⁷². Bu serzeniş üzerine reaya vekilleri kendilerini savunmak ihtiyacı hissetmişlerdi. Reaya vekilleri alaybeyine, tahririn kadının da dahil olduğu,

---

⁹⁷⁰ *Aynı vesika.*

⁹⁷¹ Alaybeyi Şeyh Ali Efendizade Hacı Mustafa Ağa, Kıbrıs'da alaybeyilik hizmetinde olup, sert mizaçlı ve hatır gönül tanımayan bir kişiydi. Ayrıca adanın bütün işleri olduğu gibi, muhassılların işleri de Mustafa ağa tarafından düzenlenirdi (*Aynı vesika.*)

⁹⁷² *Aynı vesika.*

devletin itimat ettiği bir heyet tarafından yaptırıldığını, yeni ürünün çıkmasına 91 gün kalana kadar hesabın neden görülmemiş olduğunu anlayamadıklarını ifade ederek, elbetteki bu geçen 9 aylık sürede söz konusu meblağın telef olmuş olabileceğini, bu hususta üzerlerine yüklenmeye çalışılan sorumluluğu kabul etmeyeceklerini ifade etmişlerdi⁹⁷³. Meselenin bir çıkmaza doğru sürüklendiğini gören Kıbrıs Muhassılı Osman Ağa, alaybeyinin itirazına destek vermekle beraber, bir orta yol bulmaya çalışmıştır. Muhassıl, 9 aylık zaman içinde yapılacak masraf ve meydana gelecek kaybın en fazla 5000 kuruş olabileceğini, bu miktarın tahrir meblağına eklendiğinde, tahsilatın 21664 kuruş 32 para edeceğini ifade etmişti. Muhassıl tahrir süresinin yaklaşık 15 gün olduğuna işarete ederek bu süre içinde yenilip içilen de hesaplandığında toplam tahsilatın yaklaşık 23335 kuruş 8 para olacağını hesaplamıştı. Bu meblağın satıştan önce zamlandırılması halinde iltizamın yaklaşık 40 bin kuruşu bulabileceğini ifade etmişti⁹⁷⁴. Alaybeyi ve muhassılın bu talebi karşısında çözülen reaya vekilleri, tahrir sırasında vergi mükelleflerinin bilerek ve isteyerek ellerindeki içkileri eksik bildirdiklerini, hatta bazılarının içkilerini döktüklerini ifade etmişlerdi. Buna gerekçe olarak da mükellefler, bundan sonra yapılacak tahrirlerin, yazdıracakları bu meblağlar üzerinden hesaplanacağını varsayarak, sonraki ödemeler sırasında daha yüksek meblağları ödemek zorunda kalmamak için, içkiyi dökerek mümkün mertebe az yazılmasını temine çalışmış oldukları anlaşılmaktadır⁹⁷⁵.

Yapılan sorgulama sonunda kocabaşların Muhassıl Mehmed Ağa ile birlikte hareket etmelerine karar verildi. Alaybeyi, kocabaşlardan tahriri yeniden yapmalarını ve toplanacak meblağın enazından 10000 kuruşun üzerine çıkarmalarını, aksi halde devletin bütün bu gerekçeleri görmezlikten gelerek, heyetin cezalandırılması yolunu seçebileceğini ifade etmişti⁹⁷⁶.

Kıbrıs zecriye vergisi bir mukataa haline getirilerek her sene Ağustos başlangıcında (13 Ağustos 1793) 50000 kuruş peşin ödeme karşılığında iltizama çıkarılmasına karar verilmişti. Devlet, mukataa hazinesine aktarılmasına karar verdiği bu yeni kaynağı yeniçeri ve küçük devlet memurlarının maaşları ve esham faizlerinin

---

⁹⁷³ *Aynı vesika.*

⁹⁷⁴ *Aynı vesika.*

⁹⁷⁵ “Yedimizde ziyadece hamr ve ark bulunursa ihtimal her sene bizden o kadar akçe isterler.” (*Aynı vesika.*)

⁹⁷⁶ *Aynı vesika.*

ödenmesine tahsis etmişti. 1808 yılında yeniden ihaleye çıkarılan zecriye mukataa gelirlerinin tahsili için Kıbrıs'a bir mübaşir gönderilmişti. Ancak aradan geçen zaman zarfında bu mübaşirden bir haber alınamamıştı.

Devlet, hem mübaşir hakkında gerekli bilgiyi edinmek ve hemde yeniçeri aylıkları ve esham faizlerinin 1808 yılı ikinci taksitlerinin ödeme zamanının dolmuş olması sebebiyle, bu meblağlara karşılık gösterilen verginin gecikme sebeplerini öğrenmek için Kıbrıs muhassılı Mir Ali Ağa'dan gerekli bilgiyi göndermesini istemişti⁹⁷⁷.

Kıbrıs'a gönderilen ikinci bir emirde 50000 kuruş peşinatla iltizama verilen zecriye mukataasına ait meblağın tahsili için gönderilen mübaşire, 1/10 nisbetindeki mübaşiriye bedeli dışında ödeme yapılmayacaktı. Yazıda ayrıca, verginin tahsilinin gecikmesine sebep olmasından dolayı, mübaşirin azline karar verildiği, ancak bu defalık affedildiği bildirilmekteydi. Devlet, mübaşirden eğer vergiyi tahsil etmiş ise acilen hazineye teslim etmesini istemekteydi⁹⁷⁸.

Bu emrin üzerinden iki yıl geçmesine rağmen, zecriye vergisiyle ilgili tahsilin bitirilemediği anlaşılmaktadır⁹⁷⁹. Devlet, gecikmenin sebeplerini araştırırken, mübaşirin Kıbrıs'ın ileri gelenleriyle anlaşmış olması ihtimalini de hesaplamıştı. Bu sebeple, Darphane-i Âmire Nazırı Seyyid İbrahim Efendi vasıtasıyla Kıbrıs Başpiskoposu'na gönderilen 28 Kasım 1813 tarihili emire, piskopos tarafından verilen cevaptan, mübaşir Memiş Ağa'nın, 1810 yılına ait zecriye vergisi tahsil edilirken, reaya üzerinde 14327 kuruş bakiye bırakıldığı tespit edilmişti. Meblağın sefer akçesi olarak darphaneye gönderilmesi gerektiği halde, gönderilmemesinin gerekçesi de başpiskoposluktan soruldu⁹⁸⁰. Ancak, bütün ısrarlara rağmen bu sorunun cevabı alınamamış olacak ki devlet, zecriye mukataasını yerinden yönetmeye karar verdi. Amaç tahsil işinde mübaşire ihtiyaç duyulmadan, hazine aracılığıyla peşin olarak tahsili sağlamaktı. Bu sebeple zecriye vergisinin bir mukataa olarak düzenlenmesine ve esham olarak satışına karar verildi. Yapılan düzenlemeye rağmen, sehim sahiplerinin sadece gayrimüslimler olması yönünde bir sınırlama getirildi. Hisselerin boş kalması halinde varislerine intikali

---

⁹⁷⁷ 1 Nisan 1809 (15 Safer 1224), KŞS., nr. 27, s. 12, h.2.

⁹⁷⁸ *Aynı vesika.*

⁹⁷⁹ 6 Kasım 1811 (19 Şevval 1226), BOA, KK., nr. 28, s. 105, h. 1.

⁹⁸⁰ 3 Şubat 1812 (19 Muharrem 1227), KŞS., nr. 28, s. 130, h. 2.

sağlanacak, fakat yine sadece gayrimüslimler tarafından satın alınmaları temin edilecekti.

Getirilen kuralların özel bir amaca hizmet ettiği anlaşılmaktadır: Uygulama esham sahipleri ile vergi mükelleflerinin aynı cemaate mensup olmalarını ve cemaat mensuplarının ödeyecekleri vergilerin yine kendi kârlarının artmasına hizmet edeceğini düşünmelerini sağlayacaktı. Bu da mukataanın karlılığını devam ettirecekti. Mukataadan bu şekilde temin edilecek gelirler sefer akçesi olarak darphaneye; dellaliye kesintileri ise mukataa hazinesine aktarılacaktı⁹⁸¹.

Kıbrıs zecriye mukataasına ait gelirler bir eksikliğe meydan verilmemesi için her yıl Kasım ayı başında (13 Kasım) Zecriye Sandığı'na teslim edilmek üzere sarraf kefaletine bağlanmaktaydı. Mesela, mukataa 1816 senesinde, yerinden tahsil edilmek üzere, 5500 kuruşluk mübaşir bedeli de dahil olarak, 55500 kuruş olarak ihaleye çıkarılmıştı. Söz konusu yıl mukataa gelirleri yeniçeri aylıkları ve esham faizleri gibi kalemlere karşılık gösterilmişti. Muhassıl tarafından tahsil edilecek gelirler, sarrafının vereceği bir kefalet senedi karşılığında ve naib nezaretinde zecriye sandığına teslim edilecekti⁹⁸².

Zecriyesi vergisi 1827 yılında da iltizama verilmişti. Hazırlanan ihale nizamnamesiyle, Osmanlı Devleti'nin her yerinde yılda bir defa şarabın kıyyesinden 4 para, rakı gibi alkollü içkilerin kıyyesinden ise 8 para vergi alınmasına karar verilmişti. Ayrıca müslümanlardan üzüm yetiştirenlerin de tespiti yapılarak, kendi ihtiyaçları için mahsül ayırmalarına izin verilmeden ellerindeki ürünün tümünün vergi kapsamına dahil edildiği anlaşılmaktadır. Bu hususta kimsenin vergiden bağışık bırakılmamasına azami dikkat gösterilmesi istenmişti⁹⁸³.

Mora İsyanı'ndan sonra Kıbrıs'ta ortaya çıkan huzursuzluklar sebebiyle reayanın bir kısmı dağılmış ve güvenilir yerlere göç etmişti. Buna bağlı olarak Kıbrıs Zecriye Mukataa gelirlerinde azalmalar tespit edilmişti. Kıbrıs'tan 1835 yılında 11000

---

⁹⁸¹ Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalm*, s. 183-185.

⁹⁸² 2 Temmuz 1816 (6 Şaban 1231), KŞS., nr. 29, s. 80, h. 1. Kıbrıs zecriye mukataası da dahil olmak üzere zecriye vergisi mukataasının 1816 yılı iltizamı, Sürre Emimi Seyyid Mehmed Said'e iltizam edilmişti (*Aynı vesika*). Naib ile işletilip toplanması hususunda Sivas örneğine bakılabilir (bk. Beşirli, *Sivas Eyaleti'nin İdarî ve Ekonomik Yapısı*”, s. 176).

⁹⁸³ Sarıcaoğlu, *Malî Tarih* , s. 172.

kuruş zecriye vergisi tahsil edilebilmişti⁹⁸⁴. Hatırlanacağı gibi, 1792 nizamnamesiyle bir belde vergilerinin 10000 kuruşun altına düşmesi halinde vergi kaleminin mukataa olarak düzenlenemeyeceği karara bağlanmıştı. Devlet zecriye gelirindeki düşüşleri dikkate alarak 1836 yılında yeni bir zecriye vergi tahririnin yapılmasına ihtiyaç duymuştur. Bununla ilgili olarak tüm vilayetlere gönderilen emirlerde; zecriye vergisinin, vergi tahsiliyle görevlendirilen mübaşirlere teslimi ve zecriye sandığına gönderilmesi istenmekteydi⁹⁸⁵.

Görüldüğü gibi, Kıbrıs muhassıllığı çok çeşitli mukataa gelirlerine sahipti. Bu mukataalar enfiye, esham, kahve vergisi, ipek vergisi, pamuk vergisi, yapağı vergisi ve zecriye vergisi gibi sıralanabilir. Devlet bu vergi kalemlerini daha fazla gelir getireceğini ümit ederek, artan masrafları da mazeret görtermek suretiyle, mukataa şekline dönüştürmüş ve ihale edilmelerine karar vermişti. Mukataalardan bazıları, mesela, zecriye mukataası; kendine has bir kurala bağlanarak, sadece gayrimüslimlerin faydalanabileceği bir kalem haline getirilmişti. Bununla beraber imparatorluk çapında iltizamı gayrimüslimlere değil, müslümanlara verilmişti.

Mukataaların Kıbrıs ekonomisine olan katkısı oldukça fazlaydı. Denilebilir ki, muhassıllık gelirlerinin tamamı bu mukataalardan temin edilmekteydi. Öyleki, Kıbrıs'ta kesin bir sayı verilememekle beraber ortalama 20 mukataa bulunmaktaydı. Yukarıda saydığımız mukataalar daha oluşturulmamışken, kazaların tamamı birer mukataa olarak düşünülmüş ve bunlara ilaveten gümrük mukataaları oluşturulmuştu. Bu dönemde muhassıllık gelirleri dışında bırakılan kaza mukataalarından yaklaşık 34466.5 kuruş gelir elde edilmekteydi. Bu gelir 1810 yılında 27834.5 kuruş olarak gerçekleşmişti. 1814 yılında Limasol gümrük gelirlerinin de dahil edilmesiyle mukataalardan elde edilen gelirler 545903.5 kuruşa yükselmişti. 1823'ten 1836 yılına kadar bu gelir her yıl 15 bin kuruş zamlandırılmak suretiyle iltizama verildi⁹⁸⁶. Söz konusu gelir 1838 yılında 708198 kuruşa kadar yükseldi. 1838 tarihinde Kıbrıs mukataaları için yeni bir nizamname hazırlanmış ve yukarıda bahsi geçen 8 mukataa da dahil olmak üzere 24 mukataa ortaya çıkarılmıştı. Aynı yıl Asakir-i Mansûre Feriki Hasan Paşa'ya iltizam edilen bu gelirler, tekel ile idare edilmeye başlandı. Söz konusu 24 mukataa dışında

⁹⁸⁴ Ağustos 1835 (Rebiülahir 1251), BOA, D.BŞM., nr. 42246, s. 8.

⁹⁸⁵ 1 Ağustos 1836 (17 Rebiülahir 1252), BOA, D.BŞM., nr. 42246.

⁹⁸⁶ Kıbrıs'taki mukataaların 1833 yılındaki iltizam bedelleri hakkında bk. 1833 yılı Mukataa Gelirleri (BOA, HAT., nr. 47329-J).

Mizan-ı kantar ve Tuzla iskelesi mukataalarının ayrıca işletilmesine devam edildi. Bu iki mukata 7000 kuruş bedel ile 1839 yılından itibaren reayaya ihale edilmek suretiyle işletilmiştir.

C. Çiftlikler ve Vakıf Arazileri

1. Çiftlikler

Çiftlik bir çift öküz tarafından sürülebilecek ekilebilir arazi boyutlarında olup toprağın yeri, türü ve verimliliğine göre değişebilirdi⁹⁸⁷. Genellikle bir çiftlik 60-150 dönüm arasında bir arazi parçası olup, müslim veya gayrimüslim herkes tarafından tasarruf edilebilirdi. Çiftliklerden, toprağı işletme hakkı olan haraç ödendikten sonra, büyüklüğü veya küçüklüğü gözetilmeksizin, bütün çiftliklerden 22 akçe vergi alınırdı. XVI. yüzyılın sonlarına doğru bu vergi çeşitli sebeplerle 30-50 akçeye kadar yükseldi. Daha sonra bu vergi yerini, hane üzerinden alınan avarız vergisine bırakmış olsa da bu da bir müddet sonra düzenli bir vergiye dönüştü. Çiftliklerin bölünmesi diye bir şey söz konusu olmadığı gibi, boşaltılmaları da toprağın kaybedilmesine sebep olabiliyordu⁹⁸⁸. Çiftliklerin bölünmesi Şeyhülislam Ebusuud Efendi'nin bir fetvasıyla yasaklanmıştı. Ona göre bölünmüş çiftlik vergilendirilemezdi. Ancak çiftlik sahibinin ölümü durumunda toprak varsa sadece iki oğlu arasında bölünebilirdi (nîm çift)⁹⁸⁹. Osmanlı köylüsüne (reaya) ait çiftliklerin yanında, askerî zümrenin de çiftlikleri vardı. Yaya-müselleme, doğancı çiftlikleri ile timarlı sipahilerin hassa çiftlikleri bunlardan bazıları olup, zaman zaman reaya çiftliklerini de kendi topraklarına katmaya çalıştıkları tespit edilmiştir⁹⁹⁰.

Vakıf ve mülk topraklarındaki çiftlikler XVI. yüzyılda timara çevrildi. Çiftliklerin eyaletlerdeki zengin ve nüfuzlu kişilerin eline geçmesi mukataa sistemine geçişle oldu. Timar sisteminin bozulması sonucu, bu toprakların yüksek fiyatlarla mültezimlere satılması sistemin yaygınlaşmasına sebep oldu. Bu da XVIII. yüzyılda büyük âyân ve ağa çiftliklerinin ortaya çıkmasını sağladı. Bu yüzyılda âyânın zaptettiği

---

⁹⁸⁷ Şevket Pamuk, çiftliği, bir çift öküz kullanılarak işlenebilecek kadar toprağı olan ve timar düzeni çerçevesinde Osmanlı tarımının temelini oluşturan birimine verilen ad olarak tanımlamaktadır (Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarih*, s. 123).

⁹⁸⁸ Shaw, *Modern Türkiye*, I., s. 220-221.

⁹⁸⁹ Halil İnalçık, "Çiftlik", *DİA*, VIII, s. 314.

⁹⁹⁰ İnalçık, "Çiftlik", s. 314.

çiftlikler zamanla büyük mülk ve zirai işletmeler haline dönüştü⁹⁹¹. Bu şekilde ortaya çıkmaya başlayan müstakil çiftlikler, devlet gelirlerinin şahıslar elinde birikmesine ve devletin zaten az olan kaynaklarının giderek kesilmesine sebep oldu. Buralarda yerleşen âyân zümresi, devletin ağır vergilerinden bunalan çiftçinin sığınacağı bir kurum haline geldi⁹⁹². Ayanlar için çiftlik edinmeyi çekici hale getiren önemli bir sebeplerden biri ağır vergilerden kaçan köylünün sağladığı ucuz işgücü, ikincisi XVIII. yüzyılda uluslararası pazarda tahıl, tütün, daha sonraları da pamuk talebindeki artışa paralel olarak, bunu elde etmenin maliyetinin köylüler sayesinde en aza inmiş olmasıydı. Bu da Tuna nehri ve Karadeniz ovalarında, Trakya’da ve Vardar nehri vadisinde büyük boyutlu tarım işletmeleri olan çiftliklerin kurulmasını özendirmişti⁹⁹³. Bu tür çiftliklerin kurulması bazı âyânların köylüleri ve göçmenleri kendi topraklarında çalışmaya zorlamak suretiyle yoğun bir baskı altına almasına sebep oldu⁹⁹⁴.

Kıbrıs’ta çeşitli tarihlere ait kayıtlarda 13 ila 29 adet arasında değişen sayıda çiftlik bulunduğu ifade edilmekteydi⁹⁹⁵. Adlarını tespit edebildiğimiz çiftliklerden 9 tanesi gayrimüslimlerin elindeydi⁹⁹⁶. 1840 tarihli nüfus tahriri verilerine göre Kıbrıs’ta 29 adet çiftlik vardı⁹⁹⁷.

---

⁹⁹¹ İnalçık, “Çiftlik”, s. 314.

⁹⁹² Özkaya, *Âyânlık*, s. 51.

⁹⁹³ Michael Palaiet, *Balkan Ekonomileri 1800-1914*, İstanbul 2000, s. 41.

⁹⁹⁴ Palaiet, *Balkan Ekonomileri*, s. 42.

⁹⁹⁵ Özkul, 1726-1750 dönemiyle ilgili olarak verdiği bilgilerde bazı çiftliklerden bahsetmektedir. Bunlar Cafer Paşa vakfına bağlı Lefkoşa’da Leymasun, İbsomolof, Kulapi, Anaya ve Aniya Milya çiftlikleri, Tuzla kazasında ise Alamyıyo çiftliği (bk. A.E. Özkul, *Kıbrıs’ın Sosyo-Ekonomik Tarihi*, s. 252); Lefke kazasında Perestrona, Melaşi, Lendena, Lodemiya çiftliklerinden bahsetmektedir (Özkul, *Kıbrıs’ın Sosyo-Ekonomik Tarihi*, s. 254).

⁹⁹⁶ 19 Mart 1843 (17 Safer 1259), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 2928. 19 Mart 1843 tarihinde Abdullah Efendi tarafından Kaymakam Edhem Paşa’ya gönderilen bir tahriratta, Kıbrıs’ta bulunan kazalardaki müslim ve gayrimüslimlerin tasarrufunda bulunan çiftlikler, "ashab-i muaf" hükmünde idi. Bu sebeple tahrirde isimleri geçmemiş olan bu 9 adet çiftlik için vergi verilmemişti. Yapılan tahkikat sonucunda, hasılatına göre bu 9 çiftliğin toplam 10000 kuruş vergi ödeme güçleri olduğu anlaşılmıştır (BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 2928). Tarihsiz bir belgeden Kıbrıs’ta gayrimüslimler üzerine kayıtlı şu çiftlikler tespit edilebilmektedir: Çiftlik-i Dimbu, Çiftlik-i Kolos, Okaşa Çiftliği, Filas Çiftliği, Mahari Çiftliği, Ayasetre Çiftliği, Poli Çiftliği, Omorfo Çiftliği ve Pedre Çiftliği idi (Tarihsiz, BOA, HAT., nr. 48329-A). Tablo 3’de verilen listede ise Kıbrıs’taki Hirsofi, Kolos, Kukla, Omorfo, Poli çiftliklerine bağlı 7 parça çiftlik arazisinin gayrimüslimler üzerinde olduğu anlaşılmaktadır (BOA, TŞR.KB., nr. 46, 47, 48, 49, 50).

⁹⁹⁷ Ancak nüfus tahriri verilerinden bu çiftliklerin çok azı tespit edilebilmektedir (bk. Tablo 3). Verilerden sadece 13 adet çiftlik tespit edilebilmişti. Ancak 1842 tarihli nüfus ve toprak tahririnde gerek 1839’dan sonra çıkan yasalar sebebiyle gerekse bu tahririn eksiklikleri sebebiyle adada sadece bir adet çiftliğe tesadüf edilmiştir. Omorfo kazasındaki Müslümanların ikametgâhı ve Harem-i şerif vakfına bağlı olan çiftlikte (Omorfo Çiftliği) sadece 17 çiftlik hânesi vardı (BOA, TŞR.KB., nr. 54).

Tablo 3: 1840 Tarihli Nüfus ve Toprak Sayımına Göre Kıbrıs Çiftlikleri

Hane	Adet	Kaynak:TŞR.KB	Cemaat	İşletme Şekli
0	1	Değirmenlik, nr. 50	Müslim	Çiftlik
55	1	Hirsofi, nr. 49	G.Müslim	Çiftlik, Hirsofi Çiftliğine bağlı
32	1	Hirsofi, nr. 48	Müslim	Çiftlik, Hirsofi Çiftliğine bağlı
64	3	Piskopi, nr. 47	G.Müslim	Çiftlik, Kolos Çiftliğine bağlı
43	3	Kukla, nr. 48	Müslim	Çiftlik, Kukla Çiftliği
101	5	Kukla, nr. 49	G.Müslim	Çiftlik, Kukla Çiftliğine bağlı
25	1	Omorfo, nr. 50	Müslim	Çiftlik, Omorfo Çiftliği
225	1	Omorfo, nr. 46	G.Müslim	Çiftlik, Omorfo Köyü
96	4	Hirsofi, nr. 49	G.Müslim	Çiftlik, Poli Çiftliğine bağlı
15	1	Lefke, nr. 49	G.Müslim	Çiftlik, Poli Çiftliğine bağlı
45	1	Piskopi, nr. 47	G.Müslim	Çiftlik, Poli Çiftliğine bağlı
44	5	Hirsofi, nr. 48	Müslim	Çiftlik, Poli Çiftliğine bağlı
91	1	Piskopi, nr. 48	Müslim	Çiftlik, Poli Çiftliğine bağlı
1	1	Piskopi, nr. 48	Müslim	Çiftlik, Zakacı Köyü

Lefkoşa kazası Dağ nahiyesine tabi Simoloka va Anapa köylerinde bulunan iki adet çiftlik, Cafer Paşa vakfı külliyesine aitti. Anapa Çiftliği, Abdül Aziz Efendi, Simolof Çiftliği ise Molla Mahmud adlı kişiler tarafından idare edilmekteydi. Molla Mahmud 1762 (1176) senesinde emlâkını mahkeme kararıyla (hüccet-i şer'iyye) ve arazisini de sipahinin verdiği senet (sahib-i arz temessükü)^(*) karşılığında Hacı Mehmed'e satmıştı. Mahmud ile Hacı Mehmed aralarında bir akit yaparak, toprak ve emlakın işletmesi Mahmud'a bırakılmıştı. Mahmud bu emlak ve araziye 1770 (1184) senesine kadar işletmeye devam ederken vefat etmişti. Anlaşma geçerliliğini koruduğundan araziler oğlu Mehmed'e bedelsiz (meccanen) olarak devir olmuştu. Mehmed de arazileri senelik 340 kuruş kira karşılığında, 30 sene boyunca tasarruf etmişti.

1805 yılında çiftlik üzerinde bazı hak sahipleri ortaya çıkmıştı. Bu kişiler, arazinin asıl sahibinin Cafer Paşa Vakfı mütevelliyesi Nimeti Hanım olduğunu iddia ederek, Nimeti Hanım'ın çiftliği 1000 kuruş karşılığında kendilerine kiraladığını ileri sürmüşlerdi. Mehmed de işin peşine düşerek, çiftlik arazilerinin Defterhâne-i Âmire'de vakıf olarak kayıtlı olmadıklarını iddia etmişti. Emlâk ve arazinin pederi Mahmud'un mahkeme kararı ve sipahi senedi ile kendisine nakledildiğini isbat için 2 Ekim 1805 tarihinde bir ferman çıkarttırmak üzere mahkemeye başvurmuştu. Bu sırada Nimeti

(*) Temessük; alış verişlerde kullanılan mühürlü senetlere verilen isimdir. Konu hakkında bk. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994, s. 281-282. "Sahib-i Arz" için bk. *Yeni Hukuk Lügati ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, (Hzr. T. Azmi Uslu), İstanbul 1964s. 266.

Hanım İstanbul'daydı. Mehmed bu durumdan faydalanarak, tayin ettirdiği bir mübaşir ile inceleme talep etti. Mübaşir tarafından yerinde yapılan inceleme sonucunda çiftliklerin vakıf olmadığı tespit edildi. Mahkeme, daha önce anlaşma ile devredilmiş olmaları sebebiyle çiftliklerin asıl sahibi olan Hacı Mehmed'e verilmesini karara bağlayarak, davayı kapattı⁹⁹⁸.

Ancak dört sene sonra Nimeti Hanım yeni bir dava açarak çiftliğin kendisine ait olduğunu, Hacı Mehmed'in ise bu yıllar zarfında ürüne ve gelire el koyduğunu iddia etmişti. Nimeti Hanım ifadesinde bu hasılatın Cafer Paşa vakfına ait olduğunu gösteren Ekim 1807 (Evahir-i Receb 1222) tarihli bir emir olmasına rağmen, Hacı Mehmed tarafından gösterilen yalancı şahitler sayesinde bu emrin uygulanmasının mümkün olmadığını ileri sürmüştü. Bunun üzerine Küçük Evkaf muhasebesine müracaat edilerek söz konusu emrin olup olmadığına bakılmış ve bu emre dair derkenarın olduğu görülünce yeni bir ferman gönderilerek emrin uygulanmasına karar verilmişti⁹⁹⁹.

Bir süre sonra vakfın geliri, harap halde bulunan mescit ve camilerin tamirine yetmeyince, mahkeme çiftliklere ait olan arazi, emlak ve evlerin Cafer Paşa vakfına verilmesine karar verdi. Karar sebebiyle, Defterhâne-i Âmire'de olan kayıtlarda bir düzeltme olup olmadığı hususu araştırılmıştı. Araştırma sonucunda, daha önce taraflara verilmiş olan fermanlar ile çiftliklerin vakıf dışında bırakıldığı anlaşılmıştı. Hacı Mehmed'in oğulları Mehmed, Mahmud ve Abdülhadi, evkaf müfettişliğine başvurarak çiftliklerin babalarından intikal ettiğini ifade etmişlerdi. Hacı Mehmed'in varisleri, çiftliklere uzun süreden beri mahkeme emri ve sipahi senetiyle tasarruf etmekte olduklarını belirtmişlerdi. Varisler, Cafer Paşa Vakfı'nın çiftliklere el koymasının doğru olmayacağını, çünkü bu çiftliklerin aslen köy olduğunu, köylerin de çiftlik olarak vakıflara dahil edilmesinin kanuna aykırı olduğunu iddia etmişlerdi. Gerçekten de Küçük Evkaf Muhasebesi'nden çıkarılan vakfiyede çiftlikler köy olarak kayıtlıydı. Buna karşılık çiftliklerin defterdarlıkta kaydı yoktu.

Osmanlı Devleti'nde sonradan vakıf haline getirilen arazilerin mülk ve vakıf kayıtlarının mutlaka Defterhâne-i Âmire'de bulunması gerekirdi. Mülkiyeti devlete ait olmayan, şahıs arazilerinden oluşan köylerin, çiftliğe dönüştürülmesi yasaktı. Eğer söz konusu çiftlikler bu şekilde özel mülkiyet üzerinde kurulmuş ise, çiftliklere ait ev ve

---

⁹⁹⁸ BOA, HAT., nr. 16918.

⁹⁹⁹ 22 Mayıs 1809 (7 Rebiülahir 1224), KŞS., nr. 27, s. 26, h. 1.

binalar dışında kalan arazinin vergileri tapu sicillerinde (Defter-i Hakani) kayıtlı olmalıydı. Ayrıca özel mülkiyet üzerine kurulan çiftlikler, buldukları yerdeki azab ve topçu askerine gelir kaydedilmesi gerektiğinden, çiftliklerin vakıf tarafından zaptedilmesi uygun bulunmamıştı. Bununla beraber çiftliklerin öşür ve diğer vergilerinin Cafer Paşa vakfı tarafından her sene sipahisine (sahib-i arz) verilmesi şart koşularak; çiftliklerin Cafer Paşa Vakfı tarafından da tasarruf edilebileceğine hükmedilmişti. Mahkeme ayrıca çiftliklerin, vergilerinin sipahisine ödenmesi şartıyla, vakfa verilmesinin tımarlı sipahiye de bir zararı olmayacağına hükmetmişti. Bu hükme rağmen çiftlikler vakfa verilmeyip de boş (mahlul) bırakılırlarsa, arazilerine ait tapu vergilerinin tasarruf sahiplerinden alınması gerekeceğine karar vermişti¹⁰⁰⁰.

Bir diğer çiftlik ise Ebubekir Paşa vakfına bağlı olan Lefkoşa kazası İride köyündeki “Paşa Çiftliği” idi¹⁰⁰¹. Haremeyn-i Muhteremeyn tabilerinden olan Şeyhülharem Ebubekir Paşa Vakfı mütevellisi Ebubekir, Divan-ı Hümâyün’a gönderdiği yazısında söz konusu Paşa Çiftliği’nin üç sene süreyle 3000 kuruş karşılığında iltizama verildiğini bildirmekteydi. Çiftlik 1808 senesinde Kıbrıs tercümanı olan maktul Tercüman Yorgaki’ye 1000 kuruş bedel ile iltizama verilmişti. Yorgaki’nin idamı sebebiyle iltizamın gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. Vakfın zarara uğratıldığını (vakf-ı hasar) ileri süren Kıbrıs muhassılı da 1809 senesinde çiftliğe el koymuştu¹⁰⁰².

Kıbrıs ekonomisini canlı tutan gelir kaynaklarından biri olan çiftlikler, özellikle ziraî ekonominin gelişmesinde önemli rol oynamaktaydılar. Adadaki çiftlikler hakkında kesin veriler olmamakla beraber, nüfus defterleri ve şeriye sicillerinden elde edilen bilgiler, adada 60 ila 150 dönüm arasında araziye sahip olan ve müslim/gayrimüslim herkes tarafından tasarruf edilebilen çiftlik arazilerinin olduğunu göstermektedir. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru imparatorluk genelinde artış gösteren çiftlikler, Kıbrıs’ta da yaygınlaşmıştı. XIX. yüzyılda yapılan tahrirler adada 29 adet çiftliğin olduğuna dair bazı ip uçları verse de, elimizde bu rakamı doğrulayacak kesin veriler bulunmamaktadır.

---

¹⁰⁰⁰ BOA, HAT., nr. 16918.

¹⁰⁰¹ Paşa Çiftlikleri: Bu çiftlik hac yollarının ve sürre alaylarının güvenle Hicaz’a gidip dönmelerini sağlamakla görevli Şeyhülharemeyn Ebubekir Paşa’ya ait olup Kıbrıs’ın Arpere köyündeki mülk çiftliği olup, “Paşa Çiftliği” adıyla bilinirdi (BOA, *İrade-Meclis-i Vâlâ*, nr. 15851, lef 5).

¹⁰⁰² Ancak Ebubekir Paşa Vakfı’nın tevliyeti Ebubekir Bey üzerinde olması sebebiyle Tuzla kazasına tabi İride adlı karyede İstavroz Bağçesi’nde bulunan 12 oda, bir ahır ve 2 kapılı Kebir Han’ın damları dahil olmak üzere, Vakfa ait olan bir adet çiftliğin bütün duvar ve binaları da dahil söz konusu vakfın vakfiyesine eklenmesi ve bu şekilde zabt ettirilmesi hususunda (Muharrem 1220) tarihinde bir emir verildiği de anlaşılmaktadır [7 Haziran 1809 (23 Rebiülahir 1224), KŞS., nr. 27, s. 26, h. 2].

Bunanla beraber Cafer Paşa vakfına bağlı olan bazı çiftliklere ait rakamlar, çiftlik arazilerinin 1000 kuruş bedel ile iltizama verildiğine işaret etmektedir. 1833 yılı verilerine göre ise iltizama verilen çiftliklerden, iltizam bedeli olarak 92300 kuruş gelir temin edildiği anlaşılmaktadır¹⁰⁰³.

2. Vakıf Araziler

Arazi-i mevkufe olarak bilinen vakıf arazileri iki kısma ayrılır. Birincisi mülk olup, malikleri tarafından vakfedilen arazidir. İkincisi devletin yetkili kıldığı bir makamın, devlete ait arazilerden bir kısmına ait gelirin, bir hayır müessesesine verilmesidir¹⁰⁰⁴. Buna devlet tarafından verilmiş vakıf arazi de denir¹⁰⁰⁵. Şimdi bu iki arazi şeklini Kıbrıs'taki toprağın yönetimi açısından inceleyelim:

a. Malikleri Tarafından Vakfedilen Araziler

Osmanlı Devleti'nde mülk araziler üzerinde vakıf kurmak, vakıf sahibinin bazı şartları yerine getirmesine bağlıydı¹⁰⁰⁶. Bu şartlar İmam Azam Ebu Hanife, İmam Ebu Yusuf ve üçüncü imam Mehmed bin Hasan el-Şibali tarafından konulmuştu. Osmanlılar genel olarak İmam Azam Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'un yorumlarını dikkate almışlardı¹⁰⁰⁷.

Kıbrıs'ın Lefkoşa mahallelerinden İbrahim Paşa mahallesi sakini olan Fatma hatun vakıf kurmak maksadıyla Basmacı Hacı Mustafa ve Mehmed'i şahit tutarak, vekili olan Kazzaz Hacı Ali Efendi'den, kadı huzurunda Hacı İbrahim Efendi'yi vakıf mütevellisi tayin etmişti. Vakıf mütevellisinin verdiği bilgiye göre Fatma Hatun, mülkü olan, üç adet oda ile sundurma avluyu içine alan evini vakfetmek istemekteydi¹⁰⁰⁸.

¹⁰⁰³ 1833 Yılında İltizama Verilen Çiftlik Gelirleri (bk. BOA, HAT., 47329-J)

¹⁰⁰⁴ Ömer Hilmi Efendi, *Ahkam-ı Evkâf*, İstanbul 1307, s. 53-60. Vakıf müessesesinin ortaya çıkışı ve vakfi geçerli kılan hukuki şartları ortaya koyanlarla ilgili olarak bk. Köprülü, *Vakıf Müessesesi*, s. 356-357.

¹⁰⁰⁵ Halil Cin, "Arazi", *DİA*, III, s. 345.

¹⁰⁰⁶ Öşür veya haraç arazileri malikleri tarafından vakıf yapılmak istendiğinde; mülk arazinin bir kısmı padişahın izin alarak ihya ettikten sonra, bunu bir yere vakf eylerse o vakıf da sahih vakıftır. Temlik olarak verilen arazilerde vakıf olarak tahsis edilebilirdi. Bu hususla ilgili olarak bk. Ömer Hilmi Efendi, *Ahkamü'l-Evkâf*, s. 54 vd.

¹⁰⁰⁷ Hamdi Döndüren, *İslam Hukukuna Göre Günümüzde Vakıf Meselesi*, İstanbul 1998, s. 31 vd.

¹⁰⁰⁸ Fatma Hatun vakfiyesinde "Menzil-i mezbur sakineleri merhum Hacı İbrahim Efendi'ye meşrut olub beher sene bir hatm-ı şerif tilavet edip sevabını vakfe-i mezburenin akraba-i taallukatı ervasına ve ba'de ve fatiha kendüye dahi ihda oluna ve merhum İbrahim Efendi'inin evlad ve evlad-ı evladına neslen ba'de nesil meşrut ola ve ekrem kavmin nesli minkarz olur ise müstehakından bir fukara sakin

Ancak, mülk vakıflara tayin edilen vekiller veya dışarıdan müdahalelerle vakfedilen mülkün tekrar geri kazanımı mümkündür. Böyle vakıflar “gayr-ı lazım vakıflar” grubuna girmektedir. Söz konusu vakıflar sahih vakıf kabilinden kurulmuş olsa da vakfeden veya mirasçıları tarafından feshedilebilen vakıflardır. İmam Azam’a göre, tescil edilmeyen vakıflar bu vakıflara dahildir. Yani kişinin ölümü halinde mirasçılar isterlerse vakfi bozup, mülkü geri alabilirlerdi¹⁰⁰⁹. Bu hükümden hareket eden vekil Hacı Ali Efendi, muhtemel bir fikir değişikliği veya mirasçıların isteği üzerine vakfın sahih olmadığı hususunda bir iddia ile mahkemeye başvurmuştu. Hacı Ali Efendi, vakfedilen evin tekrar Fatma Hatun’un mülküne dahil edilmesi gerektiğini iddia etmekteydi. Vakıf mütevellisi ise bu hususa itiraz etmekteydi. Vakıf mütevellisine göre, bir kişinin malının tamamını veya bir kısmını vakfedebilmesi için üç imamdandır en az ikisinin cevazını alması gerekmektedir. Vakfa bir itiraz olması sebebiyle bir kısmının ayrılması veya yeni bir kısmın eklenmesi gerektiğinde, yine bu imamların cevazına müracaat edilmesi gerekmektedir¹⁰¹⁰.

Vakıfların bağlayıcılık kazanabilmesi için, Osmanlı Devleti’nde, İmam Ebu Hanife’nin görüşü esas alınır. Ancak ortaya çıkan sorunlarda bazı hukukçular, İmam Muhammed’in teslim ve tesellüm işlemini ve Ebu Yusuf’un irade beyanını da esas kabul ettikleri ve bunlarla da vakfın bağlayıcılık kazanabileceğine kanaat idiler. Burada ihtilaf vukuunda veya vakfın bir kadı ilamıyla bozulabileceği gibi sorunlarla karşılaşılması halinde kişi bu iki imam dışında Ebu Hanife’nin görüşünü de tercih edebilirdi. İmam Azam Ebu Hanife, bir vakfın sahih ve bağlayıcı olabilmesi için “kişinin malının 1/3’ünü vakfetmesi gerektiğini, aksi halde vakfının bağlayıcı olamayacağını ifade eder. Buna ilaveten diğer vakıfların cami ve mescitlerle kıyaslanamayacağına dikkat çekerek, cami ve mescitlerin mülkünün Allah’a ait olması sebebiyle, mülk vakıfların bunlarla kıyas kabul etmeyeceğini”¹⁰¹¹ belirtir. Görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti’nde mülk vakıfların bağlayıcılığı bu üç imamın görüşünden ziyade İmam Ebu Hanife’nin görüşüyle mümkün olmaktadır.

---

ola.” şeklinde vakfettiği anlaşılmaktadır [28 Kasım 1812 (23 Zilkade 1227), KŞS., nr. 28, s. 35, h. 21].

¹⁰⁰⁹ Ahmed Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1996, s. 152. Ö. Lütfi Barkan’da bu hususu teyiden, kişilerin bir başvurusu olması halinde "sahih olarak tesis edilmiş vakıfların" da iptalinin mümkün olabileceğine katılmaktadır (Barkan, *Türkiye’de Toprak Meselesi*, s. 236).

¹⁰¹⁰ 28 Kasım 1812 (23 Zilkade 1227), KŞS., nr. 28, s. 35, h. 2.

¹⁰¹¹ Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf*, s. 154-155.

Vakfedilen mülklerin vakıftan çıkarılmasının asıl sebebi, vakfi yapanın mülkünü vakfetmesi sebebiyle daha sonra duyduğu pişmanlık gereği, vakfettiği mülkü vekil vasıtasıyla geri almak istemesidir. Ancak belgelerde böyle bir bilgiye tesadüf edilmemektedir. Bununla beraber vekillerin vakıflara müdahil olmasının da bir şekilde izahı gerekmektedir. Ortada bir itiraz olduğuna göre, vakfa vekil tayin edilen kişilerin vakıf sahibinin isteğiyle bu müdahaleyi yapabileceği gibi, vakıf sahibinin ölmesi ve varis bırakmamış olması durumunda da vekilin fırsattan faydalanarak mülke el koyma girişiminde bulunması mümkündür. Mesela, Lefkoşa'nın Ebu Kavuk mahallesi sakinlerinden Ebubekir Ağazade Hacı İbrahim Ağa'nın eşi Fatıma Hatun, bırakmak istediği vakıf için Hafız Mustafa Efendi'yi vekil tayin ettiğine dair sipahilerden Hacı Mustafa Ağa ve Osman Vecihi Efendi'yi şahit yazdırmıştı. Ayrıca Arab Ahmed Paşa Camii hatibi ve mütevellisi Ahmed Efendi'yi de vakfa müteveli tayin edilmişti. Anlaşıldığı kadarıyla Fatıma Hatun, Sarayönü Çarşısı'ndaki bir adet dükkanını vakıf bırakmıştı. Ancak daha sonra da dükkanını vakfetmekten vazgeçerek, İmam Azam Ebu Hanife'nin "sahih gayr-i lazım" hükmüne göre tekrar mülk haline getirilmesini talep etmişti. Ancak bu hususa vakıf mütevellisi itirazda bulunmuştu. Müteveli Osmanlı hukukunda geçerli olan icthadlardan birinin de İmam Ebu Yusuf'un icthadı olduğunu ileri sürerek, vakıf işleminin sahih olduğu fikrinde direnmişti¹⁰¹². Bu sebeple mütevellinin görüşü dikkate alınarak, dava vakıf lehine sonuçlandırılmış olmalıdır.

Osmanlı Devleti'nde kişilerin ırkî ve dinî durumu vakıf yapmaya engel değildi. Zenci veya nasraniye olmak bu hususa bir mani olmadığından, Lefkoşa'nın Tahtakale mahallesi sakinlerinden Hacı Hüseyin'nin beslemelerinden Zenciye Alime Hatun, mahalle mescidi imamı Ali Efendi huzurunda (muvacehe), Tahtakale mahallesinde iki oda bir salonu ve içinde suyu bulunan, kendi mülk olan bir evi, vakfettiğini beyan etmişti. Ancak ölümünden sonra, muhtemelen mirasçıları tarafından, vakfın İmam Ebu Hanife'ye göre "sahih gayr-i sahih" olduğu ileri sürülmüş ve mülkün iadesi istenmişti. Bu hususa vakfın mütevellisi olan mahalle mescidi imamı tarafından itiraz edilmişti. İmam itirazında Ebu Yusuf'un yukarıda zikrettiğimiz icthadını delil göstererek vakfın "sahih" olduğunu isbata çalışmıştı¹⁰¹³.

---

¹⁰¹² İmam Ebu Yusuf'un icthadına göre: "Vakf-ı mücerred vakfet demekle vakf-ı sahih ve lüzum-i ayni vakf mezburun sıhhat ve lüzumuna hükm taleb ederim." hükmü yerine getirilmişse vakıf sahih olurdu [16 Nisan 1814 (25 Rebiülahir 1229), KŞS., nr. 28, s. 150, h. 1].

¹⁰¹³ 10 Nisan 1814 (19 Rebiülahir 1229), KŞS., nr. 28, s. 149, h. 1.

Burada dikkat çeken husus şudur. Vakıf sahipleri veya varisleri bir sebeple vakıf yaptıkları mülkü geri almak istediklerinde, genellikle müteveli tayin edilenlerin itirazıyla karşılaşmaktaydılar. Bunun bir sebebi olabilir, o da mütevellilerin geçim kaynağı olan vakfın dağılması endişesidir. Bu endişeye rağmen vakıf mütevellilerinin itirazları zaman zaman vakfın devamını sağlarken, çoğunlukla davalar vakıf sahibinin istediği doğrultuda sonuçlanmaktaydı.

b. Tahsisat Kabilinden Vakıf Arazileri

Devletin yetkili kıldığı bir görevli vasıtasıyla, bir kısım devlet arazisi gelirlerinden ihtiyaç sahiplerinin giderlerini karşılamak üzere tahsis edilen arazilere tahsisat kabilinden vakıf araziler denilmektedir¹⁰¹⁴. Kıbrıs'ta bu şekilde vakfedilmiş arazilerin çoğu Cafer Paşa Vakfı'na aittir. Bu vakıf Kıbrıs Beylerbeyi Cafer Paşa tarafından, XVI. yüzyıl sonunda adına yaptırmış olduğu camiye vakfedilmiştir. Vakıf arazileri içinde çiftlikler, bahçeler, tarlalar, zeytinlikler, ev, ambar, ahır vb. gayrimenkuller vardı¹⁰¹⁵.

Cafer Paşa Vakfı, Şeyhülislam nezaretinde olan vakıflardan olup, vakfın “evlad-ı beyt ve meşrutiyet üzere tevliyeti” yukarıda bir vesile ile bahsi geçen Nimeti Hanım adlı şahsın üzerindeydi. Vakfa ait arazilerden önemli bir kısmı Simolof adlı çiftlik arazisiydi. Bu arazilerin vakfiyesinde, arazinin ürünlerine ve bunlardan elde edilen gelirlere bir başkasının müdahale edemeyeceği açıkça yazılıydı. Buna rağmen Divan-ı Hümâyun'a ait senetler ve temin edilmesi halinde şahitler vasıtasıyla vakıf arazilere el konulabildiği gibi, ürünler ve vergileri de toplanabilirdi. Böyle durumlarda tevliyet sahibi olanların varsa ellerindeki senetleri veya vakfa ait bir beratı göstermeleri halinde, bu tür müdahalelere karşılık verilmesi mümkündü. Böyle durumlarda Hazine-i Âmire kayıtları ile daha önce verilmiş olan beratların tetkiki istenirdi.

Görülen odur ki Lefkoşa nahiyesinde bulunan gedik timar köylerinden Anapa'da ve Simolof'ta olmak üzere iki parça çiftlik arazisine 30 sene müddetle Seyyid Hacı Mehmed tasarruf etmişti. Hacı Mehmed, çiftlik arazilerini 30 yıl boyunca ziraat

---

¹⁰¹⁴ Eğer vakt-ı temlikde beytülmalde muzayaaka var ise, hazinenin ihtiyacı olan bir malın veya arazinin vakfedilmesi uygun olmaz. Ancak eğer satış karşılığı yapılacak ise bu miktar; sekiz katı ile gerçekleşmek durumundadır ve bu miktarın en az 1/8'i beytülmalin hakkıdır. Eğer müzayaka yoksa o halde satış iki kat kıymetle beytülmalden satılır. Eksiği olması halinde vakıf sahih olmaz (bk. Ömer Hilmi Efendi, Ahkamü'l Evkaf, s. 54-55).

¹⁰¹⁵ Semavi Eyice, “Câfer Paşa Camii”, *DİA*, VI., s. 554-555.

etmiş ve 1/5 öşrünü sipahiye vermektedir. Öşrü ödenen arazilere başka taraftan müdahale edilmesi caiz değildi. Ancak Hacı Mehmed vakıf mütevellisi değildi. Öyleki, vakıf mütevellilerinin vakfa “müsakkafat vakfindandır” diyerek itiraz etmesi mümkündür. Yani “vakfın bina ve akarından olan gelirdir” diyerek öşrü verilse de mütevellilerin bu topraklara itiraz hakkı vardı. Bu itibarla vakıf mütevellisi olan Nimeti Hanım, vakıf arazilerinden olduğunu iddia ettiği Pavlo adlı çiftlik arazisine itiraz etmiş görünmektedir. Bu itirazı değerlendiren mahkeme, Nimeti Hanım’ın beratında, Simolof’ta söz konusu vakfa ait bir parça çiftlik arazisinin olduğuna dair bir ibareye tesadüf edilmişti. Bu durum Divan-ı Hümâyun’un kararlarını bozmayı gerektirmeyeceğinden, meselenin kadı huzurunda, karşılıklı anlaşma yolu ile halli tavsiye edilmişti¹⁰¹⁶.

Genel bir kaide olmamakla beraber vakıf arazilerinin üç seneliğine iltizama verildiğine dair kayıtlar mevcuttu. Araziler iltizama verilirken, devlet için yeni bir gelir kaynağı ortaya çıkarmak amaçlandığından olsa gerek, mültezimlerin müslim veya gayrimüslim olmasının bir sakıncası yoktu. İltizama verilen vakıf arazisinin mülteziminin vefatı halinde iltizam varislere değil, mahallin idarecisine (muhasıla) intikal ederdi. Ancak mültezimlerin eğer iltizam üzerinde bir alacakları varsa, muhasıl varislerden önce alacaklıların parasını öderdi¹⁰¹⁷.

Vakıf araziler üzerinde hak iddia edenler arasında rüşvet davaları da görülmekteydi. Daha önce Simolof çiftliğinin Cafer Paşa vakfına dahil olduğuna dair Nimeti Hanım, vekili vasıtasıyla, Şeyh Seb’a Hacı Mehmed’e “hakime rüşvet verdiği” gerekçesiyle, açılan dava şeyhin aleyhine sonuçlanmıştı. Dava sonucunda, Hacı Mehmed, dört yıllık hasılat karşılığı olarak vakfa, 1360 kuruş ödemeye mahkum edilmişti. Bunun üzerine Simolof Çiftliğine ait işlerin yürütülmesi için Nimeti Hanım, Tüccarbaşı Şamlı Seyyid Mehmed’i vakıf kaymakamı olarak tayin ederek, Şeyh Seb’a Hacı Mehmed’in vakıf işlerine müdahalesine son verildi¹⁰¹⁸.

Malikane olarak tasarruf edilen vakıf arazileri üzerinde tevliyete hak kazanmış olanlar, bu arazileri mukataa olarak iltizama verme hakkına sahiplerdi. Ancak bu tür işletmeleri daha önce iltizam edenler, araziler üzerinde kalan bakayalarını tahsil hakkını

---

¹⁰¹⁶ 23 Mayıs 1809 (7 Rebiülahir 1224), KŞS., nr. 27, s. 26, h.1.

¹⁰¹⁷ 7 Haziren 1809 (23 Rebiülahir 1224), KŞS., nr. 27, s. 26, h. 2.

¹⁰¹⁸ 9 Ocak 1810 (3 Zilhicce 1224), KŞS., nr. 27, s. 56-58, h. 2.

korumakta olduğundan, iltizam kararını durdurabilmekte ve bakayalarını tahsil edebilmektedirler. Hameyn-i Şerifeyn evkafına dahil olan Lefkoşa'daki Ayasofya-i Kebir ve Ömeriye Camii vakıflarına ait mukataalardan biri Lapta mukataasıydı. Lapta mukataasını malikane olarak iltizam eden Seyyid Mehmed Efendi, Veliyyüddin Efendi'yi vekil tayin ederek mukataayı Mart 1809-Şubat 1810 tarihlerinde bir yıllığına iltizama vermek istemişti. Bunun üzerine, daha önce mukataanın mültezimi olan Kıbrıs Tercümanı Yorgaki'nin vekili Ömer Ağa, mukataa için yapılan masraflara karşılık, Yorgaki'nin ölümünden -öl. tarihi 1808- Mart 1809'a kadar olan döneme ait bakayaları tahsil etmişti¹⁰¹⁹.

Vakıf arazilerine tahsis edilen sular üzerinde de bazı davaların olduğu anlaşılmaktadır. Ancak vakıf çiftliklere tahsis edilen suların tahsisten önce devlete ait olmaları sebebiyle, suların kullanımı devlete ödenecek bir meblağ karşılığında vakfa ocaklık olarak verilebilirdi. Ocaklık olarak kullanıma açılmış olan sular aslında Hameyn-i Şerifeyn muhasebeyine mülk name ile kaydedildiğinden, suların kullanımına dışarıdan müdahale edilemeyeceğine dair kararlar vardı¹⁰²⁰. Kıbrıs'taki Mahir Efendi Vakfı mütevellisi olarak Şerife Fatma Hatun tayin edilmişti. Lefkoşa'nın Piskopi kazasındaki Koloş köyünde, söz konusu vakfa ait bir çiftlik arazisi, değirmen ve tarlaları sulamak için kullanılan bir de su arkı vardı. Koloş köyünden [H]acı Yorgi, Papa Bereto, Panayodi, Yani ve Pavli adlı köylüler sulamada kullanılan su arkını 5 seneden beri hiçbir bedel ödemeksizin kullanmışlardı. Mütevellinin suyun vakıf arazisine ait olduğuna dair itirazı üzerine yapılan inceleme sonucunda, suyun iltizamda olduğu anlaşılmıştı. Suyu iltizamında bulduran mültezim Hüseyin Efendi, vakfın kullanması gereken suyun izinsiz olarak köylüler tarafından kullanıldığını ileri sürerek, mahkemeye başvurmuş ve suyun kullanımından doğan alacak için dava açmıştı. Dava sonucunda köylünün itirazı kabul edilmemiş ve beş yıllık gelir kaybının iltizam sahibine verilmesine karar verilmişti¹⁰²¹.

Vakıf araziler üzerinde çeşitli kişilerin tasarrufları olabilmekteydi. Nimeti Hanım ile Şeyh Seb'a Hacı Mehmed arasında Simolof köyündeki çiftlik arazileri

¹⁰¹⁹ 6 Haziran 1810 (3 Cemaziyelevvel 1225), KŞS., nr. 27, s. 77, h. 3.

¹⁰²⁰ Mehmed Akif Erdoğan, Osmanlıların adayı ele geçirmesinden sonra su kaynaklarının hassa ve evkaf arasında paylaştırıldığını ifade eder (Erdoğan, "Su Tedariki", s. 223).

¹⁰²¹ Bu müdahale daha önce de gündeme geldiğinden 8 Şaban 1222 yılında da devlet bir emri ali göndermek suretiyle müdahalenin kaldırılmasına karar verdiği anlaşılmaktadır [26 Eylül 1810 (26 Şaban 1224), KŞS., nr. 27, s. 76, h. 1].

üzerinde cereyan eden davalar silsilesi sebebiyle, Cafer Paşa Vakfına ait arazilerin geçmişi hakkında da bir miktar bilgi edinmek mümkün olmuştur. Bu araziler Kıbrıs'ın fethi sırasında gaza sahiplerine verilen mülk topraklardı. Bu topraklar Lefkoşa'nın Dağ nahiyesi Simolof ve Anapa köylerinde idi. Simolof köyünde Cafer Paşa vakfına ait 8 oda, 1 bahçe ve bir parça çiftlik arazisi vardı. Anapa köyünde ise Cafer Paşa vakfına ait olarak 12 oda, 1 zeytin değirmeni ile geniş araziye sahip 1 çiftlik vardı. Bütün bu vakıf malları aslında Temurçavuşlioğulları Mehmed ve Ahmed'ten satın alınarak 17-27 Mayıs 1607 tarihinde Cafer Paşa Vakfı'na dahil edilmişlerdi¹⁰²².

Anapa köyündeki ve Simolof köylerindeki çiftlik arazisi Cafer Paşa Vakfı'nın parçalarındandı. Seyyid Hacı Mehmed Efendi, bu çiftliklere sipahi senedi olduğu gerekçesiyle müdahale etmek istemişti. 16 Kasım 1804 tarihinde görülen dava sebebiyle gönderilen fermanın, timar sahiplerinden Abdülaziz Efendi, Anapa (1070 tarihinde) ve Simolof (1076 tarihinde) köylerinde bulunan iki adet çiftliği Molla Mahmud'a devretmişti. Molla Mahmud ise çiftlikleri hüccet karşılığında Seyyid Hacı Mehmed Efendi'ye "ferah ve tefviz" etmişti. Seyyid Hacı Mehmed Efendi'nin 1084'te ölümü sebebiyle emlak kanunen oğlu Seyyid Mehmed'e kalmıştır. Görüldüğü üzere Hacı Mehmed'in arazilere müdahale etmesini sağlayan senetlerin kökeni 30 senelik bir maziye dayanmaktaydı¹⁰²³.

Seyyid Hacı Mehmed, Cafer Paşa Vakfı'na bağlı olan Anapa Çiftliğinden 10733 kuruş gelir temin etmiş ve 4300 kuruşu kesintilere ayrılmıştı. Simolof'taki çiftlikten ise 10920 kuruş gelir elde edilmiş ve bunun da 3200 kuruşu kesintilere ödenmişti¹⁰²⁴.

Osmanlı Devleti vakıf arazilerin kullanım şeklini de belgelere yansıtmaktaydı. merkezî Kıbrıs'ın dışında olan vakıfların, Kıbrıs'ta bulunan mal, mülk ve gelirlere ait belgeler önemli birer hazinedir. Bu belgeler sayesinde Kıbrıs arazisinin kullanım şeklini, gelirlerini, işletenlerini, yüzölçümünü ve daha birçok hususları bir arada görmek mümkündür. Çorlulu Ali Paşa Vakfı'na bağlı olan Hamidiye Vakfı, Kıbrıs'ta birçok arazi sahibiydi. Bu arazilerden bir kısmı Poli Çiftliği'nde ve bu çiftliğe bağlı olan köy ve mukataalardan oluşmaktaydı. Bu dökümün bir değerlendirmesi yapıldığında

---

¹⁰²² 1812 (1227), KŞS., nr. 28, s. 38-41, h. 1.

¹⁰²³ KŞS., nr. 28, s. 38-41, h. 1.

¹⁰²⁴ 7-16 Ağustos 1814 (Evahir-i Şaban 1229), KŞS., nr. 28, s. 159-161, h. 1.

dikkat çeken husus Osmanlı Devleti'nde vakıf arazilerin büyük bir kısmının boş bırakılmadığıdır. Çiftliğe ait vakıf araziler 1704 dönümdü. Bu arazinin her bir dönümü birer çuval (kafer) ürün vermeye müsaitti¹⁰²⁵. Bu 1704 dönüm arazinin; 759 dönümü nadasa bırakılmıştı. Kalan arazinin 523 dönümünde buğday (hınta), 186 dönümünde arpa (şair) ekimi yapılmaktaydı. Çiftlikte ayrıca Cafer Paşa Vakfı'na ait olan 5 dolablık bir akarsu, her yıl ziraat amaçlı olarak kullanılmaktaydı. Poli Çiftliği mültezimleri ise suyun kullanımı karşılığında vakıf mütevellisine 100 kuruş kullanım bedeli ödüyorlardı. Poli köyünün doğusunda 50 dönümü bulan kıraç bir tarla vardı. Bu tarladan Poli köyünden olan rençberlerin her birine üçer/beşer dönüm ziraat ve harman edebilecekleri arazi verilmişti. Rençberlerin çiftliğe öşür (1/5) ödedikleri görülmektedir. Buna karşılık her rençbere senede bir gün arpa orağında ve bir gün buğday orağında; hububat vaktinde (lahm vakti) bir çift ve pamuk vaktinde (penbe vakti) bir çift ekmek verilmesi usulendi. Mültezimler eğer bu 50 dönüm araziye rençberlerin elinden almaya kalkarsa, çok eski bir usule göre rençberlerin mültezimlere hizmet etmeme ve çiftlikleri de işletmeme hakları vardı.

Söz konusu tarlalar gerçekte, çiftlik malıydı. Bu sebeple işletilmesi ve satış hakkı da çiftliğe aitti. Çiftlikte, küçük de olsa tarla sahibi olan rençberler, ellerindeki tarlayı satma hakkına sahipti. Rençberin evlatsız ölmesi halinde, tarla mültezim tarafından başkasına verilebilirdi. Poli Çiftliği'ne ait kıraç tarlalar 60 dönüm civarındaydı ve 7.5 Kıbrıs kilesi hububat (lahm) verimine sahipti. Kıraç tarlaların içinde veya yakınında rençberlere ait daha küçük mülk tarlaları vardı. Bu tarlaların ziraat olunabilen kısımlarını rençberler işletirdi. İşlenebilen kıraç tarlaların sınırları dahilinde çiftliğe ait 300 dönüm boş arazi vardı. Bu arazi ise eskiden beri mera olarak kullanılırdı. Akame denilen bu mahalde çiftlik bargirleri ve kısraklara ait meralar da vardı. Bu meralardan her sene çiftliğe 3-4 yaşında 4 adet tosun ve 2 adet inek verilirdi. Hırsofi köyünde 25 Kıbrıs kilesi hububat verimi olan kıraç tarlalar vardı. Bu tarlalar da yine rençberler tarafından üçer/beşer dönüm olarak ziraat edirlirlerdi. Rençberler bu tarlaları işletme karşılığında Poli Çiftliği mültezimine öşür verirler ve ayrıca arpa ve buğday orağında senede birer gün ırgadlık yaparlardı. Rençberlere hububat gününde ise birer çift ekmek verilirdi.

---

¹⁰²⁵ Bu belgede tarlanın cinsi ve verdiği ürünler dönüm ve dönüm başına kile olarak verilmiştir [1814 (1229), KŞS., nr. 28, s. 206-208, h. 1].

Cafer Paşa Vakfına bağlı bu Poli Çiftliği, kiralamak suretiyle 27 dönüm/5 parça vakıf araziyi zimmetinde bulunduruyordu. Bu arazilerden biri 9 dönümdü ve buradan 9 çuval buğday tedarik ediliyordu. Aynı çiftliğe bağlı Avri köyünde ise 8 çuval hububat verimi olan 8 dönüm tarla vardı. Hırsofi’de ise Cafer Paşa Vakfı’na ait 6 ve 4 çuval hububat verimi olan 6 ve 5 dönümlük iki ayrı tarla vardı. Poli Çiftliği’ne bağlı vakıf arazilerden olup öşür veren köylerden *bahçe* ve *ispençe*^(**) denilen vergiler de alınmaktaydı. Bu vergilerin mahiyeti şöyleydi: Poli çiftliğinin bahçe vergisi 70 kuruş, meyhane kirası 10 kuruştur. Hirsofi köyü bahçe vergisi 68 kuruş; Poli köyü bahçe vergisi 6 kuruş, ispenç 2 kuruş 4 paraydı. İskolli köyü bahçe vergisi 25 kuruş, 20 adet ispençesi 4 kuruş olup herbiri 84 paradan toplam vergisi 323 kuruştur. Bu 7 adet köyde oturan müslim ve gayrimüslimler de çiftliğe 1/5 öşür vermekteydiler. Cürm-i cinayet vergisi ise mültezim tarafından ödenmekteydi. Çiftliğin ayrıca 25 gayrimüslim müstahdemi de vardı. Çiftliğe ait bir de konak vardı. Konağın 6 odasına ilave olarak çıkma odası (cumba), sundurması, öküz ahır, 3 mahzeni, 2 at ahır, köşkü ve köşkün önünde bir dönüm bahçe ile harem dairesinde 4 oda, sundurma ve yarım dönüm de bahçe tespit edilebilmekteydi. Poli köyünün yakınında bir harman yeri ve yanında büyük bir samanlık ile çiftlik arazisi bulunmaktaydı. Piskopi mukataasının öşrü de çiftlik tarafından alınıyordu. Poli Çiftliği’nde 3 ayrı Tuzhanenin de (memleha) olduğu anlaşılmaktadır. Berenso denilen tuzla 14 Kıbrıs kilesi tuz sağlamakta olup, 100 kuruşa iltizama verilmişti. Çiftlik sahipleri tarafından kullanılan tuzladan başka Fondanamroza denilen tuzla ise senede 13 kuruş iltizam geliri temin etmekteydi.

Devlet vakıf arazi olan köyleri de mukataa olarak iltizama vermekteydi. Mesela Poli Çiftliği’ne bağlı, Piskopi mukataasına ait köylerdeki vakıf araziler; ziraî tarlalar ve ziraî olmayan taşlık (sengistan) alanlar olarak ikiye ayrılmaktaydı. Piskopi köyünde 1713 dönüm ziraî tarla ve 50500 dönüm taşlık mera vardı. Kolonos köyünde ise 1088 dönüm, Aramça köyünde 577 dönüm ziraî tarla ve 290 dönüm taşlık mera bulunmaktaydı. Asorto köyünde 500 dönüm ziraî tarla, 200 dönüm taşlık mera; Kasor köyünde 530 dönüm ziraî tarla; Galos çiftliğinde 350 dönüm ziraî tarla ve 600 dönüm taşlık mera; Tarhona köyünde 506 dönüm ziraî tarla ve 100 dönüm taşlık mera; Ağreltor

---

(**) İспенçe: Ziraat ile meşgul köylüden müslim veya gayrimüslim ayırd edilmeksizin çift vergisi adıyla muayyen bir vergi alınır. I. Murad (1360-1389) verginin şeklini değiştirerek, müslümanların çift resmine karşılık cizye ile mükellef Hıristiyanların, topraklı olsun olmasın, ziraatle uğraşanlarının her birinden 25 akçe ispençe adlı bir vergi alınması kanunlaştırılmıştı (Sertoğlu, *Tarih Lûgati*, s. 164); Kazıcı, *Vergi Sistemi*, s. 74-78.

köyünde 635 dönüm ziraî tarla ile 1500 dönüm taşlık mera tespit edilmiştir. Poli Çiftliği'ne bağlı, Piskopi mukataası köylerindeki ziraî tarlaların toplamı 5899 dönümdü. Buna ilave olarak 53390 dönüm de taşlık mera olduğu anlaşılmaktadır¹⁰²⁶.

Karpaz kazasının Tirkomo, Komukebir, Aktomo ve Dipkarpaz köyleri de vakıf arazisiydi. Bu araziler eski sadrazamlardan Abdullah Paşa'nın İstanbul'da bulunan küçük oğlu Mehmed Said Bey tarafından tasarruf edilmekteydi. Mehmed Said Bey, bu vakıf köylerinin bakımı için kethüda olarak Abdullah Ağa adında birini tayin etmişti. Kethüda Abdullah Ağa, vakıf köylerine 1759 (1173) yılından beri iltizam etmekteydi. Kethüdanın adamlarından biri olan Ali Ağanın icraatinden daha önce bir vesile ile bahsetmiştik¹⁰²⁷.

Nitekim, devlet Koçibey'in de şikayet ettiği gibi pekçok vakfın özel şahıslar eliyle mukataa olarak işletildiğinin hep farkında olmuştur. Çoğu zaman timar ve zeamet olarak dağıtılması gereken araziler bir şekilde vakıf haline dönüştürülerek, çıkar grupları tarafından işletilmiştir. Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulmasındaki mantığı da burada aramak gerek. II. Mahmud, ulemanın siyasî gücünü kırmaya çalışırken, aslında maliyenin uzun zamandır ihtiyaç duyduğu fakat Aşık Paşazade gibi aydınların çeşitli sebepler ile karşı çıktığı bir oluşumu, gerçekleştirme fırsatı yakalamış ve bunu değerlendirmiştir¹⁰²⁸.

---

¹⁰²⁶ 1814 (1229), KŞS., nr. 28, s. 206-208, h. 1, .

¹⁰²⁷ Kethüdanın adamı olan Ali Tirkomo, Komukebir ve Aktokomo köylerinden buğday, arpa ve hububat ürünlerinden, kanuna aykırı olarak 1/4 oranında öşür toplamaktaydı. Bu da arazilerin işletilmekte olduğunu göstermektedir. Bu üç köydeki vakıf arazilerin bir kısmı ise pamuk ve ipek ziraati de yapıldığı anlaşılmaktaydı. Pamuğun rayiç fiyatı: 1 kantarı 180 vukiyyeden 150 kuruş, ipeğin kıyyesi: 8 veya 9 kuruştan işlem görmekteydi [1833 (1249), BOA, A.DVN.KBM., nr. 1/8].

¹⁰²⁸ Konuyla ilgili olarak geniş bilgi için bk. Köprülü, *Vakıf Müessesesi*, s. 395-404.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKTİSADÎ YAPI

I. İLTİZAM GELİRLERİ

Osmanlı Devleti, teşkilatlı bir toplum olarak, kurumsal işlevlerini yerine getirmek için bir takım harcamalar yapmak ve bu harcamaları finanse edebilecek gelir kaynakları temin etmek zorundaydı. Devletin gelir kaynakları genellikle tarıma dayalı olduğundan yatırımların büyük kısmı da bu alana kaydırılmıştı. Devlet bu karakterini daha da geliştirebilmek için bazı düzenlemeler yapmak ve toprakları işletmeye açmak için genel tahrirler düzenlemekteydi. Bu niyetle 30-40 yılda bir nüfus ve vergi sayımları yapılarak bir yandan mîllî hasıla, diğer yandan da bu gelirden devlet eliyle yapılacak masrafların miktarı belirleniyordu¹⁰²⁹.

Devlete ait gelir kaynaklarından belli başlıları; öşür, vergi-i mahsusa, cizye, ağnam vergisi, mukataa gelirleri, gümrükler, memlehal, maden ocakları idi. Devlet bu kaynaklardan önemli olanları ya kendi eliyle işletmek veya bunları iltizama vererek daha da geliştirmek hakkını daima saklı tutmuş ve uygulamıştır.

1571-1572 yılında, Kıbrıs adası hazinesi gelirleri (asl-ı mal) 10383454 akçeyi buluyordu. Başlıca iki kaynaktan gelen bu meblağın 3089454 akçesi İstanbul'dan hazine yardımı şeklinde geliyordu. Bu paranın harcanacağı yerler daha önceden belirlenmiş bulunuyordu. Bu paranın, 3 milyon akçesi (50000 altın) adadaki kale muhafızlarına, 89454 akçesi ise adada bulunan topçu maaşlarına aktarılıyordu. Bu yıllarda adanın toplam geliri 7.293.954 akçe idi. Bu gelir 1577 yılında 7.710.000 akçe civarındaydı. Fetihden sonra adadaki bazı topraklar has olarak düzenlenmişti. Daha sonra bu sistem değiştirilerek topraklar timar sistemine göre yeniden düzenlenmiştir.

Bazı kaynaklar, Kıbrıs'ın fethinin ilk yıllarında Türklerin ada imkanlarından iyi istifade edemediklerini ve mukataaları işletemediklerini iddia ederler¹⁰³⁰. Oysa fetih ve fethi izleyen yıllarda ada yeni bir organizasyona tabi tutulmuş ve kaynaklar tekrar

¹⁰²⁹ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 117.

¹⁰³⁰ Bk. Halil Sahillioğlu, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi", *Belgeler*, IV, Sayı: 7/8, Ankara 1993, s. 9-10.

değerlendirilmiştir. Mukataalara halinde düzenlenen vergi kalemleriyle mültezimlerin dikkati adaya çekilmeye çalışılmıştır. Bu hususta bir başarı sağlanamayınca mukataalar askerler tarafından işletilmiştir. Askerler yeterli kaynak ve sarraflara sahip olmadıklarından, aldıkları mukataalar karşılığında kefil bulmaktan dahi yoksun kalmışlardır. Bu da askerleri ada gelirlerini ganimet gibi üstlenmeye ve kelepirciler olarak ele geçirmeye yöneltmiştir¹⁰³¹.

Kıbrıs'ın bu tarihlerdeki gelir kaynakları; mukataalar, şeker tasfiyehaneleri^(*), beytülmâl ve yava (hayvan), nüzül^(**), sürsat^(***) ve müteferrik^(****) şeklinde sıralanabilir. Bütün bu gelirler bundan sonraki yüzyıllarda muhtemelen daha gelişmiş gelir kalemlerine dahil edilmeleri sebebiyle ya ortadan kalkmış veya unutulup gitmiştir¹⁰³². Ancak mukataalar adada hemen her yüzyılda var olmuştur. 1706-1707 yıllarında mukataalardan elde edilen gelirler yaklaşık 3.089.800 kuruş idi¹⁰³³.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, devletin malî gücü artık ne askerî, ne de idarî masrafları karşılayabilecek durumdaydı. 1784'de Halep'e yazılan bir hükümden, sürekli hale gelen seferlerin masrafları artırdığı, bu sebeple bir senenin geliri ancak bir sonraki senenin giderini karşılayabilmekteydi¹⁰³⁴. Buna rağmen asker sayısı sürekli artmıştır. Asker sayısının artması parasal kaynakların mültezimlere ihalesine sebep olmuştu. Mültezimlerle birlikte hareket eden mahalli idareciler, halkı ve dolayısıyla devleti soymaya başlamışlardı. Devlet, XIX. yüzyıla bu şartlar altında girdi ve ekonomik darboğazdan kurtulmak için merkez ve taşra teşkilatını yeni baştan

---

¹⁰³¹ Sahillioğlu, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi", s. 10.

(*) Bk. M. Aki Erdoğan, "Osmanlı Döneminde Kıbrıs Şekerhaneleri (1571-1607)", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 12, İstanbul 1998, s.

(**) Nüzul: Arapça inme, konma manasına gelir. Nüzul mükellefiyeti Osmanlı ordusunun sefere çıkarken konakladığı, menzillerde çoğunlukla un ve arpa şeklindeki belirli miktar zahirenin sağlanıp hazır bulundurulmasıdır (Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 157)

(***) Sürsat: Avarız türündeki aynı mükellefiyetlerden biri olup, reâyânın gerektiğinde asker birliklere yem, yiyecek maddesi ve yakacağı tesbit edilen bir fiyat üzerinden sağlamasıdır. Bu maddelerin başlıcaları arpa, saman, un, koyun eti, yağ, bal ve odundur (Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 158).

(****) Müteferrik: Sahipleri bulunmadığından hazineye kalmış ulûfeler, tasarruf akçeleri, kalelerin onarımından geri kalan akçe, satışa çıkarılmış gemi vs. malzeme, zahire hasılatı, pamuk satışı, gayrimenkuller, koyun, katır ve at satışları, yapağı, sabun sanayiinde kullanılan beles külü -hâk-i beles-, yelken bezi satışı (bâdbân-ı köhne) idi (Sahillioğlu, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi", s. 11-14).

¹⁰³² Bu gelir kalemleri için bk. Sahillioğlu, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi", s. 11-14.

¹⁰³³ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 170.

¹⁰³⁴ Bu da, Osmanlı Devleti'nin bu dönemde bütçe düzenlediğine dair ipuçları vermektedir. Osmanlı devletinde bütçe tertib eden belli başlı eyaletler arasında Kıbrıs da bulunmaktadır (bk. Sahillioğlu, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi", s. 2).

düzenlemek zorunda kaldı. Bunun sonucunda devlet, vilayetlerin yönetimini değiştirmeye koyuldu. Böylece, mevcut timar sistemi yavaş yavaş ortadan kaldırılmaya, timar ve zeametler hızla mukataa, malikane ve çiftliklere dönüştürülmeye başlandı¹⁰³⁵. Bu sistem kısa süre içinde diğer gelir kaynaklarına da uygulandı ve gümrükler dahil bütün bu kaynaklar mukataa haline dönüştürülerek, iltizama verildi. Bir taşra eyaleti olarak aynı süreçten geçen Kıbrıs adası da kısa süre içinde 20 ila 24 adet (arasında değişen) mukataaya sahip önemli bir vilayet haline geldi. Devlet, vilayetlerdeki kaynakların tespitini yapmak için daha modern tahrir yöntemlerine başvurdu ve bu yöntemleri 1830 ve 1833 yıllarında Kıbrıs'ta da denemek durumunda kaldı.

Nasıl ki, 1830 nüfus sayımından Kıbrıs'ta bulunan nüfus ve nüfusa bağlı gelir kalemlerini ve özellikle vergi mükelleflerini takip etmek mümkün ise, aynı şekilde 1833 temettü sayımından ise Kıbrıs'ın 16 kazasında bulunan mal, hizmet, hayvancılık ticaret, menkul ve gayrimenkul gelir kalemlerinin toplu sonuçlarını görmek mümkündür. Bu veriler defterlerin sonunda verilen mizanlarda ayrı ayrı gösterilmiştir. Emlâk ve arazilere ait sonuçlar verilirken, hayvancılıkla ilgili kayıtlar da bu kalemlere dahil edilmiştir. Kıbrıs'a ait hayvansal gelirlerin ortaya çıkarılabilmesi için 1833 tarihine ait temettü defterleri üzerinde ayrı bir çalışma yapmak gerekmektedir. Ancak biz burada defterlerin sonunda verilmiş olan mizanlardan hareket ederek, adanın gelirleri hakkında genel bilgiler vermeye yetineceğiz.

Bu veriler bize adada din ve geleneklerden doğmuş olan sosyal tesislere ait geniş gelir kaynaklarının olduğunu göstermektedir. Bu tesisler arasında kilise, manastır, cami, tekke, zaviye ve çiftlikler sayılabilir. Defterlerin mizanlarında söz konusu bu sosyal kurumlar ile müslim ve gayrimüslimlere ait emlâk ve arazi gelirlerinin toplam değeri 23.858.045 kuruş olarak verilmişti. Bu miktar adanın verimli ve işlenmeye elverişli arazilerle dolu olduğunu, verimin yüksek ve çok çeşitlilik arzetteğini göstermektedir. 1833 tarihinde adada muhassıl olarak göreve başlayan ve 1838 yılına kadar 5 yıl görevde kaldıktan sonra yolsuzluklarından dolayı azledilmiş olan Hacı Mehmed Ağa hakkında yapılan soruşturma sayesinde, adanın bütün gelir ve gider kalemleri bir rapor ile ortaya konulmuştu. 1833 tarihli temettü sayım sonucundan elde edilen 23.858.045 kuruş ile 1839 tarihli bu raporda adanın gelirleriyle ilgili olarak

---

¹⁰³⁵ Özkaya, *Âyânlık*, s. 56.

verilen 23.860.749 kuruş arasında önemli bir fark yoktur¹⁰³⁶. Bu da göstermektedir ki, Mehmed Ağa'nın raporunda kullanılan rakamlar 1833 tarihli temettü sayımından elde edilen sonuçlarla ilişkilendirilmiştir.

Bu gelir kalemleri içinde yer alan çiftlikler, mutasarrıfları İstanbul'da bulunduğu için, her sene iltizama verilerek işletilmekteydi. Çiftliklerden elde edilen gelirin büyük kısmı Müslümanlara aitti. Arazi sahipleri genellikle devlet kademesinde yüksek görevlerde bulunan kişilerdi. Çok geniş arazi ve emlak sahibi olmakla beraber, bu arazilerin sağladıkları gelirlerin düşük olması dikkat çekicidir. Bu birimlere ait emlak ve arazilerden elde edilen gelir bütün gelirin yaklaşık %2'sidir¹⁰³⁷. Yukarıda bahsi geçen raporda işaret edilen çiftlikler; Kukla, Dimbu, Kolos, Paşa, Köşklü, Okaşa, Filas, Mahari, Ayasitre, Derviş Efendi, Poli, Omorfo ve Pedre olup, bu çiftlikler aynı tarihlerde iltizama verilmişti. Bunlardan elde edilen üç yıllık hasılat 92.300 kuruştur¹⁰³⁸.

Tablo 4. 1833 Tarihli Temettüat Defterlerine Göre Kıbrıs'ın Emlak ve Arazi Gelirleri (Kuruş)

Kaza	Emlak, Arazi ve Hayvan		Çiftlik	Kilise ve Manastır	Cami, Tekke ve Zaviye	Toplam	BOA, ML.VRD.TMT., nr.
	Müslim	G. Müslim					
							Kaynaklar
Baf-Kukla	534172	962551	69475	111520	11850	1689568	16155, s. 167
Dağ	247750	971454	27990	53760	27310	1328264	16152, s. 176
Değirmenlik	797379	1069076	52566	10793		1929814	16152, s. 103
Evdim	200620	264002		22572		487194	16155, s. 308
Gilan	141081	486405		29957	172	657616	16155, s. 266
Girinye	282320	952266	102850	203529	1870	1542836	16153, s. 423
Hırsofi	288641	342793	47987	13555	255	693231	16155, s. 218
Karpaz	365359	909892		104263	260	1335702	16152, s. 313
Lefke	423428	1154958		149077	5785	1735049	16155, s. 309
Lefkoşe		359242		2000		361242	16152, s. 15
Limasol-Piskopi	394273	1279431		60980	67247	1801931	16153, s. 198
Magosa	161126	684837		14501		860464	16152, s. 264
Mesarya	982584	1540805	60300	43380	5600	2622669	16153, s. 316
Omorfo	418018	1177798	126978	9892	7590	1740276	16152, s. 243
Tuzla	962688	3981856		82120	45536	5072189	16153, s. 183
TOPLAM	6199439	16137366	488146	911899	173475	23858045	

¹⁰³⁶ Bk. 1833-1837 Muhassıllık Gelir ve Giderleri (BOA, HAT., nr. 47329).

¹⁰³⁷ Bk. Tablo 4. 1833 Tarihli Temettüat Defterlerine Göre Kıbrıs'ın Emlak ve Arazi Gelirleri (Kuruş).

¹⁰³⁸ Bk. 1833 Senesi Makbuz Karşılığı İltizam Edilen Kalemler (BOA, HAT., nr. 47329-J).

Adada yaygın olarak kilise ve manastırlar bulunmaktadır. Defterlerde, gayrimüslimler için bir ibadet merkezî olmaları dışında zaman zaman işgal ve saldırılara karşı kullanılabilecek birer sığınak görevi de gören, kilise ve manastırların sahip oldukları gelir miktarları da verilmiştir. Bu sosyal tesislere ait gelirler, toplam gelirin %4'ünü oluşturmaktadır. Müslümanlar için sadece birer ibadet yeri olan cami, tekke ve zaviyelerin ise daha çok vakıflardan gelen gelir kaynakları olduğu anlaşılmaktadır. Bu kaynaklar bütün gelirin yaklaşık %0,5'iydi¹⁰³⁹. Kilise ve manastırların temin ettikleri iktisadî güce karşılık, II. Mahmud döneminde başlatılan merkezileşme çabalarının, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda büyük gayreti olan tekke ve zaviyelerin malî yönden zayıflatılmasında ve hızlı bir şekilde yozlaşmasında önemli rol oynadığını söylemek mümkündür.

Mesela önemli bir manastır olan Turisina Manastırı'nın Magosa ve Mesarya'daki emlak ve arazilerinden elde ettiği gelirler 44.073 kuruş idi. Buna mukabil Müslümanlara ait dinî mekanların ise tek tek bakıldığında, gelirlerinin bu rakamın çok altında olduğu görülecektir. Bu mekanlardan biri olan Lefkoşa'daki Ömeriye Camii Şerifi'ne ait, Dağ kasabasında iltizamlı yönetilen arazilerden elde edilen gelir sadece 7010 kuruştur. Magosa'daki Kâtip Osman Efendi zaviyesinin, Karpaz kasabasında olan emlak ve arazilerinden sağladığı gelir ise 260 kuruş idi. İsim verilmemekle beraber Omorfo kasabasında da bazı camilere ait 580 kuruşluk emlak ve arazi olduğu tespit edilebilmektedir. Müslümanlara ait gelir sahibi bir diğer sosyal tesis ise Kırklar Tekkesi olup, tekkenin Mesarya kasabasında 5600 kuruş geliri olan bir çiftliği, Limasol ve Piskopi kasabalarında camii şerif ve mevlid-i nebevi okutulması için vakfedilen 67247 kuruş gelire sahip bir başka çiftliği daha vardı.

Osmanlı Devleti, Hicaz'ı fethettikten sonra kutsal toprakların imar ve iskanı için bir kısım toprakların gelirlerini bu yerlere vakfetmişti. Kıbrıs adasında da böyle topraklar vardı. Bunlardan bir kısmı Girinye kasabasında bulunmaktaydı. Bu topraklardan elde edilen gelir bütün gelirin yaklaşık %0.43'ünü oluşturmaktadır.

Tuzla kasabası ve iskelesi adanın en önemli ticaret merkezini oluşturmaktaydı. Avrupa devletlerine ait konsolosların hemen tamamı da bu iskelede oturmaktaydı. Söz konusu konsolosların kendi ülkelerinden gelerek veya bir şekilde Kıbrıs'ta tabiyetlerine geçirmiş oldukları pekçok insanı kendi konaklarında barındırmaktaydılar. Bu

¹⁰³⁹ Bk. Tablo 4. 1833 Tarihli Temettuat Defterlerine Göre Kıbrıs'ın Emlak ve Arazi Gelirleri

konsolosların ve himayelerindeki kişilerin Tuzla kasabadaki emlak ve arazilerinden elde ettikleri gelir 1.269.279 kuruştur. Bu gelir adadan elde edilen toplam gelirin yaklaşık %5'iydi. Konsoloslara ait emlak ve arazi gelirlerinin %11'i hanelerinden, %21.86'sı himayelerindekilerin tasarrufunda olan hanelerden elde edilmekteydi. Arazi gelirleri ise konsolosların ve himayelerindekilerin gelirlerinin %67'sini oluşturmaktaydı¹⁰⁴⁰.

Tablo 4'te verilen ve 1833 tarihinde yapılan temettü tahririnden elde edilen gelirlerin daha detaylı bir dökümü Mehmed Ağa hakkında tutulan rapordan elde edilebilir¹⁰⁴¹. Raporda geçen bu gelirleri burada topluca vermek yerine, sırası geldikçe konusu ile ilgili bölümlerde bunlardan bahsedilecektir. Raporda ve 1833 tarihli muhassıllık gelirleri arasında gösterilmiş olan gelirler; Defter kethüdalığı ve mülhakatı mukataaları, Baf ve duhan gümrüklerinden başka Tuzla, Limasol, Magosa ve Girinye kazaları iskelelerine uğrayan gemilerden aldıkları gümrük vergisi (bac-ı bazaar), kazaların evkaf muhasebeciliği, müslüman çingenelerden alınan (kıbtiyân-ı müslim) cizye, Akmeşe damgacılığı, Lefkoşa kalesi kapı vergileri, kafesçilik, yasakçılık, değirmenlik vergisi, boyacılık ile Magosa ve Baf alaybeylerinden tahsil edilen haraç olmak üzere toplam 51022.5 kuruştur¹⁰⁴².

A. Arazi Gelirleri

Ada toprakları kuru ve sulu ziraatiyle bir çok bitkinin yetişmesi için gerekli iklim şartlarına sahipti. Eğer mevsim şartları normal seyrederse yılda üç sezon mahsül alınabiliyordu. Üretim genelde küçük ölçekli işletmelerde yapıldığı gibi bazen de büyük çiftliklerde ortakçılık şeklinde sürdürülürdü¹⁰⁴³.

¹⁰⁴⁰ BOA, Maliye Nezareti Temettüat Defterleri (ML. VRD. TMT.), nr. 16153, s. 168'deki veriler 183'deki veriler ile karşılaştığında bu yüzde bulunuyor.

¹⁰⁴¹ BOA, HAT., nr. 47329, Muhassıl Mehmed Ağa hakkında tutulan 1836 tarihli rapor. Bu raporun ekleri aynı zamanda muhassıllık gelirlerinin ve giderlerinin de geniş bir dökümünü vermektedir.

¹⁰⁴² Bk. 1833 yılına ait muhassıllık gelirlerinin dışında kalan gelirlerden elde edilen miktar (BOA, HAT., nr. 47329).

¹⁰⁴³ Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti*, s. 257. Bu çiftlik arazilerinde yetiştirilen ürünler çok çeşitliydi. Bunlardan bahsetmek gerekirse: 1769-1800 yılları arasında adadan elde edilen ürünler hınta, pirinç, burçak, susam, mercimek, bulgur, arpa, yulaf, incir, üzüm, harnub, dut, armud, zerdalü, kayısı, fındık, erik, elma, kuş üzümü, Gilan üzümü, ceviz, badem, Mağusa narı, limon, hurma, ayva ve kuru incir, zeytin, harir, tütün, pamuk vs. idi (Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti*, s. 262).

XIX. yüzyılın ilk yarısında yapılan 1833 Temettüat sayımına göre adadaki tarla, arsa, harman, çiftlik, duhan arazilerinden zeytin, dut, ceviz, fındık, harup, incir, badem, ahur, limon, ayva, armut, elma, nar gibi ürünler elde edilmekteydi.

Bu arazilerden elde edilen gelirler, 1833 Temettü sayımı esnasında bazı küçük farklılıklar hariç genel olarak standartlaştırılmıştır. Adanın genelinde ekilebilir arazilerin dönümü 25 ila 50 kuruşluk gelirlere sahipti. Çiftlik arazileri olan tarlalar ise biraz daha farklılık arz edebiliyordu. Bu tarlalar dönüm olarak büyük miktarlara sahip olmalarına rağmen gelirlerinin düşüklüğüyle dikkat çekmekteydiler. Çiftlik tarlaları genel olarak alâ, evsât ve ednâ olarak ayrılmışlardı. Meselâ, Değirmenlik kasabası Margo karyesinde Lefkoşa âyânlarından Menteş Ağa'nın damadı Osman Ağa'ya ait çiftlikteki alâ tarlaların 200 dönümü 500 kuruş, evsât tarlaların 200 dönümü 1000 kuruş ve ednâ tarlaların 450 dönümü 1250 kuruş tahmini gelire sahipti¹⁰⁴⁴. Kıraç tarlalar, adanın büyük bölümüne yayılmıştı. Bu tarlalardan elde edilen gelir dönüm başına ortalama 7 kuruştur. Oysa çiftliklerde bulunan kıraç tarlaların her 100 dönümden 500 kuruş gelir temin edilmekteydi. Boş arsalar da vergiye tabi olup, tahmini gelirleri ortalama 50 kuruştur.

Pamuk (penbe) tarlaları olarak bilinen araziler diğer tarlalara nazaran biraz daha değerli olup bunların dönümü yaklaşık 75 kuruş gelire sahipti. Bağ ve bağçelerin gelirleri ise dönüm başına 25 ila 50 kuruştur. Bağ ve bağçelerdeki zeytin ağaçları adet başına 10 ila 20 kuruş, dut ağacı 50 kuruş ve harup ağacı adet başına ortalama 5 kuruş gelir getirmekteydi. Yetiştirilen bu ürünlerin temizlenip, kurutulması için kullanılan harman yerleri genel olarak dönüm başına 10 kuruş gelire sahipti.

Arazi gelirleri arasında timar ve zeamet gelirlerini de zikretmek gerekir. 1839 tarihli rapora dönülecek olursa buradaki verilere göre; nüfuzlu bazı kimselerin iltimasıyla bu gelirlerinde bazı düşüşler tespit etmek mümkündür. Bu sebeple gönderilen mübaşir tarafından yapılan yoklamalarda Kıbrıs'taki bir takım kazalarda 818 adet timar tespit edilmiş ve iltizama verilmişti. Bunlardan elde edilen iltizam gelirleri 563.680 kuruş olarak verilmişti. Ayrıca iltizama verilerek işletilen Lefkoşa, Girinye, Baf ve Magosa kazalarında 117 timarın iltizam bedeli ise 304.636 kuruştur. Limasol kalemine dahil olan timarların yoklaması da yapılmıştır. Bunların iltizamı 154663 kuruş, 16 adet zeametın 216400 kuruş, 89 adet müstahfiz timarınının 363066 kuruş

¹⁰⁴⁴ BOA, ML. VRD. TMT., nr. 16152, s. 25.

olduğu tespit edilmiştir. Bunların dışında 1835, 1836 ve 1837 tarihlerinde mahlûl kaldıkları için satılan timarlardan elde edilen gelir ise 433110 kuruştur. Bu gelirin %70.27'si 1835 yılına, %17.28'i 1836 yılına, %12.44'ü ise 1837 yılına aittir. 1835 senesi timar gelirlerine dahil olan 4.896.691 kuruş, aslında 1834 senesinde adada çıkan Taun hastalığı sebebiyle mahlûl kalan timar ve zeametlerin satışından elde edilmiştir¹⁰⁴⁵.

B. Emlâk ve Hayvan Gelirleri

1833 Temettü sayımına göre adada bulunan emlak gelirleri hâne, dükkân, debbağhâne, değirmen ve mandıra olarak tespit edilmiştir. Bu gelirleri vermeden önce, burada sözü edilecek olan gelir kalemleri Kıbrıs'ın geneli hakkında bir fikir edinilmesi için verilmiş olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir. Bu sebeple temettü defterlerinde malzemenin daha yoğun olduğu Değirmenlik ve Dağ kazaları örnek alınarak, rakamlar verilmiştir.

Bu kazalarda hâneler ortalama 80 ila 100 kuruş, dükkânlar genellikle 250 ila 500 kuruştur. Hane reislerine ait olan dükkanlar 250 kuruş ile 500 kuruş arasında bir gelire sahiptir. Mandıralar 25-50 kuruş gelir getirirken, değirmenlerin rakamsal gelirleri verilmeyip bunlar hisse olarak ifade edilmişti. Dolaplar ortalama 200 kuruştur. Su kanalları saat üzerinden kullanılmakta olup, saati 50 kuruştur. Samanlık olarak kullanılan ahırlar ise 50 kuruş gelir getirmekteydi.¹⁰⁴⁶

Kıbrıs adasında çok çeşitli evcil hayvan türleri olmakla beraber köylerde ve çiftlik arazilerinde yetiştirilen hayvanlardan öküzler, genellikle tarlaların sürülmesinde, yük taşımada ve damızlık olarak kullanılmaktaydı. Öküzler 125 kuruş, keçi ve koyun 8 kuruş, bargir 150 kuruş, kısırak 150 kuruş, katır 300 kuruş, inek 75 kuruş ve at 75 kuruş gelir sağlanmaktaydı.

1833 temettü defterlerine göre arazi, emlak, hayvan, çiftlik ve dinî-sosyal tesislerden elde edilen 23.858.045 kuruş gelirin %93.62'sini topraktan ve hayvanlardan elde edilen gelirler oluşturmaktadır. Geri kalan gelirler kilise, cami, tekke/zaviye ve çiftliklerden elde edilmişti.

---

¹⁰⁴⁵ Bk. BOA, HAT., 47329.

¹⁰⁴⁶ İhtiyaç maddelerinin fiyatları hakkında bir fikir edinmek için bk. M. Akif Erdoğan, "Osmanlı Hakimiyetinin İlk Yıllarında Kıbrıs Adası'nda Temel İhtiyaç Maddelerinin Fiyatları Üzerine", *III. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi 13-17 Kasım 2000 Bildirileri*, GaziMagosa 2000, s. 245-249.

Tablo. 5. 1834, 1835, 1836 ve 1837 Yılları Muhassıllık Gelirleri ve Kalemleri

Muhassıllık Gelirleri (Kaynak: BOA, HAT., nr. 47329)	1834 İltizam Bedelleri	1835 İltizam Bedleri	1836 İltizam Bedleri	1837 İltizam Bedleri
Mukataat	430280	446780	439780	432671
Enfiyecilik	165666	189660		
İltizama Bağlı Olarak Elde Edilen			151950	124448
Muhassıllık Gelirleri Dışında	59630	69280	67291	60408
Avarız	50000	50000	50000	50000
Caize	45000	45000	45000	45000
Zecriye	157046	160628	166553	165154
Naib Aylıkları	33200	32700	32047	13800
Yevmiye Fazlalıkları	294173	169439	76420	69094
Beytülmal Hasılatı	6133	21504	13038	18556
Mahallinden Tahsil Edilen				
Alaybeyi tarafından Müslümanlara Makbuz Karşılığı Verilen	527330	686677	652891	667261
Kocabaşılar Tarafından Reâyâya Makbuz Karşılığı Verilen	2787370	3025017	3053800	2854226
Toplam	4555828	4896685	4748770	4485597
İcmalde Verilen Topamlar Şöyledir:	4555828	5201051	4823620	4539496

Kıbrıs'ın gelir kalemlerine, parasal karşılıkları olması sebebiyle timar, çiftlik, mukataa, has ve vakıf gelirlerini de dahil etmek mümkündür. Bu gelir kalemlerinin en çok işletilenleri olan mukataalar hakkında Muhassıl Mehmed Ağa'ya ait 1836 senesi raporlarından elde edilen cetveller önemli bilgiler içermektedir. Buna göre, Lefkonuk'a bağlı Peresterona ve Persiyo mukataaları, Limasol kazasına bağlı Kantar-ı sağır ve Kantar-ı kebir, Vicsada ve Akato, Çatoz, Paşaköy ve Vadili, İliye, Ayasitre, Hisar-i atik, Gilan, Aşra, Lefke, Limasol mukataası, Tuzla gümrükleri, Mizan-ı harir, Mizan-ı penbe, muhırbaşılık ve şahinciyan mukataalarından yılda en az 364.900 kuruş gelir temin edildiğini söylemek mümkündür¹⁰⁴⁷. Tablo 5, aynı vesikadan elde ettiğimiz başka verilerle düzenlenmiştir. Yukarıda bahsi geçen kalemlerden tahsil edilen 364.900 kuruş, Tablo 5'te söz konusu 1836 yılı için 446.780 kuruş olarak verilmiştir.

Bütün bu gelir kaynaklarının şöyle bir özetini yaptığımızda, mukataa, enfiyecilik, iltizama bağlı olarak elde edilen gelirler, muhassıllık gelirlerinin dışında kalan gelir kalemleri, mal-ı avâriz ve mahsulât avârizi, mal-i câize, hasılât-ı zecriye, niyâbet aylıkları, yevmiyeden ortaya çıkan tayyarat, beytülmal mahsulâtı, alaybeyiler tarafından makbuz karşılığı Müslümanlara ve kocabaşılar tarafından makbuz karşılığı reâyâyâya devredilen meblağlar olmak üzere vesikada 22.608.243.5 kuruşluk bir gelirin

¹⁰⁴⁷ Bk. BOA, HAT., nr. 47329.

olduğu kaydedilmiştir. Ancak verilerin çok da sağlıklı olduğu söylenemez¹⁰⁴⁸. Bununla beraber söz konusu miktar, yukarıda Tablo 4'de verilen gelirleri yaklaşık olarak sağlamaktadır. Bütün bu gelirlere karşılık muhassılığa ait giderlerin de hayli yüksek olduğu anlaşılmaktadır¹⁰⁴⁹.

Tablo 6 . 1833-1837 Muhassıllık Giderleri

1833 Yılı Defterine Göre (Kaynak: BOA, HAT., nr. 47329)	3422115.5
1834 Yılı Defterine Göre	4171222
1835 Yılı Defterine Göre	4617611
1836 Yılı Defterine Göre	4664948
1837 Yılı Defterine Göre	5186049
Toplam	22061944.5

II. MESLEK GRUPLARI VE GELİRLERİ

A. Meslek Gruplarının Gelirleri

Osmanlı Devleti'nde meslek gruplarının temel unsurlarından biri olarak esnaf iktisadî hayatın bütün bölümlerine yayılmış ve zaman içinde gelişimini mükemmelleştirerek sürdürmüştür. Şehirlerin ekonomik ve sosyal problemlerini ortaya koymak bakımından esnaf teşekkülleri ve diğer meslek gurupları hakkında arşivlerde biriken belgeler bizlere önemli bilgiler aktarmaktadır. Bu bilgiler sayesinde şehirlerde yaşayan insanların hayat standartlarını ortaya koymak mümkün olmaktadır. Bu sebeple Osmanlı esnafı da zaman içinde sınıflara taksim edilmiştir. Bu taksimat bir nizamname ile yapılır ve bu nizamnameleri de genellikle İhtisâp Nezareti hazırlardı. Bu nizamnamelerden biri 1844 yılına aittir¹⁰⁵⁰.

Diğer Osmanlı eyaletlerinde olduğu gibi XVIII. yüzyılda Kıbrıs'ta da nüfusun önemli bir kısmı, kazalarda oturmaktaydı. Lefkoşa eyalet merkezi olarak, adanın en gelişmiş kazalarından biriydi. Eyalet merkezi ve diğer kazalar hem zaraî üretimin hem de sınaî üretimin yapıldığı önemli yerlerdi. Buralarda, adanın ihtiyaçları yanında, ihracata yönelik mal ve hizmet üretimi de yapılırdı. Halkın yeme, içme ve giyinme gibi temel ihtiyaçları kasabalardaki esnafın esas faaliyetiydi. Adada bu tür faaliyetler genellikle müslim ve gayrimüslim esnafın ortak üretim çalışmalarıyla sürdürülürdü. Bu

¹⁰⁴⁸ Tablo 5'e bakılırsa söz konusu gelirlerin toplamının 18.686.880 kuruş olduğu görülecektir. Ancak bu durumun nereden kaynaklandığı hakkında bir bilgi edinemedik (*Aynı vesika*).

¹⁰⁴⁹ Bk. Tablo 6.

¹⁰⁵⁰ BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 3109, Nizamname metni.

gruplar eskiden beri bir Lonca sistemine bağlıydı¹⁰⁵¹. Bu yüzyılda Kıbrıs'ta çok çeşitli sanat erbabının bulunduğu anlaşılmaktadır. XIX. yüzyıl Kıbrıs'ında en çok rastlanan esnaf basmacı, attâr, hallâc, terzi, doğramacı, deveci, habbaz, kasap, aşçı, bakkal, yorgancı, sarraf, çoban, gemici, bıçakçı, mimar, yoğutçu, kalaycı, tütüncü, boyacı, çilingir, debbağ, haffaf, eskici, neccar, tüccar ve berber sayılabilir. Bütün bu esnaf Kıbrıs'ta şeyh seb'a denilen şeyhe (muhtesip)ve o da kadılara karşı sorumluydu. XVIII. yüzyıl verilerine bakıldığında bu esnaftan sadece debbâğ, haffâf, kazzâz, hallâc, attâr, habbâz, kasap, bakkal ve mimarların şeyhleri olduğu anlaşılmaktadır¹⁰⁵².

Lefkoşa ve benzeri kasabalardaki dükkan ve evlerde üretilen eşya ve hizmet genelde bazar veya sûk denilen bir çarşı ya da handa satılmaktaydı. Kıbrıs'ta bu tür sanat ve ticaret yerleri arasında Han-ı Atîk, Han-ı Cedîd, Sûk-ı Sultânî, Kumarcı Hanı, Orta Odası Sûkı, Tahta Bazarı, Un Bazarı ve Bedestân-ı Azîm sayılabilir.

XVIII. yüzyılda adadaki meslekler arasında özellikle dokumacılık (kazzâz, hallâc, basmacı, kumaşçı, terzi, boyacı) ve inşaatçılık (neccâr, yapıcı, mimâr, doğramacı) alanlarında ihtisaslaşma söz konusuydu. Ancak bu ve benzeri meslek erbabı genellikle gayrimüslimdi. Bu husus XIX. yüzyıl için de geçerlidir. Bu mesleklerden dokumacılık, yağcılık, debbağcılık ve boyacılık işiyle uğraşanlar, adanın ihtiyacı yanında ihracata yönelik üretim de yapmaktaydılar. Devlet de bu zenginliği değerlendirerek "penbe, yapağı, mizân-ı harîr, tamga ve akmişe, resm-i boya-i sürh, iplik ve sâir" konularda mukataalar oluşturarak yeni gelir kalemleri tesis etmiştir. Kıbrıs adasındaki esnaf, Osmanlı Devleti'ndeki diğer esnaf gibi ürettiklerini satarken belli bazı şartlara tabi idiler. Kusurlu davrananlar meslekten ihraç edilmekte olduğu gibi, sattıkları eşyanın fiyatları ise narh ile belirlenmekteydi¹⁰⁵³.

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru ada genelinde iç tüketime yönelik üretim faaliyeti olduğu kaynaklardan tespit edilebilmektedir¹⁰⁵⁴. 1833 Temettü sayımının geneli dikkate alındığında bu durumun fazla bir değişiklik göstermediği anlaşılmaktadır. Bunda adada çıkan kargaşa ve Akdeniz'de meydana gelen uluslararası olayların da etkisi vardır.

¹⁰⁵¹ Geniş bilgi için bk. Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara 1989, s. 213-217.

¹⁰⁵² Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti*, s. 266. Yukarıda verilen esnaf ve çeşitleri hakkında geniş bilgi edinmek için bk. Fehmi Yılmaz, "18. Yüzyılda Kıbrıs Hanlığı'nın Başkenti: Bahçesaray", Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi, (Ed. Erol Özvar-Arif Bilgin), İstanbul 2008, s. 258-266.

¹⁰⁵³ Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti*, s. 268-269.

¹⁰⁵⁴ Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti*, s. 276.

B. Meslek Gruplarının Dağılımı

XIX. yüzyılda Kıbrıs esnafına ait bilgilerin bir kısmını, 1831 tarihli nüfus ve 1833 tarihli temettü defterlerinden elde etmek mümkündür. Ancak bu kaynakların çok sağlıklı bilgiler içerdiğini söylemek zordur. Çünkü bu tarihlere ait sayım defterlerindeki esnafla ilgili bilgiler, Lefkoşa dışındaki kasabalarda sağlıklı bir esnaf örgütü varlığına işaret etmemektedir. Diğer kasabalarda belli başlı devlet memurları ve askerler dışında tek tük bazı esnafa tesadüf edilmesi, esnafın sayım esnasında kimliklerini saklamış olabileceği kuşkusunu uyandırmaktadır. Bunun bir diğer sebebi de adanın bu tarihlerde hem iç hem de dış tehdit altında bulunuyor olmasıdır. Özellikle 1821 Yunan isyanı ve 1833 Kıbrıs isyanı adadaki nüfusun dağılmasına ve ticaret hayatının kesintiye uğramasına sebep olmuştur.

1831 tarihli nüfus defterlerinden elde ettiğimiz verilere göre esnaf, güvenliğin sağlanmış olmasından dolayı olsa gerek, daha ziyade Lefkoşa kasabasında bulunmaktaydı. Lefkoşa dışındaki kasabalarda bulunan meslek erbabı imam, sipahi ve topçudan ibaret idi. Lefkoşa'daki esnaf arasında basmacılar, papuşçular, oduncular, terziler, deveciler, kiracılar, önemli bir yer tutmaktadır. Diğer meslek gurupları ise toprağı işleyen ziraat işletmecileri, rençberler, ırgadlar ile güvenlik ve asayişten sorumlu olan sipahiler, topçular, muhızlılar, ihtisapçılar ve kethüdâlardır.

1833 Sayımından elde edilen verilere göre adada bulunan meslek dallarını sanatkarlar, askerler ve resmî görevliler ile ziraat ve hayvancılıkla uğraşanlar oluşturmaktadır. Bu sınıflamayı yaparken adada bulunan bütün kasabalar ve bu kasabalara bağlı nahiye, köy ve mahallelerdeki meslek dallarını bir araya getirerek genel bir meslekler listesi oluşturmak mümkündür.

Bu sayıma göre adada bulunan resmi görevliler topçular (çarha, cedit, kale topçusu), imamlar, müezzinler ve sipahilerdir. Diğer meslek dalları arasında alaybeyi (çavuşu ve tabii), alemdar, konsolos yasaçıkları (İtalya, Hollanda, Fransa, İngiltere, İspanya, Avusturya, Purusya ve Rusya) ve Piskopos yasaçısı, yerel görevliler olarak defterdâr (çavuşu), nakib (eskisi ve yenisi), katip (gümrük ve mahkeme), kethüda, iskele ağası, liman reisi, mehter başı, müftü, muhız, saray bevvabı, hakim, bekçi (Tuzhâne bekçisi), emin (gümrük emini) ve ihtisap memuru sayılabilir. Bütün bu görevliler 1133 kişi idi. Adanın düşmanlara karşı korunmasında önemli bir rol oynayan sipahiler 629 ve

topçular 364 kişi olup, alaybeyileri ve maiyyetlerinde bulunan neferleri de eklersek adada silahlı kuvvet olarak yaklaşık 1000 kişinin olduğu söylenebilir¹⁰⁵⁵. Ancak kaynaklar, büyük çoğunluğu Lefkoşa, Limasol, Baf, Girne ve Magosa kalelerinde toplanmış 3.779 askerden bahsetmektedir¹⁰⁵⁶.

Kıbrıs'ta çok çeşitli esnaf birimlerine tesadüf etmek mümkündür. Adanın tamamında yaklaşık 410 esnaf erbabı olup bunların yaklaşık 391 tanesi Lefkoşa'da bulunmaktadır¹⁰⁵⁷. Şehrin sosyal yapısında önemli bir yer tuttuğu tahmin edilen sanatkarlar arasında basmacı, debbağ, deveci, duhancı, kasap, kiracı, oduncu, papuşçu ve terziler sayılabilir. Ada ticaretinde önemli bir yer tutan basmacılık ve debbağcılık gibi meslek dallarında, XIX. yüzyıldan itibaren bütün Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi Kıbrıs'ta da önemli bir gerilemenin olduğu aşikârdır¹⁰⁵⁸. Bu meslek dallarından basmacı olarak Lefkoşa'da 41 kişi, debbağ olarak biri Limasol'da 11'i Lefkoşa'da olmak üzere toplam 12 kişi vardı. Bu dönemde önemli meslek dallarından Lefkoşa'da 75 papuşçu ve 17 terzi vardı.

Esnafın önemli bir kısmı da gıda maddeleri üretimi ve satımıyla uğraşmaktadır. Bunlardan bazıları aşçı, bakkal, börekçi, çörekçi, dakikçi, gözlemeci, kasap, kebabçı, manav, macuncu, sebilci, sebzevatçı, sucu, yoğurtçudur. Adada dokumacılığın yan sektörlerinden olan bir miktar boyacı, çerçi, çizmeci, çukadar, çulcu, çulhacı, iplikçi, keçeci, kolancı, pamukçu, yemenici ve yorgancıya da rastlamak mümkündür¹⁰⁵⁹.

Ziraat, insanların hayatında her dönemde önemli bir yer tutmuştur. Bilindiği gibi Osmanlı tarım politikalarına göre topraklar has, timar ve zeamet olarak bir ayrıma tabi tutulmuştur¹⁰⁶⁰. Osmanlı Devleti bir önceki yılda bütün zorluklara rağmen toprak sistemini korumuştur¹⁰⁶¹. Bununla beraber ziraat alanları genel olarak vakıf ve devlet arazileri olarak ikiye ayrılmıştı. Kıbrıs'taki cakıf arazileri Karpaz, Lapta (Harameyn-i

---

¹⁰⁵⁵ BOA, TŞR.KB., nr. 40, 41, 42, 43.

¹⁰⁵⁶ Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti*, s. 221. Konu hakkında daha detaylı bilgi için bk. Orhonlu, "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasında Yerleşmesi (1570-1580)", s. 92-93.

¹⁰⁵⁷ Lefkoşa sanatkarları ve esnafı hakkında genel bilgiler edinmek için bk. Hizber Hikmetağalar, *Eski Lefkoşa'da Semtler ve Anılar*, İstanbul 1996, s. 309-319.

¹⁰⁵⁸ Meslek dallarındaki ihtisaslaşma hakkında bk. Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti*, s. 268.

¹⁰⁵⁹ Kıbrıs esnafı hakkında bk. Netice Yıldız, "Ottoman Culture and Art In Cyprus", s. 260.

¹⁰⁶⁰ Kıbrıs'ta timar ve zeâmet dışında bulunan hasslar genellikle padişah annelerinin ve şehzadelerin idi. Bunların gelirlerini ise bir zaman voyvodalar, daha sonraları ise muhtemelen muhassıllar toplamıştır (Alasya, *Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, s. 91).

¹⁰⁶¹ Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti*, s. 254.

şerifeyn evkâfı) ve Kukla (Çorlulu Alipaşa ve Valide Sultan evkafları) kasabalarına yayılmış görünmektedir¹⁰⁶².

Vakıf arazilerin dışında kalan alanlar timar ve mülk araziler idi. Bu arazilerde yapılan ziraat ve ziraat erbabı hakkında en detaylı bilgiyi 1833 temettü sayımından edinmek mümkündür. Temettü sayımı verilerine göre Kıbrıs'taki ziraat erbabı arasında sapancı, rençber, ırgad, timar ve zeamet mutasarrıfları ile timar ve çiftlik sahipleri olmak üzere 112 kişi tespit edilmiştir¹⁰⁶³. Aynı veriler Kıbrıs'ta tarımsal üretimin daha ziyade küçük çaplı köylü işletmeciliğine, hizmetçi ve ortakçıların çalıştığı orta büyüklükteki çiftliklere dayandığını göstermektedir. 1833 Temettü sayımı dikkate alındığında bir hayli çiftliğin olduğu söylenebilir¹⁰⁶⁴. Ancak bu çiftliklerin iktisadî manada dış dünyaya açılacak bir mahiyet taşıdıkları eldeki veriler ile söylenemez¹⁰⁶⁵.

Sayımdan elde edilen veriler adada 76 kişinin yardımcı hizmetlerde çalıştığını göstermektedir. Bunlar gulâmlar yani kölelerdi. Adadaki köleler tahrir esnasında gulâm ve gulâm-ı Arap olarak ifade edilmişlerdi. Söz konusu kilişilerden 11'i gulâm ve 25'i ise gulâm-ı Arap idi. Ayrıca 2 adet de ihtisap gulâmı vardı. Osmanlı İmparatorluğunda, İslâmiyet'in azadlık müessesini teşvik etmesinden dolayı XIX. yüzyılda dahil olmak üzere, çağdaş ülkelerde olduğu gibi, her ırktan insanın köle olarak alınıp satılabildiğini gösteren deliller mevcuttur¹⁰⁶⁶. 1857 yılında Kıbrıs'ın da içinde bulunduğu bir dizi vilayete emirler gönderilerek köle ticaretinin yasaklanması hususunda daha önce çıkarılan emirlere uyulması konusunda uyarılarda bulunulmuştur¹⁰⁶⁷.

Kıbrıs'taki yaygın mesleklerden biri de hizmetkârlık idi. Hizmetkârlık, esasen bir ziraat işçisi olarak nitelendirilmekle beraber, akla gelebilecek bütün önemli

---

¹⁰⁶² Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti*, s. 256.

¹⁰⁶³ Bk. Tablo 6.

¹⁰⁶⁴ Bk. Tablo 3.

¹⁰⁶⁵ Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti*, s. 256.

¹⁰⁶⁶ Köle ticareti resmi olarak dünyada ilk defa 1807 yılında İngiltere tarafından yasaklanmıştı. Osmanlı Devleti bu konuda ilk adımını 1847 yılında atmış olsa da ancak 1857'de çıkarılan bir ferman ile Hicaz bölgesi hariç Afrika köle ticaretine yasaklar konuldu. İngilizler ile bu husustaki ilk anlaşma 1880'de imzalandı ve 1890'da diğer devletlerin de ortak kararı olarak Büküsel anlaşmasına imza atıldı (Ehud R. Tolledano, *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, İstanbul 2000, s. 8-9, 132-133, 158-159). Bütün bunlara rağmen Müslüman toplumlardaki kölenin durumu, XIX. yüzyıl Amerika'sının kuzey ve güneyindeki siyahilerin konumundan kat kat daha iyi idi (Bernard Lewis, "Tanzimat ve Sosyal Eşitlik", *Belleten*, (Çvr. Mine Yazıcı), LXII., Sayı 234, Ankara 1999, s. 580). 18 Şubat 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı'nda Osmanlı vatandaşı olan herkese tam eşitlik sağlanacağını bildirilmesi de bu farklılığa ayrı bir önem kazandırmıştır (Lewis, "Tanzimat ve Sosyal Eşitlik", 585).

¹⁰⁶⁷ Köleliğin kaldırılmasıyla ilgili olarak Osmanlı Devleti'nde daha önce çıkarılan yasalar hakkında bk. Y. Hakan Erdem, *Osmanlıda Köleliğin Sonu (1800-1809)*, İstanbul 1994, s. 143.

görevlilerin özel işlerini gören kimselere de hizmetkâr denildiğini belirten kaynaklar mevcuttur¹⁰⁶⁸. 1831 nüfus sayım verilerine göre şahsi işlere bakmakla mükellef olduğunu tespit ettiğimiz yaklaşık 15 kişi hizmetkâr olarak isimlendirilmekteydi. Diğer hizmet erbabı arasında şakird, cabi, mütevellî, ders-i âm, didebân^(*), fellâh, canbaz, hattabân, hatip ve şeyhler yer almaktaydı.

1831 nüfus sayımında olduğu gibi, 1833 temettü sayımında da esnaf ve memurların büyük çoğunluğu Lefkoşa kasabasında toplanmıştır. Ancak burada dikkat çekmek istediğimiz bir husus var: Gerek 1831 nüfus sayımı ve gerekse bundan sonra yapılan nüfus sayımlarında adada bulunan esnaf hakkında sadece meslek adları ve gayrimüslim olanların cizye sınıfları da belirtilmiştir. 1833 temettü sayımı nüfusun tamamını kapsamına rağmen Lefkoşa haricindeki kasabalarda idarî ve askerî görevliler dışında kalan halkın tamamı ziraatle meşgul idi. Bunlardan ancak çok azı ticaretle ilgilenmekteydi. Buna göre Lefkoşa'nın Aya Anton mahallesinde bulunan 77 hânedan sadece üçü bir mesleğe sahipti veya bir meslek sahibinin akrabasıydı. Bu kişilerden ikisi papaz ve bir diğeri ise Kıbrıs Tercümanı Yorgaki'nin varisiydi. Aya Keşafı mahallesindeki 45 hâne içinde bir adet papaz hanesi bulunmaktaydı. Aya Luka mahallesinde meskün 39 hânedan ikisi papaz, biri ise bahçivandı. Papazlardan birinin hânesi zevcesine aitti. Ermeniyân mahallesinde ikamet etmekte olan 33 hânedan 3 tanesi Avrupa Tüccarı, 2 tanesi boyacı, 1 tanesi de papaz idi. Kasaba genelinde ticaretle uğraşanlar arasında geliri en yüksek olanlar Avrupa Tüccarlarıydı. Aya Suva mahallesinde oturmakta olan 41 hânedan 19 hane ticaretle uğraşmakta olup aralarında yemenici, basmacı, demirci, çizmeci, bakkal, attar, berber, kırmızı boyacı ve helvacı bulunmaktaydı. Aya Yani mahallesinde bulunanlar arasında 4 kişi papazlık yapmaktaydı. Baş mahallesindeki 86 hânedan 5'i boyacı olup, mai ve kırmızı boya üretimiyle uğraşmaktaydılar. Baş mahallesindeki attarlar ise 6 hâneydi. Attarlar genellikle yüksek gelire sahip mükelleflerdi. Mahallede 3 hâne bakkal, 1 hâne kahveci, 4 hâne berber, 5 hâne yerli tüccar ve 3 hâne de beratlı Avrupa tüccarı vardı. Diğer sanatkar gurupları arasında mumcu, kalaycı, bağcı, keresteci, yemenici, papaz, çizmeci,

¹⁰⁶⁸ Hizmetkârların ziraat işçisi oldukları sanılmaktadır (Bu hususta bk. Tefik Güran, "Osmanlı Tarım Ekonomisi (1840-1910)" *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, I, İstanbul 1987, s. 252); Ali İhsan Bağış kitabının Avrupa Tüccarları bölümünde diğeri bir kısım hizmetkârların aynı zamanda gayrimüslim tüccarların hizmetinde bulunan kimseler olduğuna işaret etmektedir (Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler*, Ankara 1983, s. 65-66).

(*) Bu mesleğin Anadolu'daki ağzı "deşteban" olabilir ki, bu da ziraatçiler gurubuna dahil edilebilir. Bk. Tefik Güran, *19. Yüzyılda Osmanlı Tarımı*, İstanbul 1998, s. 164.

aşçı, çömlekçi, dülgör, çuvalcı, demirci ve terzi sayılabilir. Burada 7 hâne de kuyumcu tespit edilmiştir.

Fenamoni mahallesinde bağçeci, bakkal, çizmeci, kalaycı, aşçı, attar, bağçeci, papaz, tüfenkçi, terzi, çerci, mumcu, elvan boyacı, karasabancı, yemenici, kahveci kuyumcu ve dülgör bulunmaktaydı. Kafesli mahallesinde bulunan 42 hânedan ise hiçbirinin esnaf olmadığı anlaşılmaktadır¹⁰⁶⁹. Bu sayım adada bulunan 16 kazanın tamamını kapsamakla birlikte defterler üzerinde yaptığımız tetkik diğer vergi mükelleflerinin tamamının ziraat ve hayvancılıkla meşgul olduğunu göstermektedir.

III. TİCARET

A. İç Ticaret

Osmanlı Devleti iç ticareti özel bazı politikalarla geliştirmek ve canlı tutmak için büyük çaba göstermiştir. Geliştirilen vergi muafiyetleri ve uygulanan sürgün kararlarında da ticarî kaygılara rastlamak mümkündür. Bu açıdan bakıldığında Osmanlıların Kıbrıs'a katkıları büyüktür. Anadolu'dan gönderilen tüccar ve esnafın ticaretin, sanayinin ve tarımın gelişmesinde ve adanın Akdeniz ticaretinde yeniden önemli bir merkez olmasında bu politikalar etkilidir¹⁰⁷⁰. Kurak olmakla beraber yine de ılıman bir iklim kuşağında bulunan Kıbrıs, çok geniş bir ürün yelpazesine sahipti. Arpa, buğday gibi hububat çeşitleri bol miktarda üretilirdi. Tuz ise İmparatorluğun Kıbrıs dahil yirmiyi aşkın vilayetinde istihsal edilen bir maddeydi¹⁰⁷¹. Kıbrıs'ta ise Limasol ve Tuzla (Larnaka) kazaları geniş tuz yatakları (memlehaları) olan bölgelerdi¹⁰⁷². Tuz yataklarından Osmanlı Devleti'ne Kıbrıs'ın sağladığı yıllık gelir 1572 yılında 100 bin akçeydi¹⁰⁷³.

XVIII. yüzyıla kadar üretiminin yapıldığı anlaşılan ipek, bu yüzyıldan sonra yerini giderek pamuk ekimine bırakmıştı. Hayvansal ürünlerin bol olduğu adada büyük

---

¹⁰⁶⁹ Lefkoşa ve mahallelerinde toplanmış olan esnaf gruplarıyla ilgili olarak bk. BOA, ML. TMT. VRD, nr. 16152.

¹⁰⁷⁰ Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi*, s. 66-67.

¹⁰⁷¹ Kıbrıs dışında tuz üretiminin nerelerde yapıldığı hakkında bk. Lütfi Güçer, "XV-XVII. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı", *İktisat Fakültesi Mecmuası* (İFM), XXIII/1-2, İstanbul 1963, s. 81.

¹⁰⁷² Kıbrıs'taki tuz istihsalı için şu belgelere bakılabilir: BOA, *İrade-Dahiliye*, nr. 4609, 8035; BOA, *İrade Meclis-i Vâlâ* (İ.MVL), nr. 9292.

¹⁰⁷³ Güçer, "Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı", s. 130.

ve küçükbaş hayvan yetiştirilmekte ve Avrupa'da dahi aranan bir emtia olan yapağı önemli bir ihraç ürünü olmuştur.

Perigia'lı teoloji bilgini Dandini, 1596 ve 1597 yıllarında Limasol, Lefkoşa ve Larnaka'yı ziyaret ettiği buralarda yapılan tarımsal faaliyetleri şöyle anlatmaktadır: "Adada çok bol miktarda buğday, şarap ve et vardır. O kadar bol ki, bu ürünler başka ülkelere de ihraç edilir. Toprak ve güneş burada güzel şarap çıkmasına yardımcıdır. Burada her tür sebze yetişmektedir. Arpa, hurma, muz, harup, portakal, limon ve ayrıca kiraz dışında diğer meyveler, kestane, şeker, safran, kollandro, susam, mercimek ve bal belli başlı ürünler arasındadır. Sebzelere gelince çiçek lahanasının lezzeti fevkaladedir. Ayrıca sabuna hoş bir koku kazandıran bir tür pudra, laden, tütsü bitkisi ve storax gibi bitkiler de vardır. Terementi, rubarb, kolsist, skamoni gibi kıymetli ilaç otları da vardır. Pamuk ise Kıbrıs'ta bol miktarda yetişen bir ürün olup yerli halkın tüm giysileri pamuktan yapılmaktadır. Pamuk, sadece çeşitli bez gereksinimlerini karşılamakla kalmayıp, Latin Avrupa'ya (İtalya) ve başka ülkelere ihraç edilen belli başlı gelir kaynaklarından biridir"¹⁰⁷⁴.

Kıbrıs'ta sanayi ve sınai üretim fetihten sonra hızlı bir artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Özellikle Lefkoşa ham veya işlenmiş pamuk, yün ve ipekli kumaş üretimine öncü olmuştur. Lefkoşa'da yapılan ticaretle ilgili; şehirde pamuklu kumaşlar ve yarı satenli çok kalın kilimler üretildiğini ve bu metanın üretiminde Kıbrıs'taki en iyi suların kullanıldığına dair bilgiler veren kaynaklar mevcuttur. Aynı kaynaklar adada üretilen pamukluların Hollanda, İngiltere, Venedik ve Livono'ya gönderildiğini bildirmektedir. Kıbrıs'ta üretilen sarı, kırmızı ve kara Türkiye meşini İstanbul pazarına satılırdı. St. George kilisesi karşısındaki bedesten yüksek dereceden Rum, Ermeni ve Türk tacirlerin bulunduğu bir yerdi. En zengin tacirler ermenilerdi. Pazarlara gönderilen pamuk köylüler ve şehir halkı tarafından üretilirdi. Deri boyama ve pamuklu basmalar da bu pazarlara yönelik faaliyetlerdi¹⁰⁷⁵. Ticarî alanda da kullanılan tuz Limasol ve Larnaka yakınlarındaki yataklardan ve tuz göllerinden çıkarılırdı¹⁰⁷⁶.

1776-1792 yılları arasında Kıbrıs'ta konsolosluk görevinde bulunan Fransız asıllı Michael de Vezin İngilizler adına Halep ve Kıbrıs'ta görev yapmıştı. Onun verdiği

---

¹⁰⁷⁴ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler*, s. 167.

¹⁰⁷⁵ Ayrıca bk. Ronald C. Jennings, "Lefkoşa", *Doğumunun 65. Yılında Prof.Dr. Ahmed Özgiray'a Armağan, Tarihin İçinden*, s. 369-370.

¹⁰⁷⁶ Groot, "Kıbrıs", s. 282-283.

bilgilere göre: "Lefkoşa'da arpa, buğday; Değirmenlik'te beyaz ipek, yağ; Lapta'da iyi cins pamuk ve yağ; Omorfo (Güzelyurt)'da pamuk, buğday, arpa; Poli'de pamuk, yün; Baf'da pamuk ve sarı ipek; Evdim'de tütün, ipek ve pamuk; Kukla'da çok iyi cins pamuk, buğday ve kappar; Gilan'da şarap, ipek; Limasol'da şarap, konyak, harup; Larnaka'da tuz, buğday, arpa, kappar ve az miktarda hurma; Magosa ve Karpaz'ta ipek, sebze; Mesarya'da pamuk, buğday, arpa, kappar, az miktarda hurma; Orini'de kumandarya cinsi şarap, sebze; Maratha'da ince pamuk, şarap, meyve..."¹⁰⁷⁷ yetiştirilmekteydi. Bütün bu ürünler Osmanlı Devleti'nin aşağıda detaylı bir şekilde bahsedeceğimiz tüketim sistemiyle yakından alakalı olarak büyük oranda iç pazarlarda tüketilmekle beraber, bir kısmının da ticarî olarak ihraç edildiği anlaşılmaktadır.

1580-1640 tarihli şeriye sicillerindeki narh listeleri incelendiğinde Lefkoşa pazarlarının işlekliliği dikkat çekicidir. Buralardaki gıda maddelerinin bol ve ucuz oluşu üretimin kalitesini artırmaktadır. Yoğurt, peynir, et, üzüm ve zeytin ve diğer meyveler ile zirai ürünler Lefkoşa pazarlarının zenginliğine işaret etmekteydi. Pamuklu dokuma ve ham pamuk iç ve dış ticarete yönelik önemli ürünlerdi. Bunların yanında yün (yapağı) da önemli bir yer tutardı. Ticarî alanda dolaşan paranın bir kısmı sarraflara ve bankerlere aitti. Bu paranın alım/satımı da ticaretin bir parçasıydı. Cemaatlerin birbirinden kredi alması bakımından müslümanlar önemli bankerler durumundaydı. Bununla beraber faiz suç olarak kabul edilmekteydi¹⁰⁷⁸.

Osmanlı İmparatorluğunda iç ticaretin önemi, yetiştirilen ürünlerin sadece %25'inin ihracat amaçlı kullanılmasından anlaşılır. İhracat ürünlerinin dışında kalan ürünlerin tüketim safhaları ise çeşitlidir. Bu ürünler öncelikli olarak İstanbul'un iaşesinin temini için kullanılır. Kalan kısım ise yetiştirildikleri yerlerde tüketime tabi idiler. Ürünlerin bir yerden başka bir yere nakli ise Divan-ı Hümâyün'un iznine tabi idi. XIX. yüzyılda pamuk, tütün gibi sanayii ürünlerine olan aşırı talep, bu ürünlerin yetiştirilmediği bölgelerdeki gıda maddelerine olan ihtiyacı artırdığından, bu durum bölgeler arası ticarî emtianın dolaşımını pozitif yönde tetiklemekteydi¹⁰⁷⁹.

Lefkoşa bu XIX. yüzyılda canlı bir ticaret merkeziydi. Tahta Kale ve Baf kapısından Magosa Kapısına giden tüm yollar tacirler tarafından kullanılmakta ve

¹⁰⁷⁷ Gazioğlu, *Aynı eser*, s. 169-170.

¹⁰⁷⁸ Jennings, "Lefkoşa", s. 372.

¹⁰⁷⁹ İncalcık-Quataert, *Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, II., s. 952-955.

buralarda açılan tezgahlarda her çeşit ürün bulmak mümkündü. Cuma günleri açılan Karılar Pazarı en canlı yerlerden biriydi¹⁰⁸⁰.

Osmanlı Devleti'nde iç ticaret toptan ve parakendeci esnaf tarafından yürütülürdü. Esnaf şehirlerde bulunan çarşılarda ve hanlarda toplanmaktaydılar. Bugün Anadolu'da bulunan uzunçarşı, kapalıçarşı, bedesten ve han gibi yapılar hep bu devrin ürünleridir. Buralarda ticaret yapan meslek erbabının ürettiği veya ithal yoluyla ülkeye giren emtiayı ulaştırdıkları bir diğer ticaret mekanı da panayır ve pazar yerleriydi.

İç ticarete İstanbul'un ayrı bir yeri vardı. Saray, şehir halkı ve kapıkulu askerî olmak üzere kalabalık bir nüfusun bulunduğu İstanbul için başta Rumeli, Eflak-Boğdan, Batı Anadolu ve Kıbrıs'ı da dahil edebileceğimiz Akdeniz eyaletleri adeta bir zahire anbarı vazifesi görmekteydi. Hububat ve et ise Kıbrıs'ın da içinde bulunduğu, pirinç ve kahvenin geldiği yer olan Mısır vilayetine kadar genişletebileceğimiz bir coğrafyadan gelmekteydi¹⁰⁸¹.

XIX. yüzyılın başları Osmanlı Devleti'nin iç ticaretine yabancıların müdahil olmaya çalıştığı bir dönemdir¹⁰⁸². Devlet bu hususta bazı sınırlamalar koymak suretiyle, engeller tesis etmeye çalışmıştır. Bu sınırlamalardan biri, Avrupalıların iç ticaretle uğraşmak istemeleri halinde, reyanın ödediği ticarî vergileri ödemekle yükümlü olmalarına karar verilmişti¹⁰⁸³. Divan-ı Hümâyun bu düzenlemeleri öncelikli olarak tüccara iletmek üzere İstanbul'daki ilgili devletlerin elçilerine bildirirdi. 1802 yılında Kıbrıs'ın muhassıl ve gümrükçüsüne gönderilen bir emirde bu durum bir kez daha belirtilmiştir¹⁰⁸⁴. İç ticaretle ilgili II. Mahmud dönemine ait ilk temas muhtemeldir ki İngiltere ile yapılmıştır. 1-11 Ağustos 1809 (Evahir-i Cemaziyelahir 1224) tarihinde iki taraf arasında varılan mutabakata göre her iki taraf arasında yapılacak ticarî münasebetlerde %3 gümrük vergisi geçerli olmakla beraber, yukarıda bahsi geçen iç

---

¹⁰⁸⁰ Jennings, "Lefkoşa", s. 370.

¹⁰⁸¹ Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadî Yapısı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I., (Ed. E. İhsanoğlu), İstanbul 1994, s. 567-570.

¹⁰⁸² 2-10 Temmuz 1802 (Evail-i Rebiülevvel 1217), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 26023.

¹⁰⁸³ *Aynı vesika*.

¹⁰⁸⁴ Divan-ı Hümâyun tarafından Tuzla kazasına gönderilen ilamda: "Tüccar mersûme cezire-i mezbûrede vakı' kaza-i mezbûrdan sair Devlet-i Aliyye memleketine ve memâlik-i saireden kaza-i mezbûre nakl ü furuht ettikleri emtiâ ve erzakdan iktizâ eden gümrük ve rusumât-ı saireyi Devlet-i Aliyye reâyâsı tüccarından olduğu misillü ve kaza-i mezbûrdan alup düvel-i saire memleketine gönderdikleri ve sair memâlikten alup kaza-ı mezkûre gönderdikleri emtiâ ve erzakdan iktizâ eden gümrük ve rusumât-ı saireyi kadimi üzere vermeleri dersa'adette mukim elçileri tarafından vurud eden firengiyü'l-ibare kağıdlarda tasrîh olunduğuna mebni..." (*Aynı vesika*.)

ticaret (ticaret-i dahiliyye) maddesine atıfta bulunulmakta ve şartların her iki taraf için de geçerliliğine dikkat çekilmekteydi. Ayrıca İngiltere'nin ticaretle uğraşan tebasına gösterilecek dostane yaklaşıma mukabele olarak İngilizlerin de iç ticaret maddelerine uymaları ve berat, patent ve pasaport hükümlerine riayet etmeleri istenmekteydi. Buna ilaveten, esnaf, sarraftan ve çarşı, pazar, dükkan ve destegah sahibi olanlardan hiçbirine berat verilmeyeceği gibi bunlardan konsolos ve konsolos vekili tayini de yapılamayacaktı¹⁰⁸⁵. II. Mahmud döneminde İngiltere ile yapılan bir diğer anlaşma (1826) o zamana kadar koruma altında olan tekstil imalatçısının sıkıntıya girmesine sebep olmuştur. Bu anlaşma sayesinde İngiltere'den gelen lüks mallar, kısa zamanda muhatap değiştirerek düşük seviyede geliri olanların da alabileceği bir mal durumuna gelince tekstil sanayii 1830'lu yıllara kadar telafisi mümkün olmayan zararlara uğradı¹⁰⁸⁶.

Osmanlı Devleti'nin en fazla muhatap olduğu konulardan biri hükmettiği coğrafyada yaşayan insanların ihtiyacı olan gıda maddelerinin temini idi. Bu hususta gerekli tedbirleri almak dışında sistemli bir zahire nakil ve ulaşım ağı da kurulmuştu. Zahire, peksimet ve et eyaletler arasında yapılan ticaretin başlıca maddeleri olup İstanbul'un ve ordunun iâşesinin temini, söz konusu maddelerin güvenli bir şekilde şehre ulaştırılmasına bağlıydı.

1. Zahire Ticareti

Kıbrıs'ın kurak bir iklimde bulunması, devletin ihtiyaç duyduğu zahire ve hububatın, zaman zaman temininde aksamalar yaşanmasına sebep oluyordu. Bunun önemli bir sebebi, kurak mevsimlerde adanın tamamen dışa bağımlı bir hale gelmesiydi. Bu itibarla Kıbrıs'ta yapılan zahire ve hububat ticaretini ada dışına ve yakın vilayetlerden adaya yapılan zahire nakilleri şeklinde ikiye ayırmak konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı kanısındayız. Bunu yaparken de öncelikle zahire ve hububatın ithal ve ihrac edildiği eyaletler, nakil vasıtaları, güzergah ve zahire fiyatları üzerinde durmaya çalışacağız.

---

¹⁰⁸⁵ 2-11 Ağustos 1809 (Evahir-i Cemaziyelahir 1224), KŞS., nr. 27, s. 38, h. 3. Ayrıca bk. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münâsebetleri (1580-1838)*, I., Ankara 1974, s. 64.

¹⁰⁸⁶ Mesela, 1821'de Üsküdar'da bulunan 600 tezgahtan 21'i, Teselya Turnovo'daki 2000 tezgahtan 200'ünün faaliyette olması bu husustaki zararın boyutlarını ortaya koyar [Ömer Demirel, "Osmanlı Esnafı (1750-1850)", *Türkler*, XIV., s. 259].

a. Kıbrıs'tan İhrac Edilen Zahire

Osmanlı Devleti'nde zahire genellikle Donanma-yı Hümâyun'a bağlı ticarî gemilerle taşınırdı. Ancak bazan mahalli idareciler zahire naklini müstemener ve ada kayıklarıyla yapmaktaydı. Bu da suüstimallere ve kaçakçılığa sebep oluyordu. Devlet, kanunî olarak yetkilendirdiği vasıtalar dışındakilerin nakliyatında kullanılmasını yasaklamıştı¹⁰⁸⁷. Devletin koyduğu yasalara rağmen, mahalli idarecilerin bazen çaresizliklerinden, bazen de ihtirasları sebebiyle, yasakları deldiği, kanun dışı yollara saptığı, zahirenin İstanbul'a veya ordu için iskelelere naklinde müstemener ve ada kayıkları kullanıldığı tespit edilmiştir. Mahalli idarecilerin bu şekilde kanunlara muhalif davranışlarına, devletin cevabı çok sert olmaktadır. Bu gibi hallerde idarecilerin azli dahi gündeme gelebilmekteydi¹⁰⁸⁸. Daha sıkı tedbirler uygulandığı zamanlarda nizamnamelere uygun olarak gemilerdeki zahireye devlet adına el konuluyordu¹⁰⁸⁹.

Kıbrıs'tan, diğer eyaletlere bazen yardım amaçlı hububat ihracatı da yapılmaktaydı. Devlet yardım amaçlı da yapıyor olsa, mutlaka hububatın parasını öder veya ödenmesini isterdi. Bu bakımdan zahire meselesi, özellikle savaş zamanlarında farklı uygulamalara tabi olurdu. Devlet savaş zamanlarında koyduğu katı prensiplerden genellikle ödün verirdi. Buna mukabil devlet, kısıtlama getirdiği beldelerin müslim ve gayrimüslim vekillerinin konuyla ilgili görüşlerine de başvururdu¹⁰⁹⁰.

---

¹⁰⁸⁷ Bu maksatla 1810 yılında Kıbrıs'a gönderilen bir emirde, Kıbrıs'ta üretilen zahirenin öncelikle İstanbul iaşesine sarfedilebileceği, kalan kısmın ise iç tüketimde kullanılabileceği defalarca ifade etmesine rağmen, yerel hakimlerin müstemener ve ada kayıklarına zahire taşıdığı ve hatta hububat sattığına dair bazı ihbarların alındığı ifade edilerek, bu tür satışlara cesaret eden ve ruhsat veren olursa haklarından gelineceği bildirilmiştir [15-25 Nisan 1810 (Evasıt-ı Rebiülevvel 1225), KŞS., nr. 27, s. 72, h.1].

¹⁰⁸⁸ Kıbrıs muhassılma gönderilen bir emirde İstanbul'da zahirenin kıt olması sebebiyle 1809 senesine mahsuben Kıbrıs'tan talep edilmiş olan buğday ve arpadan sadece 12 bin kile arpa gönderildiği ve başka birşey gelmediği bildirilmiştir. Durum araştırıldığında yasak olmasına rağmen adadan müstemener ve ada kayıklarına hala satış yapıldığının haber alınması sebebiyle muhassıl, müftü, alaybeyi, Tuzla gümrük emini ve kethüda "el birliğiyle yapılan bu yolsuzluk sebebiyle" doğrudan uyarıldıktan başka, muhassıla gönderilen bir emirle kendisinin azledildiği, yolsuzluğu karışanların ise şiddetle cezalandırılmasına karar verildiği ifade edilmiştir [5 Haziran 1810 (2 Cemaziyelevvel 1225), BOA, KK., nr. 24, s. 92, h. 4].

¹⁰⁸⁹ 30 Kasım-8 Aralık 1818 (Evail-i Safer 1234), KŞS., nr. 30, s. 33, h.1. Bu hususta devlet tahkikatını da yapmaktan geri durmamaktaydı. 26 Ocak-4 Şubat 1820 (Evasıt-ı Rebiülahir 1235) tarihi itibarıyla müverrih Divan-ı Hümâyun kalemi katiblerinden Hacegan erkanından İsmail Kuddusi Efendi'ye yaptırılan tahkikatta Memalik-i Mahruse'de üretilen zahireden bir hibbenin dahi müstemener taifesi, barrani ve ada kayıklarına verilmemiş olduğu tespit edilmiştir [9 Haziran 1820 (27 Şevval 1235), KŞS., nr. 30, s. 65, h. 1].

¹⁰⁹⁰ Rum isyanında Girit adasında bulunan Resmo kalesi ahali, eşkiya tarafından sürdürülen kuşatma sebebiyle kalede mahsus ve zahiresiz kalmaları üzerine en yakın zahire merkezî olan Kıbrıs'tan 2000 kıyye zahire ve bir miktar peksimet satın almak istemişlerdi. Bu hususta muhassıl, kadı, vücuh ve muhafız arasında yapılan müzakere sonucunda zahirenin verilmesi yönünde alınan karar, merkeze bir

Kıbrıs'tan ihraç edilen zahire genellikle donanmaya ait mühimmat gemileriyle nakledilmekteydi. Bu gemilerin yanında yasaklamalara rağmen, bazı müstemen gemilerinin de kullanıldığı bilinmektedir. Müstemen gemileriyle yapılacak nakillerde iki taraf arasında kontrat imzalandığıda anlaşılmaktadır. Fakat kontrat yapılması gemilerin hareket kabiliyetini kısıtlamaktaydı.

Müstemenler, bazı limanların uzaklığı sebebiyle, buralara gitmek istemedikleri zamanlarda bu kontratları ileri sürerek: “Kontratta adı geçen iskeleye gideriz, mukavelemiz böyledir.” diyerek bu limanlara gitmezlerdi. Böyle vakaların sık rastlanması sebebiyle devlet zor durumlarda kalmak istemediğinden, sistemi değiştirmek istedi. Bunun için 7 Aralık 1832 tarihinde konuyla ilgili bir emir yayınlandı. Emirde devlet, olağanüstü zamanlardaki nakiller için kullanılan müstemen gemilerinin bundan sonra zahire nakliyatı için kullanılmaları gündeme geldiğinde kontrat ile değil, yevmiye veya aylıklı olarak çalıştırılmaları usulü kabul edilmişti¹⁰⁹¹.

Kıbrıs'tan iç ticareti beslemek adına genel olarak Antalya, İzmir, Rodos, Tarsus, Payas, Lazkiye, Süveydiye, İskenderun ve Halep gibi vilayetlere sevkiyat yapıldığı anlaşılmaktadır. Sevkiyat yapılırken gemilerin her biri için ayrı başbuğ tayin edilirdi. Gemiler stratejik bir madde olan zahire ve hububat yanında mühimmat da taşımakla görevli olduklarından daima cenk gemilerinin refakatinde yola çıkarlardı. Ancak bazı limanlar sığ sulara sahip olduğundan, buralardaki iskelelere yanaşılmaz, hububat nakli sandallar ile yapılırdı. Sandalların kullanılmadığı zamanlarda, sevkiyat için en yakın ve mevki en elverişli liman tercih edilirdi. Zahire ve mühimmat gemileri her zaman aynı malzemeyi nakletmeyebilirdi. İhtiyaç halinde gemiler sadece zahire veya mühimmat da taşıyabilirdi¹⁰⁹².

Donanma-yı Hümâyun'a ait savaş gemilerinin, zahire ve cenk gemilerinin “rüzgar üzerinde durmaları”, yani yelkenlerinin açık olması, düşman saldırılarında teyakkuza geçilebilmesi için lüzumlu bir durumdu. Bu usul bir savaş taktiği olsa da,

---

yazı ile bildirilerek, merkezden zahirenin nakli için izin talep edilmişti [1828 (1245), BOA, HAT, nr. 647/31701].

¹⁰⁹¹ 7 Aralık 1832 (14 Receb 1248), BOA, HAT., nr. 359/20045.

¹⁰⁹² *Aynı vesika*. Osmanlı Devleti'nin Suriye ve Mısır vilayeti yönünde mühimmat ve zahire limanları üçe ayrılmakta ve savaş gemileri de üç takım halinde bu limanlara gitmeleri usule bağlanmış görünmektedir. Bu itibarla zahire mutlaka İskenderun tarafına, mühimmat ise Payas kazasına nakledilerek karaya çıkarılırdı [22 Temmuz 1832 (23 Safer 1248), BOA, HAT., nr. 359/20045].

ticaret gemilerinin korunması içinde ihmal edilmemesi gereken bir yöntemdi¹⁰⁹³. Donanma-yı Hümâyun'a ait zahire gemilerinin Kıbrıs'a giderken veya dönerken kullandıkları güzergah Rodos adasıydı. Burada gemilerin kontrolü yapılır ve üç takım halinde, cenk gemilerinin muhafızlığında ve mirahur ağa maiyyetinde yola çıkılırdı¹⁰⁹⁴.

Zahire sevkiyatında eğer bezirgan kullanılıyorsa ve muhatab yabancı bir devlet ise genellikle taşıma işi "sigorta" kapsamında yapılırdı. Sigorta işlemleri sevkiyatlarda kile(*) başına alınan 50'şer paradan başka 10'ar kuruş sigorta parası alınarak yapılırdı¹⁰⁹⁵. Sigorta muamelesinin işleyişi şöyleydi: Navlun ve sigorta bedelinin yarısı malların gemilere yüklendiğinde, zahirenin anbara teslim edilmesinden sonra ise bedelin ikinci yarısı teslim edilirdi. Ödemeler Zahire Hazinesi tarafından yapılırdı¹⁰⁹⁶. Buna karşılık devlet birimleri arasında yapılan sevkiyatlarda bezirgan kullanılmadığından, sigorta işlemlerinin pek dikkate alınmazdı. Bu sebeple nakliyat fiyatları da otomatik olarak düşerdi. Şam askerî için nakledilecek olan zahire ve koyun hakkında verilen rakamlar dikkat çekicidir. Sevkedilecek olan buğday veya unun kilesi için 100 para, arpanın kilesi için 40 para, ağnam için 120 para nakliye ücreti ödenirdi. Burada yukarıdaki ödeme şeklinden biraz daha farklı bir durum söz konusudur. Öyleki, ödeme yapılırken

---

¹⁰⁹³ 8 Temmuz 1832 (9 Safer 1248), BOA, HAT., nr. 606/29682.

¹⁰⁹⁴ 20 Temmuz 1832 (21 Safer 1248), *Aynı vesika*.

(*) Bu dönemde kullanılan kile, eğer belirtilmemiş ise genel olarak İstanbul kilesi idi. Bu da tahılın cinsine göre 18-20 okka arasında değişmekteydi [Köroğlu, Yunus Köroğlu, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi 19 Numaralı Zahire Defteri Çerçevesinde İstanbul'a Zahire Sevkiyatı (1794-1795)*, (Basılmamış YL. Tezi, İ.Ü., SBE), İstanbul 2000, s. 59-60]. Okka ise her biri 3.207 gramlık 400 dirheme eşit olan 1.2828 kg olan bir ağırlık birimidir (Walter Hinz, *İslam'da Ölçü Sistemleri*, (Çvr. Acar Sevim), İstanbul 1990, s. 30).

¹⁰⁹⁵ Osmanlı Devleti'nde derbent teşkilatı, lonca ve vakıf sistemi ile tekaüdlük gibi sistemler Avrupa'da kullanılan sigorta sisteminin bir benzeri olarak sosyal hayatı kolaylaştırıcı etkilerini sürdürmüşlerdi. Ancak daha geniş manada bir sigorta sistemi geliştirmek için ilk Türk sigorta şirketinin 1893 yılında kurulduğu dikkate alınır, Osmanlı denizciliğinde sigorta işlemlerinin XIX. yüzyıl boyunca ne şekilde kullanıldığı ve bundan Müslüman denizcilerin ne oranda faydalandıkları bilinmemektedir. Bu bakımdan sigorta işlemleri Avrupalı tüccarlar ve gayrimüslim Osmanlı vatandaşları için bir güvence kaynağı olarak kullanılmış görünmektedir (bk. Mustafa Avcı, "Sigortanın Osmanlı Hukukuna Girişi", *Türkler*, XIV, s. 437-438, 441-442).

¹⁰⁹⁶ Avusturya (Nemçe)'lı Hariri reisin bezirganının süvarisi Avusturyalı Antoni kapdanın 14 bin kile zahire ve hububat taşıyabilen bir sefinesi tercüman marifetiyle her kilesi 50 paradan ve sigortası 10 paradan olmak üzere bir miktar zahirenin Kıbrıs'dan sevkine çalışmaktaydı. Bu hususta Hububat Nazırı Ali Bey tarafından gönderilen bir takirde 3500 kuruşu sigorta olmak üzere toplam 21000 kuruşluk nakliye bahası ödenmesi gerekiyordu. Bu paranın yarısı mal yüklenince ve yarısı da yük iskelesine boşaltıldığında verilmek üzere anlaşmaya varılmıştı [24 Mart 1832 (Gurre-i Receb 1237), KŞS., nr. 30, s. 152, h.2].

1/2 değil, 1/3 üzerinden ödeme yapılmaktaydı. Yani nakliye ücretinin 1/3'ü zahire yüklendiğinde, kalan 2/3'ü ise zahirenin tesliminde ödenirdi¹⁰⁹⁷.

Fiyatlar hakkında bize fikir verecek bir başka sevkiyat ise Trablusgarb'a yapılması düşünülen 60000 kile zahire ile ilgilidir. 2 Aralık 1836 (22 Şevval 1252) tarihinde yapılan zahire sevkiyatın yarısı Anbar-ı Amire'den, diğer yarısı ise Kıbrıs'tan yapılmıştı. Sevkiyat sırasında geçerli zahire fiyatları: Buğday 9.5 kuruş ve arpa 3.5 kuruş idi. Bu sevkiyatta Kıbrıs'tan 20 bin kile buğday ve 10 bin kile arpa nakledilecekti.

Devletin zahire talep ettiği yerde kıtlık varsa, devlet ihtiyaç duyulan zahireyi Anbar-ı Amire'den tedarik ederdi. Anbar-ı Amire'de yeterli zahire yok ise, bu durumda ne kadarı tedarik edilebilirse bu miktardaki zahire ihtiyaç beldesine ulaştırılarak, kalan kısım başka bir yerden temin edilirdi. Böyle durumlarda zahire vermekle yükümlü olmamasına rağmen zahire vermek durumunda kalan belde, hem Anbar-ı Amire'ye karşı, hem de zahire gönderilen mahalle karşı alacaklı durumda olurdu. Konu bu şekilde Başmuhasebe'ye bildirilir, Mansûre ve Zahire hazineleri zimmet defterlerine kaydedilirdi¹⁰⁹⁸.

Ordu Akdeniz taraflarında ise, genellikle Halep, Trabuşşam ve Lazkiye (Lazkiye'ye bağlı Mararra kasabası, Ağraz, Kilis, İbliklü) taraflarından imkanlar ölçüsünde zahire teminine gidilirdi. Bu bölgelerin güvenli olmadığı zamanlarda ve daha olağanüstü hallerde ordunun ihtiyaçları için, yine Kıbrıs'tan ihtiyaçlar ölçüsünde zahire temin edilmeye çalışılırdı¹⁰⁹⁹.

Devlet, ziraî gelirlerin bir kısmını aynî olarak topladığından, ihtiyaç duyulan zahireyi temin etmeleri karşılığında, Kıbrıs ahalisi için bir takım görevler/muafiyetler geliştirmişti. Bu görev ve muafiyetlerin başında İstanbul'un, donanmanın ve askerinin iaşesi için gerekli olan zahire, peksimet ve koyun gibi ihtiyaç maddelerinin temini

---

¹⁰⁹⁷ 8 Ekim 1822 (21 Muharrem 1238), KŞS., nr. 30, s. 172, h. 1.

¹⁰⁹⁸ 1836 senesinde Trablusgarb'a gönderilmesine karar verilen 60 bin kile buğday ve arpanın 30 bin kilesi Anbar-ı Âmire'den 30 bin kilesi ise Kıbrıs'tan verilmesi gerekirken, Kıbrıs'ta zahire müzayakası olması sebebiyle 27 bin kile zahiresi olan Anbar-ı Âmire 20 bin kile zahire göndermiş, 7 bin kile buğday ise daha sonra gönderilmek üzere, Kıbrıs'ın payı olan 20 bin kile buğday ve 10 bin kile arpa zimmet kaydedilmek üzere başka bir mahalden karşılanması gerekmiştir [30 Ocak 1837 (22 Şevval 1252), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 10255].

¹⁰⁹⁹ Akka ordusu için Halep, Ağraz, Kilis, Trablusşam, Lazkiye ve İbliklü taraflarından zahire ve mühimmat talep edilirdi. Bu itibarla Ağraz, Kilis ve İbliklü kazalarından 35 bin kile dakik, 15 bin kile arpa ve 2000 re's ağnam temin edilmişken, Halep taraflarında meydana gelen zelzele sebebiyle bu malzemenin Kıbrıs'tan tedariki istenilmiştir. Bunun üzerine Kıbrıs'tan 8334 kile dakik ve 35 bin kile arpa ve 3734 re's ağnamın nüzul eminliğine teslimine karar verilmişti (*Aynı vesika*).

gelmekteydi. Görevler belirlenirken devlet, ada iklimini ve coğrafyasını da yakından takip etmek durumundaydı. Olumsuz tabiat koşullarının devreye girdiği hallerde, bazen ahalinin, bazen de devletin müdahalesiyle bu görevlerden de muafiyetlerin öngörüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak muafiyetlerin, gönderilecek bir mübaşirin hazırlayacağı kapsamlı bir raporundan sonra devreye sokulmasının asıl sebebi Kıbrıs ahalisinin bazen hadiseleri abartılı olarak göstermesi ve bu yolla sorumluluktan kurtulmaya çalışmasıydı¹¹⁰⁰.

Kaptan paşa, sadece Kıbrıs gibi Akdeniz adaları üzerinde hakimiyet sahibi değildi. Teke gibi sahil eyaletlerinin idaresine de memurdu. Bu itibarla Teke taraflarında ortaya çıkabilecek kuraklık ve kıtlıklarda zahireye ihtiyaç duyulması halinde ihtiyaç duyulacak zahirenin temini için gerekli önlemleri almakla mükellefti¹¹⁰¹. Bununla beraber Kıbrıs dışına gönderilecek zahirenin nakli için mutlaka İstanbul'un izin vermesi gerekiyordu. İzin alındıktan sonra, eğer hububat Kıbrıs'tan bir başka vilayete gönderilecekse, o zaman devletin koyduğu fiyat değil, Kıbrıs'ta geçerli fiyatlar dikkate alınırdı¹¹⁰².

Zahire sevkiyatında en çok üzerinde durulan konulardan biri hububat alımlarında rayiç fiyatın uygulanmasıydı¹¹⁰³. Devletin bu hususta gösterdiği tek istisna, fiyatla ilgili değildi; eğer sevkiyat İstanbul'dan başka bir eyalete yapılacaksa,

---

¹¹⁰⁰ 1810 yılında ortaya çıkan kuraklık sebebiyle adada buğday ve arpa kıtlığı zuhur etmişti. Muhassıl, kaptan paşaya bir arzuhal göndererek durumu arz etmişti. Arzuhalde ahalinin durumunun vahim olduğu ve bu sebeple ahalinin üzerine yüklenmiş olan bazı vazifelerin aksayabileceği ifade edilmişti. Konu İstanbul'a arzedildi. Zahire nazırı tarafından gönderilen cevapta, buğdaydan daha önce dikilmekte olan arpa kuraklıktan etkilenmesine rağmen Nisan yağmurlarının Kıbrıs'ta da yağdığına haber alındığı ve bu sebeple bir sorun yaşanmayacağına anlaşıldığı ifade edilerek; İstanbul için gerekli olan buğdayın gönderilmesine dair gereğinin yapılması emredilmiştir [1810 (1225), BOA, HAT., nr. 299/17729].

¹¹⁰¹ 1814 (1229), KŞS., nr. 28, s. 158, h. 2. Bir diğer hükümde ise Teke'ye gönderilen hububat ve sair hakkında geniş bilgi mevcuttur [25 Mayıs 1814 (5 Cemaziyelahir 1229), KŞS., nr. 28, s. 162, h. 1]. Muzayaka meselesiyle ilgili olarak İçil sancağı ahalisinin de 6000 kile zahireye ihtiyacı olduğunda bu miktarın da Kıbrıs'tan tedariki gerekmiştir [1815 (1230), BOA, HAT., nr. 615/30281].

¹¹⁰² 1828 tarihinde İçil sancağında meydana gelen kıtlık sebebiyle Kıbrıs'tan rayiç fiyatıyla 5-6 bin kile zahire talebinde bulunulmuş ve İstanbul'dan bu nakil için ruhsat istenmişti [1823 (1238), BOA, HAT., nr. 620/30648]. Benzeri bir sevkiyat ise Kıbrıs'dan Alanya'ya ve Bozok'tan ise Kayseriye yapılmış olup, burada da sevkiyatın yapıldığı mahallin rayiç fiyatı esas alınmıştır [1823 (1238), BOA, HAT., nr. 616/30317].

¹¹⁰³ Rayiç mübayaası sistemi mîrî mübayaadan fiyatlandırma açısından bazı farklılıklar taşımaktaydı. Rayiç mübayaada fiyatın tam olarak piyasa fiyatı olması gerekiyordu. Ancak uygulama bu şekilde değildi. Başlangıçta rayiç-i mutedile olarak ayarlandığından, zamanla piyasa fiyatlarının gerisinde kalmıştır. Bu iki mübayaası sisteminde de zahirenin üreticiden talep edilmesi vardı ki, mîrî mübayaası kazalardan bir vergi şeklinde talep edilirken, rayiç mübayaası üreticiden, çiftlik ve anbar sahiplerinden öşür geliri olarak elinde zahire bulunan mültezimlerden tahsil ediliyordu (Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, s. 20).

nizamnamelerdeki kısıtlamalara rağmen, ihtiyaç halinde zahirenin ada dışına çıkarılmasına izin verilmesiydi¹¹⁰⁴. Zahire talebinde bulunanlar muhasara altında kalmış olsalar dahi, zahire verecek ahalinin zarurette kalmaması için zahire bedeli; verecek paraları olması halinde talep edenlerden, olmaması halinde ise hazineden tahsil edilirdi¹¹⁰⁵.

Kıbrıs, Lazkiye ve Hama taraflarına zahire nakli için en yakın mesafeyi oluşturmaktaydı. Özellikle savaş zamanlarında bu yol oldukça güvenli olduğundan, daha bol olmasına rağmen Adana, Maraş ve Maden kazaları gibi yerler mesafenin uzaklığı ve hayvan sırtında nakiller için güvenli görülmemekteydi¹¹⁰⁶.

Devlet Kıbrıs ve diğer eyaletlerden rayiç fiyatıyla satın aldığı zahirenin bedelini genellikle peşin öderdi. Ancak meblağın bir kısmı bazen devletin üzerinde bakaya kalabilirdi. Böyle durumlarda devlet ahalinin içinde bulunduğu zor koşulları da dikkate alarak meblağı muhassılın ödemesini isterdi. Bunun mümkün olmaması halinde ise hazinenin durumu düzelinceye kadar, meblağın ertelenmesi de talep edilebilirdi. Bununla beraber ahalinin zaruret hali devam edebilirdi. O zaman devlet en azından meblağın bir kısmını indirimine tabi tutar veya kalan kısmın hazine tarafından ödenmesine karar verebilirdi¹¹⁰⁷.

Osmanlı Devleti zahire meselesine çok önem vermesine rağmen, zahirenin kıt olduğu zamanlarda nadiren de olsa af hususunu gündeme getirmekteydi. Söz konusu yıl talep edilen zahire için geçerli olabilirdi. Buna mukabil geçmiş senelerde talep edilmiş olan zahirenin affı söz konusu değildi. Affedilen kısım, sonradan tahsil edilmek üzere

---

¹¹⁰⁴ Girit'te çıkan Rum isyanı sırasında düşman muhasarasında kalan Resmo kalesi müslümanları Kıbrıs'tan ihtiyaç duydukları zahireyi almak istemişlerdi. Fakat, hiçbir şekilde ada dışına zahire verilemeyeceğinin bildirilmesi üzerine, Resmo'dan gönderilen Derviş Ağa, İstanbul'dan maruzatta bulunmak için zaman olmadığını ifade etmesine rağmen gerekli izin çıkmadan istenilen zahire Resmo'ya gönderilmemişti [1829 (1245), BOA, HAT., nr. 647/31701].

¹¹⁰⁵ Aynı vesika.

¹¹⁰⁶ 27 Şubat 1832 (25 Ramazan 1247), BOA, HAT., nr. 353/19879-B. Kıbrıs'ın zahire nakillerinde güvenilir bir yol seçeneği olduğu başka örneklerle de sabittir. 1825 senesinde Trablusşam'da meydana gelen kıtlık sebebiyle eyalet beylerbeyi kapıkethüdası Esad Bey tarafından Bâbiâli'ye gönderilen bir takrirden, Adana, Tarsus ve Kıbrıs'dan tedarik edilebilecek bir miktar zahireye ihtiyaç olduğu ifade edilmiştir. Bunun üzerine söz konusu yerlerden 9 bin kile buğday ve 18 bin kile arpa tedarik edilerek gönderildiği bildirilmiştir [1824 (1240), BOA, HAT., nr. 725/34528]. Aynı şekilde Asakir-i Mansûre-i Muhammediye'nin Halep üzerine gönderildiği zaman zahire temini için iki yol vardı. Biri Adana, Antakya, Kayseri, Lazkiye'den olmazsa Halep, Hama ve Şam'dan gerekli tedariki yapmaktı. Bu mümkün olmadığı zamanlarda ise doğrudan denizyolu tercih edilerek Lazkiye üzerinden Kıbrıs seçeneği devreye sokulurdu. Fakat Kıbrıs'ın da bazan yeterli zahire desteği veremediği olurdu [16 Mart 1832 (13 Şevval 1247), BOA, HAT., nr.357/20022-N].

¹¹⁰⁷ 1837 (1253), BOA, HAT., nr. 606/29698.

zimmet olarak kaydedilirdi¹¹⁰⁸. Zahireye ihtiyaç duyan mahallin ihtiyacı ise başka bir yerden karşılanırdı. Ancak zahire verecek olan yerin ihtiyaçları da göz ardı edilmezdi¹¹⁰⁹.

Her konuda olduğu gibi zahire konusunda kaptan paşanın ve Divan-ı Hümâyün'un kararlarına riayet edilmekle beraber, son karar mercii daima padişah idi. Padişah kararını genellikle ahalinin ihtiyaçlarının karşılanmasına yönünde kullanmıştır¹¹¹⁰.

b. Kıbrıs'a İthal Edilen Zahire

Osmanlı Devleti, imparatorluktaki dolaşımına bazı sınırlamalar getirerek hububat ticaretini denetlemekteydi. Hububat konusunda tek imtiyazlı eyalet İstanbul'du. İstanbul'un ihtiyaçları giderildikten sonra her eyalet ürününü öncelikle kendisi için kullanır, artan kısımlar ihtiyaç duyuldukça diğer eyaletlere gönderilirdi. Hububatın bir diğer dolaşımı ise kıtlık ve kuraklıklarla alakalıydı. Ahalinin yiyecek ve tohumluk ihtiyaçları belirli merkezlerden temin edilirdi. Bu hususta Eflak, Boğdan ve Karaman önemli merkezlerdi. Kıtlık zamanlarında Kıbrıs'ın ihtiyacı olan hububat ise genellikle Gelendire limanı üzerinden İçel ve Karaman sahillerinden karşılanırdı. Hububatın eyaletler arasında dolaşımı söz konusu olduğunda devlet, hububatı veren eyalet ahalsinin zarurette kalmasını engellemek için hububata ödenecek meblağın rayiç fiyat üzerinden satışını temin etmekle görevliydi¹¹¹¹.

Osmanlı Devleti'nde hububat her ne kadar devlet tekeline olan bir ihtiyaç maddesi de olsa, gerçekte eyalet valilerinin denetimindeydi. Bu bakımdan bir şekilde

¹¹⁰⁸ Kıbrıs'tan 1816 senesinde İstanbul'un ihtiyacı için 50 bin kile buğday ve 50 bin kile arpa talep edilmişti. zahire kıtlığı sebebiyle sadece buğdayın sevk edilmesine karar verilmekle beraber, adada ancak ahaliye yetecek derecede buğday olduğu gerekçe gösterilerek talep edilen miktarın yarısının şimdi yarısının ise gelecek sene tahsiline karar verilmişti. Buna rağmen Kıbrıs ahali yeterli zahire olmadığı gerekçesiyle tamamının avfını istemişti [1816 (1231), BOA, HAT., nr. 686/33314].

¹¹⁰⁹ Kıbrıs'taki kıtlık sebebiyle öncelikle bu beldenin ihtiyacı olan zahirenin teminine çalışılmış idi. Fakat aynı zamanda Şam'a da zahire gönderilmesine karar verildiğinden, Şam'a gönderilecek zahireye hiçbir surette zarar verilmemek şartıyla, adaya İçil ve Karaman sahillerinden 15-20'şer bin kile buğday ve arpa temini veya Şam zahiresi meselesinde olduğu gibi 100-150 bin kuruşluk zahire verilmesi şıklarından hangisi uygun ise onun tatbiki yoluna gidilmişti (*Aynı vesika*).

¹¹¹⁰ Tersane emininin yazısına verilen cevapta; Kıbrıs'ın içinde yaşamakta olduğu kıtlık malum olduğundan buradan yapılması gereken zahire alımının affedilmesine karar verilmiştir (*Aynı vesika*).

¹¹¹¹ Kapdan-ı Derya vezir Hüsrev Mehmed Paşa zamanında Kıbrıs'ta mekûlat, tohumluk ve ihtiyaç sebebiyle temin edilmesi gereken 20 bin kile İstanbullu buğday ve 20 bin kile İstanbullu arpa İçil ve Karaman taraflarından rayiç fiyatıyla gönderilmesi Karaman Valisi Abdullah Paşa'dan istenilmişti [2 Şubat 1817 (15 Rebiülevvel 1232), BOA, Cevdet-Dahiliye, nr. 2946].

zahireye ihtiyaç olduğunda, merkezden gönderilen fermanlarda vurgu, söz konusu hububatın genel olarak ahalinin devlete vermesi gereken öşüre karşılık olan miktardan temin edilmesi yönündeydi. Ancak zaruret halinde hububatın bir kısmı eyalet valilerinin iltizamında olan mukataaya ait öşürden de karşılanabilirdi. Yani hububatın bir kısmını eyalet valisi kendi hissesinden ödemek durumunda kalabilirdi¹¹¹². Böyle durumlarda, hububat teslim edildikten sonra eyalet yöneticisi, hububatın fiyatı, miktarı, kimden ne şekilde tedarik edildiği ve ödemenin ne şekilde ve ne kadarının yapıldığına dair merkeze bilgi verirdi¹¹¹³.

Kıbrıs kuraklık ve yokluk yanında çekirge (cerad) istilasına da maruz kalabilmekteydi. İstanbul'un ihtiyacı olan zahirenin gönderilmesine imkan olmadığı zamanlarda, ahali de zaruret içinde kalabilmekteydi¹¹¹⁴. Yukarıda da bahsedildiği gibi, böyle durumlarda ihtiyaç duyulan zahire Anadolu sahillerinden, bu mümkün olmadığı ise Sayda, Akka ve Mısır'dan temin edilmekteydi¹¹¹⁵. Bu eyaletler dışında zahire temin edilebilen yerlerden bazıları Tarsus, Anamur ve Karaman'dır¹¹¹⁶.

Kıbrıs ahalsinin ihtiyaçlarıyla ilgili meseleler müslim ve gayrimüslim vekiller tarafından kaptan paşaya, kaptan paşa tarafından da merkeze bildirilirdi. Merkez de ahalinin durumunu gözönünde bulundurur ve zahire taleplerine genellikle olumlu cevap verirdi. Ancak, nadiren de olsa merkezin tavrı tersi istikamette olabilirdi. Böyle durumlarda devlet Kıbrıs'a bir muhbir/mübaşir tayin ederek zahire ile ilgili hususun tetkiki yoluna gidilirdi¹¹¹⁷.

Bu incelemeler bazen farklı bir sebepe de bağlanabilirdi. Kıbrıs her ne kadar müslim ve gayrimüslim ahalinin barış içinde yaşadığı bir yer olsa da çeşitli sebeplere bağlı olarak iki cemaat arasında ortaya çıkan rekabet, özellikle XIX. yüzyılın

---

¹¹¹² Karaman valisi Abdullah Paşa'dan istenilen zahirenin bir kısmı olan 7128 kile buğday ve 711 kile arpa paşanın iltizamında olan mukataalar aşarından, 725 kile buğday ve 78905.5 kile arpa ise eyaletteki ahalden tedarik edilmiştir (*Aynı vesika*).

¹¹¹³ *Aynı vesika*.

¹¹¹⁴ Ronald C. Jennings tarafından, İspanyol seyyah Ali Bey'in (9 May 1806), Kıbrıs Başpiskoposu Kyprianos ve Ludwig Ross'un Şubat ve Mart 1845 izlenimlerinden; Kıbrıs'ta kuraklıklarla beraber meydana gelen kıtlıkların bir sebebinin de çekirgeler olduğu, Afrika rüzgarlarıyla gelen çekirgelerin Kıbrıs'ı vatan tuttuğu, bazen buradan kuzey rüzgarlarıyla bunların Anadolu'nun güney sahillerine kadar gittiklerine dair bilgiler edildiği anlaşılmaktadır (Jennings, "The Locust Problem In Cyprus", s. 297).

¹¹¹⁵ Akka tarafından Kıbrıs'a gönderilmek üzere 20 bin kile buğday ve aynı miktar arpa istendiğine dair [8 Haziran 1818 (3 Şaban 1233), BOA, *Cevdet-İktisat*, nr. 1801, lef: 4].

¹¹¹⁶ 1823 (1238), BOA, HAT., nr. 615/30294.

¹¹¹⁷ *Aynı vesika*.

başlarından itibaren şiddetlenmiş ve reayanın malî denetimi ele geçirmesi yönünde hız kazanmıştır. Bu durum devlet tarafından yakinen takip edilmekteydi. Taraflar arasında sorun çıkması halinde biri diğerine tercih edilerek, üstesinden gelinmekteydi. Buna rağmen, müslim ve gayrimüslim cemaatlerin birlikte hareket ederek, ortak paydada buluşmaları şüphe ile karşılanır ve genellikle konunun araştırılması istenebilirdi¹¹¹⁸.

Soruşturmalarla ilgili gerekçeler ne olursa olsun, bu verileri ortaya koyan raporların konuyla ilgilenen araştırmacılara önemli veriler sunduğu muhakkaktır. Hububatın temin edildiği yer, nakil vasıtaları, geçiş güzergahı ile rayiç fiyatın araştırmacıların kullanımına sunulması¹¹¹⁹ ve devlet ile ahali arasındaki tutarsızlıkların belgelenmesi bu verilerden birkaçı idi. Ancak bu incelemelerin sonucu her zaman garanti değildi. Bazen soruşturmayı açan, bazen de soruşturmaya tabi tutulan haklı çıkabilmekteydi. Bâbiâli'nin isteği üzerine 1818 yılında yaptırılan bir inceleme; adanın bazı kazalarında (Baf, Hirsofi ve Omorfo) resmî rakamların çok üzerinde hububat ve zahireye tesadüf edilirken, bazı kazalarında (Mesarya kazasının bazı kıraç mahallerinde) ise ahalinin gerçekten yokluk içinde olduğu tespit edilmişti. Kazalardan bazılarında (Tuzla, Karpaz ve Limasol) ise sadece kendilerine yetecek kadar hububat vardı¹¹²⁰.

Devlet, ihtiyaç olsun veya olmasın İstanbul için Kıbrıs'tan her sene belirli miktarda hububat talep etmekteydi. Fakat bazı mahallerde ortaya çıkan problemler, hububatın gönderilmesini engellemekteydi. Böyle zamanlarda, anbarlarda yeterli zahire olması halinde zahirenin yarısı, 2/3'si veya tamamı affedebilmekteydi. Ancak bu tutum tabiki Kıbrıs'ta kaptan paşanın konuyu incelemesinden sonra varacağı karara bağlıydı¹¹²¹.

Kıtlık zamanlarında Kıbrıs'tan hububat talebinde bulunulması halinde devlet, tedbir olarak eski kayıtlara da bakmayı ihmal etmezdi. Bunun özel bir sebebi vardı. Ancak zahire talep eden yerlerin daha önceki borç ve alacaklarıyla alakalı kayıtların tutulup tutulmadığını kontrol etmek ve varsa borçlarına yapılacak ilavelerin kayıtlarını yapmaktı. Eğer borcu yok ise yeni hububat sevkiyatlarının zahire hazinesinin alacağından düşülmesini temin etmekte.

¹¹¹⁸ 18 Mayıs 1818 (12 Receb 1233), BOA, *Cevdet-İktisat*, nr. 1801, lef: 3.

¹¹¹⁹ 1818 yılı itibarıyla Kıbrıs için mübayaa olunması istenen 50 bin kile buğdayın 120 para ve aynı miktar arpa ise 30 para rayiç fiyatıyla satın alınmasına karar verildiği anlaşılmaktadır (*Aynı vesika*).

¹¹²⁰ 27 Mayıs 1818 (21 Receb 1233), *Aynı vesika*, lef: 1.

¹¹²¹ 1819 (1234), BOA, HAT, nr. 620/30631; 17 Ramazan 1234, KŞS., nr. 30, s. 57, h. 1.

Devlet bu hususta bir de nizamname düzenlemek gereği duymuştur. Bu nizamname ile zahire sevkiyatı bazı kurallara bağlanmıştı. Buna göre, merkezin haberi olmadan İstanbul dışındaki eyaletlere hububat gönderilmeyecekti. Zaruri durumlarda ise Divan-ı Hümâyun'un bilgisi dahilinde ve rayic fiyat ile zahire gönderilmesi emredilmişti¹¹²² Nizamname Kıbrıs'ın acil ihtiyaçları göz önüne alınarak 1838 yılında bir defa daha gözden geçirildi. Yeni düzenleme ile Kıbrıs'la ilgili madde de değişikliğe gidildi. Buna göre ada için zahire talep edilmesi halinde, zahirenin İstanbul'un ihtiyacı dışında kalan miktardan bedeli karşılığında verilmesi ve ahalinin hububat sebebiyle içine düştüğü sıkıntılı durumdan kurtarılmasına herkesin dikkat etmesi emredilmişti¹¹²³.

2. İstanbul'un İaşesi

İstanbul'un iaşesiyle ilgili tedbirler, XVI. ve XVII. yüzyıllarda organize edilen ve XVIII. yüzyılda yeni koşullara kavuşturulan bir husustu¹¹²⁴. İmparatorluğun başkenti olması sebebiyle, en fazla öncelik İstanbul'a tanınmaktaydı. Üreticinin ihtiyacı ve tohumluğu ayrıldıktan sonra kalan (artık) hububat ve zahireyi alma önceliği İstanbul'a aitti. Bu, öncelikle kalabalık bir nüfusa sahip olması ve devletin resmi organlarını oluşturan bürokrasinin kalbi durumunda olmasıyla alakalıydı.

İstanbul'un nüfusu XIX. yüzyılın ilk modern sayımına (1831) göre, sadece erkekler dikkate alındığında, 212.333 kişi idi¹¹²⁵. Böyle kalabalık bir nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için Osmanlı Devleti, çok yaygın bir iaşe politikası geliştirmişti¹¹²⁶. İaşe politikasına uygun olarak Romanya (Eflak-Boğdan)'dan koyun¹¹²⁷,

¹¹²² 1823 (1238), BOA, HAT., nr. 618/30491.

¹¹²³ Evahir-i Rebiülevvel 1254, BOA, *Cevdet-İktisat*, nr. 1015.

¹¹²⁴ Sultan Süleyman'ın son senelerinde İstanbul'un iaşe meselesini devlet kendi eliyle idare etmekteydi. Şehre lüzümlü olan et ve buğday Rumeli şehirleri ile Marmara sahillerinden ve Karadeniz yalılarında; pirinç ve mercimek Mısır'dan; yağ Kefe'den getiriliyordu. Rodoscuk, Marmara sahilinde en mühim ticaret merkeziydi (Ahmed Refik, "Sultan Süleyman-ı Kanunî'nin Son Senelerinde İstanbul'un Usûl-i İâşesive Ahvâl-i Ticariyesi", *TOEM*, XXXVII (1332/1916), s. 23 vd. İstanbul'un en önemli ihtiyacı ise et idi. Bunun temini için devlet iyi düzenlenmiş nizamnameler yayınlamıştır. Mahaller tek tek belirlenmiştir. Bu hususta Rumeli Sağ kolundaki kadılara, Diyarbekir Beylerbeyine, Filibe, Üsküb, Yenice Karasu, Tatar Pazarı... kadılarına, Zülkadriye beylerbeyine, Eflak ve Boğdan gönüllü celeb taifesine, Zihne kadısına gibi pek çok yerlere emirler yazılmaktaydı (Ahmed Refik, "İstanbul'un Usûl-i İâşesive Ahvâl-i Ticariyesi", s. 28-40). Ahmed Refik, İstanbul'un iaşesi için bk. Ahmed Refik, *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı*, Ankara 1987, s. 114-126. Burada verilen hükümler *TOEM*, XXXVII (1332/1916), s. 28-40 arasındaki hükümlerin aynıdır.

¹¹²⁵ Bu sayım İstanbul'da 1830 yılında icra edilmişti. İstanbul'un nüfusuyla ilgili daha geniş bilgi için bk. Salih Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları: Zahire Ticareti (1740-1840)*, İstanbul 2001, s. 3-4.

¹¹²⁶ İaşe politikasıyla ilgili olarak bk. Güran, "İstanbul'un İaşesi", *İstanbul: Şehir ve Medeniyet*, (Ed. Şevket Kamil Akar), İstanbul 2004, s. 320-321

Kırım'dan ise daha çok tahıl talep edilmekteydi. XVI. yüzyılda zahire talep edilen yerlerin başında Trakya ve Rumeli gelirken, XVII. yüzyıldan itibaren Anadolu, özellikle de Batı Anadolu tahıl ihtiyaçlarının karşılandığı bölgelerin başında gelmekteydi¹¹²⁸. Ancak Kırım'ın elden çıkması ve Romanya'da başgösteren bağımsızlık faaliyetleri Osmanlı Devleti'nin 1792'ye kadar uygulamada görmezlikten geldiği ihraç yasaklarını, bu tarihlerden itibaren sık sık gündeme getirmesine sebep olmuştur¹¹²⁹. Zahire tertib edilirken Tuna sahilleri ve Karadeniz bir bölge, Akdeniz bir bölge olarak kabul ediliyordu. Devlet zahire alımlarında öncelikle Akdeniz zahiresini tercih etmekteydi. Çünkü buradan gelen hububat diğer bölgelerden gelenlere göre daha dayanıklı ve kaliteliydi¹¹³⁰. Bu sebeple Akdeniz'deki zahire üretim merkezlerinden biri olan Kıbrıs, İstanbul'un iâşesininin karşılanmasında daha önemli bir konum kazanmıştı. Kıbrıs kaliteli ve dayanıklı zahirenin üretildiği bir tahıl anbarı olduğu kadar, merkezin ihtiyaç duyduğu hayvansal ürünlerin (et) de karşılandığı önemli yerlerden biriydi¹¹³¹.

a. Zahire Nakilleri

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde içinde bulunduğu kötü koşullara rağmen, İstanbul'un iâşesinin temini için bazı tedbirler alınmasını gündeme getirmişti. Buna göre; hububat temin edilen yerlerden biri olan Eflak'a. İstanbul'a zahire temini ile ilgili olarak bazı emirler gönderilmişti. Eflak Kapıkethüdalığı söz konusu emirleri değerlendirerek bir rapor hazırlamış ve İstanbul'a göndermişti. Bu raporun aslı elimizde olmamakla beraber, raporun görüşülmüş olması ve konuyla ilgili bir komisyon kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu komisyonun ihtiyaç duyulan zahire miktarını belirlemiş olması, raporun varlığına işaret etmektedir. Ayrıca Bâbîâlî raporu görüşmek üzere

¹¹²⁷ 1794 tarihli bir belgeye göre Eflak'tan 60 bin baş koyun getirilmekteydi (bk. Ahmet Uzun, *İstanbul'un İâşesinde : Ondalık Ağnam Uygulaması (1783-1857)*, Ankara 2006, s. 71)

¹¹²⁸ Feridun Emecen, "XVI. Asrın İkinci Yarısında İstanbul ve Sarayın İâşesi İçin Batı Anadolu'dan Yapılan Sevkiyat", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri (29 Mayıs-1 Haziran 1988) Bildiriler*, İstanbul 1989, s. 198-200.

¹¹²⁹ Tahıl ve koyun ithali yapılan yer ve yollar hakkında bk. İncalcık-Quataert, *Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, II., s. 844-846. İstanbul'un iâşesinin tanzimi ve kontrolü hakkında bk. Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hat-ı Hümayunları -Nizam-ı Cedid- 1789-1807*, Ankara 1988, s.137 vd.

¹¹³⁰ Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınlar*, s. 13; Tevfik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, İstanbul 1998, s. 22.

¹¹³¹ İstanbul'un iâşesiyle ilgili olarak ayrıca bk. İncalcık-Quataert, *Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, II., s. 620 vd. İstanbul'un et ihtiyacının karşılandığı yerler hakkında genel bir bilgi için bk. Köroğlu, *İstanbul'a Zahire Sevkiyatı*, s. 60-61.

Zahire Nezareti^(*) memurları, gümrük ve ambar emînlerinden oluşan bir komisyon hazırladığı ve konu hakkında fikir teatisinde bulunduğu anlaşılmaktadır¹¹³². Bu toplantıda İstanbul'un her yıl "24 yük" zahireye ihtiyacı olduğu yönünde görüş birliğine varılmıştı. Ayrıca İstanbul anbarlarında yapılan bir inceleme sonucu da aynı rapora yansıtılmıştı. Buna göre Zahire Nezareti'nin İstanbul'daki anbarlarında sadece 8 yük çeşitli cins zahire vardı.

Osmanlı Devleti, Karadeniz'in kuzeyindeki topraklarını kaybettikten sonra hububatı hasat dönemlerinde Rus limanlarından, karşılamak zorunda kalmıştır. Hububat Osmanlı vatandaşı Rum tüccarlar vasıtasıyla (ki bunların yılda 700-800 sefer yaptıkları ifade edilmektedir), piyasa (rayiç) fiyatıyla (1 kilesi 8.5 kuruş), ülkeye ithal edilmeye başlandı¹¹³³. Ancak yeterli zahire gönderilmemesi halinde devletin, İstanbul'un ihtiyacına göre gerektiğinde kile başına ödeyeceği fiyatı biraz daha artırabileceğini ima etmiştir. Buna mukabil, Eflak'tan da bir miktar zahire satın alınması mümkündür¹¹³⁴. Ancak bu tarihlerde Eflak'taki hasat iyi değildi. Bu sebeple Eflak voyvodası tarafından yiyecek ve tohumluk dışında kalan miktardan İstanbul'a sadece 3 yük gönderebileceğini bildirdiği tespit edilmiştir. Devlet söz konusu 24 yük zahireyi temin için bütün limanları teftişe tabi tutmuştu. Buna göre Ahyolu'nun Bergos iskelesinden 1 yük, Alçaklar iskelesine bağlı kazalardan 2 yük, Tekfurdağı¹¹³⁵, Silivri ve Biga'dan 2 yük olmak üzere toplam 8 yük zahire daha temin edilebileceği planlanmıştı. Ayrıca Kıbrıs ve Berruşşam bölgesinden 1 yük, Ağrıboz iskelesine bağlı mahallerden 1 yük zahire temini hakkında söz alınmıştı. Mısır valisinin sarrafı Karakethüda ise İstanbul'a rayiç fiyatı ile yüklü miktarda zahire gönderilebileceğini bildirmekteydi. Diğer taraftan Eflak ve Boğdan voyvodaları kethüdası da Divan-ı Hümâyun'a çağrılarak, İstanbul'un acil ihtiyaçları için yapabilecekleri başka birşey olup olmadığı soruldu. Voyvodalara hitaben yazılan

(*) Osmanlı Devleti, Zahire Nezareti'ni 1793 yılında, Zahire Hazinesi'ni ise 1795 yılında kurmuştu. Zahire nezaretinin kuruluşu ve görevleri hakkında bk. Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, s. 17 vd; Salih Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları: Zahire Ticareti (1740-1840)*, İstanbul 2001, s. 80-84. Zahire Nezareti'nin kuruluşu ve görevleri hakkında ayrıca bk. Koroğlu, *Zahire Sevkiyatı*, s. 42-44.

¹¹³² 28 Eylül 1813 (2 Şevval 1228), BOA, KK., nr. 33, s. 2-3. Başkent'in tahıl ihtiyacının karşılanmasıyla ilgili bk. Uzun, *İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü*, s. 36 vd.

¹¹³³ 1827 yılındaki kıtlık sebebiyle Rusya'dan İstanbul'a 20 bin kile buğday gönderilmişti [Şevket Kacı, *Şer'iyye Sicilleri İstanbul Kadılığı Defterlerine Göre H. 1225-1247 (M. 1810-1831)'de İstanbul'da İktisadî Hayat*, (Basılmamış YL. Tezi, M.Ü., Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü), İstanbul 1996, s. 102].

¹¹³⁴ Eflak ve Boğdan'ın İstanbul zahiresi için taşıdığı önem hakkında bk. Kacı, *İstanbul'da İktisadî Hayat*, s. 69-70.

¹¹³⁵ 1827 yılındaki kıtlık sebebiyle Tekfurdağı'ndan 10 bin kile buğday İstanbul'a gönderildi (Kacı, *İstanbul'da İktisadî Hayat*, s. 102).

emirler de İstanbul'a Edirne'den de ilave zahire temin edilmesi istenmişti. Bunun üzerine Edirne'den İstanbul'a yaklaşık (1814'de 10000 kile, 1830'da 11000 kile) 11000 kile zahire nakledildiği anlaşılmaktadır¹¹³⁶.

Devlet, İstanbul'daki anbarlarda cins buğdayın azalması sebebiyle, daha önce Rusya zahiresine verilmekte olan 8.5 kuruş fiyatı, 9 kuruşa çıkararak, ülkeye zahire girişini artırıcı yönde bir strateji izlemeye başlamıştır. Fiyat artırımıyla, zahire hazinesinin uğrayacağı zarara rağmen devlet, İstanbul'da ortaya çıkabilecek zahire kıtlığı riskini en aza indirmek çabasıındaydı. Bütün bu hususlar söz konusu rapor sebebiyle müzakere edilmişti. Müzakereler sonucunda devlet, daha önce raporlarla İstanbul'un ihtiyacı olarak saptanmış olan 24 yük zahirenin toplanması için bazı girişimlerde bulunmuştu. Bu girişimlere rağmen zahire gönderebilecek eyaletlerden sadece 17-18 yük zahire tedarik edilebileceği üzerinde görüşbirliğine varılmıştı. Raporun sonuç metninde ise, İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırılan zahirenin ise hasat mevsimi geçmeden ve kış bastırmadan bir an önce toplanması için çalışmalara başlanmasına karar verildi¹¹³⁷.

Divan-ı Hümâyün'da alınan bu karar üzerine hemen harekete geçildi. 1813 yılında Selim Sabit Efendi, Kıbrıs'tan piyasa (rayiç) fiyatıyla 100 bin kuruşluk zahire almak üzere Kıbrıs'a gönderildi. Kıbrıs'tan temin edilecek zahirenin ödemesi peşin olarak yapılacaktı. Meblağ Hububat Nazırı Mehmed Salih Efendi tarafından karşılanacak ve taşıma işlemi İstanbul'dan temin edilen gemiler ile yapılacaktı¹¹³⁸.

¹¹³⁶ Sarıcaoğlu, *Malî Tarih*, s. 102, 106.

¹¹³⁷ İstanbul'un ihtiyaç duyduğu zahirenin temini konusunda memurlara yapılan ihtarda "şöyle etmiş idik idecek idik dimede faide olmaz" şeklinde bir uyarıda bulunularak, sonradan ortaya atılacak mazeretlerin bir anlamı olmayacağı yönünde bir ihtar yapıldığı dikkat çekmektedir [28 Eylül 1813 (2 Şevval 1228), BOA, KK., nr. 33, s. 2-3]. İstanbul'un iaşesi ile ilgili çalışmalara bir göz atıldığında, XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyılda İstanbul'da ihtiyaç duyulan zahire miktarının yakın rakamlarda olduğu anlaşılmaktadır: Ahmet Uzun'un İstanbul ve askerinin iaşesiyle ilgili çalışmasında, XIX. yüzyılın ortalarında İstanbul sakinlerinin senelik buğday ihtiyacının 3.600.000 kile (36 yük=92.372 ton) olduğunu ifade eder (Uzun, *İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü*., s. 36). Yunus Köroğlu ise, İstanbul'a yapılan zahire sevkiyatıyla alakalı olarak 19 Numaralı Zahire Defteri üzerinde yapmış olduğu inceleme sonucunda, 1795 yılında İstanbul'a gönderilen toplam zahire miktarını 2.984.000 (29.84 yük) kile olarak vermektedir (Köroğlu, *İstanbul'a Zahire Sevkiyatı*., s. 350-361). Salih Aynural ise, İstanbul'a gönderilen yıllık hububat üzerinde dururken, 1805 (1220) senesinde Karadeniz, Tuna ve Akdeniz bölgelerinden İstanbul'a buğday ve arpa olmak üzere 2.007.000 kile; 1810 senesinde ise devlet fiyatıyla buğday ve arpa olarak 982.876 kile, rayiç fiyatla 3.353.457 kile; 1811 yılında toplam zahire olarak 1.778.302 kile idi. Bu yıllar içinde 1810 yılı tertibini ise devletin tespit ettiği fiyatla alınan miktar 1.240.386 kile iken, piyasa (rayiç) fiyatla alınan hububat ise 5.086.614 kile olup, toplam miktar 6.327.000 kile idi (Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları*, s. 15, 16).

¹¹³⁸ 14 Ekim 1813 (18 Şevval 1228), KŞS., nr. 28, s. 140, h. 2.

Kıbrıs'tan yapılacak olan sevkiyat 1812 senesi ürününden düşülecekti. Sevkiyatın ana merkezinin Lefkoşa olması kararlaştırılmıştı. Hububat karşılığında mültezime 200 bin kuruş ödeme yapılacaktı. 14 Mayıs 1813 yılına kadar Kıbrıs kazalarından Lefkoşa'ya, buradan da İstanbul'a sevkedilen zahirenin toplamı 44 bin 219.5 kile buğday ve 45 bin 595.5 kile arpa civarında idi. Ancak bu miktar söz verilen 1 yük zahireyi karşılamadığından, kalan kısımdan 7361.5 kile buğday ve 5969 kile arpa sonradan tahsil edilecekti¹¹³⁹. Kıbrıs'tan sevkiyatlar genellikle Rum tüccar gemileriyle yapılmaktaydı. İlk aşamada 7 bin kile zahirenin sevkiyatı yapılacaktı. Bu sevkiyat için Zahire Nazırı Mehmed Salih'in ve Emtia Gümrüğü Emmini Osman'ın emirleri doğrultusunda Reisler Kethüdası Hacı Abdi, sevkiyatı yapacak gemi sahiplerini belirlemiştir. Kethüda gemi sahipleriyle kile üzerinden anlaşmaya vardı. Yapılan anlaşmaya göre nakliye ücretleri dört taksit halinde ödenecek olup, ilk taksit peşin olarak yüklemeye, geri kalan miktar ise teslimat ve sonrasında ödenecekti. Kıbrıs ile İstanbul arasındaki taşımacılıkta sigorta sistemi olmadığından, genelde güvenilen bir kişinin hububat ile gemiye bindirilmesi usuldendi¹¹⁴⁰.

İstanbul'un iaşesi için 21 Şubat 1814 tarihinde Kıbrıs'tan 50 bin kile buğday ve aynı miktar arpa talep edilmişti. Ayrıca tersane zindanı ve kalyonlar fırını için 15 bin kile daha buğday satın alınmıştı ki, bu hububat 1811 senesinde İstanbul için talep

---

¹¹³⁹ Kazalardan toplanacak buğdayın kilesine 140 para, hayvan yiyeceği arpanın kilesine ise 70 para verilecek ve toplam üzere 50 bin kile buğday ve 50 bin kile arpa satın alınacaktı [14 Ekim 1813 (18 Şevval 1228), KŞS., nr. 28, s. 140, h. 1].

¹¹⁴⁰ 15 Temmuz 1813 (16 Receb 1228), KŞS., nr. 28, s. 106, h. 3. Yılıcalı Kara İstavri Reis'e (kilesi 32 para) dört taksit halinde 1400 kuruş ödeme yapılacaktı. İlk taksit yüklemeye, geri kalan ise teslimat sırasında ödenecekti [15 Temmuz 1813 (16 Receb 1228), KŞS., nr. 28, s. 106, h. 3]. Altı gün sonra 2000 kile olarak düşünülmüş olup, bu sevkiyatı aynı şartlar ile yapacak olan Yılıcalı Kostanti Safölyo Reis'e dönüşünde 2400 kuruş peşin ödenecekti [21 Temmuz 1813 (22 Receb 1228), KŞS., nr. 28, s. 102, h. 3]. Üç gün sonraki sevkiyat ise 6000 kile olup, aynı şartlarla Yılıcalı Hassavirona Kostanti Dimone Reis tarafından, 1200 kuruşa yapıldı [24 Temmuz 1813 (25 Receb 1228), KŞS., nr. 28, s. 101, h. 2]. İki gün sonra 12000 kile zahire Yılıcalı Acı İstarti reis tarafından aynı şartlar ile 2400 kuruşa taşınacaktı [26 Temmuz 1813 (27 Receb 1228), KŞS., nr. 28, s. 103, h. 2]. Uzun bir aradan sonra Yılıcalı İstatiyani Foya Reis, 9000 kilelik gemisiyle Akka ve Yafa taraflarına zahire götürmüş, nakliye ücretinin 1/4'ü peşin olarak kendisine ödendiğinden aldığı emir ile Kıbrıs'a gönderilerek, İstanbul'a da aynı miktar ve aynı şartlar ile zahire sevkiyatıyla görevlendirilmişti [16 Ağustos 1813 (18 Şaban 1228), KŞS., nr. 28, s. 103, h. 1]. Son olarak ise 7000 kile hububatı [H]acı Maverdi Reis'in 1400 kuruş karşılığında İstanbul'a götürmesi yönünde anlaşmaya varılmıştı [4 Kasım 1813 (10 Zilkade 1228), KŞS., nr. 28, s. 131, h. 3].

edilmiş olan 65 bin kile buğday ve 16512 kile arpadan geriye kalan hububat olduğu anlaşılmaktadır¹¹⁴¹.

İstanbul'a yapılan nakillerde kullanılan gemiler ve sahipleri cemaatlere göre ayrı cetvellerde gösterilmişti. Gemi sahiplerinin 16'sı müslim, 3'ü ise gayrimüslimdi¹¹⁴². 14 Ekim 1813 tarihinde İstanbul'a 20 gemiyle 1812 zahiresi için kilesi 140 paradan 58 bin 34 kile buğday ve kilesi 70 paradan 56 bin 764 kile arpa nakledilmişti¹¹⁴³. Aynı tarihte ilave olarak İstanbul ahalisinin zaruri ihtiyaçları için acilen 2363 kile buğday daha nakledildiği anlaşılmaktadır. Bazı kaza ve köyler çekirge istilasıyla zarara uğrandığından, ahali 1812 zahire tertibinden 4793 kile buğday ve 9758 kile arpayı eksik göndermişti. Nakliyat esnasında kötü hava şartları sebebiyle Arnabud Hasan kapudan teknesinin Antalya sahilinde kaza geçirmiş olması sevkiyata katılmasını engellemiştir¹¹⁴⁴.

İkinci sevkiyat ise 1813 senesine ait idi. Rayic fiyatıyla 50 bin kile buğday ve 50 bin kile arpa satın alınmasına karar verilmişti. Zahrenin temin edildiği yerler ise Tuzla, Magosa, Karpaz, Mesarya, Limasol, Limasol mukataası, Limasol'da Koloş Çiftliği ve Piskopi mukataası, Baf ve Kukla, Kukla Çiftliği, Hirsofi, Hirsofi'de Poli Çiftliği, Mesarya kazasında Lefkonuk ve Vicsada mukataa ve çiftliklerinden, Omorfo ve Lefke, Omorfo Çiftliği idi¹¹⁴⁵. Sevkiyata katılan gemilerden sadece 3'ü Müslümanlara aitti. Kaptanlar Rodoslu Ahmed, Giridi Ali ve Fenarlı Mehmed Ali idi. Diğer gemi sahiplerinin tamamı Yılıcalı Rumlar idi. Rum reisler ise Kostantı, Yorgacı, İstadi,

¹¹⁴¹ Defter buğday ve arpanın, yazıldığı ve temin edildiği rakamları vermekte olup, Kıbrıs'tan yapılan zahire miktarlarını ve bakayalarını göstermektedir (21 Şubat 1814 (Gurre-i Rebiülevvel 1229), KŞS., nr. 28, s. 142, h. 1].

¹¹⁴² Müslüman kapdan gemileri: Şükrü Kapdan gemisi, Gümüş Ali kapdan gemisi, Akkermanlı Halil oğlu Mehmed Kapdan gemisi, Çeşmeli Mustaf reis gemisi, Giridi Ali Kapdan gemisi, Mudanyalı İbahim Kapdan gemisi, Göndi İbrahim Kapdan, Abdurrezzakoğlu Mustafa Kapdan, Giridi Bilal Reis, Giridi Kaşuhi reis, Hasan Kapdan, Halil reisin idare ettiği Kapdanbey gemisi, Osman Reis, Memiş Reis, Akkermanlı Mehmed Kapdan ve Abdürrezzakoğlu Zekeriya Kapdan gemileridir. Gayrimüslim kaptan gemileri ise Yılıcalı Andriya Reis, Sifnosli Kasti Reis, Batnosli Kastandi Reis'e ait gemilerdi.

Zahrenin temin edildiği yerler ise: Magosa ve Karpaz, Magosa sancak beyliği ve Maraş mukataası, Mesarya, Paşaköy mukataası, Tuzla, Limasol ve Limasol'a bağlı Evdim, Gilan, Piskopi; Limasol mukataası, Piskopi mukataası öşür hasılatı, Baf, Kukla çiftliği, Hirsofi, Poli çiftliği, Girinye, Lapta mukataası, Lefke ve Omorfo, Omorfo çiftliği, Girinye'ye bağlı Karabigan mukataası, Zodye mukataası; Dağ ve Değirmenlik kazalarıdır [25 Şubat 1813 (23 Safer 1228), KŞS., nr. 28, s. 143, h. 1].

¹¹⁴³ Bu tür bir nakliyatta bölgesine göre ne miktarda bir navlun ödendiği hakkında bir fikir edinmek için bk. Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları*., s. 25-26.

¹¹⁴⁴ 21 Şubat 1814 (Gurre-i Rebiülevvel 1229), KŞS., nr. 28, s. 143, h. 2.

¹¹⁴⁵ *Aynı vesika*, s. 144, h. 1.

Kastanti Afanoş, Kara İstadi, Nikola, Kastanti, Kara İstadi Yani ve diğere bir Yani idi. Bu 10 kişiye ait olan 14 gemiyle sevkiyat tamamlanmıştı. Gemilerden Fenarlı Mehmed Ali Kaptan'a ait gemi Tuzla iskelesinden hareket ederken şiddetli fırtına ile hasar almıştı. Kalan gemiler ile Kıbrıs'tan İstanbul'a toplam 47 bin kile buğday ve 43270 kile arpa taşınmıştı. Bazı kazalara ait köylerde çekirgenin verdiği zarardan dolayı meydana gelen kıtlık sebebiyle zahireden 3000 kile buğday ve 6730 kile arpa bırakılarak ahalinin zarureti giderilmeye çalışıldı¹¹⁴⁶.

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda Kıbrıs'tan bu tür sevkiyatları artık bir adet haline getirmiş olduğundan, devlet 1814 yılında da adadan 50 bin kile buğday ve 50 bin kile arpa satın almak istemekteydi. Söz konusu zahirenin rayiç fiyatıyla alınmak istenmesi üzerine devlet harman zamanının gelmesini beklemiş ve mahsülün harman yerlerinden, kış mevsimi gelmeden tedarik edilmesi emredilmişti.

Sevkiyatla ilgili olarak alınan tedbirlerden biri, sevkiyat şartlarına aykırı hareket edenlerin ve hissesini zamanında vermekte tereddüt edenlerin kimlik tespitinin yapılmasıydı. İkincisi, bir görev karşılığında zahire vermekten muaf olan mahallerin muafiyetlerine zarar verilmeden vazifelerini yerine getirmelerini temin etmektir. İstanbul iaşesi için gerekli zahirenin rayiç fiyatıyla ve akçesiyle talep edildiği gözönüne alındığında; muaf, gayrimuaf, has ve bunun gibi görevlerin tamamının eşit tutulmasına karar verilmişti. Bu sebeple devlet muafiyetleri kaldırıldığı gibi hiçbir özür ve bahanenin kabul edilmeyeceğini de bildirmişti. Bu durumdakilerin hisselerine düşen zahireler, mümkün mertebe kadı marifetiyle, harman yerlerinden alınmasına karar verilerek mükelleflerin vereceği zahirenin herkesin ödemekle yükümlü olduğu öşür miktarıyla orantılı olmasına dikkat edilmesi istenmiştir¹¹⁴⁷.

Bu arada Tersane-i Amire kalyon ve zindan fırınlarında üretilecek olan ekmekler (nan-ı aziz) için Kıbrıs ve Kıbrıs'a bağlı mukataalardan 1814 senesi için 15 bin kile buğday satın alınmasına karar verilmişti¹¹⁴⁸. Satın alınacak buğdayın parası¹¹⁴⁹ ve nakliyat ücretleri, Muhassıl Mehmed Emin Ağa tarafından, söz konusu sene merkeze ödenmesi gereken muhassıllık gelirlerinden karşılanacaktı. Yani Acı İstimadi reisin gemisiyle Magosa iskelesinden yapılan ilk sevkiyat, 4000 kile buğday ve 5250 kile arpa

¹¹⁴⁶ 1814 (1229), KŞS., nr. 28, s. 145, h. 1.

¹¹⁴⁷ 17 Mayıs 1814 (27 Cemaziyelevvel 1229), KŞS., nr. 28, s. 170, h. 2.

¹¹⁴⁸ İstanbul'daki fırınların durumu hakkında bk. Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları*, s. 85 vd.

¹¹⁴⁹ 19 Haziran 1814 (Gurre-i Receb 1229), KŞS., nr. 28, s. 182, h. 1.

yükü içermekteydi¹¹⁵⁰. Aynı yıl için yapılan ikinci bir sevkiyata ait gerekçeler eyalet meclisinde görüşüldü. Buna göre ihrac edilecek olan buğday 3 kuruştan ve arpa ise 50 para fiyat üzerinden olmak üzere 50 bin kile buğday ve 50 bin kile arpa olmasına karar verilmişti. Buna göre buğdaya 62500 kuruş, arpaya ise 21500 kuruş ödenmesine karar verilmişti. Diğer taraftan 1813 senesine ait aynı miktar zahireden borç olarak ahali üzerinde kalan 3805 kile buğday 3 kuruştan 11415 kuruşa ve 7045 kile arpa ise 50 paradan 8806 kuruş 10 para tutmuştu. Bütün mahsule ödenen meblağ ise 20221 kuruş 10 para idi.

1813 senesi için Tersane-i Amire zindanı ve kalyonlar fırınlarına gönderilmiş olması gereken 7500 kile buğdayın da kilesi 3 kuruştan toplam 22500 kuruş olarak yeniden tespit edilmişti. Bu buğday 1814'te Kıbrıs'tan gönderilmesi gereken buğday ile toplam 61305 kile olup, buna ödenecek meblağ 183915 kuruştı. Aynı şekilde 57045 kile arpaya ise 71350 kuruş 10 para ödeme yapılacaktı. Bütün bu hububata yapılacak ödemeler zahire hazinesi tarafından yapılacak olup, söz konusu meblağ toplam 255211 kuruş idi¹¹⁵¹.

Kıbrıs'tan 1815 senesinde İstanbul'un iaşesi için rayiç fiyat ile 50 bin kile buğday ve aynı miktar arpa devletin belirlediği fiyatla buğday kile başına 120 para ve arpa ise 50 para ya satın alınacaktı. Devlet adına bu alımı yapmak üzere Muhassıl Seyyid Mehmed Emin Efendi tayin edilmişti. Bu senenin zahiresi Mesarya, Magosa kazası Karpaz nahiyesi, Baf ve Kukla, Hırsofi, Limasol ve kazaları, Tuzla, Girinye, Lefke kazası Omorfo, Dağ ve Değirmenlik nahiyelerinden temin edilmişti. Bu zahirenin İstanbul'a sevki 12 gemi ile yapılmıştı. Bu gemilerden dördü müslim diğerleri gayrimüslimlere aitti¹¹⁵². İstanbul iaşesi için Kıbrıs'tan 1818 yılında yapılan 50 bin kile buğday ve aynı miktar arpa alımı da devletin belirlediği fiyattan olacaktı. Ancak adada meydana gelen kıtlık ve kuraklık sebebiyle ahali bu görevden affedilmelerini istemişti¹¹⁵³. Bir sonraki sene aynı miktarda yapılan talep Lefkoşa iskelesinden kiralanan

¹¹⁵⁰ 4 Ağustos 1814 (17 Şaban 1229), KŞS., nr. 28, s. 180, h. 1.

¹¹⁵¹ 27 Ocak 1815 (15 Safer 1230), KŞS., nr. 28, s. 234, h. 1.

¹¹⁵² Bunlar Çavuş Mustafa Kapdan, Giridi Salih Kapdan, Giridi Abdürrezzakzade Zekeriya Kapdan, Giridi Yusuf Kapdan idi. Gayirmüslimlerin tamamı Yılıcalı olup, bunlar Basir zimmi, Yani reis, Nikola zimmi, Estatimor reis, Dimitri Tirabendekhilo reis, Dimitri Bogacilo reis, İstatil reis ve Yani reis idi. Bu zahireden 1000 kile buğday ve 2000 kile hayvan yiyeceği arpa ise daha önce İstanbul'a gönderilmek üzere Trabzonlu Hasan Kapdan'ın gemisiyle yola çıkarılmıştı [7 Ekim 1815 (3 Zilkade 1230), KŞS., nr. 29, s. 20, h. 1].

¹¹⁵³ 27 Mayıs 1818 (21 Receb 1233), BOA, *Cevdet-İktisat*, nr. 1801, lef: 1.

sönbekilerle nakledilmek üzere Zahire Nazırı Mir Ali ve Emtia Gümrüğü Emmini Kapıcıbaşı Seyyid Ahmed'e havale edilmişti. Alınan karar gereği zahire Bülbüllüceli gayrimüslim kaptanlara taşıttırılacak ve her mudd^(*) karşılığında 32 para nakliye ücret ödenecekti ve bütün bu işler reisler kethüdasına havale edilmişti¹¹⁵⁴.

Osmanlı Devleti'ndeki bol ve ucuz mahsül, imparatorluk sahillerini yoğun bir kaçakçılık faaliyeti ile karşı karşıya bırakmıştı¹¹⁵⁵. Türk karasularında kaçakçılık, genellikle müstemener ve ada kayıkları tarafından yapılmaktaydı. Devlet, bunlarla mücadele edebilmek için Avrupalı devletlerin elçileri nezdinde girişimlerde bulunuyordu. İçeride de tedbir alınmak üzere eyalet valileri uyarılıyordu. Valilere gönderilen emirlerde kaçakçılığa teşebbüs ederek, hububatı kanunsuz taşımakta olan gemi sahiplerine karşı gerekli önlem almaları istenmekteydi. Kaçakçılık olaylarında verilen cezalar ise bir önceki döneme göre biraz daha ağırlaştırılmıştı. 1821 yılından önce kaçakçılıkla ilgili olaylara karışanlara verilen ceza zahireye el konulması ile sınırlıydı. Bu tarihten sonraki hadiselerde zahire yanında gemilere de el konulacağı deklare edilmişti. Konuyla ilgili gevşekliği görülen yöneticilerin ise azledileceğinin bildirilmesi, işin ehemmiyetini de ortaya koymaktadı¹¹⁵⁶.

Daha önce de bahsedildiği gibi, devlet donanma veya Müslüman tüccar ile hububat nakillerinde sigorta işlemlerine itibar etmezken, 1821 yılında İstanbul'un iaşesi için Kıbrıs'tan yapılmasına karar verilen her biri 50 bin kile olan buğday ve arpa sevkiyatını yapmak üzere İngiliz kaptan Yulak ile sigorta kapsamında bir anlaşma yapılmıştı. Sigorta anlaşmalarının Osmanlı Devleti tarafından mı yoksa gemiciler tarafından mı istenildiğine dair belgelerde bir bilgi olmamakla beraber, Avrupalı gemiciler ile yapılan anlaşmalarda sigorta işlemlerinden bahsedildiğine göre sigorta mukavelelerinin Avrupalı/müstemener gemiciler tarafından teklif edildiğini söylemek

---

(*) Mudd: İslamın ilk devirlerinden beri kullanılan bu ölçü birimi 812.5 gr buğdayı ve 1.053 litre suyu ihtiva etmekteydi [Hinz, *İslam'da Ölçü Sistemleri*, s. 56].

¹¹⁵⁴ Reisler kethüdasına gönderilen bir emir ile 8000 kile zahire Bülbüllüceli Stalimi veled-i Marce reisin gemisiyle taşınacaktı ve kile karşılığında nakliye ücreti olarak 32 para ödenecekti. Nakliye ücretinin tamamı ise hububatın anbara tesliminde ödenecekti. Zahrenin kalan kısmı ise Bülbüllüceli diğer kapdanlar tarafından taşınacaktı. Buna göre Bülbüllüceli Ananoştı veled-i Acı Nikola reis 5000 kile, Ustati veled-i Yorgi reis 7000 kile, Yani veled-i Tarnet Kal reis 6000 kile, Nikola veled-i Acı Yorgi ise 9000 kile zahire taşımak üzere anlaşma yapılmıştı [16 Mayıs 1819 (21 Receb 1234), BOA, *Cevdet-Belediye*, nr. 6936].

¹¹⁵⁵ Türk karasularında yapılmakta olan hububat kaçakçılığının tarihsel seyri için bk. Mücteba İlgürel, "Hububat Kaçakçılığı", *CİEPO, XIV. Sempozyumu Bildirileri, 18-22 Eylül 2000*, Çeşme, Ankara 2004, s. 361-369.

¹¹⁵⁶ 17-26 Kasım 1820 (Evasıt-ı Safer 1236), KŞS., nr. 30, s. 147, h. 1.

mümkündür. Yulak kaptanın anlaşmaya eklettirdiği ayrı bir hususiyet ise, nakliyatın gecikmesinde eyalet idarecilerinden kaynaklanacak hatalarla ilgili bedeller Osmanlı Devleti tarafından tazmin edilecekti¹¹⁵⁷. 1821 Mora İsyanı sebebiyle hazinesi sıkıntı içinde olan, Osmanlı Devleti, Kıbrıs'tan yapılan sevkiyatta iç borca başvurmak zorunda kalmış ve Tecvir adlı bir Yahudi'den 100 bin kuruş borç alınmıştı¹¹⁵⁸. Aynı yıl Kıbrıs'tan, İstanbul için yapılan ikinci bir sevkiyat 12000 kile olup, yine Yulak kaptanın varislerinden Ak Kaptan'a ait bir gemi nakliyatında kullanılmak istenmişti. Ak Kaptan'ın gemisi tercüman vasıtasıyla kiralandı. Kontrata göre hububatın kilesi 50 para karşılığında nakledilecek ve her kile için 10'ar para sigorta yaptırılacaktı. Anlaşmaya eklenen bir diğer madde ile sigorta bedelinin yarısı zahirenin tesliminde, diğer yarısı ise peşin olarak ödenecekti¹¹⁵⁹. Aynı yıl yapılan bir başka nakliyat ise 25'er bin kileden 50 bin kile buğday ve arpa nakledilmişti. Sevkiyatın tamamı İngiliz ve Avusturyalı kaptanlara ait gemiler ile yapıldı. Nakliyat sırasında bazen kiralanan gemilere yüklenecek yeterli hububat kalmadığı olurdu. Böyle durumlarda devlet üretici ile anlaşarak bir sonraki sene satın alacağı hububattan düşülmek şartıyla, yeni üründen gemilere yükleme yapılmasını karara bağladı¹¹⁶⁰.

b. Koyun Nakli

Osmanlı Devleti'nin iâşe meselesinde hububattan sonra en çok üzerinde durduğu bir diğer ürün ise et teminidir. Devlet ihtiyacı karşılamak için celepkeşan sistemini geliştirmiştir. Bu sistemin kökeni tam olarak bilinmemekle beraber, sistemin aslı zorunlu olarak koyun gönderilmesine dayanmaktaydı. 1544 yılında Moldovya, Eflak ve Akkerman'dan İstanbul'a gönderilen yıllık koyun adedi 100 bin baş

¹¹⁵⁷ Devletten talep edilecek bu gecikme meblağına "İstalya masrafı" denilmekteydi [13 Aralık 1821 (18 Rebiülevvel 1237), KŞS., nr. 30, s. 158, h. 2].

¹¹⁵⁸ 13 Temmuz 1821 (12 Şevval 1236), KŞS., nr. 30, s. 83, h. 3.

¹¹⁵⁹ Zahire için bazergana kile başına 50 paradan 15000 kuruş navlun ve sigorta olarak 10 paradan 3 bin kuruş toplam 18 bin kuruş ödeme yapılacaktı [24 Mart 1822 (Gurre-i Receb 1237), KŞS., nr. 30, s. 152, h. 1].

¹¹⁶⁰ İngiliz kapdanlar Thomas Koznel, Thomas Magon, Basom kapdanlar idi. Nemçeliler ise Antoni Komanidic ve Kasaro kapdanlardı. Nemçeli Ovani Kapdan'ın gemisine yüklenmek üzere 1821 senesine ait zahireden kalmadığından 1822 senesi ürününden 7485 kile buğday ve 2065 kile hayvan yiyeceği arpa yüklenmesine karar verilmişti [2 Eylül 1822 (15 Zilhicce 1237), KŞS., nr. 30, s. 153, h. 1]. 1823 senesinde de Kıbrıs'tan İstanbul'a zahire sevki yapılmıştır. Bu sevkiyatta 120 paradan 50 bin kile buğday ve 30 paradan 50 bin kile hayvan yiyeceği arpa sipariş edilmiş olup, mübayaacı olarak el-Hac Mehmed Ağa tayin edilmişti [28 Mart 1831 (14 Şevval 1246), BOA, HAT., nr. 610/29956-B]. İstanbul'un ihtiyacı için 1822-1824 yıllarında Hamid sancağından yapılan mübayaaya için bk. Köstüklü, *Hamid Sancağı*, s. 79-82.

civarındaydı¹¹⁶¹. Bu miktarın fazlalığı sebebiyle bir yıl sonra Eflak voyvodasının isteğiyle koyun adeti 50 bin başa indirilmişti¹¹⁶². Bu sistemde celep veya celebkeş denilen bir memur bulunur ve bu memur İstanbul'a gelmekte olan koyun ve sığırların sevki esnasında mukataa sahiplerinin toprak bastı veya mürûriye gibi vergiler almaması için, sevkîyata refakat etmekle görevlendirilirdi¹¹⁶³. Celepkeşan sistemi 1580-1595 yılları arasında yeni bir şekle büründü ve aynî olan koyun talebi, bu tarihlerde nakdî hale getirildi. Böylece talep edilen koyun adeti kadar bir bedel istenmeye başlandı. Bu bedel zaman içinde iltizama verildi. İltizamla belirlenen bedel sonraki dönemlerde kazalara taksim edilmek suretiyle tahsil edildi¹¹⁶⁴. Bu sistem daha sonra ondalık uygulamasına dönüşmüştür. XVII. yüzyılda tesis edilen Kasapbaşılık, et arzının karşılanması için gerekli tek kurum durumuna getirilmiştir¹¹⁶⁵. Her yıl kullanabileceği bir bütçe verilen kasapbaşı, tüketilecek olan et miktarıyla ilgili yapacağı masrafları bu bütçe ile karşılardı. Kasapbaşı yıllık olarak belirli miktardaki koyunu satın alarak İstanbul'a sevk eder, bunun için tüccarlar ile anlaşma yapabirdi¹¹⁶⁶. XVIII. yüzyılın ilk yarısında çeyrekçi ve celep rençber fukarasına zarar verdiği gerekçesiyle, koyun emanetinin İstanbul'dan kaldırıldığı görülmektedir¹¹⁶⁷. Bu durum koyun sevkîyatında yeni bir

---

¹¹⁶¹ Eflak ve Boğdan'dan İstanbul'a yapılan koyun sevkîyatı ve miktarları hakkında bk. Türkhan, *Kasapbaşılık*, s. 46-49.

¹¹⁶² Uzun, *İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü*, s. 7-8.

¹¹⁶³ Ziya Kazıcı, *Toplum Yapısı*, s. 105. Sistemin işleyişi ise: Belirli miktardaki koyunu İstanbul'a getirmek için vilayetlerden celep keşan kaydedilmesi; koyunların zamanında İstanbul'a getirilmesi; kadı ve muhtesip tarafından istenilen miktarda koyun getirilip getirilemeyeceğinin kontrolü; celebkeşin bir salhane bulup koyunu kestirmesi; kesilen koyunun narh ile satılması; yeterli koyunun getirilip satıldığına dair celebkeşten bir belge alınması şeklindeydi (bk. Uzun, *İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü*, s. 8).

¹¹⁶⁴ Osmanlı Devleti'nde koyun temin edilen yerleri (hatırlanırsa zahire temininde: sağ ve sol kol vardı) dört farklı coğrafi bölgeye ayrılmıştır. Bunlar: Bahar, Deliorman, Müzayaka, Kırca'dır. Bu bölgelerde yer alan kazalar hakkında bk. Türkhan, *Kasapbaşılık*, s. 41-42 vd. Bu kollar hakkında ayrıca bk. Ahmet Uzun, "Osmanlı Devleti'nde Koyun Yetiştiriciliği Üzerine Kantitatif Bir İnceleme (1835-1857)", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası (İ.Ü.İ.F.M.)*, 52/1, İstanbul 2002, s. 58.

¹¹⁶⁵ Kasapbaşılığın tesisi ve görevleri hakkında bk. Türkhan, *Kasapbaşılık*, s. 83-89.

¹¹⁶⁶ Uzun, *İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü*, s. 10. Osmanlı Devleti sarraflardan para tedarik etmek durumunda kalabilirdi. Böyle zamanlarda et ihtiyacını karşılamak için Müslümanlardan, kefereden ve Yahudadan ala, evsat ve edna itibarınca sermaye talep edilir ve bu para kasaplara ve kasapların zayıatlarına karşılık gösterilirdi. Mesela, 13 Ekim 1592 (7 Muharrem 1001) tarihinde Balyabadra'dan 250 bin akçe, sarraftan ise kasabın zararı için 120 bin akçe tedarikine gidilmiştir [Ahmed Refik, *Onbirinci Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı (1592-1688)*, İstanbul 1988, s. 3].

¹¹⁶⁷ 20-30 Mayıs 1738 tarihli bir belgeden, çeyrekçi, rençber fukarasına zararı dokunması sebebiyle İstanbul'dan koyun emanetinin kaldırılmış olmasına rağmen, taşrada ellerinde koyun olanların narh-ı ruzi ile koyun etini vukiyyesi 15 akçeden, kuzu etinin vukiyyesi ise 20 akçeden olmak üzere sattıkları tespit edilmiş olup, narhdan fazlasına satış yapmamaları hususunda uyarıldıkları anlaşılmaktadır (Ahmed Refik, *On İkinci Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı*, İstanbul 1998, s. 141). Antony Greenwood, Kasapbaşılığın XVIII. yüzyıla girerken oluşturulmuş bir yapı olduğunu, oysa daha XVI. yüzyılın

sürecin başlatılmasına sebep olmuştur. Daha önceki yüzyıllarda kimden ne kadar koyun alınacağı bilinmemekteydi. Ancak XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, bu miktar kişinin baktığı koyunun 1/10'u olarak sistemleştirildiğinden, ortaya “ondalık ağnam” denilen uygulama çıktı. Bundan sonra bedellerin nakit olarak alınması sebebiyle celepkeşanlara ihtiyaç kalmamıştır. Ondalık ağnam sisteminin temelinde koyun tüccarları yer aldı ve bunlar vasıtasıyla ihtiyaç duyulan koyunların İstanbul ve taşraya dağıtımı sağlandı¹¹⁶⁸.

1774 yılında Kırım'ın elden çıkmasından sonra ortaya çıkan sıkıntılar İstanbul'a yapılan koyun sevkiyatında bazı kısıtlamalara sebep oldu. 1793 yılında Zahire Nezareti'nin kurulmasından sonra koyun temini gerektiğinde zorunlu bir görev haline getirildi. Ondalık ağnam daha ziyade devlet memurları ile askerlerin et ihtiyacını karşılamayı hedeflemiş olup, koyunların tedarikinden kesimine kadar bütün süreç devlet kontrolüne alınmıştı¹¹⁶⁹.

Osmanlı Devleti İstanbul'un iâşesi için koyun tüccarlarından talep ettiği koyunları tüketilmek üzere çeşitli birimlere dağıtırdı. 22 Eylül 1822 tarihli bir ferman bu birimleri Saray-ı Cedid-i Amire, Saray-ı Atık-i Ma'mure, yeniçeriler, cebeci, topçu, toparabacı, Tersane-i Amire ocakları şeklinde sıralar. Bazen getirilen hayvanlar bu birimlerin taleplerini karşılayamadığı da olurdu. Böyle durumlarda Anadolu'dan da koyun talep edildilirdi¹¹⁷⁰. Yine de ihtiyacın karşılanamadığı zamanlar olurdu. Bunun organizasyon dışında farklı sebepleri de vardı. Bu sebepler iklim şartları, yolun uzunluğu, fiyatların değişkenliği şeklinde sıralanabilir. Tüm zorluklara rağmen İstanbul'a yıllık olarak ne kadar koyun getirilmesi gerektiği hususu da ayrı bir muamma idi. Bu konuda çeşitli görüşler olmakla beraber XVII. yüzyıldan XIX. yüzyılın ikinci

---

sonlarına kadar Koyun Emni'nin İstanbul'un et ihtiyacıyla ilgilendiğini, bunun yanında bir vekil olarak Kasaplar Kethüdasının bulunduğunu ifade eder [Greenwood, *İstanbul's Meat Provisioning: A Study Of The Celepkeşan System*, (Don't Press Dr. Thesis, Universty of Chicago), Chicago 1988, s. 42-43].

¹¹⁶⁸ Ondalık resmi, Anadolu'da Adana, Aydın, Hüdavendigâr, Erzurum, Sivas, Kastamonu, İzmit, Karesi, İmroz, Sakız, Midilli, İstarköy, Limni, Rodos ve Kıbrıs adalarından alınmaktaydı. Önceleri ondalık olarak alınan ağnam, sonraları buralarda çıkan bazı zorluklar sebebiyle ağnamın her biri için beşer kuruş olarak alındı (bk. Kazıcı, *Vergi Sistemi*, s. 114-116).

¹¹⁶⁹ Uzun, *İstanbul'un İâşesinde Devletin Rolü*, s. 13-14.

¹¹⁷⁰ Köstüklü, *Hamid Sancağı*, s. 82. Anadolu'dan koyun tedarik edilen bölgeler hakkında bk. Türkhan, *Kasapbaşılık*, s. 42-46

yarısına kadar uzanan bir süre için verilen rakamlara bakıldığında, ortalama 1-2 milyonu bulan rakamlara tesadüf etmek mümkündür¹¹⁷¹.

1810 senesinde Kıbrıs'tan yapılan koyun talebinde olduğu gibi, bazen koyun talep edilen eyalet üreticilerinin istenilen miktardaki koyunu karşılama imkanları olmayabilirdi. Böyle durumlarda devlet ondalık ağnam vergisini (adet-i ağnam) sisteme sokarak koyun yerine, bunların bedelinin ödenmesini de talep edebilirdi. 1810 yılında Kıbrıs'tan her yıl talep edilen 2000 baş koyunun verilemeyeceği gündeme gelince devlet, koyun üreticilerinden, koyun başına 55 paradan 10000 kuruş bedel talep etmişti¹¹⁷². Bu meblağın sabit bir fiyat olmadığı, zamanın şartlarına göre değişebildiği de anlaşılmaktadır. Mesela 1811 yılında yeniçeri, cebeci, topçu, top arabacı ve tersane ocakları adına mutad olduğu üzere Kıbrıs'tan 2000 baş koyun talep edilmişti. Kıbrıs'tan bu kadar koyun temin edilemeyeceği ortaya çıkınca, eyalet meclisinde alınan karar ile koyun başına verilecek meblağ 100'er para olarak belirlenmiş ve toplanan 5 bin kuruş merkeze gönderilmişti¹¹⁷³.

Osmanlı Devleti'nin saraylar ve askerler adına yaptığı bu alımlar, koyunun bir ticarî meta olarak yeri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Yukarıda bahsedildiği gibi zahire İstanbul için ne kadar önemli ise, koyun ithali de en az o kadar önemlidir. Bu kadar büyük bir nüfusu beslemek durumunda olan devlet Rumeli kıtasında üç koldan koyun talep etmekteydi. Bu ticaret bir mukataa konusuydu ve Ağnam-ı Celepkeşan (Ganem Mukataası) olarak muhasebe görmekteydi. 1743 yılı verilerine göre bu üç koldan birinci kol Edirne¹¹⁷⁴, Sofya Köstendil ve Üsküp; sağ kol (Silistre, Niğbolu ve Vidin); sol kol (Selanik, Çirmen, Gelibolu, Tırhala, Ağriboz, İnebahtı ve Yanya) vilayetleri olarak verilmekteydi¹¹⁷⁵. İhtiyacın fazla olduğu ve yeterli koyun temin

---

¹¹⁷¹ Uzun, *İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü*, s. 23-25.

¹¹⁷² 1810 tarihinde Kıbrıs'ta koyun kıtlığı olması sebebiyle istenilen koyunların temin edilemeyeceğine karar verildiğinden bu defa 5'er kuruştan 10 bin kuruş bedel-i ağnam verilmesi hususunda bir emrin gönderildiği anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili olarak Lefkoşa'da muhassıl bir meclis tertib ederek, muhassıl Seyyid Mehmed Emin Efendi ve mübaşir Mehmed Said Efendi hazır bulunarak cümle vücuh huzurunda söz konusu 10 bin kuruş bedel-i ağnamın tedariki hususunda ne yapılabileceği tartışılmıştı. Alınan karar gereği bu 10 bin kuruşun defter olunmasına ve toplanarak İstanbul'a gönderilmesine karar verilmişti [30 Temmuz- 9 Ağustos 1812 (Evahir-i Receb 1227), KŞS., nr. 28, s. 6, h. 1].

¹¹⁷³ *Aynı vesika*, s. 6, h. 2.

¹¹⁷⁴ Edirne kolunun (Bahar kolu) bağlı olduğu merkezler hakkında bk. Sarıcaoğlu, *Malî Tarih*, s. 131.

¹¹⁷⁵ Baki Çakır tarafından verilen bu bilgilerden bu üç kolun tam olarak nereleri kapsadığı anlaşılmamaktadır. Onun verdiği şekliyle: Edirne, Sofya, Sağ Kol (Silistre, Niğbolu ve Vidin), Sol Kol (Selanik, Çirmen, Gelibolu, Tırhala, Ağriboz, İnebahtı ve Yanya), Köstendil ve Üsküp livaları.

edilemediği zamanlarda devletin Anadolu ve Akdeniz adalarından da koyun tedarik ettiği anlaşılmaktadır¹¹⁷⁶. II. Mahmud döneminde Kıbrıs'tan istenen koyun miktarı 2000 baş olup, bunun bazen doğrudan koyun olarak, bazen de bedel olarak istendiğinden yukarı da sebepleriyle bahsetmiştik. Kıbrıs'tan temin edilen koyunların çeşitli cins ve sınıflarına göre değerleri olduğu ve alımlarda bu değerlerin dikkate alındığı anlaşılmaktadır. Buna göre damızlık olmayan erkek ağanın her biri 70 para, kısır ağanın 50 para, toğlı 40 para, erkek keçi (teke) 50 para, dişi keçi 40 para olarak alınıp-satılmaktaydı¹¹⁷⁷. Koyun satış fiyatları bakımından Kıbrıs ile Edirne karşılaştırıldığında rayiç fiyatın değişmediği görülmektedir¹¹⁷⁸.

Yukarıda devletin koyun bedelini 10 bin kuruş olarak belirlemesinden sonra, Kıbrıs eyalet meclisi kararıyla bu bedelin 5 bin kuruşa düşürülmesi hususunda, devlet ile ahali arasında sonradan ortaya çıkabilecek probleme dikkat çekilmiş olmalı ki, -devletin ilk aldığı meblağı esas alır-, sonraki ödemelere örnek teşkil etmemesi için kadı kararıyla Kıbrıs'tan İstanbul'a gönderilmekte olan ağanın bedeli, 6 Mayıs 1814 tarihinde 5000 kuruşa düşürülmüştü.

Ancak indirime devletin itirazı fazla gecikmemiştir. Muhtemeldir ki, koyun talebi bedel ödeme şekline dönüştürüldükten sonra, bir mukataaya dönüştürülerek ihale edilmişti. İhaleyi alan Kasapbaşı tarafından kadının almış olduğu 5 bin kuruşa itiraz edilmiştir. Kasapbaşı bedelin 10 bin kuruş olduğu üzerinde ısrar edince mesele mahkemeye taşınmış ve eski kayıtlara bakılması gerekmiştir.

Kayıtlar üzerinde yapılan inceleme, daha önce Tophane-i Amire, Üsküdar ve Levend Çiftliği ocaklarında asker fazlalığı sebebiyle Anadolu ve Rumeli'deki bazı kazalardan talep edilen koyunun talepleri karşılamaması sebebiyle Akdeniz adalarından

---

Bu sebeple daha anlaşılır kılmak için yukarıdaki şekilde düzeltme ihtiyacı duyulmuştur (Çakır, *Mukataa Sistemi*, s. 110. Ayrıca ganem mukataası hakkında bk. Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 169. Koyun tedarik edilen Rumeli kolları hakkında ayrıca bk. Uzun, *İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü*, s. 49. Kollar hakkında çok çeşitli görüşler bulmak mümkün ancak, ayrıca bk. Greenwood, *İstanbul's Meat Provisioning*, s. 94 vd.

¹¹⁷⁶ Uzun, *İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü*, s. 22.

¹¹⁷⁷ 8 Mart 1814 (16 Rebiülevvel 1229), KŞS., nr. 28, s. 177, h. 2. Çok yakın bir tarihte Sivas'tan yapılan mübayaada da benzeri fiyatların kullanıldığı anlaşılmaktadır. Karşılaştırılması için bakılabilir. Erkek koyun için 25 para, kısır koyun 60 para, toğlunun 40 para, keçinin erkeği 60 para ve dişisi 40 para üzerinden satın alınacaktı (Beşirli, "Sivas Eyaleti'nin İdarî ve Ekonomik Yapısı", s. 168).

¹¹⁷⁸ Bk. Sarıcaoğlu, *Mali Tarih*, s. 131.

da koyun tedariki gerekmişti¹¹⁷⁹. Bu sebeple kaptan paşa, Cezayir-i Bahr-ı Sefid Eyaleti'ne bağlı 43 adadan 1806 senesi için 13550 koyun tedarik etmişti. Bu tarihte Kıbrıs'tan da 2000 baş koyun talep edilmişti. Talep edilen bu koyunların ahaliye büyük yük getireceği ve nakil masraflarını da artıracacağı düşünülerek, her kazadan koyun yerine adet başına 5'er kuruş bedel tahsiline karar verilmişti. 1806 ve 1807 seneleri Kıbrıs muhassıl olan Hasan Ağa ve Kasapbaşı Osman, devlete ödenecek olan koyun bedeli için adet başına 100 para alınmasına karar vermişlerdi. Ancak sonradan bu miktarın fazla geldiği anlaşıldığından, 10000 kuruşa tekabül eden bedelin, yarısı olan 5000 kuruşun indirime tabi tutulmasına karar verilerek, söz konusu 5 bin kuruşun muhassılın İstanbul'daki sarrafından tahsil edilerek, kapıçukadarı Ömer vasıtasıyla hazineye ödenmesi istenmişti. Hazinesinin içinde bulunduğu sıkıntı sebebiyle daha önce kesintiye gidilmiş olan bu 5 bin kuruşun 1807 yılında geri alınması hususunda Kıbrıs muhassılı sarrafına ikinci bir emir gönderilmiş ve bu tarihten sonra da meblağın yeniden 10 bin kuruş üzerinden tahsiline başlandığı anlaşılmıştır¹¹⁸⁰.

Kıbrıs'tan gönderilen koyun fiyatlarında 1816 yılında yeni bir düzenleme yapılmış olup, adadan 2000 koyun bedelinin nakit olarak istendiği anlaşılmıştır¹¹⁸¹. 1821 yılında Kıbrıs'tan tanesi 5 kuruştan 2000 koyun veya bedeli talep edilmişti¹¹⁸².

Yukarıda bahsettiğimiz mahkeme kararına rağmen, eski kayıtlardan yapılan inceleme sonucunda kasapbaşının itirazını dikkate alan Divan-ı Hümâyün Kıbrıs'ın koyun bedelini 10000 kuruş olarak sabitlemiş görünmektedir¹¹⁸³.

3. Ordu ve Donanma-yı Hümâyün'un İaşesi

Osmanlı Devleti, ordu ve donanmanın ihtiyacı için çeşitli yerlerden peksimet ve zahire ithal etmekte idi. İhtiyaçlar genellikle sefer zamanı, yani bahar aylarında

---

¹¹⁷⁹ Anadolu'dan koyun talebi ancak Rumeli'nin ihtiyaca cevap vermediği zamanlarda olurdu ki, bu uzun yıllar denenmemiş bir durumdu. Ancak XVIII. yüzyılda İstanbul'un nüfusunun artması ve Rumeli'den beklentilerin azalması Anadolu'dan koyun getirilmesi için zorunluluklar dahi getirilmeye başlandı. Anadolu'dan yapılan koyun sevkiyatının XIX. yüzyılın ilk yarısında 150 bin başı aştığını ve devamında daha büyük rakamlara vardığını söylemek mümkündür (bk. Uzun, *İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü*, s. 20-22).

¹¹⁸⁰ 6 Mayıs 1814 (16 Cemaziyelevvel 1229), KŞS., nr. 28, s. 171, h.1.

¹¹⁸¹ Buna göre; damızlık sağmal koyunlardan olmayan erkek koyun 70 para, kısır koyun 60 para (eski fiyat 50 para), toğlı 40 para, erkek keçi 50 para, şişik 40 para olarak düzenlenmiş [3 Aralık 1815 (Gurre-i Muharrem 1231), KŞS., nr. 29, s. 49, h. 1].

¹¹⁸² 19 Ağustos 1822 (Gurre-i Zilhicce 1237), KŞS., nr. 30, s. 157, h. 2.

¹¹⁸³ 1841 tarihli verilere bakıldığında Kıbrıs'a ait bedel-i ağnamın 11000 kuruş olduğu görülmektedir (Uzun, *İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü*, s. 54).

karşılanmaya başlanırdı. Osmanlı Devleti'nde ordunun iaşesi söz konusu olduğunda mesafenin uzunluğu ve maliyetin yüksekliği asla önemsenmezdi. Her kuruma yetecek şekilde ürün toplanmasına çaba sarfedilirdi. Malî endişeler genellikle ikinci plana itilirdi. Bu sebeple iaşe organizasyonunun masrafları çoğunlukla iç hazineden karşılanırdı. Harcamalar bütçeyi aşıyor olsa da ikmal maddelerinin önceden toplanıp muharebe alanına götürülmesi için yapılan masraflar pek önemsenmezdi¹¹⁸⁴. Ordunun sefer haline geçmeden önce seferde hacanacak olandan fazla tahıl tedarik edilmesi halinde, sefer dönüşü artan miktar halka dağıtılırdı. Ancak sefer öncesi tahıl temini sırasında bu fazlalık biraz da kasıtlı olarak alınırdı. Bu ihtiyatın sebebi daha fena sonuçlar doğurabilecek riskleri en aza indirmektir¹¹⁸⁵.

Ordunun iaşesi, şansa veya tüccarın insafına terk edilemeyecek kadar önemliydi. 1500-1700 döneminde bu konuda Avrupalılardan oldukça ileri bir teknolojiye sahip olan Osmanlılar, askerî malzemelerin tedarik ve dağıtımını için son derece etkin bir sistem olan menzil ve avarız/nüzul sistemlerini geliştirmişlerdi¹¹⁸⁶.

Osmanlı Devleti'nde, ordunun iaşesini temin etmek için devletin yükünü azaltmak amacıyla takip edilen iki yol vardı. Bunlardan biri savaş harcamalarını karşılamak için halktan alınan avarız-ı divaniye vergisi, diğeri ziraî mahsullerin üretim ve dağıtımını takip etmek maksadıyla kurulan denetim ağı idi. Bu ağı oluşturan sistem, sefer yolu üzerindeki menzillerde hazır bulundurulması gereken zahire mükellefiyetine dayanmakta olup, nüzul olarak adlandırılmaktaydı. Nüzul aynî bir vergi idi. Bu sistemde, zahirenin ambarlara taşıma görevi reaya üzerine vazife edilmişti. Masraflar da halka yüklenmiş olduğundan, zaman içinde ortaya çıkan problemler sistemin değişimini sağlamıştı. Buna göre sefer güzergahından alınan aynî vergiler, vergiye tabi erzakın taşınması uzun zaman alacağı düşünülerek, vergilendirme nakdi hale dönüştürüldü. Daha sonra da sürsat uygulaması başlatıldı¹¹⁸⁷. Sürsat yolu ile devlet, ahalinin elindeki

---

¹¹⁸⁴ Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş (1500-1700)*, (Çvr. M. Tanju Akad), İstanbul 2007, s. 120.

¹¹⁸⁵ Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, s. 121.

¹¹⁸⁶ Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, s. 123. Bu hususta şark orduları için yapılan zahire alımları hakkında bk. Lütfi Güçer, *XVI.-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964, s. 115-120.

¹¹⁸⁷ Sürsatın Osmanlı seferlerinde iaşesinin temini yönünden önemi için bk. Ömer İşbilir, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri*, (Basılmamış Dr. Tezi, İ.Ü., SBE), İstanbul 1997, s. 17 vd. Edirne'den 17 Kasım 1813 (24 Zilhicce 1228) tarihinde hareket edecek olan ordu için temin edilmesi gereken malzemelerle ilgili bk. (Kacı, *İstanbul'da İktisadî Hayat*, s. 85-86n).

zahireyi, belirlediği bir fiyatla satın almaktaydı. Ancak bu usul ahaliye zarar veriyordu. Bu sebeple 1683 yılında zahire alımları aynî olmaktan çıkarılarak, nakdî hale dönüştürüldü. Avarız/nüzul ve sürsattan başka Osmanlı Devleti'nde zahire alımında kullanılan bir diğer usul ise mübayaa usulü idi. Bu usulde devlet, ihtiyaç duyduğu zahireyi satın almak için ya piyasa fiyatını düzenler veya piyasa fiyatını mübayaa fiyatı olarak kabul ederdi¹¹⁸⁸.

Osmanlı Devleti bu şekilde temin ettiği zahire dışında bir de kara ve deniz askerî için hazır ekmek anlamına gelen peksimet, yani pişirilmiş ve kurutulmuş ekmeğe ihtiyaç duyardı. Çünkü zamanın şartlarına göre ahşap olarak inşa edilen gemilerde ateş yakmak mümkün olmadığından, ihtiyaç duyulan ekmek sefere çıkmadan önce tedarik edilmeli ve uzun süre dayanabilen kalitede olmalıydı. Akdeniz ve Karadeniz'de hüküm süren denizci kavimlerde olduğu gibi Osmanlılarda da bu ihtiyaca cevap verebilen tek yiyecek peksimetti. Peksimet, günlük ekmekten farklı olarak hamur, maya konulmadan su ve tuz ilave edilerek yoğrulur ve bir müddet bekletilirdi. Daha sonra hamur parçalara ayrılarak kızgın olmayan fırında rutubeti kaybolana kadar pişirilirdi¹¹⁸⁹. Denizcilerin en önemli yiyecek ihtiyacı olan peksimet, uzun süre saklanabilen kurutulmuş bir ekmek çeşitiydi ve yüzyıllarca donanmalarda kullanılmıştı.

Osmanlı Devleti'nde peksimet yapımında kullanılan zahire, peksimet pişirilmekle görevli eyalette geçerli olan rayiç fiyatla satın alınırdı. İhtiyaç halinde yakın eyaletlerden de getirdilebilirdi. Peksimet belirli bir meblağ karşılığında pişirilirdi. Bu meblağ genellikle eyalet idarecileri tarafından ve eyalet gelirleriyle ödenirdi. Ödemeler her zanan eyalet idaresi tarafından yapılmazdı. Gerekli hallerde merkezi hazine tarafından da yapılabilirdi. Peksimet üreticilerine ödenen meblağlarda, eyaletler arasında fiyat farklılıkları görülebilirdi. 1809 yılı sefer hazırlıkları sırasında Tersane-i

---

¹¹⁸⁸ Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu*, İstanbul 2007, s. 119-121. Bu sistemde devlet zahireyi narh-ı carî, narh-ı ruzî denilen sistemle alırdı. Bir manada piyasa fiyatıyla alım da denilen bir sistemdi bu. Bu şekilde serbest olarak yapılan alımlar hakkında bk. Güçer, *Hububattan Alınan Vergiler*, s. 121-122. Fiyatlar genellikle yeni hasat zamanında sipahi, rençber, kapan sefain reisi, yazıcılar, kadı, naib, mübaşir, mübayaacı, âyân ve çukadar gibi şahıslardan meydana gelen bir komisyon tarafından kararlaştırılırdı. Bu hususta iki alım şekli vardı. Birincisi ürün arzının durumu idi. Bunu yaparken ahlaki durum göz ardı edilmez, insaf ölçüleri her zaman önemli bir kriter olarak kabul edilirdi. İkincisi fiyat belirlendikten sonra bir kısım zahirenin tohumluk ve çiftçinin ihtiyacı olarak ayrılmasına dikkat edilmesiydi. Kalan kısım mübayaa edilerek İstanbul'a gönderilirdi (Köroğlu, *İstanbul'a Zahire Sevkiyatı*, s. 57).

¹¹⁸⁹ İbrahim Sezgin, "17.-18. Yüzyıllarda Karadeniz Şehirlerinden Donanma İçin Peksimet Tedariki", *CİEPO*, XVII, (Trabzon, 18-23 Eylül 2006), s. 1 vd. (Makale baskıda).

Amire Emine Ahmed Aziz Efendi, donanma için Kıbrıs'tan 1000 kantar peksimet tedarik etmekle görevlendirilmişti¹¹⁹⁰.

Peksimet fiyatları, Osmanlı Devleti'nin bu dönemde içinde bulunduğu ekonomik durumu en güzel yansıtan verilerden biridir. Bölgeye ve yıllara göre önemli farklılıklar görülen peksimet fiyatlarında bazı örneklendirmeler yapmak hazinenin durumunu ortaya koymak açısından önemli veriler sunmaktadır. 1799 yılında Ordu-yı Hümâyun için Kıbrıs'tan 15 bin kantar peksimet talep edilmişti. Bu miktardaki peksimetin imali için 37500 kile un (dakik) gerekmekteydi. Peksimetin pişirilmesi, çuvala konulması ve nakliyesi için yapılan ödemeyle birlikte bir kile peksimet devlete 6 akçeye mal olmaktaydı. Bir kantarın 180 vukiyye olduğu düşünülürse, devlet 1000 kantar için Kıbrıs muhassıllığına 21250 kuruş ödemekteydi. Muhassıllığa verilen 10000 kuruş ise Darphane-i Amire hazinesindeki sefer akçesinden karşılanacaktı. Aynı yıl Donanma-yı Hümâyun kalyonları için de Kıbrıs'tan 1000 kantar peksimet tedarik edilmişti. Söz konusu peksimetin üretimi için 25 bin kile un, pişirme, nakliye ve çuval ücreti olarak kıyye başına 6'şar akçeden toplam 14766.5 kuruş verilmişti. Paranın yarısı Kıbrıs muhassıllık gelirlerinden, diğer yarısı (7500 kuruş) ise hazineden ödenmiş olup, toplam harcama 28750 kuruştur. Peksimetin pişirilmesinde kullanılan unun Kıbrıs'tan karşılanması halinde, devletin çiftçiye her kile için 50 akçe ödemesi gerekiyordu. Unun yakın bir eyaletten talep edilmesi durumunda ise fiyat 40 akçeye kadar düşmekteydi. 1809 yılında Donanma-yı Hümâyun kalyonlar iaşesini temin maksadıyla Kıbrıs'tan 10000 kantar peksimet talep edilmişti. Kullanılan unun kilesi 40 paradan tedarik edilmişti. Kıbrıs üreticisine verilecek meblağ Tersane-i Amire hazinesinden ödenmişti¹¹⁹¹.

Yukarıda belirtildiği gibi mübayaa ettiği zahirenin parası mutlaka ödenirdi. Zahirenin ordu veya donanmaya teslim edilmesi halinde, devlet adına yeni bir satış söz konusu olduğundan; satış sırasında fiyat rayiçin çok altında bir meblağ olurdu. Bununla beraber üreticinin zararı telafi edilirdi. Aradaki fark hazine tarafından karşılanırdı¹¹⁹².

---

¹¹⁹⁰ 1 kantar yaklaşık 56.5 kg. kabul edilmektedir (Sezgin, "Peksimet", s. 2).

¹¹⁹¹ 9 Haziran 1809 (25 Rebiülahir 1224), BOA, *Cevdet-Bahriye*, nr. 6301, .

¹¹⁹² Ömer İşbilir, "Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmali: I. Ahmed Devri İran Seferi Örneği", *Türkler*, X., s. 152-153. Osmanlı ordularının iaşesi ve ikmalî için nüzul, sürsat ve iştira denilen yöntemleri geliştirmiştir. İştira devletin ilk iki yöntem ile toplayamadığı iaşeyi satın alması veya bedeline karşılık görev tevzi etmesi şeklinde olurdu (İşbilir, "Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmali", s. 28 vd).

Sefer hazırlıkları Avrupa yakasında başlatılmış ise, Kıbrıs peksimeti Rodos üzerinden İnoz (Enez) limanına gelir ve buradan kara yoluyla ordunun geçiş güzergahına taşınırdı¹¹⁹³. Böyle durumlarda Kıbrıs'tan peksimet ve zahire, ayrı ayrı talep edilirdi. Nadiren her ikisini de birlikte talep edildiği olurdu. İhtiyaç halinde Kıbrıs'tan yılda bir kaç kez zahire ve peksimet talebinde bulunulması mümkündü. Özellikle sefer zamanlarında zahire ve peksimete duyulan azami ihtiyaç sebebiyle ahalinin muafiyet talepleri çoğunlukla reddedilirdi¹¹⁹⁴. Lakin ahaliye bir jest olarak sefer öncesinden kalan peksimet ve zahire borçları silinirdi. 1810 yılında Kıbrıs'tan istenen 30 bin kantar peksimetle ilgili karara bir göz atıldığında görülecektir ki, ahalinin içinde bulunduğu sıkıntı dikkate alınarak zahire talebinden vazgeçilmiş ve zahire ile ilgili karara ahalinin lehine şerh konulmuştur¹¹⁹⁵. Ancak şerh konulmasına rağmen, uygulamanın kesinliği tartışmalı olduğundan, bazen şerhe muhalif görüşler ileri sürülebilirdi. Böyle durumlarda Mevkufat Kalyemi'nden bu hususta gerekli kontrollerin yapılması istenirdi. Mesela, Kıbrıs'tan 1810 senesinde ordu için 30 bin kantar, hazine için 15 bin kantar; 1811 senesinde ordu için 5 bin kantar olmak üzere toplam 50 bin kantar peksimet istenmişti. Yine Kıbrıs'tan Tersane-i Âmire için 1810 senesinde 10 bin kantar; 1811 senesinde ordu için 5 bin kantar olmak üzere toplam 15 bin kantar peksimet talep edilmişti. Nitekim 1810 ve 1811 senelerinde Kıbrıs'tan ordu için yapılan alımlar 60 bin kantardan fazlaydı. Bu sebeple devlet, Kıbrıs'tan istenilen 30 bin kantar peksimetin affına dair karara şerh konulmasını ve bu miktarın 60 bin kantar peksimetten düşülerek, ahali lehine indirimine gidilmesine karar verilmişti. 1810 ve 1811 senelerinde ordu için 20 bin kantar ve tersane için 15 bin kantar olmak üzere toplam 35 bin kantar peksimetin Kıbrıs'tan alınmasına karar verilmişti. Fakat Kıbrıs'ta yeterli un olmaması sebebiyle, ihtiyaç duyulan unun dışarıdan getirilmesi gerekiyordu. Kıbrıs halkı peksimet üretiminde becerikli ve bilgili olması sebebiyle devlet, adadaki her aileden 15-20 gün içinde 1 kantar olacak şekilde, toplam 35 bin kantar iyi ve pişkin peksimet hazırlamalarını istemişti¹¹⁹⁶. Akka tarafından getirilen zahire kullanılarak 15 bin kantar olan tersane peksimeti hazırlamıştı. Buna karşılık Kıbrıs muhassılı ordu için

---

¹¹⁹³ Ancak buradan Akdeniz'e zahire ihracı tamamen yasakdı (Sarıcaoğlu, *Mali Tarih*, s. 107).

¹¹⁹⁴ Af maddesi kabul edilecek şey olmadığından, uygulanması mecburi olan emrin gönderilmesi istenmiştir [1 Nisan 1811 (7 Rebiülevvel 1226), BOA, *Cevdet-Askeri*, nr. 4129/1].

¹¹⁹⁵ *Aynı vesika*.

¹¹⁹⁶ 16 Nisan 1811 (22 Rebiülevvel 1226), BOA, *Cevdet-Askeri*, nr. 4129/2.

sipariş edilen 20 bin kantar peksimet hakkında bir bilgi vermemiştir¹¹⁹⁷. Devlet peksimet üretimiyle ilgili olarak muhassılın bir ihmalkarlığının olabileceğine kanaat getirmiş olduğundan, muhassılın azli için teşebbüste bulunmuştu¹¹⁹⁸. Muhassıl, hakkındaki azil kararının haberini alır almaz, kazalara adamlar göndererek, zahireyi harman yerlerinden satın almaya başlamış ve ahalinin zahireyi köy anbarlarına taşınmasına izin vermemiştir. Konuyla ilgili olarak Kıbrıs ahalisine bir duyuru yaptırarak, ordu için talep edilen 20000 kantar peksimetin de bir an önce hazırlanarak, İstanbul'a gönderilmesini emretmiştir. Neticede iskelelere 10 bin kantar peksimet nakledilmiştir. Lakin, peksimetin nakli için gönderilen gemilerin zahire gemisi olması da nakliyat için ikinci bir problem olmuştur. Aksilikler karşısında çaresiz kalan muhassıl, merkeze gönderdiği yazısında peksimet nakli için peksimet gemilerinin gönderilmesini istemiş ve problemlerin faturasını da Kıbrıs ahalisine kesmişti. Devlet, peksimetin bu şekilde gecikmesindeki kusuru araştırmak için, Kıbrıs'a bir mübaşir gönderdi ve işin aslı öğrenmeye çalıştı. Yapılan inceleme sonucunda, ahalinin harman zamanı zahirenin bir kısmını sakladığı ortaya çıkmıştı.

Suçlarını görmezlikten gelen Kıbrıs ahali, ordu için iskeleye sevkettikleri 10 bin kantar peksimetin bölüştürülerek yarısının orduya, diğer yarısının da tersaneye verilmesini teklif etme cüretinde bulunmuştu. Cüretlerine kılıf olarak da, zahire kıtlığını bahane göstermişlerdi. Fakat işin aslını öğrenmesi için adaya gönderilen muhbir (tatar) Hasan, mübaşir olarak tayin edilen Kılarcıbaşı Mehmed tarafından Kıbrıs'ta zahire kıtlığı olduğu konusunda ahali lehine düzenlediği raporu yalanlamıştı. Tatar Hasan mübaşirin aksine adada zahirenin bol olduğunu haber vermişti. Devlet de, ordu ve kalyonlar neferatı için talep edilen peksimetten hiçbir şekilde feragat edilemeyeceğini bildirmiş ve peksimetin pişirilip acilen gönderilmesini istemiştir¹¹⁹⁹. Devletin bu ihtarına rağmen adadan bir ses çıkmamıştı. Buna mukabil Tatar Hasan da, ahalinin aleyhinde olacak yeni bilgiler göndermişti. Konunun üzerine ciddiyetle gitmeye karar verildi. Kıbrıs'a gönderilen emirlerde, ahalinin ihtiyacı olan zahirenin ayrılmasını ve geri kalanın İstanbul'a gönderilmek üzere iskelelere sevki istendi. Müslim ve gayrimüslim reaya vekillerinin bu hususu kefalete bağlamaları konusunda bir de uyarı gönderildi.

---

¹¹⁹⁷ 21 Nisan 1811 (27 Rebiülevvel 1226), BOA, KK., nr. 27, s. 74, h. 2.

¹¹⁹⁸ 22 Mayıs 1811 (28 Rebiülahir 1226), BOA, KK., nr. 27, s. 98, h. 2 ve 3.

¹¹⁹⁹ 31 Ekim 1811 (13 Şevval 1226), BOA, Cevdet-Askeri, nr. 46709.

Uyarıda peksimetin hazırlanmasına devam edilmesi ve ihtiyaç fazlası zahire kalırsa bunun da peksimet gemileriyle İstanbul'a sevki emredildi.

Şu da bir gerçektir ki, devlet Kıbrıs'tan talep edilen peksimet ve zahireyi farklı gemilerle taşıma imkanından yoksundu. Çare olarak aynı gemilerin kullanılması düşünüldü. 1810 yılı zahiresi henüz tam olarak taşınmamış olduğu gibi Lefkoşa dizdarının girişimiyle söz konusu gemiler İstanbul'un iaşesi için istenilen (1811 tertibi) 50000 kile buğday ve 50000 kile arpanın naklinde de kullanılmaktaydı. Bu durum peksimetin gecikmesinin esas sebebi olmuştu¹²⁰⁰.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen, devlet buğdayın kilesini 120 paradan ve arpanın kilesini ise 50 paradan almak suretiyle, Kıbrıs halkına son zamanların en iyi fiyatını teklif etmişti. Muhassıllık hazinesine de 50000 kile buğday ve 50000 kile arpa karşılığında 175000 kuruş gönderilmişti. Ancak daha önce talep edilmiş olan 35000 kantar peksimet bedelinin ise muhassıllık gelirlerinden karşılanmasına karar verilmişti¹²⁰¹. 1812 yılında peksimet bedeli ahaliye tam olarak ödenmişti. 1811 yılından geriye 2458 kantar 37 kıyye peksimet kalmıştı. 1812 yılı için talep edilmiş olan 10 bin kantar peksimet de hazırlanmamıştı. 1811 bakayası ve 1812 yılı tertibi olan 12458 kantar 37 kıyye peksimet devlet adadan talep etti. Ancak bütün çabalara rağmen İstanbul'a sadece 987 kantar 30 kıyye peksimet gönderilmişti. Yeni bir emirle muhatap olan muhassıldan söz konusu miktardan arta kalan peksimetin de acilen sevki istenmişti¹²⁰². Muhassıl da, 1810 ve 1811 yıllarında yapılan peksimet ve zahire sevkiyatıyla ilgili bir defter hazırlayarak İstanbul'a gönderdi. Deftere göre; Tersane-i Amire'ye üç sevkiyat yapılarak 5070 kantar peksimet teslim edilmişti. Tuzla İskelesi mahzeninde 4688, Magosa mahzeninde 2429.5, Limasol İskelesi mahzeninde 650, Baf İskele mahzeninde ise 2232.5 kantar olmak üzere toplam 10 bin kantar peksimet bulundurulmaktaydı¹²⁰³. Ordu ve donanma için Kıbrıs'tan gönderilen 15 bin kantar peksimet (1810 ordu tertibi) karşılığında ahaliye muhassıllık gelirlerinden, 43125 kuruş; 5 bin kantar peksimet (1811 tersane tertibi) karşılığında ise 14375 kuruş ödenmişti. Donanma için yapılan sevkiyatta muhassıllık gelirlerinden (1810 yılı tertibi için) 10 bin kantar peksimet karşılığında, pişirme ve nakliye ücreti olarak 28750 kuruş

¹²⁰⁰ 17 Kasım 1811 (Gurre-i Zilkade 1226), BOA, *Cevdet-Askeri*, nr. 46709, lef: 2.

¹²⁰¹ Aynı vesika.

¹²⁰² 1 Aralık 1812 (26 Zilkade 1227), KŞS., nr. 28, s. 47, h. 1.

¹²⁰³ 1 Ağustos 1812 (22 Receb 1227), BOA, *Cevdet-Askeri*, nr. 591/1.

ödeme yapılırken tersane için yapılan sevkiyatta 5 bin kantar peksimet (1811 yılı tertibi) karşılığında ise 14375 kuruş ödeme yapıldığı anlaşılmaktadır¹²⁰⁴.

Görüldüğü gibi, peksimetin pişirilmesinden, İstanbul'a sevkine hatta parasının bir kısmının ödenmesine kadar sorumluluk tamamen muhassıl üzerindeydi. Devlet sorunların halli için muhassılı dinlemek yerine genellikle adaya ya bir muhbir veya mübaşir tayin etmekteydi. Hatta bazı özel hallerde birbirinden habersiz her ikisinin de gönderildiği olurdu. Porblemlerin hallinde ise genellikle bu ikisinin verdiği bilgiler dikkate alınırdı. Böyle muameleler karşısında savunmasız olan muhassıllar, peksimet ve zahirenin hazırlık safhasında ahalinin olduğu kadar eşrafın da yardımına muhtaçtı. Nakliyatlar genellikle problemin en sık yaşandığı husustu. Parasal kaynaklar en çok da nakliyat işinde gerekirdi. Böyle durumlarda ahalden ziyade eşrafın meseleye sahip çıkması ve borç para temin etmesi beklenirdi. Nakil vasıtalarının tedariki ise devletin sorunuydu. Gemiler genellikle -müstemen veya gayrimüslim- tüccar taifesinden kiralanarak temin edilmeye çalışılırdı¹²⁰⁵.

Osmanlı Devleti, bazı vilayetlerden her sene peksimet ve zahire tedariki yoluna gitmekteydi. Bu durum özellikle Kıbrıs ahali arasında bir fobi haline gelmiş olacak ki, devletin her talebinde, ahali bazen dilekçeler ile bazen de heyetler ile merkeze başvurarak, mutlaka bir bahane ileri sürer ve görevden aflarını talep ederlerdi. 1813 senesinde Donanma-yı Hümâyun'un Antakya'ya hareket etmesi sebebiyle Kıbrıs'tan 3000 kantar peksimet istenilmişti. Buna ilave olarak Akdeniz'de bir süre daha kalması planlanan donanma için 3000 kantar ilave peksimet hazırlanması istenilerek, talep 6000 kantara çıkarılmıştı. Bunun üzerine Kıbrıs ahali İstanbul'a dilekçeler göndermiş ve yeni hastalıktan kurtulmuş olduklarını ileri sürerek, aflarını istemişlerdi. Devlet donanmanın ihtiyacı olan peksimetin 2000 kantarını ve ihtiyat peksimetinin ise tamamının affına karar verdi. Kıbrıs muhassılı da İstanbul'a bir yazı göndererek, donanma için istenilen 1000 kantar peksimetin hazır olduğunu ve uygun bir iskelede depolandığını bildirdi¹²⁰⁶.

Osmanlı Devleti'nin deniz ve kara orduları için olduğu kadar bağlı eyaletlerin ve civar ülkelerin denizci kuvvetleri için de peksimet hayati bir öneme sahipti. Ancak

---

¹²⁰⁴ 3 Ağustos 1812 (24 Receb 1227), BOA, *Cevdet-Askeri*, nr. 591/2.

¹²⁰⁵ 18 Ağustos 1812 (9 Şaban 1227), BOA, *Cevdet-Askeri*, nr. 591/3.

¹²⁰⁶ 8 Şubat 1814 (17 Safer 1229), KŞS., nr. 28, s. 148, h. 1.

peksimetin üretimi iklim şartları kadar üretecek olan ahalinin tahammül gücüyle de yakından alakalıydı. İklimin kurak olduğu zamanlarda İstanbul ve yakın eyaletlerde baş gösteren zahire kıtlığı, peksimetin Kıbrıs gibi zahiresi bol olan yerlerden karşılanmasını gerektirmekteydi. Bu sebeple Kıbrıs'ta kullanılmak üzere veya donanma uğradığında ihtiyacının giderilmesi için peksimet bulundurmak, aynı zamanda ada için de bir gereklilik idi¹²⁰⁷.

Devlet, Rum korsanları ve Avrupalı devletlerin taarruzları sebebiyle donanmanın faal olduğu II. Mahmud döneminde, Kıbrıs'taki zahire hakkında sürekli bilgi akışına ihtiyaç duymaktaydı. 1831 yılında büyük bir Osmanlı donanmasının Akdeniz'e çıkarılması gündeme gelince, eski teşrifatçılardan Said Mehdi Bey Kıbrıs'a gönderilerek, peksimetin durumunu incelemesi ve peksimetin adadan sağlanıp sağlanamayacağı hakkında malumat göndermesi istenmişti. Mehdi Bey Kıbrıs'ın eşraf ve kocabaşlarıyla yaptığı görüşmelerde, her ne kadar geçmiş senelerde zahire yönünden kıtlık çekilmiş olsa da, iklimin uygunluğu sebebiyle 1831 yılında yeterli miktarda zahirenin temin edilebileceği kanaatine varmıştı. Ancak müslim ve gayrimüslim vekiller, yakın vilayetlerde olan çekirge (cerad) tehlikesine de dikkat çekerek devletin, Kıbrıs'tan ahaliyi sıkıntıya düşürmeyecek kadar zahire ve peksimet talep etmesini istemişlerdi. Bunun üzerine Kıbrıs ahalişi ellerindeki zahireyi ödeme güçlerine göre ve yevmiye karşılığında, civardaki kalelerde bulunan anbarlara taşımışlardı. Bu anbarlarda 11 bin kantar peksimet biriktirilmiş ve buralardan İstanbul'a sevkiyata da başlanmıştı¹²⁰⁸.

Görülüyorki, peksimet Osmanlı ordu ve donanması için hayati bir öneme sahipti. Donanma uzun zaman denizde kalmaktaydı. Bu sebeple gemilerde ateş yakılamamaktaydı ekmek ihtiyacı sadece peksimet ile karşılanabilmekteydi. Bu durum devleti zahiresi bol olan Kıbrıs'tan kendi belirlediği bir fiyattan veya piyasa fiyatından peksimet sağlamaya yöneltmekteydi. Bu, ahalinin bazen gönül rahatlığıyla peksimet göndermesine, bazen de hububatın yetmeyeceği endişesiyle çeşitli bahaneler ileri sürülerek peksimeti vermektен kaçınmalarına sebep olmaktaydı. Bu da devlet ile ahaliyi uzun süre karşı karşıya bırakacak fakat, genellikle devletin arzu ettiği şekilde sonuçlanan problemler yaşanmasına zemin hazırlamaktaydı.

---

¹²⁰⁷ Mehmed Ali Paşa ile devlet arasında henüz bir muharebe cereyan etmediği zamanlarda, paşanın bir gemisi ters esen rüzgar ile adaya sürüklenince, geminin tamiraty yaptıktan sonra 150 kantar peksimet verilerek Rodos üzerinden İskenderiye'ye dönmüştü [27 Şubat 1828 (11 Şaban 1243), BOA, HAT., nr. 566/27787-A].

¹²⁰⁸ Mayıs 1832 (Zilhicce 1247), BOA, HAT., nr. 375/20442-A-B.

B. Dış Ticaret

Kıbrıs, Osmanlı fethi öncesinde de Akdeniz ticaretinde önemli bir merkezdi. Kıbrıs ticaretinin geçmişi İskender dönemine kadar uzanır. Kıbrıs ile Kafkasya, Suriye, Mezopotamya ve Ege adaları arasında yapılan ticaret milattan önceki yıllara kadar uzanır¹²⁰⁹. Müslümanların Akdeniz'e hakim oldukları XI. yüzyıla kadar içe kapanık bir dönem yaşayan, ancak bu yüzyıldan sonra başlayan Haçlı seferleriyle tekrar Akdeniz ticaretine dönen Avrupalılar ele geçirdikleri bazı kutsal kentler sayesinde Akdeniz'i ve dolayısıyla Kıbrıs'ı yeniden dünya ticaretine bağlamış oldular¹²¹⁰. Kıbrıs Lüzinyanlar (1192-1489) ve Venedikliler (1489-1571) döneminde canlı bir ticarî hayata sahip oldu¹²¹¹. Şeker ve pamuk ipliği gibi önemli birkaç ticarî emtia bu dönemde Suriye, Anadolu ve Kıbrıs'tan Avrupa'ya sevkedildi¹²¹². Bununla beraber diğer Avrupa devletleri henüz açık deniz ticaretiyle ilgilenmemekteydiler. Bu dönemde Kıbrıs, mallarını karalara yakın sahillere götürmek suretiyle bir çeşit koruma uygulamakta olan Avrupa devletleri için uzak bir diyardı. Bu durum Kıbrıs ticaretini, karaya yakınlığı sebebiyle daha elverişli durumda olan Sicilya'nın gerisinde bırakmıştı¹²¹³. Lüzinyanlar döneminde, elde edilen gelirler doğrudan Kıbrıs için kullanılmaktaydı. Çevredeki Haçlı devletleri ortadan kaldırıldıktan sonra adanın doğu-batı ticaretteki yeri yeniden kuruldu. Böylece Kıbrıs'ın Magosa şehri Ceneviz, Venedik, Pisa, Floransa, Barselona, İskenderiye, Montpellier, Şam, Halep, İrankörfezi, Güney ve Doğu Asya ile bağlantılı bir merkez haline geldi¹²¹⁴. Lüsignan döneminden kalma Latin kökenli tacirler özellikle Konya ile Kıbrıs arasındaki ticareti yönlendirmekte ve Konya'dan adaya şap, yün, deri, ham ve işlenmiş ipek getirmekteydiler. Silifke limanı bu ticaretin önemli bir geçiş noktasıydı¹²¹⁵.

¹²⁰⁹ Ahmet Tabakoğlu, *Toplu Makaleler I, İktisat Tarihi*, İstanbul 2005, s. 297.

¹²¹⁰ Tabakoğlu, *Toplu Makaleler I*, s. 298.

¹²¹¹ Oberling, *The Road to Bellapais*, s. 2; Darkot, "Kıbrıs", s. 674.

¹²¹² Uriel Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (Çvr. Enver Ziya Karal), Ankara 1975, s. 4. Ö. Lütfi Barkan, Kıbrıs'ın fethinden sonra beylerbeyinin bir inceleme yaptırdığını, adada yetiştirilen ürünler hakkında edindiği bilgileri merkezle paylaştığını ve buna göre bir nizamname hazırlandığından bahseder. Bu nizamnamenin uygulanması için ortakçılar ile yapılan bir istişarede adada şeker kamışı, pamuk ve diğer hububat çeşitlerinin yetiştirilmesi hususunda bir girişimin olduğundan bahseder (Barkan, *Toprak Meselesi*, s. 662).

¹²¹³ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 197-198.

¹²¹⁴ Groot, "Kıbrıs", s. 289.

¹²¹⁵ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 333-334.

Kıbrıs ile ilişki kuran Avrupa devletlerinin başında Venedik gelmekteydi. Venedik limanlarından Zara, Taraû, Spalatro Kıbrıs ve Suriye ile ticarete en çok önem veren limanlardı¹²¹⁶. Anadolu Selçuklu Sultanlığı'nın son dönemlerinde [Alaeddin Keykubad(1220-1237)] Kıbrıs, daha çok Anadolu, Suriye ve Mısır ile yakın ticarî ilişkiler içindeydi. Selçukluların Anadolu'ya hakim oluşundan sonra 1214 yılına kadar Kıbrıs ile ticaret nadiren de olsa sürdürülmüştü. Bu tarihten sonra Avrupa ticaretine yön veren yerlerden biri olan Kıbrıs ile ilişkiler artırıldı¹²¹⁷. Bir kısım Selçuklu malları Kıbrıs üzerinden Avrupa'ya gönderilmeye başlandı. Bu mallar arasında yün, deri, ham ipek, pamuk, zamk, reçine, şap, dokuma ve ilaç ürünleri ön sıralarda yer almaktaydı¹²¹⁸. Venedik'in Kıbrıs'a olan ilgisi, Avrupa'nın güney sahillerindeki devlet veya kolonilerin adaya olan ilgisiyle yakından alakalıdır. 1236 yılında Kıbrıs Kralı I. Henri ile Marsilya arasında bir ticaret anlaşması yapılması¹²¹⁹, Cenevizliler ile de ticarî bağlar kurulmasını sağlamıştır. Filip de İbelin (+1227) zamanında Cenevizlilere Limasol ve Famagusta (Magosa)'da konsolosluk kurma imkanı tanındı ve adlî ayrıcalıklar verilerek, gümrük muafiyeti sağlandı (1218)¹²²⁰. Bununla beraber Venedik'in Akdeniz'deki üstünlüğü hızla yayılmaktaydı. Hatta Cenevizli'ler ile girişilen savaştaki başarılar sayesinde Kıbrıs ve Girit de bir süre Venedik'in nüfuzuna girdi¹²²¹. Venedik 1302'de II. Henri zamanında Lefkoşa ve Limasol'da önemli ticarî imtiyazlar elde etmişti¹²²². Aynı yıl Kıbrıs'a gönderilen bir elçilik heyetinden kalan belgelere göre, vergiler açısından Venediklilere, Cenevizlilerden farklı bir işlem yapılmamaktaydı. Tüccarların başlıca merkezî Limasol idi. Pekçok kişi burada mal ve mülke sahipti. Lefkoşa'da bu bakımdan önemli bir ticarî merkezdi. Her iki şehirde birer Venedik kilisesi vardı¹²²³. Zamanla Venedikliler adaya yerleşti. Fakat Kıbrıs, venedik için askerî bir üs ve bir koloni olarak kaldı. Venedik idaresi döneminde ekonomi tamamen yok oldu. Memluk sultanlarına ve Osmanlı Devleti'ne ödenen vergi de işin cabası oldu. Adanın kaynakları tekelci bir yaklaşımla sömürüldü. Tuz, hububat, pamuk, şeker kamışı gibi mallar sadece Venedik'e taşındı. Bu

---

¹²¹⁶ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 342.

¹²¹⁷ Tabakoğlu, *Toplu Makaleler I*, s. 301.

¹²¹⁸ Tabakoğlu, *Toplu Makaleler I*, s. 303.

¹²¹⁹ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 370.

¹²²⁰ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi* s. 402-404.

¹²²¹ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi* s. 483, 496.

¹²²² Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi* s. 400.

¹²²³ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi* s. 405-406. Latin kiliseleri zamanında Kıbrıs halkı kötü muamele ve köle gibi muamele görmekteydi (Oberling, *The Road to Bellapais*, s. 2).

tutum Venedik yönetimine karşı 1562’de bir isyanın tertiplenmesine sebep oldu. İsyân bastırıldı ancak isyancılar Osmanlı Devleti ile irtibat kurarak yardım istemişlerdi¹²²⁴.

Cenevizlilerin özellikle adalar arasında geliştirdikleri ticaret sayesinde, Ege adalarıyla da önemli ticarî bağlar kurulmuştu. Foça ve Sakız adalarından Kıbrıs’a çeşitli mallar gelmekteydi. Özellikle göz taşı ve mahon Kıbrıs’ta yaygın olarak tüketilmekteydi¹²²⁵. Kıbrıs’ın en fazla ilişki kurduğu adalardan biri Rodos idi. Rodos bir geçiş güzergahı üzerinde olması sebebiyle sonraki dönemlerde de Anadolu, Suriye, Mısır ve Kıbrıs’a gidip-gelen ticaret gemileri için önemli bir uğrak yeriydi¹²²⁶.

Osmanlı Devleti’nin Akdeniz’de güçlü bir konuma ulaşması ve rekabet gücü karşısında gerileyen Venedik ve İtalyan deniz güçlerinin yerini İngilizlerin alması, Kıbrıs’ın önemini artırmıştır. İngilizlerin sayesinde 1511 yılından itibaren Akdeniz’de hareketlilik artmıştı. İngiliz limanlarıyla Sicilya, Girid, Sakız, Kıbrıs, Trablus ve Beyrut arasında ticareti geliştiren seferler düzenlenmişti. 1552 yılından 1573 yılına kadar İngilizlerin Akdeniz’de görünmemeleri, başka sebepler yanında Osmanlıların deniz gücüyle alakalı da olabilir. İnebahtı yenilgisinden sonra Osmanlı deniz gücünde görülen zayıflık üzerine tekrar Akdeniz’e dönmeleri de bu ilişkiyi açıklar niteliktedir¹²²⁷.

İngilizlerin Akdeniz’deki faaliyetleri, Rusya’da kurmuş oldukları Moskov Company’den sonra, Venice Company ve son olarak da Levant Company (1581) ile muazzam bir gelişme gösterdi. Böylece Kıbrıs, İngiliz-Osmanlı ticaret ağı içinde önemli bir merkez olmaya devam etmiş olmakla beraber, Avrupalı’ların Suriye sahillerine olan ilgisi, Kıbrıs’ın önemini ikinci dereceye düşürmüştür¹²²⁸.

1580-1640 döneminde ise adada bir çok yabancı tüccar bulunmaktaydı. Müstemem olarak isimlendirilen bu tüccarların çoğu Venedikli olmakla beraber, Fransız,

---

¹²²⁴ Groot, “Kıbrıs”, s. 292-293.

¹²²⁵ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 557.

¹²²⁶ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 587-588.

¹²²⁷ Kütükoğlu, *Osmanlı İngiliz İktisadî Münâsebetleri*, I., s. 6-7. İngilizlerin bu 20 yıllık sürede neden Akdeniz’de görünmedikleri hususunda şu noktayı nazarı dikkate almak gerekir: İngiliz tüccarlardan Anthony Jenkinson 1553 yılında Kanunî’den sadece kendisi için serbestlik tanıyan bir ticarî ahidname almış olması, Türklerin, Fransa ve Venedik’in imtiyaz sahibi olduğu bir devirde İngiliz Devleti’ne ticarî serbestiyet tanımayacakları yönünde bir algılamaya sebep olmuştur. Bu da, bu niyetlerle Jenkinson’un İngiliz Devleti adına Rus Çarlığı ve İran ile serbest ticaret anlaşmaları imzalamak isteğinde olduğunu göstermektedir. Jenkinson’un bu çabası Osmanlı Devleti’nin zayıflatılmasını temin için yapılan girişimlerdi ve doğudan Osmanlı topraklarına gelen ticaretin önünün kesilmesine çalışıldığını göstermektedir (Konuyla ilgili gelişmeler hakkında bk. Kütükoğlu, *Osmanlı İngiliz İktisadî Münâsebetleri*, I., s. 9-10).

¹²²⁸ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 407.

İngiliz ve Almanlara da rastlamak mümkündür. Bunların Kıbrıs'ta kalmaları için gerekli olan imtiyaz belgeleri cülus dönemlerinde yenilenmekteydi¹²²⁹.

Kıbrıs, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda önemli bir ticaret merkezî olmaya devam etmiştir. Her ne kadar Akdeniz ticaretinin, corafi keşiflerden kaynaklanan sebepler ile XVI. yüzyılın başlarından itibaren gerilediğine dair bazı görüşler olsa da, aslında bu ticaretin XVII. yüzyılın başlarına kadar aktif halde olduğunu gösteren deliller vardır¹²³⁰. Bu yönde bir değerlendirme yapılması halinde bu dönemdeki ticaret ağı içinde Kıbrıs'ın canlı bir trafik yaşadığını söylemek mümkündür. En azından Mısır ve Kuzey Afrika'daki diğer eyaletlerden gelen gemiler buradan tahıl ve keçiboynuzu gibi yükler almaya devam etmekteydi¹²³¹. Nitekim Venedik, Fransa, İngiltere ve Hollanda konsoloslarının Kıbrıs'taki ilk faaliyetlerine bakıldığında söz konusu tarihlerde adanın ticarî yönden taşıdığı önemi tespit etmek mümkündür. Doğrusu ticarî amaçlar ile Larnaka'da ikamet eden bu konsolosların daha sonra siyasî meselelere bulaşmaları Osmanlı Devleti ile ilişkilerinin bozulmasına sebep olmuştur¹²³². Bu da Avrupa devletlerinden bazılarının Osmanlı Devleti nezdindeki önceliklerine son vermiştir. Mesela, Akdeniz ticaretinde her zaman öncelikli devlet konumundaki Fransızların 1615-1675 yılları arasında Osmanlı aleyhtarı faaliyetleri sebebiyle yerlerini Hollanda ve İngiltereye kaptırmalarına sebep oldu. Fransızlar eski konumlarını kazanmak için 1682 yılında bu siyasetlerinden vaz geçtiler ve açıkça Osmanlı yanlısı bir tutum sergilediler. Bu da İstanbul, İzmir, Halep ve Kıbrıs'ta sıkıntı içinde bulunan Fransız tüccarına yeni bir soluk kazandırmadı. Avrupalıların XVII. yüzyılın sonlarından itibaren yönlerini Okyanus ticaretine çevirmiş olmalarına rağmen, Akdeniz ticareti bir süre daha önemini korudu. Özellikle İngiliz-Fransız rekabeti sebebiyle XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Hindistan ticaret yolu üzerinde kurulmak istenen askerî kontrol, Kıbrıs'ı ticarî ve askerî planda yeniden öne çıkmasına vesile olmuştur.

---

¹²²⁹ Jennings, "The Zimmis: Greek Orthodox Christians and Other Non-Muslims", *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World (1571-1640)*, London 1993, s. 156.

¹²³⁰ Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi*, s. 70.

¹²³¹ Bk. İsmail Oğuz, *M. 1822 Tarihinde İstanbul Limanındaki Bir Haftalık Deniz Ticareti, Mal Vasıta Mürettebat (21-27 Muharrem 1238)*, (Basılmamış YL. Tezi, B.Ü., SBE), Balıkesir 1995, s. 12.

¹²³² Groot, "Kıbrıs", s. 296-297. Jennings, 1595-1640 tarihleri arasında Kıbrıs'ta sadece Fransız, Venedik ve Hollandalı konsoloslardan bahsetmektedir (Jennings, "The Zimmis", s. 158).

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Kıbrıs'ta İngiltere, Fransa, Danimarka, Hollanda, Venedik, Sicilyateyn, Analpa, Dubrovnik, Avusturya¹²³³ ve İsveç devletlerinin tüccarlarına rastlamak mümkündür. Çoğunluğu İngiliz ve Fransız olan tüccarların Kıbrıs'tan genelde yasak olmayan ürünleri satın aldıkları anlaşılacakla beraber, Fransız elçilerin Kıbrıs esnafının ürünleri hileli yollarla sattıklarına dair bazı şikayetleri olmaktadır. Yoğun bir ticarete sahne olan Kıbrıs'ta, konsoloslar Osmanlı Devleti tarafından tüccar gemilerinin limandan çıkışı ve girişi gibi bazı yetkilerle donatılmışlardı¹²³⁴.

Akdeniz'in doğusunda Anadolu, Suriye ve Mısır kıtalarını denizden kontrol edebilecek stratejik bir konumda olan Kıbrıs, XIX. yüzyılda da devletlerarası rekabetin merkezî olmaya devam etmiştir. Deniz ticareti açısından ise, batıdan gelen tüccarların bir uğrak yeri durumundadır. Girit, Rodos, Sicilya ve Malta'ya göre ticarî, siyasî ve stratejik olarak önemli kara parçalarını ve su yollarını kontrol altında bulunduruyor olması, Kıbrıs'ı büyük birer deniz gücü haline gelmiş olan İngilizler ve Fransızlar açısından da değerli bir konuma yükseltmiştir¹²³⁵.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında da Kıbrıs'ta ticarî hayat canlıydı. Kıbrıs bu dönemde daha çok Sayda'dan İskenderun'a kadar uzanan kıyı şeridiyle ilişki içindeydi. Avrupalı tüccarlar ise önce Kıbrıs'a uğramakta, oradan da Halep'e geçmekteydiler. Ada ile ticaret yapan devlet sayısı bu dönemde biraz daha artmıştır¹²³⁶. Tuzla kazası yüzyılın ikinci yarısında da bir liman kasabası olup, yabancı konsoloslukların toplandığı bir merkezdi. Buradaki faaliyetlere bakıldığında bedesten, han, çarşı ve pazarların işlek olduğu görülmektedir. Savaş zamanlarında konulan kısıtlamalar, adanın ticaretini olumsuz yönde etkilemekteydi. Bu dönemde özellikle pamuk ticareti revaçtaydı.

---

¹²³³ Avusturya (Nemçe) ile yapılan ilk ticaret anlaşması ve verilen ahidname 1718 yılına rastlamaktadır. Bu anlaşma Pasarofça anlaşması ve ticaret anlaşması olarak bilinir. Anlaşma ve ticari münasebetler hakkında bk Nurgül Bozkurt, "XVIII. Yüzyılın Başlarında Osmanlı-Avusturya Ticari Münasebetleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 12, İzmir 1997, s. 186 vd.

¹²³⁴ Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi*, s. 330-332. Osmanlı Devleti'nde en fazla itibar edilen tüccar taifesi Fransızlar idi. Bunlara verilen ahidnameler her padişah döneminde yeni bir tadilattan geçirilirdi ve duruma göre yeni muafiyetler kazanmaları temin edilirdi. Bu çeşit fermandan biri için bk. Aysin Şişman, "1702-1708 Tarihleri Arasında Türk-Fransız İlişkilerinde Konsolos Arzları", s. 550-557.

¹²³⁵ Rıfat Uçarol, "Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ı İngiltere'ye Devri (1878)", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, (Hzr. Ahmetbeyoğlu, A.-Afyoncu, E.), İstanbul 2001, s. 120.

¹²³⁶ Kıbrıs İspanya, Venedik, Yanbolu, Laleli, Felemenk (Hollanda), İstanbul, İngiltere, Fransa, Bosna, İran, Girid, Sakız, Anabolos, Selanik, Bursa, Yanya, Mahmudiyye, Hindistan gibi yerlerden gelen mallar için önemli bir pazar oluşturmaktaydı (Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti*, s. 276-278).

yabancı tüccar, Osmanlı üreticisine önceden avans vermek suretiyle bu ürünü büyük oranda dışarıya taşımaktaydı. Bu sebeple devlet penbe mukataası vergilerini artırmak zorunda kalmıştı. Yüzyılın ikinci yarısında Kıbrıs'tan ihraç edilen mallar arasında pamuklu, basma, tülbind, yatak örtüleri, yapağı, keten, harnup, gibi ürünlere yer verilmiştir¹²³⁷. Kıbrıs'taki beylerbeyi ve defterdara gönderilen 1594 tarihli bir emirden, Piskopi, Kulaş, Kukla, Lefke ve Hirsofi'de iltizama verilmiş olan şekerhanelerin olduğu anlaşılmaktadır¹²³⁸. Buna dair kuvvetli bir delil ise şekerin daha XV. yüzyılda geniş ve kaliteli olarak Kıbrıs, Suriye ve Mısır'dan Avrupa'ya taşınmakta olması, şekerhanelerin mevcudiyetiyle ilgili önemli bir ipucu olarak kabul edilebilir¹²³⁹.

Napolyon'un Mısır'a hakim olmasından sonra bir ara Kıbrıs'ı da ele geçirme girişimine karşılık, Fransızlardan önce davranmak isteyen İngilizlerin bu arzularını 1814 yılında devlet düzeyinde açıklamaları önemlidir. Nitekim 1814 yılında kaptan Kinnier'in, "Kıbrıs'a sahip olmak, İngiltere'yi Akdeniz'de üstün bir duruma yükseltecek ve Levant ülkelerinin gelecekteki kaderini düzenleyici bir mevkiye ulaştıracaktır..." şeklinde ada hakkında kullandığı ifade, 1847 yılında Disraeli (Lord Beaconsfield) tarafından yazılan "Tancred" adlı eserde bir adım daha ileri götürülerek "İngiltere'nin Kıbrıs'a ihtiyacı vardır ve burasını alacaktır..."¹²⁴⁰ şeklinde yeniden vurgulanmıştır. Osmanlı Devleti açısından Kıbrıs'ın siyasî ve askerî önemi yanında, ticarî öneminin de olduğunu, 1831 nüfus ve 1833 temettü sayımlarından elde edilen veriler ile ortaya koymak da mümkündür. Bu sayımlardan temin edilen veriler, burada bulunan tüccar, müstemem, konsolos ve patentliler hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır. Buna göre adada 12 konsolosluk vardı ve bunların en az 9'u faal idi. Bu konsoloslar arasında yer alan Fransız ve Rus konsoloslar, daha ziyade siyasî faaliyetleriyle dikkat çekmişlerdi.

1. Ticareti Geliştirici Tedbirlerin Alınması

Osmanlı Devleti, dış ticareti darlıkları/kıtlıkları ortadan kaldırmada ve ordunun/sarayın/kentlerin ihtiyaçlarını karşılamada bir araç olarak görmekteydi. Bu

¹²³⁷ XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Kıbrıs'tan yapılan ihracat hakkında geniş bilgi için bk. Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti*, s. 280-289; Jennings, "The Zimmis", s. 159.

¹²³⁸ Jennings, "The Zimmis", s. 159.

¹²³⁹ Charles Issawi, "The Decline of Middle Eastern Trade", *İslam and the Trade of Asia*, (Ed. D.S. Richards), Oxford 1970, s. 254.

¹²⁴⁰ George Hill, *A History of Cyprus*, IV., London 1853, s. 262; A. Gazioğlu, *İngiliz İdaresinde Kıbrıs*, I., İstanbul 1960, s. 9; Nasim Zia, *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçişi ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi*, Ankara 1975, s. 20.

politika Osmanlı dış ticaretininin, Avrupa'da uygulanan merkantilis anlayışa göre gelişimini ve değişimini engellemiştir¹²⁴¹. Çünkü devlet, Avrupa'da yapılanın tam aksine ithalatı serbest bırakmakta ve ihracatı, içerideki mal arzını karşılamak adına kısıtlamaktaydı. Avrupalı anlamda sadece altın ve gümüş miktarının azalmasına karşı girişimlerde bulunmuş, bu iki metanın yurt dışına çıkışı yasaklanmıştır. Fakat yurt içindeki üretimi artıracak, yabancılarla rekabeti güçlendirecek ve istihdam yaratacak programlar uygulamak Osmanlı yönetimlerinin öncelikli bir meselesi olmamıştı. Devlet bu üretimi yönlendirecek olan loncaları koruyucu tedbirler de almamıştı¹²⁴². Bu durum Hint ve İran'dan gelen malların Avrupa'ya taşınmasına ve taşımacılığa dayalı olarak gelişen dış ticaretin ise, Avrupa dillerine aşına olan gayrimüslimlerin elinde kalmasına sebep oldu. Osmanlı toprakları bu yönüyle üreticisi ve tüketicisi kendi dışında bulunan metaların değişiminin gerçekleştiği bir güzergah görevi görmüştür¹²⁴³. Osmanlı vatandaşı tüccar açısından bakıldığında dış ticarete yoğun olan tüccar kitlesi İranlı ve Suriyeli tüccardı ve bunlar da İran ve Hindistan üzerinden getirmiş oldukları baharat ve ipeklileri Anadolu'da satarak, ticarî faaliyetlerini noktalamaktaydılar. İran ve Hint kökenli malzemenin, bir kısmı iç tüketimde harcanmakta olsa da, daha ziyade gayrimüslim Osmanlı tüccarı ve müstemenler vasıtasıyla bu metalar Anadolu'dan Batıya naklediliyordu. Ancak 1500'lü yıllardan sonra, Avrupalı tüccarın ilgisi Okyanuslara kayınca, bu ticaret giderek durdu ve Osmanlı Devleti'nde tüccarın ilgisi İran ve Hint menşeli ticarettten iç ticarete doğru bir yönelim kazanmaya başladı¹²⁴⁴.

XVII. yüzyılın başlarında İngiliz ve Venedik spekülörler, Hint ticaretinden bu şekilde mahrum kalan Osmanlıların yıllık ticarî kayıplarının yaklaşık 300 ila 500 bin altın arasında olacağını hesaplamaktaydılar¹²⁴⁵. Osmanlı Devleti, Hint baharat ticaretini 1630'larda; İran ipek ticaretini ise Şah Abbas'ın ablukası sebebiyle kaybetmişti. Şah Abbas, İran ticaretini Hint Denizi'ne yönelterek, Osmanlı Devleti'nin iktisaden çöküşünü hazırlamak istemiştir¹²⁴⁶.

---

¹²⁴¹ Merkantilistler, bir ülkenin değerli maden miktarını artırabilmesi için ithal ettiğinden fazlasını ihraç etmesi gerektiğini, bir başka deyişle dış ticaret fazlası vermesi gerektiğini savunmaktaydılar. Bu politikayı uygulayan devletler ihracatı artırmayı, ithalatı sınırlandırmayı hedeflemişlerdi (Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi*, s. 72).

¹²⁴² Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi*, s. 73.

¹²⁴³ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, (Bizanstan Tanzimata)*, I., İstanbul, s. 508-511.

¹²⁴⁴ Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, s. 338-341.

¹²⁴⁵ Muzaffer İlhan Erdost, *Osmanlı İmparatorluğunda Mülkiyet İlişkileri*, Ankara 1984, 156-157, 159.

¹²⁴⁶ Erdost, *Mülkiyet İlişkileri*, s. 160-161.

XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başlarında Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının giderek artan bir oranda, müstemenlerin haklarından faydalanmak istemeleri ve patent almak suretiyle Avrupalı devletlerin vesayetine girmeleri, ticarî dengenin Müslümanlar aleyhinde bozulmasına sebep olmuştu. 1793'ten sonra patent sahibi olanların sayısı 1500'den fazla olup, yapılan incelemeler patentlilerden sadece 6'sının berat sahibi olduğunu ortaya koymuştur. Dış ticareti gayrimüslim tebaanın kontrol altına almasında Osmanlı bürokrasisinin yanlış tutumu da etkilidir. III. Selim, gayrimüslimleri Avrupalıların etkisinden korumak için "Avrupa Tüccarı" denilen bir tüccar sınıfı meydana getirerek, tüccarın Osmanlı vesayetinde kalmasını temin etmeye çalıştı ve köklü tedbirler almaktan uzak kaldı. Avrupa Tüccar sınıfının ayrıcalıklı durumu, Müslüman tüccarın korumasız kalmasına sebep oldu. Bu hususu dengelemek için yeni bir siyaset geliştiren II. Mahmud da "Hayriye Tüccarı" denilen tamamen müslümanlardan oluşturulan bir sınıf meydana getirerek, dış ticaretteki gelişmeleri takipten uzak ve rekabeti eşitleyebilecek tedbirlerden ziyade sayısal durumu göze alarak bir eşitlik sağlanmaya çalıştı. Ancak, bu tedbirler de durumda bir değişiklik sağlamaya çalıştı. Diğer taraftan Hayriye tüccarına getirilen sınırlama da sistemin işleyişini yavaşlatan ayrı bir sorundu. Oysa padişah sınırlamayla ilk aşamada ortaya çıkabilecek olumsuzlukları engellemeye çalışmıştı. Buna göre İstanbul'a 40; İzmir, Kıbrıs, Bursa, Halep ve Şam için ise 10'ar kişilik kontejanlar ayrılmıştı. Fakat bu gruplar sonradan yapılan itirazlar sebebiyle İstanbul'da 60, diğer şehirlerde ise 30'a çıkarılmıştı¹²⁴⁷. Bütün bu uğraşlar, girişimin günü kurtarmak için geliştirilmiş, içi boş bir çaba olduğu yönünde bir görüntü verse de, bu girişimi Osmanlı karasularındaki ticareti geliştirmekten ziyade, millî bir ticaret ağı oluşturmak için atılan ilk adımlardan biri olarak kabul etmek, daha doğru olacaktır¹²⁴⁸.

Osmanlı Devleti'nin bu hususta başlattığı fakat, yine sayısal üstünlüğü yakalamaya yönelik bir çabadan öteye gidemeyen ikinci girişim, gayrimüslim tüccarın ve müstemenlerin Osmanlı sularındaki ticarî üstünlüklerine son vermeyi hedefleyen "Mîrî Ticaret Sefayini Nizamnamesi"nin çıkarılması olmuştur¹²⁴⁹. II. Mahmud, Osmanlı

¹²⁴⁷ Kütükoğlu, *Osmanlı İngiliz İktisadî Münâsebetleri*, I., s. 71-72; Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler*, s. 96-98.

¹²⁴⁸ Donalt Quataert, "Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, s. 450-451.

¹²⁴⁹ Bu nizamnameyle ilgili olarak bk. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yeni Nizamların Cedveli (Mahmud Raif Efendi, İstanbul 1798)*, s. 29-30; Beydilli-Şahin, *Mahmud Raif Efendi*, s. 54 vd.

sularında ticaretin yeniden Müslümanların hakimiyetinde olmasını sağlayacak tedbirlerin alınması için kaptan paşadan konuyla ilgili bir rapor hazırlamasını istemişti. 1823 yılı ve sonrasına ait olması muhtemel bu nizamname özetle şu hususları içermektedir: Zengin devlet adamlarına bazı sahillerde devlet adına gemi yaptırılması; gemi sahibi kişilerin ve kapan tüccarlarının kendi istekleriyle bu nizama dahil olmalarının temini; bunun sağlanması halinde ellerindeki gemilerin tamamının Tersane-i Amire'ye bağlanması; tersaneye katılan gemilere yeni haklar tanınması gibi maddeler içeren nizamnamenin tam tarihi verilmemiş olmakla beraber, nizamnamenin Bâbiâli'de kaptan paşa ve tersane emini arasında gerçekleşen müzakereden iki sene önce kaleme alınmış olduğu anlaşılmaktadır.

Mîrî Ticaret Sefayini Nizamnamesi'ne uygun olarak ilk adım devletin gereği, tersanedeki 6 adet "aktarma" gemisini donatarak, Karadeniz'e sefer yapmak üzere hazırlanması oldu. Zenginlerin temin edeceği sermaye ile eyalet tersanelerinde, sahilleri muhafazaya da elverişli 8 bin kileden aşağı ve 15 bin kileden yukarı olmayacak şekilde ticaret gemilerinin yaptırılması için gerekli girişimler başlatıldı.

Pratikte her ne kadar uygulanabilir gibi görünse de, gemilerin tonajı hakkında konulan üst sınır pek gerçekçi bulunmamıştı. Çünkü, devlet 15 bin kilelikten daha büyük tonajlarda gemilerin de yapılmasını teşvik etmekteydi. Bu sebeple nizamname bir kez daha görüşülmek üzere kaptan paşaya havale edildi. Kaptan paşadan nizamnamenin bir daha incelemesini ve eksiklikleri giderilerek bir karara varıldıktan sonra icra edilmesi istenmişti. Kaptan paşa istenilen incelemeyi yaptı ve nizamnameyi yeniden Bâbiâli'ye gönderdi. Nizamnamenin yeni nüshasında Tersane-i Amire için Bodrum, Kemer, Rodos, Ereğli, Sinop, Gemlik ve İznikmid sahalarında 7 adet ticarî devlet gemisi inşa edilmesine ve ayrıca aynı yerlerin ileri gelen zenginlerine de ticarî maksatlarla kullanılmak üzere çeşitli tonajlarda 17 adet gemi inşa ettirilmesine karar verilmişti¹²⁵⁰.

Nizamnamenin yeni hali ile uygulamaya konulması sebebiyle inşa edilecek olan bu 7 ticaret gemisinin bir kısmı Cezayir'den gönderilmişti. Bu gemiler Riyale-i Hümâyun kaptanı Hüseyin Bey ve Cezayir tekneleri başbuğu Hacı Ali kaptan tarafından Boğaz'da yapılan bir tören ile teslim alınmışti. Gemilerden biri Tersane-i Amire

---

¹²⁵⁰ BOA, HAT., nr. 489/23979. Murat Çizakça bu belgenin 1834 tarihli olduğunu ifade etmektedir (Çizakça, "The Kapudan Pasha and The Shipowners", s. 210).

tarafından daha önce Cezayir Ocağı'na teslim edilmiş olan Bulhos (nam-ı diğer Miftahülbahr) gemisiydi. Diğer ikisinden biri fırkateyn, bir diğeri ise korvet idi. Bunlar savaş gemisi olduğundan, söz konusu ticaret gemilerinin temini hususunda duyulan ihtiyaç henüz giderilememişti. Bu gemilere ticarî maksatlar kadar, donanmaya ait kumanyanın taşınması için de ihtiyaç vardı. Bütün çalışmalara rağmen yeni gemi yaptırılması mümkün olmadı. Bu sebeple Balyabadra, Preveze, Koca, Zanta ve Boğaz'da atıl kalmış olan devlet gemilerinin 50 aylık peksimet, zahire ve kumanyaları temin edilerek yeniden işlerlik kazandırılmasına karar verildi¹²⁵¹. 1835 yılında alınan bir karardan devletin, ticaret gemisi inşa etme yolunda başka bir takım girişimler içinde olduğuna dair işaretler alınmaktaydı¹²⁵².

Müslümanların ticarî hayata katkıda bulunmaları için hazırlanan bu nizamnameye rağmen, başarısızlığın asıl sebebi, zengin ve servet sahibi kişilerin teşvik edilememiş olmasıydı¹²⁵³.

2. Beratlı Avrupa Tüccarının Kıbrıs'taki Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nde müstemenlerin eyaletlerde ticaret yapmasına bir mani yoktu. Bu tüccarın gümrük ve benzeri vergilerini ödemeleri kendilerine verilen ahidname ve nizamların bir gereği idi. Ancak bu hususun sürekli ihmal edilmesi devleti yeni bir nizamname ilan etmek zorunda bırakmıştı. Bu nizamname 10 Ağustos 1802 tarihinde İstanbul ve taşra memleketlerinde yürürlüğe konulmuştu. Nizamnameyle ilgili olarak İstanbul'da bulunan bütün Avrupalı elçiler bilgilendirilmişti.

Nizamname, Kıbrıs muhassılı ve diğer ileri gelenlere de gönderildi. Aynı konuda Divan-ı Hümâyun'dan bir ay önce (Rebiülevvel) Tuzla'ya başka bir emir daha gönderilmiş olduğu derkenar düşülen kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bu emir, benzer sorumsuzlukların Kıbrıs'taki müstemenler arasında da yaşandığına işaret etmektedir¹²⁵⁴.

¹²⁵¹ BOA, HAT., nr. 457/22555.

¹²⁵² Çizakça, "The Kapudan Pasha and The Shipowners", s. 211.

¹²⁵³ Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler*, s. 97.

¹²⁵⁴ 10 Ağustos 1802 (10 Rebiülahir 1217), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 26023; Bu mallardan biri de Tersane-i Amire'de kullanılmakta olan beyaz ve sarı ve diğer cins boyaların ticaretiydi. Tersane-i Amire'nin ihtiyaç duyduğu boya hakkında Bâbü'lî'ye bir arzihal gönderen tersane boyacılık hizmetlilerinden Karabet, İstanbul'da Büyük Dere, Uskumri Çayırı, Bursa, Kıbrıs ve sair mahallerde beyaz, sarı ve diğer cins boyaların kesretinden bahsetmiştir. Her sene tersanenin ihtiyacı olan boyayı vermek şartıyla, bu boyaların madeninden ihracına kimsenin müdahil olmaması hususunda bir emr-i ali gönderilmesini istemiştir. Bu hususta gönderilen emirde gereğinin yapılması istenmiştir [1835 (1251), BOA, HAT., nr. 577/28218].

Osmanlı Devleti, ticaretini düzene sokmaya çabalarken, müstemelerin alınan tedbirlere göre pozisyon değiştirmesi devleti sil baştan başka tedbirler almaya zorluyordu. 1802 Nizamnamesi'nin boş bıraktığı alanları doldurmak isteyen devlet, gayrimüslimleri ve Avrupa kökenlilerin durumunu ele alan yeni bir düzenleme yapmaya karar verdi. Nizamname, dünyada gelişen şartlara uygun yenilikler içermekle beraber, yeni vergiler getirmekte, fakat eskileri kaldırmak yerine sadece düzenlemekteydi. Kasım 1816 tarihli bu düzenlemeyle gayrimüslim vatandaşların ödedikleri cizyenin zamlandırılması dışında bir yenilik yapılmamıştı¹²⁵⁵. Bu nizamname tüccara verilmiş ve verilecek beratları da yeniden gözden geçirmeyi hedeflemekteydi¹²⁵⁶.

Nizamnameyle ilgili düzenlemelerin Kıbrıs'taki tüccara uygulanması hususunda merkezden sürekli uyarılar geldiği anlaşılmaktadır. Yapılan berat yoklamasından elde edilen veriler, Kıbrıs'ta tespit edilen 43 tüccardan 4'ü Avrupa tüccarı ve hizmetkarı olduğu anlaşılmaktaydı.. Diğer tüccar için "beratlı" ifadesi kullanılmıştı. "Hayriye tüccarı"nın ortaya çıkışını 1810 yılı ile başlatmak gerekirse, 1816 yılında Kıbrıs'ta hayriye tüccarına tesadüf edilmemiş olması, bu uygulamanın Osmanlı eyaletlerinde tedricen geliştiğini göstermektedir¹²⁵⁷. Bu sebeple Kıbrıs'ta 1816 yılı sonrasında ticarî faaliyetlerde bulunan tüccarı Avrupa, Acem ve Hindistan tüccarı olarak nitelendirmek durumundayız. Bu tüccar iki hizmetkar buldurmak hakkına sahipti ve berat ücreti olarak da 1500 kuruş vergi ödemesi gerekiyordu¹²⁵⁸. Her iki hizmetkarın da hizmette olduğuna dair bir iki kayıt olmakla beraber, genel olarak tek hizmetkarın hizmette olduğu anlaşılmaktadır. Bu hizmetkarlardan biri ya İzmir'de veya İstanbul'da ikamet etmekteydi. Beratlı Avrupa tüccarı olarak nitelendirilenler alâ cizye verirken, hizmetkar evsat cizye verirdi. Ancak 1816 yılından itibaren tüccar ve hizmetkara ait cizye vergisi, şarap ve rakı gibi (müskirat) içkilerin rayiç fiyatlarının artması sebebiyle zamlandırıldı. Hizmetkara 4, tüccara ise 8 kuruş zam yapıldı. Böylece

¹²⁵⁵ Bu nizamname aynı tarihlerde Kıbrıs ve tabii kazalarında da uygulanmıştır [21 Kasım 1816 (Gurre-i Muharrem 1232), KŞS., nr. 29, s. 86, h. 2].

¹²⁵⁶ Ek: 5. Kıbrıs'taki Avrupa, Hint ve Acem Tüccarı.

¹²⁵⁷ Ek: 5. Kıbrıs'taki Avrupa, Hint ve Acem Tüccarı. Hayriye tüccarının ortaya çıkışı hakkında 1810 tarihinin esas alınmasına dair benzer kaynaklar vardır. Bunlardan biri 1815-1816 tarihli bir belgede Hayriye tüccarının 1810 yılında ortaya çıktığına işaret ettiğini söylemektedir (Şennur Şenel, Osmanlılarda Ticaret Anlayışı ve Ticaret Teşkilatında Yeni Bir Yapılanma: Hayriye Tüccarı", *Türkler*, X., s. 738).

¹²⁵⁸ Bu miktarın Hayriye tüccarı için 1200 kuruş olduğu dikkate alındığında (Bağış, *Gayri Müslimler*, s. 99; Kütükoğlu, *Osmanlı İngiliz İktisadî Münâsebetleri*, I., s. 72), yapılan bu berat yoklamasında tüccarın ödeyeceği berat harcının 1500 kuruş olması da Kıbrıs'ta hayriye tüccarının olmadığına işaret eder.

1816 yılı zammına uygun olarak tüccardan 20 kuruş, hizmetkarından 10 kuruş cizye tahsili emredildi¹²⁵⁹.

3. Kıbrıs Esnafının Ticarî ve Sinaî Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nde ticarî sahada her mesleğin kendi nizamnamesi ve uyması gereken şartlar Lonca denilen örgütler tarafından belirlenirdi. Buna rağmen meslek dalları arasında bazen sürtüşmelerin yaşandığı da malumdur. Bu tür sorunlar zaman içinde kadı önünde karşılıklı anlaşmalar yoluyla giderilmekteydi. Ancak bu sorunların temelinde yatan sebepler hep aynı kalmıştır. Bu konuda en önemli adımlardan biri II. Mahmud zamanında atılmıştır. II. Mahmud 1824-1825 yıllarında alınan bir kararla Loncaların temelini oluşturan çıraklığa giriş ve yükseliş aşamalarına bazı kısıtlamalar getirilmiş ve lonca eğitimini tamamlamamış olan çocuklara çıkarlık yetki ve belgesi verilmemişti. Böylece sorunların temelden çözümlenmesi için yeni bir uygulama başlatılmış oldu¹²⁶⁰. Bununla beraber Kıbrıs esnafı, yeni iş imkanlarının oluşturulamaması ve devletin müdahaleci tavrı sebebiyle ortaya çıkan pazar daralması, mevcut iş hacminin daha fazla parçalara ayrılmasına sebep olmuştur. Birçok meslek dalında olduğu gibi Kıbrıs'ın basmacı ve boyacı esnafı da, içinde buldukları zor koşullar sebebiyle iş kollarını daha küçük parçalara ayırmak suretiyle, istihdam ve kaynak yaratma yoluna gitmek zorunda kalmışlardı.

a. Basmacı ve Boyacı Esnafının Yağ Çekmesi

Basmacı esnafı, kullandıkları bezlerin yağını kendileri çekmek suretiyle işlemekteydiler. Ancak gayrimüslim basmacı ustalarından bazıları kullandıkları derileri kendi rızalarıyla boyacı esnafına vermekte ve ücret karşılığı yağ çektirmekteydiler. Bu usul zaman içinde yerleşmiş olduğundan, basmacı esnafının kendi derilerini kendilerinin yağlamak yönündeki girişimleri, bu işten geçimlerini sağlamakta olan boyacı esnafını harekete geçirmişti. Basmacı esnafının bu girişimi boyacı esnafının itirazı ile engellenmişti. Basmacı esnafı mahkemeye başvurarak, yağlama işinin geçmişte kendilerine ait olduğunu, bu sebeple yapılan müdahalenin haksızlığa sebep olacağını ifade etmişlerdi. Boyacılar ise basmacı esnafının boyama sanatını

¹²⁵⁹ 21 Ekim 1816 (29 Zilkade 1231), KŞS., nr. 29, s. 82, h. 1. bk. Ek: 5. Kıbrıs'taki Avrupa, Hint ve Acem Tüccarı.

¹²⁶⁰ Demirel, "Osmanlı Esnafı", s. 253.

bilmediklerini, buna karşılık, bu sanatın bir parçası olarak basmacı esnafının derilerini 1733 yılından beri ücret karşılığı yağlamakta olduklarını, bundan sonra da bu şekilde derileri ücret karşılığı yağlamaya devam edeceklerini ifade etmişlerdi. Bunun üzerine kadı, Lonca şeyhlerine ve esnaf ihtiyarlarına başvurarak meseleyi tetkik etmek istemiştir. Verilen ifadeler göstermektedir ki, basmacı esnafı hazırladıkları derileri kendileri yağ çekmekte ve işlemekteydiler. Bazı basmacı ustaları kendi sanatlarının bir parçası olan yağ çekme işini ücret karşılığı boyacı esnafına havale etmişlerdi. Oysa yağlanarak işlenecek derileri yağ çekme işi aslında basmacı esnafı ustalarının kendi icad ve sanatı idi. Boyacı esnafının ise yağlama sanatıyla yakından bir alakaları olmadığı anlaşılmıştır. Delilleri değerlendiren kadı davayı basmacı esnafı lehine karara bağlamıştı¹²⁶¹.

Basmacı esnafıyla ilgili bir diğer husus ise vergilendirme meselesi idi. Kıbrıs'tan İstanbul'a ihrac edilen basmanın vergilendirilmesi ve ihtisap vergisi aynı zamana tesadüf etmişti. Bu durum bazı sorunlara sebep oldu. 1828 tarihinde ihtisap nizamnamesinin uygulanmaya konulması Kıbrıs tüccarını çifte vergi vermek durumunda bırakmıştı. Taşradan İstanbul'a gelen mallara eskiden beri vergi muafiyeti uygulamaktaydı. Kıbrıs basmasının İstanbul'a sevki sebebiyle ihtisap vergisi talebinde bulunulması, ikinci bir vergi kabul edildiğinden tüccarın şikayetiyle karşılaşılmıştı. Basmadan geçmişte ihtisap vergisi alındığına dair bir kayıt yoktu. Bu sebeple Kıbrıs basmasının, İstanbul'a girişinde gümrüğe tabi olmaması sebebiyle, eski uygulamaların geçerliliğine karar verilmişti¹²⁶².

b. Kıbrıs Mimarının Şeyh Seb'alığı Elde Etme Mücadelesi

Osmanlı Devleti'nde Lonca teşkilatının uğradığı deformasyon, esnaf teşkilatının yetki ve sorumluluklarının birbirine karışmasına sebep olmuştu. Bu durum sektörün her dalına bulaşmış görünmektedir. Bu problemlerden biri inşaat sektörüyle alakalı idi. İnşaat sektörünün başında genellikle mimarlar bulunurdu. Bunların tayin ve

¹²⁶¹ Lefkoşa sakinlerinden müslüman basmacı esnafından Halil bin İbrahim, el-Hac Hasan bin Hüseyin, el-Hac Mehmed bin Abdurrahman, Ali bin Abdurrahman ile reâyâdan [H]acı Praskoy veled-i Zorjo, Nikolini veled-i Yorgaki, Acı Kirbaki veled-i Hristoğlu, Bennaki veled-i Dimitri ve başka birçok kişi kadı huzurunda boyacı esnafından [H]acı Hristoğlu veled-i Kostandi, Erkerö veled-i Bandili, Yorgi veled-i Dimitri, Pavli veled-i Francisko, Mihail veled-i Nikola ve başka zimmiler arasında beze yağ çekme konusunda ortaya çıkan ihtilafın halline dair [8 Mayıs 1809 (23 Rebiülevvel 1224), KŞS., nr. 27, s. 18, h.4].

¹²⁶² 23 Receb 1244, BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 3210.

azilleriyle ilgili nizamnameler vardı. Bu nizamnamelerde hassa mimarlarının müslümanlardan seçileceğine dair daimi bir hükümün olmadığı anlaşılmaktadır¹²⁶³. Özellikle taşra vilayetlerindeki mimarların gayrimüslim tebaadan da tayin edilebildikleri ve inşaat sektörü yanında bu sektöre malzeme ve hizmet temin eden bir grup esnafın da bu kişiye bağlı olduğunu tespit etmek mümkündür¹²⁶⁴. Bazen bu mimarların görev sahalarını ve sınırlarını ihlal edici tavır ve davranışlarda buldukları anlaşılmaktadır. Böyle durumlarda ya hassa mimarbaşısı veya vilayet ileri gelenleri devreye sokularak söz konusu kişilerin görev sınırları yeniden çizilirdi. Bunun için de genellikle bir nizamname ilan edilirdi. Mimarbaşısıya bağlı esnaf bu nizamname ile kontrol altında tutulurdu. Uygulama ile ilgili ilk örnek 1659 yılına ait idi. Bu örnek Edirne mimarbaşısının nüfuz ve selahiyetiyle ilgiliydi. 1627 yılından sonra mimarbaşı ünvanı başkentteki hassa mimarlarına ait bir isim olarak kaldı. Şehir mimarları ünvanı ise şehirlerde görevlendirilen mimarlar için kullanıldı. Bu unvan Tanzimat'a kadar bu şekliyle kullanıldı¹²⁶⁵.

Kıbrıs mimarlığına tayin edilen Mihail, müesseseye bağlı olan inşaat sektöründeki esnaf ve hizmet erbabının kendisine itaat etmediğinden şikayet ederek, mimarlığa bağlı neccarların ve onlara tabi olan ehl-i örf tairesinin kimler olduğu hususunda hassa mimarbaşısından bilgi istemişti. Bu tarihte hassa mimarbaşısı olan İbrahim Kami, sektördeki esnafın eskiden olduğu gibi yine mimarlığa bağlı olduğunu Mihail'e bildirmişti. Fakat bu durumun bir de istisnası vardı. Bu esnaf ve amele arasından sadece tüccar, doğramacı ve keserci esnafının isimleri mimarın beratında geçiyordu. Diğerlerinin sanat ve isimlerinin beratta geçmiyor olması mimarın aklını karıştırmıştı.

İbrahim Kami, Kıbrıs mimarına gönderdiği yazıda, inşaat sektöründeki tüccar duvarcı, sıvacı, nakkaş, çeşitli cins amele ile hizmet ve malzeme temin eden doğramacı, keserci, camcı, demirci, çilingir, keresteci, taş yontucu, kireççi gibi esnafın isimlerinin de berata dahil edilmesine karar verilmişti. Bu esnafa gönderilen bir emirle meslekleri

¹²⁶³ Bk. Şerafettin Turan, "Mimarbaşı", *DİA*, XXX., s. 90-91.

¹²⁶⁴ Mesela, 1526'da Van'da görev yapan Selman adlı kişinin gayrimüslim olduğu ifade edilmektedir (Cengiz Orhonlu, "Şehir Mimarları", *Türkler*, X., s. 532). Bilecik'te Serkez adlı kişi (Orhonlu, "Şehir Mimarları" s. 534).

¹²⁶⁵ Orhonlu, "Şehir Mimarları" s. 533-534. Orhonlu, gayrimüslim mimarlar ile müslüman mimarlar arasında bir rekabet olduğunu, hatta gayrimüslimlerin şehir mimarlıklarını ele geçirmek için Müslüman mimarlara baskı yaptıklarını da bildirmektedir (Orhonlu, "Şehir Mimarları", s. 534-535).

gereği Kıbrıs mimarlığına bağlı oldukları kendilerine bir defa daha hatırlatılde ve Divan-ı Hümâyün'un konuyla ilgili kararı da söz konusu esnaufa gönderildi¹²⁶⁶.

Osmanlı Devleti'nde yaygın olmamakla beraber, belgeler Kıbrıs'ta esnaf şeyhlerine Şeyh Seb'a adı verildiğine dair kanıtlar sunmaktadır. XIX. yüzyılın ilk yarısına ait kaynaklar; esnafın ileri gelenlerine ve yöneticilerine (usta) verilen isimlerin şehirden şehire değişiklik arzettiği anlaşılmaktadır. Mesela Bakkal ustalarına bazarbaşı, debbağ ustalarına ahibaba, fırıncı ustalarına ekmekçibaşı, kuyumcu ustalarına kuyumcubaşı, kasap ustalarına da kasapbaşı denilmekteydi¹²⁶⁷. Buna göre esnaf şeyhleri de bölgeden bölgeye bazı değişik isimlendirmelere maruz kalabilmekteydi. Esnaf şeyhi olarak isimlendirilen Şeyh Seb'a, Kıbrıs için bir çeşit lonca şeyhi ismi olarak değerlendirilebilir.

Devlet kurumlarının zaman içinde uğradığı deformasyon, esnaf şeyhlerinin de bir takım gayrimeşru işlere bulaşmalarına sebep olmuştu. Nitekim bu usulsüzlükler, Kıbrıs mimarının müdahalesiyle ortaya çıkabilecek kadar yüzeyseldi. Kıbrıs mimarı da bunu esnaf teşkilatının bir zaafiyeti olarak değerlendirmiş olmalı ki, teşkilatın işleyişiyle alakalı bir itirazda bulunmuştu. Gündeme getirilen problem ise Kıbrıs mimarı olarak, inşaat sektöründe çalışan esnaftan kimlerin mimarların yönetiminde olduğuyla alakalıydı. Bu problem Kıbrıs reaya vekillerinin muhassıllarla sürdürdükleri rekabetle benzerlikler taşıması sebebiyle; gayrimüslimlerle, müslümanlar arasında esnaf şeyhliği üzerinde başlatılmaya çalışılan yeni bir mücadele ve rekabet alanı olarak değerlendirilebilir.

Yukarıda da bahsedildiği gibi, Kıbrıs esnafı her ne kadar teşkilatlı bir oluşum olsa da, dışarıdan yapılan küçük müdahaleler dahi teşkilatın aksayan taraflarını gün ışığına çıkarabilmekteydi. Bu da tüm Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi, Kıbrıs'ta da esnaf teşkilatının yeni düzenlemelere ihtiyacı olduğunu göstermekteydi. Esnaf şeyhinin yolsuzluk ve ihmalkarlık içerisinde olması da bu ihtiyacın açık bir göstergesidir. 1811 yılı Kıbrıs esnaf şeyhi olan Hacı Mehmed Efendi, esnaftan bir hayli paralar toplayıp zimmetine geçirmişti. Meselenin ortaya çıkması üzerine Hacı Mehmed Efendi, kadı tarafından esnaf şeyhliği görevinden alındı. Daha sonra yeni Şeyh Seb'a olarak kimin

---

¹²⁶⁶ 4-12 Aralık 1804 (Evail-i Ramazan 1219), BOA, *Cevdet-Bahriye*, nr. 2466. Şehir mimarına bağlı olan esnaf hakkında ayrıca bk. Ohonlu, "Şehir Mimarları", s. 535.

¹²⁶⁷ Demirel, "Osmanlı Esnafı", s. 254.

tayin edileceği meselesi gündeme getirildi. Esnaf ileri gelenleri tarafından aday olarak gösterilen Seyyid Ahmed Efendi, Kıbrıs Muhassılı Mehmed Emin Efendi'nin ilamı ve kadının kararıyla 30 Haziran 1810 tarihinde beratı verilerek, tayin edildi. Fakat, bu durumu bir zaafiyet olarak değerlendiren Kıbrıs mimarı Mihail, kendi beratında en azından amele ve inşaat sektörüne bağlı esnafın adının bulunması sebebiyle, kendisinin Kıbrıs esnafının da lideri olduğunu iddia etmekteydi.

Kıbrıs kadısı tarafından kendisine ve Kıbrıs esnafına gönderilen bir yazıda; esnaf şeyhi adanın fethinden beri debbağ, papuşçi, basmacı, boyacı, çulha, kazzaz, terzi, sarraç, ısladırcı, yorgancı, keçeci, çangar^(*), demirci, nalband, bakraccı, kalaycı, dökmeçi, kuyumcu, bıçakçı, naalçacı, işçi, bahçeci, attar, tüfenkçi, mumcu ve diğer Kıbrıs esnafının önemli liderinden biri olarak tanımlanmıştı. Şeyh Seb'anın eskiden olduğu gibi şimdi de ancak esnaf tarafından yapılacak seçimle işbaşına gelmesi halinde bir işlevinin olacağına altı çizilmişti. Çünkü şeyh, esnafın çırak, kalfa ve ustalık beratlarının verilmesi gibi bütün hususlardan birinci derecede sorumlu kişiydi. Yardımcıları olan nakib ve yiğitbaşlıların kararları da ancak onun tasdiğiyle yürürlüğe girerdi. Bu sebeple şeyhin devlet tarafından tayin edilmesi sektörü sürekli olarak dış müdahalelere açık hale getirmek demek olduğundan bu tayinin asla mümkün olamayacağı bir kez daha vurgulanmıştı. Bu bakımdan Kıbrıs Mimarı Mihail'in müdahalesi de sektöre dışarıdan yapılan bir baskı olarak görüldüğünden kadı tarafından reddedilmişti¹²⁶⁸. Kadı ayrıca mimarın müdahalesiyle vuku bulan belirsizliği ortadan kaldırmak amacıyla, Kıbrıs mimarının da öncelikle şeyhe bağlı olduğunu vurgulamıştı. Esnafla ilgili olarak bu yetki şeyhe verilmiş olmakla beraber, yetki sınırları açıkça beratta tarif edilmemişti. Bu da Kıbrıs mimarına fırsat tanıyarak, sanki bir yönetim zaafiyeti varmış gibi bir algılanmaya sebebiyet vermişti. Yargılama sonucunda mahkeme mimarın yetkilerini kendi alanıyla sınırlandırdı¹²⁶⁹.

(*)Çangar: Uzun ve yüksek konçlu çizmeler imal ederler. Bunlara çangar çizmesi veya bodina denir.

Çangar çizmeleri sağlam ve uzun yapılıdır. Erkekler için yapılan bodinalar teke derisinden yapılır ve dize kadar uzanır. Kadın ve çocuklar için yapılanlar ise, oğlak ve keçi derisinden üretilmekte ve erkeklerinkine göre daha kısadır (Ali Efdal Özkul, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Kıbrısında Çangarlık", *Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Ahmet Özgiray'a Armağan, Tarihin İçinden*, (Ed. Prof. Dr. M. Akif Erdoğan), İstanbul 2006, s. 508-509].

¹²⁶⁸ 10 Nisan 1811 (16 Rebiülevvel 1226) *Aynı vesika*.

¹²⁶⁹ 17 Temmuz 1811 (25 Cemaziyelahir 1226), *Aynı vesika*; 12-21 Temmuz 1811 (Evahir-i Cemaziyelahir 1226), KŞS., nr. 28, s. 104, h. 1.

c. Gayrimüslimlerin Debbaglık Zanaatini Ele Geçirme Girişimi

Osmanlı Devleti'nde piyasa şartlarına müdahaleler genellikle ahalinin şikayeti üzerine olurdu. Bazen yukarıda “yağ çekme” meselesinde olduğu gibi nadir olarak tüccarın şikayetiyle yapılan müdahaleler de yok değildi. Bunlardan biri de deri sektöründe yaşanan hammadde sıkıntısıyla alakalıydı.

Osmanlı derici esnafı olan debbaglar, gelenekçi (provizyonist) anlayışın bir gereği olarak, ürettikleri derilerle kendi istihsal bölgelerinin ihtiyacını karşıladıktan sonra, kalan deriyi başka bölgelere gönderirlerdi¹²⁷⁰. Bir üretim bölgesinin deri ihtiyacı o bölgenin nüfusu ve ticarî yapısıyla yakından alakalıydı. Dericilik, aynı zamanda nüfusun beslenmesiyle de doğrudan ilişkili olduğundan, nüfusu fazla olan bölgelerde tüketilen et de bu zanaatin sürdürülmesinde ayrı bir öneme sahipti¹²⁷¹. Üretim bölgelerinde kesilen hayvanların derilerinin işlenmesi için her eyalette debbaghaneler kurulmuştur. Kıbrıs'ta da bu şekilde derilerin işlendiği debbaghanelerin bulunduğu muhakkaktır¹²⁷².

İmparatorlukta derinin çok çeşitli zanaat dallarında kullanılıyor olması, bu madde ile ilgili esnaf arasında bazı sorunların çıkmasına sebep olmaktaydı. 1814 senesinde Kıbrıs'ın Lefkoşa kazası debbag esnafı ile Lefkoşa kazası Değirmenlik nahiyesi Simolof köyü gayrimüslim ahalisinden debbag esnafılığı yapmakta olanlar arasında Tuzla ve Girinye'de bulunan kasap mezbahalarından tedarik olunan çeşitli deriler sebebiyle ortaya çıkan ihtilaf mahkemeye taşınmıştı.

Lefkoşa debbagları bütün derilerini, camuş derileri dahil, reayaya vermekte ve tabaklatma (debbagat) işlemlerini Simolof köyündeki debbaghanelerde yaptırmaktaydı. Buna karşılık Simolof köyü debbaglarının Tuzla ve Girinye kasaplarından deri satın almaları geleneğe aykırı idi. Simolof debbaglarının Tuzla ve Girinye kazaları dışında kalan kasaphane mezbahalarından deri satın almalarına bir sınırlama yoktu. Lefkoşa debbagları ise bu sınırlamaların hiçbirine tabi değillerdi. Hatta Lefkoşa debbagları Tuzla ve Girinye kasapları dışında başka kaza, çiftlik ve köylerden tedarik ettikleri derileri de

¹²⁷⁰ Osmanlı Devleti'nde ürünün, üretildiği yerden tüketildiği yere gönderilmesine kadar geçen evreler hakkında bk. Genç, *Devlet ve Ekonomi*, s. 61 vd.

¹²⁷¹ Zeki Tekin, *Tanzimat Dönemine Kadar Osmanlı İstanbul'unda Dericilik*, (Basılmamış Dr. Tezi, M.Ü. TAE), İstanbul 1992, s. 12 vd. Deri ve deri işlemeciliği hakkında bk. Zeki Tekin- Nebi Bozkurt- Mustafa Bakır, “Deri”, *DİA*, IX, s. 174-178.

¹²⁷² Kıbrıs'ın Lefkoşa kazasında bulunan Debbaghane deresinin etrafta hastalık yapıcı pis kokusu ve suyu sebebiyle, 1862 yılında Debbaghane'nin taşınması gündeme gelmişti [23 Kasım 1863 (9 Cemaziyelahir 1280) ve 21 Ocak 1864 (9 Teşrinisani 1279), BOA, İ.MVL., nr. 22822].

Simolof köyü debbağhanelerine göndermek suretiyle debbağat ettirirlerdi ki, bu usulün tarihi çok eskilere dayanırdı.

Lefkoşa debbağları, Simolof debbağlarının izinsiz olarak Tuzla ve Girinye kasaplarından hayvan ve deri satın aldıkları ve geleneği bozmak fiili işledikleri gerekçesiyle kadiya başvurmuşlardı. Mesele reayaya ve söz konusu kazaların ileri gelen kasaplarına sorulduğunda olayın gerçek olduğu açıkça ortaya çıkmıştı. Ancak Simolof köyü debbağları bahsi geçen kazaların kasaplarından aldıkları hayvan ve derilerle alakalı problemin geçmişe ait olduğunu, şimdilerde nizamnameye uygun olarak hareket ettiklerini bildirmeleri üzerine mesele yatışmıştı. Lefkoşa debbağları, Simolof debbağlarından aldıkları bu cevap sebebiyle, Tuzla ve Girinye kasaplarından deri almaya izinleri olduğu müddetçe, eskiden olduğu gibi bu derileri Simolof köyü debbağlarına vermeye devam edeceklerini, bununla beraber Simolof köyü debbağlarının ise başka yerlerden deri ve cins hayvan getirmelerinin kendileri için bir sorun teşkil etmeyeceğini ifade etmişlerdi¹²⁷³.

Bir süre sonra sanatın kime ait olduğu hususunda yeni bir tartışma başlatılmış ve gayrimüslimlerin debbağlık zanaatına el koyma girişimiyle karşılaşmıştır. Kıbrıs kadısına yapılan 4 Kasım 1818 (5 Muharrem 1234) tarihli bir müracaat, gayrimüslim Osmanlı reayasının Kıbrıs'ta Müslümanlar gibi debbağlık sanatıyla ilgilenmeye başladıklarını, Kıbrıs'ta imal edilmekte olan kösele ile ilgili faaliyetlerde bulduklarını, nizamlara aykırı olarak debbağ dükkanları kurduklarını dile getirmekteydi. Bunun üzerine Kıbrıs debbağ esnafı başhalifesi Mustafa tarafından Kıbrıs muhassılına yapılan müracaatta, reyanın debbağ zanaatından meninin temini istenmiştir. Konuyla ilgili olarak ortaya konulan delillerde Müslümanlar zanaatin sadece kendilerine ait olduğunu gösteren senetleri olduğunu iddia etmekteydiler. Kaptan-ı Derya Seyyid Hasan Paşa, kendisine intikal ettirilen mesele hakkında öncelikle her iki tarafın da ellerindeki senetleri ibraz etmelerini, eğer reyanın debbağlığa dair bir belgesinin olmadığı tetkik edilirse, bu işten tamamen el çektirilecekleri bildirilmişti¹²⁷⁴. Yapılan inceleme, Lefkoşa köylerinden İsmidlot köyü reayalarından 11 kişinin, yaklaşık 15 seneden beri kendi köylerinde fabrikalar (karhane) kurmak suretiyle nizamlara aykırı

---

¹²⁷³ 3 Ağustos 1814 (16 Şaban 1229), KŞS., nr. 28, s. 209, h. 1.

¹²⁷⁴ 4 Kasım 1818 (5 Muharrem 1234), KŞS., nr. 30, s. 23, h. 4.

olarak sahtiyan ve kösele ürettiklerini ortaya koymuştur¹²⁷⁵. Bunun üzerine gayrimüslimlerin deriyle ilgili yukarıda görülen diğer zanaatları dışında, debbağlık zanaatinden men edilmeleri konusunda bir anlaşmaya varılmış olması muhtemeldir¹²⁷⁶

d. Kıbrıs Esnafının Şap İhtiyacı

Kıbrıs'ta ticaret konusu olan mallardan biri de şap madeni idi. Bu maden adada olmadığından Anadolu ve yakın bölgelerden getirilmekteydi¹²⁷⁷. Şap, genel olarak boya ve basma yani bez boyama sanayiinde kullanılan bir malzemeydi. İmparatorluk geneline yayılmış olan şaphanelerin tamamı devlet tekeline tabi idi. Bu şaphanelerin bir kısmı devlet eliyle inşa edilmişti. Bazı şaphaneler eski sadrazamlardan Ali Paşa'nın İstanbul'da Altı Mermer Hanı yakınında yeni inşa ettiği camiinin vakıfların bağlıydı. Rumeli'de Gümülcine yakınında Sam Maroniye Şaphanesi ile Anadolu'da Kütahya'ya bağlı Gedos (Gediz) şaphaneleri bunlardan ikisidir. Bir diğer şaphane ise Karahisar-ı Şarki Şaphanesi olup, belgelerde buradan devlet şaphanesi olarak bahsedilmemesi, bu şaphanenin durumunu muallakta bırakmaktadır¹²⁷⁸. Diğer bir şaphane ise Efrenc şaphanesiydi. Bu muhtemelen Avrupa kökenli tüccar veya işletmecilere aitti. Yeri

¹²⁷⁵ Kıbrıs'ın Lefkoşa ahalisinden debbağ esnafı Mustafa bin Süleyman tarafından mahkemeye yapılan itirazda, Lefkoşanın İsmidlot karyesi oturanlarından debbağ esnafından Hacer Kerbako veled-i Nikola, Yorgi ve Pedbasici ve Luyizi ve Yorgi ve Hacı Nikola veled-i Kiryako ve Yorgi veled-i Harcako vs. arasında sahtiyan ve kösele imalinin men edilmesi emredildi [16 Ocak 1819 (19 Rebiülevvel 1234), KŞS., nr. 30, s. 47, h. 4].

¹²⁷⁶ Bununla beraber konu üzerinde çalışan Zeki Tekin, Osmanlı Devleti'nde debbağlıkla uğraşan ve suç işleyenlerin cezalandırılmasıyla ilgili olarak müslümanların küreğe konulduğu, gayrimüslimlerin ise hapsedildiği şeklindeki ifadeisne bakılırsa İmparatorluk genelinde gayrimüslimlerin debbağlıktan menine dair bir hükmün olduğuna dair bir başka delil sunmak zor olsa gerek (Tekin-Bozkurt-Bakır, "Deri", s. 177).

¹²⁷⁷ Osmanlı Devleti'nde şap üretilen belli başlı yerler Anadolu'da Gediz (Gedos), Şebinkarahisar (Şark-ı Karahisar), Uluabad, Foça ve Trakya'da Gümülcine yakınlarındaki Maroniye idi (Mustafa Altunbay, Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", *Türkler*, X., s. 796).

¹²⁷⁸ Tekin, 1578 tarihini vererek, Burdurda şap dökümhanelerinin olduğunu, bunun dışında bir bilgiye rastlamadığını söylemektedir (Zeki Tekin, *Tanzimat Dönemine Kadar Osmanlı İstanbul'unda Dericilik*, s. 59). Suraiya Faroqhi, Şebinkarahisar veya diğer adıyla Şark-ı Karahisar'ın şaplarının çok kaliteli olduğunu belirtmektedir [Faroqhi, "Alum Production and Alum Trade in the Ottoman Empire (About 1560-1830)", *Wiener Zeitschrift Für die Kunde des Morgenlandes*, Sayı: 71, Wien 1979, s. 153]. XIX. yüzyılın ilk yarısında Darphaneye bağlı olan Şark-ı Karahisar şaphanesinin bu vakfın dışında kaldığını, bir çok kişiye malikane olarak verildiğini ifade eder [Faroqhi, "Alum Production and Alum Trade in the Ottoman Empire (About 1560-1830)", s. 157].

hakkında bir bilgiye tesadüf edilmemiştir. Bütün şaphaneler İstanbul Duhan Gümrüğü'ne bağlı mukataalar olarak nizam altına alınmıştı¹²⁷⁹.

Kıbrıs'ta bulunan boyacı ve basma imalathanelerinin yıllık şap ihtiyacı yaklaşık 250 kantar civarındaydı. Kıbrıs gereksinim duyduğu şapı mukataa şartları gereği Gedos Şaphanesinden tedarik etmekteydi. 1830-1832 yılları arasında buradan Kıbrıs'a şap gönderilmesi hususunda bazı aksamalar yaşanması üzerine, Kıbrıs tüccarı şap ihtiyacını yukarıda bahsi geçen devlet şaphaneleri dışındaki yerlerden tedarik etmek zorunda kalmıştı. Bu durum Gedos şap mukataası nizamına aykırı olduğundan, bu olumsuzlukların derici esnafına da sirayet etmesi ve zarar vermesi muhtemel görünüyordu. Devletin duruma el koyması kaçınılmazdı. Muhassıla gönderilen emirde, Kıbrıs tüccarının üç senelik ihtiyacı olan 750 kantar şapın, Gedos mukataasından ithali ve bedelinin de esnaftan tahsili istenmişti. Ayrıca sonraki seneler için ihtiyaç duyulacak şapın da Gedos'tan satın alınması için muhassılların azami dikkat göstermesi emrediliyordu.

Şap mukataasından yapılan dağıtım gelince: Gümülcine Sam Maroniye ve Kütahya Gedos şaphanelerinde üretilen devlete ait (mîrî) şap, deri üretimi yapılan bölgelere gönderilmekteydi. Diğer şaphanelerin şap satabilmesi ise devlete ait şapın tüketimiyle alakalıydı. Devlet şapı satılmadıkça diğer şaphaneler de şap satamazdı. Devlete ait şaphanelerde üretilen şap, bazen satılamaz ve elde kalırdı. Böyle zamanlarda, şap işçileri ve devecileri bez üretimi için satın aldık diyerek, aldıkları şapı başka kazalarda satarlardı. Bu da devlet şapının zarar görmesine sebep olurdu. Şap ticareti yapacak tüccarın elinde mutlaka bir tezkire bulunurdu. Tezkiresiz işçi ve devecilerin şap satışı yapmaları, kaçakçılık olayları sebebiyle yasaklanmıştı. Devlet şapı, gemilere yüklenerak, deri işlemeciliğiyle uğraşan kaza ve eyaletlere gönderilirdi. Şapın gemilerle bir yerden bir başka yere nakledilmesi gümrük ve diğer vergilere tabi olduğundan, şapı taşıyan gemici ve zabıtların şap tüccarından mutlaka gümrük, bağ, kapan, dellaliye, kasabiye gibi vergileri tahsil etmesi gerekirdi. Devlet bu konuda ileri sürülmesi muhtemel hiçbir bahaneyi kabul etmeyeceğini her defasında ilan etmişti. Kendi ürettiği şapın satışını garantiye almak isteyen devlet, söz konusu tarihten itibaren iltizama verilmiş olan Karahisar-ı Şarki ve Efrenc Şaphanelerine ait ve izinsiz olarak

¹²⁷⁹ 18 Nisan 1834 (8 Zilhicce 1249), BOA, MAD., nr. 9665, s. 6-7, h. 4. Gedos şaphanesi 1834 tarihinde Mansûre hazinesine bağlanmış olup İstanbul Gümrük Eminliği tarafından idare edilmişti. [29 Eylül 1834 (25 Cemaziyevvel 1250), BOA, MAD., nr. 9665, s. 17, h. 1].

satılmakta olan şapa el koymaktaydı. Söz konusu şaphanelerin izinsiz satılan şapına bu şekilde el konulması, devleti bu şaphaneleri de birer mukataa haline getirerek bir nizama bağlamak hususunda harekete geçirmişti¹²⁸⁰.

Gedos şaphanesinden 1830, 1831 ve 1832 yıllarında Kıbrıs esnafına 250'şer kantardan, toplam 750 kantar şap verilmekteydi. Devlet adına yapılan şap satışının masrafı, ahaliden toplanarak hazineye gönderiliyordu. Ancak Gedos şaphanesi işçileri kendilerinin senede 15-20 kantardan fazla şap üretemeyeceklerini ileri sürmekteydiler. Her sene kendilerinden üretilmesi istenilen 250'şer kantar şapın, büyük bir yük olduğu ve bu kadar şapın üretimi mümkün olamayacağından birazının indirimine tabi tutulması teklif edilmişti¹²⁸¹.

Gedos şaphanesinden 1830-1833 yılları için Kıbrıs'a yaklaşık 1000 kantar şap gönderildiği anlaşılmaktadır. Bu şapa 1834 ve 1835 yılları için, 500 kantar daha ilave şap gönderilmiş ve bedeli tahsil edilmek istenmişti. Gedos mukataasının nizamı sebebiyle her yıl Kıbrıs'a 250 kantar şap gönderiliyor olması, aslında yılda sadece 100 kantar şap tüketebilen Kıbrıs esnafına ağır bir yükü. Esnaf, tüketimden artan 150 kantar şapın telef olduğuna dikkat çekerek bu şap fazlasından adanın muafiyeti talep edildi. 1830 yılından 1835 yılına kadar Kıbrıs'ta sadece 600 kantar şap tüketilmiş olması, esnafın bu konudaki mağduriyetinin göstergesiydi. Ancak yapılan bir incelemeden, bu tarihler arasında Kıbrıs esnafının elinde 1375 vukiyye(*) tezkiresiz şap olduğu tespit edilmişti. Söz konusu şap, şahitler huzurunda toplattırılarak, şaphaneye teslim edildi. Bu durum Kıbrıs'ta bazı kişilerin el altından şap satışı yaptığını göstermekteydi. Esnafın bu husustaki yakınmaları mukataadan gönderilen şapın fazla olduğu konusunda gerçeği yansıtmamaktaydı. İnceleme biraz daha derinleştirildiğinde 1830-1834 yılları arasında adaya 1000, 1834-1835 yılları arasında ise 300 kantar şap gönderildiği ortaya çıktı. Bunun üzerine devlet bu 1300 kantar şaptan 500 kantar indirimine gitti. Geriye kalan 800 kantar şap bedeli iki taksitte ödenmek üzere kefalete bağlandı. 1836 senesinden itibaren ise her sene Kıbrıs tüccar ve esnafına verilen şap miktarı 150 kantar ile sınırlandırıldı¹²⁸². Ancak esnafa yıllık şap tüketimlerinin 15-20 kantar olduğunu ileri sürerek 1836 yılında bu sınırlamaya itiraz ederek bu hususun bir kez daha görüşülmesi için Divan-ı

¹²⁸⁰ 18 Nisan 1834 (8 Zilhicce 1249), BOA, MAD., nr. 9665, s. 6-7, h. 4.

¹²⁸¹ 8 Haziran 1835 (11 Safer 1251), BOA, MAD., nr. 9665, s. 23, h. 1.

(*) 1 Vukiyye: 1 Okka= 400 dirhem (1,2828 kg) [bk. Hıncz, *İslam'da Ölçü Birimleri*, s. 30].

¹²⁸² 18 Kasım 1835 (27 Receb 1251), BOA, MAD., nr. 9665, s. 24-25, h. 2.

Hümâyün'a başvurmuşlardı. Bunun üzerine devlet şap miktarında 50 kantar daha indirim yaptı. Kalan 100 kantar ise esnaf vekilleri tarafından satın alınmak üzere garanti edildi. Bu arada Tuzla kazasında anbarlarda bulunan 700 kantar şap, Mart 1835 tarihinden başlatılmak üzere her sene 100 kantarı indirime tabi tutulmak şartıyla devletin koyduğu fiyat üzerinden sarraf kefaletiyle satın alınacaktı. Bundan sonrası için, Kıbrıs esnafına fazladan şap gerekmesi halinde, şapın Gedos şaphanesinden karşılanacağı hususunda sarraflardan garanti alınmıştı¹²⁸³.

e. Narhın Belirlenmesi

Narh klasik dönem Osmanlı tarihinde fiyat politikasının esasını teşkil etmiştir. Bu sistemde temel ölçü arz ve talep şartları idi. Amaç tekelci eğilimleri ortadan kaldırmaktı. Ziraî ürünlerde arz şartlarının çok değişken oluşu narh uygulamalarını zorunlu kılıyordu¹²⁸⁴. Osmanlı Devleti'nde narhla ilgili nizamnameler, esnafa düzen vermek ve esnaf ile ahaliyi parasal kıymetlerle birbirine bağlayan piyasa şartlarını düzenlemek için hazırlanırdı¹²⁸⁵. Devlet narhı iki şekilde belirlerdi. Bunlardan biri mîrî mübayaa^(*) (kendi fiyatıyla satın alma), diğeri de çarşı ve pazarlarda satılan mallara belli bir fiyat koymak şeklindeydi¹²⁸⁶. Bazı araştırmacılar Osmanlı Devleti'nde iki çeşit fiyat

¹²⁸³ 13 Ağustos 1836 (Selh-i Rebiülahir 1252), BOA, MAD., nr. 9665, s. s. 32, h. 4. Osmanlı Devleti'nde şap ticareti sadece devlet kontrolüyle satılmamaktaydı. Mültezimlerin de bazı zorlayıcı tedbirler aldıkları anlaşılmaktadır. 1579'da Burdur debbağlarının ihtiyaçlarından fazla şap almaya zorlandıkları ve bu hususta mültezimlerin baskısına maruz kaldıklarına dair şikayetler bunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir [Ümit Koç, "Klasik Dönem Anadolu Sanayii Üzerine Bir Değerlendirme (1500-1605)", *Türkler*, X., Ankara 2002, s. 775).

¹²⁸⁴ Tabakoğlu, *Toplu Makaleler I*, s. 135.

¹²⁸⁵ Osmanlı Devleti'nin narhın hangi şartlarda uygulandığı hususunda geniş bilgi için bk. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983, s. 9-19; ayrıca bk. Said Öztürk, "Osmanlı Devleti'nde Tüketicinin Korunması", *Türkler*, X., Ankara 2002, s. 853.

^(*) Mîrî mübayaa; genellikle Akdeniz bölgesinden yapılmaktaydı. Bu tür mübayaalarda devlet tohumluk ve üreticinin ihtiyacı olan kısımların dışında kalan zahire İstanbul için satın alınırdı. Devletin zahire mübayaalarında üç farklı fiyat uygulanırdı. Birincisi, mîrî fiyat, ikincisi rayiç fiyat, üçüncüsü ise piyasa fiyatı idi. Mîrî ve rayiç fiyat piyasa fiyatının altındaydı. Nitekim mîrî fiyat uzun bir dönem için 1 kiles buğday 20 paradan, 1 kile arpa ise 10 paradan işlem görmüştü (Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları*, s. 72-73). Mübayaacıların mübayaa ücretleri ise her 10 kile buğday veya arpa için 1 kile zahire alırlardı. Aynı olarak toplanan bu zahire daha sonra İstanbul'da satılarak karlı bir kazanca dönüşürdü (Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları*, s. 76). Mîrî mübayaa sistemi 1839 Tanzimatla birlikte tamamen ortadan kaldırılmış olup, bu tarihten sonra İstanbul'un iâşesi serbest piyasa şartlarına terk edilmiştir (Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, s. 24).

¹²⁸⁶ Devletin kendi koyduğu fiyatlar ile genel olarak ordu ve saray için alım yapardı ki, bu tür alımlarda, fiyat piyasanın bir kaç akçe altında tutulurdu. bk. Güçer, *Hububattan Alınan Vergiler*, s. 122-124. Osmanlı Devleti'nde değişen ve gelişen piyasa şartları zahirenin mîrî ve rayiç olmak üzere iki çeşit devlet alımını ortaya çıkarmıştır. Ancak rayiç fiyat ile alımlar XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra

politikası olduğundan bahsetmektedir. Birincisi narh, kur ve mübayaa fiyatları olan örffi fiyatlardır. İkincisi müzayede ve serbest piyasa ile ilgili şerfidir¹²⁸⁷.

Örffi fiyatlardan olan narh, devletin piyasayı kontrol etmek için oluşturduğu bir sistemdi. Zaman içinde genişleyen narh sistemi, esnaf ile ahali arasında otokontrolü sağlayan bir şekil almıştır. Öyleki, fırın işiyle uğraşan habbazan taifesi 1813 yılında Kıbrıs'ta çıkarılacak olan ekmeğin (nan-ı aziz) gramajını ve fiyatını belirlemek üzere kadiya müracaat etmişti. Habbazan taifesiyle varılan anlaşmaya göre, Kıbrıs kilesiyle buğdayın kilesi 32 kuruşa, hayvan yiyeceği arpanın kilesi ise 15 kuruşa satın alınacaktı. Buğday unundan üretilecek has ekmeğin (nan-ı aziz-i has) 70 dirhemi 2 paraya, aynı malzemeden yoğrulacak hamurun (nan-ı harc-i buğday) 80 dirhemi 2 paraya, arpa ekmeğinin (nan-ı aziz-i arpa) 115 dirhemi 2 paraya satılacaktı¹²⁸⁸. Ekmek fiyatlarına ahalinin şikayetiyle müdahale edilmiş olması, bu tarihte habbazan esnafının ekmek gramajında ve fiyatlarında bir takım usulsüzlükler yaptığına işaret etmektedir.

IV. GÜMRÜK GELİRLERİ

Gümrük devletler arası sınır ticaretinde geçişe tabi olan malların kontrol edildiği yer olup, bu geçiş sebebiyle mallardan alınan vergiye “gümrük resmi” denilmektedir. Osmanlı Devleti'nde söz konusu geçiş sebebiyle alınan gümrük vergileri sadece devletler arası değil, imparatorluk sınırları dahilinde bulunan vilayetler, şehirler hatta kazalar arasında da vardı. Bu sebeple gümrük ifadesinin Osmanlı sınırları söz

---

piyasaya girmeye başlamış olmakla beraber mîrî alımları ise daha eskilere dayanmaktaydı (Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, s. 19).

¹²⁸⁷ Mustafa Öztürk, “Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili”, *Türkler*, X., s.845, 848. Fiyat politikası hakkında yazılanlar bu şekilde de olsa, esasen Osmanlı Devleti'nin fiyat politikasında problem olan durum bize göre mübayaa fiyatlarının da narh olarak kabul edilip edilemeyeceği sorundur. Çünkü bu tür fiyatlar narhtan farklı olarak bölgelere göre ve günlük olarak çok değişkendir. Öyleki, Kıbrıs'tan alınacak olan zahirenin fiyatı ile Anadolu veya Rumeli'nin bir bölgesinden alınacak zahirenin rayiç fiyatı aynı olmadığına göre, devletin buralarda uygulayacağı mübayaa (satın alma) da farklı olacaktır. Yukarıda zahire alımlarıyla ilgili bölümde bu husus açıkça görülmektedir. Aynı yıl içinde yapılan iki mübayaada farklı fiyatların kullanılması da bu sebebe danmaktadır. Yani zaman ve mekan fiyatları etkilemektedir. Oysa narh fiyatları resim fiyatlar olup Kıbrıs için en azından yıllık olarak değişmeyeceği gibi, Rumeli veya Anadolu'nun her hangi bir yerinde, yerine göre uygulanan fiyatta da belirgin bir farklılık olmayacağı açıktır. Bu bakımdan politikanın müzayede ve serbest fiyatlarla alakası yok gibidir. Osmanlı Devleti'ndeki fiyat politikasının aslında narh ile mübayaa (bunun içine müzayede de girer) fiyatları arasındaki ilişkinin bir farklılık yaratıp yaratmadığına dair fikrin ortaya konulmasıyla izahı mümkün olacağı kanaatindeyiz.

¹²⁸⁸ 1 Mart 1813 (27 Safer 1228), KŞS., nr. 28, s. 53, h.1.

konusu olduğunda, iç ve dış gümrük olmak üzere iki kısma ayırmak daha doğru olacaktır¹²⁸⁹.

Kıbrıs, Osmanlılar açısından bakıldığında doğrudan iç gümrüğe tabi bir mevki gibi görünmekle beraber, adanın dış gümrüklerle de bağlantıları vardı¹²⁹⁰. Osmanlılar, gümrük olan vilayetlerde giriş ve çıkışta ayrı ayrı vergi almaktaydılar. Bu uygulama malın geldiği yerde satılmasını temin maksadına dayanmaktaydı¹²⁹¹. Gümrüğe konu olan malın, gümrüğe girişi sırasında sahip olduğu kıymetinden alınması, memurlar ile tüccar arasında tartışma konusu olmaktaydı. Bu sebeple XVIII. yüzyıldan itibaren özellikle dış ülkelerle yapılan anlaşmalarla, gümrük tarifeleri sürekli yenilenir ve vergi oranları yeniden belirlenirdi. 1801 yılında Avrupa devletlerinin bir çoğuyla gümrük tarife cetvellerinin oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Bu cetvellere göre II. Mahmud döneminde İngiltere, Fransa, Rusya ve Nemçe gibi devletlerle çeşitli defalar tarife anlaşmaları yapılmıştı. Kıbrıs da yapılan anlaşmalarda daima önemli bir gümrük olarak yerini almıştır¹²⁹². Kıbrıs bulunduğu coğrafya sebebiyle önemli bir ticaret beldesidir. Adanın sağlam bir gümrüğü bulunmaktadır. Bu sebeple Avrupa devletlerinin neredeyse tamamının adada bir konsolosu veya konsolos vekili olduğunu söylemek mümkündür. Bu bakımdan elimizdeki veriler ışığında Kıbrıs gümrüğünü iç ve dış gümrük olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.

¹²⁸⁹ Kütükoğlu, “Gümrük”, s. 263.

¹²⁹⁰ 1572 tarihli bir kanunname Kıbrıs gümrüğü hakkında şu bilgileri vermektedir. Bir kişi adaya dışarıdan bir mal getirdiğinde çuka ve akmeşeden başka her 100 akçede 9 akçe gümrük vermeleri; Kıbrıs’tan başka yere mal götürmeleri halinde ise her 100 akçede 5 akçe gümrük vermeleri şart kılınmıştı. Çuka ve yapağıdan işlenmiş ise 100 akçede 2 akçe, akmeşe kısmından 100 akçede 5 akçe gümrük alınması emredilmekteydi. Kıbrıs ahalisinin kendi ihtiyaçları için Kıbrıs’a veya Kıbrıs’tan dışarıya buğday, arpa ve un taşımaları halinde bir nesne vermemeleri, taşradan kalelere satmak üzere götürülen hamrın her yükünden 16 akçe alınması, kasaplarda boğazlanan erkek ve dişi sığırdan 5 akçe, alındığı anlaşılmaktadır. Kanunda ayrıca muhtesiblerin boğazlanan sığırdan, koyundan ve keçiden ve diğerlerinden aldıkları akçeyi ve hamır bacını kaldırmalarını, diğer alınan vergileri almaya devam etmeleri emredilmesi (Geniş bilgi için bk. Ö. L. Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları*, I., İstanbul 1943, s. 348-350), Osmanlı Devleti’nin Kıbrıs’tan eskiden alınan vergilerde bir indirime gittiği görülmektedir.

¹²⁹¹ Bir bölgeye veya vilayete girişte alınan vergiye “amediyeye”, çıkışında alınan vergiye ise “reftiye” adı verilirdi. Bunun dışında yabancı bir memlekette Osmanlı topraklarında herhangi bir şehir veya iskeleye getirilen ve orada satılan mallardan alınan vergiye “masdariye”; aynı şekilde transit olarak, yabancı ülkelere vilayetlere sokulan mallardan alınan gümrüğe ise “mürüriye” adı verilmekteydi (Kütükoğlu, *Osmanlı İngiliz İktisadî Münâsebetleri*, I., s. 62).

¹²⁹² Eldeki veriler göstermektedir ki bu devletler ile 1801’den 1839’a kadar yaklaşık 14 defa tarife değişikliğine gidilmiştir. Bu iki tarih arasında yapılan tarifelerin daima malın rayiç fiyatı üzerinden yapılıyor olması, tarife değişikliğine giden devleti korumaya yönelik bir uygulama olduğundan, Osmanlılar 1838 ve sonrası anlaşmalarda bu usulün değişmesini isteyerek 1839 tarifelerindeki gümrük resimlerinin tespiti için son beş yılın fiyat ortalamasının esas alınmasını gündeme getirmiş ve kabul etmişlerdir (Kütükoğlu, “Gümrük”, s. 265-266).

A. İç Gümrük

Kıbrıs'ın Osmanlı vilayetleri içinde en çok ilişki kurduğu merkezlerden biri şüphesiz İstanbul'dur. Kıbrıs'tan İstanbul'a gönderilen basma, ipek, harir ve yapağı gibi emtia, eski bir kaide olarak gümrük muafiyetine tabiydi¹²⁹³. Bu hususa bir açıklık getirmekte fayda var. Burada kastedilen, İstanbul'da bir gümrük olmadığı değil, vilayetlerden İstanbul'a gönderilmek üzere çıkan maldan, geçtiği vilayetlerin gümrüklerinde gümrük vergisi alınmamasıdır¹²⁹⁴.

Kıbrıs'ın ticarî ilişki içinde bulunduğu diğer iç gümrükler ise yakın vilayetlerdi. Bunlar Anadolu tarafında iskelesi olan Gelendere, Has-ı Selendi, Kız Limanı iskelesi, İskele-i Liman Seki, İskele-i Anamur, Silifke iskelesi, İçil, Lazkiye, Sayda, Akka, Halep, Şam ve İskenderiye limanlarıydı. Gelendere iskelesi muhtemelen 1825 yılından önce gönderilen bir emirle özel bir statüye kavuşturulmuştu. Serbest bölge haline getirildiğinden, Kıbrıs'tan Gelendere'ye giden tüccardan vergi alınması yasaklanmıştı. Bununla beraber İçil Sancağı mütesellimi Abdülmuin Bey, bu emri ihlal ederek, gümrük yerinin bir mukataa olmamasına rağmen, İstanbul dışındaki vilayetlere mal götüren tüccardan vergi aldığı tespit edilmişti. Bunun üzerine mütesellime emir gönderilerek, malikane olarak idaresinde bulunan mukataaların gümrüğe bağlı olmadığı hatırlatılarak, Kıbrıs'tan buralara gelip giden tüccardan vergi alması yasaklanmıştı. Mütesellimin söz konusu yerlere gümrükçü sıfatıyla yerleştirdiği adamları da geri çekmesi emredilmişti¹²⁹⁵.

¹²⁹³ BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 3210, lef: 2.

¹²⁹⁴ 30 Ekim 1829 (2 Cemaziyelevvel 1245), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 5, h. 2. Mesela Anadolu ve Rumeli vilayetlerinden Sivas'a ellerinde gümrük eda tezkeresiyle gelenlerden mal satışı yapmadıkça yeniden gümrük vergisi alınmamaktaydı (Beşirli, Sivas Eyaleti'nin İdarî ve Ekonomik Yapısı", s. 172). Mesela, Tunus'dan doğrudan İstanbul'a gönderilen emtiadan vergi alınmamaktaydı. Aynı şekilde tüccarın İstanbul'dan aldığı emtiayı İzmir'e getirip satmak istemesi halinde de gümrük vermesi gerekmemekteydi. Bu hususta kendilerinden gümrük talep edilmesi üzerine mesele İstanbul kadısına havale edilmiş ve İstanbul'a nakledilen emtiadan alınan gümrükten vazgeçilmesine, yarısı nisbetinde bir vergi alınmasına karar vermiş olsa da, Tunus tüccarı rıza ile vergi vermeyeceklerini; aksi halde padişahın iradesini talep ettiklerini ifade etmişlerdi [Belgenin aslı için bk. Mustafa Stiti, *II. Mahmud Dönemi Hatt-ı Hümayunlarına Göre Tunus*, (Basılmamış YL. Tezi, İ.Ü., SBE), İstanbul 2001, s. 25-26].

¹²⁹⁵ İçil müteselliminin usulsuz olarak gümrük talebinde bulunmasına "1240 senesi sana hitaben emri-i şerifim farz olub cevabı vuruğ etmemiş ve hashâ-i Selendi mukataasının müfredatına ve defterhane-i amiremde mukayyed iskele-i Gelendire ve İskele-i Liman-ı Seki ve İskele-i Anamur ve İskele-i sairenin malikane vechile kimesnenin uhdesinde bulunduğuna dair kayd malikane uhdede olan Selendi mukataası dahilinde idüğüne dair bir güne kayd bulunmadığına binaen iskele-i merkume ile sair mahallerden ne makule sened ile gümrük alınmaktadır ve İçil sancağında kain mukataatdan birinin dahilinde midir senden ve erbab-ı vukuftan tahkik..." denilmektedir [24 Ocak 1830 (29 Receb

B. Dış Gümrük

Osmanlı Devleti'nde dış gümrük vergileri, iç gümrüklerden farklı özelliklere sahipti, dış gümrük vergileri uluslararası anlaşmalar ve ahidnamelerle belirlenmekteydi¹²⁹⁶. Ancak bu anlaşmalar çoğunlukla Osmanlı Devleti'nin aleyhinde sonuçlar doğurmuştur. Devlet bunun farkında idi. Fakat içinde bulunduğu şartlar gereği buna göz yummaktaydı. Sanayi inkılabı, Osmanlı hammadde sektörüne Avrupa'nın talebini artırdı. Devlet ülke içinde büyük vergiler ödenerek dolaştırılabilen malları; Avrupalı tüccarların sadece %3 vergi ödeyerek alıp gitmesinin önüne geçmek için 1802 yılında ecnebi devlet elçilerine bir nota verdi. Bu nota ile devlet Anadolu'da ticaret yapan yabancıların, Osmanlı reayası olan tüccarın ödemekle mükellef olduğu vergileri vermekle yükümlü olacaklarını bildirmişti¹²⁹⁷. Ancak nota beklenen neticeyi vermediği gibi, tam aksine yabancı tüccarın memleket sınırları dahilinde ticaret yapmasına yol açtı. Notanın ortaya koyduğu açılım sayesinde Avrupa tüccarı, Avrupa mallarını Osmanlı toprakları dahilinde başka Avrupalılara satmak suretiyle iç ticarete de hakim olmaya başlamışlardı. Bu tehlikeli durumdan kurtulmak isteyen devlet, daha sonra bir nizamname haline getirilen, 1802 nizamnamesindeki dahili ticaret maddesinde değişikliğe gitmişti. Buna göre, imparatorluk dahilinde Osmanlı mallarının Avrupa tüccarı tarafından alınıp satılmasıyla ilgili olan bu maddeye dayanılarak bazı maddelerin ihracına yasak getirildi. Yeni düzenlemeyle, Avrupalı tüccarın memleket içinde ticaret yapmasına ancak, dahili gümrükleri ödemesi şartıyla izin verildi. Böylece yabancı tüccar, imparatorluktan ipek ve yün gibi maddeleri çıkarmak istediği zaman Osmanlı vatandaşlarının ödediği vergileri ödenmekle karşı karşıya bırakılmıştır¹²⁹⁸.

II. Mahmud'un saltanatının ilk yıllarında benzeri bir ticarî anlaşma İngiltere ile yapılmıştı. Bu anlaşmada karşılıklı ticarete ödenecek gümrük vergisinin %3 olarak devamına, iç ticarete ise daha önce tespit edilen oranların geçerli olmasına karar

---

1245], BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 5, h. 3). Kıbrıs'tan yapılan ihracatta, İçil için daha önce ilan edilen yasaklara rağmen Gelendire, Anamur ve Silifke iskelelerine gönderilen mallardan mütesellimin "tac" namıyla 2 kuruş, yapağı yüklerken ise 20 ila 40 para arasında bir ücretten başka, %5 de gümrük aldığı anlaşılmaktadır (*Aynı vesika*).

¹²⁹⁶ BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 26023.

¹²⁹⁷ Bu beyan 1805 tarifelerinin belirlenmesinde ve 1809 Kale-i Sultaniye anlaşmalarında da yer almıştı (Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri*, I., s. 64).

¹²⁹⁸ Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri*, I., s. 65.

verilmişti¹²⁹⁹. Bu maddede yeterli açıklama yapılmamış olsa da 1802 nizamnamesinin nizamnamenin iç ticaretle ilgili kısmına atıf yapıldığı kanısındayız.

1. Gümrüklerde Yolsuzluk

Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasında yapılan gümrük anlaşmaları gereği, Avrupa tüccarları Osmanlı iskelelerine geldiklerinde doğal olarak taşıdımları yük kontrol edilir ve tüccar kabul ettiği taktirde bu mallar emniyet için gümrükçü tarafından teslim alınarak, devlete ait mahzenlerde muhafaza edilirdi. Ancak bazen gümrükçüler, teslim aldıkları malların geri iade ederken bilerek veya bilmeyerek, tüccarlarla bazı problemler yaşadıkları anlaşılmaktadır.

Kıbrıs'ın Lefkoşa iskelesinde ticarî maksatlarla ikamet etmekte olan Fransız tüccar, Berruşşam'a gönderilmek üzere bir miktar malla iskeleye vardığında, iskele gümrükçüsü Hacı İbrahim, tüccara ait malı saymak (ta'dad) suretiyle almış ve kendi mahzenine koyarak emniyete almıştı. Fransız tüccar malını Berruşşam'a göndermek istediği zaman, gümrükçü malı kendisine teslim edeceğini de beyan etmiştir. Fransız tüccar malı teslim almak istediğinde, söz konusu maldan 2 sandık fesin eksik olduğu anlaşılmıştır. Tacir malını isteyince de gümrükçü sandıkların kaybolduğunu beyan etmekle yetinmiştir. Bunun üzerine devreye İstanbul'daki Fransız büyükelçisi, muhassıla gönderilen emirde, sandıkların gümrükçüden talep ve tazmin edilerek mutlaka tüccara verilmesi emredilmiştir¹³⁰⁰.

Bu şekilde Osmanlı görevlilerinin zaman zaman ortaya koydukları illegal tavırlar karşısında devletin tavrı daima haklıdan yana olmasına rağmen, ticaret söz konusu olduğunda Avrupa'lıların çıkarları için her yolu mübah saydıkları anlaşılmaktadır. Bu hususta Halep'le yapılan ticarete Kıbrıs gümrüğünün vergi kaçırmak için uygun bir yol olarak kullanılması ilgi çekicidir.

Avrupa'dan Halep'e gönderilen malların deniz yoluyla gelmeleri halinde son durakları Kıbrıs olmamasına rağmen, tüccarın özel bir amaç için malını doğrudan Kıbrıs'a çıkardığı anlaşılmaktadır. Avrupa tüccarı malını doğrudan Halep'e götüreceğinden yüklerini açmadığı halde, açmış gibi Kıbrıs gümrüğüne "Bitirme" adı altında bir miktar vergi ödemekte ve bir ödeme (eda) belgesi satın almaktaydı. Daha

¹²⁹⁹ 2-11 Ağustos 1809 (Evahir-i Cemaziyelahir 1224), KŞS., nr. 27, s. 38, h. 3.

¹³⁰⁰ 23-31 Ocak 1814 (Evail-i Safer 1229), KŞS., nr. 28, s. 169, h. 1.

sonra Halep'e hareket etmekte ve buraya vardıklarında gümrüğe vergi vermemek amacıyla, bu malın gümrük vergisini Kıbrıs'ta bir kez ödediklerini ve buna dair ellerinde ödeme belgesi olduğunu ifade ederek, vergi ödemekte direnmekteydiler.

Böyle durumlarda devlet, Kıbrıs muhassılı, kadı ve gümrükçülerine emirler göndererek, Avrupa'dan Kıbrıs'a getirilen mallar satılmadığı takdirde, tüccarına kesinlikle ödeme belgesi verilmemesi, satış yapılmadığı halde resmi gümrük manasında "bitirme" adıyla bir bedel alınıp bu tüccara tezkere verenlere söz konusu malın gümrük vergisinin iki katının ceza olarak verileceği ve azledileceği bildirilmişti¹³⁰¹.

Kıbrıs'tan ihraç edilen ticarî maddelerin başında buğday, arpa, ipek, pamuk, yapağı, tuz ve büyük/küçük baş hayvanlar gelmekteydi. Bu maddelerden yapağı Anadolu, Suriye ve Mısır dışında Avrupa'dan da alıcı bulan değerli bir üründü. Osmanlı Devleti sınırları dışında gönderildiği önemli limanların başında Triyeste ve Marsilya iskeleleri gelmekteydi. Avrupa'ya satılan bu üründen alınan "mürûriye" bedeli tersane hazinesine tahsis edilmişti.

Kıbrıs kadısına ve gümrüklerine gönderilen bir emirden üretilen yapağının söz konusu limanlara gönderilemediği zamanlarda, en yakın liman olan Selanik ve Selaniğe bağlı iskeleler vasıtasıyla Avrupa'ya taşındığı anlaşılmaktadır. Avrupa'da Napolyon Bonapart'ın ortaya koyduğu icraat sebebiyle, söz konusu bu iki limana yapağı nakli yapılamaması sebebiyle 1812, 1813 ve 1814 yıllarında yapağının Selanik üzerinden Avrupaya gönderildiği anlaşılmaktadır. Ancak buralardan tedarik edilmesi gereken "mürûriye" akçesinden bir haber çıkmaması üzerine bu meblağların kimin üzerinde zimmet kaldığının araştırılması istenmiştir.

Osmanlı Devleti, 1814 yılı itibariyle Avrupa'ya gönderilen yapağının her kantarından 3 kuruş gümrük tarifesi yani müruriye talep etmekteydi. Devletin bir diğer dikkat ettiği konu ise, yapağının satışı sırasında yeni üretilen yapağın değil, özellikle işlenmek üzere kireçe batırılmış olan yapağının Avrupa'da satılmasını teşvikti. Devlet 1805 senesinden itibaren her sene Avrupa'ya 40 bin kantar yapağı ihraç etmek ve bunun her kantarından 3 kuruş olmak üzere 120 bin kuruş gümrük geliri elde etmeyi amaçlamaktaydı. Yapağının sevkedileceği iskeleler ise İstanbul gümrüğüne bağlı

¹³⁰¹ 19 Kasım 1815 (16 Zilhicce 1230), KŞS., nr. 29, s. 29, h. 2. "Bitirme" vergisi ile ilgili olarak başkaca şu kayıtlara bakılabilir [1819 (1234), KŞS., nr. 30/60/4; nr. 30/20/2; 1831 (1247), BOA, D.BŞM., nr. 42001/12/1; 3 Aralık 1811 (17 Zilkâde 1226), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 11166, lef: 3].

Selanik, Kavala, Karaağaç, Orfan, Galos, Ağrıboz, Mora iskeleleri, İnebahtı, Narda; Tuna nehri boyunca Nemçe hududuna kadar olan iskeleler; İzmir ve Kuşadası'ndan Boğazhisar'a kadar; Antalya, Alaiye ve Tarsus iskeleleriydi¹³⁰². Devlet bu iskeleler dışında kalan ve gümrüğü olmayan yerlerden müstemen tüccara kesinlikle yapağı satılmamasını emretmekteydi. Satan olur ise gümrük emini tarafından yapağısı zaptedildikten başka sahipleri de cezalandırılacaktı.

Diğer taraftan İzmir, Selanik gibi iskelelerden Mısır ve sair adalara yol harcı (mürûriye) alınmadan yapağı gönderip, oradan da Avrupa'ya sevkenler olursa, bunlardan da iki kat gümrük vergisi alınacaktı. Ancak yapağı İslam memleketlerine sevkedilecek olursa, müstemen gemilerine yüklenilmemesine dikkat edilecekti. Bu hususta ısrar edenler olursa, bunlar hakkında gerekli cezanın yerinde verilmesi emredilmişti¹³⁰³.

2. Gümrük Tarifeleri

Yukarıda da bahsedildiği gibi, Osmanlı Devleti Avrupa devletleriyle çeşitli anlaşmalar yapmasına rağmen, gümrük tarifelerine bakıldığında hemen her devlet ile neredeyse harfiyyen aynı anlaşmaların yapılmış olması dikkat çekmektedir. Önce bu anlaşmaların genel olarak içeriğine bakalım ve daha sonra bunun nedenleri üzerinde duralım.

Kıbrıs'ın Tuzla kadısı ve gümrükçüsüne gönderilen bir emirde: Müstemen tüccarının ticaret maksadıyla memleketlerinden getirip Osmanlı topraklarında satacakları veya Osmanlı pazarlarından alıp kendi memleketlerine götürdükleri mallardan ahidnamelere göre %3 gümrük alınacaktı. Osmanlıların ticarî ilişkide buldukları her devletin mevkisi ve ticarî münasebetlerine göre düzenlenen tarife defterleri dışında, malların piyasalardaki rayiç fiyatlarının da belirli zaman aralıklarıyla (14 yılda bir) düzenlenirdi¹³⁰⁴. Buna göre eşyanın gümrüğe girdiği andan itibaren geçerli

¹³⁰² 15 Mart 1809 (28 Muharrem 1224), KŞS., nr. 27, s. 20-21, h.3.

¹³⁰³ 2 Ağustos 1814 (15 Şaban 1229), KŞS., nr. 28, s. 179, h.1.

¹³⁰⁴ İngilizlerle yapılan tarifelerin 1209 (1794-5) yılı itibariyle her 14 senede bir yenilenmesi kararlaştırılmış olmakla beraber, bazen müddetin dolması beklenmeden, bazen de menfaat gereği süresinin geçmesine rağmen gecikmeden doğacak menfaat sebebiyle gecikmeli olarak düzenlendiği anlaşılmaktadır (Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri*, I., s. 78-79).

olan fiyat, rayiç olarak tespit edilmekte ve tarifeler bu fiyat üzerinden düzenlenmekteydi¹³⁰⁵.

Bu itibarla Fransa devleti ile yapılan anlaşmalarda, gümrük vergileri %3 alınmaktan başta tarifeleri yeniden düzenlenmek üzere İstanbul'daki Fransız elçisi ile İstanbul Emtia Gümrüğü Emmini Kapucubaşı Osman bir araya gelmişti. Bu toplantıya elçi tarafından tayin olunan sefaret başkatibi ile tercüman ve birkaç muteber Fransız tüccar da katılmıştı. Burada yapılan müzakerelerde emtia ve eşyanın şimdiki kıymetleri ve rayiç fiyatları dikkate alınarak ahidnamede geçen %3 hesabı ile kıymet taktir edilmekteydi. Ayrıca bu bedele bir miktar da zam yapılarak yeni tarife defteri vucuda getiriliyordu.

Bu tarifelere göre Fransız tüccarın, Osmanlı pazarına gönderdiği sanayi mamulleri için iç gümrüklerde talep edilen amediye ve reftiye gümrük bedelleri yeni tarifelerle belirlenmiş olan rayiç fiyat dikkate alınarak %3 gümrük hesabına göre ödenecekti. Eğer bu şekilde rayiç fiyatın belirlenmesine gümrük idaresinden bir müdahale olur veya tüccar tarafından rayiç fiyata bir itiraz olursa, o zaman eski tarifeler dikkate alınarak gümrük vergilerinin yine %3 hesabıyla alınması uygun görülmüştür. Diğer taraftan mahsul nereden gelmiş olursa olsun Osmanlı topraklarından satın alındığı ve yine Osmanlı pazarlarında satıldığı taktirde emtia, eşya ve erzakın gümrük vergileri de iç ticaret şartlarıyla Osmanlı tüccarının ödediği vergiye tabi olması, muhalif tavır gösterilmemesi ve bundan böyle zamanı geldikçe söz konusu eşya ve emtianın 21 Kasım 1816 (Gurre-i Muharrem 1232) tarihinden itibaren hazırlanan tarife defterlerine göre gümrük vergilerinin alınmasına karar verilmişti¹³⁰⁶. Bu da göstermektedir ki, devlet 1802 nizamnamesinin iç gümrük kararlarında değiştirdiği maddeyi burada da aynen değişmiş haliyle uygulamıştır. Bu ahidnamede verilen bir başka tarihten; 1800 (1214) tarihinde de Fransa ile bir başka anlaşma yapılarak tarife düzenlemesine gidilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

---

¹³⁰⁵ Tarifelerin ilk düzenlenme tarihi XVIII. yüzyılın sonları olarak tarihlendirilmekte olup, Asakir-i Mansûre-i Muhammediye'nin kurulmasından sonra yeni gelir kaynaklarının aranması sebebiyle 1826'dan itibaren yeni tarifelerin düzenlenmesine ve bu tarifenin 1832 yılında yenilenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Ancak 1839'dan sonra iç ticarete de yabancı tarifelerinde uygulanan miktarlar uygulanmıştır (Tarife düzenleme ve yenilemesinin gerekçeleri ve sakıncaları hakkında bk. Kütükoğlu, "Gümrük", s. 265-266).

¹³⁰⁶ 21 Kasım 1816 (Gurre-i Muharrem 1232), KŞS., nr. 29, s. 96, h. 1.

Genel kanı, Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleriyle yaptığı anlaşmalarda önemli ödümler verdiği yönünde olsa da; yenilenen ticarî ahidname ve anlaşmaların getirileri kaybedilen vergi gelirleri yanında önemsizdi. Buna rağmen o zamanın şartlarında devlete maddî anlamda bazı katkıları da olmaktadır. Bu fikirden hareketle devlet yeni tarifelerden sağladığı gümrük fazlalarını taşradaki mukataa ve evkaf dahilinde olan gümrükler hasılatından saymaktaydı. Bu fazlalıklar hiçbir şekilde iltizam bedellerine dahil edilmemekteydi. Böylece bu fazlalıklar ayrı defterlerde biriktirilmekte ve doğrudan hazineye aktarılmaktaydı¹³⁰⁷. Ancak bir süre sonra bu uygulamadan vazgeçildi. Devlet uygulamanın fazla bir kar getirmediğini, aksine iltizama verildiğinde takdirde daha büyük kâr temin edilebileceği düşünülerek, iltizam sistemine gümrük tarifeleri de dahil edildi. Bu gerekçeye dayanılarak Kıbrıs gümrükleri iltizama verilmek üzere muhassıllık gelirlerine dahil edildi ve bir mukataa haline getirildi (3 Şubat 1819). Konunun detayı hakkında bilgi verilmemekle beraber, Fransa ve Nemçe gümrük tarifelerinin yenilenmesi sayesinde elde edilen fazla gelir 25 bin kuruştur. Bu meblağ doğrudan Kıbrıs gümrüğüne dahil olan gümrüklerden tahsil edilmek yerine, Kıbrıs başpiskoposuna iltizama verilmek istenmişti. Bu emirde başpiskoposa, yeni yapılan tarife zamından kaynaklanan fazlalıkların iltizam edilmesine karar verilmişti. Zamma rağmen daha önce iltizam alanların yeni ihaleye itibar etmemeleri, gümrük tarife fazlalıklarının başpiskoposa ihale edilmesine gerekçe olmuştu¹³⁰⁸.

Bununla beraber, aynı yıl imparatorluk genelinde düzenlenen gümrük tarifelerinin nasıl işletileceği hususunda başka bir karar alındığı da anlaşılmaktadır. Bu gümrüklerden büyük bir kısmının vakıf malı olması sebebiyle, Kıbrıs'taki Tuzla gümrüğü ve İnebahtı gümrüğünden başka Gazi Sultan Abdülhamid Han'ın evkafına bağlı Selanik Emtia Gümrüğü, Hüdavendiğar Sultan Mustafa Han'ın Laleli Vakfı'na bağlı İzmir Meyve Gümrüğü tarifelerine yapılan zamlardan ortaya çıkan fazlalıklar söz konusu vakıflar adına zapt ve tahsil edilecekti. Devlet yenilenen gümrük tarifelerinden elde edeceği fazla gelirleri, ilk nizamnamelerden beri sağlanan ve devlet hazinesine

---

¹³⁰⁷ *Aynı vesika*; Defterde ayrıca Fransa ile yapılan yeni anlaşma ve düzenlenen tarifeler ile eski tarifeleri gösteren, mal ve eşyanın eski ve yeni fiyatları ile zamlarını gösteren önemli bir liste bulunmaktadır [13 Aralık 1816 (23 Muharrem 1232), KŞS., nr. 29, s. 97-101, h. 1].

¹³⁰⁸ 3 Şubat 1819 (7 Rebiülahir 1234), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 14722.

teslim olunan miktarlarıyla yeniden hesaplattırarak ortaya çıkartmayı ve bu meblağları kaleminden tetkik ettirerek Evkaf-ı Hümayun kalemine teslimine karar vermişti¹³⁰⁹.

Devlet, Kıbrıs gümrükleri dahil, imparatorluk gümrük tarifelerini yenilemek üzere 1820 yılında İngiltere, Prusya, Danimarka, Sicilya ve İspanya devletleriyle masaya oturmuştu¹³¹⁰. Kıbrıs'taki gümrükler dahi önce hiçbir şekilde iltizama verilmezken söz konusu sene muhassıllık malına zam olarak 15000 kuruş eklenmişti. Bu meblağ Donanma-yı Hümayun gedikli neferatının donatılmasına harcanmak üzere Tersane-i Amire hazinesine tahsis edilmişti. Meblağın tahsil işi hazine tarafından gönderilen zimmet pusulasına göre 1820 senesine mahsuben Kıbrıs'ın eski muhassılı Ahmed Raşid Efendi'ye ihale edilmişti. Tahsilat çukadarı eliyle Tersane-i Amire hazinesine teslim edilmişti¹³¹¹. 1821 ve 1822 yıllarında yapılan tarife yenilemelerinden elde edilen gelir ise (ber vech-i ocaklık) 12500 kuruş olup, bu gelir Kıbrıs gümrüğüne tahsis olunmuştu¹³¹². Yenilenen bu tarifelerden sonra, 1834 tarife yenilenmeleri özellikle İngiltere ve Rusya'nın ayak diremesi sebebiyle 1836 yılına kadar yapılamamıştı¹³¹³.

¹³⁰⁹ Buna göre söz konusu gümrükler ve temin edilen gümrük tarife fazlalıkları İstanbul, Galata, Edirne ve İzmir gümrükleri olarak teşhis edilmekteydi. Buralardan temin edilen fazlalıkların 2 Temmuz 1817 (17 Şaban 1232) tarihi itibarıyla zamlarıyla birlikte tamamının 17183.5 kuruş 22 para olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Selanik gümrüğünün 1817 senesi Mayıs sonuna kadar olan gümrük vergi fazlalığı miktarı ise (29 Temmuz 1817 (15 Ramazan 1232) tarihi itibarıyla 511 kuruş idi. Kıbrıs'a ait tarife vergileri olarak zuhur eden Tuzla isekelesi gümrük vergi fazlalıklarının yarısı yeni tarife defterlerine kaydedilmiş olup, vakıflara dahil edilmişti. Bu meblağ 12 Eylül 1817 (1 Zilkade 1232) tarihine kadar olan süre için olup, hazineye teslim edilen meblağ (18 Aralık 1817 (8 Safer 1233) tarihi itibarıyla 197 kuruş 42 para idi. Darphane-i Amire defterleri üzerinde yapılan incelemeden Selanik gümrüğü vergi fazlalıklarının 1231 senesi Muharrem'inin 1. gününden Şubat ayı sonuna kadar olan süre için (18 Nisan 1817 (Gurre-i Cemaziyelahir 1232) tarihi itibarıyla 1608.5 kuruş 21 para idi. Bu meblağ Darphane-i Amire'ye aynı tarihte teslim edilmiştir. Kıbrıs'ın Tuzla gümrüğü evkafa dahil olup Selanik Emtia Gümrüğü Sultan Abdülmecid Han evkafından olup, Tuzla gümrüğünden 1997 kuruş 42 akçe ve Selanik Emtia Gümrüğünden ise 511 kuruş hazineye teslim olunmuş olmakla beraber, buradan Darphane-i Amire'ye aktarılması için girişimde bulunduğu anlaşılmaktadır [8 Kasım 1818 (9 Muharrem 1234), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 5094].

¹³¹⁰ İngiltere ile yapılacak görüşmeler Robert Liston'un elçiliği (1812-1820) zamanına rastlamıştır. Osmanlı Devleti'nin müracaatıyla yapılmak istenen tarife yenilemesi İngiltere devleti'nin geciktirmesi sebebiyle 1820 yılında yapılmıştı. Bu tarifenin müddeti ise 1834 yılında dolması gerekiyordu. Bu tarife yapılırken gümrük resimlerinde meydana gelen aşırı yükselmeye rağmen %3 nisbetinde olması gereken artırım, %1-1.5 nisbetlerinde kalmıştır Bunun üzerine devlet 1802 nizamının iç gümrük maddesiyle ilgili değişikliği gündeme alarak İngilizlere baskı yapmak istediye de 1836 yılına kadar bir sonuç elde edilemedi. 1836 yılında İngilizlerin bir nebze de olsa %6'lık bir vergiyi kabullendikleri görülse de bu 1838 anlaşmasına kadar sürüncemede kaldı (Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri*, I., s. 80-6).

¹³¹¹ 16 Aralık 1820 (10 Rebiülevvel 1236), BOA, *Cevdet-Bahriye*, nr. 6556.

¹³¹² BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 11572, lef: 3, 7.

¹³¹³ Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri*, I., s. 80-81).

Kıbrıs gümrük vergi tarifelerinin yenilenme işi son olarak 1837 yılında İngiltere ile yapılmıştı. Elde edilen meblağ Donanma-yı Hümayun neferatının donanımı için Tersane-i Amire hazinesine teslim edilmek üzere muhassıllık gelirlerine zam olarak Şamlı Seyyid Hacı Mehmed Ağa'ya ihale edilmişti. Buna göre Kıbrıs muhassıllık mukataasının iltizam bedeli 723189 kuruş olmuştu. Muhassıllık bedeli, yapılan 15000 kuruş zam (fazla-i vergi) ile 758198 kuruşa yükselmişti¹³¹⁴.

Bu da göstermektedir ki devlet tarafından, doğrudan hazineye aktarılmak üzere üretilen yeni gelir kalemleri şartların değişmesi sebebiyle, daha fazla gelir elde etmek kaygısıyla iltizama verilmekteydi.

V. VERGİ GELİRLERİ

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyıldan itibaren hızla bozulmaya başlayan malî durumunu vergiler ile düzeltmek çabası içindeydi. Ancak devlet halktan vergi toplamak hususunda bazı sıkıntılar çekmekteydi. Bunun sebebi yöneticilerin kanunlarla belirlenmiş olan yetkilerini hiçe saymalarıydı. Yöneticiler vergiler ve yüklenilmiş zorunlu hizmetler dışında, ahaliden, kendileri için de bir takım harçlar toplamaktaydılar.

Bu yüzyılda ada halkı için kanunî (tekâlif-i şeriyeye) ve kanunî olmayan (tekâlif-i örfiyeyi) vergileri ödememek gibi bir durum söz konusu değildi. Ancak devletin izni olmaksızın ada ileri gelenleri tarafından toplanan çeşitli vergiler vardı. Bunlar usulsüz konulmuş vergilerdi ve bu vergiler sebebiyle halk, zaman zaman merkeze şikayette bulunmaktaydı. Vergilerin çoğu müslümanlardan toplanmaktaydı. Timar sahipleri, vakıf mütevellisi veya mültezimler tarafından toplanan tekalif, sefer esnasında sınır boylarında satın alınan zahireye ödenen bedel-i nüzul, mukataaların faiz karşılığı satışa çıkarılmasından sağlanan eshâm ve savaş zamanlarında bir görev karşılığında hane başına alınan avâriz gibi vergilerdi.

¹³¹⁴ 14 Kasım 1837 (15 Şaban 1253), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 33, h. 3. İngiltere ile bir diğer tarife yenileme anlaşması ise 1236 yılında yapılmış olup, buradan elde edilen fazla-i rusum geliri 15000 kuruş olup, bu miktar üzerinden iltizama verildiği ve dört taksit olarak ödenmesi kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır [29 Aralık 1822 (14 Rebiülahir 1238), BOA, Cevdet-Maliye, nr. 11572/8]. İngiltere ile hemen her yıl tarife yenilendiği anlaşılmakta olup, 1830-1836 yılları arasında yapılan anlaşmaların her birinden elde edilen fazla-i rusum geliri hiç değişmeden 15000 kuruş üzerinden yapılmıştır. Bu gelir Donanma-yı Hümayun gedüklü neferatının mevaciplerinin temini için Tersane-i Amire hazinesine tahsis olunmuş olup, daima 15000 kuruş üzerinden iltizama verildiği anlaşılmaktadır [BOA, D.BŞM., nr.42001, s. 8/2, 7/2,13/1, 11/2, 15/3, 23/2, 22/4, 26/3).

Reaya ise ekip biçtikleri toprağa ait vergilerini timarlı sipahiye, mültezime veya vakıf yöneticilerine; cizye, nüzul, zecriye gibi vergileri de devlet hazinesine teslim etmekteydi. Arasına toplanılan avârız vergisi ise reaya vekilleri veya eyalet divan tercümânı olanlar tarafından muhassıllık hazinesine aktarılmaktaydı¹³¹⁵. Gayrimüslimler düzenli olarak kendi kiliselerine de vergi ödemekteydiler. Bu vergiler arasında "Rum tâifesinin kadîmden verdikleri tasadduk akçeleri ile başpiskoposları tarafından geliş güzel toplanan vergiler (rüsûmât-ı mu'tade)" sayılabilir¹³¹⁶.

Kıbrıs'ta uygulanan vergi toplama sistemi genellikle Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde uygulanandan farklı olmamakla beraber, Müslüman ve gayrimüslimlerden zaman zaman kanunî olduğu kadar kanunsuz vergiler de alındığı yukarıdaki izahattan anlaşılmaktadır. Halkın kanunî vergilere karşı her hangi bir olumsuz tepkisi olmamakla beraber, kanun dışı olanlara karşı isyanların çıktığı anlaşılmaktadır¹³¹⁷. Devlet bu isyanları bastırmakta bazen yetersiz kalsa da uygulanan muafiyetler sayesinde asayiş ve düzen genellikle sağlanmış, arbede esnasında zarar görenlerin zararları daima telafi edilmiştir¹³¹⁸.

A. Cizye

Osmanlı Devleti'nde cizye, İslam devletlerinde uygulanmakta olan cizye usûlüne göre zimmî statüsündeki kadın, çocuk, ihtiyar, din görevlisi dışında kalanlardan alınmaktaydı. Cizye mükellefleri ise, herhangi bir işte çalışabilecek durumdaki hâne sahipleriyle, bülüğ çağına gelmiş, evlenmiş ve ayrı bir kazancı olan erkekler (mücerred) idi¹³¹⁹. Erkeklerin sakat ve oldukça yaşlı (amelmande ve musin) olanlarından cizye talep olunmamış, ancak sakat olup, vergi verecek derecede mal ve mülk sahibi olanlardan cizye tahsil edilmişti¹³²⁰.

¹³¹⁵ Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti*, s. 291.

¹³¹⁶ Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti*, s. 294.

¹³¹⁷ Bk. Coşkun Can Aktan, [Dilek Dileyici, Özgür Saraç], *Vergi, Zulüm ve İsyan*, Ankara 2002, s. 117 vd. Verginin ağırlığı sebebiyle ortaya çıkan (1764 Çil Osman Vakası, 1804 Tercüman Yorgaki Vakası, 1833 Deli İmam Vakası gibi) Kıbrıs İsyanları için bk. Purcell, Cyprus, s. 176-179.

¹³¹⁸ Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti*, s. 301.

¹³¹⁹ Cizyenin tarihî gelişimi hakkında bk. C. H. Becker, "Cizye", *İA, IV*, s. 199-201.

¹³²⁰ Kazıcı, *Vergi Sistemi*, s. 102-107; Arzu Tozdoğan, *Aydın Güzelhisar'ın Sosyal ve İktisâdî Durumu (1844)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi-İstanbul Üniversitesi), İstanbul 1992 s. 105. Askerlikten muafiyet vergisi olan cizye ve haraç, Kıbrıs'ta fetihden önce reâyâdan alınmakta olan sarnıç vergisi, arazi vergisi, çiftlik vergisi, tuz vergisi, üzüm suyu ürünleri vergisi ve şarap vergisinin gibi vergilerin

Cizye, sadece Osmanlı tebaası olanlardan değil, aynı zamanda imparatorluk topraklarında seyahat edenlerden, ticaretle uğraşmak üzere belirli bir süre ikamet edenlerden ve Müslüman tebaaya sahip İran Devleti tüccarından da tahsil edilmekteydi¹³²¹.

Cizye tahsili genellikle hane hesabı üzerinden ve toptan yapıyordu¹³²². Bu yöntemde bir çok yolsuzluklar görülebiliyordu. Özellikle eski sayım defterleri verilerine göre cizyenin hane başına tahsili, nüfus değişimleri hesaba katılmadığından ülkenin bazı bölgelerinde kişi başına 30-40 akçede kalırken, bazı bölgelerinde ise 2000-3000 akçeye kadar yükselebiliyordu. Bu sebeple Kıbrıs'ta 1665 öncesinde pek çok gayrimüslim Suriye'ye kaçmıştı¹³²³. Böyle haksızlıklar cizyenin ilk zamanlarda olduğu gibi ödeme güçlerine göre toplanmasına dayanan yeni bir düzenlemeyi gerektirmişti. Bunun üzerine Köprülüzade Mustafa Paşa 1691 tarihinde cizye reformu yaparak hane başına eşit olarak toplanan cizyeyi ilk devirlerde olduğu gibi mükellefin malî durumuna göre üç sınıfa ayırdı. Böylece cizye a'lâ, evsât ve ednâ şeklinde üç mertebede alınmaya başlandı. Bu tarihten sonra cizye dilimleri a'lâdan 4, evsâtan 2 ve ednâdan 1 şerifi altın olarak alındı. Cizyedara düşen harç ise sırasıyla 30, 24 ve 12 akçe idi¹³²⁴.

Kıbrıs'ta toplanan vergilerden biri olan cizye has gelirlerindendi ve cizyedarlar bu vergiyi kadıdan sağladıkları bir temessük vasıtasıyla toplamaktaydılar. 1614-1615 yıllarında Kıbrıs beylerbeyliğine bağlı olarak 303 cizye hanesine tesadüf edilmiştir. Cizye muhasebe defterlerine göre bu hanelerin cizyeleri 1617-1618 yıllarında sarraflar tarafından satın alınmıştı¹³²⁵.

---

yerine alınan öşür vergisinden farklı bir vergi olarak, bunların yaklaşık %50'si civarında olan peşin parayla ödenen bir vergiydi (Purcell, *Cyprus*, s. 175).

¹³²¹ KŞS., nr. 27/46/3; nr. 28/44/2; nr. 29/86/2.

¹³²² Bu konuda yapılmış yeni bir çalışma için bk. Oktay Özel, "Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik-Devlet İstatistik Enstitüsü-*, Ankara 2000, s. 35-50.

¹³²³ Purcell, *Cyprus*, s. 175

¹³²⁴ Tabakoğlu, *Toplu Makaleler I*, s. 137-139; III. Murat zamanına kadar cizye mükellefi olan şahıslardan a'lâ derecesine müstahak olanlardan 30 akçe, evsât derecesine müstahak olanlardan 20 akçe, ednâ derecesine müstahak olanlardan 10 akçe cizye vergisi toplanırken III. Murad, bu miktarı 15, 30 ve 45 akçe şeklinde değiştirmiştir (S. Öztürk, *Bilecik*, s. 180]; 1691'de yapılan cizye reformu ile bu miktarlar yeniden belirlenerek alâdan 48, evsâtan 24, ednâdan 12 akçe alınmaya başlanmıştır (İnalçık, "Cizye", *DİA*, VIII, s. 47). 1572 tarihli Kıbrıs kanununda ise reâyânın alâsından ? akçe, evsâtından 80 akçe, ednasından 60 akçe alındığı ifade edilmekteydi (Barkan, *Zirai Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları*, s. 349).

¹³²⁵ Darling, *Revenue-Raising-Legitimacy Tax Collection*, s. 206, 216, 269.

1691 reformuna rağmen cizye vergisinin Kıbrıs'a gönderilen valiler döneminde değişiklik arzetmesi, reyanın rahatsızlıklarının devamına sebep oldu. Rahatsızlıkların bir diğer sebebi ise imparatorluktaki en ağır vergilerin (1760'larda) Kıbrıs'ta olmasıydı. Mesela Muhassıl Çil Osman Ağa zamanı buna örnek olarak gösterilebilir. Muhassıl, normal haracın iki katından daha fazla vergi toplarken, bunun yarıya yakınına da Müslümanlardan almaktaydı¹³²⁶. Hacı Baki olarak bilinen Hacı Joseph döneminde de yolsuzluklar, Yafa'da öldürülmesine kadar devam etti (1783). Hacı Baki'nin uzun süren tercümanlığından sonra yerine tercüman seçilen Hacı Yorgaki'den sonra yolsuzluklar bir süre durdu¹³²⁷. Yorgaki'nin reayayı vergilendirme dönemi ise 1808 sonlarında İstanbul'a kaçışına kadar devam etti. Nispeten iyi bir dönem geçiren Kıbrıs, 1804'de Yorgaki'nin görevden alınmasını isteyen başpiskopos ve ağaların isyanına sahne oldu¹³²⁸.

II. Mahmut 26 Nisan 1834 (16 Zilhicce 1249) tarihinde yayınladığı irade ile cizye miktarlarını yeniden belirleyerek zengin, orta halli ve fakirlerden ayıhah vengiler artırıldı. Buna göre a'lâdan 60, evsâtdan 30 ve ednâdan 15 kuruş tahsile karar verildi¹³²⁹.

Cizye Tanzimât Fermanı'nın ilanına kadar cizyedâr, tahsildâr, mübâşir ve diğer memurlar vasıtasıyla toplanmaktaydı¹³³⁰. Cizye tahsil işi yolsuzluklar karşısında mültezimlere ihâle olundu¹³³¹. Ancak, mültezimlerin daha çok gelir temin etmek istemeleri ve bu yolda usûlsüzlük yapmaları, tahsil işinin Başmültezime terk edilmesine sebep olmuştur. Gerek başmültezim ve gerekse Cizye Muhâsebesi Kalemî tarafından

¹³²⁶ Purcell, *Cyprus*, s. 176. 1754 yılında Kıbrıs'ta, (Başpiskopos Kpriyanos yönetiminde) 10-11 yaşındaki çocuklar, yoksullar, kör ve amalar, yaşlılar, topal ve körler hariç olmak üzere 7500 reâyâ yaklaşık 10066 kuruş haraç ödemekteydi (Purcell, *Cyprus*, s. 180).

¹³²⁷ Purcell, *Cyprus*, s. 177.

¹³²⁸ Purcell, *Cyprus*, s. 178.

¹³²⁹ Boris Christoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleten*, VIII, Sayı: 32, Ankara 1944, s. 627.

¹³³⁰ Şer'i bir vergi türü olan cizye, Osmanlı Devletinin kuruluşundan Tanzimâtın ilanına kadar önemli bir değişime uğramadığı gibi timar ve ze'amet sahiplerine bırakılmayarak doğrudan cizyedârlar, kolcular ve özel memurlar tarafından toplatılmıştır (Şener, *Tanzimât Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, s. 112).

¹³³¹ Cizye Tanzimât döneminde olduğu gibi cizyedârlar ve diğer özel memurlar tarafından toplanmayacaktı. Devlet sorumluluğu, cemaatlere yabancı insanlar yerine, doğrudan onlarla temas halinde olan dinî liderleriyle paylaşmak istiyordu. Ancak devletin bu tavrı dinî liderleri, cemaat içinde daha etkin kıldığı gibi, sonradan sorun çıkaracak liderlerin vucut bulmasına da neden olacaktır (bk. Şener, *Tanzimât Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, s. 114). Temettüat defterlerinden tahrir katılan görevliler arasında bir adet "Karabaş" ın da bulunduğu anlaşılmaktadır [1833 (1249), BOA, ML.VRD. TMT., nr. 6868]. Kocabaşı tabiri yerine kullanılan bu ünvanın sahibi olan gayrimüslim liderler, Rus harbi sırasında bazan devletin yanında bazanda karşısında yer almışlardır. "Karabaş" tabiri hakkında bk. Kemal Beydilli, "1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler", *Belgeler*, Sayı: 17, Ankara 1993, s. 365-434.

başvurulan zorlamalar had safhaya vardığı gibi, tahsildarlar cizyeden muâf kimseler yanında, yollarda rastladıkları yabancılardan da cizye tahsil etmeye başlamışlardı¹³³². Cizyenin toplanmasındaki bu usûlsüzlükler arttıkça zamanla reaya, kitleler halinde daha güvenilir bölgelere göçmeye başladı¹³³³. Bu göçler yüzünden reaya nüfusu azaldığı halde, cizye senetlerinin aynı miktarlarda kalması, ortaya çıkan farkların geride kalanlara yüklenmesine sebep oldu¹³³⁴.

Cizye tahsilatında meydana gelen usulsüzlükleri telafi etmek isteyen devlet, yeni nüfus sayımları yapmayı, bu sıkıntıları aşmak için bir yöntem olarak kullanmaktaydı. Müslim ve gayrimüslim nüfusta meydana gelen dalgalanmalar, hazinede problemlere sebep olmaktaydı. Özellikle artan giderlere yeterli kaynak bulunamaması devletin yeni vergiler koymasına ve bu sebeple zaman zaman vergi mükelleflerinin tespiti için sayımlar yapılmasına sebep olmaktaydı. Bu sayımlardan en istikrarlı olanları 1831 ve 1840 sayımlarıdır. 1831 nüfus sayımına göre adada toplam gayrimüslim erkek sayısı yaklaşık 30 bin civarındadır. Bu nüfusun vergi ödeyen kısmı ise 16 ila 20 bin civarındaydı. Ancak aşağıda Tablo 6’da görüleceği gibi iki tahrir karşılaştırıldığında cizye miktarları arasında oldukça büyük farklılıklar bulunmaktadır. Bu durum tahrirlerin sosyal hadiselerden etkilendiklerine işaret etmektedir. Çünkü sayım yılı Akdeniz’de çeşitli problemlerin yaşandığı bir döneme rastladı. Bu dönemde Kıbrıs uzun bir süre iç karışıklıklardan kurtulamamıştı. Bu sebeple de ahalinin büyük bölümü, özellikle de işi ticaret olanlar, daha istikrarlı bölgelere kaçmıştı. Oysa biraz daha huzur ve asayişin temin edilmiş olduğu bir zamanda yapıldığı anlaşılan 1840 yılındaki tahrirde özellikle a'lâ ve ednâ sınıfta çok büyük artışlar görülmektedir. Ancak bu artma ve eksilmeler her zaman yukarıda bahsedilen sebeplere dayanmamaktaydı. Bazen de a'lâ ve evsât sınıflarına dahil edilecek kişilerin kasıtlı olarak kendilerini ednâ sınıfa kaydettirdikleri, saptanmış bir gerçektir. Fakat devlet kısa zamanda bunun farkına varmış ve yanlışlığı düzeltmek için eski kayıtlardan a'lâ ve evsât sınıfa eklemeler yapılmıştır. Bu yanlışlık aslında bir başka gerçeği de ortaya çıkarmıştır. O da a'lâ ve evsat sınıftaki bu azalmanın Kıbrıs’taki karışıklıklar ve Yunan Devleti’nin kurulması

¹³³² Cevdet Küçük, "Tanzimât'ın İlk Yıllarında Erzurum'un Cizye Geliri ve Reâyâ Nüfusu", *Tarih Dergisi*, XXXI, Mart 1977, s. 200-201.

¹³³³ İnalçık, reâyânın XVII. yüzyıl sonlarından itibaren yabancı istilacılarla işbirliği yapmalarına başlıca sebep olarak, cizye mükelleflerine karşı yapılan yolsuzlukları göstermektedir (bk. İnalçık, "Cizye", s. 48).

¹³³⁴ Küçük, "Tanzimât'ın İlk Yıllarında Erzurum'un Cizye Geliri ve Reâyâ Nüfusu", s. 201.

sebebiyle zengin Rum tüccarın Yunanistan'a göçmesi için yapılan teşviklerdir. Bu teşviklerden biri Rus konsolosu Pristiyan meselesiyle izah edilmişti.

Tablo 7. 1831-1840 Nüfus Sayımlarına Göre Kıbrıs'ın Cizye Miktarı

Tarih	Ala	Evsat	Edna	Nüfus-i Saire	Yekün
1831	2715	11065	2596	12463	28922
1840	940	9311	4739	10157	33147

1. Cizye Mükellefleri

Kıbrıs'ta yapılması planlanan bir cizye tahriri öncesinde devletin cizyenin kimlerden ve ne şekilde tahsil edileceğine dair ortaya koyduğu icraat, Kıbrıs muhassılına bir ferman şeklinde gönderilmiş ve bu fermanla geçen hususların adada uygulanması emredilmişti¹³³⁵.

Osmanlı Devleti'nin genelinde uygulanması için ilan edilmiş olan bu fermana göre Kıbrıs'ta cizye Hanefi mezhebi itikadına göre a'lâ, evsât ve ednâ olarak üç sınıf halinde toplanırdı. Toplanan verginin tamamı hazineye aitti. Osmanlı topraklarında ikamet eden yerli ve yabancılar ile gelip geçenlerden, kefereden, Yahudilerden ve İran vatandaşlarından alınırdı. Kıbrıs'ta 1269 a'lâ, 9880 evsât ve 1482 ednâ olmak üzere toplam 12631 cizye mükellefi vardı. Bu rakamlar 6 Şubat 1810 (Gurre-i Muharrem 1225) tarihli Kıbrıs cizye tahririne ait olup, tahrir sonucunda ortaya çıkan bu üç sınıf vergi mükelleflerinden a'lâdan 12 esedi kuruş, evsâtan 6 esedi kuruş ve ednâdan ise 3 esedi kuruş tahsil edilmesine karar verilmişti. Buna mukabil esedi kuruş tedarik edemeyecek derecede aciz ve düşkün olanlara ödemeyle ilgili bazı kolaylıklar tanınmıştı. Esedi kuruşu olmayanlar, çeşitli cins nakit paradan hangi cins akçe getirirler ise bunların kabul edileceği bildirilerek, paraların rayiç bedellerini güncelleyen dökümler neşredilmişti¹³³⁶. Bu dökümler dahilinde ödeme yapan gayrimüslim yerli ve yabancı tebaaya devlet tarafından hazırlanmış mühürlü birer kağıd verilmek suretiyle cizye tahsili yapılmış olacaktı. Bu kağıtların her biri de ayrı bir ücrete tabi olup, evrakın

¹³³⁵ Kıbrıs ve adaya tabi olan kazalarda “yerli ve yabancı ve murur ve ubur eden ehl-i zimmet kefer ve yahudi ve Irak-ı Acem taifelerinin şer'an edası lazım gelen...” [29 Mayıs 1812 (17 Cemaziyelevvel 1227), KŞS., nr. 27, s. 46, h. 3].

¹³³⁶ İstanbul fındık altını: 8 kuruş, İstanbul Mahbubi: 6 kuruş, Mısır zer-Mahbubi: 5 kuruş, Mısır fındık altını: 7 kuruş, tuğralı sağ para: her 40 adedi 1 kuruş, 80 adedi ikilik ve 100 adedi yüzük hesabıyla alınacaktı (KŞS., nr. 27, s. 46, h. 3).

a'lâsından 12, evsâtından 9 ve ednâsından 6 para maişet ve ayrıca cizye muhasebecisi ve katipleri adına her bir evraktan 1'er para ücret alınması kararlaştırılmıştı.

Osmanlı Devleti, Kıbrıs cizye mükelleflerini ödeme gücü olan belirli bir meslek sahibi gayrimüslimler olarak tanımlamaktaydı. Ancak bazı rahib, patrik ve keşiş gibi din adamları berat edinmek suretiyle tercümanlık ve mütesellimlik iddiasıyla muafiyet talebinde buldukları tespit edilmişti. Böyle taleplerle ortaya çıkanların kesinlikle reddi istenilerek, kanunî şartlara uymaları şartıyla ve ödeme güçlerine göre cizye vermeleri emredildi. Muhafiyet durumunun ise sadece sabi, yoksul, ihtiyar ve hasta olanlar için geçerli olduğu ifade edildi. Fakir sınıftan kimselerin cizye vergisini (ednâ) taksit ile ödemelerine imkan tanınacaktı. Taksitlerin en fazla 4 ay ile sınırlı tutulması kararlaştırılmıştı. Bazı cizye mükellefi zimmilerin hakkında ise, nüfuzlu kişilerin korumasına girdikleri bağ, bahçe, çiftlik, değirmen ve mandıraların da çoban, değirmenci, üvez oğlanı gibi çeşitli adlar ile kendini kamufler etmeye çalıştıkları tespit edilmişti. Bu şekilde ihtisab ve cizye vergilerini ödemekten kaçınanların edebine göre cezalandırılmaları istenmişti. Bir kısım zimmilerin, kendilerine kıyas olmayacak şekilde cizye verenleri emsal göstererek, hileli evrak gönderdikleri tespit edilmişti. Bunların da vergi evrağı geri gönderilmek suretiyle ödemesi gereken meblağın tamamının tahsili yoluna gidilmesi emredilmiştir. Bazı reaya ise oturmakta olduğu kasaba ve köyde tabi olduğu a'la veya evsat cizyesinin vermemek için, civar kaza ve köylerden ala için evsat ve evsat için ise edna cizye kağıtları temin etmek yoluna gitmekteydi. Böyle durumlarda ise kaza ahalisinin sahip oldukları mülk ve emlak tetkik edilerek, hangi sınıfa göre cizye vermekle mükelleflerse belgelerinin o sınıfa göre düzenlenmesi gerekmekteydi. Aksi halde fakir/fukaraya zulüm ve işkence olacağından buna sebep olanların cezalandırılması emredilmişti.

Mahalle ve köy yöneticilerinden olan kocabaşların kendi cizyelerini, daha önceden belirlenmiş olan reaya sayısına göre vermemek için kanun dışı yollara saptıkları tespit edilmiştir. Bunun önlenmesi için her zimminin ödeme gücüne göre belgelerinin düzenlenmesine ve bedellerinin tahsiline dikkat edilmesi istenmekteydi. Kocabaşların kasaba ve köyler hakkında topluca evrak düzenlediği ve tahsil ettirdiğine dair girişimlerinin tespiti halinde cezalandırılmalarına karar verilmişti.

Yayınlanan emirlerde reaya fukarasından maişet, zahire, katibiye, kolci akçesi ve benzeri adlar altında para alınmaması emredilerek; kadı ve naiblerin mahkeme harcı

adı altında reayadan cizye dışında bir şey talep etmemeleri istenilmişti. Bu hususa açıklık da getirilmişti. Kadı ve cizyedar fazladan mal edinmek sevdasıyla reaya fukarasına zulüm ederse haklarından gelinecekti. Beratları şartlarına göre kadı, voyvoda, köy zabıtları ve vilayet ileri gelenleri aralarında ittifak kurmak suretiyle cizyedar muhalefet etmeyecekti. Muhalefet halinde bu kişilerin isimleri tespit edilerek defterlere kaydedilecekti. Sonra da bu defterler gereken cezaların verilebilmesi için İstanbul'a gönderilecekti.

Cizye toplanırken, cizye mükelleflerinin vergilerini ödeyip/ödemediklerini tespit etmek için cizyedar defterlerde işlemleri ayrı ayrı belirtecekti. Kasabalarda olanlar mahalle adıyla; köylerde olanlar ise köy adıyla, gelip geçenler ise isimleriyle deftere kaydedilecek ve defterlerde vergilerine de işaret edilecekti.

Cizyedar kaza ve köyleri kaydettiği evrakı kolculara da mühürlenerek, bir kopyasını aldıktan sonra evrağı teslim edecekti. Alınan kopyanın ise mutlaka mühürlü olarak kalemine teslim edilmesi istenmekteydi¹³³⁷.

2. Cizye Oranlarının Enflasyon Artışına Endekslenmesi

Osmanlı Devleti'nde cizye, 1691 yılında yapılan reformdan sonra neredeyse sabit bir kur üzerinden alınmaktaydı. Bu düzenlemede ala cizye veren mükellefin vergisi 9 esedi kuruş iken, 1696'da 10, 1743'te 11, 1804 yılında ise 12 kuruş idi. Ancak aşağıda da izah edileceği gibi, ülkenin maruz kaldığı savaş hali ve iç kargaşa sebebiyle paranın değerinde meydana gelen aşırı dengesizliklerden başka rakı ve şarap gibi tekelleştirilmiş ürün fiyatlarındaki ani yükselişler sebebiyle, 1816 yılında cizye vergisi bir manada enflasyona endekslenerek (paranın rayiç değerindeki ani değişimlerden dolayı) 4 kuruş zam yapıldı. Alâ vergi 16 kuruşa yükseltildi¹³³⁸.

Kıbrıs'ta II. Mahmud döneminde cizye oranlarına yapılan ilk müdahale, yukarıda da ifade edildiği gibi 1810 yılı düzenlemesidir. Bununla ilgili olarak daha önce (vergi mükellefleri bahsinde) geniş bilgi verilmişti. İkinci düzenleme 1813 yılında yapılmıştı. Bu ise 1810 düzenlemesine yapılan yeni bazı eklemelerden meydana gelmekteydi. 1813 düzenlemesi genel olarak 1810 düzenlemesiyle aynı ifadeleri

¹³³⁷ Kıbrıs'a cizye tahsilinin nasıl ve kimler üzerinden yapılacağı hakkında gönderilen ferman (KŞS., nr. 27, s. 46, h. 3).

¹³³⁸ Halil İnalçık, "Cizye", s. 47.

içermekle beraber, rakamsal verilerde bazı değişiklikler yapılmıştı. Buna göre 1813 yılında cizye evrak sayısındaki değişiklikler şu şekildeydi: 1813 yılında Kıbrıs'ta 1271'i a'lâ, 9884'ü evsât ve 1491'i ednâ olmak üzere 12646 cizye mükellefi tespit edilmiştir. Bunlardan alınan bedeller ise aynı kalmıştır. Ancak alâ (12), evsât (6) ve ednâ vergiler, taban değerleri aynı kalmak şartıyla 3 esedi kuruş üzerinden işlem görecektir. Eğer bu vergiler diğer para cinsleriyle ödenmek istenirse bu kurlarda enflasyon kaynaklı bazı dalgalanmalar olabileceği düşünülerek tedbir alınmasına ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır. Bununla beraber devletin yapmayı düşündüğü zam cizye oranlarına yansıtılmamıştır¹³³⁹.

Cizye vergi oranlarının düzenlenmesinde en önemli değişim 1816 yılında yaşanmıştır. Bu tarih cizye oranlarının uzun bir zaman diliminden sonra belki ilk defa köklü bir değişime maruz kaldığını göstermektedir. 1816 (1231) yapılanması, yukarıda da bahsedildiği gibi, enflasyonun aşırı yükselmesiyle izah edilmeye çalışılmış olsa da, cizye mükelleflerinin bu durumdan büyük rahatsızlık duydukları anlaşılmaktadır. Bu tür düzenlemelerin eyaletlerdeki yürürlüğü bir yıl sonraki vergi oranlarına yansıtıldığından, Kıbrıs'ta vergi mükellefleri üzerindeki zam baskısının ancak 1817 yılı ve sonrasında ortaya çıktığını tespit etmek mümkündür. Aslında 1817 düzenlemesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer vilayetlerinde olduğu gibi Kıbrıs'ta da yeni vergi mükellefleri ortaya çıkarmamıştı. Bu sebeple de evrağın temel fiyatında bir değişiklik olmamıştı. Buna rağmen vergi oranlarında görülen ani yükseliş, tek el ürünlerinin rayiç fiyatlarında meydana gelen artışla alakalıydı. Bu fiyat dalgalanmaları sebebiyle yeni düzenlemeden doğan fark sunî olarak cizye oranlarına (a'la, evsât ve ednâ) da yansımıştı. Buna göre cizyenin rayiç değeri olan 12, 6 ve 3 (esedi) kuruş temel fiyatları aynı kalmak şartıyla içki fiyatlarındaki artışın yansıtılmasıyla rayiç değer 4, 2 ve 1 kuruş zamlanarak 16, 8 ve 4 kuruşa yükselmişti. Bunun bir istisnası olduğu anlaşılmaktadır. Bu zammın tek iyi sonucu, vergiyi esedi kuruş olarak ödeyemeyen fakirlerden bir şey talep edilmeyeceğine karar verilmesidir. Kararda vergi mükelleflerini de ilgilendiren özel bazı iyileştirmeler görülmektedir. Vergi mükellefi olup da acziyeti sebebiyle esedi kuruş yerine başka paralarla vergisini ödemek isteyenler olursa bunlar için de sabit bir kur belirlenmişti. Bu

¹³³⁹ İstanbul fındık altını: 10 kuruş, İstanbul Zir-Mahbubi 7.5 kuruş, Mısır fındık altını: 9 kuruş, Mısır zer-Mahbubi 6.5 kuruş, Tuğralı sağ paranın her 40 adedi 1 kuruşa ve 80 adedi 2'lik, 100 adedi ise 100'lük idi [8 Aralık 1812 (3 Zilhicce 1227), KŞS., nr. 28, s. 44, h. 2]. Bütün bu evraklar her ne kadar buldukları yılın tarihini taşıyor olsalar da, işaret ettikleri değişikliklerin bir yıl sonraki mahsuplar olduğuna dikkat etmek gerekmektedir.

kur her cins paranın 40 adetine karşılık 1 kuruş olarak hesap edilecekti. Cizye vergisiyle ilgili daha başka bir değişikliğe gidilmemiştir¹³⁴⁰.

İlk bakıldığında devletin fakir/fukarayı kolladığı ve bir yığın kur farklarından kurtararak, sabit bir değer oluşturmaya çalıştığı düşünülebilir. Buna karşılık rayiç fiyatlarda meydana gelen kur artışlarını kendi hazinesi için bir kazanç olarak gördüğünü söylemek de mümkündür.

Son yılların en verimli düzenlemesi olan 1816 (1231) düzenlemesiyle sadece yerli ve yabancı tebaanın değil, aynı zamanda berat sahibi olan tüccar, tercüman, hizmetkar ve diğer zimmi görevlilerin cizye hadleri de silbaştan düzenlemiştir. Buna göre a'lâdan 48 dirhem, evsâttan 24 dirhem ve ednâdan 12 dirhem gümüş alınması kararlaştırılmıştır.

Ancak yukarıda verilen gümüş paranın her yerde aynı ayarda olmaması sebebiyle konu görüşülmek üzere Meclis-i Şura'ya sevk edilmişti. Burada yapılan görüşmeler sonucunda bahsi geçen zam meselesi gündeme gelmiş ve yapılan yeni düzenleme bir kez daha onaylanarak yukarıda belirtilen (4, 2 ve 1 kuruş) zam kesin olarak karara bağlanmış oldu.

II. Mahmud, tahta geçtiği 1808 yıldan itibaren her yıl cizye tahsil edilmesi halinde, yılda 5000 kese tahsilat yapılmasının mümkün olabileceğini hesaplamaktaydı. 1817 senesine kadar gayrimüslim Osmanlı tebaasından yaklaşık 40-50 bin kese vergi tahsil edilmiş olması gerekiyordu. Devlet, içinde bulunduğu savaş haline rağmen, cizye vergi mükelleflerine mümkün mertebe müşfik davranarak bu meblağı tahsil etmek istiyordu. Cizye konusunda yapılan düzenlemelerin reayayı zor durumda bırakmayacak şekilde yapılmasını emreden II. Mahmud, yapılan zammın geçmişteki uygulamalardan farklı, meşru bir zam olduğuna da dikkat çekmiştir. II. Mahmud, söz konusu zammın bütün imparatorluk sathında uygulandığını ifade ederek, cizyenin mevcut oranları üzerinden belirli bir yüzde dilimine göre zammlandırıldığını ve evrakın taban fiyatı olan 12, 6 ve 3 kuruşluk cizye kağıtlarında bir değişiklik yapılmadığı üzerinde durulmuştur. Cizyedarlara da bir emir gönderilerek, yanlış uygulamalardan sakınmaları istenmiştir¹³⁴¹.

¹³⁴⁰ 29 Eylül 1816 (7 Zilkade 1231), KŞS., nr. 29, s. 86, h. 2.

¹³⁴¹ 21 Kasım 1816 (Gurre-i Muharrem 1232), KŞS., nr. 29, s. 88, h. 1.

Yapılan bu zam sayesinde Kıbrıs reayasından a'lâ evrak sahibi olan 1271 vergi mükellefinden 4 kuruştan 5084 kuruş, evsât evrak sahibi 9884 mükelleften 2 kuruştan 19768 kuruş ve ednâ evrak sahibi 1491 mükelleften 1 kuruştan 1491 kuruş olmak üzere toplam 26343 kuruş cizye zam farkı tahsil edilmişti¹³⁴². Yani devlet Kıbrıs reayasının cizye vergisine zam yapmamış olsaydı 79029 kuruş toplayacaktı. Zamlı haliyle toplanan miktar ise 105372 kuruş olmuştur.

3. Cizyenin Üç Sınıf Olarak Tahsili

II. Mahmud dönemi, 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı sebebiyle devletin malî yönden en sıkışık olduğu zamanlarından biriydi. Bu savaş sonunda yükümlülüğü altına girilen tazminat, devletin yeni tedbirler almasını ve kaynaklar bulmasını gerekli kılmıştır. Alınması gereken tedbirlerin tespiti için devlet adamlarının görüşlerine başvurulmuştur. Bu görüşler arasından Ragıp Efendi'nin sunduğu lâyiha II. Mahmud'un beğenisini kazanmıştı¹³⁴³. Bu layihada imparatorluk çapında bir vergi ve nüfus tahriri yapılmasından söz edilmekte olup, bu sayede atıl kalmış olan kaynakların yeniden işler hale getirilebileceği üzerinde durulmaktaydı¹³⁴⁴. Söz konusu kaynakların başında da vergiler gelmekteydi. Diğer bir kaynak emlak ve arazi sahiplerine verilen berat ve senetlerin yenilenmesi sayesinde toplanacak harçlar ve kesintiler idi. Ragıp Efendi ayrıca verginin nasıl alınması gerektiği hususunda da bir takım görüşler ileri sürmekteydi. Buna göre yıllık geliri ve vergisi defterlere kaydolunan herkesin kazancına ve ödeme gücüne göre vergilendirilmesinin, vergi kaynaklarının gelişmesinin temini ve adil bir vergi sisteminin kurulması ile mümkün olabilecekti. Bir diğer husus ise reayanın ödemekle mükellef olduğu cizye miktarları üzerinde uzun zamandır sürmekte olan spekülasyonların ortadan kalmasıydı.

II. Mahmud, layihadaki fikirleri benimsemiş olacak ki, öncelikle nüfus tahririnin yapılmasını istemişti. Bunun bir sebebi, savaşlar yüzünden büyük sıkıntılara maruz kalan vergi mükelleflerinin, vergilerini ödeyemez duruma gelmeleriydi. Bir kısmının ise himaye altında olduğundan, vermedikleri verginin, vergisini ödeyenler üzerine yıkılmasını engellemekti. Bir diğer sebebi ise vergi muafiyeti karşılığında görev

¹³⁴² 9 Ağustos 1816 (15 Ramazan 1231), KŞS., nr. 29, s. 88, h. 2.

¹³⁴³ Enver Ziya Karal, "Ragıp Efendi'nin Islâhat Lâyihası", *Tarih Vesikaları Dergisi*, I., Sayı: V, Ankara, (Şubat) 1942, s. 356.

¹³⁴⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1977, s. 8.

yapan kişilerin, görev yapmasını gerektirecek bir işleri olmamasına rağmen muafiyetlerinin devamıydı. Devletin savaş halinde bulunması sebebiyle bütün bu olumsuzluklara müdahale edilemediğini, ancak savaş halinin kalkmış olması sebebiyle vergi düzeninin sağlanması gerekmektedir. Padişah, tahrir ile ilgili işlemlerin bir an önce bitirilmesini ve nüfus sayımında görev alacak memurların İstanbul'a çağrılarak gerekli hazırlıkların yapılmasını emretmişti¹³⁴⁵.

Tahririn ilk uygulandığı merkezlerden biri olan Kıbrıs'a gönderilen bir emirde müslim ve gayrimüslim ahalinin vergilendirilmesinin hangi usul ve nizamlar dahilinde olacağını belirlemek emredilmişti. Bunun üzerine Kıbrıs eyalet meclisi toplanarak vergi meselesinin şekil ve şartlarını belirlemek üzere bazı kararlar aldı¹³⁴⁶.

Meclisin aldığı bu kararlar, Lefkoşa naibi tarafından bir ilam ile İstanbul'a gönderildi. Bu kararlarda, reyanın ödemekle mükellef olduğu cizye üzerinde durularak, uzun zamandır verginin tahsil edilmesiyle ilgili var olan rahatsızlıkların nasıl giderilebileceği hususunda çeşitli fikirler ileri sürülmüştü. Bu fikirlerden biri cizyenin, evrak dağıtılarak üç sınıf (esnaf-ı selese) itibarıyla toplanmasıydı. Bunun için reaya vekilleri ve muhassıllar reyanın durumunu tetkik edecek ve ellerindeki cizye kağıtlarına da bakılarak a'lâ, evsât ve ednâ sınıfları ve vergi miktarları, vergi mükelleflerinin kayıtlı oldukları haneler üzerine yazılarak işaretlenmiş olacaktı.

Tahrir işinin yapılabilmesi için işin ehli ve dirayetli bir kişinin muharrir olarak adaya gönderilmesine karar verildiğinden eski Sofya nazırı Abdürraif Haleti Efendi cizye tahriri işiyle görevlendirilerek Kıbrıs'a gönderildi.

Kıbrıs'a varır varmaz işe başlayan Abdürraif Haleti Efendi, tahrir işinde bazı sıkıntıların olduğunu tespit etti. Bu tespite göre söz konusu tarihe kadar Kıbrıs reayasının vergisi, eski usuller dikkate alınarak mukayeseli ve maktû(*) olarak tahsil edilmekteydi. Yani vergiler ve adanın ödemekle yükümlü olduğu meblağlar bir araya

¹³⁴⁵ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, s. 52-53.

¹³⁴⁶ Bu meclise Arap Ahmed Paşa Camii, Ömeriye Camii, Haydar Paşa Camii, Cami-i Cedid ve Ayasofya Camii vaiz, müderris-i ders-i am, nakibüleşraf kaimmakamı, Kıbrıs müftüsü, camii imamları ve hatibleri katılmışlardı [9 Ocak 1831 (25 Receb 1246), BOA, HAT., nr. 336/19278, lef: A].

(*) Maktu' cizye değişmeyen, sabit bir meblağı ifade ettiğinden herhangi bir sebeple bir cemaatin nüfusunun azalması halinde, geride kalanlara düşen pay fazlalaştığından giderek daha ağır bir yükümlülük gerektiriyordu. Cizyede maktu sistem merkezî idarenin çöküşü döneminde oldukça yaygınlaşmış, eyaletlerdeki vergi mükellefleri üzerinde devletin kontrolü zayıflamış ve kocabaşı, çorbacı ve sair kişiler kısa zamanda âyanlar gibi güç ve otorite kazanarak vergi toplama yetkileriyle kendilerini donatmış, yeni otoritelerin doğmasına zemin hazırlanmıştı. Maktu sistem, reâyâ menfaatine olduğu inancı ile Tanzimat döneminde yaygınlaştırılmıştı (İnalçık, "Cizye", s. 46)

getirilmekte ve ortaya çıkan vergi, Vergi-i mahsusa bölümünde de ifade edildiği gibi 1/3, 1/5 ve 1/8 oranlarıyla, (bu oranlar müslümanlar için verilmiş olup, kalanı gayrimüslimler tarafından ödenmekteydi) müslim ve gayrimüslim ahaliden topluca tahsil edilmekteydi. Devlet için kârlı olanı da bu idi. Ancak devlet kârdan ziyade, içinde bulunduğu zor şartlar sebebiyle reayanın rahatsızlığını ortadan kaldırmak çabasıındaydı. Bu sebeple cizye ve diğer vergilerin ahalinin ödeme gücüne göre tespitine ve cizyenin reayadan üç sınıf (esnaf-ı selese) olarak tahsil edilmesine karar verildi. Bu husus A. Haleti Efendi tarafından Kıbrıs'ta araştırılmıştı. A. Haleti Efendi'ye göre reayadan üç sınıf halinde vergi alınması halinde devletin bundan önemli zararlara uğrayacağını da ifade etmişti¹³⁴⁷.

A. Haleti Efendi, Padişah'ın istediği gibi, üç sınıf üzere ve mükelleflerin ödeme güçlerine göre vergilendirme yapılacak ise; önce ahaliye cizye evrakı dağıtılmasını ve sonra bu evraklar üzerinden ahalinin vergi durumunun ortaya çıkarılmasını tavsiye etmekteydi.

Vergi meselesi gündeme geldiğinde her yerde olduğu gibi, Kıbrıs reayasında da bazı kıpırdanmalar yaşanmıştır. Yukarıda alınan karar Haziran 1830 tarihi başlarında bir dedikodu gibi Kıbrıs reayası arasında hızla yayılmıştı. Kıbrıs ahali arasında yayılan “Kıbrıs reayasına yeni cizye tahriri için evrak gönderileceği ve bundan sonra cizyelerinin üç sınıf şeklinde düzenlenerek tahsil edileceği” şeklindeki duyum aslında bir gerçeğin ifadesi olsa da henüz kesinleşmiş bir karar değildi. Dedikodu üzerine ahali cemiyetler teşkil ederek fitne ve ihtilal çıkarmak amacıyla toplanmaya başlamıştı. Toplanan bu cemiyetler, muhassıl Halil Ağa tarafından yapılan bir baskın sonucunda dağıtılmıştı. Ahaliden bazıları ikna edilmiş, bazıları ise cezalandırmak suretiyle dedikodu ortadan kaldırılarak sukünet sağlanmıştı. Bu sırada İstanbul'da da uzun zamandan beri devam eden kargaşanın önü alınmış olduğundan, devlet bu tahrir işinin bir an önce bitirilmesi için gereken adımları atmaya başlamıştı¹³⁴⁸.

Padişah, tahrir işine başlanılmadan A. Haleti Efendi'nin ileri sürdüğü çekincelerin bir kez de Serasker Hüsrev Mehmed Paşa ile müzakere edilmesini istedi. Paşa daha önce kaptan paşalık yapması münasebetiyle Cezayir-i Bahr-ı Sefid

---

¹³⁴⁷ Eğer “esnaf-ı selese itibariyle evrak ita olunması halinde maktu'-i mezkure baliğ olmayub, evvel cihetden emval-i miriyeye külli kesir ve noksan tertib edeceği ..” ifade edilmiştir (*Aynı vesika*, lef: B).

¹³⁴⁸ *Aynı vesika*.

Eyaleti'nin amiri ve dolayısıyla adanın da yöneticisi olmuştu ve Kıbrıs'ta geçmiş senelerde uygulanan nizamlardan bizatihi haberdar idi. Bu tarihte Kıbrıs mukataasının muhassıllık malı 6 yük kuruş, semeresi 10 yük kuruş ve cizyesi 3 yük kuruştı. Devlet eski bir usul ile bu meblağları bir araya getirerek karıştırmakta ve topdan tahsil etmekteydi. Ancak cizyenin bu şekilde mukayeseli değilde sınıflara ayrılarak ve tahümmüle göre tahsil edilmesinin devlet hazinesini bazı zararlara açık hale getireceğini, bu sebeple de Kıbrıs reayasının müstesna tutularak reayanın cizye vergisinin “eskiden olduğu gibi mukayeseli” olarak toplanmasının münasip olacağı üzerinde durulmuştur. Bu hususta defterdar, evkaf ve mukataa nazırı ve tersane emini bir araya gelerek istişarede bulunmuştu. Serasker Hüsrev Mehmed Paşa'nın isteği üzerine yapılan bu toplantıda alınan kararlar şu şekildeydi:

Kıbrıs diğer vilayetlerle kıyaslanamayacak kadar önemli bir mukataadır. Bu mukataadan elde edilecek ve devlete ödenecek olan gelirlere (muhassıllık bedeli) bir zarar gelmemesi için eski usulden vaz geçilmemelidir. Vergilerin eskiden olduğu gibi mukayese usulüyle alınmasına devam edilmelidir.

Toplantıdan çıkan bu kararlara göre, Kıbrıs reayasının vergisi eskisi gibi mukayese usulüyle toplanacaktı. Bu hususta Kıbrıs Muhassılı Kapıcıbaşı Halil Ağa'ya gönderilen bir yazı kararın gerekçesini açıklamaktaydı. Buna göre, Kıbrıs reayasının cizyelerinin üç sınıf olarak yazılması halinde, cizye bedellerinin bu sınıflara göre tahsilini gerektireceği, bunun da daha önceki usule (mukayese usulü) zarar vereceği izah edilmişti. Böyle bir kargaşanın ortaya çıkmaması için Kıbrıs'a bir kereye mahsus farklı bir muamele yapılmasına karar verilerek reaya cizyesinin eskiden olduğu gibi mukayeseli ve toplu olarak tahsilinin daha uygun olacağı bildirilmişti¹³⁴⁹.

Alınan bu kararların Kıbrıs'ta başka yansımalarını da takip etmek mümkündür. 1831 yılında İstanbul'da bulunan Aişe Sultan ve Gazi İbrahim Paşa vakıflarının, Kıbrıs'ta bulunan çiftlik-i hümayun ve bu çiftliğe bağlı mukataalar reayasının maktu cizyelerini ödemedede hiçbir zorluk çıkarmadıkları ve daima serbestiyet içinde oldukları ifade edilmişti. Bu sebeple devlet, bu çiftliklerin reayalarının muhassıllar tarafından başka vergiler koymak suretiyle rahatsız edilmemesini emretmişti. Oysa muhassılların, reaya üzerine hiç ödememeleri gereken vergiler yükleyerek, rencide etmekte oldukları ihbar edilmişti. Muhassılların çiftlik reayasını bu şekilde rahatsız etmelerinin, mukataa

---

¹³⁴⁹ Aynı vesika.

reayasının haklarını ihlal demek olacağı belirtilerek, reayaya müdahale edilmemesine karar verilmişti. Gönderilen 18 Ekim 1829 tarihli emirde Kıbrıs reayası geçmiş uygulamaların dikkate alınarak yönetilmesine devam edilmesi emredilmişti.

Diğer taraftan Abdurraif Haleti Efendi'ye yeni bir emir gönderilmişti. Emirde çiftliklerin tahriri ve buralardaki reyanın sınıf itibariyle tespiti emredilmişti. Buna göre çiftlikte alâ, evsât ve ednâ olarak 127 vergi mükellefi reyanın olduğu tespit edilmişti. Bunların hisselerine ise 3120 kuruş cizye, muhassıllık, semere, kalyoncu bedeliyesi ve diğer vergiler isabet etmekteydi. Bu vergilerin eski usule göre mukayeseli olarak tahsili halinde cizye bedeli olan 10212 kuruş ile toplam vergi 13332 kuruşa çıkmaktaydı. Bu miktardan yapılacak hazine kesintisi ise 1350 kuruş idi. Reaya, hazine kesintisi olan miktarı ödemeyi kabul ederken, geri kalan vergiyi ödemeyi kabul etmiyordu. İleri sürdükleri gerekçe ise, kadı marifetiyle yapılan masrafların beledi hizmetlere yapılan masraflar olmasına rağmen bunların reaya üzerine yazılarak tahsil edilmek istenmesiydi. Oysa çiftlik reayası, vilayetteki diğer reyanın ödemesi gereken vergilerden muaf tutulmuştu.

Eski kayıtlar Omorfo kazasına tabi Omorfo köyünde 387 cizye mükellefinin olduğunu göstermektedir. Bu köyde bulunan çiftlik reayası hakkında bir bilgi olmadığından, çiftlikte reaya sayısı bilinmemekteydi. Buna rağmen kayıtlar çiftlik reayasının tabi olduğu cizyelerin maktû olarak tahsil edildiklerini, fakat cizyelerini ödediklerine dair bir kayıt bulunamamıştı. Yeni uygulamaya göre tahrir yapılırken reaya cizyelerinin cizyelerinin üç sınıf olarak tespitinin yapılmasını ve kimsenin muaf tutulmadan cizye belgelerinin düzenlenmesi şart koşulmuştu. Çiftlik reayasının eskiden olduğu gibi cizyelerinin mukayese ve maktu şekilleriyle tahsilinden vazgeçilerek ödeme güçlerine göre evrak verilerek vergilerinin tahsil edilmesinin daha uygun olacağı kanısına varılmıştı. Bu konuda gerekenin yapılması için tersane eminine talimat verilmişti¹³⁵⁰.

1833 yılında Kıbrıs'ta yapılan bir tahrir, adada yaşayan gayrimüslim reaya ve Yahudilerin cizye miktarlarının bu üç sınıf üzerinden ayarlandığını göstermektedir. Buna göre Kıbrıs'ın 17 kazasında (Lefkoşa, Dağ, Değirmenlik, Omorfo ve ikisi bir kaza olarak düzenlenen Magosa-Karpaz ile Limasol, Magosa, Piskopi, Keylan, Evdim, Girinye, Baf, Kukla, Lefke, Tuzla, Mesarya ve Hırsofi) yapılan tahrirde a'lâ olarak

¹³⁵⁰ 26 Temmuz 1831 (15 Safer 1247), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 10, h. 1.

2760, evsât olarak 11413, ednâ olarak 6463 toplam 20636 cizye mükellefi olduğu tespit edilmiştir¹³⁵¹.

22 Aralık 1833 (9 Şaban 1249) tarihli bu belgeye göre, devlet yukarıda izah edildiği şekilde cizye tahririni tamamlamış ve imparatorluk genelinde tahririn vergi mükelleflerinin ödeme güçleri dikkate alınarak üç sınıf üzerinden tahsil edilmişti. Bu itibarla devlet Abdürraif Efendi'nin uyarılarına ve hazinenin uğrayacağı zarara rağmen, gayrimüslim tebaanın rahatsızlıklarının ortadan kaldırılması için, eski usulde olduğu gibi cizyeyi topluca değil, vergi mükelleflerinin ödeme güçlerini ve imkanlarını dikkate alarak tahsil etmeyi tercih etmiştir.

B. Nüzül, Pamuk ve Zecriye Vergileri

1. Nüzül Vergisi

Avarız cinsi bir vergi olan nüzul^(*), asker için gerekli un ile hayvanlar için alınan arpadan ibaret olup karşılıksız alınan gerçek bir vergidir. Kadılar tarafından toplanır ve belirtilen menzillerde nüzul eminine verilirdi. Sefer güzergahından uzak olan yerlerde bedel olarak da alınırdı. Nüzül, vergi muafiyeti olanlardan alınmazdı¹³⁵². Osmanlı vergi düzeninde aynî ödemelerden nakdî ödemelere geçişte, ilk değişim nüzul vergisinde yaşanmıştır. XVII. yüzyılda gerçekleşen bu değişim, vergi mükellefleri üzerinde olumsuz etkiler de bırakmıştır. Özellikle pazara girme hakkı konusunda sıkıntılar yaşandığı gibi, mevsimlik fiyat dalgalanmalarından da etkilenmişlerdir. Önceleri aynı yıl içinde bir köyden hem avarız (nakdî) hem de nüzul (aynî) vergiler talep edilebilirken, bu yüzyılda savaş ve enflasyonist baskılar nüzülün avarız ile aynı yıl içinde tahsilini sağlayacak nakdî bir vergiye dönüşmesine sebep olmuştur¹³⁵³.

Eyaletler merkezî hazineye avarız haneleri yoluyla bağlı olduğundan XVIII. yüzyılda avarız gelirleri gibi nüzul bedelleri de merkeze gönderilirdi¹³⁵⁴. Bu vergi

---

¹³⁵¹ 22 Aralık 1833 (9 Şaban 1249), BOA, DH.CMH., nr. 27300. Ayrıca bk. Ek: 6. Gayrimüslim ve Yahudilerin “Üç Sınıf” Üzere Cizye Tahriri.

(*) Nüzul: Arapça inme, konma manasına gelir. Nüzül mükellefiyeti Osmanlı ordusunun sefere çıkarken konakladığı, menzillerde çoğunlukla un ve arpa şeklindeki belirli miktar zahirenin sağlanıp hazır bulundurulmasıdır (Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 157).

¹³⁵² Kütükoğlu, “Osmanlı İktisadî Yapısı”, s. 539-540.

¹³⁵³ İnalçık-Quataert, *Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, II., s. 657-658.

¹³⁵⁴ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 162.

mevkufat kalemi tarafından idare edilirdi. Askerî, dinî, malî hizmetlerdeki kişiler ile aciz durumdakiler nüzul vergilerinden daima muaf tutulurdu¹³⁵⁵.

Kıbrıs'ta 12000 bedel-i nüzul hissesi bulunmaktaydı¹³⁵⁶. Bu hisselerin her biri bir haneye isabet etmekteydi. Devlet her haneden 1 kuruş olmak üzere adadan 12000 kuruş nüzul vergisi tahsil etmekteydi. Ancak kuruşun rayiç fiyatı her yerde aynı değildi. Bu sebeple 1 kuruş, bazen 120 akçe üzerinden bazen de 110 akçe üzerinden işlem görürdü. Kıbrıs'ın nüzul vergisi de bu iki rayiç fiyat göz önüne alındığında bazen 14400 kuruş veya 13092 kuruş olarak hesaplanabilmekteydi. Kıbrıs muhassılına gönderilen bir emirde; verginin tahsili için görevlendirilen mübaşire maaşı için her bedel-i nüzul hanesinden 20 akçe, yine mübaşir için tahsil edilen bedel-i nüzul vergisinden her 110 akçesi için 1 esedi kuruş almasına izin verilirken, devlet adına da her haneden 10 akçe alınmasının kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır¹³⁵⁷. Ancak bu durum devletin bir başka yerinde daha yüksek miktarlarla ifade edilmektedir. Edirne'den alınan nüzul vergisi, hane başına 600 akçe olup, mübaşiriye bedeli ise 30 akçe idi. Bu Kıbrıs'la karşılaştırıldığında çok yüksek bir rakamdır¹³⁵⁸.

Osmanlı Devleti'nde bir memur, maiyyetiyle görev yerine gittiğinde konaklama, yiyecek ve içecek giderleri memur edildikleri yerin ahali tarafından karşılanırdı. Ancak bazı memurlar yanlarında gereğinden fazla maiyyet taşıdıklarından ve bunların bütün masraflarını ahaliye yüklediklerinden şikayetlere konu olabilmekteydi. 1809 yılında Kıbrıs'ın Lefkoşa kazasına bağlı Aşyon köyü reayası, Divan-ı Hümayun'a bu hususta bir şikayette bulunmuşlardı. Kendilerinden devlet adına vergi toplamak üzere köylerine gelen muhassıl, maiyyeti ve hayvanlarının yiyecek ve içecekleriyle konaklama giderlerini memleket masrafı adı altında zam olarak vergiye eklediklerini ve köy ahalisine hisse yazdıklarını bildirmişlerdi.

Bunun üzerine nüzul vergisinin bağlı olduğu kalem olan mevkufat kalemine müracaat edilerek mesele hakkında bilgi istenildi. Buradan verilen bilgiye göre Kıbrıs'ın senelik nüzul vergisinin 13092 kuruş olduğu tespit edilmiştir. Buna göre söz konusu köy ahalisinin de bu kalemde kayıtlı olan bedel-i nüzul hane sayılarına ve tevzi

---

¹³⁵⁵ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 180; Güçer, *Hububattan Alınan Vergiler*, s. 69-92.

¹³⁵⁶ Linda T. Darling, 1606-1607 tarihi itibarıyla Kıbrıs'da reâyâ olarak avarız hanelerinin her birinden 300 akçe alındığını ifade etmektedir [Darling, *Revenue-Raising-Legitimacy Tax Collection*, s. 114-115.

¹³⁵⁷ 18 Ocak 1809 (Gurre-i Zilhicce 1223), BOA, MAD., nr. 8566, s. 259, h.2.

¹³⁵⁸ Sarıcaoğlu, *Malî Tarih*, s. 100.

defterlerine göre kimin hissesine ne düşerse sadece bu miktarı ödemesi, bundan başka hiçbir kuruş talep edilmemesi emredilmişti. Ayrıca muhassıl tarafından köyden tahsil edilmek istenen masraf ve harç ise doğrudan köyün değil, vilayetten tahsil edilecek olan vergilerden kesileceği bildirilmişti¹³⁵⁹.

Yukarıda devlet ve mübaşir adına nüzul hanelerinden alınması gereken harç miktarları verilmişti. Anlaşıldığı kadarıyla Kıbrıs'taki nüzul hanelerinde bir artış veya eksilme olmamasına rağmen, vergilendirmede usulsüzlüğe gidilmişti. Bu sebeple devlet muhassılları bir kez daha uyararak, mübaşirlerin ahaliden zulüm derecesine varan para talebinde bulunmamaları istenmişti¹³⁶⁰.

1812 yılında bedel-i nüzul vergisi Darphane-i Amire idaresine verilmiş ve Kıbrıs'ın vergi kalemleri kontrol edildiğinde Kıbrıs reayasının 1804 ve 1805 seneleri bedel-i nüzul vergisinden, zimmetlerinde 26263 kuruş kaldığı tespit edilmiştir. Kayıtlardan, daha önce bu meblağın tahsili gündeme geldiğinde, reaya meblağın yarısı olan 13131.5 kuruşu 16 Ocak 1812 (Gurre-i Muharrem 1227) tarihinde ödeyeceklerine dair senet vermişti. Ancak bu tarihe kadar da bir ödeme yapılmamıştı. Konuyla ilgili olarak Kıbrıs piskoposuna ve muhassılına bir emir gönderilmiş ve ödenmesi gereken meblağın bir gün dahi geciktirilmeden Darphane-i Amireye gönderilmesi istenmişti¹³⁶¹.

Osmanlı Devleti'nde muhafaza askerinin tayinatının temini için genellikle bir nüzul memuru tayin edilirdi. 1831 yılında Kıbrıs'ın muhafazası için gönderilen asker ihtiyaçlarının temini için nüzul emini olarak 8 Mayıs 1828 (23 Şevval 1243) tarihinde Abdülmümin Bey tayin edilmişti. Abdülmümin Bey'in görev süresi aynı yılın 28 Ekim 1829 (Selh-i Rebiülahir 1245) tarihine kadar idi. Kendisinden bu süre içinde askerinin tayinatı için yaptığı harcamaları gösteren bir defter hazırlayarak Başmuhasebeye göndermesi istenilmişti. Abdülmümin Bey'in hazırladığı defterlere göre söz konusu tarihler arasında toplam 141355.5 kuruşluk satın alma yapıldığını gösteren bir hesap çıkarılmıştı. Bu hesabın henüz ödenmemiş makbuzları ise 45000 kuruş tutarındaydı. Her iki meblağın tutarı ise 189079.5 kuruştur. Ancak bu meblağ devlete biraz fazla gelmiş olacak ki, nüzul emini tarafından daha önce yapılan satın alma masrafları ile bir karşılaştırma yapılmıştı. Buna göre Abdülmümin Bey'in istediği meblağ Selanik

---

¹³⁵⁹ 6 Eylül 1809 (26 Receb 1224), KŞS., nr. 27, s. 54, h. 1.

¹³⁶⁰ 5 Aralık 1812 (Selh-i Zilkade 1227), KŞS., nr. 28, s. 46, h. 1.

¹³⁶¹ Mayıs 1812 (Cemaziyelevvel 1227), KŞS., nr. 28, s. 130, h. 3.

nüzul emini Mehmed Efendi'nin talep ettiği masraflardan 63831 kuruş, eski Selanik Nüzul Emini Ysuf Bey'in masraflarından 39304.5 kuruş, eski Vidin Muhassılı İbrahim Paşa'nın masraflarından 37331.5 kuruş, Behram Paşa'nın talebi olan meblağdan ise 10300 kuruş fazla olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine merkez Abdülmümin Bey'den hangi kalemlere ödeme yaptığı hususunda bir izah istedi ve Abdülmümin Efendi'ye yapılacak ödemenin Yusuf Bey'e yapılan ödeme olan 39300 kuruşu geçmemesine ve ancak bu miktarın da 9300 kuruşunun kesinti olarak kaydedilmesine karar verilmişti¹³⁶².

Bu da göstermektedir ki, nüzul emini her ne kadar askerin ihtiyaçları için önemli bir görev üstleniyor olsalar da, ya buldukları bölgelerdeki fiyat farklarından veya kendi aç gözlülüklerinden düzenledikleri defterlerde normalin üstünde meblağlar talep edebildikleri, ancak bunların devlet tarafından kontrol edildiğinde, meblağlar gerçek olsa da emsalleriyle karşılaştırılarak bu masrafların bir orta yol bulunmak suretiyle ödendiği anlaşılmaktadır.

2. Penbe Vergisi

Osmanlı Devleti'nde penbe (pamuk) işlemeciliği bir mukataa halinde işletmeye açılmakta ve malikane olarak mültezimlere ihale edilmekteydi. Önemli bir gelir kaynağı olması sebebiyle de 1793 yılında bir nizamname yapılarak yukarıda mukataalar bahsinde de belirtildiği gibi, penbe gelirleri “Memalik-i mahruse penbe resmi mukataası” olarak düzenlendi. Nizamnamenin amacı, kapsamı genişleterek vergiyi bütün imparatorluk sathına yaymaktı. Böylece vergi birimlerinde de bir miktar artış sağlanacaktı. Daha önceleri 1 kıyye pamuktan alınan 2 akçe, nizamnameden sonra zamlandırılacak ve 1 kıyye pamuktan 1 para yani 3 akçe alınmaya başlanacaktı. Osmanlı Devleti'nde penbeden elde edilen vergiler Darphane-i Âmire hazinesi tarafından toplanmaktaydı. Devlet, 1808 tarihinden itibaren yeni bir zam yapmak suretiyle kara ve deniz gümrükleriyle, pazarda satılan penbenin kıyyesinden 1 para, rişte-i penbeden 2 para, kozalı penbeden 1 akçe vergi almaktaydı. Penbenin alım ve satımı ancak eminlerden temin edilen belgelerle yapılmaktaydı. Penbe üretici ve satıcılarının vergi vermemek için kanunsuz yollara başvurmaları durumunda ellerindeki malın iki katı tutarında bir cezaya çarptırılırlardı¹³⁶³.

¹³⁶² 25 Ocak 1832 (21 Şaban 1247), BOA, *Cevdet-Askeri*, nr. 44502.

¹³⁶³ Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım*, s. 187-188. Penbe vergisi başka bir kaynağa göre 10 vukiyyeden 1 vukiyye olarak alınmaktaydı (Kazıcı, *Vergi Sistemi*, s. 99).

Penbe vergisi bir mukataa olarak Darphane-i Amire'nin idaresine verilmişti. 1827 (1242) yılında, mukataanın idaresi devlet hazinesine dahil edildi. Kıbrıs kazalarında üretilerek yine bu kaza pazarlarında satılmakta olan penbe, rişte-i penbe ve kozalı penbenin vergileri Mart 827-Şubat 1827 tarihleri arasında iltizam yoluyla Kıbrıs muhassılı olan Ali Ruhi Efendi'ye ihale edilmişti. İhale bedeli 13000 kuruştu¹³⁶⁴. Bu ihale her yıl silbaştan yapıldığı için iki yıl sonra da penbe vergisi bir mukataa olarak yine aynı meblağ ile aynı kişiye ihale edilmişti¹³⁶⁵. 1829-1830 yıllarında da ihale aynı şartlarla yine Muhassıl Ali Ruhi Efendi'ye verilirken¹³⁶⁶, 1830 yılında ihale önce Muhassıl Halil Ağa'ya¹³⁶⁷ sonra da Muhassıl Mehmed Emin Ağa'ya¹³⁶⁸ iltizam edilmişti. Mehmed Emin Ağa bu mukataayı 1833 yılına kadar aynı şartlarla işletmiş olup aynı yıl azli sebebiyle ihale yeni Muhassıl Hacı Mehmed Ağa'ya verilmişti¹³⁶⁹. Bütün bu ihaleler, 13000 kuruş üzerinden yapıldığına göre, söz konusu yıllar boyunca penbe vergi oranlarında bir artış olmadığı söylenebilir.

3. Zecriye Vergisi

Müskirat da denilen ve alkollü içkilerden alınmakta olan zecriye vergisi 1791 tarihinde nizam altına alınmıştı. 1 kıyye şaraptan 2 para vergi alınırken, rakı ve emsali içkilerden ise 2 para vergi alınması ön görülmüştür. Kıbrıs şarabından kıyyede 2 para, rakıdan ise 4 para vergi talep edildiği anlaşılmaktadır¹³⁷⁰.

Bu nizamnamenin yürürlüğe konulmasından sonra, Kıbrıs kocabaşları ve piskoposlarından verginin toplanması istenmişti. Kaza ve köylere gönderilen güvenilir kişiler tarafından hane hane yapılan tahrir sonucunda Kıbrıs genelinden 16664 kuruş 32 para vergi tahsil edilmişti. Ancak bu vergi devlet tarafından yeterli bulunmadığı gibi, yapılan incelemeden, söz konusu verginin en az 40 bin kuruş civarında olması gerektiği üzerinde ısrar edilmişti¹³⁷¹. Bu hususta devletin ısrarının sürdüğü ve ihalelerin 50 bin kuruş üzerinden yapıldığı anlaşılmakta olup 1808 yılı vergi geliri Yeniçeri maişetlerine

¹³⁶⁴ 5 Aralık 1826 (5 Cemaziyelevvel 1242), BOA, AE.-II. Mahmud, nr. 7722.

¹³⁶⁵ 7 Ocak 1829 (17 Receb 1244), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 13574.

¹³⁶⁶ 8 Ağustos 1829 (7 Safer 1245), BOA, MAD., nr. 9655, s. 5, h. 4.

¹³⁶⁷ 22 Temmuz 1830 (Gurre-i Safer 1246), BOA, MAD., nr. 9655, s. 5, h. 8.

¹³⁶⁸ 1830 (1246), BOA, HAT., nr. 537/26379; 10 Mart 1832 (7 Şevval 1247), BOA, MAD., nr. 9655, s. 8, h. 10; 27 Kasım 1832 (4 Receb 1248), BOA, AE.-II. Mahmud, nr. 5414.

¹³⁶⁹ 24 Mayıs 1833 (24 Muharrem 1249), BOA, MAD., nr. 9655, s. 9, h. 6.

¹³⁷⁰ 6 Aralık 1791 (9 Rebiülahir 1206), BOA, A.DVN.KBM., nr. 1/55.

¹³⁷¹ *Aynı vesika.*

ve esham faizlerine karşılık gösterilmiştir¹³⁷². 1812 yılında da yıllık 50 bin kuruşu bulan zecriye vergisinin, tahsilat zamanı geldiğinde kaptan paşa tarafından Kıbrıs Başpiskoposuna gönderilen emirde, verginin tahsil edilerek önce zecriye sandığına ve oradan da sefer hali sebebiyle Darphane-i Amire'ye gönderilmesi istenmişti¹³⁷³. 1816 yılında ise zecriye vergisi mukataası Sürre-i Hümayun Emmini Seyyid Mehmed Said tarafından iltizam edilmekteydi. Bu tarihte mukataanın idaresi Hasan adlı kişiye ihale edilmişti. Hasan tarafından merkeze gönderilen bir yazıda, mukataaya bağlı olan Kıbrıs zecriye vergisi, fazla veya noksan olmasına bakılmadan İstanbul'da bulunan sarrafi tarafından her sene Kasım ayında zecriye sandığına teslim edilecekti. Sarrafın yıllık olarak sandığa teslim etmesi gereken meblağ mübaşiriye hizmet bedeli ile 55500 kuruş idi¹³⁷⁴.

Devlet 1836 tarihinde imparatorluk dahilinde zecriye vergisinin durumunu ortaya koymak amacıyla bir tahrir yapmıştı. Bu tahrir kaza ve köylerde her yıl yazılan zecriye vergisinin peşin ödenmesi gereken bedelinin Ağustos 1835 (Ağustos 1251) senesinde tahsili ve İstanbul'a gönderilmesi ve zecriye sandığına teslimini içermekteydi. Tahrir sonucunda elde edilen bilgilere bakıldığında yaklaşık 365 bin kuruş tutarında vergi tahsil edilebileceği anlaşılmaktaydı. Bu verginin 11 bin kuruşu Kıbrıs zecriye vergisine aitti¹³⁷⁵.

C. Öşür Vergisi

Klasik dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun temeli ziraî ekonomiye dayanmaktaydı. Daha sonraki yüzyıllarda ve XIX. yüzyılda ekonomik durumda fazla bir değişiklik olmamıştır. Bu bakımdan her dönemde devlet gelirleri arasında toprak ve topraktan elde edilen ürünlerden alınan vergiler önemli bir yekûn tutmuştur. Tanzimât'a kadar toprak mahsullerinden çeşitli vergiler yanında nüzul ve sürsat gibi vergiler de alınmaktaydı¹³⁷⁶. Bu vergilerin meydana getirdiği karışıklık ve halk üzerinde oluşturduğu baskı, II. Mahmud'un vergi reformu ile ortadan kaldırılmaya çalışıldı.

¹³⁷² 12 Nisan 1808 (15 Safer 1223), KŞS., nr. 27, s. 12, h. 2. 1811 yılına gelindiğinde de zecriye vergisinin iltizam bedeli halen 50000 kuruştur [6 Kasım 1811 (19 Şevval 1226), BOA, KK., nr. 28, s. 105, h. 1]

¹³⁷³ 3 Şubat 1812 (19 Muharrem 1227), KŞS., nr. 28, s. 130, h. 2.

¹³⁷⁴ 2 Temmuz 1816 (6 Şaban 1231), KŞS., nr. 29, s. 80, h. 1.

¹³⁷⁵ 1 Ağustos 1836 (17 Rebiülahir 1252), BOA, D.BŞM., nr. 42246, s. 8.

¹³⁷⁶ Güçer, *Hububattan Alınan Vergiler*, s. 39.

Reform sayesinde kanunsuz olarak alınan vergilerin tamamı kaldırılarak eskiden olduğu gibi sadece toprak mahsulünden belirli oranlarda alınan öşür sistemine geri dönüldü¹³⁷⁷. Kıbrıs'ta uygulanan öşür oranlarının, XIX. yüzyıla kadar diğer bölgelerde uygulananlardan fazla bir farklılık arz etmediği anlaşılmaktadır¹³⁷⁸. Ancak timar sisteminin bozulmasıyla beraber öşür gelirlerinin de mültezimler tarafından toplanmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Oysa devletin önemli gelir kaynaklarından olan bu gelirin iltizama verilmesi, hazinenin zaman içinde sıkıntıya girmesinde başlıca sebeplerden biri olarak görülebilir. Devlet bu uygulama ile kendi eliyle işletemediği topraklara işlerlik kazandırmak, ferdi teşebbüsleri geliştirerek verimliliği artırmak ve böylece hazineye peşin para temin etmeyi amaçlamaktaydı. Fakat devletin aldığı bu tedbirler zaman içinde hedeflerinin dışına çıkarak, takip edilemez bir hal almıştır.

Devletin bütün uyarılarına rağmen Kıbrıs'a gönderilen muhassıl ve mübaşirlerin müslim ve gayrimüslim ahaliden alınması mutad olan vergiler dışında masraf adı altında, kendilerine ait giderleri de ahaliden vergiye zam yapmak suretiyle topladıkları anlaşılmaktadır. 1827 yılında Lefkoşa'nın Simolof köyünde pirinç, buğday, hayvan yiyeceği arpa, burçak, penbe, zeytin vergilerinin 10920 akçe olduğu defter-i mufassalda kayıtlıydı. Meblağın 3200 akçesi Lefkoşa kalesi azebanının masraflarına harcanmak üzere ayrılmıştı. Simolof köyü ahalisinin yaptıkları ziraat dışında, yine geçmişte yapılan tahrirde köyde kaydedilmiş olan bostan ve bahçelerde yetiştirilip satılan sebzelerden kaynaklanan öşürlerini (1/5) ve buralarda besledikleri hayvanlardan vermeleri gereken 1/10 öşürlerini köy sipahilerine eksiksiz ödedikleri tespit edilmiş idi. Bu sebeple Simolof köyü ahalisine bir başka sebeple vergi kesilmesinin kanuna aykırı olduğu ve bu şekilde vergi kesmek girişimlerinin tamamen reddedilmesi emredilmişti¹³⁷⁹.

Kıbrıs'ın tabi olduğu öşür vergisine dair çalıştığımız dönemi yansıtan önemli belgeler Muhassıl Mehmed Ağa'nın yolsuzluğu sebebiyle yapılan soruşturma sonucunda elde edilmişti. Bu belgelere göre 1833-1836 yılları arasında tahsil edilmesi gereken öşür

¹³⁷⁷ Osmanlılarda devletin kuruluşundan yıkılışına kadar önemini koruyarak devam ettiren vergi müessesesinin bir kısmını oluşturan Öşür, gayri safi ürün tutarının yarısından, onda birine kadar farklı oranlarda uygulanmıştır. Bu vergi mülk araziden değil, kuru mülkiyeti devlete, tasarrufu reâyâyâya ait olan mîri arazilerden alınan bir vergidir. Bu haliyle öşür zaman içinde gayrimüslimlerden de tahsil olunmuştur. Bilgi için bk. Şener, *Tanzimât Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, s. 120

¹³⁷⁸ Barkan, Kıbrıs'ta mahslden altıda, 1/6, 1/5, 1/4, 1/3 gibi oranlarda öşür alınan yerler olduğunu ifade etmektedir (Barkan, *Toprak Meselesi*, s. 801).

¹³⁷⁹ 18 Aralık 1819, (Evail-i Rebiülevvel 1235), KŞS., nr. 30, s. 81, h. 2.

bedelinin zimmet kayıtlarında görüldüğü ve henüz tahsilinin tam olarak yapılamadığı anlaşılmaktadır. Bu öşürün büyük bölümü timar ve zeametlerden gelecek meblağ idi. Soruşturma sonucunda, yaklaşık 57 adeti bulan timar ve zeametlerin büyük bir bölümü bölükbaşılarda elinde kalmış olup, bu timar ve zeametlerden dört yıl boyunca tahsil edilmesi gereken aşar bedeli ise 240511 kuruş idi¹³⁸⁰.

Tanzimât'ın ilanından sonra vergilerin ve oranlarının ıslah edilmesi çalışmaları sırasında, öşür meselesine de el atılmış ve bu verginin toplanması esnasında yaşanan güçlükler göz önünde bulundurularak, öşür vermekle mükellef şahısların vereceği öşür miktarı bir nizamname ile yeniden belirlenmiştir¹³⁸¹. 15 Safer 1256 (18 Nisan 1840) tarihinde yayınlanan bir genelge ile öşür miktarının onda bir oranında olması kararlaştırılmıştır¹³⁸². Ancak aynî olarak toplanan öşürün Anadolu ve Rumeli'deki tahsilinde bazı değişik uygulamaların görülmesi üzerine bunlar arasındaki farkın ortadan kaldırılmasına karar verilmiştir¹³⁸³.

D. Temettü Vergisi

1. Temettü Vergisi'ni Ortaya Çıkaran Sebepler

Kıbrıs adasında reaya ile Müslüman ahali arasında vergi konusunda yaşanan gerginlik, bir müddet sonra İstanbul'a kadar sirayet etmiş ve bu huzursuzluğun sebebi olarak vezirlerin adanın işlerine müdahale etmeleri gösterilmiştir. Bunun üzerine meselenin halli hususunda adaya emirler gönderilmiştir. Muhassıl tarafından bu emirlere verilen cevapta, ada üzerinde vezirlerin herhangi bir müdahalelerinin olmadığı ve ahalinin vergilerini eski usulle ödemekte oldukları belirtilmişti. Bunun üzerine İstanbul'dan gönderilen hatt-ı hümayunda yeni fermana gerek olmadığı, eski fermanların taliplere verilmesi ve uygunsuzluğun nasıl meydana geldiği hakkında gerekli açıklamanın yapılması istenilmişti¹³⁸⁴.

¹³⁸⁰ Bk. Ek: 7. 1833-1837 Zimmette Kalan Öşür Bedeli.

¹³⁸¹ 6 Eylül 1840 tarihinde Divân-ı Hümayûn Kalemî'ne verilen bir ilm ü haberden öşürün bu tarihe kadar yalnızca hububattan alınmakta olduğu ancak, bu tarihten sonra aynî ve nakdî olarak diğer ürünlerden de alınmasına karar verildi (bk. Ek: 8. Öşür Nizamnamesi).

¹³⁸² Tanzimât-ı Hayriyye'yi müteakip neşr olunan nizamâta göre 15 Safer 1256 (18 Nisan 1840) tarihinde ilan edilen bir ilm ü haberin beşinci maddesi gereği toprak mahsulünden Rumeli'de sekiz de bir ve Anadolu'da beşte, altıda, yedide ve onda bir ve bazı vilayetlerde daha ziyade ve noksan olarak öşür talep olunduğu ifade olunmuştur. Bu hususta bk. Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kâvâidi*, İstanbul 1330, s. 241.

¹³⁸³ 3 Ağustos 1840 (5 Cemaziyelahir 1256), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr.12408.

¹³⁸⁴ BOA, HAT., nr. 34538: 1226.

Kıbrıs ahalisinin eskiden beri ödemekle yükümlü oldukları vergilerin 1823 yılına kadar 1/3'ünü Müslümanlar, 2/3'sünü ise gayrimüslimler ödemekteydi. Ancak 1823 (1239) tarihinde yeni bir değişikliğe gidilerek tekalifin önce 1/5'i ve daha sonra 1828 (1243) yılında oran bir kez daha değişmiş ve 1/8'i Müslümanlar tarafından, geri kalanı da reaya tarafından ödenmeye başlanmıştı¹³⁸⁵.

Bu durumun düzeltilmesi için yapılan başvurular üzerine, açılan bir soruşturma sonucunda, bu vergiler sebebiyle reayanın sıkıntı içinde olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine İstanbul'a gönderilen defterler incelenmiş ve reaya nüfusunun müslüman nüfusun yarısından biraz fazla olduğu anlaşılmıştır. Söz konusu yeni taksimat reayanın ödemekte olduğu vergi miktarını artırmıştır. Bu da zaten perişan bir halde olan reayanın ödeme gücünün tükenmesine sebep olmuştu. Muhassıla göre, bir müddet daha bu şekilde taksimat yapılması halinde, reaya adadan kaçmaya başlayacaktı. Devlet, reaya fukarası ve acizlerin, zulümden kurtarılarak refaha kavuşturulması için, (ahalinin, reayanın ve memleketin imarı için) adadan toplanmakta olan verginin 1/3'ünün eski kaidelere göre Müslümanlara ve 2/3'sinin ise reayaya yazılmasına, herkesin hissesinin ödeme gücüne göre dağıtılmasına dikkat edilmesini emretmişti¹³⁸⁶.

Söz konusu taksimatın layığıyla yerine getirilmesi için adada bulunan Müslüman ve reayanın üzerlerine kayıtlı olan emlak ve arazilerin tahrir edilmesi gerekmektedir. Anadolu Muhasebecisi olarak atanan Mehmed Esad Bey, bu tahrir meselesini halletmekle görevlendirilmişti. Mehmed Esad Bey kapıcıbaşı, naib ve diğer yöneticilere emirler göndererek meselenin halli için Müslümanlardan ve reayadan lazım gelen kişilerin ihale ile toplanmasını emretmişti. Emirde Kıbrıs vergisinin yukarıda bahsi geçen şekilde taksim edilmesini ve bu konuda herhangi bir gevşeklik gösterilmemesini emretmişti. Eğer bir gaflet veya kusur hali olursa da bundan mutlaka İstanbul'un haberdar edilmesini istemişti¹³⁸⁷.

Gönderilen bir başka emirde ise, müslim ve gayrimüslimlerin ödeme güçlerine göre bir taksimatının yapılabilmesi için her iki cemaatin de ayrı defterlere kaydedilmesinin şart olduğu belirtilmişti. Reayanın eski kayıtlardan yeniden kontrolü de

---

¹³⁸⁵ 6 Temmuz 1831 (25 Muharrem 1247), BOA, HAT., nr. 708/33940, lef: B ve C; 9-17 Eylül 1831 (Evâil-i Rebiülahir 1247), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 8534.

¹³⁸⁶ *Aynı vesika*.

¹³⁸⁷ Belgede ayrıca, Kaptan paşadan Kaymakama gönderilen bir takrirden sözedilmesi, Kıbrıs'ın bu dönemde hala Kaptan Paşalar tarafından yönetilmekte olduğunu göstermektedir (*Aynı vesika*).

istenmişti¹³⁸⁸. Ayrıca vergi taksimatının tam ve eksiksiz yapılabilmesi için tahririn, kişilerin sahip oldukları emlak, arazi ve tahammülleri dikkate alınarak eşraf, âyân, kocabaşı, müslim veya gayrimüslim olup olmadığına bakılmadan yapılması emredilmişti¹³⁸⁹.

Diğer taraftan Padişah'a gönderilen bir yazıdan, vergi meselesinden doğan rahatsızlıkların muhassılın şahsından kaynaklandığı anlaşılmaktaydı. Bu sebeple padişah, daha önce ada idaresinin düzeltilmesi için bazı girişimlerin yapıldığına işaret ederek, muhassıllığın dirayetli ve cesur birine ihalesi hususunda serasker ve kaptan paşaların görüşlerinin alınmasını emretmişti¹³⁹⁰.

Kıbrıs adasında vergilerin ağırlığı sebebiyle ortaya çıkan rahatsızlıklar adanın dışında da etkisini göstermişti. Bu tarihte Akdeniz'in bazı bölgelerinde çıkan dedikodulara göre Osmanlı hükümetinin, Osmanlı reayası olanlara ne kadar büyük bir şefkat ve iltimas göstermekte olduğundan alaycı bir tavırla bahsedilmekteydi. Kaptan paşanın bu konudaki ifadelerini taşıyan bir mektup İstanbul'a gönderilmiş ve mecliste yapılan tartışmalar sonucunda vergi meselesinin halli için adaya Süleyman Faik Efendi'nin veya Esad Mehdi Bey'in gönderilmesi hususu gündeme gelmiştir.

Görüşmeler, Esad Bey'in lehine sonuçlanmış ve emlak tahririnin yapılması ona ihale edilmişti. Esad Bey'in adaya gidişi üzerinden hayli zaman geçmesi sebebiyle muhassıldan tahrirle ilgili bilgi istenmiştir. Kıbrıs muhassıllığından merkeze gönderilen yazıda, Esad Bey'in tahrir işine başladığı andan itibaren sadece iki kazanın tahririni yaptırabildiğini, buna sebep olarak da kendisine verilen 20 bin kuruşluk mübaşiriye bedelinin yetersizliğini gösterdiğini belirtmiş ve Esad Bey'in bu sebeple tahrir işinin kendisinden alınması hususunda bazı müracaatlarının olduğu ifade edilmişti.

Bu durum karşısında serasker paşa^(*), tahrir işinin Esad Paşa'dan alınmasına ve bir miktar mübaşiriye bedeli ile eski muhassıl Mehmed Ağa'nın muhallelfat memuru olan Halid Efendi'ye verilmesine karar verdi. Esad Bey'in de münasip miktar mübaşiriye bedeli ile İstanbul'a dönmesinin temin edilmesine karar vermiştir. Mesele Padişah'a arzedildiğinde, biraz öfkeyle "ada ahalsinin tam bu zamanda rencide

¹³⁸⁸ 6 Temmuz 1831 (25 Muharrem 1247), BOA, HAT., nr. 708/33940, lef: B-C.

¹³⁸⁹ 10-18 Ağustos 1831 (Evail-i Rebiülevvel 1247), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 134.

¹³⁹⁰ 26 Aralık 1831 (21 Receb 1247), BOA, HAT., nr. 457/22536.

(*) Bu dönemde serasker Damad Halil Paşa idi (Mehmed Şemii, *a.g.e.*, s. 131).

edilmemesi gerekirken, 20 bin kuruş olan mübaşiriye bedelinin ahali üzerine yıkılması yetmezmiş gibi, bir de fazladan 10 bin kuruş daha toplanmak istenmesinin anlaşılır gibi olmadığı” bildirilmişti. Padişah ayrıca Esad Mehdi Bey’e hitaben “Hemen kalkub gelmesi tarafına yazılsın.” ve “Halid Efendi de ahaliden mübaşiriye bedelini almasın, bu meblağı muhassıl muhalefatından ödettirilsin.” şeklinde emir göndermişti¹³⁹¹.

Bir sene önce Akdeniz'deki adalardan birer ikişer kocabaşılar ve söz sahibi kimseler çağrılırken, Kıbrıs adasından da bir kaç kocabaşı davet edilmişti. Bu kişiler ile yapılan müzakereler sonucunda şikayet konularıyla ilgili olarak ıslahat yapılmasına karar verilmişti¹³⁹². Islahat kararına bakıldığında yukarıda bahsi geçen memurlardan bazılarının değiştirilmesiyle ilgili bir takım girişimlerin de olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, Esad Bey yerine Kıbrıs’a Abdurrauf Haleti Efendi tayin edildi. Haleti Efendi hem adanın tahririnin yapılmasını sağlayacak hem de yapılacak ıslahatlar için gerekli tedbirleri alacaktı. Haleti Efendi, adadan döndüğünde meclise sunduğu raporda; reyanın perişan olduğunu, cizyelerini üç sınıf itibarıyla verdikten başka vergilerin müslüman ve reaya arasında dağıtılması gerekirken tamamının reaya üzerine yüklenmesi sebebiyle reyanın adadan kaçmaya başladığını ifade etmişti. Haleti Efendi, Rusya konsolosunun bazı uygunsuz davranışlarından ada halkının rahatsız olduğunu, bu sebeple Rus konsolosunun mutlaka uyarılması gerektiğini belirterek, İstanbul'da bulunan Rus elçisinin bu konudan haberdar edilmesini ve gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir¹³⁹³.

Aynı tarihlerde kaptan paşadan da merkeze bir rapor gönderilmişti. Bu rapor, Meclis-i Şura'da görüşüldü. Buna göre, reyanın adayı terk sebeplerinin başında, vergi maddesi gelmekteydi. Kaptan paşa, yapılan nüfus tahriri sonuçlarına göre Müslümanların, reyanın yarısından biraz fazla çıktığını bu sebeple de, verginin 1/5'inin veya 1/6'sının Müslümanlar, kalanını da reaya tarafından ödemesi şeklindeki düzenlemelerin yanlış olduğunu, Rum fesadı sebebiyle adadan kaçan reyanın mallarının da Müslümanlara satıldığını bunun sonucunda da maddî kudret olarak Müslümanların da reaya ile hemen hemen aynı seviyeye geldiğini, bu sebeple de vergiyi

¹³⁹¹ Nisan 1832 (Zilkade 1247), BOA, HAT., nr. 644/31547.

¹³⁹² Belge 1823 sonrasına ait olup Kıbrıs ahvali, tekalif maddesi, Rum fesadı sebebiyle etrafa dağılan ahalinin tekrar geri dönmek isteyenine uygulanacak muamele, Kıbrıs tahriri, bu tahriri yapmakla görevlendirilen Abdurrauf Haleti Efendi hakkında ve muhassılın konak meselesi hakkında bilgi vermektedir (BOA, HAT., nr. 30848).

¹³⁹³ Aynı vesika.

yarı yarıya paylaşımlarının daha doğru olacağını vurgulamaktaydı. Ancak verginin 1824 tarihinden sonra olduğu gibi reaya üzerine devredilmesi sebebiyle tahammüllerin zorlandığı ve böyle bir durumda reyanın adadan kaçmasının doğal olduğunu bildirmekteydi.

Kaptan paşanın bu tavrı üzerine hükümet, devletin fakirleri ve reayayı himaye etmek hususunda her zaman büyük gayret gösterdiğini belirterek, ada reayasının asayişinin de bu şekilde öncelik taşıdığını ifade etmiştir. Devlet, Akdenizin şu son durumuna göre alınacak yeni tedbirler sayesinde Kıbrıs reayasının tekrar eski vatanlarına gelmelerinin temin edilebileceğini düşünmekteydi. Bu sebeple yapılacak yeni bir tahrir Müslüman ve gayrimüslimlerin emlak ve arazilerinin şimdiki durumlarının belirlenmesinde ve vergi dağıtımının yeniden yapılmasında büyük kolaylık sağlayacaktı. Rum fesadı sebebiyle reaya da emlakını ucuz olarak Müslümanlara satmaktaydı. Mağdur olanların geri dönebilmesinin, Ayvalık adası için çıkartılan affın Kıbrıs'tan ayrılanlara da uygulanması gerektiği belirtilmişti. Bunun yapılması halinde reyanın tekrar adaya geri dönmesi sağlanabilecekti. Buna bağlı olarak adadan kaçan reyadan sağ olanların veya ölenlerin varislerinin, başkalarının kullanımında olan emlak ve arazilerini geri almak isteyeceklerdi. Fakat bunun için şimdiki sahiplerine bazı ödemeleri yapmaları gerekmekteydi. Bu ödemelerin yapılması durumunda tekrar eski mal ve mülklerine sahip olabilecekleri ifade edilmekteydi.

Osmanlı devleti, reyadan bazılarının başka devletlerin pasaportunu taşımak suretiyle vergiden muafiyet istemekte olduklarına, orda burda serkeşlik yaptıklarına dikkat çekerek bu kişilerin tespitini ve eğer Osmanlı tabiiyetine dönmezlerse, ellerindeki emlak ve arazilerin alınarak sınır dışı edilmelerini istemiştir. Devlet bu kişilerin, ahidname şartlarına uygun olarak "hükm-i raiyyet"e dönmeleri halinde adaya gelmelerine müsaade edileceğini ve bütün bu hususların halli ve takibi için adaya gönderilen memurun gerekli tedbirleri almasını emretmişti.

Bu iş için görevlendirilen Haleti Efendi ilk iş olarak, vergi maddesinin, adanın fethinden 1824 yılına kadar uygulandığı şekliyle 1/3'nün müslümanlar ve 2/3'ünün reaya tarafından ödenmesine dayanan, eski düzene dönülmesine karar vermişti. Haleti Efendi, adada gerek müslim ve gerekse gayrimüslim pek çok kişinin ve kocabaşlıların sahip oldukları emlak ve arazinin tahammülünden aşağı vergi verdiklerinin saptandığını, bu kişilere yapılacak zam ile fakir ve zayıfların yükünün

hafifletilebileceğini, hatta adada bulunan emlakın yeni baştan tahrir tabi tutulmasının ve dağıtımının buna göre yapılmasının daha doğru neticeler vereceğini belirtmiştir.

Abdürraif Haleti Efendi, emlak tahririni bitirdikten sonra, gerçek durumun daha kolay görüleceğini, mümkün olursa bu üçte iki ve üçte bir meselesinin de kaldırılarak, verginin daha uygun bir şekilde sokulmasına çalışılacağını söyledi. A. Haleti Efendi geri verilecek emlak hakkında yapılacak muamelenin de tahrir sırasında halledilebileceğini belirterek, bu hususla görevlendirilecek yazıcının mutlaka meseleyi iyi bilen birisi olmasına dikkat edilmesini istemişti. A. Haleti Efendi söz konusu emlakın kaydının diğerlerinden farklı yapılması gerektiğini belirtti. Öyleki kayıtlar yapılırken emlak hakkında gereken izahatların yapılması gerekiyordu. Evrak ancak bundan sonra İstanbul'a gönderilebilirdi. Bu sebeple bahsi geçen emlak ve araziler hususunda daha önce gönderilen belge ve döküman da yazıcıya verilecekti.

Yukarıda A. Haleti Efendi'nin ileri sürdüğü bu görüşlerin yerine getirebilmesi ise, tayin edilecek yeni bir cizye muhasebecisiyle mümkündü. Bu iş için devlet birkaç ismi gündemine almıştı. Bunlardan biri Süleyman Faik Bey, diğeri ise Teşrifati Esad Mehdi Bey idi. Bunlardan birinin ya da daha münasip biri varsa onun tayini ile meselenin halli istenmekteydi¹³⁹⁴.

2. Vergi Muafiyeti İddiasıyla Ahalinin Kışkırtılması

Kıbrıs muhassılı Kapıcıbaşı Halil Ağa tarafından İstanbul'a gönderilen bir yazıda, Rusya devletinin Kıbrıs'a gelip giden tüccar ve sair Rus tebasının meseleleriyle ilgilenmek üzere Tuzla kasabasına tayin edilen Pristian adlı müstemene, Osmanlı hükümeti tarafından konsolosluk berati verilmişti. Bu sırada İstanbul'da bulunan oğlu Marko Kıbrıs'a gitmişti. Burada reayaya, "emvâl-i mîrî, tekâlif-i örfiye ve şukkadan muaf ve müsellemler oldunuz diyerek" bazı toplantılar düzenledi. Bu toplantıların amacı Kıbrıs'ta fesat çıkarmak olduğu anlaşılmıştı. Kendisini reayayı koruyabilecekmiş gibi bir yapıda göstererek, reayadan vergileri ödememelerini istemişti. Eğer ona güvenerek vergi vermek istemeyen kişilerin olması halinde, kendilerini Mora ve Ağrıboz taraflarına nakledebileceğini ve bunun için her türlü vaadi verebileceğine dair ifadeler sarfettiği tespit edilmişti.

---

¹³⁹⁴ Aynı vesika.

Konsolos hakkında yapılan tahkikatlar Kıbrıs'ta meydana gelen diğer problemlerde de parmağı olduğunu göstermektedir. Daha önce adadan kaçarak, İstanbul'a giden [H]acı Loyi ile Cafani'nin tekrar Kıbrıs'a dönmesi hadisesi bu problemlerden biriydi. Bu kişiler İstanbul'dayken Rus konsolosun oğluyla iyi ilişkiler kurmuşlardı. Durumdan haberdar olmayan muhassıl ise, İstanbul'da reaya menfaatine faaliyetler gösterirler düşüncesiyle bu kişileri korumak istemişti. Muhassıl Loyi ve Cafani'nin konsolosun oğluyla bir plan hazırlayarak, Kıbrıs'ta kargaşa çıkarmayı, reayayı kendilerine taraftar edinmeyi ve devletin içine düşeceği sıkıntılardan faydalanarak kocabaşılık elde etmek istediklerinden haberdar değildi. Loyi ve Cafani, planlarını gerçekleştirmek için adaya döndüklerinde konsolosun oğulları Marko ve Yerolima ile birleşerek gizli emellerini icra etmeye başlamışlardı. Söz konusu eşkiya ekibi adada bazı reayayı da arkalarına almak suretiyle devlete ödenmesi gereken meblağlar ile kanunî vergilerin yeni bir usule bağlanmasını sağlamak için hazırladıkları kanun dışı arzuhalleri etrafa yaymaya başlamışlardı¹³⁹⁵. Bunun üzerine devlet konsolosu, konsolosun oğullarını ve Loyi ile Cafani'yi takibe aldı. İlk fırsatta tutuklayabilmek için de bütün mercileri harekete geçirdi. Bu takibatı yapanlardan biri olan Lefkoşa naibi Mustafa Halî, 7 Temmuz 1830 tarihinde gönderdiği raporda, Rusya devleti ile yapılan muahede gereği Kıbrıs adasına Rus tebaasının işlerini takip etmek üzere konsolos tayin edilen Pristian'ın, ihtilal tertip etmeye çalıştığı bir sırada ada muhassılı Halil Ağa tarafından basıldığı ve meclisinin dağıtıldığı haber verilmekteydi.

Halil Ağa'nın adaya tayin edilmesinin başlıca sebeplerinden biri halkı huzura kavuşturmak; ikincisi devlete ödenmesi gereken meblağlar ile vergileri toplamakt. Ancak Halil Ağa bu görevi yerine getirirken, Tuzla kasabasında bahsi geçen Rus konsolosunun ihtilal tertibiyle uğraşmak zorunda kaldığından görevininin maliye ile ilgili kısmını henüz yerine getirememişti. Söz konusu raporda bu durumdan da bahseden Halil Ağa, yazısında konsolosun azledilmesini ve yerine ya uygun birinin atanmasını veya İstanbul'daki Rus elçisi tarafından konsolosun Osmanlı devletinin işlerine, memleket ve reaya meselelerine müdahale etmeyecek şekilde uyarılmasını istemişti. Muhassıl konsolosun yerinde bırakılması halinde tahriklerine devam edeceği,

---

¹³⁹⁵ BOA, HAT., nr. 46030-D.

bu durumun da reyanın asayişini bozmaktan başka, tekrar ihtilallerle karşı karşıya kalmasının da mümkün olabileceğini ileri sürmekteydi¹³⁹⁶.

Halil Ağa'nın bu uyarısından sonra Lefkoşa ve Tuzla reyalaları Rumca yazdıkları bir arzuhali Kıbrıs muhassılı Halil Ağa'ya göndermişlerdi. Reâyâ, Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs reayasının fukarasına merhamet etmesini isteyerek, bunca zahmet ve meşekkat ile rencide edilmesine rağmen, yine de itaat içinde olduklarını, bu meselelerinin ise bir şekilde halledilmesini arzu ettiklerini bildirmekteydiler. Bu hususta Başpiskopos kendi mektubunda şu hususlara dikkat çekmiştir:

"Adada bulunan kasaba ve köylerin ileri gelenlerinden ikişer-üçer kişi çağrıldı. Bunlarla iştişare yapılarak reaya fukarasının tahkiki hususuna bir şekil verilmesini istemekteyiz. Piskopos olarak arzuhal göndererek bunu istemiş olsak da, daha önce İstanbul'a giden kocabaşılar bahâne edilerek ricalarımız kabul edilmemişti. Ancak kocabaşılardan bu tarafta olmaması iştişare yapmamıza mani değildir. Devlet-i Aliyye belki merhamet eder ve Kıbrıs fukarasına yardım eder. Bu dahi mani olmaz. Zira eğer Kıbrıs adasının yeni bir nizama bağlanması hususunda emr-i âli çıkarıldığı doğruysa, bu hemşehrilerimizin bazı fukara koruyucuları yetişerek Kıbrıs'ın arzularını Osmanlı Devleti'ne bildirerek, kocabaşılardan isteklerimiz ne ise bunları kabul ettirdiler ve eğer Devlet-i Aliyyenin Kıbrıs hakkında merhamet etmesinden başka yardım eder ise bu dahi yeni usûlün bir tatbiki olacaktır. Bununla beraber tekrar bu arzuhalimiz ile size rica ederiz ki, bu iştişarenin olmasını sağlayasınız. Bu sayede fukara rahata erişecek ve bundan bütün ada memnun olacaktır.

Bizler padişahın talebelerini hoşnud olarak kabul eder ve yerine getiririz. Bu hususta padişahımızın ve sizin emirlerinize itaat etmekteyiz, istediğimiz başka bir şey yoktur. Ancak memleketimizin iyi idare edilmesini istiyoruz. Bundan sonraki çalışmalarımız da memleketimizden zulümün kalkması yönündedir. Eğer piskopos ve İstanbul'da olan kocabaşılardan avdetleri bahâne edilerek, yapılacak iştişare önlenirse, adadan kaçacak reyanın vergilerini ödemek üzere kefaletnâme vermek gerekecek.

Bazı fena kimseler bizi vergi vermemeye teşvik ettikleri halde, kendileri gittiler diye size ifade etmişlerse de bu tamamen iftira olup, bu ana kadar itaatten ayrılmamış olan ceddimiz de bizim itaatimiz için bir senettir. Adamızın valisi efendim, Lefkoşa,

---

¹³⁹⁶ 7 Temmuz 1830 (16 Muharrem 1246), *Aynı vesika*, lef E.

Tuzla ve İskele reayaları olarak sizden niyaz ederiz ki, emir buyurup herkes adamızın işlerine iyi bir şekil versin ve reaya hânelerine dönerek rahat etsin" demektedir¹³⁹⁷.

Limasol, Piskopi, Gilan ve Evdim kazaları müslim ve gayrimüslimleri tarafından İstanbul'a gönderilen arzuhal de benzeri hususları dile getirdikten sonra, kendi durumlarını ve acizyetlerini anlatmakta ve vergi meselesine mutlaka bir çözüm getirilmesi istenmekteydi¹³⁹⁸.

3. Temettü Vergisinin Uygulanması

Yukarıda bahsedilen problemler sebebiyle devlet yeni bir vergi sistemine geçilmesinin artık zorunlu olarak gündeme geleceğinin farkındaydı. II. Mahmud devrinde başlatılan vergi reformu, onun ölümünden sonra da devam ettirilerek 24 Ocak 1840 tarihinde yayınlanan bir fermanla resmen yürürlüğe konuldu. Bütün Osmanlı eyaletlerinde başlatılmış olan kadastro çalışmaları sonuçlandırıldığında, hayvan başına konulmuş olan ağnam resmi ile gayrimüslimlerden kişi başına alınan cizye haricinde tüm istihsâl ve istihlâk (üretim ve tüketim) vergileri kaldırıldı. Pazar ve şehirlerden temin edilen istihsâl vergileri yerini dolduracak şekilde esnâf ve sanatkârlara, kârlarından kesilmek üzere temettü adı altında yeni bir vergiyi ödeme yükümlülüğü getirildi¹³⁹⁹.

Temettüat vergisinin tespiti maksadıyla 1833 yılında yapılmaya başlanan tahrirler şehir, kaza, köy ve mahallelerde meskûn halkın yıllık gelirleri üzerinden tahammüllerine göre toplu (an-cemaatin) olarak alınacak vergiye yönelik idi¹⁴⁰⁰. Fakat dinî bakımdan farklılık gösteren cemaat topluluklarına göre sınıflandırılarak toplanmasına başlanan verginin halktan adaletsiz bir şekilde tahsil edilmeye çalışıldığı

---

¹³⁹⁷ Aynı vesika, lef F.

¹³⁹⁸ Aynı vesika, lef H.

¹³⁹⁹ Stanford Shaw, "Tanzimât'tan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi", *Tanzimât'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, IV, İstanbul 1985, s. 935.

¹⁴⁰⁰ Tanzimât'tan önce, bir kısım örfi vergiler toplanırken önce tahsil edilecek bir toplu vergi miktarı tespit edilir ve sonra mahalle veya köylerdeki erkek nüfus veya bir hane baz alınmak suretiyle paylaşılır. Tanzimât sonrasında, örfi vergilerin yerine getirilen ancemaatin vergi de böyle tevzii bir vergiydi. Bu hususta ayrıntılı bilgi için bk. Şener, *Tanzimât Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, s. 23; Ziya Karamursal, esnaf ve tüccarın kazancına göre tahsil olunmak üzere Tanzimât'tan sonra kaldırılan ihtisap vergisinin yerine tahsis olunan temettüat vergisinin, 1255(1839) senesinden 1275(1858) senesine kadar vergi mükelleflerinin servet ve iradı üzerine tarhedilen ve ancemaatin tevzi olunan bir vergi türü olduğunu ileri sürmektedir. Bu hususla ilgili olarak bk. Karamursal, *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*, s. 194.

yönünde şikayetler gelmekteydi¹⁴⁰¹. Bunun üzerine vücûh ve reaya vekilleri tarafından Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'ye sunulan teklifte vergi meselesinin halk tarafından ciddi bir şekilde takip edildiği ve asayişin sağlanabilmesi için bu konuda adil davranılması gerektiği ifade edilmişti. Devlet bu hususta bazı tedbirler almıştı. Görevlendirilen memurlar vergilendirme konusunda bir başarı sağlayamadıkları gibi, uygulamada bazı haksızlıkların yapıldığına da işaret edilmekteydi¹⁴⁰². Devlet bu konuda yeni bir çalışma yaparak, her sınıf tebaanın kazancına göre vergilendirilmesine ve tüccarın da lâyıkıyla sayıma katılmasının sağlanması halinde, meselenin üstesinden gelinebileceğine karar verilmişti¹⁴⁰³. Yapılan çalışma sonunda hazırlanan vergi defterlerinde hâneler için ayrılan kısımlara, hâne sahibinin bir senede elde ettiği temettü gelirleri ve vergi-i mahsusası da kaydedilecek şekilde yeni bir tahrir için ilk adımlar atılmış oldu. Bütün uğraşılara rağmen tahrir sonuçlarına bakıldığında; temettü vergisinin (vergi-i mahsûsa) uygulanmasında da bir takım adaletsizliklerin yapıldığı tespit edilmiştir¹⁴⁰⁴. Buna göre geliri fazla olandan az, az olandan fazla vergi alındığı anlaşılmaktadır¹⁴⁰⁵.

1830'lu yıllardan itibaren başlatılan modern nüfus sayımlarının nüfusu, asker sayısını ve vergi mükelleflerinin sayısını saptamak olduğu tahririn içeriğinden anlaşılmaktadır. Bu sayede devlet, vergi mükelleflerinin emlak, arazi ve ticarî kazançlarından alınacak olan temettü vergisini de tespit etmek imkanı bulmaktaydı.

---

¹⁴⁰¹ Tahrir sırasında özellikle Ermenilerin kendilerinden fazla vergi talep edildiğini iddia etmeleri üzerine yapılan tahkikatta meselenin asılsız olduğu anlaşılmıştır [10 Ağustos 1851 (12 Şevvâl 1267), BOA, A. MKT. UM., nr. 63/35].

¹⁴⁰² Buna rağmen zaman zaman gayrimüslim tebaanın ileri gelenleri, vekilleri oldukları şahıslardan fazla vergi alındığını iddia etmelerine rağmen, mahkemede davalarını ispata davet edildiklerinde ve kendilerine durumun böyle olmadığı ispat edildiği zaman dava sahiplerinin bu iddialarından vazgeçtikleri ifade olunmaktadır [27 Mart 1851 (23 Cemaziyevvel 1267), BOA, A. MKT. UM., nr. 53/16].

¹⁴⁰³ BOA, Sadaret Mektubi Kalemî (A.MKT.), nr. 32/55; 1838'de ve sonra Gülhane Hattı'nda ilan olunan vergi prensiplerinin uygulanması, yani vergide servet esasına göre istisnasız herkesin bir nisbet altında devlete vergi ödemesi için alınacak tedbirler, Meclis-i Vâlâ'da görüşülmüş ve bu müzakereler sonucunda vergilerin ve tahsil usûlünün tesbiti için her şeyden evvel emlak ve nüfus tahriri yapılması ve taşradan çağrılan ahâlinin ileri gelenlerinden durumun soruşturulması gerekli görülmüştür (Halil İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler, *Belleten*, XXVII., Ankara 1964, s. 628).

¹⁴⁰⁴ Tevfik Güran'a göre "...bu tahrirler verginin gerek bölgeler, gerekse kişiler arasında dağılımının son derece adaletsiz olduğunu ortaya çıkarmıştır. Fakat bölgeler arası geniş çaplı bir ayarlama yapmanın yaratacağı problemlerden kaçınılarak bu durumun devamına göz yumulmuştur". Bu hususta bk. Güran, "Tanzimât Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları", *Belgeler*, XIII/17, Ankara 1988, s. 221.

¹⁴⁰⁵ Öyleki 4500 kuruş temettüatı olan bir mükelleften 700 kuruş, 3900 kuruş temettüatı olan bir mükelleften de 700 kuruş vergi alınırken; 5900 kuruş temettüatı olan bir mükelleften yalnızca 320 kuruş vergi tahsil edilmişti [11 Ağustos 1845 (6 Şaban 1261), BOA, MM.İ, nr. 74 lef 1].

Bu itibarla 1831'de yapılan nüfus tahririnden çok az bir zaman sonra, 1833 temettü sayımı Kıbrıs adasında da biraz gecikmeli olarak uygulandı. 1833 temettü tahriri sayesinde devlet, Kıbrıs'ın hâne sayısından başka, vergi mükelleflerinin üzerinde bulunan emlak, arazi ve hayvanların cins ve miktarı ile bunların bir yıllık tahmini gelirleri üzerinden alınacak vergiyi tespit etmeyi hedeflemekteydi. Bu hususta yapılan çalışmaların nüfus ve askerlikle ilgili bölümlerinde herhangi bir problem yaşanmamakla beraber, vergi hususunda devlet makamları ile yerel makamlar arasında bazı fikir ayrılıklarının olduğu ve bu fikir ayrılıkları sebebiyle isyanlara kadar varabilecek çatışmaların baş gösterdiğini tespit etmek mümkündür¹⁴⁰⁶.

Bu tahrirlerden önce ve sonra ortaya çıkan 1804 ve 1833 yılı isyanları sebebiyle devlet, adadan sağlamayı umduğu gelirleri bir türlü tahsil edememiştir. Bu sebeple Kıbrıs ile İstanbul arasında bazı gerginlikler yaşanmıştır. Yüzyılın ilk yarısında çıkan çatışmalar yaklaşık yarım asır kadar sürmüştür. Ancak alınan tedbirler sayesinde toplumun düzene konulması mümkün olmuştur.

1831 nüfus ve 1833 temettü sayımları Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi Kıbrıs'ta da nüfus, askerlik ve vergi meseleleriyle ilgili bilgiler ihtiva etmekteydi. Ancak yukarıda açıklamış olduğumuz sebepler ile bu tahrirlere ait defterlerde vergiye dair bir ayrıntıya tesadüf edebilmiş değiliz. Bu da devletin attığı her adım da, vergi tahsilatını engelleyici bir mesele ile karşı karşıya kaldığını göstermektedir. Mısır'ın Fransızlar tarafından işgalinden sonra, Akdeniz'in ve dolayısıyla Anadolu ve Kuzey Afrika topraklarının güvenliği için Kıbrıs adasının çok önemli bir mevkiye olduğu hususu XIX. yüzyıl Osmanlı idarecileri tarafından bir kez daha kavranmıştı. Osmanlı Devleti tarafından adaya atfedilen bu önem, şüphesiz yerel âyânlar tarafından da farkedilmişti. Öyleki devletin vergi meselesine el attığı her tarihte mutlaka bir oyalama taktiği gündeme getirilmekteydi. Bunun için kargaşa çıkarmak, İstanbul'a heyetler göndererek ricalarda bulundurmak bu taktiklerden bazılarıydı. Genellikle işe yarayan bu girişimler sonucunda vergi meselesi bir sonraki tarihe ertelenirdi. Bu hususa bir de adanın muhassıllarının yaptığı yolsuzluklar eklenince, bu konuda yapılan başvurular çoğunlukla dikkate alınırdı. Nitekim bu da vergilerin ertelenmesine ya da çeşitli muafiyetler tanınarak kaldırılmasına sebep olurdu.

---

¹⁴⁰⁶ Bk. IV. Bölüm.

Müslim ve gayrimüslimlerinin eskiden beri ödemeleri gereken “esham”, “cizye”, “maişet”, “avarız” gibi vergilerin zamanında ödemesi sebebiyle devlet Kıbrıs ahalisinin başka vergilerle rencide edilmemesini emretmekteydi. Daha önce “mal-ı muhassıllık” a yapılan zam (96293 kuruş) da yarıyarıya indirilerek, zam yerine, 28 Şubat 1808 (Gurre-i Muharrem 1223) tarihinde kalan 48465.5 kuruşun tahsilinde olduğu gibi geçmiş dönemlerden kalan meblağların takibi tercih edilirdi¹⁴⁰⁷.

Bütün bu iyileştirmelere rağmen, reayanın şikayetlerinin bitmediği anlaşılmaktadır. Bu sebeple aşağıda da görüleceği üzere, bu defa vergi oranları üzerinde çeşitli spekülasyonlara girişilerek, reaya vergilerinin en alt düzeye çekilmesini sağlamak üzere uzun soluklu bir mücadelenin ilk adımları atılmıştır.

4. Temettü Vergisi'nde İndirime Gidilmesi

Kıbrıs ahalisinin isteği üzerine adanın vergi meselesinin yeniden düzenlenmesi ve dağıtımının yapılması hususunda Meclis-i Muhasebe-i Maliye'ye gönderilen bir yazının değerlendirilmesi neticesinde, ada vergisinin 2840000 kuruş olduğu tahmin edilmekteydi. Ancak bu miktara itiraz eden ahali tarafından yapılan çağrılar üzerine; İstanbul'da bulunan müslim ve gayrimüslim vekillerden oluşan bir heyetin Meclis-i Vâlâ ile yaptıkları görüşmeler sonunda, bu vergiden 340000 kuruşun 1840 senesinden itibaren altı sene ertelenmesini sağlanmışlardı.

Devlet, geri kalan 2500000 kuruşun bir akçesinin dahi zayi olmadan her sene hazineye gönderilmesine ve indirime tabi tutulan akçeden olmakla beraber, ahalinin geçmiş dönemden borcu olan 150000 kuruşun tahsiline karar vermişti. Bu husus çok önemli olduğundan meseleyi izah eden bir takrir Maliye nazırı tarafından acilen ve gizli olarak Bâbiâli'ye gönderilmiş ve gereği neyse bildirilmesi istenmişti. Konu Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye'ye intikal ederek, yukarıdaki kararın uygulanması münasip görülmüştü.

Ancak İstanbul'da bulunan kocabaşlıların meselenin bu şekilde hallinden pek memnun olmadıkları ve ötede beride Osmanlı aleyhine alaycı tavırlarla şikayette buldukları anlaşıldığından, meclise çağrılmalarına karar verilmişti. Mecliste yapılan ikinci bir görüşme sonucunda, adanın üç seneden beri kıtlık ve kuraklıktan yoksul düştüğü, bu sebeple ahalinin vergi ödeyecek gücünün kalmadığı belirtilerek, beledi

¹⁴⁰⁷ 18 Nisan 1808 (21 Safer 1223), BOA, A.E. IV. Mustafa, nr. 733, lef: 1.

masraflar adı altında vergiye ek olarak alınması planlanan 800000 kuruşun da affedilmesi ve indirim tabi tutulması istenilmişti.

Meclis-i Muhasebe'de yapılan müzakereler sonucunda, söz konusu 800000 kuruşun hazinenin asıl kaynaklarından olduğu belirtilmiştir. Bu meblağ Tanzimât sebebiyle konulan vergilerin karşılığıydı. Aslında "cizye ve aşar" gibi tahsili icab eden vergiler yanında mukataaların ihale ve iltizama verilmesiyle, bu 800000 kuruştan daha fazla bir gelir temin edileceği tahmin edilmekteydi. Bu sebeple hem Kıbrıs'ın nazik bir mevkide bulunması hem de ahalinin asayişinin büyük bir önem taşıması dikkate alınarak, hazinenin öncelikli menfaatlerinden vazgeçilmesi gerekeceğine karar verilmişti. Bu sebeple bahsi geçen 340000 kuruştan külliye vazgeçilmesine, buna ilaveten ahalinin refahı sağlandığından adadan alınacak olan öşürden de 250000 kuruş indirimine gidilmesine veya 1258/1842 senesinden 1260/1844 senesi sonuna değin emanete terk edilmesine karar verilmişti.

Bütün bu kararlar kaptan paşaya tebliğ edilmişti. Paşa, Meclis-i Vâlâ tarafından İstanbul'a davet edilmişti. Kararlarla ilgili olarak hazırlanan bir mazbata, Zilkade ayının 14. cumartesi günü Meclis-i Umumi'de okunarak kendisine takdim edilmişti. Kaptan paşaya verilen mazbatada, ahalinin durumunun düzeltilmesi için zaruri masraflardan olmasına rağmen, indirim tabi tutulan 3 yük (300000) kuruşun zamanı gelince vergiye ilave edilmesi istenmekteydi. Kaptan paşa da, verginin yine 2800000 kuruş kalmasını, ancak bundan 500000 kuruşun 1846 yılına kadar emanete terk edilmesini teklif etti. Meclis-i Vâlâ meseleyi tekrar müzakere ederek, daha önce kararlaştırılmış olan 300000 kuruşun affına ve indirim tabi tutulmasına, 250000 kuruşun ise üç senede ödenmesine ya da kaptan paşanın istediği gibi af yerine 500000 kuruşun emanete verilmesinin daha doğru olacağına karar verilmişti. Bu husus maliye nazırına bildirilmiş ve görüşü alınmak istenmiştir. Kaptan paşa ve maliye nazırı arasında yapılan müzakereler sonucunda, reayanın zaten perişanlık içinde olduğu belirtilerek, Devlet-i aliyyenin zaruri masraflarından olması sebebiyle hazinenin zarara uğramaması için 340000 kuruşun "muvakkaten imhali" ile 2500000 kuruş verginin de bu şekilde taahhüdü yapılarak, tesviyesinin uygun olacağı ifade edilmişti¹⁴⁰⁸.

---

¹⁴⁰⁸ 4 Aralık 1840 (9 Şevvâl 1256), BOA, *İrade-Meclis-i Vâlâ*, nr. 881.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İCTİMAÎ YAPI VE CEMAATLER

Bu bölümde II. Mahmud döneminde (1808-1839) Kıbrıs'taki cemaatlerin sosyal yapısı üzerinde durulacaktır. Bu yapı incelenirken Kıbrıs'ta yaşayan toplumların genel özelliklerine de değinilecektir. Vurgulanacak olan husus ise Kıbrıs'taki cemaatlerin münasebetleri ve dışarıdan yapılan müdahalelerin devlet nezdindeki yansımaları olacaktır.

Kıbrıs eyaletinin müslim ve gayrimüslimlerden oluşan nüfusu içinde Müslüman olarak sadece Türklerin yaşadığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte İslâm ordularının Akdeniz ve çevresinde yaptığı ilk fetihler sırasında, Kıbrıs'a bir miktar Müslüman Arap nüfus nakledilmişti¹⁴⁰⁹. Bu nüfusun bir kısmı zaman içinde olumsuz bazı gelişmeler sebebiyle adadan ayrılmış olabilir. Geri kalanlar ise 1570'teki Osmanlı fethinden sonra Müslüman Türkler ile kaynaşarak yeni bir kimlik kazanmış olmalıdır. Kıbrıs'ta bugün yaşamakta olan ve hakkında en fazla bilgi sahibi olduğumuz cemaatlerden biri olan Türkler, Osmanlı fethinden sonra yapılan nüfus nakilleri (sürgünler) ile Kıbrıs'a iskân edilmişlerdi. Bu nüfus zaman içinde çoğalarak, üretimde olduğu kadar, adanın muhafazasında da başvurulabilecek yegane insan kaynağı olmuştur. Zira, verdikleri cizye sayesinde askerlik gibi önemli bir görevden muaf tutulan gayrimüslimler, 308 yıllık Türk idaresinde sadece tarım ve ticaretle meşgul olarak refah içinde yaşamışlardı.

Kıbrıs'taki gayrimüslim cemaat; Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve Marunîlerden oluşmaktaydı. Gayrimüslim nüfusun çoğunluğu, genel bir anlam yüklenerek Rum kökenli sayılmıştır. Bununla beraber, Osmanlı tahrir kayıtları, gayrimüslim cemaati zimmî olarak genelleştirerek kaydettiğinden, imparatorlukta olduğu gibi, Kıbrıs tahrir defterlerinde de ırkî ya da dinî adlarıyla kaydedilen herhangi bir topluluğa tesadüf edilmemiştir¹⁴¹⁰. Osmanlıların bu davranışı, müslim ve

---

¹⁴⁰⁹ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, s. 10.

¹⁴¹⁰ Göyünç, Osmanlı tahrir eminlerinin cemaatleri dini bağlılıklarına göre tasnif ettiklerini ifade eder (Nejat Göyünç, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler", *Türkler*, X., Ankara 2002, s. 236). Ronald

gayrimüslim topluluklar arasında uzun süren bir barışın tesisini mümkün kılmıştır. Bu sebeple Kıbrıs'taki müslim ve gayrimüslim cemaatler de 1570 yılından II. Mahmud dönemine kadar, bazı küçük problemler dışında genellikle barış içinde yaşamışlardır. II. Mahmud dönemi, bir önceki yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan Fransız ihtilali ile başlayan ulusçuluk ve milliyetçilik akımlarının etkisiyle, bu iki cemaat birbirinden tamamen uzaklaşmıştır. 1821 Mora İsyanı bu sürecin hızlanmasında önemli bir etkidir. İki toplum arasında ortaya çıkan bu bölünme sebebiyle 1821-1839 yılları arasında geçen süreyi, Rum isyanına izafeten "Rum Fetreti" olarak adlandırmak herhalde yanlış olmayacaktır¹⁴¹¹.

I. KIBRIS'IN NÜFUS VE CEMAAT YAPISI

A. Nüfus Yapısı

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın başından itibaren içinde bulunduğu büyük savaşlar sebebiyle malî yönden çok zayıflamıştı. Osmanlı bürokratları, malî durumu düzeltmek ve asayiş tesis etmek için, bir takım yeni tedbirler almak üzere harekete geçmişlerdi. Bununla ilgili olarak yapılabilecekler hakkında devlet adamları tarafından bir çok lâyiha hazırlandı. Bu bunlardan biri Ragıp Efendi tarafından hazırlanmıştı. Ragıp Efendi'nin II. Mahmud'a sunduğu lâyiha padişah tarafından beğenilmişti¹⁴¹². Devletin yeniden yapılandırılmasında bu lâyihanın kullanıldığı anlaşılmaktadır¹⁴¹³. Lâyiha, ıslahatın sebeplerini şu şekilde ifade etmekteydi:

Sancaklara ve kazalara işten anlayan memurlar tayin edilecekti. Valilerin emrine tapu, evkaf, vergi, cizye, koyun/sığır vergilerini tahsil etme yeteneğine sahip memurlar tayin edilecekti. Bu memurların ayrıca iâşe işinden anlayan, zahire alımını

C. Jennings de, bu hususa dikkat çekmekte ve Lefkoşa mahkemelerinin Rumlardan hiçbir zaman ismen bahsetmediğini, daima zimmi olarak isimlendirdiğini ifade eder. Gerçekte diğer zimmiler olan Ermeni, Süryani ve yahudiler sık sık kendi kimliklerini kullanmışlardı, gruplar arasındaki bu ayrım sadece idarî maslahat anlamında olup kanuni hakların edinilmesinde herkesin zimmi olarak vasıflandırıldığını ifade eder (Jennings, "The Zimmis", s. 132).

¹⁴¹¹ Mehmed Mansur Efendi, Rum fetretiyle ilgili bu eserin kaleme alınış sebebini açıklarken; Rum Fetreti'nin çıkmasına sebep olan hadiselerin, sonuçları kadar önemli olmadığına işaret etmekteydi (Serhat Şahin Başkaya, *Mehmed Mansur Efendi ve "Rum Fetreti Tarihi (Yunanistan 'İsyanı ve Teşekkülü)" Adlı Eserinin Değerlendirilmesi*, (Basılmamış YL. Tezi, M.Ü., TAE) İstanbul 1997, s. XVII).

¹⁴¹² Divan-ı Hümayun Mühimme-nüvisanı'ndan Debbaghane eski Nazırı Ragıp Efendi'nin adı, II. Mahmud dönemi ıslahatçıları arasında geçmekte olup kendisi, Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra "usul-i nizâm-ı müstahsene" adıyla başlatılan reform hareketi için padişaha 8 maddelik bir layiha sunmuştu (Karal, "Ragıp Efendi'nin İslâhat Lâyihası", s. 356).

¹⁴¹³ Karal, *İlk Nüfus Sayımı 1831*, s. 8.

yapabilen ve redif askerinin ihtiyaçlarını karşılayabilecek kişiler arasından seçilerek tayini istenmekteydi. Sekiz bentten oluşan layıhanın sonuna eklenen hülasa kısmında da bazı maddeler sayılmaktaydı. Önemli olduğunu düşündüğümüz bu maddelerden bazıları şunlardır:

Öncelikle tayin edilecek memurların dürüstlüğü ön plana alınacaktı. Bu sayede gelirlerin eksiksiz olarak hazineye intikali temin edilecekti. Kazalardaki emlak ve arazi gelirleri ile ziraatten ve hayvancılıktan elde edilen gelirlerin defterlere kaydedilmesi, devletin de bu bilgiler sayesinde vilayetlerin gelirleri hakkında bir fikir sahibi olması temin edilecekti. Buna ilave olarak cizye ve öşür gibi vergiler de bu defterlerde yer alacaktı. Ordunun, donanmanın ve ahalinin ihtiyacı olan etin tedariki için üç koldan gönderilen memurlar, zaman zaman ahaliye eziyet ettiklerine dair merkeze pek çok haberler gelmekteydi. Vilayetlerde alınacak bu tedbirler, söz konusu eziyetin de ortadan kaldırılmasını temin edecekti. İcra edilmesi uzun zamandır planlanan, ancak gecikmiş olan nüfus sayımının yapılması vergilerin tahsili ve emlak/arazi gelirlerinin de ortaya çıkmasını temin edecekti¹⁴¹⁴.

Layiha'da işaret edilen bütün bu ıslahat, malesef Mora İsyanı ve buna bağlı olarak gelişen Osmanlı-Rus Harbi (1828-1829) sebebiyle mümkün olmamıştı. Ancak 1829 yılında Edirne Anlaşması'nın yapılması, söz konusu hedeflerle ilgili olarak bazı adımların atılmasına fırsat tanıdı. İlk adım 1830 nüfus sayımı oldu¹⁴¹⁵.

II. Mahmud, nüfus sayımının süratli ve güvenilir sonuçlar vermesi için bazı tedbirler alınmasını istedi. Tedbirlerden biri olarak, nüfus kayıtlarının düzgün tutulması ve muhafazası için, 1830 yılında "Cerîde Nezareti" kuruldu. Ayrıca eyalet ve sancaklarda sürdürülmekte olan nüfus işlerinin takibi için de bir "Defter Nazırlığı" oluşturuldu¹⁴¹⁶. 1831 tarihinde kurulan nezarete 500 kuruş aylık ile Mehmed Said Efendi nazır olarak atandı¹⁴¹⁷. Mehmed Said Efendi, sayımın ne şekilde yapılacağını izah eden

---

¹⁴¹⁴ Karal, "Ragıp Efendi'nin Islahat Layihası", s. 356, 367-368.

¹⁴¹⁵ Mithat Sertoğlu, Mithat, "Tanzimat'a Doğru", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989)*, *Bildiriler*, II., İstanbul 1990, s. 6-7.

¹⁴¹⁶ Çadırcı, *Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, s. 45. Ceride kalemi, 1831 nüfus sayımı sırasında, sayım defterleri ve kayıtlarını tutmak ve evrakın muamelelerini yürütmek için kurulmuştu (Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, s. 101).

¹⁴¹⁷ Sadaret Mektupçusu Mehmed Said Efendi'ye bağlanan aylığın 7.500 kuruş olduğunu belirten kaynaklar da vardır (*Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, s. 61).

bir rapor hazırlayarak, sadrazam vasıtasıyla padişaha takdim etti¹⁴¹⁸. Bu rapor da dikkate alınarak 1830-1831 yılında yapılmasına başlanan nüfus sayımı, eksikliklerine rağmen imparatorlukta yaşayan müslim ve gayrimüslim erkek nüfusun tespitini hedeflemiştir. Sayım esnasında orduya asker vermeyen bölgeler sayım dışında bırakılmıştı. Bu yerler Lahsa, Basra, Yemen, Mısır, Tunus, Cezâyir, Trablusgarb ve Habeş eyaletleridir. Sayım, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra yeni kurulan "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Ordusu"na alınacak askerin miktarını tespitten başka, vergilerin toplanmasında görülen aksaklıkların ortadan kaldırılmasını da hedeflemektedir¹⁴¹⁹.

Sayım, vergi ve askerlik vazifesiyle yükümlü olarak Anadolu'da 2.5 milyon ve Rumeli'de ise 1.5 milyon olmak üzere yaklaşık 4 milyon erkek nüfusun yaşadığını ortaya koymuştu¹⁴²⁰. Ancak bu sayım Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamında uygulanmamıştı. Nitekim Bosna, Arnavutluk, Teselya, Erzurum, Diyarbakır, Van ve İstanbul gibi önemli yerler sayım dışında bırakılmıştı. Bununla beraber sayımı yapılan bölgelerin nüfusu tam olarak tespit edilememiştir. Sayımın bir diğer önemi ise kişilerin hangi işle uğraştıklarının saptanmış olmasıdır¹⁴²¹. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu koşullar sebebiyle 1831 sayımı beklentilere cevap vermemiş olsa da en azından yeni

---

¹⁴¹⁸ Rapora göre, uzun zamandır terk edilmiş olan tahrir geleneğinin bir parçası olarak, sayımı yapılan kasaba ve köylerde oturan müslim ve gayrimüslimlere ait doğan, ölen, gelip, giden gibi bilgileri ihtiva eden "üç aylık yoklama defterleri" bundan sonra da düzenlenecekti. Kasabalara mahallin güvenilir kimselerinden biri "mukayyit" olarak tayin edilerek, uygun bir maaş bağlanacaktı. Doğan, ölen ve başka yerlere göçenlerin adlarıyla kaydının yapılması için Anadolu ve Rumeli'deki kasabalarda güvenilir bir defter nazırı tayin edilecekti. Defter nazırları tayin edilmeyen yerlerde bu görevin bir kısmı veya tamamı muhtar, müteveli, imam ve yaşlılara devredilecekti. Rumeli ve Anadolu'da nüfusla ilgili değişikliklerin merkeze bildirilmesi işi sadece söz konusu görevlilerin değil aynı zamanda papaz ve kocabaşların da görevi olarak kabul edilecekti. Görevinde suç işleyenler gerekli cezalara çarptırılacaktı (*Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, s. 56-57).

¹⁴¹⁹ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, s. 60.

¹⁴²⁰ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, s. 61; Sina Akşin'e göre, "Bu sayımların sonucunda Rumeli'de 1.500.000, Anadolu'da 2.500.000 erkek nüfus tespit edilirken, Rumeli'deki nüfusun 500 bini Müslüman, 800 bini Hıristiyan; Anadolu'da olan nüfusun ise 2 milyonu Müslüman ve 400 bininin Hıristiyan olmak üzere toplam nüfusun 10 milyon civarında olduğu tahmin edilebilir." (Akşin, "Siyasî Tarih (1789-1908)", s.118-119). Bu konuda 1844 nüfus ve temettü sayımı da yaklaşık olarak aynı bilgileri vermektedir. Sayım rakamları hakkında geniş bilgi için bkz. Haydar Çoruh, "Temettü Vergisinin Yapısı ve 1844 Yılı Sayım Sonuçları", *Yeni Türkiye Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 45, Ankara 2002, s. 650-670. Söz konusu rakamlara karşılık Cem Behar biraz daha farklı sonuçlara ulaşmış görünmektedir. Onun ifadesine göre; 1831 sayım sonucuna göre Osmanlı İmparatorluğu'nun toplam erkek nüfusu Rumeli'de 1.334.691, Anadolu'da 2.170.847 ve Kıbrıs ile adalarda da 110.152 olmak üzere 3.615.330'dur (Cem Behar, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik, Devlet İstatistik Enstitüsü (Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yıldönümü)*, Ankara 2000, s. 69).

¹⁴²¹ Musa Çadırcı, "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir merkezî Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, I., İstanbul 1980, s. 116.

kurulan ordu ve hazinenin ihtiyaç duyduğu asker ve vergi mükellefleriyle ilgili kısmi bir tespit yapılabilmmişti¹⁴²².

Biraz gecikmeli de olsa Kıbrıs'ta da uygulanan nüfus tahririne göre adada 14.983 müslim, 29.140 gayrimüslim olmak üzere toplam 44.206 erkek nüfus bulunmaktaydı¹⁴²³. Bu nüfus içinde Mâruniler ve Ermenilerden başka, Yunan İsyanı'nda Mora'dan kaçıp adaya sığınan 274 Müslüman, 31 müstemen ile 43 Müslüman Çingene ve 49 Avrupa Tüccarı da vardı¹⁴²⁴.

1831 sayımından kısa bir süre sonra ahalinin sahip olduğu emlak, arazi ve ticaret gelirleri ve bunlar üzerinden kişinin kazancına göre ödemesi gereken verginin tespitini amaçlayan ve adına “Temettü tahriri” denilen ikinci bir sayım daha yapılmıştı. Bu tahririn Osmanlı topraklarında genel olarak 1840-1845 yılları arasında icra edildiği anlaşılmaktadır¹⁴²⁵. Temettü tahriri, esas itibarıyla XIX. yüzyılın ortalarında belirli bir tarihte ve imparatorluğun çok geniş bir bölümünde nüfus sayımı ile aynı kurallara bağlı kalınarak yapılmış bir vergi, servet ve gelir sayımıdır. Bu sayımda

---

¹⁴²² 1831 tarihli nüfus sayımından Kıbrıs'a ait olan ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne intikal eden toplam 4 defter bulunmaktadır. Bunlardan 10605 (BOA, Kıbrıs Mutasarrıflığı Taşra Gelen Belgeler (TŞR.KB.), nr. 40) numaralı defterde Müslümanlar, 1521, 5367 ve 10669 (BOA TŞR.KB., nr. 41, 42, 43) numaralı üç defterde ise gayrimüslimler kaydedilmiştir. Bu defterler Halil Efendi tarafından tutulmuş olup, defterler Lefkoşe Kadısı Hayâlî Mustafa bin el-Hâc İbrahim Efendi tarafından mühürlenmiştir (*Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, s. 63).

¹⁴²³ Halil İnalçık, “Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus”, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi (Kıbrıs ve Türkler)*, III, Sayı: B2, Ankara 1964, s. 43. Halil İnalçık, 1606 yılına ait bir cizye kaydına dayanarak adada 30120 hane gayrimüslimin olduğunu ifade etmektedir. 1643 tarihli bir başka cizye kaydından ise adadaki gayrimüslimlerin 18.040 hane olduklarını, ancak bu tahrire ergin çocukların katılmadığını belirtmektedir (İnalçık, “Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus”, s. 31-33). Erdoğan, Kıbrıs Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde tetkik ettiği 54 ve 55 numaralı 1831-1832 tarihli iki defterden Girne, Mesarya, Limasol, Piskopi, Gilan, Evdim ve Omorfo kazalarının köy, çiftlik ve manastırlarına ait 280 adet meskün mahallin nüfusuyla ilgili iki defterden bahseder. Ancak bu sayımın Lefkoşa, Magosa merkezleriyle Karpaz bölgesindeki bazı köyleri kapsamadığını da eklemektedir. Sayım verilerine göre 4.474'ü Müslüman, 10383'ü gayrimüslim olmak üzere adanın bu kısımlarında 14.857 erkek nüfus (Rum, Ermeni, Yahudi, Marûnî, Kıpti gibi) bulunduğunu ifade etmektedir (M. Akif Erdoğan, “Kıbrıs Adası'nın 1831 Tarihli Osmanlı Nüfus Sayımı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 12, İzmir 1997, s. 82-83). Söz konusu nüfus defterlerinin bir şeması da bu incelemede verilmiştir. bk. Erdoğan, “Kıbrıs Adası'nın 1831 Tarihli Osmanlı Nüfus Sayımı”, s. 85-93.

¹⁴²⁴ Erdoğan, “Kıbrıs Adası'nın 1831 Tarihli Osmanlı Nüfus Sayımı”, 85-93. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne intikal eden bu defterler üzerinde yaptığımız yeni bir incelemeye rağmen Mâruniler ve Ermenilerle ilgili bir bilgiye tesadüf edemedik. Bu sebeple defterdeki haneleri yeniden saymak durumunda kaldık ve elde ettiğimiz sonuçlara göre adada 14.802'si müslim ve 28.922'si gayrimüslim olmak üzere toplam 43.724 kişinin tahrire iştirak ettiğini tetkik ettik (Bk. Tablo 8).

¹⁴²⁵ Tevfik Güran, “Temettuat Registers as a Resource about Ottoman Social and Economic Life”, *The Ottoman State and Societies in Change: A Study of the Nineteenth Century Temettuat Registers*, (Ed. Hayashi Kayoko-Mahir Aydın), London, New York, Bahrain 2004, s. 6-7. Ayrıca bk. Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı Sosyal ve İktisadî Tarih Kaynaklarından Temettü Defterleri”, *Belleten*, Sayı 225, Ankara 1995, s. 395-412.

tahminen 1 milyon 100 bin hane sayılmıştı. Sayımın hane esasına göre yapılmış olması, ihtiva ettiği bilgileri daha da zenginleştirmekte ve sayımlara adeta dev bir istatistik anket özelliği kazandırmaktadır. Ancak bu sayımların sanıldığı kadar yeterli bilgi vermediği de bir gerçektir. Bunun da sebebi XIX. yüzyıl başlarında bu tahrirlerin emsali olabilecek bir başka tahririn yapılmamış olmasıdır. Buna rağmen temettü tahrirleri uygulandıkları bölgeler hakkında çok geniş ve zengin bilgiler vermesi bakımından da ayrı bir önem arzederler¹⁴²⁶.

Temettü sayımı ise yukarıda zikredilen tarihlerden biraz daha erken bir zamanda, 1833 yılında Kıbrıs'ta uygulanmıştı. Bu sayımın Kıbrıs'ta yapılacağı ilan edildikten kısa bir zaman sonra ada genelinde çıkan bir isyan, sayımın sağlıklı bir şekilde yapılmasını engellemiştir. Görünüşte bir vergi meselesi olarak tezgahlanan ancak gerçekte Fransız konsolosu ve Kıbrıs başpiskoposunun kışkırtmalarının sebep olduğu hadiseler bastırıldıktan sonra ki, ilk iş temettü tahririnin bitirilmesi oldu. Bu, yeni kurulan ordunun (Asakir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu) ihtiyaç duyduğu kaynakların temini için, atılması gereken önemli bir adımdı¹⁴²⁷.

Tahrir, uzun bir zamandır ihmal edilmiş olan Kıbrıs'ın idaresini yenilemek, zaman içinde gelir ve gider kalemlerinde meydana gelen değişimleri saptamayı hedeflemekteydi. Bu hedefin gerçekleştirilmesi, reayanın refahı için önemli bir girişimde olmuştur. Öyleki, ölmüş olan pek çok gayrimüslimin cizye kağıtları, sağ olanlar gibi işlem görmekte olduğundan, reaya büyük meblağlar altında eziliyordu. Sayım sayesinde söz konusu kağıtlar iptal edilerek, reayanın yükü azaltılmış oldu¹⁴²⁸.

Sayım sisteminde ortaya konulmaya çalışılan yeni düzenlemeler Kıbrıs muhassılına gönderilen bir emir ile ada ileri gelenlerine de duyurulmuştu. Buna göre sayım sırasında geçmişte uygulanan kanunlara riayet edilmesi ve senede iki taksit ile verilecek olandan başka, kimseden vergi istenilmemesi açıkça vurgulanmıştı. Bu sayede herkesin malından, canından emin ve müsterih olmasının temini amaçlanmaktaydı.

---

¹⁴²⁶ Tevfik Güran, "19. Yüzyıl Temettüat Tahrirleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik (T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü)*, Ankara 2000, s. 79.

¹⁴²⁷ BOA, HAT., nr. 381/20572-B.

¹⁴²⁸ Devlet 1823 (1239) tarihine kadar vergileri toplu olarak tahsil etmekteydi. Kıbrıs'ta yapılan bu tahsilat sırasında üçe bölünen verginin bir hissesi müslümanlardan kalan iki hissesi ise gayrimüslimlerden alınıyordu. Ancak devlet bu tarihten sonra vergi oranlarının gayrimüslimler aleyhine daha da artmasından (1/5, 4/5 ve 1/8, 7/8 gibi) doğan şikayetlere de bir son vermek istiyordu. Böylece vergi sistemi cemaat nüfusuna toplu olarak uygulanmak yerine, kişinin yıllık gelirleri üzerinden tahsil edilecek şekilde değiştirilmek istenmekteydi (*Aynı vesika*).

Kayıtların tutulması için de sayım mahallerine hususî muharrirler tayin edilmesine karar verilmişti. Muharrirler Kıbrıs'taki müslim ve gayrimüslimleri tasarruflarında bulunan emlâk, arazi ve ticaret gelirlerini dikkate alarak, vergilerine göre sınıflara ayıracaktı¹⁴²⁹. Bildirimden kısa bir süre sonra Kıbrıs'ın müslim ve gayrimüslim reaya vekilleri bir meclis topladı. Burada alınan kararlar, bir arzuhal haline getirilerek, merkeze ulaştırması için muhassıla verildi. Kıbrıs reaya vekilleri bu yazıda, vergi mükelleflerinin yukarıda bahsi geçen eski usullere göre vergiye tabi olduklarını hatırlatmakta ve şimdi de aynı kanunlara tabi olmak istediklerini beyan etmekteydiler. Bunun üzerine merkezden adaya gönderilen yeni bir emirde, Kıbrıs'ta vergiden muaf olanlar dahil bütün halkın tasarrufunda bulunan emlâk, akar, arazi ve ticarî kazançlarından elde ettikleri temettü hesaplanarak, herkesin hissesine göre kesinti yapılacağı ifade edilmiştir. Bu işin adil bir şekilde yapılabilmesi için de Kıbrıs'a muhassıl olarak Ferik Osman Hayri Paşa tayin edildi. Kendisinden vergi konusunu en iyi şekilde inceleyerek uygulaması istendi. Osman Hayri Paşa'ya gönderilen talimatlarda, tahrir yapılırken müslim ve gayrimüslim ayrımı yapılmadan bütün ahalinin korunmasına dikkat edilmesi, asayişin sağlanması, reayadan fazla vergi alınmaması ve kanunlara uygun hareket edilmesi emredildi. Osman Hayri Paşa, meseleyi tetkik ettiğinde şu sonuca varmıştı:

Devlet, içinde bulunduğu şartlar gereği acil ihtiyaçlarını karşılamak üzere adadaki nüfus oranlarını dikkate alarak vergileri artırmış, ancak ahalinin gelirinde fazla bir artış olmamıştı. Buna bağlı olarak devletin ada ahalisine yapmış olduğu çeşitli ihsanlar ve zaman zaman uygulanan muafiyetler sebebiyle ahali vergi artırımına sessiz kalmaktaydı. Vergi oranlarındaki artışın fahiş miktarlara varması, Kıbrıs ahalisini vergi oranlarında yeni bir düzenleme beklentisi içerisine sokmuştu. Ahali, vergi oranlarının 1823 (1239) yılından önceki seviyesine çekilebilmesi için, hesaplamaların toplam vergi üzerinden yapılarak üç eşit parçaya ayrılmasını istemekteydi. Böylece vergi dilimlerinin bir hissesi müslümanlara ve kalan iki hissesi ise gayrimüslimlere tatbik edilecekti. Böylece vergi dağılımı yeniden hukukî bir zemine oturtulmuş olacaktı¹⁴³⁰.

Bu çalışma, temettü tahriri adıyla bilinen ve kişinin bir yıllık kazancını ortaya koyan ve bunun üzerinden belirli bir verginin tahsil edilmesine dayanan yeni bir sistem doğurdu. Bu, daha önce toplu olarak tahsil edilen ve ahalinin olumsuz tepkilerine sebep

---

¹⁴²⁹ Aynı vesika.

¹⁴³⁰ BOA, HAT., nr. 381/20572.

olan bir sistemi de ortadan kaldırılmış olacaktı. Nitekim, yeni sistemin ilk uygulandığı yerlerden biri Kıbrıs oldu. 1833 yılında tatbikine başlanan sistem, ahali tarafından anlaşılmadığı gibi, yerel otoriteler tarafından da tepkiyle karşılanmıştı. 1833 temettü sayımı bu yönüyle düzeni sağlanmaktan ziyade, yanlış anlaşılmalara sebebiyle yeni bir kargaşa ortamı yaratmıştı. Sistemin olgunlaştırılması için çalışmaların 1840'lı yıllara kadar uzadığı görünmektedir¹⁴³¹.

1831 Kıbrıs nüfus sayım verilerine göre ise Kıbrıs'ta 43.724^(*) erkek nüfus yaşamaktaydı. Bu nüfusun 14.802'si müslim ve 28.922'si ise gayrimüslim idi. 1833 yılında yapılan temettü sayım sonuçlarına göre ise Kıbrıs'ta 20.972 hâne müslim ve gayrimüslim bulunmaktaydı. Bu hanelerin %29'u (6.138) Müslümanlara, %71'i (14.834) ise gayrimüslimlere aitti¹⁴³². 1833 yılında Kıbrıs'ta ortaya çıkan ihtilal sebebiyle ahalinin bir kısmının dağıldığını, bir kısmının ise vergi vermek istemediğinden kasıtlı olarak sayıma iştirak etmemiş olduğu göz önüne alındığında bu sayının biraz daha fazla olabileceğini ileri sürmek mümkün olsa gerek. Ayrıca, emlak, arazi ve ticaret gelirlerinin tespiti için yapılan 1833 temettü sayımı sadece erkek vergi mükelleflerini değil, aynı zamanda mükelleflerin eş ve çocuklarını da kapsayacak şekilde, hane reisi esas alınarak yapılmıştı. Bu sebeple sayımdan elde edilen verilere dayanarak kesin yargılarla Kıbrıs'ın 1833 tarihindeki nüfusu hakkında bir tahminde bulunmanın yanlış olacağı kanaatindeyiz. Buna karşılık hane esaslı üzerinden yapılan nüfus hesaplamalarından anlamlı rakamlar elde etmek, ancak bir hânedeki kişi sayısını ortaya koymakla mümkün olabilir¹⁴³³. Söz konusu dönemle ilgili çalışmalarda hanedeki kişi sayısının tespiti için çeşitli rakamlar kullanılmaktadır. Bu rakamı elde etmek için genel olarak Ö. L. Barkan'ın çalışmalarında kullandığı 5 rakamı kabul görmüştür¹⁴³⁴. Bu rakam kullanılarak bir nüfus tahmininde bulunmak istenirse, 1833 yılında Kıbrıs'ta, 30.690'ı

---

¹⁴³¹ Bk. Egava Hikari, "Balıkesir: A Rural City in Social Economic Change", *The Ottoman State and Societies in Change*, London 2004, s. 107-109.

^(*) Aynı defterler üzerinde yapılan bir başka çalışma 1831 tarihli sayım sonucunu 45.365 (15.585'i müslim ve 29.780'i gayrimüslim) olarak vermektedir (*Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, s. 93).

¹⁴³² Bk. Tablo 7. ve 9; *Kıbrıs'ta Osmanlı İdaresi*, s. 131.

¹⁴³³ Nejat Göyünç, "Hâne Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi* (Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı), Sayı: 32, Mart 1979, s. 332.

¹⁴³⁴ Bkz. Ö. L. Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmûası*, X, İstanbul 1955, s. 11.

müslim ve 74.170'i gayrimüslim olmak üzere toplam 104.860 kişi yaşamakta olduğunu söylemek mümkündür¹⁴³⁵.

B. Cemaat Yapısı

1. Müslüman Cemaat

Kıbrıs adasında 1831 yılında başlatılan nüfus sayımı; bu tarihte orta ölçekli birer kasaba görünümündeki Baf-Kukla, Dağ, Değirmenlik, Dipkarpaz, Evdim, Gilan, Girinye, Hirsofi, Lefkoşa, Lefke, Limasol, Magosa, Mesarya, Omorfo, Piskopi ve Tuzla olmak üzere 16 yerleşim biriminde uygulanmıştı. Esasında Kıbrıs'ta nüfus sayımı 1830'da başlatılmış ve 1831'de bitmiştir. Bu nedenle sayım Osmanlı literatüründe 1831 nüfus sayımı olarak bilinmektedir. Nitekim, bu çalışmada da 1831 nüfus sayımı ifadesi kullanılmıştır. Sayıma ait nüfus defterleri incelendiğinde; bu ve sonraki bütün nüfus sayımlarında olduğu gibi, sayımı yapılan beldelerde kaydedilen erkek nüfus bilgileri arasında kişinin eşkalini belirtecek özellikler ile yaşı ve mesleğinin de kaydedildiği görülür.

Defterler üzerinde yaptığımız incelemelere göre 1831 nüfus sayım sonuçlarına göre Kıbrıs'ın 16 kasabasında 14.802 Müslüman erkek nüfus bulunmaktaydı¹⁴³⁶. Sayım esnasında Müslümanlar çocuk (sabi), genç (tüvânâ) ve ihtiyâr (musinn) olarak kaydedilmişlerdi. Müslümanlar için verilen bu ifadeler bütün nüfus sayımlarında kalıp olarak kullanılmaktaydı. Yapılan araştırmalarda bir sorun olarak karşımıza çıkan bu yaş gruplarına yeni bulduğumuz bir kaynak sayesinde açıklık getirmek mümkün olmuştur. Buna göre 1 günlük ile 14 yaş arasındaki nüfus sıbyân, 15 yaş ile 40 yaş arasındaki nüfus tüvânâ ve 50 ile 100 yaş arasındaki nüfus için ise müsinn tabirleri kullanılmıştır¹⁴³⁷.

---

¹⁴³⁵ 1954-1963 verileri dikkate alındığında XIX. yüzyılın ilk yarısında müslim ve gayrimüslim cemaatlerin tamamının nüfusu olan 104.860 kişi, XX. yüzyılın ortalarında %100 artarak 206.287 kişiye yükselmiştir. Bu nüfusun 141.668'i Rum, 41.974'ü Türk, 3.548'i Ermeni, 475'i Maruni, 15.523'ü İngiliz, 400'ü Kıpti ve 2.633'ü ise diğer olarak verilmiştir (*A Handbook on the Island's Past and Present: Cyprus*, Nicosia-Cyprus 1964, s. 22); Şemsettin Sami de bu nüfusu aşağı yukarı aynı miktarda vermektedir. Buna göre Kıbrıs'ta 206.391 kişi yaşamaktaydı (Şemsettin Sami, *Kamüsü'l-A'lam*, V., İstanbul 1314, s. 3595).

¹⁴³⁶ Bkz. Tablo 8; Halaçoğlu, bu nüfusu 14.983 müslim, 29.223 gayrimüslim şeklinde verir (*Kıbrıs'ta İskan Politikası*, s. 44); ayrıca bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı (1831)*, Ankara 1943, s. 211.

¹⁴³⁷ 1840 (1256), BOA, TŞR.KB., nr. 52, Dağ kazası nüfus defteri, s. 56.

Tablo 8. 1831 Tarihli Nüfus Sayımına Göre Kıbrıs'ın Müslüman Nüfusu (Kişi Olarak)

Kasaba	Sâbi	Tüvânâ	İhtiyar	Yekûn	Kaynak
Baf-Kukla	598	633	222	1453	TŞR.KB. nr. 40
Dağ	162	171	57	390	"
Değirmenlik	237	231	73	541	"
Evdim	232	161	90	483	"
Gilan	141	99	48	288	"
Girinye	316	369	107	792	"
Hirsofi	438	508	160	1106	"
Karpaz	198	317	132	647	"
Lefke	296	240	137	673	"
Lefkoşa	1098	1301	486	2885	"
Limasol	197	183	89	469	"
Magosa	113	204	55	372	"
Mesarya	833	837	291	1961	"
Omorfo	239	215	124	578	"
Piskopi	167	168	73	408	"
Tuzla	700	766	290	1756	"
Toplam	5965	6403	2434	14802	

Tablo 8'de görüldüğü gibi adadaki nüfusun %33.85'i oluşturan Müslüman erkek nüfusun 5.965'ini çocuklar, 6.403'ünü vergi mükellefi ve eli silah tutacak yaşta olan gençler, 2.434'ünü vergiden ve askerlikten muaf olan ihtiyarlar oluşturmaktaydı¹⁴³⁸.

1833 temettü tahriri kişinin bir yıllık emlak, hayvan, ziraat ve ticaret kazancına %20 vergi tatbik edilerek, tahsil edilmesi şeklinde tasarlanmıştı. Sayım Baf-Kukla, Dağ, Değirmenlik, Evdim, Gilan, Girinye, Hirsofi, Karpaz, Magosa, Mesarya, Lefke, Lefkoşa, Limasol, Omorfo, Piskopi ve Tuzla kasabalarında gerçekleştirilmişti. Sayım sonuçlarına göre nüfusun büyük çoğunluğu Lefkoşa, Tuzla, Mesarya, Değirmenlik, Girinye ve Baf-Kukla gibi kasabalarda bulunmaktaydı. Bu nüfus yoğunluğu toprağa ve yeraltı kaynaklarına bağımlı ticaret ve buna dayalı sanayi buralarda gelişmeye uygun toplumsal bir düzen bulmasıyla alakalı olduğu söylenebilir¹⁴³⁹.

¹⁴³⁸ Lefkoşa Vakıflar Arşivi'nde iki cilt halinde bulunan 54 ve 55 numaralı tereke defterleri de 1831 nüfus sayımıyla ilgili bilgiler vermektedir. Ancak burada verilen bilgiler gerek adanın genel nüfusunu, gerekse kaza birimlerinin nüfusunu göstermesi bakımından eksiklikler taşımaktadır. Bu defterlere göre Girinye, Mesarya, Limasol, Piskopi, Gilan, Evdim, Omorfo kazaları ve buralara kayıtlı çiftlik, manastır ve köylerde 4.474 müslüman erkek nüfus yaşamaktaydı (Bk. Mehmet Akif Erdoğan, "Kıbrıs Adası'nın 1831 Tarihli Bir Osmanlı Nüfus Sayımı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: XII, İzmir 1997, s. 82).

¹⁴³⁹ Toprağa bağlı ticaret ve sanayinin gelişimi hakkında bk. Maurice M. Cerası, *Osmanlı Kenti: Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, İstanbul 2001, s. 13-15.

Tablo 9. 1833 Temettü Tahririne Göre Kıbrıs'ın Müslüman Nüfusu (Hâne)

Kazalar	Müslim Hane
Baf-Kukla	789
Dağ	213
Değirmenlik	329
Evdim	276
Gilan	155
Girinye	389
Hirsofi	563
Karpaz	332
Lefke	395
Lefkoşa	(?)
Limasol	340
Magosa	43
Mesarya	800
Omorfo	319
Piskopi	280
Tuzla	915
Toplam	6138

1833 temettü sayımına göre adada yaklaşık 20.972 hâne müslim ve gayrimüslim bulunmaktaydı¹⁴⁴⁰. Bu nüfusun yaklaşık %29'u yani 6.138 hânesi Müslüman idi. Bu nüfusun bir kısmı Mora İsyanı'ndan sonra adaya gelen Müslümanlardı. 1830 tarihli bir belge; 1821 Mora İsyanı sebebiyle Anadolu'ya sürülmüş veya kaçmış olan Moralı Müslümanları; adaya gönderilmiş olan son müslüman kafilerden biri olarak tanımlamaktadır. İsyandan kaçarak Anadolu'ya gelenlerin karaya çıkabileceği en yakın liman olan İzmir'e yaklaşık 1000 kadar mültecinin geldiği, İzmir İhtisap Nazırı Ömer Lütfi Efendi tarafından 3 Eylül 1830 tarihinde İstanbul'a bildirilmişti. Diğer mülteciler Aydın, Saruhan, İzmir, Menteşe, Teke sancaklarına ve Beriyyetüşşam havalisine dağıldı. Ömer Efendi bu mültecilerin asıl vatanlarına yerleştirilmelerinin sağlanması gerektiğini ancak, işgal altındaki bölgelerde bunun bir süre mümkün olamayacağını ifade etmişti. Bu sebeple de Kıbrıs gibi boş toprakları olan yerlere veya Anadolu'nun iç bölgelerine gönderilmelerinin daha doğru olacağını, bunun için de ya mültecilerin veya Alaiye ve İçel sancaklarında başıboş dolaşmakta olan yörük taifelerinin, -her türlü vergiden muaf tutularak, sadece eskiden beri ödemekle mükellef oldukları bir kısım vergileri iskân edilecekleri mukataa sahiplerine vermeleri şartıyla-, Kıbrıs'a gönderilmelerinin uygun olacağını belirtmişti.

¹⁴⁴⁰ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, s. 131.

Ömer Efendi bir diğerk mektubunda ise, bu insanların adada sürdürecekleri ziraâ faaliyetler sebebiyle ortaya çıkacak mahsülden alınacak öşür bedelinin devlet için ayrı bir gelir kaynağı olabileceğini de ifade etmişti¹⁴⁴¹.

Muhacirlerin boş Kıbrıs topraklarının imar ve iskanına yapacağı katkılar hakkında önemli teklifler ileri süren Ömer Efendi, İzmir'e sığınan bir hayli muhacirin; çocuk, kadın ve ihtiyarlardan oluştuğundan ve bunların aralarında bir miktar esnafın da olduğundan bahsetmekte ve bu kişilerin bakıma muhtaç olanları dışındakilerin kendi kazançlarını temin etmelerini sağlamak maksadıyla, yardım için verilen tahsisatlarının kesilmiş olduğunu söyler. Buna rağmen muhacirlerin yavaş yavaş İzmir'e gelmekte olduğuna işaret eden Ömer Efendi, devletin bu konuda bir an önce tedbir almasını ve muhacirlerin perişanlığının ortadan kaldırılması için bu kişilerin İzmir'e veya Kıbrıs'a yerleştirilmeleri gerektiğini, eğer merkezin bu seçenekler dışında başka bir düşüncesi varsa, bunu da bir an önce bildirmesini istemekteydi.

İzmir'in Akdeniz'in önemli bir iskelesi olması, gerek müslim ve reayanın gerekse ecnebi tüccarların bir uğrak yeri olması sebebiyle, muhacirler arasında bulunan tüccar, esnaf ve sanatkarların kethüda ve ustabaşlarının kefaletini temin eden olursa bunların mahalle, çarşı ve hanlarda oturmasına izin verilebileceği, kefil bulamayanların ise millet ve memleketlerine bakılmaksızın geldikleri yere gönderilecekleri bildirilmekteydi. Aksi halde ahalinin, sanayicinin ve tüccarın asayiş ve istirahatlarının temini mümkün olmayacaktı.

Mora'dan veya Ağrıboz'dan gelen veya gelmeye devam eden müslüman muhacirlerin çoğu asker ve rençber olduklarından, bunlar arasında tüccar ve sanatkarlığa meyilli olanlara kethüda ve ustabaşlarının kefaleti sağlanarak İzmir'de ikametlerinin sağlanmasına, geri kalan yaşlı ve hastaların şimdilik bir mahalde toplanarak iskan edilmeleri, kefalet alamayacak durumda olan asker ve rençberlerin İzmir'de iskanı mümkün olmaz ise Kıbrıs'ta bulunan kalelerin emniyetinin sağlanması için gerekli askerin azlığı sebebiyle, bir kısmının adaya gönderilmesinin hem kendileri hem de devlet için en iyisi olacağı belirtilmişti. Mümkün olması halinde bu nüfus, adaki Müslüman nüfusun artmasına ve imar ve iskanın mükemmelleşmesine yardımcı olacağı

---

¹⁴⁴¹ 3 Eylül 1830 (15 Rebiülevvel 1246), BOA, HAT., nr. 489/23988.

ifade edilmekteydi. Bu sebeple devlet, söz konusu nüfusun çocukları/aileleri ile Kıbrıs'a göndermeye karar vermişti¹⁴⁴².

2. Gayrimüslim Cemaat

Osmanlı Devleti'nde reaya olarak nitelendirilen gayrimüslimler kayıtlara zimmî olarak geçirilmekteydi. II. Mahmud döneminde Kıbrıs'taki Rum, Ermeni, Yahudi ve Marûnî cemaatin nüfus, yaşadıkları yer ve sahip oldukları meslekler hakkında detaylı bir bilgiye sahip değiliz. Bununla beraber, söz konusu cemaatlerin Müslümanlar ile kurdukları sosyal ilişkilere açıklık getirebilmek için, gayrimüslim cemaatler hakkında belgelerden az da olsa bazı veriler elde etmek mümkün olmuştur¹⁴⁴³.

Kıbrıs'ın fethinden sonra Türkler, Latinler tarafından ortadan kaldırılmış ve yetkilerine son verilmiş olan Kıbrıs Ortodoks kilisesini yeniden ihya etmişlerdi. Türklerin Kıbrıs reayasına jestleri, feodal yaşamdan kaynaklanan serfliğin kaldırılmasıyla devam ettirilmiştir. Bütün bunlar Türklere olan sempatinin yüzyıllarca devamını sağlamıştır. Ancak reaya tanınan bu özgürlükler, vergi ve harac ödemek karşılığında zaman içinde genişletilmişti. Bütün iyimserliklerine rağmen reaya zaman zaman bu vergilerden dolayı bir takım uygunsuz davranışlar da sergilemiştir¹⁴⁴⁴. Kıbrıs'ın Türk dönemine bakıldığında, ada şartlarından kaynaklanan zorluklar sebebiyle, yerleşimi teşvik etmek ve adadan ayrılanları geri getirmek amacıyla devletin pek çok muafiyetler uyguladığı bilinmektedir. Vergiden şikayetlerin arttığı zamanlarda, hem reayanın hem de kilisenin isteklerini dikkate alan bazı düzenlemeler yapılmıştır. Buna rağmen Boyacıoğlu İsyanı gibi vergi karşıtı hareketlerin önü alınamadığından, reaya bundan muzdarip olmuştur. İsyân Anadolu'dan gönderilen kuvvetlerin başındaki Ahmed Paşa tarafından bastırılmıştır¹⁴⁴⁵.

Uzun zaman önce Latinler'in baskısından kurtarılarak, dinsel inançlarını yaşayabilecekleri kurumlara kavuşturulmuş olan bu topluluklar, ayrıca *millet sistemi* denilen ve sadece Osmanlı toplumuna mahsus olan bir teşkilatlanmaya da sahiplerdi. Bu sistem, söz konusu toplulukları, etnik ve lisanî olarak değil, din ve mezhep esasına

---

¹⁴⁴² Aynı vesika.

¹⁴⁴³ Özellikle Rumların Müslümanlar ile olan genel ilişkilerine dair bir fikir edinmek için bk. Gülgün Üçel Aybet, "XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyal İlişkiler", *VIII. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi*, s. 103-110.

¹⁴⁴⁴ Munro-Khuri, *Venus and Mars*, s. 81.

¹⁴⁴⁵ Munro-Khuri, *Venus and Mars*, s. 82.

dayanan bir ayrıma tabi tutmaktaydı. Aralarında şiddete başvurmadıkları sürece, cemaatlerin kendi içlerinde meydana gelen mezhepsel bölünmelerine genel olarak ses çıkarılmazdı. Bununla beraber sistem içerisinde Osmanlıların bazı unsurlara bir takım muhtariyetler de tanıdığı anlaşılmaktadır. Bu muhtariyet zamana göre Rumlara, Ermenilere ve Yahudilere, hatta daha küçük cemaatlere de tanınmıştır. Özellikle Rumlar ile Türkler arasında son derece iyi münasebetler kurulmuştur. 1672 tarihinde Fransız seyyah Grelot, Osmanlı Türklerinin İstanbul ve çevresinde olduğu gibi, başkente uzak merkezlerde de Rumlarla iyi ilişkiler kurduklarını ve Rumlar için konuşurken, Türklerin onları incitici ifadelerden kaçındıklarını belirtir¹⁴⁴⁶.

Osmanlı toplulukları arasında, Türklerin teveccühünü kazanan cemaatlerden biri de Yahudiler olmuştur. Bazı hallerde Hıristiyan cemaatler için kullanılan “kefere” tabirine benzer şekilde, Yahudiler için “Yahud taifesi” şeklindeki ifadeler dışında bir terim kullanılmamıştır. Farklı şekillerde de olsa, Yezidiler ve Dürziler için de bazı ayrıcalıklar uygulanmıştır. Özellikle Dürziler askerliğe “kura-i şeriyye” ile alınmışlardı¹⁴⁴⁷.

Bütün bunlar, millet sistemi içinde oluşturulmuş olan özel konumlardı. Bu sayede cemaatlerin dinsel ve kültürel bütünlüklerinin korunmasına dikkat edildiği anlaşılmaktadır.

1776-1792 yıllarında Kıbrıs'ta İngiliz konsolosu olarak görev yapmış olan Michael de Vezin; adada gayrimüslim olarak Rumlar, Ermeniler ve Marûnîlerin bulunduğunu, ancak hiçbir zaman Yahudilerin bulunmadığını, hatta bunların adaya alınmadığını, bir sebeple adada bulunacaklar ise muhakkak kendilerine tahammül edebilecek bir konsolostan pasaport almaları gerektiğini ifade eder¹⁴⁴⁸. Konuyla ilgili bilgi veren bir diğer İngiliz ise Halep konsolosu Alexander Drummond'dur. Onun izlenimleri, 1745 ve 1750 yıllarını kapsar. Ona göre adada 50 bin Rum yaşamaktadır. Avrupalıların ise Larnaka ve İskele (Tuzla) da yaşadıklarını ve nüfuslarının 100'ü geçmediğini zikreder. Köylerde yaşayan ve vergi ödeyen 4000 Türk'e karşılık 12000

¹⁴⁴⁶ Türkler ile Rumlar arasındaki iyi ilişkilerin başka şahitleri de vardır. 1554-1562 yıllarında Osmanlı Devleti'nde Alman İmparatorluğu'nun elçisi olarak bulunan Busbecq, 1547'de Fransız elçisi olan M. d'Aramon ve Evliya Çelebi bunların başında gelir (Gülgün Üçel Aybet, “XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyal İlişkiler”, *Türkler*, X., Ankara 2002, s. 362-363).

¹⁴⁴⁷ İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi”, *Türkler*, X., s. 218-219; Cevdet Küçük, “Osmanlı İmparatorluğu'nda ‘Millet Sistemi’ ve Tanzimat”, *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler (13-14 Mart 1985)*, Ankara 1987, 13-23.

¹⁴⁴⁸ Gürkan, *Tarih İçinde Kıbrıs*, s. 117-118.

Rum olduğundan bahseder¹⁴⁴⁹. XVIII. yüzyılda Kıbrıs'ın nüfusu hakkında bilgi veren son dönem araştırmacıları ise, ada nüfusu hakkında kesin yargılarda bulunmaktan kaçınmaktadırlar. Nitekim Kıbrıs'taki gayrimüslimlerin 1726-1750 dönemindeki gayrimüslim nüfusla ilgili genel nüfus verilerinde bir sorun olmamakla beraber, özellikle Ermeniler ve diğer azınlıklarla ilgili nüfus rakamları hakkında bilgi vermek imkanından yoksunuz¹⁴⁵⁰. Aynı güçlük 1750-1800 dönemi için de geçerlidir. Bu dönemin nüfus verilerinde Ermeniler ve Yahudiler hakkında az da olsa bilgi verilirken, rakamsal olarak nüfus miktarlarını vermek imkansız görünmektedir. Ancak yukarıda verilen bilgiler göz önüne alındığında, konsolos Vezin'in ifadesindeki kadar kesin bir yargı çıkarmak da mümkün görünmemektedir¹⁴⁵¹. Diğer taraftan Kıbrıs'ın stratejik konumu, iklimi, coğrafyası, bitki örtüsü, nüfusu ve sosyal yaşamı hakkında bilgi veren kaynaklar, adanın levant ticaretine sahip olmak isteyen İngiliz, Fransız ve Rus devletleri tarafından bir mücadele alanı haline getirildiğini, Türkler ile gayrimüslimlerin bazı yerlerde karışık, bazı yerlerde ise ayrı ayrı yaşadıklarını, Limasol gibi büyük şehirlerde Türklerin yoğun olduğunu, sürgün, veba, çekirge gibi olumsuz faktörler sebebiyle halkın bitkin bir durumda bulunduğu, gayrimüslimlerin ise her türlü serbestiyete sahip, zengin mutlu bir yaşam sürdüklerini ifade etmektedirler¹⁴⁵².

Kıbrıs'ta uygulanan 1831 tarihli nüfus sayımına göre adada yaşayan gayrimüslim erkek sayısı Tablo 10'da gösterilmiştir. Müslümanların sayımında olduğu gibi gayrimüslim nüfusun sayımında da nüfusa ait bilgiler arasında, kişinin eşkalini belirtecek özellikler ile yaş/meslek bilgileri de yer almıştır. Sayımda gayrimüslimler dört sınıf halinde kaydedilmişlerdi. Bu sınıflar geliri iyi olanlar (alâ), geliri orta derecede olanlar (evsât), geliri düşük düzeyde olanlar (ednâ) ve vergiden muaf (nüfus-i sâire) olanlar olarak kaydedilmişlerdi. Nüfus sayımı sırasında yukarıda da belirtildiği gibi gayrimüslimler için ayrı defterler tutulmuştu¹⁴⁵³.

¹⁴⁴⁹ Bu oran 1823 (1239) oranlarına çok uygun düşmektedir. bk. Gürkan, *Tarih İçinde Kıbrıs*, s. 155.

¹⁴⁵⁰ Özkul, *Kıbrıs'ın sosyo Ekonomik Tarihi (1726-1750)*, s. 203.

¹⁴⁵¹ Nuri Çevikel, *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası (1570-1878)*, İstanbul 2006, s. 213.

¹⁴⁵² Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "İngiliz Kaynaklarına Göre 19. Yüzyıl Başlarında Kıbrıs: Wittman ve Leake'nin İzlenimleri", *II. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri (24-27 Kasım)*, II, GaziMagosa 1999, s. 336-340.

¹⁴⁵³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Taşra Kıbrıs (TŞR. KB) tasnifinde kayıtlı bulunan 41, 42, 43 numaralı üç adet defterin tamamı gayrimüslimlere aittir. Muhtemelen bu defterlerden elde edilmiş sonuçlara işaret eden kaynaklardan biri; 1831 nüfus sayımıyla ilgili olarak gayrimüslim nüfusu 29.140 kişi göstermektedir (İnalçık, "Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus", s. 43). Bir başka kaynak; Girinye, Mesarya, Limasol, Piskopi, Gilan, Evdim, Omorfo kazaları ve buralara kayıtlı çiftlik,

Tablo 10. 1831 Tarihli Nüfus Sayımına Göre Kıbrıs'ın Gayrimüslim Nüfusu (Kişi Olarak)

Kasaba	Âlâ	Evsât	Ednâ	Nüfus-i Saire	Yekûn	Kaynak
Baf-Kukla ¹⁴⁵⁴	98	969	270	924	2261	TŞR.KB. nr. 41
Dağ	114	860	225	943	2143	TŞR.KB. nr. 43
Değirmenlik	153	931	239	1024	2347	TŞR.KB. nr. 43
DipKarpaz	216	560	55	336	1169	TŞR.KB. nr. 43
Evdim	103	199	95	132	569	TŞR.KB. nr. 41
Gilan	126	304	102	424	956	TŞR.KB. nr. 41
Girinye	137	770	223	1093	2223	TŞR.KB. nr. 41
Hirsofi	60	493	155	437	1145	TŞR.KB. nr. 42
Lefke	98	636	197	786	1717	TŞR.KB. nr. 41
Lefkoşa	494	532	131	1052	2249	TŞR.KB. nr. 43
Limasol	371	440	167	780	1758	TŞR.KB. nr. 41
Magosa	104	412	61	485	1062	TŞR.KB. nr. 41
Mesarya	198	1424	210	1333	3165	TŞR.KB. nr. 42
Omorfo	153	779	114	847	1893	TŞR.KB. nr. 43
Piskopi	90	168	64	273	595	TŞR.KB. nr. 41
Tuzla	200	1588	288	1594	3670	TŞR.KB. nr. 42
Toplam	2715	11065	2596	12463	28922	

1831 sayımına ait defterler üzerinde yaptığımızı tetkikler sonucunda, toplam erkek nüfusun %66.15'inin gayrimüslim olduğu tespit edilmiştir. Gayrimüslimlerin sayım sırasında ödemekle yükümlü oldukları cizye belgelerine göre sınıflandırıldıkları anlaşılmaktadır. 1831 nüfus sayım sonuçlarına göre Kıbrıs'ta 28.922 gayrimüslim erkek nüfus tespit edilmiştir¹⁴⁵⁵. Bu nüfusun 2.715'ini iyi durumda olanlar, 11.064'ünü orta halliler, 2.596'sını düşük gelirliler ve 12.463'ünü ise vergiden muaf olanlar meydana getirmektedir.

---

manastır ve köylerde bulunan gayrimüslim nüfusu 10.383 olarak verilmektedir (Mehmet Akif Erdoğan, "Kıbrıs Adası'nın 1831 Tarihli Bir Osmanlı Nüfus Sayımı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: XII, İzmir 1997, s. 82). Bizim ulaştığımız sonuca çok yakın bir rakamlar veren Erdoğan, bu nüfusa Mârunilerin ve Ermenilerin de dahil olduğunu ifade etmektedir (*Aynı yer*).

¹⁴⁵⁴ Osmanlı kaynaklarında Baf, "Baf-Kukla" şekliyle kullanılmaktadır. Çünkü literatürlerde Baf şehrinin merkezi Kukla köyünün içinde bulunduğundan, bu kazanın adı birlikte anılmaktadır (Gürsoy, "Kıbrıs Müşahedeleri", s. 206, dipnot 69).

¹⁴⁵⁵ Halaçoğlu, bu nüfusu 14.983 müslim, 29.223 gayrimüslim şeklinde verir (Halaçoğlu, "Kıbrıs'ta İskân Politikası", s. 44); ayrıca bkz. Enver Ziya Karal Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı*, 1831, Ankara 1943, s. 211. Tablo 10'da verilen 28.922 gayrimüslim hane, Jennings'in 1571-1656 yılları için verdiği gayrimüslim hane rakamlarıyla karşılaştırılırsa bu nüfusta öyle zorlayıcı bir değişimin olmadığı anlaşılmaktadır. Bu da Kıbrıs'taki gayrimüslimlerin, bütün önyargılara rağmen, yaklaşık 300 yıl, sabit bir nüfus oranına sahip olduklarını göstermektedir (Jennings, "The Zimmis: Greek Orthodox Christians and Other Non-Muslims", s. 198-199).

Tablo 11. 1833 Temettü Tahririne Göre Kıbrıs'ın Gayrimüslim Nüfusu (Hâne)

Kazalar	Gayri Müslim
Baf-Kukla	1396
Dağ	1153
Değirmenlik	1208
Evdim	373
Gilan	568
Girinye	1046
Hirsofi	668
Karpaz	638
Lefke	1099
Lefkoşa	583
Limasol	1225
Magosa	456
Mesarya	1340
Omorfo	956
Piskopi	357
Tuzla	1768
Toplam	14834

Haneler baz alınarak yapılan 1833 temettü sayımına göre ise ada nüfusunun %71'i (14.834) gayrimüslimdi¹⁴⁵⁶. Vergi amaçlı olması sebebiyle sayımdan doğru/kesin sonuçlar elde edemeyeceğimiz göz önüne alındığında, nüfus verilerini değerlendirmek için yukarıda bahsi geçen 5 rakamı ile 1833 yılı temettü sayımında Kıbrıs'taki 14834 hanede 74.170 gayrimüslimin yaşadığını söylemek mümkündür.

Kıbrıs'taki bu nüfusu oluşturan diğer cemaatler, Rum cemaat içerisinde asimile edilmek ya da kendi millî kimliklerini korumak gibi ikili bir mücadele içerisinde uzun bir süreç yaşamışlardı¹⁴⁵⁷. Osmanlı sayımlarının karakteri de buna elverişli bir idarî yapının olduğunu göstermektedir. Çünkü Rumlar çoğunluğu teşkil etmeleri sebebiyle Ermeni, Yahudi ve Marûnîleri kendi bünyelerinde eritmiş veya Osmanlı memurları bunları zimmî statüsü içinde görmemezlikten gelerek çoğunluğu oluşturan Rum cemaate dahil etmişlerdi. Bu da Rum olmayan cemaatlerin adadaki nüfusları hakkında gerçek bilgilere ulaşmamızı engelleyen en önemli problemdir.

Cemaatler hakkında verilen bu bilgileri biraz daha açmak ve cemaatleri mensup oldukları kimliğe göre sınıflandırarak incelemek, adanın sosyal yapısını ortaya çıkarmak bakımından yararlı olacağı kanısındayım.

¹⁴⁵⁶ Vergi mükellefleri sayımın özelliği gereği hane reisi olarak işlem görmüştür. Bu sebeple verilen nüfus sayısı, hane sayısı olarak kabul edilmiştir.

¹⁴⁵⁷ Ziya Kazıcı, "Osmanlılarda Hoşgörü", *Türkler*, X., (Ed. Hasan Celal Güzel), Ankara 2002, s. 223.

a. Rum Cemaati

Kıbrıs Rum cemaati, imparatorluğun diğer eyaletlerindeki Rumlar gibi İstanbul'daki Fener Ortodoks Rum Patrikhanesi'ne bağlı idi. Kıbrıs başpiskoposları Fener Patrikhanesi'nin onayladığı kişiler arasından seçilir ve tayin edilirdi. Rum cemaat, Kıbrıs başpiskoposu ve yardımcıları olan Grinye, Tuzla, Baf piskoposları olmak üzere toplam dört piskopos tarafından idare edilirdi¹⁴⁵⁸.

Kıbrıs'lı Rumlar, çoğunlukla başpiskoposlarını kendileri seçerdi. Kilise meclisi (Holy Snod), başpiskopos ve metropolitlerin katılımıyla toplanırdı. Piskopos ve metropolitlerin Osmanlı Devleti nezdinde bazı yükümlülükleri vardı. Cizye vergisi ile birlikte bazı vergileri toplamakla mükelleflerdi. Başpiskopos Nikephoros (1660) gibi piskoposlar, bir vasıtaya ihtiyaç duymaksızın doğrudan veziriazamla görüşme imkanına sahipti¹⁴⁵⁹. Nikephoros zamanında Ortodoks kilisesine nüfuz etmiş olan Kalvin doktrinleri reddedildi ve halefi (Hilarion Kigala) zamanında ise Roma ile birlik kurmak isteyenler dışlandı. Kıbrıs kilisesinin en önemli başpiskoposu ise Fileteos (Philotheos) idi¹⁴⁶⁰. Başpiskopos ve bu üç metropolidin reaya vekili ve kocabaşı tayin edilmeleriyle ilgili olarak elimizde kesin kayıtlar bulunmamaktadır. Ancak Kipriyanos'un verdiği bilgilere bakılırsa 1660 yılına kadar piskoposların bu tür bir görevleri olmamasına rağmen, çatışmalar ve doğal afetler sebebiyle etrafa dağılan ada halkının yeniden toparlanmasını sağlamak maksadıyla, dinî liderlerin devreye sokulmasının düşünülmüş olabileceği, hatta bu din adamlarına kendi toplumlarının gözünde önem kazandırmak amacıyla 1783 yılından itibaren İstanbul'a isteğe bağlı bazı ziyaretlerde bulunmalarına izin verildiği anlaşılmaktadır¹⁴⁶¹.

---

¹⁴⁵⁸ BOA, HAT., nr. 3375-C ve nr. 48299-I, 3375-F; BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 22317; *Kıbrıs Şerhiye Sicilleri* (KŞS.), nr. 29, s. 22, h. 1.

¹⁴⁵⁹ Cevdet Küçük, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Millet Sistemi' ve Tanzimat", s. 13-14; Niyazi Berkes, "Osmanlı İmparatorluğu ve Ortodoks Kilisesi", *Osmanlı Devletinde Din ve Devlet İlişkisi*, (Ed. Vecdi Akyüz), İstanbul 1999, s. 210-211.

¹⁴⁶⁰ Purcell, *Cyprus*, s. 173.

¹⁴⁶¹ Gürkan, *Tarih İçinde Kıbrıs*, s. 87-91. Niyazi Berkes, Ortodoksluğun Katolikler karşısındaki cılızlığını gideren ve onların bu gün kendi cemaatleri tarafından dahi bir otorite olarak kabul ediliyor olmalarını Osmanlı Devleti'ne borçlu olduklarını açıkça ifade etmektedir. Aksi halde Osmanlı koruması olmasaydı şimdiye kadar Rumlar ve Ortodokslar yok olup gideceklerdi. Bu husus özellikle Kıbrıs için de geçerlidir. Latin baskılarından kurtarılan Kıbrıs Rumlarına kilise kurmak, özgür yaşamak ve ibadet etme serbestliği yanında bir de Başpiskoposluk hediye edilmişti (Berkes, "Osmanlı İmparatorluğu ve Ortodoks Kilisesi", s. 212, 215).

Kıbrıs'ta bulunan Rum cemaatinin II. Mahmud dönemindeki nüfuslarını gösteren müstakil bir bilgi elimizde bulunmamaktadır. Bu da II. Mahmud döneminin ilk nüfus sayımı olan 1831 sayımının “zimmî” genel başlığı altında hazırlanmış olmasından kaynaklanmaktadır¹⁴⁶². Bununla beraber Kıbrıs'ta 1777 yılında yapılan ve Tarihçi Kipriyanos tarafından nakledilen sayım verilerine göre toplam 564 köy ve 17 nahiyede 10.487 gayrimüslim aile olduğu tahmin edilmektedir¹⁴⁶³.

Rumlar, Osmanlı devletinde diğer gayrimüslim unsurlara göre daha ayrıcalıklı bir konuma sahiplerdi. Nitekim imparatorluğun kuruluşundan beri Rumeli voyvodalıkları Fener Patrikhanesinin kontrolünde Rum asilzadelerine verilirdi. Rumlara verilen bu öncelik çoğu zaman diğer dindaşlarının rumlaştırılması şeklinde yanlış bir yönde kullanılmak istendi¹⁴⁶⁴. Ancak Ortodok kilisesine bağlı olan Rumların bu siyaseti hiçbir zaman beklentileri karşılamamıştır. Çünkü Rumcanın Ortodokslar arasında bir din dili olarak kabul edilmesi sonun başlangıcı olurdu. Öyleki bu hususta Bulgar direnişi önemli bir örnek teşkil eder¹⁴⁶⁵.

İmparatorlukta yaşayan Rumlar, gayrimüslim vatandaşlar içinde devlet teşkilatında en fazla görevlendirilen unsurların başında gelir¹⁴⁶⁶. Kıbrıs'ta ise en önemli görevleri başpiskoposluk, tercümanlık, kocabaşılık ve katiplik gibi mesleklerdi. Diğer yandan sarrafların çoğu da Rum veya Ermeni kökenliydi. Kıbrıs'ta bulunan Rumlar, imparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi genel olarak Ortodoks olmakla beraber, bir kısmı Katolik ve bir kısmı ise Protestan idi¹⁴⁶⁷. İmparatorluğun en büyük tüccar kitlesi de bu cemaatin üyeleri idi. Deniz ve kara ticareti de büyük oranda onların elindeydi. Kıbrıs'tan Avrupa, İstanbul ve diğer Osmanlı limanlarına gönderilen mallar da genellikle Rum gemiciler tarafından taşınırdı. Rumların bankerlik, sarraflık ve bezirganlık gibi mesleklerde gösterdikleri maharet sebebiyle, Osmanlı devleti uzun bir

---

¹⁴⁶² BOA, TŞR.KB., nr. 40, 42, 43.

¹⁴⁶³ Hıristiyan halkın erkekler, kadınlar ve çocuklar dahil 37.000 civarlarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu nüfus tahmininde Türklerin 47.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Buna göre müslim ve gayrimüslim nüfusun toplam 84.000 civarında olduğu bildirilmektedir (Gürkan, *Tarih İçinde Kıbrıs*, s. 114-115).

¹⁴⁶⁴ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, İstanbul 1990, s. 52.

¹⁴⁶⁵ Eryılmaz, *Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, s. 53.

¹⁴⁶⁶ Mustafa Baş, *Türk Ortodoks Patrikhanesi*, Ankara 2005, s. 23 vd.

¹⁴⁶⁷ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Ankara 2001, s. 60, 76--81.

zaman iç borçlanmalarını genel olarak bu cemaatin mensuplarından karşılamıştı¹⁴⁶⁸. Ayrıca sosyal ilişkiler açısından Türklerin Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler ile ilişkileri bu azınlıkların birbirleriyle olan ilişkilerinden daha ileri seviyedeydi¹⁴⁶⁹. Öyleki Edirne'ye bağlı bir köyden 46 hanenin Rusya'ya göçmesi ve gittikleri yerlerde mutlu olamamaları üzerine geri dönmek istemeleri, devletin her türlü muafiyet sağlamasıyla ödüllendirilmişti. Hadisenin Mora isyanı yılları olan 16 Aralık 1833 tarihinde meydana geldiğine bakılırsa, Rumların Mora'yı değil de kendilerini emniyette ve huzur içinde hissedeceklerine inandıkları Osmanlı topraklarına dönmeyi tercih etmeleri hayli ilgi çekicidir¹⁴⁷⁰.

Türklerin, Rumlara bahşetmiş olduğu bu hak ve özgürlüklere rağmen, Balkanlar'da baş gösteren isyanların genel olarak yine Rumlar arasında yankı bulmuş olması da ilgi çekicidir. Osmanlı topluluklarından birini bağımsızlığa kavuşturmak amacıyla kurulan ilk teşkilatlı örgüt de Rumlara ait olan ve Odessa'da kurulan Filiki Eteryadır. Bu örgüt aynı zamanda başpiskopos ve metropolitler ile temas kurmuş olup, 1821 ve 1833 yıllarında Kıbrıs'ta çıkan isyanların tertipleycisi olmuştur¹⁴⁷¹.

Özellikle 1821 Mora İsyanı, Rumları ayrıcalıklı bir sınıf olmaktan çıkardığı gibi, devletin bütün hiddetini de üzerlerine çekmişlerdi. Bu sebeple Rumlar, devamlı takibat altında tutulacak olan bir toplum haline gelmişlerdi. 1821 Mora İsyanı'nın etkileri kısa bir zaman sonra Kıbrıs'ta da hissedildi¹⁴⁷². Bir oldu bitti ile karşı karşıya gelmek istemeyen devlet, Kıbrıs'taki Rum isyanını şiddetli bir şekilde bastırdı. Ele

---

¹⁴⁶⁸ Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I., (Ed: Ekmelettin İhsanoğlu), İstanbul 1994, s. 84. Osmanlı topraklarında yaşayan Rumlar ve Ermeniler özellikle Yahudileri piyasadan dışlayarak birer sermayedar olarak sosyal hayattaki yerlerini alırlarken, Yahudiler ise XIX. yüzyılda banker, sarraf, kumaş tüccarı değil, perakendeci ve gezici satıcı haline gelmiştir (Sabri Sürgevil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudiler", *Türkler*, X., s. 254).

¹⁴⁶⁹ Gülgün Üçel Aybet, "XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyal İlişkiler", *VIII. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi, Bildiriler*, s. 109.

¹⁴⁷⁰ Sarıcaoğlu bu olayı değerlendirirken Yunanistan'ın varlığına rağmen bu köylülere yeniden kucak açılmasına şaşırılmaktadır. Oysa asıl şaşırılacak olan şey, gidip Yunan gönüllüsü olarak Mora'da yerleşmek yerine bir vatandaş olmak niyetiyle Osmanlı Devleti'nin tercih edilmiş olmasıdır (Sarıcaoğlu, *Malî Tarih*, s. 77).

¹⁴⁷¹ Bülent Kayhan, *Adalar Denizi'nde Rum Korsanları: İzbandidler*, (Basılmamış YL. Tezi, M.Ü. TAE), İstanbul 1996, s. 3.

¹⁴⁷² Etnik-i Eteryaya ile Kıbrıs metropolitliği arasında yapılan bir anlaşmaya göre Kıbrıs'tan eteryaya için bir miktar akçe ve zahire verileceği ve bunun için mahalline bir memur gönderilmesi istenmişti (Ahmed Rasim, *Resimli Osmanlı Tarihi*, IV., s. 1668).

geçirilen başpiskopos, piskopos ve kocabaşların bir çoğu mahkeme kararları sebebiyle idam edildi ve mallarına el kondu¹⁴⁷³.

Kıbrıs Rumları gibi isyanda rol almış olan (müslüman ve gayrimüslim) bütün topluluklar devletin takibatına uğradı. II. Mahmud tarafından yayınlanan hatt-ı hümayunlarda, tezkeresiz kimsenin dolaşmasına izin verilmemesi, buldukları yerden başka bir yere gidecek olanların mutlaka seyahat seneti (mürür tezkeresi) taşıması emredilmişti. Bu emirler Kıbrıs dahil bütün Anadolu, Rumeli ve hatta İstanbul için de gönderilmiş ve sıkı bir denetim başlatılmıştı. Hatta iş o denli ileri götürüldü ki, ticaret gemileri durdurularak, yolcular tek tek sorgulandı; gemiler titizlikle aranarak tezkeresiz yolcu ya da Rum gönüllü taşıyıp taşımadıkları kontrol edildi¹⁴⁷⁴.

Rum isyanının etkileri genel olarak yıkıcı olmuştur. Türkler açısından bakıldığında imparatorlukta en çok rağbet edilen mesleklere getirilmiş ve en güvenilir topluluklardan biri olan Rumların, bağımsızlık fikriyle hareket eden ilk topluluk olmaları toplumun her kesimini derinden yaralamıştır. Bu sebeple isyan etmiş bir topluluk olarak Rumlar, kendilerinden sürekli endişe duyulan ve takip edilen bir cemaat olduklarından, özellikle II. Mahmud'un saltanatı süresince daima tedirginlik içinde yaşamışlardır. Doğal olarak en ufak bir kıpırdanma dahi şiddetle bastırıldığı gibi, devletin önemli makamlardan da tek tek temizlenmişlerdi.

Kıbrıs reayası arasında eyalet divan tercümanlığı en az başpiskopos ve metropolitlik kadar önemli bir mevki idi. Voyvodalık müessesesi siyasî bir gereklilik olarak nasıl ki özellikle Balkanlar'da Rumlara verilmiş ise; Kıbrıs için de benzeri bir politika geliştirilerek, eyalet divan tercümanlığı da Rum cemaate bağışlanmış bir ayrıcalıktı. Eyalet divan tercümanlığına, 1760 (1174) yılında [H]acı Yorgaki'nin tayininden sonra, Yorgaki'nin özel çabaları ve malî konularda gösterdiği marifet sebebiyle eyalet divan tercümanlığı daha da önem kazandı. III. Selim zamanında Tercüman Yorgaki'ye 1796 yılında verilen ve reaya vekilliği gibi geniş haklar içeren berat sayesinde, tercümanlık Kıbrıs Rumları nezdinde bir numaralı makam haline gelmişti. Yorgaki'nin reaya lehine yaptığı faaliyetler, tercümanlığı adadanın idarecileri olan muhassıl ve kadılardan daha önemli bir konuma yükseltmişti. Öyle ki Rum cemaat

¹⁴⁷³ BOA, MAD., nr. 9764, s. 387-389; KŞS, nr. 30, s.146, h. 1; BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 15007.

¹⁴⁷⁴ KŞS, nr. 30, s.177, h. 2.; KŞS., nr. 30, s. 84, h. 1; BOA, *Cevdet-Bahriye*, nr. 9593; BOA, *Cevdet-Dahiliye*, nr. 14429.

ne zaman sıkıntıda olsa veya malını, mülkünü birine teslim etmek durumunda kalsa, dinî liderleri olan başpiskopos ve piskoposlar yerine tercümanı tercih ettikleri görülmüştür. Bu durum Kıbrıs tercümanlarının, başpiskopos ve metropolitler kadar muhassıllar tarafından da sürekli olarak taciz edilmesine, azli ya da katli için çeşitli planların yapılmasına sebep olmuştur¹⁴⁷⁵. Kıbrıs muhassılının, piskoposun ve alaybeyinin tercümanlığın yetkilerinin kısıtlamasına yönelik talepleri, merkezî idare tarafından uzun süre dikkate alınmamıştı.

Rum cemaatin ileri gelen mensupları arasında ortaya çıkan bu makam savaşı kısa zamanda başpiskoposluk ile tercümanlık taraftarları diyebileceğimiz iki karşıt görüşün doğmasına sebep olmuştu. Başpiskopos ve taraftarları tercümanı rüşvet almak, iltimas yapmak ve reayaya zulmetmekle suçlayarak, merkeze şikayet etmişlerdi. Tercümanın azli için yoğun bir çaba gösterildiği gibi, ona isnad ettikleri suçlar sebebiyle idam edilmesi için her yola başvurabileceklerini göstermişlerdi. Tercüman taraftarları ise bu suçlamaların asılsız olduğunu ispat için harekete geçmişlerdi.

Karşı saldırıya geçen tercüman taraftarlarının iddiasına göre, Kıbrıs karabaşlarından (kocabaşılığı devlet tarafından tescil olunmamış kişi) olduğu tespit edilmekle beraber, kimliği tam olarak anlaşılamayan bir kişi adada kargaşaya sebep olmaktaydı. Bu kişinin Başpiskopos Kipriyanos olabileceğine dair işaretlerin olduğu da yine tercüman taraftarlarınca iddia edilmekteydi. İddialara göre bu kişi devlet malıdır diyerek reayadan zorla 1000 kiseden fazla para tahsil etmiştir¹⁴⁷⁶.

Mesele, Kıbrıs'ın mülkî amiri olan Hüsrev Mehmed Paşa (kaptan paşa)'ya bildirilerek, iddiaların kontrol edilmesi istendi. Kaptan paşa, Muhassıl Mehmed Emin Efendi vasıtasıyla konuyu araştırmıştır. Neticede başbuğ olarak bahsi geçen kişinin Başpiskopos Kipriyanos olmasına karşılık, Lefkoşa ve çevresindeki köylerde bu eşkiyadan Hiristo olarak bahsedildiği anlaşılmıştır. Bu durum Kipriyanos'un üzerindeki şüpheleri dağıtmıştır.

Bu saldırılara karşılık vermek isteyen başpiskopos taraftarları, eyalet meclisinde kadı önünde ifade vererek dinî liderlerine sahip çıkmak istemişlerdi. Verdikleri ifadelere göre, Başpiskopos Kipriyanos adada 5 seneden beri başpiskopos olarak görev yapmaktadır. Buna mukabil Kıbrıs başpiskoposlarının uzun zamandan beri

---

¹⁴⁷⁵ BOA HAT., nr. 3375-F.

¹⁴⁷⁶ KŞS., nr. 29, s. 23, h. 2.

reaya vekilliği yaptıkları; işlerini yaparken asla devlete olan sadakatlerinden vazgeçmedikleri ve görev süreleri içinde hiç bir ihanette bulunmadıkları bildirilmektedir.

Kıbrıs başpiskoposlarının reayanın beledî işlerini görmek yetkisi de vardı. Bu sebeple sarraflardan bir miktar borç para alma yetkisine sahiplerdi. Kipriyanos, Kıbrıs muhassılının sarrafindan, beledî işlerde kullanmak üzere, kadı ve ihtiyar heyetinin bilgisi dahilinde bir miktar para almıştı. Burada söz konusu edilen 1000 kese işte bu beledî masraflar sebebiyle sarraflardan alınan paraydı. Başpiskopos Kipriyanos, borcun geri ödenme zamanı geldiğinde, gayrimüslimlerden bu parayı tahsil etmek istemiştir. Bunun dışında da kimseden bir kuruş para alınmadığı belirtilmiştir¹⁴⁷⁷. Başpiskopos Kipriyanos taraftarlarının verdikleri ifadelerde ise, Kıbrıs tercümanı Yorgaki'nin 1810 senesine kadar süren tercümanlığı esnasında müslim ve gayrimüslim bütün ahalinin rencide edildiğini ve 5-10 sene evvel ortaya çıkan ihtilal ile alakası olduğunu ortaya çıkması sebebiyle İstanbul'da kızığa çekildiği bildirilmektedir. Bu ihanet sebebiyle ahalinin adadan kaçtığı, daha sonra da yavaş yavaş geri döndüğü bir karşı tez olarak ileri sürülmektedir. Bir diğer iddiaya göre ise, başpiskoposun başbuğ olarak suçlanmasının ardında ise; İstanbul'da bulunmakta olan ve babaları gibi adanın tercümanlığını ele geçirmek isteyen Yorgaki'nin oğulları vardı. Aslında adada Başbuğ adında bir şâkinin olmadığı hususunda da ısrarlıydılar. Ayrıca uzun zamandan beri reayanın işlerini başpiskopos ve yardımcıları (Baf, Tuzla ve Girinye piskoposları) idare etmekteydi. Başpiskopos taraftarları bu hususta muhassılın ve adanın mülkî amirlerinin de olumlu görüş ve önerilerinin olduğunu ileri sürmekteydiler¹⁴⁷⁸.

Hüsrev Mehmed Paşa'nın kaptan paşa olarak Kıbrıs idaresinin kendisine verilmesinden sonra tercümanlığın reaya vekilliğiyle ilgili önemli değişiklikler olmuştur. Hüsrev Mehmed Paşa, merkeze bir yazı göndererek, Kıbrıs'ta reaya idaresinin yüzyıldır (1660'dan itibaren) başpiskopos ve üç asker metropolit tarafından sürdürüldüğünü, ancak 1796 yılında tayin edilen tercüman sebebiyle bu görevin başpiskopos ve metropolitlerden alınarak, tercümana verildiğini belirtmiştir. Reaya vekilliği kendisine verilen tercümanın ise, reayanın refahı için çalışmak yerine, yolsuzluğa saptığı; buna karşılık ödemesi gereken 150 kuruşluk harcı da zamanında

¹⁴⁷⁷ KŞS., nr. 29, s. 23, h. 2.

¹⁴⁷⁸ 23 Ekim 1815 (19 Zilkade 1230), KŞS., nr. 29, s. 23, h. 1.

hazineye ödenmediği tespit edilmişti. Paşanın yazısındaki bu iddiaların başpiskopos, metropolid ve muhassıllardan gelen şikayetlere dayanmakta olduğu anlaşılmaktadır. Yazıdaki genel hava, bu iddiaların tercümanlığın kısa bir zaman sonra ortadan kaldırılmasına dayanak yapılacağı yönünde bir izlenim vermekteydi. Harcın ödenmesindeki aksaklıklar, tercümanlığın kaldırılması için Hüsrev Mehmed Paşa'yı teşvik etmiş görünmektedir. Tercümanın bu ihmalkarlığı karşısında, hazineye yıllık olarak ödenmesi gereken 150 kuruşluk harç, 100 kuruş zamlandırılarak yeniden ihaleye çıkarılmıştı. Ancak, ihalenin yeni bir tercümana değil de başpiskoposa verilmesi, tercümanlık müessesesinin kaldırılmasını hazırlayan bir adım olmuştur¹⁴⁷⁹.

Kaptan paşa tercümanların reayayı suç ve ihtilale teşvik ettiklerini ifade ettiği yazısında, konuyla ilgili bir adım daha atarak, reyanın idaresinin tercümanlardan alınarak eskiden olduğu gibi başpiskopos, metropolid ve kocabaşı gibi söz sahiplerine verildiğinin altını çizmekteydi. Buna karşılık reaya vekilliği kavramına yeni bir usul ekleyerek; reaya vekillerine yardımcı olmak üzere katip kabilinden dört kişi tayin edilmesine karar vermişti. Bu dört kişiden biri muhassıl kapısında, biri mahkemede, ikisi ise yazıcı nazırlığında görevlendirilecekti. Bu kişilere ödenecek aylık, harç ve iâşe gibi masraflar ise reaya vekilleri tarafından karşılanacaktı. Katip niteliğindeki bu kişilerin aralarında herhangi bir problem çıkması halinde, azledilmeleri ve yerlerine başkaları tayin edilecekti. Görevlilerin asıl vazifesi ise, reaya arasında ortaya çıkacak problemleri kaptan paşaya bildirmektir¹⁴⁸⁰.

Başpiskopos ve metropolidler, cemaat arasında idarî yönden olduğu kadar ekonomik olarak da en güçlü kişilerdi. Bu güç, devletin bu kişilere ihale ettiği gelirlerden kaynaklanmaktaydı. Elde edilen güç sayesinde devlet nazarında edindikleri itibar, adadaki rakiplerin dize getirilmesinde kullanılmaktaydı. Kıbrıs'ın önemli gümrük gelirlerinden biri olan gümrük tarifeleri bir mukataa haline getirildiğinden ihale ile satılmaktaydı. Ancak tarifelerin kârlılığı hususunda yeterli kanaat oluşmadığından söz konusu tarifelerin, bu tarihlerde Kıbrıs'ın malî idaresinin eyalet divan tercümanının elinde olması sebebiyle, tercümanlar tarafından işletilmesine karar verilmişti. Nitekim

¹⁴⁷⁹ 17 Mart 1816 (17 Rebiülahir 1231), KŞS., nr. 29, s. 41, h. 1; Hüsrev Mehmed Paşa'nın arzıyla kaldırılması sağlanan tercümanların devlete ödemesi gereken harç (mal-ı mukayyedi) olan 150 kuruşa 1816 senesinde 100 kuruş zam yapılarak 250 kuruşa yükseltilmesinden sonra 1835 senesine kadar hazineye ödenmesi gereken 520 kuruşun ödenmediği anlaşıldığından, bir an önce piskopos ve metropolidlerden tahsili emredilmiştir [28 Ağustos 1838 (15 Cemaziyelevvel 1252), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 27, h. 2].

¹⁴⁸⁰ 17 Mart 1816 (17 Rebiülahir 1231), KŞS., nr. 29, s. 41, h. 1.

tercümanlık müessesesinin ortadan kaldırılmasından sonra, 25 bin kuruşu bulan gümrük tarifeleri (Fransa ve Avusturya) de reaya vekillerine intikal etmişti. Tercümanın devre dışı bırakılması sebebiyle bu tarihten sonra söz konusu tarifelerin idaresi de doğal olarak reaya vekillerine devredilmişti¹⁴⁸¹. Fakat, daha kısa zaman önce tercümanı soygunculukla suçlayan reaya vekillerinin, gümrük tarifelerinden devlete yapılması gereken ödemeleri yapmadıkları gibi, bunların yükümlülüğünü de ahaliye yükledikleri tespit edilmiştir. Ayrıca mahallin diğer idarecileri olan kadı ve muhassılın bilgisi dışında, vergi toplamak üzere sahte senet düzenledikleri saptanmıştır. Reaya vekillerinin bu yolsuzlukları, istedikleri zaman istedikleri miktarda vergi toplamalarını sağlayansenet (temessük) verme yetkilerinin ellerinden alınmasına sebep olmuştur. Kıbrıs muhassılı devlet adına, reaya vekillerinin ellerindeki yetki mühürlerine el koyarak, dört parçadan oluşan yeni bir mühür bastırılması için merkeze müracaatta bulunmuştur. Darphaneye gönderilen talimatta, bastırılacak yeni mühürün dört parçadan oluşması ve mühürün iki parçasının muhassıl ve kadı tarafından, kalan parçalarının ise reaya vekilleri tarafından kullanılabilir şekilde ayarlanması istenmiştir¹⁴⁸².

Piskoposların muhassıllarla sıkı ilişkileri vardı. Ahalinin muhassıllardan duyduğu rahatsızlıkları bir şekilde İstanbul'a ulaştırması halinde, cemaat lideri olması sebebiyle başpiskopos, metropolidleri veya kocabaşları devreye sokarak, muhassılın devlet nazarındaki konumunu sağlamlaştırıcı girişimlerde bulundu. Başpiskopos, bu tür ifadeleri vermeleri için bazen cemaate telkinde bulunur, bazen de baskı uygulardı¹⁴⁸³.

Osmanlı toplumunda müslim veya gayrimüslim olsun milliyetine bakılmaksızın ölen, kaybolan veya idam edilen bireylerin mal varlığına devlet adına el konulurdu. Ancak daha sonra ortaya çıkan varislere mirastan gerekli paylar verilirdi. Özellikle kadın ve kız çocukların gelecek kaygısı olmayacak şekilde korundukları ve bu hususta başpiskopos ve piskoposlara yetki verildiği anlaşılmaktadır¹⁴⁸⁴.

Osmanlı Devleti'nin bu cemaate tanıdığı ayrıcalıklar adada neredeyse iki başlı bir yönetimin oluşmasına da sebep olmuştu. Kıbrıs yönetimindeki iki başlılık,

---

¹⁴⁸¹ 3 Şubat 1819 (7 Rebiülahir 1234), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 14722.

¹⁴⁸² 20 Haziran 1827 (25 Zilkade 1242), BOA, HAT., nr.489/24004.

¹⁴⁸³ 24 Şubat 1829 (19 Şevval 1244), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 4, h. 1.

¹⁴⁸⁴ Kıbrıs kapukethüdası Mansûre'nin idamı sebebiyle evlat ve zevci Divan-ı hümayuna başvurarak babalarının muhallefatinin tesbit ve kendilerine verilmesi için başvuruda bulunmaları üzerine konuyla ilgili olarak bir mübaşir ile birlikte Başpiskoposun da görevlendirildiği anlaşılmaktadır (BOA, MAD., nr. 9764, s. 173-174, h. 3).

fetih zamanlarından kalma, müslim ve gayrimüslim cemaatler arasında süren, nadiren de olsa su yüzüne çıkan bir çıkar çatışmasını da beraberinde getirdiği anlaşılmaktadır. Devlet, bu sebeple zaman zaman taraflara müdahale etmiştir. II. Mahmud döneminde yapılan müdahalelere (1821’de ve 1833’te) rağmen önü alınamayan çatışmalardan zarar gören taraf Müslüman cemaat olmuştur. Gayrimüslim cemaat ve vekilleri sürekli olarak müslüman cemaatin elindeki yetkilerin kısıtlanması için çaba sarfetmiştir. Muhassılların ortaya koyduğu aç gözlü icraat sebebiyle bu uyarılar çoğunlukla dikkate alındığından, memleket işleri dışında kalan malî konulara karışmaları yasaklanmıştır¹⁴⁸⁵. Çünkü, nüfus çoğunluğu sebebiyle devlet nazarında gayrimüslim cemaatin ve dolayısıyla bu cemaat içinde özellikle de Rumların malî konularda nüfuz sahibi oldukları anlaşılmaktadır. Devlete ödenecek vergiler kadar, ihtiyaç duyulan kredilerin de bu cemaatten temin edilmesi, zaman içinde müslüman cemaatin yetkilerinin tırpanlanmasına ve sonunda özellikle muhassılların maaşlı bir memur haline gelmelerine sebep olmuştur¹⁴⁸⁶. 1839 yılından sonra da malî yetkiler tamamen gayrimüslim reayaya teslim edildiğinden, muhassılların bu tür işlerden el çektilerinde görülmektedir¹⁴⁸⁷. Ancak şöyle bir geriye bakıldığında 1804 yılında yine piskopos ve kocabaşların müracaatlarıyla, devletin malî yetkileri gayrimüslimlere devredilmişti. Ancak aynı yıl ortaya çıkan isyan sebebiyle görecekları zararı en aza indirmek isteyen kilise, malî görevi ifa edemeyeceğini ileri sürerek, söz konusu yetkilerin tekrar muhassıllara verilmesi gerektiğine dair bir başvurularının olması dikkat çekicidir¹⁴⁸⁸.

II. Mahmud dönemi Mora İsyanı sebebiyle göz hapsine alındıkları bir dönem olsa da, Kıbrıs’ta yapılan reformlardan müslümanlardan daha fazla, Rum cemaatin faydalandığı da bir gerçektir.

II. Mahmud döneminde Kıbrıs’ta yapılan reformlara bir göz attığımızda şöyle bir durum ile karşılaşılır: Mora İsyanı sebebiyle Kıbrıs’ta meydana gelen kargaşada, adayı terk edenlere vergi muafiyeti getirilmek suretiyle geri dönüşleri temin edilmeye çalışılmıştır. Fener Ortodoks Rum Patriki’nin daveti üzerine Kıbrıs Rum cemaatini temsilen bir heyet İstanbul’a gitmiş ve cemaatin refahını ve ekonomik durumunu geliştirecek yeni kararların alınmasını temin etmişlerdi. Reformlardan en önemlisi ise

---

¹⁴⁸⁵ 3 Temmuz 1837 (29 Rebiülevvel 1253), BOA, *Cevdet-Dahiliye*, nr. 9811.

¹⁴⁸⁶ 14 Kasım 1837 (15 Şaban 1253), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 34, h. 1.

¹⁴⁸⁷ 1 Ağustos 1838 (20 Cemaziyelevvel 1255), BOA, MAD., nr. 8355, s. 48b, h. 2.

¹⁴⁸⁸ BOA, HAT., nr. 3375-C.

Kıbrıs'taki cemaatlerin, cemaat işlerini kendilerinin oluşturacakları bir temsil heyetiyle yürütmeleri idi. Bir diğer iyileştirme ise vergi konusunda idi. Bir yıl önce 3 milyon 100 bin kuruş olan cizye vergisi, artık 700 bin kuruşa düşürülmüştü. 4 Kasım 1830 tarihinde bir “Rum Meclisi” toplanmasına izin verilerek bu meclise idare, iktisat, eğitim ve sağlık alanlarında kararlar alıp uygulama hakkı verilmiş, buna ilaveten köylünün çeşitli işlerine bakacak “İhtiyar Heyeti”nin ve Rum cemaatin merkezde de temsilini sağlayacak “Merkezî İhtiyar Heyeti”nin kurulması sağlanmıştı. Lefkoşa’daki bu heyet başpiskopos, üç metropolid ve eşraftan 24 kişi olmak üzere toplam 28 kişiden müteşekkil bir meclisti¹⁴⁸⁹.

Bütün bu yeniliklere rağmen adada Rumların 1831 ve 1833’te iki ayrı sonuçsuz isyan çıkarmış olmaları, Rumların Osmanlı toplumu içerisinde nasıl bir hizipleşmeye doğru sürüklendiklerinin açık bir göstergesi olarak kabul edilebilir¹⁴⁹⁰. Bu isyanlarla ilgili olarak aşağıda geniş bilgi verilecektir.

b. Ermeni Cemaati

Osmanlıların ilk dönemlerinde Kıbrıs’taki Ermeniler ile Türkler arasındaki ilişkiler önemsizdi. Lefkoşa’nın Ermeniyan mahallesinde küçük bir topluluk olarak bilinmişlerdi. Ermeni olarak isimlendirilmeleri onların Türklerden Rumlardan kolayca ayırt edilmesi için gerekli olmuştur. Kökenlerinin büyük çoğunlukla Anadolu’ya ait olduğu iddia edilmektedir. Zaten bir çoğunun da sürgün edilmek suretiyle buraya geldiklerini söylemek mümkündür. 1580-1640 döneminde ise diğer topluluklardan tam bir izolasyon yaşadıkları söylenebilir¹⁴⁹¹. Kıbrıs’ta Rum ayin usulünü tatbik eden Ermeni, Gürcü ve Marûnî cemaatlerinin var olduğu bilinmektedir¹⁴⁹². Bunu çeşitli görevlilerin ve seyyahların bizlere aktadıkları bilgilerden anlamak mümkündür. Ancak bu bilgiler içinde söz konusu cemaatlere ait detayli nüfus bilgilerini bulmak bazen imkansız gibidir¹⁴⁹³.

Kıbrıs Ermenilerinin pek çoğu zengin olduğundan kredi ve finansman işiyle uğraşmışlardır. Ermenilerin kendi toplumları dışında hiçkimseye kredi verdikleri

¹⁴⁸⁹ Çevikel, *Kıbrıs: Akdeniz’de Bir Osmanlı Adası* s. 129-130.

¹⁴⁹⁰ Çevikel, *Kıbrıs: Akdeniz’de Bir Osmanlı Adası*, s. 126 vd.

¹⁴⁹¹ Jennings, “*The Zimmis*”, s. 146.

¹⁴⁹² Ata Atun, *Milattan Öncesinden Günümüze Kıbrıs Tarihi Üzerine Belgeler*, I., Kıbrıs 2005, s. 124.

¹⁴⁹³ Gürkan, *Tarih İçinde Kıbrıs*, s. 118.

söylenemez. Ermenilerin çok azı dışarıdan borç aldılar. Bununla beraber bazı ermeniler Kıbrıs dışından mal ve mülk ilişkisine girerken bazıları da geçimlerini sağlamak amacıyla varlıklarını elden çıkarmak zorunda kalmışlardı.

II. Mahmud dönemi öncesine ait müslim ve gayrimüslim nüfus hakkında genel bilgilere ulaşmanın kolaylığına karşılık, ayrı ayrı cemaatlerin nüfuslarıyla ilgili elle tutulur bir bilginin olmadığı anlaşılmaktadır. Lefkoşa’da bir Ermeni mahallesinin olması Kıbrıs’taki varlıklarının bir göstergesidir¹⁴⁹⁴. Kıbrıs’ın fethi esnasında yaptıkları yardım karşılığında Türkler, Rumlara verdikleri kilise kurma hakkını Ermenilere de tanımışlardı. Kıbrıs’taki ilk Ermeni kilisesi Lefkoşa’da inşa edilmiştir¹⁴⁹⁵. Ermeniler 1738’de, Latin idaresi altında sahip olduklarından çok daha fazlasına sahiptiler ve Lefkoşa’da fakir de olsa bir Başpiskoposlukları vardı¹⁴⁹⁶. Kıbrıs’taki Ermeni nüfusu hakkında bir sayı vermek mümkün değildir. Ancak başta Lefkoşa olmak üzere adanın diğer kazalarında Ermeniler ile Türkler arasındaki ilişkilere işaret eden belgelerden, cemaatin adadaki varlığı hakkında bir fikir edinilebilir¹⁴⁹⁷. 1572 sayımına göre Ermenilerin yoğun olarak Lefkoşa’da yaşadıkları anlaşılmaktadır. Eldeki verilerden şehirdeki 8 mahalleden birinin Ermeniler ile meskûn olduğu ve Lefkoşa nüfusunun %8’inin Ermeni olduğu anlaşılmaktadır¹⁴⁹⁸. Magosa (Famagusta) ile ilgili veriler XIII. yüzyılın sonlarına doğru şehirde Nasturi, Rum, Marûnî, Yahudi ve daha pek çok cemaat mensubunun olduğuna dair bilgiler vardır¹⁴⁹⁹. Şimdilerde küçük bir Türk köyü olan Armenokhori adlı köyün, aynı yüzyılda pek çok Ermeni köyünden biri olduğu ifade edilmektedir¹⁵⁰⁰.

---

¹⁴⁹⁴ Jennings, “*The Zimmis: Greek Orthodox Chiristians and Other Non-Muslims*”, s. 146-147.

¹⁴⁹⁵ Rupert Gunnis, *Historic Cyprus: A Guide to its Towns and Villages, Monasteries and Castles*, Londra 1936, s. 40.

¹⁴⁹⁶ Purcell, *Cyprus*, s. 173.

¹⁴⁹⁷ Jennings, “*The Zimmis*”, s. 146-147.

¹⁴⁹⁸ Ali Efdal Özkul, "XVIII. Yüzyıl Kıbrıs Ermenilerinin Sosyo Ekonomik Durumları", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, I., Kayseri 2007, s. 354; Osmanlı dönemi için benzer bilgiler vermekle beraber sonrası için bk. Cihat Göktepe, "Osmanlı Dönemi ve Sonrasında Türk-Ermeni Münasebetleri", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, I., Kayseri 2007, s. 535-559. 1881 nüfus sayımına göre Kıbrıs'ta 154 Ermeni'nin olduğu ifade edilmektedir (Ulvi Keser, "Kıbrıs'ta Sosyal Hayat Çerçevesinde Türk Ermeni İlişkileri", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, IV., Kayseri 2007, s. 453).

¹⁴⁹⁹ Gunnis, *Historic Cyprus*, s. 79.

¹⁵⁰⁰ Gunnis, *Historic Cyprus*, s. 175.

Ermenilerin varlığıyla ilgili en somut delil, 1726-1750 tarihlerinde adada bir Ermeni marhasalığının(*) bulunuyor olmasıdır¹⁵⁰¹. Ermeniler bu dönemde İstanbul'daki Ermeni Patrikliği'ne bağlıdır¹⁵⁰². Lefkoşa'ya bağlı Ermeniyan ve Karamanizade mahallelerinde yaşamakta olan Ermenilerin adadaki dinî merkezleri ise Girinye'deki Megraa Manastırı'dır¹⁵⁰³. Başlarında bir Karabaşı bulunmaktadır. Başpapazları öldüğünde diğer papaz ve rahipler Ermeni cemaatinin önde gelenleriyle yeni bir papaz belirleyerek bunun tayini için İstanbul'dan onay almak durumundaydılar. İstanbul'daki Ermeni patriği de bu adayı bir dilekçe ile Divan-ı Hümâyün'a bildirir ve berat talebinde bulunurdu. Divan-ı Hümâyün eğer berat vermeyi kabul ederse, 1000 akçelik mîrî pişkeşin ödenmesi halinde berat verilirdi¹⁵⁰⁴.

Lüsignanlar döneminde Lefkoşa'nın varoşlarında oturan Ermenilerden bazılarının Anadolu'dan göçmüş oldukları izlenimini veren isimler taşıdıkları ve müslümanlarla alışveriş yaptıklarına dair deliller vardır¹⁵⁰⁵. Bu delillerden biri de konsolos tayiniyle ilgili problemlerdir. XIX. yüzyılın hemen her safhasında Avrupalılar, Osmanlı vatandaşı gayrimüslimleri konsolos ve konsolos vekili tayin etmek için büyük bir gayret göstermişlerdi. Osmanlı kanunlarında konsolos ve konsolos vekili tayin şartları açıkça belirtilmiş olmasına rağmen, Avrupalılar bu kurallara pek aldırmaz etmemişlerdi. Ticarî ve siyasî çıkarlar söz konusu olduğunda, çoğunlukla Kıbrıslı Rum ve Ermeniler vekil olarak tayin etmişlerdi¹⁵⁰⁶.

II. Mahmud dönemiyle alakalı olarak Kıbrıs Ermenileriyle ilgili bir kaç dava örneğinden başka bir verinin olmaması; bu cemaat hakkında söylenecek sözleri sınırlamaktadır. Bununla beraber 1810-1823 tarihlerini ihtiva eden dört adet şeriye sicili

---

(*) Marhasa terimi murahhasa olarak da kullanılmaktadır. Murahhasa teriminin marhasa olarak okunmasındaki en önemli sebep, ikisinin de aynı şekilde yazılıyor olmasıdır. Murahhasa "rahhasa" kökünden türemiş izinli, ruhsatlı vekil manasına gelen bir terimdir (Canan Seyfeli, *İstanbul Ermeni Patrikliği*, İstanbul 2005, s. 89-90). Murahhasa kelimesi bu şekliyle kabul görmüş olsa da kaynaklar genel olarak marhasa kelimesini kullandığı dikkat çekmektedir (bk. Yavuz Ercan, *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*, Ankara 1988, s. 29, 42, 43, 44).

¹⁵⁰¹ Ali Eftal Özkul'un murahhasa şeklindeki kullanımına karşılık, Ermeniler üzerine yapılan çalışmalar Ermeni vekillerinin murahhasa olarak değil, marhasa olarak kullanılmasının daha doğru olacağı ifade edilmektedir (Bülent Bakar, *Ermeni Tehciri ve Uygulaması*, (Basılmamış Dr. Tezi, M.Ü., TAE), İstanbul 2003, s.17).

¹⁵⁰² N. Çevikel, "18. Yüzyıl Osmanlı Kıbrıs'ında Ermenilerin Durumuna Dair Bazı Tespitler", *Yeni Türkiye*, Sayı: 38, Ankara 2001, s. 711.

¹⁵⁰³ Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi*, s. 100.

¹⁵⁰⁴ Çevikel, "18. Yüzyıl Osmanlı Kıbrıs'ında Ermeniler", s. 712.

¹⁵⁰⁵ Jennings, "The Zimmis", 165.

¹⁵⁰⁶ Özkul, *Kıbrıs'ın sosyo Ekonomik Tarihi*, s. 100.

defteri üzerinde yaptığımız tetkiklerde Ermenilere sadece bir kaç kadı hükmünün olması bu yargımızı doğrular niteliktedir.

Ticaret için adaya gelen Ermenilere ait her türlü işle konsolos ve konsolos tercümanları ilgilenmekteydi. Bununla beraber, Kıbrıs'ta varissiz ölen kişilerin terekelerini devlet adına koruyan, gözeten ve tahsil eden gerçek kişiler vardı ki bunlara *beytümâl-i hassa* adı verilmekteydi. Bu görevli adanın fethinden itibaren daimi olarak görevi başında bulunmuştur¹⁵⁰⁷. Tüccardan birinin ölümü halinde ise mal ve eşyasına beytümâl adına el konulurdu. Böyle bir durumda bahsi geçen konsolos veya vekili, beytümâldeki mal ve eşyaların teslim alınmasına nezaret eder ya da bizzat kendisi bu görevi yerine getirirdi¹⁵⁰⁸. Antakya'da Avrakim adlı bir Ermeninin varissiz ölmesi üzerine beytümâl adına mallara el konulmasına karar verilmişti. Konuyla ilgili açılan davada bahsi geçen Avrakim'in varisi olmadığından, kadı çulha esnafı ustalarından Ahmed ile Mehmed'in şهادetlerine baş vurmıştu. Beytümâl emini (ocak başçavuşu) Ali Ağa, Avrakim'e ait malların müzayede yoluyla satışı için Çorbacı Osman Ağa'yı görevlendirmişti. Avrakim'in muhallefât defteri de hazırlanarak İstanbul'a gönderilmişti¹⁵⁰⁹.

Osmanlı Devleti, isyan eden veya isyanlara karışan gayrimüslimlere ait mallara el koymakta ve bunların beytümâle aktarılmasını temin etmekteydi. İsyancıların ele geçirilmesi halinde cezaları genellikle mahkeme kararına bırakılmaktaydı. Lefkoşa'da ikamet eden Avrupa Tüccarı'ndan Ermeni Mardiros, Değirmenlikli Yani ve karındaşı Mihail, vergilendirme çalışmalarına muhalefet ederek isyancılara iştirak etmişlerdi. Ancak bunlardan Mardiros yakalanarak Kıbrıs'ta bulunan bütün mallarına el koyuldu. Bu işle ilgilenmesi için Hassa Çakırcıbaşılarında Mehmed Said Efendi mübaşir olarak tayin edilmişti. Mardiros'un muhallefâtının tespiti yapılırken, terekesinin büyük bir kısmının Fransız konsolosun konağında ve himayesinde bulunduğu haber alınmıştı.

---

¹⁵⁰⁷ Kıbrıs'ta Lefkoşa şer'î mahkemesi tarafından beytümâl-i hassa veya âmme emini adıyla bir görevli tayin edilmiş olup, bu görevli 1580'li yıllardan sonra özellikle Lefkoşa şehrinde köylü ve şehirli ayrımı yapmaksızın görev yaptığı anlaşılmaktadır (Erdoğan, "Beytümâl-i Hassa ve Amme Emini", s. 149 vd).

¹⁵⁰⁸ Özkul, *Kıbrıs'ın sosyo Ekonomik Tarihi*, s. 100.

¹⁵⁰⁹ 21 Haziran 1814 (3 Receb 1229), KŞS., nr. 28, s. 170, h. 1. Devletin varissiz mallara el koyma hadisesi 1808 yılında çıkarılan bir kararla yasaklanmış olmasına rağmen, yine devlet tarafından yasa delinmiş olup, mallara el koyma işlemi 1838 yılında kesin olarak bir karara bağlanmıştır. Buna göre: "Ölenlerin devlete ve diğer kimselere olan borçları tahsil edildikten sonra muhallefâtına el sürülmemesi.." (Sarıcaoğlu, *Malî Tarih Açısından Osmanlı Devletinde Merkez Taşra İlişkileri* s. s. 73).

İsyana karışanlardan bir diğeri ise konsolos tercümanı olan Labir'di. Labir'in ise Mardiros'tan 6-7 bin kuruş alacağı vardı. Labir'in tespit edilen muhallefatı da müzayedeye çıkarıldı. Ancak tahminlerin aksine Labir'in terekesinden kıymetli bir mal çıkmamıştı. Labir'in muhallefat soruşturması derinleştirilmesine karar verildi. Eğer soruşturma sırasında değerli bir şey tespit edilirse, bu muhassıl marifetiyle satılacak ve hazırlanacak defterleri İstanbul'a gönderilecekti¹⁵¹⁰.

Bir diğerk dava Lefkoşa'nın Ermeniyan mahallesinden Ermeni Bogos ile Girinye kazasının Karni köyünde ikamet eden Topcuoğlu Seyyid Süleyman arasında vuku bulmuştur. Bogos mahkemede iki konu hakkında verdiği ifadesinden birincisinde; Seyyid Süleyman'ın kendisinden senet karşılığında 500 kuruş borç aldığını, borcun büyük bir kısmına ait ödemeleri zamanında yaptığını ve geriye sadece 78 kuruş kaldığını bildirir. Bogos ikinci konu hakkında ise, Süleyman'dan daha önce 1400 kuruş karşılığında bir tarla satın aldığını, ancak Süleyman'ın, bu tarla ile beraber içindeki ağaçları ve koyunları seneliği 4 kuruş karşılığında kiraladığına dair aralarında bir sözleşme yaptıklarını ve geçen zaman içinde Süleyman'ın tarla ve içindekilere ait kirayı ödemediğinden, kira sözleşmesinden dolayı kendisine 148 kuruş borcu olduğunu ifade eder. Bogos, Süleyman'ın kira sözleşmesine aykırı olarak tarla içindeki ağaçları ve koyunları da sahiplenmek istediğini söylemiştir. Bu hususta mahkeme tarafından yaptırılan yüzleştirmede Süleyman, Bogos'un ileri sürdüğü iddiaların hepsini kabul etmiştir. Dava Bogos'un taleplerinin yerine getirilmesi şeklinde sonuçlanmıştır¹⁵¹¹. Bu dava da göstermektedir ki, Kıbrıs ve dolayısıyla Osmanlı hukuk sisteminde hak sahibine, hakkını vermek hususunda kadıların, müslim veya gayrimüslim olsun bir ayrımları söz konusu değildi. Osmanlı mahkemelerinde genel olarak hukuka ve insana gösterilen saygı, kolaylık, şefkat gayrimüslimlerin sadece Müslümanlar ile ilgili davalarını değil, gayrimüslimlerin kendi aralarındaki davaları da kadı mahkemelerine taşımalarının başlıca sebeplerinden biridir¹⁵¹². Burada şunu belirtmekte fayda vardır;

¹⁵¹⁰ 20 Temmuz 1822 (Gurre-i Zilkade 1237), KŞS., nr. 30, s. 169, h. 1.

¹⁵¹¹ 17 Haziran 1816 (21 Receb 1231), KŞS., nr. 29, s. 60, h. 1.

¹⁵¹² Zimmiler ile müslümanlar arasındaki davalar hakkında bk. Kemal Çiçek, Cemaat mahkemelerinin yetki alanlarının evlenme, boşanma, vasiyet, miras, vakıf gibi şahsi işlerle sınırlandırılmış olması, Osmanlı mahkemelerinde zimmilere verilen cezaların müslümanlara verilenin yarısı kadar olması gerektiğine dair hükümler kadı mahkemelerinin kilise mahkemelerine tercih edilmesinin başlıca sebepleri görünmektedir. Bu hususta Yahudi mahkemelerinin de sıkıntıları vardı. Yahudiler genel olarak Yahudi yargıçların kararlarını doğru bulmadıkları zamanlarda kadı mahkemelerini tercih ettiklerini ifade etmektedir (Çiçek, "Cemaat mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmilerin Yargı Tercihini", *Pax Ottomana, Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç* (Ed. K. Çiçek), Ankara 2001,

doğal olarak, imparatorluktaki gayrimüslimlerin bu gibi davranışları Hıristiyan dünyası için biraz tuhaf görünebilir. Bunun sebebi, başlangıcından itibaren İslamiyetin yayılma sahası içinde çeşitli dinlere mensup azınlıkların bulunuyor olması, bir azınlık hukukunu doğurmuş ve Osmanlılara aktarmıştır. Ancak Hıristiyan dünyasının böyle bir tecrübesi yoktur. Dolayısıyla da bir azınlık hukukundan yoksun olmaları sebebiyle, Avrupalıların, Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında kurulmuş olan bu hukuksal ilişkiyi günümüzde dahi anlamakta güçlük çektikleri görülmektedir¹⁵¹³.

Ermeniler ile Müslümanlar arasındaki ilişkiler dinî boyutlarda da sürdürülmüştür. Lefkoşa'daki Ayasofya Camiinin suyu kale dışındaki bir kuyudan gelmekteydi. Caminin Karamanizade mahallesinde de bir vakıf evi vardı. Evde oturan Ermeni Serkiz, ev civarında altı adet kuyu daha açtırmış ve vakfa bağışlamış olup, bunlardan bir miktar suyun da kendi evine akmasına dair izin istemişti. Yıllık üç kuruş 'hakk-ı mecra'yı vakfa vermesi karşılığında bu isteği kabul edilmişti¹⁵¹⁴. Ermeniler ile Müslümanlar arasında kurulan bu ilişki, hiçbir dönemde Rumlar ile Ermeniler arasında kurulmamıştı. Aksine Rumlar az sayıdaki Kıbrıs Ermenilerini de kendi potalarında eriterek, ortodoks yapmaya çalışmışlardı. Hatta Ermenilerin fetih esnasında yaptığı yardımdan dolayı Türkler tarafından verilen kiliseyi de ellerinden almak için pek çok girişimleri olmuştu.

Osmanlı Devleti özellikle 1830-1840 yılları arasında yoğun olarak Amerikalı misyonerlerin taarruzuna uğramış, nitekim Ermenilerin büyük bir kısmı protestan olarak mezhep değiştirmiş görünmektedir¹⁵¹⁵. 1830'lu yıllarda Amerikalı misyonerler aileleriyle birlikte geldikleri Osmanlı ülkelerinde sosyal alana tam hakimiyet sağlayamadıkları ve kadınların hayatında etkin olmadıkları anlaşılınca bekar kadınları da misyoner olarak göndermeye başlamışlardı¹⁵¹⁶.

---

s. 32-41; Jennings, "The Zimmis", s. 146-148; şeri mahkemelerin kullanımıyla ilgili bk. aynı müellif, "Divorce in The Ottoman Sharia Court of Cyprus", *Histoire économique et sociale de l'Empire ottoman et de la Turquie (1326-1960)*, (Ed. Daniel Panzac), Paris 1995, s. 362 vd; Özkul, *Kıbrıs'ın sosyo Ekonomik Tarihi*, s. 217 vd; Çevikel, *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası*, s. 232 vd.

¹⁵¹³ Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim cemaatler arasında XVII. yüzyıldaki sosyal ilişkileri hakkında bk. Mehmed Emin Üner, "XVII. Yüzyılda Müslim-Gayrimüslim İlişkilerinin Olumlu Bir Örneği: Urfa'da Müslüman-Ermeni İlişkileri", *Tarih Dergisi*, Sayı: 43, İstanbul 2007, s. 106, 111-112.

¹⁵¹⁴ Çevikel, "18. Yüzyıl Osmanlı Kıbrıs'ında Ermeniler", s. 715.

¹⁵¹⁵ Gülden Sarıyıldız, "Osmanlı Devleti'nde Protestan Ermeni Milleti ve Kilisesinin Tanınması", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı: 2, İstanbul 2002, s. 250 vd; Seçil Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü", *Atatürk Yolu*, Sayı: I/1, Ankara 1988, s. 1-12.

¹⁵¹⁶ Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü", s. 7.

Osmanlı kanunlarına göre, gayrimüslim tebaanın kiliselere nakit veya gayrimenkul bağışlaması yasak değildi. Bununla beraber kayıtlardan gayrimüslim vakıflarıyla ilgili davaların da kadı mahkemelerine taşındığı anlaşılmaktaydı. Gayrimüslimlerin davaları kadıya götürmelerindeki maksat, kiliselere yapılan bağışların devlet kontrolünde tutulmasını temin etmektir. Lefkoşa'nın Karamanizade mahallesi sakinlerinden Ermeni olan Evakim ile Ermeni kilisesi vakıf mütevellisi Yani Bogos arasında bu kabilden bir dava cereyan etmiştir. İddianameye göre, Evakim, Bennaki Kırkor'un varisi olduğundan, kendisine iki adet ev (menzil) miras kalmıştı. Bu evlerden birini kendisi diğerini ise kızkardeşleriyle ortak kullanmaktaydı. Her iki menzil de dava konusu olmuştur. Kızkardeşleriyle ortak olduğu menzilin dört hissesinden ikisi kendisine aitti. Menzil dahilindeki bir miktar bahçenin ise kiliseye vakfedilmesi gündeme gelmişti. Nitekim Evakim mülklerin doğrudan kiliseye verilmesi halinde zayı olabileceklerinden endişe etmekteydi. Bu sebeple malların satışından elde edilecek olan paranın kiliseye vakfedilmesini istemekteydi. Satışı yapılan mallardan elde edilen 18 bin kuruş vakıf mütevellilerine teslim edilerek, Evakim, kadıdan mal üzerinde hiçbir hakkı kalmadığını beyan eden bir hüccet almıştır¹⁵¹⁷.

1774 tarihli bir belge Kıbrıs'taki Ermenilere ait bütün kilise, manastır, mağara ve onlara bağlı mekanlara ait vergilerin tahsili Piskoposlar Mukataası'na göre İstanbul Ermeni Patriği'ne iltizam eylenmişti. Kıbrıs Murahhasası da adada ona vekalet etmekteydi. İstanbul Ermeni Patriği'nin Divan-ı Hümâyün'a gönderdiği bir başka belgeden bazı Ermenilerin evliliklerini kendi dini mekanlarında değil de Frenk kiliselerinde yaptıkları, ölümleri halinde ise cenazelerinin Ermeni kilisesi tarafından kaldırılmasını ve ölümlerini Ermeni maşatlığına gömdürdüklerini ancak bütün bunların Ermenilerin ellerindeki beratlarla uygun olmadığını ve önlenmesinin Osmanlı hükümetinden beklendiği anlaşılmaktadır¹⁵¹⁸.

Osmanlı Devleti, bünyesinde barındırdığı gayrimüslimlerin dinsel ve eğitsel merkezlerini çok da fazla kontrol etmemiş görünmektedir. 1831 yılında İstanbul'a gelen ve bir yıl kaldığı anlaşılan bir Amerikalı seyyah, Venedikte kurulan ve Ermenilere özgürlük fikirleri aşılayan Mehitarist tarikatının İstanbul'daki Ermeni okullarında da

¹⁵¹⁷ 20 Ağustos 1816 (26 Ramazan 1231), KŞS., nr. 29, s. 68, h. 1.

¹⁵¹⁸ Çevikel, "18. Yüzyıl Osmanlı Kıbrıs'ında Ermeniler", s. 712.

okutulduğuna şahit olduğunu ifade etmekteydi¹⁵¹⁹. II. Mahmud dönemine kadar en itibarlı gayrimüslimler olan Rumların, Mora İsyanı'ndan sonra gözden düşmesi Ermenilerin yıldızının parlamasına ve Tercüme Odası'nı ele geçirmelerine sebep oldu. Aynı dönemde çoğu Rum olan sarrafların yerini de giderek Ermeni sarraflar almıştır. Mesela Darphane-i Amire sarrafları olup, uzun yıllar bu görevde kalan Düzoğulları Ermeni kökenlidir¹⁵²⁰. 1830 yılından sonra bir millet statüsü verilen Ermeniler, Sultan II. Mahmud'un son dönemlerinde, yoğun bir Katoliklik propagandasıyla karşı karşıya idiler. Bu propagandaya binaen meydana gelen mezhep değiştirme eğilimindeki artışın engellenmesi gerektiği yönünde hükümet ve gayrimüslim din adamları nezdinde görüş birliği hasıl olmuştu. Bu konudaki birikim, devletin bazı düzenlemeler yapması yönünde uyarıldığını göstermektedir. Çünkü daha 1827 yılında Ermeni patriğinin müracaatı üzerine Osmanlı Devleti, bir çok Ermeni'yi sürgüne göndermişti. Bunlardan bir kısmı acizlik ve ihtiyarlık sebebiyle sonradan affedilmişlerdi¹⁵²¹.

Bütün bunlar, adada bir cemaat teşkil edebilecek sayıda Ermeni yaşadığına işaret eder. Ancak bunların nüfus olarak kayıtlarda gösterilmemeleri, Osmanlı tahrir sisteminin yukarıda biraz değinilmiş olan kendine has özellikleriyle alakalıdır¹⁵²².

c. Yahudi Cemaati

İngiliz konsolos Vezin, adada yerleşik manada Yahudi olmadığını söylese de seyyahlar ve hacılar, Kıbrıs'ta az da olsa Yahudiye tesadüf edildiğini ve bunların küçük bir topluluk olarak Lefkoşa'da yaşadıklarını ifade etmektedir. Bu yahudilerin önemli bir kısmı mültezimlik yapmaktaydı. Lefkoşa, Piskopi, Lefke, Girinye ve Kukla gibi kazalarda bir çok Yahudi mültezime rastlamak mümkündür¹⁵²³. Aynı zamanda Levanten, Sicilyalı ve Portekizlilerden oluşan yaklaşık 25 hanelik küçük bir Yahudi topluluğunun XVI. yüzyılın ikinci yarısında Magosa'da yaşadığını gösteren kayıtlar da vardı¹⁵²⁴.

¹⁵¹⁹ Cahit Külekçi, *Osmanlı Devleti'nde Ermeniler (1750-1850)*, (Basılmamış YL. Tezi, M.Ü., TAE), İstanbul 2003, s. 63.

¹⁵²⁰ Külekçi, *Osmanlı Devleti'nde Ermeniler*, s. 64-65.

¹⁵²¹ Külekçi, *Osmanlı Devleti'nde Ermeniler*, s. 66-67.

¹⁵²² Osmanlı Devleti, yönetimleri altındaki bütün Ortodoks Hıristiyanları, hangi kavimden olurlarsa olsunlar Rum "Romaio" milleti adıyla kategorilendirildiler (Niyazi Berkes, "Osmanlı İmparatorluğu ve Ortodoks Kilisesi", s. 211).

¹⁵²³ Jennings, *"The Zimmis: Greek Orthodox Chiristians and Other Non-Muslims"*, s. 143-144.

¹⁵²⁴ Jennings, *"The Zimmis: Greek Orthodox Chiristians and Other Non-Muslims"*, s. 146. Avigador Levy, Osmanlıların özel bazı sebepler ile Yahudileri, ticari ve snai yönden önemli gördükleri yerlere yerleştirdiklerini belirterek, Kıbrıs'ın fethinden sonra adanın şenlendirilmesi için yapılan sürgünlerin

Daha geç döneme ait kaynaklar, Yahudiler hakkında fazla bir bilginin olmadığını ifade etmektedir. Bununla beraber adanın çeşitli yerlerinde Yahudilerin olduğunu kabul eden kaynaklar, elimizdeki verilerin sadece bir iki dava kaydıyla sınırlı olduğuna işaret etmektedir¹⁵²⁵. Ancak bunlar, Yahudilerin Kıbrıs'taki varlığını ortaya koymak için yeterli değildir. Aynı şey XVIII. ve XIX. yüzyıllar için de geçerlidir. Bu yüzyıllarda da Yahudilerin Kıbrıs'ta var olduğu kabul edilmekle beraber, adanın ücra köşelerinde yaşamaları sebebiyle, nüfusları hakkında fazla bir şey bilinmemektedir¹⁵²⁶.

Osmanlı toplumunda Yahudilerin sosyal statü olarak yükselişe geçmeleri II. Mahmud zamanında, Osmanlı Yahudilerinin bir merkezden yönetilmelerini temin maksadıyla, Yahudi din adamlarına Hahambaşılık statüsünün tanınmasıyla olmuştur. Böylece ayrı cemaatlere ait Yahudi'ler tek çatı altına toplanmışlardı¹⁵²⁷. Osmanlı Devleti Yahudi cemaate karşı her zaman müşfik davranışlar sergilemiştir. Ancak nadiren de olsa, yine Yahudi cemaatin ortaya koyduğu tavra göre bazı vukuatlara rastlamak mümkündür. Yeniçerilerin ortadan kaldırılması esnasında İstanbul yahudilerinden Şapçı Yahudi, Ağa Kapısı bezirganlarına güvenerek, ileri geri konuşmaktaydı. Şapçı patavatsızlığını daha da ileri götürerek, padişaha karşı söz söyleme cesaretinde bulunmuş ve Bostancıbaşı marifetiyle yakalanarak idam edilmişti¹⁵²⁸.

Şeriye sicilleri üzerinde yaptığımız incelemeler esnasında Yahudi cemaatle ilgili olarak yedi adet kayda tesadüf edilmiştir. Bunlardan beşi cizye kaydı, biri zahire temini için ticarî sözleşme kaydı ve biri ortaklık kaydıdır. 1809-1821 yıllarına yayılan bu kayıtlar Kıbrıs'ta belirli bir yerde oturuyor olmasalar da Yahudilerin varlığına işaret etmektedir. Özellikle cizye kayıtlarının bu hususta önemli veriler içerdiğini söylemek mümkündür. Ancak Yahudi cemaati mensupları zimmî sayıldıklarından nüfus veya cizye kayıtlarında ayrıca bir topluluk olarak zikredilmedikleri, diğer cemaatlerle karıştırılmak suretiyle işleme tabi tutuldukları anlaşılmaktadır. Bu itibarla 1810 yılı cizye kayıtlarına bakıldığında; Kıbrıs'ta 1269 a'lâ, 9880 evsat ve 1482 ednâ olmak üzere üç sınıf (esnaf-ı selase) olarak toplam 12631 belge sahibi vergi mükellefi

---

karakterine uygun olarak, esnaf ve zanaatkar olan bir çok Yahudi'yi de adaya sürmüş olabileceklerini ifade etmektedir (Levy, *The Jews of The Ottoman Empire*, New Jersey 1994, s. 28).

¹⁵²⁵ Özkul, *Kıbrıs'ın sosyo Ekonomik Tarihi*, s. 188-189

¹⁵²⁶ Çevikel, *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası*, s. 213.

¹⁵²⁷ Sürgevil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudiler", s. 254.

¹⁵²⁸ Şamil Mutlu, *Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati*, s. 74.

olduğunu tespit etmek mümkün görünmektedir¹⁵²⁹. Birim miktarlarda bazı oynamalar olmak kaydıyla 1812¹⁵³⁰, 1813¹⁵³¹ ve 1816¹⁵³² senelerine ait kayıtlar da, bu miktarı yaklaşık olarak 12646 belge ve vergi mükellefi olarak göstermektedir. Bu da, ada üzerinde yaşayan gayrimüslimlerin ve buna bağlı olarak Yahudi cemaatinin önemli bir nüfus hareketine maruz kalmadığına dair bir işaret kabul edilebilir. Ancak bu tür kayıtların genellikle bir önceki yıla ait verilerden hareket ederek ve yerinden çok uzak mekanlarda kayda döküldükleri dikkate alındığında, buradan sağlam bir veri elde etmenin de mümkün olamayacağını ifade etmek gerekir.

Bir diğer kaydın zahire teminiyle ilgili olduğunu ifade etmiştik. 1821 senesi için verilen bilgilere göre İstanbul'un zahire ihtiyacının karşılanması için muhassıl tarafından ada kazalarından 50 bin kile buğday ve aynı miktar arpa satın alınmasına karar verilmişti. Bununla ilgili olarak hububat hazinesinden 100 bin kuruş temin edilerek, Yahudi olan sarrafa verilmişti¹⁵³³. Bir başka kayıt ise muhassıl tayini sırasında, taahhüd edilen meblağların ödenmesiyle alakalıydı. Bu meblağlar mukataa faizleri (mal-i esham), devlet gelirleri (mal-i mîrî), çeşitli birimlere aktarılmak üzere ayrılan mukataa, cizye ve avarız gelirleri (ocaklık), merkezden gönderilen mübaşirlere dava başına ödenmesi gereken harçlar (havalat-ı mübaşiriye) gibi gelirlere ait peşin ödemelerdi. Bütün bu meblağ, muhassıl sarrafı olan Sağım ile ortağı olan Şabcı Necur adlı Yahudiler tarafından 1806-1810 seneleri ve bu süreler için yapılacak zamlandırmalar için toplam 282578 kuruş olarak taahhüt edilmişti¹⁵³⁴.

Görüldüğü gibi adada özellikle ticarî meselelerde etkin bir Yahudi cemaatin varlığından söz edilebilir. Ancak bu cemaatin yerleşik bir unsur olup olmadığı hususunda kesin kayıtlara sahip değiliz.

d. Marûnî Cemaati

Esas olarak Marûnîler Lübnan'da yaşarlardı. Marûnîlerin Kıbrıs'a ilk gelişleri muhtemelen Kudüs kralı Baldwin'in Beyrut'u 13 Mayıs 1110'da işgal ettiği zamana

---

¹⁵²⁹ 30 Haziran 1809 (17 Cemaziyelevvel 1224), KŞS., nr. 27, s. 46, h. 3.

¹⁵³⁰ 13 Temmuz 1811 (21 Cemaziyelahir 1226), KŞS., nr. 27, s. 145, h. 1.

¹⁵³¹ 8 Aralık 1812 (3 Zilhicce 1227), KŞS., nr. 28, s. 44, h. 2.

¹⁵³² 29 Eylül 1816 (7 Zilkade 1231), KŞS., nr.29, s. 86, h. 2.

¹⁵³³ 13 Temmuz 1821 (12 Şevval 1236), KŞS., nr. 30, s. 83, h. 3.

¹⁵³⁴ 18 Temmuz 1811 (26 Cemaziyelahir 1226), KŞS., nr. 27, s. 152, h. 3.

rastlar. Bu işgal sebebiyle ahalinin bir kısmı Kıbrıs'a sığınmış olmalı¹⁵³⁵. Kaynaklar 1596'da Kıbrıs'ta Marûnî köylerinin olduğundan bahsetmektedir. 1596'da Kıbrıs'ta 19 Marûnî köyü vardı. Köylerden en az üçünün kilisesi bulunmaktaydı. Kıbrıs'ın fethi esnasında Marûnî cemaat, Türkleri tercih ederek, fethin gerçekleştirilmesine yardım edenler arasında bulunmuş olmaları muhtemeldir¹⁵³⁶. 1700'lü yıllarda ekonomik sebepler ve göç yüzünden köylerin 10 adetten daha aşağıya düştüğü anlaşılmaktadır. Ancak 1690-1759 tarihlerine ait Latin kaynaklı listelerde ise bu köylere ait herhangi bir bilgiye tesadüf edilememiştir. 1736'dan sonra Marûnîlerin hukukî olarak Lübnan'dan yönetilmelerine karşılık, Kıbrıs Marûnîlerinin Başpiskopos Hirisantos ve Tercüman [H]jacı Yorgaki'nin baskısına maruz kalmaları sebebiyle bazılarının Ortodoksluğu değil de Müslümanlığı tercih ettiği anlaşılmaktadır¹⁵³⁷. 1726-1750 döneminde Kıbrıs'ın Lefkoşa kazasının Karamanizade mahallesinde Marûnî bir kadının oturduğuna dair bilgiler olmasına karşılık¹⁵³⁸; 1750-1800 dönemine ait kaynaklarda bir bilgi bulunmaması ilgi çekicidir. Aynı kaynaklar cemaatin diğer cemaatlerle olan ilişkisi üzerinde durmakta ve Osmanlı yönetiminin bunlara ayrı bir statü vermemesi sebebiyle, söz konusu cemaatlerin bir parçası gibi işlem gördükleri tahmin edilmektedir¹⁵³⁹.

Bununla beraber 1445'te Kıbrıs Başpiskoposu Elias'ın Marûnîler arasında ortaya çıkan monoteist sapkınlıkları reddetmesi ve Romaya bağlılıklarını ilan etmesi üzerine Kıbrıs gayrimüslimlerinin Katolik kilisesiyle ilişkilerinde az da olsa ilerleme kaydedilmişti. Fakat XVI. ve XVII. yüzyıllarda ikili ilişkilerde tam bir istikrarın var olduğu söylenemez. XVIII. yüzyılın ortalarına doğru ise Latinler gibi Marûnîlerin de sırf Katolik kilisesine bağlılıkları sebebiyle, yukarıda ifade edildiği gibi zulme maruz kaldıkları anlaşılmaktadır¹⁵⁴⁰.

Marûnî Patrikhânesi'nin kendi metropolit, piskopos ve papazlarıyla bağları çok zayıftı. Patrikhâne dışındaki şehir, kasaba ve köylerde bulunan kiliseler ve Marûnî din

¹⁵³⁵ Groot, "Kıbrıs", s. 285-286.

¹⁵³⁶ Jennings, "The Zimmis", s. 149.

¹⁵³⁷ Purcell, *Cyprus*, s. 172; Marûnîlerin 1790-1833 yılları arasında Osmanlı Devleti'ndeki durumları hakkında bk. Yavuz Ercan, "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)", *Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu*, (Ed. Hasan Celal Güzel), Ankara 2000, s. 151.

¹⁵³⁸ Özkul, *Kıbrıs'ın sosyo Ekonomik Tarihi*, s. 189.

¹⁵³⁹ Çevikel, *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası*, s. 213.

¹⁵⁴⁰ İsmail Taşpınar, "Mârûnîler", *DİA*, XXVIII, s. 71.

adamları adeta bağımsızdı. Bu durum Marûnî Patrikhânesi'nin diğer patrikhânelere göre önemli bir özelliğidir¹⁵⁴¹.

Marûnîler hakkında Tanzimat sonrasıyla alakalı olan bilgilerin daha derli toplu olduğu anlaşılmaktadır¹⁵⁴². Marûnî patriğinin, Kıbrıs mutasarrıfı İshak Paşa'ya yazdığı bir mektupta, Kıbrıs adasında oturmakta olan Marûnîlerin devlete ödenmesi gereken harç ve vergilerin kendi piskoposları tarafından değil, Rum piskoposları tarafından cemaatlerine paylaştırıldığını, ancak bu paylaşımın kişilerin hal ve ödeme güçlerine göre değil, daha fazla vergi yazılarak, toplandığını ifade etmekteydi. Ancak artık işlerini görmek üzere aralarından seçtikleri bir vekilin Kıbrıs Meclisine tayin edilmesini ve vergilerin bu vekil refakatinde piskoposları tarafından tahsil edilmesini istemektedir. Ayrıca mektupta yüzyıllardır baskısı altında kaldıkları Rum piskoposlarının hiçbir müdahalesiyle karşılaşmak istemediklerini belirterek, aslında Marûnîlerin de bir nizamnamelerinin olmasına rağmen, yazılı bir metinlerinin olmaması sebebiyle Rumların kendilerine tahakküm etmek istediklerini ifade etmekteydiler. Diğer taraftan Osmanlı tebaası olup da İstanbul'da yaşayan Marûnîlerin cizye ve diğer vergilerinin, piskopos kapıkethüdası tarafından toplandığını belirterek, bu hususta daha önce Meclisi Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye yapılan bir başvuruda, İstanbul'daki Osmanlı reayasının cizyelerinin üç sınıf olarak belirlendiğini belirtmişlerdi. Bu vergilerin kimseye bir ayrıcalık tanınmadan, İhtisâb Nazırlığı memurları tarafından tahsil edilmekte olması örnek gösterilerek, kendilerinin vergilerinin de aynı şekilde toplanmasını arzu ettiklerini bildirmekteydiler.

Devlet, cemaatin yaptığı bu yazılı başvuru üzerine konuyu incelemeye almıştı. Yapılan incelemede Marûnî milletinin cizye ve diğer vergilerinin kim tarafından ve ne şekilde bölüştürülerek toplandığı hakkında Divân-ı Hümâyün kalemî kayıtlarında bir bilgiye rastlanılmamıştı. Buna karşılık, Latinlerin cizye ve vergilerinin "Galata Polis Meclisi" tarafından idare edildiği hususunda yapılan ihtar üzerine, Marûnîlere ait vergi kayıtlarının da aynı merci tarafından tutulmasına dair bir teklif hazırlanarak Meclis-i

---

¹⁵⁴¹ Pierre Dip, *Histoire de l'Eglise Maronite*, I., Beyrut 1962, s. 3-9. Marûnî Patrikhânesinin kuruluşunun VII. veya VIII. yüzyıllarda olduğu sanılmaktadır. Marûnîler, IX. yüzyılın sonlarında Asi Irmağı üzerinde Kalatulumudik'deki merkezlerini Lübnan bölgesine taşıdılar. Bu sırada Lübnan'ın neresinde oturdukları bilinmeyen, özellikle dağlık bölgelerde sürekli dolaştıkları sanılmaktadır (Dip, *Histoire de l'Eglise Maronite*, I., s. 59 vd).

¹⁵⁴² Kıbrıs'ta bulunan Marûnîler hakkında çeşitli tahminlerde bulunmaktadır. Buna göre; 1842'de 450, 1868'de 709 ve 1844 ila 1872 arasında 1200-1300 civarında olabilecekleri hakkında bilgiler vardır (Purcell, *Cyprus*, s. 172-173).

Vâlâ'ya sunuldu. Meclis konuyu görüşerek karara bağladı ve ilgili makamlara bir irâdede göndererek, Marûnî cemaatinin cizye ve diğer vergilerinin paylaşımı ve toplanması görevinin bundan sonra söz konusu Polis Meclisi'ne verildiği bildirildi. Alınan bu karara rağmen 1840 nüfus ve vergi sayımına ait defterler merkeze geldikçe, defterlerde Marûnîlerle ilgili bir kayda tesadüf edilememesi, özellikle Kıbrıs'ın nüfus sayımının yeniden yapılmasını bir zorunluluk haline getirmişti. Marûnî erkek nüfusun ortaya çıkarılması için Meclis-i Vâlâ'ya yeni bir başvuru yapıldı. Başvuru sebebiyle meclis nüfus sayımının tekrarlanmasına karar vermiş ve sayım gerçekleştirilmişti. Sayımın gerçekleşmesine rağmen çözümlenmemiş olan asıl mesele Kıbrıs Marûnîlerine ait vergilerin kim tarafından toplanacağı idi. Verginin Marûnî kilisesi tarafından mı yoksa Rum piskoposlar tarafından mı toplanmasının uygun olacağına dair, Meclis-i Muhasebe-i Maliye, Meclis-i Vâlâ'ya bir soru önergesi vermişti. Önergenin görüşüldüğü ve verginin toplanmasıyla ilgili olarak; Marûnîlerin, mecliste patrikleri tarafından, merkezde ise kapıkethüdarları tarafından temsil edilmelerine karar verilmişti Marûnî cemaatinin temsili konusunda Rum piskoposların müdahalesinin ise tamamen ortadan kaldırılması emredilmişti. Temsil yetkisinin bu şekilde halli, vergi tahririni yapacak olan kişi ve kurumun belirlenmesine de yardımcı olmuştur. Bu iş için, Kıbrıs Vilayet Meclisi'nde görevlendirilmek üzere, merkezden bir şerif (kadı veya hakim) tayin edilmesinden başka, şerife yardımcı ve gözlemci olmak üzere cemaat tarafından bir vekil tayin edilmesi uygun görülmüştü. Yeni düzenlemeye göre şerif, Tanzimat yasalarını dikkate alarak, mükelleflerin bir yıllık kazançları üzerinden, ödeme güçlerine göre, belirlenecek bir vergiyi (temettü) tahsil etmekle görevlendirilecekti. Böylece Marûnîlerin vergileri dahil bütün işleri yukarıda da ifade edildiği gibi Kıbrıs vilayeti meclis üyesi(*) olarak tayin edilen bu şerif tarafından yürütülecekti¹⁵⁴³.

e. Konsoloslar/Müstemenler/Patentliler

Osmanlı Devleti'nde, Avrupa devletlerinin ticarî ve siyasî menfaatlerini korumak maksadıyla Avrupa kökenliler (konsoloslar), müstemenler (tüccar ve hizmetkarı), patentliler (konsolos vekili ve hizmetkarı) bulunmaktaydı. Müstemen,

(*) Kıbrıs idarecileri sahip oldukları yetkiler ile mahalli meclisin üyelerini belirlerken Küçük Meclis denilen bu kurulun sekiz üyesinden biri olarak Mârûnî temsilcisine de yer vermişlerdir. Buna göre meclis dördü Türk, ikisi Ortodoks Rum (Başpiskopos ve başpapaz), biri Mârûnî ve biri de Ermeni olmak üzere 8 kişiden meydana gelecekti (Bkz. Hüseyin Metin, *Kıbrıs Tarihine Toplu Bir Bakış*, Lefkoşa 1999, s. 157).

¹⁵⁴³ 27 Mayıs 1848 (23 Cemâziyelaahir 1264), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 7239.

anlaşmalar çerçevesinde ister geçici, ister bir yerde ikamet etmekte olsun, hukukî olarak yabancı kabul edilenler olup, aman dileyen, iyilik isteyen, sığınan anlamına gelmekteydi. Kelime veya terim bu anlamda ya Müslüman bir güce boyun eğmiş, barışı tercih etmiş olan devletlerin uyrukları, ya da dost olmayan bir millettten olmasına rağmen, sınırlarda elde etmiş olduğu kabul edilen hemşehrilik hakkıyla Müslüman ülkelere giren-çıkan kişiler kastedilmekteydi¹⁵⁴⁴. Avrupa devletlerinin kendi vatandaşlarından tayin edilen konsolos, zamanla dil sıkıntısını ortadan kaldırmak ve bölgeyi bilenlerin tercihi sebebiyle Osmanlı vatandaşlarının konsolos vekili veya tüccar hizmetkârı olarak tayini patent (izin kağıdı) meselesini de gündeme getirmişti. XVIII. yüzyılın sonuna doğru Kıbrıs reayasının patent edinme gayreti tam bir “konsolosluk sevdası” na dönüşmüştü¹⁵⁴⁵. Patent sahibi olanlar gerçekte Osmanlı vatandaşıydı ve sadece vergiden muafiyet ve Avrupa ile daha kolay ticaret gibi avantajlar sağlaması sebebiyle patent almayı tercih etmekteydiler. Nitekim Osmanlı Devleti, patent veren devletleri elçileri nezdinde protesto ederek, kendi vatandaşlarına müstemenlik yolunun açılmasının ahidnamelere aykırı olduğunu bir çok kez bildirmek durumunda kalmıştı. Hatta patent almış bulunan 100’ü aşkın kişinin patentleri iptal edilerek, tekrar Osmanlı vatandaşlığına girmeleri için ihtarlarda bulunulmuştu. Ancak gidişatın önüne geçmeyen III. Selim gibi II. Mahmud da bazı tedbirler almak zorunda kalmıştır. III. Selim kendi tüccar sınıfını oluşturmak için "Avrupa Tüccarı"; II. Mahmud ise, Müslüman tüccarın, reyanın baskısı sebebiyle giderek yok olmasına seyirci kalmamak için, sadece Müslümanlardan oluşan "Hayriye Tüccarı" sınıfını oluşturarak maliye literatürüne sokmak zorunda kalmıştı¹⁵⁴⁶. Bu hususta Halep ve Kıbrıs’ta da bir takım önlemler alınması gündeme gelmişti. Özellikle Mora İsyanı esnasında yabancı himayesine girme tutkusu sebebiyle pek çok Kıbrıs’lı reyanın ağır cezaya çarptırılması gündeme gelmişti. Alınmaya çalışılan sert tedbirlere rağmen patent olayına bir son verilemediği gibi, bu kişiler Avrupa, Acem ve Hindistan tüccarı adı altında resmî bir hüviyet de kazanmış oldular. Hatta bu tüccar zamanla kendilerine hizmetkar adı altında çeşitli işlerde kullandıkları kişileri de berat sahibi yaparak maiyetlerine katmayı başardılar¹⁵⁴⁷.

---

¹⁵⁴⁴ Yediyıldız, “Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış”, s. 185.

¹⁵⁴⁵ Çevikel, *Kıbrıs: Akdeniz’de Bir Osmanlı Adası*, s. 197.

¹⁵⁴⁶ Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler*, s. 87-88.

¹⁵⁴⁷ Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler*, s. 90-92.

1833 temettü yazımı, Avrupa kökenlilerin Kıbrıs'taki mevcudu hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Buna göre Tuzla kazasında dokuz devlete ait 12 konsolosluk ve bu konsolosların yaklaşık 198 kişiden oluşan maiyyetleri tespit edilmiştir¹⁵⁴⁸.

Yaptığımız incelemeler sırasında 1816-1823 dönemini ihtiva eden şeriye sicillerine göre adada Avrupa, Acem ve Hindistan tüccarı olarak tasvir edilen ve bunların hizmetkârları hakkında bilgi veren 43 kayda tesadüf edilmiştir. Kayıtlardan 1816 ve 1817 yılları arasında 5 tüccar tespit edilmişti. Ancak bunlardan sadece 1'i Avrupa tüccarıydı. Her tüccarın ikişer hizmetkârı vardı ve bu hizmetkârlardan 4'ü İstanbul'da ikâmet etmekte olup bunlardan sadece ikisi fiili olarak hizmetteydi¹⁵⁴⁹.

Bu dönemde Kıbrıs'ta bulunan müstemenler 18 kişiydi. Tüccar olarak görev yapan bu kişilerden sadece 3'ü hakkında "Avrupa tüccarı" tabiri kullanılmıştı. Tüccardan 17'si ise ikişer hizmetkâra sahipti. Hizmetkârlardan biri başkentte, 13'ü İzmir'de ikâmet etmekteydi¹⁵⁵⁰.

Bu kayıtlarda ayrıca berat sahibi olan tüccar, hizmetkâr ve kaydı yapan Divân-ı Hümâyun beylikçisinin adı, beratın verildiği tarih, alındığı yer ve beyân tarihi gibi bilgilere de ulaşmak mümkündür¹⁵⁵¹. Beratlarda 1816-1818 tarihlerinde el-Hac İbrahim Saib Efendi beylikçi iken, 1818-1823 tarihlerinde ise Ali Anori Efendi beylikçi olarak görev yapmakta idi.

Tüccara verilmekte olan beratların her padişah döneminde yenilendiği dikkate alındığında, dönemine göre farklı içerikler arzettiği anlaşılmaktadır. Bununla beraber II. Mahmud döneminde verilen ticarî beratların içerik olarak fazla bir hususiyetinin

---

¹⁵⁴⁸ Bk. BOA, *Maliye Nezareti Varidat Kalemi Temettüat Defterleri* (ML.VRD.TMT.), nr. 16153, s. 168-182.

¹⁵⁴⁹ Tüccardan 3'ünün cizyesi alâ idi. Bu cizye 1817 yılından itibaren 8 kuruş zamlanarak 20 kuruşa çıkarılmıştı. 1817 senesinde alâ cizye verenlerden birinin ise 1816 senesinde 6 kuruş evsât cizye vermekte olduğu anlaşılmaktadır. Tüccardan 4'ünün berat bedeli olarak ise 1500 kuruş ödedikleri anlaşılmaktadır. Tüccara ait 10 hizmetkârdan sadece ikisinin adı belirlenebilmiştir. Hizmetkârların tamamı evsât cizyeye tabi olup, bunlardan herbiri, 1817 senesi itibariyle 4'er kuruş zam ile 10'ar kuruş cizye ödemişlerdi (bk. Ek: 5. Kıbrıs'taki Avrupa, Acem ve Hindistan Tüccarı).

¹⁵⁵⁰ Tespit edebildiğimiz 15 tüccardan sadece 3 hizmetkârın adı kayıtlarda geçmektedir. Bu tüccarlardan 13'ünün vermiş oldukları berat ücreti 1500'er kuruş olup, bunların ödedikleri cizye alâ olarak kaydedilmiştir. 12 kuruş olan bu cizye 1817 senesinden itibaren 8 kuruş zamlanarak 20 kuruş olarak ödenmeye başlanmıştır. Hizmetkârların 6 kuruş olan cizyesi (evsât) ise aynı yıl 4 kuruş zam ile 10 kuruş olarak tespit edilmiştir (bk. Ek: 5. Kıbrıs'taki Avrupa, Acem ve Hindistan Tüccarı).

¹⁵⁵¹ Bk. Ek: 5. Kıbrıs'taki Avrupa, Acem ve Hindistan Tüccarı.

olmadığı görülür¹⁵⁵². Ayrıca tüccarın bulundurmasına izin verilen iki hizmetkâra da berat verilmekte ve bu beratlarda yapmaları gereken işler, ödemeleri gereken vergiler ve hakları açıkça belirtilmişti. Berat verilen hizmetkârın mutlaka Osmanlı Devleti reayasından olmasına ve tüccar vekillerinin onayını almasına da dikkat edilirdi. Devlet, beratlı müstemem tercümanı, Avrupa tüccarı ve bunların oğulları ile bunlara ait hizmetkârın avarız, kassabiye, tekâlif-i örfiye gibi vergiler talep edilerek rencide edilmemelerini istemekteydi. Bu kişilerin beratlarından Kasım 1816 tarihinden itibaren cizyelerine 4 kuruş zam yapılarak 10 kuruşa çıkarılmış olduğu tespit edilmiştir¹⁵⁵³.

Kıbrıs Lefkoşa naibine gönderilen bir fermanda, adada beratlı Avrupa, Acem ve Hindistan ticaretiyle uğraşan tüccar ve hizmetkârın Kıbrıs'ta her sene sefer zamanı alınmakta olan vergileri vermelerini gerektirecek emlak ve akarlarının olduğu tespit edilmiştir. Tüccarın ödeme gücüne göre hisselendirilecek bu vergileri vermeleri temin edilecekti. Ancak bu kişiler söz konusu vergileri vermedikleri gibi muhalefet ederek, reayanın perişan olmasına da sebep olmaktaydılar. Bu durumun adada bir ayaklanma çıkmasına zemin hazırlayabileceği ileri sürülerek, gerekli tedbirlerin alınmasına karar verilmişti. Buna göre, eski kayıtlara müracaat edilerek bahsi geçen kişilerin kullanmakta oldukları emlak ve arazilerin tespiti yapılacak ve durumlarına uygun olarak vergilendirilmeleri sağlanacaktı. Bu görev kaptan paşaya verilmişti. Her ne kadar tüccar duruma itiraz etmiş olsa da, yapılan incelemeler sonunda, vergiden muaf olduklarına dair bir kayda rastlanmadığından, itirazları geçersiz sayılmıştır. Tüccara ait hizmetkârlardan ikisine verilen beratlarda ise cizyelerini zamlanmış olarak İstanbul Cizye Sandığı'na teslim etmeleri halinde, avarız, kassabiye ve örfi vergilerden muaf olacakları kendilerine bildirilmişti. Bununla beraber bu kişilerin oturdukları mahallerde emlak ve akarlarının bulunması halinde, hane başına alınmakta olan avarız vergisinden muafiyetlerinin mümkün olmadığı da ayrıca ifade edilmişti. Bu sebeple hizmetkarların vergilerini mutlaka ödemeleri gerektiği bir kaç defa kendilerine hatırlatılmıştı. Fakat

---

¹⁵⁵² 2-10 Ekim 1818 (Evail-i Zilhicce 1233), KŞS., nr. 30, s. 27, h. 1; 13-22 Eylül 1816 (Evâhir-i Şevval 1231), KŞS., nr. 29, s. 82, h. 1; 2-10 Ekim 1818 (Evail-i Zilhicce 1233), KŞS., nr. 30, s. 27, h. 1; 9-18 Kasım 1818 (Evâsıt-ı Muharrem 1234), KŞS., nr. 30, s. 37, h. 1; aynı tarih, KŞS., nr. 30, s. 24, h. 1.

¹⁵⁵³ 26 Nisan 1819 (Evâil-i Receb 1234), KŞS., nr. 30, s. 45, h. 2; KŞS., nr. 40/48/1; nr. 30/47/2; nr. 30/47/1; nr. 30/38/1; nr. 30/37/2; nr. 30/35/2; nr. 30/32/2; nr. 30/31/1; nr. 30/19/2; nr. 30/170/1.

emlak ve akarı olmayan hizmetkarlardan söz konusu verginin tahsiline kalkışılmaması da açıkça ilgililere bildirilmişti¹⁵⁵⁴.

Aynı tarihlerde yayınlanan bir emirde, giderek çoğalan "Avrupa tüccarı"na karşı, Acem ve Hindistan tüccarının geliştirdiği pozisyon hakkında da bazı önemli bilgiler verilmekteydi: İstanbul ve İzmir gibi ticarî öneme sahip yerlerde Avrupa, Acem ve Hindistan tüccarlığı için berat verildiğinin tespit edilmesi üzerine Edirne, Mısır, İskenderiye, Dimyat, Şam ve Trablusşam'da ikamet etmekte olan Osmanlı vatandaşı gayrimüslim tüccar, konsoloslara müracaat ederek, Kıbrıs'ta gördükleri kötü muameleden kurtulmak için kendilerine berat verilmesini istemişlerdi. Bu durum Kıbrıs'ta Avrupa patentli tüccarın gözle görülür bir artış sağlamasına sebep oldu. Durumu protesto etmek isteyen Müslüman tüccar muhassıldan bir an önce tedbir almasını ve bir tüccar nazır vekili tayin etmesini istemişlerdi. Bunun üzerine bütün Osmanlı eyaletlerini kapsayacak şekilde hazırlanan bir emir, Avrupa tüccarını nizam altına almak hususunda gerekli tedbirleri alması için Kıbrıs kadısına da gönderildi.

Avrupa tüccarına, müstemenlere tanınan hakların tanınmış olması, Acem ve Hind tabirlerinin bu beratlarla dahil edilmesini engellemekteydi. Acem ve Hind tabirlerinin de bu beratlarla dahil edilmesi halinde, başka bir ticaret imkanı kalmayacağından bütün reaya tüccarının da müstemenler gibi ticarî serbestiyet isteyeceği anlaşılmıştır. Büyük bir kargaşaya sebep olabilecek bu yanılsa düşmek istemeyen devlet, serbestliğin sadece Avrupa tüccarına mahsus olduğuna dair bir emir yayınlarak, sıkıntının aşılmasını sağlamıştır.

Kıbrıs tüccarının işlerini düzenleyen emir, tüccar sayısı arttıkça diğer vilayetlere de gönderilecekti. Ancak verilecek yeni beratlarda Acem ve Hindistan tabirleri geçmeyecekti. Çünkü Avrupa tüccarı beratlarına Acem ve Hindistan tabirlerinin sokulması işi daha önce İstanbul Gümrük Emni ile yapılan istişareler de gündeme gelmişti. İstişarelerde bu şekilde berat verilmesinin gümrüğe bir zararının olmayacağı, aksine bu yeni usul sayesinde Osmanlı tebaasının, Avrupalıların himayesine gerek duymayacağı düşünülerek bu tabirlerin Avrupa tüccarı beratına dahil edilmesine karar verilmişti¹⁵⁵⁵.

---

¹⁵⁵⁴ 22-30 Ağustos 1819 (Evail-i Zilkade 1235), KŞS., nr. 30, s. 69, h. 1.

¹⁵⁵⁵ Konuyla ilgili olarak Edirne, Mısır, Dimyat, Şam ve Trablusşam'da mevcut olan tüccarlar tarafından talep olunan beratlardan Acem ve Hindistan tabirlerinin çıkarılıp çıkarılmayacağı hususunda nasıl hareket edileceğine dair padişaha gönderilen tezkereye verilen cevapta: Daha önce gönderilen

II. CEMAATLER ARASINDA ORTAK İLİŞKİLER VE ANLAŞMAZLIKLAR

Osmanlı İmparatorluğu'nda kişinin dini, yönetici gözünde onun etiketiydi. Bu açıdan kişinin Müslüman, Ortodoks, Gregoryen, Musevi, Katolik veya Protestan olması önemliydi. Türk, Arap, Ermeni, Yahudi, Bulgar veya Rum olmak fazla önemsenmezdi. İmparatorluk topraklarında kişi kendini önce dinî kimliğiyle daha sonra da Osmanlı kimliğiyle tanıır veya tanıtır. Osmanlı devleti de kişiye bu yönüyle baktı ve diğer devletler karşısında bunu vurgulamaktan çekinmedi¹⁵⁵⁶.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde Müslümanlardan biraz daha az olmakla beraber diğer cemaat mensuplarının da başta dinsel mevzular olmak üzere pek çok konuda özerklikleri vardı. Bu özerklikler zaman içinde Müslümanlarınkinden daha ileri seviyelere ulaştı¹⁵⁵⁷. Hiyerarşiyi idare eden sisteme millet sistemi adını veren Osmanlılar, sistem sayesinde cemaatlerin sadece dinî faaliyetlerini değil, aynı zamanda eğitim, sağlık, evlenme, boşanma, miras gibi konulardaki sorunlarını da denetleyebiliyorlardı¹⁵⁵⁸.

Osmanlı Devleti'nde en güvenilir mercilerden biri olan kadı, şerî ve örfî hukukun uygulayıcısı olarak problemlerin ilk çözüm merkeziydi¹⁵⁵⁹. Herhangi bir zorunluluk olmamasına rağmen, kadı mahkemesinin gayrimüslimler tarafından da

---

takrirden bu husustan bahsedilmemiş olduğu, kaldı ki meselenin nizama aykırı olduğu anlaşılmalıdır. Buna mukabil 100 den fazla berat verilmiş olduğu da ortada iken, şimdi bu tabirin kaldırılmasının tüccarı şüpheye düşüreceği, bu sebeple Acem ve Hindistan tabirinin beratlarda bulunmasına devam edilmesi, ancak böyle durumlar ortaya çıktığında keyfiyetin iyice tetkikinin yapılması istenmiştir [1819 (1235), BOA, HAT., nr. 630/31116].

¹⁵⁵⁶ Roderich H. Davison, *Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)*, (Çvr. Mehmet Moralı), İstanbul 2004, s. 165; ayrıca bk. aynı müellif, "19. Yüzyılda Hıristiyan-Müslüman Eşitliğine Karşı Türklerin Tutumları", *Bellekten*, LXIII, Sayı: 236, Ankara 1999, s. 229.

¹⁵⁵⁷ Davison, "19. Yüzyılda Hıristiyan Müslüman Eşitliği", s. 230.

¹⁵⁵⁸ Davison, *Osmanlı-Türk Tarihi*, s. 229.

¹⁵⁵⁹ Jennings genel olarak kadı ve Kıbrıs şer'i mahkemesinin durumunu şöyle ifade eder: "Osmanlı kadıları Müslümanlar ve zimmiler arasında eşitliği yakalamışlardı. Doğrusu kanunlar Müslümanlara olduğu kadar zimmiler için de aynı düzeyde uygulanmaktaydı. Bununla beraber zimmilerin her birine de en az Müslümanlar kadar hayatlarını koruma yetkisi verildi. Lefkoşa'da zimmiler sık sık şer'i mahkemeleri tercih ettiler ve onlar da Müslümanlar gibi şikayet haklarını kullandılar. Ancak, hiçbir zimmî, bir müslüman aleyhinde kendi başına şahitlik yapamazdı" (Jennings, *The Zimmis*, s. 132-133).

kullanılması, Osmanlı Devleti'nde adalet sisteminin herşeye rağmen iyi işlemekte olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir¹⁵⁶⁰.

Kıbrıs Şeriyeye Sicilleri'ndeki kayıtlar gayrimüslimlerin ve özellikle Rumların boşanma, vasî, nafaka, miras ve vakıf gibi hukukî konularda kadı mahkemelerine başvurduklarını göstermektedir¹⁵⁶¹. Osmanlılar, Ortodoks Rum Başpiskoposluğunu ruhanî bir lider ve milletbaşı yaparak¹⁵⁶², Kıbrıs'ı kilisesi güçlü ve cemaati dayanışma içerisinde olan bir yer haline getirdiler¹⁵⁶³. Ancak burada önemle vurgulanması gereken mesele, Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs Rum cemaatine verdiği bu yeni statüye rağmen, Rumlar hiçbir zaman Ortodoks Yunanlı olarak adlandırılmamışlardı. Osmanlı kayıtlarında Rumlardan genellikle "zimmi" olarak bahsedilmektedir¹⁵⁶⁴. Kıbrıs Rum cemaat lideri başpiskopos ise özellikle XIX. yüzyılın başlarında validen sonra en yetkili kişi durumundaydı Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler, davacı oldukları kişinin, kimliği veya makamı önemli olmaksızın, haklı olmaları halinde resmî makamlar nezdinde dahi daima korunduklarını gösteren deliller vardır. Bu bakımdan kadı; sipahi, zabıt, çavuş, muhızır gibi güçlü kişiler karşısında, gayrimüslimlerin çekinmeksizin gerektiğinde mahkemeye başvurmalarını kolaylaştırıcı tedbirler daima alınmıştır. Bununla beraber gayrimüslimlerin haklarını müdafaa edebilecekleri son merci sadece

---

¹⁵⁶⁰ Kemal Çiçek, "Lefkoşa Mahkemesinde Rumlar ve Türkler", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, (Hzr. Beyoğlu, A.-Afyoncu, E), İstanbul 2001, s. 62.

¹⁵⁶¹ Çiçek, "Lefkoşa Mahkemesinde Rumlar ve Türkler", s. 62; aynı şekilde 1580-1637 tarihlerinde meydana gelen 2800 hadisenin %15'i sadece zimmilere ait olup, söz konusu olayların %19'u ise ekonomik ve sosyal konulardaydı (Jennings, "The Zimmis", s. 133).

¹⁵⁶² Osmanlı millet sisteminin insanları etnik kökenlerine göre değil dinlerine göre ayırdığını söyleyen Barreras, aynı şekilde devletin bu toplulukların nüfuslarını da dinsel gruplara göre kanunlar önünde öncelikli hale getirerek görevler ve sorumluluklar yüklediğini ifade eder [Laura Alonso de las Barreras, "Religious Communities In Cyprus Under The Ottoman Rule", *International Congress on Learning and Education In The Ottoman World Proceedings*, (12-15 April 1999), İstanbul 2001, s. 278]; Millet Başı ve patriklerin siyasî rolü hakkında ayrıca bk. Pinelopi Stathis, *19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler*, İstanbul 1999, s. 1-35.

¹⁵⁶³ Osmanlı devletinde bulunan gayrimüslimlerin belli bir nüfus yoğunluğuna sahip olanlar tarihî bir süreç içinde otonom gruplar haline dönüştürülmüştür. Millet ismi verilen bu grupların Osmanlı Devleti tarafından ne zaman tanınıp teşkilatlandırıldığı hakkında ise kesin bir bilgi yoktur. Muhtemelen ilk önce Ortodokslar, bunu takiben Yahudiler ve Ermeniler millet halinde teşkilatlandırılmışlardır (Mehmed Akif Aydın, "Eski Hukukumuzda Gayrimüslimlerin Din ve Vicdan Hürriyeti", *Osmanlı'da Din-Devlet İlişkisi*, (Ed. Vecdi Akyüz), İstanbul 1999, s. 228)

¹⁵⁶⁴ Jennings, Gayrimüslim gruplardan Ermeni, Marûnî ve Yahudiler'in de birer organize toplum olmaları bakımından her ne kadar bu isimlerle tanılıyor olsalar da, mahkemelerde zimmi olarak nitelendirilmiş ve bu ad altında kayıtlara geçirilmiş olduklarını ısrarla vurgulamaktadır (Jennings, "The Zimmis", s. 132) yani mahkemelerde Osmanlıların hiçbir sınıf ve gruba ayrı kanunlar uygulamadığını ima etmektedir.

kadı değildi. Kadının kararını beğenmeyen gayrimüslimlerin şikayetlerini Divan-ı Hümâyün'a taşıma hakları da vardı¹⁵⁶⁵.

Türklerin davacı olduğu zamanlarda adalet biraz daha yavaş işlemiştir. Çünkü gayrimüslimler, adaletnameler sayesinde kendi kilise hukukunu tercih hakkına da sahip idi. Böyle durumlarda her iki tarafın kendi mahkemelerini tercihi davaları çıkmaza soktuğu zamanlar olmuştur. Gayrimüslimler mahkemede suçsuz olduklarını kanıtlayabilecek delillerden yoksun olduklarında eğer dava bir Müslümana karşı ise, şahitlikleri geçerli sayılmadığından, bu engeli genellikle bir Müslüman şahit bularak aşmaktaydılar. Müftü kanalıyla fetva almak hakları da her zaman vardı. II. Mahmud dönemi öncesi için yapılan araştırmalarda Lefkoşa şeriyye sicilleri, davaların %16.6'sının gayrimüslimlerin aleyhine açıldığını göstermektedir¹⁵⁶⁶. Bu davalarda Müslümanların, gayrimüslim şahitlerden de faydalanmaları, Kıbrıs'ta gayrimüslimler ile Müslümanlar arasında 1821 yılına kadar, herhangi bir hasımlığın olmadığını göstermektedir¹⁵⁶⁷.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren reaya ileri gelenleri, adanın idaresinde önemli bir konum elde etmişlerdi¹⁵⁶⁸. Osmanlı devleti, Ortodoks ruhban elitinin cemaatlerini kışkırtarak ada idaresini zayıflatmaya çalıştıklarının farkındaydı. Bunun üzerine geçici bir çözüm olmakla beraber, sonradan sürekli istismar edildiği anlaşılan yeni bir anlayış geliştirilerek, reaya vekilleri 1796'dan sonra yönetime ortak edilmeye başlandı. Böylece idarî ve ekonomik ayrıcalıklar da elde eden reaya vekilleri bir müddet sonra devletin verdiği bu yetkiyi, kendi dindaşlarını maddî olarak sömürmek ve Osmanlı idaresine karşı devamlı kinlendirmek şeklinde kullandılar¹⁵⁶⁹. Onların bu tavrı adada birbirlerine daima şüphe ile bakan iki ayrı toplumun ortaya çıkmasına sebep oldu. Reâyâ vekillerinin cemaatlerini bu şekilde farklılaştırmak istemesi, daha sonraki

---

¹⁵⁶⁵ Çiçek, "Lefkoşa Mahkemesinde Rumlar ve Türkler", s. 63.

¹⁵⁶⁶ Çiçek, "Lefkoşa Mahkemesinde Rumlar ve Türkler", s. 69.

¹⁵⁶⁷ Çiçek, "Lefkoşa Mahkemesinde Rumlar ve Türkler", s. 84.

¹⁵⁶⁸ Osmanlı fethinden sonra Ortodoks Kilisesi, Lüsignan ve Venedik devirlerindeki, Latin kilisesinin vesayetinden kurtularak yerini sağlamlaştırmıştır (Barreras, "Religious Communities In Cyprus Under The Ottoman Rule", s. 278). Osmanlılar adaya geldiklerinde hoş karşılandılar, çünkü Latin kilisesi baskıcıydı, ve ortodoks kilisesi Osmanlılarla olan ilişkiden çok faydalandı. Grek dünyasında öyle inandırıcı oldular ki, Osmanlıların Bizans'ı fethi hakkında Divine Providence'in, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan İmparatorları için bir cezalandırıcı gibi olduklarını iddia ederek, Latin düşmanlığına karşı Ortodoks kilisesi için bir kurtarıcı gibidir" demekte olduğunu nakleder (Barreras, "Religious Communities In Cyprus Under The Ottoman Rule", s. 279).

¹⁵⁶⁹ Nuri Çevikel, "Bir Osmanlı Eyaleti Kıbrıs", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, (Hzr. Ahmetbeyoğlu, A.-Afyoncu, E.), İstanbul 2001, s. 108-110.

yıllarda, iki toplum arasında karşılıklı çatışmaların doğmasına ve Mora'da olduğu gibi Kıbrıs'ta da topyekün bir ayaklanmayı teşvik edecek bir zemin oluşturdu¹⁵⁷⁰.

Osmanlı topraklarında gayrimüslim cemaatin yoğun olarak yaşadığı yerlere bakıldığında meselâ, İçel¹⁵⁷¹, Trabzon¹⁵⁷², Tarsus¹⁵⁷³, Girit¹⁵⁷⁴, Gelibolu¹⁵⁷⁵, Rodos¹⁵⁷⁶ ve Midilli'de, Osmanlı devletinin gayrimüslim cemaati yönetime iştirak ettirmek gibi bir çabasının olmadığı görülür. Buna karşılık Kıbrıs'ta neden böyle bir çaba gösterildiği ve sonuçlarının neler olduğu üzerinde düşünmek gerektiği kanısındayız. Buna göre;

XIX. yüüylün bu ilk döneminde, Kıbrıs dahil bütün Osmanlı topraklarında gayrimüslimler, özellikle de Rumlar ve Sırlar, kendilerini Türk unsurdan tamamen farklı görmeye başlamışlardı. Bu husus sadece Mora ve Rumeli topraklarıyla sınırlı kalmadı. Mora isyanından sonra Rumeli, Ege adaları ve Anadolu'nun batı kıyılarında

---

¹⁵⁷⁰ Robert Anhegger'e göre, Osmanlı Devleti Fransa'ya verdiği ayrıcalıklar nedeniyle bu yolu açmış ve zimmilerin, yabancı bir devletin koruması altına girmesine ve bir müddet sonra da, kendi vatandaşı olan bu kişilerin müste'min olarak karşısına çıkmasına sebebiyet vermiştir (Anhegger, "Osmanlı Devleti'nde Hıristiyanlar ve İç Tartışmalar: Düşünce ve Örnekler", *Tarih ve Toplum*, VIII, Sayı: 46, Ekim 1987, s. 55-56).

¹⁵⁷¹ İçel sancağının 1584 tarihindeki nüfusu yaklaşık 203.014 kişidir. Bu nüfusun en azından 2/3'ünün gayrimüslim olduğu düşünülebilir. Osmanlı devleti İçel'de gayrimüslimlere idarî ayrıcalıklar tanıdığına dair bir kayda rastlanmamış olması Kıbrıs'ın farklılığına işaret etmektedir (bk. Çelik, *Osmanlı Taşra Teşkilatında İçel*, s. 180 vd.).

¹⁵⁷² Trabzon sancağı 1583 yılında 16.567 hane yani yaklaşık 83 bin nüfuslu bir yer olup, nüfusun 13310 hanesi ki yaklaşık % 80'i gayrimüslimlerden oluşmaktaydı (M. Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, (Basılmamış Dr. Tezi, M.Ü., TAE), İstanbul 1993, s. 167). Bostan 1583 toplam kaza nüfusunu köyleriyle beraber kişi olarak 17102 müslüman ve 66.551 kişi gayrimüslim olarak vermektedir (Bostan, *Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, s. 170). Bu da Osmanlı devletinin nüfus çoğunluğuna sahip oldukları her yerde Gayrimüslimlere Kıbrıs'ta verilen idarî ayrıcalıklar tanınmadığı anlaşılacaktır.

¹⁵⁷³ Tarsus'ta 1572 yılında 620 hane Müslüman ve 37 hane Gayrimüslim olduğu tespit edilmiştir (Ali Sinan Bilgili, *XVI. Yüzyılda Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri (Varsaklar)*, (Basılmamış Dr. Tezi, M.Ü., TAE), İstanbul 1994, s.56 vd., 60).

¹⁵⁷⁴ Girit'te ise fethedildiği 1645-1670 tarihleri arasında tahmini olarak 2879 hane nüfus vardı ki bu nüfusun tamamı gayrimüslim idi (Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Adada Osmanlı İdaresinin Tesisi (1645-1670)*, (Basılmamış Dr. Tezi, M.Ü., TAE), İstanbul 1997, s. 191 vd.).

¹⁵⁷⁵ Gelibolu kazasının XVI. yüzyıldaki nüfusu yaklaşık 7700 kişidir. XVII. yüzyıldaki nüfusu 1600 haneyi aşmışken, XIX. yüzyılda nüfusun 10.792 kişiye yükseldiği anlaşılacaktır. Bu nüfusun önemli bir kısmının da gayrimüslim olduğu tahmin edilebilir (İbrahim Sezgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, (Basılmamış Dr. Tezi, M.Ü., TAE), İstanbul 1998, s. 34, 36 vd.).

¹⁵⁷⁶ Rodos'un ilk fetih zamanlarında gayrimüslimlere Kıbrıs'takine benzer şekilde idarî ayrıcalıklar verilmediği anlaşılacaktır (bk. Savaş Songur, *XVI. Yüzyılda Rodos Adası ve Akdeniz'deki Önemi*, (Basılmamış YL. Tezi, M.Ü., TAE), İstanbul 1999, s. 23-31). Bu durumun 1870'li yıllara kadar devam ettiği, 1871 vilayet nizamnamesine bakıldığında ise sadece mecliste gayrimüslimlere kendilerini temsil hakkı tanıdığı anlaşılacaktır (bk. Öreç, *Rodos ve Oniki Ada*, s. 129).

Rum eşkıya ve korsanlar Türklere saldırmaktan çekinmedi¹⁵⁷⁷. Rum halkın bu farklılaşmasındaki önemli etkenlerden biri de; XVIII. yüzyılda ve XIX. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'lı müstemmen ve konsoloslar tarafından, Osmanlı tebaası gayrimüslimlere berat temin edilmeksizin, patent verilmek suretiyle tabiiyet değiştirmeye özendirilmesidir. Bu tarihlerde önemli bir uğrak, sığınak ve ticaret merkezi olması sebebiyle Kıbrıs'ın Tuzla iskelesi, Avrupa konsoloslarının Akdeniz adaları içinde en fazla ikamet ettikleri semtlerden biri olmuştur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Kıbrıs'ın Tuzla kazasında 12 devlete ait konsolosluk bulunmaktaydı. Bunlar Almanya (Prusya), Avusturya (Nemçe), Danimarka, Fransa, Hollanda (Flemenk), İngiltere, İspanya, İtalya (Sicilyateyn) ve İsveç devletlerine mensuptu.

Bu konsoloslar, adada ülkelerini temsilen ticarî ve siyasî menfaatler peşinde koşmaktaydılar. Yetkileri ticarî ve adli işlere bakmakla sınırlı olmasına rağmen, konsolosların siyasî meselelerle de ilgilenerak Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyet göstermek ve meşgaleler yaratmak üzere Akdeniz ve Ege adalarına tayin edildikleri anlaşılmaktadır. Rus ve Fransız konsolosların faaliyetleri bu hususa örnek olarak gösterilebilir¹⁵⁷⁸.

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin aleyhinde çalışan konsoloslar olduğu gibi, kendi görevlerini yaparken zaman zaman Osmanlı devletine faydalı bilgiler temin eden konsoloslar da vardı. Bunlar arasında Osmanlı Devleti lehinde davrananların azlığına rağmen aleyhindekiler bir hayli fazlaydı. Çoğu konsolos, devlet içinde devlet gibi davranarak önemli karışıklıkların doğmasına sebep olmaktaydı¹⁵⁷⁹.

Bütün bunlar olurken, Osmanlı Devleti, iktisaden olduğu kadar sosyal olarak da çöküşün eşiğindeydi. Bu devrede, konsolosların lehteki ve aleyhteki faaliyetleri Kıbrıs ahali arasında umulduğundan daha hızlı bir şekilde etkisini göstermiştir. Özellikle Fransız ve Rus konsoloslar Rumları, Türk yönetimine karşı kışkırtmak ve halk

---

¹⁵⁷⁷ Bu hususta *Galata Şeriyeye Sicilleri* (GŞS)'nde pek çok veri bulunmaktadır. bk. GŞS, nr.637, s. 49-54; nr. 640, s. 70-74; nr. 641, s. 25-41; nr. 662, s. 119.

¹⁵⁷⁸ Bozkurt bu hususta, Osmanlı devletinin bütün devletlere konsolosluk hakları vermesi, bu devletlerin çıkardığı problemlere yenilerinin eklenmesine sebebiyet verdiğini ifade eder (Bozkurt, *Gayrimüslimlerin Hukuki Durumu*, s. 37). Rusyanın 1774 anlaşmasıyla Arşipel adalarından birinde konsolos bulundurmamak istemesindeki ısrarı İorga, "Türk idaresine karşı daima mücadele ederek Türk milletlerini sindirmek ve Avrupalı konsolosları her fırsattan yararlanarak darılmak, Türk idaresine karşı halkı itaatsizliğe sevk etmek" şeklinde özetler (N. İorga, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 19).

¹⁵⁷⁹ Fransız konsolosların Şam'daki faaliyetleri hakkında bk. Sabahattin Samur, "XX. Yüzyıla Girerken Osmanlı Devleti'nde Konsoloslar ve Konsolosluklar", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, Kayseri 1996, s. 99-100.

arasında fesada sebebiyet vererek, problemleri kaşımaları çeşitli hadiselerin temel sebebi olmuştur¹⁵⁸⁰.

Avrupalıların Osmanlı vatandaşlarına gösterdikleri ilginin bir sonucu olarak ortaya çıkan 1821 Mora İsyanı, kısa zamanda bütün Akdeniz'de bir ihtilal havasının doğmasına neden olmuştur. Kıbrıs Rum tebaasının ise konsoloslar ve piskoposlar vasıtasıyla Mora'dan gelen gönüllü eşkıyalara el altından silah ve malzeme temin etmek için teşvik edilmesi, isyanın Kıbrıs'ta da hızla yayılmasını sağladı¹⁵⁸¹.

A. Gayrimüslim Cemaatin Dış Destek Arayışı: Kıbrıs'ta İsyan Girişimi (1821)

Mora İsyanı'nı ortaya çıkaran sebepler her ne kadar Osmanlı Devleti tarafından önceden tam olarak teşhis edilememiş olsa da, şartlar elverdiği oranda alınan tedbirler, hareketin yerinde yok edilmesine yöneliktir. Bununla beraber isyan hareketinin ilk bakışta İmparatorlukta Rumlarla meskun yerlerin tamamına yayılabileceğine dair bir belirti yoktu. Bu itibarla isyanın ilk çıkış noktası olan Eflak ve Boğdan'da asayişin sağlanmasından sonra yerli boyar ve voyvodalar İstanbul'a çağrılarak, memleketin idaresinin Fenerli'lerden alınarak kendilerine verilmesiyle isyanın önünün alınabileceği ümit edilmişti¹⁵⁸². Devletin, isyanın akıbetiyle alakalı hiçbir istihbaratı olmadığı gibi, bir tedbir de almadığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple asıl ihtilal, Mora'da Rumların ayaklanmasıyla ortaya çıkacaktı. Bununla beraber stratejik önemi büyük olan Kıbrıs'ın korunması için gerekli olan tedbirlerin alınmasına yönelik girişimlerin başlatılması¹⁵⁸³, devletin bu ilk şaşkınlıktan kurtulduğunu göstermektedir. Devletin isyana bu kadar geç müdahale etmesi ise, isyanın bu denli hızlı yayılabileceğine dair bir istihbaratın

¹⁵⁸⁰ "Selanik, İzmir, Kıbrıs Rodos, Girid ve başka yerlerdeki konsolosların başlıca görevlerinden biri istihbarat yapmak ve halkı Osmanlı otoritesini tanımamaya sevk etmektir." [Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişah'ın Portresi: Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul 2001, s. 206].

¹⁵⁸¹ Eteryanın hareketi harbiyesine dair ilk layihanın 15. maddesinde "Kıbrıs metropolidi tarafından vaad olunan akçe ve zahirenin kabzi için mahalline bir me'mur-ı mahsusun gönderilmesi" (S. Ş. Başkaya, *Mehmed Mansur Efendi ve "Rum Fetret-i Tarihi"*, s. 16) şeklindeki ifade Kıbrıs metropolidlerinin Mora isyanının başından beri içinde olduklarına işaret eder.

¹⁵⁸² Osmanlı Devleti tarafından, Rumların ihtilaline karşılık yönetimin voyvodalara devredilerek, Rumların yönetimden el çektilmesi hususunda, Eflak ve Boğdan Voyvodasına gönderilen ferman için bk. 20-28 Temmuz 1822 (Evail-i Zilkade 1237), BOA, *Cevdet-Hariciye*, nr. 2239.

¹⁵⁸³ Devlet, ilk aşamada Tuna boyundaki kalelerin tahkimatına ve Kıbrıs'ta müslümanların azlığı ve Rumların çokluğu sebebiyle adanın muhafazasına önem vererek, Sayda valisi vezir Abdullah Paşa'dan adaya 3-4 bin asker göndermesini, ada reâyâsının silahlarının toplatılmasını, her türlü merasim ve toplantının yasaklanmasını, asker geldikten sonra başbuğ ile hareket edilerek takviyeye ağırlık verilmesi yönünde emirler yayınlamıştır [2-11 Nisan 1822 (Evasıt-ı Receb 1237), KŞS., nr. 30, s. 157, h. 3].

olmamasına bağlanabilir. Öyleki bu devrede sıradan müslim ve gayrimüslimler arasında bir çatışmayı haklı gösterebilecek hiç bir sebep de yoktu. Bu açıdan bakıldığında devlet isyanı, ilk aşamada doğrudan sisteme veya devletin varlığına yönelik bir girişim olarak değerlendirmemiştir denilebilir. Öyle ki Mora'daki isyanın bastırılması üzerine işin takibinin kocabaşı, âyân ve vücuha havale edilmesi ve verecekleri bilgi karşılığında kendilerine 10'ar kuruş ödenmesine dair bir buyruldu çıkarılması da bu yaklaşımı açıkça ortaya koymaktadır¹⁵⁸⁴. Devletin konuya ciddiyetle eğilmesi ancak, Rumların ve denizlerdeki nüveleri olan Rum haydutların (izbandit) isyanı her karış toprağa yayma çabasında olduklarının anlaşılmasından sonra olmuştur. Haydutlar, çeşitli hilelere başvurarak, Rus bandırası altında gemilerle gönüllü grupların cepheye taşınmasına yardımcı olmaktaydılar. Bunun üzerine devlet konuyu İstanbul'daki Rus elçisiyle görüşmek zorunda kalmıştır. Ayrıca bütün sahil kazalarına bir ferman gönderilerek, gemilerin tayfalarının kontrolü ve içlerinin aranmasına dair tedbirlerin alınması emredilmişti¹⁵⁸⁵. Ferman, başka devletlere ait bandıralarla tüccar gemisi görüntüsü altında, korsanlık yapılmasını ve tezkeresiz olarak Osmanlı karasularında dolaşılmasını önlemek amacıyla, gemicilerin yolcu ve personel sayısını gösteren bir belge kullanılmasını şart koşmaktaydı. Ayrıca gemilerde korsanlarla mücadele amacıyla, muhafızlardan başka yolcu, mürettebat ve cephane bulundurup bulundurmadıklarının, diğer bir deyişle izbandit taşıyıp taşımadıklarının kontrolünü amaçlamaktaydı¹⁵⁸⁶. Söz konusu belgelerin hazırlanıp dağıtılmasını sağlamak amacıyla, Divân-ı Hümâyün kalemi katiplerinden İsmail Kuddusî, Akdeniz boğazına yoklamacı olarak tayin edilmişti¹⁵⁸⁷. Aynı tedbir karada da alındı. Benzer bir uygulamaya gidilerek belgesiz olarak bir kazadan diğerine gidilmesi veya yerleşilmesine mücadele edilmemesi yönünde bir emir yayınlandı¹⁵⁸⁸. Bu emirde bazı rençber ve bahçivanların İstanbul'a takım takım gelmeye başladığı ve kış mevsimine doğru ise memleketlerine döndüklerinin dikkate alınmasına işaret edilmekte ve bu kişiler arasında İstanbul'a girmek isteyecek olan tezkeresiz kişilerin de dikkatle izlenmesi istenmekteydi. Devlet, bütün endişelere rağmen yayınlanan emrin, İstanbul'dan veya Anadolu'dan Rumeli'ye gitmek isteyen Rumları hedef aldığına dikkat çekerek, memurların bu hususu ahaliye iyi anlatmalarını

¹⁵⁸⁴ 2 Kasım 1820 (25 Muharrem 1236), BOA, A.E.-II. Mahmud, nr. 201.

¹⁵⁸⁵ 2-10 Haziran 1821 (Evail-i Ramazan 1236), KŞS., nr. 30, s. 84, h. 1, 2.

¹⁵⁸⁶ 19-27 Şubat 1825 (Evail-i Receb 1240), BOA, *Cevdet-Bahriye*, nr. 9593.

¹⁵⁸⁷ 23 Şubat-3 Mart 1822 (Evail-i Cemaziyelahir 1237), BOA, *Cevdet-Dahiliye*, nr. 7663.

¹⁵⁸⁸ 12 Aralık 1825 (Gure-i Cemaziyelevvel 1241), BOA, *Cevdet-Dahiliye*, nr. 14429.

emretmekteydi. Buna bağılı olarak İstanbul'a gelenlerden kendi memleketlerine gitmek istemeyenler, şayet ellerinde bir tezkereleri de yoksa, bunların milliyetine bakılmaksızın dolaşmalarına izin verilmeyecekti. Aynı şekilde İstanbul'a gelmek isteyenlerin ise cins, sınıf, isim, eşkal ve memleketleriyle, başkente ne maksatla geldiklerini gösteren bir cetvel hazırlanması ve edinilen bu bilgilerin kadı tarafından merkeze gönderilmesi emredildi¹⁵⁸⁹. Söz konusu tezkerelerden dolayı, müslim ve gayrimüslimlerden ücret talep edilmeyecekti. Bu hususa aykırı bir davranışta bulunanların da şiddetle cezalandırılacağı fermanlarla herkese ilan edilmişti¹⁵⁹⁰.

İsyandan bir ay sonra, 22 Mayıs 1821 (19 Şaban 1236) tarihinde Şeyhülislam konağında toplanan bir mecliste Rumların yapmış oldukları korsanlığın önünün alınması için nasıl bir çare bulunabileceği hususunda yapılan değerlendirmede Şeyhülislâm Abdülvehhab Efendi, Rumlara eman ve fırsat verilmesi hususunda yeterince sabırlı davranıldığı ifade edilerek, bu tarihten itibaren eşkiyalık yapmaya devam edenlerin ıslahı için bir kısmının yok edilmesinin¹⁵⁹¹ ve Rumların esir edilerek mallarının ve eşyalarının askere ganimet olarak dağıtılmasının meşru olduğuna dair bir fetva vermişti¹⁵⁹². Fetvada, kendi halinde olan Rum taifesinin ise can, mal, çocuk, eş ve kiliselerine tecavüzde bulunulması kesinlikle reddedilmekte ve buna cesaret edenler olur ise şiddetle cezalandırılacakları bildirilmekteydi¹⁵⁹³.

Belgelerde geçen "şekavet" ve "eşkıya" ifadeleri, Osmanlı Devleti'nin bu isyanı başlangıcından beri bölgesel ve sıradan bir eşkiyalık hareketi olarak algıladığına

¹⁵⁸⁹ 21 Mart 1822 (27 Cemaziyelahir 1237), KŞS., nr. 30, s. 177, h. 2.

¹⁵⁹⁰ 27 Eylül-6 Ekim 1822 (Evasıt-ı Muharrem 1238), KŞS., nr. 30, s. 166, h. 1.

¹⁵⁹¹ Rum taifesinin cezalandırılması için çıkan fetvada: "Bu keferelere artık aman ve zaman verilmemelidir. Bu güne şekâvete mübâşeret edenlerin sülüsünü ıslâh için sülüsânını itlâf etmek meşrû'dur" denilmekteydi [22-11 Mayıs 1822 (Evasıt-ı Şaban 1237), BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 46911]. Bir başka kaynakta ise fetva hakkındaki kayıt şöyledir: "... bilâd-ı İslâmiyeden bir belde mütemekkin olan zimmiler ita'ât ve li'l-emrden bi'l-küllîye huruc ve muharebeye ta'dîl ve nice ehl-i İslâmî katl ile muharib oldukları zahir olsa ol-taife hakkında harbî ahkâmı carî olmağla taife-i mersume ile mukâtele ve muharebe olunup emvâlleri ganimet ve nisvân ve sibyanları seb' ü istirkâk olunması şer'ân caiz olur mu? el-cevab: olur." deyu fetvâ verildiği belirtilmektedir [12-21 Mayıs 1822 (Evahir-i Şaban 1237), KŞS., nr. 30, s. 155, h. 1].

¹⁵⁹² *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 181. Bir başka belgede ise firarilerin mallarının satılarak Kıbrıs'ın muhafazasında bulunan askere yevmiye olarak verilmesi teklif edilmiştir (KŞS., nr. 30, s. 159, h. 1).

¹⁵⁹³ Belge aynı zamanda yukarıdaki Ataullah Efendi fetvasına da atıfta bulunmaktaydı. Buna göre Rum taifesinin ötedenberi devletin cizye veren reâyâsı olduğu, bunların can, mal ve ırzları himaye edildiği, her türlü yardımı gördükleri, bunarağmen isyan yolunu tuttukları, İslâma ve müslümanlığa ihanete cesaret ettikleri tespit edildiğinden cezalandırılmalarının, malları, eş ve çocuklarının esir edilmesi dinen de uygun olduğuna dair bir ferman çıkarılmıştı [9-18 Ağustos 1821 (Evasıt-ı Zilkade 1236), KŞS., nr. 30, s. 147, h. 1]. Rum isyacılarının bertarafını temin için gönderilen fetvanın bir nüshası da Hamid Sancağı'na gönderildiği anlaşılmaktadır. bk. Köstüklü, *Hamid Sancağı*, s. 115.

işaret etmektedir. Bu sebeple devlet Akdeniz'deki izbandid gemilerinin müslüman gemilerine saldırısını ve bunlarla birlikte hareket eden Ayvalık, Yunda ve Sisam reayasının haydutluklarını, söz birliği etmiş küçük çaplı ayaklanmalar olarak değerlendirmekteydi. Bu hususta verilen fetva gereği her nerede isyana cesaret eden olur ise, fetvanın esasına uygun hareket edilerek, isyancılara önce nasihatle bulunularak, tenbihnâme verilmesi buna rağmen direnen olursa bunların vurulması emredilmekteydi¹⁵⁹⁴. Devletin isyana bu şekilde bakıyor olması ilk aşamada isyancılar üzerine doğrudan bir askerî harekate mani olmuştur. Devlet bölgede bulunan valilerin sınırlı kaynaklarıyla isyanın bastırılmasını düşünmekteydi. Ancak geçici önlemler ile isyanın durdurulamayacağı anlaşılmıştır. Bir işe yaramayan ordularının (Yeniçeri Ocağı) büyük bir kısmını restorasyona tabi tutmuş olan devlet, bu müdahaleyi yapacak güçten de yoksundu. Bu sebeple acil olarak düzenli ordulara sahip olan eyalet kuvvetlerinden faydalanılmasına karar verilerek, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'dan yardım istenildi. Mehmed Ali Paşa'nın kuvvetleriyle oluşturulan birleşik ordu 1826 yılında yapılan ve geniş kapsamlı olarak düzenlenen Musolongi hareketini, geç de kalırsa devletin isyanı bastırma kararlılığından başka, isyanla ilgili olarak devlet kurumlarının ortaya koyduğu yanlış politikanın sisteme verdiği zararı telafiye yönelik son bir gayret olarak da yorumlamak mümkündür¹⁵⁹⁵. Devlet, kış mevsimine rağmen, Cezayir ve Mısır askerinin de katılımıyla, hareketin sürdürülmesine karar vermişti¹⁵⁹⁶.

Osmanlı Devleti, Mora isyanı esnasında içine düştüğü yarılgıyı, diğer bölgelerde de yaşamak istemediğinden daha sert tedbirlere başvurmak noktasına gelmişti. İsyandan iki ay sonra, ülkenin nasıl bir tehditle karşı karşıya olduğu açıkça anlaşılmış olduğundan, bir başka yerde ortaya çıkabilecek yeni bir isyanda -ki, bu Kıbrıs'ta olması muhtemel görülmekteydi-, isyancılara nasihat ve tenbihatta bulunulması gibi tedbirlerin asla düşünülmeyeceğine dair Lefkoşa meclisinde bir ferman okunmuştu. Söz konusu ferman, Mora İsyanının başka meselelere

---

¹⁵⁹⁴ 26 Nisan 1821 (23 Receb 1236), BOA, *Cevdet-Dahiliye*, nr. 2115.

¹⁵⁹⁵ Rum eşkiyasının toplandığı ve en müstahkem mevkileri olan Musolongi'nin fethi, isyanın ortadan kaldırılabilmesi için son derece önemli görüldüğünden Rumeli valisi ve Serasker Mehmed Raşid Paşa, Cidde ve ilhaken Mora valisi ve Mısır donanması seraskerî vezir İbrahim Paşa maiyetindeki Mısır askerî ile Kapdan Paşa komutasındaki donanmanın güçlü ve ortak bir hareket yapması kararlaştırılmıştır. Bu hareketin tamamlanması halinde Saline ve Atina taraflarındaki eşkiyanın da vurulmasıyla aynı yıl içinde Rum eşkiyanın tamamen ortadan kaldırılması maksadıyla bütün hazırlıklar tamamlanmış görünmektedir [3 Nisan 1826 (24 Şaban 1241), BOA, *Cevdet-Askeri*, nr. 49279].

¹⁵⁹⁶ 30 Haziran-9 Temmuz 1822 (Evasıt-ı Şevval 1237), KŞS., nr. 30, s. 145, h. 3.

benzemediğine işaret etmekteydi. İsyanın yerel bir hareket olmadığı ve imparatorluğu parçalamayı hedef alan bir girişim olduğu anlaşılmıştı. Padişah, isyanın din, devlet ve şeriate yönelik bir saldırı olduğu fikrini kuvvetlendirmek suretiyle, bütün toplumun iştirakini celbetmeye çalıştığı görülmektedir. Diğer taraftan, vilayetlere gönderilen fermanlarda, isyanın bastırılmasında daha önce gösterilmiş olan gevşeklik, rehavet ve kusurun bir daha asla olmaması için, gereken dikkat ve ihtimamın en azami seviyede gösterilmesini istemektedir. Kıbrıslı Rumların da isyana yönelik tavır ve davranışlarının tespiti halinde hemen merkeze bildirilmesi, vakit geçirilmeden üzerlerine asker gönderilerek isyancıların ortadan kaldırılması ve düzenin sağlanması istenilmekteydi¹⁵⁹⁷. Kıbrıs'ta gayrimüslimlerden özellikle Rum taifesinin çoğunlukta olması, devletin adada başka tedbirler de almasına sebep olmuştur. En önemlisi kalelerin içinde müstahkem mevkiiler teşkil edebilecek şekilde sağlam surlarla çevrili ev ve hanları olan Rumların sur dışına çıkarılmasıdır¹⁵⁹⁸. İkinci olarak isyanın başlamasından sonra bölge kalelerinde azalan cephane ve ihtiyaç maddelerinin yoklanarak, eksikliklerin giderilmesi gerekiyordu. Bu maksatla devlet bol miktarda malzeme ve cephane teminine çalışmıştır¹⁵⁹⁹. Bu malzemelerin büyük çoğunluğunun isyanın çıkmasında önemli katkıları olan İngiliz ve Rus konsoloslardan temin edilmiş olması ilgi çekici bir durumdur. Diğer bir ayrıntı ise Müslüman tüccarların da bu ihalelerde yer almış olmasıdır¹⁶⁰⁰.

Devletin Kıbrıs'la ilgili almaya çalıştığı bir başka tedbir daha vardı. Buna göre daha önce Kıbrıs ve benzeri yerlerden temin edilmekte olan kalyoncu neferleri için bedel uygulamasından vazgeçiliyordu. Mora'da çıkan isyan sebebiyle donanmanın acil olarak ihtiyaç duyduğu kalyoncu neferlerinin temininin zora girmesi sebebiyle, bu tarihten sonra uygulamadan vazgeçilmesine ve tekrar asker temini yönünde yeni bir karar alınmasına karar verilmişti. Bu kararın ilan edildiği tarihlerde Kıbrıs'tan 300 asker kalyoncu talep edilmişti. Ancak Bursa'dan gelen 200 asker dışında, donanmaya asker

---

¹⁵⁹⁷ "...vakit geçürilmeyup der-'akab üzerlerine havâle-i şimşîr ü isyân ve reâyâ-yı kahr ü tedmirlerine ve icrâ-yı şeri'ât-i mutahharaya ihtimâm ve dikkat ..." edilmesi istenmekteydi (*Aynı vesika*).

¹⁵⁹⁸ 21 Haziran-1 Temmuz 1821 (Evahir-i Ramazan 1236), KŞS., nr. 30, s. 82, h. 1.

¹⁵⁹⁹ Bu cephane barut, kurşun, yuvarlak, fişenk, top ve toplar için hartuçluk şalı, bez, sicim, fişenkler için kunnab, fitil, ağaç kürek, teneke sandık, barut sandığı gibi eşya ve levazımtan meydana gelmekteydi [4 Aralık 1822 (19 Rebiülevvel 1238), KŞS., nr. 30, s. 178, h. 1].

¹⁶⁰⁰ *Aynı hüküm*.

temin edilememesi üzerine padişah, vilayetlere fermanlar göndererek, eksikliklerin bir an önce tamamlanmasını emretmişti¹⁶⁰¹.

Rum taifesinin faaliyetlerinin takibe alınması da bir başka önlemdir. İzbandid gemilerinin Akdeniz'de dolaşmakta olduğuna dikkat çeken devlet, söz konusu korsanların herhangi bir mahalle saldırılarının mümkün olabileceği ihtimaline karşılık, yöneticilerin tedbirli olmasını sağlayacak ve güvenlik tedbirlerini en üst seviyede tutmalarını temin edecek önlemleri almaları tavsiye etmişti. Bu hususta Hassa Hasekilerinden Hüseyin Ağa, mübaşir tayin edilerek bütün bölge yöneticilerine hitaben bir beyannâme yayınlanmıştı¹⁶⁰².

İsyanın Rumlarla meskun olan bütün topraklara yayılmasının amaçlandığı, Fener Patriki'nden Kıbrıs Başpiskoposu'na yazıldığı anlaşılan ve ele geçirilen bazı mektuplardan tespit edilmişti¹⁶⁰³. Ancak isyanın her tarafta kabul göreceği konusunda toplumsal bir mutabakatın sağlanmış olduğunu söylemek güçtür. Özellikle Rum cemaat üyeleri arasındaki bölünme bunun en açık delilidir. Rumlar arasında da yönetenler ile yönetilenleri karşı karşıya getiren bazı husumetlerin olduğu, Fener Patriki ile sıradan bir köylü olan Rum Bennaki arasındaki ilişkiden anlaşılmaktadır. İstanbul Fener Rum Patriki, Kıbrıs'ta da bir isyan çıkarmak amacıyla, isyan planıyla ilgili mektupları, para karşılığında Kıbrıs Başpiskoposu'na götürmesi için, dikkat çekmeyeceği düşünülen Bennaki adlı bir Rum köylüsüne vermişti (12 Haziran 1821). Bennaki'nin bu mektupları vicdanî bir sorumlulukla değil de para karşılığı teslim almış olması, isyan tertibinin halk arasında millî veya dinsel bir boyutunun olmadığını, tamamen kişisel zorlamalardan kaynaklandığını da göstermektedir. Nitekim, imparatorlukta bir Rum nüfusun Anadolu gibi yoğun yaşadığı ve dış müdahalelerden uzakta kalan bölgelerde, tebaanın isyana sempati göstermemiş olması da bu hususu teyit eder. Devlet ile tebaa arasındaki ahengi

¹⁶⁰¹ Padişah, Mora ve Girit'te bunca müslümanın şehid düşmesine rağmen kimsenin kılınını kıpırdamamasına, artık gayret ve şiddetin vakı olacağını ifade ile, hangi kazanın âyân ve voyvodası mani olur ise, hangi mübaşir işten kaçar ise cezasının sınırsız olacağını, şu ana kadar sabr ettiğini, artık herkesin aklını başına devşirmesi gerektiğini, eğer bir asker noksan ve silahsız gönderilecek olur ise şiddetle cezalandırılacağını bildirmiştir [5 Ocak 1822 (11 Rebiülahir 1237), KŞS., nr. 30, s. 160, h. 3].

¹⁶⁰² 2 Ocak 1824 (29 Rebiülahir 1239), BOA, *Cevdet-Hariciye*, nr. 137,.

¹⁶⁰³ 12 Haziran 1821 (11 Ramazan 1236), BOA, HAT., nr. 37750-F. Bâbiâli'nin tedbir ve uyarılarına rağmen, 14 Aralık 1818 tarihinde üçüncü defa Patrik olarak görevlendirilen V. Grigorios, Fenerli Rumlar ve Filiki Eterya Cemiyeti üyeleriyle işbirliği yaptığı ve Eflak ve Mora isyanlarından dolayı da töhmet altında bulunduğundan, azledilerek 1821 yılında Patrikhanenin orta kapısında asılarak idam edilmiştir (Bülent Atalay, *Fener Rum Patrikhanesinin Türkiye'deki Siyasî Faaliyetleri*, İstanbul 2002, s. 10). Kıbrıs Rumlarının kışkırtılması işi Başpiskopos Kipriyanos'a verilmişti (Metin, *Kıbrıs Tarihine Toplu Bakış*, s. 145).

gösteren en güzel kanıt; Bennaki'nin mektupları Osmanlı makamlarına vererek, isyanı ifşa etmesidir¹⁶⁰⁴.

Fener Patriğinin çabalarına rağmen Kıbrıs'ta Mora benzeri bir hadisenin ortaya çıkmamış olması, Osmanlı Devleti'nin isyancılara karşı aldığı tedbirlerin başarıya ulaştığını, geçici de olsa bir üstünlük sağlanmış olduğunu gösterir.

Ortaya çıkan bu mektuplar ve ifadeler üzerine Kıbrıs'ın genelinde soruşturma başlatılarak suçlular tespit edilmişti. Soruşturma sonucunda Başpiskopos Kipriyanos ile Baf, Tuzla ve Girinye metropolidlerinin Rumları tahrik ettiğine dair ihanetleri açıkça tespit edildiğinden emsallerine ibret olması için asılmalarına dair irade çıkarılmıştır¹⁶⁰⁵. Kıbrıs reayasından olup ihanetleri ortaya çıkarılan din adamlarıyla birlikte toplam 16 kişinin devlet, din ve millete ihanet suçları kesinleşmiş olduğundan idamla cezalandırılmaları uygun görülmüştür. Kilise, manastır, mektep, cami, medrese, han ve hamamlarda yapılan araştırma ve koğuşurmalar sonucunda, bazı kilise ve manastırlarda silah ve cephaneye tesadüf edilmesi, bu cezaların yerinde verildiğini göstermektedir¹⁶⁰⁶.

Burada önemle üzerinde durulması gereken başka bir husus ise isyanı hazırlamaya çalışan Kıbrıs Başpiskoposu'nun ruh halidir. Başpiskopos isyanı Kıbrıs'a taşıyacak elebaşlarıyla yaptığı bir toplantıda, muhtemelen isyanın akıbetinin ne olacağı yönünde kendisine yöneltilen "Bu durum daha ne kadar sürer?" şeklindeki soruya, piskoposun, "Birkaç gün daha sürer ve biter. Güzel de olur."¹⁶⁰⁷ şeklinde verdiği cevap, Rum liderinin nasıl bir psikoloji içinde olduğunu göstermektedir. Başpiskoposun bu ifadeleri ve sonraki hadiseler Rumların Fransa ve Rusya gibi dış güçler tarafından desteklendiğini göstermektedir. Hatta olaylarda adı geçen Turisina Piskoposu ve Kocabaşı Misivri Yorgi'nin Rusya ile sıkı ilişkileri olduğu ve buradan çeşitli konularda destek gördükleri tespit edilmiştir¹⁶⁰⁸.

İsyan girişiminin mahalli bir hareket olmadığını anlaşılması, Kıbrıs'ı Mora İsyanı'nın etkilerinden korumak adına, yeni bazı önlemler daha almasını gerektirmiştir.

---

¹⁶⁰⁴ 12 Haziran 1821 (11 Ramazan 1236), BOA, HAT., nr. 37750-F.

¹⁶⁰⁵ 10-20 Haziran 1822 (Evahir-i Ramazan 1237), KŞS., nr. 30, s. 157, h. 1.

¹⁶⁰⁶ *Aynı vesika*, s. 158, h. 1; ayrıca bk. Munro-Khuri, *Venus and Mars*, s. 89-90.

¹⁶⁰⁷ Kıbrıs Başpiskoposunun Markoli, Mihailhavva, Kocabaşı Abkerici ve Eski Kocabaşı Bennaki'nin Tuzla'da ikamet etmekte olan Rusya konsolosunun konağına gittikleri, burada görüşmeler yaptıkları, daha sonra Tuzla piskoposunun konağına gidilerek orada da toplantılar yapıldığı anlaşılmaktadır (*Aynı vesika*).

¹⁶⁰⁸ *Aynı vesika*.

İmparatorluğun askerî gücünü Müslümanların temin ediyor olması ve adada yeterli sayıda askerin bulunmaması, genellikle devleti yakın bölge valilerinin sağlayacağı askerî güce muhtaç bırakmaktaydı. Sayda valisi Abdullah Paşa'ya gönderilen emir gereği, Kıbrıs muhafızı olarak tayin edildiğinden, bu tahkimatın bir parçası olarak Kıbrıs adasına 4000 asker ve iki top gönderdiği anlaşılmaktadır. Kıbrıs'ın muhafazasına büyük önem veren Muhassıl Mehmed Emin Ağa da harb yeteneğine sahip ahaliden 10000 kişi tedarik ederek, kalelere ve muhafazası gereken önemli yerlere yerleştirmişti. Muhassılın çabalarıyla adanın top, mühimmat ve cephane hususunda bir eksiği kalmamıştı. Ayrıca reaya elindeki silahların büyük bir kısmı da toplanmıştı. Devlet köylere kadar sokularak buralarda gizlenmiş olan silahların da toplanmasını temine çalışmıştır. Silahların toplanması konusunda arada bir direniş gösteren reyanın olması halinde, bunların cezalandırılarak diğerlerine gözdağı verilmesi sebebiyle, söz konusu tarihe kadar herhangi bir olayın çıkması da önlenmiş oldu¹⁶⁰⁹. Kıbrıs'ta alınan bu tedbirlerin de etkisiyle Türklerin iki katına yakın bir gayrimüslim nüfus bulunmasına rağmen, adada Mora isyanına açıkça bir ilgi gösterilmediğini veya en azından fiili bir durum yaşanmadığını söylemek mümkündür. Bu da, reyanın Osmanlı yönetiminden memnuniyetinin devam ettiğine işaret eder. Bununla beraber, gayrimüslim toplumun kendi yöneticilerine ve Türk idaresine bakışının, yukarıda Bennaki'nin dinî reislerinin emirlerine verdiği tepkide olduğu gibi, daha ziyade maddî gerekçelere bağlı olduğu da bir gerçektir. Buna en güzel örnek, Osmanlı Devleti'nin isyan sebebiyle bir süre ertelemek zorunda kaldığı, asker ve vergi kaynaklarını tespite yönelik, 1833 temettü sayımına gösterilen tepkiyle ortaya çıkan bunalımdır.

İsyanın sonunda yakalanan elebaşılar arasında başpiskopos ve kocabaşlıların bulunması ve bunların idam edilmiş olmasına Kıbrıs halkı tarafından gösterilen tepki, Avrupalıların gösterdiğinden çok daha fazla olmamıştı. Neticede devlet kanunlara riayet etmeyen herkese verdiği cezanın bir benzerini söz konusu kişilere de uygulamıştı. Sonuçta gayrimüslim cemaatin olaya bakışı da bu nazariyeden olmuştur. Fakat isyanı doğrudan veya dolaylı olarak destekleyen din adamları, olayın unutulmaması için Lefkoşa Faneromen Kilisesi'ne yüzü kapalı bir büst koymak suretiyle II. Mahmud'u

---

¹⁶⁰⁹ Kapdân-ı Deryâ'nın tatarı Mehmed ve Kıbrıs muhassılının tatarı Hasan'ın 1821 tarihli mektupları (24 Haziran 1821 (23 Ramazan 1236), *Aynı vesika*-H).

protesto etmek cüretini göstermişlerdi. Hatta Başpiskoposun idamını onun mal ve mülkünü ele geçirmek niyetiyle gerçekleştirdiklerini de iddia etmişlerdi¹⁶¹⁰.

Kıbrıs'ta gerçekleştirilmeye çalışılan bu isyan, başarısız bir girişim olarak, tertipleyenlerinin sadece idamına değil aynı zamanda geride bıraktıkları mallarına da el konulmasıyla sonuçlanmıştı. Devlet, isyan, ihtilal ve eşkiyalık gibi suçları idamla cezalandırmakta ve bu kişilerin mallarına el koyarak hazineye intikallerini sağlamaktaydı. Buradaki uygulamanın diğerlerinden bir farkı yoktu ve zamanın şartlarına göre gayet doğal bir süreç olarak kabul edilmelidir. Olaydan sonra elebaşlarından yakalanarak idam edilenlerden ve ada dışına kaçabilenlerden elli kadarının mal varlığı müzayede yoluyla satılmıştı. Bu satış sırasında görülen, idam edilenlerin listesini hazırlayan kişinin Sakızlı bir Rum olduğunu göstermektedir. Ayrıca müzayedeye katılanların çoğunluğu da yine Rum din adamları ve konsoloslardı. Türklerin, satın aldığı mallarla ilgili olarak Larnaka'daki Fransız konsolos Mechain'in, 5 Eylül 1821 tarihinde Amiral Halgen'a gönderdiği mektup, idamlardan sonra yapılan müzayede hakkında karanlık kalan pek çok ilişkiyi açıklamaktadır: "Kibar ve merhametli bir Müslüman olan Larnaka ağası, birçok Hıristiyan'ın hayatını kurtardığı için, vali tarafından cezalandırılmaktan korkmaktadır"... "Satışlar esnasında Rumlara ait elbiseler ve evler satın alan, fakat şimdi satın aldıkları bu eşyayı ve evleri idam edilen Rumların ailelerine, çocuklarına geri veren Türkler vardır"¹⁶¹¹ diyerek, Padişah II. Mahmud'un bu cezaları verirken hiçbir şekilde maddî gerekçe gözetmediğini de açıkça ortaya koymuştur.

B. Vergilendirmeye Karşı Ortak Direniş: İsyân (1833)

XIX. yüzyılın ilk yarısında Kıbrıs'ta meydana gelen isyanların en önemlilerinin vergi mükelleflerinin ortaya çıkarılmasını hedefleyen 1833 temettü sayımına bağlı

---

¹⁶¹⁰ Metin, *Kıbrıs Tarihine Toplu Bir Bakış*, s. 146. 1821 İsyânı hakkında kısa bilgi için bk. A. H. De Groot, "Kıbrıs", s. 298. Alasya, Kıbrıs'tan kaçan pek çok kişinin Mora İsyânı'na katıldıklarını, Başpiskopos'un isyan sırasında Kıbrıs'ta benzeri bir ihtilal girişimine kalkışması sebebiyle asıldığını ve kaçan bazı piskoposların 6 Aralık 1821 'de Marsilya'da toplanarak Kıbrıs'ın Türklerden geri alınması için bazı girişimlerde buldukları, para toplayarak, 1500 kişilik bir ordu kurmaya ve bununla adayı ele geçirmeye hazırladıkları yönündeki girişimleri ileri sürerek, başpiskoposun idamının bu gerekçeleri taşıdığını ifade eder. Yoksa iddia edildiği gibi mallarının müsaderesi için bir bahane uydurulduğu yönündeki ifadeler tamamen kasıtlıdır şeklinde bir beyanda bulunmaktadır (H. Fikret Alasya, "Kıbrıs'ta 1821 İsyânını Tertipleyenler", *Türk Kültürü*, Sayı: 87, Ocak 1970, 207-208).

¹⁶¹¹ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türklerle*, s. 359

olarak geliştiğini daha önce de vurgulamıştık¹⁶¹². Kıbrıs'ta, her iki sayımın da yapılmış olması problemin buradan kaynaklanmış olabileceğine dair bir işaret olarak kabul edilebilir. Çünkü, sayım ile eş zamanlı olarak Kıbrıs'ın birbirine zıt iki ayrı uç noktasında, Baf ve Karpaz kazalarında, aynı anda isyan çıkmış olması bu fikri doğrular niteliktedir¹⁶¹³.

Vergi ve askerlikle ilgili olarak yapılan bu sayımlara karşı çıkan isyanlardan en tehlikelisi Baf İsyanı'ydı. Bunun sebep ve sonuçları üzerinde biraz daha fazla durmak, 1833 yılı isyanlarının sosyal boyutunu değerlendirmek için önemli ipuçları verecektir. Kıbrıs'ın kendi potansiyelinden beslenen bu isyanları değerlendirirken, müslim ve gayrimüslimler arasındaki problemlerden başka, bu ilişkileri yönlendiren yabancı konsolos faktörünü küçümsemek gerekmektedir. 1833 isyanı, sebep ve figüranlarıyla tamamen Kıbrıs adasına münhasır olmakla beraber, gelişimi ve sonuçlarına bakıldığında konsolosların rolünün küçümsemeyecek derecede olduğu dikkat çekmektedir¹⁶¹⁴.

Kıbrıs gayrimüslimlerinden alınan en önemli vergi, 1833 yılına kadar cizye idi. Gayrimüslimlerden, cemaatlerin yapısına ve zamanın şartlarına göre, beledî masraflar adı altında başka vergiler de alınmaktaydı¹⁶¹⁵. Devlet, bu vergileri toplarken genellikle

---

¹⁶¹² 1831 nüfus ve 1833 temettü sayımları hakkında genel olarak şu kaynaklara bakılabilir: Karal, *İlk Nüfus Sayımı 1831*, s. 9; Mahir Aydın, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989) Bildiriler*, İstanbul 1990, s. 81-106. Sayımların sonuçlarıyla alakalı olarak bk. Sina Akşin, "Siyasî Tarih (1789-1908)", s. 118-119; Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisâdî Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Bellekten*, Sayı: 225, Ankara 1995, s. 395-412; Said Öztürk, *Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri BİLECİK*, İstanbul 1996.

¹⁶¹³ Çevikel, *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası*, s. 126; Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'da Türk Eserleri*, s. 102; Bedevi, *Kıbrıs Tarihi*, s. 143.

¹⁶¹⁴ 1833 isyanının çıkışı ile ilgili problemleri değerlendirenler, hadisenin fazladan peksimet istenen Gavur İmam adlı bir kişi liderliğinde başladığına dair deliller ileri sürmektedirler. Gavur İmam'ın kişiliği hakkında kaynaklar bir bilgi vermemektedir. Buna karşılık isyandaki rolü Avusturya konsolos vekili olarak bilinen Apostopol'un öldürülmesiyle sınırlı görünmektedir. Daha da önemlisi, adayı bir eşek sırtında dolaşarak, köyleri telaşa veren ve ayaklanmaya çağırın Fransız konsolos ve başpiskoposun faaliyetleri aynı kaynaklar tarafından göz ardı edilmektedir. Öyleki isyanın en hızlı yayıldığı Karpaz kazasında çıkan isyan tamamen piskopos kaynaklı olması, geçmişteki örneklerle kıyaslandığında, meseleye vergilendirmeden daha farklı bir boyut kazandırılmaya çalışıldığını gösterir. Diğer bir deyişle 1833 isyanının, 1821 yılında başarısız olan "Türklerden kurtuluş hareketinin bir rovanşı", olduğunu söylemek mümkün görünmektedir (Konuyla ilgili olarak bk. Gürkan, *Tarih İçinde Kıbrıs*, s. 132).

¹⁶¹⁵ Gürkan, müslim ve gayrimüslimlerin birlikte ödedikleri diğer vergiler göze alınmazsa adanın yıllık vergisinin 347.000 kuruşu bulduğunu belirtmektedir (bk. Gürkan, *Tarih İçinde Kıbrıs*, s. 113). Bu verginin toplanma şekli ise şöyleydi: Önce tahsil edilecek vergi topluca tespit edilirdi. Daha sonra bu vergi mahalle, köy ve hane temelinden hareket edilerek paylaştırılır ve peşin tahsil edilirdi (Şener, *Tanzimât Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, s. 23). Tanzimât'tan sonra bu usul yaygınlaştırılarak temettü vergisi adı altında vergi mükelleflerinin servet ve gelirlerinden peşin olarak alınan bir vergi

nüfus verilerinden hareket ederdi. 1823-4 yılına kadar nüfuslarıyla orantılı olarak Müslümanlardan toplam verginin 1/3'i, gayrimüslimlerden ise 2/3'si talep edilmekteydi. Buna karşılık savaş ve kıtlık gibi afetler sebebiyle nüfusu azalan ve gelirlerinde gözle görülür bir düşüş yaşanan cemaatlerin vergilerinde zaman içinde değişikliğe gidilerek, bazı iyileştirmeler yapılmaktaydı. Benzeri bir sıkıntı sebebiyle 1824 yılında Kıbrıs'taki cemaatlerin vergi oranlarında da bazı değişiklikler yapılmıştı. Bu tarihten itibaren müslümanlardan toplam verginin 1/5'i, gayrimüslimlerden ise 4/5'ü alınmaktaydı. Vergilendirmenin bu şekilde 4 sene sürdüğü anlaşılmaktadır. 1827 yılında Müslümanlara yeni bazı muafiyetler getirilerek, vergi dilimleri 1/8'e düşürülmüş, buna karşılık gayrimüslimlerin hissesi 7/8'e yükseltilmişti. Bu değişiklik, Kıbrıs'ta gayrimüslim toplumun Osmanlı düzenini sorgulamaya başlamasına sebep olmuştu¹⁶¹⁶. Gerçekten de nüfus oranlarına bakıldığında; 1833 yılında Kıbrıs'ta 14.834 gayrimüslim vergi mükellefine karşılık, aynı tarihte 6.138 müslim vergi mükellefi vardı. Görüldüğü gibi Müslümanların sadece iki katına isabet eden gayrimüslim nüfusa uygulanan 7/8'lik vergi oranı, bir isyanı haklı çıkaracak bir gerekçe olmamakla beraber oldukça yüksek bir rakamdı ve reayanın vergi konusundaki itirazlarına bir dayanak olabilecek derecedeydi. Anlaşıldığı kadarıyla devlet vergi oranlarını belirlerken, başka kriterleri de dikkate almıştır. Adanın savunması ve askerlikle ilgili yükümlülüklerden başka, reayanın can ve mal güvenliğinin de havale edilmiş olması, Müslümanların nüfus ve gelir bakımından reayaya göre daha fakir kalmasına sebep olmuştu. Devlet vergilendirme yaparken bu hususları değerlendirmiş ve reaya vekillerinin de onayı ile uygulamaya koymuştu. 1833 İsyanı'ndan sonra reaya vekilleri tarafından İstanbul'a gönderilen bir heyet ile yapılan istişareler sonucunda alınan bu karar, Müslümanların vergisinin 1/8 olarak kalmasını sağlamıştır¹⁶¹⁷.

1833 isyanını ortaya çıkaran esas problem her ne kadar vergi oranlarındaki bir farklılaşma gibi görünse de, çatışmalarda konsolos ve papazların üstlendikleri rol, hadisenin geniş bir araziye yayılmasına sebep olmuştur. İsyanların ilk çıkış yerlerine bakıldığında, müslim ve gayrimüslimlerin, cemaat liderlerine itimatlarının kalmadığını

---

haline getirildi ve 1839-1858 yılları arasında yaygın olarak uygulandı (bk. Karamursal, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, s. 194).

¹⁶¹⁶ 1830 (1246), *BOA*, HAT., nr. 708/33940.

¹⁶¹⁷ Bu konuda II. Bölümde "Vergiler" kısmına bakılabilir. Vergilerin müslim ve gayrimüslim tebaa üzerinde devlet ve yönetime karşı ortaya çıkardığı olumsuz duyguları ve bu duyguların bir süre sonra nasıl isyana dönüştüğünü tetkik eden bir çalışma için bk. Aktan-Dileyici-Saraç, *Vergi, Zulüm ve İsyân*, s. 212-213.

ileri sürerek, aralarından seçtikleri iki kişiyi duruma müdahale ettirmek üzere İstanbul'a göndermiş olmaları, isyanın örgütlü bir eylem halinde geliştiği izlenimini vermektedir. Deli İmam (Gavur imam) adlı kişinin aniden ortaya çıkarak ahaliden zorla asker ve para toplamaya başlamasıyla eş zamanlı olarak, Fransız konsolos Bottu'nun^(*) fitne ve fesat çıkarmak için Kıbrıs'ta çeşitli geziler tertiplemesi, halkı tahriki ve bunun akabinde Karpaz'da bir papazın ayaklanması bu hususu teyid eder mahiyettedir.

İkinci aşamada, hadiseye müdahale etmek isteyen alaybeyi, müftü ve dizdar statüsündeki memurlar, sonradan Avusturya konsolos vekili olduğu iddia edilen Apostopoli adlı muhtemelen Rum olan bir kişinin kazaen veya kasten öldürülmesi hadisesine karışmışlardı¹⁶¹⁸. Bunun üzerine adada bulunan konsoloslar devreye elçilerini sokarak, olayı Osmanlı Devleti nezdinde protesto etmişlerdi. Konsolosların bu tavrı, hadiselerin planlı/projeli olarak yönlendirildiği yönündeki izlenimleri kuvvetlendirmektedir¹⁶¹⁹.

İşyaların ortaya çıkış aşamasında pek çok sorunun cevabı gibi görünen bu iki özel sebep haricinde ayaklanmayı tetikleyen başka unsurları da tespit etmek mümkün görünmektedir. Mora İsyanı bastırılmış olmakla beraber, Akdeniz'deki korsan faaliyetlerin önlenememiş olması reayayı isyan konusunda cesaretlendiren diğer bir etkendi. Devletin, Rusya karşısındaki hezimetini ve 1829 Edirne Anlaşması'yla Yunanistan'a ve Sırbistan'a geniş muhtariyet verilmesi¹⁶²⁰, ayrıca Mehmed Ali Paşa'nın Mora ve Vehhabi meselelerinde gösterdiği başarıya rağmen istediği vilayetleri alamamış olması sebebiyle isyan etmesi¹⁶²¹, meselenin perde arkasını hazırlayıcı gerekçeler olarak ileri sürülebilir.

(*) Kıbrıs muhassılı Mehmed Ağa, konsolos Bottu hakkında hazırladığı 29 Kasım 1833 tarihli bir raporda; konsolosun Fransız asıllı ve birkaç seneden beri Kıbrıs'taki Fransız tüccar ve tebaasının işlerine bakmak üzere Tuzla kasabasında yerleşmiş bir müstemmen olduğu anlaşılmaktadır. Konsolos görevi dışında, reyanın işlerine de müdahale etmekle ünlenmişti. Nitekim 1833 isyanının çıkış sebeplerinden biri de bu müdahalelerdi. Konsolosun faaliyetleriyle Osmanlı Devleti'nin çıkarları çatıştığından, Bottunun kontrolü gerekmekteydi. Aksi taktirde Kıbrıs'tan uzaklaştırılması kaçınılmaz bir son olacaktı. Osmanlı Devleti'nin reayası ile olan ilişkilerin düzeltilmesi, Konsolos Bottu'nun kontrol altına alınmasıyla yakından ilgiliydi. Aynı zamanda Fransa ile sürdürülmeye çalışılan dostluğun devamı da buna bağlıydı (30 Kasım 1833 (17 Receb 1249), BOA, HAT., nr. 687/33358-L).¹⁶¹⁸ 29 Haziran-8 Temmuz 1833 (Evâsıt-ı Safer 1249), BOA, HAT., nr. 381/20572-F.

¹⁶¹⁹ Belgeler, İngiliz konsolosun bu husustaki tavrını geniş olarak vermektedir. Bilgi için bk. BOA, HAT., nr. 381/20572 -D).

¹⁶²⁰ 4 Nisan 1826'da Peterssburg Protokolü ile Yunanistan'ın özerkliği ve 7 Ekim 1826'da Akkerman Sözleşmesiyle Sırbistan'ın özerkliği tanınmıştı (Uçarol, *Siyasî Tarih*, s. 108-109).

¹⁶²¹ Uçarol, *Siyasî Tarih*, s. 126-130.

Nitekim bir değerlendirme yapacak olursak, Mora İsyanı sırasında Kıbrıs'ta cemaatler açısından belirgin bir kıpırdanma olmamasına rağmen, söz konusu vergilerin toplanması gündeme geldiğinde reyanın (siyasî ve dinî baskı, komplo ve çabalara rağmen genel olarak) gösterdiği tepkinin devlete karşı değil, taşrada sürdürülen yanlış uygulamalara karşı olduğunu söylemek mümkündür¹⁶²². Ayaklanmanın genel olarak Kıbrıs'a yayılmasındaki sebeplerden biri konsolosların kışkırtması, diğeri ise toplumun (müslim ve gayrimüslim ayırt edilmeksizin) taşradaki uygulamalarından duyduğu rahatsızlıktır¹⁶²³.

1833 Kıbrıs isyanının kısa zamanda adanın tamamına yayılan bir hadiseye dönüşmesinde, konsolos ve başpiskoposun dahili olsa da, asıl sebep devletin Mora İsyanı'nda olduğu gibi, hadiseleri zamanında ve yerinde teşhis etmemiş olmasıydı. İstihbarat ve tedbir noksanlığı, hadiseyi adadaki Osmanlı varlığını tehdit edebilecek bir boyuta taşımıştır. Kıbrıs Muhassılı Mehmed Emin Efendi'nin isyanı istimalet yoluyla yatıştırmak gerektiği yönünde İstanbul'a yaptığı telkinin (böyle bir şans tanınmayacağına dair daha önce bir ferman ilan edilmiş olmasına rağmen) rağbet görmesi, isyanı tetikleyen ve hızla yayılmasını sağlayan bir başka etken olmuştur¹⁶²⁴. Tedbir almakta geç kalan devletin, stratejik mevkileri tutmak hususunda 1821 Mora İsyanı'nda düştüğü hataları tekrarlamasına rağmen, özellikle yeni tayin edilen Muhassıl Mehmed Ağa'nın tecrübe ve gayretkeşliği sayesinde isyan bastırılmıştır.

Hadiseler, müslim ve gayrimüslim ahalinin yerel hakimlerin müdahaleleri sebebiyle hukukî olarak haklarını aramak imkanından yoksun kaldıklarının bir göstergesidir. Böyle zamanlarda ahali devlet memurları ile işbirliğine gitmektense, kendi aralarından bazı kimseleri vekil tayin etmek suretiyle mağduriyetlerine devlet

---

¹⁶²² Bununla ilgili olarak Atçalı Kel Mehmed İsyanı (1829-1830) hakkında bk. Aktan-Dileyici-Saraç, *Vergi, Zulüm ve İsyân*, s. 214-217.

¹⁶²³ Müslüman kesimin kendi devletinin varlığını tehdit etmesine rağmen (Mora'da bir Yunan devletinin kurulmuş olduğu örneğine rağmen), vergilendirme karşısında "Pasif Tepki" geliştirilmesi toplumun devletin meşruiyetini sorguladığı bir çatışma ortamına girildiğini göstermektedir (bk. Aktan-Dileyici-Saraç, *Vergi, Zulüm ve İsyân*, s. 125127).

¹⁶²⁴ BOA, HAT., nr. 33358-C. Muhassıl, Lefkoşa hakimini Karpaz kazasına göndererek, reâyâyâ emniyet ve istimâlet vermesini ve ahalinin elinde bulunan silahları toplamasını istemişti. Muhassılın bu emri üzerine kazada elinde silah bulunan reâyâyâ hemen silahları teslim ederek itaat göstermiş ve istimâlet kağıdı almıştı. Karpaz kazasının bu şekilde itaat altına alınmasından sonra ödemekle yükümlü oldukları vergilerin de yeniden tahsiline başlanmıştı [30 Ağustos 1833 (13 Rebiülahir 1249), BOA, HAT., nr. 37695-A].

merkezinde çare aramayı tercih etmekteydi¹⁶²⁵. Bu da toplumun, merkez ve taşradaki temsilcisi memura olan itimatsızlığını ortaya koymaktaydı. İtimat eksikliğinin meydana getirdiği idarî boşluklar, halkın dikkatinin başka yerlere kaymasını sağladığından, boşluklar kolayca başka güçler tarafından doldurulabilmekteydi. Toplumun merkez/taşra ilişkisindeki güvensizliğin bir diğer sebebi de taşra memuru olan muhassılın, kendi taraftarlarını korumak gayretiyle, konuyla alakalı kısıtlı bilgi aktarması ve buna bağlı olarak da tedbir alma konusunda devletin hareket alanının daraltılmış olmasıdır.

Taşradan gelen bilgilerin eksikliği, devletin duruma hakim olmasını engellediği gibi, ahaliyle irtibatına da mani olduğundan, ihtiyaçların yerinde karşılanması imkansız hale gelmekteydi¹⁶²⁶. Buna bir de yabancı güçlerin müdahale etmesi, devletin elini kolunu bağlamaktaydı. Fransız konsolos Bottu'nun, devletin bu acziyetinin farkına varmış olması ve bundan faydalanmak istemesi, cemaatlerin isyana olan rağbetini en üst dereceye çıkarmıştır¹⁶²⁷. İsyanın başlangıcında, alınması gereken tedbirleri alamadığı gibi, devleti doğru olarak bilgilendirmediğinden dolayı kusurlu görülen eski Muhassıl Mehmed Emin Efendi azledilerek, yerine 3 Temmuz 1833 tarihinde Kıbrıslı olan Kapıcıbaşı Mehmed Ağa muhassıl tayin edildi¹⁶²⁸. Yeni muhassıl Mehmed Ağa'nın

---

¹⁶²⁵ 1833 isyanı başlamamışken, haklarını İstanbul'da aramak amacıyla Müslümanlar Hacı Mustafa Ağa'yı, reâyâ ise Kocabaşı [H]acı Hisitoğlu'nu vekil tayin etmişlerdi. Bâbîâli bu müracaat üzerine tahsili gereken meblağın belirlenmesine, Mehmed Emin Ağa'nın devlete olan borçlarını taksitle ödemesine ve geri kalan kısımların da Kıbrıs sakinlerinden tahsil edilmesine karar verdi. Ahalinin muhassıla ödemekle yükümlü olduğu miktar 5 yük 50000 kuruş iken, adadan devlete ödenmesi gereken masrafların miktarı yaklaşık 1200 kese yi bulmaktaydı (*Aynı vesika-D*).

¹⁶²⁶ Muhassılların devlet ile ahali arasındaki ilişkiyi tamamlayan bir konumda olması gerekirken, hadiselerle ilgili gerçek bilgileri merkeze ulaştırmamalarının ortaya çıkardığı sorunlara örnek olması bakımından 1833 yılı isyanında Baf'ta cereyan eden hadiseleri incelemek yeterlidir [5 Temmuz 1833 (16 Safer 1249), BOA, HAT., nr. 47052-D].

¹⁶²⁷ Tuzla iskelesinde misafir olarak ikamet eden Fransız konsolos Bottu'nun, muhassılın Şubat 1833'te ilan ettiği salyane artırımını bahane ederek Tuzla çevresinde cemiyetler toplanmasını teşvik ettiğini ve fesat çıkardığı; Mayıs 1833'te gezmek bahanesiyle gittiği köy ve kasabalarda vergi artırımına karşı ahâliyi tahrik ettiği; Kıbrıslı Babaso ve oğlu Nikola adlı hainler ile fitnenin Müslüman ve Hıristiyanlar arasında hızla yayılmasını sağladığı anlaşılmaktadır. Konsolosun bu çabasının hadiseyi Kıbrıs genelinde yaygınlaştırmış olması, Tuzla iskelesi civarında toplanan isyancıları cesaretlendirerek, bir yazıcı ve iki kolcuyu idam ettikleri; başpiskoposlara, zabıtlere ve hakimlere itaat etmeyeceklerini ilan ederek müslim ve gayrimüslimleri de kendilerine katılmaya zorladıkları tespit edilmişti (BOA, HAT., nr. 47052-K).

¹⁶²⁸ Muhassıl Mehmed Ağa hakkında verilen bir raporda; Kapıcıbaşı Mehmed Ağa'nın ada hanedanından olduğu ifade edilmektedir. Aynı zamanda Mehmed Ağa ve maiyetinde çalışanlara ait hesapların devamlı kabarmasında, birkaç senelik muhassıllığı sırasında ahâlinin rahat etmesini sağlayarak, halkla iyi ilişkiler kurmasının ve 1833 senesinde adaya muhassıl olarak tayin edilmesinin de rolü olmuştu. Mehmet Ağa, aynı yılın Safer ayından itibaren Lefkoşa'da ikamet etmeye başlamıştır (BOA, HAT., nr. 687/33358-E). Adaya muhassıl tayin edilmesi hususunda ahâli ve reâyânın dua ve niyazı

yerinde tedbirleri ve gayretiyle isyanın kısa zamanda bastırılması, devlet hakimiyetinin sağlamlığına dair olan kuşkuların ortadan kalkmasına ve halkın bu hususta içinde bulunduğu ikilemin ortadan kalkmasına yardımcı olmuştur.

Konsolosların, sınırları içinde buldukları devletin izni olmaksızın bir beldeyi ziyaret etmek ve burada ahali ile yakın temas kurma hakları olmadığı halde, Fransız konsolosun bu şekilde rahat hareket etmesi, sadece mensup olduğu devlet ile konuğu olduğu devlet arasındaki iyi ilişkilerle alakalı olabilirdi. Aksi halde konsolosluk makamları olan Tuzla dışına çıkmaları, şüpheli durumlar yarattığından, yasak olmamakla beraber, taşra memurlarının alışkın olduğu bir durum değildi. Böyle durumlarda konsoloslar genellikle takip edilir ve kurdukları ilişkiler muhbirler tarafından merkeze bildirilirdi¹⁶²⁹.

Fransa'nın Mısır'ı işgaline rağmen, Osmanlı Devleti ile bu tarihlerde ilişkilerinin iyi olması sebebiyle konsolosun bu hareketlerinin fazla dikkat çekmediği kanaatindeyiz. Bu gevşeklikten faydalanan Fransız Konsolos Bottu'nun tahrikçiliği sayesinde ada neredeyse elden çıkacak bir duruma gelmişti. Muhassıl tayin edilen Kıbrıs'lı Mehmed Ağa, merkeze bir arzuhal göndererek, isyanın önünün alınabilmesi için önce ada ahâlisinin itaate alınmasını, sonra da konsolosun misafirliğinin sona erdirilmesini istemek zorunda kalmıştı¹⁶³⁰.

Devlet, memnun olmadığı konsolosların değiştirilmesi veya uyarılması konusunda doğrudan müdahale etmek yerine, ahidnamelerden doğan haklarını kullanarak, İstanbul'daki elçilere müracaat eder ve gerekli tedbirlerin alınmasını sağlardı. Bu müracaatların Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale kapısını açtığı geçmişte tecrübe edilmiş olduğundan benzeri bir müdahale ile karşılaşmamak için, konsolos Bottu ile ilgili sağlam raporlar hazırlanarak Fransa elçisine verilmişti¹⁶³¹. Elçiler, Osmanlı devletinin çekincelerini çok iyi bildikleri için,

---

üzerine muhassıllık, 4 Haziran 1833'te gönderilen bir hatt-ı hümâyûn ile Mehmed Ağa'ya ihale edilmişti [29 Haziran-8 Temmuz 1833 (Evâsıt-ı Safer 1249), BOA, HAT., nr. 20572-F].

¹⁶²⁹ Bu hususta Yasemin Saner Gönen, "Avrupalı elçilerin devletten elde ettikleri beratları Bâbîâlî'ye yakın devlet görevlilerine dağıtmak suretiyle devletin gizli işleri hakkında bilgi edinmeye çalıştıklarını, buna karşın Osmanlı devlet adamları da ya elçiler hakkında gizli bilgi edinmek veya şahsi çıkarları için kimi tüccar ve sarrafların beratlı tercümanı olmak için elçiliklere başvururlardı." diyerek konsolosların neden takip edildiklerine dair bir örnek vermektedir [Gönen, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancıların Adli Ayrıcalıkları*, s. 185].

¹⁶³⁰ BOA, HAT., nr. 47052-K.

¹⁶³¹ Hadisede ifade verenler arasında ise Arap Ahmet Paşa Camii vaizi Seyyid Mehmed, Ömeriye Camii vaizi Seyyid Hasan, Ayasofya Camii vaizi Hasan, Eşraftan Kaymakam Seyyid Mustafa, Haydar Paşa

böyle durumlarda kendilerine bağlı memurları doğrudan tasfiye etmek yerine, iki devlet arasındaki iyi ilişkilerin korunması adına, genellikle oyalayıcı tedbirler almakla yetinirlerdi. Fransız elçisiyle yapılan görüşmeler, konsolos Bottu'nun kendi işiyle ilgilenmesi ve bir daha iç meselelere müdahale etmemesi yönünde uyarılmasından başka bir işe yaramamıştı. Nitekim, Muhassıl Mehmed Ağa'nın İstanbul'a gönderdiği rapora rağmen, konsolosun değiştirilmemiş olması bu tespiti doğrulamaktadır¹⁶³².

Şunu da ilave etmek gerekir ki, güvenliğin son derece önemli olduğu Kıbrıs gibi stratejik mevkilerde bulunan muhassıllar, adeta bir istihbarat merkezî gibi çalışırlardı. Hadiselerin gelişimine bakıldığında 1821 Mora İsyanı'nın akabinde Başpiskopos ve diğer reaya vekillerinin öncülüğünde tertiplenen isyan girişiminin bertaraf edilmesinden sonra, 1833 yılında Kıbrıs'ta çıkan isyan, Girit ve Mora'dan gönderilen gönüllülerin kısmi desteği¹⁶³³ ve Kıbrıs'ın iç dinamikleriyle ortaya çıkmış olsa da isyanı sürükleyen gücün önemli ölçüde vergilendirme ile alakalı olduğunu söylemek mümkündür.

Devletin, isyan sonunda almış olduğu bütün tedbirlerde hukuku uyguladığı konusunda görüş birliği olduğu belgelere yansımıştır. Öyleki devlet konsoloslara sığınan elebaşılardan kendi reayası olduğunu ileri sürerek, bu kişilerin iadelerini istemişti. Ancak bunlar kendilerinin müstemen oldukları hususunda ısrar ederek, Osmanlı reyalığını red ettiklerinden iadeleri gerçekleşmemişti. Nitekim devlet bu kişiler hakkında giyaben tutuklama kararı çıkarmış ve mallarına el koymuştu.

İsyanın elebaşılardan olan Baf'lı Deli (Gavur) İmam ile Karpaz'lı Kalogiros adlı papaz, adaya gönderilen birlikler önünde mağlup olmuştu. Deli İmam, o sıralar isyan halinde olan Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya sığınarak hayatının hatasını işledi. Mehmed Ali, padişah ile arasındaki husumeti ortadan kaldırmaya vesile olabilecek bir vasıta elde etmişti ve hiç düşünmeden onu padişaha teslim etti. Papaz Kalogiros ise

---

Camii imamı Ömer, Camii Cedid imamı Hüseyin, Ayasofya Camii imamı Mustafa, Arap Ahmed Paşa Camii hatibi Mehmet, Ömeriye Camii hatibi Mustafa, defterdar, ihtisap memuru ve zaimler ile diğer ahali ileri gelenleri vardı (BOA, HAT., nr. 47052-E); Gayrimüslimlerden bu konuda ifade verenler arasında Girinye piskoposu Haralambos, kocabaşı Dimitri, kocabaşı Kirnako, Tuzla piskoposu, Hirsofu kocabaşısı, kocabaşı Yergeli, Baf piskoposu, kocabaşı Serki, kocabaşı Kastaltı, Kıbrıs Başpiskoposu, ve iki asker kocabaşı bulunmaktaydı (BOA, HAT., nr. 47052-F), Avusturya elçisine konuyla ilgili olarak garanti verilmişti [Ağustos 1833 (Rebiülahir 1249), BOA, HAT., nr. 47052-C/3]. Söz konusu elçisinin bu garantiye itimat etmemesi üzerine, bizzat hatt-ı hümayun ile teskini gerekmişti (*Ayn vesika*).

¹⁶³² BOA, HAT., nr. 37695. Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler*, s. 303.

¹⁶³³ 30 Ağustos 1833 (13 Rebiülahir 1249), BOA, HAT., nr. 37695-A.

kilisenin hışmına uğradı. Aforoz edilince, Tuzla'daki Fransız konsolosluğuna sığındı. Fransız konsolosun teşvikleriyle ve Arnavut askerlerle anlaşarak Karpaz kazasına gitti. Magosa kalesini zaptetmek için başlattığı saldırıda yenik düştü ve yakalanarak idam edildi¹⁶³⁴.

İsyanın uzamasında ve devleti sıkıntıya sokacak şekilde yayılmasında önemli etkenlerden biri de Kıbrıs'ta bulunan müstahkem manastır ve kiliseler olmuştur. Kıbrıs'taki manastırlar, müstahkem mevkiiler olması sebebiyle birer sığınak niteliği taşımaktaydılar. Manastırların isyanın sevk ve yönetim merkezi olarak da kullanıldıkları tespit edilmişti. Devlet, yüzyıllardır manastır ve kilise gibi Hıristiyanlara ait ibadet yerlerine bağımsız statü vererek, ahidnameler ile koruma altına almıştı. Ancak 1821 ve 1833 yıllarındaki Kıbrıs isyanlarında rahip ve papazların rol alması, bu yerlerin birer eşkiya yuvası olarak kullanıldığı tezini güçlendirdi. Söz konusu manastırlardan en müstahkemi olan Lefke kazasındaki Çiko Manastırı idi. Manastır, başpiskopos ve metropolitler tarafından, isyanı lojistik olarak desteklemek için bir karargah gibi kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple devlet, bundan sonra da benzeri hadiselerde kullanılmasını engellemek amacıyla, söz konusu manastırı emniyet altına almaya karar verdi. İsyanların ortaya çıkış safhalarını ve isyancıların karakterlerini çok iyi değerlendirme fırsatı yakalayan Osmanlı devlet adamları, başpiskopos ve diğer reaya vekillerinin, isyancı elebaşısı oldukları gerekçesiyle, evlerinin aranmasını istedi. Yapılan aramalarda evlerden çıkan silah ve malzeme İstanbul'a gönderildi. Daha sonra başpiskopos ve metropolitler ile kaçan eşkiyanın mallarına devlet adına el konulmak üzere adaya bir mübaşir gönderilerek soruşturma açıldı. Ancak isyanın tesirinden henüz kurtulamamış olan Bâbîâlî, adada sukuneti sağlamak amacıyla öncelikle, yeni reaya vekillerinin tayinini yapmıştır. Bu arada manastır meselesiyle de ilgilenilmiştir. Yapılan uzun görüşmelerden sonra manastırlar hakkındaki önce yıkılma kararı çıkaran devlet, böyle bir kararın uygulanmasının, Avrupalılar tarafından Osmanlı Devleti aleyhinde kullanılabileceğini düşünmüş olacak ki, bundan vazgeçilmişti. Hatta II. Mahmud, İstanbul'a gönderilmiş olan tacın da Kıbrıs başpiskoposuna iadesini emretmişti. Nitekim padişah, manastırlar hakkında bir genelge çıkarılmasını ve bu genelgede manastırlarda ikamet edecek rahiplerle, ayinlerde kullanılacak figür ve dinî gereçlerin dışında kalan araç gerecin, devlete teslim edilmesini emretmişti. Bu tedbirlerin alınması halinde,

---

¹⁶³⁴ Metin, *Kıbrıs Tarihine Toplu Bir Bakış*, s. 147.

manastırların yıkılmasından vazgeçileceği bildirilmişti. II. Mahmud'un yukarıda ifade edildiği gibi, sadece Avrupalıların çıkaracağı yaygaradan duyulan endişe sebebiyle manastırların yıkılmasından vazgeçtiğini söylemek de mümkün değildir. Buradaki argüman, yaptırdığı reformlar içinde günün şartlarına göre dinsel bazı temalara aykırı gibi görünen uygulamalar olmasına rağmen padişah, dindar bir insandır ve dinimizin bir ibadet yerinin yıkılmasına izin vermeyeceği gerçeğinden hareket etmiş olması daha muhtemel görünmektedir. Öyleki, devletin bulabileceği bir kuruşa dahi ihtiyacı olduğu bir dönemde, manastırlarda işlenen suçları ortadan kaldırmak için yapılan teftişlerde, suç aletleriyle beraber ele geçirilen ve manastır piskoposları tarafından devletin bilgisine sunulması gereken envanterler dışında bırakılmış olan altın malzemenin, İstanbul'a kadar getirilmesinden sonra, sadece dedikodu kabilinden bir gerekçe ile yerine teslimi bu şekilde izah edilemez. Aksine padişahın bu davranışını, Kıbrıs reayasının gönlünü kazanmak ve dinî duygularının rencide edilmesini engellemek amacıyla atılmış olan bir adım olarak da değerlendirmek mümkündür¹⁶³⁵. Bu uygulama, II. Mahmud'a çağdaşı olan ülke hükümdarları arasında farklı bir yer kazandırmıştır. En yakın bir örnek olarak, Napolyon'un işgal ettiği bütün ülkelerdeki değerleri alt üst ettiği, zenginlikleri ülkesine taşıdığı bir dönemde, II. Mahmud'un isyan ve isyancılara karşı takındığı tavır, hakim olduğu toplulukları bütünleştirmeyi hedefleyen siyasetinin de bir göstergesiydi. Buna karşılık, Avrupalıların isyanın bastırılma şekline ve sonrasındaki uygulamalara karşı alacakları tavır da, devletin harici siyaseti için büyük önem arz etmekteydi. Daha da önemlisi, bu emrin gerekçeleri arasında, ortaya çıkabilecek yeni bir krizin, Osmanlı Devleti'nin harici siyasetine daha büyük darbeler vurma ihtimalinin de düşünüldüğü anlaşılmaktadır.

C. Müslim ve Gayrimüslim Vekiller Arasında İktidar Mücadelesi

1. Müslim ve Gayrimüslimler Arasında Cepheleşme

Muhassıl Hacı Mehmed Ağa'nın adada çıkan fitne ve fesadın bastırılması sırasında göstermiş olduğu dirayet, kendisine önemli sayıda dost kazandırdığı gibi, düşman da kazandırmıştı. Özellikle de ticaret maksadıyla adada yerleşen, bir süre sonra fakirlerin elinde bulunan toprakları ele geçirmek suretiyle zenginleşerek, kuvvet sahibi

¹⁶³⁵ Kiliselerde yapılan aramalar sırasında ele geçirilen malzeme içinde ayinlerde kullanılan iki adet “mücevher altın taç” ele geçirilmişti. Bu taçlardan biri ayinlerde kullanılmak üzere yeni atanan Kıbrıs başpiskoposuna teslim edilmişti (BOA, HAT., nr. 51331).

olan Avrupa kökenli tacirler tarafından sevilmediği anlaşılmaktadır. Bunlardan biri olan Labir ticaret maksadıyla geldiği adada ele geçirdiği üç-dört parça çiftlik ile zenginleşmişti. Ancak Labir, kendinden önceki müstemenler gibi, kısa süre içinde fitne ve fesat üretmeye, adayı bir ihtilal havası içine doğru sürüklemeye kalkışınca Lefkoşa meclisi sürülmesine karar vermişti. İstanbul'a yerleşen Labir, burada da fitne ve fesat üretmekten geri durmamıştı. Sürülmesinde rol oynayan Mehmed Ağa'nın azli, Labir için bir saplantı haline gelmişti. İstanbul sarraf ve simsarlarından olan Haralombo ve Kara Yorgi adlı kişilerle anlaşmıştı. Amacı bunları adaya göndererek, muhassıl aleyhinde dedikodular yaymak ve kandırabilecekleri insanlara belgeler düzenlemektir.

Haralombo ve Kara Yorgi, Labir'in isteği üzerine adaya gitmiş ve orada düzenledikleri bazı belgeleri Padişah'a ulaştırmanın bir yolunu bularak, muhassılın adada zulüm ve işkence yaparak halkı soyduğunu iddia etmişlerdi.

Muhassıla karşı beslenen bu husumet sadece Labir ile sınırlı değildi. Adada kuvvet ve kudret sahibi bir idarecinin bulunuyor olması müstemenler kadar kocabaşı ve piskoposların da işine gelmiyordu. Daha önceki uygulamalardan hatırlanacağı üzere, muhassılların başarısızlıkları üzerine devlet yönetimi Müslümanlardan alarak gayrimüslimlerin ileri gelenlerine verebiliyordu. Herkesin de malumu olunca, Labir'in atağı karşılıksız kalmadı. Kocabaşılar ile piskoposlar İstanbul'a dilekçeler yazarak muhassıl hakkında olur/olmaz çeşitli iddialarda bulundular. Bunun üzerine, muhassıl İstanbul'a çağırıldı ve ardından, adada sıkı bir soruşturma başlatıldı. Soruşturmayı tophane nazırı yürütecekti.

Soruşturmanın başlatılmasından sonra Labir ve arkadaşları Haralombo ile Kara Yorgi yakın takibe alındı. Yapılan incelemeler sırasında bu kişilerin daha önce de muhassıl ve kocabaşılar hakkında iftira belgeleri düzenleyerek İstanbul'a gönderdikleri anlaşıldı. Hatta bu şikayetler sebebiyle muhassıl bir iki defa uyarılmıştı. Bunun üzerine Haralombo ve Kara Yorgi tutuklanarak ifadeleri alınmış ve müstemen hakkında da soruşturma başlatılmıştı. Yaptığı bu asılsız şikayetler sebebiyle metbuu olduğu Fransız elçiliği de uyarılarak, Labir'in bu tür faaliyetlerden men edilmesi istenildi. Haralombo ve Kara Yorgi ise yapılan sıkı uyarılardan sonra serbest bırakıldı. Ancak, İstanbul'dan muhassıla gönderilen emirde, hakkında soruşturma başlatıldığı bildirilerek, bütün belgeleriyle İstanbul'a gelmesi istendi¹⁶³⁶.

---

¹⁶³⁶ BOA, HAT., nr. 46864.

2. Müslüman Cemaat Vekillerin İktidarı: Ahalinin Muhassıllara Teveccühü

Muhassıl Mehmed Ağa hakkında tophane nazırı tarafından sürdürülen soruşturma sırasında ada halkı müslim ve gayrimüslim gruplar halinde tek tek Lefkoşa naibinin önünde ifade vermeye çağrılmışlardı. Kıbrıs ahali, Kıbrıs naibi Hafız Hasan'ın huzurunda 16 Mart 1837'de verdikleri ifadelerde, muhassılın 1833 yılından beri adada muhassıllık yaptığı müddetçe adanın refah ve mutluluğu için sürekli çalıştığı, hatta vaktiyle adadan ayrılmış olanların bile devletin izniyle tekrar geri dönmek istediği belirtilerek, muhassıl adına düzenlenmiş bu fitne ve fesat ürünü belgenin, yalan ve uydurma olduğunun mutlaka ortaya çıkacağı, bu nedenle de muhassılın tekrar adaya gönderilerek görevine devam etmesi gerektiği, onun zamanında vergilerin adil olarak toplandığı, rüşvet ve iltimasın ortadan kalktığı vurgulanmıştı¹⁶³⁷. Kıbrıs müslim ve gayrimüslimleri, eyalet meclisinde ve naib önünde verdikleri bu ifadelerde, muhassılın 5-6 ay önce aniden İstanbul'a çağrılmasına ve duydukları iftiralara bir anlam veremediklerini belirtmişlerdi.

Kıbrıslıların verdiği bu ifadeler üzerine devlet, Muhassıl Mehmed Ağa'yı görevine iade etmek üzere bir girişimde bulundu. Kıbrıslılar, devletin girişimini perçinlemek amacıyla karardan duydukları memnuniyeti de bildiren bir dilekçeyi merkeze göndermişlerdi. Ahali bundan sonraki sene de Mehmed Ağa'nın muhassıl olarak Kıbrıs'a tayin edilmesini istiyordu¹⁶³⁸. Bu ve başka hususlarda Mehmed Ağa'nın faziletlerinden bahseden dilekçelerin de İstanbul'a gönderilmiş olduğunu tespit etmek mümkündür¹⁶³⁹. Dilekçeler, tersane emini tarafından değerlendirilerek 9 Kasım 1837 tarihinde Bâbîâî'ye gönderildi. Bâbîâî, dilekçeleri dikkate alarak, Mehmed Ağa'nın 1837 tarihinde adaya muhassıl olarak tayin edilmesine karar verdi. Mehmed Ağa'nın

¹⁶³⁷ Kıbrıs'taki bu fesadı ortadan kaldırdıktan sonra, bu defa da kendisi azledilen Mehmed Ağa hakkında ahalinin verdiği şهادetnameler, muhassıl hakkında ilgi çekici bilgiler vermektedir [17 Mart 1837 (9 Zilhicce 1252), BOA, HAT., nr. 46864, lef: A, B, C].

¹⁶³⁸ Aynı vesika, lef: A.

¹⁶³⁹ Bu dilekçeler özet olarak: 18 Temmuz 1837 tarihli bir dilekçede muhassıl hakkında; Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın yüksek ahlâklı, hassas ve asayişini temin etmede becerikli, fakirleri koruyan, adil bir insan olduğu; uygulamaları sırasında kethüdası ve dairesi halkından herhangi bir kötülük görmediklerini belirten halk, bu söylentilerin iftiradan başka bir şey olmadığını, muhassılın kuraklık ve kıtlık zamanlarında fukaraya yardım ettiğini, bizzat cebinden harcadığı paralar ile ada dışından zahire getirerek merkezî yerlerde ahaliye dağıttığını, vergileri adil bir şekilde topladığını, asla kimseye zaruret ve muzayaka çekmediğini ve bütün çabasının halkın asayiş ve refahını temin etmek olduğunu... bildiren ifadeleri içermekteydi [19 Temmuz 1837 (15 Rebiülahir 1253), BOA, HAT., nr. 49028, lef: C. Diğer örnekler: Aynı vesika, lef: D, E, F, G, H].

muhassıl tayin edilmesi için Kıbrıs mukataaları söz konusu yıl için bir kez daha ihaleye çıkarılacaktı. İhale ile Mehmed Ağa'nın bir yıl sürecek olan (27 Mart 1838) ikinci muhassıllık dönemi başlamış olacaktı. İpek ve Limasol Gümrüğü dahil 22 adet mukataa ile zecriye vergisi ile ilgili ihaleden elde edilecek gelirler; tersane ve diğer hazineler arasında bölüştürülmek üzere sarraf kefaletine bağlanacaktı. Tersane hazinesine bağlı bu gelirler daha sonra Asakir-i Mansûre Ordusu'nun ihtiyaçları için darphane hazinesine devredilecekti. Gelirler Mart 1837'den bir sonraki yıl Ağustos 1838 tarihi sonuna kadar olan bir yıllık süreyi kapsamaktaydı. Buradan elde edilecek, gelirlerden Mansûre hazinesi için ayrılan para ilgili hazineye teslim edilecek olup, geriye toplam 1.859.191 kuruş kalacaktı. Kalan para hazinelere taksim edilmek üzere eminlerine teslim edilecekti. Bütün bu harcamalarla ilgili müfredât defteri, darphâne zimmet defterleri kaleminde tanzim edildikten sonra tersane hazinesine teslim edilecekti¹⁶⁴⁰.

Ancak bütün bu icraat, Tophane emini tarafından başlatılan incelemeler sebebiyle gerçekleşmediği gibi, yolsuzluk suçlamalarıyla Mehmed Ağa muhassıllıktan azledildi. Yerine muhassıl olarak Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye feriki Osman Hayri Paşa tayin edildi. Kıbrıs muhassıllığına tayin edilen Osman Hayri Paşa (9 Eylül 1838), memuriyete tayin edilmesi sebebiyle yazdığı teşekkür mektubunda, makamına oturur oturmaz, müslim ve gayrimüslim ahalinin rahat ve emniyete kavuşturulması için gerekli tedbirleri almaya başladığını belirtmişti¹⁶⁴¹. Memuriyetinin kapsamını belirten nizamname ile bir mirilivanın da emrine verildiği mazbata ile kendisine bildirilmişti. Başlıca görevi timar ve müstahfız neferinin düzenini sağlamaktı. Nizamnâme, timarlı ve müstahfız askerinin düzeni için gerekli kanunları koyma yetkisini kadı (hakim'üş-şer) ve mübaşire vermekteydi. Ancak bu görevlilerin bulunmadığı kazalarda bu yetki, tayin edilecek zabıtlere verilmişti¹⁶⁴². Stratejik öneme sahip bir mahal olması sebebiyle Kıbrıs ve İstanbul'daki timar sahiplerinin, bu yeni uygulamalara itiraz edebileceği bildirilerek, gönderilen nizâmnâmelerden taviz verilmemesi emredilmekteydi. Ayrıca uzun zamandır ertelenmekte olan nüfus sayımı meselesi de söz konusu nizamnamede belirtilen esaslara göre yapılacaktı. Nizamname, müslim ve gayrimüslim ahalinin hiç bir şekilde rahatsız

---

¹⁶⁴⁰ 9 Kasım 1837 (10 Şabân 1253), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 544.

¹⁶⁴¹ 10 Ağustos 1838 (19 Cemazıyelevvel 1254), BOA, *Cevdet-Maliye.*, nr. 7690.

¹⁶⁴² Muhtemelen 4 Nisan 1838 tarihinde "Tevcihat" usulünün kaldırılması sebebiyle yeni kadı ve mübaşirlerin tayini yapılamadığından bu işlere zabıtlere tayini gerekmişti. Tevcihat usulünün kaldırılmasıyla ilgili bk. Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi*, s. 50.

edilmemesini ve eski muhassılın zimmetine geçirdiği 2505 kese kuruşun da muhallefatından tahsil edilerek ilgili hazineye aktarılmasını istemekteydi¹⁶⁴³.

Ferik Osman Hayri Paşa tarafından Dâr-ı Şurâ-yı Bâbiâlî'ye gönderilen başka bir yazıda ise; Mehmed Ağa zamanında bazı kazalar birleştirilerek, bir kaza şeklinde idare edilmek suretiyle yeni bir usul oluşturulmaya çalışıldığından bahselidmişti. Osman Hayri Paşa, bu idare şekline devam edilip edilmeyeceğini, eğer edilecekse bu usulün ancak sahillerdeki 5-6 kazaya uygulanabileceğini ve Mehmed Ağa zamanında olduğu gibi birer zabıt tayin edilmesine devam edilebileceğini bildirmişti. Osman Hayri Paşa, nüfus sayımının sadece Lefkoşa'da beklentilere cevap verebilecek şekilde gerçekleştirilebildiğini, diğer kazalarda hiçbir kurala dikkat edilmediğini bildirmişti. Sayımın uygun şekilde bitirilebilmesi için defter nazırı gibi yeni memurların gönderilmesi de gerekmekteydi.

Muhassıllık uygulamaları üzerinde yapılan incelemelerden; Hacı Mehmed Ağa'nın adadaki müstahfiz ve eşkinici timarlarından boşalanları kendi evlat ve kardeşlerine tahsis ve bu uygulamadan yaklaşık 4200 kese kuruş gelir temin ettiği tespit edilmişti. Mehmed Ağa'nın katibi olan Necib Efendi ve İhtisap Nazırı Mehmed Ağa'nın verdiği ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Mehmed Ağa'nın boşalan timarlardan aldım dediği 2505 kese kuruşu, fazladan almış olduğu anlaşılmaktaydı. Bu meblağı hazineye geri ödemesine ve azline karar verilmişti¹⁶⁴⁴. Hakkında adil bir mahkeme yapılabilmesi için de Mehmed Ağa'dan savunma istenilmişti. Bunun üzerine Mehmed Ağa hazırladığı savunmasında, muhassıllığa tayin edildiği 1833 yılından, istifasının istenildiği 1838 yılına kadar, muhassıllık hesabından veya kendi cebinden yapmış olduğu harcamaların bir listesini hazırlayarak İstanbul'a göndermişti. Bu listede daha önce kendisinden istenilen ve muhassıllığın eski borçlarını gösteren senetler vardı. Buna göre muhassıllığın halen Kıbrıs ahalisinden 5500 kese alacağı vardı. Bu meblağ, Mehmed Ağa'ya Mehmed Emin Ağa tarafından intikal etmiş ve tahsil edilemediği içinde de artarak bu miktara ulaşmıştı. Paranın aslında kendi borcu olmayıp, eski muhassılın devlete ödemesi gereken borç olması sebebiyle, tahsilatın da ya Mehmed Emin Efendi'den veya Kıbrıslılardan yapılması gerektiğini belirtmişti. Mehmed Ağa, bu meblağın tahsilini gündeme getirdiğini ancak, parayı ödemek istemeyen ahalinin

---

¹⁶⁴³ BOA, HAT., nr. 48329.

¹⁶⁴⁴ BOA, *İrade Dahiliye*, nr. 1525.

hakkında mutlaka yeni bir şikayet üreterek, vekilleri vasıtasıyla İstanbul'a şikayet dilekçeleri göndermek suretiyle, paranın tahsilini engellemek istediklerini ifade etmişti. Devlete ödenmesi gereken meblağı, bu beş yıl içinde ödemediğini, fakat buna rağmen devletin kendisinden 373 kise daha talep etmesinin bir anlamı olmadığını bildirmişti¹⁶⁴⁵.

Devlet, Mehmed Ağa'nın bu iddialarını işaret ettiği makamlar nezdinde incelettirdi. Konuyla ilgili olarak öncelikle kaptan paşa ve tersaneden bilgi istendi. Tersane Eminliği muhassılın iyi huylu ve çalışkan bir insan olduğunu, bu güne kadar kendilerine onun hakkında herhangi bir şikayet gelmediğini bildirdi. Şikayetçi tarafın piskoposluk olması sebebiyle Fener Patrikhanesi'nden de bilgi istendi. Benzeri görüşler ileri süren Patrikhane ise Mehmed Ağa'nın kurak mevsimlerde kendi kesesinden para sarfederek ada dışından zahire temin ettiğini ve bu zahireyi ahaliye dağıttığını rahiplerden öğrendiklerini de bildirmişti¹⁶⁴⁶.

Meclis-i Umûmi^(*)'de konuyla ilgili olarak hazırlanan dosya, 11 Şubat 1841'de Meclis-i Hass-ı Vükelâ'da^(**) incelendi. Yapılan görüşmeler sonunda, Mehmed Ağa'nın devlet adına yaptığı bazı imar işlerine sarfettiği paralar sebebiyle zarurete düşmesinden başka hasta ve ihtiyar bir durumda olduğu dikkate alınarak, hakkındaki pek çok suçlama düşürüldü. Ayrıca devlet, imar işleri için yapılan harcamaları hazine borcu olarak kabul etmiş ve bu borcun 960 kesesinin hazineden ödenmesine karar vermişti. Mehmed Ağa'nın sarraflara da bir hayli borcu olduğu göz önünde bulundurularak, kendisine ya açıktan münasip bir maaş bağlanmasına veya yeni bir görev verilerek bu borçlarını ödeme imkanı tanınmasına karar verilmişti. Konuyla ilgili olarak Maliye Nezareti'ne de talimat verilmişti¹⁶⁴⁷.

Maliye Nezareti, Mehmed Ağa'nın ilk olarak yeniden görevine iade edilmesini gündeme getirmek istemiş ancak, muhassıllığa Osman Hayri Paşa'nın tayin edilmesi sebebiyle bu mümkün olmamıştı. Bunun üzerine Kıbrıs'ın güvenlik işlerini yürütmekle vazifelendirilerek, inzibat görevinin geçici olarak kendisine devredilmesi uygun

---

¹⁶⁴⁵ BOA, *İrade Dahiliye*, nr. 1525.

¹⁶⁴⁶ BOA, HAT., nr. 49028.

(*) Meclisin işleyişi hakkında bk. Akyıldız, *Merkez Teşkilatında Reform*, s. 185 vd.

(**) Meclisin işleyişi hakkında bk. Akyıldız, *Merkez Teşkilatında Reform*, s. 179 vd.

¹⁶⁴⁷ 11 Şubat 1841 (18 Zilhicce 1256), BOA, *İrade Dahiliye*, nr. 1525.

bulunmuştu. Bu yeni tayin ile ilgili olarak Kıbrıs zabıta memuru Miralay Mustafa Bey'e ve serasker paşaya da konuyla ilgili bilgi verilmişti¹⁶⁴⁸.

Devlet, Mehmed Ağa meselesini yeni bir sıkıntıya sebep olmayacak şekilde çözerek, bir taraftan adanın yeni bir nizama kavuşturulmasına çaba sarfetmekte, diğer taraftan da aynı günlerde ortaya çıkan kıtlık ve kuraklıklarla mücadele etmekteydi¹⁶⁴⁹. Bu problemler adanın muhafazasını ve yeni bir düzene kavuşturulmasını bir müddet geciktirmişti. Osman Hayri Paşa, kuraklık ve kıtlık sebebiyle yaptırdığı incelemelerden adanın giderek boşaldığını ve ahalinin yoksulluk sebebiyle mal ve eşyalarını yabancılara terk ettiğini tespit etmişti. İstanbul'a gönderdiği bir yazıda, duruma müdahale edilmesini istemekteydi. Aksi taktirde stratejik konumdaki adada bulunan pek çok emlak ve arazi yabancılara eline geçecekti. Bunun da istenmedik sonuçlara sebep olacağını belirten paşa, devletten bu sıkıntıyı aşmak için 2000 kese kuruş borç talep etmişti. Osman Hayri Paşa'nın isteği üzerine İstanbul, 2000 kese kuruşun hemen gönderileceğini, ahalinin emlak ve arazilerini yabancılara devretmesinin uygun olmadığını ve böyle bir durumda olan varsa tespit edilerek emlakının hemen alınmasını emretmişti¹⁶⁵⁰.

Osman Hayri Paşa, Kıbrıs muhassıllığına yukarıda bahsi geçen şartlarda tayin edilmişti. Paşadan, eski muhassıl Mehmed Ağa'nın yıktığı bütün nizamı yeniden bina etmesi ve bir takım yeni düzenlemeler yapması istenmekteydi. Ancak paşanın ömrü, bu icraatları yapmaya yetmedi ve muhassıl tayin edildiği yıl vefat etti. Osman Hayri Paşa'nın ölümünden sonra yerine kimin getirileceği hususu gündeme geldi. Mevkii itibarıyla büyük önem arzeden Kıbrıs'ın, muhassılı olmadan işlerinin yürütülmesi mümkün görünmüyordu. Her an bir karışıklık çıkabileceği endişesiyle, acilen munasip birinin muhassıl tayin edilmesi hususunda Meclis-i Meşveret^(*)'te görüşmelere başlanmıştı. Bu meclislerde karar alınmasına gerek duyulmadığı zamanlarda, atamaların daima padişah tarafından yapıldığı, ancak meşveretle yapılan atamalara, padişahın da

---

¹⁶⁴⁸ BOA, *İrade Dahiliye*, nr. 2295, lef: 1.

¹⁶⁴⁹ BOA, HAT., nr. 48299-H. Kıbrıs'ta sık sık kıtlık ve kuraklıkların meydana geldiği anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'ndeki kıtlık ve kuraklıkları inceleyen bir araştırmaya göre Kıbrıs'ta 1572 senesinde kuraklık sebebiyle hububat, 1572-1576 arasında çekirge sebebiyle hububat, 1835 yılında kuraklık sebebiyle hububat ve zahire, 1838 yılında ise kuraklık ve pahalılık sebebiyle hububat kıtlığı olduğu anlaşılmaktadır (Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtlıklar", s. 719-722).

¹⁶⁵⁰ *Aynı vesika*.

(*) Ali Akyıldız, Meclis-i Meşveret'in çeşitli isimlendirmelerle anıldığına işaret ederek, bunun kesin bir isimlendirme olmadığını ve meclisin ehemmiyetine göre farklı isimler aldığını ifade eder (Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi*, s. 33).

çoğunlukla iştirak ettiği anlaşılmaktadır¹⁶⁵¹. Daha önceki atamalardan farklı olarak muhassılığa getirilecek kişinin meşveretle seçilmesi girişimi, konunun hassasiyetinden kaynaklanmaktaydı. Nitekim, ani bir ölümle boşalan muhassılığa tayin işinde yeniden eski usule dönülmesinin engellenmesi için, devlet muhassıllığı, yeni nizamnameye uygun, liyakatli ve yeterli vasıfları taşıyan birine vermek istiyordu¹⁶⁵². Yapılan tartışmalar sonucunda muhassılığa aday gösterilenler arasında ilk akla gelenler Gelibolu Muhassılı Şükrü Paşa, Trablusgarb Valisi Ferik Hasan Paşa, Kayseri Mutasarrıfı Ferik Yusuf Paşa ve Sakız Muhassılı Yusuf Paşa idi. Ancak bu sayılan devlet adamları içinden Şükrü Paşa seçilecek gibi olmuş ise de, daha önceki Rodos muhafızlığı görevinde ahaliye zulmettiği ve Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa ile de arası bozuk olduğu gerekçeleriyle Şükrü Paşa'nın tayininden vazgeçildi. Yerine muhassıllık, aslen Kıbrıslı olup liyakat, dirayet ve kabiliyet sahibi olduğu kadar; Rum lisanı ve Akdeniz'deki durumlara da aşina olan Hasan Paşa'ya verilmesi uygun bulunmuştu¹⁶⁵³.

Ferik Hasan Paşa göreve başlar başlamaz adanın malî işlerine bakmakta olan reaya vekillerinin şikayetiyle karşı karşıya kalmıştı. Bu nedenle bir müddet de maaş alamamıştı. Ferik Hasan Paşa, 18 Nisan 1840 tarihinde İstanbul'a gönderdiği yazıda, her ne kadar 19 Ocak 1840 tarihinde görevine başlamış olsa da Lefkoşa'ya 6 Mart 1840 tarihinde ulaştığını, bu nedenle ada maliyesinden aylığını istemiş, ancak kocabaşı Lazariki'nin itirazıyla karşılaşmıştı. Kocabaşı, muhassıl Ferik Hasan Paşa'nın, 19 Ocak 1840-3 Mart 1840 tarihleri arasında geçen yaklaşık birbuçuk aylık maaşını adaya gelmeden önce, eski görev yerinden almış olduğunu belirterek, paşanın usulsüzlük yaptığını ileri sürmekteydi. Ferik Hasan Paşa, Lazariki'nin iftira ettiğini ve kendisinin önceki görevinden sadece bir aylık maaş aldığını ifade etti¹⁶⁵⁴.

Yapılan bu icraat, muhassıllar ile reaya vekilleri arasında uzun süren bir mücadelenin var olduğuna işaret etmektedir. Ancak reaya vekillerinin tüm çabalarına rağmen, Müslüman cemaatin ileri gelenleri Kıbrıs'ın idaresinde kalmayı uzun zaman başarmışlardır. Buna rağmen reaya vekilleri idareyi ele geçirme konusunda gayret göstermekten asla vazgeçmemişlerdi.

---

¹⁶⁵¹ II. Mahmud bir hatt-ı hümayununda alınacak kararlara uyacağına dair “cümlelerin tasvip eyledikleri nezd-i hümayununda dahi tasvip olunur” şeklinde bir beyanda bulunmuştu (Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi*, s. 35).

¹⁶⁵² Meşveret meclislerinin yapısı hakkında bk. Akyıldız, *Merkez Teşkilatında Reform*, s. 177-179.

¹⁶⁵³ BOA, *İrade-Dahiliye*, nr. 308.

¹⁶⁵⁴ 28 Nisan 1840 (25 Safer 1256), BOA, *Sadaret Mektubi Kalemi* (A.MKT), nr. 1/11.

3. Reâyâ Vekillerinin Devletle Dayanışması ve Müslüman Vekiller Aleyhine Tahkikat Yapılması

Kıbrıs, konumu ve üzerinde yaşayan topluluklar sebebiyle her zaman dış müdahalelere açık bir yer olmuştur. Türkler, Rumlar, Ermeniler ve Marûnîlerden oluşan bu topluluk, özellikle Mısır ve Mora meselelerinden dolayı daima yakın takibe alınmış ve burada olup bitenlerin izlenilmesi Osmanlı Devleti'nin Akdeniz politikasının bir parçası olmuştur. Müslim ve gayrimüslimlerden gelen şikayetler, olağanüstü bir durum söz konusu olmadıkça daima birinci elden takip edilmiştir. Gerek muhassıllar ve gerekse diğer memurlardan işe yaramaz olanlar sık sık değiştirilerek, ortaya çıkabilecek olası bir ihtilalin önü alınmaya çalışıldı. Bazen de ortaya çıkan yolsuzluklar karşısında bir denge unsuru oluşturmak maksadıyla, yukarıda da ifade edildiği gibi, özellikle malî idare muhassılların elinden alınarak, gayrimüslim reaya vekillerinden göz dolduranlara verilerek, gayrimüslimlerin memnuniyeti için uğraşıldı. Ancak bu politika, reaya vekillerinin zaman içerisinde yönetici kadro arasında sivrilmesine ve adanın idaresini ele geçirmesine talib olacak, hatta adanın Türk idaresinden bağımsızlığı için girişimde bulunabilecek kadar güç kazanmalarına sebep olmuştur¹⁶⁵⁵.

Bu yükselişin önünü alabilmek için devlet, idarî görevleri, doğrudan merkezden kontrol edilebilecek kişilere vermek suretiyle, taşra yöneticilerinin merkezî yönetime bağılıklarını kuvvetlendirmek istemiştir. Bu yöntem [H]acı Kiriki'nin reaya vekilliğinde de denenmiştir.

Muhassıl Osman Hayri Paşa, muhassılların işlediği kötülükler ve yolsuzluklar sebebiyle devlet, reaya vekillerinin isteğiyle malî yetkileri Müslümanlardan alarak gayrimüslimlere vermişti. Başkocabaşısı [H]acı Kiriki'ye maliyenin başı olarak göreve getirilmişti. [H]acı Kiriki, devletin sadık bir kölesi gibi çalışmış görünmektedir. Böyle olduğunu ıspatlamak için de karşısına çıkan fırsatları iyi değerlendirmekteydi. Malî işlerle görevlendirildiği süre içinde reaya vekilleri arasından fesad çıkarmaya meyilli ve

---

¹⁶⁵⁵ Mehmet Ö. Alkan, eğitimin imparatorluklar içindeki hakim unsurun ulusçuluk bilincini teşvik ettiğini, bununla beraber aynı etkinin dinsel cemaatler üzerinde de görüldüğünü, böylece geleneksel toplumun cemaat yapısının dünyevi bir değişime uğradığını, bunun bir sonucu olarak da ulusçuluk hareketlerinin teşviki ile imparatorlukların dağıldığını ve bunun en iyi örneklerinin Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırlarla başlayan Rum, Ermeni, Bulgar, Arnavut ve Arap toplumlarında görüldüğünü ifade etmektedir (M. Ö. Alkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Eğitim İstatistikleri, 1839-1924", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik-Devlet İstatistik Enstitüsü-*, Ankara 2000, s. 127-128).

düzenbaz kimseleri her hangi bir şekilde işine karıştırmamıştı. Ancak onun bu davranışı kendi toplumu içinde iki taraflı bir kutuplaşmanın ortaya çıkmasına neden oldu. Bu kutuplardan biri [H]acı Kiriki ve yandaşları, diğeri ise eski kocabaşılar, Tercüman Yorgaki'nin oğlu Niko, Başpiskopos ve arkadaşlarından meydana gelmekteydi. Bu kutuplaşma bir süre sonra iki ayrı fırkaya dönüştü. Bu fırkalardan ikincisi Tuzla'daki yandaşlarına mektuplar yazarak adanın Mora'da olduğu gibi bağımsız bir statüye kavuşturulması için gerekli çalışmaların başlatılmasını istemekteydi. İkinci fırkanın gönderdiği bu mektuplar [H]acı Kiriki'nin eline geçti. O da, devlete olan sadakatini göstermek amacıyla mektupları muhassıl Osman Hayri Paşa'ya verdi.

Mektupların içeriğinden reaya aleyhinde bazı oluşumların meydana getirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Buna göre, ikinci fırkanın *Sekizler ve Onikiler* adı altında yirmi kişilik gruplar oluşturduklarını ve bu grupların yerine getirmesi için de kanun ve nizamlar tertib ederek, adanın bağımsızlığını sağlamak üzere planlar yaptıkları anlaşılmaktadır. Mektuplar sayesinde, muhassılların sebep olduğu yolsuzluklar sebebiyle devletin, reyanın taleplerini de dikkate alarak, malî yetkileri Müslümanlardan alarak, reaya vekillerine verdiğini; buna karşılık bir kısım reyanın, kendilerine verilen bu fırsatı, refah ve düzenin sağlanması için kullanmak yerine, daha şimdiden "bir istiklâl sûreti tahsil etmek niyet-i batılısında oldukları" ortaya çıkarılmıştı¹⁶⁵⁶.

Reaya'nın bu tavrı, Müslümanlar ile bir arada yaşamaya çalışmak yerine, ellerine geçen her fırsatı fesat çıkarmak ve Osmanlıları adadan kovulmak için kullanabileceklerini göstermekteydi. Osman Hayri Paşa merkeze gönderdiği mektuplarla ilgili yazısında, her ne kadar malî yetkilerin reaya vekillerinin elinden alınarak tekrar Müslümanlara verilmesi mümkün değilse de, konuyla ilgili tedbirleri almak için bir an önce harekete geçilmesi gerektiğini, aksi taktirde benzeri hususların diğer adalar ahalisine de örnek olma tehlikesinin varlığına işaret etmişti. Paşanın uyarısı üzerine, devlet olaya el koymaya karar verdi ve alınabilecek tedbirler kararlaştırıldı. Müzakereler sonucunda, reyanın zaten aralarında iki fırkaya bölündüğüne ve

¹⁶⁵⁶ BOA, HAT., nr. 48314-A. Niyazi Berkes, bu tertiplerin 19. yüzyılın meselesi olmadığını, uzun zamandır devam ettiğini ve en önemli belirtilerinin 18. yüzyılın ikinci yarısında başladığını ifade temektedir. O, bu dönemdeki egemen fikrin Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılacağı şeklinde olduğunu, herkesçe bilindiğini, batının ve Rusların imparatorluğun varisi olarak Rumları gördüğünü ve bu fikrin Rusya ve Fransa tarafından destek gördüğünü belirtmektedir (Berkes, "Osmanlı İmparatorluğu ve Ortodoks Kilisesi", s. 216).

birbirlerine karşı husumet beslediklerine işaret edilerek, işin bir de arka yüzünün araştırılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Müzakereler sırasında kafaları kurcalayan bir diğer soru: [H]acı Kiriki, İstanbul'a gelmek istediğinde, rakip grup neden buna karşı çıkmıştı? Devlet, bu soruların cevaplandırılmasını ve fesada sebep veren gerekçelerin ortaya çıkarılmasını emrederek gerekirse, muhassılın da takibe alınmasını ve hakkında rapor tutulmasını istemişti. Bunun için de Kıbrıs'a gizli bir memur (mübaşir) gönderilmesine karar verildi. Ancak gönderilecek bu memur eli kalem tutan, dirayetli bir kişi olmalı ve gizlice hareket ederek hiç bir tarafı şüphelendirmeden ilk önce meselenin aslını öğrenebilmeli, daha sonra da muhassıl, müfti, nakib ve âyânların durum ve davranışlarını tespit etmeliydi. Ancak bu aşamada, amacının ne olduğu ortaya çıkabilir ve gerçekleri yazmaktan kaçınabilirdi. Bu sebeple mübaşir, devlet adamları arasında korkusuz ve kararlı bir kimse olmalıydı. Ancak böyle bir kişi görevini gizli tutabilir, ada eşrafının ve reayasının durumunu tam olarak tespit edebilirdi.

Devlet, reaya arasında ortaya çıkan bu rahatsızlığın başka yerlerde örnek teşkil etmeyecek derecede önemsiz olduğuna karar verilmesi halinde, tertipçilerin içlerinden birkaçının adadan sürülmesiyle meseleyi kapatmayı düşünüyordu. Bu fırsatın doğması halinde, söz konusu memurun kendi yetkilerini kullanabilmesi gerekmektedir. Bu sebeple fesat sahiplerinin teşhisi ve etkisiz hale getirilmesinde muhassıl ile hareket etmesi, elde edilecek sonuçların da hemen İstanbul'a bildirmesi emredilmişti. Ancak eğer yapılacak incelemeler sonucunda reayanın yine de fesat çıkarma gayreti saptanırsa, muhassıldan bunu önlemesi istenecekti. Eğer muhassılın eylemi bastırarak kuvveti yok ise, mübaşirin bu hususları etraflı bir şekilde merkeze bildirmesi gerekmektedir. Bu bilgiler alındıktan sonra adanın malî işleri ve diğer nizamları eskisi gibi başkasına mı verilmeli yoksa muhassıl ve kocabaşların değiştirilmesi mi gerekir? Bütün bunlar düşünülüp, tartışılacak ve nasıl hareket edileceğine karar verilecekti.

Yapılan istişareler sonunda Padişah bir hatt-ı hümâyun yayınlayarak: "Gönderilecek memurun hademedden veya ketebeden birinin olmasına dikkat edilmesi" gerektiğine işaret etmişti¹⁶⁵⁷.

Malî işlerin reaya vekillerine devredilmesi, uzun zamandır özellikle Rumlar arasında gizli kalmış bir meseleyi, adanın Türklerden kurtarılması fikrini de, su yüzüne

---

¹⁶⁵⁷ Belgedeki ifadeden her ne kadar malî işlerin reâyâ vekillerine ihale edildiği anlaşılıyor olsa da adanın idarî işleri yine Müslüman bir valiye verilmiştir (BOA, HAT., nr. 48314-A).

çıkarmıştı. Gerçi Kocabaşı [H]acı Kiriki bu istiklâl girişimi fikrinin sahiplerinden biri olmamakla beraber, kendisine muhalif ikinci fırkanın Tuzla ve Lefkoşa'da kurmuş oldukları teşkilatlara ait mektuplardan haberdardı. Bu mektuplara göre, Sekizler ve Onikiler denilen teşkilat, adamlarından on ikisini Lefkoşa'ya, dördünü Tuzla'ya ve bir kısmını da adanın diğer mahallerine yerleştirerek reayayı ayaklandırmak istemişti. Ancak bu konuda çıkan anlaşmazlık sebebiyle, meselenin duyulacağıın anlaşılması üzerine [H]acı Kiriki, ikinci fırka olan Sekizler ve Onikiler'i, haber vererek, devlete olan sadakatini göstermek istemişti¹⁶⁵⁸.

Mektupların ele geçirilmesinden sonra Muhassıl Osman Hayri Paşa, hemen duruma el koymuş ve bir taraftan İstanbul'u meseleden haberdar ederken diğer taraftan asayişini temin edecek gerekli tedbirleri almaya başlamıştı. Ada ahalisini zulümden uzak tutmak için kanun ve nizamlara uyulmasını, kimsenin buna muhalefete cesaret etmemesini, adanın yaklaşık elli seneden beri görmediği bir bolluk ve bereket içinde olduğunu belirterek, müslim ve gayrimüslimleri cami, mescid, kilise ve diğer yerlerde devlete olan bağlılıklarını dile getirmeye davet etmişti¹⁶⁵⁹. Bu şekilde söz konusu tertibin önü alınmış olmakla beraber devlet, ihtilâl girişiminin gerçek yüzünü ortaya çıkarmak üzere adaya gizli bir görevli (muhibir) olarak Ali Ruhi Efendi'yi göndermek istemişti. Ancak hadisenin büyüklüğü sebebiyle Ali Ruhi Efendi, kazaî yetkilerle de yükümlü kılınarak, mübaşir yetkisiyle meseleyi derinlemesine araştırmak üzere gönderildi. Amaç, devlete karşı girişilen bu davranışın altında neyin yattığının ortaya çıkarmaktı. Yapılan incelemeler sonucunda söz konusu hadisenin yanında adanın genel durumu hakkında önemli bilgilere de ulaşıldı.

Ali Ruhi Efendi, hazırladığı raporda öncelikle reaya vekillerinin durumunu ele almıştır. Rapora göre, yaptıkları adalet dışı uygulamalar sebebiyle muhassıl ve kocabaşılardan alınan malî yönetim, 1796 yılı itibariyle adada tercümanlık görevi yapmakta olan [H]acı Yorgaki'ye teslim edilmişti. Yorgaki, devlete ödenmesi gereken mukataa gelirlerini ortaya çıkardıktan sonra, adada yapılması gereken giderleri de titiz bir çalışma ile muhasebe ederdi. Yapılan bu hesaplar karşılığında muhassıla bir senet verirdi. Bu senetin parasal karşılığını tercümanın sarrafı muhassıla öderdi. Yorgaki, muhassıla yaptığı ödemeye bir miktar zam yapar ve ahaliye bölüştürerek, tahsil ederdi.

---

¹⁶⁵⁸ Aynı vesika, lef: B.

¹⁶⁵⁹ Aynı vesika, lef: E.

Ali Ruhi Efendi Yorgaki'nin bu kıssasını anlatmak suretiyle, muhassılların görevleri başında nasıl davranması gerektiğini de ifade etmek istemiştir.

Kıbrıs'tan elde edilen gelirler; sefer zamanlarında hane üzerinden alınan mal-ı avâriz, devletin adaya yönetici olarak gönderdiği kişilerden alınan caize, iltizâma verilen mukataalar ve çiftlikler; hediye gelen eşyalar (hedâyâ-i hasılât), boş kalan timâr ve zeâmetlerin hazineye aktarılmasından elde edilen gelirler şeklinde sayılabilir. Bütün bu gelir kalemleri muhassıllar tarafından işletilir ve büyük menfaat temin edilirdi. Tercüman Yorgaki'den sonra bu menfaat kaynakları yeniden muhassılların eline geçmiş olmakla beraber, kısa süre içinde yine eskisi gibi yolsuzluk hadiseleri meydana gelmişti. Çünkü muhassıllar cizye, muhassıllık bedelleri, hurmalık (mal-ı temir) ve diğer bütün gelir ve gider kalemlerini reayayanın üzerine yükledikleri gibi, Müslüman cemaatten de başka vergiler talep etmekteydiler.

Ali Ruhi Efendi, müslim ve gayrimüslimlere konulan vergilerden duyulan sıkıntıdan değil, bunların toplanması sırasında en az Yorgaki kadar adaletli ve merhametli olunamadığından yakınmaktaydı. Eğer en az onun kadar dirayetli olunabilseydi, fukaranın da ezilmemiş olacağına işaret eden. Ali Ruhi Efendi, Yorgaki'nin gösterdiği bu dürüstlük yanında bazı zaaflarının da olduğundan bahsetmekteydi. Ali Ruhi Efendi'ye göre; Yorgaki, her ne kadar halkı korumak ve muhassılların yaptığı hatalardan kaçınmak sevdasında olsa da, İngiltere tüccar ve diplomatlarına yedirdiği paralar dan başka 5-6 bin kese kuruş daha harcaması olduğunu ileri sürerek, bu meblağın tercümanlığı süresinde 500 bin keseyi bulduğunu ifade etmişti.

Ali Ruhi Efendi'nin bu raporundan sonra adada işlerin düzelmediği aksine muhassılların zulüm ve kargaşalık çıkarmalarına karşı herhangi bir çare de bulunamadığı, sonraki yazışmalardan anlaşılmaktadır. Devlet, muhassılların halka yaptıkları zulümleri, kanunsuz para toplamalarını ve halk arasında fesada sebep olmalarını dikkate alarak malî meselelerde ikinci defa yetki değişikliğine gitmiş ve görevin reaya vekillerine verilmesine karar vermişti¹⁶⁶⁰. Ancak malî işlerin reaya vekillerine devredilmesi şeklinde benimsenen bu yeni usûlün de ada için iyileştirici bir çare olmadığı kısa süre içinde anlaşılmıştır.

---

¹⁶⁶⁰ Aynı vesika, lef: A.

D. Müslim ve Gayri Müslim Cemaatlerin Uzlaşması

İktisadî çıkmaz içinde olan devlet, mukataaları toplu olarak iltizama vermek suretiyle, açıklarını kapatmak gibi bir yöntemi uzun zamandan beri uygulamaktaydı. Nitekim, bu durum iltizamların sürekli olarak el değiştirmesine ve bir takım yolsuzlukların yapılmasına zemin hazırlamıştı. Devlet iltizamla ilgili yolsuzluklara bir şikayet vuku bulmadıkça müdahale edememekteydi. Aksine iltizam sahiplerinin gönderdiği fazladan gelirlere karşılık, yeni ihaleler çoğu zaman aynı mültezimlere verilmekteydi. Bu kişiler ele geçirdikleri mukataalar ile güçlendiler ve bu da çeşitli hanedanlıkların ortaya çıkmasını kolaylaştırdı. Hanedanlıkların ortaya çıkışı, devletin iltizam sistemine müdahalesini güçleştirmiştir. Fakat II. Mahmud döneminde devlet, memurları maaşa bağlayarak merkezî idareyi güçlendirecek yeni bir usul benimseyerek, yolsuzlukların önünün alınmasıyla ilgili önemli bir adım atmıştır¹⁶⁶¹.

Bu dönemde Kıbrıs'ta 24 adet mukataa bulunmakta idi. Bu mukataaların önemli bir kısmının idaresini muhassılların elindeydi. Muhassıllar bu mukataalarda çeşitli yolsuzluklar yaptıkları gibi, çeşitli sebepler ileri sürerek ele geçirdikleri paraları devletin gözünden saklamayı da başarmışlardı. Söz konusu meblağın peşine düşen devlet, 1833 Kıbrıs İsyanı'nından sonra, Muhassıl Mehmed Ağa hakkında soruşturma başlatarak, mukataa gelirleri üzerinden yapıldığı iddia edilen bir takım yolsuzlukları da ortaya çıkarmıştı. Pek çok soruyu cevaplandırarak şekilde derinlemesine yapılan soruşturma bazı müfsidlerin Muhassıl Mehmed Ağa'yı İstanbul'a şikayetinden neşet etmiş olup, elde edilen bilgiler, adanın genel durumunu gözler önüne seren bir rapor haline dönüşmüştü. Bu konuda Tophâne Nazırı tarafından hazırlanan rapor Tersane Emmini'nin de katıldığı bir toplantıda Meclis-i Âlî'de müzakere edilerek yeniden düzenlenmiştir. Rapor hakkında yukarıda Mehmed Ağa'nın azliyle ilgili mesele anlatılırken geniş olarak bahsedildiği için burada konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacak bazı hususlara değinilecektir¹⁶⁶².

Soruşturma sebebiyle Kıbrıs'tan başpiskopos, kocabaşı ve âyândan sözü dinlenen birkaç kişi İstanbul'a çağırılmıştı. Bu kişilerden adanın durumu hakkında bilgi vermeleri istenmişti. Tophâne Nazırı'nın huzurunda verilen bu ifadeler, kayda alındıktan sonra Meclis-i Vâlâ'da görüşmeye sunulmuştu. Bu ifadelere göre; muhassıl

¹⁶⁶¹ Memurlara bağlanan maaşlar hakkında bk. Akyıldız, *Merkez Teşkilatında Reform*, s. 105 vd; ayrıca bk. Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım*, s. 242-243.

¹⁶⁶² BOA, HAT., nr. 538/26518.

tain edilenler görev yerlerine maiyyetleriyle birlikte gitmekteydi. Ancak geçim sıkıntısı içinde bulunan ahali, bunların her türlü iâşesini karşılamak durumunda kaldığından, zor durumda kalmaktaydı. İhtiyaçlarını karşılayamayan yöneticilerin ise ahaliye zulüm yaptıkları, kanuna riayet etmedikleri, köylere ve diğer yerleşim yerlerine gönderilen mübaşirlerin ise hizmet bedeli olarak 25 kuruştan fazla para talep ettikleri tespit edilmişti.

Meclis-i Vâlâ, bu hususları görüşükten sonra, muhassıla görüşlerini bildiren bir yazı yazdı ve şikayet konusu olan hususlara dikkat edilmesi hususunda çaba göstermesi emredildi. Ayrıca Kıbrıs'tan daha önce bir vesile ile ayrılan reayanın tekrar geri getirilmeye çalışılması da istendi. Bu emir sebebiyle muhassıl daha önceki isyanlarda adayı terk edenlerden geride kalan emlâkın, şimdiki sahipleri tarafından, ayrılanların sağsa kendilerine değilse varislerine iadesine karar verildi. Bunun için de iddia sahiplerinin, mülkün kendilerine ait olduğunu ispat etmeleri halinde, satın alınırken emlak için peşin ödenen meblağ (muaccele) ve diğer masrafların yeni sahiplerine verilmesi halinde mülkünü geri alınabileceği ifade edilmişti. Ancak bunun için de detaylı bir çalışmanın yapılmasına ve bu şekilde elden çıkmış olan emlak ve araziler ile bunlara ödenmiş olan peşin meblağların da ortaya çıkarılması gerekmektedir¹⁶⁶³.

Raporun ikinci kısmında, reayanın ödemekle yükümlü olduğu vergiler olan cizye, zecriye, kalyoncu bedeliyesi gibi bir sıralama yapılmaktaydı. Bu vergilerden ahali üzerinde 230221 kuruş borç kaldığı tespit edilmişti. Bu sebeple ahalinin devlete ödemek zorunda olduğu gelirlerden her sene 200.000 kuruş indirim yapılmasına ve adaya istikrar ve sükût gelene kadar da bu uygulamaya devam edilmesi istenmekteydi. Bütün bunlar ve Tophâne Nazırı tarafından hazırlanan raporlar üzerinde yapılan müzakerelerden sonra hazırlanan fezlekedey; Kıbrıs müftüsü ve muhassılının işleri başında olduğu belirtilerek, reaya vekillerinin şikayetleri de dikkate alınarak şu sonuca varılmıştı: Muhassılların maiyyetlerinde gerektiği kadar hizmetçi ve yardımcı bulundurmalarına izin verilecekti. Ancak muhassıl ve maiyyetinin kimseye zulüm yapmasına izin verilmeyecekti. Kanunî sebeplerle tutuklanması gereken kişiler

¹⁶⁶³ Osmanlı Devleti savaşlar ve diğer afetler sebebiyle topraklarını terk eden reâyâyâ karşı daima anlayışla hareket etmiştir. Kıbrıs'ta çıkan isyan dolayısıyla yerlerini terk eden reâyâyâ da muhtemelen 1829 Osmanlı Rus harbi sebebiyle yerlerinden ayrılan reâyânın tabi olduğu hükümler muvacehesinde emlak ve arazilerine kavuşturulmuşlardır (Ufuk Gülsoy, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reâyâyâ*, İstanbul 1993, s. 80-81).

hakkında gerekli koğuşturma yapılmadan, kimse alıkonulamayacaktı. Muhassıllar, müslim veya gayrimüslim hiçkimseye zulüm ve işkence yapmayacaktı. Suçlulara kanunların belirlediği hükümler çerçevesinde muamele yapılacaktı. Muhassıllar tarafından görevlendirilen mübaşirlere "mübaşiriye" hizmeti olarak hukukî davalarda ve davanın uzaması (mütemerrid) haline göre 25 kuruş ödeme yapılacaktı. Hukukî olmayan davalar için ise saat başına 5'er kuruş ödenmesi uygun görülmüştü¹⁶⁶⁴. Muhassılların memleket işleri için yapmak zorunda oldukları zarurî masraflar ve hizmetler ile gelen/giden ahaliye kendi cebinden verdiği hediye ve ikramiyelerin tekrar vergi adı altında ahaliye yüklenilmesi de yasaklanmıştı. Muhassılların mahsulü düşük fiyattan satın almaları da yasaklanarak, gerektiğinde başka yerlerde uygulanan günlük fiyatlar takip edilerek mahsulün bu fiyat üzerinden alınması, eğer gerek yok ise herkesin mahsulünü istediği gibi talibine satmasına izin verilmesi emredilmişti¹⁶⁶⁵.

Vergi hususuna da değinilerek, ödeme yapılırken verginin müslim ve gayrimüslim herkesin mal, emlak, arazi ve ödeme gücüne göre bölüştürülerek, toplanmasına dikkat edilmesi istenmişti. Kıbrıs'ta meydana gelen kuraklıklar sebebiyle, fiyatlarda yeni bir ayarlamaya gitmenin mümkün olmadığı dikkate alınarak önceki uygulamalarda olduğu gibi Müslüman nüfusa toplam verginin 1/8'i oranında hisse ayrılması müslim ve gayrimüslim tarafların ittifakıyla kararlaştırılmıştı. Tahsilatın ise her iki tarafın hakları gözetilerek yapılması emredilmişti.

Timar sahiplerinin ise, öşür ve vergi almak için bir takım adamlar ile gelerek ahaliye zulüm ve işkence yaptıkları; hatta tahsil ettikleri öşürlerle yetinmeyerek bazı

---

¹⁶⁶⁴ *Aynı vesika*. Bu tür yolsuzluklar ortaya çıktığında ahalinin şikayeti üzerine devlet sorunlu bölgeye meseleye vakıf bir mübaşir gönderirdi. XVIII. yüzyılda mübaşirlerin ahali üzerinde yoğun bir baskı kurdukları görülmüştür. Ellere geçirdikleri fermanlar sayesinde mübaşiriye adı altında servet edinmek için, haklıyı haksızdan ayırmak yerine daha çok para verebilecekleri araştırmak cüretinde bulunmuşlardır. Mübaşirler ayrıca hayvanlarının ve maiyyetinin bakımını da ahali üzerine yüklediklerinden yüzyıl boyunca adaletnamelerle uyarıldıkları görülür. III. Selim mübaşirlerin bu yolsuzluklarına set çekmek amacıyla bir kanunname çıkararak meseleyi bir derecede de olsa yeniden rayına sokmayı başarmıştır (Özkaya, *Osmanlı Kurumları*, s. 205-206). Aynı şekilde II. Mahmud da devlet görevlilerinin rüşvet ve iltimasa rağbet etmelerini önlemek ve halka fazladan vergiler yükleyerek zulme meyletmelerine mani olmak için ceza kanunları çıkarmak gereği hissetmiştir (Mumcu, *Rüşvet*, s. 275-276). II. Mahmud rüşveti ortadan kaldırmak için 1830'da caize alımının kaldırılmasına karar vererek 27 Mart 1838'de memurlara maaş sistemi getirildi. Mart 1838'de taşradan merkeze gönderilen hediye kabilinden meblağlar nakide çevrilerek hazineye gelir tahsis edildi. Mayıs-Haziran 1838'de iki ayrı ceza kanunnamesi düzenlenerek (Tarik-i İlmîyeye Dâir Cezâ Kânünnâme-i Hümâyunu ve Memûrîne Mahsûs Cezâ Kânünnâme-i Hümâyunu) memurların ve memur olmayanların da rüşvet almaları halinde cezalandırılacaklarına dair yeni yasalar tertip edilmişti (Yüksel Çelik, "Tanzimat Devrinde Rüşvet-Hediye İkilemi ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 15, İstanbul 2006, s. 42-43).

¹⁶⁶⁵ *Aynı vesika*.

bahaneler ileri sürerek reayayı rencide ettikleri ifade edilmişti. Bu usul de değiştirilerek bundan sonra timarlardan alınacak vergi, ödeme gücü gözönüne alınarak toplanacak ve timarlar sadece muhassıllara iltizam edilebilecekti. Muhassılların öşür gibi vergileri tahsil ederken hakkaniyete dikkat etmesine ve timar sahiplerinin öşürlerini vermeye devam etmesinin teminine karar verilmişti. Eğer vermekten kaçınanlar olursa, bunların öşürlerinin muhassıl tarafından belirlenerek, tahsil edilmesi istenmekteydi. Ancak Meclis-i Vâlâ timarların muhassıllar tarafından ihale edilmesine itiraz ettiğinden; timar sahiplerinin ödemeler konusunda hassasiyet göstermesi için kendilerine birer ferman gönderilmesine karar verilmişti.

Kıbrıs'ta Avrupa kökenli tüccar, müstemen ve konsolosların müslim ve gayrimüslimlerden oldukça fazla miktarlarda arazi ve emlâk satın aldıkları ve bunların bir kısım vergilerini ödemelerine rağmen, kalan kısımları ödemekten kaçındıkları tespit edilmişti. Bununla beraber vergilerin tamamını ödemekle yükümlü oldukları kendilerine bir kez daha bildirilmişti. Ayrıca, emlak sahibi olan Avrupalıların ödeme yapmamaları halinde, ellerinde bulunan emlâk ve arazi için ödedikleri peşin paralar, taraflarına iade edilerek, mülklerin geri alınması da düşünülmüştü. Böyle bir durumla karşılaşmak istemeyenlerin söz konusu vergileri, Osmanlı vatandaşları gibi, yerinde ve zamanında ödemeleri gerektiği şeklindeki hükme, Meclis-i Vâlâ tarafından şerh konulmuştu. Meclis, üzerinde bir şekilde emlâk ve arazi olan Avrupalıların vergilerini ödemiş olsalar da, “Osmanlı topraklarında emlâk ve arazi satın almaları ve bunlara tasarruf etmelerinin” eskiden beri yasak olduğuna ve bu gibilerin ellerindeki emlâk ve arazilerinin fiyatı ne olursa olsun cümlésinin Osmanlı tebaası müslim ve gayrimüslimlere satılmasının mecburi olduğuna hükmetmişti. Meclis ayrıca, bu emlak ve arazilerin vergilendirilmelerinin mümkün olmadığına karar vererek, emlâk ve arazilerini Osmanlı reayasından talep edenlere değeri üzerinden satmasına ve bundan sonra müstemen taifesine emlâk ve arazi sattırılmamasına dikkat ve itina gösterilmesini isteyerek, meclis kararının bir ferman ile muhassıla bildirilmesini emretmişti.

Kıbrıs'a ait işler âyân, alaybeyi, defterdâr, piskopos ve eşraftan birkaç kişi tarafından muhassıl yönetiminde toplanan eyalet meclisinde yapılan müzakerelerle yürütülmekteydi. Fakat, adada çıkan isyanlardan sonra bu hususa uzun zaman riayet edilmediği anlaşılmaktadır. Bu da zulüm ve kargaşaya sebep olmuştu. Kıbrıs eyalet meclisi zaruri ihtiyaç olmadığı halde ecnebilerden ve sarraflardan 6000 kese borç para

almış ve ödeme zamanı geldiğinde bu parayı ahaliden tahsil etmek istemişti. Ancak mümkün olmadığından mesele yeniden eyalet meclisine havale edilmişti. Meclisten çıkan karar gereği muhassıl konuyu İstanbul'a bildirmişti. Meclis-i Vâlâ, konuyla ilgili olarak Kıbrıs eyalet meclisinin sunduğu belgeleri incelendi ve bu meblağın Kıbrıs'ın imarı için harcandığına kanaat getirerek, paranın ada ahali tarafından, Divân-ı Hümâyûn kaleminden kendilerine sunulacak taksit şartlarına göre, ödenmesine karar vermişti.

Başpiskopos ve ona bağlı üç metropolit ve birkaç kocabaşı hiçbir kusurları tespit edilmese de bazen muhassılların değiştirilmesi için çeşitli şikayetlerle merkeze başvurabilmekteydiler. Daha önce de ifade edildiği gibi malî yetkileri ellerinde bulundurmaları, bir Yunan Devleti'nin kurulma ihtimalinin ortaya çıkmasının vermiş olduğu güven hissi ve adanın iktidarını ele geçirebileceklerine dair inanç, onları bu fiili yapmaya sürükleyen başlıca amiller olarak değerlendirilebilir. Muhassılların uygunsuz ve yolsuz davranışlarda bulunması, reaya vekillerinin bu davranışlarının devlet katında şüphe uyandırmamasına sebep olmaktaydı. Bu durumu iyi değerlendiren reaya vekilleri, muhassıllarla ilgili olarak devleti ikna edebilecekleri herhangi bir suç isnadı fırsatı bulduklarında, bunu denemekten asla çekinmemekteydiler. Ancak kesin bir netice alamamalarındaki en önemli etken ise, devletin muhassılları cezalandırmasıyla başlayan süreçte ortaya çıkan otorite boşluğundan faydalanarak, yönetimi ele geçirmek için faaliyet göstermek yerine, kendi tebaalarından dahi yüklü miktarda vergi alarak, soygun ve haydutluk yapmalarındır. Devlet ise, Kıbrıs'ta istikrarı korumak adına, reaya vekillerinin bu davranışlarını neredeyse görmemezlikten gelerek, nadiren sürgün cezası vermekte ve çoğunlukla, yetkilerden mahrum bırakma gibi hafif cezalarla meseleyi geçiştirmekteydi¹⁶⁶⁶. Bu da reaya vekillerinin her defasında şanslarını bir kez daha denemekten çekinmemelerine sebep olmaktaydı.

---

¹⁶⁶⁶ *Aynı vesika*. Tophâne-i âmire nazırı tarafından hazırlanan bu rapor, Kıbrıs'ın bu tarihe kadarki yönetiminin adeta bir özeti gibidir. Bu raporda yer alan maddeler devletin uzun zaman para karşılığı idaresini devrettiği bir bölgenin tayin edilen yöneticiler tarafından niyetlerine göre nasıl yönetildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Ancak idarecilerin bu davranışlarında şüphesiz devletin de payı vardır. Devlet bu tür davranışları muhassılların gönderdikleri paraların nispetine göre zaman zaman görmemezlikten gelmiş, bu şekilde umumî şikayetler sözkonusu olmadıkça da müdahale etmemiştir. Hatta caize denilen bu bedeller gönderilmediği zamanlar muhassıllar devletin azar ve şiddetine bile maruz kalabilmişlerdir. Reâyâ vekilleri de bu durumu muhassılların aleyhine daima kullanmışlardır. Devletin yumuşak karnı olarak görülen muhassıllıklar birer gelir kapısı gibi algılanınca, reâyâ vekilleri zaman zaman yalan şikayetler ile onları azlettirerek, reâyânın malî yetkilerini ele geçirmeyi başarmışlardır (*Aynı vesika*).

Kıbrıs'ta ölenlerin mal ve eşyalarının paylaşımı hususunda varislerin her hangi bir miras davası olmamasına rağmen, muhassıl ve naibler tarafından terekelere el konulduğu yönündeki şikayetler üzerine, Meclis-i Vâlâ, tereke yazımının eski usullere uygun yapılmasına karar vererek, bu işlemlerden para alınmaması ve böyle bir muamelenin başlatılmaması yönünde karar verilmişti¹⁶⁶⁷.

Görüldüğü gibi, devlet mübaşir tayin ederek, Kıbrıs'ta uzun yıllar kemikleşmiş bulunan bir çok sorunun tespitini yaptırmış ve bunlara uygulanacak olan çareleri de uygulamaya sokmuştu. Bu sayede müslim ve gayrimüslimler arasında süre gelen bir çok problem de ortadan kalkmış oldu.

III. KONSOLOS VE MÜSTEMENLER

Kıbrıs, Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra XIX. yüzyılın başlarına kadar ticarî önemi en üst düzeyde olan adalardan sayılmaktaydı. Bu öneminden dolayı, pek çok Avrupa devleti, Doğu Akdeniz'deki menfaatlerini korumak için, adada konsolos bulundurmaya daima önemsemişti¹⁶⁶⁸. Bu bakımdan adada görev yapan konsolos ve konsolos vekillerinin yanısıra tercümanlar da adanın sosyal ve iktisadî hayatında önemli roller üstlendiler. Avrupa devletlerinin büyükelçilik ve konsolosluklarında tercümanlık görevi yapan Osmanlı Hıristiyanları, hizmet ettikleri devletleri, misyonerleri ve ruhânî liderleri, kendi davalarının gerçek olduğuna inandırmaya çalışıyorlardı. Bu husus çağdaş bir gözlemcinin şu ifadesiyle açıkça ortaya konulmaktadır: "Çoğu kez Batılı ve safdil bir gazeteci, onların çığırkanlığıyla tuzağa düşüyor, hikayelerini çevreye yayıyordu. Osmanlı ülkelerinde oturan Avrupalı diplomatlar ve gezginler, kendileri gibi aynı dinden olan ve ekseriyetle yabancı dil bilen bu kişilerin tuzağına düşerek onların yalanlarını geniş ölçüde yayıyorlardı."¹⁶⁶⁹

Bir vesileyle Osmanlı topraklarında bulunan Avrupalılar, işlerini halletmek için arabuluculara, tercümanlara, rehberlere, iş bitiricilere ve komisyonculara başvuruyorlardı. XVI. yüzyılda gayrimüslimler, Müslümanlarla kıyaslandığında

---

¹⁶⁶⁷ Aynı vesika.

¹⁶⁶⁸ Osmanlı Devleti tarafından ticaret maksadıyla Avrupa devletlerine verilen ahidnâmeler, bu devletlere İmparatorluk topraklarında ticarî ve stratejik önemi olan bazı noktalarda konsolosluk kurma haklarını da kazandırmıştır (Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı İktisad Tarihi Bakımından Konsolos Raporlarının Ehemmiyeti ve Kıymeti", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 10-11, İstanbul 1983, s. 151).

¹⁶⁶⁹ Sonyel, "Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu Parçalama Çabalarında Hıristiyan Azınlıkların Rolü", *Bellekten*, XLIX, Sayı: 42, Ankara 1985, s. 653.

orantısız bir biçimde, Avrupalı seyyahlar ile Osmanlı otoriteleri arasında aracı olmak için gereken kültürel ve dil özelliklerinin çok azına sahip olduklarından, bir çok yabancı nezdinde, Hıristiyan veya Yahudi bir tercüman Müslüman bir paşa kadar itibar görmekteydi¹⁶⁷⁰.

Kıbrıs'ta ilk konsolosluk açan devletler sırasıyla Fransa, Venedik Cumhuriyeti ve İngiltere idi¹⁶⁷¹. Bu devletleri daha sonra diğer devletler izlemişti. Kayıtlardan tespit edilebildiği kadarıyla bu devletler arasında İsveç, Sicilyateyn (Napoli ve Sicilya), Danimarka, Hollanda, Dubrovnik Cumhuriyeti, Avusturya, Prusya ve İspanya bulunmaktaydı. Konsolosların yanında ayrıca, hukukî vaziyetleri ahidnâmelerde açıkça yazılı beratlı tercümanlar da görev yapmaktaydı. Onların kanunî vazifesi, adadaki ticarî işlerle ilgilenmek, özellikle kendi devletlerine bağlı tacirlerin sorunlarını çözümlenmekti. Ancak tercümanlar zamanla kendi kanunî görevlerini bırakarak, adanın siyasî işleriyle kanun dışı olarak ilgilenmeye başladılar. Bunlar arasından bazıları hem siyasî hem de malî yönden çok güçlenmişti. Bu tercümanlardan biri olan Acı Yorgaki, adanın yönetiminde de önemli bir yere sahipti. Acı Yorgaki döneminde ve daha sonra adada görev yapan konsolos ve tercümanlara öyle geniş imtiyazlar tanınmıştır ki, gerek taşra yöneticileri ve gerekse merkezî hükümet, bunların faaliyetlerini denetim altına alamaz olmuştu¹⁶⁷².

Bununla beraber Osmanlı Devleti, konsolos ve tercümanlara verdiği beratlarla görevlerinin sınırlarını belirlemiş ve bu kuralların dışına çıkmaları yasaklanmıştı. Ancak

---

¹⁶⁷⁰ Benjamin Braude, "Millet Sistemi'nin İlginç Tarihi", *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu, Pax Ottomana ve Hıristiyan Azınlıkların Durumu*, (Ed. Hasan Celal Güzel), Ankara 2000, s. 136. Rum ve Yahudilerin Avrupalılar nezdindeki itibarına karşılık, III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinin Londra sefiri olarak bilinen Sıdkı Efendi, maslahatgüzar olarak bulunduğu Londra'da İngiltere hükümeti nezdinde dikkate alınmayacak kadar itibarsızdı. Öyleki bu görevi sırasında ikinci derecede önemli olan işlerle ve Napolyon'a karşı gerçekleştirilen koalisyon girişimiyle ilgili bilgi vermekle uğraşmak zorunda kalmıştı. Sıdkı Efendi'nin hiyerarşideki otoritesi o derece düşüktü ki, Osmanlı devletini temsilen burada bulunan Todor Criticos adlı Rum konsolosu devlet aleyhindeki davranışları sebebiyle görevden alarak, yerine İsaac Natali'yi tayin etmek isteği de kabul görmemişti (Ercüment Kuran, "Osmanlı Devleti'nin Londra Maslahatgüzarı Mehmed Sıdkı Efendi, 1803-1811", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1976, s. 42).

¹⁶⁷¹ Osmanlı Devleti'nde ilk defa tam anlamıyla konsolosluk ilişkilerinin Fransa ile tesis edildiği bilinmektedir. Fransa konsolosluğu ilk önce İstanbul ve İskenderiye'de açılmıştır. Ancak 1536 tarihli ahidnâme ile diledikleri yerde konsolosluk kurma hakkını da elde etmişlerdir (Ayşin Şişman, "1702-1708 Tarihleri Arasında Türk-Fransız İlişkilerinde Konsolos Arzları ve Bunlara Ait Hükümler", *Belleten*, LXIII, Sayı: 237, Ankara 1999, s. 517); ayrıca bk. M. Tayyib Gökbilgin, "Konsolos", *İ.A.*, VI, s. 837).

¹⁶⁷² M. Akif Erdoğan, "XVIII. Yüzyıl Sonlarında Kıbrıs'ta Avrupalı Konsoloslar ve Tercümanları", *II. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri (24-27 Kasım 1998)*, II., GaziMagosa 1999, s. 317.

berat sahibi konsolosların, zaman içinde edindikleri bu yetkilere başka manalar yükleyerek, vazifelerinin dışında kalan alanlara da müdahale ettikleri görülmüştür¹⁶⁷³.

XVII. yüzyıla ait kaynaklar konsolosları; bir devleti temsil etmek yerine, bir grup tüccarın hizmetini gören görevliler olarak tanımlar ve genellikle on, onbeş tüccar, birkaç zanaatkar, doktor ve konsoloslukta çalışan görevlilerden ibaret belirli sayıdaki yabancının sorumluluğunu üstlenen kişiler şeklinde izah eder. Örneğin, Osmanlı topraklarında imtiyaz sahibi devletlerden biri olan Venedik tarafından görevlendirilen konsolosların bir ticaret temsilciliğinden daha başka görevleri de vardı. Şam, Halep, Mısır ve Kıbrıs'ta bulunan Venedik konsolosları, ticarî, siyasî, askerî ve başka meseleleri de takip ederek ülkelerine bilgi vererek, iki devlet arasındaki ilişkilerde etkili olmuşlardı¹⁶⁷⁴. Aynı yüzyıla ait Osmanlı arşiv belgeleri, Osmanlıların konsoloslara daha farklı bir açıdan baktıklarını göstermektedir. Osmanlı bürokratları, konsolosun vazifesini kendi vatandaşlarına ait işleri ahidname sınırları dahilinde gören kişiler olarak tanımlarken, yukarıda verilen bilgiler; konsolosların görev ve yetkilerinin uygulamada bu çerçevede kalmadığına işaret etmektedir¹⁶⁷⁵.

A. Konsolos Tayini ve Müstemenlerin Faaliyetleri

İslam hukukunda “harbî” olarak tanımlanan ve bir ülkede geçici ikamet etme izni verilmiş olanlara “müstemen” adı verilmekteydi. Bu geçici izin bir eman belgesinin düzenlenmesiyle mümkün olmaktadır. Bununla gayrimüslimlerin canı ve malları teminat altına alınmıyordu. Bu eman süresi genellikle bir yılı aşmamakta idi. Eğer süre bir yıldan fazla veya daimi hale dönüştürülmüş ise bu kişiler “zimmi” statüsü kazanmış oluyorlardı. Bu süreyi aşmış olan kişiler daimi ikamet hakkı edinmiş olacaklarından, gayrimüslim olarak değerlendirilirler ve Osmanlı vatandaşı bir gayrimüslimin tabi olduğu bütün vergileri ödemek durumunda kalabilirlerdi. Nitekim, müstemen sıfatıyla Osmanlı ülkesinde bulunanlar ikamet hakkı edinmiş olsalar da, hiçbir şekilde gayrimenkul sahibi olamazlardı. Eğer gayrimenkul satın alırlarsa Osmanlı kanunlarına

¹⁶⁷³ Konsolos ve tercümanlara verilen beratların içeriği hakkında bk. Gönen, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancıların Adli Ayrıcalıkları*, s. 36-37. Gönen bu beratların asılları ve suretlerini de ortaya koyup, bir karşılaştırma imkanı sağlamaktadır (Gönen, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancıların Adli Ayrıcalıkları*, s. 37, dp. 90).

¹⁶⁷⁴ Köse, *Venedik Ticareti*, s. 44-45.

¹⁶⁷⁵ Köse, *Venedik Ticareti*, s. 45. Konsolosların diğer görevleri hakkında bk. Köse, *Venedik Ticareti*, s. 45-49.

göre haraç ödemekle mükellef olurlardı¹⁶⁷⁶. Müstemelerin sahip oldukları bazı haklar, Osmanlı ülkesinde serbest bir şekilde dolaşmalarını sağladığından, Avrupalılar Osmanlı kanunlarının izin vermemesine rağmen, müstemeleri konsolos veya konsolos vekili olarak görevlendirmekten geri durmamışlardı.

Kıbrıs'a gelip giden tüccar ve gemi kaptanlarının işlerini görmesi ve bu tüccar ve kaptanlardan konsolosluk vergisinin tahsili için İspanya devleti tarafından 18 Nisan 1803 tarihinde Limasol iskelesine konsolos vekili olarak Alofriyo adlı bir müstemene tayin edilmişti. Söz konusu kişiye verilen berat, İspanya krallığının Osmanlı limanlarında konsolos bulundurma istek ve girişimlerini sınırlandırmaktaydı. Bununla beraber, İspanya'nın Osmanlı topraklarında beratlı olarak bulunan konsolos ve konsolos vekillerine, dost olan diğer Avrupa ülkeleri konsolos, tercüman ve tebaasına yapıldığı gibi muamele edileceği bildirilmekteydi¹⁶⁷⁷. Avrupalıların, Osmanlı Devleti'nin izni dışında, gelişi güzel bir şekilde konsolosluk açtıkları, hatta bu konsolosların beratsız olarak hizmet verdikleri tespit edildiğinden, Osmanlı Devleti'nin bu durumu engellemek için zaman zaman berat kontrolleri yaptığı anlaşılmaktadır.

Kontrollerden ilki 1803 yılında yapılmıştı. Buna göre daha önce adada İspanya adına konsolos vekilliği yapmış olan Antonyo Kalamiri adlı müstemene bu ülke adına verilen vekalet emrinden Osmanlı makamları da haberdardı. Bu berat 5-15 Şubat 1790 (Evâhir-i Cemâziyelevvel 1204) tarihinde yenilenmişti. Lefkoşa naibine gönderilen 1798 yılına ait bir belgeden anlaşıldığı kadarıyla, İspanya'nın Kıbrıs konsolosluğuna ise İstanbul'da maslahatgüzar olarak bulunan Covani Kıyyeri, tercümanlık vazifesi de üzerinde olmak koşuluyla atanmıştı¹⁶⁷⁸.

Rusya'ya ait belgeler üzerinde yapılan kontrollerde ise Rusya adına Kıbrıs'a gelip-giden gemi ve tüccarların işleriyle ilgilenmek üzere, 10-20 Eylül 1802 (Evâsıt-ı Cemâziyelevvel 1217) tarihinde bir müstemene konsolos vekaleti verilmişti. Fakat bu kayıttan Limasol kazasından başka bir yerde konsolos ve konsolos vekillerinin olduğuna dair herhangi bir berata rastlanılamamıştır¹⁶⁷⁹.

---

¹⁶⁷⁶ Gönen, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancıların Adli Ayrıcalıkları*, s. 19.

¹⁶⁷⁷ Erdoğan, "XVIII. Yüzyıl Sonlarında Kıbrıs'ta Avrupalı Konsoloslar ve Tercümanları", s. 320

¹⁶⁷⁸ BOA, A.AMD., nr. 20/39.

¹⁶⁷⁹ *Aynı vesika*.

Kontroller sırasında Kıbrıs'a ticaret maksadıyla veya başka nedenlerle gelen Fransız tüccar ve vatandaşlarının işleriyle ilgilenmek üzere bu ülkeye 30 Temmuz 1715 (29 Receb 1127) tarihinde verilen bir berat ile Kıbrıs'ta komiser bulundurma hakkı tanınmış olduğuna dair bir kayıt vardı. Ancak 19 Mart 1803 (25 Zilkade 1217) tarihli kontroller, Fransızlara Limasol iskelesinden başka bir yerde, komiserlik veya vekillik açılmasına dair berat veya emir verilmediğini kanıtlamaktaydı. Nitekim, Kıbrıs'taki konsolosluklardan en önemlisi de bu ülkeye aitti. İstanbul'daki elçilerinin önerisiyle atanan konsolosun asıl görevi, Kıbrıs adasına uğrayan tüccar ve vatandaşlarının işlerini takip etmektir. Fransızlar bu konsolosları tespit ederken özellikle müstemeneri tercih etmişlerdi. Bu ülkenin konsolosluğu müstemener için de cazip bir görevdi. Nitekim Ocak 1816 tarihli bir beratta, Fransa beyzadelerinden Rateis adlı kişi, konsolos olarak tayin edilmişti¹⁶⁸⁰.

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başlarından itibaren iyi ilişkiler içinde bulunduğu İngiltere'ye ait tüccar ve vatandaşlarının işlerini takip etmek için bir konsolos vekili atanmasına ilişkin 19-29 Kasım 1799 (Evâsıt-ı Cemaziyelahîr 1214) tarihli bir kayıt bulunmaktaydı. Bununla beraber 19 Mart 1803 (25 Zilkâde 1217) tarihinde yapılan kontroller sırasında Limasol iskelesinden başka bir yerde konsolosluk veya konsolos vekilliği açılmasına dair bir berat kaydına tesadüf edilmemişti. Ancak İngiliz konsoloslar Danimarka gibi bazı devletlerin tüccar ve vatandaşlarına da konsolosluk hizmeti vermekteydiler. Aslında, Danimarka konsolos vekili Tuzla'da otururdu. Tuzla iskelesi naibi onun işlerini kolaylaştırmakla yükümlüydü. İstanbul'da oturan Danimarka elçisi, İstanbul'daki elçileri maiyyetinde yalnızca dört yardımcı bulundurabilmekteydi. Konsolosların ikamet yerlerinde ise birer tercüman istihdam etme hakları vardı. Bu sebeple Tuzla'da oturmakta olan İngiliz konsolosu aynı zamanda Danimarka konsolos vekili olarak da görev yapmaktaydı. Bu konsolos vekilinin tercümanlığına ise muhtemelen bir Yahudi olan Yasef getirilmişti¹⁶⁸¹.

Prusya'ya, tüccar ve reayasının işlerinin takibi için 7 Temmuz 1793 (28 Rebiülahîr 1207) tarihinde bir konsolosluk beratı verilmesine rağmen, 9 Mart 1803 (25 Zilkâde 1217) tarihli kontrollerde Limasol iskelesinden başka bir yer için konsolos ve

---

¹⁶⁸⁰ Aynı vesika.

¹⁶⁸¹ Aynı vesika.

konsolos vekili atanmasına dair berat veya emir verilmediği görülmüştür¹⁶⁸². Eylül 1810'da Prusya İstanbul'da bir kapıkethüdası bulundurmaktaydı. Aynı tarihlerde konsolosları Marino Matari ölünce, yerine oğlu tayin edilmişti¹⁶⁸³.

Avusturya tüccar ve tebaası adına Dominiko Artonyo 22 Ağustos-1 Eylül 1799 (Evâhir-i Rebiülevvel 1214) tarihinde konsolos vekili olarak ferman ile atanmıştı. Fakat 19 Mart 1803 (25 Zilkade 1217) tarihli kontrollerde konsolos vekilinin Limasol iskelesine tayin edildiğine dair herhangi bir berat veya emir kaydı bulunamamıştı¹⁶⁸⁴. Başka kaynaklar bu dönemin ilk Avusturya konsolosunun, Ağustos 1799'da adaya gönderilmiş olduğuna işaret etmektedir¹⁶⁸⁵.

Dubrovnik ile ilgili kayıtlar 25 Temmuz 1802 (25 Rebiülevvel 1217) tarihinde incelenmiş olup, bu devlete de Limasol iskelesinde konsolos veya konsolos vekili buldurmasına izin verildiğine dair bir kayda rastlanamamıştı¹⁶⁸⁶. XIX. yüzyılın başlarında Dubrovnikli tacirler, Doğu Akdeniz limanlarında oldukça faaldiler. İstanbul'da bulunan elçileri (Dubrovnik balyozu) vasıtasıyla Trablusşam ve Kıbrıs iskelelerine gelip giden tüccar ve gemi kaptanlarının işlerini takip ediyorlardı¹⁶⁸⁷. Osmanlı Devleti Dubrovniklilere diğer devletlerden fazla ayrıcalık tanımıştır¹⁶⁸⁸. Devlet, başka tacirlerin borçları için Dubrovnikli tacirlerin rahatsız edilmesine karşıydı. O dönemde kötü yönetimden ya da merkezî hükümetin zayıflığından dolayı mahallî yöneticiler tacirlerden para ve mal sızdırmak için her yola başvurmaktaydılar. Mahallî yöneticiler bu tacirlerden para koparmak için suçlu veya borçlu olduklarını beyan ederek şantaj yapmaktan çekinmiyorlardı. Ahidnamelerde, Dubrovnik Cumhuriyeti'ne bağlı hiç kimsenin esir edilemeyeceği, eğer bu durumda olanlar varsa hemen tahliyeleri emredilmekteydi. Ancak bu ayrıcalık bütün konsoloslar tarafından özlemle bekleniyordu. Çünkü Kıbrıs adası Osmanlı yönetimine geçtikten sonra da köle ticareti

---

¹⁶⁸² Aynı vesika.

¹⁶⁸³ Aynı vesika.

¹⁶⁸⁴ Tebaalarının işlerini takip etmek üzere Avusturya Devleti tarafından Limasol iskelesine Mösyo Kostantin Frankori konsolos olarak tayin olunmuştur (Aynı vesika).

¹⁶⁸⁵ Erdoğan, "XVIII. Yüzyıl Sonlarında Kıbrıs'ta Avrupalı Konsoloslar ve Tercümanları", s. 320.

¹⁶⁸⁶ Aynı vesika. Dubrovnik Cumhuriyeti'yle kurulan ticarî münasebetler hakkında bk. Metin Ziya Köse, *16. Yüzyılda Osmanlı-Dubrovnik Münasebetleri*, (Basılmamış YL. Tezi-M.Ü. TAE), İstanbul 1997, s. 55 vd.

¹⁶⁸⁷ Erdoğan, "XVIII. Yüzyıl Sonlarında Kıbrıs'ta Avrupalı Konsoloslar ve Tercümanları", s. 319.

¹⁶⁸⁸ Raguse yani Dubrovnik ile Sultan II. Süleyman zamanında (H.928/M.1521) tarihinde yapılan mukavelenamede, Raguse tüccarları Osmanlı memleketlerinde hiçbir gümrük resmi vermeyeceklerdi (Reşat Ekrem, *a.g.e.*, s. 39).

için önemli bir ticaret güzergahı olmaya devam etmiştir. Afrika, Balkanlar ve Kafkaslardan getirilen köleler burada satılıyordu. Bir diğer ayrıcalık ise, bu devlete ait tacirlerin ticaret yapma haklarına kimsenin müdahale edememesiydi. Dubrovnik tüccarından vergi olarak %2'den fazlası talep edilemiyordu¹⁶⁸⁹.

Limasol iskelesine gelen/giden İsveç tüccar ve gemi kaptanlarının işleriyle ilgilenmek üzere konsolos vekilliği, görevi bu tarihlerde devam eden ve muhtemelen Rum olan Dimitiriyos'a, 24 Mayıs-3 Haziran 1752 (Evâsıt-ı Ramazan 1165) tarihinde beratı yenilenerek yeniden verildiği anlaşılmaktadır. İsveç Devleti'ne verilen bir başka konsolos vekilliği beratı ise Kıbrıs'ın geneli içindi. Berat daha önce ölen konsolos vekilinin yerine atanan Kostantina Berlitani adlı müstemene 10-21 Eylül 1802 (Evâsıt-ı Cemaziyelevvel 1217) tarihinde verildiği, 30 Ağustos 1802 (Gurre-i Cemaziyelevvel 1217) tarihinde yapılan kontrolde tespit edilmişti¹⁶⁹⁰.

İsveç devleti konsolosları XVIII. yüzyılın sonuna kadar Lefkoşa iskelesinde oturmuşlardı. Ayrıca Golos iskelesinde de İsveç konsolos vekili ve tercümanları bulunmaktaydı¹⁶⁹¹. Kasım 1768'de İstanbul'da bulunan İsveç elçisi De Selin, Limasol iskelesinde, konsolos vekilinin yanında beratlı tercüman olan Covani'nin ayrılması üzerine, yerine Covani'nin oğlu Mişel tayin edilmişti.

Osmanlı Devleti ile Sicilyateyn Devleti arasındaki ilk ilişkiler, III. Don Carlos (1738-1759) zamanında ve I. Mahmud nezdinde İstanbul'da yapılan görüşmeler sonucunda (7 Nisan 1740) iki devlet arasında bir ticaret anlaşması yapılarak yenilenmişti. Antlaşmaya göre Sicilyateyn Devleti tebaasına, bütün Osmanlı iskele ve gümrüklerinde %3 gümrükten başka, diğer dost Avrupa devletlerinin ödediği vergileri ödemek şartıyla ticaret hakkı tanınmıştı. Ancak bir müddet sonra Fransızların Mısır'ı işgali, Osmanlı Devleti ile Sicilyateyn Devleti'ni işbirliğine zorladığından 21 Ocak 1799 tarihinde İstanbul'da bir ittifak antlaşması yapılmış ve daha önce imzalanan ticaret antlaşması bir kez daha elden geçirilerek, düzenlenmişti¹⁶⁹². XIX. yüzyılın başlarında da bu dostane ilişkiler iki devlet arasında devam etmiş olup, Sicilyateyn tüccarının işlerini

---

¹⁶⁸⁹ Erdoğan, "XVIII. Yüzyıl Sonlarında Kıbrıs'ta Avrupalı Konsoloslar ve Tercümanları", s. 319-320.

¹⁶⁹⁰ Aynı vesika.

¹⁶⁹¹ Erdoğan, "XVIII. Yüzyıl Sonlarında Kıbrıs'ta Avrupalı Konsoloslar ve Tercümanları", s. 319.

¹⁶⁹² Antlaşmalar hakkında geniş bilgi için bk. Şerafettin Turan, "Osmanlı İmparatorluğu ile İki Sicilya Krallığı arasındaki Ticaretle İlgili Gümrük Tarife Defterleri", *Belgeler*, IV, Sayı: 7-8, Ankara 1993, s. 82.

takiple görevlendirildiği anlaşılan Sicilyalı Hora Varkalimri^(*)'nin 17-26 Aralık 1781 (Evâil-i Muharrem 1196) tarihinde Kıbrıs'a konsolos vekili olarak tayinine dair emir 25 Mart 1803 (Gurre-i Zilhicce 1217) tarihli kontrol ile teyit edilmişti¹⁶⁹³. Bu devlete verilen ve Limasol iskelesiyle sınırlandırılan ikinci bir berat ise 7 Kasım 1799 (9 Cemâziyelevvel 1214) tarihinde bir başka müstemem olan Sicilyalı Don Dimitriyodi Nikola'ya aitti¹⁶⁹⁴.

Osmanlı Devleti'nin Amerika ile olan ilişkileri XIX. yüzyılın başlarından itibaren gelişmeye başlamakla beraber, ticarî ilişkiler Tanzimat'tan sonra yoğunluk kazanmıştı¹⁶⁹⁵. Amerika ile yakın diplomatik ilişkiler 1799'daki ilk teşebbüslerden sonra, 1812-1828 tarihlerinde gerçekleştirilen birkaç başarısız girişimle kesilmişti. Amerikalılar ilişkiyi koparmamak adına 1802 yılında Filedelfiyalı (Philedelphia) bir tüccar olan David Steaward'ı İzmir'e konsolos olarak görevlendirmişlerdi. Bâbîâli Steaward'ın yetkilerini tanımadı. Fakat faaliyetlerine de karışmadı¹⁶⁹⁶. Bu ilişki 1808 ve 1811 yıllarında Amerika Birleşik Devletleri'nin İzmir'de bir ticaret evi açmasıyla yeni bir ivme kazandı. Osmanlı Devleti ile bu devlet arasında konsolosluk düzeyinde ikili bir anlaşma yapılmamış olmasına rağmen 1828'e kadar Amerika bandıralı ticaret gemileri Osmanlı limanlarına gelmeye devam etti. Osmanlı Devleti ile Amerika arasındaki ilk siyasî temas 1828'de maslahatgüzarlık seviyesinde kuruldu ve bu ilişki 1839'da İstanbul'da bir elçilik açılmasıyla perçinlendi¹⁶⁹⁷. Amerikalıların Osmanlı Devleti'ndeki ilk konsolosluk girişimi ise, Kıbrıs adasının Limasol iskelesine konsolos vekili olarak tayin edilen Mösyö Yasefiri ile başlatılmıştı¹⁶⁹⁸. 7 Mayıs 1830 tarihinde imzalanan "Ticaret ve Seyr ü Sefain Antlaşması"nın maddelerine göre: Osmanlı Devleti ve Amerika Birleşik Devletleri birbirlerine karşılıklı olarak ticarete en çok gözetilen ulus statüsünü vermekteydi. Bu iki devlet karşılıklı olarak konsolosluklar açmayı kabul etmekteydiler. Anlaşma ile Amerikan ticaret gemilerinin Osmanlı limanlarından faydalanması sağlanmaktaydı ve vatandaşlarının işledikleri suçlar sebebiyle

---

(*) İsmi belgelerdeki şekli Hayora Varkalimri'dir.

¹⁶⁹³ Aynı vesika.

¹⁶⁹⁴ BOA, HAT., nr. 243/13619.

¹⁶⁹⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi.*, V, s. 211.

¹⁶⁹⁶ Çağrı Erhan, "1830 Osmanlı-Amerikan Antlaşması'nın Gizli Maddesi ve Sonuçları, *Belleten*, LXII, Sayı: 234, Ankara 1999, s. 457-458.

¹⁶⁹⁷ H. Tahsin Fendoğlu, "Osmanlı-A.B.D Ticarî İlişkileri", *Türkler*, XIV., (Ed. H.C.Güzel), Ankara 2002, s. 275.

¹⁶⁹⁸ BOA, A.AMD., nr. 78/56.

yargılanmaları konusu da düzenlenmekteydi. Elçi veya konsoloslarının Osmanlı tebaa ve reayasını korumalarına alamayacakları konusunda anlaşmaya varılmıştı. Amerikan ticaret gemilerine boğazlardan geçiş serbestisi verilerek, iki devlet bandirasını taşıyan gemilerin kazaya uğramaları halinde birbirlerine yardım etmeleri kabul edilmişti¹⁶⁹⁹.

Kıbrıs'ın uzun yıllardan beri bir konsolosluk ikamet yeri olduğunu bu belgelerden tespit etmek mümkündür. Ancak burada verilen bilgiler bize konsolos ve konsolos vekillerinin, Kıbrıs'ta ikamet yeri olarak Limasol kazasını tercih ettiklerini işaret etmektedir. 1833 temettü sayım sonuçları ise konsolos ve konsolos vekillerinin söz konusu tarihte bir ticaret merkezi olarak gelişmekte olan Tuzla kazasını yeni ikamet yeri olarak seçtiklerin göstermektedir. Burada 9 devlete ait 12 konsolosluk tespit edilmiştir. Bu 12 konsolosluğa rağmen söz konusu tarihte adada 12 konsolosun olup olmadığı konusunda bir bilgiye sahip değiliz. Bu konsolosluklardan Nemçe (Avusturya), Fransa ve Danimarka ikişer; İngiltere, İspanya, Almanya, Sicilyateyn (İtalya), Flemenk ve İsveç ise birer haneye sahipti. Konsoloslar arasında sadece Sicilyateyn, temettü vergisi ödemesini gerektirecek emlak, arazi ve diğer taşınır ve taşınmaz mallara sahip değildi. Diğer devletlerden İngiltere'nin 48, Nemçe'nin 46, Prusya'nın 39, Fransa'nın 26, Flemenk'in 25, İsveç'in 5, Danimarka'nın 5 ve İspanya'nın 4 olmak üzere konsolosların kullanımında toplam 198 hane olduğunu tespit etmek mümkündür¹⁷⁰⁰.

B. Konsolosların Kıbrıs Halkı İle Kurdukları İlişkiler

Kıbrıs'ın, Avrupa devletleri nezdindeki ticarî önemi, Avrupalı tüccarın adadaki işlerini takip edecek bir vekile ihtiyaç duymalarına sebep olmaktadır. Tacirlerinin baskısı altında kalan Avrupa devletleri, vatandaşlarının ihtiyaçlarını karşılamak için Osmanlı devletinden edinmiş oldukları imtiyazları kullanmaktaydılar. Bu imtiyazlar bahane edilerek, söz konusu devletler, gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarından Avrupa dillerine vakıf bir kişiyi; İstanbul'dan temin ettikleri berat ile adadaki iskelelere konsolos veya konsolos vekili olarak tayin ettirmektedirler. Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere konsoloslar adına Osmanlı tebaasından kişilere sağlanan bu vekaletler, bazen Osmanlı makamlarının izniyle, bazen de izin alınmadan veriliyordu.

---

¹⁶⁹⁹ Erhan, "1830 Osmanlı-Amerikan Anlaşması", s. 458-459; Fendoğlu, "Osmanlı-A.B.D Ticarî İlişkileri", s. 276.

¹⁷⁰⁰ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, s. 197.

İzinli veya izinsiz olarak, Osmanlı topraklarına konsolos vekili tayin edilen müstemeler, halkla sıkı ilişkiler içinde olmuşlardı. Bu vekiller çoğu zaman yaşadıkları bölgenin bir vatandaşı hüviyetine bürünerek, ihtilal ve savaş gibi sosyal problemlerde veya doğal afetlerde ahaliye açtıkları krediler sayesinde, yabancıları buldukları bir ülkeden emlak ve arazi alarak temsil ettikleri ülkelere önemli avantajlar sağlamışlardı. Devlet adına el konulan mallara ait dökümler, her kesimden kişilerin konsolosları ile yakın ilişkiler kurduklarına dair önemli bilgiler sunmaktadır. Kıbrıs Muhassılı Hacı Hüseyin Ağa, bir alacak davası yüzünden 3 Ekim 1802 tarihinde Fransız konsolosu İstrik'e, Santamaoğulları'na ve Deli Bezirgan'a ait mal ve emlak el konulduğunu ve bu mallardan bir kısmının da satıldığını bildirmekteydi. El koyma hadisesi Deli Bezirgan'ın ölümü üzerine olmuştu. Satışa çıkarılan emlaktan, varislere bir şey verilmemesi, olayın merkezî yönetim tarafından öğrenilmesine sebep olmuştu. Satışa çıkarılan mallar arasında Santamaoğulları'na ait 12 odalı bir ev de bulunmaktaydı. Bu evin satılmamış olması varislerin itirazını mümkün kılmıştı. Santamaoğulları evi tekrar geri alabilmek için satış bedeli olan 1000 kuruşu, beytülmale ödemeleri gerekmektedir. Müzayede sırasında sorun olan bir diğer husus da Fransız konsolosun evinde muhafaza edilmekte olan kilise eşyasının bir kısmına devlet adına el konulması olmuştur. Ayrıca kasabadaki Fransız mülkü olan bir adet harap manastırın da satılmak istenmesi üzerine, muhassılın söz konusu manastır için satış izni vermediği anlaşılmıştır.

Osmanlı Devleti ile Fransa arasında imzalanan sulh şartlarına göre, iki devletin tebaalarına ait eşya, emlak ve araziye el konulması halinde bunların asıl sahiplerine iadesi gerekmektedir. Ancak bu anlaşma ihlal edilerek, Osmanlı makamları tarafından Kıbrıs'ta bulunan Fransız vatandaşlarına ait mallara el konulduğu tespit edilmişti. Bunun üzerine İstanbul'daki Fransız maslahatgüzarı, defterlerde kayıtlı olan söz konusu mal ve emlakın sahiplerine iadesini istemişti. Müzayedeye çıkarılan mallar arasında; Fransız konsolosun Tuzla'daki evi, aynı tabiiyette olan Santamaoğulları'nın 12 oda ve bir bahçesi olan ev, yine aynı tebaadan Tuzlalı Deli Bazergan'a ait bir evden başka; konsolos konağında muhafaza edilen kilise eşyası ile Tuzla'daki kiliseye ait bir Bantida ağacıyla diğer bazı eşyalar da vardı. Bunun üzerine maslahatgüzar henüz satışı gerçekleşmemiş olan mal ve eşyanın sulh şartlarındaki gibi, Fransa tarafına iade edilerek, senetlerinin alınmasını; kilise eşyasının ise satın alandan bedeli ödenerek geri alınmasını istemişti. Devlet İbrahim Nesim Efendi'yi, Fransa'nın yaptığı itiraz

sebebiyle, söz konusu satış işlemlerinin iptalini sağlayarak, satılan malları geri almak için 30 Ekim 1802 (3 Receb 1217) tarihinde Lefkoşa'ya göndermişti¹⁷⁰¹.

12 Mayıs 1822 tarihinde Avrupa tüccarı olan ve Değirmenlik'te oturan Yani adlı kişi Avusturya Devleti'nin, kardeşi Mihail ise İspanya Devleti'nin ve Lefkoşa Ermenilerinden Madrisos da Fransa Devleti'nin tabiiyetine geçerek, Osmanlı Devleti'nin tebaalığını red etmişlerdi. Devlet, bu kişilerin yakalanarak Osmanlı makamlarına teslim edilmesini ve bu şekilde Avrupa konsoloslarından patent alarak yabancıların himayesine girmeye kalkışanlar ve hatta ellerine düşenler varsa derhal patentlerini terk ederek, tekrar Osmanlı tebaalığına dönmelerinin sağlanması hususunda Kıbrıs muhassılına emirler göndermişti.

Osmanlı memurları tarafından yapılan tahkikat sonucunda, Yani ve Mihail'in Tuzla'da ikamet eden Avusturya konsolosunun tabiiyetinde bulunan tercümanın hânesinde saklandıkları tespit edilmişti. Yakalanmaları için emir gönderilmiş ise de firar ettikleri anlaşılmıştı. Takibata devam edilerek, kısa süre sonra Mardiros yakalanmış ve Osmanlı makamlarına teslim edilmişti. İstanbul'dan gönderilen emirler Mardiros'a okundu. Patent kağıdı konusunda devletin izni olmaksızın Avrupalıların tabiiyetine geçerek devlete ihanet suçuyla yargılanacağı bildirilen Mardiros, kendisinin aslen Osmanlı reayası olduğunu belirtmesi üzerine cezalandırılmaktan vazgeçmişti. Sorgulama sırasında bundan sonra benzeri bir cürüm işlemesi halinde şiddetle cezalandırılacağı yönünde de uyarılmıştı. Mardiros gibi Osmanlı tabiiyetini reddettiği için aranan ve kaçtıkları tespit edilen diğer iki kişinin hâneleri, dükkânları, zimmetleri, eşyaları, adada gelir getiren haneleri varsa tespiti yapılarak, hazineye aktarılmak üzere harekete geçilmesine dair emir muhassıla gönderilmişti¹⁷⁰².

Avrupalılardan patent alarak, başka devletlerin koruyuculuğuna sığınmak usulünün giderek bir alışkanlık halini alması ve konsolosların, Osmanlı reayasına cazip teklifler sunarak, kendilerine yandaş ve tebaa oluşturmaya çalışmaları, Osmanlı makamları tarafından da endişe ile takib edilmekteydi. Devlet bu hususta sert tedbirlerin alınması için vilayetlere bazı emirler göndermişti¹⁷⁰³. Avrupalıların, bu yolla elde edilecek cemaatler sayesinde devletin iç işlere müdahale hakkı kazanmak amacıyla

¹⁷⁰¹ 4 Eylül 1802 (6 Cemâziyel-evvel 1217), BOA, HAT., nr. 243/13661.

¹⁷⁰² 12 Mayıs 1822 (20 Şabân 1237), BOA, HAT., nr. 38481.

¹⁷⁰³ Geniş bilgi için bk. Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler*, s. 87 vd.

oldukları, Osmanlılar tarafından tespit edilmişti. Bu sebeple devlet 1833 temettü tahririni yaptırırken, özellikle Kıbrıs'ta bulunan konsolos ve müstemenlerin nüfus ve emlak tespitini de yaptırmış görünmektedir¹⁷⁰⁴.

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla Osmanlı topraklarında yaşamakta olan Rumların hızlı bir şekilde Yunan vatandaşlığına geçeceği yönünde en ciddi endişe Osmanlı Devleti'nde oluşmuştu. Ancak kısmen geçerli olan bu endişenin asıl kaynağı, berat sahibi bazı Osmanlı vatandaşlarının, korumasına girdikleri yabancı devletlerin vatandaşlığına yönelmiş olmalarıydı. Kapitülasyonları kendilerine dayanak yapan gayrimüslim Osmanlı vatandaşları, yabancı devletlerin vatandaşlığına geçmek suretiyle kendilerine "yabancı" muamelesi yapılmasını temin etmenin yollarını ararken, münferid bazı hadiseler dışında genel olarak gayrimüslimlerin Osmanlı topraklarında yaşamaya devam etmiş olması da bu tezi çürütür niteliktedir¹⁷⁰⁵.

IV. İCTİMAÎ YAPIYI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

A. Cemaatler Arası Anlaşmazlıklar

Müslim ve gayrimüslim cemaatlerin bir arada yaşadığı diğer Osmanlı eyaletlerinden biraz farklı olan Kıbrıs'taki cemaatler arasında ilişkiler daha sıkı ve biraz daha da gergindi. Bu gerginliğin başlıca sebepleri arasında Akdeniz ve çevresinde XIX. yüzyılın başlarından itibaren sürmekte olan İngiliz-Fransız harbi¹⁷⁰⁶, Osmanlı-Rus harbi¹⁷⁰⁷ ve Akdeniz'deki Rum korsanların ticaret gemilerine, sahil kasaba ve köylerine

¹⁷⁰⁴ 1833 yılında yapılan temettü sayımındaki konsolos emlakı hakkında bk. BOA, ML.VRD.TMT. nr. 16153, s. 168-182; 1840 tarihli nüfus ve emlak sayımındaki müstemenlere ait nüfus ve emlak ile ilgili olarak bk. BOA, TŞR.KB., nr. 51, s. 2-14.

¹⁷⁰⁵ Yunan isyanı sırasında reâyâdan bazı kimselerin Kıbrıs'ta konsolosların himayesine girme çabaları olduğu anlaşılmaktadır (Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler*, s. 90). Bu şekilde bir başka ülkenin korumasına girmeye çalışan Kıbrıs dışındaki yerlerde de gayrimüslimler vardı. Avusturya'nın korumasına giren Boğdan'da 200.000, Eflak'ta 60.000 beratlı bulunmaktaydı. 1851 yılında İmparatorluğun çeşitli yerlerinde yaşayan 3.965 kişi ise İngiliz korumasına geçmişti. Fransızlar bu konuda biraz daha ileri giderek neredeyse Roma katolik kilisesine bağlı zimmilerden konsolosluklarda çalışan ya da acenta gibi hareket eden tüm Osmanlı tebaasını korumak misyonunu yüklenmişlerdi (Gülnehal Bozkurt, "Azınlık İmtiyazları-Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş", *Atatürk Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 40, Ankara 1998, s. 249).

¹⁷⁰⁶ N. İorga, *Osmanlı Tarihi*, V., s. 134 vd; Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri*, I., s. 56 vd; İsmail Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, Ankara 1999, s. 294 vd.

¹⁷⁰⁷ Kıbrıs'a gönderilen bir hatt-ı hümayunda, Kıbrıs Alaybeyi "Müslüman ve hademe-i devlettenim diyenlerin fi-sebilillâh gaza ve cihad üzerlerine farz-ı ayn olmuştur." denilerek cihada çağırılmakta ve harekete geçmeleri tavsiye edilmekteydi [2-11 Ağustos 1809 (Evahir-i Cemaziyelevvel 1224), KŞS., nr. 27, s. 24, h. 3]; ayrıca Osmanlı-Rus savaşıyla ilgili olarak bk. Karal, *Osmanlı Tarihi*, V., s. 98.

kadar uzanan saldırıları sayılabilir¹⁷⁰⁸. Bütün bu olumsuzluklar Kıbrıs'ın iç bölgelerinde de hissedilmekte olup, Müslim ve gayrimüslim mahalli idareciler, kargaşadan faydalanarak, nüfuz bölgelerini genişletmek amacıyla, huzursuzluğu yaymak ya da gündemde tutmak için gayret gösterirlerdi. Bu gayretkeşlik, adada yaşayan toplumların birbirlerine şüphe ile bakmalarına ve en küçük bir kıpırdamanın kısa zamanda alevlenerek, büyük bir sorun haline dönüşmesini kolaylaştırmaktaydı. 1804 yılında iki toplum arasında patlak veren hadise böyle bir hazırlık safhasına sahipti. Kıbrıs'ta 28 yıl reaya vekilliği yapan Kıbrıs Eyalet Tercümanı Yorgaki ile yerel hakimler arasında adanın malî meseleleri sebebiyle ortaya çıkan bir anlaşmazlık kısa zamanda karşılıklı çatışmaya dönüşmüştü. Bu da toplumun her iki kesiminde uzun zaman önü alınamayan ve sonunda İçel Mutasarrıfı Ahmet Paşa'nın müdahalesiyle yatıştırılan bir ihtilâl ile son buldu¹⁷⁰⁹. Kıbrıs'ta meydana gelen bu tür ihtilallere muhassılların, reaya vekillerinin ve diğer yerel güçlerin katkıları, genellikle devlet müdahalesiyle bertaraf edilebilmekteydi. Fakat Avrupalıların nüfuz kurmak için elverişli bir yer olarak gördükleri Kıbrıs, bu devletler tarafından organize edilen kışkırtıcı faaliyetler sayesinde, özellikle gayrimüslim cemaat liderlerinin isyana meyilli hareketlerde bulunmasına fırsat vermektedir. Devletin buradaki kontrolü, merkezden gönderilen valilere rağmen, daha çok müslim ve gayrimüslim cemaat vekillerinin temsil ettiği mahalli güçler ile kurulmuş olan sıkı bağlar sayesinde sürdürülebilmekteydi. Bununla beraber ortaya çıkan problemlerde ilk cezalandırılanlar da yine bu mahalli güçler olurdu. Bazen bir müftü veya piskopos, sadece görevinden azledilmekle kalmaz, sürgün de edilebilirdi. Aynı kişinin, devletin takip ettiği ince bir politika sebebiyle birkaç gün sonra affedilerek yeniden görevine iade edilmesi de mümkündü¹⁷¹⁰. Bu sebeple II. Mahmud, bu güçleri sınırlamak amacıyla taşrada bir takım reformlar yapmaya çalışmıştı. Reform sayesinde mahalli idarecilerin dayanakları olan bazı zümreler (yeniçeriler) ortadan kaldırılmıştı. Ancak bundan sonra, hakimiyet merkezden tayin edilen yöneticilerin denetimine girmişti¹⁷¹¹. Fakat 1821 Yunan İsyanı bu düzeni bir kez daha zedelemişti. Kıbrıs

---

¹⁷⁰⁸ 30 Mart 1809 (13 Safer 1224), KŞS., nr. 27, s. 10, h. 3.

¹⁷⁰⁹ Ayrıntılar için bk. 5 Şubat 1805 (5 Zilkâde 1219), BOA, HAT., nr. 3375-J.

¹⁷¹⁰ Çevikel, *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası*, s. 211. Bu suçlamalar sebebiyle Kıbrıs Başpiskoposu Ağrıboz cezaresine sürülmüştü. Ancak affedildi ve makamına iade edildi (BOA, MAD., nr. 9726, s. 288; BOA, *hatt-ı hümayun*, nr. 299/17754).

¹⁷¹¹ II. Mahmud, 1832 yılına kadar Tepedelenli Ali Paşa dahil, kuvvet ve kudret sahibi âyânların Anadolu ve Rumeli'den büyük oranda temizlenmelerini sağlamış ve taşrada merkezî idareyi tesis ederek, bu acziyeti ortadan kaldırmaya çalışmıştır (Kemal Beydilli, "II. Mahmud", *DİA*, XXVII, s. 353).

toplumunu oluşturan müslim ve gayrimüslim cemaatler ikinci defa karşı karşıya getirilmişti.

Yunan isyanı kısa zamanda adada tesirini göstermiş ve adanın Yunanistan'a bağlanabilmesi için başpiskopos dahil ileri gelen pek çok Rum, Osmanlılara karşı savaş çağrısında bulunmuştu¹⁷¹². Devletin buna tepkisi şiddetli oldu ve Rum ihtilaline karışanlar tek tek ele geçirilerek, başpiskoposun da aralarında bulunduğu reaya vekilleriyle beraber yaklaşık 50 kişi idam edilerek, mallarına devlet adına el konuldu¹⁷¹³. Bastırılan bu isyan, sadece toplumun dıştan görünen tepkilerini yatıştırmış olsa da, 1821 Mora İsyanı'nın bir uzantısı olarak ortaya çıkması devleti adanın güvenliğini muhafaza altına almak amacıyla geçmişte olduğu gibi yine yakın bölgelerden asker temin etmek zorunda bırakmıştı. Bu maksatla Manavgat âyânından adanın muhafazası için 500 asker göndermesi istenilmişti¹⁷¹⁴.

Mora isyanı Kıbrıs'ta iki toplum arasındaki gerginliği sürekli olarak canlı tutan en önemli hadiselerden biri olmuştu. Bu isyandan sonra Rum gönüllüler tarafından Yunan Megalo İdea'sı, Kıbrıs'taki Rum toplumu için de bir ideal haline getirilmeye çalışılmıştır. Bu baskı ve propaganda iki toplumu 1833 yılında tekrar karşı karşıya getirmişti. Bu tarihten sonra Rumlar ve Türkler arasında 1912 *Limasol Hadisesi* (*) ne kadar uzun yıllar bir başka hadise patlak vermemişti¹⁷¹⁵.

Bu çalkantılı dönemlerinde Kıbrıs, kaptan paşanın idaresinde olmakla beraber, onun tayin ettiği bir muhassıl tarafından yönetilmekteydi. Adada sürüp giden rahatsızlıkları körükleyen bir diğer etken de muhassılların uygulamalarıydı. Muhassıllar

---

¹⁷¹² Yunan ihtilalinin Mora dışına yayılması için Kıbrıs başpiskoposluğu ile de temasların yapıldığı, İstanbul'da ele geçirilen ve Fener Patriği'nden Kıbrıs Başpiskoposu'na yazılan mektuplardan anlaşılmaktadır (12 Haziran 1821 (11 Ramazan 1236), BOA, *hatt-ı hümayun*, nr. 37750-F).

¹⁷¹³ Malları devlet adına zapt edilen firariler 20 kişiydi (26 Haziran 1821 (25 Ramazan 1236), KŞS., nr. 30, s. 146, h. 1). Bir başka belge ise bu sayıyı 53 kişi olarak vermektedir (22 Ocak 1827 (23 Cemaziyelahir 1242), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 15007). Katledilenlerden malları zabtedilenler ise 19 kişiydi (1 Ekim 1823 (25 Muharrem 1239), BOA, MAD., nr. 9764, s. 387-389).

¹⁷¹⁴ 1247, BOA, HAT., nr. 364/20160, .

(*) Haydar Çoruh, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri Işığı Altında 1912 Limasol Hadisesi", *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi (Journal For Cyprus Studies)*, IV, GaziMagosa, s. 391-416.

¹⁷¹⁵ Hadisenin ortaya çıkmasında Deli İmam adlı bir zorbanın rolü olmakla beraber, Kıbrıs muhassılı Mehmed Emin Efendi'nin 1832 yılından reâyâ üzerinde kalan bakayayı toplamak amacıyla başlattığı vergi tahririne, fahiş vergi toplandığı şeklinde yapılan bir itiraz üzerine reâyânın Hırsofi kasabasında başlattığı ayaklanma kısa zamanda adanın diğer bölgelerine de yayıldı. İsyân Fransız konsolosun verdiği destek yüzünden büsbütün şiddetini artırdı. Bu isyan da bir öncekinde olduğu gibi sert tedbirler alınmak suretiyle bastırılmış ve ileri gelen müslim ve gayrimüslim vekillerden bazılarının ortadan kaldırılmasıyla ancak durdurulmuştur (BOA, HAT., nr. 687/33358-C).

uzun yıllar kaldıkları adada zaman zaman rüşvet ve iltimasa ve hatta zorbalığa varan girişimlerde bulunmaktan çekinmezlerdi. Böyle durumlarda, müslim ve gayrimüslimler çoğunlukla kadiya, zaman zaman da Divân-ı Hümâyuna şikayet dilekçeleri gönderirlerdi. Bu gibi durumlarda devlet ya yöneticileri değiştirir veya nadiren de olsa şikayet konusuna göre, idareyi cemaatler arasında bölüştürmek suretiyle sorunlara çare arardı¹⁷¹⁶. Reâyâ vekilleri bu yetkiyi olağanüstü zamanlar hariç genellikle sonuna kadar kullanmaya çalışırlardı. Ancak önemli bir sıkıntının çıkması halinde, idarede bulunmaktansa, ellerindeki yetkileri kendi istekleriyle Müslümanlara devretmeyi tercih ederlerdi¹⁷¹⁷. Nitekim düşmanlıklar genellikle müslümanların elinde bulunan geniş yetkilerin bölüşülmesi yönünde, gayrimüslimlerin duydukları aşırı istek sebebiyle ortaya çıktığından, devlet gayrimüslimlerin rahatsızlıklarını gidermek için muhassılların yetkilerini tırpanlamayı tercih ederdi. Muhassılların II. Mahmud döneminin sonlarına doğru uygulanan bir usul ile maaşa bağlanmaları da bu tırpanlamanın bir uzantısıydı. Bu uygulama ile yönettikleri mukataaların gelirlerini toplamakla görevlendirilmelerine rağmen muhassıllar, bu gelirleri eskisi gibi iltizamla satın almaları usulünü terk ederek, hizmetleri karşılığında topladıkları gelirlerden bir kısmını maaş olarak almaya başlamışlardı. Böylece zulüm ve baskı yapmalarını temin edecek maddî imkanlardan mahrum bırakılmış oldular. Bu da muhassılların malî meselelere müdahalesini sona erdirdi. Hatta devlet bir adım daha atarak, malî meselelerin müftü, vücut, müslim ve gayrimüslim vekiller eliyle yürütülmesine karar vererek, bu konudaki muhassıl ve piskopos tekeline de bir son vermiş oldu¹⁷¹⁸.

XIX. yüzyıl, Osmanlı toplumu için bir toparlanma dönemi olarak değerlendirilebilirse de, bir önceki yüzyılın sonlarında meydana gelen Fransız ihtilali, bu toparlanmayı gölgelemiştir. En azından Müslüman toplum için bu böyledir. Osmanlı toplumu içinde ihtilalden en fazla etkilenen topluluklar daha ziyade gayirmüslimlerdi. Müslümanların aksine gayrimüslimler dinsel ve ırkî bağlarla Avrupalılara daha yakın

---

¹⁷¹⁶ Kıbrıs uzun zamandan beri muhassıllar ve diğer bazı kişilerin zulmüne maruz kaldığından ve vergilerinin fahiş oranlara çıkması sebebiyle Kapdan Paşa'nın idaresinden alındı ve Tersâne-i Amire'ye ihale edilmek istendi (6 Kasım 1808 (17 Ramazan 1223), BOA, *Cevdet-Bahriye*, nr. 8864). Diğer taraftan reâyâ vekilleri Kıbrıs'ın en azından malî idaresinde söz sahibi olabilmek amacıyla İstanbul'a heyetler göndermek suretiyle adanın idaresini talep ettiler. Devlet de hem müslümanları kontrole almak ve hem de reâyâ vekillerini memnun etmek amacıyla malî idareyi gayrimüslimlere teslim etmiştir (1 Ağustos 1838 (20 Cemaziyelevvel 1255), BOA, MAD., nr. 8355, s. 48b, h. 2).

¹⁷¹⁷ BOA, HAT., nr. 3375-C.

¹⁷¹⁸ 14 Kasım 1837 (15 Şaban 1253), BOA, D.BŞM., nr. 42001, s. 34, h. 1; 17 Mayıs 1838 (22 Safer 1254), BOA, MAD., nr. 8355, s. 39, h. 2.

oldukları için, onların sağladığı nimetlerden faydalanmışlardı. Lisan bilmek dışında bir yetenek aranmayan pek çok gayrimüslim, Avrupalılar adına konsolos ve konsolos vekili olarak görevlendirilme fırsatı yakaladı. Böylece gayrimüslim Osmanlı vatandaşları ister istemez Avrupalı bir devletin sağlayacağı patent için adeta yarışmışlardı. Bu patent hem müslümanlar karşısında bir kimlik oluşturmaya hem de Avrupa ülkelerinin vatandaşlarına sağlanan vergi muafiyeti ve diğer dolaşım kolaylıklarını elde etmek için bir vasıta oldu ve oldukça da cazip imkanlar sağladı. Bu durum Kıbrıs için de aynı hususiyeti taşımaktaydı. Kıbrıs'ta bulunan konsolosların sağladığı patent, zaman zaman devleti güç durumlarda bırakmak, hatta reayasını başka milletlere kaptırmak gibi bir tehlikeyi de beraberinde getirdi. Bunun üzerine devlet konsolos ve konsolos vekilliğiyle ilgili bir dizi kanun ve nizamnâmeler ilan etti. Bu nizamnamelerle Avrupalıların, Osmanlı reaya kızlarıyla evlenmek suretiyle mal ve mülk edinmesi yasaklandı. Bazı Avrupalılar, evlendikleri kadınlardan intikal eden mal ve mülklerin vergilerini ödemek istemedikleri gibi, bu mal ve mülkleri kilise ve manastırlara vakfederek devletin egemenliğinden kurtarmaya çalışmaktaydı. Devlet, Osmanlı tebaasından kişiler ile yaptıkları evliliklere rağmen, Avrupa kökenlilerin de diğer Osmanlı vatandaşı gayrimüslimlerin tabi oldukları vergileri vermek zorunda olduklarını ilan etti ve bu konuda hiçbir muafiyeti tanımayacağını bildirdi¹⁷¹⁹. Hatta II. Mahmud bu emirleri belirli bölgeler için değil, tüm Osmanlı coğrafyasında geçerli olacak şekilde yaygınlaştırdı. Bu emirler konsoloslar kadar bütün gayrimüslim ahaliyi kapsamaktaydı. Gayrimüslimlerin sadece, manastır ve kiliselerden aldıkları yardımlar ile geçinen fakirler için, dinî merkezlere nakit para bağışlama özgürlüğü vardı¹⁷²⁰. Bu mekanların zaman içinde Avrupalılar tarafından istismar edilmesine dair pekçok örnek yaşanmış olduğundan, devlet kilise ve manastırlara ev, dükkan, çiftlik, tarla, bağ, arazi ve akar vakfedilmesini yasaklayan emirler çıkarmıştır¹⁷²¹. Ancak bu tür uyarılar genellikle dikkate alınmazdı.

---

¹⁷¹⁹ 2 Temmuz 1811 (10 Cemaziyelahir 1226), BOA, *Cevdet-Hariciye*, nr. 158.

¹⁷²⁰ Kiliselere tanınan para vakfetme hakkının, stratejik açıdan gayrimenkullerin yabancıların eline geçmesini engellemek maksadı olmakla beraber, hukukî bir yönü de olduğu anlaşılmaktadır. Paranın vakıf olarak bırakılmasındaki serbestiyet ve teşvik Ebusuud Efendi'nin bir yorumuna dayandırılmaktadır (Ahmed Akgündüz, "Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri", s. 450).

¹⁷²¹ 11 Mayıs 1816 (13 Cemaziyelahir 1231), BOA, *A.E.-II. Mahmud*, nr. 9908. Antakya kazasına bağlı Süveyde iskelesinde İngiliz tebaasından bazı kişiler emlak satın almak istemekteydi. Bu durum kaza kadısı tarafından İstanbul'a bildirildi. İngiliz Büyükelçisi nezdinde yapılan girişimler sayesinde, bu kişiler söz konusu eylemden vazgeçirildi [1824 (1240), BOA, *Cevdet-Hariciye*, nr. 6744].

Avrupalıların bu husustaki duyarsızlığı sebebiyle devlet meseleyi, çoğu zaman ilgili devletlerin gündemine taşımak zorunda kalırdı¹⁷²².

B. Veraset ve İntikal Davaları

Kıbrıs toplumunda müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki davalarda İslam hukuku aynen tatbik edilmekteydi. Bütün davalarda şahitlerin müslümanlardan temin edilmesi İslam hukukunun bir gereği idi. Gayrimüslimlerin şahitliği ancak gayrimüslimler arasındaki davalarda geçerli olduğundan kadılar tercihen müslüman şahit de dinlemek isteyebilirdi¹⁷²³.

Kıbrıs'taki Müslüman aile yapısı, Anadolu'daki soydaşlarıyla benzerlikler taşımaktaydı. Genel bir kural olmamakla beraber evlilikler, kadınların gönüllü veya gönülsüz olmalarına karşın, daha çok erkek hakimiyetinde gelişmekte ve kadı önünde iki şahidin şehadetiyle başlamakta veya sona ermekteydi¹⁷²⁴. Bu tür ilişkiler daha sonra karşılıklı birer dava konusu olabilmekteydi. Bazen bireylerden biri eski eşinin kendine ait mallara zorla el koyduğundan veya izinsiz olarak para karşılığı elden çıkardığından şikayetçi olarak mahkemeye başvurabilmekteydi. Böyle durumlarda mahkeme şahitlerin verdiği bilgilere itibar ederdi¹⁷²⁵.

Eşler arasında boşanma (muhal) sebebiyle ortaya çıkan mehir davalarında, çeşitli usulsüzlüklere rastlanmaktaydı. Mesela, mehir olarak daha önce eşlere verilmiş olan mallar, eşin başkasıyla evlenmesinden sonra, boşanma davası açan kişi, boşadığı eşini dava ederek, söz konusu mülklerin kendisine ait olduğunu iddia edebilmekteydi¹⁷²⁶.

¹⁷²² 1 Aralık 1821 (6 Rebiülevvel 1237), BOA, HAT., nr. 38500.

¹⁷²³ Magosa varoşu sakinlerinden Abdülvahid ile Hırstoğlu arasındaki davada Ali Çavuş ile Mustafa şahitlik yapmıştı [22 Kasım 1801 (16 Receb 1216), KŞS., nr. 27, s. 15, h. 1]; Lefkoşa'nın Çatalsurla mahallesinden [H]acı Mihail ile [H]acı Bedri arasındaki davada ise Sermuhzıran Mehmed Ağa ile Çukadar Mustafa Ağa şahidlik etmişlerdi [30 Temmuz 1809 (17 Cemaziyelahir 1224), KŞS., nr. 27, s. 22, h. 1].

¹⁷²⁴ Lefkoşa'nın Ebukavuk mahallesinde oturan Ümmügülsüm kadıya (Meclis-i şer') başvurarak, kocasının Mısır tarafına gittikten sonra izinnâmesini göndererek kendisini boşamak istediğini ve bu iş için de Kürd Sinanoğlu Hamamcı Mehmed ve Ayadirli Mehmed'i şahid gösterdiğini bildirmiştir [31 Ekim 1811 (13 Şevval 1226), KŞS., nr. 27, s. 1, h. 1].

¹⁷²⁵ Kıbrıs sakinlerinden Hanife, eşi İsmail'in kendisine ait bazı malları gereksiz yere sattığına dair şikayette bulunmuştu. Ancak Çatoz köyü sakinlerinden Hasan ve Mustafa'nın şahitliğiyle dava İsmail lehine sonuçlanmıştı [7 Ağustos 1809 (25 Cemaziyelahir 1224), KŞS., nr. 27, s. 23, h. 1].

¹⁷²⁶ Lefkoşa'da İbrahim Paşa mahallesi sakinlerinden Tarakçıoğlu Seyyid Molla İbrahim kadıya başvurarak, Mısdık'tan davacı olmuş ve İbrahim Paşa'daki Büyük Hamam karşısındaki tek katlı bir oda ile arsasını Mısdık'ın 4 sene izinsiz kullandığını ileri sürmekteydi. Davalı, davacının iddialarını mahkemede kabul etmişti. Ancak ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Tarakçıoğlu'nun eski karısı ve Mısdık'ın şimdiki eşi olan Ümmügülsüm, bu yerleri Tarakçıoğlu'ndan mehr-i müecceli olan 100

Vefat eden kişilerin varisleri olmadığı takdirde, en yakın akrabaları tarafından malların talebi için dava açılırdı. Bir engel olmadığı takdirde malların, mirasın intikal edeceği kişiden alacaklı olan bir başkasına devri veya satışı da mümkündü¹⁷²⁷.

Bazen kişiler sağlığında, malının ne şekilde harcanacağını, tanıdık veya yakınlarından bir kişiyi vasi tayin ederek belirleyebilirlerdi¹⁷²⁸. Bazen de bir vaade mukabil belirli bir meblağın bir kurum veya kişiye verilmesi yönünde fiiller gerçekleştirebilirlerdi¹⁷²⁹.

Bazı davalarda, varis olmakla beraber, kişi terekesini varislerine intikal ettirmek üzere bir başkasına emaneten teslim edebilirdi. Ancak böyle durumlarda vekil, genellikle terekeyi varislere vermek yerine, el koymaya çalışırdı. Varislerin vekili dava etmeleri durumunda ise, vekil terekeyi varislere tam olarak intikal ettirmekten kaçınırdı¹⁷³⁰.

Devir ve satışa konu olan davalarda, kişi mirasın bulunduğu mahalde olmaması veya doğrudan mahkemede mirasa ait işlemleri yürütecek durumda bulunmaması halinde güvendiği birini vekil olarak bu işe memur edebilirdi. Eğer dava vekil

---

kuruşa karşılık almıştı. Tarakçıoğlu bu mülkleri şimdi şikayet konusu ederek Mısırdık'tan almak istemekteydi. Fakat davalı, Keçecizade Seyyid el-Hac Ali Efendi ve Abdullah oğlu Ali'nin şahitliğiyle bu yerlerin mihr-i müeccel ile kendi zimmetine geçtiğini isbat etmişti [8 Nisan 1810 (3 Rebiülevvel 1225), KŞS., nr. 27, s. 61, h. 1].

¹⁷²⁷ Lefkoşa'nın İbrahim Paşa Camii mahallesinden olup vefat etmiş olan Hacı Kethüda Mustafa Ağa bin Abdullah'ın varisi olmadığından Piskopi kazasına bağlı Seyyidanlı köyünde "Labudin der-karındaşı Lago Yusuf bin el-Merkum Abdullah" adlı kişi tarafından talep edildi. Yusuf'un mahlasından her iki kardeşin de ihtida etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Yusuf mahkemeye giderek oğlu Derviş'i vekil tayin ettiğini açıkladı. Ardından kethüda Mustafa Ağa'ya ait terekeyi ve İbrahim Paşa'daki evi, Gülizar ve Gülizar'ın eşi Muhzırbaşı Mehmed Ağa'ya satmak istemiş ve muhzırbaşı da mahkemede bu satışı kabul etmişti [12 Nisan 1810 (7 Rebiülevvel 1225), KŞS., nr. 27, s. 65, h. 2].

¹⁷²⁸ Lefkoşa sakinlerinden Kara Yusuf, Molla Mehmed'i "malımın 1/3'ü olan 1200 kuruşu hayır maksadıyla dağıtmak üzere vasi muhatabımsın." diyerek vasi tayin etmişti. Bunun üzerine Molla Mehmed de Kara Yusuf'un vefatı sebebiyle, bu 1200 kuruşu, vasiyet gereği Lefkoşa sakinlerinden ve Basmacı esnafından Hacı Mustafa teslim etmişti [22 Temmuz 1813 (23 Receb 1228), KŞS., nr. 28, s. 1, h. 4].

¹⁷²⁹ Debbaghane mahallesinden Emine, naib önünde yemin ederek "Bundan böyle benden hilaf-ı şer' ve kötü fiil sadır olur ise Sarayönünde İbrahim Paşa Camii'ne 100 kuruş vaadim olsun." şeklinde bir senet verdiği tespit edilmiştir [24 Ekim 1813 (28 Şevval 1228), KŞS., nr. 28, s. 1, h. 6].

¹⁷³⁰ İbrahim Paşa mahallesi sakinlerinden Gülizar ile Kıbrıs Beytülmal Emine Çorbacı Ömer Ağa mahkemeye baş vurmuştur. Aynı mahalleden Hacı Kethüda Mustafa varissiz ölmüştür. Dava konusu bu veraset olayıdır. Buna göre; Gülizar'ın kardeşi İmmetullah, Gülizar'a vermesi için dedeleri Kethüda Mustafa'ya 1000 kuruş teslim etmişti. Ancak Kıbrıs Çorbacısı Ömer Ağa, Kethüda Mustafa'nın bilgisi dahilinde bu paraya el koyar. Bu sebeple Gülizar, Ömer Ağa'yı mahkemeye verir. Ömer Ağa mahkemede terekeye el koyduğunu kabul etmekle beraber, bu 1000 kuruştan haberdar olmadığını iddia eder. Bunun üzerine şahit olarak dinlenen Şeyh Mustafa ve Seyyid Ali, Hacı Kethüda'nın ölümünden iki gün önce kendi evinde Gülizar'a 1000 kuruş borcu olduğunu kabul ettiğini bildirmeleri üzerine kadı, Beytülmal Emine Çorbacı Ömer'den bu parayı Gülizar'a vermesine hükmeder [7 Haziran 1809 (23 Rebiülahir 1224), KŞS., nr. 27, s. 43, h. 2].

olmaksızın veya vekil tayin edilmediği halde vekilmiş gibi kabul edilen birinin önünde yapılırsa, dava sonuçlanmış olsa da, asaleten vekil olarak ortaya çıkan kişi ya da kişilerin davayı düşürmesi mümkündür¹⁷³¹. Bazen davalarda, davacı ile davalının anlaşmaya varması ve borç-alacak ilişkisinin karşılıklı olarak ortadan kalktığını kabul etmesiyle de dava sonuçlanabilmekteydi¹⁷³².

Vakıf emlakı, alınıp satılmadığından genellikle kiraya verilmekteydi. Kiralayan ile vakıf mütevellileri arasında bu ilişki üzerine esnek bir yapı kurulmuştur. Eğer vakıf mutasarrıfı evlatsız ve varissiz olarak vefat eder ise, mütevelliler kiralari artırmak, ertelemek veya usulsüz olarak kendi üzerine geçirmek yollarından birini seçebilirlerdi. Ancak bu iş için, vakıf mutasarrıfı ile kiracı arasındaki mukavelenin kiranın artırılmasından önceki bir tarihte yapılmamış olması gerekirdi¹⁷³³.

Kıbrıs'ta, kıtlık veya savaş gibi sebeplerle ölenlerin çocuklarına genellikle yakın akrabaları bakardı. Eğer bu mümkün olmaz ise mahkeme tarafından çocuklar reşit oluncaya kadar, mal ve mülklerini işletmek üzere çocuklara bir vasi tayin edilirdi. Böyle durumlarda çocuklar genellikle mağdur olurdu. Nitekim babaları ölen Tuzla'lı iki çocuk, kendilerine kalan yüklü miktardaki serveti işletmek ve geliştirmek maksadıyla tayin edilen vasilerini, vasilik şartlarını yerine getirmemesi sebebiyle mahkemeye vermişlerdi¹⁷³⁴. Eşlerden birinin ölümü üzerine, geride kalan çocuklara babanın

---

¹⁷³¹ Ömeriye mahallesi sakinlerinden Emine binti el-Hac Mustafa, Lefkoşa Ayasofya-i Kebir ve Magosa Ayasofya-i Sagir camileri evkafından Değirmenlik kazası Katriye karyesindeki su kaynağını 6500 kuruşa Nikolaki veled-i Nikola'ya devretmiştir. Bununla ilgili görülen davada vakfın kaimmakam mütevellisi olan Molla Tatar Ahmed Ağa bu cami şeriflerin gerçek vekili "vekil-i hassı" olması sebebiyle itiraz eder. Ahmed Ağa, ferağ ve tefvize yetkisi olmayan Hancı Mehmed Ağa huzurunda yapılması sebebiyle, davanın geçersiz olduğunu iddia eder. Ahmed Ağa, Nikolaki'nin tasarruf ettiği meblağın 3 misli ile cezalandırılmasını talep etmektedir. Bunun üzerine söz konusu suyun Nikolaki tarafından doğrudan asıl sahibi Emine hatuna devredilmesine karar verilmiştir [15 Nisan 1810 (10 Rebiülevvel 1225), KŞS., s. 27, s.62, h. 2].

¹⁷³² Tuzla İskelesi sakini Bali oğlu Molla Hüseyin, Lefkoşa sakinlerinden Deveciler Şeyhi İbrahim'i meclis-i şer' de dava etmişti. Molla Hüseyin kızkardeşinin kızı Gülizar'ın vefatı sebebiyle eşyasının satışını yapmak işini üstlenen Deveciler Şeyhi İbrahim'e 700 kuruşluk miras davası açmıştı. Davaya Deveciler şeyhi Molla Hüseyin Efendi bakacaktı. Gülizara ait mal Tuzla kasabası İmamı Hacı Ali Efendi ve Hacı Mustafa huzurunda takdir edildi. Yapılan kıymet keşfi sonucunda tüm eşyayı Deveciler şeyhi 700 kuruşa kendi namına kabul etmişti. Ancak Molla Hüseyin, mülk menzilden miras olarak aldığı 175 kuruştan başka Gülizar'ın malından da kendisine 45 kuruş intikal etmiştir. Molla Hüseyin davasından ancak bu iki bedel olan toplam 220 kuruşun verilmesi karşılığında vazgeçmişidi [14 temmuz 1813 (15 Receb 1228), KŞS., nr. 28, s. 107, h. 3].

¹⁷³³ 11 Kasım 1813 (17 Zilkade 1228), KŞS., nr. 28, s. 124, h. 1. Bu vakıflar Lefkoşa'da Ayasofya-i Kebir Cami ve Magosa'da Ayasofya-i Sağır Cami vakfı olup, kiraya verilmelerine dair iznin çıktığı [30 Kasım 1812 (25 Zilkade 1227), KŞS., nr. 28, s. 124, h. 2].

¹⁷³⁴ Babaları ölen Nikola ve Marina Veladho adlı çocuklar babalarının malı olan bir aded battal dükkanda 6000 kuruşluk eşya, 2400 kuruşluk 12 küp revgan zeyt, 3000 kuruşluk 15 kantar pembe, 100 kuruşluk 800 kıyye kabak ve 2000 kuruşluk bir mağaza dolusu keresteyi Tuzla kazasında oturmakta

bakmaması durumunda, çocuklar annelerinden intikal eden mallardan başka nafaka ve elbise bedeli (kisve baha) talep edebilmekteydiler. Çocuklara günlük 8 para nafaka ve kisve-baha takdir edilebilmekteydi. Çocuklar bu meblağı istedikleri gibi harcayabileceklerdi. Buna mukabil çocukların mallarına babanın karışma hakkı vardı. Lefkoşa'nın Değirmenlik kazası Ancor köyünde ebevyneri ölen bir çocuğa tayin edilen vasi, onun reşit olmasına kadar söz konusu malları işletme hakkına ve buradan elde ettiği gelire çocuğun ihtiyaçlarını da karşılama sorumluluğuyla mükellefti¹⁷³⁵.

Sipahiler vefat ettiklerinde malları çocuklarına intikal ederdi. Eğer çocuk reşit ise malın kullanım hakkı kendisindeydi. Reşit değilse bu hak hamisine attı. Ayrıca bu çocuklardan birinin vefatı halinde, mal diğer çocuğa intikal ederdi. Eğer başka çocuk yok ve baba da ölmüş ise bu defa mal bir başkasına intikal ederdi. Lefkoşa sipahilerinden Hasan'a ait arazilerin oğullarına intikali gerekirken, çocuklarının vefatı sebebiyle varisi kalmadığından timarı, yeni bir sipahiye verilmek üzere sipahi ihtiyarına tapu edilirdi. Böyle durumlarda Kıbrıs'ta olduğu gibi ihtiyar heyeti, sipahiye ait tarlaları parçalara ayırarak, yeni sipahilere dağıtmak üzere taksim ederdi¹⁷³⁶.

Kıbrıs'taki veraset davalarında babanın vefatı halinde vasi olarak dedeler de tayin edilebilmekteydi. Bu durumda kadı, dedenin sağlığı elverdikçe ve çocukların reşit olmasına kadar bu vesayete hükmedebilirdi. Ancak vesayet verilecek kişinin bunu kabul etmesi gerekmekteydi¹⁷³⁷. Dedenin de olmadığı hallerde, akrabadan olmayan birinin de

---

olan Meletyos'dan talepleriyle ilgili dava [3-13 Temmuz 1809 (Evahir-i Cemaziyelevvel 1224), KŞS., nr. 27, s. 23, h. 3; 8-16 Aralık 1809 (Evail-i Zilkade 1224), KŞS., nr. 27, s. 55, h. 2].

¹⁷³⁵ Lefkoşa'nın Değirmenlik nahiyesine tabi Ancor karyesinde görüldü. Baba ve anneleri olan Mehmed ve Fatma'nın vefatı üzerine Emine'ye intikal eden malı işletmek üzere bir vasi tayini gerekmiştir. Bu iş için Fezeli Ümmügülsüm çocuğa mutemed ve hami tayin edilerek, çocuğun reşit olmasına değin mallarını hıfz ve işlerini yürütme hakkı verilmişti [20 Ağustos 1813 (22 Şaban 1228), KŞS., nr. 28, s. 105, h. 1]. Benzer bir dava için bk. Ağustos 1813 (Ramazan 1228), KŞS., nr. 28, s. 106, h. 2].

¹⁷³⁶ Hasan sipahisi olduğu köydeki arazileri, oğulları Ahmed ve Hasan'a intikal etmişti. Oğullarından Ahmed de vefat edince malın yarı hissesi onun küçük oğluna intikal etti. Ancak diğer oğul Hasan da çocuksuz vefat edince, arazi bu defa kim hak ediyor ise ona verilmek üzere sipahi ihtiyarına tapu edilmişti [19 Ağustos 1813 (21 Şaban 1228), KŞS., s. 104, h. 2].

¹⁷³⁷ Lefkoşa'nın Debbağhane mahallesi sakinlerinden olup vefat eden Rüstem'in oğulları Ali ve Yusuf'a babalarından intikal eden mallarına, reşit olmamaları sebebiyle vesayet edecek bir kişiye ihtiyaçları vardı. Ancak böyle bir vasi tayin edilemeyince kadı, yaşlı da olsa çocukların reşit olmasına kadar dedeleri Ebubekir'i vasi olarak tayin etmişti [10 Ağustos 1813 (12 Şaban 1228), KŞS., nr. 28, s. 102, h. 2].

vasi olarak tayini mümkündü. Bu durumda vasi tayin edilecek kişinin herkesin güven ve takdirini kazanmış bir kimse olmasına bakılırdı¹⁷³⁸.

Varissiz ölen kişilerin mallarını boşanmış da olsalar eşleri veya valideleri tasarruf edebilirlerdi. Lefkoşa'nın Korkud Efendi mahallesi sakinlerinden Fati'nin vefatı üzerine mallarına boşandığı eşi Osman ve validesi Emine vesayet etmekteydi. Fakat Osman, Emine Hatun'u muhakeme ederek, malların yarısına hükmederken diğer yarısını da ele geçirmek isteği ile suçlamıştır. Emine hatun ise Fati'nin hayattayken malın diğer yarısını da 50 kuruşluk makbuz karşılığında kendisine devrettiğini ifade etmiştir. Yapılan mahkeme ve dinlenen şahitlerin ifadelerine dayanılarak, bütün malın Emine hatuna devrine karar verilmişti¹⁷³⁹. Bazen de kişi malının bir kısmını vakfetmek isteyebilirdi. Böyle durumlarda varisler itiraz etseler de vakfa ait hüküm yerine getirilirdi¹⁷⁴⁰.

Kıbrıs'ta ebeveynleri ölen çocuklara vasi tayin edilen kişilerin keyfi hareketleri mahkeme tarafından kontrol edilirdi. Bu kişiler eğer kendilerine emanet edilen malları istedikleri gibi harcayarak, vasisi oldukları kişilere haklarını iade etmemekte direnirler ise mahkeme vasileri azl ve yerine mutemed ve güvenilir kişiler tayin edebilirdi. Lefkoşa'nın Arab Ahmed Paşa mahallesi sakinlerinden olup vefat eden Kıbrıs müftüsü Hüseyin Zühdi Efendi'nin varisleri eşi Fatıma ve Fatıma'dan olma reşit olmayan kız ve erkek çocukları Hatice ve Mehmed Nuri'ye ait mallar Fatma ve babası Hüseyin Rauf Efendi tarafından israf edilmekteydi. Çocukların hakları olan nafakayı ödemedikleri tespit edildiğinden azledilmelerine karar verilerek yeni vasi olarak Kıbrıs Tüccarbaşı Hacı Mehmed Ağa tayin edildi¹⁷⁴¹.

---

¹⁷³⁸ Dağ nahiyesi Gönili köyünde ölen Hüseyin'in kızları Aişe ve Fatma'nın vasisi olmadığından, Veliyüddin güvenilir bir kişi olarak vasi tayin edilmişti [10 Ağustos 1813 (12 Şaban 1228), KŞS., nr. 28, s. 102, h. 1].

¹⁷³⁹ 24 Ocak 1814 (2 Safer 1229), KŞS., nr. 28, s. 140, h. 1.

¹⁷⁴⁰ Ebukavuk mahallesi sakinlerinden Sosooğlu Kasab Hasan'ın varisi olan boşandığı eşi Emine ile Emine'nin oğulları Mehmed, Ahmed, Halil ve İbrahim idi. Ancak bunlar reşit olmadıklarından kendilerine vasi tayin olunan Hüseyin Ağa, mahkemede Yeniçeri Ağası Seyyid Hüseyin Ağa önünde; Sosooğlu Kasab Hasan'ın hayattayken malından 500 kuruşu Ebukavuk Mescidi'nin tamirine sarf edilmek üzere vasiyet etmiş olduğunu beyan eder. Bu hususta Ali ve İbrahim'i şahid gösterir. Bunun üzerine 500 kuruş vakfa kaydedilir [16 Şubat 1814 (25 Safer 1229), KŞS., nr. 28, s. 141, h. 1].

¹⁷⁴¹ Bu belgede çocuklara ödenmesi gereken nafaka miktarları ile bu meblağların nasıl zamlandırılacakları ifade edilmektedir [18 Haziran 1814 (Selh Cemaziyelahir 1229), KŞS., nr. 28, s. 181, h. 1].

Kıbrıs toplumunda diğer bölgelerdekine benzer şekilde, mal-mülk kavgası sebebiyle kardeşini öldürenlere rastlanmaktaydı¹⁷⁴². Kıbrıs'ta yaygın olmamakla beraber, meydana gelen faili meçhul katil hadiselerinde mahkeme nadiren kısas kararı verirdi. Fakat öldürülen kişinin akrabaları, toplumda yerleşmiş olan kan davası ve diyet gibi alışkanlıklar sebebiyle, genellikle kısas konusunda ısrarcı olurdu. Buna rağmen, mahkemelerin nadir de olsa para cezası vermeleri, Osmanlı hukuk sisteminin insan hayatına verdiği önemi göstermesi açısından önemlidir. Kıbrıs'ın Tuzla kazasında görülen benzeri bir davada mahkeme ölümle sonuçlanan suça 2500 kuruş diyet cezası vermiş ve paranın üç senede eşit taksitlerle ödenmesini hükme bağlamıştı¹⁷⁴³.

Devletin kurumlarındaki bozukluk da sosyal dengeyi zaman zaman tehdit eder duruma gelmiştir. Meselâ, kişi cizye vermesi gereken bir zümreden olmamasına rağmen, mensup olduğu cemaatin sosyal statüsü sebebiyle, zorla vergiye tabi tutulduğu zamanlar da olmuştu. Böyle durumlarda devlet mutlaka eski kayıtlara müracaat eder ve tarafların iddialarını araştırırdı. Araştırmaların sonucu bu tür suçların genellikle memurların aç gözlülükleri sebebiyle işlendiğini ortaya koymaktadır¹⁷⁴⁴.

Devletin içinde bulunduğu savaş hali sosyal dengeyi sürekli müslümanlar aleyhine bozmaktaydı. Gayrimüslimlerin cizye vermek suretiyle askerlikten muafiyetine mukabil, askerlik müslümanlara yüklenmiş bir vazifeydi. Savaş alanına dönüşmüş olan bölgelerden asker toplanamadığı zamanlarda, erkek nüfusun çok kıt olmasına rağmen Kıbrıs gibi bölgelerden de kalyoncu veya başka adlar adı altında asker talep edilirdi¹⁷⁴⁵. Ancak bu tür istekler her zaman olumlu neticeler vermemekteydi. Öyle zamanlar olmuştur ki, adanın muhafazası için dahi yakın vilayetlerden getirilecek askerlere ihtiyaç duyulmuştur. Bu durum Kıbrıs için umumiyetle geçerli bir mazeret olduğundan, 1809 yılında devlet adadan 200 kalyoncu askerî talep etmiş ancak, adada yeterli sayıda erkek olmadığı cevabı verildiğinden, kalyoncu askeriyle ilgili talep bir süre sonra paraya

---

¹⁷⁴² Lefkoşa sakinlerinden Hacı İbrahim, kardeşi İsmail'i 2000 kuruşunu almak için öldürmüş ve silahlarına el koymuştu [14-22 Nisan 1812 (Evail- Rebiülahir 1227), KŞS., nr. 27, s. 77, h. 2].

¹⁷⁴³ Tuzla kazası Çelebi karyesi sakinlerinden Leyli adlı kadın, Emine binti Ömer adlı kızı boğazından çemberle boğarak sofasındaki sini altına gömdüğü iddiasıyla suçlanmıştı [17 Mart 1814 (25 Rebiülevvel 1229), KŞS., nr. 28, s. 148, h. 3].

¹⁷⁴⁴ Daha önce müslüman olmuş bir aileye mensup olan Rustem bin Hasan bin Ali'den Kıbtıyan müselleme cizyesi alınmak istenmesi üzerine meclis-i şere müracaat ederek durumunun araştırılıp gerçeğin ortaya çıkarılmasını talep etmesi üzerine, yapılan inceleme sonucunda gerçek ortaya çıkmıştı [4 Mart 1810 (27 Muharrem 1225), KŞS., nr. 27, s. 66, h. 1].

¹⁷⁴⁵ Donanma-yı hümayunun ihtiyacı için Kıbrıs'tan 200 asker kalyoncu talep edilmiş idi [13 Nisan 1809 (27 Safer 1224), KŞS., nr. 27, s. 2, h. 1].

çevrilerek süresiz olarak iptal edilmişti¹⁷⁴⁶. Savaşın uzun yıllar sürmesi halinde, askerler kendi vatanlarına döndüklerinde mal ve mülklerinin başkaları tarafından tasarruf edilmesi gibi durumlarla karşılaşabilmekteydiler. Böyle durumlarda devlet askerlerin mal ve mülklerinin varislere intikalini temin ederdi¹⁷⁴⁷.

Kıbrıs toplumunda müslim ve gayrimüslimlerin her husustaki davaları için başvurabildikleri yer mahkeme (meclis-i şer) idi. Kaza içinde halledilebilecek davalara kadı bakardı. Daha büyük davalar Divân-ı Hümâyun'a gönderilirdi. Kıbrıs'ın erken dönemlerine ait kadı sicillerini inceleyen bir çok araştırmacı gayrimüslimlerin kadı mahkemesine götürdükleri davalar hakkında sayısal rakamlar verebilmektedirler¹⁷⁴⁸. Hadiseye “millet sistemi” çerçevesinde baktığımızda, Osmanlı toplumunda gayrimüslimlerin genellikle kendi cemaat mahkemelerinde dava açtıklarını söylemek mümkündür¹⁷⁴⁹. Ancak bu mahkemelerde bir sonuç alamamaları halinde davalarını ya kadıya veya Divân-ı Hümâyuna havale edebilirlerdi. Gayrimüslimlerin davalarını hangi şartlar altında kadı mahkemesine veya Divan-ı Hümâyun'a havale ettikleri hakkında bir veriye sahip değiliz. Ancak şu kadarını söyleyebiliriz ki şer'iye sicillerindeki pekçok dava örneği gayrimüslimlerin boşanma, alacak-verecek, muhalefat, miras gibi davalarını büyük oranda şer'î mahkemelere taşıdıklarını göstermektedir. Bu tür davalar bazen gayrimüslimler arasında, bazen de müslim ve gayrimüslimler arasında cereyan edebilmekteydi¹⁷⁵⁰.

Cemaatler arasında yapılan satış sözleşmelerinde, satışa konu olan mal ve hizmetler, eğer satıştan sonra bir değer artışıyla karşı karşıya kalırsa genellikle satışı yapan tarafın satışa itirazı ile karşılaşılırdı. Böyle davalarda kadı kişinin hangi cemaatten olduğunu değil, davadaki haklı olup olmadığını esas alırdı. Müslüman veya

---

¹⁷⁴⁶ 1804 isyanı sebebiyle Kıbrıs ahalisinin bir kısmının firar etmiş olması, kalyoncu askerî verme uygulamasından muafiyetleri karşılığında 200 kalyoncu askerî bedelinin peşin olarak ödenmelerine karar verilmişti [11 Haziran 1809 (27 Rebiülahir 1224), KŞS., nr. 27, s. 17, h. 4].

¹⁷⁴⁷ 9 Aralık 1813 (15 Zilhicce 1228), KŞS., nr. 28, s. 2, h. 1.

¹⁷⁴⁸ Kemal Çiçek, "Lefkoşa Mahkemesinde Rumlar ve Türkler", s. 63 vd.

¹⁷⁴⁹ Kemal Çiçek, “Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmilerin Yargı Tercihi”, s. 33 vd; Mehmet Akif Aydın, “Eski Hukukumuzda Gayrimüslimlerin Din ve Vicdan Hürriyeti”, s. 228.

¹⁷⁵⁰ Lefkoşa'nın Baş mahallesinden Nikola, mahkemeye başvurarak, Karababa mahallesi sakinlerinden Seyyid Molla Ahmed'e bir miktar bal verdiğini iddia etmişti. Buna karşılık Nikola, Ahmed'den bir miktar para almış olmasına rağmen 65 kuruş daha alacağı olduğunu ifade etmişti. Dava sonucunda Ahmed'in daha önce 35 kuruş ödediğine, 30 kuruş borcu kaldığına ve bu miktarın ödenmesine karar verilmişti [16 Nisan 1809 (Gurre-i Rebiülevvel 1224), KŞS., nr. 27, s. 5, h. 1].

gayrimüslim olsun suçun sabit görülmesi halinde gereken ceza mutlaka verilirdi¹⁷⁵¹. Kefalet suretiyle yapılan alışverişlerde, alınan malın karşılığı ödenmediği takdirde, bedel kefillerden talep edilirdi¹⁷⁵².

C. Muhallefat Satışları

Osmanlı Devleti, huzuru bozanları şiddetle cezalandıran bir hukuk sistemine sahipti. Aşağıda da görüleceği gibi adi suç işleyen küçük guruplar veya fertler sürgün edilirdi. Sürgün edilenler genellikle kalebentlik veya kürek cezasına mahkum edilirdi. Ancak bu tür suçluların, nüfuzlu birinin araya girmesi, ahalinin ricası veya ailesinin kötü durumu göz önüne alınarak affedildikleri de örnekleriyle sabittir¹⁷⁵³. Bununla beraber eşkiyalık ve haydutluk yapanlar, devleti ve milletin bekasına kast edenler, toplumun bir kısmını sisteme karşı ayaklandırarak ihtilale sebebiyet verenler ve geniş kitleleri topluca yok etmek kastında olanlar genellikle idam cezasına çarptırılmışlardı¹⁷⁵⁴. Bu cezalardan biriyle muhatap olan veya eceliyle ölen kişilerin malları devlet adına haczedilerek, müzayede yoluyla satılırdı. Elde edilen gelir, el koyma işleminin masraflarına ve ölenin varislerine verilirdi. Ancak muhallefattan elde edilen gelir, muhallefata dahil olan borçları karşılayamayacak durumdaysa, alacaklılar terekedeki taşınmaz malların satışını talep edebilir ve hisseleri oranında hak sahibi olurlardı. Bu durumda varsa vakıfların alacaklarına öncelik verilirdi Borçlar ödendikten

¹⁷⁵¹ Baf kazası Malamiyo köyü sakinlerinden Molla Ahmed, kazadaki manastırların Gamnosu Yovakim adlı rahib, vekil tayin edilen bir başka keşiş ile Molla Ahmed'i dava etmiştir. Buna göre bir sene evvel 500 kuruş değerinde bir kısrak ve bunun yavruları olan iki tay ve bir ata el koymuş olduğunu ifade etmiştir. Vekilden yapılan istihbaratta söz konusu kısrak 8 sene önce bu manastırın keşişlerinden Paralimo'ya 55 kuruşa satılmıştı. Hamile olarak satılmış olduğu anlaşılan kısrak, doğurduktan sonra Molla Ahmed tarafından bu yavrular talep edilmiş ve zorla alınmıştı. Bunun üzerine taraflar mahkemeye başvurmuşlardı. Dava sonucunda Molla Ahmed, kısrak ve yavrularını keşişe vermek cezasına çarptırılmıştı [24 Mart 1819 (27 Cemaziyelevvel 1234), KŞS., nr. 30, s. 36, h. 4].

¹⁷⁵² Lefkoşa naibi ve Kıbrıs muhassılına gönderilen bir emirde: Şam tüccarından Seyyid Talib, Başpiskopos'un kefaletiyle, Lefkoşa sakinlerinden Hristo'ya temin ettiği kumaş sebebiyle 8000 kuruş alacağı vardı. Bu meblağ kefalete rağmen ödenmemişti. Seyyid Talip, Hristo'dan alacağını talep edilmişti. Hristo vermemekte ısrar edince, Talib durumu mahkemeye bildirilmişti. Bunun üzerine mahallinde yapılan tahkikatta Hristo Kabici borcundan 3000 kuruşu ödemekle beraber, 5000 kuruş zimmetinde kalmıştı. Gönderilen mübaşir 5000 kuruşun Seyyid Talip'e ödenmesini istemişti [7 Ağustos 1820 (27 Şevval 1235), KŞS, nr. 30, s. 65, h. 2]. Bir diğer davada Seyyid Talib, Kıbrıs'ın Tuzla kazasında oturan Mihail Beşara'an 625 kuruş alacağı olduğunu beyan ederek mahkemeye başvurmuştu. Bunun üzerine mahkeme, Seyyid Talib'in hakkı olan paranın ihkak-ı hak ile kendisine verilmek üzere Mihail Beşara'dan talep edilmesine karar vermişti (*Aynı vesika*, s. 65, h. 3).

¹⁷⁵³ Bk. Sürgünlerin Sosyal Yapıya Etkileri.

¹⁷⁵⁴ *Aynı yer*.

sonra kalan miktarla vasiyetler yerine getirilir, mirasçılara hakları ödenirdi. Eğer mirasçı yok ise tereke hazineye intikal ettirilirdi¹⁷⁵⁵.

1821 yılında Kıbrıs'ta da Mora İsyanı'na benzer bir isyan çıkarmaya yönelik faaliyette bulunanlar idam edildiği gibi, bunlara ait mal ve eşyaya da devlet adına el konulmuştu¹⁷⁵⁶. Devletin mal varlıklarına el koyduğu bir diğer durum ise; eceliyle ölen veya adi vakalar sonucunda hayatını kaybeden zengin kişilerle alakalı olarak işletilmekteydi. Mal varlıklarına el koyulması ve bunların satışıyla ilgili işlemlerdeki benzerliğe rağmen, bu iki işlemin karıştırılmaması gerekmektedir. Burada açıkça belirtilmemekle beraber, şöyle bir ayrım söz konusuydu:

Devlet suçu işleyenler, firar etmeleri veya ölmeleri halinde malları doğrudan beytülmal için zabt ettirilirdi. Ancak adî suçlardan hüküm giyenlerden varisi olanlar ile olmayanlara yapılan muamele farklıydı. Varisi olanların varlıklarına devlet el koymakla birlikte varislerine de geçinebilecekleri miktarda bir pay öderdi. Kalan kısım hazineye aktarılırdı. Varislerin talep etmeleri halinde muhallefatın belli bir bedel karşılığında varislere satılması da mümkündü. Satın alınmak istenmesi durumunda, peşin bir meblağ karşılığında muhallefatın varislere intikaline bir engel yoktu. Ancak, muhallefat sahibi üzerinde yabancılara intikal edebilecek önemli miktarda emlak ve arazi var ise o zaman bu malların bir şekilde tekrar müslümanlar üzerine geçirilmesi bir zorunluluktü¹⁷⁵⁷. Varisi olmayanlar için ise kanunî mirasçıları çıkıncaya kadar muhallefat, 'emaneten zaptetme' işlemine tabi tutulur ve beytülmal emini tarafından teslim alınırđı. Beytülmal emini bu malları satar ve paraya çevirerek emanete alırdı. Mahkeme kanalıyla yeni bir varisin ortaya çıkması halinde ise, emin söz konusu malların bedelini varise vermekle yükümlüydü¹⁷⁵⁸.

Kıbrıs'ta meydana gelen bu isyanda devlet, isyancıları suç üstü yakalayarak, eşkiyanın başka bir özelliğini daha açığa çıkarmıştı. İdamdan kurtulup firar eden ya da

---

¹⁷⁵⁵ Tahsin Özcan, "Muhallefat", *DİA*, XXX, s. 406.

¹⁷⁵⁶ Bir belgede Başpiskopos Kipriyanos veled-i Simon'a ait muhallefat ve ferman gereği emval ve emlakı zabt ve tahrir olunan firarilerin listesi verilmektedir [26 Haziran 1821 (25 Ramazan 1236), KŞS., nr. 30, s. 146, h. 1]; Başpiskopos'un hanesinde ayrıca iki adet mücevher taca tesadüf edilmiştir. Bu tacların reâyâ ya iadesi ve bu tür ayine ait şeylere, kilise ve manastırlara müdahale olunmaması kararlaştırılmıştır. Buna mukabil kilise ve manastırlardaki bu tür eşyaların piskopos ve gamnoslardan oluşturulan bir heyet tarafından demirbaş listelerinin çıkarılmasına karar verildi [18 Kasım 1821 (22 Safer 1237), *Aynı defter*, s. 167, h. 1].

¹⁷⁵⁷ 16-24 Nisan 1809 (Evail-i Rebiülevvel 1224), KŞS., nr. 27, s. 7, h. 1.

¹⁷⁵⁸ Erdoğan, "Beytülmal-i Hassa ve Amme Emini", s. 155-156.

Tuzla'daki konsoloslara sığınarak onların vasıtasıyla adadan kaçmanın bir yolunu bulanların evlerinde yapılan aramalarda çok az bir eşyaya tesadüf edilmişti. Bu durum firarilerin isyandan önce tedbir maksadıyla mal ve değerli eşyalarının önemli bir kısmını konsolosların konaklarına taşıdığını göstermektedir. Anlaşıldığı kadarıyla konsoloslar, isyan girişiminden haberdardı ve bu tertipte ikinci derecede de olsa rol almışlardı. İsyan girişimi başarısız olunca da konsoloslar, ya firarilere kolaylık sağlamış ya da konaklarına aldıkları bu kişileri devlet güçlerinden korumaya çalışmışlardı. Nitekim, ölenlerin, idam edilenlerin ve firarilerin mal varlıklarına el konulmasından sonra, konsolosların bu kişilerin kendilerine yüklü miktarda borçlarının olduğuna dair bazı belgelerle ortaya çıkmaları, konsolosların isyancıların mallarını kurtarma amacını güden bir oyun sergilendikleri yönünde bir değerlendirme yapılmasına haklı bir gerekçe olabilir. Devlet, böyle bir oyunun varlığından şüphelenmiş olacak ki, alacaklı konumda olduğunu iddia edenlerin, iddialarını Divan-ı Hümâyun'da ispat etmelerini şart koşmuştu. İstanbul'un bu tavrı, varisler kadar alacaklıları da kapsamaktaydı. Devletin ileri sürdüğü şart, pek çoğu yaşlı, çocuk, kadın ve acizlerden oluşan iddia sahiplerinin iddialarını ispat etmek üzere İstanbul'a gitmeleriydi. Ancak bunun mümkün olamayacağı da bir gerçektir. Mesafe sorununu aşmak isteyen devlet, Divan-ı Hümâyun şartını kaldırarak, iddia sahiplerinin iddialarını mahallin kadısı önünde isbat etmelerine dair yeni bir karar aldı¹⁷⁵⁹. Bu karara dayanılarak yapılan incelemeler sonucunda bir piskopos, üç kocabaşı ve 15 reaya elebaşısından alacaklıların yaklaşık 65 kişi olduğu tespit edilmişti. Söz konusu kişilerden talep edilen alacak miktarı ise 157.270.5 kuruştur¹⁷⁶⁰. Bu 65 kişiye konsoloslar da dahil edilirse, bu sayı 70'i bulacağı gibi, iddia edilen alacak miktarı da 200.000 kuruşu aşacaktı. Alacaklı sayısının çokluğuna rağmen, tahsilat hakkının öncelikli olarak konsoloslara tanınmış olması tesadüfi değildi. Konsoloslar bu hususta İstanbul'daki elçilerini sıkıştırarak, Osmanlı Devleti'ni üzerinde baskı kurdurmaktaydılar. Baskılara rağmen devlet, alacaklı taraflara birbirinden farklı muamele yapılamayacağını ima eden bir açıklama yaparak; konsolosların da iddialarını kadı önünde isbat etmeleri gerektiğini, ancak bundan sonra talep ettikleri meblağın tespitine başlanabileceğini bildirmişti¹⁷⁶¹. Muhallefatın tespiti hakkında kadıya yardımcı

¹⁷⁵⁹ 25 Ağustos 1823 (17 Zilhicce 1238), KŞS., nr. 30, s. 171, h. 1.

¹⁷⁶⁰ BOA, MAD., nr. 9764, s. 387, 388, 389.

¹⁷⁶¹ Bu madde konsoloslara da tatbik edildiğinden Hollanda konsolosunun birkaç asker reâyâdan olan alacağı 19374.5 kuruştur. Bu miktar daha önce istenmiş olmakla beraber, kendilerinden ancak bir özür mesabesinde cevap alınabildiği, oysa şimdi bu kişilerin ölümü sebebiyle borçlarının mahallindeki

olmak üzere görevlendirilen mübaşir Mehmed Saib Efendi'ye verilen yetkilerin sınırlı olduğu anlaşılmaktadır¹⁷⁶². Mehmed Saib Efendi, isyancıların mal varlıklarına dahil olan ve anında paraya dönüştürülebilecek malların satışıyla görevlendirilmişti. Oysa varislerin ve konsolosların talep ettiği rakamlar o kadar büyük idi ki, sadece mahallinde yapılması gereken ödemeler için muhassıl (muhtemelen kadının tavsiyesiyle), tespit edilen emlak, arazi ve çiftliklerin bir kısmının satışına da izin verilmesini istemişti. Ancak devlet, bu izni vermek hususunda pek istekli değildi¹⁷⁶³. İlk aşamada satışa konu olan mallardan 9374.5 kuruş temin edilmişti. Bu meblağ konsoloslara ait hisselerin çok az bir kısmını karşılayabilirdi. Devletin koyduğu kısıtlamalar sebebiyle konsoloslara yapılacak ödemelerle ilgili problem, Mehmed Saib Efendi'nin sağlığında çözülememiştir¹⁷⁶⁴. Mehmed Saib Efendi'nin yerine tayin edilen Darphâne-i Amire Nazırı Mir Hasan Efendi'ye verilen vazifelerin sınırları da aynı şekilde çizilmiş olduğundan, devletin konsoloslara ödenecek meblağlara ne denli temkinli yaklaştığını göstermektedir.

Mir Hasan Efendi'ye konsoloslar tarafından gösterilen belgeler gerçekten ölen, idam edilen ya da firar eden kişilere ait miydi? Konsoloslar bu hususta bir delil göstermişler miydi? Diğer taraftan iddia edildiği gibi meblağlar gerçekten bu kişilere mi aitti? Ayrıca bu kişilerin mal varlıkları teslim alınarak müzayedeye sunulmuş muydu?

Bu sorular doğru olarak cevaplanmış olsalar da, bu defaki önemli sorun; iddia sahibinin, mübaşirin de hazır bulunduğu bir mecliste iddiasını isbat edip edemediği idi¹⁷⁶⁵.

Konsoloslardan duyulan rahatsızlık, yakalanan kişilerin kaçmadan önce pek çok mal, eşya, emlak, hayvan, hububat ve senetlerini konsolos konaklarına taşımış olduklarına dair kadı önünde yaptıkları itiraflarla ilgiliydi. Devlet, rehin bırakılan

---

kadı mahkemesinde hesaplanarak ödenmesi talep edilmekteydi [15 Aralık 1822 (Selh-i Rebiülevvel 1238), BOA, MAD., nr. 9764, s. 71, h. 1].

¹⁷⁶² Osmanlı Devleti'nde 9.999 kuruştan küçük olan terekeler taşra beytülmalî tarafından tahsil edilirken, bu meblağdan büyük olanlar merkez tarafından veya merkezden gönderilecek olan bir mübaşir tarafından tahsil edilirdi. Burada Mehmed Saib Efendi'nin gönderilmiş olması da bu duruma işaret eder (Erdoğru, "Beytülmal-i Hassa ve Amme Emîni", s. 150-152).

¹⁷⁶³ 10 Aralık 1822 (25 Rebiülevvel 1238), BOA, MAD., nr. 9764, s. 70-71, h. 2. Aynı şekilde Nemçe konsolosu ise 7 tüccar adına toplam 168709 kuruş alacak iddiasında bulunmaktaydı. Mahkeme bu meblağın yerinde ödenmesine karar vermişti [7 Şubat 1823 (25 Cemaziyelevvel 1238), BOA, MAD., nr. 9764, s. 152, h. 1].

¹⁷⁶⁴ 20 Eylül 1823 (14 Muharrem 1239), BOA, MAD., nr. 9764, s. 434, h. 1.

¹⁷⁶⁵ BOA, MAD., nr. 9764, s. 400-401, h. 1.

malların bedelinin, faraza konsoloslardan talep edilmesi gibi bir durumun ortaya çıkması halinde; konsolosların, rehin malların, kendi alacaklarını karşılayamayacak kadar az olduklarını ileri sürerek itiraz edeceklerinden son derece emindi. Bununla beraber devlet, konsolosların, kadıdan bu malları satarak kendi alacaklarının tazminini istemelerini de açık bir çelişki olarak değerlendirmekteydi¹⁷⁶⁶. Tespit edilen bu çelişki, devleti, konsoloslar tarafından talep edilen bedelleri ödeme hususunda çekimser kalmaya zorlamaktaydı. Bunun bir diğer sebebi ise konsolosların alacaklarına karşılık talep ettikleri meblağ biraz abartılı olmasıydı. Bu para tam 1.221.997 kuruştı. Buna karşılık ilk aşamada sayımı tamamlanabilen tereke, emlak, kira bedeli, hayvan, hububat, çiftlik ve kıymetli senetlerin ederi yaklaşık 486517.5 kuruştı. Tahsilatın bu şekilde düşük olması devleti, sadece Avusturya, Fransa ve Danimarka konsoloslarıyla bazı tüccar ve bezirganların alacaklarının ödenmesi halinde bile hazineye hiçbir şey kalmayacağı endişesiyle karşı karşıya bırakmıştı. Bunun için de konsolosları oyalamak gerektiğine inanmaktaydı¹⁷⁶⁷. Gerçekten de devlet bu konuda haklıydı. Çünkü Kıbrıs muhafazası için Sayda'dan getirilen askerin 9 aylık ulufeleri için gerekli olan meblağ yaklaşık 1.129.112 kuruşa ulaşmış ve bu para için nereden ve nasıl bir kaynak kullanılacağı da bilinmiyordu¹⁷⁶⁸.

Diğer taraftan mübaşir Çakırcıbaşı Mehmed Saib Efendi ile Bâbîâlî arasında ortaya çıkan karşılıklı itimatsızlık mübaşirin işine son verilmesine sebep oldu. Kendisine gönderilen 4 Eylül 1822 (17 Zilhicce 1237) tarihli emirde, firarilerin ve idam edilenlerin zimmetlerinin deftere geçirilmesini, mal ve hayvanlarının tespitini yaparak Lefkoşa'da müzayede ile satışa çıkarılmalarını; bunlarla ilgili karar defterlerinin müşterilerin kimlik bilgilerini de gösterecek şekilde hazırlaması istenmişti. Mübaşir Mehmed Saib Efendi, söz konusu tespitleri yaptığı ilk zamanlarda sadece hemen paraya dönüştürülebilecek malların müzayedeye çıkarılmasıyla beklentilerin karşılanamayacağını ve bunun için de mutlaka el konulan muhalledafa dahil olan emlak ve çiftliklerin de satışına izin vermesi gerektiğine dair bir teklif yapmıştı. Bu tekli söz konusu emirde mübaşire bir kez daha hatırlatılarak, isteğinin olumlu karşılanması

---

¹⁷⁶⁶ 14 Nisan 1822 (22 Receb 1237), KŞS., nr. 30, s. 167-168, h. 2. Devletin söz konusu muhalledafı muaccelle karşılığı satışına izin vermesi sonucunda ilk aşamada toplam 1 yük 98305 kuruş muaccelle temin ettiği anlaşılmaktadır [19 Aralık 1821 (24 Rebiülevvel 1237), BOA, *Cevdet-Dahiliye*, nr. 13224].

¹⁷⁶⁷ *Aynı vesika*.

¹⁷⁶⁸ 20 Temmuz 1822 (Gurre-i Zilkade 1237), BOA, *Cevdet-Dahiliye*, nr. 24414.

halinde mübaşir olarak artık burada bir işinin kalmayacağı, hatta yerine yeni bir mübaşir tayin edilebileceğinin sinyali verilmişti¹⁷⁶⁹.

Mübaşirin emlaktan bir kısmının satışa çıkarılması yönündeki teklifi devleti iki açıdan güç duruma sokmaktaydı. Birincisi; söz konusu emlak ve çiftliklere yapılacak bir müdahale Avrupalılara yeni bir itiraz kapısı açacaktı. İkincisi; kilise ve manastırlara ait mal ve emlakın idaresi piskopos, metropolid ve gamnoslara havale edildiğinden, bunlara müdahale söz konusu olamazdı. Her iki durumda da devletin yeni bir çıkış yolu bulması gerekmektedir.

Muhassıl, mübaşir ve naib Bâbîâlî'ye sundukları ortak bir arzuhal ile satış konusunda yeni bir teklifte bulunmuşlardı. Teklife göre eğer bu mallar, gayrimüslimlerin ibadetlerini engelleyecek bir özelliğe sahip ise ahidnâmelere göre bu mallara müdahale edilemezdi. Aksi halde müdahale mümkündü. Devlet ise bu hususun araştırılmasına karar vererek, konuyla ilgili gerekli belgelerin teminini emretmişti. Konuyla ilgili yapılan inceleme, söz konusu malların piskopos, metropolid ve Çiko manastırı gamnosları tarafından tasarruf edildiğini ve ayinlere mahsus bir nesnenin olmadığını ortaya çıkarmıştı. Daha sonraki yapılan tetkikler ise durumun bu şekilde olmadığını gösteren verilere ulaşılmasını temin etmişti. Buna göre kiliseler tarafından zabt olunarak piskopos ve metropolidler eliyle işletilen çiftlik ve arazilerden başka 1821 senesi mahsulatının da ölenlerin tasarrufunda olduğu tespit edilmişti. Kayıtlardaki bu gerçek, zaman içinde rahipler tarafından kilise aleyhine değiştirilmiş ve söz konusu araziler zaman içinde bu rahiplerin üzerine kaydedildiği anlaşılmaktadır. Bu da devlete müdahale hakkı veriyordu. Devletin bu şekilde emlak, arazi, çiftlik ve hayvanlara el koyma durumu ortaya çıkınca, ahali sadece hayvanlarla ilgili kısmına itiraz ederek, hayvanların doğrudan manastır ve kiliselere ait olduğu yönünde bir görüş bildirmişti. Bunun üzerine devlet hayvanların satışıyla ilgili kararı askıya almıştı. Aynı zamanda emlak, arazi ve çiftliklerin satışına da ruhsat vermeyerek, tedbir konulmasına karar vermişti¹⁷⁷⁰.

İncelemeler bahsi geçen emlağın bakımının iyi yapılmadığını, harap bir vaziyette bulunduğunu göstermekteydi. Bu mal ve eşyanın satışından istenilen parayı

---

¹⁷⁶⁹ 4 Eylül 1822 (17 Zilhicce 1237), KŞS., nr. 30, s. 169, h. 2.

¹⁷⁷⁰ Matoş namıyla işletilen ve devletin el koyduğu emlak, arazi ve çiftliklerin ortaya çıkan muaccelatının 5 yük 42728.5 kuruşa ulaşabileceği tespit edilmiştir (*Aynı vesika*).

temin edemeyeceğine dair bir izlenim edinen devlet, mübaşire yürürlükteki peşinattan fazla teklif getirenler olur ise satışın yapılmasına izin verileceğini bildirmişti. Ayrıca satışlardan elde edilecek meblağın hazineye verilmesine karşı çıkılarak, meblağın Kıbrıs muhassılının arzu ettiği gibi, adada bulunan askerin ulufelerinin temini için kullanılması emredilmişti¹⁷⁷¹. İkinci bir emirde ise ısrarla emlakın harabiyetine dikkat çekilmesi¹⁷⁷²; konsolos, müstemem ve gayrimüslim cemaatin gözünde, satışın hukukî olduğunu göstermek isteğine işaret etmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi, kilise ve manastırlara ait emlak ve arazi ahidnameler ile garanti edilmişti. Ancak bunların iyi işletilmesi de bu garantinin bir parçasıdır. Aynı ahidname, bu şartın yerine getirilememesi halinde devletin emlake el koyma hakkını da vermektedir. Ayrıca devlet, bu hususta kendini hak sahibi olarak da görmektedir. Diğer taraftan söz konusu emlak ve arazinin bir zaman sonra Avrupalıların eline geçebileceğinden endişe eden devlet, Osmanlı vatandaşı gayrimüslimler üzerindeki emlak ve arazinin satışında olduğu gibi, söz konusu emlak ve arazinin satışının da Osmanlı vatandaşlarına yapılmasını temine çalışıyordu. Nitekim tarafların zihninde şüpheye yer bırakmamak için de, satışların mal varlığına el konulanlar ile alacak-verecek ilişkisi olan Osmanlı vatandaşlarına yapılmasına özel bir gayret sarfedilmekteydi. Buna karşılık İngiltere konsolos vekili Antonyo Venedetçiyano, İngiliz elçisine müracaat ederek devletin Rumlardan tahsil edilen meblağlar hakkında gerekli bilgiyi açıklamaktan kaçındığını ve bu şekilde ödemeleri geciktirdiğini ileri sürmekteydi. Devlet ise böyle bir uygulamanın olmadığını göstermek amacıyla konsolosun Rumlardan olan alacağının ölenlerin mallarından karşılanmasını emrederek, bu manevraya mukabelede bulunmuştu.

Osmanlı Devleti ölen veya kaçanların mallarının tamamını tahsil etmenin öyle hemen mümkün olamayacağını, bunların mallarının pek çoğunun dağınık halde bulunduğunu beyandan başka, konsolos ve müstemem tüccarın hak iddia edebilmeleri için, alacaklarını mahkemede isbat etmeleri gerektiğini de bildirerek, isbat etmeden kimseye bir ödeme yapılmayacağını ilan etmişti¹⁷⁷³. Devletin bu hususta tek çıkış yolu

---

¹⁷⁷¹ 24 Ekim 1822 (7 Safer 1238), BOA, MAD., nr. 9764, s. 38, h. 2.

¹⁷⁷² "...mârrü'l-beyan çiftlikat ve bağ ve bağçe vaz'-ı yed itmemiş idüğü ve isticâr-ı mezkure iki seneden beru timar olunmadığından harab olduğu beyan birle..." [3 Kasım 1822 (17 Safer 1238), KŞS., nr. 30, s. 171, h. 2].

¹⁷⁷³ Kıbrıs'taki İngiltere konsolos vekili Antonyo Venedetçiyano'ya ait olarak katl olunan ve firar eden Rumlardan Başpiskopos ve diğer üç metropolitten 28192 kuruş, Cerbako Taledo'dan 47773 kuruş, Rum tüccarından Laktiri'den 30880 kuruş, Nikola Franko'dan 7500 kuruş, Hiristodolo Anodiri'den 18000 kuruş alacağı olduğu tespit edilmişti. Konsolos vekilinin kardeşi Andriya Venedetçiyano'nun

vardı ve bu da, daha önce Mehmed Saib Efendi tarafından teklif edilmiş olmakla beraber reddedilmiş olan, ele geçirilmiş olan emlakın satışı idi. Ancak devlet ilk aşamada bu teklife karşı çıkmış ve bu sebeple mübaşirin azli dahi gündeme gelmişti. Nitekim devlet, elçilerin ileri sürdükleri gerekçelere daha fazla mazeret bulma imkanından yoksun kaldığı için, söz konusu emlakın, peşin bedellerinin hazineye ödenmesi karşılığında, emlakın satışına izin vermişti¹⁷⁷⁴.

Konsolos ve müstemenlere büyük miktarlarda borcu olan bazı firariler, mallarına el konulmasını bahane ederek; alacaklıların muhatabının artık kendileri değil, devletin olduğunu iddia etmişlerdi. Bu iddia karşısında devlet, el koyduğu mal varlıklarını satarak, bedellerini tahsil etmiş olduğu halde, konsolos ve müstemenlere kasten ödeme yapmıyor gibi bir duruma düşürmekteydi. Bunun üzerine tahsildarlara bir emir gönderilerek, yapılan tahsilattan öncelikle konsolos ve müstemenlere ödeme yapılması emredilmişti. Bu hususu bildiren bir yazı da doğrudan konsolos ve müstemenlere gönderildi. Böylece borçlular tarafından ortaya atılarak, konsolosların yanlış yönlendirilmesine sebep olan bu iddiaların da bertaraf edilmesi hedeflendi. Devlet yeni bir emir daha yayınlayarak, söz konusu malların tahsilatının gerçekleşmediği anlaşıldığından, konsolos ve müstemenlere ödemelerin yine mal sahipleri tarafından yapılması gerektiği belirtilmişti¹⁷⁷⁵.

Mal varlıklarıyla ilgili araştırmalar yapılırken daha önce adada muhassıllık yapmış olanlarla ölen ve kaçanlar arasında gizli kalan alacak-verecek davaları da tek tek ortaya çıkmaktaydı. Kıbrıs Muhassılı Ahmed Raşid (1819-1820) ile Kıbrıs Başpiskoposu Kipriyanos arasında cizye bedellerinin ödenmemiş olmasından dolayı daha önce var olan bir dava da bu incelemeler sırasında ortaya çıkmıştı. Devlet davanın yeniden görülmesini sağlayarak, ödemenin altı taksit halinde yapılmasına karar verdi.

---

ise [H]acı Nikolaki Anotomo'dan 9787 kuruş, bahsi geçen rahiblerden 109 kuruş alacağı olup, iki kardeşin toplam alacakları miktarı 144.222 kuruştur [13 Kasım 1823 (9 Rebiülevvel 1239), BOA, MAD., nr. 9764, s. 447, h. 1, ; 9 Mayıs 1824 (10 Ramazan 1239), *Aynı defter*, s. 690, h. 1].

¹⁷⁷⁴ Satışı yapılan emlak sahiplerinden bazıları: Firarilerden Mavrokordato'ya ait Arnavud köyündeki arsa 20 bin kuruş peşinat ile Dergâh-ı âlî kapucubaşlarından İskele Gümrük Emini Ahmed Ağa'ya; Avrupa tüccarından firari İskerletoğlu İstefani'nin Fener'deki bir katlı sahilhanesi 30 bin kuruş peşinat ile Sarraf Hasikil bezirgana; tüccardan Karabet Mavrini'nin yine Fener'de bulunan sahilhanesi 60 bin kuruşa ve Morali sarraf Dimitri'nin Fener'de bulunan sahilhanesi 30 bin kuruş peşin para ile Sarraf Şabcı bezirgana satıldığı anlaşılmaktaydı [3 Kasım 1821 (7 Safer 1237), BOA, *Cevet-Maliye*, nr. 29637].

¹⁷⁷⁵ Bunun üzerine yapılan koğuşturmada, Luyizi'nin firari veya maktul olmadığı anlaşılacak, kendi iddia ettiği gibi, muhalledatının devlet tarafından zabtedildiği tespit edilmiştir [14 Mart-19 Haziran 1824 (13 Receb-21 Şevval 1239), BOA, *Cevdet-Hariciye*, nr. 5791].

İlk taksit, Kipriyanos'un mallarının satışından peşin olarak karşılanacaktı¹⁷⁷⁶. Benzeri bir durum da yine Kipriyanos ile Muhassıl Mehmed Emin Efendi arasında cereyan etmişti. Kipriyanos'un, muhassıllığa bağlı gelirlerden, Hass-ı hümâyün mukataalarının (mal-ı cizye) iltizam bedeli olarak ödemesi gereken 145 bin kuruşluk borcunun 90 bin kuruşunu ödemişti. Ancak idamı sebebiyle kalan kısım başpiskoposun satılacak mallarının bedelinden karşılanmasına karar verilmişti¹⁷⁷⁷. Ancak yapılan itiraz sebebiyle, satış işlemi şaibe altında kaldığından işleme müdahale edilmesi gerekmişti. Varisler yaptıkları itirazda, piskoposun borcunu ödediğini gösteren bir senet sunamamasına mazeret olarak, idam edilmesini göstermek istemişlerdi. Yapılan incelemede mukataanın, piskoposun idamından sonra Hersekoğlu'nun iltizamında olduğu tespit edilmişti. Mukataa hesaplarıyla ilgili daha detaylı bir inceleme yapıldığında görülmüştür ki, mukataa Hersekoğlu'na iltizama verilmemişti. Aksine piskoposun firarı üzerine mukataanın muhassıl tarafından satıldığı ve sehven iltizamda olduğu şeklinde bir kaydın düşüldüğü anlaşılmıştı. Kapdan-ı derya Hüsrev Mehmed Paşa, mukataanın satışı ile karşılanamayan borçtan geri kalan 55 bin kuruşun piskoposun mallarının satılarak karşılanması yönünde bir buyruldu göndermiş, ancak bu emir uzun bir süre yerine getirilmemişti¹⁷⁷⁸. Bunun üzerine yeni tayin edilen mübaşirden emrin yerine getirilmesi ve tahsil edilecek meblağın adadaki askerin ulufesinde kullanılmak üzere muhassıla teslimi emredilmişti¹⁷⁷⁹.

Devlet, içinde bulunduğu maddi sıkıntıdan kurtulmak için muhalefat meselesine sıkı sıkıya sarılmıştı. Geniş emlak, çiftlik, bağ ve bağçeleri olan mal sahiplerinin malları, belirlenen peşinatları üzerinde teklif verenlere satılmak üzere müzayedeye çıkarılmıştır. Burada önemli olan şey, satışların Osmanlı vatandaşı

¹⁷⁷⁶ Bolu ve Viranşehir kazaları âyânı Ahmed Raşid'in (1819-1820 Kıbrıs muhassılı) 1820 senesi cizye bedelini ödemeyen Kıbrıs Başpiskoposu Kipriyanos'da 55 bin kuruş alacağı tespit edilmişti. Aynı zamanda Ahmed Raşid Efendi'nin 1819-1820 senelerinden bakaya kalan 150 bin kuruş alacağı da ahalinin isteğiyle taksite bağlanmıştı. İlk taksidin ödenmemesi sebebiyle, Kipriyanos'un tasarrufunda olan Dimo çiftliği, değerinin daha fazla olmasına rağmen, harap halde olmasından dolayı fiyatından biraz indirim yapılmasına ve 43 bin kuruş peşinat ve 860 kuruş dellaliye harcı ile Ahmed Raşid'e satışına izin verilmişti. Devlet ayrıca, bir inceleme yaptırarak Ahmed Raşid'in ödenmemiş olan alacağının ise 6 taksit ile geri ödenmesine ve ilk taksite isabet eden 17 bin kuruşun peşin olarak tahsiline, geri kalan bedelin ise altı aylık taksitler halinde ödenmesine karar verilmişti [28 Eylül 1822 (11 Muharrem 1238), BOA, MAD., nr. 9764, s. 24, h. 2]. Fakat devlet satışlar sırasında özellikle arazilerin vakıf, has, timar ve zeamet arazilerine dahil olan kısımlarını ayırmakta ve bunların tasarrufu için ayrıca bir tapu ve temessük alınmasını şart koşmaktaydı [22 Eylül 1822 (5 Muharrem 1238), BOA, MAD., nr. 9764, s. 5, h. 1].

¹⁷⁷⁷ 17 Ekim 1822 (Selh Muharrem 1238), BOA, MAD., nr. 9764, s. 20-21, h. 2.

¹⁷⁷⁸ 5 Aralık 1822 (20 Rebiülevvel 1238), BOA, MAD., nr. 9764, s. 97, h. 1.

¹⁷⁷⁹ 13 Mayıs 1823 (2 Ramazan 1238), BOA, MAD., nr. 9764, s. 243, h. 1.

gayrimüslimlere yapılmış olmasıydı. Yukarıda da bahsetmiş olduğumuz gibi devletin bu hususta ısrar etmiş olması, satışlar sırasında bir ihtilaf çıkmasını önlemeye çalışmaktan başka, bu emlakın yabancıların eline geçmesini de önlemektir. Devlet ölenlerin ve firarilerin emlak ve arazilerinden geriye birşey bırakmadan satışı gerçekleştirmek kararlılığındaydı.

Müzayede sırasında her bir emlakın satışından muhassıllık masrafı olarak 20'şer kuruş dellaliye harcı alınmıştı¹⁷⁸⁰. Satışlar tamamlandıktan sonra talipliler adına düzenlenen defterlere kişinin kimlik bilgileri, emlakın mülknamesi, ödenen peşinat ve mübaşirin verdiği makbuzlar kaydedilmişti. Mülknâme düzenlenmesindeki asıl maksat; söz konusu emlak ve arazinin hass, timar ve zeamet toprağı olması halinde, bu toprağın sadece tasarrufunun satın alındığını göstermek ve buraya dışarıdan yapılabilecek her türlü müdahaleye set çekmekti¹⁷⁸¹. Devlet bu tür tedbirleri Kıbrıs gibi stratejik pek çok mevkideki emlak ve araziler için almaktaydı. Genellikle askerlerin gelir temin ettiği emlak ve arazilerden olan mülk, timar ve zeamet topraklarına sonradan doğması muhtemel müdahaleler bu şekilde önlenmeye çalışılmaktaydı. Çünkü satışlar sırasında her emlak için eski kayıtlara bakma imkanı yoktu. Böyle durumlarda belgelendirilmemiş olan satışlara sonradan müdahale etme ihtimali vardı. Bu sebeple peşinat yatıranlara bir mülknâme veya senet verilmekteydi. Kişi emlakını satmaya kalktığında, satış için eski kayıtlara bakılması gerektiğinden, dışarıdan müdahaleleri ve ortaya çıkabilecek başka mağduriyetlerin önünü almak mümkün olmaktaydı. Bütün bu satışlardan temin edilecek gelirlerle Osmanlı ordusunun giderleri karşılanacaktı. Bu gelirlerin bir daha geri dönüşümünün olmayacağı dikkate alındığında ortaya çıkabilecek bir aksaklık, hazineyi büyük zararlara uğratabilirdi.

Devlet Başpiskopos Kiryakos'un muhallefatiyle özel olarak ilgilenmişti. Piskoposa ait emlak ve arazinin adadaki kısmının tespiti için bir mübaşir gönderilmişti.

¹⁷⁸⁰ 25 Nisan 1823 (13 Şaban 1238), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 14241.

¹⁷⁸¹ Bu tür satışlara örnek olarak: Katledilmiş olan Manastır Gamnosu'nun Konam adlı mahaldeki 6 adet çiftlik hanesi ve 1000 dönüm tarlası 1326 kuruş peşinat ile Lefkoşalı Cezayirlioğlu Hacı İbrahim'e [1 Haziran 1823 (21 Ramazan 1238), BOA, MAD., nr. 9764, s. 240, h. 1]; Lefkoşa kocabaşısı Pezo'nun Lefkoşa'daki bir katlı evi 685 kuruş peşinat ile Lefkoşalı İmamzâde Said Mahmud'a [21 Haziran 1823 (11 Şevval 1238), BOA, MAD., nr. 9764, s. 265, h. 2]; Hirsofi kazasından Simo köylü firari Filori'nin emlakı 2856 kuruş peşinat ile Şarka köylü kavvas Ahmed Bey'e [28 Haziran 1823 (18 Şevval 1238), BOA, MAD., nr. 9764, s. 272, h. 2]; Tuzlalı firari [H]acı Lavnit'in emlakı 4182 kuruş peşinat ile Molla Yusuf oğlu Seyyid Mustafa'ya (*Aynı vesika*, s. 270, h. 3); Başpiskopos Kiryakos'un Omorfo nahiyesi Prosteron köyündeki emlakı 3162 kuruş peşinatla Lefkoşalı Hacı Osmanzâde Abdullah'a [2 Temmuz 1823 (22 Şevval 1238), BOA, MAD., nr. 9764, s. 275, h. 2] karar kılınmıştı.

Mübaşırdan, Kıryakos'un kaçarken beraberinde götürdüğü terekesini de tespit ederek bununla ilgili defteri acilen merkeze göndermesi istenilmişti¹⁷⁸².

Bazı satışların sonradan iptal edilerek arazilerin ve emlakın geri alınarak müzayedeye yatırılan peşinatın sahibine ödendiği anlaşılmaktadır¹⁷⁸³. Satışlarda ender olarak da olsa emlakın başkasına devrine rıza göstermek (kasr-ı yed) suretiyle emlakın devri yapılmıştı. Muhallefat satışlarında mülk başına alınan harç 20 kuruştur. Bu tür devirlerde harcin %10'a kadar ulaşması da dikkat çekicidir¹⁷⁸⁴.

Muhallefatlardan yapılacak tahsilat her ne kadar askerin ulufesi için ayrılmış olsa da, devlet bazen hazinelerin takviyesi veya acil ihtiyaçlar için de bu paradan harcayabilmekteydi. Mesela, Kıbrıs başpiskoposunun mal varlığının satışından elde edilen gelirden acilen Enderûn-i Hümâyün hazinesine 12500 kuruş teslim edilmişti. Satıştan sağlanacak peşinatların nakit olarak temini mümkün olamaz ise poliçe karşılığı alınmasına da cevaz verilmişti¹⁷⁸⁵.

Kıbrıs'ta reaya vekillerinin özellikle Fransız tüccardan borç temin ettikleri, idam ve firarlardan sonra Fransız maslahatgüzarının sadrazama gönderdiği yazıdan anlaşılmıştır. Bu yazının muhtevası eski kayıtlardan kontrol edildiğinde, idam edilenlerin, Fransız tüccarına olan borçlarının yaklaşık 384300 kuruş olduğu tespit edilmişti. Söz konusu meblağın tüccar tarafından talep edilmesi üzerine devlet, paranın Kıbrıs muhafazasındaki askere ulufe olarak dağıtıldığını ve kimin ne kadar alacaklı olduğu konusunun da ayrı bir tetkik gerektirdiğini bildirmişti. Devlet, bu tetkikin

---

¹⁷⁸² 7 Şubat 1823 (25 Cemaziyevvel 1238), BOA, MAD., nr. 9764, s. 134, h. 1.

¹⁷⁸³ Lefkoşa kocabaşlarından katledilmiş olan Petro'ya yapılan emlak ve arazi satışı sonradan iptal edilmiş, 1200 kuruş peşinatla alınan arazi fiyatına daha sonra 450 kuruş zam yapılmış ve dellaliye harcı olarak ise 33 kuruş alınmıştı. Peşinatı ve dellaliyesi harcı 1683 kuruş olan bazı emlak ve arazi ise, daha önce müşterisi olan İmamzâde Seyyid Mahmud Efendi'den alınarak yeni müşterisine teslim edilmişti [24 Kasım 1822 (9 Rebiülevvel 1238), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 14241]. Bir diğer geri alma işlemi de Konomoğlu firari Acı Yorgaki'nin Lefkoşa'daki emlakıyla alakalıdır. Bu emlake ödenen peşinata sonradan yapılan 100 kuruş zam sebebiyle 1632 kuruşa, Kıbrıs tüccarından Tüccarbaşı Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın vekili Hacı Ahmed Efendi'den alınarak, yeni müşterisine teslim edilmişti [5 Mayıs 1823 (23 Şaban 1238), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 14241].

¹⁷⁸⁴ Gönçü [H]acı Nikola'ya ait emlakı 2590 kuruş muaccelle ile Nikola'nın eşi Desto'ya karar kılınmakla beraber, Desto'nun emlakını kendi rızasıyla kaza sakinlerinden ve tüccar tairesinden Müşerrefoğlu Mehmed'e terk etmiş olup, bu devirden hazineye 259 kuruş aktarılmıştı [11 Temmuz 1823 (2 Zilkade 1238), BOA, MAD., nr. 9764, s. 321, h. 1].

¹⁷⁸⁵ 5 Temmuz 1823 (25 Şevval 1238), BOA, MAD., nr. 9764, s. 280, h. 4.

yapılabilmesi için, İstanbul'un uzaklığını dikkate alarak, tüccarın da kadı önünde alacağını isbat etmesine karar vermişti¹⁷⁸⁶.

Vatana ihanet suçu sebebiyle idam edilen veya bir yolunu bulup firar edenlerin terekelerine, kişilerin ailelerinin durumu göz önüne alınarak el konulmayabilirdi. Osmanlı Devleti, böyle durumlarda işlenen suçun ne kadar ağır olduğuna değil, suç sebebiyle mağdur olacak kişilerin devlet için ne ifade ettiğine bakardı. Bu sebeple mallara el konulurken, kişinin çocukları ve ailesine bazı ayrıcalıklar tanınmıştı. Bazı suçluların mal varlığının borçlarını karşılayamaması halinde, devlet borçların tahsili için terekenin varislere terkine karar verirdi. Eğer kişinin emlak, arazi ve çiftlikleri var ve bunların satışı halinde varislerin borcun bir miktarından kurtulmaları muhtemel ise, bu emlak ve arazinin de kendilerine terki hususuna riayet edilmekteydi¹⁷⁸⁷.

Bütün bu muhalefatların takip ve tahsiline tayin edilen mübaşir Mehmed Saib Efendi'nin vefatı üzerine, tespit ettiği muhalefatla ilgili olarak hazırladığı defterler, yeni tayin edilen mübaşir Mir Hasan tarafından İstanbul'a gönderilmişti. Defterler üzerinde yapılan incelemeler sonucunda devlet şu soruların cevabını aramak üzere bazı düzenlemeler yapma gereği duymuştu¹⁷⁸⁸:

Öncelikle mallardan ortaya çıkan nakit, zimmet, emlak ve eşya nedir? Muhalefat sahiplerinden firariler var mıdır? Varsa kaçtıkları yerler ve sayıları nelerdir? Devlete ait mallarla ilgili makbuzlar ile masraflara ait kayıtlar ne durumdadır? Sonradan ortaya çıkarılan emlak ve araziden, idam edilenlerle ve firarilerin eşleri ve çocukları üzerine geçirilenlerin miktarı nedir? Mübaşir Mehmed Saib Efendi zamanında satışı ertelenmiş olan emlak ve araziden bilir kişi heyetinin el koyması gereken veya terki lazım gelenler hangileridir?

Mübaşir Mir Hasan'ın İstanbul'a gönderdiği defterdeki emlaktan ev, çiftlik ve arazilerin bazılarının vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bazı kişilerin kendi isteğiyle

¹⁷⁸⁶ 28 Nisan 1823 (16 Şaban 1238), BOA, MAD., nr. 9764, s. 210-211, h. 3.

¹⁷⁸⁷ Kıbrıs Başpiskoposu kapıkethüdası olan maktul Mansûre'nin hayli borcu vardı. Buna karşılık reâyâ üzerinde kalmış 3 yük (300 bin) kuruş zimmeti olduğu tespit edilmiştir. Bu zimmetin reâyâdan tahsili gündeme gelince, ahali içinde bulunduğu zor şartları öne sürmüştür. Ahali mahsulün azlığını ve deryanın verimsizliğini bahane ederek, kendileri refaha kavuşana kadar ödemenin ertelenmesini istemişlerdi. Bunun üzerine Mansûre'nin varisleri Kukla çiftliğinin muhalefattan çıkartılarak kendilerine iadesini istemişlerdi. Bu anlaşmaya karşılık devlet varislerden Kukla çiftliğine bedel olarak 15 bin kuruş talep etmekten başka, Mansûre'ye ait 100 bin kuruşa yakın borcun tasfiyesine dair varislerden temessük talep edilmiştir [11 Mayıs 1823 (29 Şaban 1238), BOA, MAD., nr. 9764, s. 231, h. 1].

¹⁷⁸⁸ 14 Eylül 1823 (8 Muharrem 1239), BOA, MAD., nr. 9764, s. 375, h. 1.

emlak ve arazilerini başkasına devrettiği, bazı arazilerin ise kişiye babadan intikal etmiş olduğuna dair kayıtlar vardı. Defterde muhallefat sahiplerinin borç ve alacakları ve bunların kimler üzerinde olduğuna dair bir kayıt olmadığından, bu bedeller ve sahiplerinin kimler olduğunun ortaya çıkarılması gerekmektedir. Bütün bu hususları dikkate alacak olan yeni mübaşirin, muhassıl ve vücut ile birlikte hareket ederek yeni bir defter düzenleyerek İstanbul'a göndermesi emredilmişti¹⁷⁸⁹.

Söz konusu soruların cevapları tek tek verildikten sonra ortaya çıkan meblağ, herkes için beklentilerin üzerindeydi. Toplam 17.308.879 kuruş olan satış bedelinin 1.129.208 kuruşu asker ulufesine tahsis edilmişti. Kalandan, 86.709 kuruş muhassılın talebi sebebiyle adadaki kalelerin mühimmatına verilmişti. 55 bin kuruş Bolu ve Viranşehir âyânı Ahmed Raşid'e tahsis edilmişti. Geri kalandan 157271 kuruş, iddiasını ispat etmiş olan alacaklılara ödenmişti. Mübaşir tarafından hazineye ödenmemiş olan 53982 kuruş mübaşire borç kaydedilmişti. 248709 kuruş ise emlak için peşin ödenen miktar olup, tereke sahipleri adına tahsil edilmek üzere sonraya bırakılmıştı¹⁷⁹⁰. Mübaşir Mehmed Saib Efendi'nin ölümünden sonra da bir miktar mal ortaya çıkarılarak, kaydı yapılmıştı. Bu da henüz tespiti yapılamamış bir miktar malın daha varlığına işaret etmekteydi¹⁷⁹¹. Bu sebeple devlet adaya sadakatinden şüphe edilmeyecek, dirayetli yeni bir mübaşirin tayinine karar vererek, Mir Hasan Efendi tayin etmişti. Bu tayinden çok kısa bir süre sonra Mir Hasan Efendi de vefat etmişti. Onun ölümü muhallefat meselesinin kesin olarak sonuçlandırılmasını engellemişti¹⁷⁹². Konağında yapılan incelemede mübaşire ait bir sandık içerisinde bulunan defter, belge ve bir miktar para üzerinde yapılan inceleme sonucunda, mübaşirliği müddetince yapılan müzayedelerde satışı yapılan ve ortaya çıkarılan emlak, eşya ve akarın toplam bedelinin 322767 kuruş olduğu anlaşılmıştır. Bu meblağın 50589 kuruşu mübaşirin evindeki sandıktan çıkmıştı. Kalan paradan 213718 kuruş ise mahallinde tahsil edilmek üzere mal sahipleri üzerinde kalmıştı. Geri kalan 58459 kuruş ise emlak muaccelatı olarak kayıtlara geçirilmişti.

---

¹⁷⁸⁹ Aynı vesika.

¹⁷⁹⁰ Burada bahsi geçen 17 yük küsur meblağa karşılık elimizdeki belgeler, bu muhallefat satışlarından elde edilen yaklaşık 313.513 kuruşluk tahsilatın yapılmış olduğunu tespit etmemizi mümkün kılmaktadır. Muhallefat meblağları hakkında şu dökümanlara bakılabilir [7 Ocak 1823 (23 Rebiülahir 1238), BOA, MAD., nr. 9764, s. 89, h. 1, 2, 3, 4, 5, 7; s. 90, h. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11; s. 87, h. 3; s. 88, h. 1, 2, 3, 4, 5; 11 Temmuz 1823 (2 Zilkade 1238), BOA, MAD., nr. 9764, s. 287, h. 2; 22 Temmuz 1823 (13 Zilkade 1238), BOA, MAD., nr. 9764, s. 306, h. 2].

¹⁷⁹¹ Mübaşir Mehmed Saib Efendi'den sonra 23400 kuruşluk zimmet kaydı yapılmıştı [17 Aralık 1823 (13 Rebiülahir 1239), BOA, MAD., nr. 9764, s. 484, h. 1, 2, 3, 4].

¹⁷⁹² 11 Mayıs 1823 (Selh-i Şaban 1238), BOA, MAD., nr. 9764, s. 224-225, h. 2.

Bunun üzerine Kıbrıs naibi 213718 kuruşun tahsiline ve defteriyle İstanbul'a gönderilmesine karar verdi¹⁷⁹³. 1823-1826 tarihleri arasında bu meblağların takibine devam edildi. Bu tarihler arasında tahsili yapılan tahsilat, söz konusu miktarın çok altında kalmıştır¹⁷⁹⁴.

1812 tarihli bir belgeye göre Kıbrıs tercümanı [H]acı Yorgaki'nin Kıbrıs'taki emlakinden bir kısmı üç oğlu, iki kızı ve karısına intikal etmişti. Fakat oğullarından Mihalaki'nin Rum isyanına karıştığı ve Kıbrısı terk ettiği tespit edilmişti. Mihalaki'nin mallarına da el konularak emlaki satışa çıkarılmıştı. Buna karşılık isyana karışmamış olan çocukları ve eşine ait emlak, yine kendilerine bırakılmakla beraber, Yorgaki'nin geri kalan mal varlığı borçlarına karşılık olarak, 15000 kuruş peşin ödeme ile Müftüzade Seyyid Ahmed Hulusi Efendi'ye satılmıştı. Ahmed Hulusi Efendi'ye mülknâmesi 13-23 Haziran 1829 (Evasıt-ı Zilhicce 1244) tarihinde teslim edilmişti. Yorgaki'nin isyana katılmayan oğulları ve eşi mahkemeye müracaat ederek perişan hallerini ileri sürerek babalarından intikal eden konak ve arsaların, kardeşleri Mihalaki'nin payı düşüldükten sonra kendilerine verilmesini istemişlerdi. Bu müracaatla ilgili olarak eski kayıtların incelenmesi sonucunda peşinat olarak ödenen 15000 kuruştan, Mihalaki'nin payı olan 3281 kuruş düşüldükten sonra, muhassıl ve naibin ilamlarıyla Yorgaki'nin varisi olduğu tespit edilen eşi ve oğullarına 11717.5 kuruş ödeme yapılmıştı¹⁷⁹⁵.

Devletin mal varlıklarına el konulmasıyla ilgili takip ettiği politikalarından biri de özellikle firarilerden alacağı olanların, alacaklarına sahip çıkmamak idi. Öyle ki devlet, adada idam ve katl edilenlerin mal varlığını ortaya çıkarırken, bunlardan alacak iddiasında olanların bu iddialarını kadı önünde ispat etmelerini şart koşmuştu. Aksi halde kendilerine ödeme yapılamayacağı gibi, alacaklarını ancak yine Kıbrısı terk edenlerden tahsil edebilecekleri ilan edilmişti¹⁷⁹⁶.

---

¹⁷⁹³ 21 Şubat 1824 (20 Cemaziyelahir 1239), BOA, MAD., nr. 9764, s. 597, h. 1.

¹⁷⁹⁴ Kıbrıs'ta 22 Ocak 1827 tarihinde idam edilen ve firari olan Kıbrıs'lı isyancıların emlak ve eşyasından tahsili yapılamayıp, bakaya kalanlara dair genel bir tahrir yaptırıldığı ve bu tahrire ait defterin İstanbul'a intikal ettirildiği anlaşılmaktadır. Tahrir sonucunda ortaya çıkan bakaya meblağı ise 47084 kuruş olup, bunun 5227 kuruş 20 parasının tahsil edildiği anlaşılmaktadır [22 Ocak 1827 (23 Cemaziyelahir 1242), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 15007].

¹⁷⁹⁵ 1831 (1247), BOA, *Cevdet-Maliye*, nr. 19685.

¹⁷⁹⁶ Kıbrıs metropolidi ve yeğeni Nikola ve kocabaşı Bennaki gibi firarilerin zimmetlerinde İşveç konsolos tercümanı ve İşveç tüccarından Martino Matay'ın temessük ve poliçe karşılığı 87991 kuruş 20 para alacağı olduğunu beyan etmiştir Bunun üzerine devlet firari durumundaki kişilerin borçlarını ele geçirildiklerinde yine kendilerinin ödemekle yükümlü olduğunu, muhalledatdan bu kişiler için bir

Devletin konsoloslara yapılacak ödemelerde oyalayıcı ve isteksiz davranmasının sebebi, ihtilalcilerin mallarını önceden konsolos konaklarına taşıdıklarının biliniyor olması ve isyanın henüz tam olarak yatışmamasıydı. Ayrıca gayrimüslimlerle meskun diğer yerlerin kargaşadan muhafazası için pek çok askere ihtiyaç vardı. Devlet, satışların takibini özellikle adaya sevk edilecek askerin masraflarını karşılamak için yapmak istiyordu. Kıbrıs'ın muhafazasına büyük önem veren devlet Mısır ve yakın vilayetlerden adaya sevk ettiği askerden her ne kadar sadece Sayda ve Mısır askeri adaya ulaşmış olsa da, başka yerden asker temini için, hazinede yeterli para yoktu.

Muhassılın bildirdiğine göre kaçak ve firariler daha isyan başlamadan önce sahip oldukları pahada ağır yükte hafif değerli eşyalarının çoğunu konsolos konaklarına taşımışlardı. Bu sebeple ölen ve kaçanların mallarına el konulduğunda askerin, değil ulufesini; iâşesini dahi karşılayacak kadar bir meblağın ele geçirilemediği görülmüştü. Bunun üzerine muhassıl, söz konusu kişilerin emlak ve arazilerinin satışına izin verilmesi sayesinde buradan elde edilecek gelirin, askerin ulufesinin karşılanması için kullanılmasını istemişti. Bu da devletin konsoloslara para ödemedeki isteksizliğinde önemli bir etken olmuştu¹⁷⁹⁷. Belgelerden konsolos ve müstemelerin reaya vekillerinden bir hayli alacaklarının bulunduğu anlaşılmaktadır¹⁷⁹⁸.

Devlet alacaklılara yapılacak ödemelerin, borçluların mallarının satışından yapılması hususunda azami dikkat sarfetmekteydi. Ayrıca alacaklıların iddialarıyla ilgili incelemenin de derinleştirilerek, başka borçlarının bulunup bulunmadığının tetkiki yapılmaktaydı. Diğer taraftan devlet konsolos ve müstemelerden oluşan alacaklılara

---

habbe dahi ayırlamayacağını alacaklılara bildirmiştir [27 Nisan 1823 (15 Şaban 1238), BOA, MAD., nr. 9764, s. 225, h. 2].

¹⁷⁹⁷ Çıkarılan karar üzerine katledilen ve firar eden reâyâ üzerindeki bütün emlak ve arazilerin devletçe zabtı ve satışına izin verilmesi sonucunda müzayede kararı çıkarılmış ve muaccelle yatranların kimlik bilgileri bir defter haline getirilerek İstanbul'a gönderilmişti. Devlet bu zimmetlerden tahsil edilecek muaccelle ve dellaliye harçlarını adanın muhafazasına memur olan askere ulufe olarak verilmesine verdi. Bununla ilgili mülknâme ise 28 Ağustos-7 Eylül 1822 (Evasıt-ı Zilhicce 1237) tarihinde yazılmasına karar verilmişti [10 Şubat 1824 (9 Cemaziyelahir 1239), BOA, MAD., nr. 9764, s. 581, h. 2].

¹⁷⁹⁸ Konsolosların alacaklı olduğu kişilerden Onoferyo Basyozi'nin İspanya konsolosu Antonyo Kalamiri'ye 15000 kuruş; İspanyalı müstemem Santani'ye 12000 kuruş; İspanya tüccarından Horye Besolye'ye 3500 kuruş borcu vardı. Onoferyo'nun kendi eşine ise 500 kuruş borcu bulunmaktaydı. Konsolosun Kıbrıs başpiskoposunda 744.5 kuruş ve Anderyamoni adlı tabibde 300 kuruş alacağı bulunmaktaydı. Anderyamoni'nin ise kocabaşı Anderya'da 25 kuruş alacağı vardı. Konsolosun Lefkoşa'daki vekilinin başpiskoposda 14140 kuruş, Acı Markantoni'de 3048 kuruş, Dimi Polili İfokomidi'de 6900 kuruş alacağı vardı ve bunlara ait senetlerin de olduğu ifade edilmişti [31 Temmuz 1823 (22 Zilkade 1238), BOA, MAD., nr. 9764, s. 331, h. 2].

ödenecek meblağın, devlete ait başka bir kaynaktan karşılanmasına üstü kapalı bir şekilde de olsa rıza göstermeyeceğini beyan etmişti¹⁷⁹⁹. Gerçekten de ilk aşamada yapılan tahsilatın 134.736 kuruş gibi küçük bir meblağda kalması, devleti bu oyalama taktiğine adeta zorlamış görünmektedir. Öyle ki, Sayda askerinin 2111 asker olduğu düşünülürse, askerin iâşesi hariç ayda sadece 139.595 kuruş 29 para olan ulufesinin bu para ile karşılanamayacağı aşıkardı. Ayrıca adaya Mısır ve yakın bölgelerden gelen daha pek çok askerin toplanması halinde bu miktarın hiçbir şeye fayda vermeyeceği de bir gerçektir. Aslında bu meblağın çeşitli işlerde kullanılmak üzere İstanbul'a gönderilmesi gerekiyordu. Buna mukabil Sayda tarafından gelen askerin aylık ve sair giderlerinin vali Abdullah Paşa tarafından karşılanmaması sebebiyle söz konusu meblağın mecburi olarak ada ahalisinden temini gündeme gelmişti¹⁸⁰⁰.

Bütün bunlar göstermektedir ki, devlet mal varlıklarından yapılacak tahsilatı hazinesinin boş olması sebebiyle acil bir ihtiyaç olarak görmekteydi. Fakat konsolosların biraz da şaibeli bir yaklaşımla alacaklı olarak ortaya çıkması, devletin tahsilatı tam ve zamanında yapmaktan geri durmasına sebep olmuştur. Ancak elçilerin sıkı takibatı sebebiyle tahsilatın bir miktarının mecburen konsoloslara aktarılmasına imkan hazırlanmıştır. Bununla beraber konsolosların kaçan ve ölen Rumların mallarına sahip çıkmaya çalıştıkları da devletin gözünden kaçmamıştır. Konsolosların bu tavrı, isyana kimlerin destek verdiğiyle ilgili soru işaretlerinin açıkça cevap bulmasını sağlamıştır.

D. Sürgünler

İskana açılmamış bir mahallin, toplumun hizmetine sunulması için kullanılan yöntemlerden biri olan sürgün, toplumların yaşamında önemli değişimlerin yaşanmasına sebep olmaktadır. Sürgün, bir bölge ahalesinin, yeni fethedilen topraklarının veya ıssız kalan yerlerinin şenlendirilmesi için insan topluluklarının isteğe bağlı veya zorunlu

---

¹⁷⁹⁹ Aynı vesika.

¹⁸⁰⁰ Sayda'dan gelen askerin miktarı 2111 asker olup bunlara verilecek aylık 139.595 kuruş 29 para idi. Bu miktar Zilhice guresinden Rebiülevvel gayetine değin 4 aylık olmak üzere bir miktarı marifet-i şer ve vücuh-ı memleketten, bir miktarı muhassıllık emvalinden ve bir miktarı da adanın zengin esnaf ve bazerganlarından borç alınmak suretiyle karşılanmasına çalışılmıştır. Ancak bu miktarın her ay için bu şekilde karşılanamayacak olması muhalefatdan elde edilecek paranın devletten istenmesini gerekli kılmıştır (KŞS., nr. 30, s. 159, h. 1).

olarak göçürülmesi şeklinde özetlenebilir¹⁸⁰¹. Ancak bir diğer sürgün şekli vardı ki, Kıbrıs şeriyet sicilleri dikkatle incelendiğinde bunun için yapılabilecek en doğru tarif şöyle izah edilebilir: Bir suça verilebilecek en ağır ceza olan idamdan feragat edilerek, suçlunun uzun süre sevdiklerinden ve vatanından uzaklaştırılması amacıyla yapılan sürgünlere ise cezaî sürgün adı verilmekte olup, daha ziyade kişilerin, nadiren de toplulukların cezaî sürgüne tabi tutulduklarını söylemek mümkündür¹⁸⁰².

Kıbrıs'ın fethinden sonra adanın şenlendirilmesinde kullanılan iskan politikası ve daha sonraki dönemlerde kullanılan sürgün ifadelerini bu iki şekliyle değerlendirmek gerekmektedir. Ancak çalıştığımız dönemle ilgili olarak kullanacağımız veriler daha ziyade ferdi suçları kapsadığından, kişinin ıslahını amaç edinen ikinci şekil içerisinde değerlendireceğiz.

Kıbrıs, ana karadan uzaklığı sebebiyle tarih boyunca, toplumda huzursuzluk çıkaran fertlerin ıslahı amacıyla gönderildikleri bir yer olarak da kullanılmıştı. Osmanlı tarihinde cezaî sürgün yeri olarak Kuzey Afrika'da "Fizan" ve Kafkaslardaki "Tiflis" vilayetlerinin kullanıldığı bilinmektedir. Hatta halk dilinde bu yerler için "Fizan'a sürgün", "Tiflis'e sürgün" deyimleri de halen kullanılmaktadır. II. Mahmud döneminde Kıbrıs'a yapılan "sürgün"leri de bu manada yani cezaî sürgünler olarak değerlendirmek gerekmektedir.

1811-1822 tarihleri arasında adaya yaklaşık 80 kişinin sürüldüğünü söylemek mümkündür. Bu sürülen kişilerden 66'sı müslim ve sadece 14'ü gayrimüslim idi¹⁸⁰³. Sürgüne gönderilen gayrimüslimlerin para gasbı, kefareye yardım ve yataklık ederek, Kıbrıs'ta da isyan çıkarma girişimine destek vermek ve kanunsuz kocabaşılık iddiasında bulunmak gibi hadiseleri ihtiva etmekteydi. Müslümanlara ait suçlar ise kanunsuz hareketlerinden dolayı (25 kişi) sürgüne gönderildiği ifadesi kullanılmıştır. Söz konusu ifade bu kişilerin muhtemelen adi suçlar işlediklerine işaret etmektedir.

II. Mahmud'un saltanatının ilk yılları çeşitli entrikalara sahne olduğundan, iktidarına muhalif pek çok kişinin olduğu muhtemeldir. Kıbrıs'a yapılan sürgünler

---

¹⁸⁰¹ Sürgünler hakkında geniş bilgi için bk. Barkan, "İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", s. 524-561; Halime Doğru, "Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fethi ve İskan Siyaseti", *Türkler*, IX., s. 169 vd.

¹⁸⁰² Ahmet Tabakoğlu, Kıbrıs ve Rakka gibi yerlere yapılan iskana yönelik göçlerin aslında cezalandırmadan başka bir şey olmadığı şeklinde değerlendirmektedir (Tabakoğlu, "Yenileşme Dönemi Osmanlı Ekonomisi", *Türkler*, XIV., Ankara 2002, s. 209).

¹⁸⁰³ Ek: 9. 1810-1822 tarihleri Arasında Kıbrıs'a ve Kıbrıs'tan Sürgüne Gönderilenler.

arasında pek çok saray görevlisinin olması, padişahın iktidarına muhalif kişileri adaya sürdüğü ihtimalini akla getirmektedir. Sürülen kişiler arasında çavuşbaşı, medrese talebeleri, gümrükçüler, haseki, müftü, serasker, kadı, seksoncubaşı, taberdaran, sadrıazam kethüdası, harem ağası (2 adet), şeyhülislam kethüdası gibi kimselerin olduğu tespit edilmiştir. Sürgüne gönderilen müslümanlardan diğerleri ise ya kendi mesleğine ait işlerde yolsuzluk yapmış, ya ödemesi gereken vergileri ödemeyi reddetmiş ya da kendilerine katılan kalabalıklar ile buldukları beldelerde ihtilal ve isyan çıkarmaya teşebbüs etmişlerdir¹⁸⁰⁴.

Bütün bu sürgün edilenler içinde sadece adı bilinmeyen bir piskopos Kıbrıs'tan kovulması gereken düşmana yardım ve yataklık yapmış olduğundan Ağrıboz'a sürülmüştü¹⁸⁰⁵. Kıbrıs'a sürülenlerin sürgün yeri olarak ise Magosa'nın adı verilmekle beraber, genel olarak Kıbrıs (merkez olması sebebiyle Lefkoşa) yer olarak gösterilmekteydi. Suçun karşılığı olarak verilen ceza ise genellikle "katle bedel kalebendlik" şeklindeydi. Söz konusu 80 kadar suçludan İznikmid'li Hacı İbrahim, Kastamonulu Hüseyin¹⁸⁰⁶, Fethiye Medresesi sakinlerinden Zülkadri A'rec Mustafa ve Tosyalı Ahmed Efendi¹⁸⁰⁷ eşkiyalık suçlamasıyla "ıdam" cezasına çarptırılmışlardı.

Sürgünlerden 25 kadarı ya cezaî süreleri dolmuş olduğundan, ya çocukları ve eşinin başsız kalmasından ya da nüfuzlu bir devlet adamının araya girmesi sebebiyle "af" olundukları anlaşılmaktadır. Nakib oğlu Derviş¹⁸⁰⁸, Mehmed ile Kocabaşoğlu Hasan¹⁸⁰⁹ sürgün süreleri dolmuş olması ve ıslah olduklarına kanaat getirilmesi sebebiyle; sarayda bahçıvanlık yapan Sutiro, kargaşa ve ölüme sebebiyet verdiklerinden süresiz olarak Sakız'a sürülmüşlerdi¹⁸¹⁰. Alanya Sancağı, İbradi kazası kadılarından Sadık¹⁸¹¹ ve Tarsus sekbanından eski Tarsus naibi Kara Halil daha önce Şeyhülislamın isteğiyle Lefkoşa'ya sürülmüşlerdi¹⁸¹². Bu kişiler Şeyhülislamın ve ailelerinin müracaatı

---

¹⁸⁰⁴ Ek. 9. 1810-1822 tarihleri Arasında Kıbrıs'a ve Kıbrıs'tan Sürgüne Gönderilenler.

¹⁸⁰⁵ 1811 (1226), BOA, HAT., nr. 504/24839.

¹⁸⁰⁶ 6-14 Haziran 1818 (Evail-i Şaban 1233), KŞS., nr. 30, s. 8, h. 3.

¹⁸⁰⁷ 27 Nisan 1818 (Evahir-i Cemaziyelahir 1233), KŞS., nr. 30, s. 7, h. 4.

¹⁸⁰⁸ 6-15 Nisan 1819 (Evasıt-ı Cemaziyelahir 1234), KŞS., nr. 30, s. 33, h. 2.

¹⁸⁰⁹ 11 Haziran 1821 (Evasıt-ı Ramazan 1236), KŞS., nr. 30, s. 83, h. 1.

¹⁸¹⁰ 7 Nisan 1819 (11 Cemaziyelahir 1234), KŞS., nr. 30, s. 36, h. 5.

¹⁸¹¹ 19 Aralık 1818 (Evahir-i Safer 1234), KŞS., nr. 30, s. 31, h. 3.

¹⁸¹² 28 Mart-5 Nisan 1819 (Evail-i Cemaziyelahir 1234), KŞS., nr. 30, s. 38, h. 4.

üzerine suçları bağışlanmıştı. Bazılarının eski görevlerine dahi dönebildikleri anlaşılmaktadır.

Sürgün cezası verilen Şirazoğlu Ahmed, Konya'nın Seleme köyünde ikamet etmekte olup, Magosa'ya kalebend olarak gönderilmişti. Şirazoğlu, yol kesme ve reaya hanesi basma gibi suçlardan sanık olmuştu. Bu kişi aslında daha önce işlediği bu tür suçlar sebebiyle Magosa'ya kalebend olarak sürülmüş olan Nikola olduğu Rum Patriki tarafından bildirilmişti. Nikola sürgünden kurtulmak maksadıyla Müslüman olmuş ve Şirazoğlu Ahmed adını almıştı. Müslüman olması sebebiyle affedilmekle beraber, eski alışkanlıklarından vazgeçmeyerek ahaliyi rahatsız etmeye devam ettiği gerekçesiyle ahali tarafından şikayet edilmesi sebebiyle yakalanarak yeniden Magosa'ya "kalebendlik" cezasına çarptırılmak üzere sürülmüştü¹⁸¹³.

Bütün bu sürgün kayıtları göstermektedir ki, II. Mahmud döneminde sürgün cezası genel olarak toplumun düzenini bozan kişilere uygulanmıştı. Tespit edebildiğimiz kadarıyla isyanlara karışan kişiler içinden sadece dört kişi idam edilmişti. Diğer taraftan suçluların büyük bir çoğunluğunun özellikle ailelerinin ricası üzerine bağışlanmış olması da padişahın merhametine işaret eder. Bununla beraber padişahın eşkıyalık ve yolsuzluğa karşı hiçbir müsamahasının olmadığı anlaşılmaktadır. Bu tür suçlara idam cezası ve ebedi kalebendlik cezaları vermiş olması, asayiş ve düzeni her ne pahasına olursa olsun mutlaka temin etmek azim ve kararlılığının işaretidir.

E. İhtidâ

Kıbrıs'ın sosyal yapısındaki önemli faktörlerden biri de ihtidâ meselesidir¹⁸¹⁴. İhtidâ arapça bir kelime olup, hidayete erme, Müslüman olma anlamlarına gelmekte ve Müslümanlığı seçen bu kişiye ise "muhtedî" denilmekteydi. Din değiştirme hadiselerinde genel olarak siyasî, ekonomik ve sosyal sebepler bulmak mümkündür. Bununla beraber ihtidâ, Osmanlı kurumsal yapısında fazlaca özendirilen bir durum olmadığı gibi, isteğe bağlı olarak ortaya çıktığında da reddi de mümkün olmayan bir fiildi¹⁸¹⁵. Bununla beraber İslam'a geçişlerde ferdin ailenin baskısına maruz kalmayacağı bir ortam yaratılarak, babaları ihtida etmiş olmasına rağmen, kendileri eski dinlerinde

¹⁸¹³ 13-23 Temmuz 1819 (Evahir-i Ramazan 1234), KŞS., nr. 30, s. 58, h. 4.

¹⁸¹⁴ Ek: 10. 1812-1818 Tarihleri Arasında Kıbrıs'ta İhtida Edenler.

¹⁸¹⁵ Kamil Çolak, "İstanbul'da İhtida Hareketleri (XVI. Yüzyıl)", *Osmanlı*, IV, (Ed. Hasan Celal Güzel), Ankara 1999, s. 495.

olan sipahi çocuklarına rastlanması mümkündür¹⁸¹⁶. Aynı zamanda topluca yapılan ihtida olaylarında ise devletin bu kişileri güvende olabilecekleri başka bir yere naklettiği sıkça görülen bir hadiseydi¹⁸¹⁷.

1580-1600 arasında ihtida meseleleri sık sık gündeme gelmesine rağmen, giderek azaldığına dair kuvvetli delillerin olduğunu belirten araştırmalar, toplu ihtida olaylarını ise tamamen yalanlamaktadırlar. Böyle bir durum olsaydı buna dair belgelerin mutlaka şeriye sicillerinde bulunması gerektiğini, çünkü ihtida edenlerin bunu mecburi olarak mahkemede ifade etmekle yükümlü oldukları belirtilmekteydi¹⁸¹⁸. Kıbrıs'ta fetihten sonra ihtidâ olayları sürekli olarak gündemde olmuştur. Ancak bu hususta iki farklı görüş vardı. Birincisi Kıbrıs'taki müslüman cemaatin büyük bölümünün ihtidâ edenlerden oluştuğu; İkincisi ise tam tersine, 1786-1834 yılları arasında sadece 400 gayrimüslimin müslüman olduğu ve Türkleştirme iddialarının tamamen kasıtlı çıkarıldığıdır¹⁸¹⁹. Bu iki görüşten ikincisine destek veren bir çok yerli ve yabancı araştırmacı, fetihten sonra iddia edildiği gibi gayrimüslimlerin topluca müslüman olmadığını düşünmekteydi¹⁸²⁰.

İncelediğimiz dönemde Kıbrıs'ta ihtidâ genellikle kadınlar arasında görülmektedir. Bunun bir kaç sebebi olabilir. En çok rastlanan ihtidâ şekli, evlilik yoluyla gerçekleşen statü değişikliğidir. Bu şekil evliliklerde gayrimüslimlerin din değiştirmeleri gayet doğal karşılanmaktaydı¹⁸²¹. İkinci ihtidâ şekli ise; bekar veya dul olduğu halde kişinin müslümanlığı seçmesidir. Bunlarla ilgili verilen bilgiler isim

---

¹⁸¹⁶ İlber Ortaylı, "Tanzimat Döneminde Tanassur ve Din Değiştirme Olayları", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (31 Ekim-3 Kasım 1989)*, Ankara 1994, 480.

¹⁸¹⁷ Ortaylı, "Tanzimat Döneminde Tanassur ve Din Değiştirme Olayları", s. 483.

¹⁸¹⁸ Jennings, "Lekoşa", *Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Ahmet Özgiray'a Armağan, Tarihin İçinden*, (Ed. M. Akif Erdoğan), İstanbul 2006, s. 372. Konuyla ilgili ayrıntılara da giren Jennings bir başka eserinde oranlar vermekte ve 1593-1595 yılları arasında %31'lerle en yüksek seviyesine ulaşan ihtida olaylarının 1633-1637 dönemlerinde %14, hatta %12'lere kadar gerilediğini ifade etmektedir (Jennings, "The Zimmis", s. 137-138).

¹⁸¹⁹ M. Akif Erdoğan, "Osmanlı Kıbrıs'ında İhtida Meselesi (1580-1640)", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s. 163.

¹⁸²⁰ Nuri Adıyeko, "İslahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair", *Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu*, (Ed. H.C. Güzel), Ankara 2000, s. 185; Erdoğan, "Osmanlı Kıbrıs'ında İhtida Meselesi (1580-1640)", 162-171.

¹⁸²¹ Evlilik yoluyla yapılan ihtidalar sadece gayrimüslim kadınların müslüman erkeklerle evlenmesiyle alakalıydı. Aksi halde gayrimüslim bir erkeğin müslüman bir kadınla evlenmesi düşünülemezdi. Böyle bir durumda erkeğin müslüman olması şarttı (Kamil Çolak, *XVI. Yüzyılda İstanbul'da İhtida Hareketleri*, (Basılmamış Dr. Tezi, H.Ü., SBE), Ankara 2000, s. 100).

değişikliğiyle sınırlıdır. Ancak bunların büyük kısmının vergiden muafiyet ve toplumda daha iyi bir statü edinmek adına yapıldığını söylemek mümkündür¹⁸²².

Kıbrıs'ta ihtidâ edenler hakkında tespit edebildiğimiz kadarıyla elimizde bulunan kayıtlar 1812-1822 yıllarıyla sınırlıdır. Şeriyye sicillerinde ihtidâ edenler hakkında ihtidâ edenin baba adıyla birlikte adı, cinsiyeti, oturduğu mahalle ve mahallenin bağlı olduğu kaza ve yeni kimliği gibi sınırlı bilgiler verilmektedir.

Söz konusu tarihlere Kıbrıs'ta toplam 22 kişinin ihtidâ etmiş olduğu tespit edilmiştir. İhtidâ edenler arasında bir kişinin milliyeti açıkça belirtilmiş olup, Ermeni'dir¹⁸²³. Diğerlerinin kimliğinin zimmî ve nasranî olarak belirtilmiş olması, bunların Rum olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Diğer taraftan kimliği tam olarak açıklanmayan "Marya" ve "Martin" adlı kadınların Hacı İbrahim Ağa'nın yeğeni Sübhan'ın eşi olmaları, söz konusu kişinin birden fazla evliliğinde muhtedi kadınları tercih etmiş olduğunu gösterir¹⁸²⁴. Gayrimüslimler açısından ise kadınların muhtemelen evlenmek maksadıyla ihtidâ etmiş olduklarına delalet etmektedir. Bir kişinin ise "sabi" olması, Kıbrıs'ta ihtidânın kısmen de olsa çocuklar arasında da görüldüğüne işaret eder¹⁸²⁵. Ailelerin çocuklarına müdahil olma ihtimali düşünülürse kişinin yetim ve öksüz olması muhtemeldir. Mühtedilerden bazılarının ihtidâ sebebi olarak "bikr-i sabika", "bikr-i baliğ", "akl-i baliğ", "baliğ" gibi ifadeler kaydedilmekteydi. Bu ifadeler bülüğ çağına ermiş olmak, reşit olmak gibi anlamlar taşımakta olup, dikkat çeken husus; kadınlarda "bikr-i baliğ", erkeklerde "baliğ" veya "akl-i baliğ" ifadelerinin kullanılmış olmasıdır¹⁸²⁶. Diğer taraftan Malya binti Yorgi adlı kadının iki yaşındaki oğluyla Müslüman olması, kadının dul veya yeni boşanmış olabileceğine işaret etmektedir. Bu hükümde çocuğun annede kalmasına karar verilmişti. Çocuk ise, yanında kaldığı kişinin dinini seçmek durumundadır¹⁸²⁷.

¹⁸²² İhtida edenlerin bir bölümünün akrabalık ilişkilerinden, mesleki gerekliliklerden, etnik ve dinsel kaygılardan dolayı veya çıkar amaçlı olarak Müslümanlığı seçebildiklerine dair yargılar ileri süren (Çolak, "İstanbul'da İhtida Hareketleri (XVI. Yüzyıl)", s. 496-498) araştırmacılar vardır.

¹⁸²³ KŞS., nr. 28, s. 3, h. 1.

¹⁸²⁴ KŞS., nr. 28, s. 1, h. 1; KŞS., nr. 28, s. 1, h. 2.

¹⁸²⁵ KŞS., nr. 28, s. 162, h. 2.

¹⁸²⁶ KŞS., nr. 29/122/2; KŞS., nr. 30, s. 1, h. 2; KŞS., nr. 30, s. 1, h. 3; KŞS., nr. 30, s. 1, h. 4.

¹⁸²⁷ Çocuğun din değiştirmesiyle ilgili olarak bk. Çolak, *XVI. Yüzyılda İstanbul'da İhtida Hareketleri*, s. 123-126. Manisa'da Bektaş-ı Kebir mahallesinde Yani adlı zimmî çocuğu olan İsbilo ile Müslüman olmuştu (Esra Karadağ, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'da İhtida Hareketleri*, (Basılmamış YL. Tezi, C.Ü., SBE), Sivas 2005, s. 38). Bir diğer hadisede Tatarpazarlı Ali'nin Hristiyan olan

İhtidâ kurumunun işleyişinde bir diğer husus ise eşlerden birinin Müslüman olması halinde kadı, evliliğin sürdürülebilmesi için diğer eşin de Müslüman olmasını gerekli görmekteydi. Bu sebeple Maryo adlı kadın Müslüman olup Tuti Aişe adını alması üzerine, eşine de Müslüman olması teklif edilmiştir. Ancak erkek eş Müslüman olmayı reddedince, İslam kurallarına göre eşlerin “beynleri tefrik” yani boşanmaları şart olmuş oluyordu. Bu sebeple Maryo adlı kadın eşinden boşandırılarak, aynı köyde bulunan Abdülkerim ile evlendirilmek istenmişti. Ancak kadın eski eşinden hamile olduğundan, “akidleri vaz’-ı haml ile muhaddet-i inkızâsına tevkif” yani hamilelik bitinceye kadar evlilik akdi ertelenmişti¹⁸²⁸.

Tanzimattan sonra ihtida edebilmenin de bazı yeni kurallara bağlandığı anlaşılmaktadır. Çünkü ihtida olayları imparatorluğun içinde bulunduğu vaziyet sebebiyle, önü alınamayacak sosyal ve siyasi problemlere sebep olmaktadır¹⁸²⁹.

Sonuç olarak denilebilir ki, Osmanlı Devleti’nin sistemli bir ihtida siyaseti olmadığından, kişinin din değiştirmeye zorlanması gibi bir husus söz konusu değildi. İhtidalar genel olarak kişinin isteğine veya elde edeceği sosyal statüye göre olmaktadır. Bazen cezalar veya mükafatlar da bunda etkili olsa da, daha çok akraba ilişkilerinin ihtidaları teşvik ettiği görülmektedir. Bütün bunlara rağmen Osmanlı Devleti’nde ihtida müessesesi son dönemlere kadar çalışmıştır. Çünkü XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla bir geçiş yapmak gerekirse ihtida edenlerin durumlarında fazla bir değişiklik yoktur. Aksine Osmanlı ülkesindeki Müslümanların yaşam seviyesi, Avrupa’dan gelen pek çok kişinin de ihtida etmesine vesile olacak şekilde, kişinin yönlendirilmesinde etken olmuştur¹⁸³⁰.

---

zevcinden çocuklarının eşinin dininde kaldığına işaret edilmektedir (Ortaylı, “Tanzimat Döneminde Tanassur ve Din Değişirme Olayları”, s. 482).

¹⁸²⁸ KŞS., nr. 30, s. 1, h. 1. Ebusuud Efendi bir fetvasında, ihtida eden gayrimüslim kadının kocasına da ihtida etmesinin telkin olunduğu, kabul ettiği takdirde evliliklerinin devamına, etmemesi halinde ise boşandırılarak, kadının istemesi halinde bir Müslüman ile evlendirilmesine cevaz verilmişti (Çolak, *XVI. Yüzyılda İstanbul’da İhtida Hareketleri*, s. 133-134).

¹⁸²⁹ Karadağ, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu’da İhtida Hareketleri*, s. 40-41.

¹⁸³⁰ Bk. Çolak, *XVI. Yüzyılda İstanbul’da İhtida Hareketleri*, s. 173-175.

SONUÇ

1571 yılında fethi tamamlanan ve 1572 yılında beylerbeyilik halinde teşkilatlandırılan Kıbrıs'ın Kaptan Paşa Eyaleti sınırlarına dahil edilişi 1670-1687 tarihlerinde tamamlanmış olmakla beraber, 1703-1718 yılları arasında yeniden eyalet olarak teşkilatlandırıldı. 1718 yılında eyalet statüsü kaldırılan ada, merkezle bağlantılarında yaşanan bazı sıkıntılar sebebiyle 1721'de tekrar Kaptan Paşa Eyaleti'ne bağlandı ve gelirleri kaptan paşa adına tahsil edilmek üzere bir muhassıllık olarak düzenlendi. 1742-1746 seneleri arasında reayanın muhassılların zulümlerine karşı ayaklanması sebebiyle 1745 yılında yeniden eyalet teşkilatına dahil edildi. Ancak yönetimi bu defa idarî yetkilerle de donatılmış olan bir muhassıla devredildi. Vezirlik payesiyle tayin edilen muhassılın yönetimi de uzun sürmemiş, 1748 yılında ada tekrar sadrazama has olarak tayin edilmek suretiyle 1764 tarihinde Muhassıl Çil Osman'ın sebep olduğu kargaşaya kadar da bu şekilde idare edildi. Ancak gayrimüslim din adamları ve Rum Ortodoks lideri Filoteos'un İstanbul'a gönderdiği heyet, vergilerin ağırlığından ve muhassılların zulmünden bahsederek, yönetimin değiştirilmesini istedi. Bu başvuru üzerine yönetim 1785 yılında tekrar kaptan paşaya verildi. Kaptan paşa da adaya 1745-1748 yılları arasında olduğu gibi vekaleten idarî yetkilere sahip bir muhassıl tayin ederek, yönetimi de ona devretti. Bu tarihten sonra Kıbrıs Kaptan Paşa Eyaleti'nin bir sancağı olarak, valilik yetkilerine sahip bir muhassıl tarafından yönetilmeye başlandı.

Muhassıllar, merkezî idarenin ihtiyaç duyduğu gelirleri de toplamak üzere bir mültezim olarak tayin edildiklerinden, satın aldıkları gelir kalemlerini son raddeye kadar sömürücü bir anlayışla yönetmekteydiler. Bu anlayış Kıbrıs'ta olduğu gibi sürekli bir rahatsızlığında kaynağı olmuştur. Özellikle reaya bu durumu vekilleri vasıtasıyla bir şikayet konusu yaparak İstanbul'a taşımaktan çekinmemiştir. Kıbrıs stratejik bir mevkide bulunması ve Düvel-i ecnebiye konsoloslarının sürekli bir ikamet yeri haline gelmesi sebebiyle, reayanın bu serzenişleri İstanbul'da daima yankı bulmuş, muhassıllar sürekli olarak değiştirilmiş görünmektedir. Bazan durum öyle ciddi boyutlara ulaşmıştır ki, devlet reaya vekillerini dahi yetkisiz kılarak, en tabanda bulunan bir yetkiliyi tavana taşıyarak, muhassılları ve başpiskoposları dahi cezalandırma gibi bir yöntem de

benimsemiştir. 1796 yılında III. Selim, başpiskopos ve muhassıl tarafından sürdürülen rekabeti ortadan kaldırmak için bir orta yol gibi gördüğü yeni bir anlayışı yönetime hakim kılarak, adaya gelip giden tüccar ve konsolosların, idareciler ile olan sorunlarında aracı konumunda bulunan eyalet divan tercümanını bir berat ile reaya vekilliğine/reaya vekillerinin başına getirebilmiştir. Osmanlı tarihinde belki bir ilk olarak Kıbrıs eyalet divan tercümanı, başpiskopos, piskoposlar ve kocabaşlarının hatta muhassılın dahi üzerinde yetkili kılınarak, özellikle malî konularda tek merci haline getirilmiştir. 1796 yılından itibaren adayı kendine has bir usul ile ve 1804 yılında mahalli idarecilerin bir komplosuyla karşılaşana kadar sorunsuz bir biçimde yönettiği anlaşılan eyalet divan tercümanının iktidarı da ancak 1808 yılına kadar sürebilmiştir.

Sorunsuz bir şekilde yürütülen malî işler sebebiyle kendilerini bir kenara atılmış gibi hisseden muhassıl ve başpiskopos tarafından 1804 yılında tertiplenerek, Gavur İmam lakaplı kimliği dahi tam olarak ortaya konulamamış olan biri tarafından, fazla vergi talep ediliyor gerekçesiyle çıkarılan isyan, eyalet divan tercümanı tarafından kurulmuş olan düzeni alt üst etmiş, bunun sıkıntıları daha sonra 1821 ve 1833 yılında dış ve iç etkenlere bağlı olarak başka şekiller altında yeniden ortaya çıkmış görünmektedir.

II. Mahmud döneminin başlarına rastlayan eyalet tercümanının görevden alınması işi, tam da III. Selim reformlarının ortadan kaldırılışıyla aynı karakteri taşıyan bir anlayışın ürünü gibi bir görüntü vermektedir. Bu sebeple taşra idaresini yakın takibe alan II. Mahmud, Sened-i İttifak'ın kendisine tanımış olduğu serbestiyeti iyi değerlendirerek, eyaletlerin başında bulunan zorbaları ortadan kaldırmayı, askerî sınıfları yoklamalar ile disipline etmeyi ve sadrazamı Alemdar Mustafa Paşa vasıtasıyla yeni bir askerî teşkilat kurmayı hedefleyen bir idarî siyaset izlemiştir. Bu siyasetin bir ürünü olarak ulufelerin satışına son verilmiş, yeniçerilerin siyasetle, ticaretle ve esnaflıkla ilişkileri kesilmeye çalışıldı.

II. Mahmud bütün kötülüklerin anası olarak gördüğü yeniçerilerin taşradaki uzantılarını, güç kaynaklarını ve onlarla birlikte hareket ederek, taşrada ve merkezde kendine farklı bir yer edinmiş olan ulemanın da iktidarını ortadan kaldırmak istiyordu. Bu maksatla önce yeniçerilerin gücünü zayıflatmayı, daha sonra da ulemanın gücünü oluşturan maddi imkanları ortadan kaldırmak üzere gizli bir planı başarıyla yürüttü. Sırbistan savaşı ve başka birkaç olay yeniçerileri ahalinin gözünden tamamen

düşürürken, taşradaki ocaklar II. Mahmud'a bağlı kişiler tarafından hızlı bir şekilde devir alındı. Tam bu sırada patlak veren 1821 Mora isyanı herşeyin tuzu biberi oldu. Yeniçeriler değil bu isyanı bastırmak, isyanı körükleyen bir rol oynadılar ve kendi ocak ağaları dahil, ulemanın bile desteğini tamamen kaybettiler. Aynı yıl Kıbrıs'ta da patlak veren bir isyan başpiskopos ve metropolitler ile kocabaşların da işini bitirdi. Kıbrıs'ı Mora benzeri bir şekilde Rum diyarı yapmak sevdasıyla Fener Patriği, Rum ihtilal cemiyeti olan Etnik-i Eteryay ve Kıbrıs Başpiskoposu tarafından yapılan gizli görüşmelerde, aracılık yaptırılmak istenen bir Rum vasıtasıyla Osmanlı makamlarına bildirilince, kıyamet koptu. Devlet hızlı hareket ederek, isyan planı yerinde bozuldu ve ele geçirilen suçluların bir çoğu idam edilirken, önemli bir kısmı Mora İhtilalcilerine sığınarak izlerini kaybettirdi. Taşrada süren bu kargaşada yeniçerilerin son derece pasif bir konumda olması 1826 yılında son darbeyi yemeleriyle ortadankaldırılmalarının da bir gerekçesi oldu.

Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılması her ne kadar Osmanlı Devleti'ni soluk aldırarak bir ortama taşımış olsa da, yüzyıllarca devleti cepheden cepheye taşımış ve dünyaya korku salmış olan bir teşkilatın bir anda meydanı boş bırakmış olması, yeni bir ordunun da henüz teşekkül etmemesi, taşra âyânlarının harekete geçmesine ve özellikle Rusyanın parçalama siyasetinin hız kazanmasına sebep olmuştur. Mora İsyanı'na kadar devlet ile çok iyi bir diyalog içinde bulunan Mısı valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa, bir anda siyasetini neredeyse bir hanedanlık iddiasına girişecek şekilde değiştirmiş ve metbusu olduğu merkezî orduları üst üste mağlup ederek, İstanbul kapılarına dayanmıştır. Bu isyan sırasında bir ara Kıbrıs'ı da işgal girişiminde bulunmuş olsa da, donanmasını meşgul etmemek için bu girişimden vazgeçmiş görünmektedir. Nihayet "denize düşen yılanı sarılır" misali, 1555 yılından beri hızlı bir şekilde Osmanlı toprakları üzerinde genişleyen Rusya, Mehmed Ali Paşa'nın isyanının bastırmak üzere, Hıristiyan dünyasının olduğu kadar Türklerin de kutsal şehri olan İstanbul'a bizzat II. Mahmud tarafından davet edilmişti. Rus kuvvetlerinin yardımı, İngiliz-Fransız birleşik donanmasının insiyatifi kaybetmemek için Osmanlı lehine harekete geçmeleri, Mehmed Ali Paşa'nın bir kaç vilayetin valiliği karşılığında kuvvetlerini Mısır'a çekmesi temin edilmiş oldu.

Mısır tehlikesini bu şekilde bertaraf eden II. Mahmud, dikkatini merkez ve taşra teşkilatlarının yeniden yapılandırılmasına çevirdi. Öncelikle İstanbul'un

sorunlarını hal yoluna koymak için, bir nüfus sayımı yaptırmayı ve ülkenin pek çok yerinden şehre gelerek toplumu bir sorunlar yumağı haline getirmiş olan nüfusu ayrıştırmayı ve yeniçerilerden kalan artıkları temizlemeyi hedefledi. Bu başarıldıktan sonra aynı maksatla ülkenin bütün vilayetlerini kapsayan genel bir nüfus sayımına yönelerek, asker, vergi ve toplumsal grupların ortaya çıkarılmasına çalışıldı. Toplum yeni bir teşkilatlanmaya tabi tutularak, yapılması planlanan reformlar için kaynak tesis edilmesi amacıyla pek çok timar mukataaya çevrilerek işletmeye açıldığı gibi, Evkaf-ı Hümâyün Nezareti kurularak, ulemanın elinde atıl kalmış olan vakıfların nezarete devriyle elde edilen gelirler de reformlara kaynak olarak kullanılmıştır. Yeniçeri Ocağı'nın taşradan da tardedilmesi için başlatılan çalışmalar sırasında Kıbrıs'ta da yoklamalar yapılmış, yeniçeri artıkları ayıklandıktan başka, kale askerleriyle topçu askerlerine ait nizamnameler yeniden düzenlenmişti. 1829'da İstanbul'da ortaya çıkan mahalle muhtarları teşkilatı başarılı olunca, Dede Mustafa Efendi adlı Kastamonu mütesellimi, devlet ile ahali arasında aracı kurum halinde bulunan küçük âyânı atamayarak, muhtarlık teşkilatını 1833 yılından itibaren Kastamonu'nun köylerinde uygulamaya koyunca, II. Mahmud, Mustafa Efendi'nin hazırladığı nizamnamenin bütün ülkeye uyarlanmasını emretmişti. Bu sayede 1838 yılında Kıbrıs'ta da muhtarlık teşkilatı kurulmuş ve zaten varlık imkanı bulamamış olan âyân zümresinin, adada yapacak bir işi de kalmadığından, onların yüklendikleri vazife tamamen muhtarlara havale edilmiş oldu.

Kıbrıs'ın XIX. yüzyıldaki cemaat ve nüfus yapısı ise Müslümanların aleyhinde bir durum ortaya çıkarmıştır. Bizim yaptığımız incelemeler; 1831 Kıbrıs nüfus sayımına göre adada 14.802'si müslim ve 28.922'si gayrimüslim olmak üzere toplam 43.724^(*) vergi mükellefi olduğu anlaşılmaktadır. 1833 Kıbrıs temettü sayımı sonuçlarına göre adada müslim ve gayrimüslim olmak üzere 21.000 vergi mükellefinin olması, nüfusun bu şekilde aşağı çekilmesinde, 1833 Kıbrıs İsyanı'nın olduğu kadar ahalinin vergi vermemek için kasıtlı olarak sayıma iştirak etmemiş olmasının da etkisi vardır. 1833 yılında tespit edilebilen vergi mükelleflerinin yaklaşık %29'u (6.138) Müslüman ve %71'i (14.834) ise gayrimüslim olduğu anlaşılmaktadır.

(*) Konuyla ilgili yapılan bir başka çalışma bu rakamı 45.365 (15.585'i müslimve 29.780'i gayrimüslim) olarak vermektedir (*Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, s. 93).

Cemaatlere göre bir nüfus istatistiği ise ortaya koymak mümkün görünmemektedir. Osmanlı tahrir sisteminin genel karakteri, reayanın topluca “zimmî statüsüyle kaydedilmiş olması bu imkanı ortadan kaldırmaktadır. Adada bulunan konsoloslar ise 12 haneden ibaret olup, fiili olarak görev yapan 9 konsolosun olduğu tespit edilmiştir. 1833 Kıbrıs temettü sayımı sonuçlarına göre bu konsoloslar İngiltere, Fransa, İspanya, Avusturya, Sicilya, Hollanda, İsveç, Danimarka ve Rusya’ya aittir. Konsolosların 1821 ve 1833 yıllarında çıkan isyanlarda fiili olarak katkıları olması, Osmanlı Devleti’nin konsolos ve tebaasına karşı daima teyakkuz halinde bulunmasına, onlarla ilgili her meselede adaya mutlaka bir mübaşir tayin edilmesine ve bir şekilde devletin iç işlerine müdahale getirecek bir hadisenin çıkmamasına gayret gösterilmiştir.

Toprağın işletimi ve yönetimi için yapılan düzenlemelere II. Mahmud’un hazinelere kaynak aktarımı çalışmaları sebebiyle hızla işlerlik kazandırılmıştır. Bu itibarla timar ve zeametlerden boşalanlar doğrudan hazinelere devredilerek, satışa çıkarılmış ve mukataa haline dönüştürülmüştür. Mümkün oldukça yeni timar sahası açılmadığı gibi, var olanlar da sahiplerine maaş bağlanmak suretiyle tekaüde ayrılmaları temin edilerek hazinelere aktarılmalarına çalışılmıştır.

24 mukataadan müteşekkil olan Kıbrıs’taki mukataalar genel olarak şehirlerin mültezime verilerek esham karşılığında işletilmesinden oluşmuştur. Ancak gelişen dünya ekonomisinin getirdiği daralma, mukataaların da daralarak enfîye, pamuk, ibrişim, esham, ihtisap, şap, kahve, harir, yapağı, zecriye mukataaları oluşturularak kaynakların daha verimli hale getirilmesine çalışılmıştır. Toprak arazileri çiftlik haline getirilerek daha kalıcı tarım ve zirai faaliyetlere girişilmesine çalışılmış, köylülerin bir kısmı topraklandırılmıştır. Vakıf arazilerin ise mümkün mertebe daraltılmasına ve Evkaf-ı Hümayun’a nakline gayret gösterilmiştir. Gümrük tarifeleri ahidnamelerden kaynaklanan gerekçelerle yükseltilememiş olsa da, yıllık fiyat ayarlamalarından azımsanmayacak bir gelirin sağlanması temin edilmiştir. Ticaret geliştirilmeye çalışılmış, Kıbrıs’ın imkanları iç ve dış ticaret yönüyle geliştirilmek istenmiştir. Eyaletler arasındaki sıkı ticari kontrol, İstanbul söz konusu olduğunda geçerliliğini yitirdiğinden, gümrüksüz dolaşan malların yabancıların ellerine geçmemesi için azami gayret sarfedilmiş ve bu hususta Kıbrıs muhassıl ve kadıları görevlendirilmiştir.

Kıbrıs’ta yaşayan müslim ve gayrimüslimlerden alınan cizye, öşür, nüzul, pembe, harir, yapağı ve temettü vergileri sıkı olarak takip edilmiştir. Bu vergilerdeki

oyunlar sebebiyle Kıbrıs başpiskoposu riyasetinde metropolid ve kocabaşların zaman zaman İstanbul'a heyetler halinde gitmeleri sebebiyle sıkı kontroller yapılmış, reaya üzerindeki yükün azaltılması için ortak çalışma grupları oluşturulmuştur. Nitekim bu gruplar 1824 yılına kadar toplu olarak alınan vergilerin, reaya üzerinde nüfusa endeksli olarak 7/8 oranında getirdiği yükten kurtarılmaya, müslümanların da 1/8 oranındaki çok az gibi görünen vergilendirmesinin asıl nedeninin savaş ve askerlik gibi önemli bir yükün altında eziliyor olmaları gerçeği sebebiyle fazla bir değişikliğe gidilemeyeceğini ortaya çıkarmıştır. Bununla beraber devlet isyanlar ile dağılmış olan gayrimüslim ahaliyi tekrar adaya davet etmiş, gelmelerini özendirici vergi muafiyetlerine gidilerek, kaybettikleri mal ve mülklerin varislere intikali sağlanmış ve bu şekilde gayrimüslim nüfus artırılarak vergi yükü azaltılmaya çalışılmıştır.

Kıbrıs'tan elde edilen gelirler göz önüne alındığında, muhassıllık gelirleri olan mukataaların işletilmesi, vergiler, ticaret, gümrük ve diğer gelirlerin tamamının 23 (küsür) milyon kuruş olduğu anlaşılmaktadır. Bu gelir dağılımı ve gelir kalemlerinin miktarlarıyla ilgili gelirler bahsinde bulunan Tablo 5'e bakılabilir.

BİBLİYOGRAFYA

A. ARŞİV KAYNAKLARI

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul.

a. Ali Emiri Tasnifi

IV. Mustafa

II. Mahmud

b. Babîâlî Evrak Odası (BEO)

Sadaret Amedî Kalemi (A.AMD)

Sadaret Mektubi Kalemi (A.MKT)

Sadaret Mektûbî Kalemi, Umûm Vilayet (A. MKT. UM)

Sadaret Divan-ı Hümayun, Kıbrıs Mühimmesi Kalemi (A.DVN.KBM)

c. Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Kalemi (D.BŞM)

Kıbrıs Emvali (D.BŞM.KBE)

d. Cizye Muhasebesi Kalemi (D.CMH)

e. Cevdet Tasnifi

Askeriye (C.AS)

Bahriye (C.BH)

Dahiliye (C.DH)

Darphane (C.DRP)

Evkaf (C.EV)

Hariciye (C.HR)

İktisat (C.İKT)

Maliye (C.ML)

Saray (C.SRY)

Timar (C.TMR)

f. Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT)

g. İrade Tasnifi

Dahiliye (İ.DH)

Meclis-i Vâlâ (İ.MVL)

h. Kamil Kepeci Tasnifi

ı. Kıbrıs Mutasarrıflığı Taşra Kalemî (TŞR.KB)

Nr. 40, 41, 42, 43, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 51, 54.

j. Maliyeden Müdever Defter Tasnifi (MAD)

k. Maliye Nezareti Varidat Kalemî

Temettüat Defterleri (ML.VRD.TMT)

l. Tapu Tahrir Defterleri Tasnifi (TD)

m. Kıbrıs Şeriye Sicilleri (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul)

KŞS., nr. 27, 28, 29, 30.

n. Şeriye Sicilleri, İstanbul.

Galata Mahkemesi

Nr.637, 640, 641, 662.

B. SÖZLÜKLER

AYVERDİ, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 2006.

Büyük Lûgat, TÜRDAV, İstanbul 1990.

KESTELLİ, Raif Necdet , *Resimli Türkçe Kamus*, (Hzr. R. Toparlı, B.T. Aksu, C. S. Kanoğlu, F. Türkmen), TDK, Ankara 2004.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, İstanbul 1983.

SERTOĞLU, Mithat, *Osmanlı Tarih Lûgati*, İstanbul 1986.

SEYYİD MEHMED RECCANİ, *Redhouse Osmanlıca Lûgat* , 1276.

ŞEMSETTİN SAMİ, *Kamüsü'l-A'lam*, V., İstanbul 1314.

Tarih Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu, Ankara 1974, s. 73).

Yeni Hukuk Lûgati ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, (Hzr. T. Azmi Uslu), İstanbul 1964.

C. KAYNAK ESERLER VE İNCELEMELER

"Kocabaşı", *DİA*, XXVI, s. 140-141.

A Handbook on the Island's Past and Present: Cyprus, Nicosia-Cyprus 1964.

ABDULLAH RAMİZ PAŞA-ZÂDE MEHMED İZZET, *Harita-i Kapudân-ı Deryâ*, İstanbul 1258.

ACUN, Fatma, "Celâli İsyanları (1591-1611)", *Türkler*, IX, (Ed. H.C. Güzel), Ankara 2002, s. 695-711.

....., "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulaması", *Türkler*, IX., (Ed. H.C. Güzel), Ankara 2002, s. 899-915.

ADIYEKE, Nuri, "Islahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair", *Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu*, (Ed. H.C. Güzel), Ankara 2000, s. 183-192.

AHMED CÂVİD, *Hadîka-i Vekayi'*, (Hzrl. Adnan Baycar), Ankara 1998.

AHMED CEVDET PAŞA, *Tarih-i Cevdet*, VII, IX- XII, İstanbul 1309.

AHMED LÛTFİ EFENDİ, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*, I., İstanbul 1999.

AHMED RASİM, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, IV, 1328-1330.

AHMED REFİK, *On Birinci Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı (1592-1688)*, İstanbul 1988.

....., *On İkinci Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı*, İstanbul 1998,

....., *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı*, Ankara 1987.

....., "Sultan Süleyman-ı Kanunî'nin Son Senelerinde İstanbul'un Usûl-i İâşesive Ahvâl-i Ticariyesi", *TOEM*, XXXVII, 1916 (1332), s. 22-46.

AHMED VASIF EFENDİ, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, (Hzr. Mücteba İlgürel), Ankara 1994.

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimâî Tarihi*, II., İstanbul 1974..

....., "Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri 1730-1839", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, VIII-XII/14-23, (Ankara 1975), s. 51-61

AKGÜN, Seçil, "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü", *Atatürk Yolu*, Sayı: I/1, Ankara 1988, s. 1-12.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1996.

....., "Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri", *Türkler*, X., (Ed. H.C. Güzel), Ankara 2002, s. 447-461.

....., "Gedik", *DİA*, XIII., s. 541-543.

- AKŞİN, Sina, "Siyasi Tarih (1789-1908)", *Türkiye Tarihi*, III., İstanbul 2000, s.113-119.
- AKTAN, C. Can-DİLEYİCİ, Dilek-SARAÇ, *Özgür, Vergi, Zulüm ve İsyân*, Ankara 2002.
- AKTEPE, M. Münir, "Tuzcu Oğulları İsyanı", *Tarih Dergisi*, III., Sayı: 5-6, İstanbul 1953, s. 21-52.
- AKYILDIZ, Ali, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, İstanbul 1993.
- ....., *Osmanlı Bürokrasisi ve Mordernleşme*, İstanbul 2004.
- ....., "Osmanlı Merkez ve Taşra Teşkilatlarının Yeniden Yapılanma Süreci (1836-1856)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 3, İstanbul 2000, s. 57-92.
- ....., "Muhtar", *DİA*, XXXI, s. 51-53.
- ....., "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimine Genel Bir Bakış", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 14, İstanbul 2006, s. 11-30.
- ....., "Padişahın Otoritesinin Tartışmaya Açılması: Sened-i İttifak", *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul 2004, s. 83-102.
- ALAGÖZ, Cemal A., "Kıbrıs Tarihine Coğrafi Giriş", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri*, Ankara 1971, s. 13-30.
- ALASYA, Halil Fikret, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'da Türk Eserleri*, Ankara 1977.
- ....., "Kıbrıs'ta 1821 İsyânını Tertipleyenler", *Türk Kültürü*, Sayı: 87, Ocak 1970, s. 207-208.
- ALİ TEVFIK, *Memalik-i Osmaniye'nin Coğrafyası*, İstanbul 1308.
- ALKAN, Mehmet Ö., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Eğitim İstatistikleri, 1839-1924", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik-Devlet İstatistik Enstitüsü-*, Ankara 2000.
- ALTUN, Kudret, "Hala Sultan ve Kıbrıs Seferi", *I. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi (24-27 Kasım) Bildirileri*, II, GaziMagosa/Kıbrıs 1998, s. 347-353.
- ALTUNBAY, Mustafa, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", *Türkler*, X., (Ed. H.C. Güzel), Ankara 2002, s. 791-802.
- ANAGNOSTOPOULOU, Sia, "Les Rapports De L'Eglise Orthodoxe Avec Le Kapudan Pacha (fin du XVIIIème début XIXème siècle)", *The Kapudan Paşa*

- his office and his Domain*, (Ed. Elizabeth Zachariadou), Rethymon 2002, 265-291.
- ANHEGGER, Robert, "Osmanlı Devleti'nde Hıristiyanlar ve İç Tartışmalar: Düşünce ve Örnekler, I", *Tarih ve Toplum*, Yıl: 8, Sayı: 46, Ekim 1987, s. 54-56.
- ANIL, Yaşar Şahin, *Osmanlı'da Kadılık*, İstanbul 1993.
- ARIKAN, Zeki, "Osmanlı İmparatorluğunda Egemenlik Anlayışı", *Milli Egemenlik ve Demokrasi Kurultayı*, Ankara 1995, s. 64-79.
- ATALAY, Bülent, *Fener Rum Patrikhanesinin Türkiye'deki Siyasi Faaliyetleri*, İstanbul 2002.
- ATUN, Ata, *Milattan Öncesinden Günümüze Kıbrıs Tarihi Üzerine Belgeler*, I-II, Kıbrıs 2005.
- ....., "Venedik Kayıtlarından Magosa Kalesi Kuşatması 1571", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 103, (Temmuz 2002), s. 40-44.
- AVCI, Mustafa, "Sigortanın Osmanlı Hukukuna Girişi", *Türkler*, XIV, s.436-446.
- AYAŞLI, Münevver, *19. Yüzyıl Teşrin-i Sâni ve Ötesi Kıbrıs ve Fetvası*, İstanbul 1971.
- AYBET, Gülgün Üçel, "XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyal İlişkiler", *Türkler*, X., Ankara 2002, s. 359-365.
- AYDIN, M. Akif, "Osmanlıda Hukuk", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I., (Ed. E. İhsanoğlu), İstanbul 1994, s. 375-429.
- ....., "Eski Hukukumuzda Gayrimüslimlerin Din ve Vicdan Hürriyeti", *Osmanlı'da Din-Devlet İlişkisi*, (Ed. Vecdi Akyüz), İstanbul 1999, s. 223-229.
- AYDIN, Mahir, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989) Bildiriler*, İstanbul 1990, s. 81-106.
- ....., "Tatarpazarcığı: Socio-economic Condition of Muslim Urban Residents", *The Ottoman State and Societies in Change*, London 2004, s.77-105.
- AYDIN, Veli, "Osmanlı Maliyesinde Bir İç Borçlanma Örneği Olarak Esham Uygulaması", *Türkler*, XIV., s. 340-351.
- AYKUT, Şevket Nezih, "Osmanlı Sikkeleri", *Türkler*, X., (Ed. H. C. Güzel), Ankara 2002, s. 823-843.
- AYNURAL, Salih, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları: Zahire Ticareti (1740-1840)*, İstanbul 2001.

- BAĞIŞ, A. İhsan, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler Kapitülasyonlar- Beratlı Tüccarlar- Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839)*, Ankara 1983.
- BAİLEY, Frank Edgar, "Palmerston ve Osmanlı Reformu", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed. Halil İnalcık- Mehmet Seyitdanlıoğlu), Ankara 2006.
- BAKAR, Bülent, *Ermeni Tehciri ve Uygulaması*, (Basılmamış Dr. Tezi, M.Ü., TAE), İstanbul 2003.
- BARKAN, Ö. L., *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul 1980.
- ....., *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları*, I., İstanbul 1943.
- ....., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI., İstanbul 1950, s. 524-561.
- ....., "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler(I) İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: II, İstanbul 1974, s. 279-387.
- ....., "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmûası*, X, İstanbul 1955, s. 1-36.
- ....., "Timar", *İA.*, XII/1, s. 286-333.
- ....., "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 345-349.
- BARKEY, Karen, *Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, İstanbul 1999.
- BARRERAS, Laura Alonso, "Religious Communities In Cyprus Under The Ottoman Rule", *International Congress on Learning and Education In The Ottoman World Proceedings, (12-15 April 1999)*, İstanbul 2001, s. 277-285.
- BAŞ, Mustafa, *Türk Ortodoks Patrikhanesi*, Ankara 2005.
- BAŞAR, Fehmeddin, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)*, Ankara 1997.
- BAŞKAYA, Serhat Şahin, *Mehmed Mansur Efendi ve "Rum Fetreti Tarihi (Yunanistan İsyanı ve Teşekkülü)" Adlı Eserinin Değerlendirilmesi*, (Basılmamış YL. Tezi, M.Ü., TAE) İstanbul 1997.
- BATMAZ, Eftal Şükrü, "Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış", *Osmanlı Tarih Araştırmaları Mecmuası (OTAM)*, Sayı: 7, Ankara 1996, s. 1-11.

- BAYKARA, Tuncer, *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)*, Ankara 1990.
- ....., "Osmanlı Reformunun İlk Zamanları: Yeniçeri Ocağının Kaldırılması ve İlk Tatbikat", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 10, İzmir 1995, s. 1-11.
- ....., "Yeniçeri Ocağının Kaldırılmasının Sosyal Sonuçları", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri* (28-30 Haziran 1989), Bildiriler, s. 1147-157.
- ....., "Asâkir-i Mansûre'nin İlk Döneminde Talim Düzeninin Değişmesi", *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, II., s. 101-106.
- BECKER, C. H., "Cizye", *İA*, III., s. 199-201.
- BEDEVİ, Vergi, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Kıbrıs Tarihi*, Lefkoşa 1966.
- BEHAR, Cem, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik, Devlet İstatistik Enstitüsü (Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yıldönümü)*, Ankara 2000, s. 61-72.
- BEKSAC, Engin, "Kıbrıs ve Deniz Kavimleri'nin Gerçeği", *III. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi 13-17 Kasım 2000 Bildirileri*, GaziMagosa 2000, s. 169-183.
- BERKES, Niyazi, "Osmanlı İmparatorluğu ve Ortodoks Kilisesi", *Osmanlı Devletinde Din ve Devlet İlişkisi*, (Ed. Vecdi Akyüz), İstanbul 1999, s. 209-221.
- BEŞİRLİ, Mehmet , "Tokat Şeriye Sicilleri'ndeki Ferman ve Buyruklara Göre XIX. Yüzyılın Başlarında Sivas Eyaleti'nin İdarî ve Ekonomik Yapısı", *Cumhuriyet'in 80. Yılında Sivas Sempozyumu (15-17 Mayıs 2003)*, Sivas, s. 159-180.
- BEYDİLLİ, Kemal, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İstanbul 2001.
- ....., "II. Mahmud", *DİA*, XXVII, s. 352-357.
- ....., "İmam", *DİA*, XXII., s. 181-186.
- ....., "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I., (Ed: Ekmelettin İhsanoğlu), İstanbul 1994, s. 66-139.
- ....., "1828-1829 Osmanlı - Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler", *Belgeler*, Sayı: 17, Ankara 1993, s. 365-434.
- BEYDİLLİ, Kemal-İlhan, ŞAHİN, *Mahmud Raif Efendi ve Nizam-ı Cedîd'e Dâir Eseri*, Ankara 2001.

- BİLGİLİ, A. Sinan, *XVI. Yüzyılda Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri (Varsaklar)*, (Basılmamış Dr. Tezi, M.Ü., TAE), İstanbul 1994.
- BİRKEN, Andreas, *Die Provinzen des Osmanischen Reiches*, Wiesbaden 1976.
- BİZBİRLİK, Alpay, "Osmanlı Devleti'nde Ticaret Üretime Dair Değerlendirilebilir Bir Kaynak: "Tereke Defterleri" ve Edirne Tereke Defterleri Üzerine Bir Deneme", *Türkler*, X., (Ed. E. İhsanoğlu), Ankara 2002, s. 731-736.
- BOSTAN, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Amire*, Ankara 1992.
- ....., "İnebahtı Deniz Savaşı", *DİA*, XXII., s. 287-289.
- ....., "Kahve", *DİA*, XXIV, s. 202-205.
- ....., "Kıbrıs Seferi Günlüğü ve Osmanlı Donanması'nın Sefer Güzergahı", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, (Hrz. Ahmetbeyoğlu, A.-Afyoncu, E.), İstanbul 2001, s. 11-38.
- ....., "Ali Paşa, Güzelce", *DİA*, II., s. 424-425.
- ....., "Kapudan Paşa", *DİA*, XXIV, s. 354-355.
- ....., "The Establishment of the Province of Cezayir-i Bahr-ı Sefid", *The Kapudan Paşa his office and his Domain*, (Ed. Elizabeth Zachariadou), Rethymon 2002, s. 241-251.
- ....., "Derya Beyi", *DİA*, IX, s. 200-201.
- BOSTAN, M. Hanefi, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, (Basılmamış Dr. Tezi, M.Ü., TAE), İstanbul 1993.
- BOZKURT, Gülnihal, "Azınlık İmtiyazları-Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş", *Atatürk Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 40, Ankara 1998, s. 247-261.
- BOZKURT, Nurgül, "XVIII. Yüzyılın Başlarında Osmanlı-Avusturya Ticari Münasebetleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 12, İzmir 1997, s. 183-195.
- BRAUDE, Benjamin, "Millet Sistemi'nin İlginç Tarihi", *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu, Pax Ottomana ve Hıristiyan Azınlıkların Durumu*, (Ed. Hasan Celal Güzel), Ankara 2000, s. 131-143.
- CÂBÎ ÖMER EFENDİ, *Câbî Tarihi*, (Hrz. Mehmet Ali Beyhan), Ankara 2003.
- CANATAR, Mehmet, "Kethüda", *DİA*, XXV, s. 332-333.
- CERASI, Maurice M., *Osmanlı Kenti: Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, İstanbul 2001.
- CEZAR, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul 1986.

- CİHAN, Ahmet, *Modernleşme Döneminde Osmanlı Uleması*, (Basılmamış Dr. Tezi, İ.Ü., SBE), İstanbul 1996.
- ....., “Osmanlıda Modernleşme ve İlmiye Zümresi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 121, (Ağustos) İstanbul 1999, s. 3-15.
- CİHAN, Ahmet-DOĞAN, İlyas, “Osmanlı Toplumsal Yapısı ve Sivil Toplum”, *Türkler*, X., (Ed. Hasan Celal Güzel), Ankara 2002, s. 292-315.
- CİN, Halil, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, İstanbul 1978 ve 1985.
- ....., “Arazi”, *DİA*, III, s. 342-346.
- ....., “Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Yöntemleri”, *150. Yılında Tanzimat*, (Ed. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1992.
- ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991.
- ....., “Tanzimat’ın İlânı Sırasında Anadolu’da İç Güvenlik”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIII/24, (Ankara 1980), s. 45-89.
- ....., “Tanzimat Döneminde Türkiye’de Yönetim (1839-1856)”, *Bellekten*, Sayı: 203, Ankara 1988, s. 601-625.
- ....., “Tanzimat’ın İlânı Sıralarında Türkiye’de Yönetim (1826-1839)”, *Bellekten*, Sayı: 201, Ankara 1987, s. 1215-1240.
- ....., “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ülke Yönetimi”, *Tanzimattan Cumhuriyete Ansiklopedisi*, I., s. 210-230.
- ....., “1830 Genel Sayamına Göre Ankara Şehir merkezî Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, I., İstanbul 1980, s. 109-132.
- ÇAKIR, Baki, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2003.
- ÇELİK, Ali, *Tarihte Kıbrıs ve Hala Sultan*, İzmir 2005.
- ÇELİK, Şenol, *Osmanlı Taşra Teşkilatında İçel Sancağı (1500-1584)*, (Basılmamış Dr. Tezi, M.Ü., TAE), İstanbul 1994.
- ÇELİK, Yüksel, *Hüsrev Mehmed Paşa Siyasi Hayatı ve Askeri Faaliyetleri (1756-1855)*, (Yayınlanmamış Dr. Tezi, İ.Ü., SBE), İstanbul 2005.
- ....., “Tanzimat Devrinde Rüşvet-Hediye İkilemi ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 15, İstanbul 2006, s.25-64.

- ÇEVİKEL, Nuri, *Kıbrıs Eyâleti: Yönetim, Kilise, Ayân ve Halk (1750-1800)*, Gazimagosa 2000.
- ....., "Bir Osmanlı Eyaleti Kıbrıs", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, (Hzr. Ahmetbeyoğlu, A.-Afyoncu, E.), İstanbul 2001, s. 99-120.
- ....., "18. Yüzyıl Osmanlı Kıbrıs'ında Ermenilerin Durumuna Dair Bazı Tespitler", *Yeni Türkiye*, Sayı: 38, Ankara 2001, s. 710-718.
- ....., "Ayanlık ve Kıbrıs Eyaleti", *Türkler*, XIII, (Ed. H. C. Güzel), Ankara 2002, s. 713-717.
- ....., "Osmanlı'da Ayânlık ve Kıbrıs Eyâleti (XVIII. Yüzyıl)", *Türkler*, XIII., (Ed. H. C. Güzel), Ankara 2002, s. 712-713.
- ÇİÇEK, Kemal, "Cemaat mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmilerin Yargı Tercihi", *Pax Ottomana, Studies in Memoriam Prof.Dr. Nejat Göyünç*, Ankara 2001, s. 31-49.
- ....., "Kıbrıs'ta Muhtarlık Teşkilatının Kuruluşu", *XII. Türk Tarih Kongresi*, III, Ankara 1999, s. 1253-1259.
- ....., "Lefkoşa Mahkemesinde Rumlar ve *Türkler*", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, (Hzr. Beyoğlu, A.-Afyoncu, E.), İstanbul 2001, s. 59-98.
- ....., "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Konsolosluk Tercümanları", *Tarih ve Toplum*, XXV, Sayı: 146, Şubat 1996, s. 81-87.
- ....., "Osmanlılar Zamanında Kıbrıs", *Tarih ve Toplum*, XXIII/136, (Nisan 1995), s. 58-64
- ....., "Tanzimat ve Şer'iat: Namaz Kılmayanlar ve İçki İçenlerin Takip ve Cezalandırılması Hakkında Kıbrıs Muhassılı Mehmet Tal'at Efendi'nin İki Buyruldu", *Toplumsal Tarih*, Mart 1995, s. 22-27.
- ....., "Kıbrıs", *DİA*, XXV, s. 374-379.
- ÇİZAKÇA, Murat, "The Kapudan Pasha and The Shipowners", *The Kapudan Pasha his Office and his Domain*, (Ed. Elizabeth Zachariadu), Rethymnon 2002, s.203-211.
- ÇOLAK, Kamil, "İstanbul'da İhtida Hareketleri (XVI. Yüzyıl)", *Osmanlı*, IV, (Ed. Hasan Celal Güzel), Ankara 1999, s. 495-505.
- ....., *XVI. Yüzyılda İstanbul'da İhtida Hareketleri*, (Basılmamış Dr. Tezi, H.Ü., SBE), Ankara 2000.

- ÇORUH, Haydar, Temettüat Defterlerine Göre Erzurum Şehri (1844), (Basılmamış YL. Tezi, M.Ü., TAE), İstanbul 1997.
- ....., “Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri Işığında 1912 Limasol Hadisesi”, *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi (Journal For Cyprus Studies)*, IV, GaziMagosa, s. 391-416.
- ÇÖHÇE, Salim, “1572 Yılında İçel Sancağından Sürülüp Kıbrıs’ta İskan Edilen Aileler”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 2 (İzmir 1997), s. 1-78.
- ....., “İçel Sancağı Ermenak Kazasından Kıbrıs’a Göçürülen Aileler”, *III. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi 13-17 Kasım 2000 Bildirileri*, Gazi Magosa 2000, s. 223-243.
- DAĞLI, Yücel, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Kıbrıs", *II. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri (24-27 Kasım 1998)*, II., GaziMagosa 1999, s. 427-442.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I, İstanbul 1971.
- DARKOT, Besim, "Kıbrıs", *İA.*, VI, s. 672-676.
- DARLING, Linda T., *Revenue-Raising-LEgitimacy Tax Collection-Finance Administration İn the Ottoman Empire (1560-1660)*, NewYork 1996.
- DAVINSON, Roderich H., *Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)*, (Çvr. Mehmet Morali), İstanbul 2004.
- ....., “19. Yüzyılda Hıristiyan-Müslüman Eşitliğine Karşı Türklerin Tutumları”, *Bellekten*, (Çvr. Durdu Mehmet Burak), LXIII, Sayı: 236, Ankara 1999, s. 229-251.
- DE GROOT, A. H., “Kıbrıs”, *Doğumunun 65. Yılında Prof.Dr. Ahmed Özgiray’a Armağan, Tarihin İçinden*, İstanbul 2006, s. 282-311.
- De La BROQUIERE, Bertrandon, *Denizaşırı Seyahati*, (Ed: Ch. Schefer, Çvr. İlhan Arda), İstanbul 2000.
- DEMİR, Betül, *II. Mahmud Devrinde Berlin Sefarethanesi ’nin Yeniden Açılması ve Elçi Olarak Atanan Kamil Paşa ’nın Faaliyetleri*, (Basılmamış YL. Tezi, İ.Ü., SBE), İstanbul 2000.
- DEMİREL, Ömer, “Osmanlı Esnafı (1750-1850)”, *Türkler*, XIV., (Ed. H.C.Güzel), Ankara 2002, s. 253-264.
- DİP, Pierre, *Histoire de l'Eglise Maronite*, I., Beyrut 1962.

- DOĞAN, Muzaffer, "Osmanlı İmparatorluğunda Makam Vergisi Caize", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, VII., İstanbul 2002, s. 35-69.
- DOĞRU, Halime, "Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fethi ve İskan Siyaseti", *Türkler*, IX., (Ed. H.C. Güzel), Ankara 2002, s. 165-176.
- DÖNDÜREN, Hamdi, *İslam Hukukuna Göre Günümüzde Vakıf Meselesi*, İstanbul 1998.
- EBÛ SEHL NU'MAN EFENDİ, *Tedbîrât-ı Pesendide (Beğenilmiş Tedbirler)*, (Hzr. Ali İbrahim Savaş), Ankara 1999.
- EFE, Ayla, *Muhassıllık Teşkilatı*, (Yayınlanmamış Dr. Tezi, E.A.Ü., SBE), Eskişehir 2002.
- EMECEN, Feridun, "Osmanlı Siyasi Tarihi", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I., (Ed. E. İhsanoğlu), İstanbul 1994, s. 17-26.
- ....., "XVI. Asrın İkinci Yarısında İstanbul ve Sarayın İâşesi İçin Batı Anadolu'dan Yapılan Sevkiyat", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri (29 Mayıs-1 Haziran 1988) Bildiriler*, İstanbul 1989, s. 197-231.
- ENGELHARDT, *Tanzimat ve Türkiye*, (Çvr. Ali Reşad), İstanbul 1328 ve 1999.
- ERCAN, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Ankara 2001.
- ....., *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*, Ankara 1988.
- ....., "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)", *Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu*, (Ed. Hasan Celal Güzel), Ankara 2000, s. 145-161.
- ERDENTUĞ, Nermin, "Kıbrıs ve Türkiye Toplumlarının Kültür Birliği", *DTCFD*, XXV, Sayı: 1-2, Ocak-Haziran 1967, ankar 1970, s. 1-9.
- ERDOĞAN, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2005.
- ERDOĞRU, Akif, "Osmanlı Döneminde Kıbrıs Şekerhaneleri (1571-1607)", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 12, İstanbul 1998, s. 71-82.
- ....., "Onsekizinci Yüzyıl Sonlarında Kıbrıs'ta Avrupalı Konsoloslar ve Tercümanları", *II. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri (24-27 Kasım 1998)*, II., GaziMagosa 1999, s. 315-327.
- ....., "Osmanlı Kıbrıs'ında İhtida Meselesi (1580-1640)", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s. 162-171.

- ....., "Osmanlı Kıbrıs'ında Su Tedariki (1570-1640), *Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Ahmet Özgiray'a Armağan, Tarihin İçinden*, (Ed. Prof. Dr. M. Akif Erdoğan), İstanbul 2006, s. 223-226.
- ....., "Beyşehir ve Seydişehir Kazalarından Kıbrıs Adasına Sürülmüş Aileler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: XI, İzmir (1996), s. 9-67.
- ....., "Kıbrıs Adası'nın 1831 Tarihli Osmanlı Nüfus Sayımı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 12, İzmir 1997, s. 81-93.
- ....., "Kıbrıs Yeniçerileri Üzerine Notlar (1593-1640)", *Pax Ottomana, Studies in Memoriam Prof.Dr. Nejat Göyünç*, (Ed. Kemal Çiçek), Ankara 2001, s. 309-324.
- ....., "Osmanlı Kıbrıs'ında Kahve ve Kahvehaneler (1594-1640), *Türkler*, X., (Ed. H.C.Güzel), Ankara 2002, s. 640-644.
- ....., "Osmanlı Kıbrıs'ında Önemli Bir Görevli: Beytül-mâl-i Hassa ve Âmme Emni", *CİEPO, XIV. Sempozyumu Bildirileri (18-22 Eylül 2000)*, Çeşme-Ankara 2004, s. 149-160.
- ....., "Osmanlı Kıbrıs'ında Su tedariki (1570-1640)", *Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Ahmet Özgiray'a Armağan, Tarihin İçinden*, İstanbul 2006, s. 218-236.
- ....., "Beyşehir ve Seydişehir Kazalarından Kıbrıs Adasına Sürülmüş Aileler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: XI, İzmir 1996, s.9-67.
- ....., "Kıbrıs Adası'nın 1831 Tarihli Bir Osmanlı Nüfus Sayımı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: XII, İzmir 1997, s. 80-93.
- ERDOST, Muzaffer İlhan, *Osmanlı İmparatorluğunda Mülkiyet İlişkileri*, Ankara 1984.
- EREN, Ahmet Cevat, *Mahmud II. Zamanında Bosna-Hersek*, İstanbul 1965.
- ERGİN, Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-i Belediye*, I., İstanbul 1922 (1338).
- ERHAN, Çağrı, "1830 Osmanlı-Amerikan Antlaşması'nın Gizli Maddesi ve Sonuçları", *Bellekten*, LXII, Sayı: 234, Ankara 1999, s. 457-465.
- ERYILMAZ, Bilal, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, İstanbul 1990.
- ....., *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İstanbul 1992.
- ERZEN, Afif, "Kıbrıs Tarihine Bir Bakış", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri*, Ankara 1971, s. 79-85.

- EYİCE, Semavi, *Bertrandon De La Broquiere'in Denizaşırı Seyahati*, (Çvr. İlhan Arda), İstanbul 2000.
- ....., "Câfer Paşa Camii", *DİA*, VI., s. 554-555.
- FAROQHÎ, Suraiya, "Alum Production and Alum Trade in the Ottoman Empire (About 1560-1830)", *Wiener Zeitschrift Für die Kunde des Morgenlandes*, Sayı: 71, Wien 1979, s. 153-175.
- FEDAİ, Harid, *Kıbrıs Müftüsü Hilmi Efendi- Şiirler-*, Lefkoşa 2000.
- FENDOĞLU, H. Tahsin, " Osmanlı-A.B.D Ticarî İlişkileri", *Türkler*, XIV., (Ed. H.C. Güzel), Ankara 2002, s. 270-283.
- FİNKEL, Caroline, *Rüyadan İmparatorluğa: Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü, 1300-1923*, İstanbul 2007.
- FODOR, Pál, "The Organisation of Defence in The Eastern Mediterranean (end of the 16th century)", *The Kapudan Pasha his Office and his Domain*, Rethymnon 2002, s. 86-93.
- GAZİOĞLU, C. Ahmet, *İngiliz İdaresinde Kıbrıs*, I., İstanbul 1960.
- ....., *Kıbrısta Türkler(1570-1878)*, Lefkoşa 1994, s. 167.
- GELİBOLULU MUSTAFA ALİ, *Kitâbü't-Târih-i Kühü'l-Ahbâr*, (Ahmet Uğur-vd.), Kayseri 1997.
- GENCER, A. İhsan, *Bahriye'de Yapılan Islâhât Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, Ankara 2001.
- ....., *Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 1986.
- GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2003.
- ....., "Esham", *DİA*, XI., s. 376-380.
- ....., "Malikâne", *DİA*, XXVII, s. 516-518.
- ....., "Mukataa", *DİA*, XXXI, s. 129-132.
- GEORG OĞULUKYAN, *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi 1806-1810 İsyamları: III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Alemdar Mustafa Paşa*, (Çvr. Hrand D. Andreasyan), İstanbul 1972.
- GÖK, Nejdet, "Osmanlı Diplomatasında Berât Formu ve Berât Anlamında Kullanılan Diğer Terimler", *Türkler*, IX, (Ed. H.C. Güzel), Ankara 2002, s. 866-876.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, "Konsolos", *İA*, VI, s. 836-840.
- GÖKÇE, Turan, "1572 Yılında İç-İl Sancağından Sürülüp Kıbrıs'ta İskân Edilen Aileler", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı: II, İzmir 1997, s.1-78.

- GÖKTEPE, Cihat, "Osmanlı Dönemi ve Sonrasında Türk-Ermeni Münasebetleri", *Hosgörü Toplumunda Ermeniler*, I., Kayseri 2007, s. 535-559.
- GÖNEN, Yasemin Sanem, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancıların Adli Ayrıcalıkları*, (Basılmamış Dr. Tezi, MÜ. TAE), İstanbul 1998.
- GÖNEY, Süha, *Siyasî Coğrafya*, II., İstanbul 1993.
- GÖYÜNÇ, Nejat, "Hâne " Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi (Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı)*, Sayı: 32, Mart 1979, s. 331-348.
- ....., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler", *Türkler*, X., (Ed. H.C. Güzel), Ankara 2002, s. 233-251.
- GREENWOOD, Antony , *İstanbul's Meat Provisioning: A Study Of The Celepkeşan System*, (Dr. Thesis, Universty of Chicago], Chicago 1988.
- GUNNİS, Rupert, *Historic Cyprus: A Guide to its Towns and Villages, Monasteries and Castles*, Londra 1936.
- GÜÇER, Lütfi, *XVI.-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964.
- ....., "XV.-XVII. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı", *İktisat Fakültesi Mecmuası (İMF)*, XXIII/1-2, İstanbul 1962, s. 81-145.
- GÜLEN, Nejat, *Şanlı Bahriye: Türk Bahriyesinin İkiyüz Yıllık Tarihçesi (1773-1973)*, İstanbul 2001.
- GÜLSOY, Ersin, *Girit'in Fethi ve Adada Osmanlı İdaresinin Tesisi (1645-1670)*, (Basılmamış Dr. Tezi, M.Ü., TAE), İstanbul 1997,
- GÜLSOY, Ufuk, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reâyâ*, İstanbul 1993.
- GÜRAN, Tevfik, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, İstanbul 1998.
- ....., "19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik (T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü)*, Ankara 2000, s. 73-94.
- ....., "Tanzimât Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)", *Belgeler*, XIII/17, Ankara 1988, s. 213-365.
- ....., "İstanbul'un İaşesi", *İstanbul: Şehir ve Medeniyet*, (Ed. Şevket Kamil Akar), İstanbul 2004, s. 320-321
- ....., "Temettuat Registers as a Resource about Ottoman Social an Economic Life", *The Ottoman State and Societies in Change: A Study of the Nineteenth*

- Century Temettuat Registers*, (Ed. Hayashi Kayoko-Mahir Aydın), London, New York, Bahrain 2004, s. 3-15.
- GÜRKAN, Haşmet Muzaffer, *Tarih İçinde Kıbrıs*, Kıbrıs 2000.
- GÜRSOY, Cevat R., "Coğrafya Bakımından Kıbrıs ve Türkiye", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri*, Ankara 1971, s. 41-48.
- ....., "Kıbrıs Müşahedeleri", *DTCFD*, XX, Sayı: 3-4, Temmuz Aralık 1962, Ankara 1963, s. 161-210.
- HAKERİ, B. Hakkı, *Başlangıcından 1878'e Kıbrıs Tarihi*, Ankara 1993.
- HALAÇOĞLU, Ahmet, "1866-68 Tarihleri Arasında Harput Mahkemesine İntikal Eden Dava ve İdarî Uygulamalar", *Türk Kültürü Araştırmaları; Halil Fikret Alasya'ya Armağan -Ayrı Basım-*, Ankara 1989.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1991.
- ....., "Kıbrıs'ta İskân Politikası", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, (Hzr. Ahmetbeyoğlu, A.-Afyoncu, E.), İstanbul 2001, s. 39-46.
- ....., "Kura-i Şer'iyye Usulü'nün Harput Eyaleti ve Çevresinde Uygulanması", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, 4-8 Ekim 1999, Ankara.
- HATTOX, Ralph S., *Kahve ve Kahvehaneler, Bir Toplumsal İçeceğin Yakındoğu'daki Kökenleri*, (Çvr. Hüseyin Elhüseyini), İstanbul 1998.
- HAZAI, György, "A Propos de L'histoire du Titre Kapudan Paşa", *The Kapudan Pasha his Office and his Domain*, (Ed. Elizabeth Zachariadou), Rethymon 2002, s. 3-5.
- HEYD, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (Çvr. Enver Ziya Karal), Ankara 1975.
- HINZ, Walter, *İslam'da Ölçü Sistemleri*, (Çvr. Acar Sevim), İstanbul 1990.
- HİKARİ, Egawa, "Balıkesir: A Rural City in Social Economic Change", *The Ottoman State and Societies in Change*, London 2004, s.107-139.
- HİLL, George, *A History of Cyprus*, IV., London 1853.
- ISSAWİ, Charles, "The Decline of Middle Eastern Trade -Mediterranean area-", *İslam and the Trade of Asia*, (Ed. D.S. Richards), Oxford 1970, s. 253-259 .
- IVANOVA, Svetlana, "Ali Pasha: Sketches From The Life of a Kapudan Pasha on The Danube", *The Kapudan Paşa his office and his Domain*, (Ed. Elizabeth Zachariadou), Rethymon 2002, s. 325-345.

- İLGÜREL, Mücteba, "Hububat Kaçakçılığı", *CİEPO, XIV. Sempozyumu Bildirileri, 18-22 Eylül 2000*, Çeşme, Ankara 2004, s. 361-369.
- ....., "Yeniçeriler", *İA.*, XIII, s. 385-395.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (Çvr. Ruşen Sezer), İstanbul 2003.
- ....., "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Belleten*, XXVII., Ankara 1964, s. 623-649.
- ....., "Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus", *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi (Kıbrıs ve Türkler)*, III, Sayı: B2, Ankara 1964, s. 27-58.
- ....., "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu", *Belleten*, Ankara 1964, Sayı: XXVIII/112, s. 603-623.
- ....., "Tanzimat Nedir?", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed. Halil İnalçık- Mehmet Seyitdanlıoğlu), Ankara 2006.
- .....-QUATAERT, Donald, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, II., İstanbul 2004.
- İNAN, Kenan, "Tercümanların Statüleri", *Tarih ve Toplum*, XXVI/154, (Ekim 1996), s. 196-201.
- JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V., İstanbul 2005.
- İPŞİRLİ, Mehmed, "Beylerbeyi", *DİA*, VI, s.69-74
- ....., *Tarih-i Selaniki*, I, Ankara 1999.
- ....., "Hâcegân", *DİA*, XIV, s. 430.
- ....., "II. Mahmud Döneminde Vakıfların İdaresi", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989)*, Bildiriler, s. 49-59.
- ....., "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I., (Ed. E. İhsanoğlu), İstanbul 1994, s. 221-239.
- İŞBİLİR, Ömer, "Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmali: I. Ahmed Devri İran Seferi Örneği", *Türkler*, X., (Ed. H.C. Güzel), Ankara 2002, s. 151-159.
- JENNINGS, C., Ronald, "Lekoşa", *Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Ahmet Özgiray'a Armağan, Tarihin İçinden*, (Ed. M. Akif Erdoğan), İstanbul 2006, s.366-378.
- ....., Ronald, "The Locust Problem In Cyprus", *Toriental and African Studies*, Vol. LI, Part 2, London 1988, s.279-313.
- ....., "Mağosa", *Tarih Yazıları*, (Ed. M. Akif Erdoğan), İstanbul 2006, s. 293-304.

- ....., “The Population, Taxation and Wealth in the Cities and Villages of Cyprus, According to the Detailed Population Survey (defter-i mufassal) of 1572”, *Journal of Turkish Studies*, Vol. X (1986), s. 175-191.
- ....., “Divorce in The Ottoman Sharia Court of Cyprus”, *Histoire économique et sociale de l’Empire ottoman et de la Turquie (1326-1960)*, (Ed. Daniel Panzac), Paris 1995, s. 359-371.
- ....., “Lefkoşa”, *Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Ahmed Özgiray’a Armağan, Tarihin İçinden*, (Ed. M. Akif Erdoğan), İstanbul 2006, s. 366-379.
- ....., “The Zimmis: Greek Orthodox Christians and Other Non-Muslims”, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World (1571-1640)*, London 1993, S.132.
- KACIR, Şevket, *Şer’iyye Sicilleri İstanbul Kadılığı Defterlerine Göre H. 1225-1247 (M. 1810-1831)’de İstanbul’da İktisadî Hayat*, (Basılmamış YL. Tezi, M.Ü., Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü), İstanbul 1996.
- KAHRAMAN, Seyyit Ali, *Evkaf-ı Hümayun Nezareti*, İstanbul 2006.
- KANTEMİR, Dimitri, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, I, İstanbul 1998.
- KARADAĞ, Esra, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu’da İhtida Hareketleri*, (Basılmamış YL. Tezi, C.Ü., SBE), Sivas 2005, s. 38).
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı (1831)*, Ankara 1943 (ve İkinci Baskı: 1977).
- ....., *Osmanlı Tarihi -Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)-*, V, Ankara 1961.
- ....., *Osmanlı Tarihi*, V., Ankara 1995.
- ....., *Selim III ve Nizam-ı Cedid*, Ankara 1946.
- ....., *Selim III’ün Hat-tı Hümayunları -Nizam-ı Cedid- 1789-1807*, Ankara 1988.
- ....., “Ragıb Efendi’nin Islâhat Lâyıhası”, *Tarih Vesikaları Dergisi*, I., Sayı: V, Ankara, (Şubat) 1942, s. 356-368.
- KARAMURSAL, Ziya, *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara 1989.
- KARATAŞ, Veli, *XIX. yüzyılda Yenileşme Çabaları ve Osmanlı Ulemasının Tavrı*, (Basılmamış YL. Tezi, M.Ü., SBE), İstanbul 1998.

- KAYA, Dilek, *XIX. Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Kerbela Sancağı*, (Basılmamış YL. Tezi, M.Ü., TAE), İstanbul 2004.
- KAYHAN, Bülent, *Adalar Denizi'nde Rum Korsanları: İzbandidler*, (Basılmamış YL. Tezi, M.Ü. TAE), İstanbul 1996.
- KAZASKER MEHMED HAFİD EFENDİ, *Sefînetü'l-Vüzerâ*, (nşr. İsmet Parmaksızoğlu), İstanbul 1952.
- KAZICI, Ziya, *Osmanlı Devleti'nde Toplum Yapısı*, İstanbul 2003.
- ....., *Osmanlılarda İhtsâb Müessesesi*, İstanbul 1987.
- ....., *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, İstanbul 1977.
- ....., "Alay", *DİA*, II., s. 347-348.
- ....., "Osmanlılarda Hoşgörü", *Türkler*, X., (Ed. Hasan Celal Güzel), Ankara 2002, s.221-233.
- KESER, Ulvi, "Kıbrıs'ta Sosyal Hayat Çerçevesinde Türk Ermeni İlişkileri", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, IV., Kayseri 2007, s. 447-479.
- KEYDER, Çağlar, "Giriş: Osmanlı İmparatorluğu'nda Büyük Ölçekli Ticari Tarım Var mıydı?", *Osmanlı Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, (Ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak), (Çvr. Zeynep Altok), İstanbul 1998, s. 1-17.
- KILIÇ, Orhan, "Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtlıklar", *Türkler*, X., (Ed. H.C. Güzel), Ankara 2002, s. 718-730.
- ....., *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı*, Elazığ 1997.
- KOCA, şevki, *Yeniçeri Ocağı ve Devşirmeler*, İstanbul 2000.
- KOÇ, Ümit, "Klasik Dönem Anadolu Sanayii Üzerine Bir Değerlendirme (1500-1605)", *Türkler*, X., (Ed. H.C. Güzel), Ankara 2002, s.771-781.
- KOÇ, Yunus, *XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağı'nın İskân ve Nüfus Yapısı*, Ankara 1989.
- KOÇU, Reşat Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar (1300-1920)*, Lozan Muahedesi, İstanbul 1934.
- KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1983.
- KÖROĞLU, Yunus, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi 19 Numaralı Zahire Defteri Çerçevesinde İstanbul'a Zahire Sevkiyatı (1794-1795)*, (Basılmamış YL. Tezi, İ.Ü., SBE), İstanbul 2000.

- KÖSE, Metin Ziya, *Osmanlı Venedik Ticareti (1600-1630)*, (Basılmamış Dr. Tezi, M.Ü. TAE), İstanbul 2005.
- ....., *XVI. Yüzyılda Osmanlı-Dubrovnik Münasebetleri*, (Basılmamış YL. Tezi-M.Ü. TAE), İstanbul 1997.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri, *1820-1836 Yıllarında Hamid Sancağı ve Türkiye (182 Numaralı Isparta Şer'ıye Siciline Göre)*, Konya 1993.
- KURAN, Ercüment, "Osmanlı Devleti'nin Londra Maslahatgüzarı Mehmed Sıdkı Efendi, 1803-1811", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1976.
- ....., "Sultan II. Mahmud ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Gerçekleştirdikleri Reformların Karşılıklı Tesirleri", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989)*, Bildiriler, s.107-113.
- KUTLUOĞLU, Muhammed H., *The Egyptian Question (1831-1841)*, İstanbul 1998.
- ....., "Mehmed Ali Paşa'nın Suriye Seferi Öncesi Bu Bölgeye Yönelik Politikası ve Seferin Geri Planını Oluşturan Unsurlar", *Tarih Enstitüsü Dergisi -Prof. Dr. M.Münir Aktepe'ye Armağan-*, Sayı: 15, İstanbul 1997, s. 457-475.
- KÜÇÜK, Cevdet, "Tanzimât'ın İlk Yıllarında Erzurum'un Cizye Geliri ve Reâyâ Nüfusu", *Tarih Dergisi*, XXXI, Mart 1977, s. 199-234.
- ....., "Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Millet Sistemi' ve Tanzimat", *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler (13-14 Mart 1985)*, Ankara 1987, s. 13-23.
- KÜLEKÇİ, Cahit, *Osmanlı Devleti'nde Ermeniler (1750-1850)*, (Basılmamış YL. Tezi, M.Ü., TAE), İstanbul 2003.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983.
- KÜTÜKOĞLU, S. Mübahat, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994.
- ....., *Osmanlı-İngiliz İktisadî Münâsebetleri (1580-1838)*, I, Ankara 1974.
- ....., "Osmanlı İktisad Tarihi Bakımından Konsolos Raporlarının Ehemmiyeti ve Kıymeti", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 10-11, İstanbul 1983.
- ....., "Osmanlı Sosyal ve İktisadî Tarih Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Belleten*, Sayı 225, Ankara 1995, s. 395-412.

- ....., "Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu: Redif-i Asakir-i Mansûre",
Tarih Enstitüsü Dergisi -Prof. Dr. Tayyip Gökbilgin Hatıra Sayısı, Sayı: 12,
İstanbul 1982, s. 127-157.
- ....., "1826 Düzenlemesinden Sonra İzmir İhtisab Nezareti", *Tarih Enstitüsü
Dergisi*, Sayı: 13, İstanbul 1987, s.481-520.
- ....., "Berat", *DİA*, V., 473-475.
- ....., "Defterdar", *DİA*, IX, s. 94-96.
- ....., "Osmanlı İktisadî Yapısı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I.,
(Ed. E. İhsanoğlu), İstanbul 1994, s. 567-570.
- ..... , "Redif Askeri Giderlerini Karşılama Üzere Alınan Bir Vergi İâne-i
Cihadiye", *I. Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, II., Ankara 1983, s. 145-169.
- LANGENSİEPEN, Bernd-GÜLERYÜZ, Ahmet, *1828-1923 Osmanlı Donanması*,
İstanbul 2000.
- LEVY, Avigador, *The Jews of The Ottoman Empire*, New Jersey 1994.
- LEWİS, Bernard, *Çatışan Kültürler Keşifler Çağında Hıristiyanlar, Müslümanlar,
Yahudiler*, İstanbul 1999.
- MAJER, Hans Georg, "Osmanlı Ulemasının Ekonomik Durumu", *Tarih Enstitüsü
Dergisi*, Sayı: 16, İstanbul 1998, s. 99-107.
- MANTRAN, Robert, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I-II, (Çvr. Server Tanilli), İstanbul
2000.
- ....., "XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Ticaretin Değişmesi",
Tarih İncelemeleri Dergisi, III., İzmir 1987, s. 159-175.
- MEHMED ŞEM'İ, *İlaveli Esmari't-Tevarih ma'a Zeyl*, İstanbul, 1295.
- MEHMED ŞÜKRÜ, *Esfar-ı Bahriye-i Osmaniye*, I., İstanbul 1306
- MERT, Özcan, "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kocabaşı
Deyimi, Seçimleri ve Kocabaşılık İddiaları", *Prof.Dr. Hakkı Dursun Yıldız
Armağanı*, TTK, İstanbul 1995, s. 401-407.
- ....., "II. Mahmud Döneminde Taşradaki Merkezîyetçilik Politikası",
Türkler, XIII., (Ed. H.C.Güzel-K.Çiçek, S. Koca), Ankara 2002. s. 720-729.
- ....., "Ayan", *DİA*, IV., s. 195-198.
- METE, Zekâi, "Muhassıl", *DİA*, XXXI, s. 20-21.
- MUMCU, Ahmet , *Divân-ı Hümayûn*, Ankara 1986.

- MUNRO, John-Zahi KHURÎ, *Cyprus: Between Venus and Mars*, Lübnan 1984.
- MURPHEY, Rhoads, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş (1500-1700)*, (Çvr. M. Tanju Akad), İstanbul 2007.
- MUSTAFA NURÎ PAŞA, *Netayic'ül-vukuât*, III-IV, (Hzr. Neşet Çağatay), Ankara 1980.
- MUTAFCİEVA, V.P., "XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Ayanlık Müessesesi", *Tarih Dergisi*, Sayı: 31, İstanbul 1978, s. 163-182.
- MUTLU, Şamil, *Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati: Mehmed Daniş Bey ve Eserleri*, İstanbul 1994.
- NAĞATA, Yuzo, *Tarihte Âyânlar: Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara 1997.
- NEDKOFF, Boris Christoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleten*, VIII/32, (1944), s. 599-652.
- NEUMAN, Christoph K., "Selanik'te XVIII. Yüzyılın Sonunda Masarif-i vilâyet Defterleri: Merkezî Hükûmet ve Şehir Yönetimi Üçgeninde Malî İşlemler", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 16, İstanbul 1998, s. 69-97.
- OBERLİNG, Pierre, *The Road to Bellapais The Turkish Cypriot Exodus to Northern Cyprus*, New-York 1982.
- OFLAZ, Mustafa, "Osmanlı Dirlik Sistemi", *Türkler*, X., (Ed. H.C. Güzel), Ankara 2002, s. 695-708.
- OĞUZ, İsmail, *M. 1822 Tarihinde İstanbul Limanındaki Bir Haftalık Deniz Ticareti, Mal Vasıta Mürettebat (21-27 Muharrem 1238)*, (Basılmamış YL. Tezi, B.Ü., SBE), Balıkesir 1995.
- OĞUZOĞLU, Yusuf, *Osmanlı Devlet Anlayışı*, İstanbul 2000.
- ....., "Osmanlı Taşra Düzeninin Bozulmasının İdarî ve Sosya-Kültürel Sebepleri Üzerine Bir Araştırma (1550-1600)", *VIII. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi, Bildiriler (18-21 Haziran)*, (Ed. Nurcan Abacı), Bursa 1998, s. 33-39.
- ....., "Dizdar", *DİA*, IX, s. 480-481.
- ONUR, Hüdevendigar, *Millet-i Sadıka'dan Hayk'ın Çocuklarına Ermeniler*, İstanbul 1999.
- ORHONLU, Cengiz, "Tercüman", *İA.*, XII/1, (İstanbul 1979), s. 176-181.

- ....., “Şehir Mimarları”, *Türkler*, X., (Ed. H.C. Güzel), Ankara 2002, s. 528-540.
- .....-GÖYÜNÇ, Nejat, “Has”, *DİA*, XVI, s. 268-270.
- ORTAYLI, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Ankara 1994.
- ....., *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 1987.
- ....., *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara 2000.
- ....., “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, *Türkler*, X., (Ed. H.C. Güzel), Ankara 2002, s. 216-221.
- ....., “Tanzimat Devri ve Sonrası İdarî Teşkilât”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I., (Ed. E. İhsanoğlu), s. 283-337.
- ....., “Tanzimat Döneminde Tanassur ve Din Değişirme Olayları”, *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (31 Ekim-3 Kasım 1989)*, Ankara 1994, s. 481-489.
- Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, Ankara 2000.
- Osmanlı İmparatorluğu’nda Yeni Nizamların Cedveli (Mahmud Raif Efendi, İstanbul 1798)*, (Çvr. Arslan Terzioğlu-Hüsrev Hatemi), İstanbul 1988.
- OWEN, Roger, *The Middle East In the World Economy (1800-1914)*, New-York 1993.
- ÖĞÜN, Gülay, “Kıbrıs’ta İslâm Hakimiyeti”, *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, (Hızr. Ahmetbeyoğlu, A.-Afyoncu, E.), İstanbul 2001, s. 1-10.
- ÖMER HİLMİ EFENDİ, *Ahkam-ı Evkaf*, İstanbul 1307.
- ÖNSOY, Rıfat, “Sened-i İttifak ve Türk Demokrasi Tarihindeki Yeri”, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, IV/1, (Ankara 1985), s. 24-29.
- ÖRENÇ, A. Fuat, *Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, İstanbul 2006.
- ÖZBARAN, Salih, “Kapudan Pasha”, *Encyclopedia of İslam (EI)*, IV, Leiden 1978, s. 571-572
- ÖZBEK, Nadir, “Osmanlı İmparatorluğu’nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet, 1876-1909”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 16 (Güz), İstanbul 2004, s. 63-95.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “II. Mahmud ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, X., İzmir 1995, s. 13-39.
- ....., “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye”, *DİA*, III., s. 457-458.
- ....., “Hâlet Efendi”, *DİA*, XV, s. 249-251.

- ....., “Kapıcı”, *DİA*, XXIV, s. 345-346.
- ÖZCAN, Tahsin, “Muhallefât”, *DİA*, XXX, s. 406-407.
- ÖZEL, Oktay, “Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik-Devlet İstatistik Enstitüsü-*, Ankara 2000, s. 35-50.
- ÖZKAYA, Yücel -Ali AKYILDIZ, “Muhassıl”, *DİA*, XXXI, s. 18-20
- ÖZKAYA, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ayanlık*, Ankara 1994.
- ....., *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, İstanbul 2008.
- ....., *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara 1985.
- ....., “Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış“, *Türkler*, XIII, (Ed. H.C.Güzel), Ankara 2002, s. 699-710.
- ÖZKUL, A. Eftal, *Kıbrıs’ın Sosyo-Ekonomik Tarihi (1726-1750)*, İstanbul 2006.
- ....., "XVIII. Yüzyıl Kıbrıs Ermenilerinin Sosyo Ekonomik Durumları", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, I., Kayseri 2007, s. 352-367.
- ....., “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Kıbrısında Çangarlık”, *Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Ahmet Özgiray’a Armağan, Tarihin İçinden*, (Ed. Prof. Dr. M. Akif Erdoğan), İstanbul 2006, s. 508-511.
- ÖZKUL, Osman, *Gelenek ve Modernite Arasında Ulemâ*, İstanbul 2005.
- ÖZTÜRK, Mustafa, “Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi”, *Türkler*, X., Ed. H.C.Güzel), Ankara 2002, s. 802-822.
- ....., “Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili”, *Türkler*, X., Ed. H.C.Güzel), Ankara 2002, s.843-850.
- ÖZTÜRK, Nazif, "Evkaf-ı Hümayun Nezareti", *DİA*, XI., s.521-524.
- ....., “Osmanlı Döneminde Vakıflar”, *Türkler*, X., Ed. H.C.Güzel), Ankara 2002, s.433-447.
- ÖZTÜRK, Said, *Tanzimât Döneminde Bir Anadolu şehri Bilecik*, İstanbul 1996.
- ....., “Osmanlı Devleti’nde Tüketicinin Korunması”, *Türkler*, X., Ed. H.C.Güzel), Ankara 2002, s.850-861.
- ÖZTÜRK, Temel, “Osmanlılarda Narh Sistemi”, *Türkler*, X., (Ed. H.C.Güzel), Ankara 2002, s. 861-872.
- ÖZVAR, Erol, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul 2003.

- PALA, İskender, "Hala Sultan Adına Bir Tarih Manzumesi", *II.Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi (24-27 Kasım) Bildirileri*, II, GaziMagosa/Kıbrıs 1998, s. 355-364.
- PALAIRET, Michael, *Balkan Ekonomileri 1800-1914*, İstanbul 2000.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 1999.
- ....., *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi (1500-1914)*, İstanbul 2003.
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet, "Kaptan Paşa", *İA.*, VI., s. 266-267.
- PTCHER, Donald Edgar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, (Çvr. PURCELL, H.D., *Cyprus*, New York, 1969.
- QUATAERT, Donalt, "Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Ankara 2006.
- RAMİZ PAŞAZADE MEHMED İZZET BEY, *Harita-i Kapudân-ı Deryâ*, İstanbul 1258.
- SAĞLAMDEMİR, İlmihan, *Mecmû'a-i Vek'ayi-i 'Asr-ı Mahmûd Hân-ı 'Adli*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. SBE), İstanbul 1994.
- SAHAFLAR ŞEYHİ MEHMED ES'AD EFENDİ, *Behir Efendi'nin Zeyl ve İlaveleriyle Es'ad Efendi Tarihi (1237-1241/1821-1826)*, (Hzr. Ziya Yılmaz), İstanbul 2000, s. 86 ve 544.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, "Darphane", *DİA*, VIII, (İstanbul 1993), s. 501-505.
- SAMUR, Sabahattin, "XX. Yüzyıla Girerken Osmanlı Devleti'nde Konsoloslar ve Konsolosluklar", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, Kayseri 1996, s. 97-105.
- SANCAR, Erdinç, *21. Yüzyıl Stratejilerinde Türk Denizcilik Tarihi*, İstanbul 2006.
- SARICAOĞLU, Fikret, *Kendi Kaleminden Bir Padişah'ın Portresi: Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul 2001.
- SARICAOĞLU, Mehmed Esat, *Malî Tarih Açısından Osmanlı Devletinde Merkez Taşra İlişkileri (II. Mahmud Döneminde Edirne Örneği)*, Ankara 2001.
- SARICIK, Murat, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi*, Ankara 2003.
- ....., "Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-Eşrâflık Kurumu", *Türkler*, X., (Ed. H.C. Güzel), Ankara 2002, s. 385-394.

- SARIYILDIZ, Gülden, “Osmanlı Devleti’nde Protestan Ermeni Milleti ve Kilisesinin Tanınması”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı: 2, İstanbul 2002, s. 249-269.
- SAYDAM, Abdullah, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Trabzon 1999.
- ....., “Yenileşme Döneminde Osmanlı Toplumunu”, *Türkler*, XIII., (Ed. H.C.Güzel), Ankara 2002, s. 847-887.
- SENCER, Muzaffer, *Osmanlı Toplum Yapısı*, İstanbul 1982.
- SERTOĞLU, Mithat, “Tanzimat’a Doğru”, *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989)*, *Bildiriler*, II., İstanbul 1990, s. 1-11.
- SEYFELİ, Canan, *İstanbul Ermeni Patrikliği*, İstanbul 2005.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, “Tanzimat’ın Ön Hazırlıkları ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye’nin Kuruluşu (1838-1840)”, *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989)*, *Bildiriler*, s. 127-147.
- SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara 2006.
- SEZER, Hamiyet, *Tepedelenli Ali Paşa İsyanı*, (Basılmamış Dr. Tezi, A.Ü., SBE), Ankara 1995.
- SEZGİN, İbrahim, *XV. ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, (Basılmamış Dr. Tezi, M.Ü., TAE), İstanbul 1998.
- ....., "17.-18. Yüzyıllarda Karadeniz Şehirlerinden Donanma İçin Peksimet Tedariki", *CİEPO*, XVII, (Trabzon, 18-23 Eylül 2006), s. 1 vd. (Makale baskıda).
- SHAW, Stanford J.-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, I., İstanbul 1982.
- SHAW, Stanford J., "Tanzimât'tan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi", *Tanzimâttan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, IV, İstanbul 1985, s. 934-946.
- ....., “Osmanlı İmparatorluğu’nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud Dönemleri”, *Türkler*, XII, (Ed. H.C.Güzel), Ankara 2002, s. 609-629.
- SHMUELEVİTZ, Aryeh, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadınların Sosyo-Ekonomik Statüsü: XIX. Yüzyılın Başlarında Yafa Kadınlarının Durumu”, *Türkler*, XIV., (Ed. H.C.Güzel), Ankara 2002, s. 25-27.
- SONGUR, Savaş, *XVI. yüzyılda Rodos Adası ve Akdeniz’deki Önemi*, (Basılmamış YL. Tezi, M.Ü. TAE), İstanbul 1999.

- SONYEL, Salahi, "Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu Parçalama Çabalarında Hıristiyan Azınlıkların Rolü", *Bellekten*, XLIX, Sayı: 42, Ankara 1985, s. 647-656.
- SOYSAL, İsmail *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, Ankara 1999.
- STATHİS, Pinelopi, *19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler*, İstanbul 1999.
- STİTİ, Mustafa, *II. Mahmud Dönemi Hatt-ı Hümayunlarına Göre Tunus*, (Basılmamış YL. Tezi, İ.Ü., SBE), İstanbul 2001.
- SÜRGEVİL, Sabri, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudiler", *Türkler*, X., (Ed. H.C.Güzel), Ankara 2002, s. 251-261.
- SÜSLÜ, Azmi, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, İstanbul 1990.
- ŞENEL, Şennur, "Osmanlılarda Ticaret Anlayışı ve Ticaret Teşkilatında Yeni Bir Yapılanma: Hayriye Tüccarı", *Türkler*, X., (Ed. H.C.Güzel), Ankara 2002, s. 736-744.
- ŞENER, Abdülatif, *Tanzimât Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul 1990.
- ŞİRİN, Veli, *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu ve Seraskerlik*, İstanbul 2002.
- ŞİŞMAN, Ayşin, "1702-1708 Tarihleri Arasında Türk-Fransız İlişkilerinde Konsolos Arzları ve Bunlara Ait Hükümler", *Bellekten*, LXIII, Sayı: 237, Ankara 1999, s. 509-557.
- TABAKOĞLU, Ahmed, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985
....., *Toplu Makaleler I*, İktisat Tarihi, İstanbul 2005.
....., *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 1994.
....., "Yenileşme Dönemi Osmanlı Ekonomisi", *Türkler*, XIV., Ankara 2002, s. 207-241.
- TAŞPINAR, İsmail, "Mârûniler", *DİA*, XXVIII, s. 71-72.
- TEKİN Zeki-Nebi BOZKURT-Mustafa BAKIR, "Deri", *DİA*, IX, s. 174-178.
- TEKİN, Zeki, *Tanzimat Dönemine Kadar Osmanlı İstanbul'unda Dericilik*, (Basılmamış Dr. Tezi, M.Ü. TAE), İstanbul 1992.
- TERZİ (TOZDUMAN), Arzu, *Hazine-i Hassa Nezâreti*, (Basılmamış Dr. Tezi, İ.Ü., SBE), İstanbul 1997.
....., *Aydın Güzelhisar'ın Sosyal ve İktisâdî Durumu (1844)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi-İstanbul Üniversitesi), İstanbul 1992

- ....., "XIX. Yüzyıl Sonlarında Ebniye-i Seniyye İdaresi (Görevleri ve Teşkilatı)", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1998, s. 109-119.
- TORUN, Şükrü, *Türkiye İngiltere ve Yunanistan Arasında Kıbrıs'ın Politik Durumu*, İstanbul 1956.
- TUNCER, Hüner, *Metternich'in Osmanlı Politikası (1815-1848)*, Ankara 1996.
- TURAN, Şerafettin, "Osmanlı İmparatorluğu ile İki Sicilya Krallığı arasındaki Ticaretle İlgili Gümrük Tarife Defterleri", *Belgeler*, IV, Sayı: 7-8, Ankara 1993, s. 79-85.
- ....., "Venedik'te Türk Ticaret Merkezi", *Belleten*, Sayı: 126, Ankara 1968, s. 247-283.
- ....., "II. Mahmud'un Reformlarında İtalyan Etki ve Katkısı", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989)*, Bildiriler, s. 113-127.
- ....., "Mimarbaşı", *DİA*, XXX., s. 90-91.
- TÜRKHAN, Mehmet Sait, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'un Et İaşesinin Temini: Hassa Kasabbaşılık Kurumu*, (Basılmamış YL. Tezi, M.Ü., SBE), İstanbul 2006.
- UÇAROL, Rıfat, *Siyasi Tarih*, İstanbul 1985.
- ....., "Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ı İngiltere'ye Devri (1878)", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, (Hzr. Ahmetbeyoğlu, A.-Afyoncu, E.), İstanbul 2001, s. 121-158.
- ULUÇAY, Çağatay, *18. ve 19. yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1944.
- ULUSKAN, Murat, *Divan-ı Hümayun Çavuşları*, (Basılmamış Dr. Tezi, MÜ, TAE), İstanbul 2004.
- URFALI MATEOS, *Vakayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Çvr. Hrant D. Andreasyan), Ankara 1987.
- URSİNUS, Michael, "The Tersane and the Tanzimat, or How to Finance a Salaried Fleet", *The Kapudan Pasha his Office and his Domain*, (Ed. Elizabeth Zachariadou), Rethymnon 2002, s. 291-297.
- UZUN, Ahmet, *İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü: Ondalık Ağnam Uygulaması (1783-1857)*, Ankara 2006.

- ....., “Osmanlı Devleti’nde Koyun Yetiştiriciliği Üzerine Kantitatif Bir İnceleme (1835-1857)”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 52/1, İstanbul 2002, s. 55-69.
- UZUNÇARŞILI, İ. H., *Kapukulu Ocakları*, I., Ankara 1943.
- ....., *Osmanlı Devleti Teşkilaâtına Medhal*, Ankara 1988.
- ....., *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara 1988.
- ....., *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1965.
- ....., “Asakir-i Mansûre’ye Fes Giydirilmesi Hakkında Sadr-ı Azamın Takriri ve II. Mahmud’un Hatt-ı Hümayunu”, *Belleten*, Sayı: 18/70, Ankara 1954, s. 223-230.
- ....., "Kıbrıs Fethi İle Lepant (İnebahtı) Muharebesi Sırasında Türk Devletile Venedik ve Müttefiklerinin Faaliyetine Dair Bazı Hazinei Evrak Kayıtları", *Türkiyat Mecmuası*, III, s. 257-310.
- ÜNAL, Ayhan Afşin, “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Cezayir-i Bahr-ı Sefid (Akdeniz-Ege Adaları ya da Kapudan Paşa Eyaleti)”, *Türkler*, IX., (Ed. H.C. Güzel), Ankara 2002, s.614-619.
- ÜNAL, Mehmed Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara 1989.
- ....., *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, İsparta 1999.
- ÜNER, Mehmed Emin, "XVII. Yüzyılda Müslim-Gayrimüslim İlişkilerinin Olumlu Bir Örneği: Urfa’da Müslüman-Ermeni İlişkileri”, *Tarih Dergisi*, Sayı: 43, İstanbul 2007, s. 105-113.
- ÜREKLİ, Bayram, “17. Yüzyılda Osmanlı Taşra Teşkilatında Görevliler: Konya Örneği”, *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi, 07-09 Nisan 1999*, Konya 2000, s. 707-718.
- VEFİK, Abdurrahman, *Tekâlif Kâvâidi*, İstanbul 1330.
- YALÇIN, Aydın, *Türkiye İktisat Tarihi*, Ankara 1979.
- YALÇINKAYA, Mehmed Alaaddin, "İngiliz Kaynaklarına Göre 19. Yüzyıl Başlarında Kıbrıs: Wittman ve Leake'nin İzlenimleri", *II. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri (24-27 Kasım)*, II, GaziMagosa 1999, s.329-345.
- YARAMIŞ, Ahmet, “Yeniçeri Ocağı’nın Kaldırılması ve Yerine Asakir-i Mansûre-i Muhammediye’nin Kurulması”, *Türkler*, XII, (Ed. H.C. Güzel), Ankara 2002, s. 697-703.

- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış”, *Türkler*, X., (Ed. H.C. Güzel), Ankara 2002, s. 183-216.
- ....., “Osmanlı Toplumunu”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I., İstanbul 1994, s.441-499.
- YENİÇERİ, Özcan, "Viyana'dan Kıbrıs'a Topyekün Gerileme", *Global Strateji Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 2, İstanbul 2005, s. 12-30.
- YERASİMOS, Stefanos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, (Bizanstan Tanzimatı)*, I., İstanbul 1980.
- YEŞİL, Fatih, *III. Selim Döneminde Bir Osmanlı Bürokrati: Ebubekir Ratib Efendi*, (Basılmamış YL. Tezi, H.Ü., SBE), Ankara 2002.
- YILDIZ, Netice, "Ottoman culture and art in Cyprus", *International Congress on Learning and Education in the Ottoman World Proceedings (12-15 April 1999)*, İstanbul 2001, s. 259-277.
- YILMAZ, Fehmi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)*, (Basılmamış Dr. Tezi, M.Ü., TAE), İstanbul 2005.
- ....., “18. Yüzyılda Kırım Hanlığı'nın Başkenti: Bahçesaray”, Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi, (Ed. Erol Özvar-Arif Bilgin), İstanbul 2008, s. 237-266.
- YOİCHİ, Takamatsu, “Ottoman Income Survey (1840-1846)”, *The Ottoman State and Societies in Change*, (Ed. Hayashi Kayoko and Mahir Aydın), London 2004, S. 15-45.
- YÜKSEL, Hasan-KÖKSAL, Fatih, *Osmanlı Toplumunda Sâdât-ı Kirâm ve Nakibüleşrâflar*, Sivas 1998.
- ZİA, Nasim, *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçişi ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi*, Ankara 1975.

EKLER

Ek: 1. 1835 Mahlul Kaldıkları İçin Satılan Timarlar (Kaynak: BOA, HAT., nr. 47329)	İltizam Bedelleri
1251 Senesi	
1250 Senesinde Taun Hastalığından Mahlul Kalarak Satılan Timar ve Zeametlerin Toplamı	4896691
Tuzlalı Subaşı Ahmede Satılan Aradib Timarı	6000
Purusya Konsolosu Bakomto İltimasıyla Tuzlalı Mustafa ve Hüseyin'in Oğullarına Satılan Timar	10000
Lefkoşalı Debbağ Hasana Satılan Kördeş Timarı	500
Varoşlı Tüccar Antona Satılan Terebze Timarı	500
Tuzlalı İbrahim'e Satılan Rumlakşe Timarı	6000
Defterdar Hacı Hüseyin İltimasıyla Limasollu Hacı Ömere Satılan Balodye Timarı	10000
Basmacı Hacı Mustafaya Satılan Dört Parça Kanilli Timarları	1000
Terabışeyhi Oğluna Babası Mahlulundan Verilen Katilferidi Timarı	2800
Keçici Aliye Satılan Metcero Timarı	550
Malyalı Mehmed Emin Oğnulan Babası Mahluldan verilen Malya Timarı	2000
Konomo Bölükbaşına Satılan Laranka ve Manastır Kördemiş Timarı	500
Baf Alaybeyisi Marifetiyle Satılan Üç Kıta İstavirikno Bir Kıta Susuz Timarı	1200
Paşaköylü Ahmed Ağaya Babısı Mahlülünden Verilen Logara Zeameti	6000
Baf Alaybeyisi Marifetiyle Satılan Mesane ve İngiltere ve Yolo Timarları	4400
Alaybeyi Marifetiyle Satılan Filaso Timarı	2000
Hacı Tahir Ağa Marifetiyle Satılan Anafodiye Timarı	1000
Müfti Efendi Uşağı Mehmede Satılan Oriho Hissesi	2000
Lefkeli Veliyyüddin Ağa'ya Satılan Anbeliku Timarı	4000
Fellah Aliye Furuht Olan Avlone Timarı	300
Özekci Oğulları Satılmayan İki Kıta Ayatotro Timarlarıyla Bir Hisse	3500
Tuzlalı Sarı Oğluna Satılan Mazoto Timarıyla Tarla Tabusu	4400
Nuri Efendiye Satılan Seryanahorko Timarı	4250
Molla Mustafaya Satılan Oranda Timarı	4500
Cadavir Hasan Ağa Mahlülünden Oğluna Verilen Ayorgi Zeameti	3000
Kıymıklılı Hacı Ahmed ve Ca'arsatalha Satılan İki Parça Kıymıklı Timarı	2400
Kısa Ahmed Marifetiyle Satılan Üç Parça Ayarmola Timarları	2000
Moralı Hacı Dedeye Satılan Ayasari Timarı	2500
Babası Mahlülünden Oğluna verilen Ayamedrano Zeameti	10000
Ebuhorlu Bekir ve Hasana Metcirova Timarları	1000
Magosa Alaybeyisi Marifetiyle Vasili ve Ayatotro Timarları	5500
Burgozlu Hüseyine Peralye Timarı	300
Paşaköylü Arife Satılan Lorcina Timarı	4000
Mehmed Oğluna Satılan Kapud Timarı	3500
Afanyalı İbrahim'e Konodra Timarı	800
Gelişoğlu İbrahim'e Satılan Arçoş Timarı	2500
Katibzadeye Satılan Maratogni Hisseleri	6500
Afanyalı Hüseyin'e Satılan Arçoş Timarı	2500

Çibıkcı Başıya Satılan Davloz Timarı	1360
Nasuh ve Gaydoralı İsmâ'ile Satılan İstelloz Timarları 2 Adet	12000
Pali-Prestrona İmamına Satılan Ayavarvara Tikarı	600
Çorbacı Mehmed Ağa Oğluna Satılan Koçnopirisyo Timarı	3000
Silavralı Hacı Mustafaya Satılan Kaput Timarı	3500
Ayamarinalı İbrahime Satılan Termitya Timarı	2250
Perestrona İmamına Satılan Oronda Timarı	4500
Perestronalı Hacı Mehmede Satılan Kormakid Zeameti	10000
Girneli Garb Ağasına Satılan Dikomi Timarı	4250
Lorhinelı İbrahime Satılan Lorhine Timarı	4000
Kazapifan İmamına Satılan Ahodis Timarı	8000
Peli Perestronalı Mazraka Satılan Kalobside Timarı	5000
Bodamyalı Yusufu Satılan İbsimolof Timarı	5200
İnkiliselı Yusufu Furuht Oluan İnkilese Timarı	2500
Baflı Ali Bayrakdara Satılan Malunda Zeameti	25000
Kavilli Oğluna Satılan Ayavaris Timarı	15000
Lefkeli Battal Ağa'ya Verilen Babası Reameti	18000
Mehmed Ağa Oğluna Verilen Babası Zeameti	10000
Magosalı Zaim Oğluna Verilen Babası Zeameti	12000
Parelik Hüseyne Satılan Sota Timarı	2500
Magosalı Zaimin Mahul Olan Zeameti Oğlu Üzerinde Başka Timar Bulunduğundan Baflı Hacı Mollaya Satıldığı	7500
Limasolda Satılan Pendakos Timarı	4000
Limasolda Satılan Parko Timarı	4500
Limasol'da Hacı Kandın Satılan Manağri Timarıyla Akraba ve Taallukatlarından Aldığı Dokuz Parça Manağri Neferlik Timarları	7000
Limasolda Satılan Pano Peledra Timarı	3000
Limasolda Satılan Malya Timarı	2000
Limasolda Satılan Saroni Timarı	2500
Limasolda Satılan Prisyo Kisosi Timarı	300
Limasolda Satılan Limnad Vaska Timarı	1000
Ara Toplam	304360
1252 Senesi	
Kazapifanlı Hacı Oğluna Verilen Babası Timarı	800
Baf Alaybeyisi Marifetiyle Satılan Yedi Parça Timar	5850
Silikolu Köleye Satılan Sarya Timarı	2000
Preli Arife Satılan Pire Timarı	3000
Etmekçi Oğlu Hacı Mehmed Oğluna Babası Mahlulunden Verilen Arkacı Timarı	2500
Baf Alaybeyisi Yediyle Satılan Kili Ve Taroşa Timarları	3200
Cizyecı Oğlu Hasan Ağa'ya Satılan Polidiko Zeameti	27500
Koroğlu Hüseyin Ağa Oğluna Verilen Babası Zeameti	30000
Ara Toplam	74850
1253 Senesi	
Debbağ Hasana Satılan Kordarafa Timarı	3000
Baf Alaybeyisi Marifetiyle Satılan İki Parça Timar	2400
Kaytaz Oğluna Satılan Alamra Timarı	3000
Derviş Efendi Oğluna Satılan Letronda Timarı	14000
Lefkeli Veli Ağa Oğluna Verilen Babası Zeameti	15000
Bafı Hacı Mustafaya Satılan Arodiz Zeameti	11500
Baf Alaybeyisi Marifetiyle Satılan Koloni Timarı	3000
Bakkal Ahmedin Oğluna Verilen Babası Timarı	2000
Ara Toplam	53900
Genel Toplam	433110

Ek 2: 1836 Tarihli Müstahfız Timarı Neferat Yoklaması (Kaynak: BOA, HAT., nr. 47329)	Asker	Ser Bölük	Yamak	Neferen Baha	Üç Senelik Hasılatı
Anaya	1			6050	1500
Anbeliko	1			4500	6029
Aska		1		31260	10500
AyaDino	9			25300	5089
AyaPavlo	8			3200	2176
Ayademet	14			23100	20300
Ayaestefani	8			880	200
Ayamarina	10			1100	483
Ayamarina	17			6800	3197
Ayasozomono	13			10725	3615
Ayavarvara	13			7920	1532
Ayayani	10			5500	1582
Biladi	3			412	150
Çakestra		1		4000	
Çanonar	2	1		6050	2556
Çevide	6			3390	2411
Çini	1			825	164
Dali		1		2000	
Dibyonami	7			770	150
DiğerMaroni			1	2750	515
Diyozmat			1	330	65
Dokopa	10			2900	1439
Efterikoyi	10			1100	200
Eklistera	5			3045	285
Esrana	8			1000	3162
Fadohori	5	1		4125	1470
Faminarka	9			990	200
Filos	3			4565	1000
Hakister	9			4375	3900
Handirye	3			1595	600
Kabya	4				
Kadoterpiti	2			1100	1470
Kalahorko ve Ayayani	14			6535	2482
Kaliridi		1			
Kanadye	1				
Kapudi			2	7700	2242
Korfiye	1				
Madolline	11			6050	1582
Malatya	11			5800	4000
Manastır			1		
Mancilli	1				
Mandirye	4			8601	3158
Maroni			1	2750	515
Medolla	4			1100	300
Medoş			1		
Misüklisi	6			7920	17000
Monağri	16	1		19505	9503
Monyamna	15			11625	1510
Müstamro	7	1		10450	6500
Nikte	7			6160	1890
Ora	3	1		14575	8000

Oriho			1	5130	1871
Palohor		12			
Panoleftera	15			3850	2295
Panomandirye	9			6485	2890
Pergo			1		
Prahorko			1		
Sepkovidro	9			1224	661
Soni	3			2025	2411
Sotire	2				
Tera	5			3300	2500
Terilleno	5			3300	2200
Termitya			1		
Teroşe	1				
Tori	4				
Vizaçe	10			2970	527
Abi	3			1950	350
Astavrokno	4			1320	600
Ayamarinada	2			1700	280
Ayamarkori		6		1000	300
Ayayorgi	4			6260	1600
Erkemandirida	12			3960	1112
İpşamiti	1			1500	600
İstefani	7			5460	950
KadoPanaya	5			5500	2750
Kalabya	3			1760	860
Kanavyo			1		
Koloni			1		
Malamiyo			1	1320	500
Masana	4			2640	528
Meronro			1	1132	300
Palananya	1			1000	300
Paynaya	3			3795	1600
Peya			1		
Sendi	6			3600	1200
Susuz	2			2310	800
Temefrini	2			3960	1500
Teraşopedola		1			
Zalaca	2		1	4187	1300
Toplam	416	28	17	363066	167407

Ek: 3/1. 1836 Yoklamasından Elde Edilen Timar Gelirleri (Kaynak: BOA, HAT., nr. 47329)	Asker	Ser Bölük	Timar Bahaları	Üç Senelik Hasılatı
Limasol Kalemünde				
Aftagonya	18		9360	3612
Amoris	1			
Asomado	3		2475	1572
Ayarmula	5	1	3850	1860
Ayakendi Loko	18		12150	3915
Balohor	5		1450	
Borhi	9		1045	250
Dora	11		18315	9600
Ebunebihti	9		9625	3731
Focondi	5		9675	3544
Hota	4		2200	967
Kambili	10		3300	1500
Karni	9		2475	1302
Laranka	3		3575	580
Mermanko	5		11500	3300
Mikomi	1			
Palodye	25		27000	51500
Panoviladre	29	1	21018	6253
Termetosa	4		6600	1600
Terminya	1		1275	482
Termiti	1		575	100
Vasiliya	3	1	5000	1050
Yorkes	4		2200	1300
Toplam	183	3	154663	98018

Ek: 3/2: 1252/1836 Yoklamasında Tespit Edilen Timar Gelirleri (Kaynak: BOA, HAT., nr. 47329)			Timar Bahaları	Üç Senelik Hasılatı
Ado			200	
Ağroladyo			2200	
Anaya			1000	
Anbeliko			7000	
Ariyaki			3300	
Armino			1000	
Asino			600	
Avlona			3300	750
Ayaartini			500	
Ayaoris				1000
Ayapifan			1000	
Ayasedora			1500	
Ayatodori			1650	400
Ayatodori			1650	450
Ayatodoro			1650	400
Ayatonodo			2200	800
Bera			3300	
Bera			5000	750
Ceri			3500	3000
Dimi			1250	

Diyozmat		300	
Eksodos		1100	
Fodiye		3330	600
Gitriya		2500	400
Holisa			400
Hone		2700	1000
İbzovillo		3000	700
İflaso		2200	550
Kadomoni		1800	
Kalavinayodi		12000	2500
Kanavya		1100	200
Kanavye		1175	
Kapudi		1200	
Kilabiha		1920	
Kilabiha		500	
Koçnoprasyo		0	800
Koçnoprasyo		3850	750
Kordako		4500	2000
Kormakidi		27500	5000
Letronda		14000	12000
Limnad		1750	
Makonda		800	
Malya		2500	750
Manokdare		1980	450
Manoya		5500	1500
Mirminko		4000	
Mücelli		2750	500
Oriho		2200	
Panokdare		1980	450
Pendakomo		5500	1000
Piskopiyo		0	1750
Poli		3300	450
Prasyo		4500	2600
Prasyoköse		550	
Prasyoköse		550	
Serpa		2000	
Sodire		600	
Yorkes (Toplam =58 Adet)		550	
Baf Kaleminden			
Anaride		2750	550
Dale		2200	500
Eflorafe		1000	
Esiroya		220	
Feridi		250	250
Feridi Hissesi		150	
İsperoya Hissesi		150	
İsperoya Hissesi		200	
Kalyama Hissesi		250	
Kili		2750	
LamyaHissesi		350	
Limya		1500	
Lisi		2750	
Lisi		3300	
Manastır Ayayorgi		150	
Manastır Ayayorgi		150	

Mandale			200	
Mandali			1200	
Meronro			1750	
Neda			7500	
Okordalya Hissesi			350	
Panofordalya			1600	
Panokdare			1761	500
Pendalya			2200	
Pendalya Hissesi			500	
Pendalye			2200	
Perogromo			4000	
Salamyo			165	
Salamyo			190	
Salamyo			2750	
Serone Hissesi			200	
Seryatnahor			4675	1060
Termiyaz			2200	500
Termin Hissesi-----35 Adet Baf			300	
MagosaKaleminden			0	
Asadi			2750	560
Ayafodiye			1100	400
Ayatodoro			385	100
Dohni			100	40
Dohni			2200	800
Dohni Hissesi			100	40
Dohni Hissesi			440	80
Eflaso			2000	500
İbsemadizmeno			1100	
İsi			2000	400
Kabime			200	50
Kalopside			5500	
Kofino			2500	
Malonda			4400	1000
Malonda			4400	1000
Mazodo			4400	1500
Menoye			5500	1500
Pano İstalloz			6600	1500
Pano Katraka			3300	580
Pano Lefkara			2000	1500
Panoİstalloz			13200	3000
Piskopyo			3000	1200
Prasyo Kefekli			350	100
Terolli (24 Adet Magosa)			15000	300
Toplam			304636	63410

Ek: 3/3: 1252/1836 Yoklamasında Elde Edilen Zeamet Gelirleri			Zeametleri n Bahaları	Üç Senelik Hasılatı
Aboyi			16500	3500
Ayasergi			8500	
Ayayorgi			3300	
Aydimitriyano			17500	3000
Ayorus			14300	1500
Ebsi			11000	2105

Elekdure			21800	
Giyadonde				30000
Kambi			14500	2500
Kitriya			8500	
Logara			6000	
Malunda			27500	5000
Mandilkisi			8500	1500
Musilida			20000	18000
Poldiko			33000	5500
Yorces			5500	1000
Toplam 16 Adet			216400	73605

Ek: 4. Kıbrıs'taki Köylerin İşletme Şekilleri

Karye	Hane	Kaynak: TŞR.KB	İşletme Şekli
Aya Varvara	46	Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Ağrociye	8	Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Göri	18	Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Kayfe	26	Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Lazanya		Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Malimidho		Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Odu(Evdo)		Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Anaya		Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Merika		Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Kanbi		Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Ayos Termitye		Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Ayos Vavatsinya		Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Argadez		Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Vavatsinya		Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Matyat		Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Piskopiyo		Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Ikliro		Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Malunda		Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Litronda		Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Termitye		Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Mamari		Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Mitsero		Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Palahor		Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Balcı Ayazma		Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
AyaDemet (İncirli)		Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Engomi		Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Yerolakko		Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Aya Yani		Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Kamya		Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Aradyu		Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Fikardo	7	Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Aya Pifan	9	Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Analyonda	14	Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Kado Moni	11	Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Kado Deftera	17	Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Pano Deftera	50	Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Manastır-ı Maşara		Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Gönyeli	1	Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Orta	3	Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Pera	55	Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Kapades	33	Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Aya Marina	15	Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Aya Vasil	15	Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Şallora	21	Dağ, nr.59, G.Müsl	Timar olduğu
Apliç	8	Dağ, nr.59, G.Müsl	Zeamet olduğu
Pano Lakatamya	32	Dağ, nr.59, G.Müsl	Zeamet olduğu

Kado Lakatamya	48	Dağ, nr.59, G.Müsl	Zeamet olduğu
Tarhun	12	Değirmenilk-54, Müs	Mukataa-Balikite Mukataasından
Paliketre	25	Değirmenilk-54, Müs	Mukataa-Kıbrıs
Dimbu	3	Değirmenilk-54, Müs	Mukataa-Zotye Mukataası Mülhakatı
Voni	1	Değirmenilk-54, Müs	Mukataa-Zotye Mukataası Mülhakatı
Minareli	27	Değirmenilk-54, Müs	Timar-Kıbrıs
Nefs-i Değirmenlik	2	Değirmenilk-54, Müs	Timar-Kıbrıs
Abahor	40	Değirmenilk-54, Müs	Timar-Kıbrıs
İpek	4	Değirmenilk-54, Müs	Timar-Kıbrıs
Kalavaç	20	Değirmenilk-54, Müs	Timar-Kıbrıs
Yenice	11	Değirmenilk-54, Müs	Timar-Kıbrıs
Dalı	21	Değirmenilk-54, Müs	Timar-Kıbrıs
Margo	4	Değirmenilk-54, Müs	Timar-Kıbrıs
Yeroyi	11	Değirmenilk-54, Müs	Timar-Kıbrıs
Koro Manastırı	6	Değirmenilk-54, Müs	Timar-Kıbrıs
Aşağı Kıyıklı	4	Değirmenilk-54, Müs	Timar-Kıbrıs
Yukarı Kıyıklı	28	Değirmenilk-54, Müs	Timar-Kıbrıs
Çeri	1	Değirmenilk-54, Müs	Timar-Kıbrıs
İsmolof	7	Değirmenilk-54, Müs	Timar-Kıbrıs
Alamra	3	Değirmenilk-54, Müs	Timar-Kıbrıs
Musfilidi	1	Değirmenilk-54, Müs	Timar-Kıbrıs
Delicibo	8	Değirmenilk-54, Müs	Timar-Kıbrıs
Podamya	11	Değirmenilk-54, Müs	Timar-Kıbrıs
Aya Sozomoni	13	Değirmenilk-54, Müs	Timar-Kıbrıs
Lamya	6	Değirmenilk-54, Müs	Timar-Kıbrıs
Eğlence	8	Değirmenilk-54, Müs	Timar-Kıbrıs
Dizdar	16	Değirmenilk-54, Müs	Timar-Kıbrıs
Loricine	49	Değirmenilk-54, Müs	Timar-Kıbrıs
Koşi	6	Değirmenilk-54, Müs	Timar-Kıbrıs
Voni	58	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Mukataat-ı Miiriden Zotin mukataasından
Dimbu	30	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Mukataat-ı Mizenden Zotin mukataasından
Tarhun	26	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Mukataat-ı Mizenden Zotin mukataasından
Palikitre	22	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Mukataat-ı Mizenden Zotin mukataasından
Aya Morino Mah.	45	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Timar Toprağı Olduğu
Sirkanya Mah.	40	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Timar Toprağı Olduğu
Kado Hirosya Mah.	19	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Timar Toprağı Olduğu
Aya Androniko M.	108	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Timar Toprağı Olduğu
Harcodisse Mah.	58	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Timar Toprağı Olduğu
Bodamya	9	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Timar Toprağı Olduğu
Dalı	72	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Timar Toprağı Olduğu
Sirkanya Mah.	23	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Timar Toprağı Olduğu
Neso(Dizdar)	16	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Timar Toprağı Olduğu
Eksomatos	42	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Timarattan olduğu
Mallora	3	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Timarattan olduğu

Mironi	8	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Timarattan olduğu
Margo	4	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Timarattan olduğu
Aya Sezomeno	12	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Timarattan olduğu
Delicipo	12	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Timarattan olduğu
Çeri	45	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Timarattan olduğu
Ipsomolof	38	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Timarattan olduğu
Mosfilidi	30	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Timarattan olduğu
Pano Kaymaklı	20	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Timarattan olduğu
Palikordise	48	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Timarattan olduğu
Kado Kaymaklı	108	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Timarattan olduğu
Istrovallo	65	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Timarattan olduğu
Kızılyas	26	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Timarattan olduğu
Minareli	35	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Timarattan olduğu
Eğlence	28	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Timarattan olduğu
Pera	32	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Timarattan olduğu
Polidiko	24	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Timarattan olduğu
Alamra	24	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Timarattan olduğu
Ayşa	23	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Timarattan olduğu
Sora	13	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Timarattan olduğu
Luriticine	14	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Timarattan olduğu
Lamiye	36	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Timarattan olduğu
Korno	41	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Zeamet Toprağı olduğu
Anye Milye	28	Değirmenlik, nr.59, G.Müsl	Zeametten olduğu
Nefs-i Girinye		Girinye, nr. 57,G.Müslim	Mukataa-Haremeyn-i Şerifeyn Evkafından Lapta Mukataasına Bağlı
Terkomi	80	Karpaz, nr.55, G.Müslim	Malikane-Malikane Olan Magosa San.dan
Komi Kebir	45	Karpaz, nr.55, G.Müslim	Malikane-Malikane Olan Magosa San.dan
Eftakomi	50	Karpaz, nr.55, G.Müslim	Malikane-Malikane Olan Magosa San.dan
Aya Deryande Mah.	41	Karpaz, nr.55, G.Müslim	Malikane-Malikane Olan Magosa San.dan
Anavarsil Mah.	41	Karpaz, nr.55, G.Müslim	Malikane-Malikane Olan Magosa San.dan
Liko Mah.	40	Karpaz, nr.55, G.Müslim	Malikane-Malikane Olan Magosa San.dan
Ardana	17	Karpaz, nr.55, G.Müslim	Timarattan
Tolci	1	Karpaz, nr.55, G.Müslim	Timarattan
Aya Alya	36	Karpaz, nr.55, G.Müslim	Timarattan
Kantara Manastırı		Karpaz, nr.55, G.Müslim	Timarattan
Yerani	15	Karpaz, nr.55, G.Müslim	Timarattan
Monarka	1	Karpaz, nr.55, G.Müslim	Timarattan
Kasdirga	23	Karpaz, nr.55, G.Müslim	Timarattan
Kamariz	6	Karpaz, nr.55, G.Müslim	Timarattan
Baderik(Padriç)	38	Karpaz, nr.55, G.Müslim	Timarattan
Davros	24	Karpaz, nr.55, G.Müslim	Timarattan
Lavarya (Livati)	8	Karpaz, nr.55, G.Müslim	Timarattan
Aya Totori	17	Karpaz, nr.55, G.Müslim	Timarattan
Dukovide	17	Karpaz, nr.55, G.Müslim	Timarattan

Topçi	17	Karpaz, nr.55, G.Müslim	Timarattan
Kumyalık	41	Karpaz, nr.55, G.Müslim	Timarattan
Ligonarisso	63	Karpaz, nr.55, G.Müslim	Timarattan
Litronkomi	12	Karpaz, nr.55, G.Müslim	Timarattan
Votlaka	17	Karpaz, nr.55, G.Müslim	Timarattan
Nada	10	Karpaz, nr.55, G.Müslim	Timarattan
Kilanemoz	8	Karpaz, nr.55, G.Müslim	Timarattan
Ayandroniko	43	Karpaz, nr.55, G.Müslim	Timarattan
Malanarka	17	Karpaz, nr.55, G.Müslim	Timarattan
Pladanisso(Palosa)	59	Karpaz, nr.55, G.Müslim	Timarattan
Vasili	23	Karpaz, nr.55, G.Müslim	Zeamet Toprağı
AyaMemnoM-Varoş	48	Magosa, nr. 55, G.Müslim	Malikane-Malikane Olan Magosa San.dan
Istavro Mah.	28	Magosa, nr. 55, G.Müslim	Malikane-Malikane Olan Magosa San.dan
Aya Zoni Mah.	62	Magosa, nr. 55, G.Müslim	Malikane-Malikane Olan Magosa San.dan
Aya Nikola Mah.	58	Magosa, nr. 55, G.Müslim	Malikane-Malikane Olan Magosa San.dan
Aya Praskoy Mah.	24	Magosa, nr. 55, G.Müslim	Malikane-Malikane Olan Magosa San.dan
Paralim	47	Magosa, nr. 55, G.Müslim	Timarattan
Derinya	48	Magosa, nr. 55, G.Müslim	Timarattan
Fannaro (Fenaros)	30	Magosa, nr. 55, G.Müslim	Timarattan
Güğercinlik	26	Magosa, nr. 55, G.Müslim	Timarattan
Engomi(Nenekomi)	21	Magosa, nr. 55, G.Müslim	Timarattan
Limye	73	Magosa, nr. 55, G.Müslim	Timarattan
Aya Sergi	72	Magosa, nr. 55, G.Müslim	Zeamet Toprağı
Istroncalu	22	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Mukataa Toprağı
Piperistrona	33	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Mukataa-Lefkonuk Mukataasından
Tefsarayı	28	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Mukataa-Lefkonuk Mukataasından
Prasyo	90	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Mukataa-Lefkonuk Mukataasından
Pirga	50	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Mukataa-Lefkonuk Mukataasından
Akatu	93	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Mukataa-Vicsada Mukataası Mülhkatı
Vicsada	90	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Mukataat-1 Miriden
Paşa	100	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Mukataat-1 Miriden
Lefkonuk	143	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Mukataat-1 Miriden
Yanagra	22	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Mukataat-1 Miriden
Vadili	49	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Mukataat-1 Miriden Baş Karyesi Mülhakatı
Felomera	25	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Atyoni (Saci)	150	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Avdelloro	10	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
İstilloz	18	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından

Tiremetuša	12	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Manastır-ı Tiremetuša		Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Arçoz	12	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Ankastina	43	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Maratogni	80	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Kunedra	8	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Kufez	8	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Tirmen(Terbemin)	35	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Aya Nikola	8	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Aya Yorgi İspetariko	45	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Nefs-i İspetariko	14	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Arnayi	14	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Perayis	13	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Lapatos	8	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Makrasiya	23	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Lisi	75	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Lisi Bağçeleri	23	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Kalopside	42	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Ahna	35	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Dimbu	15	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Ormidya	23	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Avkoro	31	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
İkselofai	22	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Legopedri	5	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Sodira	48	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Aya Napa	29	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Afanya	29	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Sikrasi	26	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından

Sandalları	9	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Okaşa Manastırı		Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Istallos	25	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Gaydora	23	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
İsi	50	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Malya	32	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Mandıralıkesi	10	Mesarya, nr.55, G.Müslim	Zeamet Toprağı
Akacı	16	Omarfa, nr.54, Müslim	Cezire Zeametinden
Nefs-i Omorfo	17	Omarfa, nr.54, Müslim	Çiftlik-Harem-i Şerif Evkafı Omorfo Çiftliği
Meniko	8	Omarfa, nr.54, Müslim	Kıbrıs müflisine tahsis
Pedra	23	Omarfa, nr.54, Müslim	Mukataa-i Miriden Presterona karyesinebağ
Alya	58	Omarfa, nr.54, Müslim	Mukataat-ı Miri
Prestorona	50	Omarfa, nr.54, Müslim	Mukataat-ı Miri
Kotrafa	23	Omarfa, nr.54, Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Kalohorko(Kapudi)	4	Omarfa, nr.54, Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Dinye	12	Omarfa, nr.54, Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Avlona	3	Omarfa, nr.54, Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Nikde	3	Omarfa, nr.54, Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Prasyo	1	Omarfa, nr.54, Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Enkomi	14	Omarfa, nr.54, Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Kazaviran	11	Omarfa, nr.54, Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Eflani	2	Omarfa, nr.54, Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından
Oronda	16	Omarfa, nr.54, Müslim	Timar-Kıbrıs Timarından

Ek: 5. Kıbrıs Şeriyesicillerine Göre Kıbrısta Mütemekkin Avrupa, Acem Ve Hindistan Tüccarı

DEFTER NO/SAYFA NO/HÜKÜM NO	TARİH	TÜCCAR ADI	TÜCCARLIK BERATI ve BERAT ÜCRETİ (RESM-İ MİRİ)	HİDMETKAR ADETİ	1. HİDMETKAR	2. HİDMETKAR	İKTİZA EDER İSE HİZMETKAR IN İKAMET YERİ	TACİRİN HİZMETİNDE	DİV.HÜM BEYLİKÇİ Sİ	BERATININ VERİLDİĞİ TARİH	HİZMETKAR IN CIZYE CİNSİ	CIZYE ZAMMI	CIZYE MİKTARI	1232 SENESİ CIZYES İ	BERATIN YAZILDIĞ I YER	Kad- vusül- Beyanı
29/82/1	1231-1232	Evangelio veld-i Yorgi Lefterori	1500	2			Asitanede		el-Hac İbrahim Saib	Muharrem 1232	Evsat	4	6	10	Kostantiniy ye	29 Zilkade 1231
29/84/1	"	Pavlo vld. Yorgi Harta					Asitanede		el-Hac İbrahim Saib	Muharrem 1232	Evsat	4	6	10	Kostantiniy ye	Evahir-i Şevval 1231
29/85/1	"	Pavlo vld. Yorgi Harta							el-Hac İbrahim Saib	Muharrem 1232						Evast-ı Şevval 1231
29/89/1	"	Hristodolo veld-i Yorgi Apato	1500	2			Asitanede		el-Hac İbrahim Saib	Muharrem 1231	Ala(Tüccar) Evasıt (Hidm)	8 4	12 6	20 10	"	Evahir-i Şevval 1231
29/90/2	"	Fransıs veld-i Corci Diyab	1500	2			Asitanede		el-Hac İbrahim Saib	Muharrem 1231	Ala(Tüccar) Evasıt (Hidm)	8 4	12 6	20 10	"	Evahir-i Şevval 1231
29/90/3	"	Fransıs veld-i Corci Diyab	1500	2			Asitanede		el-Hac İbrahim Saib	Muharrem 1231	Ala(Tüccar) Evasıt (Hidm)	8 4	12 6	20 10	"	Evahir-i Şevval 1231
29/119/1	"	Povlo vld-i Yorgi Harta		2	Kipriyano veld-i Veşihö			Hizmette	el-Hac İbrahim Saib	Evahir-i Şevval 1231	Evsat	4	6	10	"	Evail-i Zilkade 1231
29/120/1	"	Fransıs veld-i Corci Debat	Avrupa Tüccarı	2	Yusuf veld-i Hatacibrilli Maroni			Hizmette	el-Hac İbrahim Saib	Evahir-i Şevval 1231	Evsat	4	6	10	"	Evast-ı Muharrem 1232
29/122/3	"	Mihail vld.-i Tomahova	1500	2			Asitanede		el-Hac İbrahim Saib	Muharrem 1232	Ala(Tüccar) Evasıt (Hidm)	8 4	12 6	20 10	"	Evast-ı muharrem 1232
30/19/1	1233-1238	Rafael vld. Yorgaki		2	[H]acı Vasil vld. Efram			Hizmette	Ali Anori	Evasıt-ı Muharrem 1232	Evasıt	4	6	10	Kostantiniy ye	12 Muharrem 1234
30/24/2	"	Dimitriyo vld. Pavlizo	Avrupa 1500	2			Izmir		"	Gurre-i Muharrem 1232	Ala(Tüccar) Evasıt (Hidm)	8 4	12 6	20 10	"	21 Rebiülevve 1 1234
30/27/1	"	Artin vld. [H]acı Bogosperemiyo	1500	2			Izmir		"	Gurre- i Muharrem 1232	Ala (Tüccar) Evasıt (Hidm)	8 4	12 6	20 10	"	25 Rebiülevve 1 1234
30/27/2	"	Artin vld.Aci Bogosperemiyo		2	Papaz Harye vld. Mihail			Hizmette	"	Muharrem 1232	Evsat	4	6	10	Kostantiniy ye	25 Rebiülevve 1 1234
30/28/3	"	Yani vld.Abiri Obendiridi	1500	2			Izmir		"	Muharrem 1232	Ala (Tüccar) Evasıt(Hidm)	8 4	12 6	20 10	Kostantiniy ye	Selh-i Rebiülevve 1 1234
30/31/1	"	Artin vld. [H]acı Bogosperemiyo		2	[H]acı Luyizi vld. Todori Palikane			Hizmette	"	Evahir-i Zilkade 1233	Evsat	4	6	10	Kostantiniy ye	15 Rebiülahir 1234
30/32/1	"	Yorgi vld. Papa Liyudi	1500				Izmir		"	Gurre-i Muharrem 1232	Ala (Tüccar) Evasıt(Hidm)	8 4	12 6	20 10	Kostantiniy ye	15 Receb 1234

30/33/2	“	Yorgi vld. Papasiyondi	Avrupa	2	Kostandi vld. Yorgi			Hizmette	“	Evasit-ı Cemaziyelvel 1233	Evasit	4	6	10	Kostantiniy ye	15 Receb 1234
30/35/1	“	Mihail vld. Hristodolo		2			Izmir		“	Gurre-i Muharrem 1232	Ala (Tüccar) Evsat(Hidm)	8 4	12 6	20 10	Kostantiniy ye	9 Şaban 1234
30/35/2	“	Mihail vld. Hristodolo		2	Luyizi vld. Polirzo			Hizmette	“	Evahir-i Cemüziyelahir 1234	Evsat	4	6	10	Kostantin	9 Şaban 1234
30/37/1	“	Mihail Beşara Atala	1500	2			Izmir		“	Gurre-i Muharrem 1232	Ala (Tüccar) Evsat(Hidm)	8 4	12 6	20 10	Kostantiniy ye	11 Cemaziyel ahir 1234
30/37/2	“	Akkalı Mihail Beşara Atala		2	Kıbrıslı Mihail vld. Petri Kaymaklı			Hizmette	“	Evasit-ı Muharrem 1234	Evsat	4	6	10	Kostantiniy ye	11 Cemaziyel ahir 1234
30/38/1	“	Akkalı Mihail Beşara Atala		2		Çarçış vld. Nikola		Hizmette	“	Evasit-ı Muharrem 1234	Evsat	4	6	10	Kostantiniy ye	11 Cemaziyel ahir 1234
30/45/1	“	[H]acı Bennaki vld. Kara Yorgi	1500	2					“	Muharrem 1232	Ala (Tüccar) Evsat(Hidm)	8 4	12 6	20 10	Kostantiniy ye	9 Şaban 1234
30/45/2	“	[H]acı Bennaki vld. Kara Yorgi		2	Kara Yorgi vld. Basmacı oğlu			Hizmette	“	Evahir-i Cemaziyelahir 1234	Evsat	4	6	10	Kostantiniy ye	9 Şaban 1234
30/46/3	“	Yani vld. Hristodolo	1500	2			Izmirde		“	Muharrem 1232	Ala (Tüccar) Evsat(Hidm)	8 4	12 6	20 10	Kostantiniy ye	11 Cemaziyel evvel 1234
30/47/1	“	Yani vld. Hristodolo		2	Hristodolo vld. [H]acı Yuvan			Hizmette	“	Evahir-i Muharrem 1234	Evsat	4	6	10	Kostantiniy ye	15 Cemaziyel evvel 1234
30/47/2	“	Yani vld. Hristodolo		2		[H]acı Kostanti veld Acı Luyizo		Hizmette	“	Evahir-i Safer 1234	Evsat	4	6	10	Kostantiniy ye	15 Cemaziyel evvel 1234
30/48/3	“	[H]acı Yanaki vld. Kara Yorgi		2	[H]acı Dimitri vld. Nikola			Hizmette	“	Evahir-i Cemaziyelahir 1234	Evsat	4	6	10	Kostantiniy ye	9 Şaban 1234
30/48/2	“	[H]acı Nikola vld. Sava toğrafi	1500				Izmirde		“	1232	Ala (Tüccar) Evsat(Hidm)	8 4	12 6	20 10	Kostantiniy ye	9 Şaban 1234
30/49/1	1233-38	[H]acı Nikola v.d. Sava Zografı		2	[H]acı Mihail v.d. Apostol			Hizmette	Ali Anori	Evahir-i Cemaziyel Ahir	Evsat	4	6	10		11 Şaban 1234
30/49/2	“	[H]acı Nikola v.d. Sava Zografı		2		Mihail vld. Frankoli		Hizmette	Ali Anori	Evahir-i Cemaziyel Ahir	Evsat	4	6	10		11 Şaban 1234
30/49/4	“	[H]acı İliyas vld. Simon	1500				Izmirde		“	1232	Ala (Tüccar) Evsat(Hidm)	8 4	12 6	20 10	Kostantiniy ye	11 Şaban 1234
30/50/1	“	[H]acı İliyas vld. Simon		2	[H]acı . Andirini vld. Hristofono			Hizmette	“	Evahir-i Cemaziyel Ahir 1234	Evsat	4	6	10	Kostantiniy ye	18 Şaban 1234
30/50/2	“	[H]acı İliyas vld. Simon		2		[H]acı Yani vld. Kostantin		Hizmette	“	Evahir-i Cemaziyelahir 1234	Evsat	4	6	10	Kostantiniy ye	18 Şaban 1234
30/51/4	“	Bogos Cirmiya	Avrupa	2	[H]acı Luyizo vld. Kastandi			Hizmette	“	Evail-i Rebitülevvel 1232	Evsat	4	6	10	Kostantiniy ye	17 Ramazan 1234
30/52/1	“	Nikola vld. Mihail Besara	1500	2			Izmirde		“	1232	Ala (Tüccar) Evsat(Hidm)	8 4	12 6	20 10	Kostantiniy ye	Evasit-ı Ramazan 1234
30/55/1	“	Mardiros vld. Anton	1500				Izmirde		“	1232	Ala (Tüccar) Evsat(Hidm)	8 4	12 6	20 10	Kostantiniy ye	5 Şevvla 1234
30/55/2	“	Mardiros vld. Anton		2	[H]acı Pavli vld. [H]acı Markandoni			Hizmette	“	Evahir-i Receb 1234	Evsat	4	6	10	Kostantiniy ye	5 Şevval 1234

30/56/1	"	Mardiros vld. Anton		2		Artin vld. Kirikor		Hizmette	"	Evahir-i Receb 1234	Evsat	4	6	10	Kostantiniy ye	5 Şevval 1234
30/57/2	"	[H]acı Nikola vld. Yorgi	1500	2			Izmirde		"	1232	Ala (Tüccar) Evsat(Hidm)	8 4	12 6	20 10	Kostantiniy ye	Evahir-i Ramazan 1234
30/58/1	"	[H]acı Nikola vld. Yorgi		2	Pirişkede vld. Corci			Hizmette	"	Evasıt-ı Ramazan 1234	Evsat	4	6	10	Kostantiniy yye	Evail-i Şevval 1234
30/58/2	"	[H]acı Nikola vld. Yorgi		2		Yani vld. Tori		Hizmette	"	Evasıt-ı Ramazan 1234	Evsat	4	6	10	Kostantiniy ye	Evahir-i Şevval 1234
30/59/1	"	Papasuva vld. Nikola	1500	2			Izmirde		"	1232	Ala (Tüccar) Evsat(Hidm)	8 4	12 6	20 10	Kostantiniy ye	11 Rebiülevve 11234
30/59/2	"	Papasuva vld. Nikola		2	[H]acı Nikola vld. Papa Lavrendiyos			Hizmette	"	Evahir-i Şaban 1234	Evsat	4	6	10	Kostantiniy ye	Evahir-i Şaban 1234

Ek: 6. 1833 Gayrimüslim ve Yahudilerin “esnaf-ı selese” Esasına Göre Cizyelerinin Tahriri

Lefkoşa 1249 senesi		
A'la	Evsat	Edna
495	607	671
Dağ tabii-i Lefkoşa 1249 senesi		
A'la	Evsat	Edna
116	874	473
Değirmenlik 1249 senesi		
A'la	Evsat	Edna
156	928	613
Omorfo 1249 senesi		
A'la	Evsat	Edna
155	806	395
Magosa Maa Karpaz 1249 senesi		
A'la	Evsat	Edna
231	535	124
Limasol 1249 senesi		
A'la	Evsat	Edna
369	437	323
Magosa 1249 senesi		
A'la	Evsat	Edna
102	408	219
Piskopi 1249 senesi		
A'la	Evsat	Edna
92	162	115
Keylan 1249 senesi		
A'la	Evsat	Edna
128	298	238
Evdim 1249 senesi		
A'la	Evsat	Edna
103	191	189
Girinye 1249 senesi		
A'la	Evsat	Edna
138	868	553
Baf 1249 senesi		
A'la	Evsat	Edna
84	805	386
Kukla 1249 senesi		
A'la	Evsat	Edna
19	164	144
Lefke 1249 senesi		
A'la	Evsat	Edna
100	827	423
Tuzla 1249 senesi		
A'la	Evsat	Edna
204	1597	762
Masarya 1249 senesi		
A'la	Evsat	Edna
203	1404	509
Hirsofi 1249 senesi		
A'la	Evsat	Edna
65	504	326

Kaynak: BOA, DH.CMH., nr. 27300.

Ek: 7. 1833-1836 (1249-1252) Senelerine Ait Zimmette Kalan Öşür Bedeli

Zimmette kalan timar sebebiyle öşür tahsil edilenler	Kuruş
Sota timarları için Ayvasallı Himmet ve karındaşı zimmetlerinde olub tahsil olunan	967
Karnı timarları için bölükbaşılardan	1302
Asomato timarları için Girinyeli Molla Hüseyinden	1572
Koçondi timarları için Girinyeli Mehmed Ağa'ya	1794
Ayamarına timarları için Hacı Mehmed'den	3097
Mandırıye timarları için Abohorlu Recebden ve Geylanlı Salih ve köleden	5353
Metciro timarları için bölükbaşılardan	2556
Nikte timarları için Ali Bayraktardan	1890
Katokori timarları için Hacı Mehmedden	1470
Managri timarları için iki defa Kandil oğlundan =2959+Bekirden = 4032	6991
Dora timarları için bölükbaşılardan	9515
Cevidiz timarları için bölükbaşılardan	2411
Lof timarları için bölükbaşılardan	3915
Ayazozimno timarları için bölükbaşılardan	3615
Eftahonye timarları için tahsil	5167
Pano baladre timarları için bölükbaşılardan	6253
Halyani timarları için Lefkeli Molla Osmandan	4738
Cite timarları için	146
Kadalyondalı İsmail zimmetinde zuhur eden taşirlerden	2176
Vasiliye timarları için	1050
Ayavarvara timarları için bölükbaşılardan	1532
Deftera timarları için bölükbaşılardan	2295
Ayayani timarları için bölükbaşılardan	3163
Katoteridi timarları için bölükbaşılardan	542
Ronırma ve Monyat ve Handırıye ve Vicace timarları için bölükbaşılardan	3683
Gaydora timarları için bölükbaşılardan	10077.5
Baralim timarları için bölükbaşılardan	5130
Kumyalık timarları için bölükbaşılardan	11920
Sikade timarları için bölükbaşılardan	1317
Davri timarları için bölükbaşılardan	5418
Dirina timarları için bölükbaşılardan	3036
Galatya timarları için bölükbaşılardan	5088.5
Ankastina timarları için bölükbaşılardan	529
Sinde timarları için bölükbaşılardan	3969
Anaşide timarları için bölükbaşılardan	3019
Termit timarları için bölükbaşılardan	3618
Palosa timarları için bölükbaşılardan	2480
Laputoz timarları için bölükbaşılardan	1479
Dihoryo timarları için bölükbaşılardan	2319
Davloz timarları için bölükbaşılardan	2354
Ayatodoro timarları için bölükbaşılardan	6720
Fenaroz timarları için bölükbaşılardan	2309
Aradib timarları için bölükbaşılardan	5984
Kondara timarları için sipahilerden	2135
Kersefan timarları için bölükbaşılardan	5292
Pelye timarları için bölükbaşılardan	8017
Silic timarları için Kiracı karyeli üç dört asker reaya zimmetlerinde bulunmak gayr-i ez tenzil merkumlardan tahsil	7194
Bestaki timarları için bölükbaşılardan	5565
Tirementosa timarları için bölükbaşılardan	4006
Ayorgi timarları için bölükbaşılardan	5197

Rumlakše timarlarıyçün bölükbaşılardan	2718
Makrasika timarlarıyçün tuzlalı Ahmed efendiden ve şerikinden tahsil	3436
İspahariko timarlarıyçün bölükbaşılardan	10937
Ankalside timarlarıyçün bölükbaşılardan	7016
Parka timarlarıyçün bölükbaşılardan	2521
Terebze timarlarıyçün bölükbaşılardan	1849
Limasol kalası dizdarı Hacı Ömer kala-i mezbure hasıllarını malikane muamalesiyle zabt ve ta'sir ile hasılatını kendi umurına sarf olduğunu kala-i mezbure topcıyan mutazammın mülazımı tarafından bildirilmiş olmakla merkumun üç senelik muhasebesi ruyet olunarak zimmetinde zuhur eden akçe tahsil ve kala-i merkumenin lazım gelen mahalleri tamir ve cebehanesi tanzim olunmuş olmağla merkumdan ceman tahsil olunan ba defter -i müfredat akçe	20678
Toplam	240511¹⁸³¹

¹⁸³¹ Rakamların gerçek toplamı 219.843 kuruştur.

Ek: 8. Öşür Nizamnâmesi

"Zeytün bahçelerinden ve sâir meyveler eşcârından ve bağlardan şimdiye kadar öşür nâmıyla bir şey alınmayub fakat zeytün eşcârından mukata'â-i zemin nâmıyla beher dönümden on üçer para alınmakta olduğundan ve sebze ve meyve öşrüne dair muhassilin tarafların verilen talimât-ı seniyye de bir gûne serahat olmadığından bu bâbda ne vechile hareket olunması bazı taraflardan inhâ ve istizân olunmuş olduğundan keyfiyet Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye'ye havâle ve iktizâsı Meclis-i Umûmi'de müzâkere olundukda memâlik-i mahrûse-i şahânedede husûle gelen duhan ve penbe ve sebze ve meyveden ve kaffe-i hububât ve timardan öşür alınmak şer'ân câ'iz olduğu misillü hatab ve kıyâh gibi hüdâyî nabet şeylerden ve derûn-i şehir ve kurâda olan hâneler havalisinde bulunan sebze ve eşcârın meyvesinden öşür tahsili meşru' olduğu ve resm-i dönüm penbe ve resm-i bağât misillü rusumâtın ilgâsıyla fakat öşür alınacağı cihetle duhan ve penbe ve zeytün ve bunlara mümâsil mahsûlattan aynen ve üzüm ve meyve ve sebze makûlesinden râyic-i bedel üzere bedelen öşür tahsili lazım gelub şu kadar ki zikr olunan sebze kâffe-i memâlik-i mahrûsede olmayub bazı mahallerde olsa bile ekser derûn-i şehirde hasıl olacağına ve bundan öşür fazili takdirinde husûle gelecek münafi'i cüz'iyatdan makûlesinden olacağına binâ'en sebze öşüründen müstesnâ olarak buna dair bir şey ka'ale götürülmemiş ve hariç-i şehirde bulunsa da sebzedeki öşür tahsil olunması ve zikr olunan *aşârın aynen ve bedelen tahsili* şıkları kazalar meclislerine havale olundu....".

Kaynak: BOA, *Nizamât*, nr. 30, s. 18/2.

Ek: 9. 1810-1822 Tarihleri Arasında Kıbrıs'a ve Kıbrıs'tan Sürgüne Gönderilenler

Kaynak	Adı	Mesleği	Sürgün Edildiği Yer	Sürgün Gittiği Yer	Suç	Cezanın Şekli	Sürgün Tarihi	Af Tarihi	Emri İfa Eden
KŞS., nr. 27, s. 60, hk:2.	Dimitraki Kapan Müstekar, Vasilaki Kayiri, Yorgi Fokye, Yorgi Kondil, Dimitri Yolomi	Kocabaşı, eski kocabaşı ve kocabaşı maiyyeti	Andre Ceziresi	Magosa	Fukaranın 15 bin kuruşlarını ahz ve İstanbula firar		Evast-ı Muharrem 1225		Çavuşbaşı
HAT, nr. 504/24839	Adsız	Piskopos	Kıbrıs	Ağrıboz	Adadan defedilmesi gereken keferenin saklanması		1226		
KŞS., nr. 28, s. 135, hk:1.	Diyorkulli Uzun Ali	Etibba Zümresi	Diyorkulli	Kıbrıs	Hilaf-ı rıza hareket	Avf ve itlak		Evail-i Ramazan 1228	Lefkoşa Naibi
KŞS., nr. 28, s. 101, hk:1.	Moralı İşmaki	Zimmi	Dersaadet	Rodos	Mora maslahatına müdahil olduğu için Rodos'a sürgün, ancak götürülen çavuş ile anlaşılıp, Gelibolunun Vemisiki nam mahle gidip Aksaz sahilinden firari olup		Evahir-i Receb 1228		Magosa Naibi
“	İbrahim	Divan-ı hümayun Çavuşbaşlarından	Gelibolu	Magosa	mezkür İşmaki'nin ref'ini yerine getirmeyip, kaçmasına izin verdiğinden	Katle bedel	Evahir-i Receb 1228		Magosa Naibi
KŞS., nr. 28, s. 184, hk:1.	Seyyid Mehmed	Birunabad Naibi	Birunabad	Magosa	Hilaf-ı rıza harekete cesaret, Şeyhülislam Dürrizade seyid Abdullah'ın izniyle afv	Avf ve itlak		Evahir-i Şaban 1229	Magosa Naibi
KŞS., nr. 28, s. 183, hk:1.	Hasan Efendi	Sabık Kasabbaşı	?	Kıbrıs	Hilaf-ı rıza hareketine binaen Divan-ı hümayun çavuşu Mustafa ile gönderildiği		Evast-ı Receb 1229		Lefkoşa Naibi
KŞS., nr. 29, s. 17, hk:2.	İbrahim	Sahtiyancı Esnafı	?	Magosa	Sahtiyan'ı narhından ziyadeye satmaya cesaret etmesi		Evail-i Şevval 1230		Magosa kalası Dizdarı
KŞS., nr. 29, s. 28, hk: 2	Seyyid Hacı Osman	Sahtiyancı	Kayseri	Magosa	Hilaf-ı rıza hareket	Kalebend ancak Avf ve itlak		Evail-i Zilkade 1230	Magosa kala dizdarı
KŞS., nr. 29, s. 114, hk: 1	el-Hac Mehmed ve Katib Mustafa	Ayvalık Gümrükçüsü ve Katip	İzmir	Magosa	Mahal-i memnuaya ravgan zeyt ve sabun kaçırılmasına ruhsat verdikleri	Avf ve itlak		Evail-i Rebiülevvel 1231	Magosa Naibi
KŞS., nr. 29, s. 114, hk:2	Halil	Çukadar	Dersaadet	Magosa	Esnafdan akçe ahziyle hilaf-ı rıza hareket	Katlebedel kalebend	Evast-ı Rebiülevvel 1231		Çavuşbaşı ve Magosa kale dizdarı
KŞS., nr. 29, s. 57, hk:1	Kengirili Mustafa ve Bozkırlı Halil	Fethiye Medrese Talebesi	İstanbul	Magosa	Hilaf-ı rıza hareket	Avf ve itlak		Evahir-i Cemaziyelahir 1231	Magosa Naibi
KŞS., nr. 29, s. 85, hk: 2	Şimiş oğlu Mustafa	Ağakapusu kara kulağı haseki	Dersaadet	Kıbrıs	Haseki vazifesinden haric hilaf-ı rıza harekete cesaret		Evail-i Zilhicce 1231		Hassam bostancı başı ve Lefkoşa Naibi

KŞS., nr. 29, s. 94, hk:1.	Karacaoğlu Mustafa ve Hacı Abdullatif		Rodos	Magosa	Irz ve edebleriyle mukayyed olmayub nizam cezirenin ihtilaline cüretv e emval ve eytama taaddi ve ekl-i cesaret	Magosa kalesinde kalebend ancak Avf ve itlak		10 Muharrem 1232	Magosa Naibi ve Makosa kale Dizdarı
KŞS., nr. 30, s. 19, hk:2	Hacı Ahmed ve Hacı Hüseyin ve Abdulkadir		Kaş ve Mavri kazaları	Kıbrıs	Tekalifden hisselerine isabet eden te'diyeye muhalefet ve emval-i miriyenin tehiri mucib hata cesaret eylemeleri		7 Safer 1234		Teke ve Hamid Sancakları Mutasarrıfı Vezir ve Lefkoşa Naibi
KŞS., nr. 30, s. 8, hk:3	Hacı İbrahim ve Hüseyin		İznikmid ve Kastamonu	Magosa	Eşkiyadan oldukları	Bila aman izale-i vucut ile idam	Evail-i Şaban 1233		Kapdan-ı derya ve Kale Dizdarı
KŞS., nr. 30, s. 7, hk:3	Poçaoğlu Ömer		Misis kazası	Kıbrıs	Kendü halinde olmayup Misis derbendi ahalisini i'fal ve meyanelerine ilka-yı fitne ve fesad ile ibtidar eyledikleri		Evahir-i Şaban 1233		Adana Valisi Azir ve Beylan Mutasarrıfı vezir ve Lefkoşa naibi
KŞS., nr. 30, s. 7, hk:4	Zülkavri A'rec Mustafa ve Tosyevi Ahmed	Fethiye medresesi sükkanı	Dersaadet	Magosa	Kendü hal ve ırz ve edebleriyle olur makuleden olmayup eşkiyadan oldukları, enva-i habaset ve şenaata mürtekip	Eşkiyadan olup, izale-i vucut ve idamları	Evahir-i Cemaziyelahir 1233		Kıbrıs Muhassılı ve Magosa Naibi
KŞS., nr. 30, s. 7, hk:2	İbrahim Efendi	Misis derbend Müftisi	Misis	Lefkoşa	Kendü halinde olmayup derbend-i mezkure ahalisini i'fal ve meyanelerine ilka-yı fitne ve fesad ile tahrik ve izlal ederek ihtilal-i memlekete mucib harekete ibtidar		2 Şevval 1233		Adana valisi Azir ve Beylan mutasarrıfı vezir ve Lefkoşa Naibi
KŞS., nr. 30, s. 7, hk:1	Ahmed	Serdar-ı ekrem	Karahisar-ı sahib	Kıbrıs	Tahsil etmiş olduğu güherçile emniğini dava-yı neferde vaz'ile ittihazıyla hilaf-ı şeriat garra ve mugayir-i rıza fetva-yı raiyyet ve acize, i memleken enva-i beldem ve taaddiyata ictisar ve ihtilal-ı nizam-ı beldeyi mucib halata ibtidar etmekte olduğu		25 Ramazan 1233		Karahisar-ı sahib mutasarrıfı vezir ve Lefkoşa naibi
KŞS., nr. 30, s. 38, hk:5	Kara Mustafa oğlu Mehmed	Koltukçuluk ile sūd-de-i meşgale	Dersaadet	Kıbrıs	Alanya sancağı İbradi kazasının ihtilalini mucib harekete cesaret eylediği	Avf ve itlak		2 Receb 1234	Lefkoşa naibi
KŞS., nr. 30, s. 36, hk:6	Sakalkaldıran oğlu Acı İliya	Rum milletinden	Konya'nın Süne karyesi	Magosa	Rum Patriki tarafından, hilaf-ı rıza harekete cesaret ve kocabaşılık iddiası	Avf ve itlak		14 Cemaziyelahir 1234	Magosa kale dizdarı
KŞS., nr. 30, s. 36, hk:5	Sutiro	Zimmi Sahilsarayı bağçuvanı	Dersaadet	Magosa	Bunhan ve taksirat	Avf ve itlak olunup, Sakızda ikametine		11 Cemaziyelahir 1234	Magosa naibi
KŞS., nr. 30, s. 36, hk:3	Abdullah	Erzurum esnafından	Erzurum	Magosa	Hilaf-ı rıza hareket	Avf ve itlak		Evail-i Rebiülevvel 1234	Magosa naibi

KŞS., nr. 30, s. 36, hk:2	Numan	Erzurum esnafından	Erzurum	Lefkoşa	Hilaf-ı rıza hareket	Avf ve itlak		4 Cemaziyelevv el 1234	Lefkoşa naibi
KŞS., nr. 30, s. 36, hk:1	İbrahim	Misis derbendi Müftisi	Misis	Kıbrıs	Daha önce hilaf-ı rıza hareket sebebiyle sürgün edilmiş olup, şimdi Şeyhülislam tarafından avfı talep	Avf ve itlak		25 Cemaziyelevv el 1234	Lefkoşa naibi
KŞS., nr. 30, s. 34, hk:?	Biringözlü Hüseyin	Saray-ı atik Helvahane ocağı neferi	Dersaadet	Magosa	Kendü halinde olmayup,	Ebedi kalebend	Evail-i Receb 1234		Çavuşbaşı ve Kale dizdarı
KŞS., nr. 30, s. 33, hk:4	Sefer oğlu [H]acı Tanas ve Konalı Yorgaki v Palalı Mihali ve Baresti oğlu [H]acı Kostanti ve Tercuman Mali ve Malemetro ve Armaş Nikola		Karesi Sancağı Ayvalık kazası	Magosa	Kendü hallerinde olmayup, ihtilal-i memleket, emin ve asayiş raiyyeti müstevebic hal ve harekete ibtidar ve hilafe,i rıza erzaa ictisar eyledikleri	İcra-yı tedbiriyle emsalinin terhibi	Evast-ı Cemaziyelahir 1234		Hüdavendigar ve Kocaeli Sancağı Mutasarıfı ve Magosa Naibi
KŞS., nr. 30, s. 33, hk:2	Nakib sabıkın oğlu Derviş		Kangiri	Kıbrıs	Daha önce hilaf-ı rıza hareket	Müddet-i nef'yi hayli zaman olup karin-i terbiye olmuş olduğu beyaniyle avf ve itlakı		Evast-ı Cemaziyelahir 1234	Ankara ve Kangırı sancakları Mutasarıfı
KŞS., nr. 30, s. 31, hk:3	Sadık	Kuzzattan	Alanya sancağı İbradi kazası	Lefkoşa	Daha önce şeyhülislamın isteğiyle Lefkoşaya nef'i	Yine Şeyhülislam ve ailesinin isteğiyle avf ve itlakı		Evahir-i safer 1234	Lefkoşa naibi
KŞS., nr. 30, s. 31, hk:2	Bosnevi Molla Hüseyin	Zincirli kuyuda Üç-beş medrese seknesi	Dersaadet	Kıbrıs	Hilaf-ı rıza hareketi	Avf ve itlakı		Evast-ı Rebiülevvel 1234	Lefkoşa naibi
KŞS., nr. 30, s. 23, hk:3	Mustafa	Saksoncubaşı	Dersaadet	Magosa	Hilaf-ı rıza hareket ile hizmetten azli		Evast-ı safer 1234		Yeniçeri Ağası ve Magosa Naibi
KŞS., nr. 30, s. 28, hk:1	Emir Mustafa	Kassab esnafı	Dersaadet	Magosa	Kasab esnafından Kasım naibe şerh carisinden ivikaye olarak 40 'ar paraya lahm satışı yaptığı.	Kalebend olarak gönderilmişkenAvf ve itlak olunduğu		Evast-ı safer 1234	Kale dizdarı ve Kapdan-ı derya
KŞS., nr. 30, s. 28, hk:2	Hüseyin	Sadrizam kethüdasının mehterler kethüdası	Dersaadet	Magosa	Hilaf-ı rıza hareket	Avf ve itlak		Evahir-i safer 1234	Kale dizdarı
KŞS., nr. 30, s. 23, hk:1	Emin Vami ve Amca oğlu Battal		Kırşehir sanc.Küğer kaza.Çaşkir köyü	Magosa	Kendü hallerinde olmayup yekdel ve yekcihet olarak başlarına erazil ve eşhas cemiyle etrafı kura ahalisine zülm ve taaddi ictisareyledikleri	Limni ceziresine kalebend olarak gönderilseler de. Niğde'de refakatçi çavuşu darb ve habs ile Dersaadete geldiklerinden tekraren Magosa'ya kaleben olarak gönderilmesi	Evast-ı safer 1234		Çavuşbaşı ve kale dizdarı
KŞS., nr. 30, s. 10, hk:3	Kara Mustafa oğlu Mehmed	Koltukçu	Alaiye sanc. İbradi kazası	Kıbrıs	Bundan akdem firaren dersaadete giden ve Kepeciler hanında koltukçuluk ile meşgul		Evail-i muharrem 1234		Çavuşbaşı ve Lefkoşa naibi

KŞS., nr. 30, s. 56, hk:4	Reyhan	Harem-i hü. Ağası	Dersaadet	Magosa	Bazı hareket-i na-merdane ibtidare eylediği		Evasıt-ı Ramazan 1234		Çavuşbaşı ve Magosa Naibi
KŞS., nr. 30, s. 51, hk:2	Hacı Dede		Sinanlı Kazası	Kıbrıs	Hilaf-ı rıza hareketi	Avf ve itlak		Evahir-i Receb 1234	Lefkoşa naibi
KŞS., nr. 30, s. 47, hk:5	Poça oğlu Ömer		Misis	Kıbrıs	Hilaf-ı rıza hareketi	İslah-ı nefis ettiğinden afv ve itlakı		Evahir-i Rebiülevvel 1234	Lefkoşa naibi
KŞS., nr. 30, s. 47, hk:3	Emir Hacı İsmail, İbrahim beşe oğlu Halil		Viranşehir sanc. Bendirekli kazası	Kıbrıs	Maktul Ali molla taraftarı olup, kendü hallerinde olmayup ihtilalv e şiraze-i ahaliyi başlarına cem ile mahkemeyi basub ahaliyi tahrik		Evahir-i Rebiülevvel 1234		Bolu, Viranşehir ve Kastam. Mutasar. ve Naib
KŞS., nr. 30, s. 46, hk:1	Hacı Dede		İçil san. Mestanlı kaz. Yalnızcabağ kurası	Kıbrıs	Kendü halinde ırzıyla mukayyed olmayup ahaliyi tahrik ve fesad ile ihtilal -i memleket halattan hilafı rıza hareketinde olduğundan		Evahir-i Rebiülevvel 1234		İçil muhafızı vezir ve Lefkoşa naibi
KŞS., nr. 30, s. 46, hk:2	Mustafa	eski Şeyhülislam kethüdası olup Rumeli eşraf kuzzatı	Dersaadet	Kıbrıs	Eski şeyhülislam kethüdası olması sebebiyle	Avf ve itlak		Evasıt-ı Safer 1234	Lefkoşa naibi
KŞS., nr. 30, s. 36, hk:6	el-Hac mehmed	Saray-ı atik teberdaranı	Dersaadet	Kıbrıs	Hilaf-ı rıza hareket		Evahir-i Cemaziyelevvel 1234		Çavuşbaşı ve Lefkoşa naib
KŞS., nr. 30, s. 38, hk:4	Kara Halil	Tarsus sekbanından eski Tarsus Naibi	Tarsus	Lefkoşa	Hilaf-ı emr-i rıza harekete ictisar	Avf ve itlak Şeyhülislam inayetiyle		Evail-i Cemaziyelahir 1234	Lefkoşa naibi
KŞS., nr. 30, s. 56, hk:3	Surur	Harem-i hümayun Ağası	Dersaadet	Kıbrıs	Bazı hareket-i namerdaneye ictisar eylediği		Evasıt-ı Ramazan 1234		Çavuşbaşı ve Lefkoşa Naibi
KŞS., nr. 30, s. 56, hk:2	Emin ve Ömer ve zadesi Battal		Kırşehir sanc. Çaşnigir köprüsü	Magosa	Kendi hallerinde olmadıklarından başlarına erazil ve eşhas toplayıp etraf kurasına zülüm ve teaddiye cesaret		Evail-i Ramazan 1234		Magosa Dizdarı ve Kırşehir mutasarrıfı vezir
KŞS., nr. 30, s. 51, hk:3	Tahir ve Ali, Fevzi, Fettah, Abdi	Karagümük Bıçakçılar Mah., Çarşamba, Kasım Paşa, Fenar etmekçileri	Dersaadet	Magosa	Nan-ı aziz çaşnisinden esmer ve dirhemi noksan tabh etmek gibi harekate ibtidar ve hilaf-ı rıza evza'a ictisar eyledikleri		Evahir-i Şaban 1234		Magosa Naibi
KŞS., nr. 30, s. 60, hk:1	Hasan	Ayazma kapısında Sabuncu	Dersaadet	Magosa	Teveziden aldığı sabunu narh-ı carisi üzere ibadullaha furuht emeyub bakkal yediyle ahar mahallerde a'la bahaya satmakta olduğu tebdil çukadanı tarafından tespit	Kalebend	Evasıt-ı Zilhicce 1234		Çavuşbaşı ve Magosa dizdarı

KŞS., nr. 30, s. 58, hk:4	Ciraz oğlu Ahmed		Konya Seleme karyesi	Magosa	Kendü halinde olmayup hilaf-ı rıza hareket geçen sene istanbul caddesinde kat'-ı tarik misillü fezahate cüret ve karye-i merkume reayasından bazılarının hanelerine duhul ile mugayir-i şeriat etmek arz daiyyesine cesaret ile başakca nice cürm makulesi bigayr-i hak ehl-i örfü amiz ile tecrim ettiği ve merkum mukaddem ehl-i himmetden olarak (Devamı yanda parantez içi)	Kale bend (Nikola veled-i Lorvan ismiyle müsemma iken su-i hali Rum Patriki tarafından inha olunduğuna binaen Magosaya nefi ve kalabend emrinden sonra şeref-i islam ile müşerref olduğu mahallinden ilam olunarak din-i islamı kabuline hürmeten avf ve itlak buyrulmuş ise de ber-mu'tad muharrerülamal fbiha-i sabıkasından kifayed ve mezaat eylemediği beyaniyle bir mahalle nefi ve iclası için ahalinin ricası üzerine)	Evahir-i Ramazan 1234		Konya ve Magosa Nabileri
KŞS., nr. 30, s. 60, hk:2	el-Hac Mehmed	Saray-ı atik taberdaranı	Dersaadet	Lefkoşa	Hilaf-ı rıza hareket	Avf ve itlakı		Evahir-i zilhicce 1234	Lefkoşa naibi
KŞS., nr. 30, s. 60, hk:3	Hacı Ahmed ve Hacı Hüseyen ile Abdülkadir		Kaş kazası ve Avrak karyesi	Kıbrıs	Hilaf-ı rıza hareket	Avf ve itlakı		Evahir-i zilhicce 1234	Lefkoşa naibi
KŞS., nr. 30, s. 67, hk:1	Hacı Sadullah		Fındıklı	Magosa	Sahte mühür ile birkaç mektup düzup birisi Mirmiran-ı kiramdan Karahisar-ı sahip mutasarıfı emirülümera vel-ikram Raşid'e getürdüğu mesmu olarak merkum yedinde mevcut olan diğer sahte mektublar ile dersaadetime celb ve istintak olundukda ikrar edub mektubi yazuverdiği yazıcı dahi haber vermiş olmağla merkum bu makule habasete cesaret eylediğiyçün katli lazım gelmiş ise de merhameten katli avf olunarak	Katle bedel Magosa'ya nef ve kalabend olunması	Evasıt-ı Zilkade 1235		Çavuşbaşı ve Magosa Kale dizdarı
KŞS., nr. 30, s. 70, hk:1	Ahmed	Talebe	Aydos	Lefkoşa	Hilaf-ı rıza hareket	Avf ve itlakı		Evasıt-ı zilkade 1235	Lefkoşa naibi
KŞS., nr. 30, s. 83, hk:1	Mehmed ile Kocabaşoğlu Hasan	Bergama kazası Müftisi ile Müderris	Bergama	Lefkoşa	İhtilal ve fesad-ı memleket muccebhilaf-ı rıza harekete ibtidar	Avf ve itlakı (Nef'i hayli olduğundan islah-ı asker)		Evasıt-ı Ramazan 1236	Lefkoşa naibi
KŞS., nr. 30, s. 83, hk:2	Yahya ve Mehmed	Patrikhane Yasakçıları	Dersaadet	Lefkoşa	Hilaf-ı rıza harekete ibtidarları ocak-ı amire tarafından inha	Avf ve itlakı		Evahir-i şevval 1236	Lefkoşa naibi

KŞS., nr. 30, s. 140, hk:1	Yahya ve Mehmed	Patrikhane Yasakçıları	Dersaadet	Kıbrıs	Hilaf-ı rıza harekete cesaret ettikleri		Evahir-i Receb 1236		Yeniçeri Ağası ve Lefkoşa naibi
KŞS., nr. 30, s. 177, hk:1	Yusuf	Dorpeli Kaimmakam Taili oğlu	Dorpe	Magosa	Hilaf-ı rıza hareket	Avf ve itlak		Evail-i Cemaziyelevv el 1237	Magosa Dizdarı
KŞS., nr. 30, s. 145, hk:1	Kara Mehmed	Derbendli Ali Paşa tatarlarından	Dersaadet	Magosa	Hilaf-ı rıza hareket	Avf ve itlak		Evasıt-ı Şevval 1237	Magosa Dizdarı
BOA, Cevdet zaptiye, nr. 4448	[H]acı Liyo	Zımmi	Kıbrıs	?	Kıbrıs ahalisini fesada teşvik	Adadan kovulmak	Evasıt-ı Safer 1246		

Ek: 10. 1812-1834 Tarihleri Arasında Kıbrıs'ta İhtida Edenler

No	İhtida Öncesi	Milliyeti ve İhtida Sebebi	İkamet Yeri	İhtida Tarihi	İhtida Sonrası adı
1	Agob veled-i Karabet	Ermeni	Girinye Kazası Ermeni Manastırı	16 Şevval 1227	Yusuf ¹⁸³²
2	Hiristoliyo binti Papas Yorgi nasraniye		Lefkoşa Ayaluka mah.	3 Şaban 1227	Emine ¹⁸³³
3	Nikola veled-i Hiristoğlu		Tuzla kazası İskele kasabası	5 Rebiülevvel 1227	Mehmed ¹⁸³⁴
4	Marketova binti Yorgi nasraniye		Karpaz kazası Kalaburnu	6 Zilhicce 1228	Aişe ¹⁸³⁵
5	Ristoğlu veled-i Yorgi		Hirsofi kazası Kocine karyesi	15 Zilhicce 1228	Ali ¹⁸³⁶
6	Jorji veled-i Herkako		Girinye kazası Termet karyesi	23 Zilhicce 1228	Ahmed ¹⁸³⁷
7	Marya	Sübhan Yeğeni Hacı İbrahim Ağanın zevci	Lefkoşa	27 Rebiülevvel 1228	Hatice ¹⁸³⁸
8	Martin binti Pavli	Sübhan yeğeni hacı İbrahim Ağanın zevci	Lefkoşa Cami-i Cedid	5 Receb 1228	Ümmügülsüm ¹⁸³⁹
9	İsteno binti Yorgi		Değirmenlik nahiyesi Terhomi karyesi	15 Şaban 1228	Amine ¹⁸⁴⁰
10	Mino binti Yoroli		Masarya kazası Kukla karyesi	14 Rebiülahir 1230	Meryem ¹⁸⁴¹
11	Luizi veled-i Nikola	Sabi olup	Lefkoşa Değirmenlik nahiyesi Tırhone karyesi	15 Cemaziyelahir 1229	Hasan ¹⁸⁴²
12	İstavrina binti Luyizi nasraniye		Lefkoşa, Değirmenlik nahiyesi Minareli köy	22 Şaban 1229	Emine ¹⁸⁴³
13	Ergiri binti Luyizi	Ayin-i batıladan teberne eyleyub	Değirmenlik nahiyesi Nefs-i Değirmenlik karyesi	16 Ramazan 1231	Aişe ¹⁸⁴⁴

¹⁸³² KŞS., nr. 28/3/1.

¹⁸³³ Emine hatun meclis-i şer'e müracaat ederek Lefkoşa'nın Cami-i Cedid mahallesinde ikamet etmekte olan Mulahikzade Seyyid Hüseyin ramiz Efendi'ye mihr-i mevacehesinde rıza-yı bari ve senet risabisahir üzere tervic ve tezviç talip olarak, kendisi buluğa ermiş olup, Ramiz Efendi dahi "kirve başını tekml etmiş raşid olup" izin name verildi (KŞS., nr. 28, s. 4, hk: 4, Gurre-i Şaban 1227).

¹⁸³⁴ KŞS., nr. 28/3/2.

¹⁸³⁵ KŞS., nr. 28/131/1.

¹⁸³⁶ KŞS., nr. 28/131/4.

¹⁸³⁷ KŞS., nr. 28/131/5.

¹⁸³⁸ KŞS., nr. 28/1/1.

¹⁸³⁹ KŞS., nr. 28/1/2.

¹⁸⁴⁰ KŞS., nr. 28/1/5.

¹⁸⁴¹ KŞS., nr. 28/1/7.

¹⁸⁴² KŞS., nr. 28/162/2.

¹⁸⁴³ KŞS., nr. 28/180/4.

¹⁸⁴⁴ KŞS., nr. 28/69/2. Bunun varakasında şuhudu'l-hal: Katib-i mahalle Seyyid Abdullah Efendi, muhızırbaşı Mehmed Ağa, Arab el-Hac Ali.

14	Ergiri binti Yani	Bıkr-i sabıka	Değirmenlik karyesi	27 Rebiülevvel 1231	Emine ¹⁸⁴⁵
15	Yorgi veled-i Kostali	Zimmi erbasına batıla ve ayin-i atıladan mühtedi	Değirmenlik nahiyesi Paliketre karyesi	19 Muharrem 1234	Mehmed ¹⁸⁴⁶
16	Malya binti Yorgi	Nasraniye ayin-i batıladan Fatma ismini almış.	Lapta kazası İliye karyesi	28 Rebiülevvel 1234	Fatma ¹⁸⁴⁷
17	Yani veled-i Malya	Malya'nın küçük oğlu olup	Lapta kazası İliye karyesi	28 Rebiülevvel 1234	Halil ¹⁸⁴⁸
18	Maro binti Sava	Nasraniye	Girinye kazası Larnaka karyesi	13 Rebiülahir 1235	Tuti Aişe ¹⁸⁴⁹
19	Hristallo binti Andoni	Bıkr-i balığ	Lefkoşa kazası Tellone karyesi	25 Şaban 1235	Aişe ¹⁸⁵⁰
20	Çerçes	Akl ü balığ	Şam-ı şerif civarından Haspaye karyesi sakinlerinden	27 Receb 1235	Mahmud ¹⁸⁵¹
21	Ristofi veled-i Aci Yani	Balığ, Ayin-i batıladan beri şeref-i islamları müşerref	Girinye kazası Larnaka karyesi	23 Şaban 1234	Mustafa ¹⁸⁵²
22	Risto binti Sava	Bıkr-i balığ	Mesarya kazası İpsos karyesi	17 Rebiülahir 1237	Emine ¹⁸⁵³

¹⁸⁴⁵ KŞS., nr. 29/122/2.

¹⁸⁴⁶ KŞS., nr. 30/19/1.

¹⁸⁴⁷ KŞS., nr. 30/1.

¹⁸⁴⁸ KŞS., nr. 30/1.

¹⁸⁴⁹ KŞS., nr. 30/1.

¹⁸⁵⁰ KŞS., nr. 30/1.

¹⁸⁵¹ KŞS., nr. 30/1.

¹⁸⁵² KŞS., nr. 30/1.

¹⁸⁵³ KŞS., nr. 30/1.

CII
KANUNNÂME-İ CEZİRE İ KIBRIS

Ankara, Tapu ve Kadastro
Umum müdürlüğü
Defter numarası: 64
Tarih : 1572 (980)

Kıdve-tül-ümerâ-i vel-ekâbir müstecmi'ü cemî'-il-me'âli vel-mefâhir cezîre-i Kıbrıs defterdârı olan Mehmed dâme 'uluvvuhû tevki',ı refî'-i hümâyun vâsıl olıcak ma'lum ola ki

Küffâr-ı hâkisâr zamanında cezîre-i Kıbrıs reayası mahsûlâtının kasimlerinden kimesneden sūdüs ve kimesneden humus ve kimesneden rubu' ve kimesneden sülüs alınugelüb... ve cezîre-i mezbûrede parikoz¹ demekle ma'ruf tâife beğlerine her haftada iki gün beğlerine ve sipahilerine hizmet idegelüb ve reaya ve baliğ olmuş oğlanları kimi altmış ve kimi seksen ve kimi doksan akçe kesimlerin virdüklerinden sonra kendüleri ve oğulları ve kızları için *tuz hakkı* diyü beşer akçe virürler imiş Ve ziraat itdükleri yerlerinden külliyyen kasimlarını üçde bir virürler imiş Ve cezîre-i mezbûre reayasından birinin kıırağından katır olsa altmış akçe ve eğer tay olsa yigirmi beş akçe ve inekleri buzağılasa beş akçe ve 'âdeti agnâm her

[*] Padişahın el yazısıyla defterde bu kanunnâmenin baş tarafına ilâve edilen bir kayda nazaran mevzu'bahs tâdilât aynen kabul edilmiştir. Mezkûr kaydın metni şudur:

«Telhis mucebince fi mâba'd i'tibar ve isti'mal olunmamak üzere tahrir i cedidden mukaddem gelüb hıfz olunan icmal ve mufassalı defteri bâkaniden bilkülliyye ilga ve işbu defter mucebince müceddeden icmal ve mufassalı tahrir ve defterhâne-i 'âmirede hıfz ve baş muhasebeye kaydiyçün icmâlinin aynı ve müfredâtı üzere sûret-i defterleri virilmek emrimdir» 20/ca/133

[1] باریقوز

Kanunlar

koyundan bir akçe ve her kuzudan bir akçe alınurmuş Ve cezire-i mezbûre nahiyelerinde Limnose ve Odime nahiyelerinde otuz altı pâre karye bağlarının *kasimlerini* üçde bir aldıklarından sonra her dönüme bir buçuk akçe *resmi dönüm* alurlarmış

2. Cezire-i mezbûre reayası hakkında mezîd 'inayetim mukarin olmağın zikrolunan parikoz tâifesi her haftada bir gün mirî sükkerhanelere ve ekinliklere ve sâyir lâzım gelen hidemât-ı hümâyunuma hizmet itmek ve sâyir gibi kasimleri humüsdan alınmak ve ispençleri otuzar akçe ve reayanın a'lâsından ... akçe ve evsatından seksen akçe ednâsından altmış akçe *harac* ve *'âdeti agnâm* dahi iki koyuna bir akçe olunmak olmuştur

Buyurdum ki hükm-i şerîf-i vâcib-il-ittiba'ım vüsûl buldukda cezire-i mezburei tamam tahrir eyledüklükde reayanın virgüsin ta'yin olunduğın reayaaya tenbih ve i'lâm idüb bu hükm-i şerîfimin bir suretin vilayeti mezbûre defteri zahrına ve bir suretin sicill-i mahfuza kayd itdüresin ki minba'd mazmunı hümâyûniyle amel olunub emîme muhâlif reayadan kimesne ziyade nesne taleb eylemeye şöyle bilesin 'alâmet i şerife i'timad kılarsın Tahriren fi evâil-i şehri cümâdelâhire sene semânin ve tis'a mia bi-makam-ı Konstantaniyye-tel-mabrûsa

* * *

Kıdvê-tül-ümerâ-i vel-ekâbir müstecme'u cemî -il-meâli velmefâhir zül-kadr-il-etem vel-fahril-eşem el-muhtess-ı bi-mezîd-i 'inaye-til-melik-is-samed cezire-i Kıbrıs defterdârı ve muharriri olan Mehmed dâme 'uluvvübü tevkî'-i refi'-i hümâyûn vasıl olıycak malum ola ki

3. Dergâh-ı mu'allâma kazâyâ defterin gönderüb küffar-ı hâkisâr zamanında cezirede olan kanunların beyân idüb cümleden biri cezireye haricden metâ' gelürse çuka ve akmişeden gayrı her yüz akçede dokuz akçe şümrük *gümrük* alınub ve cezireden gayrı yere alub gitseler her yüz akçede beş akçe gümrük alınurmuş Ve çuka ve sâyir yapağıdan işlenmiş meta'dan her yüz akçede iki akçe ve akmişe kısmından her yüz akçede beş akçe *gümrük* alınub ve cezire-i mezbûre ehali evlerin me'kûlaf kısmından ve hamirden ki kifayet mikdarından ziyade olmaya anun gibiden nesne virmeyüb ve un ve boğday ve arpa gerek haricden cezireye getürsünler gerek cezireden alub gitsünler bir akçe ve bir habbe nesne alınmayub ve taşradan kal'alara satmak için getürdükleri hamirin her yüküne on altı akçe bac alınurmuş Ve yalılarda sayd olunan balıktan her sandalıda üç akçe alınub ve boğazlanmak için gelüb kassaphanelerde boğazlanan sığırın erkeğinden ve dışısından beşer akçe alınduktan sonra muhtesib dahi ikisine bir akçe alurmuş Ve her balık yüküne on altı akçe alınub ve *resmi kile* diyü üç kile boğdaya bir akçe ve altı kile arpaya bir akçe alınub ve sâyir hubabatın her üç kilesine bir akçe alınub ve meyvenin her yüküne bir akçe ve odunun üç yüküne bir akçe ve arabasına bir akçe ve zeytunun her altı

Ömer Barkan

kilesine bir akçe ve çekirdekli penbenin her kantarına beş akçe ve sâfisinin kantarına on beş akçe alurlar imiş Ve kapanda satılan esbâbın her kantarına iki akçe *kapın hakkı* diyü alurlarmış

4. Ve hîn-i tahrirde cezîre-i mezbûre hububâtı a'lâ ve evsat ve ednâ i'tibârıyla boğdayın her İstanbul kilesi on ikişer ve arpanın kilesi altışar ve mercimeğin kilesi on üçer akçeye ve burçağın altışar akçeye ve baklanın kilesi onar akçeye ve sisamın kilesi otuzar akçeye ve nohudun kilesi on dörder akçeye ve 'alefin kilesi üçer akçeye ve burçağın altışar akçeye Ve şirenin her yükü kırk akçeye ve penbenin kantarın üçyüz akçeye ve kendirin kantarın iki yüz elli akçeye ve harnubın kantarı otuz beş akçeye hisab olunduğın bildürmişsin

İmdi kasabhanelerde boğazlanan sığırlardan ve koyun ve keçiden veç-i meşruh üzere muhtesibler alıgeldüğü akçe ref' olunub ve kal'alarda satılmak için gönderilen hamir yükünden alınugelen on altı akçe *bac* dahi ref' olunub ve reayadan sâyir virgüleri ve me'kûlat ve sâyir kıymeti veç-i meşruh üzere mukarrer olmak emrim olmuşdır buyurdum ki

Hükm-i şerîfim vusûl buldukda muhtesib olanlar boğazlanan sığır ve koyundan ve keçiden ve gayrıdan aldıkları akçeyi ve *hamir bacın* ref' eyleyüb andan gayrı zikrolunan kavânini mukarrer tutub deftere kaydeylesin Bu hükm-i şerîfim ile 'amel olunmak için bir sûretin cezîre-i mezbûre defteri zahrına kaydîdüb ve bir suretin mahkemelerde mahfuz olan sicillerde kayd itdüresin ki kuzât ana göre 'amel idüb reayadan vaz' olunan kanuna muhalif ziyade bir akçe ve bir habbe aldurmayub cezîre-i mezbûre reayası âsûde-hâl olalar Şöyle bilesin 'alâmet-i şerife i'timad kılasın Tahriren fi evâil-i şehri cümâdelâhıra 980 bi-mekam-ı Kostantaniye el-mahrusa

Kaynak: Ö. L. Barkan, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirâi*

Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, I., -Kanunlar-, İstanbul 1943, s. 348- 350.

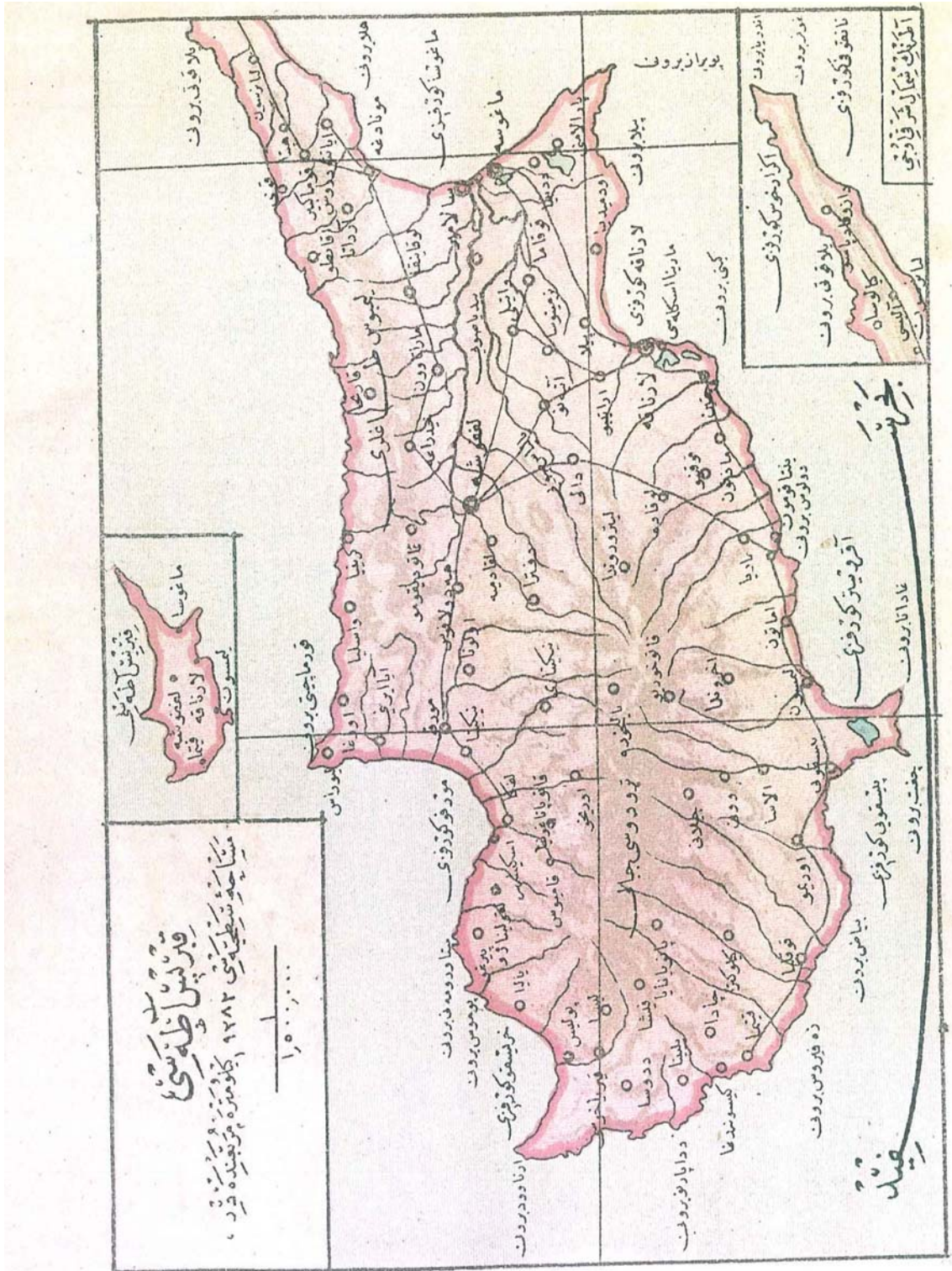

هر کس که بر قیونون پادشاه عالم پناه حضرت لرین بر قیون
و آمدن بوالنوکوب قیونون نافع اولغینس در قیونون
قید اولندی کرمه تعیین قیونون قیونون چوین
الذ قد حکمت به حوری قیونون * قاج چوین اولون رسیم چوین
باشنقوشا دیون بر قیونون و اهر حج ایلم کسنگر کند و چوین
قلالری زینانند انور کلینک بینه اندیز بار المیا قیونون قیونون
اولور بیه اولسون قوشان چوین باشنقوشا کا اعتبار اولونشدر
سوز اولویوب باینند دونان کسرمیا و قیونون اولوب اولوب
مانند یورویوب سوز اولوب پادشاه عالم پناه ایچون کسرم
قیونون بر قیونون الغیر کسرمه یشمه قیونون باشنقوشا چوین انور
قوشان انور چوین انور سوز اولوب اولور منع ایلمس
الذ سوز اولوب اولور کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه
سوز اولوب اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور
خو اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور
مهر عد اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور
دفر جدید قید اولونشدر اولور اولور اولور اولور اولور
ضبط اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور
نشانند طوق بر عیش برین ویرد و کسرمه کسرمه اولور اولور
ایدر بعض قیونون اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور
اخر قیونون اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور
کلار بر ویرد کلار کسرمه اولور اولور اولور اولور اولور

علو ندر و کسرمه اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور
مغلوبی مشایخ و اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور
نیصلا اضر نوج ایلمک ایدر بلانرا الفت و اولور اولور اولور
و اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور
ایندان سوز اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور
کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه
ینه ایلمک اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور
اقود ویرد کلر باغلی کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه
باغلی کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه
اولور کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه
کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه
الاولور کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه
یونک قیونون اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور
قید اولور کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه
ایچند کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه
مار باشنقوشا اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور
کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه
لایق و طسوشا اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور
وجه سخا فلان کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه کسرمه
عبار اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور اولور

60. — XCIV numaralı Lipve Livası Kanunnâmesi, (Kısım: 2).

Kaynak : Ö. L. Barkan, XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, I., -Kanunlar-, İstanbul 1943, Ekler.

Kaynak: ALİ TEVFIK, *Memalik-i Osmaniye'nin Coğrafyası*, İstanbul 1308, s.(Harita 40).